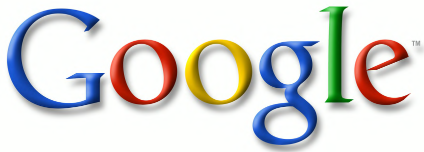

КОЛО

КЊИЖЕВНИ И НАУЧНИ ЛИСТ

ВЛАСНИК И УРЕДНИК

Јан. А. Живаљевић

КЊИГА ЧЕТВРТА

У БЕОГРАДУ
Електрична штампарија Петра Ћурчића
(БРАНКОВА УЛИЦА БР. 3.)
1902.

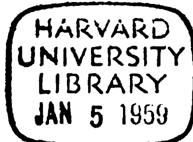
HARVARD
UNIVERSITY
LIBRARY
JAN 5 1959

САРАДНИЦИ

ЧЕТВРТЕ КЊИГЕ „КОЛА"

Алекса С. Јовановић, Београд — Алекса Шантић, Мостар — А. Г. Матош, Париз — Андра Гавриловић, Београд — д-р Божа С. Николајевић, Београд — Борисав Станковић, Београд — Бранислав Ђ. Нушић, Београд — Вид. Вулетић-Вукасовић, Дубровник — Влад. Ћоровић, Мостар — Војислав Илић, Београд — В. Стајић, Мокрин (Угарска) — Герасим П. Ивезић, Беч — Глиша Лазић, Карловци — Дим. Глигорић (Сокољанин), Рипањ — Дан. А. Живаљевић, Београд — Д. Ј. Димитријевић, Париз — Душан П. Јосимовић, Београд — Драгутин Ј. Илијћ, Букурешт — Ђорђе Поповић-Даничар, Београд — Звонимир Девчић, Загреб — Зорка Хо403ворковa, Праг — Иван М. Милићевић, Београд - Јанко М. Веселиновић, Београд — Јела П. Спасићка, Београд — Јеленко Михаиловић, Београд — Јован Живановић, Карловци — Јован Јовановић-Змај, Каменица — Јован Максимовић, Београд — Косара Бабићева, Београд — Коста Стојановић, Београд — д-р Лаза Костић, Сомбор — Лела Давичо, Минхен — М. Ђ. Милићевић, Београд — Милета Јакшић, Темишвар — Милорад М. Петровић, Стојник — Милош Зечевић, Београд — д-р Н. Вулић, Београд — Никола Видаковић, Сарајево — Никола Ђ. Николић, Београд — Ник. Т. Јанковић, Цетиње — Осман Ђикић, Београд — Сава Д. Мијалковић, Чачак — Светозар Ћоровић, Мостар — д-р Сима Тројановић, Београд — Симо Матавуљ, Београд Срет. А. Поповић, Београд — Ст. К. Павловић, Париз — Стеван Сремац, Београд — Тих. Остојић, Н. Сад — д-р Тих. Р. Ђорђевић, Алексинац — Тодор Коблишка, Ниш.

ПРЕГЛЕД

Песме:

Приповетке, слике и романи:

а) *оригинали*

б) *преводи*

Путописи:

Чланци и расправе:

Разни чланци:

Писма:

Књижевне оцене:

Књижевни Летопис:

Некролози:

Белешке:

КОЛО
КЊИЖЕВНИ И НАУЧНИ ЛИСТ

1902. КЊИГА IV СВЕСКА 1. 1. ЈУЛА

ПРИЛОЖНИК

ЦРТИЦА

Свет. Ћоровића

Кажу, кад се родио, да је управо пао главом на карте, с којима су се играли брат му и сестра око материна душека. Отуда их је, сигурно, толико и заволио. Отуда и кашње, кад је одрастао, није никако могао без њих. Док је у школу ишао, учитељ је увијек, пребирајући дјецу ради духана, у његовоме џепу налазио сноп карата. Наравно, да му их није одузимао, јер их је сматрао као „невину, дечју забаву“, ни близу толико опасну, колико духан. Кашње је, као шегрт, и од калфа и од мајстора добијао безброј заушница, што се, у њихову осуству, са осталом шегрчади играо у новце. Ех, а кад је био толико слободан, да је смио и у механе завиривати, није их ни остављао. Свецем и недјељом никако није марио шетати ни „луфтирати“ се, него је читав дан сједио за столом и инадио се са суиграчима ради десетке и двице. И, њега и нијесу звали крштеним именом, као и остале људе, него су га назвали, како обично у нас зову „фину“ десетку, *Онлија.* А никада га нико није видио потпуно читава! Или је носио завезану главу, или превијену руку, или је кад и када ишао нарамљујући на десну или лијеву ногу. Све му то био чист приход од карата! А на лицу је имао толико греботина, колико ријека на мапи Европе, са свима притоцима њиховим...

Но карте су га и прославиле! Као што се славе добри пјевачи, тркачи, добре убојице, тако се славе и добри карташи. И његова се слава, као вјешта и сретна играча, на далеко рашчула. И он се поносио њоме, те у мало што се није дао и на анзихтс-картама или календарима сликати...

Неки пријатељи хтједоше га одучити од картања. Обично се вели за момка „ожени га, да не пјева“. Они су мислили оженити њега, да се не карта. Као мишљаху: „при жени и дјеци заборавиће на игру“. И оженише га. Нађоше му лијепу дјевојку и задовољише и себе и њега.

Првих дана, након свадбе, помилова он жену и запита је:

— Знаш ли играт' карата?

— Не знам... — одговори она.

И одмах му омрзну. Учини му се глупава, невваспитана, недостојна њега. С тога је презриво погледа и слегну раменима.

— Кад би знала играт' и мог'о би с њоме, — рече сам себи, — и забављ'о бих се... овако шта ћу?... Ког ћу ђавола говорит' са женом?... И што ће ми она?...

Па опет пође у механе.

Наставио је живити, како је и почео. Такав се само чуо, такав се прослављао! Такав је био и када, у наше мјесто, дође неочекивани скупљач добровољних прилога за Тамнавачку цркву.

А о томе скупљачу и Онлији хоћу управо и да причам.

Скупљач је био сух, омален, мало погрбљен сељанин, скроман, и, како се по свему видјело, вољан да тврдичи, хранио се само сухим хљебом и сиром, а спавао је у такозваноме „старинскоме хану“, гдје, осим коња, одавно није било других гостију. Иначе је савјесно вршио повјерени му посао. Свакога је живога хватао, било на улици или у кући, да му измами прилог. Хватао је сељаке и дућанџије и жене чак, и примао све, што се каже, и у новцу и у „натури“.

Ухвати једном и Онлију.

Ухвати га управо у „Бечкој механи“, која је тако названа због тога, што су некаква Бечлију у њој ухватили жандари. Скупљач се накашља, понизно се поклони и, раширивши велики кожом увезани тефтер, замоли га да упише своје име и прилог.

Онлија се почеша иза уха.

— Ама, брате, може ли то бити без мене? — запита.

— Не може, — одговори добродушни скупљач. — Ово је једна племенита, богомолитељна ствар, задужбина даречеш...

Онлија није био тврда срца, ни тако неосјетљив према својој цркви. Имао је и он душу. Осим тога паде му и нешто на памет.

— А хоће ли се штампат' име? — запита.

— Хоће, — одговори скупљач.

— То ваља... — рече задовољни и славни Онлија. — То треба... људи и дају, да се штампају... Кад дадем, барем да видим шта сам дао. И други да виде...

И он, од своја два форинта, што их је у џепу имао, записа један.

— Сад сједи, побратиме, да попијемо по чашицу ракије, — рече скупљачу и силом га повуче да сједне.

Скупљач пристаде.

Наручише ракију и почеше пити.

— А знаш ли ти, побратиме, карата? — запита Онлија, мјерећи га од главе до пете.

— Не знам, — одговори скупљач мирно.

Онлија избуљи очи.

— Ништа зар?

— Само цандара.

Онлија се осмјехну.

— Па није ни то ружно!

И потегну из џепа старе, упрљане и излизане карте, на којима су се једва могле распознавати слике.

— Хоћемо ли се, побратиме? — запита.

Скупљач презриво узви раменима.

— Немој...

— Хоћемо, чојече, да вријеме скратимо...

— Добро...

Онлија протрља руке.

— Ама да не играмо џаба. Ево ја имам још форинту, па ми и њу однеси за цркву... Ко добије прву игру, добија форинту...

Скупљач отури карте.

— Нећу у паре! — рече.

— Окани се махнитлука, — упаде Онлија. — Нећеш у паре са мном?... А ја не знам ни заиграт'... Не знам очију ми... Вазда губим . . .

Скупљач, као невјерујући, погледа га.

— Ех?

— Душе ми, губим... Изгубио сам јуче петицу. И данас ћу изгубит', јер сам на лијеву страну уст'о из душека. Ама хоћу да играм... Мерак ме вуче, па то је...

Скупљач се мало замисли. За тим намаче капу на чело и пљуну у длане.

— Дијели! — рече.

Онлија дочепа карте и грозничавом брзином поче их дијелити.

— Ево ти одма двице! — рече — Добио си ме!

Скупљач задовољно удари жандаром и однесе све карте, са двицом заједно. Однесе и десетку. Однесе и макове..

Прву партију доби он.

— Каз'о сам ја. — рече Онлија уздахнувши. — Проп'о сам...

— Хајдемо још! — викну скупљач, сијајући од задовољства. — Сад по два форинта.

Онлија одмахну руком.

— Немој, — рече као затежући се...

— Хоћемо, хоћемо, — зацака скупљач и загрли га.

Заиграше опет. Скупљач дијели, а Онлија носи карте. Двицу и десетку однесе жандаром.

— Ама то је пети цандар, — рече скупљач набравши обрве.

— Није, брате, него четврти, — одговори Онлија мирно.

— Пети!... Ти си се преварио... Помијеш'о си карте...

— Нисам, душе ми, — рече Онлија, метнувши руку на прси... Четврти је цандар а теби се чини да је пети... Ти мислиш да би ја теби инлом... Не дај Боже!... Ти црквени чојек, па да ја тако, к'о да сам, на прилику, Циганин...

Скупљач се покуњи.

— 'Прости, брате, вјерујем ти клетви... А мени се бе̂ли учинило пет...

Онлија доби два форинта.

Скупљач тужно погледа у њих, кад их даде. И дође му жеља, да их пошто по то поврати.

— Још ћемо играт'... — викну. — Су по четири форинта.

— Можемо...

Заиграше опет.

Онлија поче дијелити, али много брже, него ли прије. Дијели, а једнако прича скупљачу, како је сретан у љубави а несретан у игри. У разговору опет однесе и двицу и десетку.

— Чиме то однесе десетку? — викну скупљач и наже се преко стола.

— Цандаром.

— Нијеси него попом...

— Цандаром, ако Бога знаш... Ево га!...

И он хитно извуче једнога жандара и поднесе скупљачу под очи.

— Је ли то цандар?

— Јес'...

— Е па што ме бијединп?... Нијесам ја... К'о да ја не знам шта је цандар!...

И узе четири форинта.

Скупљач поблиједи и стиште обје шаке:

— Још ћемо! — шикну.

— Хоћемо...

И наставише.

*

Сутра дан скупљач је отишао без фермена, па̂са и сахата. Никоме није казао гдје су му.....

У Мостару.

МЦИРИ

(ОД ЉЕРМОНТОВА)

Вкушая вкусихъ мало меда,
и се азъ умираю.
I књ. о Царевима

I

Није давно од тих дана,
Там' где сливом убрзана,
Ко две сеје загрљене,
Арагва и Кура, стреме
Самостан је. Иза горе
И данас се видет' море
Обрушених врата стуби,
Свод црквени и одаје;
Ал' не вије већ под њима
Кадионе мирис дима,
Нит' у позни чујеш ти час
Да иноци моле за нас.
Само један старац седи,
Развалина чувар бледи,
Заборављен људма, смрћу,
Прах утире с гробних кама,
С којих натпис збори нама
О прошлости славној — о том,
Како сурван својом круном
Тај и тај цар, у тај год
Даде Русу свој народ.
Сад Божија милост сјаје
На Грузију, и она је
Од то доба мирно цвала
Под сенкама својих башта
Без бојазни и ужаса.

II

Једном руски ђенерао
У Тифлис је путовао,
Зоробљено води дете,
Али оно већ не мога
Сносит' пута далекога.
Било му је тек шест лета,
Дивље, као срна горска,
Слабо, витко као трска:
Ал сред тога срца млада
Развио се веће тада
Дух отаца. Ни роптања,
Ни звук слаба уздисања
Не чу нико са усана.
Храну знаком одбијало
И гордо је умирало.
Болећиви монах један
Прими овај цветак бедан,
Па га братски неговао
И живот му очувао.
Ал детињске не знав сласти
Клонило се од свакога
И суморно уздисало
Прам Истока руменога,
За горама завичаја
Жељкало је пуноваја.
Но и дете ропству свикну
Туђем збору већ обикну,
Па не знајућ' сласти света
У пупољку младих лета
У монахе хтеде поћи,
Кад јесење једне ноћи
Нестаде га. Гора тамна
Око храма свуд се свила,
Залуд траже сва три дана
Ко би знао где га скрила.
Али једном изненадно
Набасаше у степама

Онесвесло момче јадно,
Немо као стена сама.
Кад би да се већ освести
Страшно блеђан изгледаше,
Као да га патње беси,
Глад и бољка исисаше.
Одговарат' није хтео
И нагло је, нагло вео.
Па му и крај већ приступа
Кад окове скида душа,
С молитвама монах ступа
А болник га немо слуша.
За тим прибра слабом снагом
И прозбори старцу благом.

III

Ти исповед чекаш моју,
Оче, теби хвала буди!
И ја желим: у покоју
Олакшаће моје груди.
Но ја ником зла не вратих
И баш зато, оче, чу ли,
Шта да признам? и могу ли
Своју душу испричати?
Живљах мало — и у ропству,
А такова два живота
На жртву бих радо дао
За једини пун страхота.
Једну мисô имах само,
Страст једину, али пламну,
И она је кô црв рила
Душу гризла, оборила.
Машту ми је она звала
Из ћелије, молитава,
У свет дивни од битака,
Врх планина и облака
Где слободни као орли,
Људи лећу, где се бори.
Ову страст сред тамне ноћи
Чувах тугом и сузама,
И сад, кад ћу небу поћи
Ето, збори душа сама
Прикривене своје тајне
И не тражи опраштање.

IV

Старче, често ја сам слушô,
Ти ме спасе од самрти —
Зашто?.. Самац, с мутном душом,
Листак, буром устргнути
Самохрано овде живљах,
Душом дете — судбом монах.
Ја не зазнах, о, иноче,
Света слова: „мајко“, „оче“.
Јест, у тихој обители
Твоја воља, старче, жели
Да одвикнем, као стена,
Од премилих тих имена.
Ал то, што ми ти закрати
У других сам јасно чуо,
Слатке речи: „отац“, „мати“,
Па сам горко уздахнуо:
Ах, ја немам сласти ово,
Ни родбине — ни гробове!
И тад место суза пустих
Овај завет ја изустих:
И за тренак макар било
Уговећу слаткој жуди,
Морам наћи топло крило
Где ћу склонит' пламне груди.
Ах, те маште! — У тишини
Сад им трне чар, красота,
Ја умирем у туђини,
Као ропче и сирота!

Драг. Ј. Илијћ

РАШКОВИЋИ

СТАРА СРПСКА ВЛАСТЕЛА

од

Алексе С. Јовановића

У нашем првом устанку, чувена је била у Старом Влаху кућа Рашковића. Водила је порекло од косовске властеле. У 16. и 17. веку, њени су претци утврђивани султанским бератима, као наследни управници тога краја.

Стари је Влах обухватао, осем моравичког и једног дела златиборског среза данашње Србије, још и цели сенички округ новопазарског санџака. Припадао је старој српској административној области, која је под именом „Расија“, „Раса“ или „Рашка“, допирала до „Мораве“, данашњег Чачанског округа[1].

Од памтивека, управа је Старог Влаха била у рукама, по једног старешине из породице Рашковића, као главног кнеза (у споменицима „књаза“, турски „баш-кнеза“, од немачких ратова „обркнеза“), и других мањих кнезова представника појединих места. У 17. веку, био је обркнез *хаџи-Арсеније Рашковић*, за кога се погрешно мисли, да је основалац данашње варошице Сенице, која има далеко раније порекло. Ту, на својим летњиковцима, давали су српски владаоци трговинске повеље Дубровчанима.

Породица Рашковића уживала је у народу велико поштовање, властеоским пореклом и достојањем. Чак се наводило, да је у сродству са Немањићима по женској лози, што није ничим доказано. Одликовање, које је уживала код Турака, чинило је, да је та бератлијска кућа била годинама центар насељавању Старог Влаха, народом из Босне, Старе Србије и Херцеговине.

Али о немачким ратовима у 17. и 18. веку, настане расељавање тога краја. Године 1689., на позив аустријског императора Леополда I., за патријархом Арсенијем III., пређу у Срем синови поменутог хаџи-Арсенија: *Јово, Мојсије, Илија* и *Михаило*. Царском

---

[1]. *Рашка*, југо-западна Србија, и новопазарски санџак са северо-источним делом Црне Горе. По Милићевићу, у старини, „рашке земље“ захватале су и јужне крајеве округа Чачанског, а ваљда и Крушевачког.

Морава, осем старог административног значења, има и шире теренско као просторија од извора западне Мораве (у народу „Српке“ за разлику од „Мораве-Бинче“), до њеног утока код Сталаћа.

повељом од 7. Јуна 1692. године, добију заштиту и племство за услуге аустријској војсци на старом огњишту.

После смрти подвојводе Монастерлије, није допуштено било српском народу у Аустро-Угарској да бира другог подвојводу. У то време *Мојсије Рашковић* покаже у рату с Турцима толико храбрости, да га цар Јосиф I. постави за пуковника и предводника српске војске. Боравио је у Срему на Дунаву, у Шаренграду, који је већ на крају 17. века виђан у развалинама. После Мојсија, Срби су војевали под ћесаровим генералима, и њихови војени успеси нису више као дотле приписивани њима, него онима, који су над њима заповедали.

У 1737. години пређу у Угарску, са патријархом Арсенијем IV. Шакабендом, његов зет *Атанасије Рашковић* са братом *Јованом*. синови *Братка Рашковића*, који је у Сеници кнезовао исте године. Атанасије, са својих 1500 храбрих ратника Рашана, тукао се код Новог Пазара са непријатељем, помажући аустријску војску. За јуначка дела, постану Атанасије пуковник, а брат му Јован капетан у српско-варадинском пуку. Знаменит је овај Атанасије и по томе. што је' по одобрењу царице Марије Терезије, пренео кости деспота Ђурђа Бранковића из Јегре у манастир Крушедо, где су и данас. У истом пуку служили су. доцније, син му *Александар*, такође пуковник, и његов син *Јевтимије*, обрлајтнант. Његов брат. *Мојсије Рашковић* свршио је школе у Лајпцигу, и био је познат као врло учен човек и полиглота. Уверењем патријарха Бркића од 1763. године, потврђено је њихово сродство са кућом правих Рашковића. Овој лози припадају од важнијих потомака, *Василије Рашковић*, капетан-аудитор у граничарском панчевачком пуку, и син му покојни *Михаило Рашковић*, бивши професор хемије на нашој Великој Школи.

Од Рашковића, који су пошли за патријархом Шакабендом, један остане у Србији, и у крагујевачкој Сабанти оснује породицу *шумадинских Рашковића*. Историја му није очувала име, али оно живи у успомени његових потомака предањем, које нам пружа следеће податке.

Звао се *Рашко Рашковић*. Доселио се у Сабанту са синовима, *Савом, Радосавом и Симом*. Њихово племе води порекло из доба Немањића. После косовске битке, један део тога племена пресели се у Подгорицу, а један пређе у Аустрију. Сви Рашковићи славе Свету Параскеву (14. Октобра), и тиме се разликују од других Рашковића, са којима нису род. Знају да су њихови претци стара српска властела, и да су имали разне берате и фермане, и један старински пехар са сликама и натписом. Око 1850-тих година, живео је у Са-

банти потомак свештеник *Сава Рашковић*, разборит и одважан човек, који је под Турцима био познат под именом „дели-поп Сава". Његов унук, *г. Михаило Рашковић*, чиновник војног министарства, коме сам захвалан на овим податцима, прича да је у њиховој породици чуван старински печат бератлија Рашковића, али га је нестало по смрти његова оца. Михаило је унук и другог заслужног Србина *Стевче Михаиловића*, по кћери му Савки, из првог брака са ћерком Јакова, по матери брата Кназа Милоша Обреновића.

Од Рашковића, на прадедовском огњишту, води порекло *обрκнез Максим Рашковић* из Штиткова, јуначки староваашки војвода из нашег првог устанка. Његова је генеалогија непозната. Покојни Драгиша Милутиновић домишља се, да му је могао бити отац обркнез *Коста Рашковић*, на кога ћемо наићи у продужењу. Код њега је крајем прошлог века био писар Нешко из Миланце, отац покојног Јанићија Нешковића, ужичког владике († 1874. године).

* * *

Пред наш први устанак, дешавали су се у Рашкој и Морави важни политични догађаји. Као весници општенародног одушевлења за слободу и независност, они заслужују благодарног помена.

Турска насиља нису била у стању, да прекину братске везе између Шумадије и осталих наших покрајина. О претходном договору наших главара за устанак (8. Новембра 1803. године у Орашцу), сазнало се одмах. Кад је за тим прва пушка планула у срцу Шумадије, у другој десетини Јануара 1804. године, већ су окона браћа била на бранику нашег јединства, са оружјем у руци. Овим општим интересовањем објашњује се и писмо црногорског владике Петра Петровића Његоша, којим, већ 10. Јануара 1804. године, јавља дечанском игуману Хаџи-Данилу о намери „Срба с београдске стране" да устану на Турке, те да избаве и њих у Старој Србији ако могу; и саветује га, да на случај опасности, преко Васојевића, Куча и Пипера, донесе на Цетиње кивот Светог Краља ради сахране, заједно са црквеним утварима. И овом приликом, као и увек, изјавио је представник Црне Горе наду, да ће славна Русија помоћи хришћанима, да се ослободе од турског ига.

* * *

У народној ратоборности нису никако изостајали ни Срби у Рашкој и Морави; и зато и они имају свога дела у припреми на-

шег устанка. У том погледу овековечили су своје име њихове старешине из племена Рашковића, као врсни прегаоци у народним пословима.

* * *

Русија је знала одавно за своју једноплемену и једноверну браћу Србе. Наша заједничка духовна веза датира још од оног доба, кад је наш краљ Драгутин Немањић оправио у Русију посланике са обилатим даровима за руске цркве и манастире, и са милостињом за њихове ниште и убоге. Политичко интересовање настаје доцније. То потврђују наши споменици од 1617. до 1660. године, и доцније повремене грамате руских владалаца.

У 1711. години, Велики Петар упутио је био „славено-сербском народу“ свију покрајина позивницу, да се диже на оружје „в помошч величества јего против Турок варваров.“ Доцније, да очува границу своје царевине, од упада хитрих и неуморних непријатеља Татара и Турака, он је граматом од 27. Октобра 1723. објавио намеру, да се по украјинским градовима састави неколико пукова коњице из храброг српског народа. Ради ове цељи образује нарочиту комисију. Србима, који добровољно ступе у руску службу, обећане су биле баштине и стално издржање, са признањем одличија, која су добијена у служби аустријског двора, у прошлом рату. У овој мамљивој понуди лежи прави новод доцнијим сеобама српског народа, коме су дотужала била у Турској насиља, а у Угарској покушавано унијаћење и сужавање дарованих повластица.

У ратовима, Русија је увек настојавала да ослаби Турску у њеној сопственој царевини; и зато је одржавала сталну везу са потлаченим народима, преко својих агената.

У 1769. години, императорица Катарина Друга, покушавала је да подигне у Турској општи устанак. Својом прокламацијом, позива Грке и Словене, да скоче на оружје и удруженим силама ослободе Цариград. Обећала је најсвечаније, да ће своје помагаче увек сматрати као верне и истините савезнике; и при закључењу мира с Турском, да их неће оставити без заштите и користи, него „с полнoју дља благочестија свободoју.“

Покрет, који се тада осетио у српском народу, зауставио је турску силу у Арбанији и Херцеговини, те се није могла да крене против руске војске. У овом су покрету имали учешћа и Срби у *Рашкој* и *Морави*. По закљученом миру, навале на њих Турци глобама и разним насиљем. У фебруару 1784. године, представници тих покрајина, напишу у Новој Вароши заједничку молбу руском двору

за заштиту. Њихови пуномоћници, *„господин обркнез Симеон Рашковић“* и *„господин кнез Димитрије Јорговић“*, крену се на пут 19. истог месеца. Направљене су биле две молбе, једна за императорицу, а друга за Потемкина, главног команданта руске војске у Влашкој. Потписани молиоци „кнези расијски и моравски и вес народ християнски тих странах“, жале се, да су Турци а нарочито Бошњаци, некадашња браћа њихова, навалили на народ као гладни вуци на овце; умножише неисказане хараче данке и глобе; „порабошченија велика поставише, које је незможно изказати ни описати; церкве и олтаре разкопаше; именија пограбише; жене и дјети пленише.“ Наводе да су њихови очеви били добили указ „рекоми манифест“ њеног императорског величанства премилостиве царице, да устану кад руска армада заузме град Видин; али, да су они тада били на оваквим мукама, не би зацело одлагали да ударе на Турке. То би сада учинили и молиоци, само да је срећа да се зарати. Турака је по селима мало; по варошима и градовима, долази једна душа турска на четири хришћанске. „С нашом би главом и јединством, и данаске ми њих предобили з' божијом помоћу, ћеле молиоци; али ваља тому глава, која би могла удержати, да на веки наши домови у миру остану.“ На послетку, ако још није дошло време народном ослобођењу, онда моле њено императорско величанство за очинску милост, да се народ са породицама може привремено селити у Русију.

Због дуга пута и болести која их је пратила, а јемачно и због каквих сметња у самој пријави, посланици су упућене молбе предали Потемкину тек петог Марта 1785. године. Морало се чекати на одговор. Посланици су се бојали, да њихово дуго одсуство не изложи опасности и насиљу њих и њихове суграђане, ако Турци сазнаду за њихово предузеће; и зато, у жељи да се у отаџбину врате што скорије, писмом од 30. Априла 1785. године, замоле понова Потемкина за резолуцију: о избављењу српског народа од турског насиља. Успех ове мисије, ни даља кореспонденција посланика са руским двором, нису ми познати. На крају молбе за царицу, написао је Потемкин својеручно ове редове: *„Ја будучи командиром в Банатје Крајувскому, подлино писал к расијскому и крајинскому оберкнезу: чтоб' они нетрогались пока војска не придет к Видину, дља тога, чтоб' удержат их стремленија, и избавит чрез то от гоненија.“*

На молбама је потписан на засебном месту *„обркнез Костантин Рашковић“* (отац војводе Максима Рашковића, по оној претпоставци Драгише Милутиновића). За тим долазе следећи потписи:

— кнез Аврам Симонич

— кнез Теофил Костич

— кнез Радивој Јованович
— кнез Јован Остојич
— кнез Милутин Јованович.

Титула посланика *„господина обркнеза Симеона Рашковича“*, поред поменутог управног кнеза Константина Рашковића, даје се објаснити њиховим ближим сродством, и важношћу мисије, у којој је без сумње требало скренути пажњу и на положајно одликовање посланика.

О другом посланику, *„господину кнезу Димитрију Јорговићу“*, немамо података. На будимском епархијском сабору од 30. Јуна 1728. године присуствовао је и повереник Сент-андрејске општине, *Јоса Јорговић*, биров и танач. У Септембру 1752. године, бачени су у будимску тамницу родољуби прота Јосиф Витковић и *Арсеније Јорговић*, јер су били осумњичени, да у договору с портом раде на исељењу егарских житеља у турску област. Моја претпоставка о заједничком сродству тих Јорговића, очекује јаче потврде.

Молбе су утврђене печатом, о чијим хералдијским особинама није било помена у нашој књижевности, колико је мени познато. Нема датума, и већи је од печата нашег „правителствујушчег Совјета“. На ивицама његове доње половине, кружи натпис „обшчихъ печатъ гербовъ князей рассиіскихъ“. У средини је печата, на повећем штиту, тамна слика једноглава орла у полету. Штит придржавају на обе стране по један лав, притежући зубима крајеве траке о којој штит виси. Поврх штита, на левкастом малом суду, налакћена је јуначка мишица, голом сабљом у руци.[1] Заједнички печат показује слогу и братски договор свију рашких кнезова; а његова садржина представља идеју ратоборности и слободе, чиме се увек одликовало српско племе Рашана. „На оној страни Србије, која је окренута рекама Сави, Драви и Дунаву, живе *расцијани,* племе дивље и ратоборно“, вели један стари путник на крају петнаестог столећа.

Другом молбом из Нове Вароши, овлашћен је био кнез Мирко Георгијевић, да „достоверно“ усмено и писмено представи руском двору поверљива саопштења о општенародном споразуму и о његовим жељама и намерама. Кнезови потписници, предали су посланику султанске берате о свом старешинском положају, и молбу су утврдили печатом свог манастира(?), поред својих шест печата. За тим долазе њихови потписи:

— књаз Стефан Јованович... 1720.

---

[1] По снимку В. Богишића.

— кназ Симон Константинович... 1730.
— кназ Сине Радивојович... 1757.
— *кназ Гавра Рашкович...* 1744.
— кназ Мирко Дјордјевич... 1744.
— кназ Остоје Теодосијевич... 1740.

Чини ми се вероватно, да су једно лице претпоследњи потписник „Дјордјевич" и посланик „Георгијевич." На молби аустријском императору од 1727. године, за одржање народних привилегија, потписан је и *Милисав Георгијевић, капетан Нове Вароши*, који је ваљда предак посланику.

Трећа молба из *Новог Пазара*, потекла је договорно „чрез расијскога кназа *Владислава Бранковича*, и косовскога кназа *Димитрија Топличанина* са всеми сербскими властелами и главари". Народ је молио њено императорско величанство да ослободи „сву српску земљу"; и у тој цељи да му пошље своју војску, коју ће Срби не само услужити профијантом, него ће пролити и последњу кап крви за своју слободу, и част и славу њеног императорског величанства. Очекује извешће „и благоскорејише утјешеније" преко *Стефана и Јустијана спатара Волоскаго (влашког?)*. На молби су потписани *„кнез расински Аврам Рашкович"* за се и у име свих главара српске земље; и *„босански кнез Ули-Лазаревич"*, са свима кнезовима. На завршетку, помињу се као молиоци „и всенижајши раби от болгарске земље", што ваља сматрати као прост писчев додатак, за јачу представу опште невоље хришћана под Турцима.

Ове две последње молбе нисам могао довести у хронолошки поредак, јер су њихови црквени датуми погрешно преписани тамо, одакле их цитирам.[1] На оној из Нове Вароши, бројеви поред имена кнезова, без сумње, означују датуме печата. Међу њима је најпоцнији од 1757. године.

Ова друга молба из *Нова Пазара* (од Јануара), свакако припада добу од 1770. године, пошто се у њој помиње неко писмо црногорског архимандрита Григорија Дрекаловића од Јануара исте године.

* * *

У догађајима нашег првог устанка, поред јуначког обркнеза Максима Рашковића, јавља се једновремено и „кназ Јован Рашковић". Целог живота, он је истицао претенсије на старешинство у Рашкој земљи, позивајући се на берате и привилегије својих предака. Даље податке посвећујемо оцени његова рада.

[1] Медаковићева брошира „Калај на Истоку".

Од насиља београдских дахија нису били поштеђени ни спахије, који су живели са народом у слози. Многи од њих напусте београдски пашалук, и настане се у Нишу, Цариграду и у пограничним местима Босне, очекујући да се поврати ред. У Цариграду су се задржавали београдски спахија Хасан-бег, бивши тефтерћехаја у Србији, Вели-ефендија бивши ћаја-бег Мустај-пашин, Ибрахим-ага Видајић, из Зворника, *и старовлашки кнез Јован Рашковић*, који се онде бавио својим послом. На први глас о нашем народном устанку, ова четворица договорно направе писмо, у име београдских спахија, на адресу Хасан-бега и Вели-ефендије, и убаце га у двор великог везира. У писму је наведено да је у Србији букнуо устанак зато, што су дахије, после других насиља, почеле да секу рају; него београдске спахије, преко њих двојице, моле султана за милост, да се његова раја и земља избаве од зулумћара, а њима спахијама да се поврате отети спахилуци. Овим поводом велики везир призове Хасан-бега и Вели-ефендију. Они га још боље обавесте о нередима у београдском пашалуку, и препоруче му кнеза Јована Рашковића, као човека домородца, који може бити од користи у даљим пословима. Одмах за тим Диван пошље по Вели-ефендији ферман босанском везиру Бећир-паши, да иде Србима у помоћ и савлада спахије, да се не би што десило београдском Хасан-паши. Другим ферманом упути Хасан-бега у Ниш, да прикупи под команду Бећир-пашину растурене Турке, који имају у Србији спахилуке. Трећим ферманом постави кнеза Јована Рашковића, за београдског базрђамбашу,[1] и пошаље га преко Влашке у Аустрију, да набави храну и остало што је потребно Србији. „Ето тако — вели Вук Караџић — Хасан-бег и Вели-ефендија изваде Србима ферман, да се бију дахије“. Његово разлагање у главноме потврђује и други савременик Бата-Лака.

Ово је саопштење важно у историјском погледу. Видимо да је доиста постојао ферман о безусловној савлади дахија. Тим се објашњује Бећир-пашино одобрење, да се дахије побију, што се јамачно није могло да догоди без претходне султанове дозволе. У овој поставци, подлежи критици противно тврђење проте Матеје Ненадовића, који тачку о том ферману представља као сопствено дело патриотског довијања, у чему је имао неку улогу његов Турчин Дели-Ахмед.

[1] Персијска реч, која означује старешину над трговцима, или набављача животних потребница код великаша. По Вукову објашњењу, то је овлашћено лице да купи царину од увоза и извоза робе.

Ушавши овим начином у послове народног устанка, Рашковић је без сумње био наклон нашим успесима. Стајао је донекле у поверљивим односима са Кара-Ђорђем и руском дипломацијом. Седмог Јуна 1805. године, налазимо га као госта у К. Ђорђеву конаку, у Тополи. Очекивао је одговор на саопштење Влах-бега из Молдавије, о пословима наших депутата, који су били упућени у Цариград и Петроград.

Дотле је Јован Рашковић већ био познат као родољуб, који се срцем и душом залаже за народни напредак. У турској служби, он је био у положају да се заузме за српске послове „на царским капијама и царском суду“ (код политичке и управне власти). Он је извештавао народне старешине о намерама београдских зулумћара, а јемачно достављао је и Дивану опасности од изгреда турских у Београду и по другим местима.

(Наставиће се)

ТАШУЛА*

ПРИЧА ИЗ ПРОШЛОСТИ

НАПИСАО

Бранислав Ђ. Нушић

I

Тек што је у зору ишчезла магла, и, као оно кад се јашмак скине са лепотичиног лица, открила све лепоте сунца које се рађа, и пропустила му прве, благе зраке да се разломе у језерско огледало, а из далека отуд зачу се тутањ, коме са Охридскога уч-калета одговори топ. За тим се иза дима сагледа по глатком језерском огледалу гомила каика као јато тица, а светлуцање ситних белиех таласића, који за веслима остају као бела пантљика на зеленим језерским грудима. Весла се равномерно спуштају и дижу, те час забеласкају а час утону; чини ти се као крило којима тице у брзом своме лету размахују.

Каици плове лагано, стићи ће! Кренули су се сабаиле од обала

* На врху Охридскога језера, а на дну простране равнице уздиже се, над самим језером, брдо по коме се простире варош Охрид. Писац ове приповетке описао је опширно Охрид, језеро и околину у књизи „*Крај обала Охридског језера*“. На крају тога дела прибележен је догађај који је послужио писцу као грађа за ову причу. Још као белешка, на крају поменутог дела, свратила је ова ствар на се пажњу критике и она је готово једногласно препоручила писцу ствар разради што он овим и чини.

манастира Св. Наума па ће на конак у Охрид, где носе госте Целадин-бегу.

Испред свих је измакао један каик, окићен зеленим шимширом. На њему су гочари и зурлације. Пиште оне зурле као маните а ударају бесно осам гоча, још озго дефови и даробуке. Ваздух се чисто тресе; каик брзо сече воду а са кљуна његова Ибрахим-ага, Целадин-бегов ћаја, вади кубуре и меће, на што са охридског града одговара безброј прангија, те им се глас ломи кроз Галичицу; мислиш земља се раствара.

На педесет хвати за овим, плови тихо, мирно, господарски каик. Простран и голем, на њему широк чардак, по овоме простртa ацемска сицадета, над чардаком на четири мотке бело свилено небо, а оздо постављено црвеном ћитајком; са стране пердета од чисте дамашке свиле па сабрана на гајтан као палац дебео. Са стране, ребра каику покривена модром чохом, те се чоха кваси по таласима што око каика играју. Каику на кљуну стоји чврсто Мемед Рамов, скадарски барјактар, те држи развијен зелен барјак од свиле. На чардаку седи Мехмед Шкодра-паша Бушатлија и Целадин-бег. Доле веслају шеснаест весала, четрнаест напред а два код думена, а примаши (думенише) сам Назир-бег, Целадин-бегов хазнадар.

За господарскем каиком плови их још двадесет и више, сви окићени бајрацима, шимширом и цвећем, те језеро, иначе глатко и мирно, тога дана раздробило се и усталасало под ударцима толиких весала.

А тамо, обалом од Св. Наума, па све до Охрида, отегла се недогледна, грдна гомила, бесна Арнаутија, војска Шкодра-пашина.* Отуд, из густе шимширове шуме, иза Св. Наума, само извире и куља, мислиш никад престати неће. Од манастира, па све до Горичкога полуострвчића, целом источном обалом језера, протегла се та војска те гмиже као мрав. Пред сваким фисом вије се барјак. Ту барјак Хотски, ту Кучки, Орошки, Дукађински и већ свију оних фисова које је Бушатлија могао да поведе собом на Мореју, највише обећањем на добру и богату пљачку.

А пљачка је добра и била. Видиш босоногог и поцепане кошуље Хота а заденуо за појас дивне пиштоље, сребром оковане, и огрнуо се цубетом, широким шиком везенијем, које је богати трикалијота, после најбоље жетве у Тесалији, спремио себи за свадбени дан. У другога, у голим маљавим недрима, под пазухом, везена свилена кеса, у њој су три или четири стотине жутих констандинака,

* Бушатлија се одазвао Султановом позиву, те 1823. г. ратовао уз Цара противу грчких устаника. Целадин-бег није хтео ићи у тај рат.

а трећи, бесни Дукађинац води уза се младу жену, кћер оне питоме равнице око Јенишера на којој лимун цвати однеговану у хладу шимширове и маслинове шуме. Иза сваког трећег или четвртог, пети води коња, ја л' камилу, јали снажно магаре, а на свој тој стоци товар се уздигао као кула. Ту је оружје, сребрно и златно, ту одело богато и гиздаво, ту су ћилимови, свилом проткани, ту су судови бакарни и сребрни. По врх свега товара још и по која девојка или млада жена која за навек оставља своје питоме грчке равнице, своју благу хришћанску веру, свој благословени родитељски дом, те иде у дивља албанска брда да робује и душом и телом, без наде и без утехе.

А на крају целог овог похода иду, под нарочитом стражом, још десет претоварених камила, пен Мехмед-пашин и, преко тога, које на камилама, озго поврх товара, које на коњима а које пешке, тридесет девојака или младих жена, све гркиња, лепших од лепших. То Мехмед-паша води које себи у харем а које да учини бакшиш овоме или ономе досту, беснику јали кумбари.

Тако се цео тај спровод креће полако, заморен од дугог пута, чисто мили, а урнебесна хука и алаука и песма, она дуга, равна гегска песма, праћена пуцањем из кубурлија и дугих шишана, пролама ваздух и одјекује, па се по површини језерској далеко проноси.

Горе, у врх Галичице и Петрине, тамо где бачије лети бачијају, као оно стадо пред олујом, сабрали се у збег становници лепих охридских села кроз која ће ова војска проћи. Отуд они извирују те страшљиво погледају обале језерске, да виде је ли им плануло село мрким пламеном, јесу ли им прегажене њиве, јесу ли им потрвене ливаде.

Тешко Охриду тек, где ће се та војска три дана одмарати, где Џеладин-бег спрема богати дочек и одморак силноме паши Бушатлији који се уморан враћа из рата на Мореју.

Војска је остала у поље, пред Охридом, а Бушатлија и бегови, крсне и барјактари, ушли су град, у богате Џеладин-бегове дворове, док је са градске капије још једнако трештала прангија и грувао један дебели топ, од оних што су их многе паше и султани оставили по арбанашким планинама, савлађујући снажан и дуготрајан отпор ових горштака.

Па тек кад је пало вече а оно, мислиш, упалила се Петрина планина од силних ватруштина што су по њој, у почаст Бушатлијину, упаљене; па онда силна кандила по вароши и по врховима високих минарета. Па се размилили каици, мислиш звезде попадале по језеру; сваки каик окићен са безброј кандилчића, на сваком кљуну

гори луч а са њег смола, као раздробљена звезда, капље у језеро и гаси се. На сваком каику ударају гочеви, пишти зурла, бије деф и чампарета, а мукли глас дарбукин прати тиху песму у којој се пева слава Бушатлијина.

А горе, у граду, са којега се све то лепо види, и варош и Петрина и језеро, на пространом чардаку, застрти ацемски ћилимови, прострти стамболски јастуци; ту замаглили дуги чибуци а клокоћу наргиле. У том диму седе Бушатлија и Целадин-бег и около, редом, бегови, аге, крене и барјактари арнаутски. Час ћуте, премишљају, погледају у лепо звездано небо, на окићено језеро под њима, на осветљену Петрину над њима; час им уз пратњу саза танкогласи тоска тихо пева јуначку песму о славним данима и мегданима а за тим танкоструки чочеци, они што их је Целадин-бег чак из Сереза довео, под живим тактом чампарета који им на прстима играју, и крше тило и утркују се која ће учинити што дрскији од оних покрета који изазивају и драже.

А час, па се све то ућути, утиша; само чујеш куцкање богатих ћилибарских бројаница и сркање кафе, а Бушатлија казује по где и где што о великим бојевима, о далеком путу, о Али-паши Тепетенлији, о овоме и о ономе.

Па тако се гости једнога, па другога и трећега дана Бушатлија у Целади-бега. А кад се већ лепо угостио и војска одморила, четвртога дана у зору удариште гочеви и припуцаше пушке и прангије и крете се војска из поља охридског као мрав, те на Стругу, јер одатле ће се делити. Дебрани и Маћани удариће низ Дрим, други ће на Елбасан којим ће путем и сам Бушатлија.

А кад ће да се опрости Бушатлија од гостољубивога бега, изгрлише се три пут и наслонише образе једно уз друго па, пре но што ће зажелети домаћину срећан останак, Бушатлија рече:

— Дај ми бесу да се нећеш љутити.

Бег метну десну шаку на груди.

Бушатлија кресну око а дотрча голобрадо скадарско момче те му он нешто шапну. А кад Латинче донесе сандуче, седефом и сребром ишарано, извуче Бушатлија из њега педесет богатих низа крупнога бисера.

— За твоју хануму, беже.

Бег прими и опет стави шаку на груди.

За тим се окрете Бушатлија ћаји своме, па му рече нешто на уво. Мало час а ћаја доведе једно младо, премладо и лепо, прелепо девојче.

— Ово теби — додаде Бушатлија. — Бисер твојој хануми а бисер и теби!

Па за тим узјаха свога беснога хата, који је под богатим такумом, под тешким седлом покривеним медвеђом кожом а одморан од три дана, р'зао и копао земљу, очекујући нестрпељиво господара да га на далеки пут понесе.

II

На преседластој плочи, оној што се износи из лепог Охридског језера и што се уздиже над Охридом, лежи тврдо кале које на горњој страни затвара голема и тешка Демир-капија. У том су калету богати и пребогати двори Џеладин-бегови. Чардаци се ослањају на чардаке, а доксати на доксате, све један виши од другога; кула се узноси над кулом, пенџери се нижу до пенџера, оџаци се дижу до оџака, као класје, а изнад свих се издиже високо минаре.

Осамдесет одаја само што је у конаку, а где су ћошци и амамџици, а где сарачане и долапи, па где ли арови, амбари и подруми.

А са тих силних чардака, доксата, кула и минарета треба ти погледати само; хоћеш лево јали десно, хоћеш за собом јали пред собом, од свуда је лепотиња и красотиња. Испни се пред зору кад се сунце рађа, испни се пред акшам кад сунце пада, те не знаш кад је лепше и од куд је лепше. Гледаш на запад, простире се пространа струшка равница кроз коју беласају бистри вали лепога Дрима, а тамо где он у језеро пада, лежи Струга као кита цвећа; гледнеш ли на исток, тамо се диже Петрина планина, одакле зором сунце истиче, под њом китњаста села а, ниже још, висока Галичица која се дуго под снегом бели. На северу ти пространа охридска равница, искићена селима, обделана, урађена, весела као што су веселе наде онијех аргатника што је ралом парају. А гледнеш под собом, тамо је лепо Охридско језеро, час бистро и тихо а час мутно и бесно.

Ето, међу тим лепотама уздижу се двори, а у њима господује Џеладин-бег, господује и господари. А његова господства и није било на далеко; богат је и пребогат, хареми му пуни злата и сребра, ћемери му пуни алтна; не боји се никога до Бога, а њега се боји све што му је за име чуло. Нит слуша цара нит везира, он влада сам у својој држави, по својој глави и по својијем законима.

А ти закони су и строги и тврди, ама и прави. Многоме је р'сзу Џеладин-бег кућу до темеља раскопао, ама и многоме је подигао. Нит је он гледао на веру, већ, ено, још и он сам давао је свакe

године по тулум зејтина манастиру Дечану, а најлепше своје село и чифлик Лубаништу поклонио је манастиру Св. Науму.

Тако је он гледао на веру. Ако је р'суз, р'суз је, па био он ове или оне вере, те једнако ће се и провозати језером на кајику који из тамница Џеладин-бегових износи у џаку везан товар до на половину језера, те га отуд Реџеп хапсанџија спушта језеру на дно, да се никад више горе не дигне. А ко је добар и честит, па ма које вере, сешће Џеладин-бегу уз колено, пиће са њим каву и мубетисаће. Ено га Димитрије Терзјанчић, иде у бега кад хоће а бег га и не зове друкче до зетом својим, јер за њега привенча Фросину, ону што јој се и сад поје на Охриду:

— „Фросино, моме хубаво,
Не седи долу на врата,
Да те не видит пашата.....

Из Јањине чак добегла је у Охрид, под скут Џеладин-багов сирота Фросина, а бар да је са чега другог већ са лепоте своје, но лепоте са које силни господар Али-паша Тепеленлија није могао мировати; ко ће одолети оној љутој сили какав беше Али-паша. Те сирота Фросина што ће и како ће, а знађаше за правду Џеладин-бегову, те у њега и под његове скуте.

Али-паша ни тада је се не окани, већ посла своје људе бегу да му врати Фросину. Што ће бег, не сме онакој сили, као што је Али-паша, на жао а неће у грехоту него зови, брже боље, деспота (владику) па му вели:

— Деспот-ефендија, имаш ли ти какво момче коме је празна кућа а има у кући места, те би се и женио?

Владика не зна шта хоће бег те поче овако и онако, а бег му све по реду каже што је, те нађоше Димитрија Терзјанчића и привенчаше Фросину, а бег одговори Али-пашином сејмену: „Много селам паши и реци му, жао ме, много ме жао, што му не могу учинити што иште, као што сам увек готов све му учинити што год заиште. Али, ето, та нас је неваљала девојчура претекла, удала се, те сад није више девојка већ жена, а жену не могу мужу отети!“

Тако се спасе Фросина, али Али-паши од тад оста жао на Џеладин-бега, а до тад су били у највећој љубави и милости. А како и не би кад је Саби-Ханума, Џеладин-бегова жена, ћер рођена брата Али-пашина.

Кад се пре оно, десет година, крете из Охрида читава сила са барјацима и џилитима, на силнијем коњима, те преброди Деволску реку, доведе отуд невесту Џеладин-бегу из харема најсилнијег паше

Али-паше, те не беше ни таквијех сватова ни таква ђувегије и невесте, као што онда. А име Али-Пашино и његов дослук беше највећи чеиз што је онда Целадин-бег могао добити. Па тај дослук боме и учини Целадин-бега тако големим и толико знатним.

Но сем дослука, Саби-хануме беше и толика лепота да јој равне није било, те нико срећнији од Целадин-бега. Да је ту срећу само хтео још и Алах да благослови... али је он не благослови јер Саби-хануме оста без порода.

А зар таки оџак као што је Целадин-бегов те да се угаси; зар тако колено те да битише на Целадин-бегу? На коме би остало господство и сила а на коме име и богаство?

И ако је волео Саби-хануму, узе уз њу Целадин-бег и другу жену, не би ли само порода добио. Тешко било Саби-ханумι те назида себи дворе далеко од Охрида, у Ресну, да тамо проведе дане тешке и очајне, док Целадин-бег другу љуби.

Али ни са том другом женом бег не доби порода те је и отера, да би му се у харем охридски вратила лепа Саби-ханума.

Још два пут тако учини Целадин бег и још два двора назида себи Саби-ханума, те ено сад дворова Саби-ханумних и у Ресну и у Струзи и на Петрини планини, али Целадин-бег оста без порода, а његов харем у Охриду оста само на Саби-хануми са којом и зачe.

Али ће сад тај харем, ево, да украси нежан пупољак што је поникао на плодним јенишерским равницама те да се развије крај лепих обала охридског језера; пупољак за који Бушатлија рече, дарујући га Целадин-бегу.

— Бисер твојој хануми а бисер и теби! Наставиће се

МАРКО ВАЛЕРИЈЕ МАРЦИЈАЛ

РИМСКИ ЕПИГРАМАТИСТА

— Д-р Н. Вулић —

I. БИОГРАФИЈА

Марцијал није био из Рима, као ни већина знатнијих римских књижевника и песника: Еније, Плаут, Теренције, Цицерон, Салустије, Тит Ливије и Тацит, Вергилије и Хорације, Проперције и Овидије, Јувенал и тд. Он је био из Шпаније, која је римској књижевности дала, осим њега, још неколико одличних радника: два Сенеке, Лукана, Квинтилијана. Родио се у Билбилису, једном знатном рударском граду, „поноситом“, како он каже на једном месту

„ја злата и гвожђа Билбилису.“ Годину које је дошао на свет не знамо тачно, али то није било много после 40 године по Хр.; дан пак свог рођења, 1. Март, он је сам забележио. У родном месту он је провео и младост. Кад му је пак било нешто више од двадесет година, дакле које године после 60 год. по Хр., он остави Шпанију и дође у Рим. Њега је Вечита Варош мамила јамачно тим што је била онда духовни центар римске империје, као што је и многе његове земљаке у његово време била привукла. Сенека Млађи, Лукан и Квинтилијан, које смо мало час поменули, били су његови савременици. Осим њих он помиње међу својим добрим пријатељима у Риму још неколико Шпанаца. То су Лицинијан, из Билбилиса, „понос Шпаније.“ Даље Децијан, за кога каже да је био редак пријатељ, један од оних верних пријатеља каквих је било у „старо“ време, осим тога фин човек, правдољубив, поштен и уман као ретко ко. Напослетку духовит песник и велики весељак Канније Руф. У једној дивној песмици он пита музу шта ради тај његов пријатељ. Да ли пише стихове, красне како он уме, и ако то ради, о чем пева и у каквим стиховима, елегичким, херојским или другим? Или у песничком клубу казује своје духовите досетке? или је изишао у шетњу? или хода или седи под шимшировином, млаком по ручку? Или је у купатилу? Или ужива у пољском добру код пријатеља? Или је већ отпутовао у Бају и ту се на Лукринском језеру воза на чамцу? А она му одговара: „Хоћеш да знаш шта твој Канније ради? Он се смеје.“

Будући без средстава, Марцијал се ода реторским студијама и постане адвокат. Али од адвокатуре он није имао велике користи. Њему је оскудевала ревност и воља за тај посао, а осим тога правозаступништво у његово време није било особито лукративно. То сазнајемо с више страна. Марцијал каже у једној лепој песмици: „„С каквом намером и с каквом надом идеш ти, Сексте, у Рим? Реци чему се надаш и шта хоћеш тамо? „Идем“ кажеш „да беседим речитије, и од самог Цицерона и нико се са мном неће моћи мерити на свима форумима.“ „Били су адвокати и Атестин и Цивис — познавао си обојицу — па ни један није имао ни „кост“ да плати.““ Јувенал пак, (истина) с претеривањем говори о том овако: Шта имају адвокати од својих беседа и што вуку увек уза се штосове аката? Често хоће да им прсну груди од викања а на уста им избије пена, измишљају грозне лажи, па шта добију? То се најбоље види отуда, што сто адвоката једва имају колико је зарадио кочијаш Лацерна у циркусу на тркама. Ти промукнеш говорећи; у име награде за то можеш добити једну шунчицу, буренце бакалара, или мало, и то бајатог лука, или пет флаша обичног вина. Добро су

плаћени само они адвокати, који су богати, који купују робове, сребрнарију, виле и т. д., који се одевају у пурпур, или који умеју да се покажу богати. Данас ни Цицерону нико не би дао ни сто гроша, ако му на прсту не би блистао какав скупоцен прстен. Клијенат прво гледа имаш ли осам робова, десет присталица и т. д., па тек онда тражи твоју услугу. Зато Павле и није никада излазио на говорницу, док не би позајмио у јувелира који драги камен; и његове су беседе с тога биле скупље плаћене него Косове или Басилове. Ако хоћеш награду за беседнички дар, ти иди у Галију или Африку.

Адвокатуру Марцијал није никад сасвим напуштао, али главно му је занимање било, ако се то управо може назвати занимање, да пише епиграме. Није он претпостављао поезију правозаступништву што се она боље рентирала. Истина од продаје својих књига зарађивао је и у то доба песник нешто, али је та зарада била као и адвокатска врло незнатна. То нам кажу такође Јувенал и Марцијал. Први описује стање песника у врло црним бојама. Већ су неки славни песници хтели, вели он, да узму под закуп купатила и пекарнице, други опет да се приме за извршитеље при лицитацијама, пошто се муза Клиа услед глади била преселила с Хеликона у сале где се врше продаје дужницима. Кад се човеку у хладу пијеријском нигде не указује ни грошић, боље му је да на лицитацијама продаје лонце, ормане, сандуке и друге ствари. Свакако је лепше него да каже судији: „Видео сам“ што није никад видео. То нека раде којекакви ослобођеници који на тај начин добивају племство. Богаташ уме само да се диви песнику као оно деца шареном пауну. Али године пролазе, човек остари, није више ни за какав посао, те проклиње себе и Терпсихору. За бога, како ће Лапа и да буде раван старим трагичарима, кад је он морао и хаљину и суд за зејтин да заложи. Сиромах Нумитор! Он нема шта да поклони пријатељу песнику, али има да издржава љубазницу и има одакле да купи грдно месо за свог припитомљеног лава; али да, лав јевтиније кошта и у желудац песников више стаје. Песнике награђују тиме што им подижу статуе. Али шта ће Серану и Салеју гола слава? Кад Стацијe рецитује своју Тебајиду, око њега се скупи цела варош да га чује. Он заноси публику, испуњава милином душе; али, кад је свршио — очекује га гладовање, ако не прода лакрдијашу Парису своје дело. Јест лакрдијаши су према књижевницима издашнији него ли велика господа! Марцијал се исто тако жали да у његово доба нема више заштитника; „дај Меценате“, вели и он, „па ће бити и Виргилијâ.“ На другом месту читамо ову песму: „Судбино, зар је то право? Римљанин, прави Римљанин, потомак Ромулов и Нумин,

а не какав Сирац, Парћанин или Кападочанин, осим тога красан, поштен и честит пријатељ, образован и учен човек, мрзне се у простој хаљини само зато што је песник". Шта више, сам Марцијал каже да су адвокати зарађивали више него ли песници. Њега дакле није руководио никакав интерес да се ода песништву, него га је вукао к њему дар и љубав.

Наш је песник, према том, морао на други начин да зарађује свој хлеб. И доиста, он је живео од поклона и милостиње својих протектора и пријатеља, од новца који би позајмио, да обично не врати, од ручкова на које су га позивали због његове духовитости и шале. Докле се он спуштао у том просјачењу, види се из тога што је он чак и одело добивао на овај начин. То све ми сазнајемо такођер од њега (само он обично говор о томе облачи у шалу). На једном месту, на пример, прича како га је једанпут један запитао, како то да он, чије се досетке и обешењаклуци тако радо у римском свету читају, има тако рђаву горњу хаљину, и како му је он одговорио, да је за то што је рђав песник, па се онда обраћа свом пријатељу Руфу с речима: „Да ми се то не би више дешавало, пошљи ми једну добру горњу хаљину." У другој једној опет песмици каже: „Квинте, на твој рођен-дан хтео сам да ти учиним мали поклон, али ти ниси допустио. Човек си који не трпи поговора и ја се морам покорити твојој вољи. Нека онда буде што обојица желимо и што је обојици од користи: дај ти мени, Квинте." Како је враћао зајмове види се из ових епиграма. „Цецилијане, гласи један, купио сам за многе паре једно пољско добро; дај ми, молим те, сто динара на зајам. Ти ништа не одговараш? Чини ми се да ћутећи хоћеш да кажеш: „Нећеш вратити." Па зато, Цецилијане, и тражим." Или други: „Да си ми, Пете, дао динар одмах, кад си ми рекао: „Узми, дајем ти", било би као да си ми дао две стотине. Али сад, пошто си ми га дао после толико времена, после седам или девет месеци, хоћеш ли да ти кажем праву истину? Ти си, Пете, изгубио свој динар." Тако и у овој песмици: „Ти ми, Фабе, враћаш признаницу на четири стотине гроша. Боље дај ми сто на зајам. Нађи другог ком ћеш такав поклон учинити. Што ти ја не могу вратити, то је моје."

Велики број пријатеља и познаника, осим поменутих земљака, именује Марцијал у својим песмама. С некима је био у интимним односима. Јувенала он зове једанпут „мој Јувенал". Тако и елегичара Стелу, кога је не само много волео него и јако ценио као песника. За његове песме каже он да су пуне драгог камења: сардониха, смарагда, дијаманта и јаспида. Исто тако добар му је пријатељ био и други један песник Фалк, за кога каже да му много

на срцу лежи. Како је интиман био с једним имењаком, Јулијем Марцијалом, види се из једног епиграма, којим му је спровео, као што је то и иначе често чинио, једну од својих књига песама. Он гласи: „Књижице моја. Ти идеш без мене у Рим. Хоћеш ли да те многима препоручим или ти је доста један? Веруј ми, биће ти доста један Јулије, код кога ћеш бити као у својој кући, и чије је име непрестано у мојим устима... Он има жену, која ће те узети у наручја и у крило, па макар и прашњав дошао. Њима ћеш ти рећи: „Поздравио вас Марко.“ „И то ће бити доста; друге нека препоручују писма, а греши онај који мисли да му треба препоруке за своје“. Неке је пријатеље Марцијал јако ценио. У једном епиграму даје он израза свом високом мишљењу о неком Аполинару овим речима: „Књижице моја. Ако хоћеш да се допаднеш човеку од укуса и разумевања гледај да се допаднеш Аполинару. Нема од њега ученијег нити честитијег и бољег човека. Ако те он заволи пакосници ти неће моћи ништа. Нађе ли пак да не ваљаш, слободно можеш ићи бакалима да од тебе праве фишеке“. Плинију Млађем упутио је такође уз једну свеску песама једно спроводно писмо, из кога се може закључити о природи њихових међусобних односа. „Талијо моја, вели он у њему, иди, однеси мом речитом Плинију ову моју малу књигу, која није доста учена и солидна, али није ни сувише неуглађена... Али пази, немој се заборавити и закуцати на врата од његове собе за рад у време које није твоје: он посвећује дане богињи и мудрости Минерви... Ти отиди увече, кад се запале лампе: твоје је време, кад настане Бахова влада и кад ружа царује: онда ме могу читати и строги Катони“.

Поред таквих пријатеља и познаника имао је Марцијал, дабогме, као и сваки други човек, и других, с којима није био тако добро, па и непријатеља. На многе он се жали што су га одбили кад је тражио зајам. Тако један његов епиграм гласи: „Тражио“ сам једном приликом на зајам од Гаја петнаест динара, суму дакле која не би била велика ни да сам је тражио на поклон. Јер сам је тражио од богатог и старог друга. Али он ће ми на то рећи: „Бићеш богат, ако будеш радио адвокатски посао. Гају, дај ми што тражим, а савет нисам тражио.“ Другом једном такођер старом другу каже: „Кад ти тражим новац без залоге, велиш: „немам“; јамчи ли пак за мене моје имањце онда имаш: Дакле, Телезине, што не верујеш старом другу, ти верујеш мом шибљу и дрвећу. Лепо, лепо. Али рецимо да те Каро тужи суду: онда ће ти моје имањце послужити као јемац; или ли тражиш пратиоца у изгнанство: онда ће ићи с тобом моје имањце“. Један га је опет давнашњи пријатељ, кад му је дошао у госте, наместио

у једну врло рђаву собу. „Да воћкама не би шкодио мраз, вели он на то, нежној шуми хладан ваздух, људи их међу у стакларе. А ти ми дао једну ћелију, на којој се прозор не може добро да затвори, и у којој ни сам Бореј не би становао. Зар такав стан ти дајеш, несретниче, свом старом пријатељу?“ Неки познаници били су му јако досадни. Један га, на пример, увек пита, шта му доноси његово номентанско имање. и он му одговара да му доноси то што њега не види. Други му опет досађује тим што га, где год га сретне, одмах пита: „Шта радиш?“ Он то чини увек макар га и десет пута срео за сахат. С тога му Марцијал каже, да он то чини јамачно зато што сам нема никаква посла. Он је имао даље једног таквог познаника, који је тражио од њега његове књиге на поклон, али не да чита, него да их — прода. Дабогме да није био ни без завидљиваца. О једном таквом говори он овако: „Драги Јулије, пуче неко од зависти што ме Рим чита, пуче од зависти. Пуче од зависти што светина показује увек на ме прстом, пуче од зависти. Пуче од зависти што су ми два цара дала ius trium natorum, пуче од зависти. Пуче од зависти, што имам красно пољско добарце под градом и кућицу у вароши, пуче од зависти. Пуче од зависти, што ме воле пријатељи, што ме често зову на гозбе, пуче од зависти. Пуче од зависти, што сам љубљен и омиљен. Нека пукне ко год пуца од зависти.“ О критичарима његових песама биће говора у другом одељку, где ће бити речи о његовим епиграмима.

(Наставиће се)

ОНА

Нежна и блага, пријатна и мила,
Окретна, лака, као горска вила,
Умиљата лица, насмејаних уста,
А коса црна, замршена, густа,
Пребело грло, бујне, топле груди —
Све да те занесе, све да те узбуди!
Ал' поглед, поглед! нашто да се крије —
Хладноћа и студен из очију бије,
А од тог погледа душа моја бежи —
Јер што очи кажу, то у срцу лежи!

Сокољанин

ЗА НОВИМ БОГОМ

— А. Г. МАТОШ —

I

Са дрвета паде међу слова гусјеница и Петриновић склопи књигу. Запали угашену цигарету, крене поглед на Саву, на гробље Св. Рока, на западне модре планине, а душом му се таласа, попут винске снаге, топли ритам *Суза сина разметнога.* Не бијаше баш нимало побожан, и врло се чудио те му ово најдража од свих књига. Бијаше недјељно јутро, тако ведро и сјајно, као да и природа обуче благданске ризе: сјајне, свилене и модре. Из града допираше брујање свечаних звона и одјекиваху звуци војничког марша. Око Петриновића на Гричу нешто дјачићи, дебеле, бијеле дојиље са дјечицом и неколико капуташа с озбиљним покретима. Шећу и свакчас озбиљно, чиновнички застајкују. Од свих шеталишта роднога града, чувеног са лијепих паркова и видика, бијаше Грич Петриновићу најдраже. Волио га због старости, због усамљености, због оне стране високе куће у сјеверозападном ћошку са забрављеним вратима и самотним прозорима. О њој би често маштао. Завидио је незнанику, који јамачно овдје реметује у старој библиотеци, пуној Гајевог дописивања, гледајући пред вече црвено сунце како тоне на самој граници стародревног краљевства, растежући по вртовима сјене кућа доље у Месничкој улици. Петриновићу бијаше фиксна идеја, да само у тој тихој и усамљеној кући могаше и мораше становати њежни и племенити Станко Враз, да само одовуд могаше његов имењак гледати за сјетне мјесечине у даљину, према горама самоборским, гдје узор душе, његова Лаура и Беатрикс бијаше прозаична „товарушица“ апотекарова. Али највише љубљаше Петриновић Грич због орла пред зградом реалке. Сате и сате би стајао пред дрвеном гајбом и гледао суру, краљевску птичурину са главом непомичном улекнулом у снажни врат, очију као од стида склопљених. Тек каткада би орлушина махнула крилима, дигнувши облак од прашине и од паперја, ударивши грудима о даске, и тихо би шеталиште раздерало, раскрвавило гласно кликтање, натјеравши страву у мачје ноге и у крила врапчија по сусједним крововима. Петриновић сноваше лане пуна два мјесеца, како би пустио на слободу краљевског роба. Неког праскозорја стаде тестерити кавез, и орао мало те му крилом не сломи прсте и не просочи га кликтањем полицији. Дјаче мало те не заплаче од туге због орлове глупости, те му драже др-

жати жутим панџама бљутаво дрво мјесто Јупитерове облачне муње. Ова тица чинила му се симболом ове цијеле лијепе земље. Спутана снага, трунући од робовања, кљује очи и ломи руке несташницима, који би је хтјели дићи горе, у ваздух, у облаке, до сјајног и слободног сунца.

Као обично празницима, Петриновић је јутрос снужден, готово зловољан. Недјељама најтеже осјећаше разлику између своје незадовољне сиротиње и овог срећног свијета. Стидио се ципела са рупама, које пред женским очима пеку као ране. Срамио се жутог капутића са прекратким рукавима, и ради њих је одвикнуо махати у ходању рукама. Мрзио је благдане као лијени попови. — Кренувши се на Штросмајерово шеталиште, састане Харапина, свог негдашњег школског директора, са бјелобрадим, бјелокосим и блиједоликим господином, на којему је, као у сред зиме, зимски капут и ципеле са двоструким пенџетима. Петриновић сагне главу, и пошто прође поред њих без поздрава, викне за њим директор:

— Хеј, Петриновићу!

Петриновић се окрене.

— Познајете ли ви овог господина? — настави директор, црвен и знојан од јарости. — Да не скидате капе пред-а-мном, вашим старим равнатељем, то би се још дало опростити, али игноровати Његову Пресвијетлост, господина Певца — ха, ми ћемо вам већ показати!

— Ви сте препаранд и уживате, како чујем, нашу владину помоћ — рекне кашљуцајући Пресвијетли. — Име вам је Петриновић, Станко Петриновић? Врло лијепо. Можете ићи.

Петриновић најприје устукну, али се брзо сабере, задрхта од једа и рекне сухим, неучљивим језиком:

— Господо, ја ћу вам приштедити радост бацити ме из школе. Ваше је вријеме одвише скупоцјено, ваш је положај одвише висок за овакове полицијске послове, као мој шешир што је одвише умољчао, па да га још више похабам, поздрављајући људе које — које презирем.

— Ха, гдје је пандур! — размахао се штапом и закријештао директор, а Пресвијетломе се тресе бијела брада и бјелокосно држаље на штапу. Заокружило их нешто свијета, а када га директор хтједе ухватити за раме, одрине га Петриновић до дебла дивљег кестена, викне:

— Срам вас било, измећарски доушниче! — и нагне хитрим корацима у Доњи град. Тек у Илици, начичканој свијетом, буде му све јасно. Забољеше га куће, сунце, свјетлост, а људи се око њега

крећу као намјештене лутке. Стигне на Зрињски трг пун елегантних залудничара и клоне на клупу. Знао је да, као чиновник, као учитељ неће моћи живјети у оваквим приликама, али да ће катастрофа доћи тако из небуха, данас!! Увијек мишљаше, да је велика несрећа нешто величајно, трагично, али да ће га заскочити тако заплотњачки, тако подло, комично! Смучило му се. Овдашњи живот му се први пут показао у голости и буде му као да стаде бос на жабу крастачу. Обузме га мржња и станене моћно шкрипати зубима. Хтио се осветити, уништити, али кога, кога? И руке му немоћно падну низ ребра, труп клоне на наслањач, а зрак га пригњечио физичком тежином као сињи терет. У то га поздрави и сједне уз њега младић у елегантном свијетлом одијелу, са пахуљастом брадицом, меканом и смеђом косом испод широког, сивог, меканог шешира.

— Опростите, те вас нападам овако на улици — рекне угодним мало муклим баритоном. — Ја сам Петар Марјановић, правник, и баш ових дана дођох из Беча. Био сам случајно свједок ваше пређашње незгоде, слиједио сам вас из далека и нисам могао одољети, да вам не понудим колегијалну руку. Ја обожавам енергију, а ваше држање на Штросмајеровом шеталишту бијаше тако јуначко, тако необично у нас и ријетко, да ме, искрено говорећи, запањисте и одушевисте. Ви сте даклê ђак?

— Да. Тако нешто. Ја сам учитељски приправник, у последњој години. До године се надам потонути, далеко од тих лутака, међу сељацима као учитељ. Сада не знам што да почнем. За шегрта сам одвише стар, а да будем надничар или слабији замјеник коња или вола, за тај посао немам доста кршћанске понизности. Волим вино и песме као наши каноници, а робовати би ми баш зато било тешко, јер одрастох са слугама. Отац ми је винцилир и не донесем ли му почетком мјесеца стипендију, бациће ме на улицу, јер једва и сам животари, а ја млађи и јачи. Видите ли колико може у Хрватској донијети несреће, ако нисте пријатељ обичног врло комотног механичког покрета, састављеног из ових момената: дићи десницу до шешира, скинути га са главе, вратити га на мјесто и спустити руку у џеп. Та ситница ме ево упропастила.

— Ми смо зато најнесрећнији народ у Европи, јер смо најбогатији оваким трагичним ситницама, од којих гину и труну наши људи као од невидљивих бацила.

Марјановић познаваше изврсно ђаке, али овај овдје је од већине одскочио. Заволио га и изведљиво посматрао његове широке груди, непомичне руке са мишицама, које искочише испод танких жутих рукава, мекани шеширић узаног обода и дугуљасто, гараво голо и

румено лице са неповјерљивим широким сивим очима и енергичним профилом.

— Име ми је Станко Петриновић и мило ми је, Марјановићу, да сте ме утјешили. Надам се да нађох човјека који ће ме разумјети.

— И више, и више, драги amice! ја бих хтео бити ваш пријатељ, то јест ако ме код ближег познанства не одбијете. А за вашу биједну потпору не тарите главе. Познат сам са неким редакцијама.

— Хвала, хвала у напред.

— Ја сам дакле познат са неким уредницима и неће ми бити тешко наћи вам мјесто код којег листа.

Петриновић бијаше увијек изнајприје сумњичав, али попут свих неповјерљиваца, падаше иза прве сумње у искрено одушевљење. Од радости хтједе заједати, хтједе Марјановића дотакнути руком, загрлити га као дјевојче. Уздахне гласно, из дубине груди и растегне руке, да запуцкеташе кости.

— Не захваљујте, молим вас лијепо, јер још ништа не обависмо. Трпљен спасен. А сада пођите са мном на објед, онди ћемо у кафани наћи потребне људе.

Тако постаде Петриновић коректор *Домовине*, а када спремаше прве чланке, узели га у војску. (Наставиће се)

МЕДО ПУЦИЋ

(РОЂЕН 1821. УМРО 1882. ГОДИНЕ)

од

Дан. А. Живаљевића

I.

Када је малени Дубровник, знан у целом свету са своје мудре управе и по својим ученим људима и славним песницима, изгубио своју и независност слободу, с којом су се његови синови поносили као са правим и истинским узроком славе Дубровника и као са даром, у коме сва блага вишњи им је Бог дао, коју су тако предано волели и суревњиво чували, непријатељ није могао Дубровнику уништити онај свети дух, који је наслеђем прелазио с колена на колено и налазио одушке у величанственим песмама, украсу наше књижевности. Вила заштитница, која је знала одњихати једног Рањину и Златарића, једног Гундулића и Палмотића, једног Ђорђића и толике друге на гласу песнике, није оставила Дубровник ни у

тренутку његовог очајања, његове несреће, његове пропасти. Она му је и тада одгајивала синове, достојне старих предака, и пружила им гусле да се „опомињу у муци својој и у јаду свом свијех милина што је имао од старине“ славни град, па да народ крене, храбре и да истраје до бољих и сјајнијих дана, када ће и њему, са осталим српским народом, синути нова зора слободе.

Мезимац њен, њен прави изабраник био је *кнез Медо Пуцић.*

У њега се млађана заљубих,
Лицем проста, искрена, а храбра
Што но славу и слободу љуби;
Па од тада српске пјесме с' оре
По врсима од горе до горе.

Љепоту му од нарави
Свуд показах ја помњиво,
Чаробијом од љубави
Уљуљах му срце живо;
У самој му с' души жице
Оживљају тамбурице.

А кад црни дани нападнуше
Невоља се на нас оборила
За спасење љубљене ми душе
Вилињу сам памет наоштрила,
Док му справих гусле јаворове
Да нариче јуначке јадове

Хоће на те успомене
Играт срце у јунака,
Хоће мислит да из сјене
Маркова ће чврста шака
Јопета се ослободити
Образ среће промијенити.

Вјеруј, вјеруј, невољниче пуче!
Вјера ће ти олакшат несрећу
Прем да вихар б'јесни т' око куће
Прем небеса смртне стр'јеле мећу...
Вјеруј, вјеруј, није празна варка
Просинут' ће лице твога Марка. —

Ви пјесници божанствени
Подуприте оту вјеру;

Светим духом надарени
Оставите туђу л'јеру
Већ се гуслих прихватите,
Глас народу посветите. *(Народна Пјевачица)*

Медо Пуцић није био срећан да се ради под стегом републике, на коме су блистала значајна слова Libertas! Он је угледао света онда, када је тешка рана још свежа била, када је лоптела још врућа крв, када *„Ропство* ти се пише сад на ст'јегу". Властелинка мајка успављивала га је тужбалицом о пропасти Дубровника, тог „алем-камена на морскоме бр'јегу"; а кнез отац сузним очима причао му је о слави и величини роднога града, у који се непријатељ на превару увукао:

„А на силу остаде у граду
И безбожним насиљем својим,
Прем никоме ни криво ни дужно
Уништи нам народно господство.
— — — — — — — —
Он нам оте, божји дар, слободу
Прирођено с кољеном господство,
И прода нас заковано робље. *(Цвијета)*

Својим је очима гледао старе кнезове и другу властелу како туже, јер „свакоме се хоће нађ лијека — властелину никад до вијека"; посматрао је старе вијећнике како су презрени и невиђени; видео је странца у *двору*, видео је... како старог Дубровника више нема, како „путови сионски туже, јер нико не иде на празник, сва су врата његова пуста, свештеници његови уздишу, дјевојке су његове жалосне и сам је јадан"... И у млађаноме срцу створила се слика, слика тужна, слика славне прошлости засењене новим стањем, те и млађани песник постаде тужан и сетан; али се из те туге, из те сете, разбукта необичан пламен љубави према родноме месту, Српству, Словенству и слободи, а мржње и проклества према туђину, јер:

Безочници раскотише бруку,
Од савјести спрдњу начинише;
Грк и Латин крст нам омразише
Вранцуз, Њемац и част и науку. *(Пома)*

II

Медо Пуцић је песник слободе. Рођен у заробљеном Дбровнику, а сећајући се минулих дана, и запојен дивном дубровачком поези-

јом, у којој се увек пева о Дубровнику и слободи, отишао је Пуцић у Италију да се школује. Мржња његова противу непријатеља само се појачала у Италији, где су владале исте прилике, а света борба за ослобођење и уједињење, која је у Италији тада све више отимала маха, задахнула је младог песника слободоумним мислима, и кроз песме његове веје дух слободе и братимства словенских народа, а оне су се најјаче испољиле у песми *Хелвеција*. Ту песму песник није спевао у млађим годинама (спевана је 1874.) па да се оне мисли припишу младићком заносу. Не, ту је песму измамила песнику истинска служба слободи и мржња према онима, који силом сатиру слабије. У оном тренутку, када Европа постаде разбојиште краљева, када у светини узавреше страсти, најокрутније и најпоганије:

Застиди се божица Слобода!
Безобразно само јој се смије
Крупов уз топ *Бизмарк* покнежени,
Византинац у варварском гуњу.

Године 1848. Пуцић походи гроб Данта Алигијери, и пита великог песника:

Ти ми реци хоће л' с' икад странски
С народнијем барјак измијенити,
Крило обијелит оро аустријански?

И слобода за ком толи хити
Људско срце да друго немари
Хоће л' сада и нас просвјетлити?

То му је била идеа водиља. Он се није измирио са створеним стањем у Дубровнику; он је вечити протест, па је и умро као поданик — талијански! У свакој готово својој песми сећа се садашњости и прошлости свога Дубровника, па ипак песник не очајава. Њега крепи вера у Бога и вера у своју српску народност. Он се нада новој зори са истока, а млађима својима оставља у аманет да чувају своју отаџбину, да је штите од туђина и да негују само своје. Песма његова *Пома*, то је еванђеље за данашње српско поколење у Дубровнику. У тој дивној својој песми, он вели и ово:

Ој, покле те превишњи надари
Умом, силом, лицем р'јечи сличном,
Да нам будеш међу свијем дичном,
Српска земљо, дер за себе мари.
Шта ћеш тражит мисирских оаза,

Влашких чуда, њемачких доказа?
Изнеси нам своје груде плод,
Кажи свијету свој јуначки род!

Медо Пуцић, као и сви дубровачки песници пре њега, прво је Дубровчанин; али он види друге прилике око себе, он види да се подиже нова српска држава, којој је суђено да буде кристализациона тачка целог српског народа, па се и он обраћа тој новој светлости и у њу полаже наде. Зато се у Пуцићевим песмама истиче Српство јасније но у иједног дубровачког песника. Он је „Лазаревих врсника потомак“; он се сећа Косова, „наше старе славе“; он, католик, признаје за светитеље Милоша и Лазара и остале који су на Косову пали за „крст часни и очевину“. Он се нада, да ће његов млади ученик (Краљ Милан)[1] „извршити дело — зашто у те свак упире очи“, а долазак српске војске на Косово измамио је песнику једну од најлепших и најодушевљенијих песама. У њој је Пуцић изнео сав свој српски осећај — он је оросио сузама радости, и песник сада може слободно ускликнути: „отпусти свога роба, Боже — пошто уочих Спаситеља“. Али настаје разочарење. Српска војска одлази са Косова — „Са Косова гракће вран — на Косову турски хан“, и то разуверење изливено је у једној очајној дисонанцији, с којом се песма завршује!

Идеја о уједињењу Српства нашла је лепу интерпретацију и у „Босанским даворијама“; али песник је и ту остао — разочаран!

Словенска узајамност лебдела је увек пред очима Пуцићевима. Њему су идеали Адам Мицкјевић и Колар, који му је казао:

Пјевај лику јуначкога пука,
Мржњу браће, народно проклество,
Свакојаке туге и невоље:
Но далеко на тавноме небу
Кажу зв'језду слабе још светлости,
Она већа те већа постаје,
Приближа се, жарке меће зраке
Док засија животворно сунце,
Пјевај синко, Слав се препорађа! *(Ивану Колару)*

И он пева препорођају Словенства, његовој слози и узајамности, јер

Кад би сложни Славјани били,
Најсилнији то би народ био.

[1] Пуцић је био наставник покојном Краљу Милану.

Бавећи се 1852. године у Петрограду, спевао је руској престоници песму пуну одушевљења, што

„Ође барем славски цар столује!
„Слава Богу! Славјан господује.“

Он у својим песмама не заборавља *Словинце у Млетцима*, а искрено се радује новој Бугарској, и позива је у заједничко коло са Србијом и Црном Гором, јер:

Што ни једна кадра није
Сама стећи, то ће лако
Од вас трију сложеније
Постигнут се, још да како!
Но могуће је ли Боже
Да Словинци с' икад сложе! *(Бугарска)*

Као што је овде замишљао споразум и савез трију словенских држава на балканском полуострву, тако је исто с друге стране проповедао, искрено и предано, заједнички рад и међусобну љубав Срба и Хрвата. У слози овој он је гледао напредак и једних и других, особито у Далмацији, где је доминирао талијански елеменат, у чијим је рукама била не само власт, него, јавна реч, па и саме школе, и ако је тај елеменат био у огромној мањини. С тога Пуцић и довикује једнима и другима:

Ви сте браћа, једне мајке ђеца,
Једно вас је задојило мл'јеко.
Што вас данас разд'јељује? вјера?
Божа није када раздор рађа;
Закон? еле ви сте под туђином...
Сложите се, грлите се, браћо,
И јуначко заметните коло...
Онај час ће душманин пробл'једит... *(Браћа)*

И ако је ово спевано 1841. године, он је и доцније био апостол љубави и заједничког рада Срба и Хрвата, па је заступао и политичко сједињење Далмације са Хрватском, противу кога су данас сви Срби. Али њега Хрвати нису разумели, они нису могли да схвате: како неко може бити Србин и проповедати Српство, па опет заступати *хрватско државно право!* Пре кратког времена неки г. Радовани у загребској „Prosvjeti“ доста неправично оцењује Пуцића, па и он истиче као неку противност Пућићевих песама и његовог другог рада, јер, „док из његових пјесама одише србство“,

дотле „Медо се убраја међу најжешће суборце за сједињење“. — Нама ово није ни најмање чудно. Пуцић је био човек поштен, племенит, здравих мисли, а његове политичке идеје нису биле ситничарске. Он је истина проповедао Српство, али се није заносио идејама илирства, а као човек, који даље види, као проповедник слободе и словенске узајамности, није могао остати равнодушан према најближој браћи, Хрватима, и није се могао не одушевити заједничком раду Срба и Хрвата, како би се, сложни, успешније могли борити противу трећега, и у Далмацији и у Хрватској. У први мах и сами су Хрвати искрено пружили руку Србима, а готово сви виђени Срби тада су радили заједнички са Хрватима. Чудно би, дакле, било да у томе колу не видимо Меда Пуцића. Али Медо Пуцић потпомагао је хрватско државно право и с тога: што је веровао да ће у њечу бити равноправан задругар Србин и што је желео *слободну* Хрватску уз *слободно* Српство. То нам најбоље сведочи његова песма *Јелачићу бану* (1849.). У тој песми Пуцић је очекивао од Јелачића дело *много веће* од хрватског државног права. Он Јелачића подсећа на Косово, на Лазара и Милоша, па верује: да он није дигао народ, да му груди

Усв'јетле се жар-крстима,
Нити да се купе људи
Пред охлим ти вратима,
Нити да би, измеђ швапских слуга,
Младога цара дворбом веселио,
Него за то, да би срцем смио
Дигнут народ свој из туга,
И његове пун љубави
Одвео га обећаној слави.

Међу тим, ствари су се доцније измениле. Хрвати су зашли с оног пута, на коме су се могли сусрести са Србима, а дошло је и питање о Босни и Херцеговини, и песник *Босанских даворија* није могао те две *српске* земље уоквирити у хрватско државно право, и он се — повлачи. Последњи његов покушај о заједници Срба и Хрвата то је *Словинац*, али тај је рад сада ограничен само на књижевност. Па и ту није било успеха, а оно писмо Павлиновићеве које је објавио г. Луко Зоре у *Срђу*, било је канда последњи удара племенитим идејама Меда Пуцића. Он је стекао још једно искуств С тога се и ми слажемо са г. Радовани у „Prosvjeti“, да је *Сл-винац* последњи покушај, али не „да утврди дубровничке идеје из грђене упливом тек минулих догађаја и даљег њиховог развијања

него да у Дубровнику са свим победи права и истинска мисао, мисао Меда Пуцића, мисао коју је у *Поми* оставио омладини у аманет — да победи чисто и прекаљано Српство без икакве примесе. Та се еволуција у Дубровнику истина споро, али постојано, развијала. Ко зна, можда је та спорост и боља, јер је дело сада темељно. Dubrovnik и Срђ, два постојана и светла стуба у Дубровнику, прикупила су око себе бирану интелигенцију *дубровачку*, и она, у оба та листа, заступа и шири не „сапет локализам“ (ово су речи г. Радовани), не словинство, него мисао свога учитеља, Меда Пуцића — *мисао српску.* И на гробу Меда Пуцића, после двадесет година од смрти му, Дубровчани могу данас казати: *Песниче, учитељу, твоја мисао није погинула!*

III

У својим песмама Медо Пуцић прави је представник дубровачке школе. Повучете ли линију између њега и Гундулића, наћи ћете да у њима има нечега сличног, нечег заједничког, само ћете на обојици познати траг времена, у коме су живели.

По примеру својих предака, и Медо Пуцић школовао се у Италији, те се на његовим песмама осећа утицај тадање талијанске поезије. У Италији, тада је владао романтичко-национални правац, и он се осећа на свакој песми Пуцићевој, поред остатака дубровачког старог песништва. Тадања, ни српска ни хрватска, поезија на њега није ни најмање утецала. Ипак, Медо Пуцић остао је на раскрсници; али не на оној раскрсници, на којој су се налазили српски песници, између псевдокласицизма и народног правца. Пуцић је ишао неким посебним путем; али ипак није знао одмах отићи оном стазом, којом су пошли Бранко и Његош.

Пуцић је у нашој књижевности највиднији представник романтично-патриотске поезије, а томе су два узрока. Један је изгубљена слобода отаџбине, а други је угледање на талијанску литературу. У Италији је тада народно незадовољство било на врхунцу и Талијани су и поезију своју стављали у службу светој идеји ослобођења и уједињења. Бити песник или књижевник, значило је исто што и бити конспиратор. Пуцић, који се дружио са талијанским песницима, који је певао на талијанском језику, постао је песник-револуционар. Његове су песме имале задатак да буде народ, да у њему изазивају мржњу према непријатељу, и да га позивају у борбу за ослобођење.

С тога је велика већина Пуцићевих песама са нарочитом патриотском тенденцијом. У њега је мало песама љубавних, па и те

су сетне, тужне. У њима не налазите оних бујних љубавних излива, као у других песника. Права, силна лирика, она се излила у патриотским песмама.

Највеличанственија је његова песма *Цвијета*, песничка приповетка, у којој је оличена цела Пуцићева поезија. — „Дубровчанин се у каквој великој несрећи завјетује да ће највећу грјешницу узети за жену, ако га Бог избави; и то учини послије.“ Тако вели Вук у своме *Рјечнику*, и то је Пуцић узео за сиже овој својој причи. Капетан Драго бори се на своме броду „Словинка“ са бесном буром, која му поломи катарке и прећаше уништи и брод. У тренутку највећег очајања он спази ватру, и када би она на Горици била, спасао би се и брод и друштво. И он се прекрсти, и заветова; заветова страшним обећањем, да ће за жену узети грешницу. Завет му је услишан и он иде попу и саопштава му завет, који ће испунити, и ако му је тешко, јер ће оставити заручницу, срцем изабрану, а живот свој везати с тешком грешницом. Поп га теши, да нема никога без греха, јер да Бог једном мером свакоме мери, па се и грешница може вратити правоме путу. И он треба да се венча са Цвијетом, на којој почива презрење и проклетство:

„Срамотнице, с Французима пошла!
„Црн ти образ скиталице био!
„Проклетнице, туђину љубице!

А какав је страшан грех Цвијетин? Заволела је младог официра француског, једног Пољака. Како ударише Црногорци на Французе, ови су морали да их гоне, па и Мира полази. На растанку, он јој рече:

„Збогом Цв'јето, ја одлазим на бој.“
Па из њедра вади златан прстен:
„На, ђевојко; тврда ти је вјера
„Моли Бога да се здраво вратим
„Узећу те себи за љубовцу.“

И он оде; али љубав и њу одведе у војску, преобучену, и виде како јој драгана убише. И она је била рањена. Када се вратила, више јој није било станка у Конавлима од народног презрења и проклетства. И она побеже у пусту кућу неку:

Опуштену, пола разорену
И ту живем, ни Бог не зна како.
Али знаде кукавица сиња
Шта весели моје б'јеле дворе!
Пусти двори широм отворени,
Вјетар пуше ода сваке стране.
Киша мочи, лед ми кости кочи.
Грозница ме тресавица мори.

Па и така још некоме сметам,
Сам је живот за грешнице залих,
Мојој глави није ђе починка!...
Да, ноћаске у најжешћој бури
Злобни дух ми колибу запали:
Добро почух, грохотом се смио,
Над главом ми тријем ј' успирио,
Све пожегô и пепео растро
Да на св'јету ништа мога није,..
Капетане, јеси л' бар видио
Како ноћас расвјетлих ти пута?
Једа коме била од користи!
Озебла сам; вјетар ме пробије;
Све јутро сам ко луда бјежала;
Давне пјесме све сам препјевала;
Давне своје јаде нарицала;
Давно добро, свагдању невољу;...

Ама сада, не могу даље,
Промути ме спомен, изнемогне;
Одољети ргању не могу;
За жвало ме њешто саграбило;...
Јух! не могу напријед ни по крока.
Боже, Боже, твоме створу суди...
Грешница сам... али јопет твоја!...

* * *

Још Цвијета ријеч не дорече
На уста јој клокун крви удре,
Стровали се, Бог јој дух простио!
„Миро... Миро... ето мене... с тобом.
Једва збори а душом се бори,
Как изрече, душа јој утече.
И ђе паде, друго не устаде.

Песма ова подељена је у два дела, други јој је много лепши од првога. У њему има врло лепе поезије, на многим и многим местима осећа се дах народне песме, а мајсторски је опис буре на мору и борбе брода са бесним валима. И у овој песми, на многим местима, песник је уткао патриотску тенденцију, певао химну Дубровнику и проклињао Французе, који уништише слободу Дубровнику.

Као што смо већ казали, по *Цвијети* се може оценити цела Пуцићева поезија. Она је пријатна и мила, и ако јој стих није најлакши, јер изгледа да песник није много полагао на спољашњу форму. Ипак Пуцићева поезија заузима видно место у српској књижевности, а она је имала благотворан утицај на буђење српске народне свести у Далмацији.

Песме Меда Пуцића штампала је 1879. године књижара браће Јовановића у Панчеву. Избор песама, које су ушле у ту збирку, вршио је сам песник.

IV

Удаљен од сваког јавног рада, Пуцић се сав посветио књизи и науци. Пропутовао је готово целу Европу, знао је много страних језика, и све је то своје знање и искуство ставио у службу своме народу, и своме родноме месту. Још 1844. године налазимо у 12 броју *Подунавке* допис један из Беча, у коме се овако карактерише

Пуцић: „има ведро, оштро око, које је готово наћи и у сунцу мане, такво је око за садашње време од највеће вредности.“

Ретко је наћи књижевника, који је био тако вредан и марљив радeник као покојни Пуцић. С његовим именом сретамо се у свима српским и хрватским листовима четрдесетих и педесетих година прошлога века.

Његов је рад и велики и разноврстан, а писао је и на талијанском језику, у намери да би што боље упознао Талијане са Дубровником, српским народом и Словенством. У талијанском листу „La Favilla“ (Трст), написао је низ чланака „Studi sugli Slavi,“ у којима се бавио: историјом, етнографијом, статистиком, народним песмама, пословицама, обичајима, и т.д. Он је на талијански језик преводио Мицкјевића, „Краљодворски рукопис“, писао је опширно о Гундулићу и његовој поезији, па је превео и неколико одломака из *Османа;* он помаже дубровачкоме штампару, Мартекенију, да изда на талијанском језику *Галерију знаменитих Дубровчана* (Galleria di Ragusei illustri, 1841.) и пише биографију дубровачког знаменитог нумизматичара, Анселма Бандури. Пуцић у Италији проналази ону малену, али живу српску колонију, и о њој пише студије на талијанском језику.

Дубровачка слава била му је увек пред очима, и он приступа послу, да то славно доба покаже и осталоме свету. Преводи и знатно допуњује *Рестијеву кронику;* објављује знамените *Споменике српске* преписане из дубровачке архиве, које је издало Српско Учено Друштво (у Београду 1858.); пружа свету „Plandovanje Ivana Bunića Vučićevića, vlastelina dubrovačkog и пише о животу и раду песниковом („Dubrovnik“ 1840.), а већ пре тога писао је о песмама Игњата Ђорђића („Zora Dalmatinska“ 1845.); објављује песме Marka Bruere Derivaux, посрбљеног Француза и пише опширнију му биографију („Dubrovnik 1851.), а доцније у „Slovincu“ објавио је и неколике његове комедије. У истој години „Дубровника“ објавио је Пуцић и *Законе острва Мљета;* а у Гајевој „Danici“ (бр. 15. и 16.) за 1849. годину штампао је два чланка, под надписом Dubrovnik, ilirska republika. Први је чланак с немачког, од Ивана Милера, а други је с француског од Антона Сорга.

Свему овоме треба додати да је Пуцић 1844. године издао у Бечу *Антологију дубровачких пјесника,* коју је уредио по рукописима, а додао јој је и неколико народних песама.

Довде поређани рад био би довољан па да покаже заслуге Меда Пуцића; али то није цео његов рад Његов рад је многобројан, Он је разасут по новинама, забавницима и малим књижицама, те га

је тешко прикупити и побележити. Покушаћемо да, дај буди, нешто још прибележимо.

У „Дубровнику“ за 1849. год. штампао је превод прве песме Омирове *Одисије*, а доцније наставио је тај превод у „Nevenu“, „Vijencu“, „Leptiru“, i „Slovincu.“ Објављено је свега 12 песама, од којих су првих осам у народном десетерцу, а остале у старом дубровачком петнаестерцу.

У истом „Дубровнику“ штампано је неколико народних песама из Дубровника. Те је песме пропратио са неколико речи, у којима вели да песме штампа: „за опроврћи ријеч гна Вука, који се је поспијешио казати да дубровчани не имаду ни једнијех народнијех пјесама.“ Међу тим песмама налази се и *Жалосна смрт Смаил-аге Ченгића*. Ту је песму пропратио овим речима: „Смрт овога гласовитога Турчина дала је повод господину Ивану Мажуранићу сачинити једну велику пјесму, која је толико славе принијела његовом имену. Ми мислимо да би се народна критика могла доста окористити када би се њој приподобила ова наша пјесма, узета из уста једнога сељака, јербо би се могло тим најбоље проучити у чему стоји разлика између умјетнијех и простонароднијех муза.“

1843. године штампао је у Гајевој „Danici“ допис из Падове, у коме за латиницу гласова за tj (ћ), lj (љ), nj (њ), dj (ђ), предлаже слова из чешког алфабета: t', l', n', и d'. — И, после пола века, видимо да је нешто слично томе удесио Даничић. — Неко се овом Пуцићевом предлогу подругнуо песмом у „Српском народном листу“ (бр. 44.—1843), те му је Пуцић одговорио 2 бр. „Данице“ за 1844. годину.

Вреди забележити и други један чланак Пуцићев: *Ријеч писатељима* („Zora Dalmatinska“ 1845.), у коме саветује писцима да не преводе техничке речи и изразе, јер ти преводи постају и смешни и наопаки.

Пуцић је доста и преводио са талијанског, француског, немачког, руског, чешког, пољског. Да поменемо превод Мицкјевића о српској народној поезији (Задар 1860.) и превод расправе Борђанскога о словенској народној књижевности (Задар 1861.)

Од других ситнијих превода поменућемо:

Dubrovnik: *Дух од степе*, од Богдана Зелеског, с пољскога; *Клеветницима Русије 1831*, од Пушкина, с руског; *Пјесме Козачке* и *Поспијешимо се*, од Беранжера, с француског.

Zora Dalmatinska: Псалам CXIII;

Danica (Гајева): *Љубав и смрт*, *На удаји своје сестре*, и *Војска талијанска под Наполеоном*, од Леопардија, с талијанског; *Имендан*,

приповетка Н. Павлова, с руског; *Иван III. цар руски*, и *Новгород руска република*, од Карамзина, с руског; *Поглед на руску историју* из Устројлова, с рускога.

У „Slovincu“ има прилично Пуцићевих превода, а има их и по другим листовима, али то је све већ тешко прибележити.

Пуцић се у прво време потписивао *Орсат Пуцик*, што је дало повода неким Хрватима да мисле да је то други неки *Пуцик*.

ДВЕ ЖЕНЕ

— В. ОТОМАР —

С ЧЕШКОГ ПРЕВЕО

Срет. А. Поповић

I

Приликом састанка некадашњих ученика једног нашег домаћег завода беше се искупило многобројно друштво, тако да је простор где је састанак држат, био једва довољан.

У тој смеши, раздраганој добрим пивом и говором, када се брзим кораком приближавала поноћ, мучно је било ухватити каква рачуна.

Хиљадама питања и узвика разлегало се у ваздуху. Знанци се познаваху и здрављаху, стискаху руке један другоме и напијаху. Граја и брујање разлегаху се пространом дворницом, у којој су се присутни находили у непрекидном узбуђењу. Ах, та то си ти! тако је одјекивало са свију страна.

Поред неких столова чу се и песма. А поред неких који су се ту скупили, као да су године само прелетеле. Свуда овлада опет младост и добро расположење.

„Гле, како си остарео. А ти, опет, како си се прокицошио!“ тако се чујаше с разних страна.

Као да су нагло наишли таласи давно минулих, млађаних година, те су овде све потопили. Као да је у жилама свију заструјала друга, много бујнија крв.

„Јула, и ти си ту?“ чу се за једним столом, и два се пријатеља нађоше у снажном загрљају.

„Ето видиш, Владиславе, да умем одржати реч“, одговори тридесето-годишњи, бледи, загасито одевени Јула, испитујући по сали својим мрким очима.

Било је готово десет година, ако не и више, како се нису видели.

А сада дођоше на ред многа питања и одговори на њих; и бујни се разговори поистиха стишаваху, прелазећи у поверљива саопштавања. Већина их је била жењена.

„А ми смо ти још момци, је ли?“ клицаше радосно Јўла, окренут Владиславу. Но Владислав не дељаше његову радост и ћутке слеже раменима.

„Слобода је, драги мој,“ расприча се Јўла, влажећи усне чешћим напитцима, „слобода је јединствена, и ко је једном изгуби, тешко је више налази. А при том жене! Треба видети колико ли их је тих ожењених у истини срећних. Заволе се, узму се, али шта бива по том? Омрзну се за неколико година. Брачни терет, који им се чинио тако лак, све их више притискује. Има и изузетака, дабогме.... Па још постоји и женско питање — то знаш, мода! Баш је сада у моди. Као да једновремено не би могло бити и мушко питање. И нико се при томе и не насмеје; сваки ти то узима тако озбиљно. Како може постојати то женско питање? Погледај, молим те, тамо. Оно је мој добар познаник, то је онај што седи за трећим столом, баш према нама, ено онај, што баш сада устаде. Дакле, то је веома интелигентан човек и заволео просто девојче. Није била глупа, па ни без новаца, ама ни из далека није се могла с њим упоређивати. Али волела га је. И сада кад год је сретнем, ја не могу сит да је се нагледам. Развила се из ње госпођа племенита и образована, и обоје су срећни. — А ено, такођер недалеко од нас, другог мог познаника, можда га не видиш, али у томе није ствар. Он није никав геније, то је човек средње вредности. У школи је сматран за доста ограничена. И нађе се женска, осредња женска, која је имала масу обожавалаца и за којом је стотинама лудело. Али она даде руку овоме добром и скромном човеку, јер је знала да има златно срце. И шта мислиш? И они су ти срећни. И ето, то се превиђа, што је сваки човек друкчији, а како ли је тек са женскима. Не, богме, оне се не даду униформисати. Свако је женско чељаде друкчије и за свако друкчије гласи животно питање. Али срећа — срећа — то је жеља свију, исто тако као што је и наша; и на хлеб се мисли а на једно се заборавља...“

И заморен, спуштеним гласом, не знајући да ли га ко слуша нагло заврши.

„На шта се заборавља?“ упита га тихо Владислав, који је његов говор с пажњом пратио.

„На љубав“, одговори Јўла озбиљно, но на мах, као да му не беше по вољи та искреност, прште у смех и својом чашом куцну чашу Владислављеву.

„Не гледај, већ пи“, шану му на ухо.

„Жена, то је тајанственост; душа, то је љубав.“

„Разумем те“, одговори Владислав муклим гласом.

У томе тренутку приђе к столу стари господин, обојици добро познат, и с „допуштењем“ седе крај њих.

„А шта је с вама, момче“, окрете се Јули, положивши му руку на раме, „када ћете се ви оженити?“

Баш му то и требаше.

„Ја и оженити?“ Засмеја се гласно. „Зар је могуће, с једном јединoм женом живети до смрти? За неколико дана омрзне ми и оно што ми је најмилије, а како ли неће жена за толике године. Ни самог анђела не бих могао сносити“.

„Тек да се говори!“ рече стари господин, мало у шали а мало пребацивајући.

„Ех, па шта да кажем“, брањаше се Јула; „када ја себе добро познајем. У душу ми нико други не може загледати, а у срцу ми нико не седи. То овде стоји“, куцну по прсима, „и то се не да изменити. Ни сам не знам шта хоће. Хоће добро чељаде, а по кашто, за тренутак, ма и фурију. Код ексцентричне љубави чешће чезне за тихом идилом. Само не девојче сентиментално! А после састанка с каквом леденом лепотицом гуши се у плачу. Е, тако је то — са срцем се не може играти — то је стара песма“.

Но староме господину то не беше доста.

„Та ви се то шалите,“ рече уз лагани осмех.

„У пиву је истина, исто тако као и у вину“, брањаше се Јула.

„Али сећајте се ипак заповеди“, кораше га стари господин. „Али дабоме“, додаде одмах, „ви, данашња омладина, не верујете у Св. Писмо. Али то, што ви исповедате, биће да је многоженство и „слободна љубав“, која улази у моду“.

„Нека је тако“. одговори Јула. „Што се мене тиче, ја не мислим имати више жена. Ја велим да једна није довољна. Хтео бих имати две жене и ја их тражим. Две жене које се допуњују. Једну плавушу а другу црномањасту. Једну страсну а другу кротку. Једну рафинирану а другу просту. Ја их нећу наћи, знам да нећу, и то је моја несрећа, то је моја судба!“ и лице беднога Јуле доби тужан изглед.

„Али то су грешне мисли“, плану стари господин, „та то је грех!“

„Да је то грех, цела је истина. Није то празна реч, или фраза“, исто тако озбиљно настави Јула, „али шта ја ту могу? Зашто су све заповеди против човечјег срца? Шта је скривило то младо срце?

И зашто је кажњено ? Јесте, јесте“ додаде меланхолично, „у томе лежи човекова трагедија, О, да није тога, човек би био бесмртник“.

„Глете, молим вас“, примети стари господин.

„Али, шта то вреди — претварати се? Не, нисам фарисеј. Можда сам грешан, по вашим појмовима, али шта ја ту могу. Сагласићу се с вама, драги господине, када то буде истина, када то овде буде истина“ — и положи руку на прса — „док се изменим, док добијем искуства, док то доживим. Ну, нема сумње, можда је то моја сањарија — можда то приписујете пиву, можда и младости — само то није хвалисање. Ето! господине, то је одговор на ваше питање, кад ћу се оженити“.

И ознојен искреношћу своје исповести, у коју је унео сву снагу своју, извади Јула из џепа рубац, и стаде њиме брисати чело.

„То је запара“, у некој сагласности прозбори стари господин. А за тим поведе говор о другим стварима, запиткиваше и расположи се. „Ми стари“, правдаше се мало напит, „веселији смо од вас младих“.

„Друкчије сте порасли“, рече Јула.

„Друкчија су била времена — она пређашња. Идеализам и романтика и све, у шта ви већ не верујете. Мало нас сажаљевате, мало нам се смејете,“ расприча се стари господин, „али верујте, и ми смо лудовали, ама смо при том били срећни. Можда смо се варали, али смо били срећни“, понови с нагласком.

„То ми о себи не можемо рећи, јелте?“ окрете се Јула Владиславу. Овај се само насмеши.

„Срећа — срећа — само то; тако мало и све!“ прође му кроз памет. За тим још мало узе удела у разговору, па се диже, спреман да иде кући.

„Ја остајем још овде“ рече Јула, грлећи старога господина. „Гле, редак тренутак, мире се старост и младост. Здраво!“ и подиже чашу. „А ти, Владиславе, дођи сутра на вече — већ знаш, Вилна свира на виолину. Видећеш женску — анђела, и чућеш свирку — божанствену. Дакле, сутра, сутра!“ и снажно му стиште руку. — —

Када је Владислав изашао напоље, нађе се на тржишту, озареном месечевом бледом светлошћу, која бацаше више сенке но сјаја. Доксати домова оцртаваху се у бароковом стилу, у висини, у модрикавој светлости, а друге загасите сенке двају правоугаоних страна, састављених из старих домова, допираху далеко на тржиште. Пролазак поред кућа беше празан и само с времена на време чујаху се удаљени гласови или дозивања. Влажни ваздух летње ноћи

освежи Владислава после оног купања у диму и запари, тамо у Беседи.

Идући кући, размишљаше гредом о Јулиним речима. Он сам, Владислав, навикнут да живи као дете природе и хајући мало за тако звано друштво, нигда није дошао на сличне мисли. До душе, била су времена, кад је жене јако миловао. И баш у добу овако топлих вечери и ноћи, силно је за њима чезнуо. Многе, које су му искрено биле у вољи, ма да им то није казивао, сматраху га за хладног, себичног, или ко зна да ли им је у опште падало када на ум да о њему мисле. Мирно су минуле крај њега и ни трага не оста од њихова пута; па ни у срцу његову. Мислио је да, збиља, не вреди подносити муке и чезнути за девојачком наклоношћу. Та само је у свету још једина Цили, која га воле. Отићи ће њој — не данас, већ можда сутра — па ће јој рећи... Шта јој има рећи?"

Посматрајући месец, који се уздизаше високо над крововима, сећаше се своје љубави.

Како је управо то дошло да је заволео и када се, када то десило?

Јамачно беше то онда, када је, с осталим девојчицама, трчала по ливади за лептирима — једном у суботу после подне, када неимаху школе а беше јој десет година? Тада је једна добра другарица њезина, зар из зависти, сурово докопала за косе, за те сјајне косе које се, тада, ланеном бојом преливаху, те је немилосрдно рашчупала, а мала Цили гушаше се у плачу.

Он, Владислав, баш је тада прошао туда и застаде је у том очајном стању. Плаве очи беху јој сузама заливене. У напрасној срџби хтео је докопати ону пакосну девојчицу, но она му брзо умаче. Бежала је путањом покрај ограде, добацујући му из далека подругљиве речи.

Бог би знао откуда се данас сети те будалаштине.

Но то беше прво сећање на његову љубав. Даље у прошлости не нађе ничега што би га привлачило к Цили.

Касније, када је више не занимаше трчање по ливадама, и када се посветила забављању са својом лутком, он јој помагаше израђивати задаће и вршити исправке у вежбанкама.

Када је изашла из школе, понела дугачку хаљину и постала госпођица, она га је избегавала — тако се бар њему чинило. То је тако трајало једну годину. За тим се нађоше на игранци. Понашала се према њему исто тако као и према осталима. „Хладна је!" срђаше се тада на њу. „Или мени тако само изгледа!" — правдаше је.

Коса њена беше тада загаситија. Носила је дивно сплетену а беше тако дуга, да јој завиђаху све пријатељице. А како беше у

дну привезала траку, то сви момци беху ради да је оставе без тога украса. И једном се Владислав осмели, те јој одвеза траку и склони је. Каза јој да је он то урадио.

Она се окрете право к њему и срђаше се на њ. „Ја немам ништа“, правдаше се он. Но она не попусти. „Па да вам најзад кажем“, додаде после дугих објашњења, којима јој утиша гнев. „Да вам кажем где је. Код мене је; али ја је нисам украо, нашао сам је“.

Да ли ће када моћи заборавити те тренутке прве среће?

Да ли би могао другу волети а не Цили! питаше месец. Али месец не измени ни једне црте на лицу. Тај Јула ипак је само наклапао! — —

(Наставиће се)

ПОГЛЕД НА РУМУНСКИ ФОЛКЛОР

написао LAZAR SAINEAN

С француског превео **Тих. Р. Ђорђевић**

[За нас Србе може се с правом рећи, да не познајемо своје најближе суседе и њихове прилике ма које врсте. Ми им не проучавамо ни језик, ни књижевне прилике, ни историске споменике, ни народно предање, ни друштвени живот, ни етничке особине. У овоме је у неколико изузетак према Италијанима, Немцима и Маџарима, које многи Срби, с тога што су с њима у непосредном суседству и односима, прилично познају, али и то познавање није узело онолика обима колико је потребно српској науци. Ми не познајемо ни рођену браћу Хрвате ни блиске рођаке Бугаре, или бар не у оноликој мери, колико је потребно ради разрешења многих питања која се истичу из узајамног и суседног живота. Шта тек да кажемо за Грке, Румуне, Турке и Арбанасе. Колико је наших граматичких, књижевних, историских, социјалних, етничких и т. д. питања, која очекују своје правилно решење из проучавања суседа и узајамности с њима. Какве ли ћемо резултате добити кад проучимо њихов језик, књижевност, живот, обичаје, предање, историске споменике и т. д. Није могућно да се из тога неће ништа сазнати, јер са народима са којима смо у суседству не живимо од јуче, већ столећима. Није могућно да за то време није утиснуо сваки народ по нечега свога на суседа.

Ми више знамо о Французима и Русима него о онима што су уз нас, на чији се плот наш плот наслања, из чије баште цветни прах прелеће у нашу башту и обратно, те тиме ствара блискост и везе, које су неминовне и које се не смеју пренебрећи.

Резултати истраживања наших суседа често су нам добродошли; по некад су нам красни прилози, а по некад се могу корисно наставити онде, где престаје интерес њихове науке, а настаје интерес наше.

Најзад такмичећи се са суседима о надмоћност, морамо се на њих често обзирати, да нас не би претекли или бацили у засенак. Па и то обзирање може бити од користи само онда, ако их добро познајемо.

Оснивањем универзитета у Београду неће се ваљда пренебрећи ни проучавање суседства, ни њихових утицаја на нас, ни нашег на њих, ни узајамних односа. Једном

речи српски университет треба да прошири основе српскога проучавања, те да се тачније обележе жиле онога откуда потиче све оно што је у нас.

Мене је често интересовало да знам, колико су и шта су наши суседи учинили на пољу етнографије. На жалост нисам свуда био добре среће, јер о некима имам слабих а о некима немам никаквих података. Бугари и Хрвати учинили су више но ми.

Ово што у преводу овде износим, једна је глава из *историје румунске филологије* од Lazar-a Sainean-a (друго издање у Букурешту 1895. стр. 263 – 295) у којој су библиографски подаци о фолклору допуњени до 1900. г. и штампани у француском часопису Revue des traditions populaires, у свесци за децембар 1901. г. Тиме сам науман бацити мало светлости на рад Румуна, на пољу фолклора, који нити је незнатан нити без интереса за нас. А ја се надам да тек упознавањ м фолклора суседних народа можемо добити правилнога суда о своме фолклору. Т. Р. Ђ.]

У историји књижевности могу се разликовати два паралелна тока, од којих сваки у своме напретку чува своје карактерне одлике и сопствени извор инспирације.

Први, старији. представљен је стварањем заједничким, безименим и без одређеног времена, показујући карактеристичну произвољност правих производа народног уображења. Као верни одсјаји народног осећања, обичаја, аспирација, чине да продремо у интимни живот народни, и уводе нас у болове и радости његове душе.

Други, млађи, представљен је индивидуалним стварањима, у којима се разбира личност и доба ауторово, и помоћу којих ценимо интелектуалну висину, коју достижу неколике више личности, издвојене из скупа народног.

Ова два тока, као што рекосмо, иду паралелно. Међу тим бива некад да се и приближе, и да узајамно утичу један на други. С једне стране машта народна, црпећи непрестано из нових извора, обраћа се и књижевним елементима, које преображава и прилагођава своме генију и својим погледима; с друге стране, песник-уметник тражи у природи и народној поезији извор за подмлађивање, воду младости за машту засићену утисцима обичнога света. Због тога су и неколики најлепши цветови лиризма једнога Александрија и једнога Еминеска изникли из земљишта народне поезије.

У производима духа народнога могла би се дакле разликовати два карактеристична елемента: први *усмени* или традиционални, који чини тако звану *усмену књижевност*, која прелази од генерације на генерацију, ако не и од народа ка народу, и иде од уста до уста, мењајући се према местима и временима; други *писани*, одсјај друге средине, који пролази кроз призму народне интелигенције, слива се у боју народну и тиме може вршити ретроактивни уплив на усмени елеменат.

Богаство традиционалне књижевности указује нам се у стиху и прози.

У поетском су облику: час непосредни изливи срца, преведени у веселе песме (hore), комични (chiuituru), меланхолични (doine) или жалосни (bocete); час далеки одјеци минулих догађаја, као народне баладе; изрази хероизма као песме о клефтама или хајдуцима; час су религиозна осећања, као што су божићне песме (colinde); празноверице, као формуле за врачање (decântece); или су најзад вежбање говора у метафорама, као загонетке.

У прози су: или чисте творевине маштине, као приповетке и легенде, бујно и умилно растиње са поља народне фантазије; или су резултат искуства у животу, као лакрдије (snoave) и пословице; или најзад драмске радње, као мистерије (vicleim). Овоме се могу додати још с једне стране обичаји, а с друге веровања и празноверице, које чине метафизику масе.

I

Скуп оваквих производа чини народну књижевност, или још боље *фолклор* (народознанство), као што га назваше у Енглеској око половине XIX века. Међу тим, још од свога крштења, фолклор је немачка наука, створена од браће Грима и негована од великог броја специјалиста, који у том погледу испитиваху целокупно пространство свих народа на земљи.

Упоређење и испитивање прибраног материјала из свих крајева света постадоше предмет једне засебне науке (која се такође назва *фолклор)*, која је најзначајнија грана етничке психологије, и која данас има органа на скоро свима европским језицима.[1]

Међу научницима који су се у Румунији бавили прикупљањем фолклорног материјала, ми ћемо најпре навести оца Fl. Marian-a, који је стекао великих заслуга за народно предање Буковине, за тим G. Dem. Teodorescо-а, који се одликоваше и као одличан скупљач и као учени традиционист својим студијама о пословицама и о божићним песмама.

Burada је испитивао у етнографском погледу све земље у којима Румуни живе, и одасвуд је прикупљао драгоцено градиво из области фолклора.

Pop-Retegan утрошио је силан, али плодан, рад на пољу народног предања Трансилваније.

[1] Ми наводимо овде само румунски часопис за народно предање (Sezetoarea) који излази од 1892. г. у Фолтићени (Молдавија) под уредништвом Arthur-a Gorovei-a и Сборникъ бугарски посвећен великим делом фолклору бугарском (излази од 1889).

Фолклорне студије у Румунији подигао је на знатан степен упореднога проучавања Hasdeu, који се нарочито бавио односима који постоје између популарне књижевности и народнога предања румунског. Он је истраживао с једне стране надмоћни утецај богумилизма на најстарије књижевне текстове румунске, с друге пак стране расматрао је утецај јеретичких идеја на извесне елементе народнога предања (као што су песма о трансформацији и легенда о бројевима). И ако резултати, до којих је долазио, нису увек убедљиви, ипак се не може на ино, а да му се не дивимо суми значајних факата и идеја у студијама.[1]

После овог фундаменталног дела Dr. Gaster покуша да скупи у једну студију различите гране народне књижевности. Док Hasdeu истраживаше у предању религиозне трагове јеретичке природе, Gaster управи своју пажњу на различите производе румунског фолклора, да би пронашао какве су природе: романтичне, етичке или религиозне. Он анализираше сваку од ових манифестација народнога генија, показујући им извор и саставне елементе, трудећи се при том увек да покаже утицај књиге на дух масе народне. Gaster располаже великом ученошћу, његово пак дубоко познавање старих рукописа румунских даде му могућности да изнесе на видело множину факата, потпомогнутих личним погледима, увек смелим (као што му је теорија о модерном и књижевном пореклу приповедака), али увек мотивисаним. Велико богаство детаља у његовој књизи (која обухвата 61 фолклорни производ) учинило ју је правим обавештавачем за ову грану румунске књижевности.[2]

II

Пређимо сад различитим врстама усмене књижевности. Пре свега позабавимо се народном поезијом.

Двојица твораца философије историје, Вико и Хердер, привукавши први пажњу на важност празноверица и народних песама, беху у истини претходници фолклора. Дело Хердерово Stimmen der Völker изађе 1778 г. а тридесет година доцније, 1808 г., изађе прва збирка немачких народних песама Des Knaben Wunderhorn. Прође за тим исто толико времена кад се и у Италији осети потреба сличне збирке; 1841 г. издаде Томазео народне песме тоскан-

---

[1] Hasdeu, Cârtile poporane ale Românilor in secolul al XVI-lea (Румунске популарне књиге у XVI в. и њихов однос са усменом књижевношћу). Букурешт, 1879.

[2] Dr. M. Gaster, Literatura popularâ românâ. Букурешт, 1883.

ске. Француска беше у томе још спорија, у њој тек 1856 г., издаде Борепер (Beaurepaire) нормандијске народне песме.[1])

На против на Балканском Полуострву, а поименце у Србији, благодарећи труду Вука Караџића, народна поезија беше врло рано предмет великог старања. 1814. г. изађе му први пут у Бечу знаменита збирка српских народних песама. Оне одјекнуше на све стране и задобише дивљење Гетеово. Нешто касније народне песме модерних Грка нађоше у Fauriel-у (1824) и у Kind-у (1828. одушевљене поборника.

Вуку припада заслуга и за прву збирку румунских народних песама, које је скупљао у једном свом путовању кроз Влашку, Трансилванију и Банат, и које је за тим поверио Асакиу (Assaki), кад беху једном заједно у Бечу. На жалост ове песме, као и оне које је скупио сам Асаки, постадоше жртва пламена у Јашу 1827 г.

Први прави скупљач румунских народних песама би је Anton Pann. У различитим књигама његове *Болнице љубави* налазимо прве љубавне романце влашке, које је доцније Alexandri унео у своју сопствену збирку.[2]

У Молдавији после 1841 г. Alexandre Ruso ватрени љубитељ народног генија и Vasile Alexandri облетаху заједнички планине народне ради прикупљања песама народних. Alexandri, велики песник народни, нађе у томе и красан извор за инспирацију. Муза народна племенито је наградила његов труд око сабирања народнога блага. Резултат његових екскурзија беху *Баладе* (1852), и *Влашке народне песме* (1855). У ову последњу збирку унесене су и влашке народне песме, које је скупио Anton Pann, као и песме из Трансилваније и Баната. Прво издање беше ватрено прихваћено од Румуна и оцењено особито похвално на страни.[3]

Друго издање[4] разликује се од првога и садржином и обликом. Десет година, што раздвајају ова два издања, учиниле су да је на друго издање ударен печат тога доба, времена у коме Асаки кује

---

[1]) Нека нам је допуштено да поменемо међу различитим делима посвећеним упоредној студији народне поезије монументалну публикацију у двема свескама, у 4-ини, од Child-a. The englisch and scottisch popular ballads, Boston, 1892., у којој свака балада, пропраћена свима варијантама, чини дубоку студију.

[2] A. Pann, Spitalul amorului sau cântàtorul dorului, прво издање у пет књига, Букурешт, 1851.

[3] Сам скупљач преведе их на француски под насловом: Ballades et chants populaires de la Roumanie, recueillis et traduit par Alexandri avec une introduction par M. A. Ubicini, Paris, 1858.

[4] V. Alexandri, Poesii populare ale Românilor, culese si intocmite (Румунска нар. поезија скупљена и прерађена), Букурешт, 1866.

народне баладе, и у коме Seulesco фабрикује сваковрсне хронике румунске средњега века.

На земљишту румунскога језика појави се једна, у неку руку научна, школа, која имађаше тежњу да рестаурира архаичке облике. Дух прерађивачки обузе и скупљаче блага народног, који почеше претурати по фолклору, да би из њега извукли историске и митолошке аргументе. То беше онда, када у банатским песмама, које је сам покупио и којима даде потпуно лажну редакцију, 1859. A. Marienesco откри сабинске девојке (док у исто време Србин Верковић намириса Орфеје у бугарским песмама), и мало доцније објави „велике проналаске“, античка божанства у румунским причама.

Alexandri-ева прерађивања у другом издању инспирирана су естетичким мотивима. Укус и личност песникова нису остали отсутни у овим модификацијама, које су извршене нарочито с тога, да би произвеле што већи ефекат на учену публику. У осталом скупљач казује сам отворено овај мотив: „Ја сам са понекима од ових песама чинио оно исто, што чини златар са драгим каменом. Ја сам поштовао предмет, стил, облик... Место да сам их уредио по модерном укусу, ја сам их сачувао као златни накит, који бих нашао спљескан и рђом обасут. *Ја сам учинио да са њих спадну мрље, и вратио сам им првобитни сјај.*“[1]

Тако у осталом поступаху сви први скупљачи народних песама. У „Des Knaben Wunderhorn-у“ налази се потпуно прерађених народних песама. Вук бираше између многих варианата ону, која му се чињаше најлепша, и без устезања мењаше текст, додајући му или одузимајући читаве фразе, из метричких разлога.

Битни услов за све фолклорне збирке — потпуно верно бележене и по садржини и по облику — изгледа као да је био непознат овим традиционистима првога доба, или бар не импоноваше њиховом духу, који беше више заузет естетиком него ли народном психологијом.

Научна тачност о којој говоримо нарочито је потребна за народне песме, које треба да се бележе са свима својим вариантама, са назначењем месности, аријама и мелодијама. Нема још ни једне румунске збирке песама, која би одговарала свима овим захтевима. Релативно је најбоља збирка песама из Влашке коју је издао G.

[1] Овај је став извадак из једнога писма, које је Alexandri упутио Grăciunesco-у, који га је наштампао у својој књизи: Le peuple roumaine d'après ses chants nationaux, Paris, 1874. — За детаље овога „прерађивања“ може се са користћу читати румунска монографија од Schwarzfeld-а: *Александриева збирка*, Јаш, 1888.

Dem. Teodoresco (1885.), уз коју ради музике треба поменути збирку народних арија, скупљену из свију румунских земаља од Vulpian-a (1886.), и ради варианата, огромну, али мало научну, збирку, која је ту скоро изашла под редакцијом Tocilesco-a.[1]

У Молдавији је непрестано најзнатнија збирка она од Alexandri-a, која је учинила епоху и извршила врло срећан утицај на препорођај уметничке поезије. Овој је збирци следовала још гомила других слабих, од којих ћемо поменути само збирку Canianu-a, који се труђаше да обележи особине молдавског говора.[2]

За Трансилванију помињемо збирке Jarnik-a и Bibicesko-a[3]

Народне песме у Буковини купио је Marian, а у Добручи Burada. Овој двојици традициониста припада заслуга и за прву збирку voceri и врачања из свих румунских покрајина.[4]

Најзад благодарећи труду Weigand-a и Papahagi-a обогаћено је румунско народно предање и знатним прилозима несама маћедонских Румуна.[5]

Румуни још немају потпуне студије о својим народним песмама. После првих испитавања, које су без икакве научне вредности[6] истичемо испитивање Hasdeu-a о распростирању народних песама, као што су оне о трансформацији и о бројевима. Оно што је Gaster посветио разним врстама народне поезије, у којима увек налази књижевни утицај на усмену књижевност, такође је вредно да се помене.

---

[1] G. Dem. Teodoresco. Poesii populare române, Букурешт, 1885. — Vulpian, Poesia popularâ pusa in musica, Букурешт, 1886. — Poesia populara, која чини прву свеску XLV+1712. *Фолклорног зборника*, што га издаје Министарство Просвете, под уредништвом Tocilesco-a, Букурешт, 1900. и даље.

[2] Canianu, Poesii populare... culese si publicate intocmai cum se zic (Народне песме... скупљене и издате онако како се изговарају). Јаш, 1888. — Сравни Stefanos, Cântece din Moldava, Јаш, 1888.

[3] Jarnik и Barseanu, Doine si strigaturi din Ardeal (Песме и весели крици Трансилваније), Букурешт, 1883. — Bibicesco, Poesii populare din Transilvania, Букурешт, 1893. — За Банат: E. Hodos, Poesli populare, две свеске Карансебеш, 1892—1895.

[4] Fl. Marian, Poesii poporane române, две свеске, Черновица 1873 до 1875. и Descântece poporane române Сучава 1886. — Burada, O călâtorie în Dobrogea (Путовање у Добручу), Јаш, 1880., и Datiline poporului român la înmormîntâri (Румунски погребни обичаји). Јаш, 1882.

[5] G. Weigand, Die Aromunen, две свеске, Лајпциг, 1894—1895 (друга свеска ове публикације посвећена је фолклору Маћедоно-Румуна) — Papahagi, Din literatura popularâ românа, Букурешт, 1898.

[6] Сравни Odobesco, Scrieri, св. I, стр. 179—236.

Религиозни елеменат поезије, тако зване colinde или божићне песме, проучавао је Teodoresco[1] док историски елеменат, баладе, још очекује вешта испитача, који ће умети распознати под његовим сложеним завојем и етничке и локалне факторе.

Заиста, док doïne и hore — песме румунских сељака и мелодије њиховога кола — извиру из самога срца народног и представљају само елементе антрополошког упоређења, баладе су понекад просте поетске локализације, на извесној етничкој периферији. Нарочито на Балканском Полуострву унашање и изнашање фолклорног материјала из једне покрајине у другу могло је имати места у суседним покрајинама због разлике у језику. Али истраживања у овом смислу претрпана су тешкоћама и изискују велику обазривост, да се не би дошло до закључака смелих, ако не и до супротних истини. С тога мудрост захтева да се, за сад, сем у извесним случајевима, просто констатује аналогност, нарочито код народа исте територије.[2]

(Свршиће се)

ПИСМА

Беч, јуна, 1902. год.

Вашем позиву: да напишем за „Коло" једно писмо, одзивам се, ево, веома радо, и у толико пре, што Вам овога пута могу саопштити неке за нас веома занимљиве ствари. Било је, иначе, још згода да Вам пишем, на пример, о XXIX. Годишњој Сликарској Изложби, или о овогодишњој сецесионској изложби, која је сва била посвећена Клингеровом Бетовену.

Ала ја ћу Вам данас, из Беча, писати о другом нечем, о једном српском слављу. Ове године навршило се четрдесет година, откако је Валтазар Богишић, наш гласовити писац и научник, постао доктором философије; навршило се и четрдесет година његовог научног и књижевног рада. Овде, у Бечу, Српско Академско Друштво „Зора" приредило је, почетком овога месеца (3. јуна), свечано вече — Богишићеву прославу, на којој је било веома угледних гостију. У венац славе овога великога сина поноснога Дубровника и „Зора"

---

[1] G. Dem. Teodoresco, Notiuni despre colindele române, Букурешт, 1888.

[2] Упоредите монографију Schladebach-ову о баладама Маћедоно-Румуна у Вајгандовом *Годишњику* од 1894. стр. 79—122.

је уплела своје цвеће: г. Милан Јевремовић, phil. cand., својим говором о животу и раду великога слављеника учинио је са своје стране највише да ово буде онако, како то Богишић и заслужује. Може се слободно рећи да је „Зора“ на веома сјајан начин прославила Богишићев јубилеј. Телеграми, који су јој тога дана стигли (међу првима београдске Велике Школе), само су појачали значај овога славља.

Од гостију, који су тада у „Зору“ дошли, ваља особито споменути ове: д-ра Живни, уредника бечког Parlamentär-а и Малоруса Чајковског, јер су њихови говори, које су држали, значајни.

После уобичајених здравица (прву је напио Р. пл. Радимски, посланик у Парламенту и уредник бечке „Славије“) српским ђацима и словенској слози (!), устао је д-р Живни, који ће, рече, као Чех говорити на *општем* словенском језику, — на *руском!* Он је подуже говорио и то у смислу да је *целоме Словенству спас само у Русији и руском језику.* Диви се српској мушкој борби, жели јој да оствари своје тежње. — После одговора потпредседника „Зоре“, устао је говорник ове вечери, г. Милан Јевремовић, phil. cand., и одговорио г. д-р Живни-у *на руском језику: да бар Срби никада не могу напустити свога језика, којим су говорили и писали Вук, Даничић и Његош, нити своје младе, али лепе, здраве и једре књижевности.* У Руса имају два правца ове агитације: проф. Буђиловић је писао и предлагао за све Словене руски језик, томе се пак одупире Пипин. — Говор г. Јевремовића био је разложан и језгровит, утврђујући да ће се пре Руси приближити Србима, бар по облику писања, јер већ почињу пречишћавати језик у смислу фонетике. Пре Вука се, зар, још могло и мислити и разумети тако што, али сада су та времена прошла: Српска Књижевност ударила је здравим путем, њу прати и диже леп и изразити, чисти српски језик, најлепши између свију словенских језика. — Напио је Малорусима, чији представник ове вечери беше г. Чајковски. Чајковски је одговорио, утврђујући потпуно оправданост и умесност говора г. Јевремовића, додајући да 30 милијуна Малоруса никада неће напустити свога малоруског језика, којим су писали многи њихови књижевници, у толико пре што код њих постоји и друштво („Шевченко“), са сврхом да одржава националну свест Малоруса.

И „Зора“ је — зору поздравила! г. п. ив.

КЊИЖЕВНЕ ОЦЕНЕ

B. Sallusti Crispi **Bellum Catilinae** са животом и коментаром за школску потребу од Јанка Лукића, проф. Издање кр. срп. држ. штампарије Београд 1902. Цена 2·50 динара, стр. V—IX и 1—31 (текста) а коментара од 35—76 уз Index nominum стр. 77—91.

Г. Јанко Лукић, проф. латинског језика на Великој Школи у Београду, овим у сваком погледу врсним издањем класичног дела римског писца Салуста, обогатио је нашу, на томе пољу, сиромашну књижевност, но уједно издањем својим показао је свима издавачима класичних писаца у нас Срба пут, којим треба поћи, ако желимо да од читања римских и грчких класика наша српска омладина има стварне користи за цео будући живот.

У предговору г. писац спомиње да је текст његов према издању Хенрика Јордана са поправкама које су унели у своја издања Шмалц, Јакопс-Вирц, Опиц и Шлее. Осим ових дела употребио је и друга дела. За коментар највише се служио издањем Јакопс-Вирцовим, Берлин 1894. а то је врло добро учинио, јер се то издање данас сматра у Немачкој за најбоље.

За живот Салуст-ов послужио се осим споменутих дела и врсним историјама књижевности од Шанца 1898. и Тајфела 1890.

Граматична страна објашњена је по 5. издању облика а 4. издању Синтаксе г. д-ра Ј. Туромана. Врло је важан и Index nominum у овој књизи израђен врло савесно и марљиво као и Коментар. Делце је ово готово без штампарских погрешака осим неколико које су се при штампању поткрале а то много значи и за наставника и за ученика. Изгледа нам као да имамо пред собом издање класика Вајдманово или Тајбнерово.

На неким местима у самоме тексту дало би се говорити о конјектурама према рукописном читању, но то би се могло само у чисто стручном часопису споменути.

Нека ми буде дозвољено изнети две-три ствари, које су ми упале у очи у овом иначе врло вешто и учено написаном коментару.

c. 16,2 pericula (sc. capitis) могло се протумачити шта су била код Римљана? c. 16, 5 sed ea не односи се (као у 1, 2 alterum) на претходни subst. masc. или fem., него на *све у пређашњем* речене тачке. c. 20, 7 у својем делу — боље би било „својој беседи“. c. 45, 4

dedit je praesens. Додај од dedo. c. 54, 1 на крају за „alia alii“ каже г. писац да се alia односи на gloria. Ја држим да би се оно alia могло протумачити по схватању Aug. Zimmermanna у Wf kl Phil. 1901. No. 25 стр. 701/702.

c. 61, 2 pugnando протумачено је као abl. instrum. gerundii у модалном смислу. Не би ли се можда могло протумачити и као Dativus finalis?

Свима наставницима, ученицима, а тако исто и библиотекама наших српских средњих школа, најтоплије препоручујемо ово издање с том жељом и молбом да г. писац приреди оваково издање и за Ливија или спис који филозофски Цицеронов, н. пр. de officiis.

Карловци. Глиша Лазић

Историја Српске Трговинске Политике I. Свеска. Аустро-Угарска Трговинска Политика на Балкану до 1880. год. Проширено предавање које је држао 21. маја 1901. год. у „Socialwissenschaftlicher Verein“ у Минхену В. И. Бајкић (прештампано из „Привредног Гласника). Београд, штампано у државној штампарији Краљевине Србије 1902. — На в. 8. стр. XIII и 84.

За нашу сиромашну научну књижевност добит је у опште сваки научни рад, макар и не био савремен и макар био прави луксуз; добит је чак и онда, кад ни по чему не би ваљао.

А колико је онда велика добит за њу овај рад г. В. И. Бајкића, који је не само израђен строго на научној основи, већ који је и са свим савремен, обрађујући тако, рећи, дневно питање наше спољне политике, јер нам је склапање нових трговинских уговора већ на прагу.

Независно од тога, дакле, у колико су поједина питања, која су предмет овога рада г. Бајкића, спорна или нису, појава овог његовог рада мора обрадовати свакога ко, иоле, уме да цени вредност резултата, основаних на строгом научном испитивању у опште, а на пољу економске политике напосе.

Цељ овог рада обележио је сâм г. Бајкић у предговору, који се налази уз ово издање.

Уочивши правилно факт, да се код нас у опште располаже врло малом количином правог научног знања, и да нарочито правог економског образовања нема, писац налази да је крајње време да се, поред разбирања о политичким институцијама, отпочне да проучава и економска политика наша и државâ, које су већ доспеле

до вишег привредног ступња, не само у интересу наше економске политике (у ужем смислу), већ и у интересу трајног санирања наших разривених државних финансија.

Тој општој потреби хоће писац да одговори овим својим радом, а специјално потреби правилног расправљања питања о нашој трговинској политици, пошто „у питању будуће српске трговинске политике лежи питање целе српске будућности.“

Ми мислимо, а и сâм се писац, у предговору, слаже с нама у томе да ову последњу потребу није задовољио. Он, у исто доба, објашњава из којих и каквих узрока није могао то да учини.

Ко познаје добро све видљиве и невидљиве силе, са којима има да се бори у нашој земљи млад и озбиљан јаван радник на оваквим, по природи својој политичким, а не партијским питањима, тај ће признати да ни г. Бајкић није могао друкчије да уради, него овако како је урадио, и неће му замерити што је са овим радом стао на пола пута.

У осталом, и овакав какав је, рад г. Бајкића задржаће трајну историјску вредност за питање о коме је реч. Д. П. Јосимовић

Кроз Босну и Херцеговину. Утисци с пута српских учитеља 1901. г. Бележио Мих. М. Станојевић, учитељ. Штампарија С. Хоровица, Београд, 1902. стр. 144.

Поодавно нијесмо с толико радозналости ишчекивали књигу, као ову, чији смо наслов исписали. А то опет с више разлога: Прво, да видимо какве су утиске понијела браћа из ових српских покрајина; друго, да видимо јесу ли све ваљано схватили и представили, јер од тога зависи, какву ће слику створити о овим крајевима они, који буду ову књигу читали, особито, кад се у огласима рекло, да је ово најбоље дјело о овим покрајинама.

Надали смо се: да ће се овим дјелом мало боље и дубље заронити у цио живот српског народа у Босни Херцеговини; да ће овом књигом Срби у осталим српским крајевима бити свестрано, објективно и темељно обавијештени, ада се г. писац неће ограничити само на оно, што је на свом путу видио, чуо и доживио.

Кад добисмо књигу, већ у уводу, на 7. стр., нађосмо гдје се писац у неку руку ограђује од онога, што и сам предвиђа да смо од њега очекивали, па вели: „Утисци који су овде прибележени, можда неће бити обучени у оно рухо, у ком га очекујеш...“ па онда наставља: „Они можда неће имати ни вредности за кога другог, до за оног који их је забележио. — —“ Након овога и само нам

се намеће питање да запитамо г. писца за што је онда те утиске штампао, који ли су га мотиви на то покренули? Он нам, након неколико патриотских излива, одговара на то питање одмах на шљедећој страни и вели:

„Ја ове утиске бележим за то, што хоћу да имам једну милу успомену, задржану вазда у моме животу, а ако кога буду још занимали — та ће ми успомена бити још слађа.“

Нама је врло мило што су г. Станојевићу, а надамо се и осталој господи, успомене из Босне и Херцеговине тако миле, ама је ли то довољан мотив за штампање једне књиге под таквим звучним насловом, која је намијењена широј читалачкој публици и која се продаје по 2 и пô динара? — Иза овог питања, ми бисмо могли оставити перо с увјерењем да је карактер ових путних утисака, овим што смо до сада рекли, обиљежен; али ради читалаца рећи ћемо о њима још коју, и напоменућемо, што смо примјетили, читајући их.

Увод се чита врло пријатно, дочим они вицеви у вагону, путујући преко Славоније, могли би се кресати и у којој кавани, а нама би драже било, да се мјесто тога водио разговор о Славонији „земљи племенитој“ и о славонским Србима.

Кад се прешло у Босну, односно Босанску Крајину, најприје нам се чини да је о Новом врло мало речено, па и оно лаконски. О дивном путу од Новог до Бање-Луке и о красној долини санској није ништа речено, као да се прошло завезаних очију. О Приједору је требало такође више рећи, него што се рекло. А и слика Приједора лоше је одабрата.

Од учитеља и уредника листа „Учитеља“ очекивали смо више о школама у овим земљама. Ту не само да је било довољно грађе, већ би то био благодаран посао описати мало шире разне врсте школа као: српске, државне, основне, средње и стручне, па онда католичке, мусломанске, јеврејске и т. д. Он је о том тек по нешто натукнуо; само је о мусломанским школама на стр. 78. и 79., нешто више проговорио. А зар му читаоци не би били од срца благодарни, да је ту уплео и мало статистике о школама, фондовима српских школа, католичких, и мусломанским вакупима; па онда о учитељима, ђацима и т. д. Од прилике онако, као што је учинио о „анзихтс-картама.“ На томе бисмо му били благодарнији, него на овој статистици о анзихтс-картама.

Исто тако могао је г. писац наћи згодних момената, да више проговори и о многим другим стварима и приликама у овим земљама као: о природном благу, индустрији, трговини; о социјалном животу

и т. д. Све би се то могло лако и лијепо уплести у ове путне утиске.

Уз опис одијела краишког да је додата слика, боље би га разумјели; а опис куће на сохама могао је изостати, а мјесто тога узети слику сеоске куће из брдског краја, јер та би била типична а ово је готово изузетак и у самој Посавини.

Од омашака које смо читајући ову књигу примјетили, напоменућемо:

1. Није нам познато, да је ма кад у Травнику било сједиште хришћанских краљева; 2. Бранковића има још у Бранковићима, селу, у котару рогатичком; 3. Мектеба има у Сарајеву много, не тек један, како се вели на стр. 88.; 4. На Илице се не може возити електричним трамвајем, већ самом бициклом, фијакером и локалном железницом.; 5. Безистан у Сарајеву није покривен стаклом (стр., 103.) и т. д. — На стр. 101. вели се: „Сарајевске жене и девојке скидале су своје ниске и ђердане те их залагале и тако набавиле крст за ову светињу (нову српску цркву“). Овде се ваљда рђаво изразио, хтио је рећи *прилагале*, а не *залагале*.

Али, кад смо истакли замјерке, дужност нам је да истакнемо и што нам се у овом дјелу допада. Ту бисмо опет морали бити много опширнији, кад бисмо хтјели цитирати све што нам се допада, за то нећемо то ни да чинимо него упућујемо читаоце на саму књигу нека у њој сами потраже добре стране њене. Увјеравамо их, да ће их и наћи. Нарочито свраћамо пажњу на кратке, али пластичне описе водопада Пљеве (Пливе) у Јајцу, Врела, Босне и Буне.

У Сарајеву јуна 1902. В.

БЕЛЕШКЕ

КЊИЖЕВНОСТ

— Од Српске Краљевске Академије добили смо трећу књигу „Етнографског Зборника,“ у коме су штампане: *Српске народне песме и игре с мелодијама из Левча,* прикупио их Тодор М. Вушетић. Музички приредио Стеван Ст. Мокрањац. У Београду, штампано у државној штампарији Краљевине Србије 1902. — На 8. стр. XXI. и 110. Цена 2. динара. — Већ и сам натпис довољно обележава садржину ове треће књиге „Етнографског Зборника“. У њему су кратким потезима изложени народни обичаји у Левчу: о слави, свадби, и сахранивању, а исписане су и народне песме, које се тада певају. Главни пак део ове књиге, то су песме које се певају о седељкама (на прелу). Њих има 139, док оних има свега 44. Као прилог штампане су мелодије од 75 песама и 13 народних игара које је забележио г. Стеван Ст. Мо-

крањац по певању г. Бушетића. Г. Мокрањац написао је овој књизи и врло леп предговор у коме нам стручњачки објашњава и народно певање и народну игру, напомињући да он сматра да народне мелодије, које Академија издаје, морају бити записане верно, како се у народу певају, те је тако и он поступио. Г. Мокрањац доказује да „у нашим мелодијама има правилних музикалних мисли, и да се те мисли изражавају по извесном закону. Тражити ове законе, значи тражити (ако смем да упоредим) музикалну и граматику и логику, по којој наш народ пева и свира, а несумњиво је: да ће српска уметничка музика бити само она која ће се на овој основи подићи." Исто тако г. Мокрањац верује да је „несумњиво да су се уметничке игре разних народа развиле из народних игара, које су свуда, као и код нашега народа просте и скучене. Нека се дакле не мисли да ми, поређењем наших народних игара с уметничким, хоћемо само да похвалимо наше игре. Не, ми само хоћемо да из тога расправљања и упоређења изведемо закључак, да наш народ има осећај за леп и правилан покрет у игрању, који се огледа у правилној разграни народних свирака, и да се из ових одиста може створити српска уметничка игра." — Као што се види ово је књига у сваком погледу занимљива, само бисмо желели да Академија не остане на овој јединој, или боље рећи, ми мислимо да би Академија требала да овакве народне песме и мелодије прикупља по неком утврђеном програму, па да посебно издаје народне песме, а посебно опет мелодије из разних наших крајева, те би то онда био најбољи материјал за развитак наше уметничке и музике и игре.

— Од раније објављене *Илустроване Историје Српскога Народа*, од најстаријих времена до краја 19-ог века, која је удешена за народ и школу, и која у другом умноженом издању излази у накладе Косте Мандровића у Бечу, штампана је већ прва свеска. У овој свесци, штампаној на лексикон формату, у два ступца, обухваћен је први период (од сеобе Срба на балканско полуострово до Немање I.) а од њега већ су изложени три одељка: Срби и Словени — Сеоба Срба из Бајке на балканско полуострово — Срби под својим жупанима! Уз текст има и неколико слика, а ова прва свеска има свега 16 страна. Ми сада само објављујемо излазак ове „Историје српског народа," а док добијемо још две три свеске, проговорићемо опширније о овом предузећу и о вредности ове историје, која ће изаћи у 16 свезака.

— Као 6. књига издања Матице Српске штампа се *Косово* Бранислава Ђ. Нушића.

— Од истога писца посебно је из „Дела" оштампан драмат *Пучина.*

— У једној од наших ранијих свезака, јавили смо да г. Јова Адамовић штампа дело о познатом благовештенском сабору. Књига та штампана је и ми смо је добили на приказ. Натпис јој је: *Привилегије српскога народа у Угарској и рад благовештенског сабора 1861.* Написао Јова Адамовић. Штампано трошком Петра Николића. Загреб, штампа српске штампарије 1902. — Књига је на већем формату и има 262 стране без предговора. Додата јој је слика благовештенског сабора, а израда јој је необично фина и укусна. Књизи је задатак да објасни слику и да народу покаже прошлост Срба у Угарској. Писац пак напомиње, да му није ни била намера, да пише научно дело, јер у њему и нема ништа ново и непознато, него да „ширим слојевима нашега народа" дâ књигу из које ће дознати политичке односе Срба у Угарској. Је ли писац успео да тачно и верно изложи прошлост нашега народа преко Саве и Дунава, т. ј. од његове сеобе у данашњу му отаџбину до Благовештенског сабора 1861. године, зато су позвани да дају оцену људи, који су се тим питањима бавили и прибирали податке о томе. Књига је подељена у ове одељке: Шта је изазвало кретање српскога народа с његова огњишта (стр. 1—25.) — Кретање и дола-

зак Срба у Угарску (стр. 26—64.) — Положај Срба после карловачког мира (стр. 65—106.) — Срби под владавином Марије Терезије и Јосифа II (стр. 107—132.) — Темишварски сабор 1790. године (стр. 133—164.) — Благовештенски сабор 1861. год. (165—259.)

— На Цетињу, у државној штампарији, штампана је *Прославна споменица* педесетогодишњег службовања министра војног, господина војводе Илије Пламенца. Издао прославни одбор. — У овој књизи, поред слике Војводе Пламенца, штампан је ред прославе педесетогодишњег службовања црногорског министра војног, честитке, здравице, новинарски одзиви, као и раније писање о овом заиста заслужном и јуначком војводи. Међу песмама, спеваним у славу слављеника, истичу се Змајева, Шантићева, Књежевића Мирка и Кнеза Николе.

— Издањем Статистичког Одељења Министарства Народне Привреде, штампан је у државној штампарији: *Статистички годишњак Краљевине Србије.* Четврта књига за 1898. и 1899. (На в. 8. стр. XXV и 778). У књизи су ови подаци: државна област — површина и становништво — покрет становништва — земљорадња — цене — дуван, со и петролеум — рударство — индустрија — трговина — финансије — новчани заводи — осигуравајућа друштва — црква — јавна настава — санитет — суђење — јавне грађевине — војска — метереологија — разно.

— Од „Књига за народ“, што их издаје Матица Српска из задужбине Петра Коњевића, штампана је 99. свеска: *Виноградарство*, за народ написао Јован Живковић I. део. Подизање и нега винограда. (У Новом Саду 1902, — 8. стр. 88.)

— Из јунске свеске „Дела“ посебно је оштампана расправа Др. М. Ђ. Миловановића: *Пловдивски преврат и српско-бугарски рат* (Београд, 1902, — в. 8. стр. 19). — Расправа ова потекла је поводом књиге г. Слободана Јовановића „Српско-бугарски рат“. Г. др. Миловановић овом својом расправом унео је више светлости у ово питање, и ако ми мислимо да оно још није довољно осветљено, те су, према томе и саме оцене још преране, али свакако сви смо сложни у оцени последица српско-бугарског рата.

— Из „Српског Књижевног Гласника“ посебно је оштампан Додеов *Тартарен на Алпима*, нови подвизи тарасконскога јунака, превео с француског Душан Л. Ђокић. Београд нова електрична штампарија Петра Јоцковића. — На 8. стр. 250., цена 2 динара. Мислимо да је довољно само објавити ову књигу којој је излишна свака препорука, тим више што је превод у сваком погледу за препоруку.

— Из „Народа“ оштампана је расправица Др. Влад. А. Поповића: *Школа и Здравље* (Београд 1901. — 8. стр. 36). — Расправица ова врло је корисна и поучна и она се сама собом препоручује родитељима и учитељима.

— Из „Извештаја“ Гимназије Вука Стеф. Караџића, посебно је штампан: *Сима Милутиновић према Илирству,* књижевно-историски прилог проф. Анд. Гавриловића. (Београд, 1902. — На в. 8. стр. 23).

— У програму срп. правосл. гимназије у Срем. Карловцима од г. 1901. штампао је г. Глиша Лазић, професор те гимназије, расправу „De Ciceronis librorum de legibus tempore et libri primi compositione“. О овој латинској расправи изразила се повољно и немачка стручна критика, и то у Wochenschrift für klassische Philologie 1901. № 46. стр. 1254/5. (R. Hoyer), и у Gymnasium-у 1902, № 13. стр. 470/1. (P. Meyer).

— Познати словеначки писац Иван Цанкар написао је опет једну драму у три чина: *Краљ у Бетајновом.* Ова је драма већ трећа од овог талентованог и плодног

писца. Драма се оснива на Ничеовој философији и чини снажан утисак, који импонира, али није симпатичан. Друкчије није ни могуће када је јунак драме, безобзирни злочинац Кантор, и сâм несимпатична личност. Карактеризација је, као и увек код овога писца, извршена и има красних детаља. Како у овој драми сугестија игра велику улогу, то драму није могуће изнети на позорницу, али због особитог стила, сугестивног и брилијантног језика и осталих уметничких особина, остаће она увек лектира коју треба читати.

НОВИНАРСТВО

— Изашла је *Летописа* Матице Српске свеска IV за годину 1902. Од нових радња у овој свесци је историјско литерарна слика о *Н. В. Гогољу*, од Н. В. Кораблова, и извод из дела К. Јиречека *Романи у градовима Далмације за време средњега века*, од Јована Радонића. — М. Савић је реферовао о мађарском преводу Горскога Вијенца, од дра Ивана Ђисаловића и вели за њ да је „колико умешно толико иババе песнички пресадио то ремек дело“. Горски Вијенац у мађарском преводу је без слика као и у оргиналу, и г. Савић урачунава то преводиоцу у заслугу, јер је вели, „тако могао и мисли верније па и схватљивије приказати“.

-- У дневном листу *Народу* изашло је, од када је поново почео излазити, више фељтонâ од вредности за нашу литерарну историју. Тако је у бр. 3. *Зачетак Српске Књижевне Задруге;* у бр. 8. и 9. *Љуба Ненадовић на Хертином језеру;* у бр. 38. *Сећање на Илију И. Вукићевића*, од којих је (сећања) изнето само дружење покојног приповедача са писцем. У рубрици „Расправе и чланци“ штампана је историска слика: *У очи Нове Године 1809.* (бр. 34.—40.). Писац је ове историске расправе, као и споменутих фељтона, г. Анд. Гавриловић. Као други подлистак излази у „Народу,“ у сваком броју у наставцима, превод са словеначкога приче Р. Мурника *Грога ин други*, под насловом *Љубавне згоде на Јазор-граду*.

— У 12. свом броју дубровачки *Срђ* донео је слику пок. Меда Пуцића, и чланак Лука Зоре „Паљетковање о Меду Пуцићу.“ Чланак овај врло је занимљив због писма Миховила Павлиновића и напомена Пуцићевих на исто. И, збиља, то писмо, и те напомене врло јасно карактеришу оба покојника. Видите Павлиновића са са свим уз̂аним кругом мисли, а Пуцића са широким и племенитим погледима. „У Меда рат занешењецима с једне и с друге стране, у Павлиновића правац пут скрајности; у Меда једнака љубав према племенима, у Павлиновића укоченост така да неће Србе ни да спомене гдје их треба споменути; у Меда права критика и неумољна логика факта, у Павлиновића измотавање и скривање у закутак; у једну ријеч, у Меда здрава дијалектика, у Павлиновића софизам“. — У истом броју штампана је лепа оцена на „Пјесме Авда Карабеговића Хасанбегова,“ од Х. Х., и оцена Ст. К. Павловића на „Енглески парламентаризам“, од Слободана Јовановића. О овој истој књизи проговорио је у Делу (свеска за мај) др. Милован Миловановић, а проговорено је и у „Б. Новинама“ (бр. 158.).

— Из 214. „Летописа Матице Српске“ дознајемо да је, под натписом Négy elbeszélés, Стеван Дорић издао у Будимпешти збирку српских приповедака на мађарском језику. У тој су књизи ушле ове приповетке: Змајева *Видосава Бранковићева*, *На Бадњи дан*, од Ђорђа Звекића, *Четири каранфила*, од Павла Поповића Шапчанина, и *Аврамова љубав* од Милана Савића. — Г. Милан Савић, који приказује ову збирку српских приповедака, вели да преводилац „лепо влада мађарским

језиком", те би се одатле дало и извести да су и саме приповетке добро преведене. Чудно нам је, да г. Савићу није познато, да је Српска Књ. Задруга издала „Низ. старијих приповедака" (књ. 24 — 1895. год.). Ту су штампане баш ове две приповетке, Поповића и Звекића, што их је Дорић превео на мађарски. Из „Низа старијих приповедака", нарочито из предговора г. А. Гавриловића, г. Савић могао је дознати све оно што пита преко „Летописа," а тада му ни Поповићева прича не би била „са свим нова".

ДРУШТВА

(Српска Краљевска Академија) — 11. јуна ове год. академија друштвених наука имала је први скуп у овој години и на њему је 1., Академик-председник, ђен. Јов. Мишковић, реферисао је о рукопису „Географске белешке о Турској од митрополита *Ст. Стратимировића* из године 1803 и 1804", који је протојереј Дим. Руварац послао Академији за њена издања. Референт налази да се овај прилог може објавити у *Споменику* II. разреда те имајући у виду да је таква мнења и академик Др. J. Цвијић, који је овај прилог пре тога био приказао академији природних наука, — Академија је одлучила: да се овај рукопис наштампа у *Споменику* II. разреда. — 2. Академик *П. С. Срећковић* поднео је Академији рукописе: молбу и пашино одобрење да се обнови црква у селу Гочи (Гучи), с мнењем да би их требало објавити у ком издању Академијину. Одлучено: да се ови рукописи упуте Историском одбору на оцену да ли су они за *Споменик* или за *Историјски зборник*. 3. Академик Ст. Новаковић послао је Академији писмо петроградске археолошке комисије од 17. маја о. г. и снимак појаса породице Бранковића, да она поступи с тим како за добро нађе. Академија је одлучила: замолити академика М. Валтровића да каже своје мнење о овој старини, па да се коначна одлука донесе на првом идућем скупу ове академије. — Истога дана био је скуп целокупне академије. На овом скупу је утврђен Академијин буџет у овој години који износи око 33.600 динара, поред тога је отворен Академији кредит од 18.666 динара за штампање њених издања у Државног Штампарији. Сем тога, имајући у виду стање задужбине Марије и Мијаила Миливојевића из Крчмара, која је на дан 1. јуна ове године износила 24.328.70 динара у злату а држећи се завештаочеве жеље да задужбина ова, намењена помагању сиромашних, остарелих и изнемоглих српских писаца ступи у живот кад достигне суму од 24.000 динара, академија је одлучила: 1.) руковање овом задужбином не поверавати никаквом нарочитом одбору; 2.) коме књижевнику и колико помоћи треба давати од чистога приноса ове задужбине да одлучује целокупна Академија крајем сваке године, пред годишњи свечани скуп. — Одбор за Мариновићеву награду имао је скуп 20. истог месеца. Академији су била поднета четири поетска састава, али одбор није наградио ни један. М.

(Матица Српска) — 20. прошлога месеца књижевни одбор Матичин, под председништвом А. Хаџића, на коме, је поред осталога. свршио и ово: За „Летопис" примају се ови саставци: „Божји људи," приче Борисава Станковића; „Бројно опадање Срба и Хрвата у Хрватској и Славонији", од Петра Марковића. — Издани су на оцену рукописи: „Божја воља", од непознатог писца, оцењивачима за дела стигла на расписану награду; „За крухом," роман Ива Ћипика члану Мил. А. Јовановићу. — Није примљена за „Летопис" прича „Тупет и Пора." — Узима се на знање извештај секретарев о питомцима под руковањем Матице Српске.

Одговорни уредник: Дан. А. Живаљевић ШТАМПАРИЈА П. ЋУРЧИЋА

КОЛО
КЊИЖЕВНИ И НАУЧНИ ЛИСТ

1902. КЊИГА IV СВЕСКА 2. 16. ЈУЛА

ТАШУЛА

ПРИЧА ИЗ ПРОШЛОСТИ

НАПИСАО

Бранислав Ђ. Нушић

(Наставак)

III

Звала се Ташула.

Била је млада као јутарња роса, била је лепа као анђелак од оних што лебде око Алаховог престола. Само јој десет година; њена косица тек јој до рамена стигла; њене груди тек су почеле да пупе а њене ручице не би ни могле обгрлити, до што су последњи пут загрлиле снажно и очајно матер која не хтеде да се макне из пламена којим јој Бушатлијини момци ужегоше кров над главом, кров под којим се, грешница, родила, одрасла, удомила и пород изродила.

Кад ју је Саби-ханума видела, пригрлила је на груди као мајка, јер су Ташулине очи молиле за милост.

— Ханумс, — рекао јој је Џеладин-бег — видиш какав бакшиш мени даде Бушатлија.

— И мој је и твој, беже — вели му ханума. — Ја ћу је чувати и неговати, мене ће разговарати.

— Теби је у аманет и дајем, хануме.

Ханума прими тај аманет од свег срца, те се Ташула сави око ње, као што се дивља лозица савија око првог стабла уз које се нађе.

Саби-ханума јој обоји нокте к'ном и скроји јој димлије; Саби-ханума је научи да у деф чука те уз песму да проводи сате.

Колико пута, падне акшам а на горње чардаке простре чељад ћилиме и шиљтета, те ту бег и ханума наслоне се на јастуке, а мала Ташула уз свој шарени деф пева им слатким својим гласићем заносне песме. Звездано небо огледа се цело у огледалу језерском; месец и горе на небу и доле у језеру, те ти се чини два су неба,

једно над њима а друго под њима а њихов чардак по средини. Ветар тихо пирка отуд са Струшке стране а, тамо, на висинама Петрине планине, светли као кандило ватра што су је овчари на бачијама наложили и отуд чак допире, као нејасни али једноставни глас, лавеж паса.

Бег лежи на медвеђој кожи а наслонио се на свилене јастуке; под ногама му наргила, златом искићена, а на душеку према њему ханума, мирно и тихо сања, наслонив лепу главу на бијелу руку, искићену белензуцима од чисте срме и бисера.

Арапка Нула, што је у Саби-хануме док је још ова дете у оца била, гове те припаљује бегу наргилу и премеће жар кад овај згасне. А у ћоше, код Саби-хануминих ногу, мала Ташула, час ћути држећи прекрштене руке на грудима а час, кад то бег хоће, поје меким али звучним гласићем, те тај гласић проноси се кроз ону тишину као мало звоно, оно што хришћане на молитву зове.

Младост јој је залечила ране, оне што их донесе на души кад први пут ступи у Саби-ханумине одаје. Њено се чело разведрило а очи јој се развеселиле. А то младо ведро чело и оне топле а веселе очи разгалиле би и Џеладин-бегу душу, кад се у вече, уморан од брига, повуче у Саби-ханумине одаје. Кад год оде тамо, а ни он ни ханума не седе а да им није и Ташула крај њих, да их разговара, да им пева, те не знаш ко је више замиловао ово дете, бег или ханума.

Од најлепшег дамашка што ће себи сакројити ханума димије, и њој ће; што ће себи јелек и њој ће. Ако ће ханума ићи који пут у своје дворе у Стругу, у Росну, на Петрину, повешће и Ташулу; ако ће у манастир Св. Наума — где је радо ханума одила — повешће и Ташулу те јој и дозволити да се у манастиру помоли Алаху по својој вољи и своједу адету.

Једном, кад је Саби-ханума повела са Џеладин-бегом о томе реч, како би Ташула требало да напусти своју веру те да прими Пророкову, одговори јој:

— Нека седи где је, ако ришћанска вера не ваља, није њен грех, а ако је добра није наш грех што је не верујемо. Ни једна вера човека злу не учи те нек седи свако где је, а нек буде човек како треба. Нек верује своје а нек поштује оно што други верује, а ако кад год сама и замилује нашу веру може јој и прићи.

Од тад ханума није тај разговор подевала, ни Ташули бранила да у своје одаји веша икону Мајке Божје и пали кандило пред њом.

Али време полако проходи а косица у Ташуле већ допрла до струка; груди јој се изнеле а руке оснажиле. Саби-ханума то не

види али Џеладин-бег види, види и диви се детету и лепоти што се на њем развија.

Једном опет у вече, у харему, седе сами Саби-ханума и Џеладин-бег, а Ташула у својој одаји; била данас у бањи те јој се хоће раније да легне.

Бег седи на шиљтету и брзо вуче дим из наргиле, а гледа право у жар и не диже очију оданде. Ханума га разговара, а он на сваку десету једва једну врати. Познаје ханума да је љут кад кад тако чини, али се не домишља од куда љутина.

— Да нисам нешто кабајет, беже? — пита покорно ханума а меће обе руке на груди.

Бег ћути, испусти дим у колут те понесе очи за њим, пратећи га како се развија под таваницом, па кад спусти очи, отуд те се срете са погледом хануминим а он љутито отури од себе наргиле, диже се са шиљтета те пође из одаје додајући:

— Ја нећу други пут да Ташула легне а да је ја не видим, ја хоћу да ме сваки пут сачека, хоћу да ме разговори и разгали!..

Ханума претрну, положи руке на груди и покорно обори главу те прошапта:

— Да је зовем, беже!

— Немој, нека је!

И бег оде љутито а ханума, чисто уморна и убивена, паде на шиљте, наслони главу на руку и замисли се дуго и дуго. Њој сад тек прште пред очима оно чега се по мало бојала у души, али што је мислила да је далеко, да је врло далеко. Ташула одрасла под њеном руком а њој се још увек чинила као бедно дете. Пазећи је и негујући је, она је знала да чини бегу задовољство, али је рачунала да је и бег још као дете гледа, да је још далеко дан кад ће она, хтела не хтела, омрзнути је, јер је ипак предвиђала да ће у Ташули израсти лепота која ће јој стално одузети милост бегову. Све је она предвиђала, у њеном срцу које је било тако пуно милости према Ташули, остало је ипак непопуњено једно место где ће сместити мржњу али... она је све то предвиђала много даље, много доцније а, кад је опасност далеко, није велика, не смета још.

Но, оно неколико речи што их вечерас рече Џеладин-бег, не казују ли да је опасност већ близу, да ће Саби-ханума већ скоро потражити своје усамљене дворе у Петрини-планини или назидати себи још једне.

Не прођоше само још неколико дана а на оној узвишици што је на другоме крају седластога брда на коме почива уч-кале, виде Саби-ханума, једне зоре, мајсторе Дебране, а међу њима Џеладин-

бега, како својим корацима одмерава нешто и казује гласом коме се не спори. И два дана за тим, већ виде кулучаре; шест се села на бегову реч подигло, вуче камен и песак и креч.

Бег, као обично, долази у харем а ту је од тад увек и Ташула, али шта прави и гради нити га ко пита нити сме да пита.

Па ипак Нула, црна али верна Нула, на чијем је крилу Саби-ханума одрасла, сазнала је шта је требало њеној господарици, донела јој је абер да то бег гради дворе за Ташулу, јер је Ташула већ толико одрасла да јој треба засебан харем. Тако бег хоће.

А по тад, Саби-хануминн боли и мржња расла је с дана на дан. Чим та кућа буде готова и Ташула се у њу усели, постаће и жена Џеладин-бегова, њој ће ићи у харем, њоме ће се забављати.

А Саби-ханума?... Може ићи на Петрину, тамо где бачије бачијају, да слуша блеку оваца и лавеж паса; да слуша тицу ноћницу како хукће и лупа крилима; да дочекује зору и вечери без друга, без милости.

И што се зид, с дана на дан, више пео, што је ближе крову био, то је и њена мржња према Ташули све већма и већма расла Сваки камен што су га мајстори полагали тежак јој је био, као да су га њој на срце полагали. Дође јој, где кад, да подметне своја слабачка леђа под темеље оних дворова, да их узнесе и да раструри све што се изидало али..... Ташула је ту и кад не би оних двора било!....

IV

Каква је то горе у граду граја и весеље? Што ли то пуче јутрос сабаиле топ са уч-калета, што оглашује кад је барјам одавно прошао?!

Та забринули би се још весели Охриђани које пуцањ диже из сна, али за пуцњем одјекнуше весели јеци. Зазвонише тамбуре и сантури а зачукаше дефови, зачагрљаше чампарета и запишташе зурле; загрокташе гочеви и уз њих тилтани и дарабуке.

А по чохи простртој од Саби-ханумина харема па ка новим конацима гази оно лепо, сад већ четрнаестогодишње девојче, Ташула. Усељује се у своје хареме, у хареме које је Џеладин-бег застро свилом и кадифом и по којима је расуо злато и драго камење, срму и мерџане; у којима је и душеке и јастуке намирисао најскупљом левантом и зидове окадио мирисном измирном.

Што се годинама текло блага, наметом и кулуком, арачом и пљачком, и добрим и злим, све је то просуо бег пред ноге овој

лепотици а опколио је робињама и кавазима, измећарима и измећаркама но од свих — он јој је највернији и најоданије служио.

Само тога дана кад Ташула уђе у своје конаке, пусти он на њену реч осам апсеника хришћана, а три села ослободи од кулука.

— И још нешто, беже, ама ми је зазор да те молим.

— Реци што је?

— Знаш да ми је моја вера мила...

— А ко ти брани вероват је?

— Нећу смети одити у цркву.

— А ми ћемо цркву донети овде.

И час се у двору обретоше и мајстори и зографи и кујунџије. и начини се црквица у којој Ташула јутром и вечером пали кандило и моли се Божјој Мајци и заветује да ће веру очувати.

И док доле, у Охриду, огријана толиком милошћу, Ташула седи уз колено Џеладин-бегово, горе на Петрини планини, у оним усамљеним дворима, проводи тешке дане Саби-ханума. Час гледа доле на језеро и Охрид, тамо где су њени хареми затворени, а пред харемским јој прагом изникла млада трава; час погледа доле југу, где је пукла пространа деволска равница, и на дну њеном Малићко језеро и иза њега још, иза планина, тамо где лежи Јањина, славно гнездо њеног даиџе, Али-паше, славно гнездо али растурено.

Али-паше више нема а ни његове силе; њега је Султан већ победио, његова је сила прошла, ни отуда се не може Саби-ханума утеси надати. Да је Али-паша нешто жив, можда Џеладин-бег и не би чинио овако јер, и други пут је он узимао жене мимо Саби-хануме, али њу никад није толико заборавио, слао јој је бар селаме и бакшише а ишао јој је и сам по где кад и увек је молио да слегне у Охрид.

Али сад... ево већ настао пети месец како се Ташула уселила у нове конаке а Саби-ханума напустила старе, па никаква абера до што, по који пут, до Петрине планине одјекну из Охрида гласи гочева и зурла, уз које се Џеладин-бег весели а уз колено Ташулино.

— Иди, Нуло, — рече једног дана Саби-ханума својој Арапки — сиђи у Охрид, отвори ми конаке и разастри на сунце шехове, нек их мало хова узме. Поседи тамо око тога посла дан два, да све видиш, да све чујеш те да ми све кажеш.

И верна Нула слази низ Петрину те се бави у Охриду дан и два и три, а кад се врати Саби хануми донесе јој абер који јој још више омрча тешке дане.

— Ташула је онејачила, донеће пород Џеладин-бегу.

Саби-ханума је сад већ знала да никад више неће доћи дан

који је она тако жељно чекала, дан, кад ће је Џеладин-бег опет позвати да слегне у Охрид.

И кад једног дана допре чак горе до врхова Петрине тежак тресак топова, који су један за другим грували од сабаиле па до акшама, и кад у акшам виде силна кандила на уч-калету и ватре ода свуда, кад чу свирку и песму — она је већ знала да се Џеладин-бегу добило чедо, знала је чак и да је то чедо мушко.

Њеним болима не беше краја, онако као што ни Џеладин-беговој радости не беше краја. Ако је до сад мрзила Ташулу, душман јој је сад, душман без душе и без срца.

Проводила је и ноћи и дане, смишљајући и домишљајући се, а једног дана диже главу са јастука, затапша рукама те довикну Нули:

— Збирај шехове, сиђи ћемо у Охрид! (Наставиће се)

МЦИРИ
(ОД ЉЕРМОНТОВА)

V

Мене гроб не ужасава,
Тамо, веле, патња спава
У сну хладном и вечитом,
Ал' ја жалим за животом.
Млад сам, млад сам... јеси л' чуо
Шта је младост, санак мио?
Јеси л' икад уздахнуо,
И мрзио и љубио?
Знаш ли како срце звони
Кад угледа сунце, поља,
Са камених кула оних
Где је ваздух пун свежине,
У шупљине тврда зида
Где долеће из даљине,
Из незнаних, мрачних страна
Преплашени голуб млади
Од страшнога урагана?
Можда тебе, оче часни,
Не заноси свет прекрасни?
Сед си, слаб си и поникô
Од жеља си већ одвикô
Па шта мариш?... Живео си,
Ти пред собом немаш много,
Ал' ја, ја бих живет' мого!

VI

Знаш ли шта сам угледао
У слободи? Поља шарна
И шумама покривена
Кô венцима гора чарна,
И даљина обасјана,
И свежина са свих страна.
Видех мрачних стена груди.
Поток хладни како пара,
И разумех њихне жуди:
Раздељене из прастара
Камене им груди хрле,
Да се здруже и загрле;
Ал' за даном дан одлеће,
Загрлит' се никад неће.
За тим видех стрме горе
Замишљене и суморне,
Кад разаспе зора чари
Како диме кô олтари;
А врх гора, у плавилу,

Облачака јата вију,
С ноћишта се свога крећу
Па Истоку рујном лећу,
Као бели каравани
Јата птица ужурбаних.
И кроз магле видех сиве,
Сав у снегу као алмаз,
Уздиже се сињи Кавказ;
Не знам откуд, не знам како,
Ал' у души би ми лако;
Нешто ми је говорило,
Све јасније и јасније,
Да сам и ја негда био
Тамо где се магла вије.

VII

Очинског се сетих кута,
Наших гора и планина,
И аула[1] разасута,
И дубрава и долина.
А кад сумрак падне тамни,
Чујем како звонца звоне,
То табуне[2] дома гоне;
Па и даљни лавеж мамни
Кроз сумрачак слушам тамни.
И сетих се старих људи,
Спрам блеђане месечине
Пред очевим домом седе,
Седе главе и озбиљне.
И кинжала наоштрених
Сјај челични тек одсевне,
Све у тавној успомени
Пролеташе покрај мене.
А мој отац? Ке́ жив да је,
Предамном се тако јави,
Оружје му звонко сјаје,
У ратничкој блиста слави.
Сестрица се сетих милих
И очију њиних чарних,
И песама лакокрилих
Над колевком испеваних.
Испод стене струји поток
Буран, али не и дубок.
По његову песку златном
Често сам се забављао,
И ластице посматрао
Кад пред кишу лећу мале
И крилима тичу вале.
И сетих се скромног двора
И вечерњих разговора,
О прошлости пуној чара,
О красоти доба стара.

VIII

Па шта радих на слободи?
Питаш стари?... Живљах вољно,
И да не би та три дана
Што проведох задовољно,
Јаднији би живот био
И мрачнија судба моја
Него бедна старост твоја.
Ал' ја смишљах већ одавна
Да упознам поља равна
Испод сунца, неба јасна,
Је ли земља збиља красна?
И да л' мајке децу роде
Рад окова ил' слободе,
И сред оне ноћи страсне
Кад плануше муње јасне,
Кад падосте, бледи, неми,
Пред олтаром преплашени,
Ја побегох. О, ја хрлим
Буру братски да загрлим;
Облаке сам стизо̂ трком
И хватао муње руком.
Реци, да тај часак слатки
Шта би мого̂ мени дати?
За то братство бурне душе
И холује свет што руше? —

[1] село, [2] стадо.

РАШКОВИЋИ

СТАРА СРПСКА ВЛАСТЕЛА

од
Алексе С. Јовановића

(Наставак)

У изложеној карактеристици, послужили смо се следећим вождовим писмом:

Благо и пошченородни Господару Јово
Здравствујте о Господје.

С сим мојим писанијем желају вас походити, и такођер вас љубезно поздрављајући, остајем вас препознајући за великог пријатеља, а не само мене ради, но целе Сербије, особито Белоградског пашалука; јер ми је у многим чим познато, да ви вашега труда нежалите, но са свим сердцем и душом желите сербској нацији помошчник бити, колико сте могућни. Особито у тим случају, највише нам можете и у напредак за којекакве новине, да би сте нам обзнанивали, што дочујете од некршчене вере и наши зулумћара, који се у Београду находе.

А такођер молимо и препоручујемо вам, будући да сте ви познати добро царским капијама и суду царскоме, зато вас сви старешине србске љубезно молимо, да бисте почесто писали, и честитом цару турскоме покорно молбеније предавали, и за свашчо царском двору на знање давали, како поступају белоградски, и особито од сви други страна и касаба проклети јаничари; и како спремају са страна како би нас победили, и наша чада поробили, и сасвим из овог пашалука разтерали; за које и вам јест самим познато, и боље можете за свашчо разумети од сви страна, каква се сила на нас спрема. Може бити да честити цар за то нишча незна; за које ја вас љубезно поздрављам, и препоручујем се, да бисте почесто за нас честитом цару писали, и нашу нужду обзнанивали; и штогод ново чујете, да бисте нам писали, и чрез Милоја Љубичића мене писмо слали.

Со тим остајем ваш добар желатељ

У Тополи
21. марта 1805. года

Кара-Ђорђе Петровић
Србски комендант

(на полеђини)

Господар Јови Базрђан-баши Белоградском,
Вручит сја јему честно и незадржано
У Земун или где будет.

У Београду и Цариграду, радио је Ј. Рашковић на томе, да му се призна старешинство у Старом Влаху. Из Београда је одлазио у Аустрију и Влашку, и враћао се у Цариград. У 1808. години дође из Цариграда у Јаш, у пратњи турских пуномоћника за преговоре о миру са руском дипломацијом, али сам није имао никаква политичког значења. Ту се ожени младом Гркињом, и њен мираз трошио је на сјај својег дома као „рашки књаз“. После опет оде у Србију, где није могао имати успеха, поред обркнеза Максима Рашковића. Затим се врати у Цариград, а одатле се упути у Александрију. Био је на хаџилуку у Јерусалиму а посетио је и Меку и Медину, где се поклони Мухамедову гробу, и добије назив „хаџи-баба“. Одатле се врати у Бесарабију, но пошто га нико није признавао за књаза, дође опет у Цариград, где се сконча у највећој беди, радећи непрестано на томе, да му се Стари Влах преда на управу.

За бављења у Јашу, долазио је Ј. Рашковић у додир са Прозоровским, заповедником руске војске на Дунаву, и подносио му извештаја о стању Србије. Руски историчар Дубровин наводи по његовом реферату, да је тада српски народ желео, да се у руско-турски уговор мира унесу следеће погодбе:

— да се граница Србије протегне до реке Марице, и да јој припадну Видин, Ниш и Нови Пазар;

— да Срби имају слободну пловидбу Дунавом до Црног Мора;

— да могу ковати новац из својих рудника;

— да заведу регуларну војску;

— да имају као остале државе, своје консуле и посланике; и на послетку,

— да у својој земљи имају слободно пристаниште (porto-franco), за трговинску везу са Александријом, одакле би се у Србију довозио памук са другим артиклима источних земаља.

Из Београда, незадовољан ондашњим стањем, настојавао је Ј. Рашковић, да се Русија заузме за његове земљаке у Рашкој и Старом Влаху. У молби, коју ниже саопштавамо у целини, по препису В. М. Г. Медаковића, он наводи заслуге предака Рашковића, и по њима истиче своје наследно право на Стари Влах; грди Шумадинце и њихове старешине, због небратског поступања; помиње невољно

стање и сиротињу својих земљака, и голему оскудицу у којој је оставио своју децу у нади да их избави Русија и т, д.

Молба гласи:

„По осведочењу мога вишегодишњег рада, јављам Вашем превасходству, о несрећном стању наше отаџбине, и о невољи нашег народа.“

„Још онда, кад сте били у Београду, ја сам Вам писао, али се нисам удостојио Вашег одговора. Ако се то писмо још налази код Вас, молим да га пажњом прегледате. Из њега ћете се уверити о свему како је било. Народ се надао, да ће бити утешен Вашим превасходством.“

„Мислим да Вам је познато, како су ме житељи Старог Влаха молили, да примим старешинство у свом отачаству, и да будем кнез, као што су били моји претци. Они су у невољи мислили, да се овим начином и мојим посредовањем, могу да избаве од грабљења и данашњег насиља.“

„Предвиђам да не само ја, већ ни мудри Соломун не би могао постићи што они желе, док не би добили правосуђе под мудрим господаром, који би уредио свачију потребу по стању и заслузи.“

„Шта се сад овде ради, познато је Вашем превасходству. Ко нема страха од Бога, тај може гулити свог брата до кошуље, и такав се уважава.

„Видим, да све иде на горе, и да народ с једне стране упада у невољу од непријатеља, а с друге да га без милосрђа разоравају Шумадинци. Све је имање сиротиње разграбљено; нису дали људима да склоне и сачувају своју тековину, већ их потераше у логор, стављајући их све напред или у прве против непријатеља; жене и децу, која су остала по кућама, наши су савезници грабили место да их теше, и све им узимаху под изговором „кад имате такве куће, ви се сутра можете предати Турцима“. Дакле они то сматрају као турску имаовину, и зато је спаљују. Оне који су желели да спасу своју тековину, називаху шпиунима, и одмах су им ломили руке и ноге. Оне, који су успели да побегну у Шумадију, гонили су и отуда, недајући ни да им се коњи напасу. Говораху им „ако вас је Кара-Ђорђе овамо позвао, нека вас он прими у своју кућу“. И тако, они живе под ведрим небом, нити имају куд да беже, нити да се где сакрију. Зима долази, а они немају ни колеба ни хране за се и стоку, и виде да морају помрети од глади“.

„Поводом тога, сви становници Старог Влаха, Сенице, Трговице, Пештере, део Херцеговине и део Босне, навалили су молбом на ме, да оставим млађег брата место себе, и да пођем у Београд,

па да се налазим у Совету од њихове стране; а уз то да се старам за њих код Његовог Превасходства ђенерала, да се избаве од несносног угњетења. Дали су ми и писма, као пуномоћнику отаџбине, да се тога не бих одрекао, ако би се посредовањем ђенерала десило да пођем у Русију. Обећали су ми све признати што урадим за отаџбину као њихов пуномоћник, као што су били и моји стари. Још су ми дали писмо и за Ваше превасходство, у ком усрдно моле за Ваше заузимање код руског двора, да се сажали и умилостиви над њима, јер су се и они под именом Русије подигли са оружјем против општег непријатеља Турчина, о чему зна добро и руски ђенерал живећи у Београду."

„Чувши, да сам послан од отоманске порте, ради уговарања мира с Русијом, а затим дознавши, да сам дошао у Београд, престали су подазревати, и веровали су да иде руска војска к Рашкој ради избављења. Сада, у жешћем угњетењу, но што су пре били, моле велику Русију, да се сажали над њима. Они су се покорили, и задовољни су царском милошћу, молећи Бога да му вечно сачува царство. Уз то моле, ако политичке прилике не допусте, да се овде стече слобода, ако ништа друго а оно да се руском руком избаве од старих и нових насилника. Ако је погрешила петорица или десеторица људи, шта је крив сиромашни народ?!"

„И тако за име божје сажалите се на нас! Ако ли смо сасвим несрећни, онда примите из вишеречених места 30—40.000 породица, и дајте им пусто место да се настане под кровом Русије. Моле вас, да пишете бечком ћесару, да допусти прећи нашем народу преко његове земље. Ако политичке околности не би то дозволиле, сами ћемо се старати да себи отворимо пута; само молимо да нам дате рукопомоћи у трошку, и писмено како нас примате под кров Русије. Ако нам не би било наде за слободу ни у Вашем народу, те нас царство не прими под свој кров; и ако нема начина да се настанимо у другом хришћанском царетву, посредовањем Русије, онда куку нама несрећницима! Не може ли ништа да буде од тога, а оно нека се смилује руска држава, да нас милостиво својом руком и својим правосудним посредовањем преда отоманској порти на истим трактатима и погодбама, какве су закључили с њом моји стари названи кнез-Рашковићи, као што пише у турском ћутуку."

„Вами је познато, да ми је био дао кназ Прозоровски новаца, али ја сам све потрошио на ратнике, и за част Русије, и на корист моје отаџбине, ради које оставио сам моју децу у невољи. Сва је моја нада на Русију, да их избави и одржи, јер су моји санародници сасвим сиромашни; Срби и Турци огулили су их до краја...

Како ми заповедате, да ли да останем ту? Молим, да когод од Срба не би сазнао за ово што вам пишем; јер тамо Срби имају шпиуне, и краду речи од великих људи. Таква четворица налазе се у Букурешту, и могу писати овамо где, како Вам је познато, поступају с човеком као с тицом, без суда. Сва је наша нада на Бога и на руску државу."

Молба је прештампана без адресе и датума са напоменом, да је упућена руском дипломати Родофиникину, што је и вероватно по њеној садржини. На њу је одговорио следбеник Прозоровскога кнез Багратион, преручивши Рашковићу, да склони народ да остане на свом огњишту, па да се заједно са осталим Србима одупру Турцима.

Ову у основи клеветничку и непатриотску молбу, пропратио је Бата-Лака у својој историји објективном оценом, доказавши: да Ј. Рашковић није био старешина Старом Влаху ни представник тога краја у „правитељствујушчем Совјету Сербском"; ни њихов пуномоћник код руског двора и т. д.

Фелдмаршал Прозоровски умро је 9. августа 1809. године, и зато о раду Рашковића у руској служби по наведеној молби, може бити говора само до тога доба. Са Родифиникином није имао других веза, осем оног писма које помиње, и на које му није одговорено.

У молби одваја Ј. Рашковић своје земљаке од Шумадинаца. Под ратницима, на које је по својој изјави трошио примљени новац „у част Русије и на корист својег отачаства", ваља разумети борце Старовлашане, а у ширем смислу браћу из Рашке и Херцеговине. Међутим одељењима дошљака и ускока, од почетка до свршетка нашег првог устанка, командовали су друге старешине. Међу њима заузимљу прва места обркнез Максим Рашковић, и храбре војводе: Гаврило Шибалија, Петроније Шиша, Херцеговац Ђоле (Ђола?), Станоје Пуцар и Хаџи-Продан, који је 1813. године имао под својом командом 300. храбрих војника, у шанчевима на граници Старог Влаха. О Ј. Рашковићу, као вођи или војеном организатору, нема помена ни у једном документу нашег првог устанка.

Новчана помоћ, коју нам је повремено слала Русија, предавана је Кара-Ђорђу и „правителствујушчем Совјету Сербском", преко нарочитих изасланика, или преко дипломатскога агента у Београду. О потрошку вођен је најтачнији рачун. Новац о коме говори у молби, могао је Ј. Рашковић примити по каквој другој цељи н. пр. као лиферанат војених потреба за руску војску; а никако не као овлашћеник Совета, или као повереник Старовлашана.

Војевање, било је у Србији општа дужност за обрану земље. У критичним тренутцима од тога су ослобођаване само жене, деца

старци и неспособни. То се види из следеће К-Ђорђеве наредбе: *„трговци своје радње да пресеку; мајстори да прекину своје мајсторије; земљоделци да прекину своје пољске работе, и воденице да оставе; попови и калуђери да пођу; и тако сви једнодушно на ноге и старо и младо да устанемо, и са свим силама да се од непријатеља бранимо“*. Ако су дакле, по наводу Ј. Рашковића, Старовлашани кадгод насилно увршћавани у редове српских бораца; или, ако су у војним маршевима њихове зграде предаване пламену, то су били само изузетци у општој опасности, у којој нису штеђени ни домородци. Следеће К-Ђорђеве наредбе о заштити дошљака, и о њиховом размештају по жупним крајевима Србије, искључују сваку сумњу о насиљу:

....*„Дошљаци, где се који нашао онде нека седе, и чине сав народни кулук као и староседиоци; а кад буде војна, да војују сваки код свога војводе.“*

....*„Старинац да не држи турску земљу, него да се ова подели дошљацима.“*

....*„Да се други војвода не меша у људе Херцеговце војводе Ђола, и да не узима од њих десетак“*. и т. д. и т. д.

Бата-Лака сматра Ј. Рашковића као пробисвета, без икакве политичке важности. Међу Старовлашанима није био познат, пошто сам вели у молби, да су они престали на њ' подазревати тек после његовог уверавања, да је послан од Порте, ради уговора мира са Русијом. Не знамо ништа ни о његовом млађем брату, кога је тобож оставио као свог заступника у Старом Влаху.

После 1813. године, дуго губимо трага нашем „Књазу“. Писмом од 13. Августа 1819. године № 49. јавља Књазу Милошу његов агенат Михаило Герман, да је дошао из Јаша у Букурешт „Јова Рашкович, фалишни књаз илирически“. Он не мисли о њему боље, него о некој другој двојици, коју не именује.

То време, кренуло је било своју политичку радњу друштво „Хетерија Филомуза“, које је основано 1814. године под именом књижевног друштва, али је имало чисто агитаторску цељ да припреми земљиште доцнијем грчком устанку (1821. године). Развијало је нарочиту акцију у Влашкој, купеће под своју заставу све родољубе, којима је лежало на срцу ослобођење балканских народа од турског ропства.

У колу тога друштва налазимо већину поглавица, који су напустили Србију 1813. године и доцније, као вожда К.-Ђорђа, и војводе Петра Добрњца, Миленка Стојковића, и Хаџи-Продана. Званична Србија одбила је понуду за учешће, из оправданих политичких разлога. Њен вођ Милош Обреновић није одобравао другом ни саму ини-

цијативу у предузетом покрету, истичући претенсију свога народа на вођство и старешинство, кад буду угодне прилике. У том смислу оштрим писмом од 26. марта 1821. године № 315. дао је на знање војводама М. Стојковићу и Добрњцу, да ће српски народ пролити и последњу кап крви против нарушилаца мира и поретка; што је значило, да оставе Србију на миру, а у Влашкој нека раде шта хоће.

У Букурешту виђамо Ј. Рашковића у покушајима, који имају везе са намерама хетериста. Писмом од 9. Априла 1820. године № 54. шаље поменути Герман српском владаоцу следеће извешће... *„Новости имадемо, што фалишни књаз Јова Рашкович старао се овде од један месец, да подбуни Валахију, и да запали Букурешта, па после да продре и утече у Сербију да мути. Толко бдителност овога правителства изнашла је и уватила све његове планове; и сада је посађен у пушкарни за наказаније. Његови друзи нису још уваћени, кром пет људи, и биће сургун ових дана.“*

После недаће у Букурешту, налазимо Ј. Рашковића као бегунац у Сибињу. Одатле се јавља писмом од 3. Августа 1821. године Николају Николајевићу, секретару и благајнику књаза Милоша. Најпре се хвали како му се испунила жеља, што је после толиког тражења пронашао сина Михаила „али све што је имао код себе документе и тапије и проче пропало је, вели, у оној фурији, бегајући из Влашке са својим господарима.“ Из даље садржине види се јасно, да је стајао у вези са грчким агитаторима, који су вероватно и преко њега радили, да се Србија придобије за устанак. Позива се на раније писмо од 20. Јула, које је писао истом Николајевићу на грчком језику; и у коме је, вели, изложио само грчко гледиште, остављајући њему да суди, да ли из свега може изаћи добро за српски народ. Прича затим догађаје у Влашкој, по Ипсилантијевом упаду; али се у главноме види, да није расположен према Грцима, за које вели да су ради „да се назову готовом детету отац.“

(Свршиће се)

ЗА НОВИМ БОГОМ

— А. Г. МАТОШ —

II

(Саставак)

Прође година а Петриновићев пјешачки пук премјестише у Загреб. Пролазећи кроз град први пут као војник, чинило му се све старо и ново, непознато и познато. Другови и познаници на улици га не распознаваху, а он се стидно и журио спуштене главе

као сеоско псето, заборављено у вароши. Успут се сјети да обиђе Марјановића, са којим се дописиваше. Једва га нађе у Новој Веси, у разиземној, даском и пријеном покривеној кући — некадашњем млину — иза огромног дворишта, пуног товарних кола и гласне, раздеране дјечурлије. Преко пет шест древних, црвоточних степеница уљезе у ходник, тако мрачан да није видио даље. Једна баба га уведе кроз задимљењу кухињу с огњиштем и креветом, у хладовиту, чисту собицу са бијелим креветом, столом, са двије столице и бијелим, чистим завјесама на отвореним прозорима, испод којих шушкаше базга и струјаше поток. На црном, кожном дивану, дријемаше у чарапама и модрој кошуљи Марјановић, уведрио и ослабио.

— Tempora mutantur! — скочи и загрли пријатеља. — Ко би се надао, да ћеш ме оваковог затећи? Оставивши право и умијешавши се међу напреднију омладину, која се буди, лишио ме отац потпоре. За мене нема више овдје егзистенције. Наскоро ћу отићи. Камо? Још не знам. Данас сам у двадесет првој, спремам се само за чиновника, а [illegible] се увјерих да је боље погинути, него ступити у службу. То је неморално, ја то не могу. Очеве мисли да га влада због мене премјести у Вараждин и забрани ми доћи преко ферија кући, ако се не поправим.

— А ја не могу, не могу бити више солдат Марјановићу. То је барбарство, модерно ропство, горе од класичног, јер ми се може десити да пуцам на рођену крв. Не могу више данути. Гушим се, морам на зрак, на слободу. Ти си пун идеја, хоћу рећи фраза, а ја сам ово десет мјесеци много разговорао сам са собом и видим да могу мислити тек о себи, о свом спасу. Други нека робују: они то хоће. Да неће не би робовали. Ја нећу и баста! Ја знам само то да сам себи најближи, да ми живот бијаше јад, биједа, понижење и срамота. Нека иде све до врага, све фразе! Ја знам само за себе, за Станка Петриновића и гледаћу да се искобељам. Ако постанем на страни радник или конобар, бићу више човјек него сада. А ако ми не даду крува, узећу га, триста им јада! Алај си слаб и мршав, Марјановићу!

— Нема, нема спаса! И ја сам сит, сит до грла свега! Умијешах се у нашу самозвану опозицију, а ти су људи због претежног броја попова у многоме затуцанији од маџарона. Али шта да радим? „Что дјелат?", Идем у Србију, и тамо се барем нећу гушити у језуитизму као овде. Не могу живјети без самоће, без великих, јаких, срећних и несрећних емоција. Отићи ћу, јер је ово нијездо одвише монотоно. Ту не мож' бити ни срећан ни несрећан

у великом стилу: ни велик карактер ни велика хуља. Све ту воња на буђавост, на рђу, на плијесан.

— Врло добро. Одлазимо, дакле, обојица. Ја идем сутра, данас одмах!

— Како хоћеш. Иди што прије, ако ти је тешко, али ја немогу прије, док ми „Народне Новине“ не плате за један огроман превод. Стићи ћу те, дакле, за двије три недјеље.

Ћеретајући, запалише духан, а Марјановић стане читати свој прилог за слободан белетристички лист, који намјераваше основати са неколико другова, озлојеђених клерикалном струјом „Виенца“ и Матице Хрватске.

— „Ја волим сјену, успавано свјетло, свјетло које снива о ноћи. Ја волим сјену, близницу врелог сунца и хладовине и мјесечине. Ја волим сјену, вјечног мог пријатеља и пратиоца, који је у мени и крај мене, моја вјечна слика и вјечна моја карикатура. Ја волим сјену: жуту, сиву и жалосну, црну и као смрт мекану сјену.

„Све је сјена. Свијет је сјена. И сунце је сјена мистичног сунца. Сјена је колијевка, сјена је гроб. Када нисам био, био сам сјена. Када ме не буде, бићу сјена. Ја сам сјена од онога што бијах и од онога што ћу бити, сјена између Данас и Сутра, сјена између двије сјеновите Вјечности. Мисао је сјена, успомена је сјена. Све је сјена. Сјена је већа од свијетла, као моја сјена што је у вече велика као ораница мог дједа. Пшенично и човјеково зрно клије у сјени, труне у сјени. Живот се диже из сјени, лута у сјени и ишчезава у сјени. Ја сам сјена.

„Сјено, дијете ноћи и дана, сјено, росно јутро и пурпурна вечери! Сјено, чедо таме и свјетла, блиједа кћерко хаоса што отвараш сјетне, мутне, црне очи, којима зури живот у нијему смрт. Синоћ си ми дрхтала на грудима, с очима влажним од сна, од среће и од љубави. Ја сам те звао женом, срећом и љепотом, али, мјесто слатког меда љубави, остаде ми лежећи на језику прегршт пепела, а у срцу и у души болна, тешка, недохватна сјена, сјена ни жива ни мртва. Љубави, и ти си сјена!

„Ја сам сјена и волим сјене. На црном крилу сјене спушта нијеми Сотона гавранска крила и сумпорасте зјенице до дна мрачног, врелог и крвавог мучилишта, чекајући да проспе свијетом нове чемере, животе, нове сјене, чекајући да са титанских својих крила баци на земљу сјену новог богомрака.

„Све ми те сјенасте, сиве тајне причаше сјена, када је, синоћ, расла за плећатом буквом на драгој сребрној мјесечини, чекајући росу и сјенасту пјесму славуја у сјенастом грму од дивље руже.

Све ми то шапуташе сјена, шетајући јутрос испод танког, тихог облака по стрништу, успављујући у гнијездима младе шеве и голуждраве препелице, и цјеливајући болне, сухе, жедне главице сушичавог пољског цвијећа. Сјено, мекано узглавје, свјетла, црна, постељо живота! На теби ће остати царство свијета и онда кад угасну планети. Ја те љубим, сјено, мрка, нечујна и утјешљива богињо! Дигни свој црни, баршунасти, магловити плашт и покри ми сањиве уморне очи, да заспим и да загрлим своју сјену.“

Пријатељи изађоше изван града и, у предвечерје, стигоше до љетниковца у облику хептагоналног, двокатног торња, са ниским, пирамидалним кровом, усред цвјетњака, који се низ брда губи у сјенокос, воћњак и виноград. Ушавши у врт кроз лијепу гвоздену капију из Месићеве радње, наиђе на њих близу куће чича у широком сламном шеширу, кошуљи, кожној прегачи и наочарима.

— Алај је побијелио, биједни мој ћаћа! — шапне Петриновић, а старац подигне очи и стане два три корака пред њима, скине наочаре, отаре их и намјести их опет на крупни нос, скине шешир и метне га на главу, отаре румено лице дугачком марамом, стане клецати, а у руци му све дршћу вртларске маказе и грабуље. Усне му се мичу као да нешто говори за себе, а Петриновић му приђе и пољуби уздрхталу, црвену, жуљевиту десницу.

— Хваљен Исус, тата! Ово је Марјановић, штудент, мој пријатељ. Гдје је мамица? Ми смо гладни.

Још не дорече, а из кућице, дограђене уз љетниковац, гегајући јури старица, тарући засукане лактове о бокове и надносећи руку над очи. Без ријечи падне војнику око врата, а чича пуњаше дрхтавим прстима поцрњелу лулицу, бацивши већ пету, шесту сумпорачу. Петриновић сјаји од срећног смијеха и рекне Марјановићу у по гласа:

— То је, Петре, моја мајка. Проста је — шта ћеш: пудари! — али мати ми је!

— Гле, стара, — рече чича жени, идући за момцима поред расцвјеталих ружа — он је већ каплар! Нека до године дотјера до фирера и онда до наредника, и нас ћемо двоје лако отшпацирати на Мирогој.*

— О, како је велик, јак и лијеп! — муцаше старица у кајкавској и словеначкој мјешавини и брисаше сину прашину с рамена, носећи за њим бајонет и капу.

Вечерајући лепиње, пасуља са сланином, и пијући киселу стару зеленику, жалио се чича на газду, племића Хрељановића. Откада

* Гробље крај Загреба.

је пунољетан, долази вазда из града са глумцима и глумицама, а стари пудар и мајка Марица не могу обавити грдног посла. Стао им пријетити да ће их отјерати. Марјановић не могаше вјеровати својим ушима, познајући. по чувењу и из новина, Хрељановића, као Мецената и родољуба. Петриновић се тек презирно насмијеши и рекне:

— Сви су ти твоји домородци себичњаци и гори од по којег ренегата због насушне корице. Ми нисмо несрећни, јер немамо владе, него јер немамо опозиције. У нас је дошло већ дотле, да обожавамо људе који се усуђују јавно рећи да су Хрвати, у наточ чистој кошуљи и слободном положају. Старчевић је често парадоксан, али то је једини наш непорочни и свјесни Хрват иза Матије Губеца и Еугена Кватерника. Последњи Тројанац, последња класична душа. Нема узалуд лице као покојни бог Силен.

— Ја га волим, јер први прогласи Кнеза Милоша Великим и јер вероваше у сунце, које се рађа у несрећним народима.

Док тако бесјеђаху, одоше стари из кухиње на починак. Цврчак пјева у запећку своју једноставну пјесмицу као да преде пређу из металне жице. Изађоше уз брдо кроз трсје. Мјесечина тако свијетли, да би се могло читати. Сједоше у сјеницу. Пред њима градска поспана, жмирава свјетла, за њима тамна Загребачка Гора, кријући потресе и бајке. Ведро, звјездано небо напунило их вечерњом сјетом, не роси људских очију већ људске душе, сјетом, од које се тресу момачке душе у нејасним жудњама.

— Зашто, зашто смо несрећни?! — прекине тишину Марјановић и легне у траву.

— Но, за одговор на то старо питање не треба много филозофије. Ја сам несрећан, јер сам сиромашан и јер сам са слободном душом рођен у Хрватској. Родити се у Загребу мјесто — рецимо — у Лондону тако је незгодно као родити се шкрофулозан.

— О, ти си врло практичан дечко, Петриновићу, и врло прост. Ја сам несрећан, јер не вјерујем у срећу, јер ми треба несрећа, као морфиоману морфиум. Сјећаш ли се: лане, када ме помагаше отац и цијела родбина, када сам имао лијепа познанства и лијепе хаљине, лане сам био незадовољнији него љетос. Овако силније, снажније осјећам трагичну љепоту живота. Више га осјећам и љубим, јер га скупље плаћам. Жену, која би ми се подала, не бих волио.

— Чудан сват! Ти си болестан, одвише осјетљив, блазиран — шта ти ја знам!

— Не знам. Мени треба великог одушевљења, силне вјере и силне љубави, а све су то ствари у које не вјерујем. Ништа ми од тога живот не може пружити. Па још код нас! Још прије него

што сам љубио, огадила ми љубав трговина љубави. Још прије него заволих тај зрак, тај драги град и ове брежуљке, помутише ми наши цариници и фаарисеји вјеру у успех патриотизма. Још ништа позитивног не знам и већ о свему сумњам. Шта да почнем? Без капитала не могу стати на своје ноге. Бити чиновник не могу. Зар умирати од глади, пишући за наше листове ствари, које ми се не би ни штампале! Право си рекао: родити се биједан и родити се у овој земљи, то је родити се двоструко несрећан, проклет по два пута!

— Тако је, Марјановићу. И ја сам, са мање диалектике, бацио у запећак све старе идоле. Остадох сам као прст, и када се запитах што живим, јавио ми се нови бог.

— Шта то велиш? Ха, нови бог! И ја га осјећам, њега, новог бога. И мене вуче у даљину, у маглу, обећавајући душу од челика и лаку смрт! — говораше узбуђено Марјановић, а Еолова харфа на врху од хладњака стане зујати, туговати, уздисати у валовитом, металном, архаичном акорду. Ноћ запјева прастару, просту своју тужаљку, са неба паде као зујање небеских пчела, из висине паде јека сферске музике. Мјесечина зајеца на цвијећу, земља уздахну под првом росом, вјетар је одао кроз металну фрулу тајну даљине, просувши тихом ноћи чемер и утјеху, коју нађе на полуотвореним, заспалим устима и на уморним, склопљеним очима. Другари се загледаше у звијезде и звијезде им заиграше пред очима. Харфа зујаше, јецаше и туговаше, сад гласније, сад тише, а њих обузе туга Давидовог псалма, сласт Хомеровог причања, јека древних времена и глухи глас праотаца. У то се заталаса одоздо из долине св. Ксавера монотони акорд доцне сељачке, тежачке пјесме и ишчезну тихо, тужно у ноћним сјенама и јекама.

— Да: ова чаробна ноћ нам објасни величанство новог бога! — рече Марјановић. — То није бог смрти, него бог живота. То није бог понизних, него бог бунтовничког роптања. То није бог удеса, то је бог воље. Наш бог, бог ватре и пркоса, није ниједан стари бог! До Назаренца бијаше прикован на врелој хриди облачног Кавказа, хранећи титанском утробом Зевсову крваву птицу. Иза Назаренца паде у дно пакла, чекајући да засади дрво знања у стари парадиз и да нас поведе у његову вјечну хладовину. Наш бог је бог слободе. Већ пуче ланац нас двојице!

— Сутра ће прснути! Ја идем сутра, Марјановићу. — Што дуже оклијевам, биће теже и горе. Скресао сам нешто попутнине што још чекам!

Испративши побратима до половине пута, врати се Петрино-

вић и попне у Хрељановићеву библиотеку. Бијаше то пространа, округла, зелено тапетована соба са сликама давно покојних Хрељановићевих родитеља и свих познатијих Хрвата, тамо од четрдесетосме. Хрељановић је фотографиран као дјечак и момче у разним аматерским улогама и костимима. Том богатом сирочету бијаше од малих ногу највећа наслада и шпорт позориште. Књижница је накрцана сликама глумаца, глумица и сцена из казалишта талијанских, немачких, француских. Хрељановић је имао лијепу лепезу с аутографима европских глумаца и пјевача, глумица и пјевачица; од Дузе, Ђеме Белинћиони и Коклена па до Милке Трнине, Штроцијеве и баритонисте Кашмана. Све је у библиотеци као и лане, само над великим, зеленом чохом покривеним, махагони-столом бијаше нов портре. Буковац изради њежног, плавог, бркатог и модрооког Хрељановића у богатом великашком одијелу, са прекрасном кривошијом преко кољена. На сунцу горе токе, трепти свила и кадифа, и сјаји се рубин испод соколовог пера на нахереном калпаку. Петриновић свуче капут и ципеле, сједне у наслањач, читајући Штирнера, а на праг притворене и тамне побочне собе стане висока, лијепа и млада жена у собној ампир-хаљини, у моди оног љета. Посматрајући младића, стала се смјешкати, намјештати рукама косу, а очи јој се кријесе, груди надимљу. Од папира на лампи дошла је сва љубичаста, као љубичаста кнегиња у каквој вечерњој бајци. Негдје у даљини залаје псето. Око отвореног прозора шушка грање јапанског дрвета. У винограду, у бари, крекећу жабе. Петриновић је опази у огледалу, савијајући цигарету и силно се наљути што му родитељи не рекоше да је овде Хрељановићева метреса. Баци књигу на мјесто, поруменп и без ријечи хтједе сићи низ стубе.

— Останите, Петриновићу, ја нисам дошла да вас отјерам. А ако вас буним, драге воље ћу отићи — рекне мирно, а њему чудно, ште му зна име. — Вечерас сам случајно чула ваше тајне и оне ми дају право, да будем и више него обична ваша познаница.

Петриновић застане, врло неспретно. Није знао шта да рекне. И ако није цијенио драмских умјетница, госпођица Горска бијаше изнимка. Када је преклане ангажоваше, ишао је вазда кришом у казалиште да ју види. А када би њену близину осјетио у винограду, Петриновић би живио у грозници. Сањао би о њој; лисје би од лозе шушкало као њена свилена сукња, пијесак и иловача по путељцима би се напунили њеним малим ножицама. Собе и цвијеће би замирисало новим мирисом.

Она пође према њему, узме му њежно из руке лампу, врати је на сто и сједне на диван.

— У овакој ноћи може се сањати и спавати само отвореним очима.

— Опростите, госпођице, — рекне он промукло — што немам блузе и што сам без ципела, овако распојас....

— То су ситнице! Не мучите ме барем ви тим конвенционалним глупостима! Ви, дакле, одлазите, бјежите? Ко би се надао, да у нас има тако чудноватих младих људи! Да нисте анархист?

Он не одговараше, јер га је савладала угодна, сита млитавост, као у млакој води. Сједне, посматрајући јој лијепу, велику руку, пуну прстења; савршену линију на меснатој, ружичастој, знојној пахуљастој шији.

— Ви сте неповјерљиви, ви ми не вјерујете? — рекне она и погледа га право у очи. — Зашто? Ја мислим на длаку исто као ви и ваш пријатељ. Када сам глумила у Њемачкој, разговарала сам у истом духу са једним прогнаним Русом. И ја вјерујем у ваше слободно божанство и, како видите, ја сам релативно доста слободна, слободнија од наших жена. Ви дакле одиста бјешите? Вратоломна основа! Вјерујем да имате доста енергије. И ја обожавам енергију, као и ваш пријатељ. Дозволите да вам као истомишљеница и пријатељица помогнем на првом кораку. Даћу вам за Швајцарску, за Цирих, неке препоруке и адресе. Морате ми тек обећати да не одлазите већ сутра. Останите док се не врати Хрељановић; останите још сутра. Команданту јавите да сте болесни и да вам продужи одсуство.

— Ви сте добра душа, госпођице. Ко би то био рекао? За глумице кажу да немају срца. Хвала вам! Сутра, дакле, остајем. Ко не би на ову жељу остао и дуже, и годину дана!

— Ми смо, дакле, пријатељи. Нашла сам сродну душу у тој чами. Дакле, сутра у вече, овде! Дању морам у Загреб.

Пружи му руку а он је пољуби побожно, као мошти, порумeнивши попут дјетета.

У његовој ћелији га спопала у кревету врућина и мора му легла на прса. Да не пробуди родитеље, пролазећи кроз њихову собу, изађе кроз прозор у воћњак и нађе се коначно и опет у библиотеци. Мало те не цикну од чуда и љубави, опазивши на мјесечини иза велике завјесе, поред прозора, бијели мрамор, у којему по- извајану Горску, голу и лијепу као хеленске богиње. Цјеливајући дни камен бијаше у несрећном и слатком севдаху, као да цјелива дне груди повојнице. Сан га обузео под мраморним ногама, а када пробудио, сунце већ високо одекочило, а саг, мрамор и његова да војничка кошуља, пуна влажних, блиједих и бијелих, руме- и крвавих камелија.

(наставиће се)

ПАБИРЧЕЊЕ

ПО ИВЕКОВИЋЕВУ „РЈЕЧНИКУ ХРВАТСКОГА ЈЕЗИКА“

III

У азбучном реду долази ријеч ка̏ракте̑р, са јаким кратким акцентом на првом слогу и с дужином на пошљедњем слогу. Не знам да се гдје тако изговара та реч. Срби изговарају ту ријеч кара̀кте̑р, ген: карактéра.

Ријеч кла̏денац изводи г. Ивековић по Даничићу од хладенац те вели *к* стоји мјесто *х*. Али не ће бити тако, јер та ријеч гласи у старословенском кладѧзь и кладеньць, те и српски мора гласити кладенац, а хладенац могло је постати по народној етимологији, као што каже Будмани у „Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika“.

Ријеч искуство нема акцента, а ми изговарамо иску́ство.

У рјечнику г. Ивековића долазе ријечи дворана и дворница и не каже се ништа, коју ријеч треба употребљавати. Рјечник је г. Ивековићев одређен за књижевнике, те је требало казати да ријеч дворана има наставак турски, и по томе да је треба замијенити у књижевности ријечју дворница.

За ријеч кобасица не каже г. Ивековић откуда тако да гласи, кад би требало да гласи кубасица. Да треба српски да гласи кубасица види се из старословенске речи клъбаса. Г. Ивековић радо етимологизира, а о овој ријечи ћути.

У азбучном реду долази глагољица. А зашто глагољица, и зашто не глаголица?

У азбучном реду долази ријеч благодјет, па онда вели г. Ивековић да у Вукову рјечнику долази само по источном говору благодет. Али то није истина, да је у Вукову рјечнику забиљежена ријеч благодет по источном говору, него је благодет данас по сваком говору. Данас се говори благодет и по јужном и по западном и по источном говору. Истина, у старословенском језику гласи та ријеч благодѣть и по томе би требало у српском језику да гласи по говорима благодјет, благодет и благодит. Тако је, њекад, и гласило, али се данас код те ријечи благодѣть наставак ть помијешао са наставком етъ, као што је у ријечима звекет, клепет, трепет. Ријеч се, дакле благодѣть помијешала са ријечима звекет, клепет, трепет, и по томе данас може само гласити

благодет по свијем дијалектима. То је знао Вук, зато није забиљежио код ријечи благодет да је по источном говору. Г. Ивековића је помео југославенски рјечник. Али он треба да зна да је југославенски рјечник нешто друго, него што је његов рјечник. Југославенски рјечник показује нам развитак језика кроз вијекове, а његов је рјечник намијењен за садашње књижевнике и у њему морају бити ријечи, које су добиле по развитку својем обличје садашњега доба. То треба да зна г. Ивековић кад је писао рјечник за књижевнике садашњега доба. Није требао ући облик благодјет у алфабетичан ред, него само благодет. Благодет је ријеч женскога рода, па се изједначила не само по наставку са споменутим именицама, као: звекет, него се изједначило и по роду. Постала је и мушкога рода као што је и звекет и т. д. и као што се види из примјера овога: Како што се дичи и кити Ђурђев дан листом и и зеленом травом, а Спасов дан љетом и цвијетом и Божијем свакијем благодетом. Овај примјер вадимо из академијскога рјечника, из којега је и г. Ивековић унио га и у свој рјечник. Дакле благодет гласи по свијем дијалектима, као и Словенин што гласи по свијем дијалектима једнако, ма да у старословенском гласи Словѣнинъ, а то за то што је наставак ѣнъ замијењен по аналогији наставком енъ у данашње доба. Покојни Броз писао је увијек Словјенин, словјенски, и заиста ми је чудно, да није г Ивековић те ријечи примио у свој рјечник са таким обличјем. Није их пак могао примити зато, јер је примјере вадио из Даничића. Имамо још један примјер, који се може овдје споменути, али није једнак са овијем споменутим примјерима. У Вукову рјечнику долази ријеч Плешевица и Пљешевица (име многим брдима у Хрватској и Далмацији), па Вук не спомиње је ли Плешевица по источном говору, а тако исто не каже ни г. Ивековић је ли Плешевица по источном говору. Али ако Вук не спомиње ништа, г. Ивековић требао је споменути да се тамо, у онијем крајевима, говори и Пљешевица и Плешевица, као што се говори њеки и неки и да је боље да се пише у књижевности Пљешевица према старословенском плѣшь calvitium, као што је и њеки (према нѣкый) боље од неки. Пљешевица значи, дакле, голи, ћелави бријег. И Нијемци имају с таким именом бријег код Беча, а то је Kahlenberg.

У азбучном реду долази глагол говети, за овај глагол биљежи г. Ивековић презенат го̀ве̑м (го̀вӣм) и вели „презенс од говети по пословици је говим, по сложеном глаголу говем". Али ту је г. Ивековић побркао дијалекте. Тај је глагол најобичнији по

источном говору говети: говем, и по јужном говору мора гласити говјети: говијем, а по западном говити: говим. У југославенском се рјечнику сумња да ли је презенат у јужном говору говијем или говим, јер се из примјера који се наводе у рјечнику, не може знати. Али, ако се из наведених примјера не може знати, може се из источног говора извести да је говијем у јужном, према источном говем, јер, да је у јужном говим морао би бити и у источном говим, а у источном нема никад друкчије него говем. Г. Ивековић је требао у азбучном реду метнути по јужном говору говјети: говијем, а не говети: говем (говим), јер тако не може гласити у јужном говору.

Јов. Живановић

ЈА КЛОНУТИ НЕЋУ...

Ја клонути нећу под ударом судбе,
Под тежином јада, што ме с тебе сколи;
Ја никоме нећу причати о тузи,
Ни о рани тешкој, што ме тако боли.

Ја ћу опет осмех на лицу да носим,
Весељем ћу опет да испраћам ноћи;
Ја ћу опет живот да пригрлим млади,
И поносно, храбро у борбу ћу поћи.

Ја клонути нећу... Мени снаге треба
Теби да се светим, да дочекам дане,
Да бих ти се једном насмејао грдно —
Кад не будеш мртва, а тебе сахране....

Београд

Ив. М. Милићевић

БЈЕЖИ НАДО....

(из песама „Ашиклија“)

Бјежи, надо, бјежи од менека.
Нема мени, нема више л'јека, —
На мом срцу три су ране љуте,
И све три ме ка мезару путе.
Кад би ране оштрог гвожђа биле,
Ја бих звао планинкиње виле,
Виле би ми саставиле траве,
Илаџ-траве, што рањене здраве.
На ране би траве привијале,
Моје ране лахко извидале,
Али ране нису од ханџара,
Већ од дерта, туге и чедера,

Свака срцу грча од чемера —
Једна рана, — остави ме мила
Која ме је два љета љубила;
Друга рана, — другог себи нађе,
Кога љуби и милује слађе;
Трећа рана — што боли највише,
Драга мени ситну књигу пише:
У књизи ме маскаром узела,
Па ми пише: „Аман дилбер, гела!
Гел под пенџер, да ашикујемо,
Гела — дођи, да се милујемо!
Ал' се чувај ноћног каранлука,
Кад крај наших будеш бостанлука,[1]
Јера једно момче, челебија,
Чува наше дворе од бекрија!"

Бјежи, надо, бјежи од менека,
Ранам' мојим не има лијека,
Нит' их, јадан, преболети могу,
Вај, невјеро, тужићу те Богу!

Мостар.

Осман А. Ђикић

ГОСПОДАР ГВИДО КАВАЛКАНТИ

од

АНАТОЛА ФРАНСА

с француског превео **В. Стајић**

Гвидо Кавалканти од Кавалканта био је један од првих мислилаца у свету и изврстан природни философ... А како је он у неколико нагињао Епикурову мишљењу, говорио је свет да он тим својим мудровањем само за тим иде, не би ли се како доказало да нема Бога (Декамерон Ђована Бокачја, дан шести, новела девета.).

Господар Гвидо Кавалканти* био је у својој двадесетој години најпријатнији и најугледнији међу племићима фиорентинским. Испод црних власи, што су извиривале испод капе и падале му у густим увојцима на чело, стрељале су му златне зенице тако оштро, да му је поглед тешко било издржати. Мишице су му биле као у Ираклија, а шака нежна као у Нимфе. У плећима је био широк, а у струку

[1] Мезар — гроб; илаџ — лијек; дерт, чедер — душевно нерасположење; маскара — шала, посмјех; гел, гела -- ходи, дођи; каранлук — помрчина; бостан, бостанлук — башта, врт.

* Гвидо Кавалканти, талијански песник тринаестога века, претходник Дантеов, један од најзнатнијих Гибелина, родио се и живео је у Фиренци. Био је из богате племићке породице, која се традиционално бавила књижевношћу. Сви савременици који су писали о Гвиду славе га као најплеменитијега и најобразованијега човека свога доба, чији је чврст карактер импоновао чак и Дантеу, као вештога и окретнога говорника а, као што вели и Бокачјо у Декамерону, цењен је и као највећи философ свога времена. С почетка је био ученик Гвиничелијев (који је спојио платонску философију с љубавном поезијом), али је доцније пошао својим путем. У својим

танак и витак. Најбоље је јашио помамне и горопадне коње и владао тешким оружјем, па му у витешким играма није било пара. Кад би пошао градским улицама на литургију, било у храм Светога Јована или Светога Михајла, а и кад би пошетао крај обале Арна, по ливадама које су се шарениле цвећем као каква миловидна слика, па би га у путу сусреле прекрасне госпође што су се шетале у друштву, увек би се зарумениле и шапутала би једна другој: „Ево иде господар Гвидо, син племенитога Кавалканти од Кавалканта. Заиста, леп је као Свети Ђурађ!“ — А прича вели да је госпођа Ђема, жена Сандра Бујамонти, послала једнога дана к њему дојкињу своју да му рече како га она воле из све своје душе, па да ће умрети за њим. Исто тако су га желели у ондашњим дружинама младих фиорентинских господичића, који су се заједно веселили, ручали, играли, заједно ловили, па су се и у толикој мери волели да су се сви подједнако одевали. Али је он једнако бегао из друштва госпођа као и из дружине младића, јер је био душе поносите и плахе, па је највише волео осаму.

Често је остајао затворен у својој соби по цео дан, а пошетао би сам самцит испод густога храшћа у доба кад на бледоме небу затрепере прве звезде. Ако би случајно срео ког витеза, свога вршњака, не би му се насмешио радосно, него би се поздравио с њим у мало речи. А и ове нису могли увек разумети. Ово настрано владање и чудновате речи често су смутиле његове другаре. Највише би оне ражалостиле господара Бета Брунелескија, јер је од срца волео господара Гвида, па му је најживља жеља била да и њега увуче у дружину која се њему радовала и поносила њим самим, а били су у њој најбогатији и најлепши племићи Фиренце. Јер су сви држали господара Бета Брунелескија за гиздави цвет племства и за најокретнијег витеза целе Тоскане, после господара Гвида.

Једнога дана кад је овај улазио у предвраће храма Санта Марија Новела у ком су тада духовници реда светога Доминика чували многе књиге, донесене из Грчке, викну га громко господар Бето, који је прелазио преко трга:

— Хеј! Гвидо, пријатељу мој, узвикну он, куда ћеш на овом ведром дану кад те све, чини ми се, зивка да ловиш птичице по

стиховима расправља о љубави толико да га савременици сматраху првaком љубавне поезије. О љубави је певао на два начина: научно и поетски. Научне су му песме тешке, тамне, нејасне и без сваке поезије, док су му песме друге врсте лаке, природног облика, топлих осећаја, сјајнога стила. Гвиду Кавалканти припада слава и заслуга што је у поезији учврстио тоскански језик, којим је, доцније, Данте тако успешно певао. Ур.

брежуљцима, и шта ћеш тамо у том мрачном манастиру? Учини ми љубав па дођи у мој дом од Ареца, свираћу ти онде у фрулу, само да бих те видео раздрагана.

— Хвала ти велика! одговори господар Гвидо, а није ни главе окренуо. Идем да видим моју госпођу, коју волем.

И уђе у храм те га прође брзим кораком, а за свето причешће, што је стајало на олтару исто је тако, мало разабирао, као и за господара Бета, који се на свом коњу чисто скаменио од онога што је чуо. Господар Гвидо уђе у књижницу која је била са свим у дну манастира, а онде је Фра Систо сликао анђелске ликове. Он поздрави доброга брата, па извади из великога ковчега једну књигу што је ту скоро дошла била из Константинопоља, метну је на штионик и стаде је прелиставати. Била је то расправа о Љубави, исписана грчким језиком од Платона. Он стаде уздисати; руке му задрхташе, и очи се испунише сузама.

— Јао мене жалосна! јецао је он, под овим мрачним словима је светлост, а ја не умем да је видим!

Тако је он себе жалио, јер се онда на Западу било са свим изгубило знање грчкога језика. А пошто је већ доста дуго јецао, узе књигу и пољуби је, па је метну у железни ковчег као што би положио какву лепу умрлу девојку на носила. А за тим заиска од доброга брата Систа рукопис Цицеронових говора, и читао их је све до вечерњих сени, које се са чемпреса, из врта, пружише чак овамо и покрише му листове од књиге својим нетопирским крилима. Јер је господар Гвидо Кавалканти тражио истину у списима старих мудраца, па се залетао на стрме и врлетне стазе, којима се човек пење до бесмртности. Њега је гризла племенита жеља да нађе овосве, па је преносио у стихове учење старих мудраца о Љубави која води к Врлини.

После неколико дана отиде господар Бето Брунелески управо у кућу господара Гвида, и то још изјутра док шева кликће у житу. Овај је становао на корзу дељи Адимари и био је још у постељи. Пошто га прво загрли, рече му Бето нежно:

— Мој Гвидо, пријатељу мој, опрости ме ове муке. Казао си ми прошле недеље да идеш на састанак са својом госпођом у цркву манастира Свете Марије Новеле. И од онда ја разбијам главу с тим речима, а никако не могу да им откријем смисао. И не ћу имати мира док ми их не протумачиш. Зато те молим да ми кажеш о тој ствари онолико колико се може рећи кад је говор о једној госпођи.

Насмеја се господар Гвидо и погледа онако, лежећи, право у очи господара Бета:

— Пријатељу, рече му, госпођа коју сам ти споменуо има више станова. Онога дана кад си ме видео где јој идем у походе, нашао сам је у књижници Санте Марије Новеле. На моју несрећу разумео сам је само у пола, јер ми је говорила на два језика, а оба теку с њених божанствених усана слатко као мед; испрва ми је приповедала на грчком језику, што ја нисам разумео, а по том ми је врло мудро говорила латински. И тако ми се допала њена мудрост, да хоћу с њом да се оженим.

— То је бар каква нећака ћесара цариградског, рече господар Бето, или можда његова природна кћи... Како је зовеш?

Одговори му господар Гвидо:

— Ако већ треба да јој дам какво име од милоште, као што то ради сваки песник, ја ћу је звати Диотима, за спомен на Диотиму из Мегаре која је показала прави пут љубавницима Врлине. Али, она се свуда у јавности зове философија. И нема на свету боље веренице од ње. Зато мени и не треба ни једна друга, па се заклињем боговима да ћу њој остати веран до смрти, а с овом је крај и нашој свести и памети.

Кад господар Бето чу ове речи, удари се руком по челу.

— Тако ми Баха, рече он, ја нисам знао тајну одгоненути. Јер си ти, пријатељу Гвидо, најхитроумнији дух што је икад замирисао под црвеним љиљаном у Фиренци. И добро радиш што се жениш тако високом госпођом. Ја сам уверен да ће се из ове женидбе родити многе канцоне, сонети и баладе. И ја бих тако радо био кум и крстио ову лепу дечицу при звуцима моје фруле. А још више ћу се радовати овим духовним сватовима, ако те они не спрече, кад дође време, да се ожениш и телесно с каквом часном госпођом из града.

— Мани се тога, рече господар Гвидо. Они што славе духовне сватове треба да оставе женидбу простој светини, а то је високо племство, трговац и занатлија. Да си ти, драги пријатељу, походио моју Диотиму као ја што сам, ти би знао да она разликује две врсте људи. Једни се плоде само по свом телу и чезну за оном грубом бесмртношћу до које се долази рађањем деце. А други су људи чија душа прибира а, за тим, и сама ствара оно што духу приличи да рађа, а то је Лепо и Добро. Моја Диотима жели да ја живим међу овима, и ја нећу преко њене воље живети као плодоносна живад.

Господар Бето Брунелески није одобравао ову одлуку. Он је уверавао свога пријатеља да човек треба у животу, према различитом добу свом, различито и да живи. После доба весеља и ужи-

вања долази време кад треба тежити за частима. Зато треба при крају младости наћи женидбене везе с каквом угледном и богатом породицом која ће увести човека у знатније државне службе.

А кад је видео да му пријатељ на његове савете прћи усне као кад се човек спрема да пије горке лекове, он не рече више о тим стварима ни речи, јер се бојао да ће га ражљутити. Паметније ће бити, мислио је он, да оставим то времену чија моћ мења срца, па и најчвршће људске одлуке и намере.

— Лепи мој Гвидо, рече он весело, да ли ти твоја госпођа допушта да бар у лепим девојчицама уживаш, па да се и с нама веселиш?

— За све то, рече господар Гвидо, мари она исто тако као и за све оно што се може на улици десити овоме малом псу што га видиш где дрема чело постеље ми. И заиста су то тако ништавне ствари, да их ни ја не сматрам ни зашто.

Господар Бето остави свога пријатеља; и њега је мало дирнуло презирање овога. Волео је он господара Гвида свом душом својом, али је мислио да га је већ доста мазио непрестаним зивкањем да му дође на гозбе и витешке игре које је он силним трошком приређивао. Одбијање господара Гвида много више је љутило младе племиће из Бетове дружине. Они се стадоше подругивати његову читању и учењу. И говорили су како се он храни само пергаментом, као калуђери и мишеви, па да ће, на послетку, постати налик на њих; добиће заоштрену губицу, а испод црног ћелепуша висиће три длаке од браде. А кад га угледа госпођа Ђема, и она сама ће морати узвикнути: „О Венеро, заштитнице моја! до чега су довеле књиге мога лепог, светог Ђурђа! У место копља, он је сад још једино зато створен, да шара трском по артији.“ Називали су га робом госпођице пауковице и прирепком госпође философије. А нису баш застали код ових лакших пошалица. Дошаптавали су један другом да је он сувише мудар а да би могао остати добар хришћанин, да се одао магијским наукама и да се дружи с ђаволима.

— Само се зато и крије, говорио је свет, да би се састајао с ђаволима и ђаволицама, а од њих добија злато за гадно своје бесрамље.

На послетку су га кривили да је присталица Епикуров, а овај је некад завео на странпутицу једног цара у Напуљу и једног папу у Риму, и сви они хоће да цео хришћански свет претворе у чопор свиња који не ће ништа да зна о Богу ни о бесмртној души. „Далеко ће дотерати, вајкао се свет, ако поред толике науке још и

дотле дође да не верује у Свету Тројицу.“ Овај глас био је још најопаснији и могао је нанети много невоље господару Гвиду.

Добро је знао господар Гвидо Кавалканти да му се у друштву ругају ради његове оданости вечним стварима. И зато је бежао испред живих створова а тражио мртве.

У оно је време храм Сан Ђовани био окружен римским гробљем. Онамо је господар Гвидо често одлазио у вечерњи сутон, па је у ноћној тишини размишљао и сањарио. Он је веровао неким летописима да је лепи Сан Ђовани био погански храм, пре него што је постао црква хришћана, а помисао на то годила је његовој души која је уживала у тајанственој старини. Пре свега, уживао је у посматрању оних гробова на којима није било крста, него само латински запис и ликови људи и богова. Биле су то дугуљасте костурнице од бела мермера у ком је била издељана слика какве гозбе, лова, смрти Адониса, борба Лапита с Кентаврима, срамежљивост Хиполитова, Амазонке, и т. д. С највећом радозналошћу читао је господар Гвидо ове записе и тражио им је смисао. Још је највише разабирао за једну гробницу, јер је онде нашао два Амора где сваки држи по једну зубљу, а он је желео да дозна што о природи и задаћи ових Амора. А једне ноћи кад је дуже онде сањарио, него обично, подиже се из гробног заклопца једна сенка, а била је то блистава и нежна сенка, слична месецу кад провирује кроз провидне облачиће. Мало по мало показа се она као неко лепо девојче, и говорила је гласом благим као што је песма трске коју ветар лелуја:

— Ја, која почивам у овом гробу, рече она, зовем се Јулија Лета. Угаси ми се живот док су још трајали сватови, а била сам од шеснаест година, три месеца и девет дана. Да ли ја од онда живим или не? Ја не знам. И не питај, о странче, мртваце, јер они ништа не виде, него лутају по мрачној ноћи. Кажу да они што су познали крваве радости Венерине, да они блуде по густој шуми од мирте. А ја сам умрла у девичанству, па ево спавам ту без икаквих снова. У камен гроба мога урезали су два Амора. Један пружа људима дневну светлост, а други је гаси за увек у њиховим нежним очима. Исто им је лице обојици и смеше се, јер су рађање и смрт два брата близанца, и све је радост за богове бесмртне. Ја ти рекох.“

Утихну глас као шум лишћа кад ветар престане. Блистава сенка се расплину пред сјајем зоре која је већ умивала брежуљке, а гробље Сан Ђована и опет онеме и као пребледе у јутарњем сјају. А господар Гвидо је сањарио:

— Јавила ми се, ето, истина коју сам наслућивао. Или, зар не пише у књизи којом се служе свештеници: „Мртви те неће славити,

Господе"? Мртви не познају ништа, и божански Епикур је мудро радио кад је живе створове ослободио од таштег страховања због будућег живота.

Чета витеза што је прелазила преко трга, прекиде га од једанпут у тихим му сањаријама. Био је то господар Бето Брунелески, који је са својом дружином ишао да на потоку од Перетоле лови ждралове.

— Хеј! рече један што се зове Бока, гледте Господара Гвида, философа, што нас презире ради нашег лепог, витешког и веселог живота. Гле, како му је поглед укочен!

— Није то без разлога, рече господар Доре кога су сви гледали као лакрдијаша. Његова госпођа Луна, коју он ноћу тако нежно љуби и милује, зашла је за брда да легне с каквим пастирем. А њега сад кида љубомора. Гледајте како је позеленио!

Па натераше коње у гробље и опколише господара Гвида.

— Пријатељу Доре, рече господар Бока, госпођа Луна је одвише сјајна и пуначка лица за овако мрачнога јарана. Ако хоћеш да познаш његове госпође, оне су, ево, овде. Он их походи у њиховој постељи где човек треба пре да се боји јакрепа него ли бува.

— Пи! пи! да гаднога чаробника! рече крстећи се господар Ђордано, ето, куда води знање! Одричу се Бога и врше блуд по поганским гробовима.

Ослонив се о зид црквени, оставио је господар Гвидо витезове нека говоре шта хоће. А кад је мислио да су излили на њега сву пену свога плитког ума:

— Господо витезови, рече тада смешећи се, ви сте код своје куће. А ја сам ваш гост па ћу, учтивости ради, примати увреде ваше и не ћу одговарати на њих.

Кад то рече, прескочи преко гробова и мирно се удаљи. А они су се у чуду згледали. И у громком смеху ободоше, после, коње па појурише према Перетоли. Рече господар Бока господару Бету:

— Сад ваљда и ти признајеш да је овај Гвидо померио памећу. Ето нам рече да смо у гробљу код своје куће. А тако што може само луда казати.

— Заиста, одговори господар Бето, ја не разумем шта нам је он тиме хтео рећи. Али су му речи обично нејасне, јер говори у оштроумним сликама. Бацио нам је, ето, кост коју треба разбити па да јој нађемо срж.

— До врага! узвикну господар Ђордано. Таку кост паппоганца што је хитнуо нама, ја бацам свом псу.

На скоро стигоше до потока од Перетоле, где хрпимице узлећу

при освиту зоре ждралови у вис. За време срећна лова господар Бето Брунелески непрестано је размишљао о речима Гвида. Па у томе им нађе и смисао. И дозва к себи господара Боку:

— Господар Бока, ходите овамо! Сад знам шта је хтео господар Гвидо да нам каже. Казао нам је да смо у гробљу код своје куће, јер су незналице слични мртвима који, по Епикуровој науци, немају знања ни о чем.

А господар Бока слеже раменима и одговори да он зна најбоље стрељати, мачевати с непријатељима и повалити девојку, а све ово знање за њега је доста и довољно.

Господар Гвидо Кавалканти настави још неколико година проучавање љубави. А мисли је своје одевао у канцоне, које баш нису биле сваком приступачне, и кад настаде од њих књига, би она увенчана ловором, па су је носили у триумфу кроз град. А после, јер и најчистији духови нису без примесе земаљских страсти, и јер нас живот носи и једне и друге својим мутним и кривудавим током, после се догоди да и господара Гвида, баш кад се праштао од младенаштва, занесе лепота тела и друге моћи овога света. И једанпут кад се зажеле славе, ожени се он ћерком господина Фаринате дељи Уберти, који је некад окрвавио таласе речице Арбије крвљу Фиорентинаца. Па се умеша у раздор сграђана свим жаром поносите своје душе. За своје даме узео је госпођу Мандету и госпођу Ђовану од којих је једна заступала Албигензе, а друга Гибелине. Било је то време кад је господар Данте Алигијери био надстојник Уметности и Слободе. А град је био раздељен у два непријатељска табора, на Беле и Црне. Једнога дана кад су грађани прваци били искупљени на тргу деи Фрескобалди, Бели с једне а Црни с друге стране, да отпрате до гроба једну племениту госпођу, седели су по обичају учењаци и витезови на узвишеним клупама, а пред њима сеђаху младићи по земљи на асури. Један од овах подиже се да дотера свој огртач, а они што су били према њему помислише да се он на њих спрема. И скочише на ноге с мачем у руци. На то сав народ потрже мачеве из корица, а сродници с тешком муком развадише странке.

И од тада престаде Фиренца бити град веселога рада и заната, и постаде шума пуна дивљег звериња што се клало међу собом. И господар Гвидо помеша се међу ове. И лице му постаде мрачно, немирно и дивље. Сваког је дана измењао по неколико ударaца мачем са Црнима на фиорентинским улицама, где је некад размишљао о природи душе. И кад је већ више пута осетио на свом телу ударац непријатељског мача, бише он и његова странка протерани и

затворени у кужном граду Сарцани. Шест месеци теглио је онде свој живот у грозници и у мржњи. А кад Беле позваше на повратак дође и он у град већ једном ногом у гробу.

Године 1300., трећега дана по Узнешењу преблаге Девице Марије, одвуче се он тешком муком до лепога свог Сан Ђована. И клонуо од умора и бола, леже на гроб Јулије Лете, која му је некад открила непознате тајне поганаца. Било је то у доба дана кад звона брује а сав ваздух као јеца, праштајући се са сунцем. Господар Бето Брунелески враћао се из свог пољског стана, па кад је прелазио преко трга. виде међу гробовима мршаво неко лице и два јастребова ока, те препозна у њему свог пријатеља из младости. Зачуди му се јако и смилова му се у души својој.

Приближи му се и загрли га као што је чинио у оне дане из прошлости, у дане среће, и рече му скоро кроз сузе:

— Мој Гвидо, мили Гвидо, каква те је ватра тако истрошила? Испрва ти је живот сагоревао у жарком одушевлењу за науку, а после за јавне ствари. Ублажи, молим те, мало жар твоје душе; штедимо се, пријатељу, да би нам дах дуже трајао.

— Мир! рече овај. Пст! не говори више, пријатељу Бето! Чекам госпођу која ће да ме утеши због толиких исташтелих љубави, које су мене и које сам ја изневерио у свом животу. Исто тако је крваво и таште дело као и мисао. А ја знам то. Није зло у томе што човек живи, јер видим, пријатељу Бето, да је теби врло добро, а и други исто тако пролазе. Није зло у томе што човек живи, него ако зна да живи. Зло је у знању и вољи. Али, на срећу, свему томе има лека. И не говоримо више: ја чекам госпођу којој никад нисам скривио, јер сам увек знао да је она нежна и верна пријатељица, а размишљањем сам дознао како је тихо и мирно спавање на њеним грудима. Много су што шта приповедали о њеној постељи и о њеном стану. Али ја нисам никад веровао лагању незналица. И она, ево, долази к мени као пријатељица свом пријатељу, чело јој цвећем искићено а на уснама благ осмех.

Кад то рече, ућута и паде мртав на стародревни гроб. Тело му саранише без велике галаме у манастиру Санта Марија Новела.

МАРКО ВАЛЕРИЈЕ МАРЦИЈАЛ
РИМСКИ ЕПИГРАМАТИСТА

— Д-р Н. Вулић —

(Наставак)

Видели смо већ да Марцијал није био особит карактер. То нам још боље показују његове песме посвећене неким царевима под којима је он живео. Он у њима овим владаоцима толико ласка, да је то отужно. Нарочито Домицијану, коме је посветио масу песама. У једном, на пример, епиграму каже како је двоглави бог Јан, кад се овај цар враћао из рата на Дунаву, желео да има више очију и како је „господару земаља и богу“ обећао старост четири пута дубљу него што је била Несторова; али ни то песнику није довољно, него моли Јана да том дода своје године. Сличну жељу изјављује он још једанпут: нека би Цезар славио вековима рођен-дан; он признаје да много тражи, али вели да за таквог бога никакве жеље нису безбожне. Истом приликом, каже на другом месту, народ је у циркусу тако клицао од радости да су то чули чак и Рајна и народи на доњем Дунаву, па додаје: „Ни једног војсковођу није народ толико волео, па ни тебе, Цезаре, а тебе не може да воли колико би хтео“. Долазак царев хоће да виде и звезде и месец, те су стали у свом ходу и дан не може да се појави. Али нека Домицијан дође само: ноћ ће се претворити у дан. Пирамиде, даље, нису ништа према његовом двору; од њега нема ништа лепше под небом; раван је небу, али је ипак мањи од господара. Банкет који је Домицијан приредио по повратку из рата може се мерити по сјајности с банкетом који је Јупитар приредио после победе над Гигантима. Домицијан се често изједначује с боговима, а често упоређење испада на њихову штету. Да је Херкул имао изглед његов, како га сад има, кад је оно давио рукама чудовишта од звери, он не би служио арголидском тиранину, и трпео његово сурово господство, него би он заповедао Еуристеју; нити би онако погинуо од Несове кошуље или прео вуну краљици Лидској, нити би видео Стикса и Кербера. Сад га воли Јунона и његова Хеба; сад би нимфа, кад би га видела, оставила свог Хилу. Јупитар сам каже да његов гроб на острву Криту није ништа према храму подигнутом на месту где је Јулија, Титова кћи, била сахрањена: „Видевши Флавијевски храм, насмеја се Јупитар свом гробу у Иди, и за столом уз нектар, пружајући пехар свом Марсу и гледајући Феба и његову

сестру, с којима беху Херкул и Аркас, рече: „„Ви сте ми дали Гноски споменик; гледајте колико више значи бити Цезаров отац."" Кад би нешто Домицијан потражио натраг од богова оно што им је дао, они не би били у стању да га исплате, макар све своје продали. „Што си дао, Цезаре, вишњим боговима и небу, кад би сматрао као зајам и кад би натраг потражио, макар приредили велику аукцију на високом Олимпу и макар све продали што имају, Атлас би се нашао у невољи и отац богова не би ти могао ни дванаестину исплатити... Морао би се стрпети и пролонгирати рок, јер каса Јупитрова није у стању да те исплати."

Кад је Домицијана заменио Нерва, он је ласкао њему. Ласкао је и њему претерано, али ипак много умереније но Домицијану. „По правдољубљу, Цезаре, каже му он у једном епиграму, ти си раван Нуми. Али Нума је био сиромах. Врло је тешко пак не жртовати нрави богатству и, кад си богатији од неколико Крезова, бити Нума. Кад би нешто славни наши преци васкрснули, кад би човек нешто могао испразнити доњи свет: теби би се клањао Камил због слободоумља, Фабриције би узео из твојих руку злато, Брут би уживао што има таквог господара, крвожедни Сула би предао у твоје руке владу, кад би је хтео оставити, и Крас би ти поклонио све своје богатство. Кад би се нешто Катон вратио из подземног царства, и он би био твој." И Нервином последнику, Трајану, посветио је неколико таких песама. У једној каже: „Благо народима на северу, кад им је судбина дала да виде сјајног Трајана. Кад ће доћи дан, на који ће засијати и поља и дрвета и сваки латински прозор? Кад ће изићи цео Рим на Фламинијев пут да чека у слатком нестрпљењу да се појави прашина од царевих кола? Кад ће народ једним гласом узвикнути: „иде"? Други пут му река Тибар моли Рајну и друге реке, на којима се Трајан борио, да врати цара његовим народима и Риму. И т. д.

Овим песмама Марцијал је хтео да се препоручи за милост царску, за коју суму новаца, позив на ручак или друго што такво. Колико је чезнуо за једним ручком у двору, види се из ових његових речи: „Кад би ме нешто позвали у исто време на ручак у своја небеса цар и Јупитар, па да су још звезде ближе а Палатинско брдо даље, ја их вишњима дао овакав одговор: „„Тражите другог који воли да буде гост Громовников; мене задржава, ето, мој Јупитар на земљи."" Понекад он се обраћа отворено с оваквим молбама Домицијану: „Најславнији владаоче, каже му једанпут, твом добу не може се ништа претпоставити. Кад је Рим видео величанственије тријумфе? Кад су богови више поштовани? Марсов Рим под којим је владао-

цем био лепши и већи? Под којим је царем било оволико слободе? Али има твој век једну махну, једну једину, и ако не велику: сиромах човек има незахвалне пријатеље. Ко даје својим старим и верним пријатељима? Док не буде таквих, буди ти, Цезаре, пријатељ: лепше врлине не може имати један владалац". Из тих разлога дакле он је хвалио, а не из уверења. Јер о Домицијану, после његове смрти, говори неколико пута неповољно. Назива га суровим владаоцем, а његово доба рђавим. Каже, даље, да под њим није било правде и милосрђа, да је за његове владе царовао терор, да су у његово доба сви, почевши од Јупитра, били сиротиња.

Али све то ласкање било је узалуд; наш песник није имао од тога готово никакве користи. Изузевши и то да му је Домицијан потврдио ius trium natorum, који му је, изгледа, био дао Тит и по коме је уживао неке привилегије што су имали људи с троје деце, и да му је подарио био за пола године титулу војничког трибуна, с којом је било скопчано витешко племство, ми не знамо да је од овог цара још што добио. Чак ни мале молбе канда му није испуњавао. Тако на пример он га је молио за допуштење да спроведе у своје имање воду из државног водовода, јер је патило од суше, али га јамачно није добио, јер се нигде не захваљује на том. У једном пак епиграму прича нам отворено како му није услишао молбу с којом му се био обратио за неку суму: „Кад сам ту скоро молио Јупитра за неколико хиљада, он ми рече: „„Даће ти онај који је мени дао громове."" Он који је доиста дао Јупитру храмове, мени, мени није дао ни једну хиљаду. Ах, јамачно сам сувише мало тражио. Али он се није на моју молбу наљутио, лице му се није намрачило, нити од гнева наоблачило, него је молбу прочитао с потпуно мирним изразом!... Реци ми, молим те, Јупитарова кћери, која си ми наклоњена, с каквим лицем даје он онда, кад с оваквим одбија? Ја тако, а Минерва ће ми одговорити: „„Јер ти, лудо, мислиш да ти је одбио што ти још није дао?"" То је у толико чудније што је Домицијан, ако ћемо њему веровати, ценио његове песме: „Августе, каже он, ти често хвалиш моје књижице." Нерва и Трајан чинили су му још мање.

Бављење у Риму Марцијал је чешће прекидао ближим или даљим излетима. Поменули смо више пута да је он имао близу Рима једно мало пољско добро. На то имање он је, каже, излазио кад год је желео да се разоноди и испава, јер му је у Риму то било немогуће. „Зашто идеш, питаш — каже он неком Сторзу — често у своје мало имање код Номента и своју незнатну вилу? Зато што у Риму сиромах човек не може ни да мисли да се одмори. Ујутру ти не

даду живети учитељи реторских школа, ноћу пекари, а преко целога дана чекићи разних занатлија... Ту те узнемирују и бродоломник, сав у завојима, својим брбљањем; чивутин, који је од малена научио да проси; па крмељиви трговац, који са својом робом торбари. Што се тиче сметња да мирно спаваш, ко је тај који би их могао побројати?...“ Осим тога ишао је он у Бају, на Лукринско језеро, у Равену и Аквилеју, па у Тибур, Анскур и т. д. У неким од тих места провео је он лепих момената. Анксур му је измамио ове одушевљене стихове: „Већ бежи зима; осмехује се поље а земља и дрвеће се почело одевати. О, Фаустине, каквих те је дивних дана и места лишио Рим! О прекрасног сунца, о божанствене тишине! Да лепе шуме, изворâ, чврсте обале с влажним песком и сјајног Анксура с његовим водама, морским и речним, по којима плове лађице!...“ Лепоте дивне Баје он описује такође с великом милином у срцу. Ту се сноси силно жито, пече се многа цигла, у јесен новембра месеца, кад већ почне зима да прети, бере се грожђе. У дубокој дољи мучу бесни бикови, а теле, још без рогова на челу, жуди за борбом. Пернага животиња у обиљу шета овамо онамо: ту су ти брбљава гуска и паунови, сјајни као драго камење, црвене и шарене јаребице, па фазани из Колхиде, кокошке с острва Рода. На кулама гучу питоми голубови, тамо опет чујеш глас дивљег голуба и грлице. Прождрљива прасад трче за домаћицом која носи кукуруза у крилу а меко јагњешце очекује своју мајку која ће му дати млека. Слуге, обучене у хаљине, беле као снег, стоје око веселог огњишта на ком пуцкара велика ватра. Ту кафеџија не проводи време у беспослици, него разапиње мрежу халапљивим чворцима или вуче рибу што је ухватио или носи срну која му је пала у клопку. Нити има учитеља гимнастике, да троше уље; вежбање је шетња по дивној башти... Овде сељак не долази никад да поздрави патрона празних руку, него му доноси или белог меда у саћу, или комад сира, или јаренце које дречи, или коју коку. И т. д. Из Баје он је посетио и Везув, који је до пре кратког времена, до познате ерупције био тако бујан, и ожалио га у једној песмици. „То је — гласи она — Везув који је до скоро својом виновом лозом правио диван зелен хлад и племенитим грожђем пунио каце. Ове је врхове Бог волео више него иксје, на овом су брду до скора сатири играли коло. Венери је ово седиште било милије него Лакедемон, оно је носило славно име Херкулово. Сад је све спржио пламен и све је покрио, тужно, пепео: и богови се кају што су то учинили“.

Живот који је Марцијал проводио није био завидан. После Домицијанове смрти настале су за њега особито рђаве прилике. Сад је

од ласкања имао још мање користи. „Узалуд — вели он — долазите к мени, јадна Ласкиња. Ја нећу рећи: господару и господе. Вама већ више нема места у Риму, него идите далеко косматим Парћанима, па тамо, скрушене и понизне, љубите стопала краљевима. Овде нема више господара, него је место њега дошао император, али сенатор најправичнији од свију, који је сурову истину извукао из Доњег Света. Под овим владаоцем, Риме, ако си мудар, остави некадашњи језик и говори другим.“ Сад се и његове песме слабо читају; свега ако двојица-тројица, каже он, претресају мољце из његових детињарија, и то тек пошто се уморе гледајући коње и кочије“. Он за цео дан с муком заради колико хлебом да се храни, а један џокеј за један сахат добива петнаест кеса злата. С резигнацијом прича нам он о томе: „Риме, поштеди већ једном уморног клијента. Докле ћу ја по цео дан антишамбрирати с бедним клијентима за сто крајцара, док Скорпо, победилац на кочијама, за један сахат заради петнаест тешких кеса жеженог злата? Него не тражим ја за моје књижице апулска поља, ни друго што том слично — јер шта и вреде оне! Па шта бих желео ја, запитаћеш. Да спавам.“ Један пут се опет жали да он није познатији од неког коња: „Са својих једанаестераца и велике, али не преслане шале, познати племенима и народима Марцијал — шта завидите? — ја нисам познатији од кљусета Андремона“.

С једне стране то а с друге љубав према родном месту учинили су те је Марцијал, кад му се, после тридесет и четири године живота у Риму, пружила могућност да се врати у Шпанију, оставио „Вечиту варош“ и отишао у Билбилис. На своју ужу отаџбину он је увек с милоштом помишљао. У првој књизи његове збирке, која је изишла на свет 85. год. по Хр., у једној песми он с пуним срцем ређа места која ће његов пријатељ Лицинијан видети, кад приспе у Шпанију: ту су високи Билбилис, чувен с коња и оружја, брег Гај који са својим вечитим снегом изгледа као какав старац, убави Ботедро и његова слатка шума „коју воли срећна Помона“, река Конгер, тиха и млака, и нежна језера божицâ Нимфа, река Сало „која гвожђе леди“, Вобеска пуна лова, златоносни Таг, у чијој се мрачној хладовини тако лепо може да утоли жега, — и описује задовољства која ће ту имати: кад децембра месеца падне снег и завија ветар, он ће се вратити у своје присојно тараконско приморје и своју Лалетанију, где ће хватати у мрежу срне, где ће убијати дивље свиње и на коњу стизати брзог зеца, где ће му саме шуме слати на огњиште дрва, где ће лепе часове проводити с околним ловцима и добрим суседима. Тако и неколико година после, он с неком очинском милоштом на-

браја многа шпанска места, која истина имају варварска имена, али су му тако драга. Ова љубав канда је била порасла у последње време, и претворила се у праву носталгију; можда су томе биле допринеле неприлике у којима се песник тада налазио. У десетој књизи, која је први пут издата 95. а затим, у другом издању, после Трајановог доласка на престо, каже он како га један пријатељ пита, зашто он говори често о тако удаљеним народима и крајевима, и одговара му да је то зато што воли ту земљу у којој су прилике за живот толико повољније него у Риму: овде на огњишту шкиљи ватра, тамо има човек колико хоће дрва; овде се гладује, тамо ти је сто пун божјег благослова с твог имања; овде за једно лето требаш четири тоге а тамо једну носиш четири године.

Пред полазак опрости се Марцијал с неколико добрих пријатеља. Једном од њих, Мацеру, каже да се креће на пут (земљу Келта и сурових Шпанаца) са чежњом за њим у срцу, да ће га увек помињати у својим песмама, и моли га да његове епиграме чита напоредо са старијим песницима, и да му не претпоставља много његове прдетходнике, осим Катула. Опраштајући се с једним другим, он вели да је с њим проживео тридесет и четири године, да је зато време имао и горких и слатких момената, али ипак више слатких и више ведрих дана но црних, па му саветује, ако хоће да избегне многе тешке и жалосне болове душевне, да ни с ким не везује тесно пријатељство, јер ће онда имати мање и радости и жалости. Земљака, Матерна, пита у шали да ли жели да поручи што преко њега. Он јавља својим пријатељима у Шпанији за долазак, а једнога моли да се побрине за стан: „Иди, књижице, — каже он од прилике — моме Флаву преко широкога али наклоњеног мора у Билбилис, па ми поздрави мали број старих пријатеља које сам видео последњи пут пре тридесет и четири године, затим реци Флаву да ми спреми весео и јевтин стан, у коме ће твој родитељ моћи да се ода потпуном ленствовању. Пожури, јер лађа неће чекати на тебе“. Даље још он поверава своје добро, неке своје омиљене храстове и борове, жртвенике, своју ловорову шуму и т. д. неком Марију. и онда, добивши путни трошак од Плинија, крене се на пут.

С овим премештајем Марцијал је у једном погледу много добио. У свом родном месту он није морао више обијати прагове моћних људи, понижавати се и трчати да ноге поломи по хучним улицама за кору хлеба. Једна поштоватељка његових песама, Марцела, поклони му лепо добарце са шумицом и изворима, с високом лозом која је давала пријатан хлад, с речицом плодотворне воде, с ливадама и ружичњацима, који не уступају ни чувеним ружичњацима

у Пестуму, с поврћем које зелени у месецу јануару и не мрзне се, с домаћом јегуљом која плива по басену, с белим торњем на који слећу тице исто тако беле, — једно право мало царство, које он, како каже не би дао ни за Алкинојеве вртове. Он се могао сад одмарати до миле воље и наседети код добро наложеног огњишта. „Спавам, — каже он — страшно много, често до неко доба дана, јер хоћу да надокнадим што сам провео бдећи кроз тридесет година.... А кад устанем, чека ме велика ватра — гори читава гомила дрва из оближње растове шуме“... У одмарању му је пролазило готово све време. Једном клијенту који је био дошао к њему да потражи његову адвокатску помоћ каже он: да се обрати неком другом који има амбиције; он није правозаступник нити је вешт у горким парницама, него лен слуга божица муза; он ужива у нераду и спавању, што му је оскудевало у Риму, и вратиће се тамо, ако овде мора бдети.

За оваквим мирним и безбрижним животом он је увек жудео; то му је био идеал. Па ипак он није био срећан! човек је био задовољан, али није песник. За три године његова муза најупорније ћути; тек на долазак једног његовог доброг пријатеља из Рима она се прену и спрема на брзу руку, за неколико само дана, неколико песама као добродошлицу госту. У Билбилису, како нам каже песник, није било услова за поезију. Ту није било средине, којој он има, вели, највише да захвали, ако штогод у његовим песмама вреди; били су ретки људи који су се разумевали у литерарним стварима, као на пример његова добротворка Марцела, која је по његовим речима показивала у том толико знања и укуса да нико не би могао рећи да се родила у Шпанији, и за коју би се и Рим кладио, да је само једанпут чује, да је његово пунокрвно чедо. Ту, даље, није било библиотека, позоришта, друштва и т. д. „К томе — додаје — долази завист паланчана — под изговором оцене — и известан број пакосника, — истина мали, али за овако једно гнездашце велики, — услед чега је тешко бити увек расположен“. Зато он сад опет чезне за Римом, из кога је једва чекао да побегне.

Година Марцијалове смрти није нам позната. Знамо само да је 101 год. по Хр. био још у животу, и да није умро после 104, јер најдоцније те године написао је Плиније Млађи једно писмо које почиње с речима: „Чујем да се Валерије Марцијал преставио и врло ми је тешко“.

(Наставиће се)

ДВЕ ЖЕНЕ

— В. ОТОМАР —

С ЧЕШКОГ ПРЕВЕО

Срет. А. Поповић

II (Наставак)

„То је, дакле, та свечана беседа“, рече Владислав посматрајући шарене редове дама пред собом. Тражаше очима Цили, док је не угледа. Имала је плавкасто рухо, које јој необично пристајаше.

Беседа отпоче увертиром и би отворена прологом који је слушаочевим душевним погледима отварао широку перспективу.

По том је једна дама певала арију Таћане из Ањегина; а један господин, опет, рецитовао је некакву песму, и тек после тога дође на ред соло на виолини од гопођице Вилме К.

Када ступи на подијум, тада Јула, који стајаше на другој страни дворнице, измења са њим брз поглед. А за тим Владислав не спусти ока с ње.

Имала је белу, дивну хаљину која њену појаву чињаше готово ваздушном. Њезине црне косе и смеђе лице одбијаху се необично од тога духа, с лаким осмехом узе у руке виолину и окрете се господину, који је пратио на клавиру. Лако пређе гудалом преко жица, за тим се окрете слушаоцима, гласовир забруја, и она отпоче свирати. Рука којом држаше виолину, и друга, издигнута при свирању, чињаху утисак као да би се хтела узвити. Владислав је слушао почетак њеног свирања а, за тим, гледајући непрекидно Вилму, губљаше мало по мало појмљивост појединих тонова. Чинило му се, овда онда, да му се Вилма губи... На једанпут се сети да је негда и сам свирао у виолину, па је то напустио. Јесте, када је оно свирао последњи пут? То беше неки јесењи дан. Јасно је чуо ону песму, коју је тада свирао. И та га песма у мало не расплака — — док је напољу сијало сунце и било тако лепо.

Чежња, преобилна чежња овлада њиме. Чежња за срећом, чежња да одлети у природу. Да кличе, да живи! Боже, зар га је она опет обузела свом снагом својом?

Какве су то непознате струне забрујале у души његовој? Чија га је рука то дирнула! У унутрашњости својој беше тако миран, тако спокојан!

Толике године био је задовољан, надајући се да је свака клица

угушена. Веровао је да је љубљен и да ће бити срећан. А сада — сада? Шта му говораше та виолина?...

Данас му је у души исто тако, као онога јесењега дана. Цео живот за толико кодина изгубио се, разбио се, као љуска. То животарење, та егзистенција — -- и други живот, друга снага сатире га и други неки Владислав, који је у њему тако дуго дремао, ево се буди.

А Вилма свира.

И опет, као негда, иде кроз шуму а јесен је. Јесен је вазда волео, ма да то није хтео рећи. Тада је ту свако дрво друкчије и шареније, но што је било. Оно је најлепше у тренутку када се опрашта; најлепше је у тренутку свога умирања.

У шуми беше тада тако свечано, а сунце се узносаше над путом, над равним, широким шумским просеком, кроз који се видело како се у даљини беласа богомоља поклоничка. А хладовина је била тако влажна, тако мирисна...

То је било у прво доба, када је поклањао своју пажњу Цили. Још тада му је била у вољи, па ипак... Ипак је могао знати да ће она у то доба ићи у шетњу и да би том приликом могао с њоме говорити. Но опет је постао друкчији; опет је чезнуо, и ходајући просеком тамо амо, поздраво се надао, да ће ту на путу наћи на женску прилику, срешће је на том зеленом ћилиму, па ће поћи с њом. Која ће то бити — и куда — то није знао.

Но, ту, на томе путу изаћи ће му у сусрет, па ће ићи заједно кроз цео живот.

Таква му је жеља. А Вилма свира.

На једанпут нађе се Владислав високо, а крај њега обре се бела, дивна женска прилика. Он је прихвати око паса а простраии видик отвори се његовом погледу. Над њима сија месец, а доле се цакли језеро. Лабуди круже његовом површином а необично, ретко дрвеће плакаше лишће своје у води. Тада се ваздухом, који је био плавкаст и тајанствен, захори песма... Иза језера простираше се дивотна прашума, у којој певаху хиљадама птица. Но то не беше песма радосна, то беху дубоки, очајни јауци рањених тичица. Али та прашума мамљаше и њега и њу, те сиђоше доле и малом лађицом пловљаху другој обали.

То беше диван, величанствен тренутак, јер им је месец посребрио весла. а за њима се таласала сребрна бразда. А лабуди су такођер пливали за њима, и када су приспели, и они запеваше тужну песму своју...

У томе се шума отвори и они уђоше. — —

На једанпут, проломи се изненада бурна граја. Нечија рука паде Владиславу на раме и два мрка, голема ока Јулова весело га погледаше.

„То вреди, је ли?“ шану му пријатељ на уво.

Владислав се опет спусти на земљу.... Вилма заврши свирање и дворницом се захори пљесак стотинама руку. Прибра се...

Када се испрпе програм, тражаше очима Цили, док је не угледа. Осмејкивала се, заруменивши се као ружа. И преко његова лица пређе лак осмех.

За тим је с њоме дуго разговарао, па је упитао хоће ли сутра до Стрелишта на излет.

Обећа му само ако буде лепо време, јер је далеко.

III

Стрелиште има своје име јамачно од свечаних Нимрода. Но данас се тамо нико у гађању не вежба. У дивноме дому, уређеном као гостионица, налази се пространа дворница, у коју се лети у времену излета, праве игранке.

Из града иде се на Стрелиште, најпре, преко ливада покрај реке, за тим, кроз гај и читави ред дрвећа, на чијем се крају налази Стрелиште, окружено дрвећем са свију страна. Налази се, то јест, у дивотној шумици, која је око зграде уређена као парк. Даље се ређају на зеленој рудини високе брезе, букве и јеле.

То место као да је створено зато да човека отргне од градскога метежа. У обичне је дане ту савршена самоћа. А већ је и сам пут ка Стрелишту, кроз редове високих липа, довољан да тело освежи и дух узнесе.

Најзад, то је место, око кога се вију толике успомене свију оних, који су у таквоме крају живели и младост проводили, где се сваки, који му поново долази, враћа с истим поштовањем према својој прошлости, као поклоник светих места давнашњим знанцима и доживљајима својим.

Има светих места (и ако за свакога друкчије), ма да нису црквом освећена, у којима се осећамо са свим друкчије.

Према томе Стрелишту многи би можда био са свим равнодушан, али Владислав, када је идућега дана, после ручка, тамо пошао, помишљао је да ће му се тамо нешто особито десити. С тога је био веома узнемирен, а неспокојство му се повећавало када се небо наоблачи и поче ромињати киша.

С вољом кренуо се на пут. Цили је јамачно пошла и он ће је стићи.

Корачао је доста брзо, тако да је остављао за собом многе познанике, али ње нигде не беше. На један пут спусти се јака киша, те се многи излетници вратише натраг. Пут поред воде постајаше тегобан и Владислав с муком прође. Када изби на онај део у гају беше потпуно сам. Киша беше попустила, но како је изгледало, од излета неће бити ништа.

„Ако“, рече Владислав у себи, „ја ипак идем“.

И пође. Пљусак је истина престао, и само сићушне капљице падаху на земљу.

У том се нађе у реду дрвећа а, мало за тим, Стрелиште га прими гостољубиво под свој склонити кров.

На своје изненађење затече тамо доста велико друштво. Некакав орхестар подешаваше своје инструменте и, у часу, захори се дворницом свирка, и игра отпоче.

Владислав је дуго седео за столом, гледајући мирно играче, а у томе се појавише и нови гости, то јест Јула с двема госпођицама од којих једна беше — Вилма.

„Ово је мој пријатељ“, представљаше Јула мало доцније Владислава дамама, „а ово, госпођица Вилма К., и њезина пријатељица, а моја рођака“.

Владислав поцрвене и не знаде шта ће рећи.

Седоше за један сто и часом се упознаше.

Мало за тим Владислав се поклони Вилми и изгуби се са њом међу играче.

Играо се валцер. Али њега непрестано занимаше једна мисао: је ли могуће да се она, сушта мађионичарка, која га је јуче узнела чак у облаке, данас находи у његову начучју?

Притиште је топло на своје груди, да би се уверио о истини, а у глави поче му се окретати.

Била је тако проста, тако обична — а ипак права мађионичарка, то је осећао крвљу својом, свима живцима својим. Играо би с њоме без престанка, ма да је она ретко кад проговорила, већ је изгледала ко да се успављује на грудима његовим, хтео је започети разговор с њом између појединих игара, али му сметаше она весела граја због које постајаше расејаним. Није знао о чему би с њоме говорио. Казао би јој да је опијен. У њој је уметност; она је сама раскош. Он је тако обичан...

Вече се примицаше, те Јула изјави да је време да се крену кући.

„Па хајдемо“, прихвати Владислав журно. „Ако допустите?“ окрете се госпођицама.

Оне климнуше главом у знак одобравања.

Ићи кући изгледа да је најпростији посао на свету. Али после излета, кад је много многи искусио, било је то друкчије.

Јула са својом рођаком измицаше некоико у напред, те се с тога Вилма и Владислав, сами враћаху у град.

Када су изашли из дворнице, рече Владислав: „Гледајте како сунце залази“.

Не високо на обзору. између самих облака, као да је велики гранатни урес висио у драперијама, сунце је просипало зраке, те је на западу изгледало као да је пожар.

Та велика звезда, чији зраци засењаваху очи, била је једина тачка на обзору, која је привлачила на се поглед.

Тај је обзор био широк, јер је Стрелиште стајало на маленом избрешку, откуда се спушташе висока алеја, право к западу, к сунцу, које се за тренут помолило иза облака. Густи, мрки вео дељаше небо од земље, која се, тренутно озарена сунчевим зрацима, показиваше у великој даљини у оштрим контурама и пуна најнежнијих детаља.

Тамо се истицаху звоници градски! Онде се виђаше свако дрво у гају; тамо се беласаше вода! тамо, опет, таласа шума!

И сунце ишчезе. Нестаде га иза доњих облака, као да се гранатни урес изгубио иза драпериских набора; још честито и не зађе а већ се поче хватати сутон.

„Желела бих имати орловски вид“, рече Вилма, притискујући руком своје засењене очи.

„Не смемо загле́дати Богу у лице“, примети Владислав. „Но не задржавајмо се, већ хајдмо даље“.

„Причекајте“ рече Вилма, „само тренутак... Сада хајдмо“.

Кретоше се мрачном алејом, ћутећи и убрзаним кораком.

„Шта мислите?“ упита је Владислав, смешећи се и посматрајући јој малко спуштену главу.

„Хтели бисте то знати?“ упита га разведривши нагло своје лице. „Мислим још о томе како нам зађе сунце. Још га скоро видим пред собом. За мене је то догађај“.

„Нисте видели ништа слично?“ упита је Владислав са неким жалењем.

„Можда много пута. Али данас — данас је таква позорница за мене од великог значаја“.

„То је могуће“, труђаше се Владислав да објасни, „ко би се надао; цело после подне падаше киша и на једанпут....“

„На једанпут, чим изађосмо“, упаде му она у реч. „Верујете ли у такав небесни говор? Знате ли да најмањи догађаји имају

за нас привлачне снаге? Да су извесна послања бескрајна; замисли незнаних крајева, ликови на прагу тајанствености? Али не умем да то изразим онако како то јасно осећам; нисам Метерлинк. А ипак. он има право".

„Ја вас већ појимам" неодлучно прозбори Владислав. „Слика, која вам се урезала у душу, за вас је као неки наговештај. Ви сте, госпођице, мало сујеверни, је ли тако?"

„Па нека буде и тако, судите о мени како вам се свиди", рече она, окренувши на њ своје црне очи. „Рећи ћу вам како ја гледам на свет: облачно небо — прошлост; облачно небо — будућност. И међу њима само је један једини светао тренут — једини. Такав је значај оног тренутка".

„Каква сте ви —" насмеја се Владислав. па брзо настави озбиљно:

„Ваша младост није се никако могла упоређивати са облачним небом. Прилике које су вас омогућиле да постанете уметница нису могле бити тако лоше. А што се тиче будућности: будућност истина не видим, али не будимо песимисте, госпођице. То се данас већ преживело".

„Допустите", рече Вилма, „да се не сложим с Вама. Моје вам прилике јамачно нису познате. Морам признати да су такве. да ја других и не желим; то долази отуда што сам на њих већ навикла. Мајка ми је умрла, а отац обично, када проводимо вечери заједно, свира на гласовиру, а ја га тада пратим. Па кадшто и певамо. Музика ми истина не могаше накнадити материну љубав, али ми је отворила нове вратнице у простране, далеке пределе — у област уметности. А та је за мене и сувише велика".

„У томе се слажем, с вама", рече он убедљиво, „јер сам и ја почео с виолином, али сам се и одрекао — знате, тога даљног пута. Није ми се свидело ићи тамо, где истом почиње".

„Да", прихвати она сањиво, „тамо истом почиње, тамо за оним вратницама. Но, ја се осмелих и бејах срећна. Верујете ли?"

„На забави сте свирали веома дивно". Она се осмеши: „То вам се свидело? Истина то беше први, али и последњи пут".

„Не би требало да нас остављате".

„Била бих вољна још једном. Ну не знам, мучно да ће до тога доћи. Знате ни Шуман, ни Шопен више ме не одушевљавају као пређе. Али Бетовен, тај ми не слази с ума. Тај има крила; велики, велики је Бетовен! Када вас он дохвати... верујте, да летите чак у небеса.

„Па како да нисте срећни!" прозбори, гледајући је одушевљену.

„Мило ми је, што ми допуштате да се изговорим. Некако се тако мило осећам; јамачно зато, што смо у пољу. Или што нас слуша ово дрвеће. Верујте, мени су били вазда досадни они суви и „врели“ говори о уметности. У томе сам погледу са свим усамљена. А нада све, задовољна сам са својом судбином и сваког дана хвалим Бога, што ме је створио женском“.

„Како?“ трже се Владислав. „Вас не притискује потчињеност женскиња?“

„Ништа о њој не знам“, рече спокојно. „Помислите само, како се клечећи ја молим Богу: „Боже, у томе свету, где се милиони уништавају ратовима, тамницама и насиљем; у томе свету убистава и борбе, напора и крви међу онима, које си жртвовао да им се натури мушки јарам и које си у свет послао; тигрице да угуше срећу мужева и преврну читаве државе; међу онима, које си оставио да у зноју лица диринче по фабричном праху и да гину по уџерама и јазбинама; међу онима, који вапију и играју, који падају и владају — једину си мене сачувао у пристаништу мира. Из далека ваљају на мене големи таласи људских страсти. Само покадшто у вече, када се захоре бојажљиве мелодије гласовира, задршћу ми живци болом навале. Оставио си ме расти, скромну, биљку, некуда удаљену и само ме бурни ветрови зањихају у последњем маху, да би изумрли крај ногу мојих“.

„То је ваша молитва?

„Јесте, јесте. Ето, немам ништа од целога тога света (описа руком велики лук), но ја и нећу ништа ни да имам. За мене постоји само једини онај што ми даје живот, Бог, или нека га зову како хоће. Са њим често говорим, јер ми се често у срцу одзива. Не треба ми ни служба, не требају ми ни новци, ни муж; мени треба само да сам с Њим. Негда бива, да на њ заборављам по читаве месеце... Покадшто то дуго траје док ми се одазове. Ма ипак... опет дође тако свети тренутак“.... и она склопи руке.

„Изгледам ли вам чудновата?“ рече тихо, након краће паузе.

„Не“, одговори јој он укратко.

„Али да вам нисам досадна? Будите тако искрени, као што сам ја“.

„Вазда сам био искрен“, рече просто Владислав. Ну, не могући одолети извесној радозналости, упита је нагло: „А ви, госпођице, када стојите тако удаљени од целога људства, да ли волите људе?“

„Ипак их веома волим,“ одговори, „и јамачно баш зато, што живим подаље од њих.“

„То ја опет“, примети Владислав мало уздржљиво, „не бих могао о себи рећи. И друкчије сам од вас порастао, госпођице. Све на свету волим, цвеће и животиње, горе и дубраве, сунце и звезде, само људе не могу, никада не могу волети. Колико и колико сам се пута усиљавао, завеРавао, самоме себи пребацивао — па све узаман. Нико ме није научио тој љубави према ближњему. Још како би ми омрзнуо живот, јер у њему нема онога, чега има у осталих људи. Ја не велим да људе мрзим. То не. Али су ми равнодушни, не загревају ме и не одушевљавају. Правдам њихове погрешке и слабости; објашњавам свуколику њихову тако звану племенитост и узвишеност; најзад и убица и злочинац мени је човек. Но нико ми није ближњи. На то сам већ навикао! А покад што, можда једном у години, и то ми омрзне.“

„То сте, без сумње, много претрпели“, рече са сажалењем Вилма. „По вашим речима изгледа, да сте дуго у свету живели и с људима долазили у додир. Можда сте много и очекивали. Једном речју — обмана.“

„Али сам се ипак на нешто одважио“, рече Владислав, да би одговорио поверењу.

„А шта ли то може бити?“ упита она радознало.

„То је да се оженим“, рече одлучно.

„Ах,“ узвикну она с нетајеним изненађењем.

„Јесте,“ исповедаше се Владислав, „ја верујем да се многе несагласности и особењаштва могу излечити браком. Ја не видим у животу оне проблеме, које у њему опажа наша омладина и многи моји познаници. Ако смо снажни, потребно је да нашом снагом запињемо непрестано. Досада и пресићеност — воде додијалом животу. Када се оженим, имаћу јамачно више бриге, али ће баш оне одагнати оне излишне проблеме и претераности доконог мозга.“

„Ви сте редак човек, господине Круле“, рече Вилма с лаким осмехом. „У наше доба не зборе тако млади људи. Та ви већ добро познајете кандидате старомомаштва. У осталом — против укуса нема говора.“

„Тако сам се једном већ одлучио. И то је готово“, изјави Владислав.

„А која је та срећна — изабраница?“ прошапута Вилма.

„Цили Дворжакова. Јамачно је познајете,“ поверљиво је гласио одговор.

„Ах, да, нешто мало“. (Наставиће се)

ПОГЛЕД НА РУМУНСКИ ФОЛКЛОР

написао LAZAR SAINEAN

С француског превео Тих. Р. Ђорђевић

III

(Свршетак)

Сад долазимо на приповетке и легенде.

И ако је Perrault 1679. г. објавио француске народне приповетке, библиографија приповедака почиње тек 1812. г. са издањем немачких приповедака од браће Грима. Прошао је, дакле, дуг размак времена, док су културни народи познали значај овога блага и корист од његовог скупљања.

Први који су се бавили скупљањем румунских народних приповедака, а имено у Банату, беху два Немца Arthur и Albert Schott, 1845. г.[1] За тим се морало чекати до 1862. г. када објави прве румунске приповетке романсијер N. Filimon у листу „Румунски сељак“, где беху већ изашле неколике приповетке од Ispiresco-а, које писац исте године скупи у једну књигу. То је моменат кад се поче развијати неуморна активност скромног и генијалног почетника типографа.

У Румунији се појавише, једно за другим, различите збирке народних приповедака, прикупљане било од Ispiresco-а, било од других подражавалаца, међу којима D. Stancesco заслужује нарочити помен својим приповедачким талентом и савесношћу репродукције.[2]

У Молдавији је дубоки познавалац народнога језика Creanga написао многе приповетке, које су наштампане у првој свесци његових скупљених списа (1890.).

Трансилванске приповетке издао је Pop-Retegan, а буковинске Sbiera.[3]

---

[1] Браћа Schott, Walachische Märchen, Штутгарт, 1845.

[2] Ispiresco, Legende sau Basmele Românilor, треће издање у два дела, Букурешт 1872.—1876. (наслов *легенда* је замењен и усвојен нетачни назив као синоним *басна* (basme) или народна приповетка.) Потпуно издање од 1882. г. не садржи све приповетке из ранијих издања. Збирка која му оста не издата после смрти, употребљена је у нашем делу које ниже наводимо. — Stancesco, Basme culese din poporului, потпуно издање у Букурешту 1892. — Сравни: Fundesco, Basme, Букурешт, 1867. (и многа доцнија издања); Maldaresco, Basme, Букурешт 1889.; N. D. Popesco, Carte de Basme, четири дела, Букурешт, 1892. (садржи многе басме које су излазиле у његовом Calendarul basmelor, Букурешт, 1874.—1885.)

[3] Pop-Retegan, Povesti ardelenesti пет књига, Брашово, 1876.—1888. — Sbiera Povesti poporale romanesci, Черновица, 1886.

1894. г. наградила је Румунска Академија наградом Eliad-а Radulesco-a наше дело под насловом: *Румунске приповетке, упоређене са легендама и са приповеткама суседа и других романских народа.*[1] Оно чини до сад најпотпуније дело које фолклор има у источној Европи.

Метафорски језик приповедака проучавао је Jarnik и писац ове студије.[2]

Митолошки материјал приповедака није још систематски анализиран. Посао, започет од Marian-а 1879., настављен је у наше дане, у нашем делу о румунским приповеткама, чији индекс садржи најбогатију збирку фолклорног материјала.

Ми смо групирали и испитивали у једној упоредној студији зле виле по румунском народном веровању.[3]

Легенда о „Данима позајмице" или о „Данима старице" беше такође предметом једне специјалне студије, у којој се исти писац труђаше да јој уђе у траг код свих народа и да јој разреши елементе антрополошке и историске, да би је разликовао од легенада, које имају књижевно порекло.[4]

Најзад зоолошке легенде, поглавито легенде о тицама, прикупљао је Marian, забављајући се у исто време и легендама о биљкама.[5]

Да поменемо и неколико речи о тумачењу приповедака.

Митолошка система браће Грима, који посматрају народне приповетке као последњи одјек чуда у старим митима, данас је потпуно напуштена. Браћа Schott, применивши ову теорију на румунске народне приповетке, мишљаху да су открили боговске трагове чак и у Pâcalâ, легендарног лакрдијаша румунског народа.

Ни система дијаметрално противна овој, миграциона теорија или теорија узајмања приповедака, коју је засновао Banfey, по којој су се приповетке, искључива својина Индије, раселиле посредством

[1] Lazar Sainean, Basmele Române in comparatiune in vecinate si ale tuturor popoarelor romanice. Букурешт 1895. (XIV+1114). Сад се припрема прерада овога дела на француском језику.

[2] Jarnik, Sprachliches aus rumänischem Volksmärchen. Беч, 1877. и Lazar Sainean. Semasiologia limbei române, Букурешт, 1987., стр. 133—156. (Румунска народна психологија).

[3] Lazar Sainean, Studii folklorice, Букурешт, 1896. стр. 67—173. Прерада овога на француском езику изаћи ће у Mélusine ове године.

[4] Id., Zilele Babei si legenda Dochiei, ibid. стр. 1—45. (изашло најпре на француском у „Romania" 1889.).

[5] Fl. Marian, Ornitologia poporanâ românâ, две свеске, Черновица, 1893. и у часопису Albina Carpatilor 1879.—1880. — Румунска Академија одредила је једну од својих за „*Румунску народну ботанику у погледу веровања, обичаја и традиционалне књижевности у опште.*"

језика и књижевности по целоме свету, такође није за усвајање, ма да и данас има многобројних присталица.

Приповетке се не могу приписати само једној земљи или само једној епоси. Неке су наслеђе из старине, а неке су створили народи, који их и приповедају. Дух је људски свуда једнак, и та идентичност објашњава примитивни и општи извор приповедака, исто онако као што објашњава и извесне аналогије, које се често виђају међу народима из најудаљенијих покрајина.

Скорашња теорија, заснована на сличним аргументима, чији су представници Tylor и Lang, објашњава догађаје и типове у приповеткама, идејама и веровањима својственима првобитном стању цивилизације. Сем тога што тако дуго живи преисториска култура, Tylor узима као фактор митскога стварања и оно што он назива *анимизам*, или природна тежња у детета и дивљака да оживљује и и персонифицира све природне предмете.

Узгред напомињемо и Gaster-ову теорију о модерном и књижевном постанку приповедака, а на име о развоју приповедака и легенада, у које је народ уносио фантастичне и натприродне елементе, позајмљене из старих веровања и писаних апокрифа.

Најзад по Hasdeu-у објаснио би се антрополошки елеменат или чудноватости приповедака сном, који се исто онако као и приповетка не осврће ни на време ни на врсту.[1]

Поређење приповедака може се вршити са гледишта више или мање пространог. Прво гледиште обухвата велики број хетерогених народа да би се уочио антрополошки карактер потке и основе, типова или мотива. (Ово последње може се свести на мањи број мотива -- на педесет по нашем рачунању). Са другог гледишта, на против, поређење се ограничава на извесну етничку периферију, да би се видео сопствени облик догађаја и стереотипни израз, који разликује народ од народа, да би се констатовао тако рећи национални елеменат приповетке.

Као модел прве процедуре могло би се навести дело: Les contes populaires de la Lorraine, par Emanuel Cosquin, (1886.). а као пример друге наше дело о румунским приповеткама, (1896.).

Пређимо у кратко и остале врсте усмене књижевности.

На пољу народних легенада нема још збирке од истинске вредности,[2] на пољу предања помињемо доста слабу збирку од Marian-а,

[1] Gaster, Literetura popularâ, стр. 544—555. и Hasdeu, Etymologicum Magnum Romaniae, s. v. basm.

[2] Наслов књиге, као што је она од Urechia: Legende române, Букурешт, 1890., може одвести у погрешку: она је великим делом слободно измењена репродукција шпанских и француских легенада.

најзад међу мањим збиркама шаљивих приповедака или (snoave) помињемо збирку од Ispirescu-a, од кога имамо и прву збирку дечјих игара.[1]

Што се тиче народних пословица, после збирке Anton-a Pann-a, у којој се налазе класификоване у извесним рубрикама, и где су им стихови учинили те су изгубиле своју лапидарну и лаконску форму, долазимо до капиталног дела Zanne-овог о румунским пословицама. Ово се дело одликује како богаством материјала, тако и научном тачношћу његове обраде. Једино што би се пребацило овом делу, то је отсутност строжијег метода, који би допуштао, да се материјал збије, а и да се избегну одвише пространа понављања у коментару.[2]

Gorovei-у, уреднику јединог румунског часописа за фолклор, припада заслуга за добру збирку загонетака.[3]

О божићним обичајима или vicleim и световним елементима, који им се придају, може се наћи пространих разматрања у делу Olanesco-a о румунском позоришту и у нашој студији која је изашла у овом часопису: Les marionettes en Roumainie et en Turquie.[4]

Да додирнемо узгред и народну психологију.

Народни обичаји и веровања чине врло знатну грану фолклора. Њихов је општи карактер чврста истрајност: ми их видимо да постоје код народа и после промене идеја, које им одговарају и после пропасти идеја, које су их створиле. Сличност у обичајима народа различитог порекла тумачи се психолошким разлозима. Пошто је људска природа у суштини једна иста, извесни обичаји налазе се где су људи на истом степену цивилизација и где су услови за опстанак идентични. С тога је потребно са великом разборитошћу разматрати испитивања на овом пољу и избегавати екстремне тенденције. Водећи рачуна и о етничком утицају, треба се чувати једностраних претеривања. Баш у Румунији, на пример, често се приписује час Румунима а час Словенима порекло сличних психичких

---

[1] Fl. Marian, Traditiuni poporane române, Sibii 1878. и Satire poporane române, Букурешт, 1893. — Ispiresco, Snoave sau povesti populare, друго изд. Букурешт, 1879. и Jocuri de copii, Sibii, 1885.

[2] A. Pann, Culegere de proverburi sau Povestea vorbei, Букурешт, 1847. — J. Zanne, Proverbele Românilor, Букурешт 1895. и даље. Дело ће имати десет свезака, сад излази пета.

[3] A. Gorovei, Cilimiturile Românilor, Букурешт, 1898.

[4] E. C. Olanesco, Teatrul la Români, Букурешт 1897.; и Lasar Sainean у часопису Revue des traditions populaires од 1901.

феномена, али су хиперлатинизам и словеноманија увек били од штете овој врсти испитивања.

За сад још нема никаквог дела о етничком животу Румуна. С тога је, да би се попунила ова празнина, Румунска Академија најзад расписала стечај за *Психологију и метафизику народа румунског по народном предању*.

Сваку од главних фаза живота човечјег — рађање, крштење брак, смрт — прате обичаји, које је узео Marian за предмет у своја три дела.[1]

Правни обичаји у Румуна тек су почели да привлаче пажњу специјалиста. Извесно је пак да би озбиљни радови на овом пољу имали знатног удела, да се проникне у интимни и приватан живот румунског сељака.[2]

V

Пре завршетка да поменемо још само неколико речи о уметничкој или писаној популарној књижевности.

Овој грани фолклора положио је основу учени Немац Görres, који је 1807. г. издао Die deutschen Volksbücher. У овој се књизи први пут налази подела, данас у опште усвојена, на усмену књижевност и писану књижевност, које заједно образују материјал фолклора. Тек 1852. г. изађе у Француској слична књига од Charles-a Nisard-a.[3]

Два дела од великог значаја о популарним књигама румунским: од Hasdeu-a и Gaster-a, које смо већ помињали, проучавају их са различитих гледишта, али се у извесној мери допуњују.

Румунске популарне књиге у опште су порекла словенско-византиског, а дошле су у Румунију посредством Срба или Бугара,

---

[1] Fl. Marian. Nunta la Români, Букурешт, 1890.; Inmormintarea la Români, 1892. и Nasterea la Români, 1892. Ова су дела награђена и издата од Академије Румунске. Исти овај писац започео је описивање румунских празника у делу Serbalorile la Români, Букурешт, 1898.—1899. од кога су две свеске већ изашле.

[2] Hasdeu је нарадио 1887. г. *Питања* за прикупљање правних обичаја румунских. Овде додајемо још једну врло важну књигу за проучавање материјалног живота румунског сељака, а то је књига D-r Manolescu-a: Igiena tsaranului român (Букурешт, 1895.), у којој је до детаља описано: становање, храна и одело сељака из свију румунских покрајина, све црпљено из извора прве врсте. Упоредно још и Fr. Dame: *Покушаји румунске народне терминологије* (на румунском језику) дело које је тек изашло у Букурешту.

[3] Ch. Nisard, Histoire des livres populaires ou de la litterature du colportage depuis XV. siecle jusqu'en 1852., друго издање у двема свескама у Паризу 1864. г.

чије земље беху арсенали, у којима се коваше оружје пропаганде јеретичких секата у средњем веку.

Најзнаменитије учење ових секата — богомилско учење — дефинитивно засновано у X. веку од бугарског попа Јеремије, названог Богомил, распространи се наскоро не само по словенским земљама и по Балканском Полуострву, већ и на западу у Италији и у јужној Француској, где се из ње разви чувена албижанска секта.

Да би задобили за своје учење најнижу друштвену класу, јеретици су ставили у опток читаву литературу поетско-религиозних: апокрифних књига, апокалипса и псевдо-јеванђеља, потпуно прерађених према укусу и наклоности масе, и ишарану сопственим измишљотинама да би очарали народну машту. Отуда им неодољиви чар и утицај на различите врсте усмене књижевности, а нарочито на божићне песме и на приповетке.

Неки од ових богомилских апокрифа, као *Легенда о Авраму* (око 1600.), или *Апокалипс апостола Павла* (око истог доба) рачунају се међу најстарије споменике румунског језика.

Али се богомилство не задовољаваше тиме да своје учење, у средњем веку, шири апокрифима из старог и новог завета, већ узе у помоћ и источњачке измишљотине, и њиховим распростирањем постаде посредником између два света.

Међу источњачким приповеткама, које су дошле преко словенских превода из византиских оригинала, фабулозна историја о Александру Великом (румунски Alexandria) заслужује да заузме прво место. Ова чудновата епопеја, легендарно дело једног псевдо-Калистена, из 200. год. по Христу, произведе на западу читав циклус јуначких романа, а на истоку оплоди уобразиљу народâ, чије приче и предање чувају сећања на македонску легенду.

У XV веку приповетка о Александру Великом пређе од Бугара Србима, а у идућем веку од Срба Румунима и Русима. Најстарији румунски текст ове популарне књиге (датирана 1620.), још је неиздат. Критично издање разних редакција Alexandria-е и потпуна студија о њеној вредности са гледишта румунског фолклора тек имају да се појаве.

Компаративни елементи чине читаву библиографију, од које ћемо се задовољити поменом двеју последњих публикација, публикацијом Paul-а Meyer-а (1886.) за западне верзије, и Веселовскога (1886.—1888.) за изворе српске редакције, која је директни тип различитих румунских превода.

ВРАТИМО НАРОДУ-ЊЕГОВО

Пред нама је и девета књига *Српских народних пјесама*, што их је скупио Вук Стеф. Караџић. Истина, Вукови списи нису још сви штампани; али су у главноме већ у нашим рукама. У новом, државном издању, угледало је света: девет књига *Пјесама*; две књиге *Српских народних приповиједака, загонетака и пословица; Српски рјечник;* три књиге *Граматичких и полемичких списа;* и једна књига *Скупљених историјских и етнографских списа.* Читава библиотека!

Говорити о користи овога издања или о вредности Вукових списа у опште — излишно је. Вредност српских народних песама и других народних умотворина нисмо оценили само ми Срби. О њима су казали своју реч и странци, који у њима гледају необично благо. Наше је само, да славимо Вука што нам је знао тако брижљиво прибрати и предати толику количину народних умотворина, и онакав *Речник*, који ни данас још ништа изгубио није од своје вредности. Сада када је најважнији део Вукова рада пред нама, овако у целини, сада тек можемо оценити: коликим нас је дугом Вук задужио!

Српска држава откупљивањем и издавањем Вукових списа испунила је двојаку дужност: одужила се Вуку, у колико се може дуг захвалности одуживати, и предала је народу Вукове списе који су већ били реткост.

Издавање Вукових списа није ишло нимало глатко. Оно се отегло у недоглед; одбори су се мењали, реконструјисавали, допуњавали; уништена је читава једна књига *Пјесама* и прва четврт *Српског рјечника!* Да ли нам то не сведочи: колико ли је Вук био велики, а колико ли смо ми малени и сићушни?!

Но шта би би! Захвалимо Богу и издржљивости српског државног буџета што смо ево добили ново издање Вукових списа, са којим можемо бити потпуно задовољни.

Ново издање Вукових списа, особито *Српских народних пјесама* дошло нам је у најзгоднији час. Оно је дошло у тренутку када је одјек народне песме тешко чути у хуци од туђих и страних звукова, који нам се све више приближују што се више губе наше чисто народне особине, и̂ што се ми више изједначујемо с општим типом цивилизације. Она изазива измену наших тежња и жеља, а душа нам прима нову храну, нове особине. Она, мало по мало, али постојано, брише старе наше особине и наша обележја. Туђински фабрички производи заменише народне хаљетке, а губећи народно

одело, ми губимо и друге народне карактеристике, па губимо, доста нагло, и народне умотворине. Разгледајмо новије збирке народних песама, па ћемо се лако уверити, да то нису више оне песме, које нам је Вук прибрао. То је природно, то је неминовна последица, јер с променом домаће и друштвене атмосфере, поремећен је и континуитет у народном животу. Ново је потисло старо, и с тога је још јача наша захвалност Вуку што нам је сачувао народне песме, које би до данас биле пропале, јер данас више не живе у народу песме које нам је Вук скупио. Народ нам их је, преко Вука, дао на чување, и књига их је сачувала за вечита времена. Сада је дошло време да народу вратимо оно што̀ је он фатално морао изгубити, да му вратимо — његово.

Дошло је време, када је народно предање у велике већ замењено читањем и писањем, и наша је дужност сада да нашем народу *његове* народне песме и приповетке враћамо путем књиге. Зато и рекосмо да је ово државно издање Вукових списа дошло у најзгоднији тренутак. Али се одмах намеће питање: је ли ово издање народних умотворина одговорило народној потреби? — Није. Зато се не сме осуђивати ни одбор, који га је приређивао, нити се сме кривити држава што нам га је издала у оваквом облику.

Овако, критично издање, Вукових списа било је од неопходне потребе; али ће се њиме моћи користити ограничен круг. Оно је за библиотеке, а доста је и скупо. Саме песме коштају 25 динара, с тога оне не могу бити приручна књига; у оваквом облику и са оваквом ценом оне не могу продрети у најдубље слојеве нашега народа. А ми не треба да заборавимо на ону свету службу коју је вршила у нашем народу народна песма уз гусле; ми не треба да сметнемо с ума да нам је народна песма, у најочајнијим тренутцима, сачувала народ; ми треба добро да уочимо стање нашега народа у неослобођеним крајевима и да погледамо како се, у већини српских предела, нашем народу данас више не убија тело него душа; ми треба да знамо да је нашем народу потребна још таква духовна храна, која ће га крепити, која му неће дати да малакше, и која ће га подсећати на прошлу славу и величину. Такву храну може му пружити само и једино народна песма. Вукове збирке народних песама то су *јеванђеље* Српства, то је књига споменица српске прошлости, то је подсетница садашњости, то је весник боље и светлије српске будућности. С тога нам дужност наша према српском народу налаже да се, што пре, приступи новом издању *за народ* српских народних песама и других умотворина што их је Вук прикупио.

Ово издање за народ треба да буде са свим јефтино и прак-

тично. Њему не требају ни предговори, ни тумачи, а ни варијанте појединих песама. Такво издање шириће писменост у народу, и замениће многу и многу књигу која улази у народ, а од које он нема никакве користи. Такво издање Вукових народних песама нека се, место данашњих слабих и шпекулантских књига, поклања ђацима о испитима, па ће, преко њих,ући у најзабаченије слојеве нашега народа, онде где друга српска књига неће стићи. Такво јефтино издање лако ће проносити у народ и учитељ и свештеник и путник. Онако, као што библијско друштво издаје Свето Писмо, тако и ми треба да издајемо српске народне песме и приповетке. Нека су нам то стереотипна издања, која ћемо сваке године хиљадама и хиљадама протурати у народ.

Само ће на тај начин српска народна песма опет постати својина и српског сељака, и занатлије, и радника, и трговца, и српског војника. Свима ће њима она бити мио гост. Њен утицај биће јак, снажан, благотворан. Трошак око таквог издања стоструко ће се наплатити морално, а таква наплата, таква корист биће највећа добит. Да имамо друштава, то би био њихов задатак; али када их немамо, или их имамо па не знају за такав посао, онда је најпозванија српска држава да приступи новом, *народном*, са свим јефтином издању Вукових народних песама и приповедака. Ми смо уверени, да ће надлежни схватити важност оваквог предузећа, и да ће српска држава учинити своје — да ће вратити народу његово.

D-r Veritas

ПИСМА

У Београду 12. јула 1902.

У последњем свом писму обећао сам да ћу писати о испитима у *сликарској школи*, која стоји под управом г. Ристе Вукановића и његове госпође, а коју је у Београду основао пок. Кутлик, и сада би ми дужност била да искупим своју реч. Али... не бојте се од ово *али*, нећу да одустанем од задате речи, него ми допустите, да учиним малу исмену у своме обећању. Ту измену изазвао је други један испит у другој једној школи, наиме у *музичкој школи*, коју је отворило *београдско певачко друштво*, а која стоји под главном управом г. Ст. Мокрањца.

Обе ове школе имају врло леп задатак и оне су до сада постигле добар успех, а то најбоље показује и да су оне биле потребне

Оне су још далеко од онога што су овакве школе у великих, страних народа, али су оне за нас, за наше прилике и подесне и одговарају потреби, особито сликарска школа, која, поред сликарског васпитања, има и ту практичну страну, што она има *вечерњи занатлијски курс*, у коме занатлиски ученици уче: линеарно и перспективно цртање, акварелисање, цртање са стручних прегледница, и слободно ручно цртање са природе и то по моделима од гипса и дрвета. За занатлијске ученике овакво знање од неоцењене је користи, јер ће и њихови занатлијски производи доцније бити и лепши и укуснији. Али... опет једно *али*, је л'те? — Е па шта ћу! и то *али* односи се на једну молбу, један предлог, а тај је: да се из те школе износи више знања из *српске* орнаментике и да она утиче да наши занатлиски производи свију врста, особито намештаја, па ако хоћете и „молераја“ и керамике, добијају српске шаре. Признајем да је то лепа жеља, чије је остварење скопчано са знатним трошковима а сликарска школа не може се похвалити јаким материјалним сревствима. Ах, да; та материјална сретства на сваком су кораку камен спотицања, па она сметају и сваком озбиљном напретку.

Казао сам већ да имамо и музичку школу, те тако данас имамо две *уметничке школе* у Београду и, видећи их како лепо напредују, помислио сам: да ли би било боље када бисмо у Београду имали само *једну* уметничку школу, која би се делила на четири одсека: сликарски, вајарски, музички и глумачки.

Изгледаће можда чудан овај предлог; али, када се озбиљније размисли, увидеће се његова умесност и потреба. Вајарство је врло важно и сумњам да има кога, ко би казао да оно није исто толико потребно колико и сликарство. А за глумачку школу, мислим да није потребно да за њу детаљно доказујем. Спојена глумачка школа са музичком и сликарском, васпитавала би наш глумачки подмладак и добијали бисмо способне глумце и добре певаче и певачице, а све је то потребно нашем позоришту.

Овако спојена *уметничка школа* боље би напредовала, него што се развијају данашње две школе. Режија била би јефтинија, а и држава могла би је обилатије помагати. Поједини наставници били би ближи једни другима, те би то у неку руку било њихово зборно место, и мало по мало они би се сјединили, а сједињени уметници могли би временом развити српску уметност. Таква уметничка школа имала би своје просторије и своје удобности и за изложбе и концерате, а ко зна, да таква школа не би могла временом створити и *српски салон*, који би знао прикупити све српске уметнике. И ако им прилике нису баш нимало ружичасте они ипак раде и чешће нам

дају прилике да се дивимо њиховим радовима. Ето ово дана изложили су своје слике г.г. *Петар Раносовић* и *Ђорђе Крстић.*

Г. Раносовић изложио је три слике: *Хајдук Вељка, Сељака,* који се враћа с рада, и *Зеку буљубашу са његовим голаћима.* Све су три слике, свака за себе, доста примамљиве, и ако им се може учинити по нека замерка, особито у распореду боја; али се најјаче истиче трећа слика. Сликар је позајмио мотив из народне песме „Бјелић Игњатије“, па и ако песма не пружа довољно грађе опет је сликар успео, да нам прикаже један леп моменат из наше новије историје.

Споменик који Врачарци подижу покојном Краљу Милану у цркви села Ћурлине, близу Ниша, представља портал најлепше гробнице, уоквирен шлифованим мраморним стубовима. Споменик овај ради се у Бечу и биће кроз неколико дана донесен у Београд. Емблеме за споменик израдио је наш познати вајар П. Убавкић. Висина спомениковa премаша пет метара. У исти споменик улазе и две слике, које је наш Ђорђе Крстић ово дана довршио и изложио у гимназији Краља Александра I, до Калемегдана.

Слика Краља Милана не представља само портрет покојников, но како живот тако и рад и мисао племенитог покојника. И нехотице падају гледаоцу у очи златни печати што висе на хрисовуљама од пергамента, од којих једну прихвата светли покојник, а то је тестаменат Цара Душана с врло добро копираним потписом Силнога Цара. На слици и на најкраћем потезу читамо велики значај рада и идеја покојникових. Тужан утисак чини догорела воштаница на столу; на изгорелом стењку тиња само још мала искрица жара шаљући густ дим, којим последњи пут да окади главу племенитог Краља Милана. Поглед гледаочев мора се дуго задржати на овој дивно представљеној воштаници, и с ње диже се на више, и шта ће спазити? Св. Николу. Тек сад нам јасна бива и појава св. Николе у сунцу с раширеним рукама: свети патрон Дома Обреновића примиће у небеско царство српског Краља Милана.

Најкраћим потезима, ево, обележене садржине обеју слика, тек за улаз гледаоцима, а доцније ће се о значају овог споменика више говорити, јер он пружа довољна материјала за размишљање.

О самом Крстићевом сликарском раду и до сад се врло често и много говорило, па и овом приликом нећу пропустити да коју више рекнем. Свакојако, Крстић је један од наших најозбиљнијих сликара и композиста те је сваки његов рад привлачио пажњу, као што је случај и са овим његовим најновијим радом. П. Р.

КЊИЖЕВНЕ ОЦЕНЕ

Branko Drechsler: **Razbacana uda.** Novela. Zagreb, 1902. Tisak F. Fišera. — *На 4-ни, стр. 41. Цена 60 филира.* (Чини прву свеску: Knjižnice „Mlade Hrvatske“).

Од неколико година, у хрватској књижевности настала је подвојеност: млађи огласише рат старијим књижевницима и рекоше им да су доста радили, да су своје свршили и нека оставе свет на млађима. Старији не напуштају лако своја места и тако борба траје непрекидно. *Стари* су јачи од *младих*, и имају многобројније присталице, држе у својим рукама све институције, и т. д. *Млади* нису управо ни створили ништа, за сада само пресађују западне уметничке принципе у своју романтичко-идеалистичко-патриотску књижевност, а највише се боре за слободу мишљења и стварања. Ова код Хрвата, због ексклузивности католичког клерикализма, не постоји. У том погледу карактеристична је најновија афера дра Хојића у Матици Хрватској. *Млади* имају против себе не само старије књижевнике, него и сву клерикалну публику, а ко зна да су католички свештеници вође свију хрв. странака, јасно му је да *млади* имају против себе, мал' да не, све и свакога.

Њихов покрет је симпатичан, јер је то здрава реакција против домаће трулости: он није само случајна имитација литерарних покрета на Западу. И ако је узео облик литерарне секте, ипак је изазван другим потребама него слични покрети на Западу. Он има, у ствари, негативну задаћу, бави се већином критиком, и, ма да је то само литерарна критика, ипак она, тиме што освежава литерарни живот уносећи слободније елементе на супрот старима назаднима, има и друштвено-политички карактер. Да је улога тога покрета само негативна види се и из тога што он, до сада, није избацио ниједног приповедача, песника, драматичара. Што се писало у тим литерарним облицима, већим је делом дневне вредности, не чини епоху као што би било очекивати, само су есперименти.

И горња новела је једна од делâ хрватске *Модерне.* Писац је вођа најмлађе хрв. литерарне генерације која се скупила око свога листа „Млада Хрватска“. Овај лист излази тек четири месеца.

Ова новела нема много радње. Јаро воли Долорес уметницу, сликарку, једну страсну девојку. Она је пре њега волела Вига, великог сликара, творца слике „Послије смрти“. На Вига је заборавила,

откада се растала с њиме, али, кад му је видела слику, успомене оживеше. И Виго, случајно, дође у Праг, где се прича дешава, и сврати код Долорес. Љубавна сцена. Али Виго је пренасићен љубави и Долорес, пошто Виго оде, испише у свом дневнику „задње поглавље своје љубави и живота“. На веома невероватан начин долази Јаро до дневника Долориногa и, видевши шта је, он, чија је „љубав само вјера“, одсече уже са завесе на прозору и обеси се. Тако га налази Долорес долазећи да му да све, да „једе воћа са забрањеног дрвета“. „То су згрчене душе, смрвљени људи, сатрти и разбацани удови који би хтели да се скупе и живе....“

Непријатан утисак, особито у почетку, чини оно ачење у „сецесионистичком“ стилу: оно муцање у говору, испрекидане реченице, безразложни усклици, итд. У сликама се јасно опажа да се хоће да каже нешто досада неказано, изванредно, да се читалац том необичношћу изненади. Нпр. „Он је гледао пред собом своју душу као сјену... свијала се од боли, а очи је имала зелене, уста жута...“ Ова слика мора свакога оставити хладна, она долази као туш, и то баш после једног мало сугестивнијег места у новели.

За писца ове приче може се рећи да има талента, али она силна тежња за изванредним, спречава га да удахне у дело више живота. Он у опште има више успеха кад не иде за тим да учини егзотичан ефекат. Тако је, на пример, нешто живље приказана симпатична Суси, једна са свим споредна личност, младо заљубљено девојче, које још није окусило живот а сања о њему.

Ова књига има повише мана, али човек је може ипак прочитати. Она не спада у ред рђавих књига. М. И.

БЕЛЕШКЕ

КЊИЖЕВНОСТ

— Српска Штампарија, у Загребу, послала нам је и 12. свеску *Знаменитих Срба XIX-ог века.* У овој су свесци биографије и ликови: Цинцар-Јанка; Глигорија Возаровића; Константина — Данијела; Јована Суботића; Владимира Васића; и проте Васе Живковића, дакле: три песника, један сликар, један „књиговезац и књигопродавац“ и један војвода. — С овом свеском завршена је и *прва година*, било би боље да је означена прва *књига* „Знаменитих Срба из деветнаестога века, те је додат преглед и насловни лист. У овој првој години или *књизи*, донето је 72 слике и биографије Знаменитих Срба минулога века, а из свију српских крајева, тако да би био заиста неоправдан прекор, када би ма један српски предео изјавио да је запостављен другоме, а, појмљиво је, да је Србија сразмерно најјаче заступљена, јер је

прошли век збиља век Србије за српски народ. Од „Знаменитих Срба“ изаћи ће још *две* овакве књиге. Надамо се, да ће наш народ својски прихватити ово издање, које ће бити најлепши украс сваке српске куће.

— „Мала Библиотека,“ што је издаје у Мостару вредна и предузимљива књижара Пахера и Кисића, донела је у 28. и 29. свесци: *Последње приповетке* Милорада М. Шапчанина. Чудна је игра судбине. Покојни Шапчанин, када је писао приповетке, које су штампане у овој књизи, и које је радио 1893. и 1894. године, намеравао их је штампати под натписом *„Нове приповетке,“* а, ето, случај хтеде да су оне објављене под са свим противним именом: „Последње.“ И збиља, ово су *последње* приповетке које је пок. Шапчанин написао. Две су штампане у „Јавору“ од 1893 г., једна у „Гласнику за забаву и науку“ од 1893. а једна у „Летопису“ (књ. 174.) Где је штампана и да ли је до сада била штампана пета приповетка (Јесења љубав) није нам познато. — Милорад М. Шапчанин није био ни велики песник, ни велики драмски писац, ни велики приповедач; па ипак, он је заузео видно место у нашој књижевности и његове песме и приповетке наћи ће увек читалаца. У његовим песмама има нешто што мами и примамљује, што нас осваја. Као што је покојни Шапчанин био углађен и отмен човек, тако су и сви његови радови углађени, и спољашња им је обрада без замерке. Његов је стих сладак и правилан, а стил му је китњаст и леп; језик потпуно чист и исправан То у неколико надокнађава унутрашњу вредност његових списа, то нам чини пок. Шапчанина симпатичним писцем. Све то опажате и на овим приповеткама, које у себи имају нечег милог, пријатног. Н. пр. приповетка *Отац Зарије*, лепа је, са задовољством се чита. У њој је врло вешто пок. Шапчанин насликао једног свештеника у забаченом једном крају, и који не зна шта ће од дугог времена у самоћи. Пријатни су му типови и калуђера Варнаве, Агатанђела, и игуман Кирило. Истина, ти су типови и сувише идеалисани али, пок. Шапчанин није нам могао друкчије ни преставити калуђере него у најсветлијој боји. „Последње приповетке“ пок. Шапчанина добро су нам дошле, и оне ће бити пријатна лектира, те свакако хвала књижари Пахера и Кисића што нам их је пружила. — Књизи је додата и кратка биографско библиографска скица пок. Шапчанина од Дим. Глигорића.

— У штампарији Д. Димитријевића, штампан је илустрован роман *Једна угашена звезда*, написао Л. Комарчић. (На 8° стр. 227. Цена 2 динара). Књига је посвећена Милутину Гарашанину, чија је и слика донета.

— Српска Књижевна Задруга разаслала је својим члановима и последње две књиге за прошлу годину. Те су књиге: *Лажни цар Шћепан Мали*, историјско збитије осамнаестога вијека од Петра Петровића Његоша, и *Причања Вука Дојчевића*, скупио и сложио Стјепан Митров Љубиша, прва књига. — Првој књизи написао је предговор г. Јаша М. Продановић, а другој г. Љ. Јовановић. — О овим накнадним издањима проговорићемо опширније, особито о предговору г. Продановића, који нас ни најмање није задовољио.

— У новој електричној штампарији Петра Јоцковића, у Београду, штампано је треће издање књиге: Игњата Мосхаћа, професора на атинском универзитету *Хришћански дом*, превео с грчког архимандрит Фирмилијан. Ово треће издање штампано је *трошком Јована Станојевића*, протопресвитера окр. крајинског, а приход је намењен једном заиста племенитом делу. Књига сама собом заслужује сваку хвалу, а идеја, којој је намењен приход, врло је похвална, с тога нека је топло препоручена.

— Као четврта књига „Друштва за сузбијање алкохолних пића“, штампано је *Пијанство и лудило*, јавно предавање др. Јована Данића.

— У штампарији Доситије Обрадовић, штампана је књига: *Правилна и погрешна метода решавања тактичних задатака на карти и у пољу.* По руском ђенералу Г. А. Лееру, написао Душан А. Станковић, капетан I. класе, хон професор Војне Академије. Књигу ову, г. Станковић пропратио је посебним предговором, из кога дознајемо да ће израдити и *примењени* део за решавање тактичних задатака.

— Из „Просветног Гласника" посебно је оштампана историска расправа Др. Јована Хаџи-Васиљевића: *Драгош и Константин Дејановићи и њихова држава* (в. 8. стр. 47. цена 1 динар.) Писац напомиње да му је ово дисертација за докторат философије на бечком университету.

— Алекс. Живановић, катихета у Осеку, јавља да је дао у штампу и да ће за кратко време бити готова његова књига, *Песимизам и Хришћанство.* Књига ће се штампати само у 200 примерака, изнеће око 7 табака, а цена ће јој бити 1·40 круна.

НОВИНАРСТВО

— Од 1. овога месеца у Београду су почела излазити још два дневна листа: *Дан,* коме је власник и уредник Милан М. Ђорђевић, и *Глас Србије,* под власништвом и уредништвом К. Арсенијевића. Београд сада има 17 листова који излазе свакога дана. — Од 7. овога месеца, покренут је у Београду још један нов политички лист *Балкански Гласник* (Revue Balkanique). Лист ће излазити сваке недеље на српском и француском језику. Власник му је Ст. Јаћимов, а одговорни уредник Петар Ђорђевић. Б. Гласник заступаће у главном интересе Старе Србије и Македоније и васпитаваће своје сународнике умно, морално, национално и политички и обавештаваће јавно мњење о стању своје поробљене браће.

— У Сарајеву је 1. јула о. г. почео излазити лист *Босанско-херцеговачки тежак,* орган централног пчеларског друштва и подружина му у Босни и Херцеговини. Овај лист излази обема азбукама свакога месеца, а уредник му је Иван Ситарић. „Тежак" доноси чланке, поуке и расправе из ратарства, сточарства, воћарства, вртарства, виноградарства и пчеларства.

— *Нова Искра* у свом 6. броју, поред остале садржине, почела је доносити занимљив чланак проф. Рајка Перушека: „Етнографске белешке о аустриским Србима из почетка прошлога века."

— У 143. бр. загребачког *„Србобрана"* приказао је проф. Андра Гавриловић „Привилегије српског народа у Угарској и рад благовештенскога сабора." Исти је приказ прештампан у „Народу" (бр. 48. и 49.) — У 83. и 84. бр. „Сарајевског Листа" штампана је оцена на „Православно црквено право" од дра Никодима Милаша. Оцена се завршује овим речима: „Ко жели да се упозна са правом православне цркве, нека набави и проучи ову лијепу књигу."

ДРУШТВА

(Српска Краљевска Академија) — 5. о. м. био је IV скуп академијина председништва и на њему су посвршавани ови послови: 1. Прочитано је писмо г. министра просвете од 3. о. м. којим извештава академију да је према њеном писму одлучио да задужбина пок. д-р. *Љубомира Радивојевића* ступи у живот од 1. јануара о. г. У исто време извештава академију да је већ наредио Управи Фондова да ће овогодишњи приход од ове задужбине преда Срп. Кр. академији, како би га могла употребити на сврху, којој је по покојниковом завештању намењен, наиме: на научне трудбенике око унапређења филологије, узајамно-словенске, и истраживања и осветлења историје специјално српске, особито ради сузбијања шовинистичких насртаја против српске народности и православља." Председништво је одлучило

предложити целокупној академији да се овогодишњи приход задужбине пок. *Д-р. Љубомира Радивојевића* употреби на издавање Зборника за историју, језик и књижевност српскога народа," и да се на корицама такве књиге назначи да је из ове задужбине награђена. (Ова је задужбина основана 1. јула 1892. а треба да ступи у живот кад с умноженим каматама достигне суму од 75.000 дин. Њоме ће руковати министар просвете и црквених послова, али тако: да сав годишњи додатак ове задужбине сваке друге године предаје Српској Краљ. Академији на поменуту сврху.) — 2. Примљено је к знању председниково саопштење да је *Годишњак* С. К. Академије за 1901. год. дат у штампу. — 3. Прочитано је писмо библиотекара Народне Библиотеке, којим извештава Академију да је академик Љуб. Стојановић готов с описом рукописа и старих штампаних књига Нар. Библиотеке, и предлаже да Академија умоли г. министра просвете и црквених послова да се овај *Каталог* штампа. Одлучено је да се овај предлог препоручи г. министру.

НЕКРОЛОЗИ

† **Младен Ш. Црногорчевић** — 2. овога месеца преминуо је у Баошићима (близу Херцегновога) Младен Ш. Црногорчевић, учитељ грађанске школе у Шибенику. Покојни Црногорчевић био је вредан и марљив радених на расветљавању српске прошлости. Његови радови излазили су у „Шематизму Боко-которском," у „Српском Гласу," и „Dubrovniku," и по другим нашим листовима, а главне су му расправе штампане у „Старинару." У овом листу објавио је: 1890 г. *Архитектурне фрагменте на Превлаци* (остаци храма св. Арх. Михаила на Превлаци); 1892. г. *Старинске гробнице на Превлаци*, са снимцима натписа и украса на надгробним белегама, каменима, плочама; 1893 г. *Михољски збор у Боци Которској.* — (повећа истор. археол. расправа од 73 стране са 15 таблица); 1895 г. *Манастири паштровски у Боци Которској.* — Ова расправа садржи историју манастира: Дуљева, Прасквице. Режевића, и Градишта, износи садање стање њихово и описује писане и друге врсте старине у њима (повеље, крстове, путире, иконе и т. д.) Г. Мих. Валтровић, академик, коме смо и захвални за ове податке, вели за покојног Црногорчевића ово: „Радио је марљиво и опрезно. Читао је изворе који су му били на домашају; познавао је историску, старију и новију, литературу нашу и њоме се служио. Послу своме био је предан, те му исти зато има вредности .— - Био је, како сам из његових писама сазнавао, блага и питома духа, окретан и вредан. — Покојни Црногорчевић умро је у 38-ој. год. свога живота после кратке али тешке болести". Нека му је вечан спомен!

† **Др. Ђока Јовановић** — 6. овога месеца умро је у Врњцима др. Ђока Јовановић, лекар среза расинског, бивши професор Велике Школе и лекар Њ. В. Краља. Покојни др. Ђока, као професор Велике Школе, бавио се науком и научним истраживањима а доцније се посветио проучавању и развитку једне од најлековитијих бања — *врњачке бање.* Наше бање, поред све њихове лековитости, доста су напуштене и проћи ће много времена док оне постану и приближно оно што су бање у другоме свету, и ако немају она својства којима се одликују наше. Покојни др. Ђока увиђајући то, напустио је престоницу и сав се посветио подизању врњачке бање. Он је о њој написао и лепу научну монографију, те је ова бања смрћу његовом много изгубила. Покојни др. Ђока, у доколици, бавио се и лепом књижевности, те је штампао неколико својих приповедака, под разним псеудонимима, а једну је донело и „Коло" у другој својој књизи. Др. Ђока Јовановић родио се у Коларима 1860. године. Бог да га прости!

Одговорни уредник: **Дан. А. Живаљевић** Штампарија П. Ћурчића

КОЛО
КЊИЖЕВНИ И НАУЧНИ ЛИСТ

1902. КЊИГА IV СВЕСКА 3. и 4. 16. АВГУСТА

ТАШУЛА
ПРИЧА ИЗ ПРОШЛОСТИ

НАПИСАО

Бранислав Ђ. Нушић

V

(Наставак)

И мислиш нико није радоснији детету до Саби-ханума. Гледа га, пази и негује. Она га носи, она повија, она успављује, певајући песме, оне песме које је некад волео Џеладин-бег, и које је Саби-ханума, седећи му крај колена на ономе високоме чардаку, појала.

А пази и Ташулу, пази је лепо као мајка, те тако још и више угађа Џеладин-бегу, те ће који пут и с њом преседети вече на чардаку, кад је Ташула уморна.

Једном тако, Ташула легла а седе Џаладин-бег и Саби-ханума на чардаке и мухабетишу ово и оно. Џеладин-бег иште мухабет да га прође гајле, јер, тога дана баш, стигао му озбиљан абер од Шкодре, да Бушатлија збира велику војску а да ни Бошњаци, пошто свукоше са везира стамболске хаљине, неће заостати за Шкодра-пашом.

Такав абер сабрао је Џеладин-бегу обрве над очима а чело помрчао, те му баш душа хоћаше мухабета да се разоноди.

— Кажи штогод, хануме? — вели он Саби-ханумп.

— Што ћу рећи, господару? — вели она покорно.

— Што било, имам гајле па хоћу да се разонодим.

— Е, ако је да ти гајле растерам, збориђу ти о твојој срећи, о твоме чеду.

— Збори, збори ми о њему — вели јој Џеладин-бег, и, истина, кад му чедо помену разведри му чело.

— Није величак још — настави ханума. — Иншалах, и то ће бити те достићи ће твоју славу и твоје господство; ама опет нам треба о нечему размислити....

— Шта то? — упита брзо и забринуто бег.

— Велим... мислим... страх ме је да те не љутим.

— Кажи што имаш!

— Хоће ли то дете остати ришћанин по мајци, јали....

Бег је са чуђењем погледа.

— Јеси ли манита, хануме?

— Нисам, господару, — одговори она смерно — али не зборим без севепа...

— Не збориш без севепа, ако ти је севеп да мухабетишеш само; а ако имаш што да кажеш, што затежеш лаф по лаф, реци шта хоћеш! — додаде мало строжије бег.

— Ја бих хтела ово да кажем: Ташула о томе и не мисли; она је дете те не уме да мисли, али ми старији морамо мислити! Ако ће, беже, дете бити мусломанин, како и мора бити, онда је већ време да се одвоји од мајке; она се с тим дететом пред иконом моли, том детету поп молитве чита, па онда...... она га хоће и да крсти.

Кад и то рече Саби-ханума, лукаво погледа бегу у очи, па онда обори главу на груди а очи на земљу.

Преко чела Џеладин-бегова прелете један таман облачак; он повуче дубоко у груди хладан дим из наргила, и загледа се далеко, далеко тамо преко језерске површине.

— Добро си ме подсетила, хануме.... Хвала ти што ми то дете волиш као да је и твоје. Ти би га могла узети себи.

— Ако ти наредиш, беже, одвешћу га собом у Петрину, неговаћу га и пазићу га како се само аманет може пазити. А то дете је, беже, ем Алахов аманет ем твој. Имам ли јаповећих господара и постарије воље до Алахове и твоје?

Та се реч допаде Џеладин-бегу и он са свим одлучи да тако буде, а ражали се само кад се сети Ташуле.

— Биће јој жао детета па ће зажалити и на мене. Зар да Ташули учиним на жао?

— А што би јој било жао, беже. Зар је Петрина далеко; па доходићеш и ти и она, а слазићу и ја у Охрид, кад год ти, ефенд'и, наредиш?

— Тако, тако, хануме! Још нешто... ти ћеш то најлепше, припреми је, реци јој ти, Ташули. И ја ћу јој рећи, али је најпре ти припреми.

VI

А толико је Саби-хануме и хтела. Знала је она колико Ташула воле своје дете. Одвојена млада из загрљаја своје мајке. она је била без игде икога свога. Џеладин-бег јој је, истина, био

мио, чинио јој је све, он Џеладин-бег који је и самом цару одрекао послушност, њој то није могао, њој је био роб. Али опет јој је он био туђ, јер — јер делила их је вера. А ово невино анђелче, ово лепо и љупко детенце, као да беше посланик Божји. Оно јој је било једино своје, са њим се молила заједно пред иконом мајке Божје, те у оном маленом храму у Ташулиним конацима, у коме су се до сад престолу Божјем уздизале усамљене Ташулине молитве, беше сад већ још једна душа, чиста, анђеоска.......

То детенце, једини род Ташулин у овоме великоме свету, ако одвоји од мајке, знала је Саби-ханума колики ће бол нанети Ташули. А за тим је она и ишла. да јој се свети без душе, без срца.

Па онда, однети оно дете у Петрину, те гордога и поноситога Џеладин-бега натерати да сваке недеље, или и два пут у недељи, долази ради детета тамо а преко верне Нуле пустити реч да он ради Саби-хануме долази и учинити да та реч и Ташули до уха дође.

Па још свему томе додај да је Џеладин бег замолио Саби-хануму да она рече Ташули. Колико јој то вреди што ће она рећи! Па она ће умети удесити да јој тај нож не забоде на један мах већ да јој толико рањави и крвави срце; да јој сече жилицу по жилицу, да јој зададе један бол док други није честито ни минуо.

А колико рана и болова носи она у свом срцу; колико је њено срце раскрвављено; па зар да јој не плати кад јој је већ дошло под руку и кад је Саби-ханума тако мајсторски удесила да јој под руку дође?

Сутра ујутру већ, тек што се Ташула вратила из своје црквице где је јутарњу молитву рекла, дочека је Саби-ханума као никада дотле, те је сама служи локумом и кавом.

— Не чини захмет, хануме! — вели јој Ташула.

— Ех, за тебе к'зм и повећи бих захмет теглила.

Па је посађује на шиљтета а прихваћа дете да га љуби и грли.

— Истина, Ташула-хануме, никад не зборимо; што ћеш ти са својим дететом. Ако ћеш га у својој вери, време му је крст да прими.... таки је адет код вас а дете је већ аеличко.

Ташула пребледе јер то беше мухабет који је она хтела да избегне; знала је она да дете неће моћи задржати у својој вери, али би хтела да бар не мисли на то.

— О што тај лаф, хануме? — вели јој Ташула кад се већ прибрала — како господар нареди онако ће бити.

— Имаш хак, к'зм — наставља лукаво Саби-ханума — али ја као велим, бег те слуша тебе; не има ту под небом што ти он

неће учинити, те ако ти је воља задржати дете у својој вери, учиниће тиваља да и то.

Ташула дубоко уздану и подиже поглед небу.

— Говорићу с бегом — додаде Ташула, те погледа кроз кавезе не би ли пресекла тај лаф.

Поћута и Саби-хануме, узе један локум и један гутљај воде па ће опет наставити.

— Јутрос нешто упита ме бег, како ја мислим о томе.

— Питао те? — обрну се усплахирено Ташула.

— Онако... колико да мухабетишемо, — додаде Саби-ханума немарно.

— А шта си му ти казала, хануме?

— Па шта сам могла да му кажем... дете је величко, господар је господар и мени и теби и детету, па рекох, како он нареди.

— А је ли он што рекао? — пита нестрпељиво Ташула.

— Е, па рекао је; он вели да дете мора примити нашу веру, не може, вели, његов син бити каурин.

Ташула тешко уздану а Саби-ханума настави:

— Па он још мисли да дете одвоји од тебе...

— Да га одвоји?

— Јест, вели, ти си ришћанка, у твојој су кући иконе и попови, ти се молиш туђем Богу, а дете треба од малена држати у турској вери. Па... рече ми бег и замоли ме да ја узмем дете код мене у Петрину.

Ташула само што не цикну, али јој на очи наиђоше две тешке сузе, и узе да дише брзо као да је нешто гуши и као да у одаји нема довољно хаве.

А Саби-ханума види све то па наставља лагано да забада нож, све дубље и дубље, и да јој крвави душу.

— Па, к'зм, опреми ако хоћеш дете, јер ја ћу кроз пет дана да се кренем на Петрину!

Ту Ташула не могаде да се уздржи, већ јој груну поток суза, и тешко писну, и зари главу Саби-ханумн у њедра, да је ова утеши и не слутећи шта у Саби-хануминим недрима почива.

VII

Кад оно прође, као задњи Божји дан, кроз лепу Тесалију Буштаљијина војска рушећи и палећи, шину пламен и са крова који је под собом штитио огњиште на коме се родила и одрасла Ташула. Њена мајка не хтеде ни да макне из тог пламена, остаде на згаришту да јој се мало час скрха запаљен кров и да је затрпа. Али,

и ако нико за њу није марио што неће са згаришта да се макне, марили су Бушатлијини чауши за прекрасно девојче које је у загрљају држала. И било је муке отргнути га из мајчиног загрљаја; мајка је упорно хтела да и ћер са собом сахрани под жеравицом, а ћер се упорно, очајно бранила да се не отпусти из мајчиног загрљаја. Па кад је сила учинила своје, очајна мајка није имала већи, није имала светији аманет да испоручи ћери него, као рањена орлица, цикну:

— Веру, веру чувај!... — а у том већ затутња и сруши се кров, сруши се гомила жара и затрпа несрећницу на очи детету, које пишташе у наручју једног Бушатлијиног башибозука.

И од тада тај последњи крик несретне мајке непрестано живи у души Ташулиној, и од тада, пред иконом мајке Божје, не трне кандило као што од сада неће санути суза у оку Ташулином.

Зар Бог њој није послао овога анђелка да је теши; зар јој Бог није дао још једну душу, да би му се две здружене душе заједнички молиле топлом молитвом?!

Да ли је и она, као и њена мајка, осуђена да јој отргну чедо и да га воде у далеке стране, у туђу веру?! И нека би им било, али — неће ли та вера одвојити ово дете за увек са материнских груди, неће ли она бити једног дана своме детету или ово њој туђе?!

Ево, још сад, па хоће да га одвоје, јер се на мајчиним недрима не може однеговати, јер се на мајчиним недрима не може довољно научити томе да мрзи материну веру.

Тако је Ташула, квасећи меке јастуке горким сузама, премишљала први дан, тако је премишљала други дан. А кад би, те свану зора трећега дана и будну је затече на јастуку, она диже тешку главу и загледа се дуго и дуго у икону матере Божје.

Решила је шта ће, решила је и како ће, те да задржи за увек крај себе своје чедо.

Била је недеља, оздо са манастира Св. Јована, ударала је тихо камбана те допирали гласи и до Ташулина харема; у бешици, под иконом, спавало је слатко и задовољно Ташулино чедо — само Ташула ходила је по соби, тавна и мирна погледа, расплетених власи и раскрвављених усана.

Она отвори пенџере и наслони главу на решме те се загледа далеко, тамо преко језера, пут Сариђолске стране, и далеко тамо, преко гора и планина, преко река и пољана опази она питому јенишерску равницу, опази своју кућицу, спази пламен који јој кров руши и виде мајку своју под тим пламеном. Све то виде душом својом, и то јој окрепи изломљену душу. Диже се с пенџера, те

приђе икони да и од ње поткрепљење тражи. Клече под њом и исповеди се, и рече матери Божјој какав грех мисли учинити. И њој се учини да јој и мајка Божја одобрава, да јој прашта, па се диже, лагано, мирно, те приђе колевци и узе чедо у наручје, целива га материнским пољупцем и стеже га очајничким загрљајем, загрљајем силним, загрљајем самртничким.

Остаде тако декик, два, три, четири, док не осети на својим голим недрима хладно, студено лице детиње, и тада писну као тигрица а мртво дете спусти пред икону ...... (Наставиће се)

ЕМИНА

(из „Алибегова севдаха“)

Синоћ, кад се вратих из топла амама,
Прођох покрај баште Абдула имама;
Кад у башти, тамо, гдје мирише игда,
Гдје 'но булбул-пјесма не престаје нигда,
Гдје шедрван прска у хладу јасмина,
С кондиром у руци стојаше Емина.
Jâ, каква је, пуста, тако ми ама́на,
Стид је не би било да је код Султана!
Та, када би Султан за Емину знао,
Би, валахи, за њу сто робиња дао!
Та љепша је, болан, од свих Шамских булâ,
А бјеља је, бѐли, од бијелих ђула!
Па још када шеће и плећима креће....
— Ни хоџин ми запис више помоћ неће!...
Ја јој назвах селам, ал', мога ми дина,
Нешће ни да чује лијепа Емина,
Но у златан кондир ухитила воде
Па по башти шебој заљевати оде;
Горњак вјетар духну па низ плећи пусте
Расплете јој оне плетенице густе,
Замириса коса, замириса башта,
А ја се од дерта с дуњалуком прашта', —
Мало не посрнух, тако ми мог дина,
Ал' мени не дође лијепа Емина.
Само ме је једном погледала мрко,
Нити хаје, алчак, што за њоме црко'!...

Мостар. Алекса Шантић

РАШКОВИЋИ

СТАРА СРПСКА ВЛАСТЕЛА

од

Алексе С. Јовановића

* * * (Наставак)

У положају књаза, имао је J. Рашковић своју нарочиту титулу. На сведоџби од 14. Фебруара 1817. године, коју је издао у Кишињеву момку Сергијевичу, налази се овај потпис *„Славено-расији, илирији и дарданији, божијеју милостију велики књаз, и граф господар земљам в пределах Расији и Илирији, и конзул београдски, и у Сербији књаз — Иван Рашкович.“* Печат је на сведоџби исkварен, али се види грб са порфиром.

Садржина је титуле произвољна, и не слаже се са историјским подацима. Племе Рашковића владало је једним делом старе Рашке, као феудна властела. По средњевековном начелу наследности позива, прелазила је Рашка у наслеђе с оца на сина или брата; јер се поларени феуд није одузимао од притежаоца, ни у ком другом случају осем издаје („разве невере“). Услед непрестаних ратова, власт Рашковића спала је била само на Стари Влах. Под Немцима и Турцима, нису били Рашковићи ништа друго, него наследне нахијске старешине или окружни начелници. Извори не потврђују да су династе, нити да су под нашим владаоцима управљали већим деловима Рашке као намесници, по примеру старих Алтомановића, Црнојевића и т. д. Титуларно право Рашковића на Илирију, Дарданију и Србију, пада у бесмислицу, коју је могла да изазове само неоснована традиција, о њиховом сродству са Немањићима.

Помињемо као чудновату случајност, да се у исто доба јавља у Букурешту и други један династа „књаз Константин Немања,“ који се такође издавао за потомка царске српске породице. То је био неки Коста Николић из Шида, у Срему, бивши руски официр. Писмом од 4. Јануара 1819. године, јавља Герман да га је стражарно упутио у Србију преко Пореча; и моли Књаза Милоша, да га не погуби, него да га држи у затвору, до даљег извешћа.

После 20 година, налазимо J. Рашковића понова у Цариграду. Одатле се јавља нашем Државном Савету, молбом за сталну пенсију и најбржу новчану помоћ, да би могао исплатити своје дугове.

Молба је писана словено-српским дијалектом, и развученом интерпункцијом, у којој има и неколико руских речи. Иначе је смиш-

љена и исправна. Ради лакшег разумевања, саопштавам је данашњим књижевним језиком, задржавајући у колико се више може аутентичност пишчева слога.

Високославни Савете,
Милостива Господо!

Несрећне промене, којима је од толико стотина година подвргнула судбина нашу отаџбину, а с њом и моју породицу, лишиле су нас властеличког положаја, у коме су моји преци владали Славено-Расијом, Дарданијом и Сербијом. То се види из докумената које притежавам, и који су потврђени од стране овдашњег султана, аустријског императора Леополда, и руског двора.

Мимо то, изгубио сам у отаџбини све покретно и непокретно имање, које ми је остало од родитеља и прародитеља; као и тековину од 1809. године, прибављену у Сербији сопственим новцима, које сам положио у српску народну касу. Та се имања налазе овде-онде по разним крајевима, као родна поља, виногради, градски вртови, куће, дућани и томе подобно; на шта имам и тапије са потписом ондашњег Савета.

Данас, довела је судбина мене деведесето-летног старца, пореклом од властеличке породице српског дома кнезова Рашковића, до тога, да код толиког свог имања живим са сином Николајем у Цариграду, оставивши породицу у Русији.

Извешћујући о томе високославни Савет, као главне земаљске управнике и саотачаственике, молим, да мене и мог сина не оставе овде у Цариграду у невољи, него да ми се одреди пенсија која би одговарала мом карактеру и заслугама, да бих ја деведесето-летни старац у последњим годинама могао са признањем благодарити својој отаџбини. За доказ својих заслуга, препроваћам *копију писма блажене памети храброг војника и врховног српског Вожда Ђорђа Петровића Црног.*

Осем тога молим, да се до одлуке високо-славног Савета, не пропусти покупити међу саотачаственицима нашом браћом маколика новчана помоћ, и да ми се пошаље овамо у Цариград, по првој прилици преко канцеларије или руске или српске, да бих могао повериоцима платити дугове, учињене за три године, на неопходне потребе.

И тако, очекујући Вашу великодушну одлуку, којом би мојој молби што боље благоизволели удовлетворити, те да не останем заборављен у садашњем положају, — остајем са одличним високопоштовањем.

У Цариграду
29. Марта 1843. г.

Високославног Савета
Највернији друг и саотачаственик
Књаз Јован Рашковић.

На молби је исписана рука. Име и презиме молиоца потписала је друга рука, словима која спадају у старе манастирске рукописе.

Вождово писмо, које Ј. Рашковић „препроваћа“ у овој молби као прилог у копији, саопштили смо напред. О његовој изворности, не може бити сумње. Садржина му је верни израз невољних прилика, у којима се тада налазила побуњена Србија. Осем тога по ортографији и интерпункцијама, подешава се са писмима народних секретара Јанићија Ђурића и Јеремије Гагића. Као повереник за кореспонденцију, помиње се у писму Милоје Љубичић. То је познати каменички војвода Милоје Петровић, који је у почетку нашег устанка одржавао везе са земунским трговцима у народним набавкама, и зато се често налазио у Земуну.

Молба деведесето-летног старца Ј. Рашковића, остала је без успеха; јер је Државни савет одбио решењем од 19. Априла 1843. године № 461 *„невидећи призренија достојних узрока, из који би правителство наше дужно било, просителю удовлетвореније учинити“*.

Овим исцрпљујемо податке о политичком раду самозваног кнеза; и враћамо се нерасправљеном питању: *ко је и одакле је овај Јован Рашковић?*

Извори са свим оскудевају, и зато ћемо се у доказивању ограничити на највероватније извођење.

* * *

Народне сеобе под патријарсима, изазвале су растур у племену Рашковића. Део, који је остао на прадедовском огњишту, задржао је власнички положај, по стеченим привилегијама. Његови су прваци залагали главе и имања, за срећу и напредак саотачаственика. Наслоном на моћну Русију, од које су очекивали избављење, они су увек предњачили јунаштвом и материјалним жртвама. Докази се налазе у саопштеним документима. Њихов је последњи представник обркнез *Максим Рашковић*, чије јуначко име и патриотско учешће у устанку, прослављају српски нараштаји. Отишао је из Србије после опште пропасти 1813. године, и вратио се под Кнезом Милошем. У 1817. години, као ђумрукџија у Раму на Дунаву, био је изненађен

неочекиваним преласком Вожда. То му је био ваљда последњи политички догађај у животу. Не зна се, где је и кад је умро, и да ли је оставио потомака.

У 1809. години, при оступању Кара-Ђорђа од Новог Пазара у Мораву, branio је Стари Влах под командом војводе Милоша Обреновића, млади јунак *Јован Шибалија*, и погинуо је на планини Кукутници. После 1813. године, турска војска прегазила је Стари Влах, али се народ ипак дуго борио за своју слободу, одмећући се у хајдуке и четнике, који су одржавали везу са Књазом Милошем. Више није било вођа из племена старих Рашковића, нити је икад у народу поменуто име К. Јове Рашковића. То време изашао је био на глас, најпре као добар јунак, а доцније и као мудри управник Старог Влаха, *распоп Ђоко Јованчевић старином Дмитровић*, чије је заслуге опевала наша народна песма. Кад је ударена граница Кнежевине Србије на том крају, он је постао старешина срезу моравичком нахије старо-влашке, и уживао је до смрти највеће поверење Књаза Милоша. То потврђују званична документа, објављена са његовом кратком биографијом, у патриотској књижици „Књаз Милош у народној успомени."

Рашковићи, настањени у Угарској, донекле су уживали даровање привилегије као земаљски великодостојници. Доцније, као обични грађани, узимали су живо учешће у свим народним пословима. Тако:

. . . . Молбу народа за остварење саборског закључка од 1722. године, о сједињењу београдске и карловачке митрополије, поред осталих потписао је својеручно и *Никола Рашковић обркапетан*. Нема датума, али без сваке сумње пада молба у 1724. годину; јер се позива на извешће од те године народног посланика Илије Јакшића, који је радио на истој цељи.

. . . . Ради постављања митрополита Мојсија Петровића, звани су 6. Фебруара 1726. године на сабор у Карловце, *кнез Јован Рашковић из Баната*, и из Србије *Гаврило Рашковић кнез београдски*.

. . . . На молби од 1727. године, коју смо поменули код имена Милисава Георгијевића капетана из Нове Вароши, потписан је *Гаврил Рашкович биров белиградские савские вароши*.

. . . . По одлуци народног сабора 1734. године, био је и *Гаврило Рашковић* у депутацији, која је код ћесара израдила рескрипт од 21. Септембра 1734. године, о тумачењу народних права.

. . . . На народном сабору у Београду 15. Августа 1735. године, овлашћени су народни посланици: владика Стефан Љубобратић, Вук Исаковић обркапетан из Црне Баре, *и београдски биров Гаврило Рашковић*, да иду у Беч, ради народних послова.

. . . . Потписан је *„хаџи-Гаврил Рашкович штатриктер белиградски“* на народној молби из Карловаца од 1. Августа 1736. године, која је преко Новогородског архиепископа била упућена руској царици Ани у следећим тачкама:

— да нареди, по највишој материнској милости, да се што више младића световног реда нашег народа, прими у руска училишта, а највише у сент-петербуршки племићки кадетски кор;

— да се учитељима нашег народа даду словенске, латинске и грчке књиге, по обећању претходника блажене успомене императора Петра I; и

— да њено величанство царица помогне српском народу у трошку, око подизања саборне цркве и школске зграде у Београду.

Са овом молбом народа, ваља довести у везу жалбу *Гаврила Рашковића бирова београдске савске вароши*, Будимцима, против свога хапшења у Варадину 20. Марта 1737. године. (Свршиће се)

ДОПУСТИ . . .

Залутали галеб, малаксалих крила,
Под суморним небом, над морем бескрајним,
Сред тишине неме, на незнаном путу,
Јавља се, кроз таму, клицањем очајним.

Облак мрачни ћути, море жртву чека;
Усамљеној тици отпоздрава нема.
Да ли ће је крила обали донети,
Или јој се самрт у валима спрема?

Гле, из морских валâ литица се диже,
Да уморној тици спасење удели:
Да одмори крила и кроз ноћ се вине
Удаљеној мети, неизвесној цели...

*

Уморан у борби, разочаран љуто,
Болеснога срца, обрањена злобом,
У животу бурном, по неравној стази,
У пролазу брзом, сусретох се с тобом.

Ох, буди ми оно, што је тици стена:
Допусти, крај тебе, у мирноме куту,
Да приберем снагу и даље се кренем
Удаљеној мети, по трновну путу!

Чачак — С. Д. Мијалковић.

ЗА НОВИМ БОГОМ

— А. Г. МАТОШ —

III (Наставак)

Послије подне није да се Марјановић мало запањио, када му Петриновић блијед, ћутљив и расијан рече да још не одлази. Марјановић се чудио што је помно очешљан и у парадној блузи.

— Ти си постао у регименти кицош!

Петриновић мјесто одговора тек порумени, вртећи замишљено мекани брчић. Марјановић се вајкао, што за свој нови лист са модерним тенденцијама не може наћи у Загребу издавача. Причао му о новом, критичком и умјетничком покрету међу омладином. Прочитао му чланак, гдје биједан гимназијалац успјешно критикује неподношљиве прилике на средњим школама. Један филолог доказује, црно на бијелом, да је професор Н. своју расправу о глаголу врло невјешто преписао са њемачког. Други опет прича како је син високог чиновника, неки глупи загребачки фићфирић, полагао државне испите за затвореним вратима, без сведока и примао за вријеме цијелог свог школовања од владе помоћ од 25 фор̀ината. Четврти описује у облику *Живота једне екселенције* од Ђалскога карпјеру познатог К-а, који најприје изневјери бискупа Штросмајера, свог добротвора, а онда постаде „велика звијер“ помоћу своје матере, милоснице бискупа Петрешића. Марјановић читаше лијепу њежну пјесмицу, коју доби од мајке учитељског приправника Першића, који изгуби стипендију и умре од глади, пијући кувану цикорију на неком тавану у млетачкој улици.

— Раја! — уздахне Марјановић, слажући рукописе за свој лист *Између два сунца*. — Раја! Не знам јеси ли чуо у војсци да је солдатеска прије мјесец дана истријебила — бајаги због социјализма! — неколико славонских села. И наши дебели политичари и бесједници-пригодничари, вјерују да се тој куги може доскочити конституционалним путем, да ће од наших душмана измолити слободу као милостињу. Просјачка, убогарска политика, слијепа и са малим задовољна као онај, што на црквеним вратима, у гаду и прњама пјева о слави отаца, о жеженом злату, о бијелим дворовима, о перним буздованима и о дјевојкама као бијелим из горице вилама.

— А што желе твоји сарадници?

— Свашта. Колико незадовољних ђака, толико различитих

програма. Нема ниједне идеје, која би могла све сложити, па ни идеја патриотизма.

— Мени се чини — рече Петриновић — да је сва несрећа у томе, што се ти људи спремају за државну службу, за господу. Ко од њих постане адвокат и, гулећи народ, стане у опозицију поред попова, који бијаху мађарони до каноничког дебелог мјеста, мисли да је већ родољуб.

— Дабогме! „Задњица свака је, да им их ни моћ вући“ рекао би за њих Држић.

— Тако је. А треба почети све из нова, из темеља, јер је све црвљиво. Са народом се моментано не може, јер је неук и материјално убијен. Интелигенција је великом већином или продана или клерикална. Наша је садашња опозиција као пацови којима се од страха пред совуљагом заплеше репови, и пацови цркавају, гризући од бијеса уши свом покојном комшији. Што дакле да радим ја? Треба ослободити себе. То је јасно и логично. А пошто овдје не могу бити слободан, бјеж' и чекај! Ускоци не учинише мало у одржању нашег племена. У планину док не падне лист са горе. На слободу, јер ту се крилатије душе гуше у блату као птице над Мртвим Морем.

Док Марјановић писаше писма на све стране, слушаше Петриновић како се шкрипање пера стапа са звуцима мртвачког марша, са плачем звона св. Ивана и са ћеретањем шквораца што се дигоше са грма иза потока, и ишчезнуше попут брбљавог облака за кровом сусједне воденице, покривене маховинастом шиндром. Бијеле чисте завјесе на прозору подрхтавају на ћуху повјетарца. Пчела долети и одлети, зазујавши око слике Петра Прерадовића и Ивана Зајца над креветом. У дворишту жагоре дјеца, ласте, бабе и кокоши.

Смркло се, а Петриновић оде, не проговоривши цијело то вријеме ни ријечи. И ако му се дан чинио неизмјерно несносан и дугачак, учинило му се сада, да је одвише брзо зашло сунце. Родитељи га узалуд нуткаху вечером. Одједаред му падне чаша из руке, јер зачу најприје кочију како стаде, и мекане, ситне кораке. Близу шкринуше и залупише врата.

— То су дошли господинова фрајлица — рече мајка Марица. — Лијепи су као мајка божја бистричка.

Петриновић луташе по воћару и винограду и коначно дође у зелену библиотеку. Било га је стид, опазивши у зрцалу, како је блијед. Настави пребирати у Der Einzige und sein Eigenthum, али вечерас није ништа разумио. Већ мишљаше да узаман чека,

кад ал' дође глумица на прстима и положи му изненада топле, влажне руке на очи. Петриновић протрну.

— Ко је? — питаше она смијућке, необичним гласом.

— Нора! — рекне он, сјетивши се најбоље њене улоге.

— Но, то ме весели да још нисте одмаглили — рекне она и сједне интимно поред њега на диван. Била је у простој сивој сукњи и модерној, модрој платненој блузи без стезника. Дебелу црвену косу раздијелила је преко сљепочица и ушију. Та је коафира баш оног љета улазила у моду са Ботићелијем, Прерафаелитама и париском плесачицом Cléo de Mérode.

— Што то читате?

— Штирнера. То је једини писац, којега мометано могу поднијети.

— И ја се сјећам на на ту књигу. Штета те је досадна. Познајете ли Французе?

— Мало. Тек по преводима.

— Штета. Откад сам научила француски, не могу више читати других књига.

— Можда вам те посластице покваришe желудац — рекне Петриновић. — Ви би требали научити грчки. То је језик оне богиње у куту...

Ућуташе. Петриновић се узалуд мучио да измисли нешто галантно. Она га посматраше са стране, са осмијешком. Из споредне собе допираше мирис будоара — и угодно тиктакање сата.

— Ово је лијепа књижница — рекне она на пошљетку.

— Врло лијепа, госпођице. Ово је једино мјесто на свијету, гдје сам био задовољан. Господин Хрељановић не слути, да су те књиге можда више служиле мени него њему.

— Најљепше су сласти на свијету — забрањене. То је познато.

— Зато је католицизам тако драг женама — рекне Петриновић и сав се узбуди.

— Може бити. У осталом, Хрељановић је егоиста као сви који — како се вели — по туђим табанима броје батине. Увијек ми је тај господичић био нешто досадан, али сада ми је несносан. Само жени умије досадити човјек; само ми знамо бити мисантропи. Ових дана, прије него што је отпутовао, извезли смо се у шетњу, и одједаред опазимо из даљине банова кола. Хрељановић викне кочијашу да стане и гурне ме брутално из интова, да не мора у мом друштву поздравити госпође банице. И то ми се зове галантан човек, артист, опозиционарац!

— Ја сам мислио да га љубите.

— Боже, како сте наиван! Ја га требам и то је све. Нема жене, која би могла љубити за новац. Види се да још нисте живели. Хвала Богу, те ћу га се до скора ријешити. Веле да се заручио. Обећао ми приличну своту, ако обећам да у прво вријеме његовог брака нећу долазити у Загреб. А новац ми треба, јер је новац слобода. Можемо се дакле до скора видјети у Швајцарској. Тамо можете постати човјек. Живећи у туђини опазила сам, да наши људи имају у својем понашању, у свом држању нешто лакејско, нешто као баштињену потиштеност и лицемјерје, као дјеца господских куварица и кочијаша. Код вас ми се, Петриновићу, без комплимана, највише свиђа нешто дрско, неизвјештачено, sans façon. Ви никада не бисте могли постати глумац. Збиља, зар не ћете жалити за родитељима?

— Хоћу, али шта да чиним? Да останем у Хрватској, моје би се прилике још погоршале, а родитеље за цијело не бих усрећио. Служити још двије године, бити још двије године машина, број, не могу. Када смо већ код тога, молим вас лијепо да наговорите Хрељановића, да не баци на улицу моје биједне старце, да не падну као убогари на врат градској опћини. Већ преко тридесет година служе у овом винограду.

— Драге воље, дајем вам ријеч. Мислите ли ви одиста да би Хрељановић могао учинити тако што? То је злочин.

— Увјерен сам. Сиротиња има ту добру страну да јој се људи обично показују без маске, какви јесу. На мене је Хрељановић вазда био пизмен без разлога и то се види, осјећа, осјећа у дјетињству. Да само знате како је изгрдио родитеље, када ме послаше у гимназију мјесто у шегрте и када лане, истјеран из препарандије, постадох коректор. А ја сам морао увијек пред тим себичњаком лицемјерити као пред доброчинитељем, не због себе, већ због старих.

— Ха, ево га! — шапне глумица промијењеним лицем. Петриновић дохвати са стола тешки камен за хартију, скочи, а очи му заискрише злобно. Она се дуго, гласно до суза смијаше.

— Ви сте одиста хајдук, горско звијере; нисам се преварила.

— Опростите, хукне он постиђен. — Десет мјесеца се мијешах амо са фукаром, а и прије не бијах салонски човјек. Но не жалим, јер је и тај ваш хваљени bon ton лаж и лицемјерје, отровна пљка лицемјерних, тиранских, етикетских дворова једног Филипа једног Луја. Но сад како му драго, али да неко покуша отровати зр овог лијепог рочишта, ја бих, ја бих. —

— О, ви сте одиста од оних, који су гинули на кочевима у

везирову Мостару. Сви су мушкарци оваки, који имају тако широка прса и који су толико на сунцу и на зраку.

— Ова је година у мени одиста усавршила животињу. Имате право. Не знајући што чинити, сматрао сам службу као шпорт и не могавши забавити мозак, вјежбао сам мускуле. Прекаљен сам за све што ме чека.

— Знате шта, Станко?

— Заповиједајте!

— Знате шта? Овдје је несносна запара. Изађимо, ако вас не мрзи, напоље, у у сјеницу, у којој сте са вашим пријатељем говорили о Прометеју и о другим лијепим стварима. Изађите напред, понесите лампу, а да нам прође вријеме, можемо што заједно читати. Да узмем Ибзена?

— Та је ноћ одвише чаробна и топла за тог Норвежанина. Понесимо Шекспира, ако вас не мрзи.

Као доселе што бијаше сустезљив и нерјешљив, тако постаде сада, чекајући у теферичу, готов на све. Одлучи да јој све рекне, да је обујми, да још ноћас оде у свијет, ако га презре и одбије. — Облаци се пјене око мјесеца златном пјеном, ноћ дише трептањем лишћа, звијезда и цвијећа. Око лампе лепршају сиве, прашне лептирице. На путићу се зачују хитри кораци, а њега заболо у грудима од среће и од зорта.

— Ево Шекспира. Како видим, ви немате лош укус. Нађите какав разговор — дође она.

Петриновић стаде дрхтавом десницом листати и метне пред њу отворену књигу.

— Почните, госпођице, ако је по вољи. Она сједне тик до њега и нагне се над свеску, те Петриновић осјећаше знојни мирис њене пахуљасте, топле и меснате шије. Срце му тако закуцало, те стао кашљуцати, да се не чује. Охладио као од грознице, а кољена му се тресу. Она примакне лампу, метне књигу у крило. Вјетар уздахнуо кроз харфу, затитрао свјетлом и врпцама на њеним прсима. Стручак њене косе дирнуо Петриновића по лицу. Освојило га нешто што бијаше дубока туга и дубока срећа. Ње се не усуди погледати и дигне очи спрам звјезданог неба, спрам мјесеца, а мјесец и облаци као огроман, сјенасти, сребрни и златан цвијет са немирним латицама, из којих се дими, златним, сребрним и сјенастим тамјаном, ноћни сањиви мирис. Петриновића обузела жеља, да јој положи главу на груди и да слуша како куца њено чудновато срце, како уздише несташни вјетар кроз њену косу. Она хтједе почети читати али, погледавши га крадом, видје оно што жене у изабраним ријет-

ким часовима могу наћи на опором мушкарачком лицу. У очима му бијаше нешто велико и влажно, што не бејаше суза. Глумица задрхта, помисли на смрт и поче читати из *Буре*, гласом мирним, мелодијским као тихо удаљено пјевање. Петриновић говораше своју улогу мукло, као да се суспреже од јецања.

„— — — *Миранда.* — — — Ви изгледате уморни.

Фердинанд. Не, племенита госпођо. Код мене је рана зора, када сте ми у вече близу. Молим вас — тек да вас у молитви могу споменути — како се зовете?

Миранда. Миранда. (За себе.) Оче мој! Прекрших вам ријеч, јер му рекох.

Ферд. Дивна Мирандо! Врхунац красоте, вриједна онога што свијет највише цијени. Много госпођица посматрах и често зароби сагласје њиних језика моје запањено ухо; друге ми се госпође свиђаху због инијех дарова, али ниједна тако срдачно, да се која њена погрјешка не би свађала и побиједила најљепши њен урес: али ви, о ви, тако без приговора, тако потпуна, створени сте од свега што је у свакоме створу најбоље.

Петриновићу тако дрхташе глас и тако дрхташе књига, да падне на земљу. На истоку загрми.

— Ви изврсно глумите. Преварила сам се. — Сложила руке на крило, а он једва дисаше, посматрајући је са стране. Бијаше блиједа. Сва се промијенила. Из ње се јавила нека друга, с огромним црним рупама мјесто очију, са лицем које се виђа у сну. Скинула са прсију ружу, тргала латице, а вјетар му их сипаше око главе и по лицу.

— Како то, дивна Мирандо, да се одјеларед сјећам стихова хеленског трагика: „О ноћи, моја свјетлости! О помрчино, букљо моја сјајна!!!. Издао га глас и не рече што зарече. Загрмјело, ближе и ближе.

— Ја се бојим — рекне она.

— И ја се плашим, јер вас љубим, љубим, љубим

Негдје у грму зајецало тиче из гнијезда. На муњи видје Петриновић, како јој се прса бурно дижу.

— Ја вас љубим, Марто — рекне промукло и, тресући се сав притисне влажну њену руку на врела уста. Она не рече ни ријечи, када му полагацко пређе прстима преко косе, дохвати је око појаса, дигне у наручје и понесе у трку низ брдо у воћњак — не, не, шапуташе она. Бура се примицала све ближе и ближе, хладан вјетар просуо око њих лишће од јабуке, али они чуше и видјеше само

себе. Пљусак их затекао на покошеној трави, Петриновић ју понесе као дијете а она говораше:

— Хвала, хвала ти, мој Станко! Тек ту си ми показао шта је љубав. То је нешто ненадано и крваво као муња, тамно као овај облак, очајно као лудило. Ми би брзо један од другога погинули, да останемо заједно. О, ти си одиста хајдук! Освојио си ме као каку шипарицу. Али ме ниси добио силом као робињу, него оном сузом, која ти с ока не паде на лице, него у душу.

Дођоше у библиотеку и запалише свјетло. Она га зовне у своју собу, он одбије.

— Не питам, Марто, јеси ли кога више или мање љубила од мене, али ми реци, волиш ли ме од свих највише сада, ове ноћи?

— О, ти си први и последњи љубљеник моје душе, самовољниче! Ја те волим силно, безнадно, јер те не могу, не могу имати. као да морамо сутра заједно умрпјети. Закуни се, да одлазиш у Цирих. Ја ћу онамо за тобом. Ако ми пропаднеш, у мени ће усахнути све што још топлије куца, осјећа, што је боље.

— Гледаћу да се спасем, пазићу. А теби се кунем душом, да си прва, прва! Која би ме, молим те, хтјела у овоме или у оном жутом капутићу с искрзаним рукавима? Хвала ти, хвала, лијепа, драга Марто. Сада и ја знам зашто људи живе, злопате се и умиру. Љубав, Марто! Као да идем по зраку попут дима, као да нема тежине. Као пламен! Смрт и ускрснуће у исти мах. Хвала ти, Марто! Марта — лијепо име. Љубио сам га кала те нисам познавао.

— Сутра јамачно долази Хрељановић. То је грозно, грозно! Да су проклети сви ти себични, глупи филистри! И душе нам купише својим проклетим грошем.

— Срећом, те си ти скупља од душе хрватског обичног беамтера — рекне Петриновић цинички. — Хрељановић те плаћа као каквог септемвира. Ја дакле сутра одлазим, много несретнији. Дала си ми пехар твоје слатке медовине, а ја тек оросих уста за вјечно сјећање и кајање! Ко зна можда ћу те још и проклињати.

Узе са стола маказе и одсјече јој стручак косе. Она му донесе медаљон и метне у њ' косу. Грмјело је и тутњило, а дебеле капље лупаху о прозоре, квасећи ћилим кроз разјапљена бијела балконска врата.

— А шта ја теби да дадем за спомен? — рекне он.

Она се насмије и извади из њедара прегршт лишћа, првог сухог лишћа оне јабуке у воћњаку.

— Је ли ти криво на змију? — запита га, а модре очи јој се овлажише и осуше златним пјегама.

— Премда ми је, као да сам проклет, хтио бих да ме до гроба варaш.

— Ох, ја те имам, држим, сада, још неколико часова, а зором нека погинемо — вели она, а коса јој се раскопљала низ рамена. Проблиједела као мјесец по дану. Загрле се, као да ће зубима и прстима тргати месо са костију. Гром удари и тресну у близини, жижак зацвили, запуцкета и угасну. По соби струје шапати и уздаси као мртвачка клетва и хропац, мијешајући се са пљуском, с лупањем прозора, са завијањем вјетра и са тутњавом грмљавине.

(Наставиће се)

МАРКО ВАЛЕРИЈЕ МАРЦИЈАЛ

РИМСКИ ЕПИГРАМАТИСТА

— Д-р Н. Вулић —

II ЕПИГРАМИ (Наставак)

Марцијал је као песник писао искључиво епиграме. Од њих се нама сачувало нешто више од хиљаду пет стотина, у петнаест књига.

Прва књига говори о јавним играма које је приредио цар Тит год. 80. по Хр. У тридесет и неколико песмица, колико их она броји, описује Марцијал, у главном, известан број сцена које су се десиле том приликом (отуда наслов de spectaculis). Ове игре биле су особито сјајне, али наш песник не зна за меру кад их хвали. Често он призоре које узима за тему упоређује са сличнима из митологије и увек му прве надмашују друге. Неки Карпофор, како изгледа јунак ових свечаности, надмаша му све митске хероје. Мелеагар није ништа према њему. Карпофор није убио само једног дивљег вепра као он, него још и највећег медведа што га је родио Север, једног дотле невиђеног лава, који би био достојан Херкулових руку, и једног пантера. „Да се Карпофор родио, Господару, — каже он на другом једном месту — у старо време, варварска земља не би била у страху ни од каквих звери, ни Маратон од бика, ни шумовита Немеја од лава, ни Аркадија од дивљег вепра. Он би хидру и Химеру убио с по једним ударцем, а огњевите бикове могао би упрегнути без Медеје. Он је достигао славу Херкулову; управо и надмашио је, јер је савладао на једанпут двадесет звери". Али што помињати овог јунака; та сад су и жене чиниле што је Херкул радио: једна је на пример убила лава! Врхунац у претеривању достиже пак Марцијал кад говори о Титу; ту је он онакав

исти каквог смо га видели у песмама у којима ласка Домицијану. „Једна дивокоза — прича нам једанпут — бежећи испред брзих молоских керова и заваравајући их на разне начине, опази Господара и, познавши га, стаде пред његове ноге понизна и као каква молитељка, и керови је не дирнуше. Господар је бог и има свету моћ, верујте, јер дивље животиње не умеју да лажу.“ Други пут вели: „Што те, Господару, обожава слон, пун поштовања и понизности, који је до мало час задавао страх и трепет бику, то није што му је тако наређено нити што га је учитељ научио: веруј ми, и он осећа да си ти божанство.“ Према Титовом амфитеатру нису ништа мемфијске пирамиде које иначе изазивају дивљење, ни огромни зид вавилонски, величанствени храм у Ефезу, и Маузолеј који лебди у ваздуху. Слике су у овој књижици махом страшне. Некаког несрећника разапели на крст, па онда пустили на њега медведа — „груди су му изложене бесној звери, као оно некада Прометејеве орлу“. Такве су и неколике представе из митологије. Једна је на пример приказивала Дедала где га растрже медвед, а друга је оживљавала причу о Орфеју: славни свирач свира, својом музиком привлачи стене и шуме, страшне звери приступају му измешане с овцама, силне тице слетеле, док на послетку и њега један медвед растргне. Али осим страшних има и неколико друкчијих тема. Особито се песнику допао један смешан догађај: једна супрасна крмача је добила такав ударац копљем да је кроз отвор који је оно начинило изишло једно прасе и „док је мати падала, оно је трчало по арени“. У једној је прилици опет цар показао ретку великодушност. Боре се два гладијатора, који су један другом дорасли и не могу један другог да савладају. Од стране публике више се пута тражи да им се да милост, али цар задуго неће да одступи од правила по коме борба престаје кад један од бораца подлегне. На послетку он им даје обојици слободу и у знак победе палмову гранчицу. „То није никад било досад — кличе на то Марцијал — да се двојица боре и да обојица победе.“ Ни остали епиграми у овој књижици нису без интереса. Тако на пример у једном се прича како је један носорог бацио бика у вис као какво перце; по другом једна припитомљена тигрица наједанпут је побеснела, на скочила на једног лава и растргла га, итд.

У Марцијалово доба био је обичај код Римљана да се на њихов велики празник Сатурналије шаље пријатељима, који нису могли бити позвати на ручак, по нешто од јела или пића, или друго штогод што се при јелу употребљавало. Уз ове знаке сећања и љубави

ишло је често по једно спроводно писмо с неколико речи о пошиљци. За ту потребу написао је Марцијал нешто више од сто двосложних епиграма (дистиха), који с три мало веће песмице, метнуте напред као неки увод, чине у Марцијаловој збирци претпоследњу књигу с насловом Xenia (поклони за госте). У једном од уводних епиграма говори нам песник о цени, управо ценама, по којима се његова књижица могла добити у књижарници. „Целу ову збирку Ксенија — гласи она — у овој танкој књижици моћи ћеш добити за четири гроша. Много ти је четири? Лепо; моћи ћеш је добити и за два, и опет ће књижар Трифон имати користи.“ Затим продужава: „Ове дистихе можеш слати гостима на поклон, ако кубуриш као ја с новцем. Над сваким од њих налази се наслов: „прескочи, ако ти што није по вољи.“ О својим Ксенијама Марцијал канда није имао велико мишљење. „Ма колико — гласи други један од уводних епиграма — да имаш велики нос, да ти је толики колики не би волео ни Атлас да има,[1] ипак не би могао да кажеш против мојих вицева ништа више него што сам ја рекао сам. На шта глодати зуб зубом? меса треба, ако хоћеш да си сит. Отров сипај на оне који су уображени, а ја знам да ове моје песме нису ништа. Ипак нису баш нула, ако их узмеш у руку, кад ниси сувише озбиљан.“ У сваком случају, овај је суд тачан. Јела, пића и т. д., нису била у стању да нашег песника особито инспиришу; ипак има и међу овим његовим епиграмима известан број њих који нису без ичега. Ево неколико таквих. „Алика.[2] Ја ти шаљем алике, а који богат пријатељ моћи ће ти послати меДљаног вина. Не хтедне ли ти послати, купићеш.“ „Репа. Ову зимску репу коју ти шаљем једе Ромул на небесима.“ „Лук. Кад ти је супруга баба и кад су ти удови обамрли, једи што више можеш лука.“ „Кобасица. Ја сам кћи пикенске[3] крмаче: зато сам снежном качамаку драг венац.“ „Мени дајте прасенце које још сиса своју лену мајку, а богаташ нека једе апулског дивљег вепра.[4]“ „Пилићи. Кад бих имао тица из Либије и Фазиде, ја бих ти послао од њих; овако задовољи се с тицама из авлије.“ „Печурке. Сребра, злата, хаљине, лако је послати, али је тешко послати печурака“. „Дроздови. Теби се можда допада венац од ружа или богатог нарда,[5] ја међутим волим венац од дроздова.“ „Патка. Патку треба истина изнети целу на сто, али једи само груди и врат: остало врати ку-

[1] Велики нос сматрали су стари као знак подругљивости.

[2] Неко јевтино пиће, налик на пиво.

[3] Пикена, област у старој Италији.

[4] Алузија на дивљег вепра из грчке митологије кога је убио Мелеагар.

[5] То су име стари давали различним мирисљавим биљкама.

вару.“ „Гушча џигерица. Погледај како је набубрела ова гушча џигерица: већа је него сама гуска! Мораш запитати заливљен: „„Реци, молим те, где је она то расла?““ „Кљукане кокошке. Кокошка се храни слатким брашном, а храни се и помрчином. Досетљиво ли је гурманство!“ „Копун. То је петао кога су кастрирали да не би много омршавио. Сад ће ми бити свештеник богиње Кибеле“ (gallus, како се латински звао петао, било је у исто време и име свештеника Кибелиних, који су се сами онеспособљавали за љубав). „Паун. Дивиш се пауну, кадгод рашири крила, ишарана дијамантима, и опет можеш, човече без срца, да га предаш немилостивом кувару?“ „Гуска. Ова је животиња сачувала Капитолински храм Јупитров. Чудно ти је? Још га пресветли Господар није био сазидао“ (јер је тај храм тек Домицијан довршио). „Острица. Овог часа дођох из Лукринског језера[1] сита, пресита. Сад осећам жеђ за племенитим сосом — garum.“ „Пурпурни пужеви. Неблагодарни човече, облачиш хаљине обојене нашом крви, и то ти није доста, него нас још употребљаваш и као храну.“ „Кечига. Кечигу пошљите за царев сто; тај редак поклон нека краси амброзијски ручак“. „Зец. По мом нахођењу, између тица најлепши је залогај дрозд, а између четвороножних животиња зец.“ „Срне. Дивљи вепар задаје страх зубом, јелена бране рогови: ми, мирне срне, шта смо него ловчев плен?“ „Атички мед. Овај ти је племенити нектар послала из Паладиних шума пустошитељка Тезејевог Химета — пчела“. „Фалернско вино. Дошло је вино испод синуеске[2] пресе. Питаш, под чијим је конзулством прављено? Није онда било конзула“ (т.ј. у краљевско доба). „Сигнијско[3] вино. Хоћеш да пијеш вино из Сигније, које затвара? Немој да будеш много жедан, да те не би сувише затворило“. „Сирће. Не треба да ниподаштаваш амфору нилског сирћета; кад је то сирће било вино, оно је још мање вредело“. „Тарентинско вино. Аулон,[4] славан с вуне и богат виновом лозом, теби нека даје руна, а мени вина“. „Помаде.[5] Помаде и вина никад не остављај наследнику; њему остави само новац, а помаде и вина утроши сам“. Књижица се завршује, као што је и почела, једним епиграмом у част цареву. Први гласи: „Да би Германик дуго владао над земљама и да би што доцније предузео управу над небесима, принеси

---

[1] Језеро, близу Напуља, чувено с добрих острица.

[2] Синуеса, варош у старој Италији.

[3] Сигнија, варош у старој Италији.

[4] Брег близу Тарента, чувен с вина.

[5] Стари су се за обед мазали мирисавим мастима.

Јупитру побожног тамјана“, а последњи: „Царе, теби зима даје ра̂не венце од ружа: ружа је досад била пролетње цвеће, а сад је твоје“.

Осим ове врсте поклона о којој је реч у Ксенијама, постојала је код Римљана на Сатурналије још једна. У приватним друштвима приређиване су за госте лутрије на којима су они добивали различне ствари. Овакви поклони дали су своје име последњој Марцијаловој књизи — apophoreta. Јер о њима говоре епиграми из којих је она састављена, изузевши прва три, који се и по величини разликују од осталих јер нису дистиси, и били су намењени да се читају при извлачењу дотичних згодитака. Апофорета, којих има преко две стотине на броју, не одликују се много духовитошћу. То каже и сам Марцијал; у једној од оне три песмице, на почетку, читамо ово: „То су трице и кучине — вели критичар — и ако има још што горе“. Ко то не зна? или ко пориче тако очигледну ствар? Али шта да радим, Сатурне, тих дана, од вина мокрих, што ти их је дао син Зевс на место неба? Хоћеш ли да пишем о Тиви, Троји или Микени? „Играј, рећи ћеш, ораха“. Нећу да губим орах“. Али кад се ови епиграми упореде са Xenia, они ипак у том погледу стоје боље. Теме њихове су врло различне, јер су и згодици могли бити врло разнолики. На рачун жена које су претуриле младост и које имају какву махну Марцијал прави уопште радо шалу, па и овде. Мужа који има стару жену дира: „На што ти чупави покривачи на пурпурној постељи, ако ти је жена санта леда?“ Чешаљ му даје повода да пецне жену којој је отпала коса. „Шта ће теби — вели он — чешаљ, од шимшировине и пун зубца, кад немаш ни мало косе?“ Другој опет, која има сувише развијене груди, каже: „Морала си узети читаву кожу од бика да се утегнеш, јер мидер не може да ти обухвати груди.“ Прашак за зубе вели дами која има лажне зубе: „Немам ја код тебе никаква посла. Мене нека узимају девојке, јер ја не глачам купљене зубе.“ О младим женама говори Марцијал дабогме друкчије. Код писаћих таблица каже: „Кад ти драгана буде писала да ће доћи, онда нећеш држати да смо мали поклон.“ Мидеру се обраћа о овим речима: „Мидере, задржи груди моје пријатељице које расту, те да ми рука имадне шта и да ухвати и да покрије.“ Прсник женски вели: „Не волим жене с великим грудима, него ми дајте младу девојку да јој милујем бела недра.“ Појас говори невести овако: „Сад сам доста дугачак; али, ако се под пасом појави слатко бреме, бићу ти кратак.“ За једну врсту хартије која се обично употребљавала за љубавна писма каже се: „Још је није ни прочитала де-

војка, а већ зна шта она хоће.“ Али та хартија може да послужи и за писмо за зајам (како би човек који је толико зајимао оставио зајам непоменут!): „Зато што сам тако мала — вели она —, мислиш да сам намењена драгани. Али се вараш: то писманце новац тражи!“ На цара није Марцијал ни овде са свим заборавио; и у овој му књижици на неколико места ласка. Један пут се он чуди што је цар купио једну Данају (слику Данајину), кад му се Леда бадава нуди. Једну сребрну статуу богиње Атине пита, опет, зашто има само шлем и копље, а не и егиду (штит), а она му одговара, зато што је сад носи цар.“ Папагај каже да је речи „Господару, здраво!“ сам научио. У једном епиграму, даље, пецка Марцијал једну од партија у циркусу: „Овај ти бич, вели он, неће ништа помоћи. макар ти тукао док не убијеш, ако имаш коња из црвене партије“. На сатурналијским лутријама могле су се добити и књиге; зато је песник посветио неколико дистиха неколицини знатнијих писаца. За Вергилија на пример вели: „Како је мали пергаменат обухватио грдног Марона! А на првој страни налази се његов лик.“ Како су књижари често добро зарађивали на песмама које су издавали видимо из овог епиграма: „Има људи који кажу да ја нисам никакав песник. вели Лукан; књижар који ме продаје има друкчије мишљење.“ Својој непрактичности и идеализму подсмева се Марцијал овако: „Сиромашне адвокате. Пошто пишеш песме које не доносе никакав приход, узми ово воловско срце: и твоје је такво.“ Поетастри, који су били многобројни и врло досадни у Марцијалово доба, неисцрпна су тема нашег песника, као што ћемо доцније видети. И у овој књижици сећа их се он и посвећује им овај дистих: „Неисписану хартију коју ти даје песник не треба да сматраш као мали поклон“. Сатурналијске игре су Римљани проводили врло весело; зато каже Марцијал за један печат од иловаче у облику грбоње: „Ово је чудовиште, мислим, начинио Прометеј у пијанству: и он се поиграо са сатурналијским блатом“. Чујмо на послетку и ово неколико епиграма из апофорета. „Игра с орасима изгледа мала и безопасна коцка; ипак често страда с ње деци тур“. „Робу кад што скриви не мораш песницом да ломиш зубе: дај му да једе пексимит који ти је послао славни Род“. „Торба само моли бога да не носи ручак философу који проси, го и обрастао у бради, и да му не служи као узглавље при спавању“. „Нема никакве опасности, ако паднеш с ових малих мазага; готово си више, кад седиш на земљи.“ (Наставиће се)

МЦИРИ

(ОД ЉЕРМОНТОВА)

IX

Летех дуго, куда? камо?
Не знам! На том путу само
Ни звездица није сјала.
Груди моје малаксале
Весело су удисале
Шумске ноћи свежост благу.
Бегао сам, дуго, бег'о,
А кад стадох, ја прилегох
Да ослушнем. Густа трава
Око мене у вис вије,
А потере нигде није!
Бура стаде. Светлост бледа
Ширила се ко пâс јасни
Измеђ земље, тамна неба;
У светлости ја угледах
Оштри поруб гора красних.
Непомичан лежах немо.
У гудури шакал вије,
Ил' ко дете загубљено
Плаче, кô да сузе лије,
Ил' ненадно тек светлуцне,
То међ стењем змија вије,
Ал' у мени страха није,
Кô звер дивљи бејах и ја,
Скривô сам се као змија.

X

А подамном, у дубини,
Поток, буром набујао,
Хучно грмећ у тамнини
Срдито се разлегао,
И ја појмих тај разговор,
Неумукли и вечни спор,
Што га с њиме воде стене,
Час умукне, час силније
Стогласни се јек извије,
И гле, магли у висини
Птице поје; у даљини
Исток руди, а ветрићи
Међу лисјем лепршају,
Пренули су и цветићи.
Да дочекам зору плаву
Дигох и ја своју главу.
Осврнух се; што да тајем,
Захвати ме страх немио,
Над безданим лежим крајем!
Вал студени где се вио
Степенасти слад је био,
Но туда је зли дух само
Ступô кад је с неба пао
И у бездан ишчезао.

XI

Врт Божији око мене,
Цветне дуге, а по цвећу
Сузе с неба проливене,
А вињаге по дрвећу
Разметнуле тако јасно
Зеленило своје красно.
Испод лисја што зелени,
Кô обоци скупоцени
Виси грожђе обилато,
Те птичица мами јато.
И ја опет земљи падох
И понова слушат стадох;
Чаролијски гласи ови
Шаптали су по џбунови,
Кô да зборе о тајнама
Земље црне, неба сјајна.
И природе купно гласи
Прелише се; нигде само,

Кроз: осана светог часа,
Не чух гордог људског гласа,
Мисô што ме текну тада
Њој ни трага нема сада,
Радо бих је причат' био,
Не бих ли се уживио
У то јутро. Зрак небески
Блистао је, — лет анђелски
Тамно око спазило би;
Тако беше свуда зрачно,
Ведро, јасно и прозрачно!
Душа, око, тонули су
Док подневне жеге нису
Разагнале маште миле,
Мене жеђу уморпле.

Драг. Ј. Илијћ

ДÂЋА

— Милета Јакшић —

Једне године, некако у лето, разболео се мајстор Тома, боловао ту јесен, вукао се целе зиме, па најпосле умро; заклопио је за навек своје очи, управо *око*, јер је само једно и имао, — једно, киклопско око које је тињало мутним сјајем испод густе, проседе обрве, као угашено зимско сунце кроз суре облаке. Умро је тамо, на крају села у својој „бугарској“ кућици, коју је он сам саградио од земље и блата као што ласта гради себи гнездо. Дошавши подавно овамо од некуд из света, сам без жене и деце, он је као самац и умро: немајући никога од рода, нико га у тај мах није ни дворио, нити је кога било да му придржи самртну свећу. Укућанин његов, мајстор Петар, такође дошљак, који је с Томом у једној соби становао, јер више соба у кући није било, отишав послом у суседно село, оставио је болнога Тому на комшиници, баба Рави, али баба Рава, пошто мајстор Тома беше убоги сиромашак, не надајући се никаквој награди за своју дворбу или бар каквој даћи у случају да Тома умре, походила је болесника само једанпут.

На неколико дана пред смрт Томину — било је крајем марта — после дуготрајних кишâ и лапавицâ, настаде топло пролетње време. Тако и то јутро, када је Тома умро, освану ведар дан. Са угасито плавог неба весело трепераху широки зраци пролетњега сунца као златна, топла крила, загревајући хладну и влажну земљу; у селу кукурекаху петлови; са накиснулих тршчаних кровова и ђубришта тихо се дизаше пара; по оградама напупио живи плот и зова; около јендека, пуних мутне воде и око бара на крају села потерала врба, на излазу зелењаше се трава и под јаким сунцем мило синуше прве бледо-зелене боје пролећа; мајстор Томина гуска, не добивши то јутро свој обичан оброк, љусака од кромпира,

подиже грају довикујући се са гускама из села, као да је хтела да објави смрт Томину, само што њено необично, преплашено гакање нико од пролазника није разумео.

И ко зна кад би се дознало за Томину смрт, да тога дана не дође кући из другога села мајстор Петар са неколико папирних форинтача за овењачом. Путем, журећи се кући, Петра је одушевљавала помисао како ће Тома да се обрадује, када му покаже зараду јер због тешке болести Томине, којега је Петар морао дворити, а и због ружна времена када се нигде ништа није могло зарадити, већ им је давно било понестало новаца, заједничких новаца, те Петар, чим се указало лепше време и чим је опазио да је Томи мало лакше, оде на посао.

Њих двојица, као мајстори самоуци, подмиривали су све потребе у селу и околини, а таких потребâ било је увек: они су правили капије, тарабе, валове, колевке, мртвачке сандуке, копали су бунаре зидали куће, лепили таване, и т. д. и т. д. И све што би заслужили, било је заједничко. Обојица нежењени и женомрсци, на које су сељаци, као на дошљаке с неповерењем гледали, презирући их помало и ако нису без њих тако рећи могли бити, — они се уортачили, сродили се и живели у заједници, у једној кући, у једној соби. Бескућника Петра примио је Тома у кућу бесплатно, нити му је кад на ум падало да од њега иште кирију.

Еле, када Петар ступи у кућу, затече Тому хладна и непомична на кревету. Петар застаде збуњен с почетка, обазре се, не зна ни сам за што, по соби, као да је тражио смрт негде у буџаку, ухвати још једанпут Тому за руку, за тим му подиже капак на оку, које не погледа у њега, већ некуд ван њега, па се опет заклопи. Онда ветар скиде капу и, као преварен у нади, хукне, баци капу за пећ, и готово гласно рече: „Умро је!“

Мајстор Петар је знао и надао се да ће Тома умрети, али Тома умре баш онда кад се Петар најмање надао. И тако када се најзад потпуно уверио да је Тома доиста мрвав, Петра наједанпут обли хладан зној и он се од нечега поплаши, па хтеде истрчати из куће на сокак да ма коме јави или бар људима довикне да је Тома умро, јер је осећао јаку неодољиву потребу, да то коме било саопшти, надајући се да ће та вест људе тако поразити као кад би им вио да црква гори или би се друга каква јавна, општа несрећа згодила; хтеде преко зида да викне комшију, с којим није живео љубави нити је с њиме говорио, — али се опет врати, па, сетивши најпосле да Тому треба сахранити и да за то треба некакве при-

премс учинити, истрчи гологлав и усплахирен на сокак и пође у у село не знајући ни сам куда.

Међу тим по сокацима, пред кућама, на пригревку стојали су, седели и лежали људи, — све је њих из мрачних соба измамило топло сунце. Неки од њих, који опазише Петра где иде гологлав, упиташе га ко му је умро, али, за чудо, све те људе што се предаше утецају пролетњег сунца, Петрова вест не само да не порази, већ кад им Петар одговори да је умро Тома, они расејано погледаше у њега и наставише свој питоми, весели пролетњи разговор; а један међу њима, који је лежао потрбушке, издиже главу и чкиљећи на једно око, дремљиво гледну у Петра, па брзо, намичући шешир на очи, намести се опет онако, како би га сунце могло боље пећи у врат и у леђа, као да је хтео рећи: „а шта ме се тиче? Сунце греје, а ја сам жив!“

Уз пут, враћајући се из варошке куће где је од кнеза измолио две старе општинске даске да начини Томи мртвачки сандук, Петар сврне у крчму, купи повеће стакло ракије, оде попу да му јави за смрт Томину, нађе црквењака па му рече да Тому огласи у велико звоно и да подуже звони, и, када мало за тим у непомичан ваздух пролетњега јутра као звучан камен на мирну водену површину паде тежак, дубок звук са торња сеоске цркве, а мајстор Петра такну нешто у срце, звук му тај испуни груди неким немирним али свечаним осећајем, и он, крстећи се широким замахом руке, нађе се у великом и важном послу, спремајући се да Тому погребе. Два, три дерана, који се у тај мах десише на сокаку, отрчаше у цркву да помогну звонару звонити. Трговкиња Мара изиђе на дућанска врата осврћући се радознало и тражећи некога да запита ко је умро. Обративши великим звоном, које оглашаваше Томину смрт свечаним звоњењем у три дуга размака, пажњу целога оног краја на смрт друга свог, Петру спаде с душе неки терет, он се ослободи некога тешког и нејасног страха, који га обузе у тренутку када се уверио да је доиста изгубио свога ортака и пријатеља. „Све што сам зарадио нек' иде на његову даћу!“ говорио је Петар у себи одлучно, са узвишеним осећајем пожртвовања, посматрајући људе, мимо које је пролазио кад се враћао кући и опажајући да су сви упрли оч[illegible] у њега као да су ипак најпосле појмили значај Томине смрти п[illegible] нису више равнодушни као у почетку већ га гледају ћутећки, [illegible] неком тихом, жалостивом озбиљношћу, погледима којима изражава[illegible] немо саучешће Петру. Тако је то бар Петру изгледало, јер му с[illegible]учешће и пажња људи беху некако потребни.

Код саме куће застаде он гомилу дечурлије, која се искупила

пентрала на прозорчић, завирујући радознало и са страхом у мрачну, жалосну собицу где је Тома лежао мртав на свом кревету. Чим деца угледаше Петра, распршташе се као поплашено јато врабаца, а када беху подаље од Петра, зажагорише опет као и врапци када падну на други џбун. Петар је чуо весео, сложан кикот, јер неки од деце довикну Петру погрдно име Томино, којим су га за живота у смешну јарост доводили, али Петру сада не паде на ум да се по свом обичају на децу naљути и да их појури, јер је децу исто тако мрзео као и жене, већ са готово нервозном журбом прионе да зготови мртвачки сандук свом умрлом другу, очекујући непрестано да ће људи, који се звоном узбунише, нагрнути у кућу, а дотле треба све да је готово. Узме дакле конопац па измери Тому, одеље старе даске те дођоше као нове, исече их, слупа од њих самарицу, и, пијуцкајући ракију, осети прилив енергије и, чак, неке мутне узбуђене радости, опреми Тому и положи у сандук сам, без ичије помоћи. После тога оде до гробара, замоли га да ископа раку, обећавши му ракије; наиђе у повратку на баба Дивну где седи на пригревку; њено мрко, старо лице обасјава пролетње суце, те оно дође као лице у мумије, коју су онај час извадили из хиљадугодишњег мрака. Петар је бојажљиво замоли да дође, да се нађе око покојника. И ако је мајстор Петар мрзио жене у опште, а старе жене нарочито држећи о њима да су вештице и отровнице, мислио је ипак да без жене, а нарочито без баба, не може бити ни један самртник, — оне су ту неизбежне, као што су неизбежне муве, црви и вране код стрвине. Али му оне сада не само преко потребне беху, да би се, обичаја ради, нашле око самртника, него он осећаше потребу, да и њега окружи што више људи, па их услед тога позиваше понизно, страхујући чисто да ће му позив одбити, позиваше их кротко, осећајући неку братску, хришћанску наклоност према свима људима и уверавајући себе да је његова мржња претерана и неоправдана била.

Мало по мало па се по селу рашчуло за смрт Томину а вест да ће бити много ракије и да Петар, осим тога, приређује баш праву даћу, примише у комшилуку са чуђењем и неверовањем. И скоро све старе жене и бабе из комшилука, а неке и из даље, које већ и сметнуле с ума да је у селу живео неки Тома, упутише његовој кући.

Подигла се прва комшиница, баба Рава, обукла црну хаљину, везала се црном марамом с белим бобицама, скрстила руке и ушла авлију, клањајући се и љуљајући се са стране на страну као нека ...ајница, па, уздахнувши неколико пута, рече Петру, који је, го-

логлав и свечано, као да прихваћа свечарске званице, дочека ни прагу од куће.

— Леле мене, дакле умре Тома? и погледа Петра погледом пуним саучешћа као да је Петар услед Томине смрти остао сироче.

Петра чисто дирну израз тога њенога погледа.

— Ето умре.... без свеће.... бог да га прости, одговори Петар уздахнувши и понуди бабу ракијом.

Баби се учини да то Петар њој пребацује што се као комшиница није могла наћи Томи на умрлом часу.

— О, ко би се над'о, ко би се над'о, одговори она узнемирено, извињујући се уједно, жалостиво уздишући и љуљајући се: — тако изненада, тако изненада!

И баба нагне боцу с ракијом, гутне два, три гутљаја па се намршти, купећи своје смежуране усне као да је хтела рећи: „та мани збогом ту ракију, нисам ја за то дошла.“

— Сви ћемо *тамо*, сви... говораше Петар као за себе и, уздахнувши, погледа расејано некуд у страну па пропусти лагано жену у собу где је самртник лежао

За баба Равом дођоше и друге жене са скрштеним рукама, клањајући се и љуљајући се са стране на страну као по неком пропису и рекоше тихо и све у један мах:

— О, о, даклем умре мајстор Тома? Тако изненада, тако изненада!

— Умр̂о је, бог да га прости.... без свеће, одговараше Петар једно исто, па пропусти жене у собу.

А баба Рава која је прва дошла, окади мртваца тамјаном, и у собици се разли ја, загушљив мирис од чамових дасака, воштане свеће и тамјана, те соба доби мирис и свечано-тужни изглед самртничке собе.

Онда жене, тихо, као да свршавају неки обред, окружише мајстор Тому и с једне и с друге стране, седећи на двема дугачким шареним клупама и разговарајући се уздржано, полугласно као да не би узнемириле самртника у његову вечиту сну, завириваху у покојниково лице и хваљаху његове врлине. Од времена на време, жене се обређивале ракијом, питкајући се и одбијајући од себе бардачић као да хтедоше рећи: — па дё, баш ми је *сад* до ракије!

У тескобној соби била је тишина као у капели; само се чуо шапат женâ и прштање пламена од воштанице, која је, забодена у лончић са житом, горела непомичним, дугуљастим, црвено-жутим пламеном чело главе покојникове, претећи каткад као око, у које налеће мушица; у соби као у нетакнутој црквеној тишини с пољ

се чули јасни дечји гласови и цвркут врабаца на багрену пред Томином кућом.

А Петар, када виде да се жене преко његова очекивања искупиле и да му својим доласком указале пажњу и дадоше утехе, доиста се утеши, али не за случајним па ипак нераздвојним другом својим Томом, јер оно што он осећаше услед Томине смрти не беше жалост за њим, већ неки немир, нејасан страх, због којега му је мучно било сам остати са покојником, страх може бити од оне тајанствене сенке, коју је назрео или уобразио да је видео у буџаку онда када је први пут ступио у кућу и, угледавши мртвог Тому, обазрео се по соби као да се увери, да ли је кога било код Томе када је умирао. И услед те пажње, коју му жене указаше крај свега тога што су знале какво мишљење има Петар у опште о женама, Петар је држао да је обвезан да их нуди ракијом, да облеће око њих, да им уштеди сваки труд и посао око приређивања даће, па за то подстицаше ватру на огњишту, псоваше и ућуткиваше децу која су искупила, и једнако осећаше кривицу своју пред женама, које се ради хришћанске дужности умеле да савладају осећање увреде због Петрова пређашња понашања према њима. Тако је осећао и мислио мајстор Петар.

Прође неко време. Међу женама настајаше живљи разговор. У кујни, на огњишту, у великом бакрачу поче клокотати месо спремљено за даћу и мирис његов брзо се рашири по кући, и продре у авлију па и на сокак. Увлачећи се у нос женама, мирис тај пробуди немир и нестрпљење у њима, чулну радост у њиховим утробама; оне се почеше врпољити. Осетивши тај мирис оне у једанпут ућуташе, згледнуше се, и, кријући једна од друге исти осећај и исте помисли, оне усиљено и све у исти мах наставише разговор.

Прође сахат, два, а свет се поче све више скупљати: дођоше и звани и незвани. Неки само свернуше, завирише па одоше. Неки дођоше из подсмешљиве радозналости, а највећи део дође на даћу. Око подне беше пуна соба, кујна и авлија. Неки извириваху преко комшијског зида.

Петрово расположење поче се мењати, он се узнемирио и ужурбао; разбарушен, ознојен, збуњен, провлачио се он кроз гомилу дечурлије, Цигана, просјака и богаљева, из собе у кујну и обратно, па онда на авлиска врата, извириваше на сокак ишчекујући свештеника; но време је пролазило, подне је превалило а свештеника никако нема. Али Петра не узнемириваше толико то, што свештеник још није дошао, колико га је поплашила та гомила, кроз коју се он провлачио, гомила прљаве деце која дођоше на даћу са дрвеним кашикама

у руци, тупа лица просјака, који већ три сата чекају, а чека ли би бог зна докле за комад хлеба, за гутљај чорбе или ракије, гомила која није дошла из „поштовања према покојнику", као што се то вели, већ руља, која није познавала ни Тому ни Петра, гурајући се напред и назад, потискујући и чепајући једно друго, гомила је носила собом и Петра, и он на један пут паде духом, осетивши да је он у тој гужви последњи, јер до сад, док друштво беше мање, указивала му се, бар тако Петар мишљаше, нека пажња и неко саучешће као покојниковом најблискијем другу и мало те не сроднику, или као човеку коме се у кући жалост десила, а сада нико и не обраћаше пажњу на њега. „Шта је то?" мислио је он бришући рукавом знојавно чело. „За што је толики свет овамо нагрнуо... неће бити доста за све... Биће свађе и отимања... Ружно... Ларма као у крчми", настављаше он своје мисли, слушајући из собе све живљи разговор па чак и псовку међу женама. „И смеју се", примети Петар са страхом. „Мртав човек лежи на столу, а оне се смеју... Коме? Мртвом човеку? Код другог самртника, знам, плаче се, а овде се смеје". Ушавши узбуђен у собу, Петар се упрепасти, када крај њега прође баба Рава, псујући и ћушкајући дечурлију око себе, гурајући и Петра у слабину својим оштрим, мршавим лактом. Изгледаше као да је она на себе узела дужност да начини реда међу светином, и отуда она галама, псовке и смех, који је Петар мало час чуо. Али њу Петар једва познаде, јер на њеном лицу неста пређашњег израза скрушености, — она гледаше блесасто, пијано, и гледајући у Петра и очевидно непознавајући га, рачунаше и њега међу оне, који неред праве па крешташе на њега: „А шта ћеш ти овде? Ко те је звао? Напоље, ко нема посла!" „Та је пијана", помисли са ужасом Петар, „пијана као земља", говорио је он у себи, сав блед, неразумевајући каква се то промена међу женама дешава. Као маторе кокошке кад кљуцају пилиће и младе пилке, бојећи се да им не отму зрно, тако се оне сад зграниле на децу гонећи их на поље да не би морале с њима делити даћу...

Међу тим је Тома непомично лежао у тој жедној и гладној гомили, која је једва чекала да се његово мртво тело одатле уклони. На њега се нико више није обзирао, али му ипак оставише мало места, оставише га из невоље да ту лежи као оправдање, као прост titulus bibendi... Поглед Петров паде на Тому. И Петру се учини да Тома осећа свој незгодан положај и да је због тога огорчен и да му се то огорчење види на мртвом лицу. Она дубока и страшна бора међу његовим обрвама говорила је да је он огорчен. „Он мртав, а оне се веселе", мислио је Петар с болом и злобом у срцу. „Оне

пију, отровнице“. — Петар не доврши мисао, али му срце прекипи и он хтеде скочити да од жена отме ракију, учини му се, да је то ракија, коју је покојни Тома требао попити, јер је купљена за заједничке новце, од крваве зараде њихове. И то је неправда: оне, које је Тома за живота мрзео, пију ту ракију, па бар да пију за покој душе његове, већ, напијући бардак, гледају у мртвог Тому, и, чини му се, намигују једна другој, као да се ругају покојнику и пркосе му; а Тома не може да се макне, не може да их спречи, да му тако рећи испод носа не потроше његов оброк. Него, она дубока, страшна боја међу Томиним обрвама зове у помоћ, на освету. „Да их растерам!“ помисли Петар и заборави на своје обновљене братске осећаје према мрским женама, заборави на страх од оне страшне црне жене која је украла Томину душу у тренутку, када код њега никога не беше, страх од оне сенке, која га је цели дан вребала а која му није могла нахудити само због светине коју је нарочито за то и окупио око себе.

И тако Петра обузе опет она стара мржња, која му порасте у грудима да је једва дисао; он подиже руке са стиснутим песницама, али му руке саме падоше, па осети опет своју немоћ, страх од оне аветиње од које га је само галама око њега штитила...

Око два сахата после подне дође најпосле и свештеник са старом похабаном одеждом под пазухом, са угужваним десним образом од спавања после ручка; с једним ђачетом дремљиво очита опело, прелије самртника вином, људи покрише сандук поклопцем и спровод се крене на гробље. Спустише Тому у раку, навалише на њега грдну масу промрзле, влажне земље, пободоше му чело главе велики крст, запечатише му хумку бусеном увеле траве, па га оставише.

Идући на гробље и враћајући се с гробља, Петар се међу пратиоцима осећао са свим усамљен, сметен и изгубљен. А када је дошао с гробља кући и не затече Тому у кући, њему западе у душу као камен терет неки.

Жене пак и не чекајући да их Петар понуди, навалише на месо, отимајући се о делове заједно с децом и Циганима око велике чиније тако, да су Петру дошле одвратне те бездушне жене са црвеним, пијаним лицима, као да се напиле људске крви и најеле људска меса, као да су самог Тому појеле, јер јеђаху на оном истом столу, на ком је мало час покојник лежао. И тако се оне наједоше и напише све за душу покојног Томе, и ракија најпосле овлада њима и поквари им на лицу израз притворне жалости и скрушености, израз, који су оне још код куће наместиле и, чувајући га с тешком муком, изашле с њиме пред Тому и обрадовале га помишљу да ипак

има у људи саучешћа према сиромасима и да ће бити учешћа у жалости када буде да и он умре. Али тога израза неста сада на њихову лицу: црте им се расплинуше од ситости јела и пића....

Посматрајући све то, Петар се, разочаран уклони тихо из куће, оде у врх авлије, па седе на полуобрушен зид и, осећајући тиху језу, он се беспомоћно предаде у наручје оној тајанственој сенци.

Из куће се чули пијани, замршени гласови: свађа, па песма, па опет псовка. Али Петру се чинило да све те ружне гласове слуша из неизмерне даљине, која га је бесконачним простором растављала од њих, од живих; дође му као да је он покојни Тома и као да невидљиво, само духом присуствује *својој* даћи и слуша како се ругају његову мртву телу, али је он мртав и нема снаге да устане и да их оштро укори. И Петар се стресе те га на једанпут ухвати велики, неодољив страх, а сад је већ уверен био да нема за њега на свету блиске, добре душе да га од тога страха ослободи и утеши, — страх од самачке, тешке смрти.

Утонуо у црне мисли, Петар и не опази да је галаме нестало, да се већ и сумрак почео хватати.

На западу је тињала последња румен заходнога сунца, Петра обухватаху хладне, невидљиве руке мразнога вечера. На тамном небу ницаху звезде. У оштром вечерњем ваздуху осећао се мирис дима из сеоских оџака, јер још не беше прошло време последњих мразева. Тешким кораком уђе Петар у собу, у којој беше мрак и тишина, немила тишина собе из које је мало час изнесен самртник. Петар осети да је сам, сам као у гробу.

Са затвореним очима лежао је Петар на хладном банку од пећи.... Тома је умро, сад је на њега ред, — мислио је Петар. И њему се чинило да је већ у гробу, управо, он је силно желео да је већ погребен, јер га спопаде страх за тело кад умре. „Тома је умро и ја сам га сахранио, а ко ће мене сахранити? Ни једне душе неће бити да се на мене сажали. Наругаће ми се већма него Томи...“ И у Петру почеше да се рађају необичне мисли, сабушни, мрачни планови не о самоубиству, већ о свом погребу, који не би људи извршили, који би он сам над собом извршио, када би на пример поткопао зид у својој авлији па га подупро, па, када му дође смртни час, а он да легне под тај зид и, умирући, да гурне подупирач, зид да се сруши па да га затрпа, — али, тај начин учинио му се немогућ. „Или, за што Бог, када нам већ узима душу, не узме и тело, него га оставља земљи, поверава га бездушним људима да му се ругају?“ Тако се питао Петар, затварајући очи и грчећи се на банку, али ни на једно питање ни од куда одговора,

само мрак и мучаљива тишина... На мутном прозору, кроз који продираше сутон ноћни, задрхта зрак вечерњаче звезде. С поља, близу над кућом, зачу се злоолутно крештање совино. И преврћући се у мукама и желећи да га нестане, да ишчезне, у његовим грудима поче срце глухо да јеца. Петар стаде да плаче горким, невидљивим сузама не само за изгубљеним другом својим Томом, већ и за собом, оплакујући уједно судбину, горку смрт човека самца, који умире без игде икога свога, без самртне свеће.

РУЂЕР БОШКОВИЋ

(ПОГЛЕД НА ЛИТЕРАТУРУ И КРАЈНЕ КОНСЕКВЕНЦИЈЕ ЊЕГОВЕ ФИЛОСОФИЈЕ)

НАПИСАО

ПРОФ. Коста Стојановић

УВОД

Шта је ово што нас окружава и што се зове свет? Овај низ појава што се непрекидно јавља пред нашим очима и што нас изазивље на размишљање о узроцима његовим, у својој битности још је проблем онако исто као што је био и за времена првих мислилаца. Материја и сила, на што су научари свели сву ову разноликост, и јесу оно око чега се води спор толико векова, и што природом својом не даје ни мало изгледа да ће се кадгод моћи исто питање прецизно решити. Оно што нас гони да застанемо код ове или оне философске идеје о материји и сили, то је прво радозналост људског ума, и вечита неизвесност последњег узрока свих појава природних. Оно што се добије проматрањем тих философских система, то је начин схватања последњих узрока развоја феномена, срећивање и груписање наших истина из закона око извесних кардиналних принципа философских. Једно с тога, а друго што философија Р. Бошковића има свог престижа у савременој философији; ја сматрам да ће доиста интересантно бити да се мало зауставимо на главније принципе његове *једноставне атомистике*.

Ја рекох једноставне атомистике, јер се тако називље његова философија за разлику од других теорија философских о материји. Све теорије философске, како античког доба тако и новог времена, могу се у главноме поделити на двоје: на материјалистичку и идејалистичку. Материјалистички системи философски узимљу да је материја нешто што својом егзистенцијом може утицати на наша чула и нас учинити примчивим о својој битности; идеалисте пак

веле, оно што се узимље да има подлогу материјалне природе, а то је физички свет, он је само део психичког или духовног света, то ништа друго није до једна страна овога вечитог духа из кога све истиче и који је све створио. Има још једно гледиште философско које негира реалну егзистенцију света и узимље да свет у толико постоји, у колико је човек свестан да о њему има преставу. „Свет је моја престава.“ Да мене није не би ни света било — значи да свет постоји ни више ни мање но од наше милости — тако веле неки велики философи. Колико који од ових праваца има преваге над другим то сад нећемо претресати. Ми ћемо прећи на материјалистичку философију и то искључиво на погледе Бошковићеве о материји.

Код философа који се у томе слажу да овај свет, схватљив нашим чулима и умом, има за своју подлогу материју, долазе разлике отуда што различито схватају природу своје подлоге — материје. Неки од њих узимљу да је материја састављена из атома и молекила (сићушних делића материјалних), неки пак, да је материја једноставна. Неки пак узимљу да су ти делићи материјално само извори неких сила, да сами делићи нису материјалне природе, већ да агрегација њихова чини материју као смесу из које се подиже после цела васиона. У тим пак центрима сила̂, што их неки узимљу за атоме, лежи зачеће целе висионе. Ово последње гледиште јесте Бошковићево и ми ћемо у следећем изнети начин и пут којим је дошао до њега, као и све конзеквенце, које су се могле из истог принципа извести.

I

Бошковић је своје мисли о природи материје и унутрашњим молекиларним силама изнео у делу: Philosophiae naturalis Pheoria, а после двадесет година он је исте мисли лопунио у примедбама својим на дело Staje-во Philosophiae recentioris libri decem (Rad jugoslavenske Akademije 630. стр. 87, 88, 90, F. Marković). Поред ових дела главно је још, ради ових двају закона, нарочито дело Бошковићево De lege continuitatis.

У своме дедуктивноме доказивању, какав је у опште начин свију философа, Бошковић полази тако рећи од очигледних истина (аксиоме) па и једне природне појаве обичне, доводећи њено тумачење у склад са природом тих основних истина у природи. Одатле дедукује главне принципе своје философије. Бошковић је нарочито уочио ова два кардинална закона природна: *Закон непрекидне поступности* и *закон непробојности*. Да су ове две истине очигледне и

да не требају доказивање да постоје, јасна је ствар, али кад на истим основама почива цео један систем философски, онда се ми морамо мало изближе зауставити на Бошковићев начин извођења истих закона.

а). *О закону непрекидне поступности.* Овај се закон дâ констатовати на свакоме кораку у природи. Он лежи у поступним менама особина природних ствари и појава. Промењљиве количине, назвале се ма у коме смислу, нису у стању извршити исте мене без сукцесивности у прелажењу из једне фазе у другу. При рашћењу биља, животиња опажа се увек поступност и то непрекидна, ништа скоком не бива.

Ништа се у природи не дешава у једноме моменту, све то бива у сукцесивним тренуцима времена. Бошковић прелази на доказивање општости овог закона за целу васиону. Он узимље пример из аритметике о бројевима и из механике о времену. Он вели да се од броја једног до другог долази такође поступно, поступно бива преношење од негативних количина ка положним и обратно, говорећи да нула, која стоји на граници тих двеју група бројева, у самој ствари, и јесте она веза што потврђује закон континуирности, јер се она само лајицима и чини да ништа не преставља, док се у науци она употребљује као символ извесне величине бројних количина. Данас кад се говори и о имагинарним количинама могла би се Бошковићева идеја о континуирности попунити тим што и оне чине једну поступност међу собом, а и заједно са свима стварним рационалним и ирационалним количинама. Време је, вели он, такође низ узастопних тренутака бесконачно мале трајашности, које бесконачном својом множином дају примчиву трајашност. Кад је тако са временом, онда логички излази да је то могло бити и са свим појавама, које се у времену дешавају, јер место на коме се развијају исте појаве, то је простор, јесте један континуиран низ толиких идеалних, као што Бошковић вели. Појаве, које се нас тичу, а које се по овоме закону морају управљати, то су *кретање*. Кретање једне тачке, то је мењање њеног места то је прелажење њено из једне тачке у простору у другу за исто време. При томе прелажењу морају се поступно прећи све тачке у простору на путу по коме се тачка креће, и то у сукцесивним тренуцима оног времена, за које се тачка материјално кретала. Кретање тела и материјалних тачака бива брже или спорије, што зависи од нарочитих узрока. Но да се и брзина код тела која се крећу, па оне расле или опадале, морају владати по истоме закону, и то је јасна ствар. Брзина код тела, која се крећу. зависи од извесних сила, па пошто промене

код свију појава природних па и код сила бивају сукцесивно, то и брзине које су резултат тих сила морају се сукцесивно мењати: расти или опадати. На овај исто научни начин (индуктивни) Бошковић и даље небројено многим примерима објашњује закон о непрекидној постуности. Као филозоф, он не заборавља да употреби и философски — метафизички метод — дедуктивни начин, ради доказивања свог овог општег закона у природи. Ми ћемо се мало зауставити и на овај метод, који Ф. Марковић називље формално логичким, највише из обзира тога, што се истим методом за објашњење свог закона служио и Бошковић, јер мислим да је, како смисао тако и сличност горњег закона, довољно илустрована споменутим индуктивним методом.

Дедукцијом се доказује једна ствар од општих закона на појавама које су подвргнуте истом закону. То је са свим обрнути начин доказивања индуктивноме методу. Тако је Бошковић пошао од тога, да исти закон постоји, па онда доказује, кад исти не би постојао, онда би морале наступити логичке контрадикције у многим стварима. На пр. кад би повукли једну геометриску црту или уочили извесно кретање механичко у извесном времену, па ако би се скоком прелазило у једном тренутку из једног положаја у други, то би, вели он, у истоме тренутку, постојале две величине, и предња и задња, што не допушта закон логичке контрадикције. Сваки низ количина или тренутака има своје низове чланова таких да они улазе као почетни и задњи, ако бива свезивање истих низова. Ако овај закон постоји, вели он, онда би ми се могло пребацити да стварање и уништење (creatio et anihilatio) одступа од овог закона, т. ј. да међу њима нема поступности. Но и то не стоји. Он тумачи небиће као нешто што не постоји, па као тако и неможе имати својих веза са реалним стварима, као што одређена количина кретања или низ реални каквих количина морају при ступању у везу са реалним стварима да одржавају закон непрекидне поступности. Оно што је ништа нема својих чланова, па нема ни првог ни последњег члана, са којима би се могло везивати са реалним феноменима. Има ствари, вели Б., које би на први мах изгледале да се не покоравају закону поступности. Растојање материјалних тачака, ма какво оно било, није ништа да би изгледало да се овде прекида сукцесивност, већ је то једно реално стање пробојно и збијено. Одречне су количине такође символ стварности, и макар да оне то нису и т. д.

На овај начин мислим да је довољно експлициран Бошковићев начин непрекидне поступности Он је за исти употребио масу примера при доказивању и једним и другим методом, одбијао при-

говоре философа, да ако исти закон постоји, морају извесни феномени стајати у контрадикцији и др. Све је ово учинио Бошковић с тога, што тежиште целе његове атомистике почива на овоме закону, као што ћемо и ми то разјаснити.

Закон непрекидне поступности познат је био још и старим философима. Њега је познавао и Аристотело. Поглавити проналазач истог закона је Лајбниц, коме је овај закон био такође полазна тачка за његов философски систем. Позната изрека natura non facit saltus, добила је преко ових научара, као и преко Бошковића, свој значај и у науци, а и у данашњем веку нема ни једнога, који не би са овог закона полазио, као са неке очигледне аксиоме.

б). Други основни закон на коме почива Бошковићева атомистика јесте закон непробојности. Смисао је овог закона тај да два тела не могу у истом времену бити на једном месту. Данас физика признаје потпуно овај закон, али ми ћемо се и овде упустити мало у његов начин доказивања да исти закон мора постојати и да се по истом закону морају управљати све природне појаве. У расправи Ф. Марковића о философији Р. Бошковића вели се да је исти закон Бошковић рачуном вероватноће доказао да мора постојати, не само за видљиви свет већ и за свет атома и то у делу Supplementi de spatio et tempore (Rad J. Akad. 647. стр.). Смисао његова доказа је овај. „Пошто је у могућем непрекидном простору број мјесних тачака безконачан, а коначан је број збивних мјесних тачака у којима су стварне тачке: то је неконачно невероватно, да би икад икоја тачка ствари дошла у исту тачку простора, у које је икад била буд која тачка иста или друга; а тим више је неконачно невероватно, да би икоја тачка ствари икад дошла у исту тачку простора, у којој је истога часа и која друга тачка ствари, т. ј. да би се двије тачке ствари збиле или пробиле.“ Неконачна је невероватност што и немогућност.

Бошковић, даље, индуктивним путем доказује да је овај закон општи за целу природу. Но пошто и данашња наука у њ не сумња, довољно је што смо нешто мало из његовог умовања изнели. Остаде нам да видимо шта он вели о неким изнимцима. Бошковић вели да има привидне пробојности, на пр. кад кап течности пролази кроз које чврсто тело, или кад зраци светлости то чине. Но ово је, вели он, обмана, јер увек међу делићима, који дотична тела састављају, има довољно шупљина да сунчани зраци као и кап течности може проћи а да се не повреди ни мало закон непробојности. На овај начин и данашња наука тумачи ове појаве. По схватању данашњем, међу молекилима и атомима тела постоје празни простори, испуњени етером,

тако да се сунчани зраци могу рахатно простирати преко етарске лидије, без повреде закона непробојности, јер се светлост, пролазећи кроз тела, пренаша као кретање а не као неко бачено тело. Што кап течности може кроз извесна чврста тела да прође, то долази отуда што често чврста тела на први поглед имају доста физичких шупљина кроз које може проћи течност и т. д. Свакако, ова два наведена примера, која наводи Бошковић, нису ни мало измакли од општег закона непробојности, шта више, они могу бити још и доказ да непробојност постоји, јер само ако овај закон егзистира, те се појаве и могу објаснити; иначе би биле неразумљиве.

Пошто смо се упознали са обадва основа његове философије, сад можемо прећи на појаве из којих он изводи даље своју философију о природи материје. Из овога што смо до сада видели, јасно је да нису велики захтеви у шта му морамо веровати. Два закона о непробојности и поступности, у које данашња наука потпуно верује, а за које се Бошковић морао многобројним примерима мучити да свет убеди о њиховој егзистенцији, јесу таке природе да се у њих мора веровати. Како сваки без разлике философски систем има својих основа, који морају бити таке природе, да се у њихову истинитост не сме посумњати, као у математичку аксиому: 2×2=4, то мислим да и ми са истом вером улазимо у даље дедукције Бошковићеве атомистике. Оно што служи његовој философији као основа довољно је већ са неколико примера објашњено; неколико привидних противуречности оборене су баш егзистенцијом истих закона, и ми, без икакве сумње, можемо приступити извођењу онога што почива на два горе споменута закона. Кад би иоле било сумње у споменута два закона, онда би престала свака интересност даљег изношења мисли Бошковићевих, јер све остало, сем историске важности, не би имало ни какву другу, но пошто то није случај, онда остало може имати по нас у толико више вредности што ће можда Бошковић да нам отвори нове и лепше перспективе у мрачном лавиринту питања о природи материје, кад су тако очевидни и истинити његови аксиоми. Нема сумње да ће исто из његових доцнијих дедукција доћи до врло плодних резултата, потпуно оригиналних и врло интересантних.

Начин даљег излагања биће нам исти онај, којим се он у споменутим својим философским делима послужио. (Наставиће се)

У СВЕШТЕНОМ ГАЈУ

Високо негде над главом мојом,
Врх шумних платана,
Гракће мрки вран...
Природа ме гане занетошћу својом.
Између брсних грана
Вири нêми дан.

Тихо ли је! По мирисном хладу
Столетног дрвећа
Игра сунчев сјај.
Са мислима мојим у божанском складу,
Пун пољскога цвећа,
Миран лежи гај.

Не чују се из даљине људи,
Страсти су далеко,
Далеко је свет.
Из снова ме овде само ветрић буди,
Кад кроз лишће меко
Свој окуша лет.

К'о инок кад се враћа са рада,
По шумској тишини
У самостан свој —
Ја смирено ходим, пун вере и надâ;
Свуд ми Бог се чини
У самоћи тој!

Он је свуда! О Њему ми збори
Сред мира бескрајна
И најтањи шум;
Срце Га осећа и хвалу Му твори,
Ма да Он је тајна
За наш мали ум.

Београд

Божа С. Николајевић

НЕПРИЛИКА

ПРИПОВЕТКА ИЗ СЕОСКОГ ЖИВОТА

од

Јанка М. Веселиновића

I

Петар Узуновић био је врло виђен човек у нашем селу. Био је то отресит сељак, у шесетим годинама, доста прав и држећи. И ако је ту старост, по покретима његовим могао си судити да још није изнемогао. Крепко је корачао, главу је још држао високо, још је било неке свежине у снази. Истина, лице му беше зборано, али су црте доста правилне, те даваху томе лицу израз мушке озбиљности, а здрава, седа коса и велики брци улеваху поштовање.

Држао се отмено. На њему вазда чисто рўбље и одело. Ишао је мирно и лагано, говорио је одмерено и паметно, не ватрено али ни хладно, зашто је душу дао и његов крупан, мушки глас који је чисто звонио заповеднички.

И то је било са свим према дому, јер је Узуновића дом чувен од вајкада, управо, то је најстарија породица у селу. Било је из те породице и кнезова, и попова, и кметова, чак и један човек од науке. И нико од њих не баци ни једну сенку на дом и породицу.

Задруга је била доста велика. Али како имање беше велико, то се поједини старији чланови беху растурили по имању, подигли тамо куће и воћњаке, и готово сваки сâм управља независно оним дêлом што му беше предат на руковање, и само су се, по потреби, једанпут или двапут месечно састајали у дому ради оиштег договора.

Петар је живео готово осамљен са својом бабом у дому. Деце није имао никад и зато је понеко млађи од задругара остајао с њим да намири оне кућевне послове, и да се нађе старици у помоћи. Зато у његовом дому беше тишина као у каквом мртвом граду. Оноликe зграде чисте, окречене, стоје као неми споменици по гробљу; у дугу дану не чујеш да двапут творизну врата нити видиш жива двоношца преко дворишта; и да петао својом песмом не објави доба дана рекао би да је кућа замрла као кошница.

Петар је много важио у селу. Толико пута бирали су га за кмета. Имао је тада пуне руке посла, али су, богме, онда и рђавци сеоски морали мировати, јер Петар није никоме грешке праштао сем деци.

— Детету треба опростити: не зна. Оно руком полети за

жишку. Али ономе, који има петнаест година, не праштај! Нека сместа зна шта ће га снаћи ако погреши!

Тако је исто много важио и у капетанији и даље. Бирали су га те слали и у скупштину. Капетан или ћата, кад дођу у село, њему се увек јаве, призивају га те седи с њима; а Цветин пандур пред ким дршћу кметови, кад прође поред Петра, скида капу као да је прошао поред капетана.

Међутим он се није толико отимао да кметује. Буде тако једну годину па тек рекне:

— Узмите Нинка. Ја нешто не могу!

И навали на људе и на власт те га смене.

Па да видиш и с људима се некако друкчије дружио. Није са сваким једнако. Било је наших сељака пред којима се он није никад насмејао, онако је гледао на њих као на нешто ниже, а на пример с попом, Нинком, Ђорђићем, учитељем — с њима се чак и шалио. нарочито с учитељем. Беше то млад дечко па једнако врља по селу, и то ноћу. Вели му Петар:

— Море, учитељу, хоћеш да понесеш колечке као Игњат Штркуљић!

— Какве колечке? — пита учитељ.

— Лепе, лагане! Зар не знаш шта су колечке?

— Знам, али што да ја носим?

— Што обилазиш око туђих вајата. Гледам ја јутрос, свиње изриле њиву, па у свакој ровачи траг од ципела.

— Да ти није штогод жао, чича Петре?

— Бога ми, синак, да видиш па јесте! Него ти си невичан овим нашим обешењацима. Неће да бију човека, знају да се зато иде у апс, него га обрукају као Штркуљића.

— Али шта је то било? — пита учитељ.

— Шта је? Брука! Отишао човек код оне Марије на брду. А они лепо ухвате, извуку колечке вежу му руке наопако, привежу колечке за руке па изведу у сокак. Одрешити се не можеш, а склонити се не можеш: ко прође мора те видети! Знаш, кад пуче брука — Игњат побеже. Годину дана није се јавио међу људе, а ево ни данас се није оженио. Неће ни једна за њега! Зато ти велим: причувај се или поведи друштва.

Тако се шалио с учитељем и добро се пазио с њим.

До душе, свакоме је називао и примио Бога; хтео се и одазвати у невољи па и помоћи којом паром, али никад није хтео дати на интерес нити примити писмено. Једино, на што си насигурно-

могао од њега потражити пару, сигуран да те неће одбити, то је за свадбу. За то ће издати и последњу крајцару.

— На то треба дати! — вели.

— Несигуран је — рекне му ко.

— Ни на коме ми није пропало коме сам на то дао!

II

Једно су му многи манисали. И стар је и честит, и све, а опет, опет — волео ти је запиљити у младо, женско чељаде, него, чини ми се, да му Бог здравља да̂! Сад, није био тај човек, није за њим никакав глас ишао, нису га ни у каквом непочинству ухватили, али опет што не ваља — не ваља! Људи су му много замерали, а младо женскиње је бегало, колико га види, да се с њим не сретне. Он је то и видео и знао, али се опет те своје мане није оставио.

Причају његови парњаци да је то због тога што га је отац оженио на силу с овом његовом данашњом бабом па му остало срце незадовољено. То може бити, и свакојако да је тако било, јер веле да је његова Симана, што но веле, робиња, и никад му пра̑ва није. Он њу истина није тукао, није онако, да рекнеш, измишљао какве муке да је мучи: али је, брате, био ћутљив у кући као Турчин. Никад он с њом за четрдесет и неколико година, од кад су се састали, није лепе речи проговорио нити јој какву милошту донео. Истина, никад речцом није затражио да она њему штогод умашта, и све што је она око њега чинила, чинила је зато што је жена и што је мислила да као жена то мора чинити.

Некако и Бог им је — Боже опрости! — ишао таком животу на руку. Деце нису имали, а од кад су се састали ни једно није боловало, па нису имали ни потребе да се једно другом приближе. Њему је, до душе, било лакше, он се изјутра дигне, његово одело и обућа чекало га је готово, обуче се, умије, нареди посао па се дигне судници или мејани, те тамо ћаска с људима или оде те обилази имање; а она, у дугу дану сама, готово заборавила и да говори; а кад је ко ослови одговара преплашено више шапћући.

— Шта радиш, баба-Симана?

— Хвала Богу — шапуће она, не застајући у ходу него хита да се склони гдегод.

Право рећи и он је сад мало друкчији него што је пре био. Сигурно је то и због старости, а после гризла га је мало и савест. Зар је она крива што су његов и њен отац хтели да се они узму? Можда то ни њој није право било?... Али је он увек бегао од таких ми-

сли; или је ишао међу људе да разговара о чему било, или је тражио каква посла који би га заглушио.

Али се последњих неколико година трудио да буде мало милостивнији спрам ње. Позвао би је скоро увек да седне с њим за трпезу — што пре није никад чинио, сем на Божић и Ускрс — наточио би јој чашу вина и пружио јој својом руком:

— Деде, бабо, да видиш како је ово добро!

А она би свагда уздрхтала кад би зазвонио његов крупни глас, па би дршћућом, сувом руком прихватила чашу и напила се.

— Је л' добро?

— Јесте — прошаптала би.

— То згрева кости.

И тако би коју лепу реч с њом проговорио. Она је одговарала или, по обичају, шапатом или би ћутала и само слушала њега а главом одобравала сваку његову реч. Чудна се мешавина тада замела у души старичиној. Долазило јој је да се на сваку његову милосну реч заплаче, али се бојала да јој сузе не покваре ту срећу па их је гутала заједно с јелом и пићем.

Или је та нежност долазила и због тога што је баба Симана у последње време све више слабила? Истина, није пала у постељу, није се ни тужила да је што боли, али се видело лепо како је лагано нестаје као снега под сунчевим зрацима. Сви су то видели па и Петар. а видео је по томе што сиротица скоро преста јести. Метне залогај у уста, па се тако прекрсти.

— Једи, баба.

— Јела сам.

— Та шта си јела?

— Ја тако....

Петру дође тада нешто тешко, погледа је и види како јој се зборало лице, како су по рукама поискакале плаве жиле и како те суве руке дршћу, и онда му се дâ нешто на жао. Шапуће му као неки глас на уво: „ти си огрешио душу и упропастио овог створа Божјег!“

И тада сву ноћ не би тренуо. Оно што он ником не би признао морао је самоме себи признати. И ма колико да се правдао, пред собом се није могао оправдати.

То ће свакојако бити узрок тој пажњи. Тек та пажња је баш и убијала старицу. Сваки његов милоснији поглед и свака лепа и блага реч као да је односила по један део њене снаге. Већ више није ишла и корачала него милила као нека бубица. И једнога дана само што се скљуси крај огњишта.

Дечко, што беше код куће, дојури мејани те га извести да је „наки“ зло и да је пала. Он се само промени у лицу па се одмах диже кући.

Баба Симана се борила с душом. Он јој приђе, узе је на руке као какво повесмо и унесе у собу те спусти на креветац. Сузе удараше низ смежурано старичино лице, она прошапута:

— Опрости. — Па се загрцну и издахну....

III

Он се некако чудновато осећао: и жалио је Симану и није. Па и та жалост није била она болећа жалост, него онако... као кад изгубимо каквог познаника за којим обично рекнемо: „Веселник! Бог да га прости!“ Он је мирно обилазио трудбенике који тесаху сандук и шараху крстачу, разговарао с комшијама, који дођоше на испратњу, причао им о њеном последњем часу, без сузе и туге, и обилазио редаре, који овај дугогодишњи мирни дом оживеше својом галамом.

Али, кад старицу спустише у гроб, кад се разиђоше трудбеници и он оста сам у оној огромној кућерини — тек тада осети да је збиља нешто од вредности изгубио. Свестан је био да се она неће појавити на вратима собе, а једнако му се отимаху очи на ту страну. Четрдесетогодишња навика се не могаше тако лако одвикнути Он је скоро свако јутро дозиваше по имену, и тек пошто је викао онда се сети да је никад довикати неће. Тада би се на брзу руку обукао, презалогајио, па побегао од куће мејани.

Али, сад ни код мејане не беше спокојан као досад. Досад је био миран, јер је на дому имао чуваркућу па није ништа бринуо. Сада већ није тако. Кад год би се кући вратио наишао би на какву штету, и пошто би се сит наједио, затворио би се у празној кући па се до неко доба ноћи претурао по постељи очекујући да му сан на очи дође.

Живот му постајаше све тежи и тежи, а она осама и тишина све несноснија. Позивао је понеког од задругара. Они су долазили, али с њим нико није смео разговарати, пред њим се нико није смео насмејати: бојали се строгости његове на коју беху од постанка навикнути.

Видећи да то не помаже, покуша он да се разговори пићем. Али и ту беше лоше среће. Прво, он није никад пио, па то не може ни сад; а друго и кад би попио коју чашу више он је то радио само у друштву. Зато поче вечером дозивати комшије да „мало поседе“.

При чаши вина дођу и разни разговори.

— Баш ти је сад незгодно -- вели му комшија Јевта.

— Незгодно, доиста!

— Ја бих ти могао дати један савет.

— Да чујем.

— Да сам на твоме месту, ја бих се оженио.

— Е... — отеже он — незгодно и то.

— Што?

— Смејаће ми се свет.

— Море, мани се света! Ко ће тебе гледати. Оно, имаш Богу хвала, и својих; али, брате, нема ништа без свога друга.

— То имаш право!

— Ето, па промисли, паметан си човек!

Та га мисао поче освајати. Збиља, зашто се он не би оженио? То је њему потребно, јер иду дани кад ће требати да га неко прихвати и доведе до постеље.

„Да сам имао деце, не бих на то ни помислио. А овако, шта ћу? Ко ће око мене? Може доћи, а доћи ће свакојако, немоћ, те нећу моћи са постеље маћи. Треба, треба да се женим!“

Пошто мисао ухвати корена она и освоји. Он беше уверен да ће га женидба спасти од овог несносног живота. Сад се више не питаше хоће ли се женити, него хоће ли узети млађу или старију жену. Питао је зато Јевту, а овај му рече:

— Млађу, брате! Што ће ти гроб?

И он се слагао с њим; чак поче и меркати, па, богме, и бирати. Није се освртао на разлоге својих врсника који му говорише да се остави младе жене.

— Што?

— Па ти си прилично у годинама.

— Ја сам потпуно здрав.

— То јест, али ту још нешто треба.

— Не брини ти!

— Ја ти само рекох. Не би, велим, лепо било, под твоју седу косу, да те по усгима попирају!

— Гледај посла само, знам ја себе: нисам дете, ваљда!

— Ту човек не може да буде паметан. А ти знаш колико ја тебе и ценим и поштујем — рече му Нинко.

— Ти ћеш потврдити код власти да ја немам 60 година, то ја од тебе тражим.

— Добро.

— Ти и Јевта.

— Добро. (Наставиће се)

ДРУГОВИ ИЗ АКАДЕМИЈЕ

— EDMONDO DE AMICIS —

С талијанског превео
Т. Коблишка

I

Многи забележе сваке вечери оно што су тога дана урадили. Неки бележе комедије које су гледали, неки прочитане књиге, неки колико су попушили цигара. Али, има ли бар један од сто, један од хиљаде који је, једном у години, или једном у целом свом животу, саставио списак познатих му лица? Ово се не односи на оно мало лица с којима имамо каква посла, или с којима се виђамо и дописујемо, него на онај огроман број особа које смо једном виделн и које, можда, никада више видети нећемо, а којих се ипак сећамо дуго и дуго, после растанка с њима, па сећање бива ређе и ређе, док са свим не избледи из памети, и на њих више никада и не помислимо.

Ко од нас није заборавио стотинама имена и изгубио траг од стотину живота? Па ипак је то велики губитак за доцнији живот, и ја сам у то толико уверен да бих, кад бих поново почео живети, потрошио дневно по пола сата, у досадном послу око бележења имена и особина најнезнатнијих особа.

Какву ли бих испреплетену и чудновату историју имао у рукама, да сам сачувао успомене на све своје другове из основне школе па продужио распитивати за њих, како би ми се кад дала прилика, и, пратио на ма који начин, главније догађаје из њихова живота! Данас од оно две три стотине деце што сам познавао, остало ми је у памети само двадесет или тридесет и знам где су и шта раде, а за остале ништа више не знам. За неколико година лебдела ми је пред очима слика свију њих: било је ту триста румених лица, која се смешкаху, триста хаљиница, и свака, више мање, показиваше имовно стање родитеља, почев од кадифене кметовога сина до брашњаве пекаровог сина. Чинило ми се да ми око ушију још зује гласови свију њих, гледао сам свачије место у школским клупама, и сећао се њихових речи, држања, покрета. Али, мало по мало, сва се та лица слише у једну саму ружичасту групу, све оне хаљинице у неку мрку боју, сви они покрети у нејасно треперење, сви они гласови у слабо брујање, док нека густа магла не покри све, па се и оно брујање изгуби, и привиђења нестаде.

Жао ми је, и више ме пута обузме жеља да растерам ону магду, да оживим оно привиђење; али, на жалост, више их не бих нашао заједно, и, кад бих хтео потражити једнога по једнога, ко зна колико ли бих морао лутати и куда ли би све моја нога нагазила! Можда бих из цркве отишао у касарну, из радионице у адвокатску канцеларију, из ове у апсану, из апсане на позорницу, а са ове, ах, на гробље, а са гробља на трговачку лађу, у какво америчко или индиско пристаниште. Ко зна колико ли је ту догађајâ, колико несрећâ, колико породичних трагедијâ, промена лица, обличја и живота у овако маленом броју, а у овако кратком течају времена!

Ипак, нису т› пријатељи које највише желимо да опет видимо. Не само то, него, ако хоћемо да у себи начинимо разлику између осећања сетне жудње које нас враћа ка годинама детињства, и осећања које нас привлачи друговима из ранијих година, чудимо се да је ово тако слабо, да га готово никако и нема. У осталом, зашто би га баш и морало бити, и зашто да је оно тако јако? Били смо више пута заједно, веселили смо се, тражили смо једни друге, желели смо се; али, наша срца нису имала ништа заједничко што би их зближавало, везивало, и оставило неког трага. Наша су се пријатељства и везивала и раскидала са свим подједнако. Требао нам је друг, који ће се с нама заједно смејати. који ће нам помоћи да се веремо по дрвећу, или, који ће нам јаким ударцем вратити лопту; и за све то био је најбољи онај који је био најокретнији, најсмелији и најбрбљавији; и такав нам је, готово увек, био најмилији. А јесмо ли волели слабе? Кад би који био нешто сетан, запитали бисмо га: — шта ти је? — А кад би нам одговорио, умро ми је тај и тај, — јесмо ли се заплакали? Ах, не бејасмо пријатељи!

Биће се, нема сумње, многима десило да после петнаест година опет видиког друга из основне школе. Добијете писмо чији рукопис не познајете, загледате у потпис и узвикнете: — Како! Он? Зар је жив? — Зграбите шешир и отрчите у гостионицу. Разуме се, док трчите, срце да вам искочи, а, пењући се уз степенице, нека вам чежња пожури корак, па се смејете и уживате, и такве тренутке не бисте дали за све благо овог света. То су најлепши тренуци. Јурнете у собу, загрлите неког човека, на коме, заиста, кад га добро разгледате, распознајете по неку црту некадањег дечка. Један другога запитате: — Шта радиш? — И један другога, на брзу руку, подсетите на понеки несташлук кад сте оно ишли у школу, па... свршено. Почнете мислити: Ко је овај? Како ли је проживео откако се нисмо видели? Је ли добар, неваљао, побожан, скептик? Ништа с њим, немам заједничког, не познајем га, требало би га про-

зрети, проучити; дакле, није пријатељ — и, докле ви тако о њему мислите, тим се истим мислима и он бави, и разговор тече усиљено и хладно, а из првих речи, можда, осећате да сте отишли противним путем. Он вама мирише на републиканца, а ви њему на монархисту; ви настојите да га испитате, бави ли се литературом, а он вас распитује о семењу свилене бубе; ви, пре него што ћете му казати да сте ожењени, питате га је ли се оженио, а он вам одговара: — Нисам још полудео! — и растајете се, стискајући један другоме руку, с осмехом који је изумро пре него што се развио.

Пријатељи из детињства! Најмилији, заиста, али, кад се проведе заједно и младост; иначе су то само утворе. Па и само детињство! Никада нисам могао схватити зашто по неки жале за тим годинама у којима се, истина, не трпи, али се и не мисли, не ради, не верује, не бризне се у онај силни и горки плач што нам освежи душу, уздиже поносно и ведро чело, и испуњава новим надама и одважношћу! Та по сто пута је боље трпети, диринчити, борити се и плакати, него трошити живот у оном непрекидном и незнаном смејању које се из ничега рађа, због ничега траје и због ничега престаје. Боље на де́ри бити раскрвављен него у цвећу сањати!

II

Прве и најмилије пријатеље нашао сам, у седамнаестој години, у прекрасној палати која ми је увек пред очима, као да сам јуче из ње изашао. Још ми је пред очима оно велико двориште, велики ходници, дворане, украшене стубовима, киповима и барељевима; а у сред ових лепих и величанствених ствари, које вас подсећају на какав древни краљевски двор, дуги редови кревета, школских клупа и пуно хаљина, пушака и сабаља. Пет стотина младића раштркало се по тремовима, ходницима и степеницама; потмуо жагор, испрекидан оштрим узвицима и гласним смејањем, допире до најудаљенијих кутова простране зграде. Чудно кретање! Чудан живот, па каква разноликост обичаја̂, покрета, нагласака! Ту су млади људи атлетског облика, дугих, накострешених бркова и громког гласа; младићи, витки и нежни као девојке; тамна лица, црне као угаљ очи сицилијанске, па плава коса и модре северњачке зенице; испрекидано млатарање наполитанско; сребрнасти глас тоскански, убрзани говор млетачки, једном речи, стотину дијалеката! Овде певање и бучан разговор, онде опет трка, скакање и пљескање. Разна рода свет: синови војвода, сенатора, дућанџија, чиновника, ђенерала; чудновато друштво које у себи има по нешто из завода, из манастира и из касарна̂. Ту се расправља о женама, о рату, о романима, о пра-

вилима; ту се снују женске сплетке и легу потајне мушке амбиције; ту је живот пун досаде, необузданог весеља; мешавина осећајâ, догађаја и случајева: жалосних, страшних и врло пријатних, те би из свега тога перо вештог хумористе могло написати какво ремек дело.

То је војничка школа у Модени 1865. године.

III

Не могу се сетити на оне две године које сам ту провео, а да ме не обузме гомила успоменâ којих се не могу ослободити док их најпре не разгледам једну по једну, као на чаробној лампи. Час смејући се, час климајући главом, али увек с осећајем да су ми све оне миле и да их нећу заборавити докле год будем жив.

Увек се сећам првога бола који ми је задао војнички живот. Једнога јутра, мало дана после ступања у академију, — бејах још сав обузет ратном поезијом — донеше нам качкете и сви питомци у чети изабраше себи по једну, а ја једини не нађох, јер ми све бејаху мале. Капетана то расрди и, окренувши се мени, рече: Е, баш чудно, и сад за вас једнога морамо отварати цајкус! — па, мало за тим, додаде: — Главоња! — Свемогући Боже! Шта ми се у том тренутку дешавало у мом срцу! — Зар ја да будем војник? — помислих — ни за живу главу! Та пре ћу просити, пре умрети од глади!

Сећам се једног официра, старог војника, нешто ограничена, али добра, и који ме је увек гледао смешећи се, још од првих дана чим ме је видео, а ја нисам могао схватити зашто, па ме је то љутило и хтедох потражити од њега објашњење и казати му да ја нисам ни за чију спрдњу. Али ме он једне вечери позва и даде ми разумети да му је казато *нешто* о мени и да жели знати је ли истина, него да му кажем искрено, јер, на послетку, није ништа ружно, па, смешећи се, кашљуцајући, гледајући ме испод ока, шапну ми на уво: — Је ли истина да сте ви песник? —

Сећам се оних тешких мука на које сам наилазио у вршењу својих свакодневних дужности, нарочито, кад сам морао дугме пришивати. При сваком боду испадаше ми игла из руке, те би се, на послетку, око дугмета начинила читава мрежа од конца и изгледаше као паучина, а дугме се још више клатило, на што би моји другови прснули у смеј, ја очајавах, а наредник се ужасавао и говорио: — Можда сте ви добри да потревите слик али, што се тиче дугмади, ту сте за сто година у натраг. — Страшна реч! И она ме је часом гурнула у осамнаести век, те се никако не могах умирити.

Још ми је пред очима она пространа трапезарија, у којој се

могао вежбати читав баталион војника; видим оне дуге столове, оних пет стотина глава, нагнутих над тањирима, оно брзо кретање пет стотина виљушака, хиљаду руку и шеснаест хиљада зуба; ону гомилу служитеља који трче тамо амо, које зову, псују и журе са свију страна; слушам оно жвакање, онај загушен жагор, оне гласове, у пола угушене, између једног и другог залогаја: — Хлеба, хлеба!... — И чини ми се да опет осећам ону страшну глад, ону циновску снагу вилица, ону бујност живота и весеља што сам тада осећао.

Мења се призор: ухапшен сам на петом спрату, у ћелици, малко вишој и дужој од мене, са кантом воде испред себе и парчетом црна хлеба у руци, с разбарушеном косом, дугом брадом, и са сликом Силвија Пелика* пред очима. Осуђен сам на десет дана затвора што сам држао захвални говор професору кемије после последњег његовог предавања, а тиме сам се огрешио о *неки члан правила који забрањује јавно говорити у име другога.* Још ми зује у ушима мајорове речи: — Никада немојте допустити да вас у животу занесе ма шта! — па ми наведе пример песника Регалдија, свога некадањег друга, коме се десила не знам каква несрећа због овакве непромишљености као што је ова моја, и заврши да је „поезија поље будалаштина“.

И, на послетку, видим око себе све, као да сам се заиста пренео у онај живот; видим чете, које пролазе у тишини, ноћу, кроз оне дуге ходнике, осветљене једним жишком у дну; професоре за катедром који нас кљукају Густавом Адолфом, Фридрихом Великим и Наполеоном; пространу школу с непомичним лицима, велике, мрачне спаваонице, у којима се чује хркање и стотину дисања; башту, тржиште, бастионе, криве моденске улице; кафане пуне питомаца који гутају колаче, враташца кроз која се кришом бегало, ручкове у пољу, вожњу у оближња села; сећам се оних малих сплетака, учења, утакмица, сéте, непријатељства, наклоности.

IV

Неколико дана пре испита за потпоручника допустили су нам да учимо где је коме воља. Било нас је у другој години две сто-

* Силвије Пелико, песник, рођен 24. јуна 1788. год. у Салуцу. Као издавач (заједно са Манзонијем, Сизмондијем и др.) листа Il Conciliatore буде у Милану оптужен од аустриске владе због „карбонарства“, и 13. октобра 1820. ухапшен, прво у Млетке па у Шпилберг. Историју свог десетогодишњег тамновања, које му је скрхало здравље и довело га до мистицизма, описао је у своме делу Le mie prigioni (Моје тамновање). Из тамнице је пуштен 1830., а умро је 31. јан. 1854. као секретар Маркизе Бароло. Прев.

тине, па смо се раштркали по оном здању; по пет, по шест заједно, како се ко с ким боље слагао, почесмо грозничаво „бубати“, сваки у своме крајичку, и дању и ноћу, прекидајући по кад и кад, да се проразговарамо о испитима и о својој будућности.

Како ли је био весео тај наш разговор, каква ли нам се примамљива будућност не привиђаше! После двогодишње робије — слобода, еполете, повратак својој породици! Сваки од нас, поред тога што ће постати официр, имаше и неко своје посебно задовољство. Један се радовао што ће својима скинути тешки терет, јер су себи откидали од уста, да би њему лакше било у Академији, па да може казати: „Деветнаест ми је година, и ето ми не треба више ничије помоћи“. — Други је жељно очекивао да оног дана, у парадном оделу, чврстим кораком и звецкајући сабљом, уђе у мирну и тиху кућу старог, дарежљивог стрица, који га очекује и који га је увек волео и заштићавао. — Трећи је опет био сав одушевљен што ће се, с указом у џепу, попети уз добро му познате степенице, и охоло куцнути на једна врата, иза којих ће после неколико тренутака чути како је девојачки глас узвикнуо: „Он!“ — а то му је нека рођака, с којом се можда пре две године растао, у присуству њених родитеља, погружен од оних обичних речи: — Иди, учи и постани човек, па да видимо. — Свима нама већ се у памети привиђало: како нам деца дирају сабље, како нам девојке намигују, како нас старци тапшу по раменима, а мајке нам узвикују: — Како си порастао! — и муке смо имали док смо се опростили од свега тог света и по ново прионули уз књигу, па бисмо у себи говорили: — Да, да, доћи ћемо вам, али нас сада оставите на миру!

И сваки од нас, према својим навикама и својим плановима, ређаше пукове, округе и градове где би желео да служи. Било их је који су желели жагор и весеље великих миланских карневала, те су и сањали само о позоришту, игранкама и веселим другарским вечерама. По неки опет више би волео да га одреде у какву усамљену тврђаву на Алпима, међу кршевима и провалијама, да би тамо наставио проучавање у дубокој прибраности. Трећи је опет претпостављао пустоловни живот по калабријским шумама; неки хуку великог и раденог приморског града, а по неки опет какво острвце на тиренском мору. Свакога дана, по сто пута, прелетимо и поделимо целу ову нашу Италију, свакоме по парче, као да је то каква њива, и свак је причао о своме кутићу, и сви смо били сложни да је свако парче подједнако лепо, подједнако нама драго. А рат! Па разуме се да и он мора бити! Доста је било изустити ту реч, па да све књиге одлете у ћошак, и говор се о томе заметне, и он расте

све јачим и јачим гласом, а лице се зажари. За нас је био рат као неко надчовечно привиђење, у коме се памет губила као у каквом фантастичном заносу. То је био неки далеки ружичасти хоризонат, над којим се оцртаваху црне слике џиновских брегова, а по тим се бреговима журно пењаху безбројне чете са развијеним заставама, уз веселе звуке музике; а међу хиљадама нападача, на највишим тачкама, далеко испред свију, јасно и разговетно одсјајиваху наши ликови са уздигнутим сабљама. На противним пак височима: вратоломна пропаст људи, коња, топова у непознату провалију, у тмину. Медаља за храброст! Ко да је не добије? Изгубити ту битку! Зар је Талијани могу изгубити? Умрети! А зар неко жали свој живот? И зар смо могли умрети ми, у деветнаестој години! Ко зна какви нас чудни и необични догађаји очекују! Ко зна шта нас чека! Можда каква далека експедиција, какав рат на истоку, јер, ето, источно питање још није решено! Ко зна? Па нас је и машта носила преко планина, преко мора, и показивала нам спремање војске и флоте, а ми гинусмо од нестрпљења, и шапутасмо у себи: — Ах! чекајте, причекајте да положимо испите; још само неколико дана, па ето нас к вама.

И положисмо испите; произведени смо, и једнога лепога јутра у месецу јулу, отворише нам врата и рекоше нам: — Сваки својим усудом! — а ми, кликнувши сви заједно, полетесмо сви на поље и раштркасмо се као јато птица, на све стране Италије.

V

А сада?

Протекло је од тада шест година, само шест година, а већ би се могао написати дуг, разнолик и чудноват роман, кад би се хтели прибрати и повезати уједно сви значајнији догађаји који су се десили у животу оних двеста младића. Ја, који сам у овом размаку времена многе видео и имао могућности да прибавим вести о другима, те их се често сетим, оживим њихове слике и испитујем једног по једног; и оно што видим и осећам увек ми у души пробуди осећај дивљења помешаног са сетом. И ево их овде сви у гомили.

Они који ми пре иког другог падају у очи, то су људи црномањасти и брадати, широких леђа, којих се тренутно не сећам да сам их икада познавао. Они ми се смешкају и, заиста, то су они нежни и бели младићи који су пре изгледали као какве девојке. — Јесте ли ви то? — питам их, а они ми одговарају: — Да, ми смо. — Коракнем назад, изненађен оним гласним и дубоким „да“, у коме више не познајем онај некадањи дечији глас. А ови други — црте

се код њих нису измениле, лик им је увек исти, смео и снажан, али нестаде осмеха, из очију им више не сипају варнице. — Шта вам се десило? — питам их. — Нама? — одговарају: — Ништа. — Ах, колико бих волео да им се нешто десило, само да не видим како време, и то тако кратко време, само по себи у толикој мери може изменити лице. Ево и других! Боже мој, зар и ово морам видети? Једна, две, три, пет... Је ли могуће? Пустите да загледам боље! Гле, истина, седа коса! У двадесет шестој години па оседео! — Кажите ми како то може да буде? Они слежу раменима и иду даље, За тим видим дугу поворку својих пријатеља и то баш оних који су били од најнесташнијих, по неки са дететом на руци, неки води једно, а неки двоје деце. Зар се тај оженио? Ко би то и помислити могао! — Наилазе и други: једни, с обореном главом, сузних очију јављају ми се, а над лактом флор; други, издигнута чела, бацају у наоколо ведар поглед и додирују прстом груди. Ах, сан наших снова из академије, медаља за храброст, благо нама! Трећи иду лаганим кораком, бледи, малаксали, једва их могу распознати. — Шта је? Шта се десило? Јао! Оне руке, оне џиновске ноге, којима су се они поносили младићким поносом на обалама Панара; у оне заобљене и ружичасте удове, који, чинило се, да не могу никада потамнети и омлитавити; у она тела која би могла послужити као модел здравља, свежине, и снаге, јао, ту су забодени хируршки ножеви, тражећи аустријску танад, а из раскиданог меса потоком је куљала крв, и попадаше истестерисане кости. Јадни другови! Они су остали међу нама да приме од љубави и захвалности заједничку награду за своје пожртвовање. А где је овај? — Умро је на једном маршу у Ломбардији. — А онај други? Убила га граната на Монте Кроче. — А онај трећи? — Умро је од ране у болници у Верони. — А шта би с оним што је седео до мене у скамији? — Умро је од колере у Сицилији. — Ах, доста, не причајте даље. Изређаше се сви, и одоше даље. А ја, са својом маштом, одох на противну страну да видим пут којим су ишли, и да проучим трагове њихове стазе. И какве ли не нађох, па како ли су разноврсне!... Овде књиге и хартије побацане по земљи, нацрти битака и пребрисани стихови, претурен сто, и парче свеће која се још дими: знаци бдења уз науку. Онде изломљене столице, разбијене чаше, и разбацане подеротине од женских хаљина. Тамо даље, на голој земљи, две окрвављене сабље, а с једне и с друге стране трагови од ногу, а на средини отисак људског тела. Тамо опет, у прашини, поцепана зелена чоха а у наоколо карте и коцке. Још даље, у трави, намирисано писамце и китица увелих љубичица. На другој страни крст

с натписом: „Својој мајци“... Па даље, даље, још разбацаних књига, још карата, изношених мундира, женских слика, кројачевих рачуна, меница, сабаља, цвећа, крви. О, какво ли шарено платно че мозак са оно мало замршених и испрекиданих жица! Колико ли љубави, колико будалаштина, колико борбе, колико несреће не види и не разабира! Истина, и много врлине и много племенитих дела, али колико ли се потроши снаге и будућности!

Па и кад се не би узалуд потрошило, и кад се, за ово шест година, ни један часак не би одузео раду, и кад не бисмо отворили срце своје другим наклоностима, до ли само онима које племене ум и разведравају живот, опет бисмо увек изгубили какву велику и милу илузију, која је, расплинивши се, однела са собом један део наше снаге и наше будућности: илузију оног далеког, ружичастог хоризонта на коме се губе црни нацрти џиновских брегова и безбројне чете са развијеним заставама, уз веселе звуке музике!...

Па кад и не бисмо изгубили ту илузију, зар не бисмо што друго изгубили?

VI

Помишљам и на себе самога и велим: каква ли је разлика између деветнаесте и двадесетпете године? Онда, где год сам дошао, био сам најмлађи, млађи од мене још нису ни провирили у друштво; и куд год сам се окренуо, свако ми позавиди: или на младости, или на весељу или на надама. А сада? — Куд год се окренем, видим поред себе млађе, који ме гледају и са мном говоре са достојним поштовањем, као што се говори са старијим братом. А ја осећам, када с њима разговарам, да се морам усиљавати да свој говор зачиним оном веселошћу која одговара њиховој, па ме то узнемири, и, посматрајући их, питам се: — Али одакле су ови? — И неког дана, показујући једном господину његову малу ћерчицу од шест година, рекох му у шали: — Ко зна! — а он ми одврати: — И сувише сте стари за њу, мој господине! — А ја запрепашћен ућутах и и стадох на прсте бројати, па тужно прошапутах: — Заиста! — Кад сам био у деветнаестој години, није било девојчице од тих година, а да нисам могао казати: — Може ми бити жена! — Генерација која је наступила била је сва моја, а сада сам за један део света и сувише одмакао на путу живота. А будућност, која ми се приказивала као нешто неодређено и сјајно, и на чему је моја уобразиља могла сновати најлепше и најмилије ствари а да јој разум никада не каже: — То не може бити — сада почиње да се оцртава, да добија боју, да прима облик, и ја од прилике на-

гађам шта ће бити, видим обележену стазу, видим одређену мету, и збогом славо и величино!

А људи? Боже мој, та ја од природе нисам сумњичало, ја не гледам у свету само оно што је рђаво. На против, за све ово мало што имам, ја сам захвалан свима на свему, и често наљутим једног свог пријатеља, коме смешећи се кажем: — Волем људски род! — а он ми одвраћа: — Чекај, осvануће и теби црни петак. — И збиља, колико сам већ изгубио од оне поверљиве преданости пријатељству у деветнаестој години; од оног лаког и искреног осећања, дивљења, које је одскакало као „федер“ при најслабијем додиру, свима људима чије би заслуге чуо хвалити па ма какве оне биле, ма од кога долазиле! Два три горка искуства била су довољна да „федер“ за навек попусти. Ја већ питам себе: — Је ли истина? — и сумња ми враћа натраг оне топле и невине речи љубави које су ми некад и нехотице текле. Многе књиге, које су ми некада сузе натеривале, данас читам хладно; много ређе ми сада задрхти глас кад читам стихове; не смејем се више оним неодољивим и грохотним смехом, од кога су одјекивале и најудаљеније собе у мојој кући. А када се погледам у огледало (да ли је то илузија или стварност?) опажам да на моме лицу има нечега, чега у деветнаестој години није било, исто тако нечега у очима, на челу и науснама што други не опажају, а што мене ожалошћује. Тада се сетим Леопардијевих речи: „У двадесетпетој години цвет младости почиње венути“. Али како? Зар ја опадам? Зар сам ја већ толики пут превалио? — Да, да! Из моденске војне академије изашло је још хиљаду официра, млађих од мене; осећам их за собом: како тутње, како ме гурају и вичу: — Напред! — Ала је то страшно!... Пустите ме да одахнем, станите часом, каква ли је невоља тако јурити? Хоћу да станем овде, непомично, чврсто као какав стуб; натраг те ви! Али је земљиште стрмо, клизаво, и нога ми се омиче, а немам ни зашто да се ухватим!... Другови, пријатељи из деветнаесте године! Пожурите, ухватимо се, приљубимо се један уз другога, не дајмо да нас претуре, одупримо се! Ах! под ногом ни нестаје земљиште, ужас!

VII

Али шта ја то говорим? — Ово је оно суморно ћаскање у кишним данима, а када и сунце огреје, уз небо се и душа ведри. И после кратког очајања увек настаје такво душевно стање, у коме ми се чини да је лудо и подло: она забринутост због које сам се у лицу изменио, оно нарицање за безбрижном веселошћу прве младости, и онај покушај побуне, изливен у једном пребацивању, про-

тиву природних закона, па се стидим, тргнем се, устанем и окрепим се вером, надом и одлукама, те својски, поносно и весело прионем раду. И у таквим тренуцима осећам снагу да могу, ведра чела, дочекати тридесету годину, разочарење, седу косу, болове, очајање, старост, а умним својим очима гледам пред собом далеко, у светлу једну тачку која, чини ми се, постаје све већа у колико ја напред ступам. И корачам напред одважније, а оним лармацијама и занешењацима који ми веле: — С нама! — одвраћам мушким гласом: — Не! — а другој једној гомилици сетних младића који ми слежући раменима довикују: — Можда то није истина! — одговарам весело и одушевљено, не скидајући очију с оне тачке: — Не! — Трећој гомилици, озбиљних и поноситих људи, који ме додирнуше прстом и показујући ми своје књиге и хартије, са осмехом пуним сажаљења и подругљивости, веле ми: — То је сан! — ја им, непрестано гледајући тамо, одвраћам гласом, који избија из дубине моје душе, као кад бих пред собом видео каквог покојника: — Није!... — Ах, нека ми у том тренутку кажу да морам остарити и умрети, па шта ме се тиче? Ја радим, ја верујем, ја очекујем.

VIII

И код мојих другова већином се овако исто догодило или се догађа. Лица су постала озбиљнија, или, као што Леопарди хоће да се каже, тужнија; али се са лицем уозбиљио и дух. Напоменуо сам промене, које су ме жалостиле, али их има и које су ме тешиле. Сретнем по некога од оних својих другова, који су били лакомисленији и мање мислили, па се чудим како сада говоре о отаџбини, о раду, о дужности, коју треба испуњавати, о будућности коју треба припремити. Општи се преврат десио у њиховим душама, а можда су га изазвали они многи и велики догађаји који су се збили за ово мало година. У неких потајно славољубље, у других породична брига, у трећих засићеност раскалашног живота, у неких опет искрена и својевољна љубав к науци, која се појавила ненадно у сред досаде гарнизонског бадавадисања, те су прикупили раштркане мисли, и за неку сврху пробрали растурену снагу; навукли су на себе хаљину размишљања и упутили умове своје великим задацима живота. Свакоме је дато по једно „зашто“ из свога живота, и свакоме је назначен пут којим треба да прође, те више и нема времена да узалудно оплакује своју прошлост. Ушли смо у другу младост, истина са по неким разочарењем, али са мало више искуства и са уверењем да се срећа — оно мало среће што је можно уживати је на овоме свету — не стиже на јуриш, ни виком и преклињањем неба

и земље: — Срећу ми дајте! — него се она црпе из дубине душе, дуготрајном издржљивошћу делатног мира. После светлих привиђења, наишле су скромне наде; после великих планова, тврде одлуке; после сјајне слике рата, Бога који обећава уживање и славу — слика мајке Италије, која нам само обећава — а то нам је довољно — поносну утеху што смо је волели и штитили.

IX

И дух наш очвршћао је у жалости за изгубљеним ратом.

Мени се чини да назирем дан, у коме ће с једне на другу страну отаџбине одјекнути поклич: — Долазе! — а ми ћемо скочити на ноге, бледи и поносити, и одговорићемо: Чекамо их! — Тада ће се по улицама наших градова, препунити народа, војника, коња и кола, а уз одјек талијанског имена, уз звекет оружја и звук труба састаће се опет мојих две стотине другова. Ја ћу их опет видети, многе можда само за један час, неке можда и само за један тренутак, ноћу, на некој железничкој станици, при светлости бакаља, али ћемо се опет видети и поздравити у тишини, стежући само један другоме руку и гледајући један другоме у очи. Ту више неће бити вике, више се неће орити песма, више неће бити оног живог весеља, више се неће сањати о победним маршевима, неће се више чути оно поверљиво и лако: — До виђења! — с којим се заклања слика смрти, а подхрањује нешто више од одважности — нада; ми ћемо тада један другоме казати само „збогом“, то „збогом“ биће узајамно обећање, погодба, завет; то „збогом“ значиће: овог пута *не морамо* сићи с брега; ја ћу остати на њему, а и ти ћеш.

И често, у дугом размаку времена, сањам о далеким бојним пољима, на којима се решава судбина Италије. У својој машти летим од долине до долине, од брежуљка до брежуљка, у све најтеже пролазе, и на све најопасније тачке; па замишљам понеког друга из академије, оседела пуковника или ђенерала, на челу свога пука или бригаде. Волим да га замислим у тренутку када, нападнут много јачом непријатељском силом, управља одбраном. Две су се силе сукобиле а он, са врха виса, посматра борбу у долини. Јадни пријатељу! Можда се у том тренутку решава о његовом животу и о његовој части; тридесет година учења, пожртвовања и наде, све је то у питању, да ли да се овенча славом или развеје као шака прашине, онде на оном зеленом нагибу што је пред њим, а све зависи од једног ништа. И он гледа, гледа непомично, блед, сав се претворио у око, а сабља му игра у уздрхталој руци. Ја сам крај њега и не скидам очију с њега, и својим телом нехотице потврђујем сваки његов дрхтај; осе-

ћам све оно што он осећа, разумем га, пренео сам се у њега. — Одважно, пријатељу! Ти си улио у твоје војнике твоју племениту душу, они ће победити, не узнемируј се. Оно колебање што видиш тамо на десном крилу трепутна је забуна, због неједнакости земљишта; не, они не одступају; чујеш ли, узвици све јаче одјекују, пуцањ све чешће тутњи; ето, и последњи твој батаљон ушао је у борбу, сви се твоји војници бију. Ах, тек сада очи грозничаво прелећу с једног краја ланца на други; ето, још је блеђи: ово је врхунац. Његов живот, чини се, виси о концу... Какви ли су они далеки гласови? Какав је то пламен што му је обузео лице, па онај осмех, онај поглед, укочен к небу? Победили су! Али, за Бога, пријатељу, пре него што одеш, окрени се, заустави часом коња, ја сам ту, твој пријатељ из академије, чуј ме, загрли ме, пољуби ме. Тако... Сад иди, лети међу твоје војнике и нека те Бог прати. — Потерао је коња у галопу, и већ је у дну долине, нестало га.

И, ко зна колико ли ће се мојих другова наћи једнога дана, једног тренутка у свом животу, у сличном положају! Ко зна да ли неће многи прославити своје име каквом великом услугом отаџбини, и да ли по неко од тих имена неће постати народу мило, и ко зна да ли ја сам нећу једном посматрати, у којем талијанском граду, по неког свог друга из клупе, стола и кревета, како, кроз редове одушевљеног народа, у ђенералској униформи, победно јаше на белцу, цвећем искићеном! А ко зна, можда ћу једнога дана закуцати и на врата којега од њих, да га загрлим чим ми се појави блед, жалостан, у неколико месеци остарео за пуних десет година дана — можда ћу отићи да га утешим, да га уверим да је јавно мнење било неправедно према њему, да је још велики број оних, који на његову главу свљују сву кривицу због пораза, да ће доћи време када ће се страсти стишати и повратити част жртвама пренагљених осуда, па ће његово име још бити поштовано и мило; с тога нека не клоне, нека се прибере и нада.

Ах! Када помислим на она тешка искушења кроз која ће многи од њих морати проћи у животу, на добро које ће моћи учинити својој земљи, на неизмерну цену по коју ће морати платити своју славу, кад помислим на све ово, ја, који сам оставио војску, осећам да се, да не бих заостао за својим друговима у плаћању дуга захвалности својој отаџбини, морам трудити без одмора, бдети ноћу и дању над књигом и строгом умереношћу живота сачувати своју младићку снагу, да је узмогу свежу и потпуну употребити на умни рад; да морам проводити непорочан живот, да бих имао права проповедати врлину, и одржавати жив и чист овај пламен љубави, чију

искру по некад успем да пренесем у срца других; да проучавам народ, децу, сиротињу и да пишем за њих; да не допустим никада да ми из пера избегне каква непристојна реч и да посветим све своје осећаје општем добру; да никад не клонем духом ако наиђем на неодобравање, никада да не очекујем похвалу, да не желим, не тражим никада ништа друго сем да, једнога дана, могу рећи: „Учинио сам што сам могао, нисам био бескористан у животу, и то ми је довољно.“

X

Чудна ми је мисао пала на ум сада када намеравам да завршим. Хтео бих да ми је овде какав младић у седамнаестој години: благе нарави, племенитог срца, углађен али неискусан, као што смо сви били у тим годинама. Положио бих му руку на раме и пријатељски бих му рекао: — Желиш ли још сада да себи осигураш мир и спокојство за будућност? Е, онда се понашај према својим пријатељима с онаквом истом обзирношћу, као што би то радио према каквој женској, јер нема увреде, нема горке речи, па ни неупутног понашања према некоме од њих (ма се то дало опростити, ма се то дугим временом предало забораву), а да им то једнога дана не падне на памет, да им не буде жао и да их не растужи. Сећајући се, после толико година, својих давнашњих другова, сетим се по неке несугласице, по неке речи, којом сам некога од њих пецнуо, или задате и по неколико месеци одржате речи да с неким од њих нећу да говорим. Све су то будалаштине, па ипак колико ли би ми било милије када сада не би самоме себи морао пребацивати ни за једну од тих будалаштина! И ако сам уверен да оне и код других нису оставиле дубљег трага него код мене, колико ли бих се радовао кад би ми се указала могућност, да се о томе још боље уверим и да растерам и ону последњу, најблеђу сенку, ако је она случајно остала! Када се дође у оне године, у којима почињемо осећати да је близу граница младости, и у којима почињемо размишљати о годинама које су тако брзо минуле и о другима, које ће још брже пројурити; о оно врло мало добра што смо учинили као и о још мање што ћемо имати времена да учинимо, она осећајност поноса која нас је по некада градила суровима и непопустљивима према друговима, изгледа нам сада тако сићушна, смешна и неурачунљива ствар, да би смо, се, само када би то било могуће, вратили натраг, да поново све оне несугласице расправимо најнежнијим тоном нашега гласа, и пружимо руку измирења по онолико пута колико смо пута, некада, слегли раменима; да потражимо другове, да им погледамо у очи и да им кажемо: — Нема више ничега међу нама, је ли?...

XI

Драги пријатељи! Да није ни зашто друго, а оно само зато што сам с вама први пут видео своју отаџбину, би ли могло бити, а да моја мисао увек не лети за вама, а да моје срце једнако не чезне за вама? Када сам са лађе угледао како се, далеко тамо, бели бескрајња кривина напуљског залива, па склопио грчевито руке, смејао се, помислио на своју мајку и узвикнуо: — Ово је сан! Када ми се с врха Новицијата отео поглед на Месину, мореуз, Апенине, рт Спортивенто, и кад сам у себи казао с неким тужним осећањем: — Овде свршава Италија! — Када сам са виса Монте Кроче први пут видео, с оне стране пространог поља начичканог аустријским пуковима, веронске куле, и радосним усхићењем пружио руке, вичући као да се плашим да ми не побегну: — Чекајте ме! — Када сам први пут видео на висоравни Фузине а у даљини плаве, фантастичне Млетке и са сузним очима викнуо: *Дивни ли ти су!* — Када сам са Монтеротонда први пут угледао Рим, обавијен димом из наших батерија и дршћући кликнуо: — *Наш је!* — увек је био поред мене неко од вас, који ме је, исто тако потресен, ухватио за руку, продрмао и рекао: — *Како је дивна Италија!* — Увек се по неки од вас са мном заједно и смејао и плакао и певао. Нема места у Италији, ни радосног догађаја, ни дубоког узбуђења, којих се ја сећам, а да ми се не причини да чујем звек сабље који ми вели: — Ту сам! — а да ми се не учини да стегнем руку некоме од вас, и да не запитам самога себе: где ли се налази тај, шта ли ради, шта ли мисли, да ли се он сећа оних пријатних дана, које смо заједно провели?.... Ах, у животу моме наићи ћу на много нових пријатеља, пријатеља присних, верних, племенитих, и њихова насмејана лица моћи ће ми се свакога часа јавити у гомили; али тамо, иза те гомиле, изнад тих глава, тамо далеко, гледаћу увек како се лепршају ваше перјанице, како блистају ваше нараменице, и увек ћу полетети вама да вам кажем: — Разговарајмо о нашој Академији, о нашем путовању, о рату, о војницима, о Италији!

ЗМАЈЕВИ ЂУЛИЋИ

(УЗДИСАЈ И ЊЕГОВИ ПОНАЈВЕЋИ ПЕСНИЦИ)

од

Лазе Костића *

Као што бива да се пламен разбукти најжешће кад хоће да се угаси, тако се и наш *славуј* распевао у сав јек у очи доба, готово у исти час, кад ће наићи на њега *Змај*.

Ђулићи су угледали свет исте године, кад је покренут и шаљиви лист „Змај“, 1864-е.

Ох „Ђулићи“, та умиљата, та заносна симфонија уздисаја, што већ тада, у првоме цвету своме, у пупољку тако рећи, као да наговешћују „Ђулиће увеоке“.

Уздисаја!

Како оно почињу „Ђулићи“?

— — — — — — — — — —
— — — — — — — — — —

Ноћца бајна, нема тајна,
Само звездâ шапће сјај,
Срце чује слатке струје,
Тихомирни *уздисај*.

По *уздаси’* плове гласи
— Васиону обли пој —
Све уздише... више... више...
О љубави вечитој.

— — — — — — — — — —

Да, уздисај! Исподвлачио сам га, а заиста није требало. Сам се намеће.

Који му песник није приложио свој најдрагоценији прилог, који му није дигао споменик, најлепши што је могао?

Међу великанима као да Гете још најмање уздише. У његовој одредби „душе што љуби“, не спомиње се уздисај, бар се не спомиње изреком; а да језгра целе мисли није уздисај, бар није уздисај туге и јада, то се види по томе, што је последак свега *срећа*:

Glücklich allein ist die Seele die liebt! **

* Ово је одломак из дела г. Лазе Костића *О Јовану Јовановићу-Змају*, које се сада штампа у Сомбору, и о коме смо већ јавили нашим читаоцима. Уред.

** Срећна је само она душа која љуби.

А Хајне се толико науздисао, да се је већ стао ругати уздисају:

Das Fräulein stand am Meere
Und seufzte lang und bang,
Es rührte sie gar sehre
Der Sonnenuntergang.*

Лорду Бајрону, том угледу, том духовном оцу руских класика, Пушкина и Љермонтова, уздах је „најбољи тумач љубави“:

Oh love! — What is it in this world of ours
That makes it fatal to be loved? Oh, why
With cypress branches doest thou wreathe thy bowrs
And madest thy best interpreter — a sigh?** (Don Juan)

Па ни нашим босанским севдалијама нема праве љубави без уздисаја:

Севди, бего, твоје севдисање,
Убило те моје уздисање!

Ал' ваљда још нико није тако дубоко, тако осетљиво уздахнуо и свој уздисај у тако лепо творило слио, као што је учинио наш славњеник у X-ој песми својих „Ђулића“, и у својој ранијој диботи „Тајна љубав“.

Да упоредимо те две лепоте.

Иначе би довољно било напоменути их и замолити читаоца да отвори књигу, — та готово свака српска кућа има „Певанију“. Али оваке милине не може се човек доиста напонављати, као што би онај сретни љубавник „лепе воденичарке“ у познатој В. Милеровој, по музици управо Шубертовој песми, целом свету објавио своју љубав:

Ich schnitt' es gern in alle Rinden ein,
Ich grüb' es gern in jeden Kieselstein,
— — — — — — — — — — — —
Auf jeden weissen Zettel möcht' ich's schreiben.***

* Госпођица стајаше на мору и уздисаше дуго и тешко, сувише је у срце дираше залазак сунца.

** О, љубави! Шта је то у том нашем свету што чини да је кобно бити љубљен? Ој, зашто китиш своја врата (своје крлетке) гранама црнога чемпреса, а својим најбољим тумачем учинила си — уздисај?

*** Урезао бих га у сва дрвета, закопао бих га у сваки шљунак, на сваки бих га лист написао (т. ј. име своје драге.)

Ево десетог Ђулића:

„Ај, пусти ме да одлетим —
Мио ми је лет —
Да обиђем, да посетим
Твој румени цвет“.

„Да ја видим око цвећа
Како трепће мај!“
Тако ми је прошаптао
Један уздисај.

Иди, иди, ја му рекох,
Слободна је ноћ,
А задржат' не могу те,
Слаба ми је моћ.

Само сакри јаду трага,
Та сакри нам вај,
Немој да те позна драга,
Да си уздисај.

„Не брини се, неће знати,
Да сам мученик,
Кад обучем слично рухо,
Китњастији лик.“

„Створићу се малом песмом,
Ево 'вако, глај...
Сад сам песма... ко би рек'о,
Да сам уздисај!“

То је прави правцати уздисај, тужни, жалостиви уздисај, што полази инокосан песниковој драгој, али, по жељи песниковој, да не би драгој досађивао својим јадом, узима на се веселије рухо, па постаје песма. Већ и сама помисао да се уздисај прелични у песму, колико је самоникла, толико је лепа и згодна. Па још кад погледаш у недогледну дубљину осећаја из кога је поникао разлог тој прелици, тек тада се отвора сва права лепота те песмице.

Да видимо сад ону ранију милопојку уздисаја „Тајну љубав“

Уздахнула девојка,
Уздахнуо и ја,
Уздисаји, њен и мој,
Један другог вија.

Летели су пролећем*,
По цветовма свима,
Зумбул трену па оба
У себека прима.

Славујак се напио**
Из чаше зумбула,
Лин'о песму из срца,
Зора га је чула.

Чула га је девојка,
Чуо сам га и ја,
Опет уздах њен и мој,
Један другог вија.

* Рекао бих да је овај стих испрва гласио:
Летели су *около*.

** Није ли ту први пут било:
А *славуј* се напио —?

Има преко тридесет, брзо ће бити четрдесет година, како сам ја ту песмицу читао, много пре „Певаније“. После тога никад више. Ја иначе нисам велики памтило, пре бих рекао да сам заборављан. Па ако сам ипак те две ситнице добро утубио, тада заиста не може бити јачега доказа како ме је одмах очарала, ни живље потврде њене трајне лепоте. — Мило ми је остати у тој мисли, а коме то није доста, нека потражи онај „Летопис“ у ком је „Тајна љубав“ први пут штампана, чини ми се 1861.

Зна се место изабрано
Наших уздисаја,
Откуд славуј сваку ноћ
Срдашце напаја.

А ујутру пева нам,
Ми слушамо немо,
Па све боље и боље
Песму разумемо.

О, зумбуле, зумбуле,
О, ти зоро сјајна,
О, пролеће, пролеће,
О, љубави тајна!

Ту су два уздисаја, два права уздисаја, али то нису уздисаји, као што је онај самохрани у оном Ђулићу; не, ови су се срећно нашли, ови су се спојили, сљубили, па лете весело око цвећа. То нису уздисаји јада, то су уздисаји жеље што слуте срећу.

Па ипак, што више славуј *сијевава* та два уздисаја, што га више слушају он и она, што боље разумевају славујеву песму, управо што боље чују своје уздисаје кроз песму славујеву, све се више назиру и неки потоњи јади, тек онако у магли, још у светлој маглици, са свим неразговетно, далеко, са свим далеко, готово у недоглед, једва на крај неке тренутне слутње, тако далеко, да је песникова љубавна машта требала три године док их је достигла и уочила — чак у X-ом „Ђулићу“.

Сећам се, као да је јутрос било, кад је „Тајна љубав“ изашла први пут.

Нађем се ја у редакцији „Данице“, у разговору са уредником Ђоком Поповићем, оним истим „негдашњим пријатељем“, и т. д. Он ми је већ био широм отворио врата „Даничина“ парнаса, као да није никад било оне готово ономадашње, онако страшне и коначне осуде моје песничке подобности.

Ево поште. Ђока разгледа, отвори једну књигу, разреже неке странице, па чита. Сину му лице.

— Браво, Киш, браво!

— Шта је то?

— Слушајте, Ќâзо — тако би ме тада Ђока звао, због једне слагачке погрешке у „Летопису“ —, па ми стане читати „Тајну љубав“ оним својим мушким гласом као звоно, па се све заноси од милине. Кад је свршио, заклопи књигу па ударив дланом по њој:

— Видите, Ќâзо, ако још нисте знали шта је поезија, ето то вам је поезија. Тако што избаците, па онда можете рећи да сте прави поета.

И опет отвори књигу, и опет стане читати на глас.

Уздахнула девојка,
Уздахнуо и ја —

Какав почетак! Одмах in medias res. Други, мало слабији поета, и ако би му дошла таква идеја, друкчије би то удешавао. Описивао би цвеће, своју љубав, своју девојку, да нас као спреми на уздисаје. Ал' оваки мајстор, као Киш, кресне као муња, па одмах видиш све.

Уздисаји, њен и мој
Један другог вија.
— — — — — — —
Зумбул трену — —
— — — — — — —
А славуј се напио
Из чаше зумбула,
Лин'о песму из срца
— — — — — — —
Чула га је девојка,
Чуо сам га и ја,
— — — — — — —

Какво путовање уздисаја: Из душе у цвет, из цвета се напије славуј уздисајне росе или, ако хоћете, росних уздисаја, те из њих и од њих испева своју песму. Какав дестилат! Каква процеђеница! И они слушају славуја, и —

Опет уздах, њен и мој
Један другог вија!

То вам је метаморфоза, управо метемпсихоза уздисаја. — Из те мале песмице може се учити читаво јато песника полетараца како се спевавају песме. Ал' то се не може научити. Ако вам није дато, всује труди. Тако шта може само Јоца Киш Јанош! — Тако вам је то, мој Кâзо! — А сад да видимо шта је још донео књигоноша.“

Ја се опростим и одем, пун уздисаја, зумбула и славуја.

ПАБИРЧЕЊЕ

ПО ИВЕКОВИЋЕВУ „РЈЕЧНИКУ ХРВАТСКОГА ЈЕЗИКА“

IV

У азбучном реду долази Ђурђеви Стубови (Ступови). Ја мислим да је требао г. Ивековић исправити Вука, па те ријечи ставити у азбучни ред овако: Ђурђеви Ступови (Стубови). То показују сви примјери, који се наваћају под тијем ријечима: У сваком примјеру стоји *Ђурђеви Ступови.* Па кад је то тако, онда је требало доћи и у азбучни ред Ђурђеви Ступови, јер је то коректније као што нам казују сами примјери, а друго, сасвијем нам јасно свједочи старословенски облик стлъпъ да треба ступ, а не стуб. Г. Ивековић требао је имати куражи да исправи Вука послије педесет година кад је преписивао његов рјечник српскога језика. Али г. Ивековић није смио то чинити, јер је тако нашао и у академијском рјечнику.

У азбучном реду под ђе долази, облик отпадавши мјесто отпаднувши. Чудно!

У азбучном реду долази ријеч грôница. Г. Ивековић радо тумачи, па се за то и чудим како није овдје споменуо да би требало да та ријеч гласи гр̏оница (грьоница), али ипак не гласи тако.

У азбучном реду долази ријеч гра̏матика са акцентом слабим кратким на првом слогу. Ваљда за то, што је тако у академијском рјечнику. У Далмацији се тако изговара, али у Сријему, Бачкој, Банату, Србији, па и у Хрватској изговарају ту ријеч грама̀тика.

У азбучном реду долази ријеч гово̀рнӣчкӣ. Не знам гдје се та ријеч с таким акцентом говори. На ријечи говорник није г. Ивековић метнуо никаквога акцента. Ваљда за то, што га нема ни у академијскоме рјечнику. У академијском рјечнику нема акцента ни на ријечи говорнички. Према ријечи го̏вôр требало би го̏ворнӣк, го̏ворнӣчкӣ, као и према кња̏га што је кња̏жêван, кња̏жевнôст, а не књиже́внôст, као што се у Загребу изговара. У Сријему, Бачкој и Банату говори се го̀вôрнӣк, го̀вôрнӣчкӣ.

У азбучном реду долази гласоудар, гласоударење. Истина та се ријеч налази у Вука, али она нема мјеста у рјечнику, који је писан за књижевнике, јер није добра и противи се законима о сложеним ријечима. О таким ријечима биће напошљетку говора.

У азбучном реду долази грацки. Зашто таке облике наваћати у рјечнику кад немају мјеста у књижевности.

У азбучном реду долази ријеч Хаџијћи. Зашто Хаџијћи, а зашто не Хаџићи? Долази од Хаџија, дакле Хаџиј-ићи, а контраховано Хаџићи.

У азбучном реду долази распети: распењем (распнем). Тако је и у Вука. Али ја мислим да је ту Вук нехотице погријешио, јер распети може имати презенат само распнем, а никако распењем, као и пропети: пропнем, а никако пропењем. Испореди са старословенским распѧти: распьнеши, а то је српски распнеш и никако друкчије.

У азбучном реду долази лисичји и лисичији. Зашто лисичији, кад само лисичји има мјеста у књижевном језику. Ја сам о овоме више пута писао, те неће бити потребно опет о томе говорити.

У азбучном реду долази ријеч љȕбимац са слабим кратким на првом слогу. Ми ту ријеч изговарамо љубӣмац.

Љубов такође нема мјеста у књижевном језику, јер старословенско люубы, любъвь може бити српски само љубав.

У азбучном реду долази Мотајица и Мотаица, мјесто само Мотајица. Оваких примјера има много гдје је једна ријеч двапут на оваки начин прибиљежена, те је ријечник испао без невоље већи.

У азбучном реду долази, ријеч мѐта̑л, а ми ту ријеч изговарамо мѐтал.

Месопуст. Ту ријеч која се налази код Стулија тумачи г. Ивековић овако: „Вријеме послије месојеђа кад се месо пушта те се не једе више". А зашто се не би могло протумачити: вријеме пу̏сто, кад нема меса, кад се не једе месо.

Зашто монастир, кад се тако нигдје не говори.

Карловци Јов. Живановић

ДВЕ ЖЕНЕ

— В. ОТОМАР —

С ЧЕШКОГ ПРЕВЕО

Срет. А. Поповић (Наставак)

Неко време ишли су ћутке једно поред другог. Стазу су већ били прешли и ушли у гај. Њима овлада сањиво, нежно расположење летње ноћи. За њима су ишли други у повратку са стрелишта а пред њима, доста раздалеко, корачао је Ју̏ла са својом пратилицом.

„Вама је госпођице, ипак цељ брак“, окрете се након краћег ћутања Владислав Вилми.

„Не,“ климну она главом, то није моја цељ. Баш обратно — слобода, што већа слобода, она је моја цељ.“

„То је особењаштво,“ чуђаше се он.

„Шта има ту особеног?“ додаде она оштро. „Зар мислите да се претварам, или да говорим оно што и остале — док се не удају? У манастир нећу ићи, то знајте. Слобода је највећа мета човекова.“

„Ви, дакле, госпођице, спадате у оно ново, еменциповано женско поколење? Хоћете да век проводите без мужа?“ с чуђењем је упита Владислав.

„Но, па да вам ја то објасним, само ме добро разумите,“ с осећајем говораше Вилма. „Ето, пре свега и Св. Писмо исповеда начела узвишеније љубави, волети све људе. Рећи ћете: могуће је заволети само једнога човека — када би се нашао! Али данашњи људи нису ни витезови, ни барди. Мучно је међу њима изабрати, а ја сам при том још полетарче, циганче, које воле цео свет.“

Он се тада загледа у њене очи, које су у вечерњем сумраку биле необично велике и пуне сјаја.

„Кармен!“ кликну у наглом усхићењу.

„Јесте́, и јесам Кармен,“ додаде живо, „исто онако као и свака жена. Али нисам она, коју је описао Мериме, у тој Кармен находи се још једно биће, о коме оно прво ништа не зна. Она дивна, дивна... која има звезде и бразде на рукама, варнице из пламена и погледа очију. Она која је рекла једне ноћи, када је с њоме био дон Јозе: уби ме, не волим те.“

„Та како дођосте на ту сцену!“ ужасну се Владислав.

„Чујте,“ настави узбуђено „у тим је речима последњи и највећи блесак љубави. Вели: не волим те, а срце кличе: утишај ми куцање мачем својим, само ти, само ти! Је ли могуће замислити веће љубави?

„Ви сте се збиља заљубили у Кармен,“ насмеја се Владислав.

„Да, да,“ рече сетно. „Ја, ја, која од свега најрадије читам Верлена, јер су моћне речи његове при свој простоти а стих пун музике; ја, о којој се мисли као о претераној девојци — — ма да живим као каква пепељуга... волим оно гараво циганско дете. Ми смо жене врло несрећне; то ми добро знамо и нико неће то да преиначи. Потребно је само једном отићи у позориште када се даје какав добар комад. Пре тога смех и шала и разговор о моди; овде-онде поносито одмахивање главом на поздрав господе. У том вас задахне нешто с позорнице и душа затрепери. . Тамо опет свакојаке

ӌице и белило, боје и мода. Израз туге оцртава вам се на лицу. Где је тај који нас воли и који се може волети? Ви мушки већ знате, шта се у нашим круговима мисли о вама, ваше дужности. занимања, поноситост и витештво изазивају само осмех или завист. Али она срдачна, топла, благословена, истинска срећа — није у вашој власти. Привезујемо се за вас и навикавамо се. Али доћи ће тренуци, када ће сузе залити наше очи а срце обрхвати туга: тај живот, који с вама живујемо, да ли збиља што вреди? Не, нисам у стању појмити, како остале жене на тај начин могу да живе."

„Према свему," тихо и убедљиво отпоче Владислав, „или никада нисте људе познавали, или сте били обманути. Можда су захтеви ваши претерани. — —"

„Не, ни то није," одговори. „Ја најзад знам да бих била у стању некога волети, као сестра брата; била бих у стању с њиме и живети. Ну, то би све морало доћи не од олтара. То би морала бити нека већа спона. Камо богдице да се могу само мало — мало изразити! У мојој души живи нека представа. Неодређена, али ипак знам за њу. Но ја се плашим да јој се подам. Мени се то чини као некакав особити сан."

„Кад бих вас само могао разумети!" узвикну Владислав. „Ја нисам нигда марио за неодређено. Код мене је било све јасно. Једанпут, уђе ми у вољу једна госпођица, и та је била особењак. Не смеш ми остати дуго загонетка, рекох самоме себи. Беше мало каћиперка и хтедох сазнати да ли ме воле. Једног вечера паде ми на ум да с њоме говорим. Поносито одем у улицу, где је боравила. Отац њезин имађаше кућу и бијаше некакав управник, шта ли. Станем пред врата и чекам. Ње нема да дође. Након дужег чекања савлада ме одлучност. Уђем у кућу и упутим се ходником. Потражим кућњег чувара. Нађем врата и прочитам натпис на њима. То беше име оца њезина. На мах ме остави моја одважност и брзо, на прстима, умакнем напоље. За мном неко отвори врата. Смотрио сам умотану женску прилику. Ја се упутим правце к њој. Она се окрете; морала ме је познати, али оде журно даље. Бежала је испред мене у правоме смислу речи. И тако ми је брзо измицала, да је не могах стићи. Али сам је после тога срео с једним својим познаником, с којим се врло лепо забављала. Писах јој да дође на забаву. Не добих одговора."

„И не дође?"

„Дошла је, играла али — с њим. Тада јој се поклоним и као да ми се камен свалио са срца, тако сам се добро осећао.

„Но, ви сте практичан човек," рече Вилма.

У том приђоше ближе реци, где је пут био опасан. Владислав пружи Вилми руку и поведе је пажљиво обалом На једанпут стаде.

Баш тада указа се на небу, иза белих облака, месец, и по реци разли се сребрна светлост.

„Глед' те, то је слика, какве ствара Дузет,“ кликну усхићен.

Вилма, заузета красним погледом на вечерњи предео, не прозбори ни речи. У томе се Владислав предаде тихој сањарији, која не потраја дуго.

Шта ли му се оно чињаше, кад је оно Вилма свирала? Да је високо, високо, а крај њега жена. И месец озарава језеро, које се таласа испод њих... само је требало да обгрли сада своју сапутницу, па да од сна постане јава.

„Каква је то чаробница, каква мађионарка!“ кличе у њему разум.

Уздрхта и прибра се. Јесте, с ње је занос. Она је оличена уметност! Лагано извуче руку. Опасност је већ минула. Стаза је даље била добра.

Ишли су даље.

Она ћути, ма да зна да он воли њезину реч. И тада, примичући се већ граду, и свесан тога да се овај тренутак нигда више неће повратити, нити да ће моћи и с ким овако разговарати, — поче га на мах ломити нека чежња. Томе се придружи и меланхолија.

„Ах, госпођице, госпођице, само да ме је когод разумео — док млад бејах. И сâм сам се могао посветити вештини свирања. Толико сам живео за виолину, толико сам молио за допуштење да походим конзерваторијум. Али узалуд! Ви сте срећни! Судба вам је била наклоњена и ви истрајасте. Да сте били ближе мени, да сте ми пружили руку помоћи, где бих ја био! А овако шта сам? Истина имам новаца, ама немам ништа од онога што је мало изнад нас и што би нам било могуће досећи!“

„Та идите,“ шаљаше се Вилма, „ви и ја — шта би рекла на то ваша вереница?“

„То је нешто са свим друго,“ примети Владислав, „са свим друго.“

„Ну, ако ме не заборавите,“ рече она, „бићу вам вазда у помоћи, макар саветом. Али сутра, како ће бити сутра?“

Владислав, који је себе сама радо убеђивао, јамачно би се и даље јадао, да ту, до самога града, не стигоше Ђулу и његову сапутницу. Ђула, скривен иза једнога дрвета, испаде пред њих с гласовитим „ура!“

„Ах, ти, несташко“, кличе Владислав и срдачно га загрли.

Јула га пољуби право у уста, јамачно добро расположен. Његова се сестричина, при томе, гласно засмеја, а ни Вилма не могаше одолети смеху.

„Ви сте особити шаљивац“, добаци и она Јули.

За тим се сви излетници, који се овде нађоше, кретоше у град, веома добро расположени. Владислав допрати Вилму и срдачно стиште руку коју му је она пружила на растанку.

IV

Тако је то, дакле, било јучер. А данас пада киша. И падаће васдан.

Владислав се диже из наслоњаче и стаде ходати по соби.

Јучер су ипак трепериле звезде, када се оно враћао од Вилме и облаци се разилазише небом.

За тим је ишао да испрати Јулу; и све до поласка воза био је са њим.

На железничкој станици орила се свирка, локомотива пишташе паром, све је било некако особито у тој ноћи растанка. Све је било особито још од после подне, а тек вече! А данас пада киша.

И опет се спусти у наслоњачу и склопи очи. Осећао се веома уморан.

Тако нежна плећа не имађаше дослен ни једна, с којом је играо, па ни Цили. Како се беше к њему приљубила тамо на стрелишту! Обавила се око њега топла као пара а влажна као купалиште. Мирисаше сва на љубичицу, а тај му мирис вазда тако гођаше.

А по том су ишли заједно, када се сутон хватао. Рекла је, како им је сунце зашло. И како им се изгуби дуга алеја липама прекриљена.

Сећаше се сваког покрета њезина.

Речи је заборавио, много је заборавио, само је остао смисао, особит и тајанствен и мелодија гласа, онај чаробан звук говора, који има бескрајну моћ.

„Шта је све тада изговорила!“ кличе гласно и подиже се на ноге.

И у свему јој је дао за право, корачајући крај ње као глупак. Што јој не рече ово: Па добро, госпођице, када сте збиља у стању да волете људе, зашто се, онда, не дружите с њима? Ако имате срца, зашто га не пустите да плане ватром? Та како можете тако говорити! — И све, све што је зборила, само је... само нагваждање... А уз то она свирка!

За тим се утиша.

Ну, нешто му ипак не даде мира ни покоја. Дохвати виолину и механички поче је удешавати. У томе се сети шта је она свирала на забави. Песму за успављивање од Шумана. Где би то могао одсвирати — он?

Остави опет виолину на место.

Али оних неколико тонова, што се захорише у његовој соби, беху још тамо.

Ви сте практичан човек, рече она. Дакле, да јој то и докаже: пре свега престаје да мисли на Вилму и усваја ово што долази:

Људи, који се жене, дуго се размишљају. То је грешка. Романи и несрећни бракови одузимају нам одлучност. А опет смо за то људи, да *само* на себе рачунамо. Жена је — жена. Узмеш једну, коју си заволео, она ће ти поболевати и деца ће бити богаљи. Узмеш другу — само за то што је лепа и здрава — и с њоме си задовољан. Све је то на срећу.

Главна је ствар, у свему до краја истрајати.

Цили је наочита и као жена биће лепотица. Сви ће му на њој завидети.

А супротно томе Вилма: бледа, мало смагнута лица; има лепе очи с грозничавим сјајем. Ама како дође на ту мисао да прави то упоређење! Цили је крв и млеко, тако се румени у лицу; има здраву боју, која му је тако у вољи. А после: она снага — какав је то божански сан остварења...

Још га нигда није страсно ижљубила; а он за тим изодавна тако чезне...

Прошета опет по соби, па се и преко воље заустави испред своје књижнице.

Само је требало пружити руку, па да отуда извади Кармен.

Од тих неколико књига, намењених забави, она му беше омиљена читанка.

И она Циганка била је право дете природе. А природу је он обожавао.

Шта је оно Вилма говорила јуче, какве бесмислице? Та Кармен ипак није више волела дона Јоза; и баш обратно, овај јој се јунак заклињаше у своју љубав и пада пред њу на колена, само да би га волела.

О, та Вилма! То је јамачно таква госпођица, која хоће да је много учена и много узвишена, а у ствари не зна добро ни оно што је прочитала. Еманципована!

И како она све објашњава! Све друкчије, а не као он. Одиста, морао би се само љутити с њом. Љутити, а ко зна како би се најзад

то свршило. Добро је, што су се тако мирно разишли. Али више се неће с њоме сусрести. Други пут би јој морао рећи искрено шта о њој мисли.

А може да се мало и присећа. Дабогме, како и неби. О те жене! И збиља, у својим тајанственим назорима величанствене су.

Би ли се ова изједначила с Цили?

Ну, да ли би и вредело оцењивати је. Али не, не! Жртвује се у мислима само једној. Но не оној јучерањој. — —

Погледа с прозора на поље. Киша беше престала.

Како би било да оде к Цили? Могао би свратити ради оног страсног пољупца.

Обуче капут и дохвати шешир. Затим потражи штап; када га нађе, беше се већ одлучио: к Цили неће ићи данас, већ други пут. Сада иде да се прође. (Наставиће се).

ЈАГО У „ОТЕЛУ“

Немачки написао **Ђ. Брандес**. Превео **М. Ивковић**

Отело — по обичном схваћању, просто је трагедија љубоморе, као што је *Макбет*, са свим просто, трагедија частољубља. Врло наивни читаоци и критичари, у својој безазлености, замишљају ту ствар тако као да је Шекспир, у извесном моменту свога живота, одлучио да студира неке интересантне и опасне страсти, па да нам на њих скрене пажњу. Тим поводом као да је он, тада, написао једну драму частољубља и његових опасних последица, за тим дело о љубомори са њеном пратњом болова и патња. Али не иде то тако у душевном животу једног стваралачког духа. Песник не пише задатке. Он не иде на посао помоћу одлуке или избора. У њему је додирнут нерв који дршће и реагира.

Шекспир овде није покушао да објасни ни љубомору ни безазленост, него једино и само трагедију живота: како она настаје, шта су јој узроци, какви су њени закони?

Он је осетио моћ и важност пакости. *Отело* није толико студија љубоморе, колико нова и потпунија студија пакости у потпуној њеној снази. Веза између творца и дела не води Отелу него Јагу.

Неки истраживачи мислили су да је Шекспир створио Јага по историјском Ричарду III, да га је, дакле, нашао у каквој листини, у кроници.

Шекспир је, верујте ми, Јага срео у животу, свој век провео

је, у прекидима, с њиме, често га налазио на свом путу живота, док, једнога лепога дана, кад је добро осећао и схваћао шта могу да учине бистри, пакосни, подли људи, није покупио све те фрагменте и из њих скалупио ову личност.

Јаго — у тој личности већи је стил него у целом Макбету. Јаго — у том карактеру више је дубине, више размишљеног познавања људи него у целом Макбету — Јаго је велики стил сâм.

Он није принцип зла, није старомодни ђаво који је глуп, није ни Милтонов ђаво који воли независност и који је измислио пушку и топове, није ни Гетеов Мефисто који говори као циник и који себе чини неопходно потребним и који већином има право — а није ни величина у дрском злу, није Цезар Борџија, који проводи свој живот у отвореном пркосу и дивљем тероризму.

Јаго има пред очима само своју корист. Што није он, него је Касио постављен за првог Отеловог официра, то доводи његову лукавост на то да сплеткари. Он је хтео да буде на том месту и покушава да га задобије. На путу к својој сврси користи се сваком приликом, не предомишља се да од Родерига, на превари, узме цело његово имање и накит. Увек уме да скрије лаж и лицемерство маском, а маска, коју је изабрао, најнепровиднија је, она је прека осорност, искрена, поштена, мрзовољаста природа војника који се не брине о томе шта други о њему веле и мисле. Није он никада био Отелов удворица, ни Дездемонин, па ни Родеригов. Он је увек пријатељ који говори слободно и поштено.

Своју корист тражи он не без преких погледа на друге. Јаго је злурадост у људском облику. Он чини зло из уживања што може некоме да нашкоди; он осећа да га несрећа и бол других људи уздиже. И он је вечита завист, коју буде напредак и успех других људи. Он није она ситничарска ненавист, која је задовољна тиме што жели туђе достојанство и имање, или што себе сматра достојнијом туђе среће. Не, он је у великој персонификацији она шкиљава завист, која се у људском животу појављује као велесила, као моторна снага, он је она мржња против савршенства других људи која се обелодањује као тврдоглаво неверовање и неповерљивост или као подцењивање туђих одличних способности; он је чиста, неопходна мржња на искреност, лепоту, јасноћу, доброту и величину.

Шекспир је не само знао да тако штогод постоји, него је то и нашао и обележио. То му је као психологу на вечиту славу.

Свима је познат приговор против *Отела*, да је та трагедија у толико одлична, у колико су јунак и Дездемона истините и ретке личности — али ко познаје Јага? и чиме се може образложити ње-

гово делање? Шта објашњава толику пакост? Да је још, барем, заљубљен у Дездемону, па да с тога мрзи Отела, или да има сличан разлог!

Да, кад би он био какав заљубљен обешењак и клеветник, нема спора, тада би све било много простије. Али тиме би се, свакако, и целина спустила до обичности, и Шекспир не би ту стајао на својој висини.

Не, не! Баш у тој привидно недовољној мотивацији лежи овде дубина и величина. То је Шекспир схватио. Та Јаго у својим монолозима непрестано даје сам себи разлога за своју мржњу. Иначе, кад прочитамо Шекспирове монологе можемо да упознамо личности какве су заиста; показују нам се не околишећи; чак и такав хуља, као што је Ричард III, у монологу је са свим поштен. Друкчије Јаго. Тај полуврag непрестано покушава да сам себи протумачи своју мржњу, да у пола сам себе превари, износећи полуразлоге у које пола верује а већим делом не верује. Лепо је Колриџ* ту особину његову назвао: the motive-hunting of a motiveless malignity (безразложне пакости лов за разлозима). Непрестано уверава он себе да је Отело увредио његову жену и он хоће да освети ту срамоту. По каткада, да образложи своју мржњу на Касија, додаје да и на њега сумња да је у одношају с Емилијом. Он не одбацује ни тај разлог да је наклоњен Дездемони; као споредан мотив може увек да послужи. Он каже (II 1.):

Сад и ја волим њу,
Не са свим из похоте, ма да сам, истина,
Крив и за веће грехове него што је тај,
Али, дѐлом за то да бих му се могао осветити,
Јер имам сумњу, да је блудни црнац
Загазио у моју њиву.

Све су то у пола непоштени покушаји да сам себе схвати, да себе објасни и улепша. Она зеленожута, отровна завист уме увек да нађе разлог који оправдава његову мржњу и који претвара злурадост против бољега човека у праведну освету. Али Јаго, који је, неколико редака пре тога, сам рекао да је Отело „сталан, умиљат и племенит“, и сувише је паметан а да мисли да га је Отело преварио. Та он га провиди као стакло.

* Samuel Taylor Coleridge, енглески песник, критичар и теолог, најгенијалнији реформатор енглеске поезије у доба француске револуције. Рођен је 1772. у Отери-сен-Мери у Девнширу, где му отац беше свештеник, а умро је 1834. у Хајгету. О Шекспиру је написао дело: „Notes and lectures on Shakespeare“.

Општељудска способност волети или из тачно одређеног узрока мрзети, Јагову снагу у злу смањила би и снизила. На послетку прете му мукама, што неће да дале ни речце објашњења. За време мучења он ће, без сумње, стиснути зубе, чврст и на свој начин поносит, као што је; али неће моћи ни дати права објашњења о себи. Полако, несумњиво тровао је он Отелову природу. Ми посматрамо утицај отрова на тог незлобног човека, и видимо да баш успех тровања Јага све више и више брутализује и опија. Али, питање откуда је дошао отров у Јагову душу, неразумно је, и ни он сам не би на то питање могао одговорити. Змија је отровна од природе и ствара свој отров исто онако као и свилена буба своје ткање, а љубичица свој мирис.

При свршетку трагедије има један разговор, који спада у најдубља места овога комада, и он нам даје кључ за разумевање факта, за што се Шекспир, тих годинâ, непрестано диви пакости и размишља о њој.

Емилија, када је чула излив Отелова беса на Дездемону, говори:

„Не, обесите ме, ако није какав арциклеветник,
Каква ласкава, промућурна хуља,
Углађен нитков, измислио те лажи,
Да стекне какав чин; живота ми!

Јаго
Пфуј, нема таквог човека; то је немогуће.

Дездемона
А ако има, Бог му опростио!

Емилија
Конопац му праштао, а пакао му кости глодао!

У овом кратком разговору обележена су сва три карактера. Али Јагове су речи најзначајније: „Пфуј, нема таквог човека; то је немогуће!“ То је мисао под чијом је заштитом он живео, и под чијом заштитом и даље живи; други људи не верују да такав човек постоји.

Овде, код Шекспира, поново налазимо Хамлетово чуђење злу као парадоксу, па, као и у *Хамлету* и у *Мери за меру*, и овде се он обраћа (сад по трећи пут) индиректно гледаоцу: Не реци, не веруј да је тако штогод немогуће! Вера у немогућност нитковлука главни је услов што може да постоји један краљ као што је Клаудије, чиновник као што је Анђело, официр као што је Јаго. И, с тога

се код Шекспира непрестано понавља: И заиста вам кажем, тај највећи степен пакости могућ је.

Пакост је један фактор у трагедији живота; глупост је други. На та два стуба ослања се главна количина целокупног људског јада.

С КОСОВА НА СИЊЕ МОРЕ

БЕЛЕШКЕ С ПУТА КРОЗ АРБАНАСЕ 1894. ГОДИНЕ

ПИШЕ
Бранислав Ђ. Нушић

ДЕО ДРУГИ

Арбанаси

Од леве обале Црнога Дрима или још тачније, од леве вододелнице ове реке, па ка западу ка Јадранскоме и Јонскоме мору, станују од вајкада Арбанаси.

Од вајкада мислим с тога, што је утврђено да су Арбанаси староседеоци, који су кроз све најезде, под свима владавинама које су господовале над овим областима, изнели и сачували свој тип и карактер. Они су прошли испод навале Романске која је за њих била толико опасна са своје културне надмоћности; прошли су испод густе навале Словена, који су им захватили све равнице, поља и реке.

Тој отпорној снази, којом су Арбанаси издржали навале и оној непромењивости њиховој, допринело је врло много и упорство, које је особина саме расе, а и неприступачност планинских предела, које су Арбанаси увек најрадије насељавали или у које су се испред навала повлачили.

Најзнатнији писци утврђују порекло Арбанаса од старих Илира, које прибрајају западно-јевропској аријској грани, изводећи да су то Пелазги којима прибрајају и Јапиге, Масанијанце и друга племена у Италији.

По Хану, од Илираца происходе само северна племена, Геге, а од Епирпота — Тоске. Стара погранична река између Илираца и Епириота — Шкумба (Генус) — и данас је граница ових двају племена.

Многе још претпоставке постоје о пореклу Арбанаса. Има писаца који мисле да су Арбанаси дошли са Кавказа; доводе их у везу са неким племенима у Персији, а по једној арапској причи доселили су се у ове крајеве са Црвенога мора па, како су по Херодоту и Феничани са Црвенога Мора, има и писаца који се домишљају, да ли да доведу Арбанасе у везу са Феничанима.

И о имену Арбанашком постоје такође разнолика предања и тумачења, од којих ћу овде изнети само оно тумачење, које је утврђено као најтачније.

Арбанаси носе разнолика имена. Словени су их звали Арбанасима, Грци Ἀρβανίτες, Запад Albanenses а Турци Арнаутима. Тоске се зову и Арбери или Арберeши (планинска страна између Валоне и Аргирска страна зове се Арберија), а Геге Арнаутлук зову Арбанија.

Но, пре свију имена Арбанаси сами себе зову *Шкипитарима* (Шкип) и то је име међ њима најпознатије. Шкиптар значи Брђанин, но они сами, народном етимологијом, тумаче и другаче то име: *Шкип* арнаутски значи *орао* а *тар* — *крило*, те се поносе што се називају орловским крилима.

Остала имена: Арбанас, Албанез и Арнаут, имају корен у једној и истој речи. *Ар* у индоевропском значи *орати;* иста реч (ар) на арнаутском значи *њива* а *бан* персиски значи *ратар*. По свој прилици у овим речима и леже заметци имена овог народа.

Из речи *Арбан*, која је основана, постоји и назив Арбанас; из исте речи је постала код западних народа реч *Албан*, те отуд *Албанез* и *Албанија.* Грци имају слово *б*, нити га могу изговорити, те отуд код њих тесто Арбан, Арван и *Арванит*. Турци су, освојивши Балканско Трополье примили од Грка име овога народа, али, по своме обичају да премећу слогове, они су изговарали грчко Арван као Арнав, грчко Арванит као Арнавит, што се развило у Арнавут и Арнаут. То преметање слогова, у осталом, бива и код нас (манастир-намастир и т. д.) па, баш у погледу имена арбанашког, има га и забележеног. У Немањиној повељи где се говори о Арванији, место Арбно стоји обрнуто ραБЬНО.

Под овим именом а на пространству које без српског приморја преставља цео запад балканскога полуострва, живи компактна маса арбанашка коју броје преко милиона.

Сем неколиких насеобина, ван отаџбине нема их. Највећа је од тих насеобина у Италији, у области Пуљској. То су емигранти арбанашки који су се, по смрти Скендер-беговој, ставили под заштиту напуљску, као и сам син Скендер-бегов што је учинио. Они су вере римокатоличке, а има их до 60.000, и прилично су се претопили у Талијане и ако их после арбанашких покрета 1878. год.*)

* Године 1878. поводом закључења Берлинског уговора, побунили су се Арбанаси, што је тим уговором имало да се смањи „њихово земљиште“. Један део „њихових земаља“ имао је да се уступи Србији, други Црној Гори, а трећи Грчкој.

ни талијанска политика нема више рачуна да претапа, како би са њима засновала претензије на Албанију.

Мање насеобине су ове: село Перој, два сахата од Поле, на полуострову Истрији; село Ерица, у предграђу Задарском у Далмацији, и село Никинци и Ртковци у Срему. Оне прве населила је код Поле Млетачка република 1657. године, да би избегли зулуме Махмуд-беговићеве, а они у Срему, који су по фису Клименћани, мисли се да су се населили 1737. године заједно са Србима, под Шакабентом.

Као што сам и напред поменуо, стара погранична река између Илираца и Епириота, Шкумба, дели Албанију на северну или горњу и на јужну или доњу. Та река и данас дели Арнауте на две најважније гране на: Геге и Тоске, од којих Тоске станују у јужној Албанији, мешајући се само са Цинцарима и Грцима (Краљевина Грчка поплављена је Арбанасима, Тоскама). По називу ових грана бива да се и области чешће називају Гегарија и Тоскарија.

Разлике су између ових двеју грана Арбанаса доста знатне, не само у карактерним особинама већ и у типу. И Геге и Тоске називају свој језик шкипским, ма да су то два дијалекта. У Гега нема назала и самогласнике чисто изговарају; у Тоска је тврђи изговор,

---

Јуна месеца те године држан је у Призрену велики митинг на који су се стекли сви Арнаути Метохије, Косова и Северне Арбаније (Гегарије). На том митингу изражена је покорност Султану али, ако он дозволи да им се земље окрње, решено је да се оружјем одупре и самој Високој Порти. И одиста је овај покрет начинио велике тешкоће Порти, те је остало немогуће уступање Плава и Гусиња Црној Гори.

Лига (цео покрет је познат под именом „Арбанашка лига“) је најпре била образована да одбрани земљишта на које је претендовала да станују Арбанаси, али је у њој све више преотимала мах мисао о аутономији Албаније, распаљивано још и страним агентима који су се тад по Скадру, или као новинарски извештачи или другаче, збирали.

После уступања Улциња Црној Гори, почела је лига журно да се оружа. Она прогна из свих крајева све турско чиновништво и постави чланове лиге за управнике. Мехмед Али пашу (потурченог Мађара) који је покушао да се одупре, убију у Ђаковици.

Концем марта 1881. год. буде послађ Дервиш-паша са 18 батаљона војске, и он се улогори код Феризовића, јер је у Штимљи било прикупљено око 10.000 Арнаута под Али-пашом Гусињским. Ту отпочне велика и очајна борба првих дана априла, и Дервиш-паша, разбивши устанике, продре у Призрен. Из Призрена тек августа месеца пошаље Ибрахим-пашу са осам батаљона да заузме Ђаковицу и освети смрт Мехмед-пашину. Ибрахим-паша освоји Ђаковицу и покуша даље продирање, али га усташи сузбију и сатерају чак у Призрен, па се онда том победом охрабре и нападну и на сам Призрен где се створи огромна борба, те Дервиш-паша једва топовима спасе Призрен.

самогласнике где и где замењују полувокалима или употребљавају дифтонге и имају назала.

И Геге и Тоске живе у племенима које они називају *фис.* Нас овом приликом занимају само Геге и њима ћемо се и бавити.

Да би се упознали са племенским животом Арбанаса као и са организацијом племена, ваља нам најпре бити на чисто с тим, шта је то фис, са чиме нису никад ни страни ни наши писци умели да буду на чисто. Тако ћете наћи код писаца да броје у племена Мирдите, Љумане, Малисоре и т. д. Међу тим ваља знати да су то обласна имена исто онако као што су имена Косово, Подримља и т. д. И ма да је свако који живи на Косову Косовац, али кад је реч о племенима, на пространом Косову могу живети и два и три племена. Таква предеона имена на којима живе Арнаути јесу: Љума, Мирдита, Дукађин, Малесија, Маћа, Дебар и т. д. Али, у Мирдитији или у Малесији живе по неколико племена — фисова. Ти се фисови бива и међ собом и туку и не слажу, но, кад се што тиче оштега, заједничког, они стају један уз другог, боре се заједнички, и отуд појава која се бележи: „Малисорци су решени да се одупру томе и томе“, „Малисорци су се побунили“, а отуда и погрешка која Малисорце сматра као једно племе, а не као становнике једне заједничке области, и боље рећи заједничке планине, што их и гони да бране заједничке интересе.

Примера ради напомињем да *Красника* има у Малесији, има их у Дукађину а има их и у Подримљи и Косову. Тако је и са другим племенима. Отуда нема појаве да се, на пример, Малесија туче са Миридитијом или Дибром, али има примера да се поједини завађени фисови из Малесије туку са појединим фисовима из Миридитије или Дибре.

Такве погрешке, узимање предеоних имена за имена фисова, чинили су и највећи познаваоци Арбанаса, који су дуги низ година пробавили међ њима. Тако Хекарт, Хан, тако Јастребов и, разуме се, сви они писци који су се користили њима.

Осим те погрешке, што је обласно име сматрано као име племена, сви поменути испитивачи и познаваоци Арбанаса падали су су стално и у другу погрешку услед тога што нису никад били начисто с тим шта је то фис.

Ја имам прибележена имена тридесет и четири фиса, која ћу овде набројати: 1. *Красниќ*, 2. *Бериш*, 3. *Гаш*. 4. *Шањ*, 5. *Хот*, 6. *Кастрат*, 7. *Клемент*, 8. *Кучи*, 9. *Крује-зез*, 10. *Дробњак*, 11. *Соп*, 12. *Сач (Θач)*, 13. *Битуш*, 14. *Елшон*, 15. *Буњак*, 16. *Мет-пњак*, 17. *Кабаш*, 18. *Марин*, 19. *Божаљ*, 20. *Зогај*, 21. *Мацун*, 22. *Маљок*, 23. *Мзез*, 24. *Гариќ*, 25. *Трепчи*, 26. *Маргур*, 27. *Груди*, 28. *Мертури*. 29.

Шошн, 30. *Речи*, 31. *Пулати*, 32. *Риоли*, 33. *Шкрељи* и 34. *Никај*. Таквих имена фисова има још маса, и јако греше поменути познаваоци Арбанаса што их броје у праве фисове т.ј. племена у правом и ширем смислу те речи, ма да ће Арнаутин, кад га питате од ког је фиса, рећи: „Од фиса Мацун", држећи и сам да су Мацунци прави фис.

То нису фисови, то су тако рећи браства, гране у племену. То су често пута опширне и простране породице, које су постале читаво племе, онако као што их има и у Црној Гори, па за то и носе где кад породична имена као *Гарићи*, или племе у ужем смислу, потекло из старијега племена које насељава извесан предео, планину, село, па и носи име дотичног предела (Кабаш) или брда (Круј-зез) или села (Марин, Божај) и т. д. Тако на пример Буњаци, Мацунци и Маљоци у ствари су Краснићи; Гарићи и Шош су Шаљи, а Сои су Клементи.

Та браства, породице или фисови у ужем смислу, у ствари су гране основних, великих племена или фисова, којих има *свега седам*. Слушао сам и у самих Арнаута да кажу: „Бог је дао само седам фисова на свету и више их нема!" Тих основних седам фисова јесу: *Краснићи*, *Гаш*, *Шаљ*, *Хот*, *Кастрат*, *Клемент*, *Бериш*, и њима ћемо се и позабавити.

1. *Краснићи*. Краснићи су велико и пространо племе. Они у главноме обитавају пределе на северу од сједињеног Дрима до самих обала његових, па на запад све до реке Валбоне, притоке Дримове, или краће, измеђ дечанских планина и Дрима. Осим тога Краснића има у Дреници, у Подримљи (сухоречки бајрак), у Црнољеви има их масом у ђаковачкој нахији и у Косову. Пола Малесије чине готово Краснићи.

Краснићи су сви мухамеданци, а сви славе. Сматрају се као добри јунаци и бољи од Гашана, са којима су често у сукобу где се у близини налазе, као на пр. у ђаковачкој нахији.

По предању у племену Васојевићима, које приказује кнез Никола Васојевић у писму своме сину, неки краљ који је био родом из захумског села Љубомира, около Неретве, имао је четири сина: Васа, Краса, Хота и Пипу. Тога краља баци са престола један од његових кнежева, а он се са синовима разбегне. Краса и Хота склоне се у планине око Мораче и Цијевне, све до Црнога и Белога Дрима. Отац пак, са Васом и Пипом, пошто је у бегству видео многе муке и обишао многе земље, врати се у брда и настани се са Васом међу реком Морачом и Лимом, а најмлађи син, Пипо, настани се у углу измеђ Мораче и Зете, на простору Старе Дукље. Од њих проп-

зиђу племена Красићи, Хоти, Васојевићи и Пипери. И заиста, кад су једном Красницћи ударили на Васојевиће, Срби су им се смејали, говорећи да иду на браћу.

2. *Гаш.* Врло пространо племе, веће од Красниђана, заузима готово сва подножја Малисорских брда, а иначе га има у Подримљи (села Д. Хоча, Самодражи, Будаконо, Студенчане, Пећање, и т. д.) и у Дреници (Гунцате). Но главно је седиште овога племена северно од Краснића, одмах испод дечанских планина у Ђаковачкој нахији.

Гашани су такође сви Мухамеданци, а врло радо поје уз гусле, и код њих су се оне највише очувале.

По предању, Гашани се сматрају као рођаци са Краснићанима. То предање, слично ономе у Васојевића, казује да је био извесни *Ника*, од којега и данас постоји фис *Никај* — који станује између планине Проклетије и најсевернијег лакта Дримовог — и тај Ника имао је два сина Красу и Гашу, од којих су произашли Краснићи и Гашани.

3. *Шаљ.* Шаљани су најсиротније племе у целој Арбанији, од којих у богаству једва чине неки мали изузетак четири стотине кућа Шаљана који насељавају село Истиниће код Дечана. Племе иначе станује између реке Кира и најсевернијег лакта Дримовог. Шаљана има још нарочито око Вучитрна; где се по њима цео предео назива. Тај предео Шаља обухвата двадесет и пет села, као што су: Бајгора, Трстена, Рашане, Баре, Саљевица, Гувниште, Пасама и т. д. У овом се пределу највише истиче врх *Црни Врх*, под којим је Трепча, а планина Шаља, као што је карте бележе, и не постоји.

Шаљани су сви мухамеданци а славе Св. Јована 7. јула.

4. *Хоти.* Хоти су на граници Црне Горе, према Кучкој Крајини. Нису много растурени по другим странама, јер су сви листом латинске вероисповести, па ретко залазе у друге стране где живе Арнаути мухамеданци. Хоти, у главноме, насељавају Скадарску околину. Они обухватају и Хумско блато које им даје доста лова, премда један део тога лова, односно блата, припада и племену Кастрати.

Хоти су били некада толико знатно племе да је млетачка влада нарочито настојавала увек да га поткупи и држи уза се, и, данас, ма да нису многобројно племе, заузимају ипак међу племенима одлично место и о њима се са поштовањем говори. Данас их нема више од 450 породица или око 4000 душа, а станују сви у три села: Хот, Трабојна, и Рапча. Свако од та три села чини засебан бајрак, од којих је Хотски најглавнији.

По традицији која међ њима живи, основалац је њиховога племена извесни Хота за којега знају да је био Словенин, а ми смо међу тим упамтили и ону причу Васојевићеву по којој се и Хоте сматрају као рођаци Краснића и Васојевића.

Иза Хота северозападно, или боље, измеђ Хота и Куча, племе је Трепчи, а које Срби породички зову Затрепчи. Они носе име по планини која се некад звала Дреп а после постала Требач, и на њој племе Трепчи.

5. *Кастрати* се деле на Горње и доње Кастрате, од којих и једни и други обитавају непосредну околину Скадра, крај Хумског блата и крај језера. Њих има још у планини Црнољеви, иза Голеша, у Подримы, у неким селима око Лаба (Попово) и нешто мало у ђаковачкој нахији.

Кастрати броје преко 400 породица и до 4600 душа. Међу њима има бајрака који и данас носе имена Петровић, Тутовић, и т. д. Па и имена села њихових су српска, као: Загора, Градишка и т. д.

У самих Кастрата постоји предање да су они Срби.

6. *Клименте.* Клименте, у главном станују североисточно од Хота, такође према Кучкој Крајини, на границе Црне Горе. По предању Клименте су дошли из Дукађина и населили ова брда. Они су дуго били гоњени од Турака (као православни) те су се неколико пута расељавали и поново збирали на своја огњишта. Том приликом су избегле и оне породице које су се настаниле у Срему где и сад обитавају села Ртковце и Никинце.

Клемента има до 500 породица или 4500 душа и сви су католици, ма да су до седамнаестога века били православни и још су до почетка прошлога века говорили српски и певали уз гусле. Код њих, шта више, живи предање да су они пратили патријарха Арсенија Чарнојевића приликом бегства.

Према извесним писцима (Хекер), који су своја обавештавања црпели од скадарских калуђера, основалац је племена Клемента неки калуђер из Италије, и ако је прва католичка миса међу Клименћанима одржана 1624. године; сем ако је калуђер из Италије био православни.

Арнаути Клименте називају Киљменд.

7. *Бериш* највише станује у пећкој и ђаковачкој нахији, а има га много у Дреници (Обриња), у Подриму (Доња Хоча 20 кућа, Бестовац под Великом Хочом око 9 кућа, врло богатих, па и у Сухој Реци). Сви су мухамеданци.

Остала мања племена, која сам помињао, улазе у ова племена или боље из њих происходе. Та пак племена не треба мешати са *бајрацима* и ако сваки бајрак готово садржи у себи по једно такво омање племе или бар знатан део тога племена. Бајраци су нека врста политичке организације Арбанаса, засноване на предеоним поделама. Тако н. пр. Подримља се дели на ове бајраке: *Сухоречки*, *Острозубски*, *Полушки* (преко Дрима), *Хочки* и *Ораховачки*. Осим ових *Опоље* чини један бајрак; *Срецка жупа* чини самостални бајрак који се зове *Љубински* (Подгорски), и *Гора* чини један бајрак; Доње *Љума* сама за се чини један бајрак, те према свему у Призренском округу има осам бајрака, од којих је Сухоречки највећи (46 села).

Изгледа, према подели бајрака у призренском округу, да се држало границе старих српских жупа, јер их бајраци заиста поклапају.

Бајраци су тако рећи нове установе које су постале од времена Турака на основу међусобног споразума. Обавеза служења у војсци замењена је овим бајрацима, који у случају рата претстављају војничке јединице — батаљоне. — Бајрак могу састављати по пет, шест и више села, а обично 400 људи. Над сваким бајраком постоји бајрактар или војвода, и то бајрактарство прелази са оца на сина. Сваки бајрак има и своју заставу која се чува у војводе. Бајрактар није носилац заставе већ војвода, четовођа. Свака кућа даје у бајрак по пола човека т. ј. то се врши на тај начин што једна кућа даје човека а друга опрему за њега. Арнаути тако чине кад треба ићи за цара да се војује, али, кад се што тиче њих и њихове земље, онда сви листом војују. Ова се војска сама брани о свом наоружању, и за Арнауте се може рећи да су збринули ту бригу боље но по где која државица, јер су, сви редом, добро наоружани изврсним пушкама.

(Наставиће се)

ПИСМА

Загреб, крајем јула 1902.

У књижевној, а и у свакој другој полемици настоје двојица један другога увјерити о ваљаности властите тврдње, али када се један од противника служи недопуштеним начином борбе, као што је извртање, подметање, и нијекање свакому познатих чињеница, тада је за онога другога најпаметније да дигне руке и да не пође главом рушити зид. Из тога разлога не каним се нити ја упуштати у борбу с „Виенцем", који се у својем 30. броју дотакао мојега

прошлога писма, које сте Ви, госп. уредниче, изволели штампати у 11. св. књ. III цијењенога „Кола“. Пишући вам оно писмо нијесам имао намјере да идем увјеравати „Виенац“, који је био донекле предмет мојих замјерака, у колико је и он активно судјеловао у угушивању слободне научничке мисли. „Виенац“ каже како сам ја за доказе у својем писму спомињао *„тобожње нападаје* на Миклошића, Јагића и Маретића“, не сјећајући се више да је он исти штампао у 4. и 5. броју ове године један такав, и то неозбиљни Ивековићев нападај на Јагића. Жели ли „Виенац“ да му кажем и остале „тобожње нападаје“ и по „Хрватској“ и „Народним Новинама“ и т.д.? Кад бих ја сада кушао водити с „Виенцем“ полемику, не би ли мој посао значио исто што и слијепу намигивати? Што сам се и оволико забавио с „Виенцем“, тому је овај разлог: „Виенац“ је тако без такта обарао моје мишљење које му није погодовало, да сам из обзира према Вама и Вашим читаоцима сматрао за потребно разоткрити његов морал.

Код свију својих тврдња, изнијетих у прошла два писма, ја остајем и сада, и ово моје писмо биће само даља илустрација њихова. Баш у својем прошлом писму рекао сам „како попови доминирају на свима областима нашег просвјетног и друштвеног живота, како нам је свуда застој“, којему да је крив клерикализам. Тада још нијесам ни снијевао да ће тим мојим ријечима будућност дати тако еклатантне потврде, као што ју је дала задњих дана.

Матица Хрватска издала је, год. 1900. између осталих дјела, и *Слике из обћега земљописа*, од др-а Ивана Хоића, у којем се дјелу приказују земље: Бугарска, Србија и Црна Гора. У одјељку *Пријеглед србске повјестнице*, а на страни 296., у средини, написао је др. Хоић ове судбоносне ријечи: „Већ од најстарнјих времена диелила се је србска земља на више области, а најзнатније су биле Раша и Босна“. Др. Хоић је ту изрекао једну утврђену научну истину, коју није до сада он једини тврдио. Та истина, али, није по ћуди заводитељима нашега доброћуднога свијета, и мостарски политички лист „Освит“ диже хајку и на Матицу и на Хоића: како се смије изнијети такова тврдња у едицијама Матице Хрватске. Покретачи протеста проти Хоићу бијаху, Ви већ погађате, — попови. Зар се ико други може дићи проти науци него ли попови? Пријетили су Матици конкурентнијем друштвом ако се слично што опет догоди.

Цијела та ствар дошла је пред Матичину скупштину, која је била 13. српња. И тада се према „Записнику редовне главне скупштине Матице Хрватске, обдржаване дне 13. српња 1902.“ догоди ово:

„Исти скупштинар *(д-р Лав Мазура)* пита: Зашто одбор Матице Хрватске није ништа учинио поводом новинских навала на једнога члана предсједништва, и кани ли што учинити, особито с обзиром на узрујаност у Босни и Херцеговини?

„С тим у свези тужи се скупштинар др. *Лука Сењак:* 1. да је Матица Хрватска у својим издањима, особито „Сликама из свеобћега земљописа“ од д-р И. Хоића и књигом „Славени у давнини“ од д-ра Т. Маретића повриедила чувства хрватскога народа у Босни и Херцеговини, па жели, да Матица таких дјела унаприед не издаје, јер ће иначе Хрвати у Босни и Херцеговиви оставити Матицу; 2. да Матица Хрватска вриеђа својим издањима осјећаје босанско-херцеговачких муслимана.

„*Предсједник* одговара: да је упит и притужба имала бити управљена на прошлогодишњу скупштину, је се све оно чему се приговара догодило под пређашњом управом; у осталом жали, ако се је што такво и онда догодило, те јамчи, док је он предсједником, да се у Матичиним издањима не ће повриедити хрватски народни осјећаји ниједнога диела народа.

„На то и подпредсједник књиж. умј. одбора, г. д-р *Иван Хоић*, обширно разјашњује своје писање о „Босни“ у својим „Сликама из свеобћега земљописа“ и изјављује, да је не хотећи бити на штету Матици Хрватској вољан положити подпредсједничку част.

„Скупштинар, одборник и радник Матице Хрватске, професор *Вјекослав Клаић* изјављује тражећи, да се уврсти у записник: да уз оваке прилике не ће више писати за Матицу, „јер нисам — каже — сигуран, да не ћу бити будуће године на главној скупштини објешен.“

„Пошто је *предсједник* умолио скупштину, да се о одговору г. д-ра Хоића изјави, изјављује д-р Лав Мазура да није желио и не жели, да подпредсједник д-р Иван Хоић положи подпредсједничку част, а с једнаком изјавом придружује му се и скупштинар д-р Лука Сењак. Скупштина те изјаве прими на знање, а на то предсједник закључи скупштину.“

Овако крупне ствари код нас се догађају, услијед неслободе мисли. Како се овдје коректно држао Вјекослав Клаић, а како биједно предсједник Матице, д-р Ђуро Арнолд: он јамчи да се, док је он предсједником, у Матичиним издањима неће смјети тврдити истина, ако то не погодује неколицини занесењака!

Није, али, никоје чудо што је то тако. Разлоге тому изнио сам у прошастим својим писмима. Није ли овај случај истовјетан с оним Јагићевим, од прије неколико мјесеца? И тамо се хтјело каменовати

човјека слободних мисли, радника, научника, који прије свега љуби истину. Велико је то зло што овакви догађаји код нас нијесу ријетки, него се сваким даном све више умнажају и ми на тај начин остављамо потомству лијепу традицију! Нијесу ти догађаји изазвани каковим изванредним стјецајем прилика, него имају један те исти сталан узрок. Не смјети јавно рећи истину! Камо то може одвести? Да ли то игдје у Европи има?

И ипак је „Виенац“ мене напао, десет дана послије овог нашег бламажа, за то што ја кочење нашега напретка приписујем клерикализму, који је сада отворено почео терор. Али „Виенац“ је лист клерикални, па му није ни замјерити што хоће попове опрати од њихове кривице. Он вели: „...видимо гдје хрватско свећенство подупире код нас и књижевност и свако просвјетно подузеће, које служи на корист и промицање просвјете хрватскога народа.“ Биједна нам је та просвјета кад бисмо је само од тих попова добијали. Цијела људска просвјета иде на то да прошири људску слободу, а код нас се зове потпомагати просвјету, кад се једном човјеку забрањује писати по његову освједочењу.

На главној скупштини Матице Хрватске прочитали су своја извјешћа тајник и благајник. Јер та извјешћа могу занимати и Ваше читаоце, приопћит ћу из њих најважније.

Од прошле скупштине до ове Матица је добила 63 радње и то 47 готових и 16 замишљених, од ових су 24 поучне а остале забавне. Од тих је радњâ изабрала за своја издања за 1901. год., а за год. 1902. приређена су и дјеломице тискана ова дјела: *Повиест хрватске књижевности у Далмацији и Дубровнику* (као III свезак Цртица из хрв. књижевности), написао проф. д-р *Милорад Медини;* 2. *Изабрана поглавља из обће политичке економије*, од *д-р Франа Милобара*; 3. *Војвода Хрвоје Вукчић*, од проф. *д-р Фр. Шишића;* 4. *Удовица* од *Јосипа Е. Томића;* 5. *Пробране пјесме Тугомира Алауповића;* 6. *Томислав*, први краљ Хрвата, хисторија у пет чина од *д-р Стјепана Милетића;* 7. *Сутон*, дубровачка трилогија *Ива Војновића;* 8. *Женски удеси*, три приповиести *Живка Бертића;* 9. *Дјевојачки свиет*. С чешког превео и уводом пропратио *Стјепан Радић* (Словенска књижница). А у књижници за класичну старину тискат ће се *Живот старих Грка*, од проф. *Коломана Раца*. Идуће године наставит ће се издавати „Хрватске народне пјесме,“ и то хајдучке и женске, јер покривају свој трошак, дапаче имају вишка.

Из тајниковог извјешћа о „Виенцу“ види се да је Матица преузела лист од Дионичке Тискаре са 460 претплатника, а данас их

има преко 1300. „Виенац“ сада уређује д-р Стјепан Босанац и д-р Милан Шеноа. На „Виенац“ је дато округлим бројем 10.000 круна.

Матица је извршивала и своју задаћу да помаже књижевницима и њиховим удовицама и сиротама у невољи, и то по својој могућности, укупно 1.250 круна.

Матица Хрватска има укупно свих чланова (утемељитеља и приносника): 11.263, од којих су 1.537 утемељитељи а 9.444 приносници; за год. 1901. са 113 чланова више него за 1900. год. Свих девет књига тискало се је за чланове Матице у 11.600 примјерака у укупном броју од 104.400 отисака. Укупна имовина Матице Хрватске броји 532.870·69 круна.

Један Хрват.

КЊИЖЕВНЕ ОЦЕНЕ

Мисли *Боже Кнежевића. Београд, Државна Штампарија, 1902. — На м. 8. стр. 151.*

Ова је књига за нас нова појава, нова по свом стилу а скоро исто тако нова по свом садржају. Томазеове Искрице само донекле подсећају, оквирем својим, на ове мисли. Онде имамо Србина високе и племените душе који је у жестокој борби за своје човечанске идеале доспео у туђину. Борба је ватрена и заморна, она упија сав дах жарке му душе, везује сву снагу неуморнога тела, јер су редови непријатеља густи као гора. И кад ратник доспе на пропланак, тада му се у тренутку клонулости, чисто испотаја, прикрада помисао на своје у дому, где му се друштво и без њега ухватило са животом у коштац, а подмладак безбрижно тапка за старијима, у њихову окриљу се весели све новијим и милијим даровима живота. Удаљен, осећа он и опет сваки откуцај њихова срца, весели се и смућује с њима. Па им шаље поздрав и благослов, светује их, храбри их, те бодри тако и свој дух, а свака реч је мелем и његовој малаксалој души.

Са свим је друга психологија ових мисли, она их разликује мало не од целе афористичке књижевности, које се у Француза дигла до књижевног жанра, а разлика не испада у њихову корист. Сам отац ових мисли не мисли о њиховој вредности бог зна шта. Него их шаље у свет као ситне делове високе му историске идеје — за атрибуте одговара сам г. Кнежевић —; са висине, на коју се успео и где је њиме овладала једна мисао, да обгрли и разуме сав свет, шаље он мрвице гладној маси која их равнодушно прима, јер нагони и страсти, потребе садашњости и живота испуњавају цео њен ниски

живот. Случај свију француских моралиста је ближи људима: Вовнарг, запостављен и после болестан, не може да узме свој део у животу; него га посматра и слика, а између редова провирују његове жеље и снови, како би он сам живео и радио којом срећом; Лабријер слика људе међу које га је гурнула немила судбина, он их копира па с негодовањем свраћа поглед на другу страну, тамо далеко на ратаре, и последњи зрак сунца на заходу љупко обасјава неме силуете ових ропских створова; Паскал би да докаже истинитост хришћанске вере, снагом свога ума хоће да измири с њом несрећног човека, да га усрећи... Монтењ хоће да рашчерупа све утворе што налећу на тих и скровит живот природног човека, узнемирују га бригом и непотребном невољом. Мачем своје скептичне мисли хоће он да прободе аждају, змију што обећава човеку познање а хоће да га истера из раја. Он воли живот и мисли које га помажу, а мрзи мишљење које се „може развијати само на рачун живота. Што више живота и што бујнији живот, тим је мање мишљења и свести; што се више мисли, мање се у животу суделује“.

То каже ова књига, али она не воле живот и не мари за њега; она проговара тек онде где престаје топлота осећања, а јавља се светлост ума, мисао; где престаје живот а почиње историја, где престаје борба, радост и жалост, а јавља се идеја и мисао. Мисао поносита, која нема даха ни одушке на влази, у топлоти и мраку живота, него станује само на хладним, светлим, сувим висинама историје. Не историје политичке или једног народа, него на висинама праве историје; оданде се не виде племена, народи, и расе, него човек на разним ступњима историјског развића. Човек, кога има у две руке: нижи, човек масе, и виши; први је испод нуле на скали историјске психологије, он има душу која је тако мала, да се сва утроши у животу и у борби за живот, и нема остатка, духа, који је одлика вишег човека. Душа је смртна, можда само зато што је има и нижи човек, јер утиче у дух као што интереси утичу у врлине, заблуде у истину, као што се реке губе у мору. Дух је бесмртан, јер га наслеђују, један од другог, виши људи, на његовим крилима се они дижу оној висини, где се губи разлика између прошлости, садашњости и будућности, јер све то широко поље обухвата дух једним погледом; оној висини, куда спеши сва борба за истину, правду и слободу, где се зауставља сва историја човечанства и кристалише као цивилизација, зграда подигнута крвљу и патњама гладног, нижег човека, а куда сити, виши човек бега испред немиле стварности и оданде пева Лукрецијеву песму:

Suave mari magno turbantibus aequora ventis
E terra magnum alterius spectare laborem...

То је висина, на којој пребивају ове мисли; на њој се дух, који није оруђе живота, него историје, бави теоријама и апстракцијом, правим својим потребама. И пре свега генезом и природом мисли, израза свог, прво религијом, истоком ума људског. Она је први континент ума људског, на ком је човек доцније зидао зграду друштва и ума свог, зграду историје. Из окриља ове зграде добија религија отприлике исте атрибуте као и заблуда, она је нижа истина, истина живота, коју вреди посматрати само као стазу преко које виши човек долази до праве истине, до историјске философије. Она није море у које ће утонути поносита и силна мисао Паскала, она је прегажено становиште, лествица бола, наде и милина, по којој се као и по заблуди човек пење од факта до идеје, од стварности до истине. Религија је одлакнуће од притиска живота, кад слаб човек тражи помоћи одозго; мисао пречишћава и узвишава религиозне појмове, те се Бог све више удаљава од човека, човек је све више остављен самом себи, горкој и поноситој истини, мисли. А мисао је цвет на дрвету, коме је корен стомак, брига за живот, она је последња фаза сунчане светлости, последње треперење сунчаних зракова, најплеменитија снага човека, која га дезинфикује од животиње, од прљавог и блатног диже га у висине историјске истине, цивилизације.

И *Мисли* се не баве само собом, нити само извором својим, религијом, него и носиоцем својим, животом и људима. Виши човек од духа говори о души нижега човека масе; али до њега не допире хука живота, радости му и болови, што се све губи у нижој историји, јер његов дух ради само под притиском свију времена, он је одушка целе историје. Он се не приближује маси с оном оштром комиком и ганутљивим хумором као бог Ренана и Анатола Франса, него моћном мишљу својом претвара свесне људе у мртве ствари, од књиге живота појединих људи прави само мртва слова у књизи историје. У детињском свом заносу за мисао не трпи он живот ради живота самог, његових радости и лепота; и човека трпи тек онда кад се издвојио из живота и почео апстрактно мислити, сви нижи људи масе, живота, њему су само знаци, којима се он игра некако као она принцеса у Шамисовој песми Riesenspielzeug.

То је отприлике нит ових мисли, атитуда овога духа. Становиште високо, видокруг широк, силна снага у везивању великога за мало, у изразу, у давању рељефа најапстрактнијим мислима. И кад

би ова књига била израз једног индивидуалног духа, те имала само књижевне претенсије, свако би се морао задовољити жаром и снагом која спаја, раздваја, образује ове ваздушасте мисли, као ветар облаке. И не би се свидео само моћан, често песнички израз, него и полет којим се овај племенити дух диже изнад свију брига животних.

Него мисли имају више претенсије једне науке, највише науке у којој велики умови унапред проживљују оно што ће тек доћи; оне хоће да буду истина, сва истина, која је једини пут којим се достиже правда. А оне су неправда. Из њих свију веје дах класификације, аристокрације, и он је овде неправедан.

Неправедан према религији, јер не говори о њој ради ње, говори о њој само у колико му она треба као извор историске свести и покретач историје, а не обзире се на њену психологију, на њен унутрашњи живот као установе, на њену судбину међу људима, власницима и т. д.

Неправедан према људима и њихову животу. И овде иста класификација, где степени узимају не само атрибут снаге и моћи, него и вредности, лепоте, доброте.

А правда иште да се на наш живот гледа ради њега самог, и на нас као на сврху самих нас, а не као на земљиште, можда сметиште на коме фосфоресцирају јасне мисли, које растерују помрчину, исушују влагу потребну за успевање живота, мисли што убијају живот.

Овде је према животу заузето становиште изван, изнад живота, док живот сам мора бити становиште свакоме, ко хоће о њему праведно да говори. Овако се кроз све *Мисли* провлачи апологија мисли против живота, величање луксуза и презир рада за насушне потребе, уздизање људи од мисли и луксуза као виших, необичних створова а подцењивање — без милосрђа и сажаљења — нижих, обичних људи масе, огромне већине ситних људи, плиткога духа. Отуда и она неправедна мисао човека од духа, где нижим људима одриче могућност волети и другог неког осим себе (мисао 323.), јер је маса сиромашна по души, и све своје душевне силе мора да троши на подмиривање животних потреба, у ње нема суфицита душе која би волела и друго нешто поред себе. А овамо видимо да са све већим, бржим кораком цивилизације, са све јачом владом мисли и мислених људи, та маса преживљује све теже дане, она је самом том цивилизацијом приморана да све више развија своје животињске снаге, из ње цеде тај суфицит душе, да га људи од мисли проћердају у ноћној пијанци.

Овако се резонује са висине праве историје одакле аристократска мисао разне особине, које се у стварном животу исплећу, и измењују у души једног и истог човека, дели на две руковети: једну као грех пришива на леђа гладној маси, а сјајем друге крунише поносита чела људи од духа у блиставој палати цивилизације.

Прва услуга коју ова књига може учинити једном од малобројних јој читалаца, то је утеха у тој висини историје, стресање прашине живота са себе, и он може да се кези и кревељи на живот људи масе, на *оне друге.*

Мисли нису сузе што падају на животом распаљене болове, гасе их а да душа жалостивно, тужно цвили и пишти као зелен огранак на ватри; ја скрећем поглед с ове књиге и гледам далеко, у полумраку силуете Лабријерових ратара, где муку муче да би подмирили, не своје, него туђе потребе, видим и Лабријера где им се скрушен, као грешник у кајању, приближује и шапуће: Je veux être peuple.

В. Стајић

„Pjerin“ Marina Držića. Napisao Pero Budmani (Preštampano iz 148. knjige „Rada“ jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti). U Zagrebu, tisak dioničke tiskare 1902. — На 8. стр. 80 (30).

Један од најсимпатичнијих дубровачких писаца, то је, сумње нема, Марин Држић. Његови лепи и живахни драмати, из којих дознајемо живот и друштвене прилике у Дубровнику, заинтересовали су, поред нас Срба и Хрвата, и стране литерарне историчаре, који га истичу не само као великог комедиографа српског из XVI столећа, него му дају достојно место у историји светске драме тога столећа. Литература о Марину Држићу данас је обилата и на српско-хрватском и на страним језицима, и готово ни о једном дубровачком писцу, осем Гундулића, није толико писано колико о Марину Држићу. И расправа академика Будмана, чији натпис исписасмо, најновији је прилог за проучавање драмата овог генијалног дубровачког комедиографа.

Али чудан је случај хтео, да се г. Будмани лати истога предмета, о коме сам ја прошле године написао расправицу: *Неизрађени Држићеви драмати* („Коло“ књ. I. стр. 229.—232.)

Г. Б. дотакао се, у *додатку* својој расправи, мога рада и за њ вели ово: „У свесци 16 марта 1901 биоградскога књижевнога и научнога листа „Коло“ уредник, г. Дан. А. Живаљевић, написао је чланак: „Неизрађени Држићеви драмати.“ У њему у мало ријечи писац при

повиједа садржај Пјерина, и долази у томе до истога резултата до којега сам и ја дошао.

„Нај прије ћу истакнути да овдје не може бити говора о плагијату ни с једне ни с друге стране. Ја сам читао у академијској сједници ову расправу 18 дана прије него је изишао на видјело онај чланак, а г. Живаљевић није слушао мојега читања, и може бити да није за њ ни знао.

„Али нијесам само ради тога написао овај додатак, него јер у оном чланку имају неке тврдње пишчеве о којима ми је требало јавити што мислим.

„Г. Ж. пише да је Држић у Пјерину спојио у једно Теренцијеву *Андриу* с Плаутовијем *Менехмима*. Овдје исповиједам да код своје радње није ми пала на ум Андриа, а сад мислим да г Ж. има право.“

Као што се из исписаних речи г. Б.-а види, ми смо, са свим независно један од другога, дошли до истих резултата, с том разликом, што г. Б. није узео у обзир Теренцијеву комедију Andria, без које се не може потпуно схватити Држићев *Пјерин*. Али и ако смо дошли, у главноме, до истога резултата, разилазимо се у појединостима, особито су нам супротна мишљења о сачуваним рукописима *Пјерина* и *Комедији де Ђухо Крпета* и *де Хлад*.

О овој другој комедији, г. Б. проговорио је само у *додатку*, а поводом моје расправе, и налази, да то нису два драмата, као што сам ја нагласио, него један и то митологични или алегорични, драмат. Може бити да има право г. Б., а може бити да ни ја нисам на погрешном путу, јер се из оних фрагмената не да̂ готово ништа извести. Свакако, то је са свим споредна ствар и ништа неће користити проучавању Држићевих драмата, утврдило се: да су то два или један драмат, када у ствари немамо ни *један!*

Много је важније питање, и питање које вреди извести на чисто: је ли *Пјерин*, т. ј. оно што је до нас допрло и што је штампано у академијском издању *Дјела Марина Држића* (стр. 402.—412.), фрагменат комедије или је само основа за комедију. Г. Б. никако не пристаје уз моје мишљење, да је то основа за комедију, него одлучно тврди да су то фрагмента од изгубљене комедије, па он иде још даље и верује да је то управо *извод* из Држићеве комедије и да је преписивач „све то мање *извадака* изабирао како се приближавао сврси, те можемо мислити да из првога чина имамо их нај веће а најмање из посљедњега.“

Овакво *мишљење*, овакву *претпоставку* г. Б.-а тешко је примити. У сачуваном рукопису имамо цео скелет једног драмата; имамо целу

црвену нит, која мора да се провлачи кроз драму; имамо почетак, средину и завршетак, само немамо поделу на чинове и појаве, немамо *лица* која говоре. Дакле, немамо само мисли, а имамо и нацрт и сав материјал за драмат. Ако је ово *фрагменат*, као што би хтео г. Б., је ли могуће да се од тога драмата изгубио само склоп, а да је остао скелет? — Нестало је и других рукописа Држићевих, али је нестало или целих драмата или почетака и свршетака појединих драмата. А да ли је ово *извод*, извадак из рукописа Марина Држића? — Ни ова се претпоставка г. Б.-а не може прихватити, јер зашто би преписивач састављао нешто што као целина нема смисла, ни везе међу собом? То нису афорисми из драмата, нису појединe сцене, нису никакве одабране мисли, па да би их неко прибирао. Зашто би све те *изватке* преписивач износио без имена лица? А, на послетку: зашто би преписивач само из тог једног драмата чинио бесмислени извод, када је друге Држићеве драмате преписивао у целини? — На сва ова питања, ја нећу да одговарам; ја сам их само наговестио, а ја остајем при свом раније стеченом мишљењу, да је рукопис, који нам је објављен под именом *Пјерин*, основа за драмат, који је можда остао неизрађен, а можда је био израђен, па се изгубио.

На завршетку још нешто: Г. Б. вели да су драмати Држићеви оно што је *„нај оригиналније* и нај драгоценије у нашој старијој књижевности.“ Исто тако г. Б. вели, да је д-р Шрепел написао *„врло лијепу* расправу“ о Држићевом *Скупу*. — Ово нам само сведочи, да је поштовани академик цело своје време посветио великом „Рјечнику“, па да не прати најновију литературу о Држићевим комедијама, те му нису познати радови г. д-р К. Јиречека (у Архиву), г. Јагића (о „Скупу“) и потписанога о Држићевом „Скупу“, „Аркулину“ и „Венери“ (у „Колу“). Д. Д. Ж.

Пјесме *Авда Хасанбегова Карабеговића. У Београду, електрична штампарија П. Ћурчића 1902. — На 8. стр. VI и 117.*

Једна интересантна књига. Започета циклусом полетних родољубних и љубавних песмица, а произашла од писца који тек што је био претурио двадесету, она је требала да учини на нас много ведрији и веселији утисак. То је, у осталом, било природно очекивати и према самој успелости ових песничких покушаја. али тога није било. У почетку весео, читалац на завршетку читања осећа као неки терет на срцу. Пред очима му лебди да је писац ове књиге један младић, али младић који је у м р о... и што је најтужније: мла-

дић који је умро *у двадесет другој години*. Тим сазнањем разјашњено је много што шта у збирци ових *Пјесама*. Ми их тек тад разумемо. Оне су историја тужних и веселих тренутака у животу једне рано угашене младости; оне су огледало свију оних фаза кроз које је прошла цела песникова „љубав, нада и чезнуће“. А кратак је био ток тих фаза. Време Авдиног песничког делања, ма и почетничког, трајало је врло мало, непуних шест година: од 1896. до 1901. Па и за то тако кратко време он је имао да се бори са несавладним препрекама. Авдо је, по уверавању Светозара Ћоровића, његовог земљака и пријатеља, у животу много пропатио. „Међу људима, — наводимо Ћоровићеве речи, — мало је имао пријатеља. Многи су га мрзили, и то баш због тога што се јавно називао Србином, и што није, поред свих савјета, хтио да се одрече тога имена. Ради тога мрзио је и он њих. И отуда у његовим пјесмама онолико горчине и мржње на свијет, на људе, на судбину, па и на самог себе. И то му је помогло, да прије времена оде у гроб...“ При такој краткоћи века, са свим појмљиво, није се могло ни очекивати осведочење какве веће оригиналности. Младост лако подлеже туђим утецајима. Ни Авдо, дакле, у том погледу, није могао бити изузетак. Не познајући ни једне стране књижевности, он је неминовно био упућен на наше песнике, и то на оне најбоље: Бранка, Змаја, Ђуру и Војислава. У првим покушајима, као што је и природно, најјачи је утецај Бранков. Као доказ песниковог симпатисања Бранковој поезији имамо, поред осталог, и један сонет, посвећен Бранку, а са овим лепим завршним строфицама:

„Док мој геније изнад гроба лѣта,
Твога гроба тако скромна мени,
Док на гори листак се зелени;

Док младости пупољак ми цв'јета,
Док славујак у дубрави поје,
Мисли ће се тебе сјећат' моје!“

И по песми *Мисли моје...*, најлепшој у првом одељку ове књиге, види се да је нашем песнику Бранкова поезија била највернија друга у првим годинама читања и упознавања песничких умотвора. Стихови:

„Лет'те лет'те, моје мисли, горе,
Над облаке у сунчане дворе;
Донес'те ми сјајна сунца зраку,
Донес'те је мени сиромаку,

Да је плетем у својим песмама
Додија ми тама и осама!..“

чине се̑, као да су извађени из какве Бранкове још нештампане песме.

Но, Авдо није остао при овом једном једином угледу. После Бранка долазе као угледи Змај и Војислав. Није, мислимо, потребно нарочито нагласити да је наш песник на овом новом пољу имао неуспеха. Змајева оштроумност и виртуозност у поетском изражавању, хармоничност и елеганција Војислављевог стиха беху особине које су далеко премашиле песничку способност једног почетника. Због тога се Авдо у имитовање Змају није дубоко ни упуштао, а у подражавању Војиславу ограничавао се једино на неке чисто Војислављеве изразе и епитете. И срећа је што у том правцу није даље ишао. Његов бујан песнички темперамент убрзо је умео са̑м себи наћи природног излаза.

Пошто је најпре у неколико безначајних песмица, испеваних по угледу на некоје Ђурине љубавне и винске мотиве, наговестио нов, а уједно и последњи углед који је имао пред очима, он је најзад управио свој поетски рад оним правцем у коме је Ђура показао онолико сјајне и необичне оригиналности, и који му је, као песнику, дао нарочито једно маркантно обележје. Ово последње врло је често давало повода нашој књижевној критици, да сваки поетски састав, пун бујности и необузданости, а написан у стиховима без сликова, сматра као имитацију Ђурином певању, а писце тих поетских састава као Ђурине имитаторе. То је, међутим, из основа погрешно. Ђура је том поменутом страном свога певања показао само да се и без естетичког улепшавања изражаја̑ песничке замисли могу писати одлични поетски састави, и да ови, у колико с једне стране губе са недостатком углађене спољашње форме, у толико, с друге стране, двојином добијају у природности и искрености, које те саставе на тај начин, чине, највернијим огледалом песникових осећања и замисли. Ту нема бојазни, да ће естетичка улепшавања стиха ићи на уштрб идеје. Исто тако и песниково осећање не гу́би ни најмање у својој суштини; оно и у песми остаје онако како се зачело у песника: бујно, неодољиво и природно. Ђура, дакле, тим својим бурним и полетним начином певања није нам дао нешто што је специјално његово, што је, као жанр или шаблон, он са̑м створио. Он је, певајући тако, певао, у истину, само једним природним и неуспљеним начином, и то са много више среће него други. Из овога свега јасно је, да, кад се каже за Авду да је у једном де̑лу свога певања пошао истим путем којим и Ђура, то не значи да је он у

томе имитовао Ђури. На против, он је у тим песмама потпуно свој, — и баш због тога су му оне и најлепше. Помињемо ове највредније од њих: „На мјесечини“, „Судбини“, „О, плачи, сестро!“ „Једном дјевојчету“, „Ја љубим вас, о, руже харемске!“ и „Пјесник“. Све ове поменуте песме, као и још неколике ситније, одају редак и јак таленат. Што, и покрај свега тога, пок. Авдо није успео да нам дâ једну књигу од трајне вредности, узрок је томе, на првом месту, у његовој прераној смрти, а, за тим, у недостатку већег образовања. Као потврду за ово последње, напоменућемо да осим основне, више никакве школе није свршио; био је, дакле, по готову самоук. И, онда, зар у књизи једног самоука не звуче необично ови стихови? Зар не изазивају дивљење? Зар вас не испуњују тешким осећањем жалости због прераңе смрти песникове? Читајте:

„...И зину чељуст страховитог пакла
У црно зјало да све прими жртве,
А тешка тама ни да би се макла
Кô црна крила хаветиње мртве.
И над свим свијетом зацари Сотона —
Грдобна хавет церила се злобно
И неста наде са свијета. А звона
Забрујала су мртвачка злокобно.“

Таквих места има повише у овој књизи. Особито је срећан наш песник у компарацијама. Има их неколико, за које без устезања смемо рећи да их је могао написати само прави, истински песник. Тако он за звезде вели да су то ситне прашчице које се љескају у сунчаном жару.

„И гледа звјезде, ситне прашчице,
Ће у сунчаном се жару љескају“ (в. песму *На мјесечини*).

Није много сјајнију компарацију дао ни сâм Ламартин у својој песми *„Звезде“*. Он их ту назива *острвцима светлости* и *цвећем небеским*. Даљи стихови из поменуте Авдине песме имају нечег сродног са једним местом из Ламартинове песме *„Рајнин водопад“*. То само може бити један доказ више да је пок. Авдо био заиста прави и истинити песник. Ево како Авдо описује свој мали водопад:

— — — — — — — — — — —

„А тамо нетде врло далеко,
Кроз вечер тиху поток жубори,
Уз младог лишћа тихо шуштање.

И опет чујем: с шумом дубоким,
С клисуре тврде у црну провалу
Стрмоглавце се рони водопад;
И, прскајући својим бисером,
Далеко у вис кô прах сребрени
На буковом се грању устављa,
И с младог лишћа, као сузице,
Капљице крупне тихо капају...“

Силне и изразите речи, звучне ономатопеје, пластичан опис не само хуке и тутњаве воде која се у бездан стропоштава већ, уједно, и опис крхања грања и шуштања лишћа под силином потреса, све се то налази и у Ламартина као год и овде.

Језик Авдин је богат; местимице је *чисто његов* песнички језик. Стих му није увек беспрекоран, али у накнаду за то, израз је редовно снажан. Ово последње у толико већу вредност даје овим песмама што се, иначе, врло ретко налази у представника наше најновије лирике.

Песме из Авдиног зрелијег доба, из доба у коме је видео толико патња и невоља, које га и у гроб отераше, показују, природно, јаку примесу песимизма, и то не оног више мање равнодушног и философски сталоженог песимизма, већ немирног и пуног роптања, какав је по кад што бивао и у Ђуре Јакшића. Разлика је само у томе, што је Ђура и у највећем песимизму и у најцрњој меланхолији остајао увек до краја несаломљив и упоран, а Авдо то није. Тако ћемо код Авде, после ових стихова:

„Ја нисам никад клонуо ни пао,
Ја под бременом тешким не јаукну;
Ја гледам своје намрштено небо
И мирно чекам громови да пукну!“

наићи, у другој песми, на ове стихове:

О, плачи, сестро, *и ја с тобом плачем.*
. . . .
. . . .
О, плачи, плачи, нека срце пукне,
А самрт црна утрће *нам* сузе.

То није толико знак недоследности, колико је знак још недовршеног процеса душевног превирања. Он још није био на чисто са самим собом. У његовим песмама нема нигде израза, из кога се увидео сталан положај, који се он решио да заузме према свету. Он

није био онај који само тугује, нити онај који ропће. Он је, као што видесмо, био и једно и друго. Једино стално обележје, које се непрекидно опажало у његовом поетском делању, то је била она, напред поменута, песимистичка жица. Израз тог његовог мрачног душевног расположења скристалисан је у ово неколико редака:

„Ах, хладне су ти људске груди
У њима нема трунка милости;
Отровом сикћу р'јечи слађане, —
У тврдокорним људским срцима
Нема љубави.“

Ко зна, можда су му баш ове исте суморне речи лебделе на усницама и у тренутку када се опраштао са овим светом, у којем, исте судбе као и Ђура, „никаква добра није видео“. в. и.

Лажни цар Шћепан мали, *историческо збитије осамнаестог вијека од Петра Петровића Његоша. Београд-Загреб, штампарија Мила Маравића 1902. — На 8. стр. 1—65 и 1—112 (Чини 65. књигу Српске Књижевне Задруге).*

Баш када се навршило пуних педесет година од када је Његош штампао *Шћепана малога* добили смо ново његово издање, у колекцији Српске Књижевне Задруге, под редакцијом г. Драгутина Костића а са предговором г. Јаше М. Продановића.

Колико смо захвални Књижевној Задрузи што је издала *Шћепана малога,* толико нам је чудно што редакцију му није поверила вештијим и јачим рукама. У проучавању Његошеве поезије до сада су се код нас највише истакли г.г. др. Милан Решетар и Павле Поповић, па да је једноме од њих двојице поверена редакција *Шћепана малога,* имали бисмо и ово Његошево дело у много бољем издању, као што већ имамо *Горски Вијенац.* Најчудније нам је што је писање предговора поверено г. Продановићу, који до сада ничим није доказао своју подобност за овакав један посао. С тога, ако предговор није испао као што ваља, не сме се осуђивати г. Пр. Он је дао што је знао и могао. Његош је „тврд орах воћка чудновата, — не сломи га ал' зубе поломи“. За г. Пр. и сувише је тврд био овај орах. По свему се види, да је он имао необичне муке са Његошем. Окретао је и обртао са сваке стране, остављао је једно, па се лаћао другог, да се опет врати првоме и да се ни ту не заустави. Пође ли напред сретне се са г. Томановићем, удари ли назад сукоби се са г. Решетаром, ако зађе, десно или лево, ту је г. Павле Поповић. Ипак, био је један пут, са свим чист, и на њему

се г. Пр. не би био сударио ни с једним од досадањих писаца о Његошу. Тај је пут водио правце *Шћепану маломе;* али је тај пут неутрвен, и г. Пр. није имао ни снаге ни смелости да се њиме упути. Он се управо клонио тога пута, па, да би лакше прошао — није никуда ни ишао, остао је на оној златној средини и призвао у помоћ г. Томанови а и г. Решетара, напустивши са свим г. Павла Поповића, ваља да с тога што је његова студија о „Горском Вијенцу" сувише блиска.

Г. Продановић на стр. 19. свога предговора врло лепо вели: да „Његош има толико свога песничкога блага, да ће још за дуго литерарна историја и критика моћи да говоре о њему, па да се ипак не исцрпе све што би се о овоме великом песничком таленту могло рећи". И ми смо очекивали, да ће г. Пр., водећи рачуна о овим својим речима, написати критичку студију о садржини и склопу „Шћепана малога", ако и не онакву, а оно бар приближну онима што су нам дали о „Гор. Вијенцу" г. Решетар и г. Павле Поповић. Место тога г. Пр. написао је на пуних 56 страна чланак један под натписом: *Петар II. Петровић Његош*, у коме је хтео: да изложи биографију Његошеву, да Његоша наслика као владаоца, да проговори у опште о његовим делима, да оцени „Горски Вијенац" и да прикаже „Шћепана малога". У овако опсежној теми, а на доста скученом простору, „Шћепан мали" се изгубио, а ни оно друго није рељефно изложено. Што је најглавније, г. Пр. није пружио ништа ново; он је препричавао познате ствари, па му ни то препричавање није испало као што треба: чешће пада у контрадикцију, а још чешће понавља исте ствари и реченице; да прикрије непознавање прилика и несавладаност предмета о коме се бави, губи се у фразама и служи се хиперболисањем; нејасан је на многим местима; препричавањем туђих ствари, много је што шта неправилно казао; пружио је састав један, који се не одликује ни склопом, ни стилом, ни језиком.

То ћемо и доказати.

Предговор г. Пр.-а да̂ се поделити у два дела. У првоме је кратка биографија и говор о Његошу као владаоцу и о приликама у Црној Гори и око ње. Други део посвећен је Његошу као песнику.

Први део знатно је краћи од другога, и то је просто препричавање онога што је написао г. др. Л. Томановић у делу *Петар други Петровић-Његош као владалац* (Цетиње 1896.). Већ сама та околност довољно сведочи да овај први део не може имати никаква интереса, а још мање литерарне вредности. При том, г. Пр. правећи извод из дебеле књиге г. Т.-а, а не познавајући прилике, није

знао оценити дело г. Т.-а и користити се само материјалом, јер га тамо има у довољној мери. Г. Пр. није требало да заборавља којом је приликом писао ту књигу г. Т. и какав је био њен задатак. Верујући безусловно свему ономе што је г. Т. тамо написао, г. Пр. и могао је казати да је Његош *покушавао* „да са Србијом има јаче везе у политичкој акцији“.

Ми мислимо да Његоша владаоца треба одвајати, у колико то није потребно за проучавање његових књижевних радова, од Његоша песника. То су два разна предмета, па нека се с једним бави политичка, а с другом литерарна историја. Потребно је то и с тога што је врло тешко спојити Његоша песника са Његошем владаоцем. Његош је, нема сумње, а о томе нам баш даје довољно доказа и књига г. Т.-а, много већи песник, него што је био владалац, али ово последње г. Т. никако неће да призна. С тога г. Т. и налази у раду Кнеза Милоша за време Бушатлијине и Хусејин-пашине побуне некоректности, и ако је Милош искрено саветовао Његоша, да се придржава у томе питању политике коју је он водио (коју је у осталом Његошу препоручивао и руски консул), и која је Србији донела проширење, док је противан рад причинио Црној Гори доста неприлика уз приличан број људских жртава. Па ипак г. Т. налази да би „српска ствар можда данас друкчије стала“, да је Кнез Милош помагао Турцима Босанцима, јер, г. Т. верује да је Кнез Милош тада распалио мржњу Мухамеданаца противу Србије, а заборавља колику ли је тек мржњу Мухамеданаца, а без икакве стварне користи по Ц. Гору, морао изазвати Његош са оним вероломним убијањем знатних Мухамеданаца на Башиној Води!

Али да се вратимо г. Пр.-у. И ако је правио извод из књиге г. Т.-а, опет није узео из ње оно што је г. Т. потпуно доказао, а то је да Његош није учио у манастиру Савини, него на Топли. Г. Пр. међу тим придружује се г. Т.-у у години Његошева рођења, само што ми не можемо рачунати књижевни рад Вуков од 1813. године, као што то ради г. Пр., него тек од 1814. када је издао малу *Песнарицу* јер се оно Вуково писмо Карађорђу, штампано 1813. године у Давидовићевим *Србским Новинама*, не може сматрати као књижевни посао.

Г. Пр. на стр. 4. вели: „Владика (Петар I) је покушао један дипломатски корак код тадашњег руског консула у Дубровнику Гагића да Ђорђа замени Радом, у кога је опазио велики дар, али у томе није успео. Тај неуспех одмах је надокнађен једним срећним удесом. У Црну Гору дошао је 1827. год. знаменити српски песник Сима Милутиновић, и владика одреди Симу за наставника Радова“. — Из ових речи г. Пр.-а готово сте вољни веровати да су чињени

неки дипломатски кораци о томе да Петра I наследи млади Раде Петровић Његош, али без успеха, само вам је чудно како је тај дипломатски неуспех могао парализати Сима Милутиновић својим доласком на Цетиње! Али не треба се чудити. Ту нема никаквих ни дипломатских корака ни неуспеха, него је ту невешта дипломатија г. Пр.-а у преношењу туђих речи. Ево како то место гласи у књизи г. Т.-а: „Митрополит (Петар I) дакле шћаше радо послати Рада у Русију *на науке* мјесто Ђорђа, што је открио и Гагићу, али се није усуђивао, да то учини, него је само напоменуо Гагићу, не би ли сам предложио у Петрограду, да се стари Митрополит позове, да пошље другога свога изабраника, који ће се васпитати на мјесто Ђорђа за будућег његовог насљедника. Али Гагић или није разумио жељу Петра I-га, или се ни сам није усуђивао, да о томе пише у Петроград. Тако је сама срећа довела Сима Милутиновића, на Цетиње, и лако можемо себи представити како му се брижни господар црногорски обрадовао“ (стр. 3).

Из овога се примера најбоље дâ видети с каквом је вештином г. Пр. правио извод из књиге г. Т.-а и колико је тачно и јасно оно што је он написао. Нас би далеко одвело када бисмо узастопце ишли за г. Пр. и прстом указивали на његове нетачности, па ипак да нам се не би пребацило да не доказујемо наше речи, навешћемо још неколико примера. Г. Пр. није баш нимало јасно насликао унутрашње стање Црне Горе за време Његошево, а нигде није споменуо бављење Ивановића на Цетињу, које је било врло важно по уређење Црне Горе, и ако су његове амбиције стварале и прилично неприлика Његошу. Увођење пореза није узбунило ријечку и црмничку нахију, него је то изазвало отпор у целој Црној Гори, сем у катунској нахији, а најјачи у Белопавлћима. Побуна у црмничкој нахији са свим је друге природе, и доцније је била. — Г. Пр. помиње губитак Врањине и Лесендре, а не каже када су та острва изгубљена, као што није објашњен ни однос са Осман-пашом, везиром скадарским и нерешеност Његошева у том питању. — Ни продаја манастира у Боки Которској није правилно изнета, а тако исто ни односи са Србијом и Русијом (г. Пр. вели „кад су консули били добро расположени, тада је и руска дипломатија....“, а за цело Његошево време био је свега *један* једини руски консул у Дубровнику, Гагић). — Са херцеговачким везиром, Али-пашом, Његош није био утврдио „неку врсту пријатељства“, него формалан уговор и између њих су били врло интимни односи, те је за љубав тога пријатељства и извршено оно вероломно убиство на Башиној Води. — На стр. 12. г. Пр. помиње Његошев „знаменити проглас

Србима у Боки, којом их је одвраћао од Млетака". Ни ово није вешто пренето из Т. Прво, тај проглас, ни по чему баш „знаменит", није упућен само Бокељима него и Дубровчанима, а друго, тај проглас не може се узети баш да њиме Његош одвраћа народ од Млетака, колико га позива да се придружи Јелачићу, за кога је Његош мислио да ће прогласити независност Хрватске. При том, када се помињу Млетци, требало је објаснити појаву Млетака, који су већ били у оквиру аустријске државе.

Мислимо да је довољно и ово што смо довде казали па да се види како је г. Пр. израдио први део свога *Предговора*. Из њега читаоци неће добити ни приближно јасну слику о приликама у Црној Гори и око ње за време Његошево.

Сада ћемо са г. Пр. прећи на књижевни рад Његошев. Г. Пр. прво ређа цео Његошев књижевни рад, и вели ово: „Изузев „Лучу Микрокозму" писану по инспирацији Милтоновој; један одломак из Илијаде; и песме „Химну ноћи" која је превод из Ламартина и „Црногорац свемогућем Богу" која је имитација једне Државинове оде, у Његоша ће се наћи још само где где по каква реминисценција из његове песничке лектире. Те туђе песме ни мало не умањавају песничку вредност Његошеву, и ми их се у овим редовима о Његошу нећемо чак ни дотаћи." С овим је речима г. Пр. вешто одгурнуо од себе говор о „Лучи Микрокозми." Од њега нико није тражио да говори о том делу Његошевом; али му се исто тако не сме допустити, да га, с тога што он није способан да говори о том делу, оглашава *туђим*. И ако у „Лучи" има даха Милтоновог, то је, г. Продановићу, *Његошево дело*. О њему може бити говора и то доста говора, а о томе је повео реч г. Шевић у мостарској „Зори". Не би згорега било да г. Пр. то прочита.

На крају свога *Предговора*, а на стр. 55. г. Пр. присетио се да нам каже још и ово: „У његову (Његошеву) певању осећа се јако утицај народне поезије, затим утицај Симин, па и Мушицкога. То је несумњиво доказано у појединим студијама о Његошу."

У VI одељку г. Пр. пружа општу карактеристику Његошеве поезије (разуме се без „Луче" јер је то *туђе* дело). Ево шта вели г. Пр.: „По свом спољашњем облику већи део Његошевих песама спада у епску поезију. Два повећа спева, Горски Вијенац и Шћепан Мали добила су спољашње обележје драмских дела, а један незнатан део Његових песама могао би се уврстити у лирику. С епским песмама Његошевим можемо одмах бити готови. Оне или су проста имитација народним јуначким песмама (*Чардак Алексића, Кула Ђуришића,**

* Курзив је свуда наш.

Бој Руса с Турцима 1828. год., Ударац на Мартиниће и др.), кад боља кад слабија, али имаду неке заједности с народном поезијом, или одступају од ње у извесним особинама (Слободијада). *Његошева снага није у епу, и његове епске песме заостају иза народних и својим склопом и богаством језика и лепотом реченичном и живошћу слика и изобиљем фигура, па и снагом уображења* (стр. 19.). — — „*Кад је Његош имитовао народној поезији, његове имитације немају ни живости ни пластичности народне поезије; блеђе су, сувље, опорије*“ (стр. 20). — Нека се не заборави да је г. Пр. казао да су имитације народним песмама и *Чардак Алексића* и *Кула Ђуришића*, и да се све то односи на њих. А када се то утврди, онда нека се на стр. 18. прочитају и ове речи г. Пр.-а: „Од 1847. године штампане су мање песме владичине, и две повеће *епске песме:* „Кула Ђуришића“ и „Чардак Алексића“ (1850.), *написане тако у духу народном, да потпуно личе на народне епске песме*“. — Треба ли овоме коментара? Остављамо читаоцу да сам каже свој суд, а ми ћемо даље верно цитирати речи г. Пр.-а. Поред онога: „*Његошева снага није у епу*“, чујте и ово: „*По епским песмама Његош не би био не само први и најбољи песник српски, него једва да би и могао ући у круг првих песника наше новије књижевности.* — — — — — — — — — — — *Ипак, Његош је могао дати одличан историјски еп, али је њему недостајала способност епске конструкције*“. Ово је све штампано на стр. 20., која је необично интересантна.

На стр. 21. г. Пр. вели да је Његошева „песничка снага несумњиво већа од Гундулићеве,“ а на стр. 56. вели: „*У свих наших песника* има по оке памети, а толико има у самога Његоша“. — Ах, ово су тако хиперболичне тираде, којих има много у овом *Предговору* г. Јаше М. Продановића (и с којима ћемо се чешће сретати), да о њима не вреди ни говорити. Довољно је истакнути их! А сада да видимо шта г. Продановић говори о *Горском Вијенцу*.

(Наставиће се) Д. Д. Ж.

СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА

(СА ДЕВЕТЕ ГОДИШЊЕ СКУПШТИНЕ)

Српска Књижевна Задруга имала је 6. о. м., своју *девету* годишњу скупштину под председништвом свога потпредседника, г. Живана Живановића. Он је споменуо како је Задруга пружила широј читалачкој публици 71 дело из старије и новије српске и стране књижевности, не рачунајући ту „Забавник“.

Задруга је, према речима г. Живановића, пустила у српски народ 746.000 књига за прошлих 10 година. Од тога броја 642.000 књига издала је у редовним својим колима, 86.000 долазе на „Забавник“, 15.000 долазе на две Змајеве књиге, и 2.500 на дело Ст. Новаковића „Српска књига“.

После говора г. Живановића, прочитао је тајник г. Љ. Јовановић „*Извештај о књижевном раду управе Српске Књижевне Задруге*“. Споменувши која су дела изишла у *десетом* колу, говорио је о свакоме делу по наособ, наглашујући од каког је значаја. Казао је да је Задруга, издавши дело Јоакима Вујића „Путешествије по Србији“, упознала српски читалачки свет са једним делом из доба када у српској књижевности владаше „славено-сербски“ правац. Издавши Његошево дело „Лажни цар Шћепан мали“, Љубишино „Причања Вука Дојчевића,“ Вукићевићеве приповетке и Адамовљеве „На сéлу и прéлу“, Задруга је упознала српски читалачки свет са писцима не само из доба када у српској књижевности владаше Вуков „народни правац“ и из савременога доба, него са писцима скоро из свију крајева српских где се српска књига развијала.

Управа спрема већ сад списе за даља кола редовних издања. Тако су за XI коло одређени списи:

1. Скупљени драмати Ј. С. Поповића, свеска I. — *Јоакима Вујића „Путешествије по Србији“*, свеска II. — *3. „Причања Вука Дојчевића“, скупио и сложио Ст. М. Љубиша*, свеска II. — *4. Приповетке Ђ. Јакшића*, свеска I. — *5. „Ускок Јанко“*, роман С. Матавуља. — *6. „Тарас Буљба“*, приповетка Н. В. Гогоља, у преводу М. Ђ. Глишића. — *7. Постанак народности* од В. Беџхота, у преводу др. Драг. Мијушковића.

За XII и даља кола спремају се ови списи: „Мртве душе“ од Н. В. Гогоља и „Набоба“ А. Додета, „Антологија српске лирике“, од И. Ђорђића до Бранка Радичевића под уредништвом Остојића, песме Војислава Илијћа, епске песме, драмати и приповетке Ђ. Јакшића, приповетке: С. Матавуља и Св. Ранковића, „Светле слике“ Драгутина Илијћа, збирка чланака Св. Вуловића из историје српске књижевности, речник необичних речи у писаца „славено-сербскога“ времена, наставак „Историје српскога народа“.

Да би се знало које списе треба да Задруга на првом месту изда, приложен је уз извештај о њеном књижевном раду и штампан „Нацрт програма за издавање српских писаца старих и нових“. Управа је изјавила жељу да овај нацрт прочита и проучи што већи број задругара, па да јој своје напомене саопшти или на конференцији која ће бити сазвана у Београду у септембру, или писмено пре или

после конференције. Тада ће се наново претресати сав нацрт, и онда ће се коначно утврдити програм кога ће се управа, без обзира на личне промене, стално држати у своме раду.

После говора о редовним издањима, прешло се у извештају на „Забавник“. Прошле су године издате две књиге „Забавника“ (четврта књига „Рата и мира“, друга књига „Давида Коперфилда“ Ч. Дикенса).

Управа је мислила дати читаоцима и трећу књигу „Забавника“ („Изабране приповетке“ А. Додета), али то није могла учинити због спорог притицања претплате, те се до сада губитак око издавања „Забавника“ попео на 9292,96 динара. Овај се губитак истина покрива које Задругиним потраживањима од претплате које вредношћу непродатих књига, што заједно износи око 20.000 динара; али ће се издавање „Забавника“ ипак одложити док оних 9292,96 динара не падну у Задругину касу. Кад то буде, издавање ће се „Забавника“ наставити, те ће, поред споменутих Додетових приповедака, изићи још: „Чекић и наковањ“ Ф. Шпилхагена, и „Огњем и мачем“ Х. Сјенкјевића.

После овога у извештају се говори да се управа Задруге бавила и питањем о спремању издања за народ. Да то питање проучи, Управа је образовала нарочити одбор у коме су под председништвом г. Живана Живановића радили: г.г. Јанко Веселиновић, Ђ. Јовановић, Лаза Обрадовић, Ж. О. Дачић. Одбор је једногласно утврдио ово:

„У нас, нарочито у Краљевини Србији, још нема правих издања за широке читалачке кругове народне, издања која би била написана просто и разумљиво а била би им цена умерена. А оваки су списи врло потребни и њих би требало што пре почети спремати и издавати. Материјалне могућности за издавање ових списа има у нас, нарочито с погледом на то што у нас имају већ две велике задужбине (Димитрија Стаменковића и Љубомира Радивојевића), одређене на ширење ваљаних књига у масу народну; што у нас сваке године велике своте новаца троши: министарство просвете, поједини школски одбори и просветни добротвори на набавку ваљаних књига за поклањање ученицима; што би се велики број читалаца за ове списе нашао међу ученицима наших народних и средњих школа (па, могло би се додати, и међу војницима). Спремање и издавање ових списа требало би да узме на себе Српска Књижевна Задруга, и штампала би их независно од редовних кола, било сама, било да старање око њих повери нарочитом одбору. ...Прва погодба за успех у издавању ових народних књижица била би: да буду лепо, просто и јасно написане, добре и подесне штам-

парске израде и свакоме спису да буде што мања цена — десет пара динарских“.

Због тога а добивши још нека објашњења од одбора, управа је одлучила да оснује *„Одбор за ширење књиге и просвете“* са задатком да издаје књиге, оснива књижнице и приређује предавања и села за народ. У тај су одбор ушли: г.г. д-р Војислав Бакић, Ј. М. Веселиновић, Љ. Јовановић. Ж. О. Дачић, Јаша М. Продановић, д-р Милан Шевић, д-р. Радован С. Кошутић и Риста Вукановић.

Одзив за IX коло премашио је сва досадашња, и број Задругара премашио је, први пут од кад је Задруга основана, осам хиљада. Као што се из штампаног извештаја види, тај је прираштај не само општи него се види и у свакој појединој српској земљи. С тога од од 9500 примерака, у колико је штампано IX коло, има још у Задругиним магазинима свега 400 примерака, те је због тога Управа одлучила да се од сада редовна издања штампају у 10.000 примерака.

За X коло још се не може рећи хоће ли зањ бити одзив као за IX коло; а сада се ова два кола у том погледу не могу упоређивати с тога што је претплата за IX коло лани у ово доба била стигла, а за X још стижу, а јамачно ће још стизати.

Јавља се да се у току 1901., г. уписало 35 добротвора са целим улогом — 150 динара — 20 са првом и 6 са другом уплатом. Тиме је Задругина главница повећана за 9769,50 дин. те она у округлом броју износи 90.000 динара, што је знатна сума за друштво које живи истом десет година. — Од осталих врста задругара уплатило је свој улог за *десето* коло: 1671 оснивач, 3823 улагача — свега *5494* задругара, а то заједно са добротворима чини преко *6000* задругара. Ваља запазити да проценат оснивача расте према проценту улагача. Тако у Србији оснивача има 38·4% (а лани 35%), а изван Србије 20% (а лани 13·6%).

м. з.

БЕЛЕШКЕ

КЊИЖЕВНОСТ

— Недавно смо прибележили чланке и расправе, штампане у извештајима двеју београдских гимназија. И остале средње школе у Србији донеле су у својим овогодишњим извештајима по неки чланак, вредан пажње, с тога ону белешку допуњујемо: У извештају гимназије Краља Милана I, у Нишу, штампан је чланак *Поглед на важније моменте у нашој историји*, од проф. Павла Софрића, и *Из исто-*

рије града Ниша (предавање о св. Сави 1902.), од Милана А. Костића; у извештају гимназије кнеза Милоша Великог, у Крагујевцу, предавање, држано ученицима гимназије, д-р Спире Димитријевића, шк. лекара: *Из школске хигијене*; у извештају Немањине Гимназије у Врању: *Механичка анализа земаља из врањске околине*, од проф. М. Ракића, *Разговарање у настави нових језика*, од проф. Саве Максића, *Још неколико биљака из врањске околине*, од проф. Ђуре М. Илића; у извештају гимназије господара Јована Обреновића у Чачку: *Циљ у васпитању* од Ж. Видановића, *Један римски споменик* (у јездинској цркви), од П. Велимировића; у извештају гимназије Доситеја Обрадовића у Зајечару: *Народна песма у средњем Тимоку* (говор о св. Сави 1902), од Маринка Т. Станојевића, проф. приправника; у извештају гимназије Кнеза Михаила у Пожаревцу: *Предаја градова 6. априла 1867. год.*, говор проф. Рудолфа Бикловића о св. Сави; у извештају гимназије св. Саве у Пироту: *Светосавски говор* (о школском васпитању) проф. Софронија Симића; у извештају гимназије господар Јеврема Обреновића у Шапцу: *Кратак преглед прогреса у Астрономији*, од Св. Атанацковића, *Из историје Шапца* од Ник. М. Савића, *Рационални корени алгебарских једначина*, од Мих. Атанасијевића; у извештају више женске школе; Књагиње Љубице у Крагујевцу: *О св. Сави*, говор г-ђе М. П. Ђорђевића, класне наставнице, *О Књагињи Љубици*, говор г-ђе М. Јакшићеве, *Источно питање у XVI и XVII веку* од В. Макушева, с руског превео Дим. С. Јовановић, управитељ школе — у извештају српске вел. гимназије у Ср. Карловцима: *Стварно тумачење грчких и римских писаца*, од проф. Глише Лазића.

— У штампарији Доситеја Обрадовића штампана је књига *Напад и одбрана тврђава и утврђених логора* од инжињерског мајора Маријана Боргати, с талијанског превео артиљериски капетан I класе Васа Божидаровић. Књизи је цена 3 динара.

— Проф. Ј. Ковачевић превео је с француског *Тахеограф*, од Ф. Шрадера, са описом и упуством. Књига је штампана у електричној „Новој Трговачкој Штампарији."

— „За штампање другог дела Трудбеника и за основање „Трудбеника"" намењен ја приход књиге *Грех од Петла*, приповетка из турског мухамеданског живота, оригинал од Алексе Кристића. Књизи је цена 0·50 дин., а штампана је у штампарији Т. К. Наумовића.

— У истој штампарији штампано је и *друго попуњено издање* књиге *Мед као лек и храна* од Жарка М. Ружића. Цена 0·20 дин.

— Група великошколаца социјалиста издала је као VI свеску својих издања књижицу у којој су ова два говора: *Колективизам* од Жил Геда, и *Патриотизам и интернационализам* од Жана Жореса. Приредио Ср. Попадић. Цена 0·30 дин.

— Из „Наставника" је оштампана расправа д-ра Fr. Reidt-а *Смер и задатак наставе елементарне математике у средњим школама*, превео Дим. Марчић, професор.

— Из „Извештаја гимназије Краља Александра I за шк. год. 1901.—1902." оштампана је расправа проф. Спире Калика: *Драмска поезија римска*. Из истога извештаја оштампана је у посебну књигу и расправа проф. Богдана Ј. Јанковића: *Узајамни односи између инсеката и биљака.*

— У овогодишњој „Новој Искри" штампао је проф. М. Иванић *Помен Гогољу о педесетогодишњици смрти његове*, где лако и занимљиво излаже „шта се и како се о њему зна у српској књижевности." Тај лепи рад проф. М. Иванића оштампан је сада, са сликом Гогољевом, и у засебну књигу.

— У штампарији Милоша Великога, у Београду, штампана је и друга књига *Говора* Јована Ђ. Авакумовића у општини, судовима и скупштини.

— Од „Мале Библиотеке," што је издаје у Мостару књижарница Пахера и Кисића, штампана је и 30 свеска, а садржина јој је: *Враголије Вука Злоћевића,* приповијетке из црногорског живота, од Јов. Фил. Иванишевића. — Одмах ћемо казати, без икаквога увода, да ова књига баш ништа не вреди и да је једна слаба књига више, а ове године као да оне нису ретке. Г. Иванишевић, који иначе није непознат у нашој књижевности, хтео је да имитује Стевана Митрова Љубишу и да напише нова „Причања Вука Дојчевића"; али каква разлика! Ето су сада угледала света и „Причања Вука Дојчевића," па се свако може уверити, да је Иванишевић толико заостао за Љубишом, да се њихове приче не могу ни упоређивати. Јадан је и бедан Вук Злоћевић према Вуку Дојчевићу, баш као што нам оно народна песма каже за Краља Вукашина и Војводу Момчила. — Али није само да је слаба имитација „Причањима Вука Дојчевића," него су из тих причања позајмљивани и поједини моменти, само што су овде са свим бледи. Примера ради да наведемо оно место када Вук Злоћевић иде по Млецима са својим господаром Иваном и деље штап, да би оставио за собом траг и по њему се доцније вратио, — узето је из Љубишине приче: „Свуда пођи дома дођи." Исто је тако и оно о купусу и сланини позајмљено из једне народне приче из Врчевићевих „Српских народних приповиједака. — Нашто све то, нашто нам те слабе имитације, од којих нико нема користи? Г. Иванишевићу, види се по свему, импоновала је оригиналност и необично знање језика Љубишино, па је хтео да буде и он оригиналан; али се сва његова оригиналност састоји баш у ономе што је код Љубише можда најгоре, а то су они провинцијализми. У Г. Иванишевића пуно је: „жнам" „жнак" и томе слично, и ако има пуно и пуно речи које нећете никада чути ни у Црној Гори, ни у Приморју, а свакако је нешто јединствено чути да жена у Црној Гори скине мараму с главе и тако некога моли као што то чине људи. Међер лепо вели Вук Дојчевић: „премудрост — прелудост!" — Свакако „Мала Библиотека" с оваквим стварима неће у народу стећи ону симпатију коју јој ми искрено желимо.

— Као 99. издање задужбине Илије М. Коларца, штампани су *Основи политичке економије* од Емила Лавлеја, професора политичке економије на универзитету у Лијежу, дописног члана института и т.д. и т.д. и т.д. Превео Александар З. Јовичић. Београд, штампарија Д. Димитријевића 1902. — На 8. стр. XXVIII и 254. — У предговору преводилац је изложио малу историју овог превода, кратак животопис Лавлеја и предговор пишчев француском издању. Преводилац вели да је ово најпопуларније дело, које најтоплије препоручује „свакоме нашем школованом Србину, а нарочито онима који се спремају да узму удела у јавним пословима своје земље: било општинским, било државним, јер ће у њему наћи истините поуке и обавештења не само ратар и трговац, него и адвокат, професор, па и сâм државник". — Поред „Економије" г. др. М. В. Вујића, овај превод добро је дошао.

— Издањем књижаре и штампарије Браће М. Поповић, у Новоме Саду, штампан је *Речник српског и немачког језика* (речник за џеп). Приредио Андрија М. Матић, гимн. професор. I. немачко-српски део. — Потреба оваквог речника давно се осећала, и када сада добисмо „Речник" који потпуно одговара своме задатку, и који је израдио добар познавалац и једног и другог језика, онда треба само желети да што пре угледа света и други део.

— Идањем дворске књижаре Мите Стајића штампана је *Историска педагогика за учитеље српских народних школа,* написао Петар Деспотовић, управитељ учитељске школе у Алексинцу. Цена је 6 динара.

— Из 215. књиге „Летописа Матице Српске" посебно је оштампана критичко-биографска студија Марка Цара о *Јовану Сундечићу.*

— Штампана је и разаслата 13., односно 1. свеска II књиге, *Знаменитих Срба XIX века*. У овој су свесци биографије и слике: Чолак-Анте Симеоновића; Огњеслава Утјешеновића Остројинскога, Јоксима Новића Оточанина, Љубомира П. Ненадовића, Косте Руварца, и Александра Бачванина.

— Изашла је 31. и 32. свеска Мале Библиотеке: *Хумористикон*, свеска друга и трећа.

— Г. Стеван J. Радосављевић Бдин штампао је књигу *Листак из психологије рата*, васпитни услови победе са психолошкога гледишта, цена 1 динар, штампарска радионица војнога министарства. — На последњем листу има и пишчев поговор, у коме писац овако вели: „У овој књизи трудио сам се да пишем: србски, необходно, подпуно, собствено, редко, факт ит.д. Треба сад одговарам за то. То сам чинио из разлога што у правопису не признајем утицај фонетике, јер онда би, vice versa, морао у говору признати утицај етимологије“..... „Ко каже да у изговореној речи: *српски* чује п не говори истину. Исто тако не казује истину ни ко каже да у речи: *србски* чује б. п се чује само кад би се изговарало с р п ъ с к и, а б кад би се изговарало с р б ъ с к и. Према томе у речи: србски (или српски) не чује се јасно ни б ни п. И онда како треба писати? Онако како етимологија каже, а човек нек изговори како му органи и начин изговарања допушта. Према томе једино је правило писати: србски, а тако пишу и Хрвати. По мојему: *српски* је накарада — варваризам учињен србском имену, ит.д.“ Ако је мудра народна пословица: „Ћутање је злато“ икада вредела, то је у овом случају. Г. Бдин би био врло мудро урадио да је ћутао.

— У „Срђу“ читамо да је у Дубровнику, у српској дубровачкој штампарији штампана збирка песама младог Мухамеданца, Османа Ђикића под натписом M u s l i m a n s k o j m l a d e ž i. „Срђ“ вели да је ова књижица значајна што је први пут на српском језику опевано неколико момената из муслиманске религије.

— Од *Илустроване историје српскога народа*, што је сада по ново издаје у Бечу Коста Мандровић, штампана је и друга свеска.

— У Internationales Archiv für Ethnographie Bd. XV. 1902. штампана је расправа д-ра. М. В. Смиљанића: Die Spuren der Raub-und Kaufehe bei den Serben и посебно је из тога зборника оштампана. Ова расправа, опширније разрађена, штампана је у LXIV Гласу Срп. Кр. Академије а у нашем листу приказао је г. Тих. Ђорђевић.

— Изашла је нова збирка песама познатог хрватскога песника Силвија Страхимира Крањчевића: *Трзаји*. Издање и штампа Н. Писнбергера и Б. Шнирмахера у Д. Тузли.

— Дошао нам је до руку *Осми годишњи извештај велике гимназије у Мостару*. — Извештај је штампан ћирилицом и латиницом. Поред обичних школских извештаја, налази се на првом месту лепа расправа проф. Н. Симића: „Множина именица мушкога рода од једнога и два слога“, штампана ћирилицом. Из овог извештаја дознајемо да је у мостарској гимназији наставни језик *босански*, и да је у 1901/2 години било 273 ђака, и то 48 муслимана; 116 православних; 107 католика и 2 јевреја.

— У новој електричној штампарији П. Јоцковића, у Београду штампана је књига: *Дете у породици и школи*, читанка за моралне поуке за I разред грађанских девојачких школа, по програму изводили Ж. О Дачић и Вл. Т. Спасојевић. — Цена 1 динар.

— У Новом Саду изашла је, неколико година после прве, *друга свеска Покрета*, периодичног издања. Садржина, прештампана из „Трговачких Новина“, ова је: Објава — Има ли Нови Сад услова да остане средиште овостраног Српства — Досељавање странаца у вези са нашим слабим множењем. Цена 60 потура.

— Као што дознајемо, наш поштовани сарадник г. Ђорђе Стратимировић, у Бечу, спремио је за штампу збирку преведених песама из талијанског и немачког језика.

— У Смедереву, у штампарији Милана J. Илића, штампана је приповетка *Из мојих успомена*, приповетке Душана Ђ. Богдановића. У овој збирци има ових шест приповедака: Три гроба — Божић — Очева тајна — Војна — У вечитом загрљају — Рањеник. Писац „да би се упознао са поштованим претплатницима" приложио је књизи и своју слику, а вели да су његове приповетке добиле 641 претплатника. Ми му честитамо, а уредник српске библиографије забележиће једну књигу више у овој години.

— Као што „Vienac" јавља у Сиску је штампана књига: U obranu jedne narodne svetinje. Rieč dvie k pitanju starohrvatskoga bogoslužja Pribrao K. K—ć. У овој књижици непознати писац, популарним начином, труди се да докаже народу, да хрватски народ има неоспорно право на словенску службу и да му је она ујемчена многим уредбама и одлукама римске столице. Ми се радујемо покрету Хрвата, да извојују себи службу на словенском језику, само је жалити што је то потребно и народу доказивати. Да је буднија свест народна у хрватскога народа, као што је у српскога, он би много што шта себи извојевао, па и службу на словенском језику.

НОВИНАРСТВО

— У Пожаревцу је 2. овог месеца почео излазити нов политички лист *Истина*, коме је власник и уредник Мијаило М. Душманић, а уређиваће га нарочити одбор, састављен из врло угледних тамошњих људи. „Истина" ће излазити два пута недељно, а годишња јој је цена 12 динара.

— У Београду престали су за неко време излазити: *Технички Гласник* за технику, грађевинарство и индустрију, и *Народ*, политички дневни лист. Тако су исто обуставили даљи излазак: — *Наше Новине*, орган пољопривредног клуба, и *Народна Воља*, лист самосталн' х радикалаца.

— 15. јула ове године понова је почео излазити *Типографски Гласник*. Листу је власник дружина типографских радника, а одговорни уредник Сретен Радивојевић. Излазиће за сада два пута месечно; годишња му је цена 6 динара.

— У 15. броју. „Срђа" почео је г. Валтазар Богишић под насловом *Једна руковет из Вукове преписке* публиковати писма која су Вуку писали разни знаменити људи његова доба. Г. Богишић је та писма добио од Вукове кћери, Мине Вукомановићке. Најстарија су писма од 1815. год. па све до 1850., а само су пет шест комада од после 1850. год. Писма се штампају хронолошки а издавач је уложио много пажње и разумевања у објашњења појединих писама. У овом броју „Срђа" штампано је „упуство за сабирање народописних предмета," на немачком језику, од J. Грима; за тим „Показ најобичнијег градива народних приповједака" од Грима, све послато Вуку, и једно Копитарево писмо. Надамо се да ће г. Богишић објавити свих педесет писама, колико их је добио. Публиковање ових писама има још двоструку важност: прво, што ће, ваља да, пожурити Вуков одбор са публиковањем давно обећане *Вукове преписке с домаћим и туђим књижевницима*, и друго, што показује начин како треба објављивати Вукову преписку.

— У Glasniku Matice dalmatinske (св. 2.), поред остале садржине, налази се и занимљив, а објективно написан чланак: „Еволуција поезије у Далмацији од по-

четка XIX вијека до смрти Павлиновића и Деспота", од Анте Петравића. У томе чланку пружа писац карактеристику поезије сваију главнијих песника, рођених у Далмацији.

— У 30.—31. бр. чешког музичког листа „Dalibor" штампан је у преводу г-ђе Зорке Ховоркове чланак пок. Владимира Карића, „Мелодије српских народних песама и игара, свирка и игра у Краљевини Србији," из Карићевог дела „Србија."

ДРУШТВА

(Српско новинарско удружење) — објавило је да ће се 14. септембра о. г. састати у Београду *први конгрес српских новинара.* Чланови овога конгреса могу бити: редовни и почасни чланови удружења, уредници и сталних сарадници српских политичких и стручних листова и часописа, писци познати својим радовима на пољу српске публицистике, и признати књижевници. — Од предлога, које ће конгрес претресати, одредила је управа за сада ова четири: I. Шта треба предузети, да листови, који излазе у појединим српским областима, прођу у што већем броју у све остале земље, у којима Срби живе, и да се тим путем прошири и поље српске журналистике и међусобно познавање прилика и потреба свега српскога племена? — II. Треба ли искључити из наше штампе личну полемику између новинара и између јавних посленика о њиховим приватним и породичним односима, као недостојну јавне речи и штетну по углед српских новинара и радника на јавноме пољу? — III. До којих граница може опозициона штампа претресати питања, која се тичу народног и културног живота српског, без повреде општих српских интереса и угледа српске заветне мисли? — IV. Је ли потребно установити српски централни пресни орган и како га треба устројити? — Свако уредништво и сваки онај, који активно жели учествовати на конгресу, може поднети своје предлоге за конгрес. Такви предлози морају се доставити председништву Новинарског Удружења до 31. августа закључно, писмено, са побудама и изјавом, да ли предлагач жели бити и известилац дотичнога предлога. Политичка питања искључена су из дискусије. Одбор Новинарског Удружења решава, која ће се од достављених му питања изнети на решавање конгресу. *Рад конгреса* вршиће се у одборима и у пленарним конгресним седницама. *Одлуке конгреса* биће обавезне за власнике и уреднике српских листова, који буду на конгресу заступљени, или који у напред пристану на његове одлуке. Само уредници и власници таких листова и часописа моћи ће да се користе одлукама конгресним. — *Претходни састанак* чланова конгреса ради међусобног представљања и упознавања биће 13. септембра у вече, на који се учесници ван Србије умољавају да дођу са својим породицама. — *Отварање конгреса и први састанак* биће 14. септембра на Крстов дан, после службе Божје и парастоса Кнезу Милошу Великом. На првоме састанку изабраће се председништво и биро конгресни, изабраће се одбори за претрес појединих предлога и усвојиће се пословник. — Конгрес ће трајати неколико дана, док не посвршава на дневни ред стављене предлоге.

(Матица Српска) — 25. прошлог месеца држао је *Књижевни одбор* свој редовни састанак, на коме је председник саопштио да је стигло за награду још пет позоришних дела: „Сваком своје", „Лажљивица", „Узданица", „Катица", и „Сестре", од непознатих писаца, и да су издата на оцену. На основу поднетих реферата, нису примљени за „Летопис" ови прилози: „Подмаршал Арон Станисављевић," „Инсекти корисни и штетни", и „Две нове француске драме"; примљено је за „Летопис": „Наша савремена лепа књижевност II", од проф. Милана Недељковића, и

„Распуст преображенског сабора 1872." т ј. ако писац учини неке измене према напоменама оцењивача. — Издати су на оцену ови прилози: „Ратар", „Одгајивање и таптење кудеље", „Три песме" од непознатог песника", и „Квинт Хорације Флак", а две критике Ј. Ф. Иванишевића предате су пододбору. — Рукопис Никанора Грујића, владике, остављен је у Архиву. — 27. истог месеца имао је састанак и *управни одбор* Матичин. На овом састанку најважније је било саопштење председниково о одлуци мађарске владе односно задужбине Саве Текелије. Покојни Текелија, тестаментом својим, оставио је да његовом задужбином, познатом под именом *Текелијанум*, рукује Матица Српска чије је седиште тада било у Б. Пешти. Када се Матица преселила у Н. Сад, мађарска влада, налазећи да Матица мора седети у Б. Пешти ако жели руковати са Текелијиним фондом, тражила је од Матице фонд да га преда српској црквеној општини пештанској. И ако се Матица опирала томе тражењу опет је морала предати општини 1878. године. Матица је ипак тражила да јој се фонд врати али је све остало безуспешно. Сад је мађарска влада решила, да се фонд Текелијин преда на руковање саборском одбору у Карловцима, с тим да се управа Текелијанума и духовни надзор над истим повери патронату, коме ће председник увек бити будимски владика, а потпредседник: председник Матице Српске. — — 13. септембра о. г. Матица ће држати своју редовну годишњу скупштину.

НЕКРОЛОЗИ

† **Богдан Милановић-Крајишник** — Млади овај песник наш преминуо је 12. прошлог месеца у Улцињу, у 25. својој години. Рођен је у Бос. Петровцу, али је из своје отаџбине морао бегати и тражити склоништа у слободној земљи. Покојни Богдан био је трговац у родном месту; али је у њему било јаког песничког дара, који је налазио одушке у патриотским песмама. Он је штампао две збирке својих песама под натписом *Крајишкиње*, а потписивао се Богдан Крајишник. Песме његове нису такве да ће остати трајни спомен у нашој књижевноти; али оне ипак показују обилат песнички дар и леп патриотизам. Своје песме штампао је највише у „Босанској вили." Вечан му спомен у народу, који је он истински волео.

Мехмед бег Капетановић-Љубушак — умро је 15. прошлог месеца на своме добру Грбавици, близу Сарајева. Мехмед бег био је виђена личност у Сарајеву, јер је он од оних ређих Мухамеданаца, који су се приволели новом стању у Босни и Херцеговини, што је њему донело титулу владиног саветника, одликовања и председништво општине сарајевске. Али нас се не тиче то; за нас је покојни Мехмед бег важан као писац и скупљач народних умотворина међу мухамеданским Србима. — Мехмед бег Капетановић родио се 1839. у Витини љубушкој, од старе и угледне породице Капетановића, а мајка му је из чувене куће Атлагића из Ливна. Још у млађим годинама научио је добро: турски, арапски и персиски, а 1869. год. путовао је по Италији и Аустрији, био је у Крфу, Мисиру, Смирни, Цариграду и Букурешту. Као турски државни чиновник служио је у Фочи, Стоцу и Требињу. У овом последњем месту познао се са пок. Вуком Врчевићем и то као да је највише и утицало на доцнијег писца. Год. 1887. издао је књигу *Народно Благо*, збирку народних пословица, реченица, мудрих изрека, причица, песмица и т. д. Слично је тој књизи и друго његово дело: *Источно Благо*, које је штампано у две књиге (I — 1896.; II — 1897.). Осем тога написао је политичку брошуру: „Шта мисле Мухамеданци у Босни?"; јуначку песму „Бој под Бањалуком"; поучну књигу „Авдија", и политичку брошуру „Будућност Мухамеданаца у Босни и Херцеговини". Поред свега тога он

је основао и недељни политички лист „Бошњак“, коме је он био први власник и уредник.

† **Гаврило Витковић** — 25. прошлога месеца умро је у Неготину *Гаврило Витковић*, проф. гимназије у пензији, бивши члан Српског Ученог Друштва, а потом почасни члан Српске Краљевске Академије и члан Матице Српске. Покојни Витковић родио се 1830. године у Будиму, где је свршио гимназију, а философске и инжењерске науке у Пешти. Кад се преселио у Србију, 1. септембра 1857. г., постављен је за инжењера окр. смедеревског, одакле је новембра месеца 1858. премештен за инжењера окр. шабачког. 1. септембра 1860. постављен је за професора гимназије у Београду, а као такав пензионисан је 1883. године. — Пок. Витковић штампао је неколико својих радова у „Гласнику Ученог Друштва“, и у „Летопису“: „Извештај о резултатима научних истраживања и прибирања грађе за историју српских насељеника у средњој Угарској (св. 113)“ и „Биографију Јована Витковића“ (св. 157, 158 и 159.). Поред тога превео је Калајеву „Историју српскога народа“. (Београд 1883). — Бог да га прости.

† **Др. Љубомир Недић** — После дуготрајне болести преминуо је 29. јула, пред вече. Рођен је 25. априла 1858. г. у Београду. Философске науке слушао је од 1878.—1882. год. у Лајпцигу, за тим у Лондону, а довршио их је опет у Лајпцигу с добрим успехом год. 1884. Исте године постављен је за суплента за историју философије, психологију и логику, а те исте године је Академски Савет В. Школе дао мњење да би се њему могла поверити катедра за психологију и логију и указом од 25. дек. 1886. год. дође он на В. Школу за професора тих предмета. У пензију је стављен 1899. год. Књижевну своју каријеру почео је врло рано, још 1870. год., када је у „Јединству“ штампао и оданде у засебну књигу прештампао превод с немачког: *Куково путовање око света*. Прве своје радове штампао је у „Отаџбини“ и то: *О хипнотизму* (књ. 19.); *О сну и сновима* (књ. 21.); *О софизмима* (књ. 22); *О Хамлету* (књ. 32.); неки од ових радова отштампани су посебно. После тога почео се са свим бавити књижевном критиком, и год. 1893. објављује он збирку својих критичких студија које су пре тога излазиле по разним листовима: *Из новије српске лирике*. У збирци су осем чланка *Новија српска лирика и њени критичари*, студије о Јакшићу, Змају, Ћаћанском, Костићу, Јовану Илијћу, Војиславу. У књижевно-уметничкој заједници читао је, и тада штампао, расправицу: *О правопису и интерпункцији* (Београд 1894.). Год. 1895. издавао је и књижевни лист *Српски преглед* који је после неколико бројева престао излазити. Српска Књиж. Задруга штампала је као 49. књ. својих издања његов превод „Векфилдског свештеника“ с предговором о Голдсмиту год. 1898. Год. 1901. објавио је још једну збирку критичких студија: *Новији српски писци*, где се налази студија о књижевној критици (његов credo), о Љуби П. Ненадовићу, М. Ђ. Милићевићу, Шапчанину и Змају. Сем тога има његових чланака још у мостарској „Зори“: *Српски писци у страним преводима*, *Хрваштина у српском језику*, *Песме Милете Јакшића*, све 1900. год.; *Српска преводна књижевност* 1901. год. У последње време бавио се још о неколиким студијама: као о Јанку, Стјепану Љубиши, Сремцу, и т. д., али их није нигде објавио. Као критичар био је оригинална појава у српској књижевности, унео је у српску критику мисли и озбиљности. Ничији радови нису дочекивани с већом буром, и о његовим тврдњама, које су често биле априорне и настране, водило се много дискусије. То је бар уносило у књижевност више живота. Био је следбеник естетских начела Шопенхауерових, а и субјективност у излагању показује да му је Шопенхауер био учитељ. Лака му земља!

Одговорни уредник: Дан. А. Живаљевић ШТАМПАРИЈА П. ЋУРЧИЋА

КОЛО

КЊИЖЕВНИ И НАУЧНИ ЛИСТ

1902. КЊИГА IV СВЕСКА 5. 1. СЕПТЕМБРА

ТАШУЛА

ПРИЧА ИЗ ПРОШЛОСТИ

НАПИСАО

Бранислав Ђ. Нушић

VIII

(Наставак)

После много дана и много ноћи, после суза које је тих дана и тих ноћи пролила под иконом Мајке Божје, Ташула је једног дана дигла главу, не утешена али умирена јер, веровала је да је угодила Богу а вери послужила.

Отада се свако јутро дизала те расплетене косе, чим камбана у граду огласи јутрење, одила тамо горе где лежи Имарет-Џамија са које се тако лепо догледају све језерске стране. Ту, под том џамијом износе се поносито четири млада кипариса а међу њима уздиже се свежа хумка, која покрива жртву Ташулине вере и љубави.

Ту она пали свећицу, ту се моли Богу од сад, и детету и себи за душу.

Оградила је гроб ниским шимширом а засадила га шебојем и зумбулом, карамфилом и замбаком, а код главе детиње поникао феслијен (босиљак), те кад Ташула наслони своју главу са расплетеном косом на гроб, а она мисли то душа детиња мирише, па срче и пије онај мирис, као жедан што би пио. А док срче душу детињу, залева цвеће сузама, сузама што јој из душе теку; те се тако кроз мирис и сузе састају и грле и љубе две душе, душа детиња и душа материна.

Тако је Ташула одила свако јутро, тако се свако јутро грлила са својим чедом, тако данима, тако и месецима.

А доле у дворима Џеладин-беговим било је и даље све весело и задовољно од онога дана од кад Џеладин-бега прође прва жалост, ер се на к'смет не сме жалити а да се Алах не вређа. У Охриду у звониле тамбуре, лупали дефови, чагрљала чампарета и ориле се рле, а уз њих певале се песме само о лепоти и о срећи Ташули-

ној. А Ташула, кад се с гроба детиња врати, окићена ћитајком и ширитом, срмом и кадифом, драгим каменом и златом, окружена и служена ропкињама и робовима, милосно се смешила крај колена Џеладин-бегова а боно је уздисала крај иконе Мајке Божје.

Да је знао Џеладин-бег за онај тешки злочин или, да га је знала Саби-ханума?!... Нико га живи није знао до икона свете Богородице, којој се Ташула исповедила и од које је испросила храбрости пред злочином.

IX

А једнога дана допаде коњаник у дворе Џеладин-бегове. Коњ под њим ознојен и посустао; уморан и прашљив а иште журно од ћаје да га пусти пред бега.

— Бег је још у харему — вели му ћаја.

— Морам овај декик њему; реци му важан абер шаље му Устреф-бег из Бинаште.

Оде ћаја те залупи на харемски, баштенски капиџик а одазва се отуд црница Наџије, те јој он испоручи кроз капиџик да је дошао гласник и да не сме ни један декик да испусти.

Џеладин-бег остави Ташулу, крај које је пио наргилу те се испе на селамлик те затапша шакама да му пусте гласника. Овај уђе па узе дубока темена, а скут од бегова џубета принесе устима и челу.

— Говори! — осече се бег, па седе на сиџаде и загледа се кроз пенџер у бистро језеро.

— Много ти селам, беже, од твога доста и брата Устреф-бега. Он жали што ти по мени не може боље гласе испоручити али ови што ти их доносим нису добри. Падиша опремио силну војску; два гласника једно за другим дођоше из Костура, један максуз до Устреф-бега а један прође кроз Биништу те оде у Корчу. Први рече: бегови костурски имају абер да има на сто хиљада царске војске, а други је попе и на двеста. Води их главом велики везир Решид-паша. Војска му је све сам Ћурд и Карамаклија; носи триста товара барута; вуче седам топа од оних што градове руше и води стотину камила натоварених пушкама те раздаје ђаурима да се дижу против својих господара......

Док је гласник тихо, заморним гласом али тачно као из књиге говорио, Џеладин-бег који се прво загледа у светло огледало језерско, окрете главу и оштро погледа гласника у очи а за тим му се дубоко пустише веђе и једна капља зноја појави се на челу. Он

се диже са сиџадета те не даде гласнику да се у говору одмара већ повика:

— Говори даље, даље, даље!

— Ефенд'и — настави гласник. — Костурски су бегови још јавили Устреф-бегу, а он јавља теби и моли те да пошљеш гласнике Струзи и Елбасану, Дибри и Поречу а понајпре Шкодра-паши Бушатлији, јер на њега и Хусејин-капетана Султан је и послао сву ову војску а остале бегове и паше који не пристају уз султана, само успут роби и пали.

Тек што гласник доврши свој абер и сиђе доле да погледа коња и себе а по Уч-Калету Охридском наста неко комешање. Три се коња оседлаше, три се гласника опремише; први Струзи, одакле ће гласници Елбасану; други Дебру право, а трећи Поречу и четврти кајком још у Поградец.

Осим тога упути Џеладин-бег четири пандура у Сари-ђан испод манастира св. Наума, да тамо сиђу и седе у ком селу, да пазе добро и чим што опазе да јаве. Нареди још и двојици момака да нађу неколико Влаха, овчара, да се с њима попну на Галичицу да одатле добро могре. Са Галичице се дивно види сва Деволска равница, све до Малићкога језера и Корче, види се река Девол и види се све до Бинипте; види се цела Преспа, њена равница и њена језера; види се сва охридска равница, језера и све његове обале. Ако од куд, одатле се може непријатељ најпре запазити још за рана; ако од куд, одатле ће први абер стићи. С тога су момци добили заповест да на Галичици наложе силну ватру а за сваки случај, да се ватра можда у светлости дана неби запазила, да припуцају озго десет пут из кубуре, Па да се не би десило и то да се пуцањ можда не чује у Охриду. два ће момка са оседланим коњима седети у селу Пешчанима, под самом Галичком страном; они ће пуцањ морати чути и одмах имају да потеку у Охрид.

Док је све то Џеладин-бег распоређивао протекоше два дана а трећега у зору стиже коњаник из Дебра са књигом коју Мустафа-паша шаље Џеладин-бегу. До Бушатлије није још ни стигао гласник Елбасански да му јави да се на њега и Босну кренуо велики везир, а он је то већ знао. Стигао је гласник преко Румелије у Призрен, а Мехмед паша Ротуловић отправио му је свога преко Албанских гора и планина.

У књизи Бушатлија јавља Џеладин-бегу све што је овај већ и знао, али му још вели:

— „Ако сваки од нас останемо у своме граду Везир ће једног по једног прегазити и најзад све нас уништити. Боље, беже, дигни

новац и драго камење што га имаш а поведи војске колико можеш, те дођи Скадру. Овде ћемо се сви прибрати те стати према царевој војсци као сила према сили!“

Џеладин-бег проучи књигу и два и три пута, запали наргиле и ослони се на пенџер па се дуго замисли. Вече се тихо спуштало те зелено језерско огледало потамне и дође најпре плаво а затим модро док месец не просу по њему жежено злато. Звезде су тихо трептале и огледале се у језеру а ветар са Петрине ћарлијао те хладио брижно чело Џеладин-бегово.

Најзад преломи се и диже се нагло са сиџадета те призва себи све момке и пандуре, робове и евнухе. Призва и ћају и хазнадара и барјактара те им свима нешто журно казиваше, једном једно а другоме друго.

Тек што ноћ освоји а оно се ужурба све по граду, коњи се седлају и товаре, момци се опремају и збирају јер сутра зором ваља им кренути са Џеладин-бегом у Скадар.

А ћаји још нареди да опреми харем јер Ташулу ће склонити у Петрину код Саби-хануме; тамо везирова војска неће проћи, тамо је неће нико сагледати а кад прође невоља и кад се рат доратује, Џеладин-бег ће назидати за њу нове дворе ако би нешто ове попалили и поробили.

А кад тако све уреди и нареди, Џеладин-бег призва Ташулу себи да још једном наслони главу на њено меко крило те да сања о прошлим срећним данима и о будућим, ако му Алах помогне те изнесе главу.

Тих и ведар Петрински ветрић несташно игра са Ташулиним власима и хлади усијано чело Џеладин-бегово; ноћ све дубља и и тамнија леже на језерско огледало а звезде све светлије и ведрије. Таман ноћ за миловање, за последње миловање Џеладин-бегово са Ташулом......

(Наставиће се)

КОД САМРТНИКА

На сред зида икона.

Пред иконом гори свећа воштаница.

Мало ниже на столу лежи покојник, — прекрстио руке, као да се Богу моли.

Пламен воштанице не сија на њега управо, већ се светлост тек са иконе одбија, и пада му на лице, које као да је од истог воска, као и воштаница.

Ја сам дошао по дужности општинског лекара, да видим је ли заиста мртав.

Јесте, — не може бити мртвији.

Задржах се још минут-два. Гледам ону светлост, што је икона шаље на мирно му лице.

Не знам, ко је био, ни шта је био. Не знам, је ли веровао, што катихизис учи, или можда није никад ни завирио у њега. То не могу да прочитам са црта његова лица ни спрама светлости, иконски благе.

Загледао сам се у светлост, што се са иконе одбија на њ. —

— Ако је веровао, та га светлост благосиља; ако није веровао, — она му прашта.

А зар би и могла светлост друкчије чинити!

1896. (Из „Прозаида" Змајовиних)

ЗНАМЕНИТА МЕСТА

ОКО КОПАОНИКА

— Д-р Сима Тројановић —

Кад се Копаоничка рудно-трговачка област узме у ширем смислу, а не орографском, као што смо и досад чинили, онда нећемо ничим бити везани да и удаљеније географске тачке унесемо у опсег овог чланчића. Главно је то, што се одавно зна да кроз центар ове рудне области протичу Расина, Топлица, Лаб и Студеница. Већина старих, средњевековних српских места у овој области и сад се одржала, ма да је рударство одавно престало, које је негда тим крајевима обилне користи и богаства доносило. Према томе, можда се може мислити да их и првобитно није рударство ни изазвало него околне сочне ливаде и пашњаци, где се стока добро гојила, а у низинама јача земља лепо се могла обделавати и ратарство је

било као поручено. Али и то ваља признати да су мала сточарска и земљорадничка села уз рударство живахнула, а нека се чак уздигла на варошице, особито она поред којих су промицали трговачки путеви.

Места која се чим било у Копаоникову пространству у старој привреди истицаху ми ћемо укратко набројати.

Плана[1] је сад мало сеоце близу манастира Студенице, недалеко од десне обале Иброве. У близини овог местанцета раштркане су огромне гомиле згуре, тако исто виде се дубоке рупе и ваде. Иста ова Плана била је у средњем веку значајно место и помиње се у дубровачким писмима врло често, јер је ту била дубровачка насеобина, која је одржавала живахне везе с Рудником, Сребрницом, Крушевцем, Трговиштем и Трепчом. Ту је живео и дубровачки конзул, а постојала је и католичка црква. Плана се као трговачко место нарочито помињало од 1346—1415.

На истој линији од Плане источно, и с малим скретањем на југ, налази се село *Ковачи*, у којем се такође Дубровчани помињаху. По имену судећи овде су се могли у старо време бавити ковачи, који су за самокове а и ратаре ковали разне справе, као што се у *Угљару* ваљда жегао угаљ, опет важан материјал за рударску индустрију.

У самом брдском делу Копаоника заслужује пажње и садашње сеоце *Ливаће*, у које се најлакше стиже, кад се из Бруса југозападно пође све Грашевачком Реком; истим правцем продужује се и у Брзеће. Средњевековни споменици спомињу по накарадном тадашњем латинском писању трг „Ливаду“, што ће значити Ливаће, где се и сад преко пута Самоковске реке, испод пећине, налазе темељи од негдашњих грађевина. Народ прича да је ту негда била варош *„Ливаће“* или *„Ливадија“*, и да је у њој седео управник рудника̂ из околине самоковске и Грашевачке Реке. Остала је забелешка да су 24. августа 1405. године позвата три Дубровчана на суд, једнога је листоноша затекао у Руднику, другог у Плани, а трећег у Ливаћу (Liuada).[2]

На западној страни Копаоника, у Вучитрнској нахији, а у долини Ибра постоји село *Копориће*. Милош Милојевић[3] га је погрешно топографски навео да је Копориће у долини Топличкој, па исто тако по њему и г. К. Јиречек. Ако се хоће тачније да одреди, онда се

[1] М. Ђ. Милићевић, Краљевина Србија, 710—711.; Jireček. Die Handelsstr. u. Bergw. S. 53.

[2] Jireček l. c. 53.

[3] Милош Милојевић, Путопис дела праве Старе Србије, I., 109.

може навести да лежи западно од Јелакца под планинским огранком Врелом. Због последњег српско-турског рата већина се пограничних села потпуно иселила из Турске у Србију,. па тако су учинили и Копорићани, и то сви до једног дигли су се, прешли границу и населили се у селу Јошаници, у прокупачком срезу. На њихово место у Копориће одмах се доселише мухамеданци из Босне, те место поново оживе. Исто су тако заузели Бошњаци Забрђе и Кијевчиће.

Копориће се у два маха помиње, године 1346. и 1424., као боравиште дубровачко-саске компаније, која је ту имала и своју цркву. Толико стоји код Јиречека с историјске стране објављено. Међутим и сад се још непрестано виде неки очувани трагови старе имућности, а уједно и славе тог местанцета, бар у томе, што се у Копорићу на много места очувала подивљала лоза, која је негда красила вртове његових становника, а питому лозу до сад се нико не сети да посади, па да бар у неколико обнови и подмлади пријатно сећање на минулу прошлост својих предака! У истом селу постоји и једна стара рударска рупа, звана *„шкаља“* или *„чкаља“*, у којој су године 1876., уз рат, Копорићани прикрили били сву своју парту (покућанство).

Југозападно од Копаоника, на десној обали Ибра, у Турској, место је *Остраће*, које и страни па и наши књижевници погрешно пишу према изопаченом имену у споменицима „Остраци“, а код г. М. Ђ. Милићевића стоји „Остраћ“. У овом је месту негда живела такође насеобина латинска. Године 1395. поклони удовица Јевђенија (кнегиња Милица) са својим синовима Стеваном и Вуком приходе трга Копорића и села Остраћа манастиру Русикону у Светој Гори. И у Остраћу по закопинама гледајући распознаје се траг негдашње чаршије.

За културни развитак једног краја потребно је много факата, узајамно да се допуњују, па да се хармонија постигне. Колику, на пр., вредност има воденично камење у *Ђерекару* за Копаоник и његову област, јер се из далека због брдовитости пре не би лако могло донети, а шта би се без брашна радило?! Да се исти камен вадио још Бог те пита када, сведочанство се налази у многим одваљеним, и изломљеним полутинама, које су у току рада прсле. Ово село Ђерекаре, у косаничком срезу знано је у средњем веку надалеко, и то не само за хитре Дубровчане, који су се по свом Балканском Полуострву сејали, него и за Трогирце, Сплећане, разне друге Далматинце, па чак и за прекоморце: Млечане, Анконце, Флорентинце, Ђеновљане и друге Латине. Разглашеност Ђерекара долазила је отуда, што је поред њега ишао стари дубровачки друм,

па су туда пролазили и коначили товарне кириџије, богати трговци, занатлије и лукави дипломати. О том старом лепом времену народ и сад прича, и то по усменом предању с оца на сина, јер тамо је ретко ко писмен, а мудрост из књига нико још није црпао.

И поред села *Гргура* у Топлици ударао је стари дубровачки трг, те је такође с тога од значаја. Над селом на брду стоји порушен град, који се по народној причи звао „Охрид", а у њему је седео војвода Гргур, који га је и подигао, за то га обично зову „Гргур од Охрида". Међу рушевинама распознају се и темељи од цркве, опет како веле Гргурове. И ово су село у XVI веку путници са Јадранског Мора често походили, или боље рећи мимогред додиривали. О овом се селу и сад може с похвалом говорити, а најкраће, кад се све сведе, можемо га карактерисати: родно је, воћно је, сточно је, има доста воде и горе. Воће се из Гргура готово сваке године обилно извози у Аустрију. Агенти дођу и закупе огромну количину, па кад буде зрело, по њихову упуству и начину, вози се у Ниш и даље иде железницом.

Село *Штава* је у срезу косаничком, на запад од Куршумлије једно 7 часова хода. Село је врло мало и убого, спуштено у једну мрачу котлину, одакле се само небо и шума види. Црква им је стара, зидана у земљи тесаним каменом а у сводовима сигом. Дугачка је са дубином олтара 5·75 м. а широка 4·35 м. Међу живописним свецима стоје целокупни ликови Св. Саве, Св. Симеуна и два Св. Пахомија. Над вратима која из препрате воде у цркву насликан је на коњу Св. Мина, црквени патрон.[1] Од три записа један гласи:[2] „При архијепископу свих српских и поморских и подунавских земаља патријарху пећскому Кир-Пајсеју и митрополиту грачаничкому Кир-Силвестру". Мештани причају да је та црква саграђена на 37 година после Косовске Битке.

У Штави је била велика ливница сребра, а калдрмисан је пут ишао до вруће бање у Лукову, где се налази пуно развалина. Од села Мрча, у страшној пустињи, и сад се види, збиља, траг калдрмисаног пута у правцу Луковске Бање. Под краљем Вукашином, народ прича да је од Мерћеза до Луковске Бање девет самокова радило.[3]

Као год што се прича да се Грашевачком Реком није могло разминути од силна света, тако се и за Штаву вели да је била тако богата да су од Штаве па до Лукова, 1 час даљине, чоху про-

[1] Тихомир Ђорђевић, Низ Топлицу, 95. У Браству 1896 г.
[2] М. Ђ. Милићевић, Краљевина Србија, 359.
[3] Тих. Ђорђевић, l. c. 98.

стирали те по њој ишли у бању, а Штављанке су, вели се, папуче сребрним клинцима поткивале. Још се надовезује да је краљ Дечански силазио у село Штаву, полазећи за „Горњу Србију“, и ту је оставио сребрно седло с целим такумом, кад се врне да га опет узме, али с повратком друкчије би: он је ударио на Копаоник, па на Бело Брдо и у Призрен, и тако седло не узе. Чудновато је да се стари људи сећају, од пре кад год су калуђери из Дечана долазили, тражили су то седло. Сељаци веле да је то седло у неком рату прикривено под Треском. Овако су мени причали, а г. М. Ђ. Милићевић[1] забележио је другу народну успомену на старо рударство. У Штави има неки Васа Стевић-Јовић. Сељаци уверавају (ма да он одриче) да Васа има турски берат и некакву чашу од сребра (неки веле да је чаша од сувога злата). И берат и та чаша дошли су Васи овим путем: Давно још некакав Васин чукундед био је, веле, врло вешт рудар у Копаоничким ковницама, па слије од сува злата једну јабуку, и пошље је на дар цару. Цар се обрадује и, као уздарје, пошље вештом ливцу берат на неколико околних села, међу којима је чак и *Белољин* у данашњем прокупачком срезу, и скупоцену чашу да њоме пије вина. Други опет веле да је цар тога Васина прадеда, као вешта ливца, водио преко мора у Азију, у некакве своје руднике, те му тамо учио друге руларе. И за то му је веле дао берат и чашу.

Од малих места и *Луково* у косаничком срезу и по народном предању и по многим рушевинама заслужује да се не заборави. По отопини јасно је да су у њему радиле многе пећи, а руда је ношена на колима са Сребрнице. А и због поменуте топле бање Луково је од вајкада било магнет за блиско и даљно становништво.

На Копаонику, као и иначе по српским земљама, често по два и више предела, брда или места имају исто име за то их треба тачно топографски одредити. Тако постоје две Треске и два Јелакца. *Треска* под Копаоником на пр., рударског је обележја са доста отопине, а она друга Треска над Штавом и Селцем у општини Блажевачкој није рударска. Међу тим оба *Јелакца* су рударска, како оно западно од Пилатовице тако и оно, у Србији, северно од Равног Копаоника. Јелакце у Турској управо је испод планине Врела, а ова граничи се са Србијом према Штави. У овом селу било је пре рата 10 српских кућа сад нема ни једне.

И у студеничком селу *Рудници* вађена је руда, као и у обліжњем селу *Шипачини*, што се види по гомилама отопине, али за какве зидине не могох докучити. И *Јошаничка Бања*, бар ради ку-

[1] Краљевина Србија, 411—412.

пања болесних и вредних купаоничких становника, била је увек од драгоцене вредности, а по температури воденој превазилазила је бању Луковску. За ову су терму знали и Римљани. Уједно и то треба додати, што је пре на одређеном месту случајно изостало, да се и сад више Јошаничке Бање шири, истина омања, борова шума, која је негда била и гушћа и лепша, па и са здравствена гледишта од благотворна утицаја. Катран овде није за нашег памћења печен, али је сечен луч и ношен ка Нишу, Пироту, Лесковцу и т. д.

Има доста места за која се врло мало зна, ма да су у своје време, што рушевине сведоче, била живахна места. Тако се може помишљати да је била и *Будиловина*, порушено место са многим темељима на десној обали реке Расине три км. на југо-исток од града Козника, осам км. на северо-запад од Бруса, и осам км. или нешто више на запад од Александровца, у самој равници, заклоњеној с југа високим ланцима планинским, који силазе од Жељина и Нерађа, а са северне стране опет заклоњена једном планинском гредом, која излази из Гоча, завршујући се на Багдали више Крушевца. Будиловина је у врло лепој равници, врло пријатној за око и богатој многобројним раселинама и закопинама, где се и данас налазе многе кућевне ствари. Изгледа да су темељи зидина као сухомеђа, без креча и песка, од прилике као и сад што се често то подижу српске куће у Херцеговини. Улице су у Будиловини ситним каменом калдрмисане, а биле су око 5 метара широке, а врло лако и шире, што се не може лепо да разазна, јер је сад ту зиратна земља или је у шипраг обрасла. Од Будиловине па до старог усртог града Козника још се добро распознаје стари пут, такође калдрмисан, који је одржавао везу између једних и других становника. Само ми један старац исприча да се ово порушено место није у старо време звало „Будиловина“ него вели „*Будимље*“. Тако исто народ, за чудо, прича, што је са свим по средњевековном начину вероватно, да је старешина исте вароши живео у Featureзнику. Тако исто народ надовезује да су се у једно време Будимљани одселили у Крушевац и од тада се Крушевац подигао а Будимље се раселило и опустело. У непосредној близини старе вароши сад је село Будиловина, прибијено уза саму страну и на подножју планинске косе, на југ од Расине.

И *Брвеник* спада у значајнија стара српска места. По истраживању Мите Ракића[1] излази да је Руварац погрешно држао да је

[1] Отаџбина IV, стр. 217.--218. — Чудно да се г. Авр. Н. Поповић, пишући у XIX књ. Годишњице Николе Чупића „Врхлаб-Беласица и жупа Врховина“, са Јиречеком слаже о положају Брвеника.

Брвеник на утоку Брвенице у Лаб, а тако и Јиречек по њему. Брвеник, тако изналази Мита Ракић, у ствари постоји од Подујева пошав на исток у планине, шест часова хода, испод села Ракинице, кроз који вијуга река Брвеница, која утиче у Лаб према Лужанима. На измаку XIV века држали су Брвеник и сав Лаб Мусићи. Мусић Стеван, јунак наших народних песама, био је господар Лабу и Брвенику. Он је био сестрић кнезу Лазару; мати му се звала Драгиња, а пошто се покалуђерила, Теодосија. По Руварцу[1] и она и синови погребени су у манастиру Св. Богородице, овде негде у Брвенику. У Брвеник је, пошав из Приштине, донесено тело кнеза Лазара, где му је изашао у сретање зет „благочастиви" Вук и одатле даље однесено у Раваницу. Јиречек тврди да се Брвеник као рударско место помиње још 1280., где се тада налазила колонија Дубровчана и Которана. Без сумње су Дубровчани, због богства Мусића, с њима пријатељство одржавали.

Распитивао сам на Копаонику и по Топлици не бих ли о Мусићима чуо какву непознату песму, па ништа ново не дознах. Али докучих да у селу Судимљу, општине блажевске, има једна породица, по презимену „Мусић". Ти су се Мусићи у овај крај доселили пре 150 година из села Сиљевице близу Косова. Крсно име славе Петков дан, 14. октобра. За нашег првог устанка један је у свом месту дигао народ на Турке. Ова је фамилија од вајкада добра и поштена. Немају никаквих старина, а ни предања, по коме би се макар приближно могло закључити сродство са историским Мусићима.[2]

С оне стране косеничког среза у Старој Србији, одмах поред брда Пролупљеника, налази се село Беласница, око кога су се издигли читави брежуљци рударске отопине. Испод шумовитог брда истог имена — „Беласица" — извире Лаб, и та глава речна, или боље речено цео околни предео народ зове и сад *„Врхлаб"*. У писаним споменицима изрично се вели да је краљ Милутин имао двор у Врхлабу, без сумње, где је извориште Лабово, а и саме зидине од некаких великих грађевина још нису са свим порушене[3], ма да су старе и прастаре, и да никако чудо не би било да датирају из 13. века. За сад је још тешко одредити да ли је Врхлаб била варошица.

[1] Летопис, год. 1874. II, 144.

[2] О историским Мусићима опширније има у Вуковој збирци, књ. II, бр. 47; у пандану Богишића под бр. 1; код Ст. Новаковића у Годишњици II; код Андре Гавриловића у Гласу XVIII, и т. д.

[3] Авр. Н. Поповић, Врхлаб — Беласица и жупа Врховина. Годишњица Н. Чупића, књ. XIX.

Врло близу порушеног летњиковца у Врхлабу сад је село *Беласица*, где се такође виде темељи од кућа, а што се тиче многобројних шљакништа, она су већ напред споменута. Село управо лежи на стави Рудничке и Мале Реке. За важност овога места говоре два сачувана дубровачка писма,[1] писана у мају 1426. год. у Беласици, у којима се изрично помиње и Кефалија да живи у истом месту; дакле, Беласица је била трговачко место с дубровачком колонијом, а и у тадашњој политичко-административној подели земље место коме се пажња обраћала. И у једном акту Деспота Ђурђа Бранковића, кад је потврдио баштину челнику Радичу помиње се Беласица, а уз њу и још два села Требиња и Бачићи, који су сад у међама Краљевине Србије.

(Наставиће се)

ЗА НОВИМ БОГОМ

— А. Г. МАТОШ —

IV

У јутру нађе Петриновић оца у винограду и рече му да је био у граду. Чича бијаше против обичаја весео и насмијан. Извади из шпага лулицу, напуни је и понуди сину да запали.

— Ти миришиш на жену, бекријо! — рече и потапша га по рамену тврдом десницом са надувеним, модрим жилицама. — Хајде, хајде, млад си, само немој претјерати. Запали, а онда иди и почини.

И стане шприцати лишће модром текућином против пероноспоре. Небо бијаше тако чисто и ведро, сунце тако сјајно, да се чисто чуло како се сунце пење на обзорје. Даље, у шуми, кукаше кукавица. Роса се сјајила као драгуљи, а земља мирисала као го, плећат и знојан јакота. Петриновић се сјети синоћнице, својих основа, и немаше снаге мислити. Оде у стају, али мајка оде већ са млијеком у град. Петриновић се попне на појату и задријема на миришљавом сијену. Пробудила га мајка и покарала, јер му се ручак већ охладио. Јео је тек да једе, а када старица оде у варош, пошкропивши га светом водом из бочице под сликом Богородице, изађе на капију и гледаше за њом. На глави јој чабар за „напој" кравама — добијаше га од познатих обитељи. — Бунцаше гласно као да коме говори, а из богобојажљиве руке јој се црни све до земље дугачко числo. Ишчезну за живицом, а Петриновић гледаше за њом док га очи заболеше. Дуго му одјекиваше у ушима тапкање

[1] Ibidem, 244, и 250.

њених ципела са гвозденим ексерима. Оде у своју собицу са страховитим сликама, које изради док још мишљаше постати сликар. Кревет му као лане, као да није дирнут. Из сламњаче вири „херодеш“, који му мајка метну у постељу против урока и мучних снова. И Сузе Сина Разметнога су отворене на мјесту, гдје лане престаде читати. Тек Анте Старчевић изнад кревета добио је црне богиње због силних мука. На прозору пуно цвијећа у лонцима: чича Штефан их јутроске намјестио. У ћошку цвркућу у великом кавезу чишци и сјенице, а угојена препелица већ се одомаћила. Под столом опази Петриновић свој „србљивец“,* који му некада поклони кризмани кум Пепић Пездерц, газда у Чучерју. Крај србљивца у води двије боце вина. Поред прозора зује пчеле у уљанику. Петриновић хукне и пружи главу на сто међу руке. Чује кораке и још се не окрену, а глумица га одостраг загрли и стала цјеливати.

— Хвала, хвала ти што си дошла. Да тебе нема, не бих био доста несрећан и очајан, да оставим ту идиличну биједу. „Armuth ist die grösste Plage“. Нађи се мојим родитељима уз бок у невољи! Буди ми одмјена! Говори за њих Хрељановићу, за моје старце.“

Она је била у уличној тоалети, бљеђа и љепша него обично.

— Немај бриге за њих! Све ћу учинити што могу. А тебе — тебе волим као брата, јер ми дјетињство бијаше као твоје. Небој се! Твоји ће родитељи бити прва тачка у мом уговору са Хрељановићем. Вјеруј ми, Станко, да те волим, волим! Нисам лицемјерка па да лажем да ћу за тобом погинути, али кунем-ти се да ћеш однијети све што је племенито и топло у мојој љубави. А ти мене не смијеш, не можеш заборавити, ја то знам и осјећам. Познајем тебе и себе, и вјеруј ми да међу женама никад нећеш наћи тако сродну, и тако блиску душу. Мене си имао цијелу, чујеш ли! цијелу! Не помијешасмо само крв, него и душе. Ти ћеш мене вазда носити у души, ти то мораш и не можеш друкчије.

— Хвала ти, хвала, Марто. Послије родитеља била си ми ти једино добра. Када будем изван закона, у туђини, тебе ћу гледати када се сјетим на Хрватску, на ова брда, на нашу тиху библиотеку и на овај жупни виноград.

— Не говори тако! Ми ћемо се наћи! За осам дана сам и ја у Цириху. Чекај ме у хотелу Н. Тамо имам много конексија. Ево ти писма, ако се у први мах не нађе ништа, то боље за мене. Ја ћу се о свему бринути, за обоје. Можеш на университет.

— Хвала, хвала ти. Но до тога неће, не може доћи. И ако велиш да не познајем живот, знам да овака љубав не би могла трајати.

* Земљан врчић за вино.

Ја сам доста широкогруд и праштам свима који живе од љубави. Када је све трговина, што да се не тргује и са тим тугаљивим артиклом? И у нас има силесија оваквих уговора, обично у облику брака. За све то не хајем, јер нисам особит моралиста. Али ја не бих могао живјети са женом, које не бих овим својим рукама могао хранити, не би, не би! Сељак сам у томе, што ћеш, то је јаче од мене.

— Добро, добро! Само ти гледај дођи, а остало ћемо лако уредити. А сада прими ово. Требаће ти за пут.

Пружи му свилену марамицу, своју фотографију и пуну новчарку. Петриновић порумени од стида, хтједе новац одбити, али са дворишта се зачује шум кочије и јека корачаја.

— Мој кочијаш! Збогом! Морам на колодвор пред њега, вријеме је. Збогом и до виђења!

Пољуби га у оба ока, отаре сузе, намјести брзо косу и напраши се пудером.

Петриновић не смогну гласа. Мекани кораци, мекан шум точкова и — зујање мухе у собици. Уши му заклопараше, глава да прсне, очи да искоче. Баци се на кревет, а када отвори веђе, стадоше га мучити наказни црвени цвјетићи на бијелом зиду, птице својим цвркутањем, дрхтање прашине у жутом сунчаном траку. Устане и силом искапи обадвије боце. Најприје му се смучило, а онда му буде са свим лако. Оде у виноград, рекне оцу да ће у град и да га ноћас не чекају.

— Пази, пази, да те не затворе официри! — рекне чича. — Ево ти два сексера за духан. Бог с тобом!

То му бијаху пошљедње ријечи. Оде низ брдо са мотиком, тресући багуш о кожну кецељу.

Петриновић се преобуче у грађанске хаљине, војничко одијело закључа у орман, узме кључ, метне глумичин новац под душек мајчиног кревета и крене као пијан према Цмроку. Окренувши се, виђе тек вршак од љетњиковца. Сједне поред грабе, а Хектор, стари пас, дотрчи за њим, положи му њушку на кољено и склопи очи. Љубећи га по челу, лијепо опази како се врата на љетњиковцу отворише и на балкон изађе жена и човјек. Познао их је; госпођа нешто живо причаше и савила руку око струка господина у свијетлом одијелу. Петриновић макне штапом на пса, и закрене низбрдице у шуму према долини св. Ксавера. Стари га је Хектор непрестано пратио, а када се за њим бацао грудом земље, залаја болно и стаде, наћуливши уши и гледајући за њим. А када ишчезе Петриновић за деблима, захори гајем тужно, кобно пасје урликање. Петриновићу отежаше ноге и руке, и засврби га у носу. Навуче шешир на очи

и звиждаше цијелим путем. Марјановић га је једва упознао прерушена. Загледавши му у лице сав се уплашио. Пожутио је као јаглац и остарио преко ноћ.

— Шта ти је, Петриновићу? Да ниси болестан?

— Ништа. На мом се лицу одмах позна. Први је корак, како знаш, најтежи. Тако ми је као да сам ишчупао најстарији чокот у нашем винограду. То жешће боли од зуба за чупање. Знаш шта, Марјановићу? Ја идем у Швајцарску, и како друкчије утаначисмо.

— Јеси ли сишао с ума? Једва ћеш имати за путни трошак, а откале живјети? Швајцарска је скупа и пуна странаца. У Србији је живот јефтин, бићеш свој међу својима. Ако не презаш ни од каквог посла, тамо ћеш га вазда наћи. Тамо није срамота да ђаци послужују. Можеш се дакле и школовати. Ради у осталом како знаш, али ја ћу у Шумадији почети свој нови curriculum vitae.

Петриновић се замисли и најзад удари шаком по столу.

— Имаш право. Пријатељ као ти вазда више вриједи од једне жене.

— Што хоћеш тиме рећи?

— Ништа нова. У Србију дакле! Из народа у народ! А ако тамо не нађем егзистенције, онда у Бугарску, Русију. Ти си сањар, инокосник, поета, ти би могао живјети гдје ти је драго, док ја не могу летјети сувише далеко од мог јата.

— Ето видиш! Шта би ти у Швајцарској, молим те лијепо? Премда читаш њемачки, не знаш њемачки говорити. Тамо те не би узели за слугу ни за конобара. А како си већ вичан новинарском послу, можеш у Биограду одмах у новинаре. И ја ћу тако некако почети.

— Лијепо. Најпрече је да се бацим у нове прилике, да заборавим ове, неподношљиве. Отпјешачићу до Велике Горице. Тамо ћу узети карту до Митровице или до Земуна, а одонуд ћу преко.

— За сваки случај, ево ти моје легитимације и пет форината, које ћеш ми вратити кад се нађемо. Узми, треба ти више него мени.

Пред вече се одвезоше колима до савског моста и наставише пут пјешке. Сунце је зашло када се стадоше растајати у врбаку, поред цесте, близу циганске черге и ватре. Када се загрлише и пољубише, бризне мекании Марјановић у плач. А када ишчезну иза грмља у сутону, сједне Петриновић на ступ за километре, гледајућ Загреб како тоне у сумрак. Када плануше градска свјетла као искрице из запретане ватре, када заискри самотно свјетло на бријегу на лијевом градском крају, сјети се Петриновић зелене библи-

отеке, сјети се Хектора, Еолове харфе, лијепе глумице, чича Штефана и мајке Марице. А опазивши да је нехотице пошао натраг, према родном гнијезду, легне потрбушке на цесту, окренут спрам града, и стане тешко и гласно јецати, те сузе пробише старе рукаве.

(Наставиће се)

ИЗ ПЛАМИЧАКА

Одлетели топли дани,
Увенуло нежно цвеће,
И сунце је малаксало,
Хладна зима к нама слеће.
Ветар хуји, лишће гони,
Бурна киша земљу бије,
Остале нам пусте горе,
Већ тичице нигде није.
Са усана младе моме
Не одјече песма мека,
Нит јој фрула одговара
Звонким гласом из далека.
Свуд је пустош, свуд досада,
Свуда чама нека влада,
Само, само успомене
Лете брзо као часи:
Час су бурне, огањ живи,
Час пламичак, што се гаси;
Ал' ко има тешку јаву,
Не даје их забораву.

I

Сањам прошлост: река хучна
По пољима цветним тече,
Славуј вије нежне песме,
Док се спушта мирно вече,
Благи лахор тихо струји
И долином цвеће нија,
Трска дршће, ал' у ноћци
Све се ближе реци свија,
А из шуме са висине
Тек зашушти брсно грање
Као шапат тајанствени,
Као страсно миловање.
И песма се тиха чује,
Па ме ближе реци мами,
Док њен гласак меко звони
У вечерњој тихој тами.
Много среће беше за ме,
Докле слушах њене гласе,
Докле гледах како лахор
Креће трску и таласе.
Ал' откуда тајна туга,
Да ми тада мори груди,
Док те чеках из даљине,
Док за тобом душа жуди?!

II

Знаш ли, душо, ону песму
О цветићу љубичице,
Што од зрака жарка сунца
У травици крије лице,
Што но дрхће од љубави,
Али ипак траву моли,
Да је скрије од сунашца,
Које тако топло воли?
И ја тако дршћем, стрепим
Од погледа ока твога.
Али ипак желео бих
Да си украј срца мога.

Ужице Јела

МАРКО ВАЛЕРИЈЕ МАРЦИЈАЛ

РИМСКИ ЕПИГРАМАТИСТА

— Д-р Н. Вулић —

II ЕПИГРАМИ (Наставак)

Права вредност Марцијалова није у овим епиграмима које смо досада прегледали; они долазе тек на друго место. Своју пуну песничку снагу показао је наш песник у осталим књигама своје збирке. Ту он махом црта, како и сам каже, живот и обичаје римске свог времена и пружа савременицима огледало у ком ће моћи видети какви су. У првом делу овог чланка ми смо се упознали с неколико од многобројних тема које се третирају у тих дванаест књига; овде ћемо их изнети још известан број, гледајући да обухватимо у главном све што је најлепше.

Често говори Марцијал о својим критичарима и плагијаторима. Он истина воли да се нашали на рачун својих песничких умотвора; на пример једна му песмица гласи овако: „Дечко, иди однеси моме пријатељу Фаустину овај мали поклон, ову моју нову и још влажну књижицу; он је заслужио да први има моје вицеве. Трчи, али понеси уз њу и један сунђер; он пристаје дивно уз мој поклон. Моје шале не може, Фаустине, да поправи много брисање; то може да учини само један потез сунђером“. Али кад би неко други рекао што неповољно о њему као песнику, у срце га је дирао; критика му није била нимало мила. На једном месту, у једном лепом епиграму, говори он уопште о њој. „Ти волиш да живиш, књижице моја, у књижарницама, и ако су моје фијоке празне. Ах, ти не знаш, ти не знаш, како је данашњи Рим претенцијозан; веруј ми, много су се Марсови синови профинили и врло их је тешко задовољити. Нигде нема већих критичара но у њему; и старци и младићи и деца имају ту носове велике као носорози. „Браво“ ће ти ретко ко узвикнути, а покуде ћеш жети на све стране. Али узалуд теби говорити све то. Ти хоћеш да летнеш кроз етерички ваздух, да би избегла исправке које би твој господар непрестано чинио у теби. Добро, напослетку иди, бежи; али би била сигурнија код куће“. Ипак обично Марцијал пише о својим критичарима у шали. Једноме, који је замерао да су његови епиграми сувише дугачки, он одвраћа; „А ти ништа не пишеш; твоји су дакле краћи“. Другом, који је налазио да нису довољно углађени, он вели да се зато много не кида, јер се његове књижице и читају и слушају радо, а он воли да се његов ручак

допадне гостима него ли куварима. Један епиграм даље гласи: „Кажу да Цина пише против мене неке стихове. То није истина, јер се не може рећи за неког да пише песме кад се оне не читају“. Ређе га критичари изведу из такта; један је на пример од њих својим непрестаним задиркивањем изазвао овај жучни одговор: „Ма да без престанка лајеш на мене и кевћеш, буди сигуран да ти ја нећу указати част, за којом одавна жудиш, да проговорим о теби у мојим песмама, па да се, макар како, прочујеш по целом свету. Јер нашто да се зна да си ти некад постојао? Ти, несретниче, треба непознат да умреш. Ипак можда ће се наћи у Риму један, двојица или тројица па и четворица, који ће пристати да исцепају твоју псећу кожу, али ја у губу не дирам“. Од својих плагијатора највише напада Марцијал једног под измишљеним именом Фидентина (лична имена су у Марцијала врло често измишљена, готово по правилу где он неког напада). „Ти, Фидентине, — каже му он једанпут — мислиш и желиш да си песник с мојим стиховима? Тако и Егла мисли да има зубе, пошто је купила лажне, тако и Ликорида, која је црња од зреле дудинке, држи да је лепа, кад се набели. На тај начин, на који си ти постао песник, могао би и, кад би био ћелав, косу добити“. Други пут ми се обраћа с овим епиграмом: „Кажу, Фидентине, да ти моје песме не рецитујеш публици друкчије него као да су твоје. Ако хоћеш да кажеш да су моје, послаћу ти их забадава, а ако хоћеш да су твоје, онда их купи, да не би биле моје“. Тај је Фидентин у исто време и рђаво рецитовао те крадене песме; зато му Марцијал каже: „Књижица коју рецитујеш, Фидентине, моја је; али кад је тако рђаво рецитујеш — твоја је“. Другом једном свом плагијатору говори песник овако: „Вараш се, ако мислиш да се може постати песником за динар или два колико коштају моје песме. Позната књига не може да промени газду. Зато ти потражи какве непознате песме, за које зна само писац и које он чува у својој фиоци. Ја имам таквих и нико неће сазнати да сам ти их продао. А онај који рецитује туђе и тражи славу, тај треба да купи не књигу, него ћутање пишчево“. Можда се на једног његовог плагијатора односи и овај епиграм: „Пауло купује песме, Пауло рецитује своје песме. Јер што купиш, можеш с правом назвати својим“. И један га је плагијатор једанпут извео из такта, те му вели: „Будало. Зашто мешаш своје стихове с мојима? Што, несретниче, пишеш књигу која ће ти направити посла? Зашто хоћеш да спариш лава с лисицом и да начиниш совуљагу орлом? Кад ти је једна нога од дрвета, не можеш добро трчати, па макар имао другу Ладину“.[1]

[1] Лада, чувен грчки тркач у време Александра Великог.

Велики број ових епиграма посвећен је слабим песницима, рђавим беседницима, неспособним реторима, адвокатима, лекарима. Некаквом песнику Тодору вели се у једном: „Чудиш се, Тодоре, зашто ти не дам своје песме, кад си ми их толико пута тражио и молио ме за њих. Из једног крупног разлога, Тодоре: да ми ти не би дао твојих“. О истом је реч у овој песмици: „Пожар уништи кућу песника Тодора, и Музе и Феб то допустише! О да страшна злочина што га учинише богови! Кућа је изгорела, а газда не!“ Један поетастар моли Марцијала да му рецитује који од својих епиграма, а он му одговара: „Нећу, јер ти не желиш да чујеш, него хоћеш да рецитујеш“. О рђавим беседницима особито су лепа ова два епиграма: „Ти, Неволе, говориш само онда, кад сви вичу, па ипак мислиш да си адвокат. Тако може свако да буде речит. Гле, сад сви ћуте: деде реци коју, Неволе“. „Зар се то зове, Цина, бранити на суду ствар и говорити — за десет сати изговорити, Цина, девет речи? Али ти тражиш из свега грла још четири сата времена. О, колико ти можеш, Цина, да ћутиш!“ Тако и о адвокатима ова два: „Што ти увек вичеш, Елије, да се не чује шта парничари говоре, то ти не радиш бадава: плаћају ти, да ућутиш“. „Ствар се не тиче каквог убијства, тровања, или насиља, него просто три козе. Тужим суседа да их је украо. Судија хоће доказе, а ти из свега грла грмиш о битки код Кане и митридатском рату, о перфидним Картагињанима, о Сулама, Маријима и Муцијима, пропраћујући речи и живом гестикулацијом. Деде, реци сад, Постуме, коју и о три козе“. За једнога ретора каже Марцијал да је тако хладан да би и најтоплије купатило расхладио, кад би се у њему окупао. Нису боље прошла она два лекара. За једног читамо: „До скора је Диаул био лекар, а сад је гробар. Диаул је као лекар радио што ради и као гробар“, а о другом говори овај епиграм: „Андрагора се купао с нама, вечерао је весео, а ујутру је нађен мртав. Ти питаш, Фаустине, услед чега та напрасна смрт? Видео је у сну лекара Хермократа“.

Ту су даље поменута многа уметничка дела, обично с великом хвалом. За неке рибе израђене у полу-рељефу (demi relief) вели се да су право Фидијино дело: „метни их у воду и оне ће запливати“. Гуштер кога је цизелер Ментор изрезао на једном пехару изгледа са свим као да је жив и многи се због њега боје да узму пехар у руке. Једна Јунонина статуа дала је повод овом епиграму: „Твоја прекрасна статуа, Поликлете, за коју би сам Фидија пожелео да је његова, тако је лепа, да би јој Парис дао првенство над Јуноном, Венером и Минервом; чак ни саме богиње не би имале ништа про-

тив тог суда. Кад Јупитар не би толико волео своју жену, он би се могао заљубити у твоју Јунону". Духовит је идући епиграм: „На овој слици насликан је енкаустички Фаетон. Зар ти је мало што је он једном већ изгорео, него га спаљујеш још једанпут?"

Као што смо већ раније негде рекли, Марцијал врло радо пецка жене за њихове махне. Ружноћа у лепог пола предмет је неколиким његовим немилостивим епиграмима. „„Осмехуј се, — гласи један од њих — осмехуј, девојко, ако си паметна"", рекао је, мислим, песник Овидије. Али није рекао свима девојкама. А баш и да је рекао свима, није рекао теби, јер ти, Максимина, ниси девојка, и имаш само три зуба, па још са свим црна и жута. Зато, ако верујеш мени и огледалу, треба да се бојиш смеха не друкчије него као Спаније ветра, Фабула, која се бели кредом, пљуска, Сабела, која се маже белилом, сунца. Направи лице увек озбиљније него што је имала жена старога Пријама. Избегавај комичне представе мима Филистона, веселе гозбе и уопште све што дражи усне на смех. Теби приличи да идеш да правиш друштво уцвељеним матерама, женама које су изгубиле мужа, сестрама којима је умро брат, а позориште посећуј само кад се дају трагедије. Ти, ако си паметна, плачи, увек плачи — то ти је мој савет". Још горе је прошла друга једна, коју овако описује: „Од твог рођења измењало се три стотине конзула, имаш још само три длаке на глави и четири зуба у вилицама, груди су ти као у зрикавца, а ноге и боја као у мрава, твоје чело броји више бора него твоја хаљина, а дојке ти личе на паучину, уста крокодилова према твојима мала су, кректање жаба пријатније је од твога говора, а зујање комараца од твог певања, видиш као совуљага ујутру, хладно ти је и у августу месецу и ни врућица те не би могла угрејати." Па онда додаје: „Осим тога сахранила си две стотине мужева. И опет хоћеш да се удаш. Али ко је тај који хоће да плеви камен? Ко ће тебе звати својом женом, тебе коју је Филомел ту скоро назвао бабом?" Једној јадници која је била без косе, без зуба и још без једног ока, обраћа се с овим речима: „Имаш вештачке зубе и лажну косу. Али шта ћеш с оком? оно се не може купити." Обично је мање суров. Нека му је Клаудија толико висока, да би, вели, била равна чувеном колосу на Палатинском брегу, који је имао у висину сто двадесет стопа, кад би била за стопу мања. Из једног епиграма видимо да су већ Римљанке знале за начин на који данас по нека Парижанка улепшава своју спољашност; ту једна дама има само старе и ружне пријатељице и вуче их свуда са собом, по гозбама, позориштима, шеталиштима, да би изгледала млада и лепа. Како то

да Тајида има црне, а Леканија беле зубе? гласи једно питање. Одговор: Јер Тајида има своје, а Леканија туђе. Фабула се куне да је коса коју је кунила њена. „Зар се, Пауле, криво куне?“ пита Марцијал.

Не мање подсмева се Марцијал лепом полу за разне слабости. Једна постарија дама зове родитеље „мамица“ и „татица“, на што он примећује, да би она могла бити стара мајка и татици и мамици. За девојчицу која говори како је стара и бабу која каже да је девојчица вели да се ни једна ни друга не може сносити: прва је смешна, а друга одвратна. У једном епиграму исмева жене које се претварају да имају меко срце; оне не плачу, кад им, рецимо, неко умре, док су саме, али кад има код њих некога — сузе им потоком лију. Други пут опет читамо: „Кад ти прођеш, помисли човек да то сели дућан Козмо, трговац с мирисима, па му се разбило које стакло па тече уље од цимета. Ти се, међутим, тиме немаш шта поносити, јер кад бих ја хтео и моје би псетанце могло тако да мирише.“ Супруга с великим миразом за њега је велика беда. „Зашто нећу — вели он (само треба знати да он не говори увек, кад употребљава као овде прво лице, о себи) — да узмем богату жену, питате. Зато што нећу да се удам за своју жену. Жена треба да је потчињена свом мужу; иначе они нису равни“. Многи муж је отишао пре времена у гроб захваљујући својој драгој половини. „Хлоја, несретница, дала је написати на гробовима својих седам мужева: „Хлоја их подиже“. Шта може бити искреније?“ И већ зашто и како их не дира он. „Лепа си, знамо, — каже једанпут — и млада, истина је, и богата, ко би ти то могао порећи? Али, кад се сувише хвалиш, ниси ни лепа, ни млада, ни богата“. „Ако Лигија — дира другу — има толико година, колико има на глави косе, онда је њој тек три године“. Или чујмо овај епиграм: „Ти хоћеш да се удаш за Приска. Не чудим ти се, Паула: ти си паметна. Приско неће да те узме: и он је паметан.“

И мушки с таквим махнама нису ретко предмет задиркивања код нашега песника. Телесни недостаци су га неколико пута изврсно инспирисали. Једноме каже да би своје ноге могао прати и у ритијуму (једном суду за пиће у облику рога), пошто су му криве као полумесец. Други, који се хвали да за њим просто гину лепотице, добија коплименат да му лице изгледа као у човека који плива под водом. На рачун једног јако косматог прави виц да њему израсте нова брада још док га берберин брије. Ћелавог опет дира овако: „Кад сам те ту скоро видео где седиш сам, Лабијене, помислио сам да вас има тројица. Преварила ме је твоја ћела: ти

имаш с обе стране косу које се не би постидео ни један дечко, а у средини ти је глава гола, без и једне длаке. Тај ти је изглед био месеца децембра, кад је цар делио храну, од велике користи: ти си се вратио кући с три корпе. Таквим ја замишљам Геријона. Клони се, молим те, Филипповог трема за шетњу, јер ако те види Херкул[1] — пропао си". Од сујетних којима се Марцијал руга, особито заслужује помена један богаташ који се прави болестан само да би имао изговор да покаже свету своју лепу постељу. Њему је посвећен овај епиграм: „Зоило је болестан. Узрок су томе његови јоргани. Јер кад би био здрав, шта би било с његовим пурпурним јорганима? Нашто би био душек испуњен мисирским паперјем и у пурпурној навлаци? Он се начинио болесним само да би могао показати своје лудо богатство. Што ће теби лекари? Остави ти њих. Хоћеш ли да будеш здрав? узми моје јоргане." Добар мираз није ни овде заборављен. „Паула хоће да пође за мене, вели Марцијал на једном месту (али јамачно не говорећи о себи), а ја је нећу, јер је стара. Узео бих је, да је старија" (јер би је он наследио) „Зашто је Салејан, каже други пут, тако тужан?" „Зар је мали узрок тому?" вели он; „изгубио сам жену." „О да страшне несреће! о проклете судбине! Умрла је богата Секундина, која ти је донела милијум мираза? Волео бих да ти се то није десило, Салејане." Један опет епиграм гласи: „Гемело јако жели да се ожени Маронилом: он наваљује, преклиње, чини поклоне. Зар је тако лепа? Напротив, ништа није гадније од ње. Па шта му се онда тако допада код ње? Она кашљуца". Ту су најзад и рогоносци. Једном од њих каже Марцијал: „Добра су само твоја, и новац само твој, златно посуђе је само твоје, а тако и судови од муре (неки минерал), масичко вино само је твоје, само је твоје и старо цекубанско, и дух ти је само твој и памет само твоја. Све је само твоје: немој мислити да хоћу то да порекнем! Али жену, жену делиш с целим светом". Другог пита: „Кажи ми ко је тај кудрави што се не миче од твоје жене? Ко је тај кудрави, што јој шапуће нешто на уво и што је десни лакат наслонио на њену столицу? који има на сваком прсту по прстен и уопште спољашност без замерке?" А кад му овај, после неког устезања, одговара, да он врши послове његове жене, он му вели: „О дедаче, ала би те требало ишамарати! Врши послове твоје жене? Тај кудрави врши неке послове? Не врши он послове твоје жене, него твоје".

(Свршиће се)

---

[1] Овај се трем налазио уза један храм у ком је била Херкулова статуа.

ДВЕ ЖЕНЕ

— В. ОТОМАР —

с чешког превео

Срет. А. Поповић

V

(Наставак)

Цили Дворжаковој било је око двадесет година. Порасла је у врло добрим приликама. Родитељи јој беху и сада живи и здрави, а новаца имађаху доста. Захваљујући тим приликама, могла је живети сасвим безбрижно, па је и живела. У школи се није учењем преоптеретила, али се зато опет радо забављала мимо школу. Имала је доста другарица и њезина жива сангвинична нарав изазвала је убрзо ученичку пажњу и наклоност. Знајући да су јој школска учења мање корисна од сазнања која проистичу из живота, она се трудила да даде вредности познатој изреци, да је живот најбоља школа.

Мамљаше је „свет." Дабогме да је за њу био свет прво улица, за тим забаве и игралишта. Живот јој је настао истом с љубављу. А шта је то љубав, о којој се говори и пише? Она је читала мало па се према томе и уобразиља у ње мало развила. Зато опет није изгубила из вида како се ова или она старија другарица њезина већ дописује. Најзад је читала и писма (под заклетвом строгог ћутања), која су добивале њезине другарице од ученика. Најзад, ако је ишла с њима овамо, онамо — по неки од њих придружио би им се. Испрва би ћутала, а после — о, ту је било смеха!

Највише јој је био мрзак онај Крул, Вашек, како га зваху. А ни због чега другог, до због оних очију. Истина беху лепе („само ћути, допашће ти се"), тако чисте, светле и велике као очи у срне. И он је увек њима гледао као да јој је хтео заповедати, баш као њезин тата. Те очи његове свуда су је пратиле у стопу.

Владислав је на све то у многоме заборавио; можда ни сам не имађаше појма о својој моћи. Беше ђак као и сви остали. Једном, о вашару, пође Цили с другарицама да купује разне дрангулије и да се разоноди. Занимаху је вашарске слике и прилике, вештаци од сваке руке, специјалисте и продавци медених колача. И у часу, када су куповали под једном шатром срце од колача, појави се из небуха Владислав. И докле га још нико и не спази, дотле је она већ осећала на себи његов поглед. И тада му није умакла, него су се сви слатко исмејали.

Када би у вече, паде им на ум оно на вашару, на којој је било сијалица као на божитњем дрвету. И она се даде наговорити и провоза се с њим. Да јој је то неко раније казао!

Све те и друге глупости падаху Цили на ум сада, када је после излета на стрелиште ишчекивала Владислављев долазак. То је већ чула (зато су се постарале њезине добре пријатељице), да се забављао с Вилмом и да је допратио. Али зашто јој не долази, то јој није ишло у главу.

„Красан ми је тај твој обожавалац“, напомену јој мати, која је читала шта јој је лежало на срцу.

„Но, па шта?“ одмахну главом у одговор, „нека и не дође“.

Па ипак јој беше жао. Киша је престала падати, те је био диван дан.

Прозори, с изгледом у врт, беху изотварани и летње после подне мамљаше цео свет у сунцу и мирису. Цео њезин свет. Гледала је доле на леје јагода, на редове малина и дрвећа са сјајним, великим трешњама, недозрелим крушкама и јабукама; на зид по коме се пузала винова лоза, на кућерак у крају зеленилом обрастао.

Тихо је, влажно летње после подне иза кишних дана а она је тако сетна. Часом погледа с прозора, па се опет загњури у ручни рад. Чипке! На што су чипке? Метар, два метра, тисућу метара: то је цео живот девојачки. О, како је досадно. Ишчекивати младожењу, припремати те беспослице, а младожење нема те нема!

У томе је нешто текну у срце. На степеницама чуше се кораци, чврст мушки ход, притајан у ходнику. Тада се врата отворише тихо и опрезно. Савест. Онај злочинац; збиља то је он! А како ли изгледа, да ли скрушен? Ни најмање. Очи му враголасто поигравају.

У мало што не поскочи и не запљеска рукама.

„Ах, господин Крул. О, то су нам гости“, лагано и достојанствено процеди госпођа Дворжакова.

„Нисте нас давно походили, јел'те?“ с тихим пребацивањем пружи му руку Цили.

„Ах, молим вас“, преневољи се Владислав, „такво време, а толики посао! Не можете веровати, милостива госпођо, колико имам рада. Остало ми је нешто још и израније, е па када киша пада, рекох самом себи, бар да нешто израдиш“.

(Ето како је лагао; а све своје слободно време прележао је у наслоњачи.)

Госпођа је тај изговор примила с резервом.

„Мени је мило када је млад човек вредан“, рече она, „зато га очекује каријера“.

Владислав откашља и погледа Цили.

„А шта ви радите, госпођице? Шта, зар су те чипке бескрајне? Мени би већ давно омрзле“.

Цили се насмеши. „Видите“, рече она, „набрали смо за вас најлепшег воћа из нашег врта. Али, када нисте дошли —“

„Готово, нисам имао никаква прохтева за јело“, објашњаваше јој Владислав.

„Е, ћутите; ја знам да сте ви облапорни“.

„Но ту је лака помоћ“, умеша се госпођа Дворжакова, „у врту је остало тога још доста“.

„Ако хоћете“, додаде Цили, „онда ла идемо у врт“.

„Хајдмо,“ одговори Владислав. И пођоше.

Тамо, скривени иза високих редова малина, почеше брати воће.

„Зашто нисте били на излету?“ упита је Владислав.

„Па, знате да је падала киша“, одговори она.

Он не рече ништа. Хтео јој је рећи, но опет заћута.

„Добро сте се забављали с Вилмом, јел'те?“ окрете се с осмехом к њему Цили.

„О, дабоме? То је уљудно, ишчитано девојче“.

„Е, па, молим вас; мајка јој је била васпитачица. Чита само француске романе“.

Владислав не одговараше.

„Цили“, рече на једанпут озбиљно, одселе ћемо једно другом говорити ти“.

„Зар и пред мамом?“

„Јесте“.

Браху воће ревносно и даље, док је он докопа за руку и стиште тако снажно, да у мало није гласно јаукнула.“

„Тако се морају брати малине“, рече.

„Али пустите ме, — пустите ме, јер ћу морати звати маму“.

Али Владислав је не пусти.

У томе се зачу с прозора глас госпође Дворжакове: „Што вас још нема овамо?“

„Одмах, ево ме, мамо, идем“, одговори јој Цили.

„Пусти ме, морам ићи,“ рече Владиславу.

„Хтео бих ти још нешто шанути,“ задржаваше је овај. „Нешто на уво.“

„Но, а шта је то?“ упита га с неповерењем, спуштајући главу.

Тако се Владислав примаче к њој, као да би јој хтео нешто шанути, дограби је обема рукама за главу и пољуби је право у уста.

„Ти!“ кличе она и оте му се. „Ви,“ окрете се к њему срдито и, бацивши котарицу с воћем на земљу, побеже.

На прагу се устави скоро плачна. Јесте, ипак је то онај Вашек. Он мисли да је њему све допуштено. Мисли да ће сва претрнути, чим је он погледа. Боже, па какав би био то живот с овим човеком!

Владислав међу тим мирно, у колико то беше могуће, ма да му руке дрхтаху, узе котарчицу, набра брзо у њу нешто воћа и похита к Цили.

По степеницама ишли су заједно ћутке и ћутке уђоше унутра.

„Е па хајдете да ужинамо“, дочека их госпођа Дворжакова.

„И опет та ужина“, прогунђао би иначе Владислав, али сада му беше по вољи, што не мора одмах ништа говорити. Са задовољством прихвати се кафе и овда онда погледаше Цили. Ова беше склонила очи и ркаше као да је била с отровом помешана.

„А где вам је котарчица?“ упита мајка; „мало сте воћа набрали“, враголасто напомену Владиславу.

„Е па, брали смо“, изговараше се овај.

„Истина, и нема га већ много у врту“, рече, „и што је остало, морамо најпре брати за кување и пекмез“.

У таквом правцу тецијаше говор поистиха. Најзад нестаде кафе и закуске па и воћа.

„Нешто ћу и понети“, рече Владислав спремајући се већ за полазак.

„А ти, Цили, хтела си такође у град?“ напомену мајка својој кћери.

И тако Цили мораде ићи с Владиславом.

Одговараше му гредом кратко и оштро. Допративши је до самог дућана, где је хтела куповати, препоручи јој се. Она му пружи руку. Знао је да се не љути. — — —

Избегаваше је навлаш неколико дана, да би се прибрала. За тим је случајно срете једном на улици и позва је да пође с њим за књиге, када му је у разговору поменула, да нема шта да чита.

К њему? К њему у стан? чуђаше се.

„К мојој мајци. Та нисам на дому сам. А могла би се том приликом и с њоме упознати“.

Заврте главом. „Нека, другом приликом“, одговори она озбиљно.

„Онда дођи сутра са својом мајком к нама. Чекаћемо вас после подне“. Није знала хоће ли мајка хтети. Но можда ће доћи.

Владислав рече својој мајци (скромној и разумној госпођи, од оних које већ изумиру), да хоће да се ожени са Цили Дворжаковом

па нека она с њима то некако удеси. Он са својом доцнијом таштом не би умео то удесити, као што ће то она.

Мајка му ни у чему не брањаше и обећа, да ће то сама извршити.

Госпођа Дворжакова дође с Цили у походе госпођи Круловој, као старој познаници својој.

То, о чему се имало сада решавати, беше жеља обеју страна. Када је било земљиште припремљено, позва Владислав Цили у своју собу, да у књижници изабере што јој се буде свидело.

Цили беше изненађена дивном китом ружа, коју имађаше Владислав на столу.

„Како је красна“, понављаше с чуђењем.

„Примириши“, рече Владислав.

И у часу, када се она саже да то учини, привуче је он к себи и пољуби. Она се обазре и погледа на отворена врата, па мало занета новим утисцима — тамо у трећој соби чујаше се глас обеју госпођа — она му поврати пољупце.

„А сада разгледај моју сликарницу“, рече Владислав, држећи је за руку. „Све ће то бити још лепше. За тебе ћу још и боље удесити. Овде је (показа неколико слика Манесових)... знаш онога, што је тако волио живот и што је хтео руже пред смрт; овде је Христос на крсту од Макса, Олдрих и Божена од Жењишка и Химајсово Пролеће. А овде је кревет“, додаде као мимовољно и седе на њ.

За тим привуче Цили к себи, стиште је у своја наручја и прислони свој образ уз њезин.

„Владиславе, викаћу“, брањаше се, али се убрзо стиша.

Он се насмеја и дохвати је за руку, да му не би побегла.

„Дакле, хајде, изабери нешто за читање“, рече дршћућим гласом, лако побледевши.

И приђе с њом к орману, одакле јој пробираше књиге.

„Овде је Љубав и Смрт, трагедија. Или Изгубљени Живот од Пфиегра, Тихе Воде од Хавласе, Индра од Клицпере. Такве књиге нико није данас у стању написати. — А шта ти је то? А, Кармен. Но — — — то би такође могла прочитати. Или нешто од Тургењева; Руђина или Летње воде. — Ето ти, изабери шта хоћеш“.

Најзад она изабра две књиге и обећа да ће их брзо прочитати.

„Али само да их збиљски прочиташ“, шаљаше се, потискујући је лако с врата. Сада нам ваља ићи к мајкама. „Дакле шта је?“ упита весело, када се вратио с Цили.

„Шта би било?“ одговори му мајка. „Добро је. Је л' те да ће бити све добро“, упита госпођу Дворжакову.

Госпођа Дворжакова климну главом, „А када то да буде? Тамо на јесен. У осталом то и није тако далеко“.

За тим утонуше у подробнији разговор, те дођоше на ред и друге ствари. И окром предмета, који се њих лично тицаху, претресани су и они, који се тичу осталих ближњих.

„У недељу по подне ићи ћемо заједно у шетњу, је ли, Цили?“ упита при растанку Владислав.

„Само ако буде лепо време“, одговори убедљиво. —

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Да је да му се нигда не поврати ноћ, која је дошла после онога дана! Тако што нигда зар неће више доживети. Пробудио се још око поноћи и виде да му је месец осветлио сву собу.

Спази на столу киту ружа; осећао је њезин мирис — тако тежак и загушљив. Мирисао је заједно с Цили а, за тим — о, да му је сада, ове ноћи! Како би красна била та појава, да је она ту, крај њега, те да је изљуби.

Склопи очи, ама сна нема те нема. Диже се, обуче се лако и отвори прозор. Задахну га хладовина и утисци спаваћива града. Тамо у даљини светли се само железничка станица и чују се сигнали. Све спава; можда и страсти. Тама на свима прозорима, само је његов озарио месец. Мир у свима срцима, само у његовом није. Леже на диван, ма не могаше заспати. Корачајући лагано по соби, паде му у очи Христос на крсту, месецом озарен. Две женске прилике у дну, склопиле руке на молитву, баш према њему. То је онај што је телом умро, да би духом живео. „Не живите животом телесним, то су муке“, као да оздо неко њему узвикиваше. „Јесте, то су муке“, очајаваше Владислав. „И женскиње трпи највише... Не, та Цили јамачно спава добро. Она нема фантазије. А можда ће јој бити са мном и горе“.

Дође му да клекне пред Христа, те да и он дигне руке и скрушено моли.

Поврати се опет на прозор, а одатле опет на диван. Ма ипак не могаше заспати све до саме зоре, када први сунчеви зраци позлатише прозоре собе његове.

(Наставиће се)

РУЂЕР БОШКОВИЋ

(ПОГЛЕД НА ЛИТЕРАТУРУ И КРАЈНЕ КОНСЕКВЕНЦИЈЕ ЊЕГОВЕ ФИЛОСОФИЈЕ)

НАПИСАО
ПРОФ. Коста Стојановић

II (Наставак)

Бошковић је за своју теорију узео у посматрање прво појаву при судару двеју кугала, које се крећу са неједнаком брзином. Ево његових сопствених речи из дела Theoria philosophiae naturalis:

Дакле он узимље два једнака тела од којих се једно креће са мањом а друго са већом брзином. Та се два тела после извесног времена морају стићи, и кад се то деси онда се њихове брзине изједначују. Тело, које се већом брзином кретало, оно умањи своју брзину, док оно што се кретало мањом брзином добије на брзини услед судара. Питање је сад, које он поставља, како се и на који начин извршила размена брзина. Јели то учињено поступно са извесног остојања или је то учињено у моменту кад је баш удар истих кугала извршен.

Из његове атомистике види се да он узима, и то врло коректно и доследно, првим двема законима своје философије да се размена брзине морала почети са извесног одстојања. Размена се брзине морала сукцесивно вршити, јер то захтева закон непрекидне поступности; а кад је то онда је то морало бити са извесног одстојања. Размена се брзине морала на овај начин извршити и због тога. што кад би се узело да је то било оног момента, кад су се тела сударила, онда би и други закон — закон непробојности био повређен, јер би тело веће брзине морало ући у тело мање брзине, ако би тело са већом брзином остало са истом брзином све до самог судара, па се размена брзине почела тек онда вршити кад су се тела сударила. Ја мислим да је ово потпуно разумљиво, и да не треба даљег објашњења. Дакле ми морамо усвојити прву консеквенцу његове философије, а то је да се је размена брзине почела вршити код кугала која се крећу са неједнаком брзином тек са извесног одстојања, јер то као нужну последицу захтевају већ она два горе споменута закона.

Оно што чини промену у брзинама споменутих кугала, као узрок тих мена, бележи се у науци речју сила. Пошто сила извесна мора постојати која чини да се брзина једне кугле умањује а друге увећава то она дејствује по принципу, акција је равна ре-

акцији не обадва тела, јер силе у опште узајмично дејствују. Природа ове силе мора така бити да она на супрот првим брзинама, са којима су се кугле кретале ставља супротне брзине, т. ј. оној, која се кретала са већом брзином ставља на супрот још већу, а оној која са мањом ставља на супрот мању, тако да се може извршити размена пре судара. Према природи ове силе она се мора звати одбојном а каква је њена из ближе природа то ће се доцније видети.

Бошковићеве су мисли о природи ове силе такве: да она мора бити особине да се закон о непрекидној поступности и непробојности никако не поремети. Ма како биле велике диференције између брзине тела која се крећу, сила мора така бити да учини да размена у брзинама изврши сукцесивно и то опет на извесном размаку, да се никако два тела не саставе са неједнаким брзинама, јер прво не би било места на коме би се извршила размена истих брзина, а после, ако би се то морало догодити, онда би био закон непробојности повређен. Јасно је из овога другог извођења, да су силе које дејствују међу телима на изједначавање брзине одбојне и таке које не дозвољавају реални додир двају тела, јер би свакако закони њихових природа: закон непробојности и непрекидни поступности били прекорачени. Трећа је консеквенција да и међу телима што су у миру мора не бити реалног додира, јер се иста тела могу сматрати као тела што су у покрету са брзином једнаком, т. ј. са брзином, која је равна нули. Као таке оне не могу никада бити у додиру, јер обе силе што међу њима постоје прече њихов додир. Главне дедукције из споменутих примера са обзиром на законе: о непробојности и непрекидне поступности јесу: да се тела реално не додирују, а да то бива због одбојних сила, које међу њима постоје, а ове морају постојати зато што та споменута два закона захтевају.

Ово су најглавније консеквенце његове философије. Дакле Бошковић чистом дедукцијом философском прелази на промену споменутих сила и на свет атома и молекила и тим удара темељ својој атомистици.

Дошав индуктивно дедуктивним путем до тога да међу телима у природи морају постојати одбојне силе и да се помоћу њих само и може готово већина појава да објасни ето шта сам у делу Theoria phil. (§ 10) вели о истим силама.

Кад се морају усвојити оваке одбојне силе, које расту што су одстојања мања, то онда као нужна последица мора изаћи на основу очигледне дедукције непротежност материјалних честица или атома као што је то то он учинио. Услед овних сила ниједна честица ствари

не може бити у узајмичном додиру, те према томе ни атоми не могу бити протежни — континуирни, као што је то Њутн узимао. Атоми морају бити један од другог одвојени реченим силама, они морају бити једноставни, дисконтинуирни. На крају крајева природа самих атома мора бити ни више ни мање, пошто су то најмањи делићи материје а они су непротежни, оно што су и математичке тачке. Кад атоми не би били оваки, они би се морали састојати из извесних делића, међу тим делићима морало би или бити размака или не бити; кад би било размака, онда они делићи што би улазили у састав атома били би оно што и атом, кад тога не би било, онда би атоми били неконтинуирни. Свакако као резултат резултата налази да атоми морају бити непротежни. Ето како сам Бошковић дефинише природу атома у (§ 7). Theoria philosophiae naturalis.

III

Кад је Б. чистом дедукцијом дошао до тога да у свету атома и молекила морају постојати одбојне силе онда је он пренео то и и на видљиви свет и почео општу гравитацију да тумачи као специјалну особину оних сила, које постоје за невидљиви свет.

Лоце у својему делу (Metaphisica стр. 396—400) даље потпуно се слаже са Бошковићем да је гравитација само један део те опште силе, којој се сва тела у природи покоравају, и да је природа те силе слична гравитацији тек за велике даљине, какве су међу космичким телима. Фрања Марковић даље у својој расправи о Б. наводи још Корнелијуса, Димонт-а, а нарочито Фехнера, који се у погледу овог општег закона, као и у гледишту на природу материје потпуно слажу са Бошковићем. За овога последњег, Фехнера, вели да има велике сличности са Бошковићем у погледу материје.

Фехнер усваја да сем гравитације постоје још и одбојне силе међу молекилима. Нема, вели Фехнер, само ту логичка оправдања кад би се за одбојне силе узело да оне леже у нарочитој врсти атома, као што неки узимљу, на пр. Коши, који налази да је лежиште истих сила у етарским атомима, у њиховим сверама које омотавају атоме тела. Да гравитација није најопштији закон, Фехнер доказује појавом кохезије и др. где ако би гравитација и постојала, то би она морала бити бесконачно велика а не толика колику је ми виђамо. Фехнер опажа потребу да се створи један општи закон ког би закона биле гравитације само један специјалан случај. Он говори о покушајима Фехнеровим и Беј-Балотовим (Buys-Ballot), а све што пребацује Бошковићу то је што је он узео да само постоје двојаке силе: привлачне и одбојне као специјални случајеви тог оп-

штег закона. Фехнер наводи сличну курву престављања символичког природе тога општег закона, а примећује да је једначина за тај општи закон у толико потпунија од Бошковићева што он узимље да су те силе зависне и од вишег сем другог степана одстојања међу молекилима. На ово последње је дошао поглавито из обзира на Кошија, који је показао да је одбојна сила етерских атома сразмерна 4-ом степену одстојања. Фехнер даље говори о Бошковићевом закону, као и своме, са великом резервом. Он сумња у истинитост њихову, и наводи као да природа истог закона сила неће само зависити од одстојања, већ и од брзина и убрзања атома, о чему је морао водити разума чувени Вебер при тумачењу физичких појава из магнетизма и електрицитета.

Ако будемо ове кратке резоне философа о општој сили свели, налазимо да је он код свију па и код Бошковића резултат онога старог принципа у философији, што је вероватно, да мора бити нечега општег и заједничког свима феноменима. Њутнова се гравитација узимала за ту подлогу и мислило се да се томе закону покоравају све појаве. Доцније се нашло да она није примамљива у молекиларном свету. Није примамљива с тога, што би онда и сам спољашњи свет по мњењу тих философа са свим другојачији изгледао. Међу свима овим побројаним философима Бошковић је први почео размишљати о тајним молекуларним силама. Он је нашао да су одбојне, и да та сила није никакав атрибут његових непротежних атома, већ нешто што је зависно од међусобног одстојања атомског. Он је узимао да су одбојне силе међу атомима једна појава не опште силе, која се јавила у видљивом космичком свету као гравитација. Сви други пристали су са Бошковићем да је сила одвојена од атома, да је логичка консеквенција, да мора постојати једна општа сила, и већим су се делом слагале са Бошковићем у погледу природе те силе. Оно у чему су они одступили од Бошковића то је било само у појединостима, али да је у главноме Бошковић отворио пут људскоме уму и указао на ново једно поље то је факат који нико не поriче. Ово што се до данас зна о овој сили зато је највише заслужан Бошковић. Да ли ће се кад год више знати и то је сумњива ствар, јер напредак људски на овом предмету није условљен каквим чињеницама реалним, на које се очекује. За нас је све тајна о природи материје. Све што дознајемо, дознајемо индиректно, више умом и логиком разума, а не индукцијом и посматрањем.

(Свршиће се)

ЗАВИСТ

На моја врата ко лупа тако
Ноћу, у позно доба?
Ко си ти? Да ли те шиље пакô
С мислима црним? Јеси ли фантом
Из мрачног, хладног гроба?
Јеси ли ти, вечна земаљска Муко,
С крвавим млазом на лицу бледом?
Ил' си ти, Бриго, с набраним челом
И с косом седом?

*

Видим: у руци буктињу носи,
У изби дршће зрака.
Кроз кључницу те гледам... Ко си,
О мрачна сени? Трепти ти тело
И бора, на лицу, свака.
Што дршћућ' стискаш песницу суху,
Злоба и мржња срце ти згара,
Кроз уста пламен са димом куља,
А лице пуно гара.

*

Уз тебе, ено, две сестре твоје:
Лаж и Клевета пуста
С вразима црним, кô свита, стоје,
А змије из њиних уста
Сикћу на мене... Зависти, иди,
Ваш злобни дах ме буди,
Кад сневам Бога у срцу своме,
А храм врх младих груди.

Париз, 1902. Д. Ј. Димитријевић

НЕПРИЛИКА

ПРИПОВЕТКА ИЗ СЕОСКОГ ЖИВОТА

од

Јанка М. Веселиновића

IV (Наставак)

Бога ми, поче се и у селу озбиљно говорити о женидби Петровој. Свет је то одмеравао својим аршином. Многи су му замерали што се икако и жени, али велика већина замерала му је што се жени девојком.

А он изабрао девојку! Човек преко 60 година а девојка од 20!

— Какав је то отац што своје дете у ропство даје!? — узвикивале су жене од чуда.

— Је ли полудео онај Ђурађ? узвикивали су људи, чудећи се Ђурђу Јеринићу што даје своје дете стару човеку.

Било је људи који су до некле и одобравали Ђурђу, неки чак то сматраше и као неку памет, јер том удајом он осигурава своје дете од муке и невоље, с којом се целога века борио; али, на крају крајева, свршавао се сваки разговор тиме да је Марица Ђурђева неприлика Петрова и да ту не може бити никаква живота.

Сама Марица није говорила ништа. Она је била сиротица, за њену се руку није нико отимао, па се предала својој сиротињи. Највећа јој жеља беше да се честито одене, да обуче јелек везен срмом — али та јој се жеља није испуњавала. Других жеља није имала; њено срце није ни за ким бурније закуцало, нико се није ни трудио да се загледа у њене ватрене, црне очи које беху веома лепе. Она је знала да мора радити, да се мора удати за онога за кога јој отац рекне и зато је рекла да пристаје кад су је запитали.

— Како си могла пристати? — питају је другарице.

— Па кад ми тата вели.

— Па како ћеш му бити жена?

— Што?

— Па зар не видиш како је обелио?

— Па и мој је тата бео. А он је добар, пита ме шта радим и узме ми плетиво из руке те разгледа шару....

— Па зар га се не бојиш?

— Јок. Лепо са мном разговара. Он онако изгледа страшан, али није. Вели мени да ће ми купити јелек и нанизати ниску.

— Не бих ја, вала, пошла за њега па да ми купи сто јелека и нанижe двеста ниски!

— Што, кад је онако добар и кад лепо разговара?

— А шта ти још говори?

— Говори тако о свему: о кући, о њивама; вели да ће ме одевати као варошку и возати на оним шареним тарницама као што поп воза попадију.

И према томе и Петар и Марица као да беху задовољни. Петар нарочито. Летео је на све стране, набавио је и уверење да му нема још 60 година и предао попу, а поп је ствар упутио властима. Чекало се само одобрење од власти па да се свадба сврши.

Сад, не могу се баш заклети, али је нешто стало Петра док је одобрење добио. Тек добио је право да се може женити. И онда се човек са свим промени, управо, подмлади се. Разговарао је са сваким, није као оно пре двојанио људе, него се са сваким шалио па чак и шале примао. Вели му Гојко Крстић:

— Море, газда Петре, хоћеш ти још и чуда починити.

— Каква чуда, Гојко?

— Можемо се ми у твоме дому и о крштењу напити. Не верујем ја вама, маторцима, никако!

— А он се зацени од смеја, па зове мејанџију и поручује Гојку полић ракије.

Нико не памти да је кадгод кућу оправљао, сад је узе прекривати црепом, кречити, бојити бојом врата и прозоре. Жене из задруге дођоше те стадоше трести оне силне ћилимове и шаренице што је покојна Симана откала. Оживело оно двориште што је досад ћутало као мртви грâд.

Његова браћа и задругари одазвали су се његовом позиву и чинили све припреме. У свему селу једини они беху што о целој ствари речи не проговорише. Ни онда чак, кад их је позвао, и, по обичају, запитао и потражио као савета од њих, нису ништа противно рекли.

— Зар ти толико управљао кућом и знао шта и како треба па ту да не знаш! Кад си намислио, — нека је са срећом да Бог да!

И тако се све свршило онако како је он желео. Он је био потпуно задовољан. Старо срце, дотле успавано, пробудило се и разиграло. Он погледаше Марицу погледом чудним, погледом којим пôјêшан човек погледа печено прасенце на ражњу; а ова весела, и задовољна, и сва срећна што је добила кадивели-јелек, везен златом и окићен шљокама. По неколико пута би га облачила и везивала нîске великих и малих дуката око врата, па би узела огледалце и загледала се у њ, и тако заборављала све послове.

V

И тако се сврши. Попа их венча, сватови просвадбоваше и разиђоше се својим кућама, оста поновљени дом и у њему срећни домаћин.

Добро се осећао Петар после свадбе, као оно болесник што се после дуге болести дочепа снаге и здравља. Њему се све милило, све му било лепо. И он се освежио па ведар и весео као леп јесењи дан. Непрестано се налазио у пољу и сваки му се посао милио. Што никад дотле било није, кућа му се учини рај из којега му се није излазило. Али, да не би кварио старог реда, и да би избегао пецкања својих старих другова, одлазио би, по обичају своме, кад и кад мејани. Али се тамо није више као пре задржавао до мрака, него би мало поседео, па би тек устао.

— Ако Бог да?

— Идем мало до куће. Наредио сам неки посао па идем један час да видим....

— Па јест, јест, и треба — добаци му по који стари другар, смешкајући се.

— Шта ти опет!

— Ништа, брате, ништа! Онако само, узгред, упитах — вели овај а сви се смејуше.

Петар види шта је, и да се њему смеју, па се тек окрете свима.

— А шта је, море! Смејете ми се што жудим кући, је л'? Чувам имање! Ако не сачува не натече. Збогом!

Па оде из мејане. Они гледе за њим виде како иде прав као свећа, не ослања се још на штап па тек понеки рекне:

— Море, шта мислиш ти за њега! Још је он у пуној снази. Ни у чему није попузнуо, сем што је обелио.

— Одрасли смо заједно и ја не памтим да је боловао сем што га кад и кад грозница претрља.

— Гледај само како корача! Још ће тај живети двадесет година.

А он би збиља право кући. Чим би се појавио у дворишту истрчала би невеста преда њ, примила штап из његове руке и оставила на своје место, а њега би понудила столичицом на коју би ставила малено јастуче.

— Шта ти радиш?

— Ништа, гледала сам мало посла, па пошто сам средила и наставила ручак, узех мало рад у руке.

— А шта ти је то?

— Узела сам овај препочетак од Мирјане Јевтине. Ево видиш!

Само се мени њена шара не допада. Ја сам овде метнула крмез, и овде рӯјило. Је л' да је ово моје лепше.

— Како да није лепше?!

— Па онда, ја јој се чудим што ће јој ово зеленило овде? Овде треба да је плаво као небо. Видиш како је у мене. Само чекај док свршим, видећеш да ће бити чарапе као смишљене. Даћу ти их на славу!

Он се смешио.

— Знам ја да ти то умеш. Него не ваља ти посао што ме толико гладиш.

— А што?

— Па, стар сам човек.

— Њима може бити, а мени јок — рече она са свим наивно. — Ја сам се изнајпре плашила тебе, а сад баш никако. Ти тако лепо са мном о свачем разговараш, и шалиш се, и учиш ме што не знам, да ја не бих никога ни зашто више запитала сем тебе....

Он је слушао задовољно њезино ћеретање. План му се потпуно почео остваривати. Он није био глуп човек па да није знао разлику између себе и ње, за то је хтео да ту разлику ублажи начином живота. Опазио је да Мара воли да се кинђури, али је у исто време знао да то кинђурење не долази ни из каквих нечистих побуда него једино из жеље, јер је била сиротица. Зато се побринуо да јој ту жељу испуни. Али, испуњавајући јој жељу, натурио је уверење да је то жеља његова, да он жели и хоће да је она лепа и накићена. То је нарочито нагласио рекавши:

— Нема ништа горе од прљаве и дрљаве жене! Ја хоћу да моја жена буде и лепа и чисмена. Зашто је злато него да се њиме китимо као и цвећем. Нека ми је све чисто и окићено, али хоћу да си ти ту најчистија и најокићенија.

Сусреле им се жеље и она је чинила све да га задовољи, јер је и сама у томе налазила задовољства. Кућа његова беше заиста рајски кутак. Куд се окренуо све беше чисто опајано, избрисано; нигде једне прашљике ниси могао наћи. А у тој чистоти видео си њу задовољну, ведру и веселу, чисту и умиљату.

Његов је план још и даље ишао. Он је хтео да може кад и кад и оставити кућу и отићи међу људе, а да његова жена мисли само о њему. Ма да је то готово немогућно, ипак је он пронашао неки начин. Он се опет користио једном њеном мâном која је управо општа женска мана. Успео је да је убеди да је оно што она ради најлепше што је он свога века видео, и тек би овда-онда учинио понегде какву напомену.

— Лепо је, доиста, али опет ми нешто није све у реду, — рекао би разгледајући какав њезин рад, јер му је она све радове своје износила и показивала.

— А шта то? — пита она.

— Ех, кад бих ја знао, ја бих ти одмах и казао. Него, онако ми се чини да ту није све у реду.

По два три дана она би капала над тим послом, само да му он не манише, да пред њим не буде постидна, док не би најзад дотерала да и он призна да је то лепо и добро.

На тај начин он је привезивао њену мисао за посао не давши јој да мисли о другим стварима него само о ономе на што је он упути. И ту је био тако опрезан да јој ни трунка напразно остављао није. Чим би један посао свршила, дошао би други; чим би се једна жеља испунила, јављала би се друга. Она је била неуморна и сву своју младу снагу напрегла је да га задиви и задовољи.

По свему како су њих двоје живели, рекао би човек да лепшег живота у свету нема. Сви су завидели Петру и чудили се његовим „чинима“ којима је очинио своју младу жену, у којој сад сви видеше и лепотицу. Једини Петар знао је шта га то све стаје, јер је као оно стражар на мртвој стражи опрезно чувао своје добро од свачега. За њега ту не беше ситница; у свачему је он гледао несрећу која би му разрушила тај лепи живот, и, може се рећи, да је чувао жену и од најмањег ветрића.

Па опет, нико не би рекао да је он толико ревњив. Он се умео држати; његово лице никад се није показало намрштеније, његов поглед није никад јаче синуо — све је било обично, тако обично, а опет тако смишљено. Ни на који начин ниси могао прићи његовој жени; па и ако си јој пришао, он се некако увек ту нашао, вазда је твоју шалу умео окренути на своју корист, где би одскочио и његов дух и његова надмоћност, што је он увек пред Маром умео истаћи.

Никоме није веровао па чак ни својима.

„Ђаво не спава!“ — помислио би — „Боље сачувати, него после натезати да слепиш што се једном поцепа!“

И то му беше и награђено. Мара збиља није ни на кога мислила. Њој Петар беше све и сва. Што јој је год требало нашла је она код њега. Видећи да јој сви завиде била је уверена да је потпуно срећна и да више ништа не може ни тражити на земљи него да јој Бог поживи њеног „чичу“, јер га је она, по његовој изричној жељи, тако звала.

Једног вечера седели су по вечери њих двоје за столом. Он

је пијуцкао своју полуоку вина, а она ћеретала и причала нешто из свога детињства. Док ће је тек он запитати:

— Кажи ми право: жалиш ли за чим?

— А за чим би жалила? Сви су ми живи и здрави....

— Не питам те то, него те питам је ли ти жао детињства.

— Није — одговори она одмах. — Ја сад куд и камо боље живим него онда. Сад имам свега а онда сам желела свега. Ти си ми тако добар, пазиш ме боље од мојих, чиниш ми све што зажелим. Мени је јако тако добро да никад не бих боље пожелела!

Па, по своме обичају, узе његову руку и притиште јеуснама.

Он је само помилова по коси. Из речи и погледа видео је да говори истину.

— А што си ме то питао? — упита га она после кратког ћутања.

— Питао сам те да знам. Јер ја нећу да ти имаш жеље, коју жив двоножац може испунити, па да ти се не испуни! — рече он некако значајно.

Она му ништа не одговори, али му се осећала врло захвална.

(Наставиће се)

С КОСОВА НА СИЊЕ МОРЕ

БЕЛЕШКЕ С ПУТА КРОЗ АРБАНАСЕ 1894. ГОДИНЕ

ПИШЕ

Бранислав Ђ. Нушић

ДЕО ДРУГИ (Наставак)

Кад смо већ овако далеко зашли у арбанашке горе и планине, право је да се познамо мало изближе са овим нашим суседима, те пошто смо све до сад говорили у опште о фисовима, пошто смо тако рећи дали дефиницију фиса, на реду је да познамо и организацију једнога фиса и односе појединаца у њему.

Сваки фис има свога старешину који се зове *Крена.* Реч крена долази од арнаутске речи *круј*, што значи *глава.* Крена је, могло би се рећи, административни старешина племена, он је тумач закона сачуванога у обичајима, он је заповедник и строг судија. У последњој улози, као судија, сакупља он око себе и старце, и тај је суд стараца и строг и страшан. Огрешио се какав Арнаутин о законе фиса, покварио бесу, напустио девојку, крена и старци пресудиће

да се искључи из племена, да му се упали и до темеља растури кућа. Послушност је и дисциплина према крени особита; Арнаутин би сматрао за срамоту кад би судом био осуђен и тој се казни покорио, али суду крене он се покорава безусловно.

Крене бива и по наследству и по избору. То је обично старији човек, најмудрији међу својима и зналац закона. И за време рата кренуо је поглавар свога фиса бајрака, које тај фис даје, али бива да се због старости кренине, бира и неко који је војвода само за време војне. Тај избор припада најхрабријем, обично млађем човеку.

Племенска је веза врло јака. Племе ће своме помоћи па ма био и двадесет дана удаљен. У Гилану, н. пр., учини један од кабаша што год, он може да избегне чак у Дукађин, у Пуку, где има тога племена и, кад им се јави да је кабаш примиће га и чуваће га (Кабаши станују око манастира св. Марка више Призрена, а има их и у Гиланској нахији. Они су се у ове крајеве доселили са планине Пуке где и сад живе на месту које се зове Кабаш). Арнаути који учине какво зло у вароши, бегају у своја племена, у планине, и тамо су заштићени од освете људи и суда власти.

Осим тога у истом племену се не узимају, па бива и да два племена која се сматрају као сродничка неће једно другом давати девојке (Но, у последње време, почео је тај обичај да се напушта, изузимајући по нека племена која су конзервативнија те упорно одржавају све обичаје). Ако ко из племена учини какво зло, задужи се крвљу на пример, одговорни су сви у племену; реч коју је један из племена дао, цело племе мора да прими као обавезу. Тај који је дао реч није морао бити ни овлашћен да је дâ, али ако је то учинио, племе је мора примити као обавезу, па ма се ова и противила интересима племена. Једна пушка нека пукне, цело је племе обавезно да заштити свога саплеменика и да му на глас пушке похита. Ако се ко из племена удали, избегне, оде у туђину а остави кућу и нејач, и кућа и нејач и имање његово под заштитом је целога племена.

Бива да су исељеници из појединих племена, који су сашли у равнице, и загубили по где што од својих племенских особина, прилагодивши се новим приликама; али у неприступачним брдима, у којима живи маса тога племена, нема у њиховом племенскоме животу измена, и тај је живот извесно задржао свој најстарији облик.

У племену је свак војник; дете од четрнаест година па до најстаријег човека. Тек изнемогли старци остаће дома. Такви старци пуштају браду, и онај Арнаутин који је пустио браду значи да се

већ окануо пушке, и ако је ова ипак увек крај њега, јер брадом још није обавезан да је не сме у нужди употребити.

Међу Арнаутима при војевању нема малодушника и чвршћа је дисциплина но у најбоље уређене војске. Ратује се, дабоме, четнички.

Као што у фису, међу саплеменицима, постоји тесна рођачка веза, бива да она постоји и измеђ фисова. Има фисова који међу собом стално живе у миру и сматрају се као рођаци. У таквом случају ти фисови не жене и не дају међу собом, ако се код њих још одржао тај обичај. У таквих фисова постоји предање да су сродни, братски, као што сам оно поменуо пример како су се смејали Красинићанима кад су ударили на Васојевиће. Али има и фисова који су у сталној омрази и један другом редовно дугује крвљу и редовно се туку. Таква омраза, у случају општег покрета за заједничку ствар, са свим престаје; та два фиса стоје братски раме уз раме против општег непријатеља, те да, чим опасност пређе, наставе своје непријатељство.

Но сви ови односи појединаца међу собом, појединаца према фису и фисови према фисовима, не почивају на традицијама, већ су и регулисани нарочитим законом који се с колена на колено усмено преноша. Неписани закон зове се *„Лекс-канони“*, или *Лекин закон* по имену знаменитога господара Дукађинског, Леке, крај чије ћемо престонице ми на своме путу проћи, те и више о њему проговорити. Закон тај садржи врло велики број одредаба из личног, имовног и кривичног закона. Поред свих причања да тај закон постоји написмено и да се у извесних фисова чува, он постоји само као написани закон који се предањем преноси са оца на сина.

Идентичност појединих одредаба са одредбама Душановог законика, доба и прилике у којима Лека влада у Дукађину и одступање од Душановог законика у толико у колико је Лекин закон морао да обухвати поједине обичаје у народу укорењене, наводе на мисао да Лека у ствари није био законодавац, већ да је, као подвласни господар, примењивао Душанов законик, пошто се сила тога закона простирала за владе Душанове и на Арбанију, попуштајући обичајима народним, у толико пре што по смрти Душановој Лека постаде самосталан у својој области.

Ту скоро у „Годишњици“ (XXI књизи) објављен је један прилог о овоме закону, где је учињена једна скроз погрешна поставка. Писац тога прилога вели: „Што можемо поуздано извести то је, да је овај закон постао обичај арбанашког народа, што је и навело многе путописце да о појединим законским одредбама говоре као о чисто народним обичајима“. Писац тога прилога заборавља најоби-

чнију истину, да се закони црпу, стварају и пишу на основу обичаја народних, а не постају обичаји из закона као што је он то замислио. Иначе, зар би закон Леке Дукађинца регулисао нарочитим одредбама и *крвну освету*, најкарактеристичнији обичај Арбанашки.

II

Тешко се може у неколико листића, ма и у општим потезима оцртати живот и обичаји једнога тако још карактеристичнога народа, као што су Арбанаси. Срећа што је ово само путопис па се од њега много и не тражи. Ја ипак верујем да ћу казати више но што је у опште код нас казано и написано о Арбанасима.

И читао сам и слушао сам многе приче о њима, али сам ипак остајао у уверењу да их они који су о њима писали нису довољно познали. Они Арнаути, које је многи од нас познао крај плота на српско-турској граници, врло су различни и по карактеру и по животу од правих Арнаута који, ма да су своју историју тако тесно везали за нашу, остали су увек за нас народ непознат, а њихова земља tera incognita.

Арбанаси су људи обично високи и коштуњави, косе смеђе а бива и плаве, тамне масти у лицу, очију дубоко упалих и врло живих, развијених јабучица на образу, доста великих уста и мало клемпавих ушију, и затурених доњих вилица, које нису јако развијене. На говору нису тако лаки, али им је ход и покрет врло жив, корак гибак и ако им је у опште кретање одмерено. Добри су пешаци.

По обичају бријају главу и само ће оставити мали перчин који испуштају испод косе. Браду не носе а пуштају, као што сам то раније поменуо, или кад се окану оружја или кад ко постане старешина куће или крена. Арнаутин кад једанпут пусти браду не може је више бријати, као што је то у опште верски мухамедански обичај.

Разуме се, има разлике у телесним особинама код оних који су сишли у равнице. Ови су тромији, лаганији па и питомији, док су они који су остали у планинама хитрији, лакши, много бистрији али и суровији.

Јунаци су, тому нема спора, али се често служе лукавством док ретко преваром. Не признају ничије јунаштво сем свога, а допустиће, и ако неће признати, да је и Црногорац јунак.

Радо разговарају и дуго и много; забављају их приче о другим народима, а и они радо причају, нарочито о себи.

Сујеверни су јако, и међ њима их има доста који знају да гледају у кост, у длан, у звезде. Отуда се код њих одржава, против злих очију и зла удеса, тетовирање руку, и груди. То се тетовирање врши барутом а цртају се разнолики знаци, који, по својој прилици, имају да чувају од зла тетовираног. Херодот помиње тетовирање као врло распрострањен обичај код Трачана и Илира, а ево у Арбанаса задржао се и до данас тај обичај, те нема Арбанаса без ишаране руке.

У Арбанаса живи неки аристрократски дух; поносити су јако, врло частољубиви и осетљиви до крајности, те ће где кад насрнути на човека и са злог погледа. Међу тим, брзо су решљиви и врло нагли и склони на нерасудности.

Имају велико самопоуздање. Живот ни мало не цене, лако им је погинути као и убити. Онога ко погине не жале; један Арнаутин коме су три сина погинула а један умр̂о, рече ми: „Имао сам четири сина а сад немам ни једнога, али један од њих ми оде онако, банбадава!“, мислећи на онога што је умр̂о.

Убити не сматрају да је грех, као што сматрају за највећу срамоту не осветити се. Они међу њима, који би као хтели и да размишљају о тим односима, правдају их на чудноват начин. Веле: „Тако је то од Бога, таква је ово земља!“ Слушао сам од њих и једну овакву причу: Два Арнаутина отишла су још као деца у свет, у Европу. Тамо су у свету одрасли, тамо се научили другим обичајима, тамо се и обогатили, а живели су као браћа рођена. Један пут им падне на памет, као свима богатим људима, да иду те да виде свој мемлећет (завичај), Арнаутлук, да виде како њихови живе. Тако реше па се крену на пут и, конак по конак, па стигну у Суху Реку,* одакле већ настаје прави Арналутлук, и ту заноће. Преко ноћ дигне се један од њих, као нешто га мучи у души. Бори се сам са собом, бори се, и већ кад немаде где и не могаде себе савладати, узе револвер те да убије свога побратима који је мирно спавао. Те хоће бити, те неће бити; мучи се он још једнако и одвраћа себе од те мисли, али не може. Нешто га гони да убије свога побратима јер му је учинио Бог те пита, још док су деца била, нешто криво. Најпосле, да би савладао себе, викне и пробуди побратима а овај, ад се дигне, упита га: шта је? Вели му овај: „Авај мене и до Бога, ајде да бегамо натраг из ове земље. Ето толико година заједно кивимо, једемо један хлеб и со, и никад ми не паде на памет ни а те увредим, а ноћас сву ноћ се борим са собом да те убијем, што си ми то и то учинио криво још кад бесмо деца. Да бегамо,

* Конак пред Призреном.

јер таква је ово земља и таква је ово вода овде!“ И истина вратише се са овог конака а и не видеше свој мемлећет.

Арнаути не трпе ништа ново што би им дошло са стране; све страно за њих је непријатељско. Од свих новина пригрлиси ће радо пушку каквог новијег система, јер се Арнаутин не да ни замислити без пушке. Војник има мање уза се пушку, јер Арнаутин са њом и оре и копа и седи при весељу и иде на погреб. Нису ретки случајеви да на путевима убијају војнике само да до новије пушке дођу, а бивало је да се тога ради и у војску упишу из које, разуме се, беже чим до пушке дођу.

Арнаутин је нерадник, једва толико ради колико да од глади не умре. Жене су, међу тим, њихове вредније, оне и кућу куће и копају поља. Оне су крупне, високог раста и коштуњаве. Не крију се као Туркиње, а носе мрке узане сукње које допиру до колена или нешто ниже. Жену неће нико дирнути; она може у по ноћи и у по дана проћи свуда. Жена може и душманина провести кроз оне којима дугује крв. Кад се туку два села или два фиса, жене чим улегну у средину ватра престаје. Жене долазе међу непријатеље да узму погинуле и онај ће им још помоћи. Ко би жену убио или повредио, само га племе суди, чак и кад би жена била из крвничког племена. Ко обешчасти жену, такође животом плаћа. Кавалерство Арнаута према женама иде тако далеко, да сваки странац путник, ако само путује у друштву са женом, може безбрижно прошетати кроз све њихове планине.

Арнаути не држе више жена, но ипак, ако са женом немају мушке деце, узеће и другу, не би ли добио мушко дете. Кад се мушко роди, пуцају и дају част пријатељима, а кад се женско роди, мир је у кући и нико и не говори о рођењу. Женске и не броје; ако ко има троје мушке и двоје женске деце, на питање ће вам рећи да има троје деце.

(Наставиће се)

ПИСМА

У Прагу, 24. августа 1902.

Када ово моје писмо добијете, у Београду ће вам већ бити ка[с] гошћа вашега позоришта, *госпођа Хана Квапилова*, примадона чешко[г] народног позоришта и жена угледног чешког песника и драматург[а] г. Квапила. Нећу да Вам пишем о самој госпођи Квапиловој, је[р] ћете њу сами видети у разним улогама, и уверићете се шта та уме[т]

ница, у правом смислу те речи, може да пружи са бине. Али ћу вам данас, а поводом њеног одласка у Београд саопштити чланак *О модерној драми*, који је штампан у једном овдашњем листу („Radikalni Listy"), и из кога ћете разабрати како се у овдашњим круговима мисли о вашој гошћи, госпођи Квапиловој. Тај чланак гласи:

„Глумац још није одиграо своју улогу, поред свега тога што је данас у моди нападати позориште и изливати на њ свој јед. Цео свет „разнежених живаца" окомио се на доста ружну навику којом се данас позориште служи, на шаренило кулиса, на рђаве навике глумаца, па и на сам шаптачев заклон, и гласно тражи да позорница постане интимнија. Како је тај покушај са интимном бином прошао у Прагу, познато је. Пропао је, јер за интимну позорницу није било глумаца.

„Да, глумац још није одиграо своју улогу. Добар глумац још је увек велики творац у царству бајке и илузије; добром глумцу дата је моћ да дирне у жице наших осећаја, и то помоћу своје глумачке уметности. Као и од сваке друге уметности, тако и од глуме захтевамо да своја средства оплемени, да буде непосреднија, дубља, т. ј. да не троши толико боје и гласа као што је раније радила. Ми верујемо да се страх може представити а да се не мора дрхтати као прут, нити цвокотати зубима, и да се исто тако и љубав може изјављивати а да се не пада на колена и да се не бије у груди па све да одјекује. Глумац нам може много простије приказивати лица из драмата, те да се што мање удаљава од истинског живота и да нас што мање подсећа да он то *игра*... — Наравно, он играти мора увек; али што год више ми заборављамо да он игра, што год мање видимо игру, доказ је да је та игра добра, да је оно, што гледамо, заиста живот.

„Но не сме се са свим одбацити ни игра старог стила — тако звана патетична. И стара драма може да утиче на нашу илузију само ако мало заборавимо на садашњост. Ако постигнемо да се при таквој игри отресемо мисли о данашњем начину живота или данашњих погледа на морал, и пренесемо се у мислима у са свим другу сферу, тада заиста гледамо на глумца другим очима, него у комаду у коме се слика модеран живот! Тада нам неће сметати ако он говори или размахује рукама друкчије, него што ми то чинимо, јер нам и не смета што се у комаду друкчије и ради и мисли. И ту глумац може са свим добро да пробуди нашу илузију, и ту он није свршио своју улогу. Али се данас од његове уметности много више захтева. Он мора строжије мерити своја средства, своју снагу, свој утисак. Ми

радо слушамо данас Шекспира, сутра Ожијера, прекосутра правог модернисту, али ти, глумче, пази да сваки дан друкчије играш.

„То може постићи само велики глумац, а таквих је врло мало. Зато су они и поделили своје улоге, те једни играју онако природно као што им то сам живот одређује, а други опет патетично, у стилу. Али праву уметничку своју моћ показује само онај глумац, који зна обе те струке разликовати, који зна када треба играти у стилу, а када опет природно. Он тиме показује да није само инстинктиван, него да познаје средства своје уметности и да их уме употребљавати.

„Мало је таквих глумаца, а јасно је да међу првима сматрамо госпођу Квапилову. Овдашња драма у доста је критичном стању. Старији њени чланови или су изумрли или се повлаче; подмладак је слаб, јер нема ни могућности да се развија. Драма се не негује систематично. Њу потискују опера и балет, дакле фали јој традиција и образовање, при том чешка драма тражи и своје право. Тешко ли је то кад нема глумаца; зато је и срећа за нову чешку драму што има г-ђу Квапилову.

„Г-ђа Квапилова уметница је потпуном смислу те речи, и то велика уметница. Она све може што се од глумца захтева. Уме да буди илузију и да сугерује диспозицију, а све то врши племенитим и финим начином. Нежност, то је њена особина. Она вас не очарава својом спољашношћу, њен глас нема ни оне мелодичности која глумцу толико помаже, он јој није ни довољно снажан, па опет вас заноси. Као каква чаробница она вас примами, уљуља вас у најслађи сан, душу вам раздрага, до усхићења вас занесе. Познаћете лако њене мађионичке траве, али их отети нећете, јер је то уметност.

„„Ноћ на Карлштајну“, од Врхлицкога; „За време ружичасте зоре“, од Зајера; „Други ваздух“, од Шимачка, и „Грех“, од Хилберта[1]) то су докази како одјекује уметност г-ђе Квапилове и какве високе тонове додирује. Ове улоге, које су нехотице поменуте, доказују како г-ђа Квапилова дели у врсте, ређа и оцењује улоге. Краљица *Алжбита* (Врхлицки) концертна је улога, пуна бравурних пасажа, који захтевају вештине и рафинерију виртуоза. Зајерова *Ребека* је старозаконска слика, пуна природног патоса и узвишених контура. Шимачкова *Хела* данашња је жена која се напреже да савлада унутрашњу борбу, која је сатире, а јунакиња „Греха“, то ј опет модерна, сувише осетљива жена. И г-ђа Квапилова, баш ка

[1]) Овај је комад превео г. др. Иван Шајковић и у њему ће код нас г-ђа Квапилова играти главну јунакињу. Ур.

што треба, друкчије представља Алжбиту и Ребеку, него модерну Хелу. Ако је Битнерова оличавала прелаз од сентиметалног патоса ка реализму, г-ђа Квапилова оличава прелаз од реализма ка модерној, интимној уметности.

„Због овог обележја свога уметничког карактера, г-ђа Квапинова мила је свакоме ко је одгајен модерном лектиром, и ко је научио читати из књиге нежног таласања људске душе. Г-ђа Квапилова и сама долази у ред данашњих људи — она је потпуно модерна жена, она дише модерним дахом. Да и сама није познала модерну сензитивност, она никада не би могла приказати јунакињу „Греха“, као што је приказује —.

„Са чешком модерном литературом она се потпуно сродила. Млађи чешки драмски писци, као Свобода, Шимачек, Квапил, Хилберт инстинктивно су осетили да само г-ђа Квапилова уме оживотворити њиҥове замисли. Своје женске улоге дају само њој, пишу само за њу. Г-ђа Квапилова ствара (смемо то смело тврдити) с младим литератима чешку драму. Она њихов рад допуњује, органично је с њима срасла. У томе и лежи њен главни значај. Она није само глумица која својом уметношћу тренутно задовољава гледаоце, чији је рад тренутан, ефемеран. Она је нешто више, она је сарадница на уметничком и литерарном стварању — — — — — — — — — — — — — — — — — — —“.

Зорка Ховоркова

КЊИЖЕВНЕ ОЦЕНЕ

Једна угашена звезда. *Илустрован роман, написао Л. Комарчић. Београд 1902. Штампарија Д. Димитријевића. — 8⁰ стр. XVI и 228.*

Неоспорна је истина да „човека обузима неко необично осећање кад о ведрим ноћима стане посматрати ово наше плаво и звездама осуто небо. Његови би погледи хтели да продру у дубине небесне да види шта је тамо и — што је најприродније да се упита — има ли живих и умних створова“ и тамо, у том звезданом свету. Истина је, да „за човекову душу нема већега ни узвишенијег задовољства, него кад се на крилима својих мисли вине у те тајанствене покрајине небеске....“ На то небо гледала је земља од постанка свога, њега су гледали сви они светови који се постепено изређаше на површини њеној, њега је гледао човек још у

повоју данашње културе, па га гледа и данашњи нараштај и гледаће га док траје света и века. Сасвим је дакле природно, што је у то небо погледао једног вечера и г. писац овога романа, и то када му је неки г. Д. С. обратио на то пажњу у једном своме јавном предавању у Грађ. Касини. Том приликом, г. писац је чуо нешто о небесним приликама и у њему се развије тако јака жеља, да се још истог вечера кренуо на пут кроз васиону са „једном вишом интелигенцијом", да прегледа све, да види све, да тамо на изворима светлости разазна ону чаролиску тајанственост, коју човек осећа при погледу на звездано небо. Пуста жеља, на шта још неће навести човека! Она је неограничена као што је васиона бесконачна. Кад се човек креће и на најкраће путове земаљске сем жеље, ипак понесе још што год собом, јер не зна шта га може у путу задесити. Колико ли тек треба човеку опрезности кад полази на такав један пут, куда још нико није прошао, на пут у световe који су од нас удаљени „милијунима милијуна година." Зна се, на пр., како је несрећно прошао онај митолошки Фаетон, кад му се јавила жеља да једном крене на сунчевим колима кроз васиону. Дочепавши се тих „колесница", крене се пун полета, али, не знајући управљати њима, залута међу чудеса небесна, спржише га сунчеви зраци, и он се стропошта на земљу. Тако пролази сваки, ко се лаћа послова који нису за њега.

Са свим је похвална смелост г. писца који се одлучи да одмах прве ноћи, чим му се жеља појавила, крене на тако далеке и тајанствене путове. Да је остао само при тој жељи, да види како је тамо, да чује, да тамо на извору осети чаролију небесних призора, једном речи, да задовољи само своју радозналост — заслужио би да му се рекне е је одважан, и то наравно тек онда, када буде такве путове предузимао по чешће, неколико пута годишње, тако да има времена да људски среди своје путне белешке. А шта је било у ствари? Без икакве претходне припреме, побуђен једним предавањем, још истог вечера оде у пратњи једнога духа у васиону, и за 2—3 (земаљска) сата све то прејуришe, одоше у даљине на милијуне година и вратише се на Земљу тако, да је још имао времена отићи по лекара за болесника у кући и одмах засео за сто, да пише о том путу, о једној угашеној звезди.

Колико је жеља била јака која га је гонила у те васионске пределе, види се најбоље по томе, што он и његов вођ путују — што но реч — на врат, на нос. Тек што дођу до неког тела небесног, у место да се забаве на њему и добро га упознају, тâ њему су толико и жудели са Земље, а они тек баце на њ један кратки

поглед па се одмах журе другоме, па тако исто трећем и т. д. Цео тај пут чини утисак, не као да су пошли да испитују и упознају те тајанствене и непознате световe за чим су једнако жудели, него као да су пошли у неку комисију, која има само да констатује да ли је свако тело на свом месту. На Месецу им је било тако дуго време, да су га час пре напустили, па се још морали „пожурити те да се изгубљено време накнади“ негде на другом месту, са кога су опет брже боље отишли и т. д.

По себи се већ разуме да се при таквом путовању пропусте и не смотре баш оне најлепше црте предела и не обиђу најинтересантнији кутови његови. Оно што се не може назвати ни обичним путописом, који би имао и чисто субјективну тенденцију — названо је у овој прилици „романом“. Ако се у роману може свашта писати, или, ако се романом назива онај облик литерарни где се говори о свачему без узајамне везе — онда би овај напис био „роман.“

Тај дакле „илустровани роман“ представља путовање кроз васиону једног човека — *путника* и једне више интелигенције — *вођа*. Та виша интелигенција је дух Лапласов, т. ј. тако се он представљао ономе путнику још на самој граници сенке Земљине (стр. 35.), пошто су већ кренули у далеке пределе. Па ипак је тај вођ још у више прилика после тога био непознат ономе путнику, јер га врло често назива „мој чудновати вођ“ (стр. 113), мој пратилац (стр. 88), мој чичерон (стр. 106), мој чудновати чичерон (стр. 148), мој загонетни вођ (стр. 161), а да нису летели са звезде на звезду, него да су се возили, за цело би тај путник назвао Лапласа и „мој кочијаш“!

До душе, ако се том вођи припише све оно што је као научног материјала ушло у то описивање — онда бољи израз није ни заслужио. Он је тога свога путника водио овамо онамо, причао му ово оно, не знајући често ни сам шта прича, и тако је, просто, човека натоциљао да и он онако погрешно препричава — нама овде на Земљи. Није све једно видети сâм нешто и моћи га представити другом како треба. Радозналост се може задовољавати гледањем, читањем и т. д., али то не значи да је тако радознали човек одмах подобан и неког другог да учи. Сваки је одељак те књиге — ма да су наслови врло лепи — права збрка и махом све саме рефлексије, да не речем импресије!

Не знајући ни оно најелементарније разликовање планета од звезда, и могло се рећи како је наша Земља звезда, ма да и ђачићи из сн. школе знају да је земља планета. Далеко би ме одвело, кад бих овде морао говорити како је то грдна разлика, а то нећу чи-

нити овде још и из разлога што то зна сваки читалац овога листа. Незнање облика кретања небесних тела и звезда, и незнање кретања као појаве опште могло је навести путника да каже како Земља „обилази око *свога центра* — нашега Сунца“ (стр. X)., или, на пр., да је Полара „центар око кога се *сва звездана јата* сев. пола и *све њихове звезде* окрећу.......“ Свакоме је познато да је центар Земљин у њеној средини, а не у Сунцу, које је само средиште Сунчевог система. или још одређеније: центар Сунчева система није ни у центру Сунчевом, већ у заједничком тежишту маса које састављају Сунчев систем. У оном другом примеру хтело се рећи о циркумполарним звездама. Али за њихово кретање никако није центар Полара, јер су све те звезде физички независне међу собом. Да није речено како се око Поларе окрећу не само звездана јата, већ „и *и све њихове звезде*“ — могло би се мислити да се хтело поменути како се оно привидно окретање неб. свода види на констел. циркумполарним. Тада би се могло и онаком изразу погледати мало кроз прсте, али кад се нарочито каже, да се и поједн. звезде цирумп. констелација окрећу око Поларе, т. ј. и констелације као целине, и поједини чланови њихови засебно — онда се збрка појмова сама појављује. Жеља је, канда, била да се представи оно вечито кретање у васиони, али кад се не уме разликовати физички центар од привидног средишта — очевидно је да се тој жељи није умело изаћи на сусрет.

Незнање путниково у најелементарнијим појмовима из матем. географије обележићу само једним примером из тог написа. Описујући топографију неба 1. јануара и 1. априла, показује нам како се 1. априла *„и сам зенит са онога места помакао......“* (стр. XII) на коме је био 1. јануара. И они малишани који тек почињу гимназију у првим предавањима науче шта је зенит, а путник то не зна ни дан данас. Знају, дакле, да се и ја популарно изразим — да је то тачка управо изнад темена човека кад стоји право, ради чега се и назива често пута и *теменом тачком*. Другим речима, линија управна на хоризонат места сече небесну сферу у две фиктивне тачке: изнад хоризонта — у *зениту*, и испод хоризонта — у *надиру*, и т. д. По томе су те две тачке *сталне* за једно место, те и о[...] што је речено како се „зенит померио према североистоку“, па ч[...] и прстом показује како га „ено под самим ногама Вел. Медведа — права је бесмислица. И не само то, него нам тај невешти пу[...]ник открива нешто ново: два зенита налази он. Ето га један „п[од] [са]мим ногама Вел. Медведа“, а други, ено га више њега, до гла[ве] Вел. Медведа, који „се са северног хоризонта попео готово на с[...]

зенит“. Цела та збрка не би постојала, да је путник, пре но што се реши на опис небесних прилика, прво пречистио са основама математ. географије (у обиму наставе у I раз. гимназије) и појавама привидног кретања констелација, па, дакле, и небесне сфере. Без тога се не иде на пут у васиону!

Недоследности у опису и набрајању виде се изобиља. Овде ћемо навести само 2—3 примера.

Упоређујући васиону и наш сунчани систем у који спадају: Меркур, Венера, Земља, Марс, Астероид, Јупитер. Сатурн, Уран, Нептун, 22 месеца, многе комете и метеорски ројеви, Зодијична светлост и т. д., налази да је цео тај систем мали као „један *убод иглин*“ (стр. 9), а одмах мало после, у истој врсти вели се за Земљу да је „то малени *купић* васионски (стр. 14).

Кад су путник и вођ стали тамо негде у васиони па гледали у наше Сунце, рећи ће вођ: кад би тако стајали на том месту за 1000 и више година „Сунце се неби помакло с оног места на ком се сад налази“ (стр. 20), а већ одмах за тим говори како „Сунце не стоји на једном месту, већ и оно лети непојамном брзином кроз овај бескрајни звездани свет.“ Па не само да је вођ ту збунио свога путника, већ му рече и једну — између многих других — крупну неистину како Сунце кружи око *свога центра* и прави своју годину..... за 25 хиљада година (наших). Ротације сунчеве т. ј. обртање Сунца око *своје осе*, свршава се за око 28 дана, а његово кретање кроз простор врши се по правој линији (у правцу костелације Херкулеса) и према томе Сунце нема своју годину.

Путујући тако све даље и даље, дошли су у пределе ван Земљине атмосфере, ван и сенке Земљине и удалили толико, да је путник био очаран те узвикнуо: „Боже, jȁ величанствен ли је то био призор!.....“ тамо, где на тој „небесној *планисфери**...... светлуцају звезде...... а међу њима светле неком мртвачком светлошћу три велика небесна тела“. Тамо, у тој чаролији са „мртвачком светлошћу“, вођ обраћа путнику пажњу како је то са свим друго небо, *„ни налик на оно небо* што га ми са Земље гледамо“. Путнику још „није никако у главу ишло *да је то оно исто небо* што га је целога свога ка гледао са Земље“. Ту, готово код прве станице, нису се могли азумети вођ и путник. Изгледа да је и тај вођ био мало збуњен, кад му мало час рече како то небо *није ни налик* на оно што га путник гледао још од детињства, а овамо га још одмах гони, да у нађе све оне констелације, које се виде са земље и храбри га, ко му само ваља наћи Полару па ће после „без пола муке наћи

* Он мисли да је и у простору онако исто као и на карти — планисфера!

и сва остала звездана јата......“ (стр. 20). Путник, готов на све, поверује да то може бити и одмах већ налази „прво Вел. Медведа, а за тим и Малог“....... нашао све. Вредно би било знати по чему су то њих двоје могли познати Полару и све констелације, од којих су неке десно, неке лево, горе, доле, северно, јужно и т. д. — Кад су се већ давно отиснули у праву пучину васионску „где нема ни шта је *горе* ни шта је *доле*, где се не зна ни за *исток* ни за *запад*, ни за *север* ни за *југ*“; јер су људи земаљски само „створили те појмове *ради оријентисања на Земљи*, а у васељени тога нема“ (стр. 19). Већ на првој већој станици пута нису се могли наћи, већ само гледају и показују прстом то на ово — то на оно, а не зна на шта ни онај што води ни онај што иде. У том положају, до којег их је довела искрена жеља за оним лепотама у свету звездâ, мора их човек сажаљевати, као год и ону децу на „Галебовој Стени“! Само за једним зажалише они тамо — што се за Звезду Рицела (т. ј. „Ригера“ како га прозваше они) „није могла наћи паралакса“ а баш би то било вредно знати. Не рекоше само да ли знају за чим у ствари жале!

Не може им се, до душе, пребацити да су били баш толико непажљиви, јер су све даљине, до којих су дошли, мерили и то најрадије у миљама (да би за српску чит. публику било јасније) а тек после и у километрима.

И са оних великих даљина виде Земљу у простору, и ништа им са ње не пада прво у очи него како су „цела Енглеска са Скотском и Ирском изгледали као неке мајушне мрљице (а не видеше много веће просторије Јужне Африке — в. сл. на стр. 32 — јер како је вођ много видовит зацело би видео и како Бури пуштају из ропства ђенерала Метуена) такву силу на земљи нашој!..“ (стр. 33). Чудо није путник, бар после Енглеске, загледао да види онај предео на Балканском Полуострву, где му је колевка, ако ни због чега другог, оно бар из радозналости где му остаде онај његов кревет на коме се „испружио па спава као — заклан“ (стр. 12), јер, у ствари, само дух његов путује с вођом, а тело је остало „испружено“ на Земљи. Него није ни он крив, што није био боље среће те да раније он напише астрономију за Французе и Енглезе, те они преводећи га — не би могли наћи лепшег примера од оног кога он дао, н. пр., поглед на српске покрајине и т. д., не би мор лутати да траже чак „и острво Мадагаскар, што су га Франц пре неког времена освојили....“ (стр. 33). У место тога Французи помињали попришта наших ратова за ослобођење и независнос — берлински уговор!

Неко особито блаженство могло се читати на лицу путникову када је, са извесне даљине васионске, видео око Земље „некакав светао ореол или боље рећи провидан обруч.....“, па са неким поуздањем упита свога вођа „да није ово каква магнетска светлост што наша Земља из себе испушта, а коју наши астрономи нису могли до сада опазити?“ (стр. 34). Извесно је рачунао да ће тим откровењем изненадити свет — али шта би? Вођ као да га хладном водом поли, рекавши му: е, да боме, каква магнетска светлост, ко је још то чуо да магнет светли: та то је рефлекс ваше атмосфере! Дух путников заћута на то и помисли у себи: тако ти и треба кад хоћеш о свачему да говориш. И само толико би присебан да пита вођа: „Ама, ко си ти...?“ „Ја сам дух Лапласов!“ рече му он, и у том тренутку „осмех се залепрша на његовим као кармин румeним уснама......“ (стр. 35).

И вођ и путник чезнуше непрестано да виде Месец, тог верног пратиоца Земљина „чија је блага и мека светлост била то, у коју је око човеково смело први пут погледати, која је ум човеков почела озаравати, који је човека отргао од земље и покренуо да мисли о небу....“ Ето им се сада указала прилика да дођу баш на сам Месец, па шта су радили? питаће читаоци. Како су стали на једно место, не помакоше се од њега, ударише одмах у разговор и за тили часак упознаше целу природу његову: видеше све.... све... и наравно много више него сви земаљски астрономи кроз дурбине. Какви дурбини, какве натегаче! рећи ће путник; тамо... тамо на лицу места.... тамо у сред оних чари и дивота којима човек тежи. Тамо је истина, овде на земљи је само теорија; тамо треба отићи, „уверити се да човек бар зна шта тврди“. Тако и јесте. Вођ и путник видеше што су видели па се стану разговарати о опису Месечевом и његових прилика. „Чудна је ово зверка овај месец. Он ти је слика лишаива јежа, који је вечито најежен.... Погледај, погледај, је л' да се сав најежио?!“ (стр. 46). Ето вам описа Месечева, какав се види кроз „натегачу“, јер се само после ње човеку земаљском свашта привиђа, а ту и сам дух покаже своју слабу страну. Незнајући куда им ваља ићи и *шта треба* гледати по Месецу, разговараше тако, док се тек вођ не присети те „трже часовник из џпага. ...о је сав у брилијантима“, и тако видеше да су се много задржали и да им ваља „пожурити те да се ово мало изгубљеног времена накнади“ (стр. 48). И тако одлетеше даље, понесавши само ту помену да је онај чаробни Месец један „лишајив јеж“, а путнику ...ьма засенуше очи од оних брилијаната на часовнику вођину. ...ајнији беху они, него ли свеколике величанствености Месечевих

призора. Извесно се тај вођ само издавао да је Лапласов дух, ко би га знао шта је и које он био, јер Лаплас ни као дух не би могао заборавити, да у васиони не постоји време, да часовници не показују ништа!

(Свршиће се) проф. Јеленко Михаиловић

Лажни цар Шћепан мали, *историческо збитије осамнаестог вијека од Петра Петровића Његоша. Београд-Загреб, штампарија Мила Маравића 1902. — На 8. стр. 1—65 и 1—112 (Чини 65. књигу Српске Књижевне Задруге).* (Наставак)

Г. Продановић ставио је себи у задатак да у предговору ка „Шћепану маломе“ покаже: „зашто је „Горски Вијенац“ најбоље и најлепше дело Његошево, оно које га је учинило највећим српским песником“, па налази да „важност „Горскога Вијенца“ не долази са његова *предмета*“. — „Ни драмски облик не чини главну вредност његову“. Права вредност „Г. В.“ налази се у *осећањима* и *идејама* песниковим. О томе се г. Пр. у главноме и бави, говорећи о „Г. В.“ и изводи да у Његоша има три, управо четири, тона осећања: песимистички, витешког одушевљења, философско-патриотске оданости и естетичко осећање.

Као што се види, г. Пр. био је поставио себи леп задатак, али га није знао извести, јер није ни знао дубље ући у суштину „Г. Вјенца“, а то ћемо сада лако видети. При изради овог дела свога *предговора*, придржавао се у главноме расправе г. д-р Милана Решетара, штампане пред издањем „Горског Вијенца“ од 1890. године (у Загребу).

Г. Пр., као што смо нагласили, налази да „огромна важност „Горскога Вјенца“ не долази са његова предмета. Истрага потурица доиста је важан догађај, али у историји Црне Горе има и других витешких догађаја који сведоче о великом јунаштву црногорском“. Одмах после тога, г. Пр. додаје и ово: „предмет „Горскога Вијенца“ сам собом није оно што „Горски Вијенац“ издиже изнад осталих дела његових“. — Ова тврђења г. Пр. не могу се примити. Предмет „Г. В.“ сам собом врло је важан и јединствен је у Црној Гори, а баш тај предмет и истакао је „Горски Вијенац“ над осталим Његошевим делима. Признајемо да „у историји Црне Горе има и других витешких догађаја“, али је истрага потурица толико одвојила да се слободно може казати да, ни до Његоша ни после њега, Црна Гора није имала важнијег догађаја. То је било *или-или*. Или унишитити потурице, или изгубити Црну Гору. Да су потурчењаци и даљ

остали, они би се, заштићени и потпомогнути околном турском влашћу, све више и више ширили и јачали, док би једнога дана они постали већина, и Црна Гора била би турска не политички, него религиозно, дакле у правом смислу *мухамеданска*. Извршити истрагу потурица није било лако, јер ако дело не испадне, биће ужасно зло, и с тога је владика Данило, према улози коју му је Његош наменио, и онако нерешљив у одлуци својој. Његош, као добар мислилац, знао је оценити важност и значај тога догађаја по Црну Гору, па га је и узео за предмет „Г. Вијенцу".

Догађај тај, у коме је одржао победу крст над полумесецом, и охрабрио народ на даљу истрајнију борбу, Његошу је добро дошао и дао му толико градива за величанствену поезију, да су му руке биле слободне, мисли су се, без препреке, могле низати, а срце је веселије могло опевати догађај један, и велики, и значајан, и успешан. Да је Његош узео ма који други догађај из историје Црне Горе, он не би створио оно што нам је пружио у „Г. В." са предметом о истрази потурица. Сваки други предмет, као што је н. пр. Шћепан мали, био би ограничен и уоквирен, и песник би имао одређене границе у којима сме да се креће, а истрага потурица одшкринула је песнику завесу не само прошлости, него и наде у будућност.

Исто се тако не може казати, као што вели г. Пр.: „да је у „Горском Вијенцу" песник највише одступао од самога догађаја и да баш у тим одступањима има највећих песничких лепота". О „одступањима" не може бити говора, јер ако се то хоће, онда је Његош у самој основи одступио од историске истине догађаја. Али како је он замислио сам догађај, одступања нема, јер све што г. Пр. изгледа као одступање, то је све ту само с тога да јаче истакне главну идеју, да јој да више колорита или да потенцира у народу мисао о истрази потурица. Овај последњи задатак највише имају кола.

Ова одступања, као и оно о неважности предмета, г. Пр. позајмио је од г. Решетара, а г. Решетар то је написао онда када је заступао мишљење, да у „Г. Вијенцу" нема јединства. Г. Пр. несрећан је увек у тим позајмицама. Он на стр. 22. вели ово: „Целокупна оригинална поезија Његошева, изузев неколико омањих песама, има тај заједнички карактер што прославља ратничка дела црногорска. Тиме се Његош издваја од свих осталих песника, чак и од Симе с којим је по томе био најближи. Управо оно што је Сима био за херојске догађаје из историје целога Српства, Његош је био за победе црногорске над Турцима". — Ове реченице, доста

нејасне и међу собом несугласне, невешто су узете из г. Решетара, који је казао ово: „На против треба да се дивимо владици, како је вјешто толико разноликијех призора и толико различитијех лица скупио у једну цјелину те од њих створио пјесму, којом је *насликао Црногорце и живот и мишљење њихово два пут тачније а десет пута љепше, него ли ико, који се бавио тијем послом и у српској и у којој туђој књижевности*“.

Ко год је писао о „Горском Вијенцу“, свак је сматрао да је неизбежно додирнути и питање о драмском склопу његовом. То питање није хтео мимоићи ни г. Пр., па нам напомиње да у „Г. В.“ нема радње, и да се све *„прича а готово се ништа не догађа“*, баш као што је и г. Решетар казао да се *само прича а ништа не ради*“.

После тога вели г. Пр.: „Ни личности немају драмске одређености. — — — При читању добрих драма у памћењу читаочеву не остају само речи, но и личности које их изговарају. У „Горском Вијенцу“ то се може утврдити само за говоре владичине и игуманове“. — Ако примимо тачност речи г. Пр. да „при читању добрих драма“ не остају у памћењу само речи, него и личности, онда би се морало доћи до закључка да је „ Горски Виенац“ најбоља српска драма, јер није истина што тврди г. Пр. да при читању „Г. В.“ остају у памети само речи, а не и личности. Зар читајући „Горски Вијенац“ не остају дубоко урезане у памети слике Вука Мићуновића, Мандушића, Драшка, попа Мића? Али да не ређамо друге, исписаћемо шта вели о томе г. Павле Поповић у својој студији „О Горском Вијенцу“: „Владику и игумана, видели смо, и сам г. Решетар сматра као индивидуалисане карактере. Али је чудно што само њих издваја. Има још пет личности код којих се, тако исто, на први поглед може видети да су развијене и особене фигуре. То су Војвода Драшко, поп Мићо, Мустај-Кадија ако хоћете, сестра Батрићева и баба“ (стр. 185). Али осем њих, г. П. Поповић са свим оправдано истиче и карактере кнеза Јанка и Рогана“. Мислимо да смо овим потпуно доказали неоснованост тврдње г. Пр. да се у „Горским Вијенцу“ истичу само два карактера, владика Данило и игуман Стефан. До тога закључка г. Продановић није дошао анализом карактера из „Горског Вијенца“, него је и то узео из г. Решетара, само што је овај то казао са свим друкчије. Г. Решетар вели ово: „Док дакле владика Данило и игуман Стефан носе на себи печат неке *индивидуалности и то пјесникове*, остала лица што су у *Горском Вијенцу* нијесу него разни изрази једнога те истога лица — Црногорца“. — Ето са колико је вештине г. Продановић радио овај свој предговор

(Наставиће се) Д. Н. Ж.

Помен Гогољу о педесетогодишњици смрти његове. *Од Момчила Иванића. — Београд, штампано у државној штампарији Краљевине Србије 1902. — В. 8", стр. 40.*

Како се ове године, у фебруару, навршило пола века од смрти знаменитог Гогоља, то је цела руска штампа с појединим књижевним друштвима на леп начин употребила прилику да се сети великога књижевника. Ова је књижица г. Иванића постала у истој задаћи. У њој је писац управо реферовао о Гогољу у Срба: изнео је библиографију превода Гогољевих списа на српски, а пред тим је саопштено — први пут — једно писмо које је Гогољ писао као ђак родитељима и којега је оригинал у београдској Народној Библиотеци; за тим је наведено „што се и како се до сад писало у нас о Гогољу и његову књижевну раду“. Најзад је у четири тачке сведено све што се у књижици на појединим местима разлаже о великом духу Гогољеву.

Ко зна како је пипав и тежак, кад што несавладљив, библиографски посао у нас; коме је познато како се грађа за овакве радове, у недостатку потпуних библиотека, мора пабирчити са свих страна — тај ће појмити колико се пажње и труда морало уложити у овај, по обиму мали, посао. Зато хвала г. писцу на таком прилогу.

Ова су саопштења г. Иванића изишла најпре у „Новој Искри“, а овде су оштампана с неким изменама и допунама, па је додат и веран препис Гогољева оригиналног писма, које раније споменусмо. На натписом листу, као и на корицама, налази се слика Гогољева.

з. Ср.

БЕЛЕШКЕ

КЊИЖЕВНОСТ

— Уважени епископ далматински, д-р Никодим Милаш, послао нам је најновију своју књигу којој је натпис *Неодољива мржња као бракоразводни узрок по аустријском грађанском законику* (у Задру, штампарија Ш. Артале 1902. — 8. стр. 81.) — Књига ова по своме обиму није велика, али је велико и важно питање о коме се бави. Учени канониста каже да се код православних Срба у Аустро-Угарској монархији и у Краљевини Србији разводе законито склопљени бракови и из узрока *неодољиве мржње.* Овај узрок новијег је времена, и писац је проучио због овог питања законодавства и каноне, па долази до резултата, да се „црква у начелу најодлучније противи“ томе, и да „мржња та не може и не смије никада бити призната за довољни узрок развода. Ако она фактично постоји између супруга, и то не код мужа

само или код жене, него ако су обоје њих једнако проникнути међусобном мржњом, тада мора суд да испита узрок те мржње, и ако тај узрок спада у оне пријеступе, које црква сматра законски прописаним бракоразводним узроком, и постојање тог узрока јасно се докаже, тада само и једино надлежни суд властан је да прогласи развод, иначе на основу саме те мржње, ничим не доказане, брак један, који је законито склопљен у православној цркви, не може се и не смије никада развести". — Учени наш канониста убедио нас је да је тако по канонима православне вере; али није нас могао убедити да је тако оправдано и с психичне стране. Свакако књига ова добро је дошла за проучавање овог важног питања.

— У Државној Штампарији завршује се ово дана штампање *Братства*, органа Друштва Св. Саве, књиге IX. и X., уједно. Садржина је овим књигама: 1. *Свети Сава* — легенда — од Војислава П. Бошњаковића. — 2. *Војвода Ивац* — најстарији историјски спомен о слави у Македонији — од проф. Божидара А. Прокића. — 3. *На Св. Саве дан* — сан једне ноћи — од Ж. М. Романовића. — 4. *Најстарији књижевни словенски споменик после Кирила и Методија* од П. С. Срећковића. — 5. *Пред иконом* — песма — од Војислава П. Бошњаковића. -- 6. *Царево одличје* — цртица -- од Ђорђа Миловановића. — 7. *Грушке биљешке* сакупио и објелоданио Вицко Адамовић. — 8. *Звезде* — песма — од Војислава П. Бошњаковића. — 9. *Споменик Пајзанима* од М. В. Веселиновића. (и засебно отштампано). -- 10. *Два узорита примера родољубља и јунаштва* -- војвода Никола Скобаљић и Влајко Стојановић — од Јована Ђорђевића, професора. - - — 11. *Буна 1874 и устанак у Херцеговини 1875 год.* написао Ристо Т. Пророковић-Невесињац (и засебно одштампано) — 12. *Шуматовачким јунацима*, песма од Милице В. Мишковића. — 13. *„Други Обилић"* — из ратних успомена са Јавора 1876 г. — од Ј. Миодраговића. — 14. *Све за веру* — хришћанска драма у три чина — од Љубинка. — 15. *Никодим Вуковић*, архимандрит, написао Дионисије Вуковић игуман. — 16. *Растко* — еп, глава осма и девета — написао Данило Јовановић. -- 17. *Хаџилук*, од Р. П. Ј. — 18. *Срби и Српкиње у Призрену, добротвори свога народа*, написао В. Т—ћ. — 19. *Кисмет*, испричао (у стиховима) Рад. Космајац. -- 20. *Мегдан* — из црногорског живота — од Ј. П. Ив—ића. — 21. *Српске народне умотворине, обичаји и веровања из Дебра и околине,* прибележио Михаило Вељић. — 22. *Један реферат* редакционом одбору „Братства." — 23. *Статистички подаци о Светосавској Вечерњој Школи.*

— Изашла је 2. св. II. књиге *Знаменитих Срба.* У њој су слике и биографије *Димитрија Аврамовића*, сликара и књижевника (израдио је слике у београдској Саборној Цркви), *Јаникија Ђурића*, војводе из првог устанка, *Петра Прерадовића*, песника, *Никанора Грујића*, владике и песника, *Јанка Шафарика*, научника, *Јована Ђорђевића*, књижевника.

— Из „Народног Здравља 1902. год." посебно је оштампана расправа др. Ђ. П. Нешића: *Утицај дневне и вештачке светлости на орган вида.* Исти писац штампао је у 1899. год.: *Начини испитивања вида за војне лекаре.*

— Ових дана изашле су публикације *Југославенске Академије.* Међу њима је *Рад,* књига 148. и 149.; Monumenta (Annuae Балтазара Крчелића); *Зборник за народни живот и обичаје Јужних Славена*, књига VII, св. 1., уредници Др. Т. Маретић и Др. Д. Боранић; *Љетопис* Југославенске Академије. -- У књизи 148. „Рада" приказује Ђорђе Магарашевић *Рад дра Јована Суботића на школској књизи*, и вели да „је време собом донело да се данас проговори која и о његову књижевном раду на *школској књизи*". Писац разгледа Суботићев *Буквар* који се налази још у рукопису, *Србску читанку за гимназије*, прву и другу књигу, *Цветник Србске Словесности* у две

књиге. Кад је писац већ зашао да говори о рукописним делима, држимо да је могао узети у разматрање и Суботићеву *Српску Граматику*, која се у рукопису налази у библиотеци Матице Српске. М. Шрепел на дугачко расправља: *Сигетски јунак у повијести хрватскога пјесништва.* Поред свега тога што је Зрињски био предмет обраде многих уметничких песника, чудно је да није могао продрети у народну поезију. О Зрињском има само једна бугарштица, а на народни начин опева га и Качић; то је све. То је најбољи доказ да је српске народне песме стварао само српски народ који је славио једино своје јунаке. Г. Пера Будмани пише о *Пјерину Марина Држића* (посебно оштампано и приказано у 3. и 4. св. IV. књ. „Кола"), Р. Строхал *Језичне особине у котару Карловачком*, а Нестор Петровскиј пише *О генеалогији Држића*. У 149. књ. „Рада" има од дра Милорада З. Јовичића *Стереоизомерије код азотових јединења с критичким погледом на стереокемију у опће.* У „Зборнику" се наставља опис народног живота и обичаја у *Отоку*, од J. Ловретића, а пажњу обраћа на себе радња дра Т. Маретића: *Стајаћи* (типични) *бројеви у народној нашој епици.*

— Изашло је из штампе дело Ивана Иванића: *Из црквене историје Срба у Турској у XVIII и XIX веку*, награђено из задужбине архимандрита Н. Дучића, а у издању друштва „Рада" у Руми. Цена је 2 динара.

— Као што дознајемо, др. Фридрик С. Краус преводи на немачки драмат Бранислава Ђ. Нушића *Пучину.* Г. Краус превео је и Нушићеву *Причу о томе како сам хтео да бацим мало светлости у српску историју* (Из *Хумористикона I*).

— Из „Кривичне Кронике" прештампано је: *У пићу*, приповетка из сеоског живота написао Иго. Београд, електрична „нова трговачка штампарија" 1902. — на 8 стр. 43. — У овој „приповетци" писац је хтео да изнесе какво је зло пиће и шта све човек може учинити у пићу; али није ни најмање успео. Писац ове приповетке није новајлија, и ако се сада крије под псеудонимом, те се до сада могао уверити да нема успеха у приповетци.

— У српској штампарији, у Загребу, штампана је књижица *Очев споменик*, извео у три пјесмице, осамнаест шаљивих прича и двије поучне приповијетке. Средио и за штампу приредио Спасоје Р. Ђурић-Решетар. — Овом књижицом писац се одужује сени свога оца, и од прихода жели да подигне споменик на гробу. Заиста лепа синовљева пажња према своме оцу, а књижевност пак остаје са свим индиферентна према овој књижици, у којој би нас, у неколико, могле заинтересовати оне, „српске народне шаљиве приповетке" што их је писац покупио по Херцеговини.

— Г. Миле ико Вукићевић, проф. Вукове гимназије, јавља да је дао у штампу и да ће до 15. о. м. бити готова његова *Историја српскога народа*, од половине XV столећа до Берлинскога Конгреса. Књига ће изнети до 23 штампана табака. Обухвата нову и најновију историју свију српских области. У књизи је изложено и најтамније време српске прошлости (доба робовања под Турцима). Обраћена је пажња и културном стању Срба у XVI, XVII и XVIII веку. Пропраћен је живот српскога народа у XIX столећу до Берлинскога Конгреса и нарочита је пажња обраћена развоју појединих установа. Цена ће овој историји бити 2.50 динара или круна, а поруџбине се шаљу самоме писцу (Даничићева ул. бр. 19. — Београд.)

— У Петрињи, а у штампарији С. Бенка, штампана је књига Ženidba Hrvoje Hrvata, од Вјекослава Кошчевића. — Ово је драматска песма у пет чинова са „Предигром" (на небу) и „Молитвом Пјесниковом". Писац у овом свом драмату пропагира идеју слоге Срба и Хрвата. Ми ову књигу нисмо добили, а о њој налазимо приказ у „Viencu" који вели: „Кошчевић је узео једну алегоричну фигуру,

Краљевића Хрвоја, који иде у свијет да тражи жену. Хрвој долази најприје у неки алегорични перивој гдје се састаше малне сви народи, с којима су икада Хрвати имали дотицаја. Ту долазе и пролазе сви парови и Хрвој проси све жене и парове по реду, али га сви одбијају. Онда — у трећем чину — долази опет у једну сјајну плесну дворану, где дебатира са свим могућим западним умницима и филозофима те их све напокон побије, и увјерив се да нема на западу што да тражи врати се да „у свом дому тражи драгу." Вратив се кући, намјери се на кћерку „Србина Краља" и то на малко чудан начин. Он наиме сустане неког оцоубицу, кога народ хоће да каменује, а млада га краљевна спаси и наврне на то, да чини покору добрим дјелима. Од тога часа нашао је Хрвој драгу и након много неприлика, што му их задају попови католички и православни, они се узму, а родитељи их благослове." „Vienac" мисли да би оваква основа у рукама доброга песника и могла дати материјал за ваљану алегорију; али да је г. Кошчевић показао у овоме послу доста неспретности, и површности те, разуме се, ни само дело није успело.

НОВИНАРСТВО

— У јулској свесци „Дела" изашао је чланак Јов. Дучића под насловом *Споменик Војиславу*. Потпуно делећи мишљење уредништва „Дела" да је тај чланак одиста занимљив прилог о једном важном књижевном питању, држимо, уједно, да је он најлепши и најзначнији доказ о скроз погрешном схватању његова писца. Тако, по појмовима Јов. Дучића, тог нашег младог апостола тајанствене религије символизма, Војислав није имао ни осећаја, ни идеја, *ни имагинације*. Прво двоје и могло би се допустити, и ако не апсолутно, али треће је апсурд. Рећи за Војислава да је био без имагинације, то је толико исто тачно као кад би се казало за Змаја да је без духа, или за Ђуру да је без осећаја. И још више, то значи не знати за Војислављеву „Фантазију у ноћи", за „Рибара", и за толике његове песме са егзотичним мотивима. Дучић, даље, вели за Војислава да он често у својој песми није казао ништа. Па, за тим одмах додаје: „али једно ништа кад се лијепо каже, постаје једно Лијепо". На тај бисмо начин дошли до тога, да је цео Војислав једно лепо *ништа*. Међу тим, то је тако далеко од истине, као што је једно обично цифрање речима далеко од озбиљног суђења. И срећа је што је тако, јер би иначе један Војислав био исто ово што и један Дучић.

Преузношење символиста и декадената заслужује у овом Дучићевом чланку нарочиту пажњу. Оно у Дучића као да има нарочиту сврху: оправдати своје књижевне симпатије и свој правац писања. *Споменик Војиславу* само је нешто узгредно. Узмахивало се, натезало тетурало, тамо амо, с брда с дола... али је, на жалост, све испало на штету пишчеву. Тврђење, да је лирска поезија добила са декаденством „љепоту музике и слободу осјећаја", а са символизмом „своју философију" — само је једна лепа утеха немоћних писаца. Најсветлија фаза у развитку француске лирике не припада садашњици, већ прошлости. Шта више, и оно неколико данашњих великих француских песника, међу којима сијају имена *Франсоа Копе* и *Сили Придом*, немају ничег заједничког са најновијим покретом. Ко су данашњи представници тог покрета? Читава легија медиокритета. Они ће ићи тако далеко да ће вам тврдити како се њихова божанствена поезија символизма унакрсно инспирише са сликарством и скулптуром, па ће вам још то означити као преимућство. Хоћете ли да знате у чему се састоји то инспирисање, нађите и прочитајте у Дучићевој збирци ону песму о усамљеној мраморној Венери на алеји. То неколико збуњених и бесмислених сти-

хова дугују свој постанак каквој страној галерији симболистичких слика. И, онда, допустиће наш млади „симболиста“, то се не зове инспирисање већ *позајмљивање*.

Још коју реч о умесности симболистичког правца у нашој српској лирској поезији. Да не би коме изгледало чудновато тврђење да и у нас има лиричара симболиста, напоменућемо да је историја српске књижевности, у том погледу, била те ретке среће, да на своје стране уреже два имена: М. Ћурчин и J. Дучић. Одмах ћемо рећи да је симболизам биљка којој у нас нема погодног земљишта. У Француза је симболизам само једна природна фаза у историском развитку њихове лирике. После сјајне епохе парнасизма дошла је оскудица у правим талентима. Богати претенциозношћу а оскудни инспирацијом, апостоли декаденства и символизма гледали су да недостатак правог надахнућа надокнаде особеношћу форме, оригиналношћу идеја, и још, како они веле, „својом философијом“. У уношењу тих особина у лирску поезију они гледаху њен *препорођај*. У ствари, они су је само заводили на странпутице. И онда, како би изгледале наше символисте према француским? Као прости имитатори, смешни, лишени сваке оригиналности, а уз то слепи за наше домаће књижевне прилике. Они не појме да је наша лирика још врло млада, да је још далеко, врло далеко од своје кулминације, и да би онда била најгрубља погрешка протежирати један такав књижевни правац који носи обележје малаксалости и опадања.

Ви српске символисте, поносите се што сте чеда западне културе. То је лепо. Учините онда да у нашој поезији назремо ма и трунку оне лепоте коју је у француску поезију унело певање једног Ламартина и једног Виктора Ига. Упознајте нас са горостасима, а не са њиховим кржљавим изданцима. Ако не можете да створите, ви онда преводите. Оканите се вечито рђавог превођења Пушкина.

Ви, сами велите да је минуциозна савршеност форме једна претпоставка за символизам. Ваша поезија, на против, оскудева и у најобичнијој форми. И онда узалуд би биле наше наде, да би сте нам могли дати штогод у духу великих западњачких песника, кад, ето, немате услова ни за успешно подражавање символистима. Може ли претендовати на минуциозну савршеност форме песник у кога се налазе и овакве строфе:

О, не куни *величанство* бола
У ноћ глуху, крај мртвог огњишта!
Само она груд је празна, *гола*,
Која нема да оплаче ништа,

Даље се нећемо упуштати. Сâм је Дучић, у свом чланку, дотакнувши се Пушкина и Љермонтова, констатовао да су њих двојица, и ако одлични песници, недовољни учитељи. Одмах додајемо: јесте, али за медиокритете. Псевдо-песници, верзификатори беже од великих песника. Њима су рђави песници најбољи учитељи. У томе и лежи тајна Дучићевих симпатија за декаденте и символисте. И наша ће књижевна критика, нема сумње, узети у обзир ову Дучићеву исповест. **Џоре.**

— У 2. св. „Наставника“ Вице Адамовић приказује *Два рукописа о животу св. Венедикта*. Један је рукопис из пера познатог дубровачког књижевника Игњата Ђорђића. Г. В. Адамовић је власник тога рукописа који је и штампан 1784. год. када „веће од педесет лијета прођоше, да га он (Ђорђић) сложи“. Текст рукописа разликује се од текста штампаног дела, чистији му је језик, и изгледа да спада међу најстарије преписе, ако није баш и оригиналан Ђорђев рукопис. Други је животопис написан имитацијом штампаних слова, правопис је стародубровачки, књига је препуна дубровачких идиотизама и по свој је прилици превод с талијанског из почетка 16. века. У погледу садржаја много заостаје за Ђорђићевим делом. Како рукопис нема прочелног листа ни предговора, то му се не зна ни аутор. Обраћамо,

још, пажњу на прилог Симе Н. Томића, проф.: *„Велика Школа — университет српски“*, у коме се понајвише говори о философском факултету. Велик део ове свеске „Наставника“ заузео је извештај П. С Павловића *О раду на подизању јестаственичког музеја у Србији.*

— У свесци за август руског популарног књижевног часописа Журналъ для всѣхъ штампан је превод приповетке Л. К. Лазаревића *Први пут с оцем на јутрење.* Превод није у свим појединостима веран, али ипак тачно саопштава и садржину приповетке и нарочити, интимни, специјално српски тон Лазаревићевога причања.

— У септембарској свесци *Љубљанског Звона* Л. Пинтар саопштава нове податке о Прешерновом школовању. Те појединости из Прешерновог живота каткада су занимљиве. Прешерн је био увек одличан ђак. Слушао је права у Бечу од 1822.—1826. год. С почетка је био питомац у Клинковстремовом заводу, али је 1824. био из завода искључен. Учитељ завода М. Голмајр пише почетком 1824. год. познатом Чопу, зашто Прешерн није могао остати у заводу: „ . . . тако је н.пр. Прешерн читао премало молитвеника . . . и других црквених и побожних књига, а више се бавио с профаним, грчким и латинским класицима, Омиром, Хезиодом, Еврипидом, Софоклом, Плаутом, Теренцијем, од којих су последњи врло грешни писци, јер имају комедије, а треба да знаш да ни један питомац завода ни наставник не сме ићи у позориште, ма се давао најбољи комад; каткада је нашао (Клинковстрем) код њега и друге књиге, као Бокачија, Pastor fido (од J. B. Guarini), Овидија ит.д.“. У писму се даље говори како се Прешерн није никад исповедао ни причешћивао, није ишао сваки дан у цркву, и премало се К.-у удварао. Али у заводу му је скрхао врат овај случај: гроф Ауерсперг читао је његове књиге па и оне грѣшне. По изласку из завода сметао му је Клинковстрем да добије кондиције, али Прешерна то није бацало у бригу; с нешто стипендије и помоћи од ујака живео је, говорећи: „До сад сам радио за друге а сада морам радити за себе“. На крају писма вели Голмајр за њега: „марљиво иде у библиотеку и зарио се у књиге“. — *Љубљански Звон* доноси, још, леп чланак о *Јарославу Врхлицком* од Јана Воборника, *Ивану Вазову*, бугарском песнику, од А. Безеншека, и *Из историје народне пољске драматике* од Јана Фр. Магнера.

УМЕТНОСТ

— Г. Ђока Крстић ради сада на врло занимљивом једном циклусу слика, којима хоће да прикаже какав је био Београд некада и сада. Прва је слика у томе циклусу *Небојша кула* са групом зградица које се огледају у језеру око Небојше. Г. Крстић није узео ову данашњу него стару четвороугону кулу. Друга слика представља наше старо рибарство на Дунаву, а трећа *(Први лов)*: Циганче када је упецало прву рибицу па је весело посматра. — О другим сликама, којих ће бити десет до двадесет, проговорићемо другом приликом опширније. Г. Крстић све ће ове слике изложити у Београду.

— Наш познати композитор и капелник војног оркестра г. Станислав Ст. Бинички, довршио је *оперу*, за коју је либрето израдио г. Бранислав Ђ. Нушић по својој приповеци *Сали пич* (из *Рамазанских вечери*). — У појединости се за сада не можемо упуштати, јер нам нису познате; али толико можемо саопштити нашим читаоцима да је опера у једном чину и да су сви мотиви црпени из српске народне музике, и да ће, према томе, ово бити прва *српска* опера која ће се још у току ове сезоне играти на београдској позорници.

— Како дубровачки *Срђ* јавља, Марко Мурат, сликар, откако је отишао у Рим и оданде се повратио — осем много скица, нацрта, студија — довршио је три велике слике: *Елегија* („оригинална и замамна женска појава, пролази пуна дубокијех мисли кроз архаични запад идеалне околице") — *Пролеће* („младеначки пар голишавијех тјелеса у предвечерју боровитог залива") — *Жетва у Конавлима* („жарки посмјех бијеле Конавоке са блиставијем српом посред златнога класја"). Ове ће слике бити изложене у Београду.

ДРУШТВА

(Југославенска Академија) — Добили смо *Љетопис Југославенске Академије знаности и умјетности*, у коме је изложен рад Академијин у 1901. години, и из кога ћемо изложити по што шта, како бисмо наше читаоце упознали са Академијом и њеним радом. Академија дели се на три одсека: филологијско-историјски, филозофијско-јуридички, и математичко-природословни. Уметничког одсека нема и ако се зове Академија знаности и *умјетности*, али има доста богату галерију слика. Председник је Академији Тадија Смичиклас. У прошлој години Академија је имала 25 редовна члана, а по правилима може да има 32, дакле има их 7 мање, и од 1899. године није изабран ни један редовни члан што, нема сумње, долази отуда што је данас тако слаб подмладак хрватских научника, да нема подобних и достојних за Академију. Најстарији је члан В. Јагић, који је изабран 1866. г. Пет чланова живе ван Загреба, а свега су два Србина (Будмани и Богишић) редовни чланови. Дописних чланова има 35, међу којима 13 Срба (Ст. Новаковић, М. Ђ. Милићевић, Чеда Мијатовић, Лука Зоре, Иларион Руварац, д-р Милан Решетар, Пера П. Ђорђевић, Матија Бан, Ј. М. Жујовић, Дим. Нешић, Лозанић, д-р Мих. Петровић и Вл. Варићак). Имовина академијина износи 559.820,98 круна, од чијег интереса као и од кирије од кућа она у главноме подмирује своје трошкове. Вредност непокретног имања Академије износи 939.950 круна. У 1901. години Академија је издала на своје публикације 21.615·22 круне, а укупан јој је расход износио: 62.991·15 кр. — У прошлој години Академија је издала три књиге *Рада* (145., 146 и 147. две књиге Monumenta, једну свеску *Речника*, једну књ: *Грађе за повјест књижевности хрватске,* две свеске *Зборника за народни живот и обичаје Јужних Славена* и један *Летопис*. Све ове публикације даје Академија за 20 круна у претплати, и у 1901. години имала је свега 118 претплатника, од којих су већином (73) гимназије, надлештва, библиотеке, општине и читаонице.

НЕКРОЛОЗИ

† **Др. Јован Николић.** — 16. прошлога месеца умро је у Задру у 81. години Јован Николић. Покојни Јован Николић спада међу најстарије талијанске преводиоце српских народних песама. Он је своје преводе штампао по разним талијанским листовима, а највише у задарском „Il Nazionale". Године 1894. штампао је у Задру збирку преведених народних песама под натписом Canti popolari serbi. Ове преводе пропратио је кратким предговором о српској народној поезији и о Вуку Караџићу. У тој збирци има 35 песама, које су подељене у два циклуса: у првом има 6 песама о Косовском боју, а у другом, поред разних песама, има их 19 о Краљевићу Марку. Превод је у главноме добро успео. — Поред тога, пок. Николић превео је *Балканску Царицу* Кнеза Николе и *Горски Вијенац* Његошев, који се сада и штампа. — Покојни Николић био је судски чиновник у пенсији. Бог да га прости!

НАША РЕЧ

ПОВОДОМ НЕСРЕЋНИХ ДОГАЂАЈА У ЗАГРЕБУ

Жалосни догађаји, који су се последњих дана одиграли у главном граду Хрватске, немило коснуше и увредише све Србе. Они ничим оправдани, они не небратски него варварски напади на живот и имовину Срба, нису само дали доказа о хрватској застрањености, него су бацили тамну сенку на хрватски културни живот, а нама Србима поставили озбиљно питање: смемо ли и даље са Хрватима? И братство има својих граница, па пређу ли се оне, као што их у овој прилици несрећно пређоше Хрвати и када се према Србима показаше као најгори вандали, тада изумиру сви осећаји. Најтежа је и најдубља рана коју брат задаје.

Уредништво „Кола“, које је искрено неговало братску љубав са Хрватима, нема довољно речи којима би достојно осудило заслепљеност Хрвата, тим пре што се бес хрватски, пошто је секиром и угарком у руци рушио крваво стечену српску имовину, није знао зауставити ни пред највећом светињом — српском школом.

Али се уредништво „Кола“ још нада, да ће се, и ако су се до сада мање више готово сви Хрвати показивали солидарни у нападу на Србе, и у последњем тренутку, а ово је заиста дванаести час српског стрпљења, наћи мисаоних Хрвата који ће знати оценити свој положај, који ће се сетити шта су све Срби урадили и колико су жртава поднели за политички и културни напредак Хрватске и Хрвата, и који ће размислити о створеној ситуацији и о недогледним последицама вређања Срба, па да ће — велимо — *у свом сопственом интересу* не само осудити ово недело, него да ће искрено настати да Србима, братским мелемом, залече ове незаслужене али тешке ране, чији бол осећају сви Срби ма где они били.

Уредништво „Кола“

Одговорни уредник: Дан. А. Живаљевић ШТАМПАРИЈА П. ЋУРЧИЋА

КОЛО

КЊИЖЕВНИ И НАУЧНИ ЛИСТ

1902. КЊИГА IV СВЕСКА 6. 16. СЕПТЕМБРА

ТАШУЛА

ПРИЧА ИЗ ПРОШЛОСТИ

НАПИСАО

Бранислав Ђ. Нушић

X

(Наставак)

Сутра зором успе се караван уз Петрину, те Саби-ханумини дворови, у којима је она до сад усамљена јадовала јаде, посташе сад живи и пуни становника. Ту Саби-ханума, ту Ташула а њихов господар Џеладин-бег ено га на путу. Јутрос још, док звезде нису утрнуле, кренуо је низ Дрим те кроз Малесију да се дохвати Дукађина и слегне у скадарску равницу.

Како је ту војску дугим погледом пратила Ташула и пратећи је колико је пута узданула, погледајући на високо минаре Имарет-џамије, крај које лежи онај мали и сузама толико заливени гроб. Охрид је незаштићен; на Охрид може сваког дана наићи непријатељска војска великог везира, и Ташула не сме да слази доле да обиђе и походи гроб.

Прошао је тако и дан и два и три, па је минула читава хавта а Тушула би свако јутро села на чардак и, мутним од суза погледом тражила међ кућама охридским Имарет-џамију а под њом оно место, ону свежу хумку која крије њен грех.

А кад прође недеља дана, затутња земља под Сариђолом и зацрнише се обале језерске од Галичице па до Леге. То је војска великог везира пробила из Девола преко Сухе горе те избила на охридско језеро.

Задрхтала је земља под војском; пред њом је одио страх и трепет а за њом остајао пламен и крв. То је сам главом велики везир који је из Стамбола кренуо да се понесе са Бушатлијом и његовим савезницима, јер је Шкодра-пашин бес чак и Стамболу попретио.

Задрхтали су и становници Петринских дворова; на пенџере

су спустили капке; на оџацима погасили ватре а сабили се сви у Саби-ханумину одају те недишући гледају кроз решетке, кад ће се војска кренути на Охрид а када Охрид планути огњем.

А како се изненадише кад војска место преко језера узе да се пење Удунишчом, заобиђе и Охрид и Стругу а удари под Мокром па сађе код Ђура на Шкумбу а отуд ће преко Елбасана на Скадар. Охрид слободан, Охрид војска није прегазила; Ташула може мирно саћи и седети у својим богатим дворовима и обилазити свој гроб, своју утеху.

А војска је Решид-пашина одила све брже и све даље, док није избила на море те с те стране, прве ноћи још по доласку, заузе Тарабош планину да отуд напери своје топове у скадарску чаршију. И сутра дан, тек што месец паде у сиње море а са Тарабоша груну први топ Решад-пашин, те паде ђуле у сред калета скадарског да дâ абер Мустафиној војсци е је настао крвави дан. Алакнуше Маћани, Дибрани, Дукађинци и Малисорци и све што се сабрало у Скадарске зидине; рипуца отуд дуга шишана али је Тарабаш висок а шишана лагана. Наиђоше и каици на Скадарско језеро, у којима сѐ спустише јуначки Хоти и Кастрати своме господару у помоћ; али их ђуле са Тарабоша подави а мутно Скадарско језеро закрвави.

Читав дан се водила борба; читав дан се домишљао Мустафа Шкодра паша, како ли ће да досади непријатељу. који се попео на високи Тарабаш а увече, легоше уморне војске да сутра дан наставе очајну борбу, у којој ће Мустафа пасти и предати се а лепи Скадар планути огњем од топовских ђулади.

Још ту ноћ зовну Мустафа-Шкодра паша к себи Џеладин-бега. Седоше брижни обојица на шиљте и отпоче дуг и опширан разговор.

— Ја немам где — рече Мустафа-паша. — Сутра ћу још покушати да испаднем из града те да јуришам на Тарабош. Али ми је слаба вајда и слаба нада. Тукао сам се ја и до сад са царском војском, пела се она и до сад на Тарабош, али ми није досадила као овај пут. Ово је први пут што у наше планине донеше топове и узнеше на Тарабош; њиховој се сили не може ханџаром одупрети!...

— Тако је — додаје брижно Џеладин-бег и тихо спушта зрно по зрно на ћилибарској бројаници, одбројавајући сваки декик који скраћује ноћ и ускорава зору.

— Него — настави Мустафа-паша — хтео сам да ти кажем нешто, беже. Твоја ми је помоћ требала и дао си ми је, хвала ти; твој ми је дослук требао и понудио си ми га, хвала ти; а твој ми живот не треба. Што ћу се сутра борити, нећу се борити да побе-

дим нити победити могу; бориһу се да погинем, бориһу се ради имена мога и р'за. Па што ћеш ми ти онда; твој Охрид нису прегазили и неће га прегазити; твоје хареме нису растурили; твоје богаство крај тебе је, у ћемеру твоме и у бисагама твојим. Ти ми сам рече да си све твоје благо понео собом...

— Јесам, паша — одговори брижно Џеладин-бег.

— Е па, немој гинути! Даћу ти људе који ће те провести ноћас кроз војску те иди твоме Охриду...

— Не дао Бог, паша, зар да те оставим.

— Не остављаш ме ти, оставио ме је Алах, беже.

— И онда, зар се Решид-пашина војска неће при повратку увратити на Охрид; зар се он неће и мени осветити за ово што сам сад уз-а-те?

— Неће -- рече одлучно Бушатлија. — Цару је доста моја глава.

Џеладин-бег превуче руком преко браде и дубоко се замисли.

— Ти премишљаш, беже?

— Ако ми дајеш изин; ако мислиш да ти сутра нећу ваљати а ја велим нешто друго да чиним — поче мирно бег.

— А шта?

— Ако се могу каиком да спустим Бојаном у море а после морем да саһем у Јегипат Мехмед Алији, те да отуд ратујем са Султаном, ја бих ишао. Мени мира са Султаном нема; Мехмед Алији треба блага да може војну свршити; ја му не водим војску али у мојим ћемерима и у мојим бисагама све је благо моје а то је благо силно и големо; издраниће њиме Алија војску и годину и две дана, те ћемо те, пашо, осветити.

— Алах нека вам је на помоћи! — ускликну паша а та га мисао да буде освећен, загреја. Он одмах затапша шакама те уђе једно момче.

— Зови ми Кастрата Тутовића.

Докле нађоше Тутовића из племена Кастрата, Џеладин-бег и Шкодра-паша наставише разговор. Шкодра-паша и сам донесе те даде Џеладин-бегу неколико ћеса све жежена злата те да и он, умирући, помогне оне који ће га осветити. Тако се набра у Џеладин-бега блага колико не може један човек понети.

А кад уђе Тутовић, паша му се окрете:

— Тутовићу, ти познајеш све каикџије. Познајеш ли, ко би међ њима био шахин, те бега ноћас превео Бојаном да га везирова војска не опази и за тим низ море спустио све до Јеђипта.

Тутовић се забрину кад чу колики је то пут.

— Далек пут, господару, и туђе стране; зар би знале наше каикџије дотле да возе?

— Па нека и не возе? не мислим ја да они возе до Јеђипта; нека однесу само бега здрава до Драча а отуд ће он ласно наћи друге. Знаш ли, Тутовићу, ко би био кадар?

— Латини, господару.

— Знаш ли људе?

— Знам их.

— Иди па спреми све што треба. Нека се напуни каик раном, нека буде готово; каик нека се увезе у Дрим, иза Куршумли-џамије под Табак-махалом; отуда ће лакше поћи неопажен. За један сахат све нек буде аз'р!

И кроз један сахат, кад месец зађе за густе облаке, отисну се један велики чамац са Дримове обале и навезе у Бојану, те лагано готово нечујно удараху весла док се не дохватише Оботи а тад заронише четири весла и потегоше силно, те кад прва зора зазори и први је везиров топ са Тарабоша огласи, чамац улеже у сиње море и наже југу.

Али барка не доплови до Драча; нити однесе донде Џеладин-бега да се отуд спусти у Јеђипат. Силно је благо што га је собом понео а Латини нису поуздани људи. Кад су се вратили у Скадар, причали су да је Џеладин-бег умро на путу али је свако знао, да су њега жива прогутали вали Јадранског мора а да су благо разделили они, који су га зато и бацили у море. (Свршиће се)

СЕЉАНЧИЦЕ

ЊИХ ДВОЈЕ

Бре Јано, Јано ле;
Бре, цуро, ђаволе!
Спремаш ли дарове...
За моје сватове
Пешкире свилене?
Клечаш ли ћилиме;
Ћилиме шарене,
За тебе, за мене?
Спремаш ли јаглуке
И бошчалуке?
Бре Јано, Јано ле,
Бре, цуро, ђаволе!

Драгане, Драгоше,
Милости, Милоше,
Не брини за мене,
За рубе свилене,
Све ново готово;
Готово још лане:
Кошуље саткане
И ситно читмане
Не часи, проси ме;
Проси ме, води ме!
Драгане, Драгоше,
Милости, Милоше!

ПОД ОНОМ ЈЕЛОМ ЗЕЛЕНОМ...

Под оном јелом зеленом
Ева коња врана седлана;
За танку јелу везана.
Златне им токе сијају —
Кога ли оно чекају?

Ко миче, ко се примиче...
Низ поље дуго, широко?...
Намакô шешир на око,
Коње за узде дохвати. —
Шта ће му хати крилати?...

Оно је момче са села;
Из нека села далека.
Кренуо цуру да проси:
Једног ће хата за себе,
Другог дарове да носи.

ВРАГОЛАН

Ја посејах конопљице
Један дан;
Прикраде се младо момче
Враголан
Сутра дан:
Па посеја по конопљи
Ситан лан!

Изникоше конопљице
Дан по дан;
И међ њима и по њима
Ситан лан —
Дан по дан...
Навраћа се младо момче
Враголан.

Опази га мајка моја
Један дан:
Па почупа струк до струка
Ситан лан —
Дан по дан...
С места преста да долази
Враголан.

ЗНАМЕНИТА МЕСТА
ОКО КОПАОНИКА

— Д-р Сима Тројановић —

(Наставак)

По историским подацима прикупљеним од Јиречека, највећа варош у родном пределу Копаоника била је у средњем веку. Трепча Ту сеђаше кефалија као заступник земаљског господара. Саси беху рудари, а Дубровчани трговци, а међу овима неки и из чувених породица, као: Менце, Сорго, Бабалио, Проданело. Трговина у Трепчи

цветаше у првој половини XV века уз сестринска чувена места: Ново Брдо, Приштину и Рудник. Дубровачки кефалија расправљаше спорове за своје земљаке и у Вучитрну. Поред Дубровчана ту живљаху и Сплећани. Пошто у Трепчи беше и златара ваљда је неки новац кован. За време бесних турских напада, Срби пренеше у Трепчу ћивот и моћи краља Милутина, који дотле лежаше у манастиру Бањском, па год. 1450 кад се не осећаху сигурни однесоше тело краљево у Софију, где и сад лежи. Турци је освојише кад и Ново Брдо, 1455 године. Још године 1685 бејаше овде хришћанских рудара с омањим мајданима, па и тај последњи одблесак старе радиности на брзо утрну[1].

Негдашна варош Трепча,[2] сад је потпуно рушевина, налази се на једној планинској благој коси северо-источно од Вучитрна, свуда наоколо брдима затворена. Све су куће до темеља порушене, а од богомоља одржале су се две цркве у Трговишту, и то још доста добро (само што су без кровова), па се једној чак и живопис распознаје. Једна чиста ледина у Трепчи зове се *„Стани Трг“*[3] а неки рекну само *„трг“* или *„трговиште“*. Стани трг, као што је већ раније указано, био је саставни део вароши, па је свакојако и тај размак до искраја био негда кућама и магазама испуњен. Стани трг је на истом Трепчанском потоку, који и кроз варош протиче, а улева се у Ибар. Трећа црква била је више Трепче, али је сад до темеља оборена. Од грађевина одржала се још доста добро и једна џамија, као неми сведок и доцнијег, мусломанског становништва.

Трепча је заузимала простор од прилике као сада Брус, и то рачунајући по кућиштима, који као брежуљци вире из ледине. Извесно је у то време поред тврђих грађевина, и многих на набој, било највише брвнара, које су освојачи и непогода до земље збрисали, а јапија брзо иструну, те не оста никакав видан знак старих домова. Према томе, археолошким испитивањем не може се лако утврдити негдашња права величина вароши. Ипак не подлежи никаквој сумњи да је Трепча знатно већа била од Ливађа.

Од воћака по баштама одржала се само још по која крушка и понегде из корова помаљају се још овде онде бокори шимшира, одлика старосрбијанских и македонских вртова, иначе се по опалим

---

[1] Jireček, l. c. 54.

[2] У српским картама Трепча је забележена код Ј. Мишковића уз књигу „О боју на Косову“ и код д-р Ј. Цвијића у другом издању Краљевине Србије. На аустријској војној карти географског института, размера 1 : 200.000, нема Трпче.

[3] Вучитрнци објашњавају да *„стани“* значи *„стални“* и да они то увек тако разумеју. Погрешно је, што неки објашњавају да је то „стари“ трг.

зидинама улесио бршљан а градине и улице зарасле су у непреходан коров. Место варошког жагора и песме сад совуљаге кукају и блеје стада арнаутска, који су се свуд наоколо населили па и у селу Забрђу, идући Копаонику, где се виде много рупе, одакле је руда вађена, стари путови показују да је после колима сношена у Трепчу. Ето како чемерно изгледа славна Трепча, где се негда стотине вредних посленика журило на рад, где су се стицали трговци из далека, са сува и с мора... Сад у Трепчи нема ни једне живе душе, а по причању Јарга Ћамиловића, угледног српског трговца из Вучитрна, и Срби и Турци, по предању, утекли су из Трепче, па и Ћамиловића породица. за време, како он вели, „немачких ратова“.

Уз аустриско-турско ратовање 1689 до 1690. г. Срби су били на страни аустриској и већину су убојне силе сами сачињавали, али, по несрећном исходу беху напуштени од свакога, те се свет разби и изгуби компас. Много се света нашег тада с „немачком“ војском повлачило прêко, да се спасе од гневи и јарости турске. Тада беше и знаменита сеоба Срба у Мађарску године 1690, која се и после неколико година продужавала.[1]

Ја нисам историчар да трагам пропаст Трепче тачно у годину, али узгред ми долази да поверујем да се десила или год 1689 или 1690, јер и у једном нашем летопису (Гласник XXXIV) стоји како је горко процатио српски народ после овога рата, како су деца и жене „поробљене“, народ исечен, Татари опљачкали имаовину и вароши: Призрен, Ђаковицу, Пећ, Бјелопоље, *Вучитрн*, Косово, Мораву па до Новог Пазара. Чак летописац кука да се више уништавало и убијало него ли за времена Мурата и Бајазита и „зверообразног“ Селима. Нико од Срба не оста сем оних који у гудуре утекоше или се упутише у немачку земљу.

Пошто је, по летописцу, у овом рату страдао Вучитрн, највероватније је да је исте године пропала и Трепча, која је једва два часа пешачког хода удаљена од Вучитрна. И у турско-аустриској кампањи 1737—1709 ћесаровцима су били добегли многи добрвољци из Старе Србије, Албаније и Херцеговине, а у том времену дешава се и сеоба патријарха Арсенија Шакабенде.

Од великог је интереса, што у једном акту аустриског конзула Милешика, који је из Дубровника око 1770 год. писао, стоји: „Tria magnifica templa, guae nuncupantur de Trepcie, quorum proximus ager ob argenti fodinas ad modum uberes magnam habet nominis celebritatem“ (Iir. 54). Из овога прво излази да су у Трепчи постојала

[1] Одломци из историје Београда од пок. ђенерала К. С. Протића. Годишњица Н. Чупића кн. VI, стр. 169.

три красна храма, који се и сад распознају. Други се закључак из Милешићеве службене доставе може да изведе да је Трепча и око године 1770 постајала и још са сребороносних поља на гласу била. Али, да ли је године 1770 постојала Трепча још с целокупним старим становништвом тешко је замислити, ма да су рудници још могли да раде.

У средњем веку слављена је и *Бањска*[1], где се помиње српски јунак по народној песми:

„Нетко бјеше Страхинићу бане,
Бјеше бане у маленој Бањској,
У маленој Бањској крај Косова"

То је Бањска између Митровице и Новог Пазара, у којој је краљ Милутин зидао цркву Св. Стевану, чије „злато и ресавско писание не обрјетает се нигдеже" (по Шафарику).

Из садашњег села Липљана које лежи на сред Косова, на железници из Скопља за Митровицу, иде се путем у *Јањево*, које лежи југо-источно од Грачанице, а на западу Косова Поља. И овде је било сребрних и златних рудника, у којима су Латини радили. Јањево сад броји око 2.000 душа. Јањевци говоре на дому српски, ма да им је понекад арбанашки свећеник свој језик наметао као што чине хоџе са мухамеданским Србима Торбешима око Шар-планине, иначе се они труде и успевају да им свећеник буде Србин из Далмације. Пошто су Јањевци католици православни их из околине зову „Латинима".[2] Они су очували последњи одсјај негдашње живе металне индустрије целог Ново-брдског рудника. Од месинга праве кандила, светњаке, гривне, медењаке, кафене кашичице, које умеју и да посребравају, и т. д. Пре су израђивали умаказе, зеитинице, токе, наките и разне друге ствари. Те своје израђевине продају и сад непрестано на сајмовима по Србији, Бугарској и Влашкој. У последње време тргују и с ђинђувама, куповним цвећем и другим дрангулијама. По Хану[3] су негда путовали ради трговине и на југ кроз целу Маћедонију до Солуна, али су отуда већ пре 1860. год. потиснути сличним фабрикатима, унесеним с мора. Још тада су фратори почели одвраћати Јањевце од металургије и упућивати их на земљорадњу.

(Свршиће се)

[1] По Мити Ракићу, Из Нове Србије. Отаџбина IV год.

[2] J. G. v. Hahn, Reise von Belgrad nach Salonik 8[1].

[3] Интересно је како хрватски поп Јукић (Bos. Prijatelj, sv. III, 84) вели за Јањевце „има их до 300 кућа, којих су половица католици, говоре *босански*, а себе „*Хрватима*" називљу.

НЕПРИЛИКА

ПРИПОВЕТКА ИЗ СЕОСКОГ ЖИВОТА

од

Јанка М. Веселиновића

VI (Наставак)

Прођоше некакве три године у тако лепом животу њиховом. И навикоше се да једно другом умаштају и чине, па то готово пређе у крв као да су од постанка свога тако чинили. Њој би било необично кад он у своје обично време не би био код куће него се гдегод задржао. Наједанпут би се узнемирила, више не би радила започетог посла, бар га не би радила пажљиво, него би сваки час истрчавала на капију и погледала. Кад би га видела разведрило би јој се лице, притрчала би му руци и запитала:

— Где си?!

То питање беше узвик радости, он га је и разумео и осетио.

— Мало се задржах с попом.

— Ја сам, Бога ми, свашта мислила. Видим, сунце се смирило а тебе нема. То није твој обичај, па ми незгодно. Хајде у кућу, ено чека вечера

Па би узела његов штап и однела те оставила на место, а њему би принела бакарни лавор с пуним кутлом воде да руке опере. Пошто би он по своме обичају опрао руке и обрисао, прекрстио би се и пришао пуној трпези где би вечерао и проћаскао.

Па и ако је све ту, и ако им живот заиста беше тако леп, опет је Петра обузимала нека неодољива сета која му је главу обарала, и која га је гонила од људи, да му не сметају, и од његове младе жене, да је не би смотрила.

Кад год би се загледао у Марицу и видео њену лепу снагу како се из дана у дан све више развија, њему би чело помркло. Он је слутио нешто страшно, страшније и црње од највећег јада што га човек у веку дочекивати може. А та слутња његова није била пуста, без разлога, Осећао је он како га лагано нестаје како га почиње јести и радост као жалост, онако исто као што пролетњи снег једе и земља и сунце. Он је осетио како му снага малаксава и како са сваким даном, који мине, нестане и једног делића од његове снаге.

А међутим она како који дан све снажнија. Кад ветрић понекад заћарлије и уздигне њен бели убрадач, видео би старац тада

онај снажни врат пун дражи и свежине, а машта би му створила оне обле груди пуне даха, и једре мишице пуне моћи и живота. Тада би клопула његова седа глава, тада би се пољуљала вера у памет и искуство које имађаше, и он би тужно уздахнуо:

— Шта је ту вајде од памети!

Свесан је био потпуно свога греха. Сад је тек јасно увидео разлику између његових 60 и њезиних 20 година и није само слутио него је и очекивао несрећу која мора наступити.

Кад би се склонио у какав кутак, где га нико не види и не чује, тада би запливао у те црне мисли, које му се натураху, па би чисто памет губио....

Али то беше опет јака природа. Отргао би се тога, вратио се кући па би опљарио по дворишту радећи штогод и тешећи себе.

— Шта је? Па ја још могу радити! Ево, ову ћу главњу пренети онде.

И докопа главњу, напрегне се, дигне је на раме и пренесе. И онда, као утопљеник за сламку, ухвати се за то.

— Па ја још нисам клонуо! Још ја имам снаге и моћи! Не знам само који ми је ђаво те се по неки пут уленим! Ево онај ћу камен склонити онамо под крај. Шта ће ми ту на сред дворишта!

И запео би снагом опет те дигао камен и однео чак на крај дворишта.

И тако би успремао, рашчишћавао храбрећи се и куражећи.

— Не треба се плашити ничега! Кад човек сам изгуби веру у се, онда му је нико више не даде! А што да губим веру? Још могу радити, још могу јести. Памет ми је Бог дао и додржао — хвала му! — па што сам клонуо шта ми је?

И тад би, онако знојава чела, али светла ока ушао у кућу где би затекао Марицу за разбојем.

— Шта ти радиш? — питала би га она.

— Мало рашчишћавам по авлији и прегледам алатке, а ти?

— Ја, ето, ткам.

— Ако, ако.

— Да ниси гладан?

— Могао би се мало презалогајити.

— Хоћеш мало сува меса?

— Могу.

Она би се дигла и принела би му на чистом тањиру и орибаној као смиље синијици сува меса и парче погаче. Он би појео неколико залогаја, наравно и њу понудивши што би она за његову љубав прихватила.

— Хоћеш вина?

— Хоћу.

Она би отрчала у подрум и донела пуну водену чашу и прислужила му.

— Е, ово ми је слатко! — рече он.

— Да не поквариш ручак.

— Јок! Хоћеш ли мало?

— Хоћу за твоју љубав.

— А зар се теби не пије?

— Никад ми срце вина није заискало. Ја се најслађе воде напијем.

У тај мах уђе у собу Јевтина снаха с малим дететом, од три године на руци. Приђе Петру руци па рече детету.

— Де, и ти пољуби.

Дете пољуби. Беше то леп малишан, плав, бистра, великог ока и гледаше Петру право у очи. Он га повуче мало за нос а дете се насмеја. Марица му пружи руке а оно из материних руку право њој. Она узе љубити малишана и тепати му.

Петра нешто ледну па да не би Марица то смотрила, он изиђе из собе.

Кад је о ручку запита што јој је Смиља (тако беше име Јевтиној снаји) долазила, она рече:

— Тражила ми неки препочетак. Ала сам се насмејала с оним малим. Је ли да је лепо дете?

Он климну главом, немајући куражи да одговори.

— И ја бих волела да имам онако дете. Је ли, збиља, што ми немамо деце?

Први пут он не одговори на њено питање. Чега се бојао не убоја се.

VI

Међутим, то прође онако као ветар што прође не оставивши трага за собом. Она и не примети забуне његове, али њему преседе све. Више не иде у двориште да подиже главње и куша жену, него иде у воћњак да се најада. Сад је видео да је Марица дошла на право питање и увиде да је то збиља и једно питање од којега му живот зависи.

Далеко заблудеше мисли његове. Ту он просу сав жуч и јед на све. Криви му беху родитељи што га млада оженише Симоном за коју није никада марио; крива му беше покојна Симона што није раније умрла те му се склонила с пута док је био млађи и

приличнији за женидбу. Крив му беше усуд што му додели таку судбину у којој је патио до дубоке старости због другога, а сад, на измаку живота због себе....

Наљути се на Марицу.

— Дете! „И ја бих волела да имам онако дете“! А што ће јој? Шта би она с дететом? И шта је мислила она питајући ме: „Је ли збиља зашто ми немамо деце“?

И напреже мисао да га сети да у томе њеноме питању није било злобе или пакости....

Нешто се мора чинити, али шта? Шта могу ја ту сад?... Да је да се отме, да се купи, да се одкуд набави, све бих учинио; али.... ту је све свршено!...

Седе на земљу. Над њим, око њега дан, светао, чист; небо без облака, зрак провидан, све прелева животом — а у његовој души мрак и бол и очајање....

Дође му нека дивљина у душу ускипе гневом на помисао да Марица може ипак децу имати. Стиште песнице толико да му нокти упадаху у месо.

— Ја ћу је убити! — рече пригушено од једа. — На парчета ћу је сећи! — Само нек покуша... шта да покуша — нека помисли само! Сто Богова да је бране, одбранити је неће! Сто анђела да моле за њу, измолити је неће! Зар сам ја мало њојзи учинио! Ја сам је наранио и одео, ја сам за њу учинио колико ни за кога па чак ни за себе нисам! Нека помисли само! Ја ћу јој мисао сазнати, не може она од мене сакрити!...

Па се онако помаман диже и пође у кућу, али се наједанпут предомисли па се врати натраг. Удари воћем, спусти се у јаругу, испе се на брег, и то све без штапа, који не беше ни понео. Сретао је људе и пролазио мимо њих ни Бога им не назвавши. Насела му крв на очи па никог и невиђаше. Црна мисао од које је бегао, беше се скаменила и легла на душу па он бежи од ње а вуче је са собом.

— Петре! О Петре! — викну га неко.

Он се трже и окрете. Беше то његов стари друг и комшија Јевта.

— Куд си пошао?

Он збуњено промуца.

— О-овамо....

— Куда?

— У ливаду.

— Шта ћеш тамо?

— Чуо сам да је нека марва била у котару.

— Није. Ја сам отоич онуда прошао. Ко ти је то рекао?

— Рекоше ми....

— Шта је теби? Ти некако чудно изгледаш!

— Није ми ништа.

— Опрости; али мени се чини. Блед си, па су ти очи закрвављене....

Он се на силу насмеја.

— Мора да си обневидео — рече.

— Може бити. Али да теби нису све козе на броју, то видим добро. Што си без штапа?

— Кад чух ја потрчах, па ни штапа не узех — рече он.

Али је видео врло добро да му Јевта не верује.

— Па хајде, ако хоћеш, можемо заједно до ливаде. Ја идох до суднице да потражим кмета, па га нема, а нема никога те се вратих. Могу ти правити друштво.

И тако се кретоше. Њега гнев попушташе. Јевта му исприча како је сад прошао поред Живојиновића куће где је нагазио на читав џумбус

— Какав џумбус? — упита он видећи да Јевта заподева разговор.

— Побиле се жене међу собом па пљешти!

— Око чега?

— Око деце. Завадила се деца па се због њих позавађаше и матере. Па не можеш, море, да их измириш!

И ту Јевта окрете причати цео догађај са свима ситницама. Али кад виде да то све не мођаше Петра разговорити, он га запита.

— Море, је си ли ти здрав?

— Право да ти кажем — нисам. Глава ме боли и нека ме ватра обузима, па сам зато изишао да проходам да не бих лежао.

— Па што не кажеш! Онда хајде кући!

— Још мало.

— Како хоћеш; али ја ти не бих саветовао да се јуначиш. Стари смо ми људи. Нама је најмањи назеб доста — заковрнемо очас као ћуре.

А он у дубини душе признаваше ту истину да је стар, да му много не треба, и да је врло брзо готов.

Отидоше до ливаде и обиђоше котар — сено не беше ни дирнуто. Онда се вратише кући.

Чим је видео Марицу опет се разгали. Оно њено честито лице, оно лепо црно око што онако мирно по̀гле̄да, ули му на ново веру,

па се чудио себи како је могао мало час поверовати да је у ње било пакости.

И тога вечера опет је питаше да ли га воли. А она му одговори обичним одговором. Заусти да упита да ли би волела више њега или дете да има, али не смеде. Слутио је њезин одговор, па је више волео да самог себе лаже.

(Наставиће се)

СУМЊА

Пастири су неки, драга,
Пришли јутрос у наш крај,
И са стадом прекрилили
Шуму и зелени гај!

Хлад нам онај преотели
Код извора студеног,
И сад тамо играју се
Испод раста гранатог!

Да идемо и ми к њима,
Нашем месту миљеном,
Али ја се нешто бојим
У том друштву незнаном.

Останимо ми за сутра,
Кад се то разиђе све,
Па будимо вазда тамо —
Само данас, данас, не!

Сокољанин

МАРКО ВАЛЕРИЈЕ МАРЦИЈАЛ

РИМСКИ ЕПИГРАМАТИСТА

— Д-р Н. Вулић —

(Свршетак)

За хумористу и сатиричара тврдичлук је врло благодарна тема, па је он и нашем Марцијалу пружио богат материјал. Ту је један тврдица који закида од својих уста и мори се глађу, њега један епиграм упоређује с познатим малоазијским краљем Митридатом: као што је овај узимајући редовно отрова успео да му отров није могао шкодити, тако је и он ручавајући увек бедно постигао да не може никад да умре од глади. Другога који све вели да ће од сутра почети да живи, пита песник кад ће то сутра једном доћи, колико има до њега, где је оно, где га треба тражити, да се не налази код Парћана можда или код Јермена, и пошто се то сутра може да купи. „Та и данас — завршује он — живети, већ је доцкан; онај је паметан, који је живео јуче“. Тврд пријатељ нарочито је за осуду. Каква срамота на пример од овога: има пуну кућу хаљина, да му се од њих шарени као брег Хибла, кад се у пролеће разлете пчеле

да беру мед и могао би оденути читав један кварт, а допушта да му пријатељ цвокоће у танком оделу од зиме. Барем кад би тиме што би му дао коју хаљину себе штетио, али он штети само мољце! Или од овога другога: он носи хаљине од најфиније вуне, а његов пријатељ иде у оделу скинутом с лутке којом су дражили бика у амфитеатру, те га је свега исцепао; он има столове од лимуновог дрвета и слонове кости, а пријатељев је сто од букве и мора се подупирати комадићем цигле; он има за ручак фину рибу грдне величине у чинији украшеној златом, а пријатељ обичне ракове у здели од иловаче, и т. д. И што је најгоре, тај човек без престанка понавља грчку изреку „у пријатељâ је све заједничко“! Неки опет Кален имао је до скора непуна два милијуна гроша и био је тако галантан и кављер, да су му сви пријатељи желели да има десет милијуна. Чује Бог те жеље и услиша их. Али Кален, баш као да је изгубио, оно што је добио, постане страшан цициja. За ту промену Марцијал му жели сто милијуна, јер би он, кад би имао толико умро од глади. Врло су занимљива два идућа егземплара. Један вечито има нешто да оправља на својој кући: час меће нове прагове, час удара друге браве, сад оправља ове а сад оне прозоре, само да би могао да каже пријатељу који га моли за какав зајам: „Градим“. Други, чим сазна да је његов стари познаник купио штогод, уплаши се да не потражи од њега новаца, те почне да мрмља за себе, али тако да га пријатељ чује: „Толико и толико дугујем том и том, толико и толико том и том, и т. д., а у каси немам ни паре“. Доиста фине стратагеме!

Погледајмо сад ову још интересантнију групу. То је читава мала изложба од карактера. Фин човек: Он кицошки чешља косу, увек је напарфимиран, певуши фриволне мисирске и шпанске песмице, прави грацијозне покрете рукама, по цео дан проводи међу женама и увек има по неком нешто да шапуће на ухо, វаздан прима и ваздан пише љубавна писма, чува се да се не очеше о рукав свога суседа, зна коју ко воли, трчи по гозбама, добро познаје генеалогију чувених коња. Тајанствени: Шапуће увек на ухо, кад хоће нешто да каже, шапуће и ако то цео свет сме да зна; смеје се, шали се, грди, плаче, пева, деје свој суд, све на ухо, чак и ћути, па каткад и цара хвали на ухо. Страсни старинар: Мука човека ухвати, кад стане да излаже радослов својих сребрних судова. Овај му је пехар био на столу Лаомедонта, оца Пријамова, с овим кратером се тукао кентаур Рет у боју између кентаурâ и лапитâ (и зато је ево оштећен овде), ово је опет чувени двоструки пехар старог Нестора и голуба на њему ислизала је његова рука, овај даље пехар, то је онај пехар

из кога је Ахил послужио вином Ајакса, Одисеја и Феникса, кад су му дошли у госте, а из ове чаше је напила Дидона Битији на банкету што је дала у част Енеји. Хвалисави богаташ: Сваки дан прича познаницима: овај му је дужан толико и толико, онај толико и толико, онај трећи двапут више, и т. д.; има од кирије од кућа тај и тај приход, а од пољског имања тај и тај, на послетку, стока му доноси толику и толику суму. То су они чули већ толико пута, да знају боље него како им је име. Закерало: Нико није у стању да га задовољи. Може човек на пример бити тиши, поштенији, љубазнији, правичнији, речитији, духовитији, него не знам ко он ће му опет наћи замерку. Добротвор који не ради по оном: да не зна левица шта даје десница. Њему је посвећен овај епиграм: „Ја се увек сећам и увек ћу памтити добра што си ми учинио. Па зашто, Постуме, онда ћутим? Зато што ти говориш. Кад год почнем неком да причам о твојим доброчинствима, он одмах узвикне: „Казао ми је већ он то сам“. За по неке ствари много су двојица: за ову ствар довољан је један: ако хоћеш да ја говорим, онда ти ћути. Веруј ми, Постуме, многа велика доброчинства постају сасвим незнатна услед брбљивости оног који их чини“. Ту је, даље, један који има болест да иде по финим дућанима, али само да разгледа еспап, а не и да купује. Он најпре дуго шврља поред тих радња, па онда уђе код трговца који ради са женскињем и ту очима гута девојчице ретке лепоте. Пошто се је наситио, иде другоме па гледа столове, дижући с њих платно којим су покривени, иште да му се скину с рафова ноге за њих од слонове кости, узима четири пута меру од једне клупе од корњачине коре за шест лица, коју најзад оставља с уздахом да није за његов сто. Онда консултира свој нос, да ли неке тучне ствари миришу на Коринат[1], критикује чак и Поликлетове[2] статуе, жали се што на једном пехару од кристала има једна пегица, и одвоји на страну десет судова од муре. После посматра старинске пехаре и тражи да нема међу њима који од Ментора, броји смарагде опточене златом и скупоцене обоце који звецкају госпођама на снежном уху, гледа јесу ли сардоникси прави и цењка се за крупне јасписе. Напослетку, кад дође време ручку, он се уморан креће кући и онда купи — за двадесет пара два крчага и сам их понесе. Представљене су и обе стране из лова на наследство. Сви ловци нису једнаки, једни се препоручују поклонима (поклони на удици), други притворством, као на пример онај Лупо који саветује Урбику нека гледа да постане отац (али нека каже само Урбикова жена да је

[1] Тучне ствари рађене у Коринту биле су на гласу.

[2] Чувени грчки вајар.

бремена: он ће одмах пребледети као смрт). Него и они наиђу по неки пут на мајстора, који уме да се користи њиховом жељом и да их експлоатише. Тонгило се прави као да га сваки трећи дан хвата грозница. Зашто? На тај начин он разапиње мрежу дебелим дроздовима и баца удицу финим рибама; тако он долази до фалериског и цекубанског вина. Он је у ствари само гладан и жедан, али кандидати за његово наследство мисле да је одиста болестан и похитају с понудама.

Једна од најзнатнијих тема у Марцијала зацело је ручак за туђим столом. Каква је то велика несрећа за по неког ручати код куће, показује нам Селије. Чело му је страшно наоблачено, лице тужно, претужно, нос му се толико отромбољио да допире готово до земље, грува се песницом у прса и чупа косу. Ви мислите да му је умро који од драгих, или да је претрпео какав велики губитак; али није: живи су му и жена и оба детета (и Бог их дуго поживео!), и брат и пријатељи, нити му је што пропало. Знате зашто је тако убијен? Што мора ручати код куће! Зато он не пропушта ништа учинити, да би избегао такву несрећу. Кад се приближи време ручку, а њега нико није позвао к себи, Боже! како се он разлети по вароши, не би ли се намерио на ког познаника који ће га повести да с њим руча. Он трчи од једног живљег места к другом, свраћа у четири купатила и купа се у свакоме небројено пута, на послетку опет одлази на прво место. А средство које употребљава да се препоручи за ручак, то је ласкање. Он на пример, ако што рецитујеш или говориш на суду као бранилац, кличе: „Изврсно! важна ствар! оштроумно! дивота! красно! тако те хоћу!“ „Зарадио си ручак вели — Марцијал — само ћути“. Један други препоручује се опет друкчије. Он има вештину да измисли штогод и да прича то као истину. Он зна на пример о чем већа парћански краљ у свом двору у Парћанској, колико има војске на Рајни и у Сарматији, како гласе писма у којима дачански војвода издаје заповести, да су Римљани ту и ту однели победу, пре него што о том дође глас; колико је пута падала киша у Мисиру, колико је лађа отпловило из Африке, ко ће добити ову или ону награду. „Мани ту твоју вештину — завршује се и овај епиграм — данас ћеш ручати код мене, али под погодбом да не причаш никакве новости“. Човек, који живи за туђим столом и у опште о туђем трошку, дабогме мора често да жртвује своју слободу. Једном таквом обраћа се Марцијал с овим епиграмом: „Хоћеш да будеш слободан? лажеш, ти нећеш то; али, ако хоћеш, можеш то на овај начин да постигнеш. Бићеш слободан, ако не будеш хтео да ручаваш изван куће, ако ћеш моћи да гасиш жеђ је-

фтиним вејским (варош Веја, у ст. Италији) вином, ако ћеш моћи с подсмехом гледати златне судове бедног Цине, бити задовољан с тогом као што је моја и лепојком од два-три гроша, живети у кући у коју мораш погнут да улазиш. Ако имаш толико душевне снаге да можеш тако живети, бићеш слободнији од парћанског краља". Па барем да је ручак увек што особито, али више пута остаје гладан или добива макар шта. „Дао си јуче, — гласи један епиграм — признајем, добру помаду гостима, али ниси изнео ништа за јело. Лепо је то пријатно мирисати и бити гладан! Ко не руча, а маже се помадом, Фабуле, тај ми много личи на мртваца". На једном месту читамо: „Ти мислиш, Зоиче, да сам ја блажен, кад ме позовеш на ручак. Тешко оном кога твој ручак чини срећним; тај треба да руча на арицинском брду, где ручају просјаци". Други пут опет вели Марцијал: „Позиваш ме на ручак од неколико гроша и добро ручаш. Позиваш ли ме, Сексте, да ручам или да ти завидим?" Још горе је, кад госта служе другим, простијим, јелима него домаћина, као што је често бивало с клијентима. Домаћин на пример добије острица из лукринског језера, а гост сиса обичну шкољку која му раскрвави уста; домаћину донесу шампињона, госту печурке које свиње једу; домаћин једе грлицу која се жути као злато од масти, а госту свраку која је цркла у кавезу. Тако, да гост може с правом казати да руча без домаћина, и ако руча с њим. А бива и то, да је ручак изврстан, па опет да не прија. Такви су ручкови што их даје неки Лигурин (име измишљено). Он има страшну слабост да рецитује своје песме. Марцијал познаје више досадних рецитатора, и једном на пример каже: „Зашто завијаш врат вуном, кад хоћеш да рецитујеш? Она би пре требала нашим ушима", али они нису ништа према Лигурину. Њега нико радо не сусреће, и кад дође где, настаје једно опште бежање: свет га се више боји но тигрице којој су уграбили тигриће, гује на највећој припеци. гадне скорпије. Јер чим те ухвати, он почне да ти чита своје стихове. Ти побегнеш у купатило: он ти звони на ухо. Ти у басен: не можеш од њега да пливаш. Пожуриш се на ручак: он с тобом. Стигнеш на ручак: он те гони одатле. Легнеш уморан и заспиш: он те пробуди. Зар то није несносна беда? Па такав је он и кад позове на ручак, зато и не пријају његови ручкови и ако су врсни. Он управо и не зове човека да га почасти, него да му рецитује своје стихове. Ево како се код њега гост проводи. Тек што је оставио ципеле, одмах се уноси једна грдна књига и чита се, док се мезетише. За тим, уз прво јело, долази друга књига, па уз друго трећа и онда редом, четврта и пета. Зато му и каже Марцијал: „Та не-

пријатно би ми било и печење од дивље свиње, кад би ми га служио толико пута. Подај своје песме бакалима за фишеке, иначе ћеш ручавати увек сам код своје куће“, а други пут: „Да ли је Феб доиста побегао са стола Тијестова, не знам, али ја доиста бежим с твога. Он је истина сјајан и пун дивних јела, али, кад ти рецитујеш, све преседа. Немој ми износити деликатесе, као што су печурке, острице и т. д. — само ћути“.

По нека дневна новост, несрећан случај, у опште ситнији догађај, чини се песнику достојан да га забележи. Једна госпођа оставила мужа и побегла с неким младићем. Други добио, па још пред неколико људи, врућ шамар. Пало парче леда с неке грађевине на дете које је туда пролазило, пресекло му врат и, пошто га је убило, растопило се у топлој рани. Где је човек сигуран од смрти, ако и вода може да закоље! Један лав, који је био толико припитомљен да је трпео да га господар бије и да му меће руку у уста, на једанпут, изненада, подивља и растргне два дечка који су у амфитеатру изравњивали земљу испрскану крвљу. Чисто би му човек довикнуо: „крвожедни створе, издајицо, разбојниче, научи од наше вучице[1] да штедиш децу“. На некаквим играма, по обичају, сви су гледаоци, од најнижег до највишег сталежа, као и владалац, у белим хаљинама, само је неки Хорације обучен у црно. На једанпут падне велики снег и Хорације се обрете у белом оделу. Ко је онај тамо што је сео у првом реду, што му се драги камен на руци види чак одавде, што има тогу бељу од снега и лацерну више пута умакану у пурпур, што му коса мирише као да је утрошио на њу цео луђан мириса, што на ногама има ципеле од црвсног сафијана, какве носе сенатори, и на челу пуно фластера? Скини му фластер, па ћеш прочитати (то јест одбегли роб[2]).

На рођендан пријатељ добива честитку. „Веруј ми, — гласи једна — Квинте Овидије, ја волим 1. Април, дан твог рођења, као и 1. Март на који сам се ја родио. Оба су та дана за мене свечана и рачунам их међу најлепше. Један ми је дао живот а други пријатеља. Твој дан, Квинте, дао ми је више“. Кад се ко жени, песник изјављује своју радост и своје жеље. На пример, једанпут читамо: „Клаудија Перегрина, Руфе, удаје се за мог Пуденса: нека је са срећом! Младенци пристају једно за друго као ретки цимет и миришљави нард, или као масичко вино и мед с Химета, они воле

[1] Вучица која је дојила Ромула и Рема.

[2] Одбеглим робовима ударали су на чело жиг F. H. E., што значи fugitivus hic est, одбегли роб. Фластери, што се помињу овде, употребљавани су против главобоље и окобоље, а и као луксуз.

једно друго као што нежна лоза воли брест, или лотос воду, или мирта обалу. Честита богињо слоге, царуј увек у њиховој брачној постељи; Венеро, буди им увек наклоњена. Нека би бог дао да Клаудија воли мужа и кад он остари, а тако и он њу". Неки познаник Регул срећно се избавио опасности да га претрпају рушевине од једне зграде: то је зато, каже песник, што се Усуд побојао његових тужбалица и страшне мржње. Пријатељи и познаници такођер обилазе се овда — онда. Ето на пример, драги Децијан је далеко четири хиљаде корака, често није код куће, а често је дома, али заузет послом, те кажу да је изишао. Зар му не каже песник добро, кад му вели: „Мене не мрзи да идем четири хиљаде корака да бих те видео, али ме мрзи да идем осам хиљада да те не видим". Новије истина станује тако близу, да се може дозвати с песникових прозора, али он је у ствари далеко као да живи негде у Мисиру. „Не могу — вели Марцијал – ни да ручам с њим, ни да га видим или чујем, и у целој вароши нико ми није тако близу и у исто време тако далеко. Морамо се селити даље ја или он. У суседству с Новијем или у истој кући нека станује онај који неће да га види". Посета опет патрону, као и цело у опште подворење које је дуговао клијенат свом покровитељу, врло је непријатна. Зато Марцијал предлаже да му пошље место себе свог ослобођеника. „Али то није исто", вели му он. „На против, одговара Марцијал, чак је и нешто више", и доказује му то овом компарацијом: „Ја бих једва могао да корачам устопце за твојим носилима, а он би могао и да их понесе; ако би ти случајно запао у какву гунгулу, он би могао да ти прокрчи лактом пут, а ја сам фин и слаб човек за то; будеш ли на суду говорио, ја ћу ћутати, ма како то било лепо, напротив он ће ти узвикнути „браво"; дође ли до свађе он ће стати у твоју одбрану с највећим псовкама, а мени образовање не допушта да употребим оштрије речи". Обичне клијентске дужности дакле нека изврши његов ослобођеник, а он пристаје да учини све што ослобођеник не може.

Марцијал је оставио и неколико епитафа (надгробних натписа). Једни су му потекли од срца. Двапут оплакује смрт једне своје шестогодишње робињице која је била његова љубимица, „његова радост и играчка", и коју описује од прилике овако: била је слађа од старих лабудова[1], мекша од тарентског јагњета, финија од лукримске шкољке, лепша и од еритрејских камичака и од углађене слонове кости и од првог снега и од недирнутог крина; коса јој је била златнија него руно у шпанских оваца и длака златне ласице;

[1] Мислило се да су стари лабудови бељи и да певају.

уста су јој мирисала као ружичњаци у Пестуму, као први мед у атичком саћу, као комад ћилибара, кад га протреш руком; према њој није ништа био паун, ни љупка веверица, ни ретки феникс. Једанпут моли будуће господаре од његовог имањца, у ком је она сахрањена, да јој чине сваке године помен, тако им се никад не утрла лоза и тако не имали на том имању још који такав камен над којим би ронили сузе. Други натпис гласи: „Оче Фронтоне и мати Флацила, вама поверавам ову девојчицу, моје пољупце и моју душу, да се не би плашила, малена, од црних сенака и страшних чељусти тартарскога пса. Да је живела још шест дана, била би напунила шест година. Нека би се она, под вашом заштитом, слатко играла и својим слатким устима, која још муцају, изговарала моје име. Мека траво, покривај њене меке кости, а ти, земљо, не буди јој тешка, ни она није била теби“. Од осталих епитафа заслужују помена ова два: „У овом гробу лежи дечак Пантагат, брига и туга свога господара. Он је шишао и бријао готово не додирујући гвожђем главу и образе. Буди му лака, црна земљо; то је он заслужио; но лакша од његове руке не можеш бити“. — „Ја сам Скорпо, дика бучнога циркуса, коме си ти, Риме, толико цљескао. На жалост, мало си у мени уживао: уграби ме Лахеза, завидљивица, у двадесет седмој години. Пребројавши моје победе, она је помислила да сам стар“.

Марцијал није песник осећаја. Њему је у опште недостајала топла поетска душа: он на пример није знао за истинску, идеалну љубав, чије значење у поезији ипак тачно цени у овом епиграму: „Ако хоћеш, Инстанције, пријатељу, да даш мојој Талији снаге и духа, и желиш да моје песме живе, дај да волим. Ласцивни Проперције, тебе је начинила песником Цинтија; Галу је била геније његова лепа Ликорида; речитог Тибула прославила је дивно Немеза; теби је опет, учени Катуле, диктовала песме Лезбија. Кад бих и ја имао једну Корину[1], примили би ме у своје друштво Вергилије и Овидије“. Марцијал је песник вица. Он има оштро око да опази с места што је код једне ствари карактеристично, смешно, ружно, и т. д., он је врло духовит и досетљив, он располаже сјајним даром да исмева, карикира, заједа. Форма му је изврсна: пише глатко, јасно, тачно, елегантно, да не уступа најбољим версификаторима у римској литератури, и конструише своје песмице мајсторски. Плодности његовој мора се човек чудити, чак она може и да смета донекле ефекту који треба да има његов таленат, као што он и сам на једном месту опажа. „Драги Пудансе — вели он ту — мојој збирци смета то што су песме у њој тако многобројне, јер она умара и за-

[1] Овидијева драга.

сићује читаоца. Оно што је ретко, то пада пријатно: тако су слађе прве јабуке, отуда већа цена ружама у зиму, зато младићи више облећу око оних госпођа, чија врата нису увек отворена. Једина књижица Персијева[1] чешће се чита него ли цео Марсов[2] спев Амазонида. Зато и ти, кадгод читаш коју од мојих књижица, замисли да је она једина: тако ће ти изгледати да више вреди". Појамно је да у тој маси од епиграма има и таквих који нису од вредности. Даље, понешто се понавља, често и сувише, а има овде и онде развучености, особито услед нагомилавања непотребних примера и излишних компарација. Али главне су махне нашег песника што је врло често ласциван и што онолико ласка царевима. Истина прву не треба судити с модерног гледишта, јер појмови код Римљана у том погледу нису били строги као наши, али ипак такве песме вређале су и у старо доба већину читалаца; не помаже Марцијалу што се брани да је он те епиграме писао само за оне који посећују слободне игре Floralia и да су у том тону писали и многи његови претходници. Према свему дакле што смо рекли, Марцијал је одличан епиграматичар; њега сматрају данас уопште за највећег представника те врсте поезије. Није дакле чудо што је он код својих сународника био врло омиљен и што је данас свуда познат.*

---

[1] Римски сатиричар.

[2] Марсо (Marsus), неки римски песник.

* У ранијим свескама треба исправити ове, штампарске и преписивачеве, погрешке:

Стр. 24	ред 24	озго	иза речи	*види се*	треба додати *можда*[1] и онда испод текста напомену [1]): *У оригиналу су суме свуда знатне. Ми смо их произвољно смањили (тако и доцније у сличним случајевима).*		
„ 99	„ 17	оздо	иза речи	*засијати*	треба додати: *од гледалаца у Риму*		
„ 99	„ 13	оздо	„	„ *Рајну*	„ „ : *пошто му је она као нека мати за трачке*		
„ 101	„ 13	озго	иза речи	*дивне*	треба додат: *виле истог пријатељ Фаустина код*		
„ 101	„ 15	озго	иза речи	*бере се*	треба додати *позно*		
„ 101	„ 18	озго	„	„ *црвене*	(треба *црвени*) треба додати *фламинго*		
„ 103	„ 15	озго	„	„ *мора*	треба додати *пратилице,*		
„ 24	„ 15	„	место	„ *Фабе*	треба *Фебе*		
„ 1	„ '	„	„	„ *Фалк*	„ *Флек*		
„ 98	„ 2	озго	„	*у*	„ *на*		
„ 99	„ 17	оздо	„	*поља*	„ *Поље*		
„ 100	„ 24	озго	„	*громове*	„ *срамове*		

СА ВЛАДАЈСКОГ УШЋА

— ИВАН ВАЗОВ —

С бугарског превео Б. С.

Два километара више села Кнежева преко бучне, пенушаве реке пружа се камените мост, назван именом првог бугарског кнеза „Александар I“.

Од софијских грађана, нарочито интелигенције што сваким трамвајем долази из престонице у Кнежево, мало је њих који би се потрудили да шетајући друмом дођу до тога моста. — Они излазећи из тесних престоничких улица, затворених и загушних кафана, опет се ту гуркају око тесних пивница и мисле да су учинили излет када се у вече натраг враћају са пуним главама и стомацима пива а једва, или никако да су видели зелене врхове Витоша, још мање да су им груди удисале, слободан, истински планински ваздух, или осетили планински мирис, а он се само осећа до Александрова моста, више Кнежева.

Да, мало је њих да пређу преко избраздана, каменита, рђава друма да би уживали чаробни изглед Владајског планинског ушћа, пуног тако свежа зеленила, вечног шума и песничког чара.

Мало њих... а још ређе да ко пређе мост и оде даље у клисуру одакле бива најпријатније.

*

Може бити да сам ја једини од оних храбрих који, пошто пређох тај мост, Рубикон, зађох даље у клисуру.

Посетих то ушће више Александрова моста, три километара навише ка Владаји, и прошле недеље продангубих за то један леп, сув дан у овој натмуреној јесени.

Стр.	100	ред	3	оздо	место	*Сторзу*	треба *Саарзу*
„	100	„	11	„	„	*Јер*	„ *Зар*
„	101	„	3	„	„	*Малена*	„ *Матере*
„	„	„	15	„	„	*пече — јесен*	треба: *ту се шири мирис из подрума пуног старог вина, а по свршетку*
„	101	„	21	„	„	*кукуруза*	треба *за њих ручак*
„	101	„	14	„	„	*шетња*	„ *мотика*
„	„	„	7	„	„	*Бог*	„ *Бах*
„	„	„	15	„	„	*кочцјама*	„ *коицјама*
„	102	„	11	„	„	*Ботедро*	„ *Ботерд*
„	„	„	10	„	„	*Конгер*	„ *Конгед*

Како је лепо то ушће! Седох на трави једног високог брежуљка и посматрах слику природе, гутајући неко ретко сладострашће и радост за очи, срце и душу што даваше та слика.

Испред мене шушташе река кроз зелено дрвеће, шикћући бистрим, пенушавим млазевима из каменита корита. Не можеш да се нагледаш њеној живописности и извијању. Час вијуга, загази, узвија некако пркосно по пољима Витошким,... скрива се, беласа, игра, бљешти, плаче смеје се, прича и као неки живи створ пуни целу клисуру мелодичним шумом. И ти ослушкујеш, хоћеш да докучиш тај тајанствени говор познат само њеним русалкама које би хтео да видиш, да назреш тамо, кроз оно лишће.

Од самих речних вала издиже се падина Витоша. Она је сва покривена густом гором. И са тим растресеним рухом, које је јесен надарила најразноврснијим бојама, изгледа као да се обукла за какав свечан дан, Ускрс. То њено рухо, личи на шарену, јасне боје мантију или ћитајку, изаткану тамно жутим, светлим, отворено плавим, затворено плавим шарама уметнички сложеним, и плени очи својом поражавајућом красотом.

На југу ушћа међу тим падинама Витоша, обрасле горама, стешњавају се голе урвине планине Љулина са којих се довлачи материјал за жељезнице. И оне, урвине, изгледају као да су руком утурене, ради већег контраста, да би се што више и лепше истакле лепоте витошке... Но, сада и оне, са својом тихом меланхолијом, лепе су.

На северу отвара се видик и шири се свакојако поље у коме се групишу, оцртавају куће престонице изванредно живописне у својој даљини.

Лепота и чар били би потпуни кад не би било у долини фабрике платна, рубља са унаоколо обешеним кошуљама. Тај призор баца грозоту у величанствену и дивну слику пустога владајског ушћа.

*

Десно од мене, у једном шумарку, јекну песма младих женских гласова:

Кад сам био овчарин
И овце пасô,
Бех много задовољан
Макар што бех сиромах.

Не знам творца те песмице, да ли је био овчар и да ли је био задовољан што је био сиромах — што заједно са читаоцима нека је

слободно да посумњамо – но ипак песма много долнковаше и одговараше околини а и моме лирском расположењу. А вероватно да гођаше душама младих жена и девојака, јер њихови гласови певаху је са много осећања онако залутали у зеленом, усамљеном шумарку... Јер, усред смутљивог варошког живота душа уморна, пресићена преварама чува у дубини један кутић чистоте и тежи ка простом, природном животу, тежи макар и минут да се утопи, бар уображењем, у таласе светле му тишине невиности.

А песма се продужаваше, губљаше иза шумарка:

И време би кратко
Са шареним кавалом,
И никад тако слатко
Нисам ни јео, ни спавао!

Као у потврду тих мисли један кавал засвира преко реке где једно стадо пасаше увену траву по брегу. Не, ја сада верујем да је оно овчарче, које тамо свира, срећно... Ту се верује у срећу!

ЗА НОВИМ БОГОМ

— А. Г. МАТОШ —

V

(Наставак)

У Митровици је око подне сједио у градском парку, посматрајући радозналошћу путника на првом путу лијепу зграду Имовне Опћине, куће, клупе пред кућама, сељаке и паланчане.

— Добар дан, госпон-капрале — и поред њега сједне Јоца Шиц, стари бака, његов „пуцер“ из чете, одајући препреденим и тупим смијешком широког, надувеног лица, да погађа све.

— Баш данас стигох, госпон-капрале, овамо из Загреба. Зову ме на цивилски суд због неких коња, отераних док сам још био аласки момак. — Ако ми запрети робија, одо и ја у Сервију. Ако оћете можемо заједно. Чистићу вам ципеле. Двојици је лакше. Ја сам из Моровића и имам међу Рацима пајташе.

— Којешта! Ја сам дошао овамо ради забаве и још вечерас се враћам у Загреб.

Петриновић се диже, а Јоца Шиц оде спрам суднице. Земунски влак долази у вече, а Петриновић не знајући како да убије вријеме, оде у парокију, где се надаше наћи капелана Мештровића, свог загребачког познаника. Већ хтједе отићи, јер му рече момак

да је капелан премјештен, кад ал' наиђе у тријем високи, бјелокоси жупник, поведаши га у редекториј, пун хладовине, старог покућтва и оног угодног мириса, којим се диче тек старе празне цркве и древни самостани. Петриновић рекне да је правник Марјановић, а господин-старац даде према њ изнијети силу хладног печења, и колача и огромну вуковарску лубеницу, нуткајући га и питајући о загребачким новостима. Хтио га силом задржати на конак, али Петриновић се исприча, јер да га жељно очекује род у Шаренграду. Добричина жупник му тутне у џеп петачу и говораше, вртећи јастучасте палце на омашном трбуху:

— У моје су вријеме дијаци много више путовали per pedes apostolorum, а љетос си ти, синко, можда први и посљедњи. А то је sine dubio најбољи начин, да младеж упозна пук, да научи наш лијепи језик и очисти, прса од градске грјехоте и од школске прашине. Заложи се, једи, посегни! У моје доба младеж је боље јела: mens sana in corpore sano. Тко не једе, не може радити, а labor improbus omnia vincit. Најљепше је доба мог живота, кад сам клериком са млађим од мене Округићем Илијом пропјешачио као Грабанцијаш цијели божји хатар од Илока до Вараждина, од Гајеве Крапине до Гундулићевог Дубровника. Међу инима дадоше нам конака Топаловић, гроф Нижан и госпар Медо Пуцић.

Пусти палци престаше вртити се на црвеном појасу и модре очи доброг старога напунише се сузама. Петриновић, тронут и раздраган, пољуби га у десницу:

— Хвала и хваљен Исус, reverendissime! Бог и Хрвати!

— Pax Deusque tecum, мој синко. Наврни овамо на повратку.

Петриновић стигне на станицу одвише рано. Узалуд тјераше досаду миришљавим босанским духаном, купљеним синоћ од кондуктера. У чекаоници другог разреда нађе лијепу смеђу госпођу у црној хаљини, црном, округлом сламном шеширићу. Јави јој се и по угодном путничком обичају почну вољко пријатељски разговор, као стари познаници. Она бијаше жена румског адвоката Јеше Пантелијића и враћаше се кући из родбине. Причала му о свом брачном путу до Сицилије и позвала га врло љубазно у Руму, ако га тамо случајно пут нанесе. Отвори свој кожни „цегер“ и понуди га „филованим“ бонбонима од чоколаде, на крилу јој књига и Петриновић прочита њемачки наслов: Роман сиромашног младића, од Октава Феја. У то тресну врата и пред Петриновића испадну два жандарма са бајонетима на цијевима, а за њима шмокљан Јоца Шиц, блијед, са блесастим и безочним смијешком на надувеном лицу.

— У име закона! Јесте ли ви дезертирани каплар Станко Петриновић? — викне бркати, буљооки, високи наредник.

Петриновић погледа уоколо као ухваћена звијер; сви прозори затворени! Из руке му падне цигарета.

— Што вас је напало! — викне госпођа Јеше Пантелијћа, адвоката и стане одважно пред Петриновића, испријечивши се пред жандарме. — Господин је ђак, јуриста и зове се Марјановић.

Петриновићу шикне крв у мозаг и леден му зној пробије кожу на челу. Устане са столице и једва се држаше на ногама.

— Варате се, драга госпођо! Хвала вам и опростите! Јест наредниче, ја сам бјегунац, а денунцирала ме она хуља, онај нитков, што вам се кезуни за леђима и сада гледа у земљу као лопов. Кидај ми се с очију, ђубре!

Јоца Шиц салутира и одмагли, као да га штрк убо у чело.

Напољу се скупило око Петриновића међу два жандарма сила свијета и дјечурлије. Бијаше још видно, а прозори и клупе пред кућама пуне свијета и погрдних, срамотних повика. Одлануло му када га, прошавши кроз пола вароши, доведоше пред шефа полиције. Саставише записник, претресоше му и испразнише све џепове и ћушнуше у ћелију тако влажну и смрадну, да га је запекло у носу, у грлу и у очима. Мјесто кревета неколико дасака, а под њима хрпа људског ђубрета — ђубрета неколико генерација митровачких скитача. Петриновић гледа као блесаст кроз прозор на голо двориште, на које пада мрак и туга, гушће и црње. Помисли на смрт и гласно се насмије, тако гласно да се препао, напипавши да му дигоше и свилени појас, на који се мишљаше објесити. Дреждећи уморан на даскама, напуни се се за час ушима и стјеницама. Свуче хаљине, стане их газити и трести, али у заман. Био је пун, пун гада и од стида чупаше косу из главе. Пацови се шуњаху по патосу и пузају по дувару без страха, као да су сами. У неко доба шкринуше врата сусједне ћелије и нешто бубне о зид, јекнувши као нијема животиња.

— Нећу, нећу више — стаде пригушено јаукати. — Разбојници, крвници, хуље! Ја сам српски подајник, ооох! Мајко моја! Немојте, људи! Престаните, мајку вам швапску! Оооох!

Кроз мртву тишину чули се тупи ударци, глухо бативање. Петриновић дохвати стјеничаву даску и скрши је у парам парчад лупајући по зиду. Тишина. Петриновић узме најдебљу даску, спреман да се брани и зубима као звијер, али нико не дође. Његов несрећни сусјед јецаше, све тише и тише, и умукну. За неколико минута хркаше као праведник. Петриновић шеташе, да му се завртјело у глави и смучило, и наброји до зоре до четири тисуће корака.

Стражар га одведе око осам сати градском капетану, гдје им даду неке хартије. Петриновић је малаксао и предао се судбини. Не сјећаше се како се нашао на сокаку са гаравим, бркатим полицистом, који му рече:

— Ја ћу те отерати до Варадина. Дај ми реч да ћеш мировати, да скинем бајонету, да те не гледа фукара.

У жељезници је имао прилике побјећи, јер у празном купеју задрнјема његов пратилац и спаваше цијело јутро. Петриновић не хтједе, јер осјећаше силно очајање и силну глад, која му не даде сну на уморне очи. Мисао на војничку храну и на чист војнички кревет цијелог га заокупила.

У петроварадински град стигоше око један сат послије подне. Петриновића провизорно затворе у ћумез иза дрвене ограде, у стражарници на једној од капија. За кратко вријеме цвокоташе зубима од зиме и од влаге, која избијаше одасвуд из камена. У вече замоли једног артиљериског редника за храну, а тај му одговори да не може ништа добити, док не буде преслушан.

— Тако дуго, док нисте на папиру, ви за нас не егзистирате — рекне њемачки, јаким чешким нагласком.

Бијаше то лицем у недјељу, а како тог дана господа официри не раде у канцеларијама, чамијаше Петриновић у оној хладној, влажној, менажеријској рупи до понедјељка без гуња, без капи воде и без парчета хлеба. Један војник стражар хтједе га кундаком у прса, пошто га стао заклињати за комадић „комиса“. Најзад га изведу пред часника, који састави кратак записник. Неки доктор Јеврејин га прегледа и онда га одведе у затвор, пространу собу на десно у сјевероисточним градским вратима, гдје нађе друштво: четири резервиста, кажњена на маневрима. Воњаше као у купеју, у којему се двије три ноћи возе лички регрути. Око подне дође апсанџија с онолико момака, колико бијаше хапшеника, јер је свакога хранила друга компанија. Петриновић прогута своју порцију као гладан вук и заспа као заклан. (Свршиће се)

---

* * *

И сунце зађе стло веза даљне горе плаве,
И вече тихо пада, врева се света гаси, —
Мирисни ветрић пирка с влажних обала Саве,
Кад и кад јекну песме дубоки, страсни гласи....

Погнуте главе тихо кроза ноћ самац блудим,
Надамном небо чисто и безброј звезда сјајних —
Једино оне знају за чиме тужим, жудим,
И за силину мојих јада, болова тајних.

Ја будан сневам твоју косу мирисну, густу,
И црно око твоје, тај извор мога јада,
Рујне корале мора... ал' јаву угледам пусту —
И цео овај блесак у мрачни понор пада......

......Мир... Ал' у мојим грудима олуј паклени влада,
И руши собом покој уморне душе моје,
Пред њиме падају снови, и моја последња нада
Умире и с болом свија сломљено крило своје.

— — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — —

И већ се Оријон блиста. Уздах се зоре чује.
Тмина се губи. Цвеће кô да Богу моли....
Крепости моја, где си?... Ја сам те жудан јако,
И моје несрећно срце, које те тако воли......

Београд Ив. М Милићевић

РУЂЕР БОШКОВИЋ

(ПОГЛЕД НА ЛИТЕРАТУРУ И КРАЈНЕ КОНСЕКВЕНЦИЈЕ ЊЕГОВЕ ФИЛОСОФИЈЕ)

НАПИСАО
ПРОФ. Коста Стојановић

IV (Свршетак)

Кад је Бошковић извео свој општи закон сила, он је прешао на његову примену при тумачењу појава свих у свету и васиони. Он вели да су закони Њутнови: закон теже, кохезије и ферментације подложни његовом закону по коме се тумаче све споменуте три појаве, као и многе друге: непробојност, поступност и др. Смисао се овог општег његовог закона најбоље види из ових његових речи: „Omnia praejudicio seposito, a priucipiis exorsus inconcussis et vero etiam receptis communiter, legitima ratiocinatione usus et continuo conclusionum nexu, deveni ad legem virium in natura existentium unicam, simplicem, continuam, quae mihi et constitutionem elementorum materiae et Mechanicae leges, et generales materiae ipsius proprietates et praecipua corporum discrimina, sua applicatione exhibuit, ut eadem in omnibus ubique se prodat uniformis agendi ratio, non ex arbitrariis hypothesibus, et ficticiis commentationibus, sed ex sola contiuua ratiocinatione deducta. Ejusmodi autem est omnis, ut eas ubique vel definiat vel adumbret combinationes elementorum, quae ad diversa praestanda phaenomena sunt adhibendae, ad quas combinationes Conditoris supremi consilium et immensa mentis divinae vis ubique requiritur, quae infinitos casus perspiciat, et ad rem aptissimos seligat, ac in Naturam inducat“ (Theoria philosophiae, pag. X. XI).

Философи свију времена трудили су се да из простих принципа изведу сву разлику у природним појавама. Бошковић је у томе погледу пошао од својих непротежних атома и њихових одбојних сила. Па има ли чега простијег пошто су његови атоми — као математичке тачке. Све што је у свету то није ништа друго до резултат разноврсних позиција ових непротежних атома и сила које се јављају из њиховог распореда међусобног. Закон сталности реда појава у природи зависи од сталног броја атома и одређене количине сила, што се могу произвести од међусобних промена од стојања између појединих честица. Ово преведено на данашњи језик значи: све промене у природи имају краја јер се могу стварати из одређене количине материје и силе, што остаје стално у природи. Бошковић тумачи сву разноликост у природи само разноликим одстојањима, које

могу поједини његови прости атоми заузети. Ону разноликост коју су стари философи па и Лајбниц тумачили разним атомима разних природа, то Б. тумачи простим законом опште силе и својим потпуно идентичним непротежним атомима, која разноликим одстојањима образују разнолике мреже и тим се јављају у разноликим феноменима природним. Стање једне тачке зависи од њеног односа према осталим тачкама у природи, и пошто се никад не може десити, да једна тачка у разним тренуцима заузимље исту позицију према целокупном систему материје тачака у васиони, то је и све шаренило у природи онда потпуно разумљиво. Оно за што је Лајбниц измислио разне квалитативне атоме, на шта га је навела индукција — принцип (principium indiscernabilium) — Бошковић са свим просто изводи.

Ово су основне ствари из којих изводи Б. све своје планове на природу и свет: облик и састав сила и кретање међу атомима, из овога се дају извести сви облици и појави природни. Он у свом делу Theoria philosophiae naturalis § 523. (Rad 703.) на широким примерима доказује могућност ове дедукције. Да би људском уму био извесан моменат у животу васионском познат, морао би знати број тачака материјалних, њихов међусобни одношај и природу сила и кретање појединих истина што је слично познатим Лапласовим речима о границама нашег ума, где је на крају крајева све сведено на тамно познавање природе материје.

Сем побројаних сметња да се наш дух вине ван предвиђених граница, Бошковић је као што смо видели, нашао да и наше субјективно схваћање околине наше, чему је извор природа нашега ума, јако том несавршењу доприноси. Сем овога има још и других елемената. Време и простор у коме се све догађа јесу, више мање, фиктивни појмови, који тиме јако сметају. То су бића ван нашега схватања.

Све наше сазнање па и оно о природи просторних и времених количина је посве релативно. За нас вели Бошковић, нема, кад је говор о природи једињења из једноставних елемената, ниједног својства апсолутног (Стој, VIII 493 Rad 704). Сем једноставних атома и општег закона сила ништа није апсолутно истинито. Све што се нама овако чини само је тако услед тога што се у свету налази ограничено извесним појавама.

По томе што све у свету данас овако изгледа зависи као што, мало час рекосмо, од међусобног односа атома и сила. Пошто није искључена могућност логичка да су ови односи другојачији но што су данас у природи, то је извесно да није ред ствари за нас аподиктичан, метафизички потребан (Rad 705), тако да га наш разум

не би могао друкчије схватити, већ је више фиктиван. Ово што по себи постоји није зато тако што другојачије не може бити, и да само овака природа сила мора постојати, т. ј. да за извесна одстојања мора бити баш одбојна сила потребна и то за одређена одстојања одређена количина. Ово тако мора постојати због закона непробојности и поступности, али се исти закони могу за извесне светове замислити да и не постоје, па је онда следствено да и природа сама између тих атома не мора бити така каква је данас. Ово што је баш тако налази Бошковић да лежи у вољи Божијој, и то је прво место где Бошковић прибегава теолошким назорима на природу и њене законе. То је Бошковићево схватање последњег узрока свију ствари, а и узрок је тај таке природе, да се мора, хтео не хтео. човек да довија трансцедеентним разлозима за њихово тумачење. Како Бошковић мисли о Богу као крајњем узроку свију ствари изнео је у делу De deo. (Rad. 706. стр.).

Да се на крају крајева атомистика мора завршити теолошким погледима на свет, о томе нам дају доказа атомистичари као што су Schmits, Dumont, Cauchy, Lotze, и др.

Бошковић графички представља закон сила једном линијом кривом, која више пута сече апсцисну осу. У једном се делу њеном илуструју силе међу атомима а у другом гравитација.

Последње су консеквенције Бошковићеве, иксазане његовим речима у смислу горње репрезентације закона сила, ове:

„Из природе опште силе ми смо видели да нам први крак који је асимптотан једној оси и представља одбојне силе међу атомима јесте бесконачан, тако је и други што нам представља гравитацију. Ова два крака графички нам представљају силе за бесконачно велика и мала одстојања. За средња одстојања имамо ми демонстратативне доказе у малим крацима између ова два асимптотна крака, што пресецају једну од когруитних оса, што нам представљају одбојност и привлачност или чувају час једне час друге силе. Због тога што имамо доказа да гравитација постоји само за наш планетни систем ми и изводимо да има одређена центра у нашем свету ка чему све тежи, и да је то једна од општих сила за све у нашем свету. Можда да за светове ван нашег постоје другојачије силе између честица телесних, које би силе биле такође један специјалан случај наше опште силе а била би престављена превојима асимптотних кракова за извесан број лукова, као што је то случај за обележје сила у нашем систему. И ако би на тај начин гравитација прешла у одбојну силу, каве су оне у молекуларном свету, тада би некретнице образовале са својим кометама и планетама засебне све-

тове у васиони, који би према нашем били светови другог реда. На исти би се начин могло замислити безброј много светова вишег ступња од нашег. (Rad. 710.)“.

Могуће је да међу тим световима има и сличности, а могуће и не. Могу светови један према другом стајати у контрасту, јер и то није искључено да у појединим световима буде за бесконачне даљине одбојна а за бесконачно мале даљине привлачна сила. Можда су луци између асимптотних кракова, као престаника одбојне и привлачне силе, исти или различни или је њихов број другојачији, што све доприноси разноликости природе осталих светова. Ако би сви светови били слични, то би светови наших димензија према вишим световима били као атом према атому. „Сви светови би опет образовали, извесан свет у коме би биле оне исте силе које и у нашем свету т. ј. природа би силе опште за све те светове слагала са природом опште силе у нашем свету. Први би крак представљао непробојност — одбојне силе средина би била представник кохезије, остали лукови би били представници „ферментације“, а последњи би крак асимптотан представљао тежу“. Но можда и међу световима различним постоје велике разлике. Какве су те разлике, у то наш ум не може продрети, а воља Божја која је све то лепо створила имала је можда у виду извесан ред и склад, којим су сви светови узајмично повезани. И ма да би могло бити да једна честица материјална не пређе из сфере једног света у други, опет може међу световима разним да постоји така веза, да су радње једнога света на неки начин повезане међусобицом некаквом. Б. вели, „можда кад би у једноме свету једно перо писало и друго би поводећи се за њим у другоме свету иста слова писало“. Ово је неки вид престабилисане Лајбницове хармоније у коју Бошковић верује, јер излазе као потпуно логичка конзеквенца његове теорије. „Могуће је да атомни материјали нису у свима световима различни, већ хетерогени, тако да међу овима нема никакве сличности“. На овај начин склопљени светови имали би разне основне законе. Закони општи: закон поступности и непробојности не би били за све светове обавезни, и према томе би морала постојати пробојност у извесним световима, из чега као потребна последица излази да је могуће да овог момента у нашој непосредној околини постоје други светови те са нашим у исто време на једноме месту бивстују. Могуће је да две честице из двају светова не стоје ни у каквој непосредној вези већ са неком трећом се посредно везују. Последица би овога била да опет међу појавама разних светова постоји посредна веза, а на тај начин и и извесна законитост и ред у васиони.

Бошковић вели да је све што смо пређе извели изведено из посматрања наше околине. Већим делом смо ми нашли потврде индуктивне за природу материје и силе, какву ми карактерисасмо. Но да није искључена могућност да могу постојати и друкчији атоми и силе међу њима ван појава, која на наша чула утичу, и то је истина. Разум је наш далеко од тога да може изводити ништа не оснивајући на непосредни утицај самих промена, према томе и све комбинације, које би ми изводили биле би више вероватне и логичне но приближно научна оправдања. С тога Бошковић и оставља ово посве проблематично земљиште, јер налази да ум људски овде удара о непробојни зид, да су ту њему последње инстанце у теорији сазнања. Бошковић изводи да ум људски наилази свуда на границе. Он завршује своје медитације философске речима: „Ништа не знамо апсолутно, већ само релативно, а и то је тако мало да, после свих истраживања, ми владамо тако малим знањем, које је према ономе што треба знати, као прах према овом нашем познатом свету“ (Rad. стр. 712.).

ДВЕ ЖЕНЕ

— В. ОТОМАР

С ЧЕШКОГ ПРЕВЕО

Срет. А. Поповић

VI (Наставак)

„Изгледаш ми данас блеђи но обично“, дочека га Цили у недељу, када беше наумио ићи с њом у шетњу.

„Баш зато и хоћу да се прођем“, одговори јој.

„Само не знам, да не буде кише“.

Погледа у небо. И збиља, припремало се за кишу. Ма ипак кретоше се. Изложи јој свој план. Направили би велики круг тамо, кроза шуму, па би се отуда вратили опет кући. Владиславу беше јамачно за тим стало, да оде у шетњу па зато једнако погледаше на облаке. Корачали су веома живо, тако, да су брзо стигли до шуме. У том Цили, провлачећи се између дрвећа, закачи порубом своје хаљине за чвор.

„То је белај“, рече му, посматрајући довољно опарани окрајак.

„То морамо одмах поправити“, рече Владислав, седајући на једну малу кладу.

„Имаш ли чиода?“ упита га Цили с горким осмехом.

„Допусти да ти ја то поправим".

„Не, хвала". И када би готова, позва га да се крену.

„Та видиш, да пада киша. Овде морамо причекати, јер то неће трајати дуго", говораше Владислав живо и посади Цили уза се. Отвори кишобран. И збиља је лишће шуштало, киша ромињаше.

„Овде ће мо бити у заклону", прозбори тихо, „и кренућемо се чим киша престане".

Привуче је к себи, те ћутке посматраху како киша пада. Срце му је силно куцало, да је мислио е ће Цили то морати чути. И она је дубоко дисала.

„Кад си оно долазила к нама", говораше тихо, „сву ноћ нисам тренуо",

„А зашто ниси спавао?"

„Једнако сам на те мислио".

Она оћута, избегавајући његове погледе.

„Те ноћи поимио сам како је то могуће, да се Ромео прикраде Јулији, или Гастон Елзи златокоси. Шта би ти рекла, Цили, кад бих се нешто ја ноћу привукао к теби?".

Она му не одговори.

„Зашто ми не гледаш у очи", наваљиваше даље. „Зашто ми не гледаш у очи, Цили?"

Тада она, осећајући да тоне у његовом погледу, склопи очи; и као што се утопљеник свачег хвата, загрли нагло Владислава, осећајући како му се предаје.

„Чини ми се, да је стала киша; хајдмо, Цили.

„Престала киша?" рече као иза сна. „Онда, хајдмо".

На западу се указа сунце и као у пожару засијаше се облаци и вода на земљи.

Када изађоше на пут, сусретоше две девојке, које испраћаху у град трећу.

Смејаху се када их Владислав поздрави; и он се насмеја, обзирући се за њима.

„Како су красне те девојке", рече.

„Е, знаш шта, Владиславе", прозбори на мах Цили озбиљно, „док будемо своји, не смеш ми се окретати за девојкама".

„Па ни говорити с њима?" додаде Владислав.

„Ни то".

„О, а ја опет према теби нећу бити тако строг", шаљаше се он. — — —

И од тада, скоро свако вече, када би имао времена, ишао би с Цили у шетњу. Тада би ћеретали о томе како ће живовати заједно.

Нарочито је једно вече било дивно. Небо се ишчистило, те се очекиваше диван сунчев залазак Ишли су поред оне исте шуме док угледаше, недалеко од војничког гробља, искићеног високим јелама, младо нежно чељаде у мркој хаљини и црвеној блузи. Седи, чита књигу и пуши цигарету.

Владислав на мах познаде да је то Вилма.

Још издалека обиђоше гробље и разбашише се на крају шуме.

Тада му се учини, да се Цили изражава тривијално. И њезином говору поклони нарочиту пажњу.

„Зашто си се ућутао?!“ рече она на једанпут, прекидајући разговор. „Теби данас као да нису све козе на броју“.

И њему је самоме тако изгледало. А какав ли је био до тога тренутка...

Колико се радоваше сунчеву заходу! И сунце седаше...

Јаком светлошћу беше обасјало јеле по гробљу и пурпуром облило кип Христов, подигнут на средини, у пози Проповедника на Гори.

И у томе Владислав, који не могаше ока отворити од ове чаробне позорнице, угледа како она женскиња у мркој хаљини и црвеном струку припаде к подножју кипа и оним уснама, у којима је држала цигарету, целива ноге Спаситељеве.

Цили, следујући погледу његову, познаде је најзад у даљини.

„Куда то гледаш“? упита га. „Ама чу ли, да оно тамо не буде Вилма Клосова“?

Он само слеже раменима. — —

Време у очи своје свадбе провео је у Цилину друштву.

Када се вратио кући, беше јако узнемирен. Приђе к прозору и загледа се у звездано небо.

Беше му тако, као да га је непозната сила носила к њему у сусрет. „Големе, безбројне звезде! Припадате васиони исто тако као и ја, а ја још и више од вас. Та ви сте изашле испод Творчевих руку, а ја истом имам да творим. Потоње генерације морају проћи кроза ме и њихови болови и победни усклици одјекују ми у души. Тако ми је, да бих клекао на молитву и поклонио се безграничној Природи. Велика Астарто! Вечна Цибело! Најлепшу жену остависте мени. Видим је у сутрашњици како се помаља у беломе руху свом, као божанствени Венус из морске пене! Требало би да паднем пред њу на колена и да се молим дуго...

Ви свеколике жене, поносне и тихе, које се дичите својом тоалетом, узвишене сте само у томе тренутку, када се лишите свога руха и опет вратите земљи њезину богињу. Та смешна је васколика

човечја цивилизација, када је сва срећа његова само у томе, што се враћа к природи.

Преобилна госпођо, велика Љубави, како бих ја бедник изразио своје осећање“!

Такве му мисли кружише главом и такви осећаји заталасаше му срце.

Обузет чудноватом и њему непојамном чежњом, да своје расположење ухвати у перо, извади из стсчића парче хартије и поче по њему писати...

Не стараше се о томе — шта пише.

Ну, када доврши писање и спреми писмо, он се тада упита: „Та коме ли сам то писао? Да ли својој заручници, или којој другој, непознатој?“

Јулу то писмо не могаше испратити. Он му је послао кратку и, према себи, доста штуру честитку приликом сутрашњег венчања. Па коме онда?

И сада мимовољно стаде писати адресу:

Многоштованој госпођици Вилми Клосовој, у месту.

Затвори писмо и дубоко се замисли.

Ето, поноћ је и он мисли на њу. Име њезино било је са свим јасно написано, а он ће ујутру с другом стати пред олтар. Сутра, или кроз месец, годину или када му драго наћи ће му жена то писмо. Зар то није глупост?

Одлучивши се на пречац, он се диже и упали свећу.

И спали то писмо, те чисте откуцаје свога срца.

„И од срца постаје на крају крајева пепео“, рече самоме себи.

И од Вилме постаће прах и пепео, па ни од њега неће ништа остати. И сав тај живот расуће се у прах. И сви полети духа његова губе се у недогледу. А његов живот и прошлост и осећаји.... И сва поноситост, која га обузе у часу када је дошао кући и повео реч са звездама, имала је само да увелича пад његов. Пад бедног титана!

И тежак бол обујми му срце и ништавило свега, и нагони му сузе на очи. Тако тужан леже и заспа. — — Сутра дан би свадба. Пред олтаром рече с младом „да“, и једно другом обећаше верност на вечна времена. Беху своји на свагда.

А када поведе Цили од олтара, учини му се, као да му изађе у сусрет Вилма. А она се није ни помакла из онога стола. Само им се очи сусретоше. И у том тренутку смотри он да је у црну руху и је још блеђа по оне ноћи, када су на месечевој светлости посматрали реку. У томе часу поче му срце јаче куцати и он живо

коракну неколико пута у напред. Бојаше се, да Цили не спази како је побледео.

За тим настаде весеље. И касно у ноћ, када притиште на својим грудима младу жену, да се исплаче у његову загрљају, и када је нжљуби рекавши јој: „Најзад смо сами“, изађе му пред очи слика друге жене у рушноме оделу, лица тако бледа и тако пуна утиска, као оно прошлога јутра у цркви. (Наставиће се)

С КОСОВА НА СИЊЕ МОРЕ

БЕЛЕШКЕ С ПУТА КРОЗ АРБАНАСК 1894. ГОДИНЕ

ПИШЕ

Бранислав Ђ. Нушић

(Наставак)

Дете још док је у утроби има права на законску заштиту. Тако Лека из села Целогражда имао је душманина па пао на бесу двојици Кабашана из села Грековца, али једном, кад се појавио, убије га његов душманин. Она двојица, која су Леку узела на бесу морали су га осветити и отрчали су убичевој кући па, не нашав њега, пуцали су на оца му али га не погодише. Но у кући се у том часу затекла овоме снаха у другом стању и преплашена пуцњем, побаци мртво дете. То је довољно да Арнаутин тражи крв, јер је дете њиховим узроком мртво рођено, те се тако пребије крв за крв.

Дете арбанашко од малена навикавају на мисао о непријатељима његове куће, о дужницима крви и о дужности да се та крв освети. Мајка сачува крваву кошуљу или ма који део одела убијеног јој мужа а детињег оца и увек је детету износи, показује и упућује га док дорасте да освети ту крв.

У освети Арнаутин неће убити дете све донде док га не види да је дорасло и понело пушку. Дорасти до пушке то је пунолетство у Арнаута, и кад дете прими пушку настаје читаво весеље, веће но о свадби. Па збиља, то и јесте нека врста венчања младићева са пушком од које се, за тим, целог живота не одваја а којем венчању претходи, као и сваком другом, прошевина. Кад дорасте дечко а он нема храбрости да од оца захте пушку већ, као да је замиловао драгу, поверава то најпре мајци а за тим оде једном па другом комшији, добрим достовима (пријатељима) својега оца и моли им се, велећи: „Осећам се већ снажан да понесем пушку а отац ми је још никако не даје. Срамота ме је већ овако без пушке ићи!“ Тако се пожали код једног тако код другог и трећег комшије. Ком-

шије се тад саберу и договоре да оду до оца детињег једног дана, као што би проводаџије ишле, те да му измоле пушку за сина. И тако се дигну, дођу ономе у кућу па почну овај и онај разговор, док најстарији међу њима не почне, онако из далека: „Па, комшија, гледам нешто јуче, да видиш дорасло ти ово дете!“ — „Па и јесте“! — одговара домаћин. „И Бога ми, биће већ да је кадро пушку понети! — наставља комшија. — „Још је дете!“ — одговори домаћин. „Па и није, — настављају комшије — да видиш израстао те је срамота већ без пушке да оди; него смо ми то и дошли, комшија, да ти се лепо умолимо да даш детету пушку!“ — „Дао би му је — вели домаћин и нећка се — али се бојим осрамотиће ме, па где ћу онда“. — „Неће, неће те осрамотити, ево ми смо за њега добри да те неће осрамотити; учини нама за хатар“. И домаћин се ижљуби са проводаџијама и сад настаје предавање пушке и свечаности и весеље.

Пушком Арнаутин најпре брани свој праг кућни, највећу светињу у Арнаута. Кућни праг је велика светиња: ко га једаред пређе безбедан је. То дотле иде да Арнаути ни своме највећем душманину неће учинити ништа док је у његовој кући. О томе сведочи најлепше онај пример, који сам навео говорећи о беси; где се убица спасава под кров куће онога којега је убио. Колико је кућа неприступачна види се и по томе, што ја не знам никад да се десио случај да некоме Арнаути на кућу нападну. Ако и хоће домаћина да убију код куће, јер овај нигде не излази, покушају обично да га лукавством изазову, те да се појави на врата и тада га убијају.

Са великог поштовања куће и гостољубивост је јача но у ма ког народа. Гост је готово господар куће за оно време док је у њој. Он чак може бити и судија за какав спор, који има домаћин са ким другим, ако му тај други предстане. Мени се десило да су ми дошли, док сам у једној кући гостовао, крвници домаћинови и пали на моју бесу. Ја сам их примио и домаћин није имао ништа против тога. Они су казали да су на крви са домаћином али је сад време кукурузу, и једној и другој страни ваља излазити у поље и радити, па су ме замолили да им, једној и другој страни, дам месец дана мира (примирја). Кад сам запитао свога домаћина, пристаје ли, он ми покорно одговори: „Гост си, твоје је право, па суди како за право нађеш!“ И ја сам им дао примирје које је и важило.

Кад гост ступа у кућу он обично викне с поља домаћина и ко се нађе први, потрчи му у сусрет. Код оних који немају авале изаћи ће и жена у сусрет. Ономе ко изађе, гост предаје оружје пред самим прагом кућним и док је у кући као гост он је без оружја а

кад пође, чим пређе праг, домаћин му даје његово оружје. То значи да госту није потребно оружје, јер о његовом миру има да брине бригу домаћин, и ако би се госту десило што год, домаћин је дужан осветити га.

Освета је, нема сумње најкарактеристичнија особина Арбанаса, нити би ма какав култ био кадар искоренити је. Католичка вера, да би обезбедила себи земљиште међ Арбанасима, осим осталих измена на које је пристала, толерира и крвну освету.

Крвних освета има личних и племенских. Човек човеку или породица породици или племе племену дугује крвљу, и ту крв треба „извадити" пошто по то, па ма се то дуговање датирало од памтивека те му се не зна ни прави узрок. Неки Арнаутин у Асу, пре сто и дванаест година убио другога те избегао у Србију (где је тада такођер било Арнаута). Он се ту настани и роди децу. Његов син, одрастао човек, након дакле сто и дванаест година дође у Ас и не поседе ни два дана а пушка га састави са земљом. Он је платио крв за коју се његов отац још пре једног века задужио!

„Крв извадити" значи наплатити главу за главу. Ако су двојца рањених, онда се то рачуна као крв за једног целог; један рањен то је пола крви.

У Арнаута је нарочито „севап" да ваде крв за ону породицу која нема мушког да је освети.

Покушавано је иницијативом турске државе и појединих крена арнаутских да се бар у појединим племенима измире дужна крв, нарочито она старија дуговања. Тога ради је био образован и нарочити суд који се назвао „Исљахат", то јест суд за мирење. Исљахат је узео да мири крв на основи откупљивања дуга новцем. Рама је на пример дужан Зејнелу крв и Зејнел не одустаје од освете; исљахат тада пресуђује да Рама плати Зејнелу кесу, две кесе или десет кеса и да је тиме намирено дуговање у крви.

Тај суд није успео, јер такав начин откупљивања није лежао у карактеру Арнаута. Можда је ко год и пристао да за новац заборави освету, али су то могли бити само ови Арнаути око наших плотова које многи познавајући, мисли да одиста Арнауте познаје. Интересантан је један случај мирења у Дреници. Неки Иса био дужан крв Бајраму. Обојцу их зовне исљахат и пресуди да Иса плати Бајраму тридесет лира а да му више не дугује крв већ да се сматрају као намирени. Они пристану на наваљивање суда и Иса потече у чаршију код пријатеља и познаника те скупи тридесет лира, веже их у једну зелену кесицу па их преда Бајраму. Бајрам је сиромах човек, и го је и бос а све му је имање једна пушка те три-

десет лира је за њега велики новац, може њиме и њиву купити и кућу саградити. Али Бајрама поче страшно да пече мисао да је он продао освету за новац; та крв траје између његове и Исине породице већ сто и неколико година, отац ју је предавао сину као породични аманет; та освета је управо постојала као цељ живота сваког члана његове породице. А сад; он се нашао да за новац прода то, тај аманет, ту крв. Живот му је постао празан, он сам себи одвратан и савест га је с дана на дан све више и више мучила, те у добивени новац није смео ни да дирне а камо ли да га утроши. А једног дана, кад га савест већ беше надјачала, дигне се потражи Ису и саспе му пушку у груди а за тим крај ране, на груди, метне ону зелену кесицу са тридесет лира од којих није потрошио ни десет пара и ако је био и гладан и го и бос.

Исљахат је за тим укинут као некорисан.

Дукађин

Ми смо још у хану Бруту. Још ни зора није зазорила, њу је тек својим бледилом месец наглашавао.

У хану се већ све дигло на ноге; ватре се гасе, каравани се товаре, коњи се воде на појење, пије се опа најслађа кава пред полазак а широка ханска капија већ отворена те да кроз њу мину путници.

Кренусмо се и ми понајлак те са зором да заграбимо што више. Пут нас је, све ханом Спаса, водио крај Дримових обала а одатле од Спаса где ћемо учинити добар одморак, одвојићемо се од Дримових обала крај којих би нас природан пут водио, те заћи у планине Арбанашке и проћи оном косом која двоји Дукађин и Мирдите.

Хан Спас лежи на левој обали Дримовој а далеко је од Призрена једанаест сати. Од везировог моста до Спаса има три сата. Недалеко од хана је село истога имена, растурено по планини.

Ту одма ниже хана пушта се у Дрим и речица Грума, чијим се коритом спушта овде пут који из Ђакова води у Скадар и Призрен те се са призренским на самом брду Дримском укршта. Од Ђакова до овде има свега шест сахати.

Према Пејтиперовој таблици ту, где се укрштају путеви из Скадра за Ђаковицу и Пећ, а на Via Ignati-ји била је станица Crevena.

Одмах преко Дрима, на серпентинској стени сто стопа високој, одржале су се још доста добро развалине једне тврђаве познате под именом „Леке Дукађинца“, знаменитог Дукађинског господара. Ја сам се нарочито превезао преко Дрима те се успео на ово кале да се отуд уверим о великој важности овога града као пограничног за

одбрану Дукађинске државе. Он собом затвара све путеве, односно кланце кроз које би војска могла продрети.

Ми смо Леку Дукађинца већ поменули једном као законодавца али кад смо већ у његовој држави да се и мало више познамо са њим.

И наша народна песма пева Леку Дукађинца и узноси његово господство. Кад Марко Краљевић са Милошом и Рељом одлази Леки (капетану) да му проси сестру:

„Кудгођ Марко земљу проходио
Ни чему се није зачудио
Ни се Марко у шта застидио.
Ту с' зачуди Марко и застиђе
Кад у Леке сагледа чардаке
И Лекину виђе госпоштину“.

Па за тим народна песма описује редом богаство и господство Лекино; столови од сребра, а на соври купе од сухога злата; чивилуци о које се веша господско оружје од чистога сребра; по чардаку прострта кадифа а јастуци су од суха злата исплетени. Па, колико је у Леке господства а тек колико је у његове сестре Росанде ђевојке беснога поноса. Она презире три српске војводе и не прима њихове понуде да једном од њих жена буде.

Но осим песме, Леку је сачувала и народна традиција, јер осим закона који је везан за његово име, у народу живе и приче о њему.

По једној народној причи коју је забележио Вук Караџић, Дукађински капетан Лека погинуо је на Косову а Турци му освојили земљу и растурили дворове и син његов Павле побегне преко Куча у Горњу Превалу и онде на селу Сретњи најми се у Лужанина Мрдака да му гледа коње. Павле се за тим ожени Мрдаковом кћерју а, како је имао белу косу, звали зу га Бели Павле те и пород који је изродио назвао се Бјелопавлићи а Лужани, који су седели на овом месту које се пре боја Косовског звало Горња Превала, изумрли су.

(Наставиће се)

СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА
И ЊЕНА ИЗДАЊА

Десетогодишњицу свога опстанка Српска Књижевна Задруга хтела је да обележи *Нацртом програма за издавање српских писаца, старих и нових.* „Али тај нацрт нити је потпун у појединостима, нити је коначно утврђен". С тога управа и жели „да чује мишљење што већега броја задругара и пријатеља Задругиних; а она ће позвати и нарочиту конференцију на којој ће се претрести сав нацрт „и онда ће се коначно утврдити програм кога ће се управе Задругине стално држати у своме раду".

Тако вели Српска Књижевна Задруга у своме писму од 15. прошлог месеца Бр. 374, које смо и ми добили.

Њена је одлука са свим похвална, јер као што се види, управа Задругина решила се да утврди програм, по коме ће издавати старија и новија дела из српске књижевности. Истина ово би се могло и протумачити, да је Књижевна Задруга за минулих десет година радила без програма. Али ми то нећемо да кажемо. Вољни смо претпоставити да је она и до сада радила по неком утврђеном програму, само што сада хоће да за тај програм знају и њени задругари, па и јавност.

У „нацрту програма", Задруга је обухватила целу српску књижевност од најстаријих времена до данашњих дана, од *Светога Саве* до *Бранислава Ђ. Нушића*, не заборављајући, разуме се, ни дубровачко-далматинске писце, па ипак управа вели да је побројала само оно „што се може сматрати као најпрече за издавање". Што би још остало за издавање у српској књижевности, осем онога што је побројано, ми готово не знамо.

Причају, да је једном пок. Димитрије Матић, као министар просвете, за неку кривицу казнио једног учитеља по неком параграфу из закона о основним школама; али како ту његову кривицу није помињао тај параграф, кажњени је учитељ то и напоменуо министру, а овај му је одвратио, да у том параграфу стоји: *и тако даље,* а у то „и тако даље" налази се његова кривица. Тако је поступила и Књижевна Задруга. Да јој се не би пребацило, као што је то већ неправо урадио један књижевни лист, што је изоставила овог или оног писца, новијег или старијег, она је казала: „и осталих", „и осталих песника, приповедача и других писаца њихових

времена". „и других новијих и савремених књижевника". Дакле, који писци нису изреком поменути, они се налазе у оном „и остали", „и други" *и тако даље.* На тај начин узета је цела књижевност, од корица до корица, само што „на остале писце српско-словенскога времена (осем Св. Саве) за сад не би требало мислити". Значи, да управа намерава да изда готово *све* српске писце, било у изводу било у целини, а то је таман рад за пуних *сто година* дана! То опет другим речима значи, да смо на оном истом месту, на коме смо и до сада били, т. ј. опет ће се издавати књиге као и до сада, без икаквог утврђеног реда, јер ако од сада буде *програма,* у чијим ће се границама кретати Задруга, до сада је ту била Новаковићева „Библиографија", а између њих ми не видимо никакве разлике! По нашем мишљењу, када се управа Књижевне Задруге већ решила за некакав програм, по коме ће издавати старије и новије српске писце, требало је да састави програм онога што би се могло издати највише за *десет година.* Тада би нас уверила да она озбиљно мисли о програму свога рада, и само о таквом програму могло би се дебатовати, а о програму, који обухваћа целу српску књижевност, и старију и новију и најновију, и за чије извршење треба читав век, не може бити никаквога говора.

С тога ми о томе *нацрту* нећемо ништа ни да говоримо. Па ипак он нас је изазвао да проговоримо о издањима Српске Књижевне Задруге и о њеном задатку у српској књижевности.

Члан 2. Правила ставио је Српској Књижевној Задрузи у задатак. поред осталога:

1. „да критички приређује издања старијих и новијих књижевника српских".

2. „да издаје одабранија дела из савремене лепе и опште корисне књижевности;"

3. „да предњачи избором у превођењу и позајмици из словенских, иностраних и класичких књижевности".

Према оваквом свом задатку, књижевни рад Задругин мора да се креће у три главна правца: да издаје преводе, да издаје одабранија дела из наше лепе и научне књижевности, и да критички приређује старије и новије писце.

Како Задруга схваћа ове три одредбе из својих *Правила* не знамо, а судећи по ономе што нам је до сада пружила и по ономе што нам се наговештава у нацрту, изгледа да се она тачно придржава само одредбе о преводима. Прву и другу тачку њенога задатка она као да је спојила уједно, па се тако спојеном одредбом служи како јој када затреба. То је погрешка и Књижевна Задруга

свакако би требало да се изјасни како она разуме став: *да критички приређује издања старијих и новијих књижевника српских?* Значи ли то, као што ми схваћамо, да Задруга приређује критична издања *свију списа* старијих и новијих наших писаца, те да их учини приступачнијим и широј публици и онима који хоће да их проучавају? Ако ли пак Задруга друкчије тумачи ту одредбу, потребно је да нас с њом упозна, јер ако се се она слаже с нама, онда су искључени сви могући *избори* из појединих писаца.

Изгледа да Задруга није с тим на чисто, јер она ето и у своме *нацрту* вели да ће од Његоша издати: *Лирику*, *Лучу Микрокозму* и *Горски Вијенац*, а за остало додаје: „издати у мањем броју примерака“. Када се узме да је већ издан „Шћепан мали“, значи да Задруга намерава издати сва дела Његошева, што јо са свим коректно, и ако је неразумљиво оно: „остало издати у мањем броју примерака“. Да то неће бити какво посебно издање, које неће добијати сви задругари? Ако је то онда је погрешно. — Док Задруга тако помишља са Његошем, са свим друкчије мисли са Милутиновићем. Док нам се ставља у изглед цео Његош са *Лучом Микрокозмом*, на Симину *Србијанку* се и не помишља. Зашто?

Слично је нешто и са Ђуром Јакшићем. До сада су издате његове лирске песме и то *избор* њихов, а у „нацрту“ се вели, да ће се од истог писца издати: *Епске песме*, *Драмати* и *Одабране приповетке*. Дакле: епске песме и драмати у целини, а лирске песме и приповетке у избору. Зашто? Зашто да се критички не изда све оно што је Јакшић написао? — И за Каћанског се вели, да ће се издати избор његових песама, а *све* његове песме једва ће изнети онолико колико су у Задругином издању изнеле лирске песме Јакшићеве!

За Стерију се каже, да ће се издати његови драмати, па се додаје: „*остало* издавати доцније“. Шта ово опет значи? Има ли овде доследности и кад ће бити то *доцније?*

У колико је нама познато, када се оснивала Књижевна Задруга, у главноме се помишљало да се критички издају сва дела важнијих старијих писаца, јер њих код нас и нема ко други да издаје. Осем тога, баш некако на првим састанцима Задругиним, било је утврђено, да се нарочита пажња обраћа на предговоре, како би ови замењивали оскудицу монографија о појединим писцима, те да им се на тај начин одређује и место у српској књижевности.

О потреби критичког издања старијих наших писаца, мислимо да не може бити говора. Ту потребу сви осећамо; али у исто време и знамо, да такав посао нити је мален нити је лак и да је скопчан са великим трошковима. При том Задруга се не сме ограничити ис-

кључиво на тај посао, јер не би имала успеха. Задруга мора да води рачуна и о разноврсности својих задругара, и да их донекле задовољава, али у исто време и да племени укус читалачке публике. Зато она и мора удешавати тако своја годишња издања, да с њима одговори и потреби књижевности и својих задругара. Ето зашто је потребан програм и то смишљени програм, али програм за краће време, који се дâ потпуно и с успехом извести. Да се тако и до сада радило, данас бисмо имали критичка издања бар два српска писца.

Само се собом разуме, да од старијих, па и новијих, писаца треба издавати у први мах оне који су потребнији, а при том су њихова дела ретка. Вукове списе већ имамо у државном издању, па је излишно да их Задруга понова издаје. Даничићева дела дужна је да изда Академија, па нека се њој то и остави. Луксуз би био издавати и *избор* из Ненадовићевих списа, када по књижарама има обилато *Ненадовићевих дела* у доста добром издању и по доста умерену цену. То би се у неколико могло казати и за Бранка, чије песме редовно издају књижаре; али је са свим друкчије са *Песмама* Војислава Илића. Збирка Војислављевих песама потреба је за књижевност, а Задруга на против обећава „одабране саставе" Војислављеве, а *све* песме Бранкове! Нашто правити избор из песама В. Васића, Грчића, Драгашевића и других? Када је Задруга већ издала *Два идола* од Богоја Атанацковића, каква има смисла издавати *одабране новеле* његове, када су баш потребне *све* његове новеле, јер по коме ће се мерилу одабирати Атанацковићеве приповетке? Зашто изостављати ма и једну Богобовљеву новелу, када је Задруга штампала Лазаревићева фрагмента и основе за приче? То исто важи и за Игњатовићеве приповетке и романе, а зашто н. пр. не издати све приповетке Милована Ђ. Глишића? Зашто би Задруга радила два посла за Доситија, те правила „избор из списа још неиздатих у Задругиним књигама", а онај остатак издала „у мањем броју примерака", као што се вели у *нацрту?* Има ли то икаква смисла? Или, или. Или издати целог Доситија, или се ограничити на ово што је већ до сада издато.

Јасно је, дакле, да добро треба оценити што је најпотребније и најважније, а у томе би требало да Задруга ради споразумно са Матицом Српском, па да и ова прими на себе по неко издање. На тај начин дошли бисмо што пре до издања важнијих писаца, а када до њих дођемо, онда тек треба да дођу на ред писци мање вредности и они писци, који служе само као обележје појединих епоха или се истичу као пределни представници, а према чијим је списима већ данас литература индиферентна. Истину да кажемо, не

знамо каквог би смисла имало да се данас изда избор из Петрановићевих списа, Вуличевићеве посланице, а још мање превод неких Томазеових радова?... Али казали смо да се нећемо упуштати у претрес „нацрта програма за издавање српских писаца, старих и нових“.

Што се тиче најновијих, данашњих наших писаца, и ту не налазимо да је Задругин ред на своме месту. Она је до сада издала приповетке Јанка Веселиновића, два романа Св. Ранковића, приповетке Паје Марковића-Адамова, две ствари Матавуља, Цветићевог „Тодора од Сталаћа“, „Прве жртве“ Андре Гавриловића, Сремчеву „Ивкову Славу“ и приповетке Мите Живковића, али је све то, огромном већином, нама било познато. Није Задруга својом иницијативом ништа створила, она није давала импулса данашњим нашим приповедачима да нешто *ново* за њу израде, а на наше песнике као да је са свим и заборавила. Она до данас није издала ни једну збирку несама ни једнога од наших млађих песника, те су ето Митровић, Шантић и Милета Јакшић морали сами да их издају. Они чак нису поменути ни у *нацрту*. него се налазе у оно и тако даље!

Ми мислимо, да не би требало да изађе ни једно коло књига Српске Књижевне Задруге, а да у њему не буде по нешто *са свим ново*. Тиме би Задруга наносила себи част, српској књижевности користи а српским писцима давала би маха да раде. У томе Српска Књижевна Задруга не сме да заостаје за нашим књижевним листовима, којима, и без новчаних срестава, у главноме и дугујемо захвалност што нашим књижевницима измамљују радове.

Оволико смо сматрали за потребно да проговоримо поводом „нацрта програма за издавање српских писаца, старих и нових“, што га је објавила Српска Књижевна Задруга, задржавајући себи право да се опет вратимо на овај предмет, ако *нацрт* збиља и постане *програм*.

Dr. Veritas

ПИСМА

Из Војводине 8. септембра 1902.

Пре три године у Новоме Саду штампана је прва свеска *Покрета*. То је била мала једна књижица, и којој су дали одушке неколико млађих писаца, и претресали су друштвене, економске, књижевне и просветне појаве и установе код нас. Прва свеска Покрета остала је неопажена, као и много што шта код нас, па се на њу

и заборавило. Пре неколико дана угледала је света и друга свеска *Покрета.* У њој су свега два чланчића, и то: „Имали Нови Сад услова да остане средиште овостранога Српства“, предавање Тих. Остојића, и „Досељавање странаца у вези са нашим слабим множењем“, предавање професора Петра Марковића. У објави, којом је пропраћена ова друга свеска „Покрета“ вели се: „У овој свесци су претресана два крупна питања. Далеко је и помисао од нас да су она овде и решена. Али ће ови чланци, надамо се, побудити наш свет да више мисли о нашим приликама и потребама, изазваће можда нову дискусију — све нам је једно да ли pro или contra, само нека се мисли и дискутује“.

Исписане речи нису, као што је код нас обичај, парадирање. Признати се мора, да су оба питања, која се третирају у овој књижици, не само крупна, него су она питања опстанка нашега у ужој Угарској. Ја се радујем, што је моје прво писмо, које сте штампали у 1. св. (II књиге) „Кола“ изазвало дискусију, дискусију озбиљну и достојанствену. Г. Остојић изреком и каже да је своје предавање држао поводом мога писма у „Колу“, у коме сам ја пледирао за нов српски центар у Загребу, тврдећи да је Нови Сад изгубио свој српски карактер и да он више не може повољно утицати, културно и литерарно, на цео српски народ, који се налази у Аустро-Угарској, као и на народ у Босни и Херцеговини. Г. Марковић то истина изреком не помиње; али се из свега види да је и он написао свој чланак под утисцима мога писма у „Колу“.

Али то је споредно, главно је да се и код нас почело будити и да се нашло људи, који виде и осећају зло, зло које није од скора и које се све више и више шири, претећи да сатре наш народ у овим крајевима, ако му се што пре не нађе лека и не стане на пут. Г. г. Остојић и Марковић, види се, добро су уочили зло, а потрежили су му и извор. Они су збиља нашли право легло целом нашем материјалном и националном опадању, а нашли су га онде, где га до сада нико није смео потражити. Г. Марковић у томе је био много искренији и отворенији, па је утврдио, да зло долази од наше интелегенције која се бавила великим, крупним политичким питањима, а народ је пуштала да пропада, и то нагло пропада.

У своме првом писму ја сам нагласио, да су за све наше културне недаће криве партијске страсти, које су се у толикој мери разбуктале, да нису ништа оставиле свето, а г. Марковић врло лепо вели, да је наша политичка борба „оставила страшне трагове разора и пустоши у нашем друштву, уништивши му економну снагу његову и одузевши му идеале“. Шта је народ један без идеала, не-

треба да вам изреком напомињем, јер и сами знате, да су наш народ одржали само идеали, а наша партијска и политичка борба у Угарској сасма је убила веру у сваки идеал. Наш сељак, па и варошанин постао је апатичан према свему. Патријарх му више није светиња, владика још мање, а од Србије се нема чему надати, јер, по нашим новинама, томо и нема никаквог добра. И погледајте Србина у Угарској, он пропада економски, трговина се измиче из његових руку, занатлија Срба све мање и мање, за књигу нико немари, а око нас шири се Немац, Мађар, Румун, Словак, Русин и Јеврејин. „Концем XVIII века — вели г. Марковић — слици Јужне Угарске давали су Срби етничку боју читавој скоро Бачкој и западном Банату, а данас, у Бачкој има Немаца више од православних Срба, у Торанталу су бројем скоро једнаки а у тамишкој жупанији два и по пута јачи. Немци су добро организовани и с планом продиру у српска места“. Ево хладних бројева, који показују како ми Срби стојимо:

„У бачкој жупанији има Срба 139.412 према 627.078 других (327.108 Мађара, 192.267 Немаца, 30.068 Словака, 10.055 Русина и 66.660 разних, понајвише Буњеваца и Шокаца т. ј. Срба римокатоличке вере). У торонталској жупанији 191.857 Срба према 413.459 других (184.016 Немаца, 114.760 Мађара, 88.094 Румуна, 14.969 Словака). У тамишкој жупанији 64.702 Србина према 411.346 других (171.078 Немаца, 167.523 Румуна, 58.153 Мађара и др.). У свима осталим жупанијама потпуно ишчезавају Срби према осталима.

А ево шта г. Остојић вели специјално за Нови Сад: „У почетку XIX века према 6373 Србина стоји близу 5000 несрба, до половине века већ су се ови бројеви изједначили а око половине века стоји према 9050 Срба већ 9500 несрба. Друга половина века показује рапидно напредовање туђих елемената, те 1900. год. налазимо овај ужасан несразмер: 9722 Србина према 19061 странцу. Док смо, дакле у почетку XIX века били у надмоћној већини у Новом Саду, док смо се још пре 50 година могли некако мерити с туђим елементима, сада смо спали на једну трећину. Срби су уз то у политичким борбама у имању посрнули, јер су привреду, која их је дигла и у којој су до скора први били, забатаљили. Срби се природно слабо множе, а нема откуд да се досељавају. Није чудо, што се наши Срби са стране, који знају Нови Сад само од пре 10—15 година, кад сад дођу на новосадску пијацу, окрећу, снебивају и чуде: шта то би од нашег, *српског*, Новог Сада? Није чудо, што дописник „Кола“ просто и чисто каже, да Нови Сад *није више српска варош!*“

Зар нису страшне ове речи и ови бројеви? — А наша инте-

лигенција? Она је, вели г. Марковић, пустила народ самоме себи, не спремивши га довољно за борбу и утакмицу с другим народима. И док народ наш пропада, интелигенција наша мисли да јој је дужност да из Новога Сада даје лекције Србији и њеним државницима и целој Европи, и мисли да је она позвана да решава источно питање. „Ми смо — вели г. Марковић — тих деценија пустили да нам пропадну сви привредни сталежи (сељачки, занатлиски, трговачки). основну и средњу наставу нисмо подигли тада, кад је још могуће било, те тако ни праве интелигенције нисмо успели створити“. — „Лична и странчарска борба тако је снизила нивô српског друштва да ево већ два деценија живи без икакве идеје водиље. Већ два деценија како се српско друштво не обнавља, не заноси, не оплођава од својих првака никаквим идејама, већ се губи у снђушној страначкој борби“.

Ето у каквом смо ми данашњем стању. Наш народ пропада, пропада на свима позицијама, а ми то још не видимо као што треба. Ми још нисмо отворили очи, ми још ништа не предузимамо да спаспасавамо што се још да спасти. Ми се још кољемо и гложимо међу собом, све у име народа, у име одбране његове, а он пада све дубље и дубље, економски и морално. Ми још водимо високу политику од које српски народ у Угарској нема никакве користи, јер она није практична, и врло је лепо казао г. Јова Адамовић у свом „Благовештенском сабору“, да смо ми у поштици наивни!

Али, рећи ћете ми, да сам ја узео да говорим о политици, а она је искључена из вашега листа. Ако тако кажете, г. уредниче, огрешићете се. Ја не третирам у овом писму политику политике ради, него што налазим да је дужност свију нас да познамо прилике, у којима живе поједини делови српскога народа. Није питање политичко, него питање и књижевности и науке, да испита узроке: зашто је српски народ у Угарској. који је на почетку прошлога века био и јак и виђен у Угарској, данас запостављен и у декаденцији? Није питање ни малено ни незнатно: хоће ли се одржати Срби у Угарској, или ће и даље пропадати. Сви су му услови за напредак још ту, само треба озбиљно прионути. Треба се манути декламаторства, а треба свом силом и снагом прионути испитавању узрока зашто наш народ пропада, па настати да се он спасава. Наш народ још није толико материјално оронуо, да се не би могао подићи: али ту треба озбиљно радити. Ми Срби у Угарској треба да се угледамо на Србе у Хрватској. Наше политичке програме треба да изменимо и да у њих унесемо: еконски преображај нашега народа.

Када се наш народ поврати мало, тада ће код њега опет на-

стати воља и за читање и за сваки културни напредак, а ако овако и даље буде ишло, тада се више неће моћи ни истицати питање: има ли Нови Сад услова да остане средиште овостранога Српства.

Не поричем ја Новом Саду средиште овостраног Српства, али опет велим, да Нови Сад нема све услове да буде средиште, културно и литерарно, свију Срба у Аустро-Угарској, па и Босне и Херцеговине, док ове још држи Аусто-Угарска. Нови Сад, као што сам раније казао, биће и даље нека врста средишта; али други српски цèнтар, поред Београда, мора бити Загреб. Он мора бити и због Далмације, на коју Нови Сад никада није утецао, а Загреб јој све пружа.

Нови Сад има своју Матицу, то најстарије словенско удружење књижевно, па њен рад још не утиче као што треба на народ. Она издаје „књиге за народ“, али оне су народу неприступачне, а нису ни подесне за њега. И сама Матица наша треба озбиљну реорганизацију, али она треба да помишља и на привредну и економску реорганизацију народа, па да у том смислу и пружа народу књиге, јер од ових што му је до сада пружила слабо ће он имати користи. Нама је потребан један добро уређени лист за народ. Оставимо се, бар за неко време, играња Академије и приступимо оном *малом раду националном* (nationalne Kleinarbait) као што предлаже г. Марковић који је такође у непосредној близини Матице. Када је већ Матици суђено да свој књижевни рад врши сваке године огромним дефицитом, онда нека од тога има користи бар маса народна.

Г. Марковић предложио је у своме чланку какав рад предстоји млађем поколењу, да „развије и разграна на све гране нашега живота“, па нека, са г. Остојићем, настане да Матица све те идеје и сав тај рад пропагира у народу подесним књижицама. Од таквих књижица народ ће имати много и много више користи него од „Молитве у уметној поезији“.

Још нешто. Редакциони одбор Матице Српске упутио је под 5. овога месеца свима члановима Матице Српске писмо, у коме доказује потребу, да се поставе принципи, по којима би се издавале „Књиге за народ“.

„С тога Редакциони Одбор – вели се у писму — моли сву г.г. чланове Матичине из места и са стране, да изволе доћи на разговор о „Књигама за народ“, који ће бити у очи Матичине Скупштине (24. сеп. н. р.) у 6 сати после подне у просторијама Српске Читаонице.

„Да би се г. г. чланови, који се за ову ствар интересују, могли лакше оријентовати о чему се ту ради, назначићемо главна питања о којим Редакциони Одбор жели обавештаја: 1. Чита ли наш народ

књиге. 2. Ако тита, шта радо чита, о чему. 3. Да ли чита, више забавне ствари или поучне. 4. Да ли воли стихове или прозу. 5. Тражи ли народ у књигама поуке о свом послу и раду. 6. Како сматра народ књигу, као озбиљну ствар или дангубу. 7. Ако народ не чита књиге шта је том узрок. 8. На који начин би се књига могла омилети народу. 9. Шта би требало чинити да би књига могла продрети што дубље у народ. 10. Шта мислите да је у овај мах најпотребније да се преко књига шири у народ. 11. Који су морални недостатци у народу и шта би у њину искорењивању могла помоћи књига. 12. Који су физички и хигијенски греси нашега народа и како би се могли књигом лечити. 13. Би ли могла књига утецати на економски препорођај нашега народа и како. 14. О којима привредним гранама би требало нарочито писати и како. 15. На који начин би се могао народ књигом национално васпитати. 16. Каква треба да је забавна књижевност која се пружа народу и шта би у овај мах требало у у том чинити.

„И ако овим питањима предмет није исцрпен, ипак би Матичину раду на популарној књижевности много користило, кад би се овом приликом састали људи, који познају народ, који га воле и мисле о његовим невољама и потребама, те би се о поменутим питањима, развила расправа. На састанку ће проф. *Тих. Остојић*, члан Редакцијоног Одбора, изнети у кратко погледе који у овај мах владају у Матици, те ће тако дати правац дискусији“. ђ. в. п.

КЊИЖЕВНЕ ОЦЕНЕ

Драмска поезија римска, *израдио Спира Калик, професор (Одштампано из „Извештаја гимназије Краља Александра I за 1901. — 1902. школску годину). Београд штампано у државној штампарији Краљевине Србије 1902. стр. 1—32.*

Професор г. Спира Калик у овој својој расправи хтео је да нам у кратко оцрта како се развијала код Римљана драмска поезија а он је, по моме мишљењу, у томе и успео, но одмах у почетку морам споменути да би ова његова радња и боље испала, да су му били познати новији радови код Немаца на томе пољу. Тако се опажа да није употребио врсну римску књижевност Martin-a Schaaz-a I Theil 2 Auflage 1898 а то је свакако требао учинити.

Знајући врло добро, како стоји са класичном философијом

Краљевини Србији, држим да је г. Калик за извештај гимназије могао и требао одабрати са свим други темат, а не овакав — и из педагошких разлога. Зар је потребно за ученике средњих школа н. пр. да знају садржаје Плаутових комедија, када знамо да се ти захтеви и од будућих кандидата професорских са свим не изискују — доста је да кандидат прочита две-три комедије да се и с језиком Плаутовим упозна. Зрео човек Плаута може читати, а за нашу средњо-школску омладину, која и онако нагиње сваковрсним модерним уживањима, и сувише фриволан садржај неких његових комедија није. Ја држим да ми се неће замерити што сам се дотакао овог питања, тако важног по саму наставу, и мислим да би и сами управитељи завода морали будним оком мотрити, шта се прима за извештај. Овакав темат могао би се штампати у „Просветном Гласнику“ званичном листу или „Наставнику“ проф. листу, али никако у гимн. извештају, кога сваки ученик на крају године (тако је бар код нас) добије. — —

Г. писац добро је уочио разлику између римских и грчких драмских писаца и по садржини и то уметничкој техници те држи као и сви други литерарни историци „да главни узрок тога застоја лежи у карактеру римскога народа“.

Карактеристике појединих писаца трагедије и комедије код Римљана кратке су и лепо изведене — на неким местима налазимо на преводе појединих сцена. Добро је учинио г. писац, што је на стр. 11 (трагедија Медеја) превео онај значајан хор који као да у себи садржава пророчанство за откриће Америке. На стр. 18 могао је додати г. писац да је Цецилије Стације писао комедије своје по Менадру, а то исто могао је споменути и код Афронија.

„Asinaria“ (стр. 19.) израдио је Плаут не по Дифилу, као што каже г. писац, него по Демофиловом Ὀναγός-у. У опште је свуда требало додати оригинале грчке, за које се поуздано зна, да је по њима писац римски радио па би тиме био посао олакшан будућем писцу римске књижевности за нас Србе. У појединости нисам се рад овде упуштати, јер то ми не дозвољавају ни место ни време, но толико могу само речи, да ми је мило што се у престоници Краљевине Србије почело, и ако доцкан, озбиљно мислити и радити на пољу класичне наставе, али не могу пропустити а да не поновим: *да би овакве радове требало оставити за доцнија времена а сада, у почетку, треба издања школска (особито за грчки језик) с тумачењем кратке историје књижевности па тек онда приступити оваквим литерарно-историским студијама.*

Да је Београд место најпогодније за остварење ових мојих

мисли, држим да нема никога ко би то порекао. Дај Боже да о томе меродавни фактори озбиљно почну размишљати!

Особито нам је потребан, као кора хлеба, речник за српске гимназије: српско-латински према данашњим захтевима науке, а тако исто и грчко-српски. Све дотле док ове књиге не буду за српске гимназије написане, настава мора рамљати.

Срем. Карловци — Глиша Лазић

Једна угашена звезда. *Илустрован роман, написао Л. Комарчић. Београд 1902. Штампарија Д. Димитријевића.* (Свршетак)

Описивање Мизара и његових прилика врло је наивно, управо онако као кад би дете стало описивати какве озбиљне ствари, наравно онако, како то оно о њима мисли. Друго се што не може од нашега путника ни тражити јер „нико не може дати оно што нема нити знати оно што не зна“ (стр. 54). Па ипак се он усудио препирати са својим вођом, кад му је овај казао како је Сунчев систем смештен између Веге и Сиријуса. Путник се чудио да ли то може бити, па кад га је Лапласов дух прекорео што је тако неповерљив, он одмах баца оружје и моли: „немој се човече љутити, ја ни сам имао намеру да те вређам, ја нисам томе крив већ моје непојимање бесконачности. За мене је велики и онај дуд пред кућом, а ти тражиш да ја верујем, да је тамо смештена сва система нашега Сунца“! И „после ове мале препирке“ опет наставише пут. Фатално је само, што баш ту вођ није имао право а путник је умесно сумњао у оно што у ствари и не постоји.

У „Сунчевим буковима“, као ни у осталим одељцима свога романа не треба тражити поуке. Ту је само лепо изведена алузија на ограниченост човечјег ума и несавршеност наших чула. Па и то се често прекида по каквом земаљском причом или описивањем чисто земаљских прилика — као да тамо нема ничега више другог од интереса!

У „небесној мрљици од десет хиљада сунаца“ изведено је у неколико мишљење о могућности општег живота у висиони и како он не мора бити везан само за нашу Земљу. И у колико се тај одељак тиме бави — добар је, али је сувише претерано оно описивање живота на Марсу. Оно, до душе, „роман“ је, у роману се може свашта писати, али кад се желе употребити научни подаци, управо да се они популаришу, онда се мора бити веома пажљив у употреби тога материјала и то у толико више што „такав роман“ поред забаве има задатак и да поучи читаоца (ако не жели спу-

стити му вредност до свезака за 5 пара), а читалац не зна много за шалу, наука пак још мање.

„Изумрли светови“ је алузија на постепено опадање живота појединих небесних тела и на свршетак њихов. Та је алузија лепа и — ништа више.

У „престоници цара Гомора“ (стр. 115—131) хтео је путник описати пустош једнога трошног града, на изумрлом свету, па је у место тога изашао врло леп опис архитектуре и укуса негдашњих становника тога града Гоморова. Читајући то, човек чисто види сву ону лепоту, види онај распоред палата и вила, осећа неко особито задовољство те му се не може отети ни један уздах на жалосну прошлост тога величанственога града. Пустош није ни описивана већ само раскош, богатство, величанственост. А што је од специјалног интереса, то је укус негдашњих становника тога града: исти је као и наш земаљски. И њихове је стубове и колонаде „обавијало некако пузаво биље начичкано зеленим, по негде жутнулим лисјем и разнобојним цвећем“. И тамо су палате украшене „колонадама стубова које су на својим капителским раменима носиле кубасте павиљоне с позлаћеним крововима“ (сигурно у „византинском стилу“!). Свуда само злато, дијамант, смарагд, порфир (путник је ваљда мислио на „сафир“), рубин, горски кристал! И тамо су пауци прели мрежу и „безазлени гуштер вирио иза лисја и цвећа“. И тамо „колибри“ и „зелена жаба времењача“. И тамо су гује савијене у колут, само су оне тамо од друге сорте: биле су „црвенкастом длачицом покривене“.

У „светом тројству“ (стр. 132—144) канда се хтела истаћи узајамност акције ветра, воде и ваздуха при стварању небесних светова, али сем написа и те жеље — одељак је тај једна обична илузија.

На „једном листу из духовног света“ (стр. 145—160) нема ничега из астрономије нити из „звезданог живота“ како би рекао путник. Сем оригиналне дефиниције атома — како је то „тако мален делић материје да он са своје мајушности прелази у *појам*“ (стр. 156) — ту је набацано неколико рефлексија о суштини душе а то је пак тако престављено, да се онако исто могло писати још 10 табака па да се не заврши, да се читање може прекинути где ко хоће, па да зна онолико исто колико и кад би прочитао све до краја или као да ништа није ни читао. Такви и још лепши разговори могу се чути и овде на Земљи на пр. код „Париза“, „Гранд Хотела“ и то седећи лепо на столици, поред шаха и меланча, а није се морало тога ради ићи по васионама, не знам колико милијуна година далеко,

и ломити се на тако далеком путу. Тако је и требало радити, кад се већ поглед вође и путника у тој „величанственој васиони горе“ не забави ни на чему другом паметнијем и кориснијем него баш застадоше на причањима из царства духова, чиме се некада могао бавити и један Кућетина!

Оставимо на страну неразумевање геометријских појмова, који су унесени у та описивања — као на пр. изрази: *овални* круг, *елипсасти* круг и т. д. а то треба још да буду не фигуре у равни него тела! оставимо на страну и све остале рефлексије у осталим одељцима ове књиге — нека о њима мисли како ко хоће, на поменути још 2—3 примера недоследности, јер их иначе толико има да не вреди задржавати се више на њима.

Тако на пр. на стр. XII путник нас је упознао са констелацијом „каикцијом са својом сјасном звездом *Арктуром*“, а овамо на завршетку показује нам (стр. 317) где је небесни „каикција са својом лепом звездом *Процином*“. То је галиматијас! У ствари је овако: констелација у којој је сјајна звезда Арктурус назива се „Говедар“ што преставља митолошког *говедара Боотеса* а то није ни Ловац ни Волујар ни Каикција (како све још не крсти ту констелацију наш путник), нити пак Весник нити Гласоноша, како би неки други наши писци хтели да преведу на српски особено име „Bootes“, мислећи ваљда да је то исто што и „Bote(s)“, пошто у нем. срп. речнику нигде нема речи Bootes.

И свога „малога Стевицу“ преварио је наш путник кад га је овај једног вечера запитао за једну падалицу шта је то (стр. 223 и 223). Не размишљајући много, брзо му одговори како је то „залутала звезда која је долетела из далеких небесних покрајина па одлетела у друге незнане светове......!“ Све то није истина. Падалице нису пре свега звезде, као што ни Земља није звезда и ако је тако непрестано помиње и вођ и путник. То су чланови метеорскихројева, који иду својом путањом око нашег Сунца онако као и наша Земља. А то кретање њихово је тако тачно познато, да астрономи знају тачно до на секунду времена где ће и кад ће који рој бити на ком месту своје путање око Сунца, знају кад ће проћи у близини Земље и т. д. Отуда се и зна оно периодичко падање падалица, од којих је код нас највише запамћено оно из доба срп. буг. рата 14. и 15. новембра 1885, а које се понавља сваке тринаесте године. Не „лутају“ и не „долећу“ оне из далеких небесних покрајина, већ се крећу као и сва *небесна тела* око Сунца у домашају нашег, Сунчаног система, а још мање „одлећу у друге незнане светове“. Оне заспијавају у нашој атмосфери кад кроз њу прођу и гасе се. Тежа Зе-

мљина је тај узрок што њих вуче амо, а границе њене моћи нису тако далеке!

Ко год је прочитао какав било роман, рекао је на завршетку: овако се само прича али у ствари није било. Исто је тако и са овом књигом, и у толико она личи на — роман!

15. августа 1902. Проф. Јеленко Михаиловић

S gjacima kroz Bosnu-Hercegovinu, Crnu Goru, Dalmaciju, Jadransko more (Istru Trst, Mletke, Rijeku) i Hrvatsku, napisao prof. Drag. Franić. Dolnja Tuzla, tiskara N. Pissenbergera: J. Schnürmachera komanditnog društva, *1901. — 8. стр. XXXII* + 464.

И српска и хрватска литература не обилују Бог зна како описима крајева у којима живи наш народ. На ту страну литературе код нас се до сада врло мало пазило. Сем нешто стручних географско-геолошких студија наших научника, које су неприступачне широј публици, тешко је наћи књигу која би могла задовољити потребу која се у том погледу осећа. С тога се таква путописна литература жељно очекује. Погрешно је што се тога посла лаћа код нас онај који се у њ не разуме, а ко би могао да дâ штогод ваљано, за тога као да је понижење да популарно опише наше крајеве.

Горњи путопис је од једног гимназиског професора, те смо с тога узели књигу у руке с неким поверењем у солидност рада. Преварили се нисмо. У њој има много сређеног материјала, географских, историских, културних података, биографијâ личности. Као путопис чита се лако, а онога који га при путовању чита може несумњиво много поучити. Илустрације су већином добре; неке, можда, нису најсрећније изабране, али је ваљада писца при избору чешће руководила мисао да сликама прикаже оно што се на путовању не може видети. Ту бисмо желели, ди писац није сумњао за кога пише књигу, за оне који ће је код куће читати, или за оне којима ће бити неки Бедекер.

У књизи има повише мана, али нећемо се освртати на све, него ћемо поменути оне преко којих баш не можемо да пређемо. На стр. 181. описују се Кривошије. Г. Франић није тачно представио кривошијске устанке. О обвезама аустроугарске власти при закључивању мира са 300 Кривошијана 1870. год. требало је детаљније проговорити, јер онако како је речено није све, а кад није све, није верно. Не одговара истини ни то, кад писац о другом кривошијском устанку 1882. год. каже да му „учини крај ватра из топова с Рисанскога залива. Бунтовници се напокон или предадоше или у Црну

Гору (Никшић) побјегоше“. Од устаника није се предао *ни један*, нити је који „побјегао у Црну Гору“, а најмање у Никшић. Устанак кривошијски (а с њим и херцеговачки) угушен је тиме, што је Кнез Никола, преко свога најближег рођака, изјавио устаницима (кривошијским, убљанским, леденичким и ораовачким) да он то дело узима у своје руке. Како је Кнез Никола одржао своју реч, није место да се овде расправља, али пишчеву нетачност морали смо исправити.

Г. Франић се на 10. страни, а и на више других места, изражавао као пријатељ српско-хрватске слоге, те је било очекивати да ће нам пружити књигу коју ћемо без зазора моћи препоручити и сваком Србину. Он то није учинио. Ова књига није чисто информативна; писана за хрватску публику она има и *хрватску* тенденцију, поред свега тога што би се, по предговору, могло закључити да је у српско-хрватком духу. То је ваља да узрок што путопис по Босни и Херцеговини и Далмацији није за српску публику, док је одељак о Црној Гори боље израђен. О Србима у споменутим крајевима писац говори врло мало, а српско име не спомиње као да Срба тамо и нема. А кад баш не може да их мимоиђе онда о њима говори онако како се не говори. Споменућемо само неколико примера. Он каже на пр.: „За православне издаје се ћирилицом Босанско-Херцеговачки Источник и Босанска Вила“, као да је Босанска Вила неки верски лист, а не лист за забаву и поуку Србима ма које верс. Та у Босанској Вили пишу и Срби Музломани! Кад је већ говорио о новинарству у тим крајевима, онда није смео прескочити српске листове у Мостару (хрватске је навео), и, када је говорио о напретку књижевности није смео не споменути српске штампарије и књижаре у Мостару и Сарајеву и њихов, с напретком књижевности у тим крајевима, чврсто скопчан издавачки рад. То су, у овако големој књизи, признајемо, ситнице, али откуда да се превиде баш те *српске* ситнице? Писац је погрешио ако је мислио да је, не спомињући српско име, обишао „пријепорна питања“, и избегао опасност да буде према Србима хрватски шовиниста. Баш обратно је требало да ради: требало је дати сваком своје. Забашуривањем је смањио вредност својој књизи, у коју је уложио много труда, и није успео да јој даде довољну објективност. То јој је грдна мана. Осем тога, путопис по Босни и Херцеговини излази некако као глорификација напретка од окупације. А и то му неће бити тачно.

Вољни смо веровати да г. Франић није тако писао из противсрпских намера, и радо признајемо да за хрватску публику није ни

могао друкчије писати, али, због свега тога, Србин неће узети његову књигу да се информише о Босни, Херцеговини, Боки, Далмацији, и због свега тога његова књига неће стећи српске симпатије.

Р. В.

Лажни цар Шћепан мали, *историческо збитије осамнаестог вијека од Петра Петровића Његоша. Београд-Загреб, штампарија Мила Маравића 1902. — На 8. стр. 1—65 и 1—112 (Чини 65. књигу Српске Књижевне Задруге).* (Наставак)

Хајдмо даље.

Г. Пр. на стр. 25. свога предговора, а у VII одељку вели: *Његош је, можда, хтео дати податке о животу и обичајима Црногораца; а вероватно да је био рад прославити и истрагу потурица.* Али у току рада, у његову духу извршила се јака промена: слаба моћ епске композиције и драмске конструкције још је јаче ослабљена необичном снагом лирског осећања. Цео „Горски Вијенац“ преливен је јаким осећањем и зачињен дубоким рефлексијама. *Истрага потурица и живот црногорски послужили су само као подстицај, као основ од кога се пошло; по својој важности у сиеву они су на другом месту.* Сликање црногорског живота као елеменат сроднији лиризму сачувано је боље; истрага потурица са свога епскога карактера јаче је страдала од ове навале емоција и философског размишљања. Његош је један посебан догађај употребио, *можда и несвесно*, да у његово излагање унесе све што је у својој души имао најдрагоценије и у свом уму најинтелектуалније“. — Ми смо овде навалице мало дуже цитирали г. Пр. да се са свим јасно види како је он слабо схватио Његошев „Горски Вијенац“, а да се то још боље види, додаћемо и ове речи г. Пр. са стр. 24.: „Чак и етнографски елеменат који је добио онако велику пажњу песникову, не заусгавља много погледе читаочеве, нити се импрегнира јаче у његову свест. *Живот и обичаји црногоски, онако тачно и живо изнесени,* могли су придобити много веће интересовање у ком другом делу; у „Горском Вијенцу“ и то је остало у засенку“.

Заиста г. Пр. ни најмање не наноси част Његошу, када вели, да је он „можда и несвесно“ употребио предмет о потурицама, а тако исто никако се не може акцептирати његово мишљење о животу и обичајима Црногораца. Не, г. Пр., „Горском Вијенцу“ дају важност: предмет и живот и обичаји Црногораца. У томе је Његош, јединствен. Он је до најмањих ситница упознао нас са Црногорцима, и „Горски Вијенац“ без тога не би имао своје чари. То је и попу-

ларисало „Горски Вијенац" и учинило га приступачним маси народној. Није то „остало у засенку", нити би то имало „много веће интересовање у ком другом делу". Да тога нема у „Горском Вијенцу", одузео би му се најдрагоценији накит. Без тога „Горски Вијенац" не би био ово што је. Мисли и философске рефлексије, то је споредно. то је зачин.

Г. Пр. још је написао неколико страница о „Горском Вијенцу" али му ми нећемо ићи узастопце, нешто с тога, што се то готово исто понавља у говору о „Шћепану маломе", а највише нећемо с тога, што је у главноме све то позајмљено из г. Решетара, код кога је све то одређеније и јасније казато. Г. Пр. позајмљујући од г. Решетара, хтео је да затре томе траг, па је сам надовезивао своје резоновање и овде онде додавао по што шта, а то је тек оно што је најгоре.

Збиља је за осуду, да писац један, пишући литерарну студију о „Горском Вијенцу" и „Шћепану маломе" нема ни толико поуздања у самога себе, да сам сме цитирати писца о коме пише, него и то позајмљује, само што дода или изостави по који стих. На стр. 26. да би нам г. Пр. доказао да „песимистичко расположење изражено у том монологу (владике Данила) не одговара карактеру историјског Данила", него да припада самоме Његошу, цитира нам неколико стихова из тога монолога. Те је исте стихове цитирао г. Решетар на стр. 35. и 36.; али је г. Р. казао на стр. 35. и оно што нам је поновно г. Пр. о владици Данилу и Његошу. Да, готово све оно што је казао у предговору г. Пр. о владици Данилу, то је све позајмљено из г. Р., па и оно *песимистичко расположење*", које се тако често понавља у овоме предговору. Оно што се на стр. 34. говори о Вуку Мићуновићу, позајмљено је са стр. 44. из г. Решетара. Исто је тако позајмљено и оно о игуману Стевану... једном речи г. Пр. није био нимало самосталан у овоме своме послу. Даље од г. Решетара није знао кораннути, а онде што је сам собом стварао, или је слабо или је за осуду, као што је овај његов став: „Оно што чини њега (Његоша) великим то су његове идеје, којима по дубини, по тачности и духовитости нема равних у нашој књижевности. Сима (Милутиновић) их има врло мало, а према Његошевим изгледају као ђачки школски одговори према говору каквог великог беседника". За чудо што г. Пр. воли да се дотиче Милутиновића поред Његоша, само што би много паметније било, да је показао колико је Милутиновић утицао на Његоша, у кога има и читавих Симиних стихова. Али то је мало тежи посао, лакше је избацити какву фразу, као што је и ова: „оне узвишене идеје и сјајне реченице није ис-

казао ниједан Србин „од Косова, а ни пријед њега“ (осем Његоша). Зар нисмо имали право, кад смо у почетку овог нашег реферата казали да г. Продановић воли хиперболисање?!

Пре него што пређемо даље напоменућемо, да г. Пр. на стр. 53. вели: „у Шћепану Малом“ има као и у „Горском Вијенцу“ ироничног и хумористичног елемента. Ипак, Његош у том погледу нема да покаже *никакав већи дар*. Сва његова духовитост упућена је позитивним правцем; за супротан смисао израза Његош није имао потребне наклоности. Његова поезија у том погледу јако личи на народну, иста простота у досетки, иста неуглађеност у хумору, иста слабост у иронији. Једва ако случајно испадне какво финије заједање, иначе је све остало примитивно, у духу простог народа“. — У коликој је мери погрешно ово тврђење г. Пр., нека нам потврди г. Павле Поповић, који вели ово: „Није само посматрачки дар Његош показао, него и један нарочити дар за комику, шалу, хумор. Не дар ка комику ситуацијâ која је главна особина писаца комедија, него за ону у сликању типова која је прва одлика хумористâ? Као код Г. Сремца којем је Његош двоструки претходник, код Његоша избија из самог сликања карактера један леп, прост, здрав, природан, ведар хумор. — — Код Његоша, хумор прелази каткада и у карикатуру, али је ова здрава, и не вређа ничим („О Горском Вијенцу“ стр. 233.). Упоредите ова два мишљења, па ћете лако доћи до уверења о вредности онога што је написао г. Пр. у своме предговору о Његошу у опште, а о „Горском Вијенцу“ посебно.

А сада да пређемо на „Шћепана малога“.

(Свршиће се) Д. Д. Ж.

БЕЛЕШКЕ

КЊИЖЕВНОСТ

— Београдска Трговачка Омладина штампала је о своме трошку *Читанку* за ученике трговачке школе (Београд, штампарија Д. Димитријевића 1902. — На 8., стр. 182. Цена 1·50 динара у тврдом повезу). — Штиво у овој читанци удешено је за ђаке трговачких школа тако лепо и марљиво, да се ђаци упознају са свим оним што ће им бити од потребе као доцнијим трговцима. То је вешто удешена збирка свега онога што ђаци уче, те тако понављају, у пријатној лектири, оно што су из појединих предмета учили. Као и у свакој Читанци, тако и у овој има и песама и прича, и пословица и загонетака, описа и патриотских чланака, а што год се дубље улази у лектиру, ова Читанка постаје све специјалнија, а на крају су описи важнијих светских трговачких места. Као што дознајемо, Читанку ову приређивала је сама управа Трговачке Школе Београдске Трговачке Омладине, узимајући за образац ова-

кве Читанке у страних народа. И њој збиља служи на част што је пружила овако, у сваком погледу, лепу Читанку од које ће њени ђаци имати неоцењене користи. У Читанци чланци су штампани и једном и другом азбуком, а Трговачка Омладина ни оном приликом није заборавила свога великог добротвора, Јевту М. Павловића. Њему је посветила леп чланак уз слику му, и донела је „Приче из живота Ј. М. Павловића“. — Штампарска израда је врло укусна.

— „Мала Библиотека“ (Пахера и Кисића, у Мостару) донела је у 33. и 34. својој свесци други део Браакових сличица и причица *У комисији*. — Као додатак изишао је и број XV и XVI *Прегледа*, у коме се, поред осталог, налази приказ на књиге Српске Књижевне Задруге од О. и чланчић „Александар Дима Старији“ од Л. Х. — Говорећи о књигама Српске Кн. Задруге приказивач је неупутно казао, да не треба Задруга да издаје Качића, јер је он Хрват. Та доста су нам Хрвати и сами отели и отимају, па немојмо још и ми да им дајемо. У опште у приказу књига Срп. Кн. Задруге приказивач се на неколико места затрчао и казао више пута оно што не би требало. Нико не пориче потребу да Задруга изда што пре сва Његошева дела, али исто тако не треба осуђивати Задругу што је издала „Бијесног Роланда“ и списе др. М. Јовановића. Зашто је то издала пре Његоша није наше да испитујемо.

— У Српској штампарији у Загребу штампана је књижица под натписом: *Рад V. главне скупштине савеза српских земљорадничких задруга* и централне касе српских пољопривредних задруга одржане у Митровици (у Срему), 13. (26.) маја 1902. год. — У овој књижици, поред извештаја о раду савеза српских земљорадничких задруга из кога видимо колики су успех постигле ове задруге и колика је њихова имовина, налазимо и врло лепа предавања, држата на главној скупштини. С тога нека је ова књига искрено препоручена свакоме ко иоле мари за економски напредак нашега народа.

— Из „Весника Српске Цркве“ оштампано је: *† Ђуро Радичевић медецинар на московском университету*, од К. Лучића, учитеља и ђакона никшићког (Београд, електрична штампарија Тодора К. Наумовића 1902. — 8. стр. 8).

— Штампана је и 3. свеска Илустроване Историје Српскога Народа, што је издаје К. Мандровић, у Бечу.

— Српска Књижевна Задруга позива на претплату на једанесто коло својих књига, у коме ће бити ова дела: 1. Скупљени драмати Ј. С. Поповић, свеска I.—2. Јоакима Вујића „Путешествије по Србији“, свеска II с картом ондашње Србије и са сликама. — 3. „Причања Вука Дојчевића“, скупио и сложио Ст. М. Љубиша, свеска; II.—4. „Приповетке Ђ. Јакшића“, свеска I.—5. „Ускок“ роман С. Матавуља, — 6. „Тарас Буљба“, приповетка Н. В. Гогоља, у преводу Милована Ђ. Глишића; и 7. „Порекло и постанак народа“, од В. Беџхота, у преводу др. Драг. Мијушковића.

— Из 148. књ. „Rada“ Југославенске Академије посебно је штампан: *Рад дра. Јована Суботића на школској књизи*, написао Ђорђе Магарашевић (У Загребу, тисак дионичке тискаре 1902.)

— Матица Српска послала нам је два своја најновија издања: *Косово*, опис земље и народа, издање са сликама, написао Бранислав Ђ. Нушић, I свеска. (Чини 6. број књига Матице Српске) и *Молитва* у уметничкој песми српској (Чини свеску 101. књига за народ, издаје Матица Српска из задужбине Петра Коњевића). — Последњу књижицу приредио је г. М. Шевић, а да је употребио мало више критике, књига би била знатно боља, и ако се свакако намеће питање: да ли су овакве књиге за масу народну? — Нушићево дело *Косово* велика је добит за нашу књижевност. Г. Нушић, први је Србин који је свестрано проучио и обичаје и народ око *Косова*.

те нам ево пружа и дело, које ће да нас упозна са тим пределима, као и са народом и кућом и обичајима његовим. Оно што је г. Милићевић за Србију, то је, нема сумње, г. Нушић постигао овим делом за Косово. Хвала му на томе и желимо да што пре угледа света и друга свеска овог дела, и важног и занимљивог, јер, поред тога што нас упознаје са Косовом, књига је и пријатна лектира.

— Из „Богословског Гласника“ посебно је штампана расправа *Аустријски конкордат и Хрвати*, од Д. Руварца. (Ср. Карловци, српска манастирска штампарија 1902.).

— У Српској штампарији, у Загребу, штампан је календар *Србобран* за 1903. годину. Поред обичног календарског дела и обилато слика, у забавно-поучном делу доноси ово: Српски народно-црквени сабор у Карловцима од 1837. год., од —ара —ића. — Смрт св. Јована Крститеља (песме), од поп-Луке Поповића. — Међу својима (прича), од Јов. Дучића. — Женско васпитање и образовање од А. В — Косовска невјера (прича из Горње Крајине), од М. Б. Кордунаша. — Народни фондови крајем 1836. и 1901. год., од Б. — П. — Не бој се, он ти је помогао (цртице из прошлих дана у Сарајеву), од Стевана Калуђерчића. — Ратарка (пјесма земљорадничких задруга), од Ст. Бешевић-Петрова. — Користи од просвјете, од др. В. Бакића. — Српско-православна црква у Осеку, од Л. Богдановића. — Двострука завјера (приповетка из приморске прошлости), од Марка Цара. — Ђаво и царев град (срп. нар. приповијетка из Горње Крајине), из нештампане збирке † Владимира Красића. — Мајор Јов. Стефановића Виловски, од * — Турци у Марка на слави, народна песма. — Парница ником добра не доноси (слика из данашњих дана), од Мар. С Поповића. — Свето-Тројичка Александро-Невска лавра у Русији (код Петрограда), од Л. Богдановића. — Главна начела и користи земљорадничке задруге, од Х. — Добротворне закладе у Панчеву, од В—а. — О спекулативном прихрањивању пчела, од Ј. Живановића. — Лек од пунице, од дра Злопатића. — Кнез Милош у нар. причи, од М. Ђ. Милићевића. — Цена му је 1 круна, а у Београду се добија у Администрацији Знаменитих Срба.

— Из Летописа Матице Српске посебно су оштампане лепе причице Борисава Станковића *Божји Људи* (Нови Сад, штампарија српске књижаре браће М. Поповића 1902. — На 8. стр. 70). — Књига се може добити и у Администрацији „Кола“.

— O intervenciji u privatnom pravu (mešanje u spor), зове се нова, врло важна правничка расправа Живојина М. Перића, проф. Велике Школе, која је посебно оштампана из загребачког „Mjesečnika“.

НОВИНАРСТВО

— 9. овог месеца покренуо је овде у Београду г. Св. М. Јакшић нов дневни политички лист, под натписом *Штампа*. У програму листа, вели се, поред осталога, да ће се „Штампа“ „бавити што више социјалним и културним питањима, а упознавајући читаоце и са резултатима научног истраживања у страном свету. Књижевност, позориште и уметност имаће засебне рубрике, у којима ће читаоци налазити приказе и српских и страних дела и теориских чланака“.

— 1. овог месеца ступио је *Учитељ*, орган учитељског удружења у XXII годину и објављује да ће од сада излазити два пута месечно. Садржина прве свеске XXII године у главноме је као и у ранијим његовим свескама. Не би згорега било када би се „Учитељ“ освртао и на школске прилике и школовање у Срба ван Србије. Свакако би то имало много веће користи него бавити се о учитељским платама у Данској, Холандији и Белгији.

— Добили смо *Летопис* Матице Српске, књига 215. (свеска V за годину 1902.). У њој је ова садржина: Јован Сундечић, критичко-биографска студија од Марка Цара. — Божји људи, приче Борисава Станковића. — Н. В. Гогољ, историјско-лите-

рарна слика, од В. Н. Корабљева (свршетак). — Књижевне оцене (Ђорђевo „Косово" од Нед. — Прикази (Пјесме Авда Карабеговића — Последње приповетке Милорада П. Шапчанина — Бедни људи, Милана Будисављевића — Врагoлије Вука Злоћевића, од Јов. Ф. Иванишевића — Песме Љуб. Н. Симића — Очерки по исторіи чешкога возрожденија). — Белешке — Нове књиге.

— „Бранково Коло" у свом 34., 35. и 36. броју, који су изашли уједно, донело је на првом месту чланак Марка Цара *Жена у књижевном животу*. — Слажемо се потпуно са г. Царом, да ми немамо ни госпође Сандове, ни Матилде Серао; али ипак имамо и ми Милицу Српкињу и друге наше списатељице, а што се пак тиче питања: где су наше Франциске, наше Офелије, наша Маргита, Текла, или нешто налик на Манцонијеву Луцију или Тургењевљеву Јелену, нека нам г. Цар допусти да му за кратко време останемо дужни на ова питања. — „Бранково Коло" у истим бројевима доноси: чланак Јована Грчића *Михаило Витковић у српској књижевности*, и наставак расправа: *Петар Прерадовић*, од Владимира Глошина (д-р Вл. Николића) и *Архимандрит Јован Рајић*, од Д. Руварца. — Јован Фил. Иванишевић под натписом *Значење некојих ријечи*, упушта се у тумачење значења појединих речи, али тако слабо, да би боље било да то није ни започињао.

ДРУШТВА

(Српско Новинарско Удружење) — Конгрес српских новинара, који се имао састати 13. овог месеца, одложен је за 13. октобар ове године а рад његов биће проширен. Пријаве за конгрес подносе се најдаље до 30. овога месеца.

(Матица Српска) — 28. и 29. прошлога месеца имали су састанак оба одељења — књижевно и управно — Матице Српске под председништвом А. Хаџића. На састанку управног одбора поднет је извештај о књижевним издањима матичиним. По том извештају износио би дефицит до свршетка ове године око 5635 кр. 49 пот. После дужег саветовања решено је да се предложи скупштини, да се за покривање дефицита из чистог прихода неких фондова, одређених на књижевне сврхе, узме сразмерно толико, колико ти фондови могу без икакве штете поднети. Поднеће се даље предлог скупштини, да се са издањима „Матице Српске", као што су сад, покуша још и године 1903. По тој трећој години видело би се, да ли да се настави или да се обуставе матичина књижевна издавања у садашњем обиму свом. Покаже ли се случајно и г. 1903. дефицит, тај да се покрије на начин као што се предлаже за г. 1902. — Књижевно одељење одало је посмртну пошту умрлим члановима: др. Николи Крстићу и Гаврилу Витковићу, а референти, г.г. Радивој Врховац и Сава Петровић, којима су била дата на оцену позоришна дела стигла за награде, поднели су свој извештај, по коме не препоручују ни једно дело. Решено је, да се главној скупштини за чланове књижевног одељења препоруче: архимандрит г. д-р. Георгије Летић и протосинђел г. Иларион Земески.

НЕКРОЛОГ

† **Стеван Луковић.** — 1. овог месеца преминуо је ненадно млад овај човек од кога је књижевност наша збиља доста очекивала. Прве своје песме штампао је у „Делу", а доцније је радио у „Новој Искри" и „Звезди". Покојни Луковић родио се у Чачку 27. децембра 1877. године. Школовање своје свршио је у Београду, а умро је као писар Државног Савета. Другови његови сабраће сав његов, штампан и нештампан, књижевни рад и објавиће га. Бог да га прости!

Одговорни уредник: Дан. А. Живаљевић ШТАМПАРИЈА П. ЋУРЧИЋА

КОЛО
КЊИЖЕВНИ И НАУЧНИ ЛИСТ

1902. КЊИГА IV СВЕСКА 7. 1. ОКТОБРА

ТАШУЛА
ПРИЧА ИЗ ПРОШЛОСТИ

НАПИСАО
Бранислав Ђ. Нушић

XI

(Свршетак)

У охридским дворима све је мирно и тихо, све је као што је и било само што нема још господара да се врати из војне те да зазвоне тамбуре и захори се весела песма, песма о лепоти Ташулиној.

Господар је на војни, већ давно је тамо а харем је сишао са Петрине; што ће му збег кад је војска обишла Охрид, кад су конаци нетакнути остали. Ташула и сад још свако јутро оди на гроб детињи а свако вече седи на шиљтету на великим чардацима опкољена робињама и гавазима, измећарима и измећаркама, те погледа низ широко охридско поље, тамо преко Сушичке реке, хоће ли наићи њен господар Џеладин-бег.

А Саби-ханума, ту је такође, у својим дворима који су се надвисили над самим охридским огледалом. Она вуче дубоке димове из велике наргиле и снује ситне пакости у својој малој женској души. Она је ту само да мотри на Ташулу. Ох, кад би Ташула, сад док јој је господар на војни, хтела да погреши; како би то годило Саби-хануми!

Али не, Ташула неће погрешити; она свега један грех, грех над гресима, носи у души а тај грех крије, ено, она свежа хумка земља, над којом феслијен мирише мирисом мајчине душе.

Прошла је и прва и друга хавта, па прође и трећа; а кад двадесет први пут месец изађе да се огледа у језерском огледалу, паде једне тихе вечери тежак глас у охридске конаке: Џеладин-бег је — алах рахмет ајлс'н — променио светом.

Паде тужна вест и погоди по сред срца и Ташулу и Саби-ха-

нуму, јер обе су сад тужне удовице, у толико тужније што је Целадин-бег однео собом и све своје злато и сребро.

Саби-хануме писну као љута гуја, она се са својом верном Нулом затвори у своје хареме и поче и дан и ноћ јадовати јаде.

— Нула, Нула, — пишти Саби-хануме — видиш ли ти колико сам ја сирота; охридски ће двори опустети без господара; мој даница пропао, од његових дворова нема ни камена на камену, где ћу и што ћу?

— Ћути, ефенд'м — вели покорно Нула прекрсти руке на груди а савија телом — ћути, не жали на Алаха; ниси сама несрећна, ето и Ташула, преотела ти је срећу а Алах је њој преотео.

— Ташула, је ли? – писну Саби ханума. — Није она несрећна зар је не видиш како је млада; зар је не видиш да је сад тек лепа; њена се лепота пева ено широм целога Охрида; зар ти мислиш да се лепом Целадин-беговом милосницом неће пограбити и аге и бегови из свих пет нахија у около. А ја... погледај, Нула, моје су чело већ образделе боре...

А за тим ух и ах и дан и ноћ и Саби-хануму поче да јед једе а жуч да жучи, док једнога дана не паде и у постељу а постеља јој у брзо исни и здравље и снагу. Доносила јој је верна Нула иљаче одакле год је стигла, и звада је и ећиме и бабе и дервише, доносила јој је и амајлије, па ништа. Како занеможе, како наслони главу на јастуке, тако је и не диже више. Оно ух и ах, што јој и дан и ноћ морило душу, било је јаче и од иљача и од амајлија.

А једнога дана, баш био први јесенски дан, те духну са Лима ветар и посукнуо језерско огледало — а Саби-хануму нешто стеже у грлу а препуче јој у грудима. Оне се дочепа грчевито за груди те јој под шаком попуцаше јелеци али задржи душу, задрже је још за који час те зовну брзо себи верну Нулу,

— Нула, мени дође писани сахат! — рече изнемогло.

— Алах је милостив! — писну црница и узе својој господарици целивати и ноге и руке.

— Нула, тако ти алаха, тако ти свете вере пророкове, хоћеш ли учинити и испунити један аманет.

— Све, ханума-ефенди, све што желиш.

— Закуни ми се!

И Нула понови заклетву.

— Али, пази добро, ја од тебе много иштем а иштем на самртном часу, мораш ми испунити.

— Све што иштеш није много — одговори покорна црница

— Иштем живот твој! — одговори одлучно Саби хануме па

шчепа самртнички грчевито Нулу за руке а загледа јој се дубоко у зенице.

— И живот, хануме, даћу. Ја сам крај тебе одрасла, као што куче расте крај свога господара; ја друге милости нисам знала до твоје милости; ја друге среће нисам знала до твоје среће; ја туђе парче хлеба нисам окусила до оно које би ми ти пружила. Мој је живот и до сад био у твојим рукама а ти ми га ниси узела, ниси ми га узела зато што ти сад треба. Кад си га за то чувала, имам ли ја право да ти га сад не дам?....

— Хвала ти, Нула... јест, твој ми живот сад треба за то сам га чувала.

И ту дахну Саби-ханума те да се мало одмори јер јој душа још једном наиђе под грло и још једном се она отрже те да не умре док Нули не остави аманет.

— Видиш, ја ћу умрети; чаре нема, милости нема, ово је мој писани дан и сахат. А Ташула је жива, млада лепа и жива; она ће остати и биће срећна. И ако је Џеладин-бег однео све благо, доста је и ово што је остало у мојим и њезиним дворима; по подовима лежи срма и кадифа, ширит и ћитајка, свила и самур и свила и самури; а где су сребрни мангали и златни сахани и ибрици; где су бисорни ђерђеви и срмали-нал'не, где друго благо и злато на којима Ташула спије и ије. Биће она и богата и млада и лепа и.... срећна. А ја то не дам, Нула, не дам; кад ја умирем хоћу и њену срећу да носим собом у гроб...

— Па понеси, Хануме! — додаде Нула.

— Хоћу и њену срећу и њен живот, разумеш ли ме, чујеш ли ме, Нула.

И њене тамне очи, на које се већ беше навукла сенка смрти, засјакташе као очи утвари која гледа с оне стране гроба.

— Што ће мени гроб; ја немам свога да га оплаче, ја немам милосника да га обиђе и мени не треба гроб; чујеш ли Нула.

— Чујем Хануме.

— Онога деника, кад ја издӑнем а ти ме упали, зажди ме огњем, не треба ми гроб.

— Хануме! — учини Нула и трже се.

Јест, јест, то хоћу али.... тај пламен у коме ћу ја изгорети нека погоре и ове дворове.. разумеш ли.. нека дохвати и Ташулине дворове; нека све изгори, цело Уч-кале а у њима и... Ташула. Јеси ли ме разумела, Нула?...

— Јесам! — одговори црница.

— И онога часа, када то учиниш а ти скачи с ове стене у

језеро. Нећу ни ти да живиш, хоћу да дођеш одмах за мном на небо и да ми јавиш, хоћу да ми јавиш, да је и она изгорела. Пристајеш ли, Нула.

— Пристајем!

— Закуни се! — писну још једном Саби-ханума и издиже се последњим напором снаге да задржи живот још деким два, да чује заклетву.

— Заклињем се — одговори одлучно Нула а Саби-ханума задовољно испусти главу на јастуке и издану са осмехом, са црним осмехом на уснама.

А не прође још неки деник само а диже се црни и густи дим над Охридом; запишта пламен и затутња лом. Писку и врисак обави тежак и густ дим а кроз тај дим провуче се једна црница те дође на ридину што се преко триста стопа изнела над језером, помену Алаха и рину кроз ваздух те пљуснуше таласи језерски над гласником који пође Саби-хануми да извести како црница уме да изврши аманет.

* * *

Кад сам 1891. године у октобру месецу био у Охриду ишао сам једнога дана оном уском улицом којом се слази ка језеру на оној страни где је црква Св. Јована. Мој пријатељ који ме је водио, показа ми успут једну најерену сиротињску кућицу. С поља врло ниска мала врата кроз која се слазило у малу, нечисту авлију. У авлији кућица са излепљеним прозорчићима и вратима подупртим једним пањићем. Пред кућом једна крушка која већ ваља да давно и давно не роди, узнела своје суве гране на кров; у стабло јој ударени клинци те од стабла до крова разапето уже и по њему неке кртице се суше. На крову чувар-кућа и модра маховина а на сучељу, горе, седи једна матора зелена мачка и равнодушно нас погледа кад отворисмо капицик.

Али — Ташула није била код куће.

— Зар овде живи Ташула? — упитах мога пријатеља.

— Ето, овде.

— Је ли много стара?

— Сва је седа, једва оди. Биће јој ваља да преко осамдесе година.

— Види ли се на њој да је кад год била тако лепа?

— Види се, боме. Има лепе велике очи, неко бледо светитељско лице а косу још дугу и пуну и ако белу као лист хартије.

— Жали ли што је сад тако у невољи?

— Не. Онда кад су упаљени дворови, она је гола и боса једва изнела главу, али и тако сироту, само због лепоте њене, просили су је многи, па и најбогатији бегови и паше, но све је одбила. Па ипак мора је нешто болети...

— Шта то?

— Видите, чим изађе на капиџик из ове авлије а њене очи прво сретну развале оних сјајних дворова где је некад била сила а данас нема ни хлеба да једе. То је морало болети па за то и не излази често из куће. Незгодно је што баш овде седи али јој је општина као својој сиротињи, дала овде бесплатно да седи.

— Прича ли који пут што о своме греху, о убиству свога детета?

— Никад ни речи али, ево већ толике су године а она и дан данас сваки дан иде на гроб и плаче као да га је јуче сахранила.

— Па добро, има ли пријатеља, иде ли код кога?

— Ето, доходи мојој мајци. Њој Ташула прича многе ствари...

— Хајдемо твојој мајци!..

*

А кад сам био августа месеца 1892. године у Охриду, хтео сам да бар ову прилику не пропустим да се састане са Ташулом.

Било је доцкан — сахринили су је марта месеца.

Силан се кажу свет, па чак и из околине, слегао.

И Хришћани и Турци, па чак и митрополит охридски, отпратише лепу и грешну Ташулу у нове дворе.

*
* *

У тихано веће,
У осами благој,
Мислим и сањарим
О цурици драгој — —

А кроз тамно грање
Трепте златне очи:
То звездице мотре
Будног у самоћи!

Божа С. Николајевић

— — — —

*
* *

Госпођице, јесен иде,
Лишће жути;
Све је тако ућуткано,
Сâмо срце
Што не ћути.

Госпођице, да л' вам смета
Ова лупа —
У јесенско тужно доба,
Кад мрê свашта
И све скупа?...

И не сâмо да не ћути,
Него јаче
Бије, куца, куца, бије;
А докле ће? —
То Бог знаће!

Да, тако је: када лишће
Свело пада,
Не чујеш му ни уздаха,
Нити гласа
Већег јада.

Али срце, госпођице,
Бол не крије:
Баш кад гине од љубави,
Живље куца,
Јаче бије!

Божа С. Николајевић

ЗНАМЕНИТА МЕСТА
ОКО КОПАОНИКА

— Д-р Сима Тројановић —

(Свршетак)

Из Јањева водио је друм у *Ново Брдо*, најславније место из рударске области све српске земље, којим су се с правом поносили српски владаоци. Ново Брдо[1] се налази три миље источно од Приштине, између Косова Поља и Источне Мораве.

Замеци рударства и трговине по рачунању г. Ст. Новаковића почињу од године 1282, јер је те године краљ Милутин освојио Ново Брдо. Тамо се на једном 1104 м. високом брду над мајданима налазио утврђен град за одбрану и становање војске и господе, а сад је у рушевинама као стари трг, са вароши испод брда и око окана. Град са севера роси Крива Река, а с јужне његове стране извире Прилепница. Сем поменутог утврђеног града још два су градића стражарили са стране да становништво у миру буде, а то су: Призренац и Прилепац. Год. 1326 већ се Ново Брдо помиње као важно трговачко место. Цар Душан је у њему често боравио; али највећи полет проживи место под кнезом Лазаром, Стеваном Лазаревићем и Ђурђем Бранковићем, кад је бројало 40.000 становника. У унутрашњости Балканског Полуострава овде је била највећа дубровачка колонија, са много Талијана и рудара Саса. Латини су водили главну трговину и били закупници мајдана и царине, а и занатима се бавили. Латини су тада одатле трговали са Сером, Солуном, Софијом, Једреном и Цариградом, а са запада с Италијом. У бурном петнаестом веку Ново Брдо је много мука препатило, јер се Турци упутише на освајање северо-западних земаља од своје југо-источне државе. Год. 1413 Срби с Дубровчанима у граду јуначки одбише напад султана Мусе, такве среће беху и год 1427, али после пропасти деспота Ђурђа Турци опколише Ново Брдо и не попустише с јуришима док посада 21. јуна 1441 год. не подлеже. Дубровчани и после капитулације осташе у месту још четири године, али место

[1] О Новом Брду немам ништа ново да додам, а треба жалити, што нико до сад његове чувене рушевине археолошки не испита. Међу тим са историским истраживањима стоји боље, особито што се обелодани трудом Јиречка: Die Handelsstrassen u. Bergwerke; Ст. Новаковића: Ново Брдо и Врањско Поморавље и Срби и Турци; Чеде Мијатовића: Деспод Ђурађ, и неких других писаца. Прегледан је извод о свему, што се писало о Новом Брду, код Косте Н. Костића, Трговачки центри и друмови по српској земљи, и под истим натписом књига Ј. Ердељановића и Р. Т. Николића.

се не могаше више повратити ни под поновном Ђурђевом владом. Године 1455 варош и град постигла је катастрофа да се више никад не дигну, јер их је тада највећим топовима четрдесет дана бомбардова Мухамед II и 1. јуна освоји. Султан не одржа, још пре предаје, дату реч да ће права становништва штедети, него посече многе отмене грађане, а 320 момака и 700 женскиња раздаде својим војницима, а момке узе у јаничаре. Пад Новог Брда запрепасти и Маџарску и Италију, јер се све дотле веровало да је то непобедно хришћанско место. Католици су за време цветања овога места имали две цркве. Од Срба је било у месту доста властеле, па и грађана и свећенства, па је године 1359 чак ту штампан и један осмогласник. Године 1466 Турци обратише саску цркву у џамију, а априла 1467 год. отераше хришћанске становнике у Цариград да би га подмладили и умножили. Остатак становника у Новом Брду до године сатре куга. Како се негдашња слободна утакмица у рударству изопачила, ево примера: „Млетачки посланик Зен пише год. 1550 да је рударство спало да служи тиранству турском. Они би просто на просто приморали неког хришћанина богаташа да буде „закупник“ рудишта. Ако би случајно било добити то би и он ћарио, ако би се пак приход изјаловио, његова је имовина била јемство да Турци ни у ком случају не штете него да се користе. Пошто се вешти Дубровчани већ после друге победе разбегоше, који су се такође доцније поред Саса у рударству веома извежбали били, што потврђује њихов доцнији рад у Италији, особито Калабрији, то рударство у Копаоничкој области зачами. У XVII веку, како турски географ Хаџи-Калфи описује, још се рударство одржавало. Султан је онда по Бицију читаву половину сребра за државне потребе подмиривао из Новога Брда. Бојеви, турско насиље, кулук, забрана извоза метала и расељивање искусног становништва била је природна последица да рударство замре и да се у пределу благостања угнезди пука сиротиња победилацâ и побеђених. Сад на новобрдским рушевинама животари арнаутско село од десетак јадних уџурица.[1]

На најведријем дану са Сувог Рудишта не види се *Нови Пазар*, ма да је врло близу, јер је варош пала између брда, чије се контуре јасно распознају, али изјутра се лепо разазнаје како дим из ново-пазарских кућа избија. Кроз сред Новог Пазара протиче река Рашка, на којој се налазе јаке штавионице — табаци, одакле се учињене коже извозе у Немачку и Француску. Мени, из личног посматрања, изгледа, да је Нови Пазар велики од прилике као Крагујевац, и да толико становника има. Али по свему бих рекао да је Нови Пазар но-

[1] Цвијићев Геогр. Преглед, књ. I, од стр. 24.

вог порекла и да ни у ком случају није он старо средњевековно место „*Трговиште*“, које се дуго и доцније помињало, особито за његова цветања врло често сретамо у њему Дубровчане и Млечиће, који путоваху преко њега у Топлицу или су се стално задржавали као имућни трговци. По свему држим, да је старо „Трговиште“ оно порушено место, које се сад зове „*Пазариште*“, а лежи један час пешачког хода, западно од Пазара. Ова је рушевина под именом „Пазариште“ означена и на аустриској специјалној карти од 1900 године 1: 200.000. Ради тачније одредбе наводимо да је Пазариште код пећине Старине Новака, пола часа далеко од манастира Сопоћана. Оно се на лепом равном месту наднело над реком Рашком, близу ушћа Људске Реке у њу, а према томе лежи јужно од става тих двеју река. Од негдашњих зграда у старом Пазаришту вири и сад из складова камење, које се стално развлачи. Сем тога и калдрма се прилично одржала, што све скупа говори да је ово место било негда, према времену, доста чувено. Простор је ова варошица заузимала од прилике као топличко село Велика Плана са 300 кућа. Околни народ прича да су Пазариштани били богати људи. Једном се, веле, десило, да је неки човек из села Дојевића, с ове стране Рашке, довикнуо другом сељаку, који је стајао код Рељина Камена: „Шта ћемо од добра данас?“ Онај одговори: „За то Бог зна“. У том Рашка загуши и поводањ варош урнише, а Пазариштани се преселе у дотле пусто место и назову га „Нови Пазар“. Више Пазаришта стичу се збиља у Рашку три потока: Људска Река, Река од Црноће (села) и Лукоцрева, а извор и саме Рашке само је пола часа удаљен. Може бити да су и ови потоци кадгод нагло придошли, па и ток изменили, те ударили и баталили варош, а то као да потврђује и та околност, што се један мост више Дојевића на Људској Реци збиља налази на суву, а као што се зна, то су могле причинити и друге притоке, које су негда можда, нагло зајазиле и спречиле ток. — Кириџије и сад добро знају Пазариште, јер кроз њега води стари пут преко Белог Поља и Берана у Колашин, куда су Турци често терали Србе под комору. На ову страну ка Топлици, кад се ишло с Јадранског Мора, морало се свагда ударити на Пазариште па у Нови Пазар, дакле: Пазариште и Нови Пазар били су, као и сад што су, на чувеном Дубровачком Друму, куда се лако стизало, чим се мине развође између Лима и Ибра, јер се иде под ногу на Рашку. Овај предео као и даље око Људске Реке и Дежеве пун је најукуснијег воћа, особито трешања. — Откуд да се старо име „Трговиште“ замени турском речи „Пазариште“ можда се може разумети, што је готово свуда

појам „трговиште“ и „трг“ замењено турском речи „пазар“, па се полако пренело и на превод месна назвања, а и по самом облику реч „Пазариште“ направљено је као и „Трговиште“, што значи *место где се држи пазар или трг.*

Колико је мени познато први је г. Коста Н. Костић[1] посумњао да је Нови Пазар идентичан с Трговиштем како су до сад сви књижевници држали, само му, ваљда, није био задатак да тражи Трговишту географску тачку, где је лежало. А да потврди своје мишљење да су Трговиште и Нови Пазар увек била два разна места употребио је јаку аргументацију. Трговиште се помињало и после XV века, а Хаџи-Калфа међу кадилуцима Бихором и Подлимљем одвојено спомиње поред Новог Пазара (турски: Јени-Пазар) и Тиргушну, што ће свакојако бити Трговиште. Такође и у неким царским ферманима из друге половине прошлог века Трговиште је било засебно насеље. И заиста зашто би се, поред тога, Пазар звао Новим, кад би било старо насеље?! Међу тим, што г. Костић помиње један запис по коме је Трговиште опустошеноод Турака 1770 г. при побуни Рожајаца, мислим никако није старо „Трговиште“ на Рашкој него сам Рожај, који се и сад зове и „Трговиште“, за које иначе г. Костић зна и тачно га наводи. Побуна је, дакле, могла бити или у самом месту Рожајском Трговишту или у непосредном кадилуку. Од Рожаја је Мокра Гора на исток, Ругово на југ, а Метохија на југо-исток. Дакле по даљини, планинском правцу и свему осталом ни помишљати се не може да је Дубровачки Друм ишао на ово Трговиште, које је ближе Пећи него Новом Пазару. Ово је врло јасно, али опет наведох, што оба места исто име имају.

*

Много бих још имао да говорим о Копаонику, али у часопису није место такој опширности. У овом сам се послу трудио да помирим историјску топографију са стварношћу на терену и да, што је више могућно, унесем у посао аутопсије, ма да сам се обилно користио и верним подацима од мештана или у опће очевидаца, без којих нико, па ни ја, не би могао далеко замашити. —

---

[1] Коста Н. Костић, Трговински центри и друмови, стр. 199.

НЕПРИЛИКА

ПРИПОВЕТКА ИЗ СЕОСКОГ ЖИВОТА

од

Јанка М. Веселиновића

VIII (Наставак)

Тако пролазише дани за данима; прође позна јесен с блатом и кишама, прође зима са снегом и ветровима, па настуни и пролеће. Поред свега што никаква знака није опазио, Петар живљаше у неком страху. Он беше изгубио оно своје спокојство које је чинило моћ његову, јер је осећао, као по неком нагону, да ће однекуда доћи бура, која ће разрушити и уништити све оно што он зваше животом својим и што му заиста и беше живот.

Највише га је плашило то што опажаше како је она из дана у дан лепша и што је видео да је и сама постала свесна своје лепоте. Она Марица, која главе с рада не дизаше, поче мало по мало да се и огледалом бави. Толико би је пута затицао где пред огледалом стоји и тако пажљиво проматра своје лице.

— Шта радиш то?

— Огледам се — одговорила би му са свим мирно.

— Зар немаш другог посла?

— Имам, али да видим...

Једва се уздржао да јој не пребаци, али она и не опази то уздржавање његово. И то, што није ништа опазила, то га је баш љутило. Ту је видео да она више не поклања њему оне пажње коју је дотле указивала.

Тако посташе први часови неспоразума између њих. Он се истина много савлађивао, али се не могаше уздржати да јој овдаонда по штогод не пребаци што је она сматрала као неку неправду. И ту би пала реч.

— Ја не знам шта је теби!

— Па не слушаш ме — рекао би јој он опоро.

— Шта хоћеш да ти радим?

— Ти то пре ниси питала!

— Ниси ти такав био! Што год сам урадила било ти је добро, а сад — не знам шта је!

— Сад опет ја не ваљам!

— Не велим то; али си постао некако чудан. Кажи ми лепо шта хоћеш, па ћу радити све по твојој вољи!

— Ја хоћу да радиш онако као што си радила и пре.

— Па зар не радим?

— Радиш; али... мени се чини да то више не радиш с вољом, него као под морање. А ја сам научио да ме свесрдно послушаш.

— Па зар те не слушам свесрдно? Ја не знам сад како ти желиш, али кажи ми па ћу све чинити.

И тако би се разговор отегао у бесконачност. Ту су избијала пребацивања једно другоме. Она би га завршивала плачем, а он би га нагло прекинуо одласком из собе.

И тога би дана ишао као отрован. Пред очима му је лебдела разлика између њихових година. Као паметан човек он је добро видео шта је ту, али као човек он се никако није могао помирити с тим. Пре би усијано гвожђе рукама хватао него што би свесно попустио ономе чему мора попустити.

Ти сукоби биваху све чешћи. Око сваке ситнице се споречкају. Њој се чинило да се он прозлио, а њему да га она више не поштује и не уважава као пре. У свакој ситници видео би њезин немар.

-- Пре си ти то некако друкчије — рекао би јој.

Мало по мало па сваки дан почеше. Она већ осећаше да јој досађује. Та цангрзања и нобичкавања његова посташе јој несносна па и он с њима. Не беше јој он више онај „добри чика“ са благим лицем и осмејком, који јој је тихо и умиљато говорио, него човек кога се поче прибојавати. Пре би му, као дете какво, историкала све што јој је на души и на срцу — сад, Бога ми, не! Прво што му не би казала то је шта о њему мисли; а друго, није му више ни могла казивати шта у опште о чему мисли, јер се око тога чешће споречкају. Почела је већ имати и своје мисли које је крила од њега.

А како то беше неисцрпни предмет њихових дотадашњих разговора — то престаше и ти разговори. Она осећаше да више нема шта да му каже, а како беху у кући само њих двоје — кућа замре. Завлада тишина као у гробници.

Петра поче памет остављати. То га помете. Он већ више не умеде наћи начина да врати ону веселост дому, нити спокојство себи. Сваки покушај испадао је наопако. Он почне мирно и лепо:

— Шта радиш?

— Плетем.

— Каква ти је то шара.

Она му пружи рад па окрене зевати и гледати кроз прозор у двориште док би он рад разгледао.

У њему већ почне кипити.

— Ово ће бити лепо — почне опет савлађујући се.

— Биће.

— Али оне су ти биле лепше што си ономад радила.

— Јест.

— А шта си учинила са оном шаром што си ми говорила да си добила препочетак од наше Анђе.

— Ено је тамо.

— Кад ћеш оно почети?

— Кад доспем.

Он јој врати рад па седне на кревет, а она седне крај прозора па ради даље и ћути. Он очекује да му она штогод рекне, али она ни главе не окреће. Он се искашље неколико пута па тек опет почне:

— Аха! У мал' не заборавих! Добио сам од учитеља семѐна од цвећа. Ево па засеј.

И маши се џепа те извади неку кесицу од хартије и у њој, све у неким завијутцима, разна семѐна, па јој пружи.

Она се диже, узе кесицу и метну на полицу.

— Кад ћеш сејати?

— Данас.

— Имаћемо лепа цвећа.

— Имаћемо.

— Учитељ ми рече да ће доћи да искалеми руже.

— Добро.

— Бадава! Лепа му башта.

— Jā.

Он више не могаше издржати. Скочи, пријђе јој и упита:

— Шта је теби?

— Ништа.

— Како ништа?

— Тако, није ми ништа, Богу хвала! Здрава сам.

— Па што ћутиш?

— Радим.

— И пре си ти радила, али ниси тако! Ја не знам шта је теби!'

— Молим те, реци ми шта хоћеш да радим па да ти урадим! — јекну она и бризну у плач.

Кад виде Петар да је сузе полише, он побеже напоље.

IX

И наста гадан живот као гадно време: нигде зрачка ни ведрине, него притисла тмора и чамотина. Петру омрзе кућа и живот. Остави га снага и крепост па му се чинило да неко туђе тело вуче

по свету. Више није седео код куће, него је опет почео одлазити мејани. Душа га је болела а понос му се бунио. Ово створење које не беше ни знано ни виђено, које он подиже до себе, нарани и скиде дроњке с њега, то му створење захваљује сад овим начином — презирањем! Зар он да седи у својој кући по пола сахата, а она да речце не проговори! Зар је он, наопако, и то дочекао, и то баш под седу косу!

Шта да ради? Да јурне на њу, да је изудара, да је натера силом? То није могао, јер је и од саме те помисли застрепио. Он је њу толико волео, да би пре могао своје око извадити, јер му се чинило да би тај бол пре издржао! Да је моли?... А! то не! Њу, дериште, балавче јучерашње — не!...

Па му се скаменила мисао. А није смео никога за савет запитати. Он би се убио пре него што би икоме казао шта се кува у његовој души. Може се мислити како му је било међу људима у мејани, који говораху о стварима кућанским, о берби, о жетви, о општинским пословима. Ти су му разговори били досадни. Он је остављао мејану и одлазио на имање, ишао браћи у шуму и тако врљајући без циља, занемео, проводио би по васцели дан. У вече би се вратио кући, где га је дочекивала она на ногама, нема као риба. Принела би му вечеру, које се он доста пута није ни дотакао, онда би га изула и оставила да спава.

Па и у њој се десио неки преокрет. Док је била дете она је брбљала, чим је престала брбљати она се замислила, а чим се замислила постала је — жена.

Као жена погледала је у свој живот и била је сместа незадовољна. Она није знала шта, али је тражила нешто више од живота; душа јој је жудила за неком незнаном радошћу. Она је гледала поред себе овог старца, који је завиривао у њено плетење и ткање и чудила се сама себи како јој то до сад није досадило.

Е, али је тај старац био добар човек. Он је њој умаштао у свему и сваку њену жељицу испуњавао. То је истина. Али она, и не знајући шта, тражила је нешто више, нешто што води Богу, небу.

Прво што је осетила беше нека неразговетна туга, туга дубока која је одједанпут осâми и одвоји од света. Њен старац поче бледети у очима њеним. Поред њега она је осећала да нема никога. И то што јој се у души преокрену, преокрену и нарав њену. Она више не беше дете и не могаше више умаштати Петру како је научила, и — тад наста сукоб међу њима.

И онда, кад се само почне, онда оде као чарапа кад се оснура. У томе богатству и господству, она се осећаше сироче. Милошта Пе-

трова поче јој досађивати. Она с неком језом погледаше у његове седе трепавице и беле маље по смежураном лицу. Страшила се да га се руком дотакне и чудила се како то дотле није видела.

И у то време у томе врењу душе њене деси се нешто сасвим обично, али за њу пресудно.

Радила је у башти око цвећа. Дан беше леп. Око њене главе зујаху челе и пролетаху разни инсекти; сунце је благо грејало, и то је чисто заносаше те јој мисли одоше далеко, далеко за нечим незнаним али давно жуђеним. Наједанпут се трже као да гром пуче тако је поплаши из њених мисли један глас, који је упита:

— Шта радиш, Марице?

Она се окрете. Био је то син чича Јефтин, Живан, висок, протегљаст младић, граораста ока, које се сијаше и играше као на зејтину, дугих трепавица, испод чијег хлада оне очи још више сијају.

— О, како си ме уплашио! — рече она једва дошавши себи.

— Што?

— Па тако, викнуо си тако наједанпут а ја се занела.

— Стојим ја овде има по сата!

— Шта радиш ту?

— Ништа; гледам тебе.

— Мене? Што ти гледаш мене?

Море, гледам и чудим се! Што си се пролепшала тога чуда нисам видео! Знам лане и преклане била си онако... али сад ето гледам — баш лепа!

- Хајде, шта говориш којешта! — рече она. — Од куд ти знаш шта је лепо!

— Е, не знам! Видим, брате, имам очи, па видим!

— Хајде, није те срамота говорити тако удатој жени! Иди ти то кажи девојкама.

— Ја нисам ништа срамотски рекао. А казао бих којој хоћеш да је лепа, само кад је лепа.

Она не рече ништа на то него се саже још више и стаде чупкати траву.

— Онако некако си се пролепшала на једанпут! Виђао сам те и пре, па све једно, била си као и друге жене. Али од ономадне нешто те гледам, била си ту у градиници кад ти дође Симка Јованова. Ја бејах неким послом овде. Не знам шта сте говорили, тек се почесте смејати. Ја тргох очи и погледах па се закамених! Знаш ли да си била лепа као да ниси од овога света, него као да си с неба пала!... И од то доба ја се једнако налазим овуд у послу само да те гледам....

Није му смела у очи погледати али је осећала да говори искрено.

А он уздану и настави:

— Баш је тај чича-Петар срећан човек! Бог му дао и имање, и мала, и пара, па му ето дао и тебе! Ја не знам како може отићи од куће. Да сам ја на његовом месту, и да сам имућан као он, ја се не бих макнуо од тебе. Гледао бих ти у те црне очи и говорио бих ти штогод смешљиво, само да ти видим те лепе зубе!...

Она поче чупати и цвеће. Те речи и ако тако просто изговорене, учинише читав лом у души њеној... Наједанпут јој све дође јасно, сва разлика између ње и мужа. Као да је до тога тренутка била у некој мрачној одаји, па дошао неко те открио капке на прозорима...

Готово побегне у кућу оставивши Живана и не погледавши га. Али, и ако је затворила врата кућна, опет Живан беше пред њом и она слушаше оне речи што је готово опијаху: „Знаш ли да си била лепа као да ниси од овога света, него као да си с неба пала!“ Чудну, дотле не осећану сласт осети она од тих речи.

И потражи огледало. И гледаше по читаве сахате свој лепи лик, и своје црне очи, и своје беле зубе, и виде заиста да је лепа.

А кад се о томе уверила, онда поче сравњивати себе с мужем и то сравњење испаде на штету његову. До тога сазнања она њему беше благодарна што јој толико добра чини, али сада јој се чињаше да он њој треба да благодари. (Наставиће се)

С КОСОВА НА СИЊЕ МОРЕ

БЕЛЕШКЕ С ПУТА КРОЗ АРБАНАСЕ 1894. ГОДИНЕ

ПИШЕ

Бранислав Ђ. Нушић

(Наставак)

Прича народна, која живи у самом Дукађину а коју сам чуо тога дана у хану, каже да је Павле брат Лекин. По тој причи Лека је имао два брата, Павла и Колу, од којих је нарочито Павле био врло мудар. Да му не би правили сплетке и да се не би код народа својом мудрошћу над њим истицали, Лека обојицу затвори у тамницу и тако их је увек држао. Кад навалише непријатељи (Турци) они опколише град, те да Леку жива ухвате. Лека се борио док је могао, али кад виде да му помоћи нема, а он се домисли да побегне Али, требало је смислити како би утекао а да му не познаду траг

Кад не могаде сам да смисли а он позва из тамнице браћу те да га они усаветују а нарочито Павле, који је са мудрости био знан. Но баш Павле не хтеде никакав савет брату дати. Лека их врати у тамницу а кришом крај њих метне и једног свог човека, који ће слушати шта они разговарају. Први отпоче разговор Кола; он запита Павла: „Зар одиста не умеш ништа да усаветујеш брата Леку?“ — „Умем и знам, али он хоће да утекне а нас да остави овде у тамници и да нас преда непријатељу. Нека и он остане овде и нека погине са нама. Он би врло лако могао утећи кад би само коњу потковао потковице наопако, јер Турци кад опазе траг, мислиће да је то траг некога који је дошао у град а не неког који је отишао, те ће бити мирни и неће чинити потеру“. Кад то чу Лека од онога што је прислушкивао, учини тако и срећно побеже а Турци освојише његове земље но њега не заробише.

Дукађинци су и историјски угледна династија арбанашко-српска која је господовала у Дукађину и за време Душаново и после њега па и за време Турака.

Деспот Епирски Јован Мусакија, у белешкама које је нашао професор Хопф у Напољу, доводи порекло дукађинске куће од Тројанаца. По њему постоје две куће или гране ове династије, старија и млађа. Један од Дукађинаца, из старије гране, основалац је куће Еске (од Есте) и маркграфије Ферарске у Италији, где се одселио још за време крсташких ратова; други брат његов, који је у ствари оснивалац династије, освојио је најпре Задрим, Фанде, Црну Гору, (Малесију) по том Пилот и Флат, где је и сазидао градић Флет. А освојио је такође и малу варош Сат, која је још тада, кад је Мусакија писао своју кронику, била разрушена. Друга млађа кућа из које је и Лека, наставила је владавину у Дукађину. Предак ове породице звао се Павле и био је одгајен са оцем Скендербеговим. По Мусакији, ужа генеалогија ове млађе династије од Павла била би оваква:

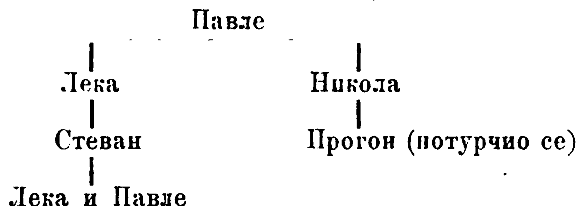

Пре Павла међу тим и сам деспот чини велику збрку и није на чисто. Леку и Павла, који су заједнички управљали земљом, затичу догађаји забележени у историји.

И народна традиција, па и историски подаци, чине на мене овакав утисак: Лека је био јунак, он је управљао мачем и силом. Павле је био мудар, он је управљао саветом и разумом. Тако на сабор у Леш, који тамо збира Скендербег 2. марта 1444. године да се већа о општем устанку, одлази Павле. Павле одказује за тим, услед болести, помоћ Скендербегу; на Павла упућују млетачка господа и свога комесара да преговара с њим. Лека је међу тим био славољубив (по неким старим биографима он је ванбрачно дете), био је и убојица и јунак и као такав код народа популарнији и омиљенији. Отуда се његовим именом назива тврђава а његовим именом и закон.

Дукађине су Балшићи прогнали из њихове земље, ноови су после погибије Балшине 1385. године, помоћу Турака и као њихови васали, вратили се у свој Дукађин и 1387. године већ као самостални господари зову Дубровчане да тргују по њиховој земљи. Има у г. Новаковића наведен један докуменат, уједно и једини, из децембра те године, где Лека Дукађин и брат му Павле дају веру Дубровчанима да иду слободно по њиховој земљи и у коме се документу вели „јер се умирих с Турци“.

У то време Дукађин се простирао измеђ Херцеговине и Елбасана а са обе стране Дрима осим Скадра и Крајине. У Дукађин је улазила и Ђаковица као и крај под њом (Алтињ), Плав (око језера) Полимље (горње до Бихора) Задримље (с леве стране Дрима) и Леш.

По освојењу од Турака Дукађин се простирао од Леша на североисток и југ и обухватао је све пределе где живе Мирдите, Маћани и Дебарци. (Кад су се Ђумљани и Опољци потурчили, они су и своје пределе сматрали као саставни део Дукађина).

Хаџи-Калфина географија такође бележи ове проширене границе Дукађина у које улази предео *Алтињ* измеђ Пећи, Ђаковице и Будимља, (Хаџи-Калфа пише Подмила); Пећ, (коју 1387. год. Лека и Павле нису имали) Ђаковица, Плав и Будимље, Задрима. и Леш. Ферман Мурата III, који помиње г. Јастребов у својим подацима а који је писан 1583. год. броји такође Пећски округ са Ђаковицом у границе Дукађина.

Дукађини су се најзад потурчили и стекли као Турци врло важне положаје. Сам деспот, који је писао своје белешке измеђ 1510 и 20. године, помиње једног потурчењака Дукађина (Прогон) а познато је да је 1543. године био у Смедереву бег Мехмед Дукађинзаде и да је ишао у помоћ Будиму.

По имену ове династије носи и сама земља име. Код Турака је то познат обичај да земљу прозову именом онога господара, која

затекну кад земљу освоје. Тако тврди Хан а тако и Новаковић, док се ја не могу у свему да измирим са овом поставком. Мени на пример није познат на Балканском Полуострву толики број земаља, које су Турци освојили и прозвали по имену господара кога су затекли, те да би се то могло прогласити правилом њиховим а напротив, познат ми је баш обратан обичај, да људи носе име земље којом владају или места из којега су родом. Тај обичај још и данас траје и код Турака и код Арнаута, Грка па и Срба. Познати су у нас примери: Иван *Косанчић*, Милан *Топличанин* па и Милош *Обилић* (јер ја верујем да Обилић не носи своје право презиме већ име села Обилића у Дреници, из којега је родом.) Познати су у Турака на пример господари племена или покрајина који такође носе имена својих места. Такав је Али-Паша Тепеленлија; па онда позната династија *Бушатлија*.

Ја све верујем да ће и овде бити такав случај и да постоји какав крајичак земље од којег је постало и име династији Дукађина. Да ли се можда не би требало вратити првоме оснивачу ове династије, који је освојио најпре Задрим а кога Мусакија назива Duc Dagnino (Дањ, Дајна, талијански Dagno.) Није ли од *Дук од Дања*, преобртом који арбанашки језик мора да учини, постало: Дука Дањ — Дука Дињ — Дука Ђин — Дукађин. Јер ако је реч Дукађин постала од *Дука* син *Ђинов* (или Гинов) онда зашто то име није однео и оснивалац оних племена у Италији?

Ја верујем дакле, да је од два прва брата која помиње Мусаки, један отишао у Италију а други остао овде као *Дука од Дања* и као такав заузео најпре Задрим а за тим чинио остала освајања. На сваку област, коју је придружио својој дањској кнежини, прострло се име ове и тако се Дукађином називало све што је под Дањом било, а господари ове земље, као и њихови наследници, стално су носили име Дуке од Дања. Ако би ова моја поставка била тачна, изашло би из ње двоје, прво: да име династије није постало од личног имена а друго да име земљи није постало од имена господара.

Дукађин се данас рачуна да обухвата простор или четворокут у двоуглу који Дрим прави, идући од Везировог моста на север за тим на запад па на југ одакле, више Пуке опет хвата правац на запад ка Скадру. Пут којим сам од јутрос пошао, одвојивши се од обала Дримових, а држећи се обала Госке, сматра се као да двоји Мирдите од Дукађина.

Госка слази са Краба планине и тече са запада на исток; једино што близу утока заврће право на север. Пут води час крај реке а час се далеко над њом узвишава, пресецајући косе и пењући

се на огранке Краба, док Госка протиче доле кроз јаруге. Пут се пење до 945m над морем где је и вододелница.

Успут сам запазио неколико села, или боље поједине куће села, јер су сва раштркана. Куће су мале и ниске, кровове на њима покривају плочама а тешко камење међу озго да ветар не однесе плоче. Куле су им међу тим (кулу ће обично саградити себи бајрактар) саграђене или само од камена или од дебелих растових дасака са мазгалама за пушке.

Дукађинци су врло сиромашни; живе од земљорадње и сточарства али је и то бедан доходак за живот. Нема ни најбогатији више од сто коза а тешко би му било и одржати их, јер на овим планинама лежи снег од новембра до априла а паша је слаба. Обрађују само кукуруз али су врло лењи те и ту не постижу веће плод. Тако се они хране искључиво кукурузом и млеком и оно, што су ми у хановима могли дати најбоље да једем, било је пројино брашно кувано у млеку (качамак.) Дукађинци су толико лењи, да њихове жене и товаре преносе јер, веле, — немају стоке.

У Дукађину има највише Краснића и Гашана. Краснићи имају 400. кућа и чине један бајрак; Гашана има 500. и чине два бајрака (Шипшајци и Бардајци); даље бајрак *Тачи* од 400. кућа; *Мертурци* много јачи и *Комани* најзападнији бајрак дукађински.

Одморак нам је био у хану Фљету. То је оно место „il Flati“ које је освојио оснивалац куће Дукађинске и у њему подигао град Флет. Овде ћемо заноћити, јер ћемо сутра прећи најзаморнији део пута.

Село Фљет је далеко четврт сата северо-западно од хана и има 9. католичких и 16. мухамеданских кућа али су све разбацане. Над селом се уздиже високи врх *Кунора Дардеси* који је 1567.m висок и други за њим, *Крони Шкјаут* што, кад се преведе, значи *Словенско врело*. Реч *Шкјаут*, којим именом Арбанаси и данас зову све Словене (Србе, Бугаре и т. д.) има корена у романском називу Шкнјавоне.

Хан, у који смо одсели, као и куће Дукађинске, саграђен је од дебелих брвана. Ханџија Шабан дочекао нас је тужна лица и саопшти нам да му је брат Салија на самрти. Пре два дана уби га један фонда, јер му је дужан био крв, па ево се већ два дана мучи но сад је већ при издисају.

Док смо ми растоварили и раседлали коње, Салија већ беше издануо што смо чули од Шабана али што није огласио никакав писак ни врисак. Тишина је била целе те ноћи, једино што су се Арнаути, разуме се под оружјем, збирали са свију страна, походили

умрлога а за тим сели са нама око простране ватре, коју је Шабан на сред дворишта уредио.

Била је тамна ноћ, небо натуштено као да је злом претило; ветар се распухао а ватра разбуктала, те црвенилом обасјала мрка лица суморних гостију који су се сабрали око ње. Једва по где ко проговори реч или две а свако се дубоко замислио, као да на његовим плећима почива брига целога света. До мене беше сео један прилично разговоран чичица, који се спријатељи и самном и са мојим дуваном, те отпоче и разговор.

— Путујеш ли из далека? — пита ме чича а веселу мартинку наслонио на колена те савија цигару.

— С Косова.

— Па од куд си зашао у ове стране?

— Тако, да видим.

— А шта ћеш видети, стење и камење, сиротињу и голотињу. Није ово за гледање.

— Треба видети и добро и зло — рекох му.

— Е, то јесте, и треба — додаје старац па ућута, замисли се, а за тим диже главу па настави. — А друкче је све то било и могло је друкче бити али... шта ћеш! Наши стари су били и срећни и богати; тада они нису седели у овим планинама већ доле, близу мора. Али, нису слушали цара Константина па их овај отерао а примио их цар латински и дао им ове земље.

Још смо дуже разговарали, али је мене ова прича нарочито заинтересовала и ма да сам на даљем путу распитивао да чујем има ли још где сличнога предања, нисам га чуо.

Од куд ова прича; из чега је она постала и какво је предање или факт она у себи сачувала??

Дукађинска престоница

Сутра зором кренусмо из Фљета, одакле настаје јако пењање. На разлици од једнога сата попесмо се за 320. метара висине. Та висина је управо вододелница одакле се слази у долину Фанде.

Још чим смо зашли мало даље од хана у планину, гушио ме је неки тежак ваздух, док не избих на висину те отуд не догледах огромну борову шуму у пламену. Тежак и густ дим легао је над њом а мирис упаљене боровине далеко је гушио.

Цео тај крај пребогат је јелом и бором и све до Скадра сретао сам чешће читаве караване који носе луч и катран из Фандиних долина. Ове шуме Хан назива „прастаре шуме“ и готово оправдано ако је по томе, што у њих никад човечја нога не залази.

Ма колико да сам путовао рђавим путевима, ја их нисам видео вратоломнијих и страшнијих но што су ови, којима данас путујемо од Фљета у Пуку. То су на недогледној висини узане камене стазе под којима су читави понори. Не мало пута ја сам се дивио коњима како на извесном месту могу проћи а на једном месту, ја признајем, да ме је такво осећање страха подузело, да сам посигурно држао е сам оседно у моменту кад сам готово пузећи прешао једну камену окуку над амбизом. Наши су коњи међу тим и туда прошли мирно и ако сам приметио, да је и сама животиња застала и предомишљала се минут-два. Поглед је скучен, види се само небо над собом а око себе стена, једноставна стена и по који крш или поток који силно бије. По где и где се тек отвори поглед кроз просек или у даљини видиш високи какав врх.

У хану Брлету, где смо ручали, причали су ми, за тим да нарочито на том месту има сваке године по неколико жртава. Нема готово године а да коњ из каквог каравана, натоварен не стрмекне у амбиз. На неколико дана пре нашег пролаза, рекоше ми да је пао коњ заједно са човеком, који је хтео да га задржи, из каравана некога Џепе Ђаковца, који редовно води караване измеђ Скадра и Призрена; пао је и коњ и човек а ни гласа ни јаука нису чули оздо.

Намерио сам се у хану Брлету на један мањи караван који је путовао из Скадра у Призрен и вођа каравана, уз каву коју смо заједно пили, причао ми је читаве бајке о њиховим невољама. Једном је путовао два месеца од Скадра до Ђаковице и ако је то пут који каравани за три дана рахат пређу. То је било зими и то путовање, није било путовање већ читава експедиција са свима борбама и невољама које већ могу бити и невероватне. Слазећи са висине *Ћафа-Малит* у Фљет, они су морали да поскидају са товарних коња ћилимове, којима су били покривени товари, па су те ћилиме простирали преко снега и поледице, те су коњи по њима газили, иначе не би могли саћи. Имали су, вели, свега три ћилимчета и док коњ на један ступи они дижу онај са којега је наступио па га пред њим простру. Тако је то узастопце ишло а за сваког коња засебно. Тако су пут, који смо ми данас за један сат прешли, путовали равно дванаест сати.

Снегови и сметови толики су овде, кад је љута зима, да је немогуће замислити пролазак. У хану Пуки прича ми тај вођа каравана, затрпали су снегови хан и они више из њега нису могли изаћи, нити саобраћавати са спољним светом. Снег је био два три метра висок а хан је у доњи, те је над снегом остало једва нешто мало крова, колико је себи димњак пробио кроз смет. Десет пуних дана

седели су путници у хану, јели што се имало и грејали се на ватри од јутра до мрака. Трећег дана већ, нестало им је хлеба, но је у хану било брашна па су месили мале погаче колике су се могле пећи на отвореној ватри. Јело се и кувало са водом од отопљеног снега. Четвртог дана нестало је сваке друге ране осим брашна а петог дана, нестало је и дрва те су већ почели да бацају на ватру грађу, даске од јасла која су разбили, врата, најзад и саме самаре. Свакога дана радили су заробљеници колико су могли, да одгрћу снег, али им није помогло, или што је снег непрестано падао или што су сметови били дебели и непробојни или најзад, што нису имали ни оруђа па ни где да бацају откопани снег. Они су и пуцали и куршум је пробијао дебели слој снега али оно што су хтели пуцањем — да даду глас од себе и зову у помоћ — нису постигли, јер се пуцањ није чуо. Најзад, десетог дана, а то је био већ други дан како ни брашна нису имали и једино се орасима хранили — би послана из Мљета једна чета војске да их спасава. Четири до пет сати та је чета разгртала снег и једва продрла у хан. То је било тек њихово спасење али на даље путовање још нису ни мислили.

Из хана Брлета, пут нас дуже времена води све коритом реке Фанде, у које се с лева и десна спуштају многи поточићи и цеде извори. Фанда сама извире једним краком својим под Фљетом а прима највећу приточицу са *Крони Шкјаута (Словенског врела)* и тече југозападу док, испод хана Арси, не скрене готово право на југ, те се тако одвоји од пута који одатле иде северно пењући се на планину Пуку, где станује племе Кабаш које се, као што сам то негде поменуо, населило око Призрена.

Још мало, па пред нама се указа хан и варошица Пука, некадања а и данашња престоница дукађинска.

За Пуку Арнаути веле још и данас *Кјутет* а и на понеким картама тако пише. Кјутет међу тим, у буквалном смислу значи *варош*. Та варош има око тридесет и неколико кућа разбацаних овамо и онамо, има једну џамију, хан и једну касарну или боље кулу, у којој седи једна чета војника кобајаги ради сигурности пута.

Пука је још на староме путу Via Ignatia била средња станица између Кревене (Хан Шпас) и Лисуса (Леша.) Она је код Пејтингера означена као ad Picaria.

Око хана и даље, где залази пут у корито речице Гомсић, која овде у долиници и извире, пружа се нешто мало поља, јединога ваљада због којега је наша народна песма могла рећи:

„На ономе *равном* Дукађину
Онђе бјеше Лека капетане“

У Пуки је и кајмакамија али већ може се мислити каква. Ту је, као и оно у Љуми, кајмакам само форме ради а управо нико се није ни одржао. За садањег кајмакама рекоше да се нешто дуже одржао али за то, што је узео за жену једну просту арнаутку из околине а и за то, што је и сам Арнаутин.

Кад кажем да се данашњи кајмакам одржао, ја не мислим да се он одржао у власти, већ одржао се да може у овој средини живети. Ако је то доста, он је онда успео, а извесно је турској држави доста, јер, како овоме кајмакаму већ годину дана није послала плату, бар бесплатно изиграва власт.

А бити овде кајмакам, то збиља значи изигравати власт. Причају ми, како је онај прошли кајмакам био озбиљно увео канцеларију и кад је имао што с ким, он му је, без икакве шале, слао писмене позиве. Дигну се тако они, који су добили писмене позиве, једног дана и, разуме се, нескидајући пушке са рамена, дођу му у канцеларију. Они нису дошли баш тачно оног дана и часа који је у позиву означен, него тако после месец или два месеца тек, што кајмакама у осталом није много љутило јер, што су они доцније дошли, то је он само дуже био кајмакам. Кад му уђоше у канцеларију (јер он је тако далеко терао у шали, да је чак и канцеларију уредио,) запиташе га:

— Јеси ли ти, богати, хећим или дервиш?

— Какав хећим? — усправи се кајмакам, коме је најзад ипак мило било што су позвани макар и после два месеца дошли.

— Па кад ниси, што нам шаљеш ове записе за трбобољу (и ту му покажу његове несрећне позиве са државним мухуром утврђене.) Знаш шта, твој хећимски занат боље ће ти ићи у чаршији у Скадру, јер се ми овде сами лечимо. Него, деде ти покупи ово мало твојих ствари и то мало мухурова што их имаш, па иди слегни у чаршију скадарску а овамо немој ни долазити више.

Кајмакам је, као добар државни чиновник, коме је милији ред и мир у својој држави него и сама служба, лепо покупио ствари своје и отишао. И, одиста, није се више ни враћао.

Жао ми је што данашњега кајмакама нисам видео, није био у Пуки, већ у Скадру послом.

Тек што сам одсео у хану, приђе ми један млад и сувоњав човечић, сав подрпан и бедан. Рече ми да је он ћатиб кајмакамов и да се зове Ибрахим-ефенди. Он је подгоричанин и зна врло лепо српски, те ми беше мило проразговарати с њиме, јер на овоме дугоме путу то је прва српска реч што је чух. Он ми је учинио још и једну услугу. Са мулазимом, командиром оне чете која станује у

кули, договорише се да ме не оставе у хану да спавам, јер неће бити пробитачно па ни довољно сигурно. Позваше ме горе у касарну, где смо збиља и лепо вечерали а још боље спавали.

Жена кајмакамова послала ми је душеке и направила је богату вечеру па — не знам од куд — нађоше и мало вина. Уз кафу и вино и разговор, седели смо доста дуго под ноћ.

Причали су ми о Дукађину, о појединим местима, о путевима и путницима, а од једног арнаутина чуо сам и ову причу, коју је и Хан забележио:

Један пут дође Краљевић Марко са својим братом Бандером код Зана. (На брдима арбанашким станују „зане", виленьаци, који чине пакости путницима бацајући се камењем на њих, али им могу учинити и добра) и умоле им се, да им даду сваком по какав дар. Зане пристану и оставе им да изаберу шта хоће. Тако Краљевић Марко изабере јунаштво а Бандер (Андреја?) изабере лепоту. Зане им подаре шта је ко тражио и они оду задовољни те сврате на некакву свадбу. Али на тој свадби укажу Бандеру, због његове лепоте, много већу част но Марку; посаде га на најугледније место, услуже га па и купу му налију пре но Марку. То Марка толико наљути, да је три купе изгризао а за тим скочио и поубијао све сватове.

Међу Арнаутима у Дукађину живи и она прича о Краљевићу Марку како је, кад је први пут видео пушку, пробио њоме себи руку па рекао: „Ех, ја нисам више за овај свет!" (Наставиће се)

ИЗ ПЛАМИЧАКА

III

Дуни, ветре, мало јаче,
Ветре лагани,
Оди, драга, да загрлим
Стас ти танани!
Наслони се јаче на ме,
Цвете убави,
Не дрхћи ми на грудима
Моја љубави!
Не плаши се, када талас
Чамац занија,
Већ послушај како славуј
Песме извија,
И погледај како месец
Броди над нама;
Поверимо љубав нашу
Сјајним звездама;
Заблистаће оне јаче
Пуне радости,
Јер међ' њима нема, злато,
Светске пакости.

IV

Мила моја, мој животе,
Свет је овај пун страхоте.
Ти, тичица безазленка,

Принуђеш ми у облаке,
Потражићеш сунца зраке,
А ја могу ту не бити,
Да сачувам тебе, мила,
А сунчеве вреле зраке
Опржиће твоја крила.
Ал' не, неће бити тако!
Бежи, бежи, слутњо бедна,
Чуваћу те, душо чедна,
Мила ми је срећа твоја,
Не мучи ме, слутњо моја!

V

Знадеш ли, мило цвеће,
Кад тихо вече пане,
Шта нам цветићи говоре, —
Знадеш ли, мио дане?
И за што звезде трепере
Најлепше у свом сјају
Кад мајско вече дивотно
Заблиста у свом бају?
Знадеш ли шта нам славуј
У песми својој збори,
Кад му се песма милосно
Кроз зелен-гору ори?
И шта ли ветрић шапуће,
Кад ружин цветак свија
И за што тако заносно
Онда нам заћарлија?
И што ли зора румена,
Облива росом цвеће,
Кад јутром лепа, заносна,
Кроз плави етар леће?
Знадеш ли за што? Кажи!
И у сну и на јави —
Све нам у свету пева
У вечној љубави.

Ужице Јела

ДВЕ ЖЕНЕ

— В. ОТОМАР

С ЧЕШКОГ ПРЕВЕО

Срет. А. Поповић

VII (Наставак)

Вилма Клосова порасла је међу књигама којима јё отац снабдеваше, и у атмосвери музичке уметности с којом је мајка упознала. Када јој је била петнаеста година, умре јој мајка и од тога доба васпитаваше је отац, ако ту може бити речи о васпитању. Међу оцем и ћерком разви се редак пријатељски однос; он беше железнички инжењер и оно време, које је код куће проводио, требало је да му послужи као одмор и отпочинак након заморне службе. Као човек који је свесно вршио своју дужност и ишао својим путем, он не знађаше за предрасуде. Не појимајући зашто би се његова кћи морала изједначити с толиким другим девојкама, пренебрегавао је оно што би од ње имало начинити нешто више, нити би се пак бринуо за њезин „морал“, верујући, да се он не руши књигама, већ људима. И тако је доносио Вилми све што му је дошло до руку.

Сам истина не имађаше када читати; с тога је њој остављао на вољу да му чита што јој се свиди. И у тим тихим тренутцима зимњих вечери сети се при читању своје покојне жене; чуо јој је глас, видео је пред собом, јер је Вилма дорасла у оне године њезине, када су се познали и замиловали.

Понекад облађиваше њиме сањиво размишљање о прошлости. Тада би сео за хармонијум и позвао Вилму да пева. Свираше јој оне песме, које цветаху у добу младости његове, и у облацима свирке узносаше се овај иначе тако ташт човек к ономе небу, под којим је пробавио овде на земљи са својом женом.

Француске књиге, које је Вилма наследила од мајке, садржаваху махом класике. Гајећи према њима више поштовања но љубави, она се приљуби брзо романтичарима. Занесе је патетични Хиго, али јој још много јаче прирасте за срце Мисе и Бодлер, тако мало галантан према дамама но у толико искренији. Заволевши њега, тога туђинца, који вољаше облаке, те чаробне облаке, пренесе по истима своју наклоност и на касније декаденте. С урођеном особином жене, која у свему гледа на језгру ствари, приљубила се уз најпојамнијег од њих. Маларме, ма како пун ретких слика и мисли, ипак је не привлачаше у толикој мери као Верлен, прост и дубок, или Метерлинк, тајанствен а ипак тако појмљив. Насићена некојим делима њиховим, душа њезина личаше на лептира који је усисао у се сласт и мирис најређих цветова и под зрацима подневнога сунца, с дрхтавим крилима, пролеће изнад цветних леја, не имајући воље да се ма где устави.

Живела је тако од двадесет до двадесет прве године, не читајући готово ништа. И тада се, некако случајно упозна с Владиславом, кога је дотле познавала само из виђења.

Изгледаше јој са свим друкчији но читав низ људи, које — у осталом доста површно — познаваше. У њезиним очима беше он суров, али племенит, који би се дао озарити њезином културом; неотесано, ама племенито градиво за све употребљиво. Хтела га је украсити, начинити угледним, да за њега сви знају. Да се у очима осталих толико истакне, да скрене на себе сваку пажњу.

Можда га је и волела — ко би то могао знати? Можда то беше она дубока, тајанствена љубав, којој не знамо извора, која изазива пламен у срцу једним јединим погледом, само једним сусретом, распали душу само тим сазнањем да има некога, на кога се могу односити сви снови и све чежње сањиве душе.

Таква љубав савлађује, као отров, све биће човеково, и промени му осећање и мишљење. И докле онај стари бедни човек, гоњен не-

ком истрајношћу. корача утрвеним стазама, варајући сама себе у томе шта хоће и за чим жуди, дотле нови. одређени човек чека само тренутак да се ослободи уске везе и баци са себе образину.

Такав двогуб живот — ма да се она посветила само једноме од њих, ономе старом, мање дубоком — проживела је Вилма још једну годину. То беше од онога дана, када се упознала са Владиславом, од његове свадбе. после које јој брзо стиже глас, да се на неодређено време одселио у друго неко место, да замени свога службеног колегу; живљаше тако целе године. — —

Једина радост њезина беше скупоцено цвеће, које је држао отац у нарочитој соби, удешеној као стаклени врт, одакле се излазило право на доксат. Башта њихова личаше више на мали парк. Високе тополе и борови као мрки зид затвараху јој изглед, када би с прозора гледала напоље. Тако чуваше своје затишје њезин отац, да би изгубио из вида станицу док је код куће, ма да су у близини наставали. Радо би се шетао у башти по жутим стазама између младих борова и јела, нарочито лети, удишући озонасти мирис њихов. Осећао би се ту тако добро, као да је у шуми.

Вилма би по кашто седела у павиљону, када се по ручку све утиша, и радо посматрала јата голубова, која кружаху по ваздуху, њихове шетње по крову и галантне каваљере њихове; слушала би радо њихово гукање, шум крила њихових при слет..њу у двориште по храну. А када би највише освојила врућина, они би се одмарали по крововима, на којима се из димњака дизао у вис бео чист дим... а нешто, као слика о породичној срећи, заиграло би јој пред очима у сунчевим зрацима.

А уз то би грлице, њене омиљене грлице, отпочеле своја прижељкивања, те се орио њихов глас у време подневног одмора. — —

Голубови су били једне породице, којој су они издали један део свога стана из дворишта. То беше некакав човек са железнице, потпуно одан њезином оцу, са својом женом и гомилом деце. Отац не долажаше кући по вас дан, а мајка, преоптерећена својим дужностима и онемоћила, не беше у стању да надгледа тај мајушни народ, који Вилма једнако имађаше на очима и који је био једино друштво њезино. Највише је волела петогодишњу Марицу, ту буцмасту враголанку, чији се образи као јабука румењаху и која јој се знала умиљавати, грлећи је својим пуначким ручицама. Али о њој говораху да краде. Вилма се о томе није уверила, ма да је Марицу волила са собом и горе, разуме се, не пуштајући је с очију. Једном опет одведоше позорници најстаријег јој брата, четрнаесто-

годишњег дечка. Рекоше, да је негде нешто украо. Но брзо после тога „лопова“ нестаде; отац га, то јест, одведе у Беч.

Тако се Вилма уживела у особити, тако јако прозрачни дечји свет; у друго друштво готово никуд није одлазила. У томе свету познала је необично развијено милосрђе према животињском свету које се показивало скоро на свакоме кораку. Овде грљаху деца мачку, ту пса, тамо жаљаху гуску намењену клању и вуцијаху воду, да им се ухваћена риба не би угушила. Испредаху приче о коњима и јеленима и знађаху по тисућу појединости о сваком познатом им створу.

Тако, дакле, цвеће, животиње и деца беху за Вилму једини свет целе те године, док се Владислав бавио на другоме месту.

Покадшто би изашла из куће, редовно пред вече, у шетњу. Обично би је водио пут поред пруге, те у град не би ни излазила, већ право у гај.

Нарочито је привлачаше својом запуштеношћу старо војничко гробље. Ту би се толико пута сетили онога сунчевог захода када се оно молила крај кипа Исусова. А да ли јој је то што вредело?

На стрелиште никад више није отишла. На забаве врло ретко.

На једној од њих нађе се с Јулом. Говорили су о Владиславу и изгледаше, да се нису слагали.

„Шта му то би, да узме Дворжакову“, рећи ће он.

Вилма oћута; та Цили није добро ни познавала.

У том, да би зар променио говор, паде Јули на ум, „да јој се допадне“, како би он то рекао. Он тврђаше, да њу свак мора волети, „ама безнадежно“, додаде.

„Мене, мене да неко воле?“ рече горко и загледа се у њега.

Он се трже. Тај звук њезина гласа?! — —.

„Госпођице, — мени се чини — да ви некога волете“, — рече озбиљније, него што му беше обичај.

Она ништа не одговори. И о томе не прозборише више ни речи, већ се растадоше.

Тако мину цела година и дође опет јесен.

По катшто би с оцем ишла на железничку станицу и у оној тишини мало би се освежила.

Ну једном... то беше с вечери, сва се станица сијаше од електричног осветлења а возови се низаху један за другим, те не би краја светској навали и метежу. Излазило се и улазило скоро једновремено. У том стиже и брзи воз. За тренут врата беху изотварана — и тада изађе из једнога вагона Владислав са својом женом. Уме-

шаше се у општу гомилу, али га она ипак не изгуби из вида. Осећала је, да дршће. Само да је он не спази!

Али је он спазио. Радосан осмех заигра му на уснама. Па се ипак окрете к Цили, пружи јој руку и пажљиво је поведе к излазу. На Вилму више и не погледа, да га она не уочи.

И његово срце осети јак удар. Боже, целе године не мишљаше о њој, целе године живљаше без ње и срећно; и тек ступи на домаћи праг, мораде се баш с њоме сусрести. Није ли то судба, грозна, дивља, несрећна? И један једини поглед би довољан, да у прах развеје цело његово спокојство. Он мишљаше да је заборавио, али срце, глупо срце...

И збиља се срдио, ни сам не знајући рашта. Највише на себе. Али тек што су изашли из станице, њему се опет поврати срећно расположење и весело ступи у своје боравиште, к мајци, од које је отишао пре годину дана.

VIII

Вилма је највише волела јесен.

Ходајући кроз шуму, где је у жутим и црвеним бојама умирало лишће, збирала би последње цвеће. То беше особита кита. А при том, гледајући капелу, тамо горе на крају обзора, сетила би се Владислава, који јој између игара на стрелишту говораше о томе, како радо гледа ту капелу, куда још не беше долазио. Та и он је волео ту шуму, а сада је далеко, далеко...

Касније, када се сумрак хвата, ишла би само до шеталишта, које беше у то доба потпуно пусто. Гледала би радо сунчев залазак, те величанствене слике на небу, у позадини загаситих алеја. И тиху сету и тужну срећу односила би собом с тих шетња.

У том ето дође Владислав, а зима беше већ са свим близу.

Једно вече беше отоплило, као пред снег.

Корачала је главном алејом, ма да се већ спушташе сутон, не могући се одлучити од дражи своје самоће. И ту, видећи се тако ништавном у огромном пространству васионе, губљаше мисли и осећаје... А када звоно зазвони на вечерње, дође јој да се Богу помоли, јер ако је и за шта била способна, по ономе што је испуњаваше, била је само да се помоли Богу за срећу свију драгих и з:
....и у томе смотри, где јој у сусрет долази висока, прикладна мушка прилика. И пре но што је познаде, заигра јој срце.

Када би то био он! О, откуда дође овамо? Та то је могла знати да ће он опет бити ту и да неће једнако чувати кућу. Али не б дошао сам, већ са својом госпођом. Радост, да то не може бити ог

испуњаваше је сваким кораком. А када је стигао са свим близу, позиаде да је то Владислав, и да је пуна ненадне среће што га види. И пре него што се састадоше, пожели да с њим опет говори. Ну, ако је поздрави и мине? Ако прође поред ње хладно, туђински, немарно? О, онда никада више неће никуда излазити, само да се не би с њим сусрела.

А Владислав, који јој се приближи из пуке радозналости, позначе је тек у последњем часу. Будући добро расположен, не губљаше присебност. Поздрави Вилму и упита је: хоће ли допустити да јој прави друштво?

Она пристаде ћутке и он пође с њом у намери да је прати.

„Ова друга алеја“, расприча се, „гледајте само како изгледа, као две стене, што даље, то мрачније, да човека спопада страх. Колико сам пута туда пролазио и колико сам пута пожелео, да бар у неколико изразим оно што осећам. Нисам сликар, и када говорим, не знам, да ли речи могу изразити моју представу. Погледајте небо, како је бледо-зелено, и месец, како расте над нама. Тако нас то подсећа“... (ту се трже и не доврши: „када смо се оно враћали са стрелишта“). Не хотећи ослабити своју сентиметалност, стаде причати о своме браку, стављајући се у положај дорасла мужа према њој, девојчету много млађем.

„Имамо већ и сина“, додаде, „добиће име Миодраг, у недељу биће крштење. Писао сам и Јули да дође. Мислим да ће то учинити.“

Она ћуташе скоро целим путем.

„Верујте, тек с дететом почиње љубав. Оно пре тога бесмислице су и глупости. Ја се у браку нисам преварио, потпуно сам задовољан“, тако се изражаваше у својој егоистичној срећи, не схваћајући да то Вилму мало занима. На по неким местима познао је, да се према њој опходи одвећ поверљиво, као према другу или према сестри. Кадгод би прекинуо говор, осетио би њезино значајно ћутање, па би опет говорио даље. Њему је најзад било то некако и по ћуди. Ни према коме не осећаше толико поверења, колико према њој. Несвесан чара њезине привлачности, он му се подаваше. Чинило му се, да покрај њега корача његов давнашњи, најбољи пријатељ, такав, према коме не треба имати нарочитих обзира. А баш тај осећај неусиљености беше му након дужег времена тако нов и необичан, да му се сасвим подао.

Када се већ приближише њезину стану, он се сети да је једнако говорио само о себи. А како ли је она била целе године? упита је поверљивим тоном, равнодушна срца, само тек ради форме. А како је сада?

„Нерасположена сам“, рече, и лако уздрхта.

Слегнувши раменима, смаче шешир и поздравивши је, оде.

„Тако“, рече самоме себи, „и нигда више. А сад брзо кући“.

Код куће погледа на дете. „Шта ради наш малиша?“ окрете се к Цили.

„Сада спава, али је до мало час гледао“.

Посади се крај њега и посматраше га, како тихо дише, образа црвених као јабука.

Али за чудо, ту породичну срећу, о којој је тако ватрено Вилми причао, он овога часа не познаваше.

Прохте му се да пуши. И уђе у своју собу, запали цигару и пружи се по дивану крај самога прозора. Месец се јасно видео и сву собу беше осветлио.

Ето, то је иста соба, у којој је провео своју младост, своје момаштво, у којој је оставио своју слободу. Прошла је цела брачна година. А каква беше та година? Још никако није свео рачун. И сада лежи на дивану и може и тај посао свршити. У брзини пређе преко неколико значајнијих успомена својих. И истом сада отпочиње живети. Ну, да ли је то његов једино могући, његов прави живот? И исто тако као што је узео Цилу, могао је узети коју му драго другу девојку; дабогме да би морала бити лепа а Цили му се пре годину дана веома допадала. Данас му је лепота њезина мало обична. У њој је мало нијанса. Исти израз, исто чешљање смеђе косе, исти поглед плавих очију. Да, да, Венера. Ну, узмимо да је таквих на тисуће у свету, која ли је од њих та права? Случајно се с једном упознао. Случајно (дабогме, неумољивом логиком природе, онако као када пшеница уђе у машину и мора даље, ма шта се с њоме збивало), дакле, има дете, које је здраво. Могао је и немати га, али могао је имати кћерчицу па и ништа... у кратко цео његов садањи и потоњи живот је у своме детерминизму за њега случајност. Да ли не би морао учити, или остати глупаком, да тога није био свесан. Дакле се осећа у томе задовољан, добро је; али ако дође до трпљења и жртава, не зна како ће му бити. Латиће се радо свега за своју породицу, али оно што имају остали људи, веру и поверење у Провиђење, то не може имати никада — — —

У томе се лагано отворише врата, на која уђе Цили. Угледала је запаљену цигару и изненађена месечевим осветљењем, једва распознаде Владислава.

„А што не упалиш видело?“ упита га и приђе к њему.

„Има доста светлости, оди и седи“, рече јој, привлачећи је нежно к себи.

Може бити да је и она појмила лепоту онога тренутка, или није знала шта би рекла.

Положи јој главу на своје груди и лагано јој љубљаше власи.

„Ништа ми не говори", мољаше је он. Беше му као да у срцу осећа бол, који му може исцелити само мила глава женина, прислоњена на његове груди. У томе часу сетио се јединога тренутка слабости из млађаног доба, када му је неко на жао учинио, те је отишао да се исплаче на грудима своје мајке. А сада опет дође тренутак слабости, други у целој прошлости његовој. — — —

Јула се не оглуши о позив и дође на крштење.

Био је веома добро расположен и изгледаше да је млада мајка оса те његове добровоље. „Чујеш море", рече Владиславу, „мени је твоја женица јако у вољи. Нисам могао ни замислити, да ће од ње изаћи тако лепа домаћица. Збиља, када би била слободна, ја не знам..."

„Ваљда не мислиш да ћу још постати љубоморан?" пресече га Владислав пажљивим тоном.

„Штета што је не познадох пре удаје. Ти би ми у том случају кумовао, а?"

Владислав слеже раменима.

„Ама, чујеш", присети се на једанпут Јула, када се нађоше сами, да би могли мирно испушити своје цигаре. И у том јако трже у се неколико димова и заћута.

„А шта то?" упита Владислав равнодушно.

„Вилма лудује за тобом". И зави се облак.

„Шта то нагваждаш?" рече Владислав грубо.

„Разговарао сам с њом једном на забави. Изрече се —"

„Али молим те", плану Владислав на ужас Јула и стаде ходати по соби. „То више да не чујем!" Одбаци цигару и врати се у друштво.

Јула тиме не изгуби расположење. На столу беше неколико боца ликера и он отпоче послуживати госпође за столом. Наливајући у чашице, живо је празнио боце, испијао је сам и куцао би се с осталима; истицаше јасност боја наспрам светлости и свима за здравље сипаше у своју унутрашњост.

Владислав ћуташе, ма да се савлађивао, лака бора појави му се на челу. А шта би, када би оно било истина? О, како га срџба обузимаше при самој помисли на ту могућност. О, та морао би је уриисати, јер није хтео жртвовати своју срећу. И да она дође да му је узме! Та из њега би се створио варварин! Растргао би је својим рукама... Живо је себи представљао, како би је угушио. Има био

врат... А у очи не би јој ни погледао, јер у њима лежи нешто буди Бог с нама! О, само да хоће почети!

Али ако је Јуда онај стари, познати нагваждало? Морао га је погледати како прави глупе гримасе и досетке. Комендијаш. Човек би морао бити дрвен, па да се не насмеје. „Молим те, наспи и мени мало ликера, пре него што сам све попијеш“, рече му одобровољен и кроза смех.

IX

Поистиха пролажаше зима. Ништа не нарушаваше просту срећу Владислављеву. Обикао на домаћи живот, није чезнуо за друштвом, већ једино за позориштем; ама за дуго не даваху ништа, што би се њему свидело. Најзад једне вечери рече он Цили: „Спреми се, данас ћемо ићи у позориште. Дају Кармен —“

„Шта дају?“ упита она изненађена.

„Кармен, оперу од Бизета“, рече мало нервозно. — Ишла је дакле с њим. При представљању Кармен се није одликовала својим извођењем, колико својом музичном страном, журећи се у напредак и носећи собом и слушаоце.

Још за време првога чина примети Цили, да је и Вилма ту на представи. И Кармен отпоче певати: Љубав је птичја слободна, дивља и нико је не може укротити; узалуд га дозива жељно срце и узалуд му се умиљава. Једно птиче моли, плаче, а друго као да је немо, па ипак избор пада на ово птиче, јер му је јаче у вољи.

А збор се томе одзива: Тај жар је циганско дете, за које никакав закон није дат; ти мене презиреш, ама ја тебе волим, ма чувај се ипак моје љубави.

И опет се зачу соло: Мислиш, да ћеш дохватити то птиче... мислиш, да ти је оно већ у рукама, али ће те оно минути, а мини га и сам, оно те већ има у власти.

Тада смотри Цили да је мрки поглед Вилмин стално упрт на њеног мужа. И сам је Владислав то добро знао, ама се и не помаче. За сва четири чина и не погледа на ону страну, где је Вилма седела, али када најзад настаде тренутак, у коме Јозе убија Кармен, тада му неочекивани бол стеже срце, да се у мало не заплака. У томе часу ишчиле она одлука наспрам „друге Кармен“ и само осећаше пребацивање савести и жељу да то красно чељаде моли, да му опрости погрешку коју је он наспрам ње у мисли учинио.

Када потом нагрну свет из дворнице у ходнике, Вилма му беше тако близу, да јој је хтео прићи. Она се насмеши на њ влажних очију.

„Ето“, рече у себи, „сада је згода да је упознам с мојом женом, можемо сви троје бити пријатељи. Ето, какав је утицај уметности“.

Ну, пре него што би то извео. приђе к Вилми старији господин, њезин отац, пружи јој руку и одведе је отуда.

Цили, не појимајући зашто се Владислав уставио, понуди га да пођу, рекавши му „хајд'мо“.

Он је узе испод руке и пођоше кући. „Како ти се свиди Кармен“, упита је Владислав.

„Веома“, одговори Цили. „Само сам речи мало разумела“.

Владислав јој хтеде одговорити. Али га ућута силан вихор, који је беснио напоље, расипајући снег на све стране. Морадоше се снажно опирати да пођу у напред. Он је осећаше крај себе, пуну топлине и преданости и радоваше се што ће скорим бити кући. О, када би опет било пролеће, помисли у себи.

Код куће га дочека пријатна топлота. али је с њом расла и узбуђеност, коју је однео из позоришта. Да би се умирио, оде у своју собу, где је дуго ходао.

Не беше одређене мисли, за коју би се могао прихватити. Само му је срце брзо куцало, крв дивља врела, а живци беху напрегнути. Ходао је, али се не могаше стишати.

У том Цили, у бризи за њ', отвори врата с питањем: „Ти још не спаваш?“

Погледа на часовник. Ближаше се поноћ.

Цили у беличастом домаћем руху седе на диван и праћаше му покрете.

Он на једанпут клече пред њу и узе је за руку.

„Причаћу ти о Кармен, да би могла разумети“, рече јој узбуђено. „То је проста ствар. Јоза има невесту Микену; обоје су срећни. нарочито је она блажена. Представи себи њихов живот. И у том на једанпут долази Кармен. Ама ти ниси у стању то тако појмити, као што сам ја“. И спусти своје врело чело на десну руку њезину.

Она га другом руком поглади по коси с материнском нежношћу.

„Устани“, рече му, „зашто клечиш?“ А ипак јој је био у вољи тај усхит.

„Воли ме, Цили“, богорађаше, „јако ме воли“.

Није јој морао то казивати. Она му обгрли главу и изљуби му лице.

„Тебе однета нешто мучи?“ питаше га и тада се присети. „Јеси ли видео, како је Вилма у позоришту једнако у тебе гледала?“

Он заврте главом, не хтеде признати. Седе покрај жене и стиште је у наручје.

Дуго јој је гледао у плаве очи, па уздахну.

„Хајд'мо да видимо Миодрага, како спава", прошапта Цили.

Послуша је ћутке. Седоше покрај детета и држећи се за руке. посматраху његово тихо спавање.

Часовник куцаше једнообразно. Чујаше се тихи дах детета.

И тако дође поноћ, да их затекне у нежном сну о срећи у садашњости, о срећи у будућности. Поноћ, која је била мир и рај у њиховим одајама, дизала је читав урнебес око прозора од силна ветра, а Мелузина је на улици јадиковала, причајући исте ноћи о грозотама живота и немилосрдности природе. (Наставиће се)

КЊИЖЕВНОСТ И НОВИНАРСТВО

У НОВОМЕ САДУ

од

Тих. Остојића

Као што Н. Сад има знаменит део у нашој културној и политичкој историји новијега доба, тако има и у књижевности и новинарству. Прве наше књиге у XVIII веку штампале су се далеко од наших крајева и градова; у први мах су се наши испомагали руским књигама или су морали тражити штампарију преко граница државних (у Влашкој и Млетцима), јер бечка влада није пристала на то да се у земљи оснује штампарија за Србе, и ако су они то одавно тражили и често пожуривали. Тек 1770. год. оснује влада штампарију за Србе у Бечу, а 1796. год. купи ту штампарију универзитет у Будиму. Због штампарије су били Беч и Пешта дуго време средишта српске књижевности и новинарства, и ако леже далеко од језгре српскога народа. Ту незгоду су наши Срби морали осећати, јер доста рано има покушаја да се у Н. Саду оснује штампарија.

Најстарији траг књижарнице у Н. Саду налазимо у години 1787 Те је године продавао књиге Јован Јанковић. Његов брат је познат књижевник Манојло Јанковић; овај затражи 1790. год. од власт допуштење да може основати штампарију у Н. Саду; мисаио је на то *да покрене новине.* Али државна му власт не допусти. Тек пос смрти му његов брат Јован доби 1796. то право; од то доба чита на издањима Јанковићевим: „књигопродавац и штампар нов

садски". Кад он умре (1821.) наследи му син Павао штампарију. Код Јанковића су се дуго времена радили само ситнији штампарски послови; тек 1831. је штампана прва *књига*. Од 1791. год. има у Н. Саду и друга књижарница, Дамјана Каулиција, који је 1804. г. издао свој књижарски каталог; из њега се види да је у књижарници било „молитвених, историческихь, школских славено-српских и словенских" књига. После 1811. наследио је ову књижарницу Дамјанов брат Константин који је 1825. почео издавати „Српски Летопис" под уредништвом професора Ђорђа Магарашевића. Већ после треће књиге, због слабог одзива читалачке публике, био би престао летопис, да га није прихватила „Матица Српска" која га до данас издаје.

Од 30-те године се у Н. Саду штампа све више књига. Год. 1843. отвори и Каулициј штампарију. Год. 1847. се оснује и трећа штампарија (Данила Медаковића). Нови Сад постаје средиште српске књижевности, „отечество учених Србаља", како га 1851. Пештанци зову. Сеобом „Матице Српске" из Пеште у Нови Сад (1864) то је и на видљив начин показано. Последњих 10—15 година у књижевности Н. Сад удара у натраг; све се мање књига продаје у њему, а још мање штампа и издаје. Највећи је издавач сада Матица, која сваке године пушта у свет по 15 књига. Књижари наши или не издају више ништа, или раде на спекулантивним пословима (издају школске књиге, календаре, сановнике ит.д.). Опадању књижевности има више узрока. Најглавнији је то, што је Српство у Н. Саду у опће у опадању, и моралном и физичком. Други је узрок што се сад књиге штампају скоро у сваком већем нашем месту, а трећи што је последњих деценија Београд преузео вођство у књижевности и науци.

С друге стране опет, напредовање и множење туђих елемената се види и на књижарницама и штампаријама. Каулицијева штампарија је 1861. прешла у руке А. Фукса, Медаковићева је доцније пропала Нову штампарију је подигао др. Јован Суботић; ова је после прешла у руке А. Пајевића и Ђ. Ивковића. 1871. г. је основана „Српска народа задружна штампарија" која је после уступљена дру Светозару Милетићу. Скорашња је штампарија Браће М. Поповића. Сада има 3 штампарије у српским рукама, а туђинци, поред Фуксове, од скора основаше још 2 књижарнице има 3. српске и 2 несрпске.

Споменули смо горе, да је 1790. Манојло Јанковић мислио да покрене новине. То би биле прве новине не само у Н. Саду него у опће код Срба и Хрвата. Али је то првенство Н. Саду отео Беч. Јанковићу не допустише да оснује штампарију, а 1791. покрене неки Маркид Пуљо у Бечу „Сербскија Новини", друге године их настави

Стефан Новаковић, дворски агент, под именом „Славено сербскија Вједомости“; после три године их он обустави због малог броја претплатника. 1813 покрене Дим. Давидовић „Српске Новине“, опет у Бечу, са више среће и успеха. Кад 1823. ове новине престаше, покрене Ђ. Магарашевић, професор новосадски, „Српски Летопис“, али се овај штампаше у Будиму, и тек после сеобе Матичине у Н. Саду. Летопису сличан часопис беше „Бачка Вила“ (1841.), коју је уређивао директор српске гимназије др. Петар Јовановић а издавао и штампао књижар Павао Јанковић; овај часопис је после четири свеске престао.

Право новинарство почиње у Н. Саду 1847. са „Напретком“ Данила Медаковића, 1852. „Српским Дневником“ Јована Ђорђевића, а разви се особито 1867. кад је Светозар Милетић пренео „Заставу“ из Пеште у Нови Сад. За непуна по века излазило је у Н. Саду неких 56 разних српских листова (политичких, књижевних, шаљивих, стручних) док је за исто време на немачком и мађарском језику свега 4 (немачки од 1857. мађарски од 1875.). Данас излазе у Н. Саду 11 новина: 3 политичких (Застава, Браник, Наше Доба). 1 научно књижевни часопис (Летопис), 1 забавно-поучан лист (Српска Домаја). 4 стручна (Позориште, Женски Свет, Школски Одјек, Трговачке Новине), 1 дечји лист (Невен), 1 лист за наше јавне потребе и питања који излази у неодређеним роковима (Покрет).

Нови Сад данас није средиште васколике српске књижевности, као што је био пре неколико десетина година, *али је свакојако и сад књижевно и новинарско средиште Срба у Карловачкој Митрополији*. Огњиште књижевности је Матица Српска. Она је организовано друштво; то друштво треба да сакупи све наше људе што у знању и умењу стоје на висини, која се тражи и у других образованих народа а умеју владати пером; то друштво треба да пружи средстава да се радови тих људи штампају; то друштво треба да пронађе начин да се књиге што даље распростиру у народ. Огњишта новинарства су уредништва, која држе на својим плећима странке, удружења или мања кола људи. Задатак је новина да извесне идеје о политици, о просвети, привреди, друштву тумаче и шире што даље по народу, те да га обавесте и освесте, да му даду и воље и снаге и средства да живи, да се развија и да се одржи као засебна јединица. То је теорија. Да ли се ти задаци књижевности и новинарства у Н. Саду у пракси и испуњују? — Никако! Задатци су све тежи, потреба просвете све већа а спремних интелигентних људи све је мање у Н. Саду. Зашто? Пре свега, чиновника Срба све је мање у Н. Саду, јер се они не пуштају у државне и муниципалне

службе. То је за нас велики дефицит у интелигенцији. Спали смо на автономне чиновнике. Из обзира „штедње“ и број автономних чиновника је увек и свугде испод minimum-a. Ми смо малено друштво, имамо у опће и мало чиновника. С тога нема ни циркулације интелигентних људи; где ко падне, ту и остане. У нас нема стручног надзора — нема у чиновника ни даљег развијања; нема могућности аванзовања — амбиција чиновникова заспи; нема пензије на време — мора чиновник да служи док не изнемогне. Тако се наша интелигенција петрифицира, снаге се не занављају брзо, нове идеје увек окашњавају, један човек може, да заустави напредак за читав људски век. Додајмо томе још нетрпљивост страначку с једне стране, с друге стране ненаклоњеност наших власти према млађим напреднијим чиновницима — није чудо што млађа генерација, која зна све незгоде, бежи од автономне службе, иде у Хрватску, Србију, Босну. Остају они *који морају* да остану. И сад та и така интелигенција треба да реши сва наша питања, да просвети народ, да створи науку и т. д....

---

*
* *

Тужно се свиле лиснате гране,
А кроз њих капљице роморе,
Маглени облак високе стране,
Сакрио и сњежне далеке горе.
И, док кроз прозор зурим са сјетом,
Ни сам не знајућ' гдје, гинем од јада.
Лептирак б'јели слабијем л'јетом
Мину крај мене и поче да пада
Под силним ударом бисерне кише,
И на кров бунара кâпи га свише
И ту га бише и бише,
Док га сунашца не спасе сјај.

Сад тако и љубав, ах, моју бију
Људи зли и мрски са страна свију,
Али њу спасти ко ли ће, вај?

Сарајево — Амандо

ЗА НОВИМ БОГОМ

— А. Г. МАТОШ —

VI

(Свршетак)

Затвор му се прва два дана није чинио тако ужасан, како мишљаше. Сав је омлитавио. Оставише га у цивилним хаљинама, јер за вријеме истражног затвора мораше носити одијело своје чете, које још не стиже. Са њим бијаше затворен сељак из Ђаковштине, два циганина и чиновник ратарске школе у Пожези. Због њих не бијаше строго као обично. Око подне би са тамничаром и војницима са храном често долазио пекар и прокриумчарио за скуп новац по које „пакло“ духана од седам новчића. Пошто нисмо имали папира за цигарете, завијали би дуван у хартију од новина. Са посљедњом жигицом спалише крпицу од чохе и тај прах им служио као губа, јер се брзо палио од искре код ударања парчетом гвожђа о жељезну пећ. Трећу ноћ немогаше Петриновић више спавати, а четврти дан ни јести. Од неподношљиве досаде бољела га је глава, а ноћу сањаше страховите снове. Помисливши да та мука може трајати мјесецима и мјесецима, одлучи расцопати главу о зид. Цијелу ноћ падаше киша, а ујутру се разведри. Резервисте пјевају, јер ће их сутра пустити. Мисао, да ће остати сам у тој емрадној као коштурница бијелој соби, бијаше Петриновићу тако страшна, да се узалуд мучио отрести од ње, гледајући кроз гвоздену решетку напоље. Монотоно ступање шиљбока на капији. На зеленој трави, баш пред окном, извалио се на губер официрски момак држећи о ланцу коња. Длака му блиста као да је златним и црвеним прашком посута. Момак зажмирио, навалио капу на очи, а на септембарском сунцу сјају жути окрајци брчића. Запјевао је у по гласа: „Врбниче над морем —“. Петриновић одлучи, одлучи нешто, од чега га зебло у грудима, али што, што, то још не зна. Легне на своје даске и да резервисте штогод не наслуте, да не докуче његову тајну мисао, стане гласно пјевати и од тога га мине туга и главобоља. Откуцало једанаест на недалекој кули, а њему закуцало срце, премда ништа још није одлучио. Најзад устане, дохвати сто и викне:

— Вас је четворица и окладимо се у мој ручак, да ме не можете одгурати са тим столом.

Резервисти ту забаву једва дочекаше, а он се дао полако одгурати са столом у најудаљенији ћошак од улаза. У то се зачују познати кораци. — Менажа! — викне весело Петриновић и довуче

ка столу столице. Огроман кључ шкринуо је у брави. Врата се полако притворише, а наредник — тамничар уђе полагано према столу, око којега се врзу и намијештају резервисте. Таман уђе последњи војник са храном, а Петриновић шмугне иза његових леђа на капијски ходник и погледа на лијево. Опазивши војника на стражи како се губи окренутим леђима иза зида, осјети се лакши од пера. На прстима загребе кроз ходник, пројури преко моста и изчезне на путу, који савијаше низ брдо иза бедема. Сусревши бабу са широким сунцобраном и корпом, ухвати га силан, сујевјеран страх, те осјети на леђима врх од бајонете. За неколико тренутака се нађе под брдом и пође уз Дунав према мосту. На сред ријеке сусрете официра, који га је испитивао, и прође поред њега тако, да је био међу њима један од стубова, који дијеле пјешачки пут од колскога. Мост пун свијета и војске, која одлази и прелази у Нови Сад. На варадинској кули запјева танко звоно, а одговоре му подневна новосадска звона. Петриновић једва ступаше од узбуђења. Крај обале смишљаше да ће га уништити извједљив и постојан поглед неког царинара. Тек овдје се окренуо и ништа сумњиво! Закрене на десно, ишчезне у угромним дрварама крај Дунава и нађе се на новосадском појасу. Уђе у двориште и запита воде од младе сељанке са дречним сисанчетом у нарамку.

— Шта си ти? — запита га, сјекући на кућном прагу хљеб. Пошто јој одговори да је путујући глумац без посла, научи га да је новосадска позоришна дружина у Кикинди и изнесе преда њ на праг хљеба и велику здјелу пуну овчијег млијека и слатког скорупа. Изједе све до дна.

— Ти си море, Личанин, није л' тако? Само Личани умеју тако да мотају.

— Јесам, лијепа комшиницо. А вама, честита и душевна жено, платио Бог, којему се молите. Сачувао вам од зла тог црвића у наручју!

Она уђе у кућу, а он скочи, мјесто на сокак, преко плота иза куће у високи кукуруз, која попут мора поплави китњасто поље новосадско. Легне не далеко од барутане, гледајући иза широког листа од бундеве спрам цесте, на којој се с времена на вријеме показиваху војничке патроле, мијењајући се код барутанске страже. На сунцу се сјаји Варадин као златна јабука на зеленом, меканом крилу дугачке Фрушке. Кукуруз на вјетру шушка, шуми, клепеће. Петриновић још никад не чу таквог зујања и таквог шуморења. Тај расточаве бијеше љепши од трагичне тутњаве морских таласа. Тек пошто се крв у

жилама расхладила и стишала, буде му јасно све до ситница, буде му јасно да је спасен, слободан. Срце му се откравило. Гледаше на све, на тихе облаке, на модро небо, на вране и чавке, на једну роду високо у ваздуху, на шушкаво лишће и све му би ново, као невиђено. Сав се подјетио. Помисли на глумицу, на родитеље, на прошлост и не осјети бола. У вече се крене на исток и ходаше до сванућа. Спаваше дању. Хранио се код чобана и сељана. Не осјећаше тешког глада и тешке уморности. Пред очима му пролажаху села са танким звоницима као острва обрубљена блиједом акацијом, тиха Тиса, шарене пјеге од крда на широким пашњацима, вјетрењаче, самотни ђермови у самотним салашима — као сан. Четврти дан у зору стигне у дунавски врбак близу Панчева. Завуче се у густиш одакле не би змију за реп извукао и заспи као заклан. Пробудивши се око подне, пође према обали.

Над мутном, сјајном, широком ријеком тек два — три галеба. На десно од свог заклоништа кућица са двије црне тачке: финанци. Чекаше да наиђе какав намјерни чамац, а када сунце стало нагињати Земуну, свуче се, стисне своју сиротињу у капут, добро га свеже, омота све око мишице и заплива. У сред матице му се учини да за њим вичу и да пуче пушка. Но он пливаше у снажном, одмјерном темпу, гледајући на модра брда, на ону над ријечним огледалом варош, која блиста и сјаји и румени се све више и више, као да гори, као да над њом дрхти ауреола његовог новог божанства. Испливавши, падне поребарке на пијесак, пољуби попут Одисеја ослободитељицу обалу, тај камен земље Србије „што претећ' сунцу дере кроз облак“.

Када је стао на грмљу сушити хаљине, наиђе стражар — кордунаш и поведе га у Биоград, јер није имао војничких папира или знакова. Путем цвокоташе зубима од зиме, тресући се, као мокро псето, у влажном одијелу. Како не могаше навући мокрих раздераних ципела, раскрвави ноге на шљунку и на трњу.

Из савамалске одведе га жандарм у главну полицију, одакле га пустише послије неколико дана.

VII

Стигавши Марјановић скоро за тим у Биоград, не нађе Петриновића. Неки рекоше да му је пријатељ писар у неком мајдану, други да је отишао у Бугарску, трећи, да је добио учитељско мјесто у Старој Србији.

У октобру гостоваше у Народном Позоришту Марта Горска са

доста успјеха. Марјановић написа о њој за *Видело* прву своју рецензију. Рекоше му, да јој је секретар неке стране дипломатске агенције поклонио бриљантски ђердан, ремекдјело париског драгуљара. Тај ђердан одби загребачка залагаоница као кривотворен.

ЛАВ ТОЛСТОЈ

— Поводом педесетогодишњице књижевног му рада* —

Пре педесет година, у септембарској свесци руског часописа „Савременик", појавио се први производ Л. Н. Толстоја, „Детињство". Сећање на тај знаменити случај испуњава радошћу и поносом сваког иоле образованог Руса, и руска је штампа ових дана препуна најзанимљивијих подробности из живота великога писца.

Гроф Лав Николајевић Толстој родио се 28 августа 1828 г. у сеоцету Јасној Пољани (Тулска губернија, Крапјивенски округ). Оснивалац његова рода био је сарадник Петра Великог — Петар Андрејевић Толстој, потомак једног досељеног Пруса, коме беше надимак, а можда баш и презиме, „Dick", т. ј. „Толстый", „дебели". Отац Л. Николајевића, Николај Илић, оженио се беше кнегињицом Маријом Николајевном Волконском, старијом и не лепом девојком, јединoм наследницом једнога између најбогатијих руских велможа. Мати нашега писца умрла је 1831 г., отац 1837 г., и Л. Н. у десетој својој години остаде сироче. О његовом васпитању пише у „Новом Времену" неки Ф. Б.: Први наставници нашега писца беху Т. А. Јергољскаја, далека родица Толстојевих, и грофица А. И. Остен-Сакен, Лавова тетка по оцу. По смрти очиној, Л. Н. с братом Димитријем и сестром Маријом пређе из Москве у Јасну Пољану, а старији им брат, Николај, остаде код грофице Остен-Сакен и посећиваше предавања на московском универзитету. У Јасној су Пољани дечји учитељи били и руски семинаристи, и Немци-гувернери, од којих је једног Толстој овековечио у свом „Детињству", под именом Карла Ивановића.

После три године умре деци и та старатељка. Старатељство пређе на другу им тетку, П. И. Јушкову, која је, сасвим аристократски, живела у Казану. Сва породица Толстојевих пређе у Казан. По сведоџби ове тетке, Лав је Николајевић „у детињству био врло весео и несташан, а као шипарац се одликовао оригиналношћу, неочекиваношћу својих поступака, живошћу карактера и дивним срцем".

* Из часописа Новое Дѣло, 1902, св. за август.

1843-ће ступи Толстој на Казански универзитет. У то је време Толстој био младић широких плећа, мускулозан, незграпан, са кратком чекињастом косом. Другови га прозваше „бирјуком“ (мргудом), „философом“ и „Љовушком“. На истом су универзитету студирали и браћа му, Сергије и Димитрије, а доцније пређе тамо и најстарији им брат, Николај, којега је Л. Н. ванредно волео. Сва три брата беху на философском факултету, где сва тројица завршише студије: Сергије — 1844 г., а Димитрије и Николај 1847 год. Лав Толстој изабра „источни“ факултет, који је у то доба био на великом гласу. Пре но што ће Л. Н. ступити на тај факултет, спремали су га од 1842—1844 за то нарочито позвати учитељи под непосредним менторством Француза-гувернера, Saint-Thomas-а (описан у Толстојевој „Младости“ под именом Жером).

Будући „велики писац земље руске“* није био добре среће на универзитету. На једвине јаде, и то тек на поновљеном испиту, положи он 1844-те пријемне испите, а за тим упаде у вртлог пустог великосветског живота. Као коленовић са звучном титулом, а уз то млад и добра партија — Толстој је у свим породицама био врло радо дочекиван. Но и тада се на њему опажала нека незграпност, неко снебивање: он је очигледно врло нерадо пристајао на ону улогу. на коју су га обвезивале прилике његовог породичног и друштвеног живота. Но тај господски, комотан живот учини, те Толстој 1845 г. не сврши првога курса, но остаде да — понавља, што опет није могло да не утиче на упечатљивог и самољубивог младог грофа. Његова спољашност доби још хладнији и надувенији изглед. Тада пређе на правни факултет.

Но и та промена факултета не би од помоћи Лаву Н., јер га ни она не могаде истргнути из оне средине, која је сатирала, као што он сам вели у „Младости“, и ум, и срце, и душу младићеву. Л. Н. се још већма загњури у струју забава и весеља казанског великог света. Резултат свега тога беше — потпуно разочарање на универзитету. Код деветнаестогодишњег се младића све више и више укорењује убеђење, да он оданде неће изаћи као „човек користан и зналац свога посла“. А он је искрено хтео „да буде добар“, али су му сметале, као што сведочи његова „Исповест“, препоне и од људи, и од услова самог спољашњег живота његовог. Еле, пропавши на испитима (добио је био две четворке, шест двојака и кондуите: „врло лењ“, „не долази на предавања“), он се опрости са

* Тако је Толстоја назвао И. С. Тургењев у свом писму 1883-ће, писаном на самртној постељи. — *Прев.*

ђачким животом и оде у своју Јасну Пољану, која му паде у део, пошто се очевина подели међу браћом.

У Јасној Пољани прионе Л. Н. око свог самообразовања и стаде се пажљивије загледати у народни живот.

Но у тим првим покушајима зближења са народом било је још мало срца, и господска филантропија кнеза Нехљудова („Јутро једног властелина"), удахнута из просветних идејâ западно-европске литературе, не би крунисана жељеним успехом. Л. Н. понова зажеле да заврши универзитетски курс. Тога ради одлази у Петроград, почиње полагати испит, али, положивши га из два, три предмета, напушта га и враћа се у своју Јасну Пољану.

Затим је три године проживео у свом селу, на крилу природе; 1854 године изгуби поveћу суму на картама. Толстоју се учини да он, по свом начину живота, нигда неће бити у стању исплатити тај дуг. То га сад нагна, те оде на Кавказ, у нади да ће онде што уштедети и да ће добити нових утисака. Тамо је служио као официр и старији му брат, његов љубимац, гр. Николај Николајевић. О животу Толстојеву на Кавказу зна се да с почетка није хтео ступати у службу. На Кавказу је проводио време у читању, ишао у лов под руководством старога козака Јепишке (Јерошка у „Козацима"), живео скромно, не трошећи више од 5 рубаља месечно, и за кратко време исплати сав свој карташки дуг, који га је врло мучио. По савету једног рођака, који је имао важну службу у штабу, Л. Н. ступи у војену службу као јункер у 4-ту батерију 20-е артиљеријске бригаде. Та је бригада била на Тереку, на станици Старољидовској. Ту проведе 4 године — до почетка војне с Турцима. Грациозно величанство природе, богате лепотама и поезијом, оригиналан станички живот козака, слобода њихова живовања учинише дубок утисак на 23-годишњег младића својом непосредном и неизвештаченом лепотом. „Видети срећу, — писаше он, — то је: бити с природом, видети ју, говорити с њом". Ту се у Толстоју први пут пробуди потреба за стварањем, а у исти мах и жеља да се за навек одрече раскоши и да живи простим животом. Ту на Кавказу постадоше прве творевине Л. Н.: „Детињство", „Јуриш", „Дечаштво", „Из бележака маркерових", „Властелиново јутро" и „Козаци". Сви су ти производи угледали света у „Савременику", осим повеће приповетке „Козаци", која се први пут појавила у „Руском Вјеснику" 1863 г.

На Кавказу је Толстој провео 3 године и подносио је све тегобе и незгоде војене службе. Кад поче Источни рат, гроф Л. Н. остаде и даље у служби у активној војсци, налазећи се у штабу

М. Д. Горчакова на Дунаву. 1855 год. доби команду над једном брдском батеријом, лично је учествовао при љутом окршају код Черне (4-ог августа) и био при опсади и нападима на Севастопољ (27-ог августа).

Ратнички живот не сметаше му да настави своје књижевне послове. Уз звиждук танади написао је: „Севастопољ у мају 1855 г.“, „Сеча шуме“ и „Севастопољ у августу 1855 г.“ Тада су постали и куплети (Толстојеви) о несрећној битци 4-ог августа: „Кад нас оно четвртога поче ђаво ковитлати“....

Због те сатиричке песме не дадоше Л. Н. заслужену награду за јунаштво, показано код Черне.

Пред крај 1855 год. долажаше Толстој у Петроград. Младог човека од 27 година прими одабрано друштво књижевничко као свога, као себи равнога. „Чак су ми и ласкали“, — писао је он доцније о свом боравлењу у Петрограду. Но њега не мога задобити ни то ласкање, ни „сталешки списатељски погледи“. Ни с једним од тадашњих светила литературе (Гончаровим, Тургењевим, Островским, Њекрасовим, Григоровичем, Дружињиним, Сологубом и Панајевим), у чијем се кругу он тада бавио, не мога се Толстој сасвим сложити и спријатељити. С Тургењевим је чак био и у једном стану, али су се вазда препирали и гложили, док се најзад не растадоше. Фет је једном причао, да је на вечери код Њекрасова приметио, да је млади Толстој свима противуречио и да је оштро бранио своје погледе. У опште, Толстоју се Петроград и све што је у њему напао — никако нису допадали. Према литерарним дружинама онога времена Толстој је осећао чак неко непријатељство. „Људи су ми постали досадни, - приповеда он, — а и сâм сам себи досадан“.

Под утиском таког расположења, њега већ тада занимаше мисао, да „срећа ето шта је... срећа је — да живиш за друге...“

Тада се све живо било заузело за „прогрес“, све се журило да изобличи заосталост и назадњаштво. Једини Толстој што није узимао учешћа у том *изобличавању и прекоревању*, но је тражио прилике да и сам што *позитивно* уради, и 1856 год. остави Петроград и оде у своју Јасну Пољану. Идуће године оде у иностранство. Но тај пут учини на њ тежак, поражавајући утисак. У Паризу је имао прилике видети смртну казну, која му белодано показа, како је вера у некакакав савремени прогрес — сујевера. У исто то време умре му, у најлепшим цвету младости, и брат Николај, којега је пламенито љубио и за којим га ништа не могаше утешити. Гроф Н. Н. Толстој беше задобио суву болест, боловаше годину дана и умре у ве-

ликим мукама. „Ништа у мом животу није на мене тако јако утицало“, писаше Л. Н.

Сад Толстој похита да се врати у Русију и читаву се годину дана налазио као утучен, што се види из приповедака „Луцерн“ и „Алберт“, написаних у то доба. Мисао о смрти стаде мучити Толстоја, тим већма што осећаше, да и у њему борави иста бољка, од које му умре љубљени брат. Стално помишљање на смрт стаде га мучити и гонити као авет. „На што све ово, кад ће већ сутра почети самртне муке и свршиће се ништавилом, нулом...“ писаше он. „Ја узимам живот, — писаше он, — онакав, какав јесте. Чим човек једном доспе до вишег ступња развића, одмах ће му бити јасно, да је све лудорија, превара, а истина, коју он ипак више свега љуби, — та иста истина да је страшна; и кад јој једном како треба погледаш у очи, кад ју упознаш како треба, ти ћеш се тргнути и са ужасом ћеш рећи као и мој брат: „Ама шта је ово?!“

Год. 1859 Толстој се по други пут бавио у Европи. (Тада је написао „Вејавицу“, „Два хусара“ и „Младост“). Затим је у исти мах са „Албертом“ стварао приповетку „Састанак с московским пријатељем“. После се појавише: „Породична срећа“ и „Три смрти“, затим „Луцерн“ и „Поликушка“. У то доба пада и постанак „Холстомјера“ (историја једног коња), који је први пут изашао на свет тек у 5-ом издању његових дела.

У иностранство је те године Толстој ишао са нарочито истакнутом сврхом. У то доба је он у Јасној Пољани почео био да обучава сеоску децу и желео је да оснује школу за њих. С тога је главни задатак његовог другог путовања био, да разгледа народне школе и да се упозна са методима предавања; у исто време посматрао је и добротворне установе и апсане. У Берлину је слушао предавања Дројзена и Дибоа Рејмона, посећивао музеје и разгледао Моавитску апсану са појединачким затворима (по ћелијама). Осим тога, у Германији је изучавао и кооперативни систем занатских савеза Шулце-Делића и упознао се са чувеним педагогом Дистервегом, који га је међутим разочарао својом „сухопарношћу и укрућеношћу“. У Вартбургу је записао у својој бележници: „Лутер је велик“. Затим се упути у Дражђане, где је походио школе и познао се са Бертолдом Ауербахом, чија су дела била тада његовом најмилијом лектиром. Из Дражђана пође у Кисинген, затим је путовао по Италији, Швајцарској, задржавао се у Марсељу, Паризу, Лондону и Брислу. У то време га занимаше историја педагогике, читаше дела Фреблова, с којим се на путу и лично упознао, затим дела Бекона и Рила. У Брислу се зближио са Прудоном и Лелеве-

лом, а у Вајмару се упознао с Листом. Напомињемо, да је Толстој био не само љубитељ, но и темељан познавалац музике и да је и сам свирао на клавиру. У Вајмару разгледа дечја забавишта (Kindergarten) па се врати кући.

Вративши се у Јасну Пољану, Л. Н. основа своју школу на оригиналним начелима, која беху слободна од сваке рутине и педагошких хокус-покуса. Своје погледе на васпитање и наставу излагао је Т. у часопису „Јасна Пољана". Ти су погледи били нови не само за Русију, но и за Европу, и скренули су на себе живахну пажњу свих стручних људи. У тој су слободној школи деца долазила и одлазила, кад год су хтела, учила су оно, што им се допадало и како су хтела, без икаквих обвеза и дисциплине, осим оне, коју су сами себи постављали. Никаквог присиљавања, никаквих наредаба и заповести није било. Један једини задатак учитељев састојао се у томе, да пажњу ученикову привлачи начином свога предавања и да их нагони да ред сами одржавају. У тој су школи деца веома напредовала; она су волела школу и учење, јер су им учитељи, са Толстојем на челу, били убеђени, да је свако присиљавање штетно и да само доказује, да су лажни они методи и оно предавање, којима је потребно нагоњење и присиљавање. Учитељ, по основном педагошком начелу Толстојеву, мора бити убеђен, да само он са̑м мора бити крив за неуспех ученички, јер штогод он мање влада својим предметом, све више му је потребна строгост и присиљавање, а што више он воли и познаје свој предмет, тим је природније и слободније његово предавање. Од педагошких чланака Л. Н. из оног времена (1861) немогуће је не споменути: „О народном образовању", „О методима за наставу читања и писања", „Пројекат општега плана народних школа", „Васпитање и Образовање" „Прогрес и дефиниција образовања", „Ко од кога да учи писати: да л' сељачка деца од нас, ил' ми од сељачке деце?"

(Свршиће се) С руског превео **Ј. Максимовић**

РОМАНИ ЕМИЛА ЗОЛЕ

— ПОЛ БУРЖЕ —

. .Књижевни рад Емила Золе није друго до привођење у дело две снаге које делују на свако савремено друштво, у Француској и ван ње. Отуда је то дејство исто тако живо у Њу-Јорку и Петрограду, као и у Риму и Берлину. Те су две снаге *Демократија* и *Наука*. Рад сам да покажем како оне прожимају целокупну делатност Емила Золе, кроз необичну разноликост предмета које је он обрађивао, и какво му место одређују у историји модерног романа.

*

Пре свега то је дело демократско, што не значи да оно излаже и брани и једну од теза које припадају странци тога и мена. Ту се може видети колико је овај романсијер, који је тако често оптуживан да спекулише са ниским страстима свога доба, умео да сачува своју одважну слободу посматрачку, и да се изложи негодовању свих странака редом. Његово поимање демократије не састоји се у изборним, нити у владиним програмима, већ у једном нарочитом начину посматрања људскога живота. Ако хоћете да дефинишете себи шта у истини представљају ова два израза: аристократија и демократија, наћи ћете да први означава скуп обичаја и уредаба чији је циљ произвођење малог броја надмоћнијих индивидуа. То је примена изреке: humanum paucis vivit genus. Други израз, на против, означава скуп обичаја и уредаба чији је циљ благостање и култура што је могуће већег броја индивидуа. Отуда излази, да је одлика аристократскога друштва, његов производ, изузетна личност — резултанта живота многих тисућа потчињених индивидуа, којима је дужност да одржавају ово ретко биће; — а одлика демократског друштва, заједница у којој су уживање и рад раздељени на неодређено време између многих индивидуа. Није потребан велики посматрачки дух па да се констатује како савремени свет, а француско друштво нарочито, тежи овоме другоме облику друштвеном. Ако проучите књиге француских писаца од пре сто година на овамо, који су себи ставили као задатак цртање живота, запазићете одмах да су сви уочили овај факат, али да се буне против њега, једни, као Балзак и Флобер, свесно, а други, као практичар Стендал, који је себе сматрао јакобинцем, несвесно. Шта су радили Балзак и Стендал до тражили и описивали увек изузетну личност;

шта је била цела егзистенција Флоберова и цела његова уметност до четрдесетогодишњи протест против опадања и губљења индивидуе у модерном друштву?

Оригиналност романа Емила Золе лежи у томе, што је он први запазио и истакао елеменат лепоте који се налази у колективној енергији. Проучите састав скоро свих његових дела, почевши од *Асомоара* којим је обележен његов улазак у пуну снагу, па ћете видети, да је увек јунак његове књиге, не као у *Чича Горију* или у *Црвеном и Црном* ова или она личност, већ скуп, једна пространа безимена активност од које свака јединка завпси. У *Жерминалу* је рудник, у *Људској животињи* железница, у *Женској срећи* једна велика трговина, у *Новцу* новчани завод, у *Слому* оно ужасно чудовиште — модерна војска. У *Лурду*, у *Риму*, у *Паризу* то је читава варош. У овим огромним организмима рад појединих индивидуа и узима се у обзир у неколико, али као број у сабирању, као саставни део који има вредности само у односу на цео збир. Ове књиге маћијском снагом чине да осетите и појмите ову гомилу људских бројева и огромни, превелики, скоро грандиозни збир који је из њих добивен.

Ако узмете на ум, да овај нови идеал у уметности тачно одговара промени правца опште животне снаге која се врши у савременој цивилизацији, онда ће вам одмах бити јасно откуда је ово дело овако силно одјекнуло на све стране. Писац *Ругона* је први истински видео и схватио ново друштво у ономе, у чему је оно ново а то је замена личне иницијативе организованом масом, снажење масе и губљење, или бар смањивање силе привилегованих класа друштвених. Симпатисали или не овоме снажном и неодољивом покрету демократије, — што се мене тиче, ја признајем да сав припадам својим бићем староме свету и имам дубоку веру у надмоћност олигархијских друштава, — овај покрет постоји. Он је нашао у Емилу Золи свога сликара, или рецимо боље, свога песника, човека који је могао да види ову страховиту плиму и који је по генију једнак феномену што му је био пред очима.

*

Када смо начисто с том идејом да у књигама овога уметника главно место заузима не више индивидуално, већ ово сложено биће коме је индивидуа саставни део, ова заједница, онда је појмљиво што је и његов начин поступања у уметности потчињен овоме новоме циљу и разумљиво је, зашто се „грађење“ романа изменило у једноме смислу за који му није тешко замерати. Лако је од писца

тражити особине супротне онима које он има! Писац је Жерминала, хотећи да покаже масе у покрету, морао да сведе у своме делу на најмању меру индивидуалну анализу. Његове личности, веома јасно оцртане и веома живе, анализисане су увек само до једне извесне границе. Оне су обележене тако, да у огромном гмизању људском које уметник хоће да представи, не искачу сувише. Отуда долази да је он изнео многе креатуре, а није имао довољно прибраног искуства о извесној страсти или осећању које се јавља у ових типова, јачих но што су у природи, као барон Хило, као Жилиан Сорел, као Хоме.

Хотећи да црта своје јунаке у њиховом учешћу у једној целини, он их је стварао са најкрупнијим и најопширнијим осећањима која чине свакога човека сличнога другоме. Он без престанка иставља пред студију карактера голи инстинкт. Ту је његова ограниченост, али му је ту и снага. Прочитајте у *Жерминалу* опис штрајка, или у *Слому* опис битке на Седану, и упитајте се, да ли се такви ефекти могу постићи а да се потпуно не жртвује свака психолошка лепота. Често је запажено како се дубока промена изврши у позоришној дворани самим разноликим саставом гледалаца. Ту их је петнаест стотина који имају сваки за се свој нарочити начин схватања, своје идеје упућене једним правцем, своје одлике које се готово никако не могу довести у сагласност. И, наједанпут, ових разлика нестане, и сви се ти духови сједине у једном истом, заједничком осећању, сви се заједно узбуде, и једна заједничка душа осети занос у свима тим тако различитим душама. Ова, готово чудновата сагласност, има увек за повод то што су изазвана нека веома проста али веома битна осећања. Не заустављајући се на ситницама и куриозитетима, Зола се само покорио овоме принципу. И замерати оваквом његовом начину рада, значи замерити једноме сликару што ради фреске а није миниатурист.

*

Исти тај принцип вољног упрошћавања волио је овога снажног уметника у његовом цртању инстинката до оне крајње смелости која је тако често осуђивана. Овде је место да се покаже како је ово смело, али потпуно искрено, и према томе здраво дело, задахнуто оном другом силом нашега доба: вером у науку. Ми данас почињемо да сужавамо област експерименталне методе и не очекујемо више од ње оно што су очекивали Ренан и Тен, први *Будућност Науке*, а други, одељак у *Енглеској Књижевности*, где је говорећи о

Бајрону рекао: „Наука напредује и ближи се човеку. Она сад удара на душу људску...“

Нама данас изгледа, да је та нада, да се главни проблеми моралнога света реше путем анализе, била прекомерна, и кад би се вратио међу нас, Тен би се сам устезао да напише да су „врлина и порок продукти као и витриол и шећер,“ — формулу која је, у осталом, врло рђаво схваћена, и која је у мислима нашег великог учитеља значила просто: да врлина и порок имају *услове психолошке*, као што витриол и шећер имају *услове хемијске*.

Ну, и ако верујемо да у души, као и у природи, има једно nescio quid, једна тачка несхватљиве и непознате стварности, и ако, идући за тим nescio quid дођемо дотле, да више не сматрамо веру и науку као непомирљиве непријатеље, јер нам једна открива оно што друга не може да прозре, ми не поричемо оно што је било вредност и снага Credo наших старих, оно што остаје истинити и дубоки Credo дела Емила Золе: вера у јединство истине, убеђење да једини елеменат спасења човечијег лежи у познању и усвајању закона, следствено стварности, јер у моралном поретку, као и у физичком славна одредба остаје увек тачна: „Закони су неопходни односи који произилазе из природе ствари.“ Сва естетика школе, која се редом називала реалистичком, натуралистичком, аналистичком, психолошком (која би требало да се зове школом посматрања) лежи у тој формули.

Пођите за том школом кроз прошли век и посматрајте како, мало по мало, расте и како се манифестује у свим делима овога доба, која имају трајне вредности. Некад, је према речитим делима маште Шатобријанове, *Адолф* био мршава анатомска слика, сухи и тешки *Адолф*, кога писац *Пута у Јерусалим* можда није хтео ни прочитати. Данас је *Пут у Јерусалим* величанствена књижевна рушевина, а *Адолф* је жив, као да је јуче писан, просто за то што је веран, пун праве истине, као медицинска монографија. Доцније, у доба кад је романтизам просуо своје чаролије, појављују се романи Балзака, Стендала и Књижевни Портрети Сент Бева.

Како су ова три имена велика у овом тренутку! Како нам изгледају блиска! Како читајући *Човечанску Комедију*, *Црвеног и Црног*, *Понедеоонике* осећамо емоцију, не археолошку и извештачену, већ савремену и директну! Оно што налазимо, оно што волимо у тим књигама, то је истина, она истина коју тражимо и којом се наслађавамо у преживелим делима великих лиричара тога доба. Стихови Ламартина, Игоа, Мисеа, Вињиа, Готјеа који још нису застарели, баш су они у којима су ови писци, и против својих уметничких те-

орија, просто и тачно забележили оно што је њихово поколење осећало.

Посматрајте како последњи романтичари уносе у поезију науку, а у фантазију реалност. Са Бодлером елегија постаје аналитична и психолошка. За свим песмама Леконта де Лила крије се техничко знање и највећа тачност. Најзад, долази Флобер, син једнога лекара, рођен у болници, који је усисао науку кроз све поре, а при том страсни љубитељ форме, те ствара у *Госпођи Бовари* прави тип модерног уметничког дела, у коме се налазе помешане, сједињене, стопљене у нераздвојном јединењу истина и лепота, која је сва из истине произишла.

Романи Емила Золе су постали из оног схватања које је Тен дивно дефинисао кад је књижевност назвао „живом психологијом“. Писац Ругон-Макара сматрао је роман као једну врсту хипотетичог опита који се покушава на позитивним подацима, и чији је први услов да су подаци истинити и хипотеза логична. Кад час правде буде куцнуо за овога неуморног радeника, онда ће се увидети колики огромни претходни труд претпоставља свака од његових књига. Тада ће се уочити и стална намера пишчева да проучи модерну Француску, и да то проучавање, коме је циљ да се друштвени проблем постави на своју праву основу, покрене напред колико се може даље. Тада му се неће оспоравити право да слика *потпуну стварност*, јер је то право сваког социолога, или простије, сваког историчара....

(С француског превео Н. Ђ. Николић)

П И С М А

У Београду, 20. септембра 1902. г.

Допустите, господине уредниче, да данас у вашем листу проговорим о једном предмету, који је на „дневном реду“, а о коме наша штампа, по своме обичају, ћути. За чудо да наши политички листови којих, хвала Богу, имамо у Београду обилато, а кроз који дан имаћемо их још више, врло ретко третирају она питања која се истичу и где би они требало да покажу шта мисле, и да помогну да се та питања правилније реше. Али ко зна, можда ће новинарски конгрес, који је некако искључио књижевне листове, и ту помоћи и упутити наше политичке листове да се више занимају стварношћу,

а мање важним стварима и грдњама. Надуљио се, а ја да пређем на ствар. Дакле питање о коме хоћу да вам пишем, то је питање о нашем *позоришту*.

У нашем позоришту нешто је *труло*. Осећамо сви ту трулеж, *коју није могла излечити* ни нова *привремена* управа, ни нов *стални позоришни одбор*, па се нашло да ће томе злу стати на пут, и *позоришту освануги свјајнија зора* новим законом о позоришту. Истина један је *пројекат* већ био готов и поднет Народној Скупштини, али је *остао нерешен*. Сада треба нов пројекат, и г. министар *просвете одредио је* и нарочиту комисију, ставивши јој у дужност, да *изради законски пројекат* за реформу нашег народног позоришта. *Одбор је, нема сумње*, добро састављен, јер су у њему заступљене, да *се тако изразимо*, три генерације, т. ј. управа: данашња, *пређашња*, и *препређашња*, а ушао је и један глумац. Они треба споразумно да нађу лека и да помогну позоришту, јер оно збиља овакво, *какво је* данас, даље не може. С тога хвала г. министру што се *побринуо* и за позориште.

Али?!... Ето видите ја одмах постављам једно „али“, и у томе „али“ слободно можете прочитати моју сумњу. Да, ја сумњам, ја управо не верујем да се болесно стање нашег народног позоришта да и може лечити законом. Њему треба добар лекар, лекар који ће утврдити праву дијагнозу и одредити лекове, који ће нашем народном позоришту не само повратити оронуло здравље, него га и толико освежити, да оно буде јаче и снажније. Може ли закон бити тај лекар, и може ли он пружити нашем позоришту нових, млађих снага, и може ли он од наших добрих глумаца створити *праве уметнике?* Може ли закон утврдити у репертоару нашег позоришта неки смишљени и одређени правац и програм, и упутити га на неговање и развијање српске драмске уметности? Хоће ли закон показати нашим родитељима, да се српски народни комади не играју с ценерпјом у стилу ренесанском и рококо, и да између српске и француске куће има обилато разлике? Хоће ли нов закон заинтересовати публику за позориште? Хоће ли... али ко ће ређати све оно што данас нема или не ваља у нашем народном позоришту, и што треба збиљски лечити?! И ја ето верујем, да све то не може излечити закон, него *људи*. Дајте какав год хоћете закон, ако управник и драматург нису на своме месту, од закона неће бити никакве вајде, а и поред нај горег закона, добар управник са добрим драматургом могу наше позориште подићи до највеће висине.

Примера имамо довољно. Узмите поједине управе, па ћете се лако уверити да је тако. Под истим законом, једне су управе да

вале најповољније резултате, док се под другима позориште приближавало рубу пропасти.

Је ли, дакле, јасно да ту закон ништа помоћи не може, ако не буде људи, а ове закон не може створити, јер то, дајбуди до сада, није бивало.

И по данашњем нашем закону ми имамо управника и драматурга. Да су то две личности сви знамо; али никада нисмо хтели да знамо, да су то и два са свим различна занимања, и да управник треба да је административна чињеница, а драматург да буде душа репертоара и да је у непосредним односима са бином и глумцима. Управник и драматург треба један другог да допуњавају, али да се тачно знају границе: докле једнога иде власт, а одакле опет почиње власт другога. Они никада не треба да се сукобљавају, а још мање да један улази у „надлежност“ другога. Је ли тако данас? — Не треба ми на таква питања одговарати, као што не треба ни да изреком кажем: како се не зна ни шта ће, ни зашто је ту позоришни одбор, од кога баш никакве користи позориште не може имати. Ах, ти блажени наши одбори! Без њих никуда не можемо. На послетку одређиваћемо одборе који ће за нас почети да мисле!

Редитеља ми имамо и данас; али шта они могу, када опет не знају: одакле почиње њихова власт и надлежност, а где опет свршава драматургова, управникова и одборска. Хоће ли то моћи уредити нов закон?

Али пројекат закона о позоришту се ради, и ужи га је одбор већ израдио, па када је тако, ми желимо само да тај закон буде што бољи и да бар укаже правац правилнијем и бољем развитку нашега позоришта. У каквом се духу ради тај пројекат, није ми познато. Ако га добијем, ја ћу о њему проговорити, а сада нека ми се не замери што ћу томе одбору скренути пажњу на једно.

Ретко је кога, ко није гледао наша *путујућа* позоришта, која обично крстаре по унутрашњости и шире „уметност.“ Њих је одликовао и г. Стеван Сремац једном својом приповетком. Та наша путујућа позоришна друштва и ничу и пропадају и.... мислите да ћу казати *развијају?* О не, она се баш никако не развијају, а то и јесте право зло. Она освану, а не омркну. Она су сва јадна и бедна, остављена сама себи, без ичије моралне потпоре, без репертоара, без сценерије, без одела, а оставимо на страну оне путујуће позоришне дружине, које су склопљене из најгорих и најнедостојних елемената. Ја говорим о оним дружинама, чији управници збиља осећају неку неодољиву љубав ка тој струци и који су искрене жртве Талијине. Бедно је и жалосно њихово стање, а још су жалосније

њихове представе. Таква друштва нити шире уметност, нити изазивају љубав ка позоришту. Њихове представе посећују мало њих, па и те више занима она њихова сиротиња, она жалост њихова. Таква путујућа позоришта убијају и укус и добру вољу у публике. Има и бољих путујућих позоришних дружина, али и оне, непотпомогнуте и остављене самима себи, брзо пропадају и не могу да се развију и усаврше. Тешку муку муче та друштва, она су изложена свима невољама, и њихова је борба за опстанак тешка и неравна!

Па ипак таква су друштва потребна, само када би она била добро организована и када би имала велику моралну потпору, а њу би требало да им пружи нов закон о позоришту. Нама у Србији потребна су највише два таква позоришта. Она треба да су под непосредним надзором и управом београдског позоришта. Њихови управници треба да буду глумци са београдске позорнице, који су добри и честити, а чија игра на београдској позорници не даје успеха. Таквих глумаца ми имамо, и готово не знамо шта ћемо с њима. Оставите им плату и права, а дајте им да организују путујућа позоришта по Србији. Наше позориште има и одела и сценерије која више није за њега. Дајте све то тим путујућим позориштима, утврдите им репертоар сваке године и програм путовања, и ставите их под надзор, пазите на њихова кретања, на давање представа, на њихове материјалне прилике, заштићавајте их морално, па ћете видети: какве ће користи од њих бити. Створите законом две путујуће позоришне дружине, као што је новосадска, а забранити строго да свако може водити путујућа позоришна друштва по Србији, па ћете видети, да ће оне поред културне користи бити и две најбоље школе из којих ћемо лиферовати млађи глумачки кадар. Београдска позорница не може правити пробе са још непознатим најмлађим глумцима.

Само на тај начин ми ћемо заинтересовати за позоришну уметност и оне у Крагујевцу, и оне у Прокупљу, Пироту, Врање, Лесковцу, Пожаревцу, Ужицу, Ивањици, Краљеву, Чачку, Зајечару, Неготину, и по другим мањим и већим нашим местима по унутрашњости, и даћемо им прилике да виде и игру наших најбољих глумаца, јер би се могло удесити да овда онда београдски глумци иду да испитују стање тих путујућих позоришних друштава и да тамо гостују.

Тако уређене и добро организоване позоришне дружине, које би биле расадници позоришне српске уметности, могле би се понекада лако послати и у српске крајеве ван Србије, а тамо би оне вршиле не само културни, него и национално-политички задатак.

Хоће ли се овога сетити нов позоришни закон? Требало би!

D-r Veritas

КЊИЖЕВНЕ ОЦЕНЕ

Последњи звуци. *Песме и преводи Ђорђа Стритимировића. — Ср. Карловци, Српска манастирска штампарија, 1902. Цена?*

Ова свешчица аматерске поезије чудна је мешавина ређе лепих, а чешће неуспелих стихова. Поред неколико грациозних, уметнички изведених места, сретамо се врло често са стиховима, чији је ритам неиздржан, или, ако је и издржан, оно нема никакве армонијске везе са целином. — Такозваних песничких слобода, које судавно избачене из сваке добре поезије, има код Г. Стратимировића и сувише. Поред оваког, досад нечувеног стиха:

Кућу до нас *седела* је Грета,

наћи ћете и овако необичне, недозвољене ствари:

Вал ил' лахор твоје лице б л â з и (м. блâжи);
Тело дала *грљаја* им рада и т. д. и т. д.

Истина, поред ових и већих погрешака, које не исписујемо да не бисмо повећали свој извештај о овако незнатој књижици — има и топло проосећаних, поетским колоритом зачињених места, али ми ипак мислимо да ова врло сумњиве вредности поетичка вежбања нимало нису била потребна Г. Стратимировићу, који је својим радовима на испитивању српске старе уметности стекао лепа гласа у нашој историографској литератури. Ч.

Основи Политичке Економије *од Емила Лавлеја, професора на университету у Лијежу, дописног члана института и т.д. и т.д. Превео Александар З. Јовичић, Београд, штампарија Д. Димитријевића. 1902 г. — На 8. стр. XXVII и 254. (Чини 99. издање Задужбине Илије М. Коларца).*

Основи Политичке Економије од Лавлеја имају своју вредност највише с тога што им је писац представник новијег правца у економској књижевности на француском језику.

До седамдесетих година прошлога века у економској науци био је још у надмоћности стари правац, тако звана класична школа, чији су се представници називали просто „економистима“. Ова школа позната је још под именом Смисијанизма и економског индивиду-

ализма, а еванђелије јој је било позната формула физиократе господина од Gournay-a: laissez aller, laissez passer, le monde va de lui-même, или laissez faire, laissez passer.

Познато је, да је овај правац и ова школа полазила од гледишта, по коме и у привредном животу народа владају природни закони, чије делање не може да измени човек ни изолован, ни удружен. Кад је то тако, и кад је, с друге стране, егоизам једини и искључиви мотор и покретач привредном делању и раду свакога појединца, онда потпуна и неограничена индивидуална слобода на привредном пољу најбоље одговара природи саме ствари. У таквом стању, кад на томе пољу влада апсолутна индивидуална слобода, човек ће сâм изнаћи најбољи пут и начин, како ће да употреби најкорисније сваку радну силу и снагу и своју и туђу, најбоље ће се састарати да са што мање трошка и напора произведе највише, једном речи: да створи најекономнију производњу.

Апсолутна индивидуална слобода на привредном пољу, дакле, може најбоље и најпотпуније задовољити индивидуалне економске интересе, и по што је у привредном животу то главно, то се и задатак сваке државе састоји само у томе да својим уређењем створи такво стање, како би се ова апсолутна индивидуална слобода, ова потпуна слободна конкуренција, могла развијати до крајњих граница својих и тако одржавати.

Држава, по томе, има, по мишљењу ове школе, да обезбеди само личност и имовинске односе, који се створе овом слободом.

Против оваквог учења устајало се и раније, али најенергичније и најуспешније устали су против њега многи професори немачких универзитета око седамдесетих година прошлог века.

Захваљујући неуморном и необичном обилатом раду ових Немаца, економска наука напустила је горњи, стари правац врло брзо и попела се на висину, на којој је данас.

Проматрајући историјски привредни ток и развитак народа, савремена економска наука дошла је до закључка, да привредни живот није нешто, што је природним законима унапред одређено и утврђено тако, да човек ни изолован ни удружен не може ту ништа да измени, већ је он, привредни живот, производ човека, као члана друштва, на који човек и друштво могу да утичу, и у истини утичу, необично много.

Утврдивши то, савремена економска наука тражи и од савремене државе, као највеће и данас најсавршеније политичке заједнице, много више, него што је то чинила стара школа. Она не само да осуђује немешање државе у привредни живот народа и ограни-

чавање задатка државе на улогу обичног чувара безбедности, већ тражи и захтева од сваке модерне државе, да јој једна од највећих брига буде бољитак привредног живота, јер овим не управљају природни закони, већ закони које законодавац доноси, нити му је циљ најпродуктивнија производња по што по то, већ благостање свакога члана друштва.

Тај новији правац у економској науци, који су, као што је речено, створили професори немачких университета, пренео је у француску књижевност Емил де Лавле овим својим „Основима Политичке Економије“, и у томе је његова вредност и заслуга. Ова је у толико већа, што је у Француској и у Белгији стара школа још врло јака и моћна.

Сем ове, ови основи имају још и ту добру страну, што и по форми и по садржини могу корисно да послуже нашој омладини и просвећенијем грађанству за познавање основних појмова Политичке Економије, у толико, у колико је то у овоме делу обрађено.

Лавлејеви „Основи Политичке Економије“, по томе, неоспорно су велика добит за нас, на чему нека је хвала преводиоцу и издаваоцу — управи фонда Илије М. Коларца. Д. П. Јосимовић

Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности имп. академіи наукъ 1902 г. Т. VII, кн. 2. — С. Петербургъ, 1902.

У новој свесци *Извештаја* одсека петроградске научне академије за руски језик и књижевност сретамо се са неколико краћих састава и реферата, којима је предмет узет из области српске литературе. П. Ровински и П. А. Лавров реферишу о двема појавама савремене српске књижевности — први о Г. Ст. Новаковића „Српска књига, њени продавци и читаоци у XIX веку“, други о Г. Љ. Стојановића *Каталогу рукописа и старих штампаних књига* (Београд, 1901.). и Г. Миленка М. Вукићевића: *Из старих Србуља.* Износећи кратак преглед Г. Новаковићева списа и упознавајући учену читалачку публику руску са важнијим и интересантнијим страницама књиге, Ровински као да се заједно са својим читаоцима диви оригиналном, јединственом начину издавања и растурања српских књига почетком прошлога столећа и доцније, када су поједине српске књиге издавали меценати или удружени „љубитељи чтенија“, а растурали их, без икакве за то плате, родољубиви српски трговци и занатлије. Доиста, ми смо сви од детињства навикли читати, на крају старијих па и новијих српских књига, имена претплатника и „љуби-

теља читања“; обична нам је ствар прочитати, како се лебцелдер, фризер, чарубџија, црквењак, и т. д. претплаћује на књигу, коју често неће моћи ни разумети — али та појава сама по себи није тако обична, и, изнесена пред страни, велики свет, она неизоставно изазива респект и дивљење. Од самог почетка своје литературе, Руси нису имали потребе да своја књижевна издања омогућују ни меценатством, ни претплатом, ни кооперацијом — читалачке је публике у њих од увек било у довољној мери — но, дознавши данас са листова свог академског органа за штедри, пожртвовни начин, којим је Србин, од самог почетка своје печатане књижевности, издавао своје књиге — они се упознају са појавом из нашег друштвеног живота, која најречитије говори о лепим особинама српске душе и о способности за виши културни живот.

Остали чланци у овој свесци *Извештаја* расправљају унутрашња стручна питања старије руске књижевности и скоро су без интереса за нашег читаоца. Пажње је вредан чланак академика Веселовског о песнику В. Жуковском, који је умро пре пола столећа (1852) и чији је спомен пролетос у свој Русији свечано прослављен. У свом пригодном, али стручном, академски изведеном чланку, износи учени писац сасвим нове погледе на тог историјски важног песника руског и, унаточ постојећим погледима на њ, доказује, да Жуковски није романтичар, но приврженик Карамзинове сентиметалне школе, којој је остао веран и тада, кад је руска уметна поезија ступила била у сасвим нове фазе развића и кад је, делима Пушкиновим и Гогољевим, чврстом ногом, неповратно стала на пут реалне репродукције живота.

J. M.

БЕЛЕШКЕ

КЊИЖЕВНОСТ

— Српска Краљевска Академија издала је четврту књигу свога „Етнографског Зборника“ под натписом *Насеља српских земаља*, расправе и грађе, уредио др. J. Цвијић. Књига I. у Београду, штампано у државној штампарији Краљевине Србије 1902. (в. 8. стр. CCXXXIV и 497.) Цена 5. динара. — Ово велико дело први је плод труда наше Академије око прикупљања грађе за описивање села, а по упутству г. др. J. Цвијића. Посао тај и замашан је и тежак; али ће у толико већа важност бити његова, особито, ако поједини предели наши буду описани овако, као што нам показује ова прва књига. У њој је прво штампана, као неки увод, лепа студија д-р J. Цвијића: Антропогеографски проблеми „Балканскога Полуострва“. После тога долази „Доње Драгачево“, од проф. Јована Ердељановића, што смо ми већ раније приказали нашим читаоцима, јер је тај рад пре неколико месеци посебно оштампан из

овог „Зборника". Даље се још налазе „Средње Полимје и Потарје" од Петра Мрковића и „Дробњак" од Светозара Томића. Сва три описа врло су занимљива, и ти су предели свестрано описани те пружају важних нових података и географу и етнографу, па буде ли се у оваквој просторности описао сваки наш крај то ћемо, сумње нема, имати у најситнијим детаљима описану и проучену целу српску земљу. Уз овај „Зборник", иде и *Атлас* у коме су поједине карте, цртежи и слике описаних крајева. Мислимо да би много практичније било да је све то уз сам текст а када се већ издаје посебан атлас онда би требало да има више слика и да је израђена и карта Полимља и Потарја и Дробњака. као што је израђена карта Драгачева. Свакако, ова је књига неоцењена добит и за књижевност и науку српску, па, захваљујући Академији што се латила оваковог посла, надамо се, да нећемо дуго чекати и на остале књиге „Насеља српских земаља," која нека је искрено препоручена не само нашим читаоцима, него и онима, који могу доста помоћи да се што пре оствари Академијина намера.

— Из „Наставника" прештампано је *О раду на подизању јестаственичког музеја у Србији* од П. С. Павловића, професора. Београд, штампано у Државној Штампарији Краљевине Србије 1902. — На в. 8. стр. 26. — Вредан наш професор и научник, г. Павловић, у овој књижици износи историју постанка и развитка ове врло важне научне установе наше, која је, може се слободно казати, још у зачетку. И, збиља, г. Павловић врло је лепо уочио важност оваквих научних установа код нас, јер оне не само да имају свој научни задатак него оне сузбијају и политичке тенденције наших суседа који врло често науку употребљују као претечу политике. Г. Павловић добро је схватио задатак сарајевског музеја и оне силне рекламе које се праве на његов рачун; али ми, збиља, више пута гледамо рад наших суседа са свим равнодушно, и ништа не предузимамо. Не треба заборављати да су научна и културна завојевања исто тако опасна као и политичка. С тога ми искрено препоручујемо књижицу г. Павловића пажњи свију мислених Срба.

— Од Матице Српске добили смо њен *Календар* за 1903. — Календар овај није уређен као што су други наши календари, него се имало на уму да ово буде потпуно народна књига и да народу пружи поуке и савета. Из њега је искључена забава и ако је то, и по нашем мишљењу, погрешно, јер ће уз забаву многи и многи пре прочитати по неку корисну поуку. Али то је ствар схватања, и ми немамо ништа противу тога. Главно је, да је овај календар добар и да је добро уређен. Уз календарски део, проговорено је о свим важнијим празницима и светитељима у сваком месецу. За тим износи владалачки дом (аустријски), земаљску управу, сабор српски и његов устројство, па говори и о састанку сабора, па о Матици Српској. После тога долази: „Поглед на Српство", „Богословски семинар у Карловцима", „Прославе" (Иларион Руварац, Богишић, Фирмилијан), „Помен" (Гогољ), „Народна читуља" (Никанор Поповић, Виловски, др. Никола Крстић, барон Живковић, Игњат Димић), „Срби сви и свуда," „Шта бива у свету", „Величина и становништво европских држава" (овде треба да напоменемо, да је Србија подељена у 17 округа а не у 16). Четврти део календара заузео је „Здравац" (чланци о хигијени и народном здрављу), пети део говори о „нашем злу" (највише о моди); шести део: „Задругар" (ту је леп чланак о заслужном Србину из Загреба, Владимиру Матијевићу, и чланци о српским земљорадничким задругама.); седми део „Привредник", а осми део посвећен је Новоме Саду, у коме је говор о прошлости и садашњости његовој, и о културном и економском његовом стању. Чланци су ти занимљиви, и ми у нашем листу доносимо, с пишчевим одобрењем, одатле чланчић *Књижевност и новинарство.* — Поред свега тога, уз прилично лепих слика, налазе се златна зрнца" (о Богу, отаџбини, и т.д.)

и списак корисних књига. — Једном речи, овај је календар пун лепе и одабране садржине те служи на част Матици, која га је издала. Он би био још много бољи да је обраћена пажња и на трећу веру нашега народа, па да је додат и календар за Мухамеданце. Нека то послужи као опомена за даље године. Календар је уредио г. Тих. Остојић. Цена је овоме „Календару", са још пет „Књига за народ", 1 круна.

— Одбор крајинских учитеља издао је II књигу за младеж, под натписом *Свети Сава* и приход јој је наменио путовању крајинских учитеља у српске поморске крајеве. Цена динар. — И ако се књиге за децу и младеж данас примају врло неповерљиво, јер се оне готово штампају само због шпекулације, опет се ова књига одвојила од осталих оваквих издања. У њој има врло лепих песама (уметничких и народних) приповедака и чланака. Истина има и чланака сувише специјалних и који нису за младеж, као што је чланак *о порези* (и ако треба *о порезу*), о злату са Русима, о подизању и одржавању винограда и други; али има и лепих патриотских чланака, а најзанимљивији су они о Неготину. Свакако, књига ће бити врло пријатна читаоцима, којима је намењена, зато је и препоручујемо.

— Од књижаре браће Поповића, у Новоме Саду, добили смо ово њено издање: *Насрадин-хоџа*, његове шале, досетке и лакрдије у причама или шала и забава за народ а из народа од Мехмеда Теверика. Преводи и допуне. Цена је књизи 1·50 дин.

— У Бечу, а у издању ћ. к. накладе школских књига штампан је нов српски *Буквар*, који је приредио проф. Стеван Јавор. — „Буквар" овај намењен је у главноме основним школама у Далмацији. „Српски Глас" препоручује овај „Буквар", јер је много бољи и подеснији од онога, који се до сада употребљавао.

— Добили смо *Годишњи извештај о вишој женској школи Краљице Драге и о женској учитељској школи у Београду* за школску 1901.—1902. — Поред обичних школских вести и занимљивог чланка г. Сретена Пашића: „Школа и здравље," налазимо у овом извештају на једну важну новину, а та је, да су штампани најбољи писмени радови трију ученица.

— У српској дубровачкој штампарији, А. Пасарића, штампана је и трећа свеска занимљивих A n e g d o t a i r a z l i č i t i h i z r e k a што их је скупио каноник декан дум Иво Стојановић. Цена је овој свесци 0·30 пара, а по исту цену могу се добити и прве две свеске. Поруџбине шаљу се српској дубровачкој штампарији.

— Из „Бранковог Кола" песебно је оштампана опсежна расправа: *Архимандрит Јован Рајић 1826.—1801.* од Димитрија Руварца. Ср. Карловци, српска манастирска штампарија 1901, На 8. стр. 238. Цена 1. круна. Уз књигу додата је слика Рајићева и још неколико других слика. С овом књигом ми ћемо ближе упознати наше читаоце.

УМЕТНОСТ

— Књижара Браће М. Поповића, у Новоме Саду, послала нам је ове њене нове музикалије:

1. Десет српских песама за вијолину уз лаку гласовирску пратњу (1. Весела је Србадија — 2. Лепа Пава — 3. Каравиље — 4. Миљено — 5. Девојчица ружу брала — 6. Младо пастирче унило — 7. Девојка соколу зулум учинила — 8. Смиљ-Смиљана — 9. Тихо ноћи — 10. Вино пије Дојчин Петар) Цена 1 круна 60 филера.

2. Пет српских народних игара за гласовир (Сарајевка — Ајд' на лево.... — Ајде мало дере.... — Неда гривну изгубила, — Kokoњеште) Цена 1 круна.

3. *Три српска народна кола* за гласовир у две руке (срѐмско банатскио бачко) Цена 1 круна.

4. *Пет српских народних игара за виолину уз врло лаку гласовирску пратњу,* (Сељанчица — шумадинка — Заплет — Зајечарка — Неготинка) Цена 1 круна 20 потура.

НОВИНАРСТВО

— *Српски књижевни Гласник* у 40. бр. (од 16. септембра), поред раније започетих ствари, доноси две песме пок. Стевана М. Луковића, чланак „Др. Љубомир Недић", од Слободана Јовановића и „Један моралист из XVIII века: С. Р. Никола Шанфор", од др. Јована Скерлића. У „Позоришном прегледу" М. Грол реферише о премијери „Греха" (од Јарослава Хилберта у преводу др. И. Шајковића) и о игри чешке глумице г-ђе Хане Квапилове.

— Словеначки Ljubljanski Zvon, у октобарској свесци, доноси на српском језику чланак Андре Гавриловића: „Новија приповетка у Срба". Чланак овај написан је за „Ljubljanski Zvon", и у овој свесци штампан је само увод у коме се говори о Миловану Видаковићу, Богобоју Атанацковићу, Јаши Игњатовићу, Милораду П. Шапчанину, Ђури Јакшићу, Владану Ђорђевићу, Миловану Ђ. Глишићу, Стјепану М. Љубиши и Милану Ђ. Милићевићу.

— 19. прошлог месеца покренут је у Београду још један дневни политички лист: *Савременик*, коме је власник и одговорни уредник др. Андра Михаиловић.

— Добили смо 7. и 8. свеску (за Јули и август) цетињског *„Књижевног Листа"*, и искрено жалимо што о овоме листу баш ништа добро не можемо казати.

— Изашла је и свеска за август *Дела*. У њој се завршује Нушићев роман „Општинско дете," а од нових прилога скрећу пажњу чланци: др. Момчила Нинчића „Србија пред трговинским уговорима", и А. Станојевића „О политичким реформама у Ст. Србији и Маћедонији". Од српских књига су приказане: „Покрет" и „Статистика цена пољопривредних производа у Краљевини Србији" —

ДРУШТВА

(Српска Краљевска Академија) — 16. пр. месеца имао је свој састанак Етнографски одбор Академијин, и на њему су примљене народне умотворине од ових скупљача: Ст. Спасића, С. Милеуснића, Ј. Воркапића, М. Вељића, П. Мирковића, Ср. Динића, Ст. Мијатовића Тод. Бушетића, Ј. Мутића, Ј. Зорића, Тих. Р. Ђорђевића и М. Обрадовића. Рад Тод. Бушетића о *јелу* да се штампа заједно са сличним радом Ст. Мијатовића. О *народним везовима* у Далмацији, од Вид. Вулетића Вукасовића, одлучено је да се предложи Академијином председнику да израду ових везова повери којој страној радњи пошто је наша државна штампарија није могла израдити. — Академија је дала у штампу и II. књигу *Записа и натписа* своје прве књиге *Историјског зборника* коју је приредио академик Љуб. Стојановић.

(Матица Српска) — Као што смо раније јавили, Матица Српска имала је 12. прошлог месеца своју годишњу главну скупштину. Скупштину је отворио председник матични г. А. Хаџић а за тим је прочитан извештај о књижевном раду матичином који је примљен к знању. За председника матичиног поново је изабран г. А. Хаџић а тако исто и остала управа. Примљено је 125 нових чланова, што је свакако лепа појава, и ако би требало да је одзив много јачи. — Усвојен је и пре-

лог о дефициту у 1902 години. — Изабрани су за чланове књижевног одбора: г. г. др. Летић и протосинђел Иларијон Зеренски и усвојен је предлог књижевног одбора да се распише награда из фонда Јована Наке за г. 1903., и овлашћено је књижевно одељење да те награде може издати и делима која стигну и мимо расписану награду. Исто је тако усвојен и предлог да се понове све расписане награде из фонда Јована и Терезије Остојића за г. 1903.

НЕКРОЛОЗИ

† **Стеван Д. Поповић.** — 24. прошлога месеца доста ненадно преминуо је Стеван Д. Поповић. Смрт његова није само ожалостила родбину му и најближе пријатеље, него њега искрено жале сви они, који су га познавали и с њим радили, јер то беше човек редак по вредноћи, а енергичан прегалац за сваку хуману установу. Пок. Поповић родио се 25. јула 1844. г. у Шапцу (отац му је родом из Маћедоније, а мајка му из Подриња) где је свршио основну школу и четири разреда гимназије. Даље је учио у Београду, Цириху, Берлину и Готи. По свршеном школовању (1868.) добио је за писара министарства просвете, а доцније за професора прве учитељске школе. 1873. г. дао је оставку на службу и наставио је проучавање педагошких наука у Бечу, Берлину и Лајпцигу. Када се вратио у Србију постављен је 1875. г. за секретара Мин. просвете, а доцније за директора учитељске школе, са кога је места враћен опет у министарство за референта за основну наставу. С тога места 1884 г. стављен је на расположење, а три месеца доцније постављен је за начелника тога министарства. Као такав био је наставник Њ. В. Краља Александра, кога је пратио и у Италију. Доцније је премештен за комесара Народне Банке, па је опет враћен за начелника министарства просвете, а 1891. г. као такав стављен је у пенсију. — Г. 1894. враћен је из пенсије за председника Пореске Управе, а годину дана доцније је постављен је за Министра финансија, са кога је места уклоњен 17. децембра 1896. г. а 1897. г. у октобру месецу опет се вратио за Министра финансија, на коме је месту остао до 23. новембра 1878. г. а умро је као Државни Саветник на расположењу. — Као што се види чиновничка служба пок. Поповића кретала се у два правца: просветном и финансиском, и он је и у једној и у другој струци оставио за собом лепу успомену. У просветној струци он је творац закона о пенсијама учитељских удовица и њихове деце, а у финансиској изазвао је читаву пореску реформу законом о порезу и Пореској Управи од 1896. године. — Пок. Поповић радио је и на књижевном и новинарском пољу. Да би педагошкој струци што боље користио, израдио је *Педагогику*, *Методику*, *Рачуницу* (за основне школе) и *Немачку* граматику (за ниже гимназије). Осем тога он је доста и преводио, а преводи његови растурени су по разним листовима, већином политичким. Од већих превода (посебно штампаних, поменућемо: *Уранију*, *Јасмону* (роман), и *Тајну једне уседелице*, а има и прилично позоришних комада у његовом преводу. — Покојни Поповић био је почасни члан Српске Краљевске Академије и члан Чупићевог Одбора. Поред тога он је био или председник или члан многих наших културних и хуманих установа, и свуда се осећала његова вредноћа, неуморност и истрајност у послу. — Вечан му помен!

† **Емил Зола** — Велики француски романсијер умро је ненадно 16. прошлога месеца у Паризу. Од његових романа неки су преведени и на српски, али се верношћу превода одликује само *Слом*. Поводом његове смрти доносимо у нашем листу чланак Пол Буржеа.

Одговорни уредник: **Дан. А. Живаљевић** Штампарија П. Ћурчића

КОЛО
КЊИЖЕВНИ И НАУЧНИ ЛИСТ

1902. КЊИГА IV СВЕСКА 8. 16. ОКТОБРА

ОСМАН-БЕГОВА ШАРГИЈА

ЦРТИЦА

Свет. Ћоровића

Крвави срп мјесечев провиривао је кроз отворен прозор у малу, раскошно намјештену, Осман-бегову собицу и освјетљавао невелику зеленкасту таблицу, исписану турским словима, стиховима из корана Таблица је висила на старој, црнкастој мусандери[1], израђеној од најфиније ораховине, на којој је некакав стари мајстор-дрводеља изрезао стотинама фантастичних и различитих звијезда, ружа и змија. А при дну саме мусандере, на меканој шилти, сашивеној од најскупље стамболске кадифе, и опкољен скупоцјеним чоханим јастуцима, сједио је млади аџамија Осман-бег. Са десне му стране димила се шарена наргила, чије црвено пријево држи он у рукама. А са лијеве стране, наслонила му се на раме лијепа ханума, млада, што још ни шеснаесту годину навршила није. Она га обгрлила руком око врата, па црним очима сањалачки гледа у његове очи, и чека пољубац његов. Одјевена је лако. На њој нема ништа друго осим танких, провидних димлија и још тање свилене кошуље. Са обје стране, са раменима, спустила јој се дугачка црна коса, разасула се по кошуљи и пала по бисерним ђерданима на прсима и по тек набујалим дојкама, све до паса.

А Осман-бег ни да се окрене на њу. Само одбија димове и, гледајући у њих, размишља о нечему, крупно размишља...

— Што си ми дертли данас? — пита она, обавијајући се све више око њега, и стежући га рече: — Што ме не гледаш?.. Зар ти нисам више драга?

Он не одговори. Само одби пусти дим и лијено одмахну руком као да вели „прођи се таквих питања“. И опет се даде у мисли.

— Аман, како можеш бит' таки? — зачуди се она. — Што те који дан више грлим и љубим, све си ми дертлији... Нећеш ни

[1] Мусандера, слична орманима а и употребљава се зашто и ормани.

да погледаш а камо ли да запиваш. Заборавио си, болан, ону „од севдаха горег јада нема“... То си ми вазда пивао, куцајући уза шаргију.

— Шаргијом сам те и домамио, — рече он с досадом, тек да нешто рекне.

— Домамио си ме бѐли. Оставила сам бабу и побегла теби... Знаш ли кад си ми говорио, да ћеш ми вазда пивати и да ћеш ме миловати...

Он зијевну.

— Па зар те не милујем? — запита.

— Не милујеш сад... Прије си ме и грлио и љубио и носио ме у нарамку и пив'о ми к'о дитету. И нема ни година како сам дошла за те, а ти таки...

Осман-бег опет одмахну руком и не одговори ништа. Тешко му је било одговарати. А, боље рећи, није знао ни шта би одговорио. Осјећао је, да млада ханума има право. Док је била дјевојка, док је још није био примамио, трчао је око њезине куће, прескакао рузмаринске плотове, куцао јој уз шаргију и пјевао најљепше пјесме. А откако је узе, додија му. Додија исто као играчка дјетету. Њезин пољубац није га више опијао, загрљај га није гријао. И постајао је све хладнији, ћутљивији, замишљенији. Постао је чудан. А она га је једнако тражила, гинула за његовим лагођењем, забављањем, пјесмама. Једнако је дрхтала од узбуђења пред састанцима с њиме. И једнако му се предавала, заборављајући на све и мислећи, да на свијету нико више не постоји осим ње и њега.

— Пивај.... Пивај!... — молила га је и сада, отуривши му наргилу и загрливши га објема рукама.

— А камо ми шаргија? — запита он.

Она весело отрча у другу собу и за час се врати поцупкујући. Носила је овећу, срмом извезену а златном китом окићену, шаргију у рукама.

— Ево ти је! — рече.

И, предавши шаргију, сједе му у крило.

Осман-бег узе и затегну жице, Затим малко натури фес на чело. забаци главу унатраг, склопи очи и куцну. Жице зајецаше као заљубљени булбули. И њихово јецање одјекну кроз ноћ и разбуди тице под прозором, што су се сакриле међу густим босиоком и ружама. А Зејна скочи, затресе главом и подврисну од весеља!... Тапшући рукама, поче се окретати и скакати по соби. Гипко јој тијело увијало се као у змије а коса јој се витлала и мрсила у ваздуху. При

томе и бегово лице као да се разведри. Очи му се засвијетлише, крв појури у образе, око усна заигра осмијех.

У једанпут скочи.

Нити погледа на њу, нити што рече. Зграби шаргију под пазухо и истрча напоље.

Она зачуђено застаде. Погледа око себе као да нешто тражи. Погледа на шилту, за тим лагано цикну и полети за њим.

— Османе! Османе!

Нико јој не одговори. Он је већ био умакао.

Она стаде, приби се уза врата, онако лако обучена, и поче дрхтати. Плашила се његова одласка, плашила се мрака. Чинило јој се, да ће је сад неко зграбити и однијети, као што се то у причама прича. Није знала шта да ради, куда да се окрене. Најпошље заклопи очи рукама, утрча у одају и паде по шилти. Паде по ономе истоме мјесту, где је он мало прије сједио.

И горко заплака....

Бадава га је чекала читаве ноћи, није га могла дочекати. Чекала, плакала и заспала. Заспала као дијете, пошто се најеца. Није ни чула, кад се он дошуњао. Није ни видила какав је изгледао — као пијан. Носио је шаргију под пазухом, осмјехивао се и пјевао. Пјевао је све једну, стару своју песму:

Од севдаха горег јада нема
Ни болести од ашиковања...

И, сав срећан, завалио се на шилту, поред Зејне, и заспао.

Сјутра вече ишао је исто тако...

А, једнога јутра, доведе, огрнуту бијелом бошчом, лијепу и младу дјевојку, Зејниних година. Доведе је, седе је на шилту и стаде више Зејне, да је пробуди.

— Дов'о сам ти иноћу[1], — кликну, као да јој јавља најпријатнију вијест.

Зејна, онако буновна, диже се. Погледа у њега, па у њу. Мишљаше можда да је сам. Добро протра очи и уштину се за руку. За тим брже окрену главу, зари је у јастуке и читавим тијелом поче се трести. Зајеца. А Осман-бег се само насмија и намигну на нову хануму. И, и осмијехујући се једнако, приступи јој и обави руком око паса. Поче јој откопчавати јечерму на прсима. И она се такођер приљуби уз њега, обори очи, па само дршће, дршће и стрепи као ухваћена птица.

[1] Иноћа је у Муслимана жена, која се на живу жену доведе.

Пошто је разођео, загрли је објема рукама и диже у вис. За тим је поче љубити по лицу, по прсима, по раменима. Поче се играти њоме.

У једанпут стаде.

— Зејно! — викну и наднесе се над јастуке.

Она подиже главу.

— Ходи и ти с нама! — рече он. — Нека нас је више...

Она, и онако блиједа, поблиједи још више. Ипак не одговори ништа. Оборене главе, као послушно псето, приступи му.

— Сједи овди поред мене! — рече он.

Она сједе.

— Тако ваља!

И он и њу обгрли и стиште уза се. Па јасним, умиљатим тенором запјева:

Од севдаха горег јада нема...

Задрхта Зејна. Задрхта и нова млада, кад им се пјесма изви изнад глава и затрепери изнад њих. Обје се некако нехотице погледаше. И, са двије стране, још се јаче приљубише уз њега...

Као груда снијега, копнила је Зејна, гледајући, како на њезине очи Осман-бег другу више милује. Свака ријеч упућена другој, сваки пољубац, за њу су били капи отрова, што јој је уништавао живот, младост, лепоту. Све друго дијелила би са сваким на свијету, само не љубав Осман-бегову. И она је своју иноћу сматрала као лопова, који на њене очи и без зазора краде њезино благо. И мрзила је. Мрзила је силовито, махнито, па би готова била да је зубима коље, да јој месо кида. Па ипак се старала, да буде што љубазнија према њој. Старала се да ни она ни Осман-бег никада не познаду како јој је, макар се страховито мучила!... И она се поче од срца радовати, када, након краћега времена, опази, како Осман-бег почиње хладнити и према другој. Пјевање нестаде, пољупци му рјеђи. Опет је замишљен, као оно прије. Опет пуши наргилу и ништа не говори. Зејна је дрхтала од потајне радости, дрхтала је, кад је видела своју иноћу како плаче. Надала се да ће се опет њојзи срећа осмијехнути. И поче се све више умиљавати Осман-бегу, као што се и прије умиљавала.

Он ипак хладан.

— Аман не буди нам таки! — вели она. — Ево нас двије, па ако ти ишта фали, да ти играмо ко чочеци, да ти пивамо?

Он ништа.

Док једном не дочепа шаргију. Опет ишчезе некуда. Зејна се укипи и погледа у иноћу. Знала је, од прилике, шта ће бити. И заболи је срце за њом, колико за самом собом. И она јој приступи,

обави јој руке око врата и снажно притиште на прси. Ова једва дочека. Загрлише се и проплакаше заједно....

Осме вечери Осман-бег доведе трећу цуру. И њу „на тамбуру домамио“ као што сам рече. И уведе је у свој харем. А она лепотица за причу! Очи јој велике, небески плаве, коса златна, лица као млијеко. Осман-бег је био усхићен њоме! Зејна претрну кад је угледа. Намах је осјетила, да јој је ова отела и онај остатак љубави у Осман-бегову срцу.

— Сад сам рахат! — подвикну Осман-бег, — сад сам к'о у џенету! Ни тамо ми хурије неће бит' лишше од ових на земљи. Хајде да се веселимо!

И он скиде рухо са свих и баци га у крај. Нову хануму сједе на крило, а друге постави пред-а-се, и куцну уза шаргију.

— Ви играјте! — викну.

Зејна и инођа јој, без поговора, почеше играти као чочеци.

— Бре, ово је живот! — кликну он бацивши шаргију. Покупи их све око себе. И поче их гонити, шкакнити, играти се с њима, уживајући у њихову кикоту и вриску. Чак је и Зејна вискала! И она је изгледала весела и хотимично се, у гоњењу, подметала, само да је Осман-бег што чешће руком додирне.

Кад су се заморили, сабраше се на душеке. Почеше из сребрне маштрафе испијати медовину. Осман-бег први пије и нуди свима. Највише новој ханумци. Кад је понудио Зејну, она се збуни и проли половину. Он се само засмија и пољуби новајлику за то...

Од те вечери, Зејна се са свим растужи. Док је с њима и чува се, али чим се растане, одмах се расплаче и плаче дуго. Бољело је, што Осман-бег за толико ноћи ни руком да је дарне, а камо ли да загрли, док новајлијку изједе од љубави! А она је тако млада па гине, умире од страсти и чежње..

— Ако овако пође, не треба ми живот, — рече. — Волим да ме нема, него да ово гледам својим очима....

И молила је Осман-бега да је опет погледа.

— Остарила си мени, — одговори јој Осман-бег као у шали. И не погледа је више.

Она ушути. Оде у своју собу и поче се огледати у маломе огледалцу. Хтједе се увјерити: је ли збиља остарила?... Али промијене нема... Лијепа готово као и прије, само нешто бљеђа и са мутнијим очима. А и то је од плача и несанице...

— Па што ме гони од себе? — уздану. — Што ме гони? Барем једном да ме пригрли!

У једанпут нешто као да се преврну у њој. Удари огледалом о зид, а сијевну очима. И, не знајући за се, полети у собу, онамо гдје је сједила новајлинка.

— Ту ли си! — цикну и јурну на њу. Обори је на тле и поче је гребати по лицу, штипати, давити...

— Ја ћу те наружити! — вcase. — Бићеш ружна барем за десет дана...

И, једва се наситивши, остави је онесвијешћену. Стрчи на авлију.

— Кад Осман-бег дође, нема ни мени живота, — рече. — Пустиће ме!... И ја више нећу бит' његова...

И, као луда, закикота се. За тим се затрча и једним скоком скочи у велику чатрњу[1], што је била у дно авлије.

— Удуши се! — врисну прва иноћа, која излети од некуда.

— Удуши се! — врисну још једном...

За час дотрчаше комшије. Дотрча и Осман-бег.

— Шта је? — запита.

— Помахнитала, — одговори неко.

Међутим је извукоше, мокру, каљаву, мртву.

— Одма да се носи у мезар. Утопник не ваља да стоји у кући, — рече некакав стари хоџа хладнокрвно, потпрашујући бурмут.

Послушаше га.

. . . .

Кад се Осман-бег вратио кући, било је касно у ноћ. Он се не мало зачуди, кад опази изнакажено лице своје љубимице:

— Их, каква си! — рече.

И, не погледавши је више, узе шаргију под пазухо, па, као оно прије, ишчезе некуда....

---

[1] Бунар.

*РАШКОВИЋИ

СТАРА СРПСКА ВЛАСТЕЛА

од

Алексе С. Јовановића

* * *

(Свршетак)

За време прве аустријске окупације (у Јулу 1718. до Новембра 1739. године), владала је у београдском пашалуку стара административна подела на области (нахије). Средиште државне администрације било је у Београду, под царским намесником. На челу појединих области, биле су народне старешине (обркнезови). Селима су управљали кнезови. Војене послове руководили су капетани, већином Срби. На народној молби од 1727. године, за одржање дарованих привилегија, налазимо следеће представнике народне власти:

— Марко обркнез смедеревски.
— Малина обркнез пожаревачки.
— Јован обркнез кленачки.
— *Гаврил Рашкович биров белиградскије савскије вароши.*
- Коста Димитријевић обркапетан у Параћину.
— Вук Исаковић обркапетан од Црне Баре.
— Аца Радивојевић капетан од Гроцке.
— Марко Кумановић капетан од Паланке.
— Никола капетан од Чачка.
— Петко капетан од Ћуприје.
— Милисав Георгијевић капетан Нове Вароши.
— Роман Николић капетан сталаћки.
— Јован Продановић капетан од Пожаревца.
— Јован Поповић капетан од Ресаве.

Варош Београд делила се на квартове.

На Дорћолу су живели Немци, у тако-званој „немачкој вароши". Српска или Савска варош пружала се од старе Варош-капије (данашње Валожићеве књижаре) правцем Саборној Цркви, где је у оно време била митрополија са опалом богомољом; и одатле се пуштала доле к Сави. Њој су припадала два засеока: један од данашње вазнесенске цркве просторијом до Саве, и уза Саву до мокролушког потока; и други у данашњој Палилули. Између немачке и српске вароши, на висоравњу где су данас „Васина" и „Кнез Михаилова улица", постојала је чаршија или „трговачка варош", са карвансе-

* В. 3—4 св. „Кола".

рајима и разним продавницама. Ту су живели измешано Срби, Грци, Цинцари, Немци, Маџари и нешто Дубровчана.

Квартови су имали засебну општинску управу. Избор председника вршен је кандидацијом тројице, од којих је једног постављао цар декретом на три године. Избор остала четири члана, зависио је од потврде царског намесника.

Варош је добила грб 9. Маја 1725. године, под значком три џамије и царског орла, са натписом „Бела Грчка освојена 1717. године“. Српска варош, имала је нарочити печат са натписом „сеј печат савске вароши 1725. године.“ На једној сведоџби из Београда, од 2. Августа 1738. године, утиснут је печат београдске српске општине са сликом Аранђела Михаила.

У 1726. години, био је старешина српској или савској вароши *Гаврило Рашковић*, без сумње потомак Рашковића, који су се први доселили у Угарску 1689. године. Налазимо га на том месту, све до хапшења у Марту 1737. године. Потписивао се разнолико .!. београдски кнез... биров београдске савске вароши... београдски биров... штатрихтер београдски.

После политичког хапшења поменуте године, Гаврило Рашковић није имао шта да очекује од аустријске власти. Лако може бити, да је негдашњи београдски „штатрихтер“, главом онај „књаз Гавра Рашковић“, кога налазимо на цитираној молби Рашана из Нове Вароши, после 1757. године. Даљина није сметала раздвојеној браћи да се споразумевају и заједнички раде на народној ствари. Отуда закључујемо, да је аустријски чиновник Гаврило Рашковић, остао у Србији, поименце у Београду, и после турске окупације у 1739. год.

И В. Караџић и Бата-Лака сматрају књаза Јована Рашковића за потомка старих Рашковића, што је пресудно за његову генеалогију. Први помен о њему, налазимо у дружби са турским великашима, који су пред наш први устанак побегли из Србије. Њихова и Рашковићева заједничка радња у Цариграду, да покрену султана против дахија, показује тесну дружбу, која без сваке сумње потиче из познанства у Београду. И сам положај базрђамбаше у турској служби, претпоставља код Рашковића непосредно знање о трговинским условима Србије. Кара-Ђорђева писма, упућивана су му у Београд или у Земун. Све то даје основа веровању, да је књаз Ј. Рашковић био београђанин. Из овога изводимо закључак, да је он син или унук Гаврила Рашковића, бившег старешине српске или савске вароши у Београду. Овим би се дало објаснити, непрестано позивање на племенске дипломе аустријског двора, у његовим молбама и представкама. Док се не пронађу стварнији докази, ова је поставка наjве-

роватнија. Свакако је сумњиво, да је био старовлашанин, и непосредни рођак обркнеза Максима Рашковића.

Служба К. Ј. Рашковића, у улози базрђамбаше, престала је на сваки начин по заузећу Београда (1806. године). Доцније га налазимо у Цариграду, у другим пословима. Од тог доба, наша је трговина остала у рукама правитељствујушчег Совјета, под надзором саветника Младена Миловановића и војводе Милоја Петровића, док је последњи био у животу. Тек за време примирја са Турцима у 1813. години, постављен је у Београду нарочити базрђамбаша. по договору Совјета са Рушит-Ахмет-пашом, и базрђамбашама видинским нишким и сереским. Али на том месту ни тада није био К. Ј. Рашковић, него Наум Ичко, брат за српство заслужног Петра Ичколије.

После догог бурног живота у тумарању и проводњи, књаз је Ј. Рашковић дочекао старе дане у големој сиротињи. То је несумњиво, по његовом писму Државном Совету у 1843. години. Није утврђено где је и кад умро. Белешке Бата-Лакине и Драг. Милутиновића о том догађају, не заслужују призрења, јер су површне.

Има помена о овом Рашковићу и у књижици о животу Максима Евгенијевића ужичанина, који је о устанку прешао преко и тамо преминуо као имућан човек; али ту књижицу нисам могао добавити при изради овог саставка, и зато је нисам ни употребио.

* * *

Прелиставајући протоколе старе архиве Државног Савета, налазио сам белешке *о неком Јовану Рашковићу* из Ужица. Интересовање о самозваном „књазу“ истог имена и презимена, руководило ме је, да потражим дотична акта и уверим се о садржини. Из њих исписујем следеће податке.

— Јован Рашковић *„осећајући себе још у снази“*, молбом од 28. Фебруара 1849. године, тражи службу латова на Јавору. У доказ подобности, приложио је молби два сведочанства која су му враћена, и зато не знамо њихову садржину. Препнсом попечитељства унутрашњих дела од 10. Јуна 1849. године № 879. постављен је за гвардијана карантина на Рашкој.

— У гвардијанској служби имао је Ј. Рашковић чешћих неприлика, јер је био упоран према старешини, и свађао се са персоналом. У 1851. години нападао и грдио практиканта рашког ђумрука Атанасија Тодоровића; и зато је, на представку попечитеља финансија од 17 Новембра исте године № 4043. наредило попечитељство унутрашњих дела, да се Рашковић опомене на пристојно пона-

шање, иначе ће бити истеран из службе. Решењем истог попечитељства од 9. Јануара 1852. године № 1228. кажњен је тродневним затвором о хлебу и води, и премештен је са Рашке на Василијину Чесму, због нападаја на старешину. У изјашњењу од 8. Августа 1851 године по том предмету, вели J. Рашковић, да га је старешина грдио без узрока, и опсовао му Књаза Милоша замерајући, што му главу није осекао него само уши; на што му је, вели, он одговорио *„Мени није Књаз Милош осекао уши, но Турци у Влашкој и Молдавији, као што су и многим другим старешинама"*.

— На протоколу попечитељства унутрашњих дела од 29. Јула 1855. № 1142. лично је молио Рашковић за пристојну пенсију. Поводом овога, добављено је извешће начелништва округа ужичког од 17. Октобра 1855. № 4229. које ћемо саопштити у продужењу.

— Тридесетог Септембра исте године поднео је оставку, али је још неко време остао у служби.

— Под 18. Октобра 1855. J. Рашковић једновремено моли Књаза и Државни Савет за пенсију „како би дане старости са женом и двоје још недорасле деце, мирно и спокојно проводити могао". Државни је Савет под 29. Октобра 1855. № 1275. решио, и Књаз највишим решењем одобрио, да му се једном за свагда изда 15. дуката ћесарских из државне касе „из узрока што по дејствујућој уредби, пенсија пристоји само чиновницима, у које гвардијани не припадају". Кад је затим попечитељство унутрашњих дела ову ствар наново покренуло својим предлогом, уз пошиљај Рашковићеве молбе предане Књазу, Државни је Савет одговорио, да је то питање већ расправљено највишим решењем од 25. Октобра 1855. № 1275.

— По Рашковићевој жалби, Државни је Савет под 29. Јула 1858. године № 950. тражио од попечитељства финансија извешће, зашто је уписан у данак жалиочев пасторак као нежењен, кад је сам жалилац од данка ослобођен; и услед тога је исто попечитељство под 9. Октобра исте године № 3299. решило, да се Државном Савету поднесе предлог за ослобођење од данка, у смислу жалбе.

Поменути протокол попечитељства Унутрашњих дела од 29. Јула 1855. № 1142. гласи:

„Јован Рашковић, предстао је данас лично попечитељству внутрени дела, и показао је: да је он за ослобођење нашег отечества у време устанка блаженопочившег господара и вожда србског Кара-Ђорђа, у свима главним биткама као самовољник противу Турака храбро борио се; па кад је 1813. године, судба после опет србски народ под бич и јарам турски бацила, онда је и он са осталим србским војводама, под заштиту данашње наше покровитељнице Ру-

сије пребегао. Кад је пак Русија 1828 и 1829 године, с Турском рат водила, он је вели и у том рату као самовољник примерно војевао. Овако у свима биткама с руском војском против Турака участвујући, добио је, вели, од цара Николе чин капетана с дипломом, коју због незгодних времена није могао сачувати. По окончању истог рата, повратио се натраг амо у отечество, где је разне начине живлења проводио до 1848. године. Године исте, из призренија једно на услуге отечеству учињене, а друго и на старост, буде постављен за гвардијана, у ком се званију и сада налази. Због рâна у војнама добивеним, и због дубоке старости своје, каже да је сасвим изнурен, и да су му телесне силе исцрпљене тако, да није више ни за какву службу способан. По томе он моли, да му се за предописане заслуге и жертве отечеству принешене, сразмерна какова пенсију од стране правителства определи, како би дане дубоке старости своје у спокојству провести, и сироту фамилију своју издржавати могао; додавши да он никаквог другог начина живота нема, и да ће с фамилијом у најбеднијем стању остати, ако правителство милостиви поглед на њега не обрати. † *Јован Рашковић*".

Као допуна овом протоколу служи следеће извештје начелништва округа ужичког од 17. Октобра 1855. № 4229.

„У време битке на Суводолу код Сенице, Јован је био ћирица код Максима Коланта, онда бившег неког старешине старовлашког, из села Штиткова,[1] а после момак и војник као и сви прочи Срби, који су за отечество и род свој против непријатеља очајателно борити се морали. После, по паденију Србије у 1813. години, он као какови старешина или непријатељу познати какав особити јунак, није био, и зато са прочим војводама преко Саве и Дунава утећи није морао под заштиту покровителствујуће Русије; него као бећар, немајући куће и фамилије своје, која би га обвезала да остане у својој постојбини, да подчини главу и живот свој грозној судбини од непријатеља. Отишавши преко, био је неко време у руској Бесерабији, а после повративши се у Влашку, тамо је служио бојаре до 1828. године; па кад је Русија повела рат с Турском исте године, онда је поменути Рашковић, као и прочи србски бећари ступио у руску волонтирску службу, а после окончања рата и учињеног мира с Турском, вратио се у Србију наше отечество, гди је после при бившем Књазу Милошу неко време као момак, а доцније као меанџија живио, а најпосле до получениja садање његове службе био је при среским начелницима у овом окружију пандур".

[1] То је, без сумње, војвода обркнез Максим Рашковић. Зашто га зову Колантом?

Молба, коју је J. Рашковић поднео Књазу под 18. Октобра 1855. године, гласи:

„Ваша Светлост, Милостивјејши Господуру".

„Дубока старост, и изнурене ми силе ратовима и ранама, које сам под блаженопочившом сјени Вашег Пресвјетлог Родитеља и под заставом Руског Орла, као капетан својевољника у години 1828. и 1829-тој. храбро војујући за данашњу слободу Србску задобио, — чине ме неспособним више дужност коју сам пре 7. година од Ваше Светлости получио, одправљати. Зато, препокорно долазим молити Вашу Светлост, да би ми из призренија дубоке старости и услуга Отечеству и Србству свуда и на сваком месту учињени (које ми је и Руско Правитељство, почествовавши ме капетанским чином, уважавало, за које Вам у место дипломе која ми је пропала, добре људе г. Саветника Миљца Трифуновића и г помоћника Началничества Јагодинског Тасу Ивановића, који су је код мене виђали и читали подвести могу), *пристојну пензију за ужитак определила, како би дане дубоке старости са женом и двоје још неодрасле деце, мирно и спокојно проводити могао. Надајући се на владетељску милост, којом заслужне членове земље награђујете, остајем Ваше Светлости препокорни слуга † Јован Рашковић, гвардијан састанка Василијне Чесме.*

* * *

Прочитавши ове податке, нашао сам се у двоумици. Чинило ми се по сличним авантурама, да су једна иста особа оба Јована Рашковића. То ми је дало повода, да се за потребна објашњења обратим пријатељима родом из Ужица.[1] Њихова саопштења, чине следећу целину:

Кад је и одакле је Јован Рашковић дошао у Србију, не зна се поуздано. У Ужицу се настанио, после изласка из државне службе, дакле концем 1855. године. Живео је у оном делу вароши, где су насељени Нововарошани, који су пребегли у Србију 1837. године, од зулума у покрету против Ејуб-паше. Говорило се, да је старином рођак обркнезу Максиму Рашковићу, али се не зна у ком степену. Женио се дваред. Од друге жене Комненије, имао пасторка Сретена који је умро без потомака, и кћер Николију удату на Дуб (село у рачанском срезу ужичког округа) за неког Марка Стојановића[2] Био је здрав висок и окошт човек. Очи велике нос орловски, корак од-

[1] То су господа Коста Борисављевић, касацијони судија у пенсији; Михаило С. Зотовић правозаступник; и Јанићије Манојловић директор ужичке реалке у пенсији.

[2] По извешћу г. Зотовића, овај је Марко био терзија на Убу. Г. Љуба Јевремовић јавља ми, да се данас на Убу о њему ништа незна.

мерен и снажан. Понашао се слободно. Слабо се мешао међу људе, и ретко се виђао по вароши. Носио је редовно турско одело; а о празницима и годетима зелену чохану доламу, срмали јелек, и за појасом две мале пушке. Показивао је и златну руску колајну, добијену за војене заслуге. О народним празницима, ишао је у том оделу варошким старешинама на честитање, и они су га дочекивали с поштом, као стара одабрана човека и јунака. Због осечених ушију носио је дугу косу и чалму око главе. По вароши је био познат као „Чуљко“ Умро је у Ужицу пред убиство Кнеза Михаила, од прилике 1866. године, али му се не зна гроб. Његово или пасторково непокретно имање, после његове смрти, купио је од зета му Марка, Лазар Буљугић трговац из Ужица.

Причало се још у Ужицу, да је Јован Рашковић дошао у Србију из Влашке са неком малом руском пенсијом, и да је уши изгубио у Србији због убиства неког механџије у свађи. Сам је избегавао разговор о овом догађају; али је ипак једном приликом причао г. Васи Радовићу судији из Ужица, да су му осечене уши овим поводом. У Силистрији, за време руско-турске војне, често је излазио на мегдан некакав турски делија, и зачикавао руске војнике. Јунак Рашковић није могао да отрпи, него једног дана изађе на мегдан, погуби Турчина и његову главу донесе генералу заповеднику руске војске. Овај стане осуђивати његов поступак као противан војеним правилима, говорећи да он није једини јунак, него су сви солдати јунаци; и нареди да му се за казну осеку уши, што би извршено. Остављам овај догађај без коментара, али скрећем пажњу читалаца на то, да су у средњем веку сечење ушију, носа језика, прстију или целе шаке, биле државне казне за бешчастећа дела као кривоклество превару и преварно задужење и т.д.

Прича, коју ми даље саопштава г. Ј. Манојловић, као да је овај Рашковић у 15. години био у Кара-Ђорђевој војсци при опсади Нова Пазара, и као млад ратник односио многе мегдане, само је прича која без доказа не заслужује вере. Из тог разлога, не вреди много ни поменуто извешће начелства округа ужичког, о његовој прошлости. *Рашковић је крио своје порекло и доживљаје.* По свој прилици, извешће је прибављено из његовог лажног казивања, или саопштења других по неверном непоузданом причању.

* *
*

Наведени податци, упознају читаоце са личним и имаовним одношајима Јована Рашковића ужичанина, за његова бављења у Ужицу. Прошлост му је неизвесна. Главно питање о идентичности

оба Рашковића, остало је дакле нерешено; и зато прилазимо његовом објашњењу с друге стране.

Цитирана кореспоненција К. Јована Рашковића, писана је и потписивана туђом руком. Изузетак је молба Државном Савету од 1843. године, на којој се налази његов оригинални потпис. Значи да је био писмен, што у осталом претпостављају његова трговачка улога у турској државној администрацији, и његови доцнији политички одношаји.

Молбе Ј. Рашковића ужичанина закрштаване су, али је причано г. Јан. Манојловићу, да је био писмен. Ова противност, дала би се објаснити природном сметњом код старих људи, дрктањем руке или слабим видом. На том разлогу примамо, да је и он био писмен.

По белешци г. Манојловића, о женидби и тумарању овог другог Рашковића, постоји код ужичана историца, слична оној о самозваном књазу. Лутао по истоку, Србији, Влашкој, Русији и Турској. Учио турске школе у Цариграду, турчио се, и био негде мудир (срески старешина). У Цариграду се оженио младом и богатом Туркињом, која се у њ' била загледала, јер је био наочит. Она га је пратила у тумарању, али јој се на послетку досади, па га остави и врати се у Цариград опу, неком турском великашу. У овом се излагању види изопачена белешка Бата-Лакина о женидби самозваног књаза са лепом Гркињом.

Немамо података, да је Рашковић ужичанин имао деце из првог брака. На сву прилику није их имао ни К. Ј. Рашковић. На саопштеном његовом писму од 3. Августа 1821. године из Сибиња, има дометак исте исписне руке *„Аз Никола К. Ивана Рашковића. писа“.*[1] По времену женидбе оца, Никола је тада могао имати тек око 12. година, дакле без способности за озбиљан писмоводни рад. Пошто га самозвани књаз помиње као сина у поменутој молби од 1843. године, сва је прилика да му је био или пасторак или усвојеник, који му је могао помагати у коресподенцији у 1821. години као одрастан момак.

У поменутом изјашњењу од 8. Августа 1851. године, наводио је Рашковић ужичанин, да му је тада 70. година. На овој основи, на дан своје смрти 1866. године, имао је 85. година. Рођен је дакле 1781. године.

Базрђамбаша Ј. Рашковић, јавља се први пут на нашој политичкој позорници у 1805. години. Узмемо ли по изложеним датима, да је исто лице са Рашковићем из Ужица, био би тада у 24. години жи-

[1] Из коресподенције Мих. Германа, коју сам прегледао у Државној Архиви, благодарећи предусретљивости њеног управника г. М. Гавриловића.

вота; дакле у добу, које по умној и физичкој зрелости, претпоставља способност за учешће у пословима народног ослобођења. У 1843. години К. Рашковић није могао бити „деведесетолетни старац“, као што наводи у молби Државном Савету. Такву поставку искључује његова осведочена активност до тог доба, у предузиманим пословима. У 1807. години био је књигоноша у односима између Кара-Ђорђа и Влах-бега. Око 1808. или 1809. године, оженио се Гркињом Александром. Године 1820. био је један од коловођа у буни, која је спремана у Букурешту. Затим његово непреетано тумарање и т. д. То је доказ да је у 1843. години био тек преко 60. година, дакле могао је заиста после 9. година имати 70. година.

По свему наведеном, није искључена вероватност, да је гроб Јована Рашковића гвардијана Василијне Чесме у Ужицу 1866. године, претрпао уображену величину самозваног кназа Расије Илирије Дарданије и т. д. Овим се потпуно објашњује одлука Државног Савета од 1843. године, којом је одбијена молба К. Ј. Рашковића за пенсију, зато, што се нашло да није заслужан Србин. Тада је било међу члановима Савета савременика, који су га без сумње добро познавали, као: прота Матија Ненадовић, Јеврем Ненадовић, Милутин Петровић-Ера, Петар Лазаревић и Милосав Здравковић.

* * *

У нашој народној тежњи за ослобођењем подјармљене браће, Немањина Рашка има своје историјско значење. Догађаји почињу још од К.-Ђорђева похода на Нови Пазар. Пред Сеницом, Турци 1815. године после Ћаја-пашине поразе, вероломно посеку војводу *Ђоку Протића*, сина чувеног К.-Ђорђева војводе проте Милутина Илијћа Гучанина. Двадесет четвртог Јуна 1876. године, у борби на Калипољу пред Сеницом, плати главом храбри командант златиборског батаљона прве класе народне војске, *Милован Рашковић* капетан из Глоговца близу Алексинца. Под Јанковим Врхом на Јавору, 24. Августа 1876. године, турско је тане прекратило живот узор-јунаку *Михаилу Илићу* мајору, команданту ужичке бригаде II. класе, кад је потискивао турску навалу од Нова Пазара. Дан раније, иста је судба постигла у битци на Чемерници и храброг капетана *Јеврема Вукосављевића* из Блазнаве, који је под Илијћевом командом сузбијао навалу Арнаута и Мисираца, као командир арилског батаљона. Овим поменом одајемо дужно признање њиховим витешким делима, која имају непосредне везе са постојбином заслужних Рашковића.

НА ЈЕДНОМ ГРОБУ

У тихој дољи, сниже старог гробља,
Знам једно тихо, усамљено место,
На ком смо негда, у детињско доба,
Најлепше игре заметали често.

Ту поток негда, у прошасте дане,
Росаше поље мирисно и травно,
А тужна врба савијаше гране,
Над једном хумком поравњеном давно.

Под ту сам врбу, још се сећам живо,
Седао често после игре трудне,
Слушао жубор и у души снив'о
Детињске снове нејасне и чудне.

Увелог цвећа, венаца и тракâ
Ту мноштво гледах да хумку покрива,
Али на крсту ни речи ни знака
Да каже ко је што овде почива.

У своје златно, у пролећно доба,
Усамљен овде у сумрачју блêдом,
Жељан да сазнам повест тога гроба,
О њему питах пролазнике редом:

Ко ли је овде свој пехар испио?
Да л' с туге? с јада? ил' с удеса клета?
Откад ту лежи? Да л' је познат био?
И што се гробом одвоји од света?

„Тај гроб је славан!“ једна мома ша'ну.
„Патник је био!“ — каза једна бака.
А један стâри тужно главом ма'ну:
„То ти је, синко, гроб једног лудака!“

Не питах више. Кроз те речи њине
К тајни да прићем узалуд сам чек'о,
Не много после, вихори судбине
С овог ме места однеше далеко.

Крочих у живот. Сањалачким редом
Ходећи мирно под притиском зала,
Наду за надом сарањивах редом
И безброј чистих, светлих идеала.

Остављен себи, на крилима страсти,
Ништавност свега ја сам рано сазн'о,
Срце је моје сито сваке сласти
У души мојој мрачно је и празно.

Па куд' бих? Оном кога сумња свлада,
Ком' снага клоне а нестане жељâ,
О, како мило, како слатко пада
Повратак жудан у дом родитеља!

И већ сам онде. Заморен у путу,
Сит шумне вреве из туђинских страна,
Опет сам овде, у свом родном куту,
Колевци милој мојих младих дана.

Корачам стазом.. Тужно доља дрема..
Ја газим лишће увело и жуто.
Небо је мрачно. Тицâ више нема..
И студен поток давно се ућут'о.

Ено већ цркве и гробља крај села
У коме леже мили знанци моји,
А испод гробља стоји врба свела
А испод врбе стара хумка стоји!

О знам сад тајну! На дну тога гроба,
Познатог добро из детињства мòга,
Почива песник из давнашњег доба
Назван, по правди, бич времена свога.

Некада познат, цин свога столећа,
Поборник братства, слободе и права,
А сад, над гробом, место свежег цвећа
Расте му бурјан и висока трава.

Захвалност људска како кратко траје!
Живим те зову док ти срце бије..
Дижеш и ствараш... ко ти то признаје!
Умреш ли сутра — заборав те скрије...

И овај овде, у вечерје касно
На чијем гробу сад усамљен стојим,
Истину ту је потврдио часно
Патњама, бедом.. свим животом својим.

За врлост срца и чистоту душе
Завист и мржња бејаху му плата,
Бедни га гласном хвалом обасуше
А силни пред њим затвараху врата.

За завист, подлост никад није знао,
Никад му лажно не звоњаше лира,
Сaломљен борбом напокон је пао —
И сад ту лежи сред вечитог мира.

О благо њему! Нек спокојно снива!
Многу је сузу очајну убрис'о,
Он је сад мртав, ал' остаће жива
Његова дела и његова мис'о.

И за њим други, на том путу к слави,
Поћи ће опет истој сјајној мети,
И позно време, тај судија прави,
Њину ће славу свуд широм разнети.

1902. г. Београд — Војислав Ј. Илић

ЉУБАВНА ДРАМА

— Пјер Вебер —

Одмах после веридбе, науми мосје-Шарп, да раскрсти с прошлошћу. То је, у најмању руку, било мудро и обазриво од њега; једина непријатна околност у целој ствари била је та, што се прошлост успротивила намери мосје-Шарповој, те не беше никако орна, да и са своје стране прекине „добре односе“ с њим. Тако, ето, разне компликације посташе неизбежне. Споменута прошлост нашла је своје стварно и опипљиво рухо у личности госпођице Сузане Боазо, којој је из никад необјашњеног разлога приденут надимак „Шофета“. Дани, у које пада мосје-Шарпово удружено живовање са Шофетом, беху најсуморнији у његову животу. Њих двоје имађаху и часове горкога искушења, и у таквим би приликама обично једно другоме говорили: „љубав припомаже невољу сносити“,

док је у истини било обрнуто, т. ј. невоља је та, која помаже да се љубав сноси. Или би се тешило: „младост је добре воље, и кад под кровом обитава!“ Ово тврђење, пак, било је онако иди ми — дођи ми, јер је у њега могао веровати само онај, чија нога никад није наступила спињу под кровом.

Јака уобразиља мосје-Шарпова беше виновница његовог безуспешног труђења, да се тих грдобних успомена курталише. Још једнако је наслушкивао, како му крче у стомаку они многобројни ручкови, при којима је главну улогу играо једва видни репић сињанога прасенцета, а међутим је непрестано желео, да сме погледати пријатељима своје куће безазорно у очи, водећи под руку своју закониту жену. Читава булумента сличних, важних разлога беше наврела у његову главу, и он је због њих жудно очекивао брачну везу, тврдо уверен, е ће га ти исти разлози доцније дотле довести, да ће му његов некадањи бећарски живот изгледати сажаљења достојан. У осталом, он беше већ заручен, и од две жене, од којих је једну годинама а другу тек од неколико недеља познавао, изабрао је неодступно ову последњу.

На овом белом божјем свету има људи који изгледају као неком вишом силом одређени, да ра́зводе замећу. То је волшебна, нарочита радња, и они, који је отаљавају, имају у себи извесну количину стрпљења, енергије и милокрвности; у критичном тренутку, они се појаве, обаве свој тугаљиви посао, па после ишчезну некуд: неки други пар већ их је призвао себи! Они се разумеју у томе, да жалосну вест саопште, пошто учине да се она претходно наслути; њихова је рука довољно чврста, да придржи женско тело за време трајашних минута прве кризе; они имају суза у приправности, како би с онима, који сузе роне, могли заједнички плакати; снабдевени су општим философским сентенцијама, којима утишкују оне што се разјараче; и на послетку, не оскудева им ни досетљивост, којом ће разонодити туробне.

Мосје Шарп био је тако срећан, да у своје познанике убројн и једног од тих ретких специјалиста. Али, на жалост, тај његов знанац беше истом букварац и још није имао оног истинског, мајсторског „где задре, ту продре“; ово му беше тек десета операција. Зато је, наравно, славно промашио. Шофета га одмах код првих речи најури од себе, па отрча да тражи мосје-Шарпа. И, као што то каткад бива, није га нигде затекла, те се тако њезин гнев постепено сталожи, а његово место запреми срџба, која је трајнији и „женскији“ осећај. О мосје-Шарпу се међутим изразила тако жучним и осветољубивим речима, да специјалиста није имао ништа прешније

да уради, него да одкаска и да испоручи све придевке којима га је пријатељица почастила; а да би у очима мосје-Шарповим још званичнији изгледао, почео је сумњичити ту младу даму некаквим осветничким умишљајима, којима се она токорсе носи.

Да је мосје Шарп био храбрији, или боље — искуснији, не би ни преговарао с непријатељем. У свакој прилици, па и онда кад је у питању осећај, посредник је сувишан и опасан. Специјалиста је све затровао; кад је дебатовао са Шофетом, сваљивао је целу кривицу на мосје-Шарпа, јер је увек лакше сагласити се са женском, него јој противречити. После сваке посете тог вајног расточника, бивала је она све више разјарена, огорченија и све више кадра, да почини чуда и покоре.

За време од два месеца налажаше се мосје-Шарп у самртничком страху. Кад год би отишао својој будућој, упитно је пиљио у присутна лица, а у себи се питао: „Да ли су већ добили анонимно писмо?“ Оваква прибојавања само увеличавају драж вереничке везе.

Јадни младожења је одгађао дан венчања колико се год могло. И, да је одлука зависила од њега, одлагање би се отегло у бесконачност; али, пошто га је одлука преухитрила, јер је у ње било више предузетности и јаче воље, то мосје Шарп оде једнога дана специјалисти и представи му право стање ствари. „Венча се, дакле кроз три недеље. Мислите ли, да ће Шофета начинити бруку?“

„Не јамчим ни за шта. Она је, до душе, сад мирнија, али је може и најмања зачкољица да разбеси. У осталом, покушајте!“

О, проклете муке самртнога страха! Бесане ноћи! Дани без мира и станка! И, поред свега тога, никад није нико докучно, да мосје-Шарпов ђувегијски осмејак прикрива неисказне чемере и патње.

У очи дана свечаног и замашног догађаја, дотрча као без душе своме клијенту човек што прави разводе: „Она се помамила! Прочитала ја у новинама оглас о вашем венчању. Јадни младићу, будите спремни сутра на државни удар!“

Целог боговетног дана је перлијао мосје Шарп кроз Париз, док није сакупио око себе четири опробана пријатеља. Њима је поверио стражарења над својом личношћу. А... ће се задржати на улазном порталу црквенском, и то на првој стуби озго, како би имао што већу прегледност; Б... и В... имају да мотре, сваки в известан део цркве; Г... је назначен за кор. Сва ова силна, четворс човечна снага ставиће се, дакле, у покрет само зато, да се једн танушна плавуша укроти!...

Те ноћи напаствова Мосје-Шарпа нешто што је налик на к јање: жаљење, што се у ову ствар упустио. Кад би пред осви

трже се из сна и прво што му паде на памет, беше: „На здравље! Сад већ почиње!“

Брижљиво се обуче, да̂ лицу израз прибраности и ускочи у један ландауер. По младу је дошао пре заказаног времена, те је брзо увидео, да је својим доласком помео све укућане, који беху заузети опремањем невесте и готовљењем лунша. Сетан, невесео, спусти се младожења на ковчег у предсобљу и узе јасно представљати у памети скандал, чији је главни јунак требао он да буде. Већ је увелико гледао слике у илустрованом Малом Журналу, са свима оним дрећећим бојама и ужасно заоштријаним покретима, кад се пред њим обрете његова вереница, и прену га из мисли̂. Имао је још само толико времена, да констатује: да му млада изазива упечатак какве илустрације из помодног каталога.

Пред црквом стаде ландауер. Мосје Шарп искочи први, с оним поремећеним изгледом, који је својствен људима кад су већ на подне у фраку. Затим даде руку млади на коју ће се она целог живота ослањати. Кад су пак стали клецкати уз стубе, које је некакав ћилим још опаснијим учинио, згледну мосје Шарп најзапрепашћеније и најбогомрскије лице на свету, свога пријатеља А..., који је чувао стражу у порталу. „Лепо ми иде“, сену му кроз главу, „она је ту!“

Кад је закорачио у цркву, испуњену полутамном светлошћу, а праћен веселим јецима оргуље, запази баш у самој средишној тачци троугла, који беху образовали његови пријатељи Б..., В..., и човек што прави ра́зводе, раскушљану главицу Шофетину, која имађаше на себи дубоку црнину.

Зашто се натронтала толиком црнином? Зато, што тако хоће илустровани Мали Журнал.

„Дакле, сад!“ премишљаше мосје Шарп, дефилирајући парадним кораком испред сакупљених. „Ено је у сакристији! Ваљда тек неће за време божје службе предузимати којекакве глупости — то је право сигурно задржала за доцније?“

Мосје Шарп ми је касније признао поверљиво, да никад није живео с већом интензивношћу, као за време те мисе; он беше потпуно заборавио умиљато створење, с којим га је свештеник спајао у том часу, и све његове мисли беху наперене на ону другу, на изневерену малу пријатељицу, која се зар шћаше светити. Из обзира̂ учтивости није се смео освртати; али кад год би малко у страну зирнуо, угледао би увек профил пријатеља Г..., који је, за ваљен у један од столова за мушке, вршио дужност патролције у кору. Пријатељ је, с трепетом у души, укоченим погледом стремио

у једну једину тачку на дну цркве. И тај је поглед био довољан, да се младожењи следи крв у жилама.

„Употребиће витриол или револвер“, премишљаше у себи. „Кад бих се ја питао за избор оружја, дао бих превагу револверу. А..., Б... и В... су сакалуде и шушумиге, и неће бити у стању да је натрљају. Што нисам полицију известио?! Сваки је обзир ту излишан... Да ли ћу бар имати времена, да викнем: праштам јој?...“

За време церемоније, мосје Шарп се одликовао неопростивом расејаношћу. Где је требало стајати, он је седео; док су други клечали, он ти се тек наједанпут исправи као мотка. А кад му је пришло црвено ђаче за приложак, баци на тас новац и, по својој старој булеварској навици, распиштољен, само за један кратак тренутак затражи да му се одсвира „Valse Bleue“.

Срећом, није мадам Шарп ништа приметила од свега. У овом свечаном тренутку није она делила његове бриге и јаде, јер се њене мисли забављаху тада узвишенијим стварима: она сањараше о малом госпођичком шеширу, којим се толико одушевљаваше и којег ће још сутра ставити на главу, упркос свима својим завидљивим и неудатим пријатељицама.

У сакристији, испред мосје Шарпа, почеше се као у сну изређивати у пролазу званице. Он им је механички стискао руке и допуштао, да га разне пољубљиве и старе тетке целивају у образ А кад већ више није било ни једне руке да се зграби и стисне, ударише оргуље поново у радосне звуке и — премрли мосје Шарп говораше у себи: Ах! Тренутак настаје!... Ја сав цептим,... али то не сме бити... храбро.... прса напред!... Остајте збогом сви!... Ево и прага од сакристије... мора бити, да близу врата кеба на мене... да... ено групе оне четворице: А..., Б..., В... и Г... не... изгубили су је!... Они је не виде... тā она је напољу, слепци божји... на првом басамаку... у првом реду оних, што зијају!... Гле, нешто тутну испод огртача!... Још тридесет корачаји... а они је идијоти траже у цркви!... Сметене мизерије!... Храбро!... Остајте здраво!... Још петнаест корака... тако млад, каква жалост!... Имађах тако ружичасту будућност... још десет... пет... Хā, она хоће с леђа, мучки да ме нападне!... —“

Мосје Шарп промаче... прибран, али једак. Мосје Шарп очеп Шофету и чӯ једно тихо „Шмокљане!“, као да га је прошаптао н какав удаљени глас. А затим?...

За тим не би ништа... Брачни пар, са светлуцавим очима и блиставом сунчеву зраку, одевен необично за ово доба дана, се;

у Coupé-Aquarium, у коме га је публика могла на тенане посматрати. Шофета је била, без поговора, доброћудно створење, које никад није пламтело осветом; беше дошла из пуке радозналости.

И мосје Шарп осети, да се малко преварио у свом очекивању.

Превео с француског д-р В. Св. Н.

С КОСОВА НА СИЊЕ МОРЕ

БЕЛЕШКЕ С ПУТА КРОЗ АРБАНАСЕ 1894. ГОДИНЕ

пише

Бранислав Ђ. Нушић

(Наставак)

Мирдите

Ја рекох већ напред да је пут, којим сам прошао, од Фљета до Пуке па и даље, управо граница између Дукађина и Мирдите. Кроз саме Мирдите ишао сам равних пет сати т. ј. од како сам са виса на који сам из Фљета узашао слегао у долину притока Фандиних па до врха Пуке планине са које се слази у хан Пуку. Ја сам се међу тим забавио на томе путу само Дукађином па је сад на реду да се осврнемо мало и на Мирдите.

Мирдитија се граничи са запада Задримом, са севера Дукађином, са југо-истока дебарским планинама а са југо-запада пределом Маће. Мирдитија је скоро затворена великим и неприступачним планинама и ако кроз њу пролазе важни друмови. Једва да има неколико плодних поља, нарочито у сливу Фандином, али ова нису кадра да изране све становнике ове брдовите области. У пределу Орошу раде се и виногради те производи и вино али га нема тако много. Као и у Дукађину, и овде има богатих шума а нарочито боровних и јелових, али се тим богаством ни мало не користе становници до нешто мало луча и катрана, као и Дукађинци, што сносе на пазар у Леш и Скадар. У планинама, кроз које се стаче Фанда и њене притоке, има доста петрофаката а виђају се и слојеви угља али још нико није закопао будаком да та богаства открије.

Мирдите се деле на пет бајрака: Орош, Фанда (Фонда), Спач, Кузнин и Дибра.

Бајрак Орош се зове по месту Орошу престоници капетана Мирдитског. У бајрак орошки сем села Ороша спадају још шест села. То није најмногобројнији бајрак али је знатан због престонице која је у њему. То је у осталом права престоница јер су у њој Доде (управо онај претедент Пренк Биб Дода, познат и нама из покрета

названог Арбанашка Лига који и данас у прогонсту живи) подигле праве дворове пред којима су стајали и мали топови који су оглашавали свечаност доласка или одласка принчевог.

Барјак Фанда (који неки писци означавају као фис) носи своје име по реци Фанди која протиче крај села која насељава овај барјак и утиче у Маћу. Тај барјак чине пет села.

И остала три барјака носе имена по именима најглавнијих села. Рачуна се да свих пет барјака уједно чине до 22000 Мирдита.

По предањима која међу Миридитама живе, они су после напрезања Скендсрбегових и емиграције његових бораца у Италију, једини који су се у Дукађину задржали и, немогући се одупрети даље Турцима, повукли се у ова брда где им Турци не могаху досадити.

Кад су већ и сами Турци увидели да их не могу победити, понуде им мир са повластицама. Тим повластицама њима је признато право да имају свога поглавара којега они називају капетаном а европски писци принцем; да им се нико не може мешати у унутарњу управу; да имају слободу вероисповести, да су слободни сваког данка и пореза а само у случају рата свака кућа да да по једног човека но који иде у рат под командом својега барјактара. Миридите веле, да им је те повластице даровао Мурат Косовски с тога што су га на Косову помагали противу Срба и одлучили битку у корист Турака и тврде, да је тај ферман исписан на једној плочи од челика која се чува у Орошу.

У колико је тачно ово тврђење Миридитско видићемо доцније а сад да останемо код горњих повластица које и дан данас постоје. Те су повластице и оне појаве које су се из њих развиле у толико за нас интересантније, што је на њима поникла и пред нашим очима се развила једна жива, чисто арбанашка династија која је већ ушла као цифра у рачуне европске дипломације; но која је међ арбанасима стекла толико корена да ће је тешко моћи потиснути самозванци који ће се ускоро јавити, па ма ти самозванци носили и светло име Скендербегово. Мислим, да ће у толико интересније бити за српске читаоце да их с том династијом упознам.

Први је поглавар Мирдита, на основу ових повластица, постао Џон Марко, знатан са свог јунаштва а за којега Маридите тврде да происходи од Леке Дукађинца. Он је родом из Ороша и од њега Орош постаје престоница и свих познијих поглавара, његових наследника.

Џон Марко је имао три сина, од којих је настарији Пренк Лек (Петар Александер) наследио оца и у поглаварству и у јунаштву,

те и погинуо у рату. Он је оставио три сина који су се звали: Пренк Лека, Дод Лека и Леш-зи (Александер Црни.) Пренк Лека, најстарији, знаменит је поглавар Мирудитски. Он је створио везе и помагао је Али-Пашу Тепеленлију а тукао се јуначки противу Мустафе-Шкодра-паше Бушатлије, који је себе сматрао владарем Албаније. Пренк Лека је умро од једне ране коју је добио у рату а наследио га је његов син Пренк Дода, знатан са ратова које је у савезу са Али-пашом Јањинским водио са Грцима и Мирдите причају да је он победио Марка Бочариса. Њега је отровала једна туркиња а по жељи Мустафе Шкодра-паше према коме је наставио ривалство као и отац му. Како је његов син Ђок Дода био још мали, то капетанство предузме стриц му Леш-зи, Црни Лека.

У то доба је пао и знаменити покрет царскога Стамбула да се ослободи самовлашћа оних вазала који су та права сами себи дочепали па чак и Стамболу претили. После Али-паше јањинског, један од најзнатнијих је био Мустафа-паша Бушатлија Скадарски. Садразам Мехмед-Решид Паша крене се сам на челу војске на Скадар. Црни Лека заборави традиционалну мржњу своје породице према Бушатлијама, и придружи се Мустафа-паши да заједно бране Скадар од царске војске. По капитулацији Скадра Решид-паша отера Црног Леку у Јањину.

За време тога егзила, а како је прави наследник Ђок Дода (деда данашњега принца Биб Доде) био још мали, прогласи се поглаваром Коља (Никола) брат Пренк Доде, а синовац Црнога Леке. Он је углавио пријатељство са Турцима, па га је чак велики везир Рашид-паша одвео у Анатолију, где се борио у борби код Коње. Међу тим, најстарији син Црнога Леке (имао је три сина, али се ни једноме не зна име) позавидео је слави Николиној, а сматрао је да је пречи да наследи свога оца Црнога Леку, надајући се још да ће Никола тамо негде у Анадолији и погинути па, подбадан још и својим оцем Црним Леком, коме је било обећано скоро ослобођење, отпоче да ради против Коље. Кад овај то сазна, нареди те његови људи сва три сина Црног Леке убију једног истог дана.

Црни Лека ускоро би помилован и врати се у Орош. На наваљивање владике и свештеника, Црни Лека би принуђен да опрости своме крвнику Кољи убиство својих синова. Но, и ако је опростио, готово приморан на то, он није могао да се ослободи онога у Арбанаса урођенога нагона за осветом. Он се дуго претварао да је заборавио на крв своје деце и стекао је потпуно поверење свога синовца тако, да су за једном софром јели со и хлеб. Али једнога

дана, кад се Никола сагао над легеном да умије руке пре јела, скреше му Црни Лека пиштољ у леђа и на месту га остави мртва.

И сад настаје ера освета у овој династији. Не прође ни година дана а једне ноћи Николина удовица уби Црнога Леку да освети свога мужа. А, како у породици Црнога Леке не остаде ниског мушког да његову смрт освети, то његова жена прими овај завет на себе. Али њој, заслепљеној тешком женском страшћу, не беше доста да се освети само једном сроднику Николином, већ смисли и изврши страшну освету. Она лично и људи који присташе уз њу, поубијаше све што је мушко у породици Пренк Лека. Она лично уби Џок Доду, а њени људи убише унука Дод Лекиног па и његовог сина. Смрт је била намењена и Биб Доди, сину Џок Додином, али њега сакрише некако верне слуге његова оца те га спасоше. Биб Дода је седамдесетих година умро, по што је успео да у својој породици васпостави потпун мир, прекрати освету а прошлост преда забораву. Он је у том погледу толико успео да су под једним кровом, у капетанској палати у Орошу, живеле заједно чак и жена Кољина и она крвава, вучица жена Црнога Леке.

Биб Дода је отац знаменитог Пренк Биб Доде који се родио 1858. године у Орошу, а који 1878. године мал не постаде кнез аутономне Албаније. Као интересантну ситницу, помињем, да је Биб Дода тада, необично личио на пок. Краља Милана, тадањег кнеза. Он је васпитаван у Цариграду али је и од природе био врло интелигентан. Његова је судбина била везана за судбу арбанашке лиге и, кад је ова пропала, он је домамљен у Цариград где му је дато извесно звање но где се сматрао као интерниран. Када су се и у Цариграду почели Арбанаси да збирају око њега а још више када су странци — авантуристе — почели да га сматрају као личност коју треба видети и о којој треба писати, Турска га пошаље негде у Азију где се и сада налази.

Од династије Џон Маркове остали су у животу и у племену неки Пренк Марко Коља, праунук трећег сина Џон Марковог, који је и постао капетаном на место Пренк Биб Доде а, кад сам ја пролазио кроз Мирдите, господарио је тамо, и ја сам се са њим лично упознао, капетан Џон, унук Црнога Леке, син једнога од три убијена му сина.

Да би се ово излагање династије Биб Додине боље разумело преставићу га једном генеалошком таблицом:

1. *Џон Марко* (Јован Марко)
(оснивалац династије, који, по веровању народном, происходи из куће Леке Дукађинца. Господарио у Мирдитији почетком XVIII. века.)

2. *Пренк Лека*
(погинуо у рату 1780. год.)

3. *Пренк Лека*
(умро од ране 1819. г.)

4. *Пренк Дода*
(отрован 1825. год.)

6. *Коља* (Никола)
(убио га Црни Лека 1837.)

7. *Џок Дода*
(убила га жена Црног Леке 1838.)

8. *Биб Дода*
(умро 1870. године)

9. **Пренк Биб Дода**
(кнез арбанашки прогнан у Азију, где још живи.)

Дод Лека

(?)

(?)
(убила га преко својих људи жена Црног Леке 1838. год.)

(?)
(убила га преко својих људи жена Црног Леке 1838. год.)

5. Црни Лека (Леш-зи)
(убила га Кољина жена 1838. год.)

(?) (?) (?)
(сва тројица убијени по Кољиној наредби 1835. год.)

11. *Капетан Џон*

(?)

(?)

(?)

(?)

10. *Пренк Марко Коља*

(Цифре пред именима означавају ред владања појединих капетан)

Да ли ће ова династија још који пут одиграти ону улогу, која јој је била намењена видићемо, изгледа, ускоро. А до тога доба, да се ми вратимо самоме племену Миридита, те да га боље проучимо.

За име свога предела и заједнице, Миридите тврде да је постало још кад су са Муратом учествовали у косовској битци противу Срба. Једни тврде, да су они стигли у Косово баш на сам дан битке па, како је то био за турке добар (срећан) дан, тако им је име Мурат и дао, јер *мир* арнаутски значи *добар* а *ди* значи *дан*. Други опет веле, да је њихов главар, разговарајући онога јутра кад ће бити битка са Муратом, рекао му „Мир ди“ (добар дан); па после, кад Султан одржа победу, незнајући како се зове она чета и онај поглавица, означавао је увек речима Мирди, јер се тих речи сад радо сећаше.

Чудно је, што се из ове приче може примити а то је, да Мирдите одиста нису носили то име пре но што су Турци и њихове земље заузели. Ни један писац из седамнаестог и ранијих векова, дакле из доба када Џон Марко још није био засновао своју династију, не помиње реч Мирдит. Ни Марин Барлеције, па ни остали биографи Скендербегови и познаваоци Горње Албаније не помињу раније Миридите. А међу тим знамо, да је предео који данас Мирдите настањују у време освојења Турака спадао под Дукађин и Дукађином се звао па се на њ и данас још простире Лекин закон (Лек канони.) Како је међу тим постало и од куд је дошло име Миридитама, није јасно али се ипак ваља уставити на могућности, да су им га Турци дали јер реч *мир* која означава *добро*, пореклом је персијска а не арнаутска.

Горње миридитско предање чини и један анахронизам. И ако није вероватно да су они на Косову војевали са Муратом противу Срба, још је мање вероватно, да им је Мурат дао повластице. И само доба кад из тих повластица ниче њихова политичка организација, а и једно казивање које је Биб Дода учинио Хекарту, као да су Мирдите добиле те повластице што су за Турке војевали против Аустријанаца, говоре за то, да су Миридите добиле повластице тек после оних навала 1689 године, када су Аустријанци продрли у Арбанију купећи онамошња племена на рат против Цариграда, који су поход завршили страшном катастрофом на Качанику. Тада су Миридите остале Цариграду верне и добиле за то горње повластице па тада и пада оснивање њихове династије.

Миридите су све без изузетка католици. Исти узроци који су многе православне жупе на овој страни истурчиле, на другој су многа планинска племена, која су била ближе центрима католичке

пропаганде, покатоличила. Бегство патријарха, паства без свештеника, без вере и верских обреда, остављена сама себи, остављена на милост и немилост Турцима, налазила је у новој вери, која је обазриво у почетку само унију проповедала не само утехе но и моћне заштите противу турских насиља. Да је цела северна Албанија, са малим изузетцима, била православна о томе је тешко сумњати. У Мирдита на пример, за које католички писци тврде да су од вајкада католици а који су данас у истини најфанатичнији, остао је и сад обичај да примају причешће под оба вида; одржавали су до скора стари календар; у њиховим католичким црквама још постоје православне иконе и православни крстови.

Католичка је вера почела да се шири међу Арбанасима нарочито при крају шеснаестога века, када су католици (као што бележи Макушев по белешкама свештеника Каспара) имали у целој Албанији 50.000 привржевика.

Латинска пропаганда раширила је своју радњу под окриљем турске власти и под благословом Рима. Заштићавана најпре Француском а сада Аустријом, католичка пропаганда, која већ у велико није више верска већ политичка, употребљавала је сва сренства, лепа и ружна, часна и нечасна, догматичка и јеретичка, да само прибере око себе што више привржевика.

Католички свештеници обртали су вером као што би трговац еспапом који нема прође. Они су веру каламили на обичаје и удешавали је онако — за свако село другојачу — како само народ не би осетио да је то нека друга вера. Носе ли Арнаути браду или бркове, тада ће и поп то чинити; желе ли да долазе у цркву са оружјем, и то могу; желе ли да држе две жене, и то благосиља католичка вера; желе ли да се свете и да убијају свог ближњег, ни то није противно католичкој вери. Примера ради да забележимо једну појаву, коју је у осталом и сам Хан забележио. Код Арнаута отац удаје ћер и она не може имати своје воље. Али и у планинских ћери кршне Арбаније има срца и у њих бива да „кога хоћу не даду ми, кога нећу намећу ми!“ те се јадној девојци ваља довијати како да се извије и осујети очеву одлуку. И ту католичка вера помаже; она је завела и међ Арнауткама калуђерице. А знате ли како је досетљиво католичка вера удесила то? Завела је нарочиту врсту калуђерица. Девојка одлази свештенику, он јој одсече косу, одслужи службу Божју, обуче је у мушко одело, да јој мушко име и после службе свештеник свечано изјави сакупљенима како се та и та девојка решила да остане у девичанству и добила је такве и такво име и од сад је свако има да сматра за мушко. То мушко-

понесе за тим пушку и то је — католичка калуђерица. Ти су примери данас већ ретки јер су се профанисали али их је тек било а било их је, ако ни зашто друго, а оно да бар карактеришу све метаморфозе католичке вере.

Мирдите, као католици, спадају у лешку епископију и чине дванаест парохија од којих су највеће Каливернија са 240 и Фанда са 320 породица.

Један католички писац тврди, да је у време турског освајања сва северна и средња Албанија била католичка и на основу тога изводи, да се Скендербегово војевање има сматрати као борба Католичанства против Ислама. Ту наивност можемо му и опростити али, не могу опростити Србину Гопчевићу, који је „пронашао“ код Миридита традицију по којој они од Бугара происходе.

(Наставиће се)

НЕПРИЛИКА

ПРИПОВЕТКА ИЗ СЕОСКОГ ЖИВОТА

од

Јанка М. Веселиновића

X

(Наставак)

Кад је била с тим начисто, поче размишљати: како би било да му то све каже и да једном за свагда с њим рашчисти?

У први мах учини јој се, да би то било и најлепше и најпоштеније. Лепо да стане преда њ и да му рекне: брате, знаш шта је! Прођи се ти мене, нисмо ми једно за друго; нити сам ја твоја, нити си ти моја прилика!

То јој се учини тако поштено и у реду, да се готово реши на тај корак; али, размишљајући даље, учини јој се да ту није баш све како треба. Истина, она ће њему рећи, то је, рецимо, лако; али, шта ће он на то одговорити?

Зар он њој не може рећи: Добро, дете моје; али од куд то теби *баш сад* паде на памет? Што ти то мени не рече онда кад сам те испросио?

Али она имађаше за то одговор. „Нисам ти рекла зато што нисам знала шта је то удати се. Ја сам мислила да је то оно исто као кад се играм свадбе с децом, па будем „млада“. Али ти си знао да то није тако, па си ме опет узео; ти си ме дакле преварио на твоје дукате! А ја, видиш, сад нећу твоје дукате, мени они не требају!

А кад би он рекао: добро, нека је и тако, ама где ти бӥ та памет за три године од дана нашег венчања? Од куд баш сад ти то одједанпут увиде?

Е, ту осети да му не би могла одговорити. Пре би одгризла свој језик, него што би рекла узрок рад којега то чини! Зар да каже њему да је Живан тај који јој је очи отворио? Боже сачувај! Никада!

Па шта да ради?

То је баш оно што није знала шта да ради! Ни како трпети и гледати њега, нити се шȃле отргнути. Ако се отргне онда је готово. Шта се из свега тога неће излећи! Прво, сазнаће цео свет па ће је почети попирати по устима као најгору; а друго, како шта ће бити са Живаном? Зар да он, ни крив ни дужан, плати главом? А платиће насигурно, јер је ово душманин који не прашта!...

Уплаши се чисто од мислӣ које навалише на њу. Сети се шта је било пре две године са Стојаном Кремићем у Горњој мали, кад га затече у своме вајату Иван Момировић код своје жене Саре. Уби га као муву, ни зенуо није. И ником ништа зато. Ивана ено жива и здрава, Сару отерао одмах па се оженио другом (довео девојку из Тулара) а онај трули под земљом. Са Сaром се подсмева и мало и велико. Отерали је и укућани па сад зашла и служи по селима, и већ је родила једно дете чијег оца не сме да каже.... Зар и њу да снађе иста судбина? Па зар би и Живан боље прошао?...

То само не сме бити. Не сме му ништа казати. Мора чак крити и да га не воли, па се увијати око њега.... Ох, како ли ће то бити тешко!

Читав лом наста у души њезиној. Зебња, управо страх од свега што може наступити, мржња која се лагано слагаше у срцу њеном на онога кога се већ почињаше бојати и жудња за нечим незнаним, али тако милим, да јој крв заструји кад помисли на Живана, све то учини да збуни сасвим њену неискусну памет. Оставила је посао у крило па се поднимила на руке и заронила у те бескрајне мисли. Није чула ни врата кад шкрипнуше ни хода Петрова. Тек кад јој он метну руку на раме, она се трже као да је ведро хладне воде на њу сасуо.

— Шта ти је? — упита он благим гласом.

— Н-ишта. Глава ме боли.... грдно ме боли...! рече збуњено па је наједанпут облише сузе.

— Што ми то ниси казала? — рече он болећиво. А од кад те боли?

— Од отојич. Радила сам нешто у градиници....

И ту се загрцну, па не доврши реченицу.

Он је узе за руку и као каквог болесника одведе постељи.

— Лези ту — рече брижно. Сад ћу ја донети хладне воде да се мало умијеш. Хладна ће те вода разгалити. Ниси требала данас радити, свечаник је, па си прегрешила. Лези!... Лези!..

Па изиђе у куину и она чу како клопара судовима по долапу.

Нешто се бунило у њој. Као да јој неки глас шапуће: није лепо што лажеш човека! Али ко би му смео казати истину? Ко би му смео исповедити се?

Он уђе у собу носећи леген и пун кутао воде.

— Ходи, умиј се мало! Можеш ли сама устати?

— Могу — рече она и диже се, сиђе с постеље и приђе му. Искоса баци поглед на њ, и, видећи оно брижно лице његово, дође јој некако жао.

„Па он ме воли“ — сену јој кроз главу, гледећи га.

Вода је хладила врело чело. Пошто се испљуска добро по лицу, она хтеде узети леген и кутао из његових руку, али он благо рече:

— Нека, ја ћу оставити. Хајде ти лези!

Она га послуша, а он изнесе леген и кутао у куину. Онда се врати, узе столицу и седе уз постељу. Метну руку на њено чело и поче тихо говорити:

— Не пазиш на себе! А ништа лакше него разболети се. Човеку се учини: шта је то што сам се ознојио, да легнем мало у хлад. А оно што је мало прилегао донесе му — санције! Човек је као стакло, зачас прсне! Ништа то није што је здрав: здравље је најлакше изгубити. Знам ја по себи!... Него, реци ми, јеси јела штогод?

— Јесам јутрос.

— Да ниси пила много воде?

— Нисам.

— Да ти се не гади?

— Не.

— Само глава?

— Глава.

— Заноси те? Онако као нека несвестица, или само боли?

— И једно и друго.

Он се замисли. И оно брижно лице дође некако нежно, а она гледаше и не беше јој онако као јуче одвратан. Нађе она нешто на томе лицу што, хтела не хтела, мораде поштовати. Више се није јежила од његове руке кад јој се на чело спусти; шта више још је и у своју руку узе.

„Збиља, воли ме!“ — помисли она опет.

— Велим ја — поче он опет — да сам ја крив! Да сам био код куће, ја ти не бих дао данас радити. Можда си прегрешила, а може лако бити да, си се ознојила, па те промаја ухватила! Ти си детињаста, не знаш то; али ја бих требао да сам ту да ти не дам! Вечерас ћу зовнути једну од колебе да се нађе ту.

— Не треба.

— Ех, не треба! шта ти знаш?

— Мени је већ боље.

— Хвала је Богу! И ја му се молим да ти боље буде! Али... слушај, дете моје! Послушај ти мене! Да теби нешто буде, ја бих се убио, јеси чула — убио бих се!

И она виде, лепо виде и осети колико је ту истине у то неколико речи. Она виде потпуну решеност у погледу његовом, па се чисто згрози од свога намишљаја. После тога што је видела она и не поуми да му ма што напомене.

XI

После три дана она се диже из постеље, у којој је лежала здрава, а осећала се збиља болна. Он је лебдео над њом као мајка над јединцем па јој је жеље из ока погађао. Да је не знам шта затражила, он би јој дао па ма где то било и ма шта стало.

Душа јој је боловала. Гледећи га над собом, она је осећала да је немогућно раскинути. нит да је могућно одгурнути и одбацити човека који се овако и оволико везао за њу. Не може човек одгурнути ни једно псето које му је верно и које га воли, а камо ли жива створа који му се свом душом одао. Бојала се најзад Бога и грехова: та душа јој целог света не би мира имала!

И, најзад, зашто би она раскинула с њим? Почела је сама себи о томе давати рачуна.

— Не волим га! — Добро; а зашто? шта ми је учинио? Је ли ме мучио сиротињом, глађу, жеђу? Није. Је ли ми ускратио какву жељу? Није. Је ли ме грдио и тукао? Није. Је ли ми грдио моје болеће: оца, матер; је ли их кад било и чим било увредио? Није. Је ли ма шта учинио, или је ли мене натерао да учиним што, што би било преко моје воље? Није. На против! Све ми је чинио, и чини и не само чини, него чак погађа моје жеље! Зашто га не волим?...

На та питања она не могаше себи дати одговора. Учини јој се, управо увиде како нема право, како је готово пресићена добром његовим, толико пресићена да већ не ваља, као кад се човек преједе меда па место сласти осети болове.

Не ваља му што је толико добар — рече у себи.

Е сад, треба ли да га отури од себе зато што је толико добар? И треба ли она да га мрзи зато?

То је прво о што је главом ударила кад је почела размишљати. И Бог и људи, па и она сама увиде, да није у праву.

Све што једна жена у браку може пожелити она је имала. Па опет, опет....

Она није знала шта, али је слутила да ту има нешто што јој не може дати ни његово богаство, ни његова доброта, ни његова памет. И то што је само слутила, то је раздвајало њу од њега. Ма како да је и хтела, и признавала, и била вољна да му за све буде благодарна, опет је по неком нагону, који је из бића њена говорио, осећала да је она њему више дала, и да онај, који ту милост чини, није он него она!

Само то што је слутила и осећала не беше кадра казати, није управо умела казати, и зато је приклањала главу, рекавши сама себи:

— Хоћу да га волим! Хоћу да му чиним по вољи!

И заиста, кад се диже из постеље, диже се преображена. Насташе опет они лепи дани и чича Петар у својој Марици нађе опет ону стару Марицу. Истина по неки пут затекао би је замишљену; али, чим би му у лице погледала, нестало би облачка са лица њена.

И још нешто, што је Петар опазио. Опазио је добро да Марица више није дете. То је видео из оног црног ока њеног, које га је гледало некако паметно, тако паметно, да је он морао своје погледе крити бојећи се да из њих не прочита намере његове.

Није му се то допало, јер је знао да памет Маричина не значи ништа друго него гроб његовом миру и спокојству; али је ипак, као утопљеник за сламку, хватао се за ово што има и живио од дана до дана.

Звала га је као и пре „чича“, али то не беше оно детињасто него неко друго „чича“, које је звонило као прекор. И обоје су то осећали и ако једно другом никад не рекоше.

Па и он поче удешавати своје понашање према њој. Није јој више прилазио као детету, које може по кашто и укорити, него као жени којој нешто дугује. Више је није водио за руку кроз живот довикујући: пази! пази!... Него је пустио као паметну жену да сама иде, а учинио је да верује да ће она умети очувати и свој и његов образ. Није јој, шта више, додијавао чак ни својим присуством, није завиривао у њезин рад — свега, свега се тога готово био одрекао, бар онако очигледно одрекао....

По некад би му она као пребацила зато:

— Чича!

— Шта је, Марице?

— Па ти се, болан, готово одрекао мене?

— Како?

— Па ето, израдила сам толике чарапе, а ти и не пријеђе да видиш!

Он је осетио малу жаоку.

— Сад си ти већ мајстор! Више те немам шта учити — одбијао би јој он.

— Да видиш ове!

Па би му изнела чарапе и позвала га прозору како би боље шару разгледао. Он би разгледао и рекао похвалу или примедбу. Али то је било тако узгред, да око тога нису много речи просипали.

Или би понекад изишли у градиницу препуну цвећа.

— Видиш ли моје цвеће?

— Видим. Лепо.

— Ја мислим да ни учитељева башта није лепша!

— Није.

— Које ти цвеће најволиш?

— Босиљак.

— А ружу?

— Волим и ружу, али босиљак је моје, старачко цвеће.

— Немој се сам старити! Ја ћу тебе цвећем да накитим!

Он би се насмејао некако тужно да би она одустала одмах од те намере.

— Ја сам то рад тебе желео. Ја хоћу да се ти китиш!

„А коме?“ — помисли она не рекавши и обоје ућуте.

Није јој кратио више ни друштво, јер је видео да она мора с киме дружити се. Како се обично дружила са женама и играла с децом, то јој је оставио потпуно на вољу.

Једнога дана, пред вече, затече је он где се ваља по трави са мушкарчићем Симкиним. Он им приђе и назва Бога. Она рече дечку:

— Иди, љуби чичи руку!

Дечко приђе и пољуби.

— Жив био! А чиј си ти?

Дете му гледаше право у очи.

— Батин — рече.

— И чији још?

— Најин.

— А још? — упита Марица.

— Твој.

— А волиш ли ти мене?

— Волим.

— Колико?

— Чак — чак — чак до неба! — рече дете и рашири ручице.

Она га докопа и притиште љубити, а он окрену главу и само уздахну.

(Наставиће се)

ПЕРО ЈОВ. СУНДЕЧИЋ

Више него икоја друга, српска је књижевност од вајкада била те худе среће, да оплакује губитак за губитком из редова њених најмлађих раденика. Најчешћи је случај, да су те младе и још неразвијене снаге, не могући, због краткоће века, да изађу на јавност са делима од трајније вредности, остајале за увек заборављене. Али се, исто тако, дешавало, да су ти млади даровити људи, којима је судба досудила да у зачетку свога књижевног развијања оду у хладан гроб, оставили за собом и по неко дело од трајније вредности, па су, ипак, услед преране своје смрти били осуђени да дуго и дуго остану у забораву. Српска ранија књижевна критика, и иначе слабо равносна, није сматрала за потребно посветити који редак тим младим писцима, тим књижевницима, умрлим, тако рећи, још у зачетку. Колико је само времена требало да прође — ваљда скоро пола века — од смрти пок. Павла Поповића Шапчанина, па да се Српска Књига, захваљујући усталаштву Српске Књижевне Задруге, достојно одужи спомену његову и његових другова: Дамјана Павловића, Косте Руварца, Ђорђа Звекића и Милисава Милисављевића. Захваљујући том, ма и позном, сећању, оживљена је успомена на многи леп таленат који је, вољом судбе, заустављен већ у првом полету. Циљ је и ових редака да отргну из заборава једнога од тих рано преминулих наших књижевника, и то: једнога који је мало, врло мало живео — непуну 21 годину — а при том доста и доброга урадио.

* * *

Перо Сундечић се родио 25. маја 1863. год. у Задру, од оца проте Јована Сундечића, познатог српског песника, који је, у дубокој старости, умро претпрошле године. Перово рођење, по речима његова оца, коме имамо да захвалимо за многи и многи занимљив податак, било је за његове родитеље двоструко радостан догађај

најпре због тога, што у њему гледаху Божју накнаду за раније претрпљени губитак — смрт другог Пера, старијег сина — а, за тим, што новорођени Перо беше красно и љупко дете, а, при том, чудна случајност, сушта слика свог покојног старијег братића. Дете се развијало у родитељској кући, и до своје четрнаесте године било је одвећ живахно и несташно, показујући у свему знаке необичне даровитости и оштроумља. Кад стиже време, родитељи га дадоше у основну школу на Цетињу, а по свршетку основне школе, у Котор, у гимназију. Ну, у душевном животу Перовом у брзо је наступио значајан обрт. До четрнаесте године живо и несташно дете, као што рекосмо, од четрнаесте године, мало необично за то доба, он постаје сушта озбиљност. Оставља своје весело и безбрижно друштво, затвара се у собу и чита. То му постаје најглавнији, и, поред школе, скоро једини посао. Од грчких класика Омир, а од римских Овидије беху му најмилији међу старим класицима. Од талијанских песника најрадије је читао Леопардија и Ђустија, а од прозних писаца беху му највише у вољи: Манцони, Силвије Пелико и Мантегаца. Над-а-свима, пак, најрадије читаше Данта. На матерњем језику читао је све што му је само дошло до руке, али му најомиљенија лектира бејаху најпре Народне Пјесме, Вуком издане, а, за тим, А. Качић Миошић, Стерија, Бранко, Прерадовић, Змај и Ђура Јакшић. Доба његове најобилатије лектире бејаше, уједно, и доба његовог првог огледања на књижевном пољу, доба првих песничких покушаја. Већ у четрнаестој години он даје прву своју, са техничке стране доста складну песму „Шта највећма љубим!“

Ђачка гимназијска дружина „Бранко Радичевић“ која је била под заштитом познатог нашег књижевника Милана Ђ. Милићевића, само је припомогла да млади Перо Сундечић и даље настави правцем којим је био пошао. Та је дружина била тајна, састављена свега из седам чланова, а имала је свој нарочити литерарни часопис, који се, као и дружина, звао *Бранко Радичевић*. Уредник тога часописа био је Љуба Јовановић, данашњи наш познати историк и академик. Занимљиво је поменути да овај оригиналан часопис није био ни штампан ни аутографисан, већ су његови поједини сарадници у њему *својеручно* исписивали своје саставе. Грдне је муке имала ова мала дружиница да се измакне контроли нетрпељивих аустријских власти. А колико су јако њени чланови били лојални, види се најбоље по томе што је од њих седморице *један једити*, г. Влада Будисављевић, остао до краја аустријски поданик и данас је аустријски вице-консул у Нишу! Од осталих: Божа Перазић је данас начелник Санитета на Цетињу, Филип Ковачевић управник Црногорске Државне

Штампарије, Васа Франићевић учитељ у слободној Краљевини Србији, и, најзад, Данило Живаљевић и Љуба Јовановић, који већ на први пуцањ за време кривошијског устанка свој ђачки живот заменише устаничким, данас у Краљевини Србији заузимају угледна места: први, као књижевник и уредник „Кола“ а други као академик и један од наших најспособнијих професора. Једини Перо Сундечић премину још у раној младости. Пошто је положио испит зрелости у Котору, он се 1881. г. крете на Север, у далеку Москву, те да тамо продужи започете науке. Након само четири месеца постигао је невероватан успех: прочитао је на руском језику све одличније руске песнике и приповедаче. Пошто је на медицинском факултету одлично положио све испите из прве године, он се 1882. враћа из Москве натраг к својима, у Боку. Али је тежак удар припремио својим старим родитељима, у грудима је носио клицу неизлечиве болести, задобивене у Русији. Застрашени родитељи употребише све само да своме љубимцу нађу лека. На жалост, лечницима у Котору, Цетињу и Неапољу, и покрај свега залагања, не пође за руком да овај млади живот одрже. Он се све више и више губио, док напокон, сасвим не ишчезну 20. јануара 1884. Родитељи покојникови бише као утучени. „Одисаји родитељскога срца“, тужне песме Јована Сундечића, испеване за време боловања његовог Пера, то вам је једна очајна збирка јаука и уздаха.

* * *

Прва је песма пок. Пера Сундечића патриотска, а одмах за њом ређају се пригодне, рефлексивне, и друге са различитим мотивима. Оне сачињавају први део Сундечићеве збирке, а у другом су делу само љубавне његове песме. Остављајући на страну пригодне песме, посвећене појединим покојниковим школским друговима и успомени неколиких српских заслужних људи, пошто су све оне, чак и кад су најбоље, безбојне и од сумњиве трајашности, поменућемо, да се на извесном дѣлу осталих осећа утецај оних наших песника, који су пок. Сундечићу, у првим годинама његова певања, били најмилија лектира. Већ на песмици *Амо, браћо!*, петој или шестој у овој збирци, осећате Бранка.

Амо, браћо, ви, с Дунава,
Са Балкана, Црног Мора!
Амо, амо, сви у коло!
Нек и нами сине зора....

На другим, опет, опажа се утецај певања онога песника који му је души био најмилији и срцу најближи — самог његовог нежног

оца. Но песник се у брзо отресa ових првих утецаја, и прилази једном новом узору, Бајрону, на кога је, својом живошћу, бујношћу и необузданошћу темперамента, највише и наличио. Само што он у том погледу није био прост имитатор, каквих ћемо, на жалост, данас наћи међу представницима наше млађе песничке генерације, већ се, као достојан ученик свога великог учитеља, ограничио на просто усвајање Бајроновог начина писања, засведочавајући у свему осталом своју снажну и симпатичну песничку индивидуалност. Како није знао енглеског језика, то је Бајрона читао у преводима. Његово симпатисање Бајроновој поезији, као и упућивање његове песничке продукције стопама овог великог енглеског и европског песника, као да није остало неопажено ни неким његовим друговима. Они га често називаху *Српским Бајроном.* Назив прилично ласкав и, мало, у интимности, претеран, али, ипак, не без сваког смисла. Ко зна, шта бисмо још добили из пера овог несуђеног српског Бајрона, да га удес није тако зарана притиснуо тешком гробном плочом! Његове песме: *На гробу Ђуре Јакшића* и *Посљедни дани Бајронови* заслужују одиста озбиљну пажњу. Из прве од њих видимо, како је наш песник јако симпатисао пок. Јакшићу. То је, у осталом, разумљиво. И Јакшић је, као и Перо Сундечић, био, као што се већ зна, исте плаховите, немирне, несталне и нетрпељиве природе као и Бајрон. Овако у тој првој песми резонује наш песник:

Ах, несрећан заиста је сваки
Кој' се нада одвише у људе;
Е је људско преводљиво срце:
Радује ти с' — а завист га мори;
С тобом плаче — а жалости нема;
Жели оно чег' не може добит',
Кад добије, опет друго жели...

У другој, пак, ставља у Бајронова уста ове стихове:

Без сузице остављам те, св'јете,
Мучитељу човјечијег срдца!
Загонетко мрачна, страховита,
Која душу у вечитој стрепњи
Међу сумњом држиш и истином!
Ништа нема на теби до смрти
Постојана. — — — — — — —

Штета је само, што је ова овећа песма остала недовршена. Песма *Поздрав завичају* леп је одјек једне, скоро истоимене, песме Бајронове. Ево из ње неколико строфа:

Извучено сидро лежи,
Од југа се вјетар диже;
Већ недарца једро шири,
Већ и лађа вале стриже:
  Збогом, збогом, завичају мој!
  Поздравља те вјеран синак твој!

Поздравља те, а к туђини
Своје младе стопе спрема:
Туђа мајка хладно љуби,
Туђи братац вјере нема!
  Збогом, збогом, завичају мој!
  Поздравља те вјеран синак твој!

Ал' већ небо море грли;
Већ се магла освуд осу;
Гледни тамо! Ах, планине
Домовине моје то су!
  Збогом, збогом, завичају мој!
  Оде, оде вјеран синак твој!

Осем песама испеваних у напред поменутом правцу, има их доста у Пера Сундечића, које су, без претензије на какав нарочити књижевни правац, ипак успеле и симпатичне. Као најлепшу од њих помињемо нежну песмицу *Тицо мала!* пуну истинске поетске топлине:

Тицо мала, ох, кажи ми, кажи,
Кад кишица премаљетна
На прозоре тихо куцка,
А ти на двор гледаш сјетна,
Би ли к оној зеленој гранчици
Полетјела тада јако,
И сквасила од милине
На кишици перје лако?

Тицо мала, ох, кажи ми, кажи,
Кам' ти оде тужна друга
Када, с грана, тајне рјечи
Шапутасте посред луга?
Кад, крилима љупко загрљене,
Ви летјесте по ваздуху:
Час под небо, час на стабло,
Час по води, час по суху?

Тицо мала, ох, кажи ми, кажи!
И т. д. и т. д.

У другом делу ове збирке песама, која носи наслов *Љубавне пјесме*, песник се угледао на талијанске песнике, а нарочито на Данта. Жива, и одвећ претерана искреност песникова, несрећног у једној идеалној и безмерној љубави, чини да ове песме не остављају утисак уметничких састава у правом смислу речи. Из њих јако бије стварност живота. Уздисаји, вапаји, љубавна јадања сипљу немилице из сваког трећег стиха. „Ах“, „ох“, „вâј!“... најчешћи усклици у овој збирци, заглушују читаоца, али га, уједно, испуњују и осећајем жалости према једном младом човеку, који је толико пропатио у животу због мермерне хладноће женске која га није разумела.

Доста сам, доста патио,
Ах, доста суза пролио;
Многог сам, многог отрова
Из чаше људске попио...
в. п. *Уздисаји*.

Оваких интимних личних исповести има на више места у овој збирци песама. Иначе је овај еротички циклус од осредње вредности. У њему ће читалац наћи пуно песмица посвећених *славујима, миловању испод липâ, љубавним сновима* и *успоменама, цвећу, слатким сузама младости, уздисајима, вечној религији љубави*.

Па, и поред све осредњости те мешавине, и поред све свакодневне обичности ове љубавне ниске песама, читалац ће Песме Пере Сундечића с уздахом поставити и, као и писац ових редака, искрено зажалити за губитком једног млађаног песника, коме једино смрт не даде да буде *велики*. в. ј. и.

ДВЕ ЖЕНЕ

— В. ОТОМАР
С ЧЕШКОГ ПРЕВЕО
Срет. А. Поповић

X (Наставак)

Те године беше зима одвећа дуга. Још и у марту падаше снег и истом око Јосиф-дана нестаде га са улица. Настаде време влажно, глибаво по неколико дана; али се у ваздуху већ осећаше пролеће и Владислав, чим би могао, излазио би до шеталишта да се прође. И Миодрага би чешће слао у проходњу. Да очврсне, говорио би.

У осталом, почео га је он чвршћати још за време зиме. Кад је год било суво и тихо, морала је увек Марта, служавка, ићи с Миодрагом на свеж ваздух. И тада би, завијен у перине, својим плавим очицама провиривао из обојеног плашта, у коме га је износила Марта. По кашто би заспо у путу, и тада би га вратила кући спаваћива, с црвеним образчићима од мраза.

Осим тога, купаше га Владислав у студеној води, ма да су Цили и мајка јој кршили прсте. А када би дете врискало, говорио би Владислав: „Пустите га, нека вришти, то му снажи груди“.

За тих неколико месеци, откако је дошао на свет, Миодраг се добро развио. У том дође и пролеће.
На некојим шеталишним путањама још се нахођаху снежни трагови а овде-онде, по хладним јамицама у џбуњу, и парчад леда. С грана се спушташе вода, као да је магла падала на земљу, али је небо било плаво и кроз пару сунце је бледо просијавало.

„Ово је време нездраво“, говорила би Цили, не смемо дете никуда пуштати“.

„Не дирај га! Нека иде с Мартом“, рече јој Владислав.

Цили се даде наговорити, али је брзо на то зажалила.

Од прилике, другог или трећег дана после подне, када Марта донесе дете, спусти га Цили у постељу и чекаше да заспи.

Али Миодраг не заспа; и када би склопио очи за један тренутак, на мах би се пробудио, као да га је неко гурнуо и дрхтао би целим телом.

„Тај као да не мисли спавати“, рече Марта, и очи му само играју; угурсуз!“

„А не, те ми се очи не свиде“, примети Цили и положи Миодрагу руку на чело. Очи му се грозничаво сијаху, а чело му горијаше.

„Чујеш", рече Цили мужу, када у вече дође кући, „мени се чини, да детету није добро; бојим се, да не оболи".

„Шта ти је, Бога ти?" рече Владислав и приђе к постељи.

Докле би се дете други пут, чим би га угледало, зарадовало, сада се не развесели; он му голицаше подваљак, узе га за ручице, Миодраг ништа.

Хтеде га подићи и положити себи на груди, — али дете бризну у плач.

Не могаше га утишати; плакаше за дуго.

Упалише лампу; ну вече, које је други пут преиспуњено „тим мајушним комедијашем", сада беше са свим особито.

Док је дете плакало и утишаваху га, не беше тако зло. Када насуше у њ разних напоја, најзад се занесе и стиша. Умор га свлада и оно заспа. — Ну, тај сан не беше дубок, ни здрав. Једнако би се вртео тај мали спавач, стењао би, јечао.

„Шта велиш, Цили, да идем по лекара?" упитаће Владислав.

„Могли бисмо и послати за њ"? Али, не, иди сам! Ето, то је све твоја кривица. Гризе те савест".

„Молим те, а по чему је моја кривица?" рече Владислав, ма ипак не беше сигуран, да жена нема права.

„Сада је већ све једно", преузе Цили. „Само, молим те, иди".

Трајало је то доста дуго, док он стиже с лекаром.

Овај разгледа дете, гушу, језик, испита било, упита, да ли је дете излазило напоље, желни ли?

„Нека га у топлоти", препоручи им најзад. „За сада није ништа. Мало грознице. Ако му буде горе, пошљите по мене".

Ето ти твога чвршћања", рече Цили по лекареву одласку, „и шта то све сада вреди?"

Владислав ни речи не прозбори и стрпљиво чекаше, шта ће бити даље.

„Та оно му неће ништа удити, а?" нашали се с Миодрагом.

Али Миодраг беше сав у ватри и беше му све горе. — —

Сутра дан, рано, послаше по лекара. Овај опет испита болесника и преписа му некакав лек. „Даваћете му од тога на час по кашичицу", рече и оде. После подне дође опет и најзад се изјасни.

„То се не може одмах казати, шта ће наступити", објашњаваше без воље. Ну, ви се и сувише плашите. Не бојте се".

А у вече по телу детињу поискакаше пеге.

С почетка Цили не вероваше својим очима. Али затим, затим!

„Милостива госпођо, то је шарлах", рече Марта.

Лекар потврди то мишљење. Може то бити и мраса, или каква

лака афекција. Несмемо увек мислити на оно најгоре. Можемо много што шта и предупредити“.

Али у овој прилици то већ не беше могуће, јер је дете, у истини имало шарлах.

Поред свега старања да се болесник исцели, њему биваше све горе. Био је жив у огњу, а његов врисак раздираше свима срце.

Одржаваху га непрестано у топлоти и не спаваху у исто доба баш као и он. По целе ноћи горела је светлост и неговаху га како су могли.

Често би Владислав, заморен преко сваке мере, заспао ноћу на један тренутак дубоким сном, из кога би се пробудио узнемирен; вазда би седео Цили крај детиње постеље и особит осећај, помешан с поштовањем испунио би му срце.

Морао се дивити тој материнској љубави. И поштовањем испуњаваше га она, коју је пређе тако мало ценио. Радо би јој изљубио руке, али се бојао, јер јој је — ма да је ћутала — неко тихо пребацивање читао из очију.

Та зашто се мешао у гајење детиње? Та то и не беше његов посао.

Тако је зборио самоме себи, укоравајући се.

Ну, шта све то сада вреди; тамо се није ништа изменило. Болест са свим овлада Миодрагом. По свој снази доби пеге, а највише по глави, где не беше више ни једне власи.

„Господине, докторе“, мољаше Цили, „шта је с тим дететом?“

„То је дете слабо“, примети суво. „То је малокрвност и шкрофулоза — то знате, шарлах има вазда последица“.

„У осталом“, додаде једном, не видећи никаква успеха, „такво ми дете и неби било у вољи“.

Она затим саопшти то Владиславу. Овај хтеде трчати за лекаром и убити га. Али се сруши на диван и покри очи.

Цили бризну у плач. Плакала је тихо и дуго.

„Молим те, престани једном“, гласну се најзад Владислав.

Она тада пуче у отворено нарицање.

„Такво дете! Како то беше прекрасно дете!“

Холаше живо по соби, па се устави крај Миодрага.

„Лекар има право. Дете беше, слабо малокрвно. Шта могаше издржати? А ти си га чвршћао, тога мајушног црва!

Владислав плану.

„О, ја знам“, суну он, и иначе узрујаних живаца за све време детиње болести, „знам, шта ти мислиш, или шта те ко наговара. Ја сам за то крив. ја?“

Настаде пауза.

„Ви сте људи сви једнаки.... Ко зна како живите, пре но што се ожените..."

Владислав занеми. „А ко те томе научи? Ко ти то ули у главу?"

Она ништа не одговори, само плакаше.

О, то је јамачно учинила она добра госпођа ташта. У осталом... то запамти: ви бисте радо бациле сву кривицу на нас. Живимо рђаво. А како живите ви? Сами стражари око вас. Чувају ваше врлине и зато живите добро. И то да ти кажем: ја сам живео са свим добро и због тога сам веома поносит. Живео сам тако *нарочито*, чуј, да ми не би могла нека... рећи то, што си ми ти рекла. О, та ја то добро знам, да се сва недаћа и одговорност сваљује на мужа добра. Али када бих био и сам самцит, који би вам изашао у сусрет ведра чела, ја бих то учинио само за то, да бих смрвио то глупо лукавство женско, које вуче користи из свога положаја отуда, што се тражи целога века, и тиме се поноси, ма да само по себи не вреди ни луле дувана".

Понесен својом срџбом, он је изговарао речи и не знајући шта говори. Али смисао тога говора беше му исправан и по ћуди. И постиже то, да се не пода жени, а баш то је и хтео.

За тим узе шешир и изађе из куће. — —

„Не воли ме више!" Звонило је то у Цили, а одмах за тим паде јој на ум онако узбуђеној, како се према њој опходио пре толико година. Како се брзо после свадбе променио. Једном јој пребациваше по други пут опет оно. Није знала ни рачунати, ни писати. Једном прегледаше писма, која му је слала. Он јој показа погрешке које је учинила на свакој страни, подвучене црвеним мастилом. „Она мисли с уским *и*, не с *ипсилон*", посмеваше јој се ружно. Сав се тресао од смеха. „Она *мисли*", понављаше злурадо и бијаше се рукама и туцијаше ногама.

Ах јесте, давно је, давно то могла знати. И то јој нико не каза! А што ли то не ни рођена јој мајка?

Озлојеђена тим грозним за њу мислима, прелазила је с једног краја собе на други.

И онда, шта јој остало? „Само си ми ти остао, ти бедни црвићу", протужи наричући и трже се на своје дете.

А је ли то њезино дете? То ту кукавно, што труне? Зар је таква радост живота? За то ли се спремала двадесет година?

И очајање њезино не имађаше границе. — —

Ну, како се каже: кад је невоља највећа, бива помоћ најближа.

Некакав добар човек посаветова је, да мане лекаре и да оде с дететом к баби која лечи у суседној паланчици.

Владислав се опираше, ну, најзад — горе не може бити!

Сутра дан рано, још по тами, одоше у колима.

Када бише испред чатрље у којој је баба наставала, кочијаш устави коње а Владислав закуца на врата. Не би за дуго, а кроз мали отвор засветлише се изнутра два оштра ока и зачу се глас:

„Шта желите ?“

„Дошли смо к вама с дететом“, рече Цили.

„Немам времена“, прогунђа баба и замуче.

„Терај у гостионицу, нареди Владислав кочијашу, „а ја ћу овде причекати!“ — — Мало за тим отвори баба.

То беше висока, мршава, стара жена, неодређена века. Очи јој беху мрке и проницаве.

„Шта ћете?“ упита Владислава нешто уљудније, видећи пред собом „господина“ из града.

„Госпођо“, рече Владислав а глас му уздрхта.

„Донели смо болно дете. Рекоше нам људи, да га ви можете извидати“.

Баби прелете преко лица израз спокојства.

„Морам га најпре видети“, рече одлучно.

„Онда ћу ја ићи за њ. Послаћу с њом и жену.

Он јој пружи новаца. „Нека, доцније! рече тихо и изгуби се.

Када се Цили приближи лекаркиној чатрљи, срце јој силно куцаше.

„Да ли ће му помоћи, да ли ће га спасти? Боже!“ помисли, прелазећи праг. Уђе у собу.

„Дајте дете овамо!“ рече стара нестрпљиво.

Цили јој дода Миодрага.

Априлско јутро засија кроз прозор у мрачну одају, где, у куту испод икона и слике Распећа, гораше вечна светлост.

Старица узе дете у наручје и дуго га, дуго посматраше.

А затим, на један пут, поче се нешто кретати на њезину лицу и тихе речи, као нарицање, излажаху јој из уста.

„Тако, дакле, то си ти, кукавно дете? Понесоше те на толику даљину, јадниче! А ви сте мајка?“ окрете се и Цили, „та оно је пуно нечистоте и за живота труне!

„Госпођо“, завапи несрећна Цили, „чинила сам, што сам могла. Госпођо нисам знала за вас.“

„И ја ваља да му помогнем?“ гунђаше стара. Мислите, да ћу му помоћи?“ И оштар поглед њезин паде на Цили.

„Госпођо, ви ћете му помоћи, то ја знам“, јецаше ова тихо.

Старици се опет за трен ока расветли лице.

„Даћу вам, дакле, масти, чујете?“ рече она. Њоме ћете мазати пеге, и то после купања. У топлу воду спустићете ево ово (оде у суседну одају и поврати се одмах) а за пиће даваћете му овај теј. Купајте га два пута дневно, теј ћете му давати бар три пута. Све то мора из њега изаћи напоље. Када најгоре буде изгледало, онда ми дете опет донесите“.

И за бабом се затворише врата..

С неописаном радошћу којој не даваше израза, изађе Цили с Миодрагом напоље.

Седоше у кола, завише дете и кочијаш пуче бичем. — —

После неког времена дође с Миодрагом опет к баби, када је изгледао врло рђаво.

Миодраг је био нагрђен, да горе није могао изгледати.

„Е, тако је добро“, рече баба. Даде нову маст, нове траве и немарно узе од Цили пружени јој завијутак.

После неког времена дете се све исперута и само му се још у очима огледаше болест.

Лекар, кога су стално имали, чудио се да се болест умањује па му и сим сипаше нешто у очи, да му очува вид.

Најзад и то пође за руком и последице шарлаха бише сведене на то, што је дете било јако ислабело.

„Знате шта“, рече једнога дана лекар Владиславу, „пошљите госпођу с дететом некуда на чист ваздух. То им је зарад опоравлења, обома потребно“.

Владислав на то пристаде, и, тако се деси, да је неко време „обудовио“.

То беше крајем маја. (Наставиће се)

ЛАВ ТОЛСТОЈ

— Поводом педесетогодишњице књижевног му рада —

(Свршетак)

Школа у Јасној Пољани потраја три године. Она престаде не стога, што би њен оснивач био охладнео према њој, но с тога што су деца оног села била научила све, што су сматрала да им је потребно, и стога, што је број нових ученика био сувише мали, да би зарад њих било вредно издржавати школу. У исто доба престаде и часопис *Јасна Пољана*.

Педагошка се делатност Лава Толстоја не ограничаваше само на његово сопствено село. Његовом се сарадњом подиже и отвори још четрнаест сеоских школа. Но тај га рад, а исто тако и делање у звању „примирителног судије“ и рад око журнала *Јасна Пољана* веома уморише.

„Ја сам се, — пише Лав Николајевић, — тако намучио судијском службом, школама и журналом, тако ми је дотужала борба у судници, тако ми се нејасан чинио мој рад у школи, да сам се разболео више духовно, но физички; бацио сам све и пошао сам у степу к Башкирцима, да се надишем свежег ваздуха, да пијем кумис и да живим животињским животом“.

За време своје педагошке делатности и док је био сеоски судија, Лав се Николајевић врло зближио са сеоским становништвом. Невоље и потребе народне, за које је дознао из непосредног посматрања, побудише га да критички расмотри сопствене културне погледе са тачке гледишта народних интереса. И велики писац земље руске долази, још пре четрдесет година, до закључка, да је маси сасвим непотребно његово писање, да је књижевност, исто као и аренда, само вешта експлоатација, повољна за оне, који то раде, а сасвим непробитачна за народ; да је „прогрес“ штампања књига — монопол извесног реда друштвеног, пробитачан само за људе тога реда, који под речју „прогрес“ разумевају само своју личну корист, која услед тога вечно стоји у опреци са коришћу народном. И мучна борба са самим собом и тежња да нађе излаз из својих сумњâ и душевне клонулости беху почетак оном душевном преврату, који се т... после двадесет година до краја изведе код Толстоја.

Него тада тих сумња нестаде за неко време код Лава Нико-лајевића. На то његово рђаво расположење пријатно и ублажују...

утицаше женидба и породичне и домаћинске бриге, које се тада појавише.

Вративши се из Самарске губерније у Москву, Толстој се осећаше опорављен, и страх, да ће умрети од сухе болести, ишчезе мало по мало. 23-ег септембра 1863-ће он се ожени Софијом Андрејевном Берс, другом кћерју једног московског лекара. Лаву Николајевићу беше тада 34 године, а његовој жени 18. Породица се Л. Н. множаше из године у годину. Лав Николајевић беше красан, љубећи и пун животне радости породичан човек и одличан домаћин. У зимњим се месецима предавао књижевности. Више би пута проводио за писаћим столом по цео дан и дубоко у ноћ. Никад није ишчекивао часове надахнућа; говорио је, да само треба сести за писаћи сто, а инспирација ће доћи и сама. За веће је своје радове свагда брижљиво прибирао материјал, и за време његова рада у кући се веома пазило, да се очува безусловна тишина. Тада је Толстој стално бивао добре воље, много се смејао, играо се и шетао с децом, ишао у лов, гимнастиковао, летио на крчуљама, тоциљао се на углачаним костима.

Још првих година свог брачног живота Толстој беше паумио да пише роман „Декабристи". Три главе тог романа, које су створене у то доба, појавиле се доцније на свет само у „Зборнику друштва за потпору сиротних књижевника и научењака", а затим су ушле у 5-то издање његових дела.

„Декабристâ" се Толстој дваред лаћао, али се најзад разочарао у тој епохи. Он је тврдио, да је „децембарска побуна резултат утицаја француске аристократије", од које је већи део емигрирао у Русију после француске револуције. А „ако је све то било накалемљено и није поникло на чисто руској основи, Лав Николајевић није му могао симпатисати", као што о том сведочи шурак његов Берс у својим „Успоменама".

Роман „Војна и Мир" почео је излазити у „Руском Вјеснику" за 1865 г., а довршио се тек 1869-те г. Аутор је тај роман седам пута прерађивао, и супруга Л. Николајевића, која једина уме да чита Толстојев рукопис,* морала је исто толико пута преписивати његов рукопис.

По ширини замисли, по тачној репродукцији живота у најразноврснијим његовим појавама и по објективном држању према најразнороднијом мотивима људских поступака, ни у којој литератури

* Доцније се у томе извештила и кћи Толстојева Татјана, која се пре 2—3 године удала и оставила родитељску кућу. — *Прев.*

на свету нема поетичког дела, које би се с таким правом могло назвати савременим епосом, као Толстојева „Војна и Мир“.

Кад је довршио „Војну и Мир“, Л. Н. намераваше да пише роман из епохе Петра Великог, но после напусти ту мисао, а доцније, 1873-ће године, престаде изучавати ту епоху. По његовом мишљењу, на личности и делатности реформатора Русије нема ничега великога, и све су његове реформе биле добре и корисне по њега самог, али не за народ и не за државу.

У то се доба Л. Н. опет стаде бавити питањем о народном образовању. У почетку осамдесетих година састави он „Буквар“ и „Читанку“ за децу и народ. Тада је, ради поткрепљења здравља, опет одлазио у Самарску губернију. Тамо је 1873-ће беснела страшна глад. Толстој наштампа у „Московским Вједомостима“ резултате својих посматрања, и добровољни прилози за гладајући народ, благодарећи заузимању јединог Толстоја, спасоше тисуће људи од смрти. Чак и саме тамошње месне власти предузеше нужне мере противу те невоље тек под утицајем Толстојевих описа.

Те исте године отпоче Л. Н. свој други капиталан рад — роман „Ану Карењину“, који је довршен тек 1876 г. Тај је роман, као што причају, отпочет сасвим случајно. Једна рођака Л. Н., која је била у гостима у Јасној Пољани, стаде прелиставати и овде-онде читати V-у књигу Пушкинових дела. Књига се та некако сасвим случајно нађе у Толстојевим рукама. Он је механички отвори и, претрчавши очима први редак („Са разних страна долажаху гости на пољско добро....“), и нехотице настави читање. У тај мах уђе неко у собу.

— Ето шта је лепо, — рече Л. Н., — ето како треба писати. Други би почео описивати госте, собе, а он уводи у радњу одједаред...

И Лав Николајевић, прочитавши на глас цео одломак, пође у свој кабинет и одмах поче: „Све се испретурало у кући Облонског...“ Мото, којим се почиње Ана Карењина, додан је доцније. Сама фабула романа била је, наравно, смишљена много раније. Као основа јој је, као што веле, послужио један истинит случај. Писац је сам видео унакажен труп једне жене, која се била бацила пред жељезнички воз.

Роман је тај као нека аутобиографска карактеристика душевног расположења његова писца. Ауторова је личност послужила као основа за уметничку фигуру Љовина са његовим тражењем смисла и истине у животу. Испочетка се Љовин, као и Безухов (из „Војне и Мира“) предаје чисто личном животу, беспосленом, извештаченом — животу, који му је на терету. Затим, после женидбе,

наступа за њ период рада, радости породична живота. Окусивши од тих радости, он ипак убрзо долази до убеђења, да су и оне кратка рока, случајне и пропадљиве, као и све у сфери личног живота. Њега се допма очајање, трза га и мучи све дотле, док најзад не сазна, да је света истина: да треба живети „за душу“, да треба „помишљати на Бога“.

Све је то искусио и сам Толстој. У својим писмима А. А. Фету (1876 г.) жали се он на одсуство „душевног спокојства, које ми је сада особито потребно за рад“. Те су тужбе и жалбе из године у годину све јаче. Због чега је узбуђен, види се међу осталим из његова писма од 14 априла 1877 г. Тада писаше Фету: „Ви ми први пут говорите о божанству — о Богу. А ја већ давно, без престанка, мислим о том главном задатку. И немојте ми нипошто говорити, да се не може мислити, — не само да се може, него се и мора мислити. Најбољи т. ј. прави људи од увек су мислили о томе. И ако ми не можемо да мислимо о томе онако, као они, онда нам је дужност да нађемо, како ћемо то радити“. У писмима се из 1879 год. још јаче осећа приближавање некакве кризе. Л. Н. пише 1879-те год.: „Ја нити сам болестан, нити сам здрав — немам оне умне и душевне присебности и бодрости, која ми је потребна“. А 13-ог јула исте године пише: „Непрестано се мотам, мучим, трудим. поправљам се, учим се и мислим, да ли ће ми поћи за руком, да попуним празнине, па да умрем; разуме се, да при том морам из темеља да мењам „сву досадашњу садржину своје душе“.

Занимљиво ће бити саопштити овде ово писмо од 28-ог јуна 1879 године:

„Ја не одричем ни реалан живот, ни рад, који је неопходно потребан да се одржи и омогући тај живот; али се мени чини да је већи део мог и вашег живота преиспуњен задовољавањима неприродних, традицијом вештачки накалемљених, од нас самих измишљених, у навику претворених потреба. — узалудан посао*. Ја бих веома хтео,да будем тврдо убеђен у то, да ја људима дајем више, но што од њих добијам, али како ја знам, да сам ја врло наклоњен томе, да високо ценим свој рад и ниско ценим туђи, то ми се чини, да се ја својим ближњима нећу како треба одужити на тај начин, што ћу повећати свој рад и што ћу изабрати најтежи (ја увек себе уверавам, како је онај посао, који ја највећма волим, најпотребнији и најтежи); ја бих хтео што мање да узимам од других и што мање да се трудим око задовољавања својих потреба, — и мислим, тако сам сигурнији, да се нећу преварити“.

* Овако исто у оригиналу. — Прев.

Напослетку је и Толстој, као и Љовин, нашао одговор на своја мучна питања о тајнама бића, и тај сфинкс, који је тако дуго седео на његовом друму и који га је својим загонетним питањима померао с пута, изгуби над њим своју моћ. Извор његовог душевног умирења, који му је показао шта је прави смисао живота, било је хришћанско учење. Уверивши се, да је са хришћанским учењем чврсто свезано „једино значење смисла живота“, Л. Н. стаде изучавати и проверавати хришћанство, како се примењује на живот, са извором тог учења. Као резултат тога појави се спис у четири дела. У првом се излаже сав ток спољашњег живота и мисли нашег великог писца, који су га довели да убеђења, да се истина налази — у хришћанском учењу; у другом је критика тумачења цркве, васељенских сабора и апостола; трећи је део посвећен Христовој проповеди, а у четвртом су расмотрене последице, које треба да има та проповед. То је дубоко истраживање убедило Л. Н.. да је „хришћанство... најстрожије и најпотпуније метафизичко и етичко учење, изнад којега се до данас није подизао разум људски и у чијем се кругу, и не знајући то, креће сва виша људска делатност: политичка научна, поетичка и философска“. Доцнија књижевна делатност највећега међу „уметницима речи“ вршила се потпуно у духу тога учења. Он стаде раздавати своје имање, стаде живети радничким животом, озбиљно радити са сељацима, и сав је свој геније посветио служби свем руском народу у најопширнијем смислу речи; стаде писати књиге за народ, и у том се је послу боље и ближе од свих руских писаца умео приближити претешком задатку народне литературе. Ко још не зна за ове његове приче из народног живота: „Ода што људи живе?“ (1881 г.), „Види Бог правду, али је одмах не казује“. „Ако пустиш огањ — нећеш га угасити“, „Свећица“. „Два старца“ „Где је љубав, тамо је и Бог“ (1885 г.)? Те се и друге његове књижице у милионима примерака распродају по Русији.

Исто су тако значајни и чланци Толстојеви филантропске и народно-економске садржине. Таке су црте о попису становништва у Москви (1882 г.) и чланци, изазвани његовим старањем за московску сиротињу (1884—1885 г.): „Живот у вароши“, „Живот у селу“, „О раду и раскоши“, „О задатку науке и уметности“. Ту се развијају мисли Л. Н. о штетности централизације по варошима, о штетности развитка спољашње цивилизације, која за собом повлачи развиће раскоши и, на уштрб земљоделства, развиће фабричке индустрије, кредита и осталих његових сапутника; о неопходности физичког рада, као извора физичких и наравствених снага и врлина

Сви су ти чланци скупљени у засебној књизи дела Л. Н. Толстоја, изданој 1894 г. (део XIII: Производи последњих година).

Упоредо с тим, г. 1884 беше написана приповетка „Смрт Ивана Иљића“, која поражавајућом јасношћу сликаше ништавило и сујету свих могућих људских намера пред величанственошћу смрти. Тада се појави свем свету позната драма „Царство мрака“, која по свом уметносном значењу спада у ред ремек-производа светске књижевности и која је раширила област драмске уметности обрадом сасвим новог за доталашњу драму материјала из сељачког живота. У тој драми нема реченице, која не би била потпуно појмљива ма ком простом човеку, а у исто време она даје умне и уметносне хране људима високога образовања. После „Царства мрака“, скоро се у исто време, 1889 г., појавише и комедија „Плодови просвећености“, која исмеваше руско клањање којекаквим модним измишљотинама и ружним крајностима европскога прогреса, затим знаменита „Крајцерова соната“, која шибаше све што је нечисто у узајамним односима између два људска пола.

Нов сјајан лист у делатности Л. Н. додала је гладна година 1891—1892. Кад се све у Русији сплело и збунило пред оном страшном бедом, не знајући, шта да се почне, Л. Н. Толстој оде први са својом породицом у саму средину прегладнелог народа, и, користећи се својим славним именом, хранио је по установљеним трпезаријама стотине и хисуће људи. Значајни су његови чланци, написани том приликом: „О начинима, како да се помогне сељанима, који су пострадали од неродице“, „Помоћ гладнима“, „Чудновато питање“ „Посред сиротиње“.

Идућих се година не могаше наћи ниједног горећег питања у друштвеном и народном животу, на које се не би одазивао наш велики писац. И у свим својим чланцима, цртама, предговорима поред превода неких страних писаца, које је он нарочито уважавао, наш писац као да је „обртао вредност вредностима“ наравствених основа живота и услова земаљске среће са тачке гледања свога учења и свог највишег идеала — љубави и добра. Поред других питања, он се, међу осталим, зауставио и на задатцима уметности у књизи „Шта је уметност?“ (1898). И то се естетичко истраживање дотиче и питања филозофије, социологије и наравствености, која имају животно значење. Као последње велико дело Толстојево, јавља се у 1900-ој години познати роман „Васкрсеније“ („Ускрснуће“).

С руског превео Ј. Максимовић

КЊИЖЕВНИ ЛЕТОПИС

Јубилеј заборављеног песника. — Из историје декадентетва

13-ог августа н. к. сва је интелигентна Немачка празновала стогодишњицу од рођења свог негда популарног песника, Николе Ленау-а. Сви су листови посветили по који чланак успомени на њ, и, читајући те одушевљене чланке, препуне риторике и кићених фраза, могао би ко помислити, да Ленауови сународници и данас читају и високо штују његове творевине. У ствари ни близу није тако. За име Ленауово зна, до душе, сваки образовани Немац, али су његови производи познати врло малом делу савременога покољења. У већини случајева познавање се Ленау-а ограничава на оне његове производе, који су доспели у антологије, или их је компоновао Шуман или други који композитор. Но у свачијем уму име Ленау-а изазива представу о нечем тужном, као минорни акорд. Јубилеј Ленауовљев освежио је спомен песников и пробудио је код многих вољу, да се упознаду са његовим творевинама. И многи су се, без сумње, са чуђењем уверили, како је блиска његова поезија савременом духу. Французи често изједначују Ленау-а са Д' Анунцијем и Верленом. Да је данас жив, зацело би га убројили у декаденте, у симболисте или у импресионисте. Ленау је најбољи образац за изучавање патологије лирскога песника. То је тип неврастеника, који није кадар мирно се наслађивати животом, јер немирни дух његов не да никаквом осећању да у њему сазре, и при појавама каквог чуства изазива у души противуречје истом чуству. У тој борби противуречности троши се сва животна енергија. На тај начин је и сав живот Ленауов био вечно трзање и бесплодно усиљавање, да изради себи ма какав одређен поглед на свет. Његов „Фауст“ и „Дон Жуан“ су као нека два пола његовог личног живота; он се стално колебао, осциловао између та два типа. Нико боље од њега није појмио карактер „Дон Жуана“, нити га је тачније представио. Код њега он гине не од осветне правдине руке, но од пресићености и досаде; гине, што му је крв престала врети. Живот је за њ добио бледу боју. Бура се страсти утолегла, горива понестало, а свет се преобратио у тамну пустош. У „Дон Жуану“ и „Фаусту“ излио је Ленау сав пламен своје душе. Ти стихови дивно утичу на чуство, и у том погледу нема им равних у свој немачкој поезији. Музикалност је уопште била суштаствени елеменат Ленауовљеве поезије; о њему се може рећи, да је мислио звуцима. Његовом је поетском одушев-

њењу као основа служила виолина, у коју је одлично свирао, премда није био виртоуз у правом смислу речи. Осим новинских чланака, његов је јубилеј изазвао две засебне студије, њему посвећене, од којих је једну написао Енглез, а другу Француз. Аутор прве књиге, оксфордски научењак Едуард Кестл, вели да је Ленау, као и многи међу његовим саотачаственицима, припадао ка незадовољницима са тадашњим режимом; стално је био на ратној нози са цензуром, исказивао је либерална мишљења, проповедао у својим стиховима борбу са деспотизмом и опевао народну слободу. Но у току времена његове се политичке тенденције сташе склањати у позадину, уступајући место са свим другим интересима. Он се све већма предавао чисто умним питањима, и, жалећи се, говорио је, да се поезија понижава, кад сасвим стане у службу политичких интереса. Будући сам без чврстих политичких убеђења, он својом лиром није будио онако висока грађанска чуства, као што их је будио његов сународник Ђ. Хервег. Своју личну слободу чувао је до крајности, и, да би се уклонио од аустријске цензуре, издавао је своје поетске творевине у Штутгарту, под псевдонимом Ленау. Право му је презиме било: *фон Штреленау*. Кад га повијаше због тог обилажења цензуре, он се брањаше, да, будући рођен у Угарској, није подчињен аустријским законима, а у Угарској штампа беше слободна. — И сама љубав причињавала је песнику много душевних мука. Он је закључио „савез на веки“ са Софијом Левентал, која му је „дала више, но што може жена дати“, но којом није могао располагати, „водећи рачуна о части и закону“. У осталом, у писмима к њој, он говори о пољупцима и „о незаборављеним, неповратним ноћима“.

Ленау се врло рано стао удубљивати у размишљања о питањима вере и науке, и одушевљивао се разним филозофским системима; но ниједан га не мога задовољити и умирити. Ће један пут се знао загрејати за какав парадокс, примајући га за откровење, дочим је то бивала обична фантазија, која је произашла из доброг или рђавог душевног расположења. Ленау је свагда био песник, а не мислилац; реални, природни процеси очас би се код њега претварали у симболе, но симбол би тај непрестано мењао своје значење, јер она страна његова, која би задовољавала песников ум, није била кадра задовољити и срце, и обратно; и та стална душевна раздешеност прелазила је у меланколију и скептицизам. Доцније се поред тога појавише још и наступи психичког растројства, знаци високог ступња неврастеније и навестиоци тешке психичке бољке, која је и скрхала живот песников.

Спекулативна се страна Ленауове поезије може оставити на

страну — она је била од вредности само за његово време; а стално, трајно значење његових производа за литературе свих времена лежи у дивној осетљивости његове душе за тајинствене процесе природе и живота, и у умењу изразити их поетичким језиком. Та осетљивост је учинила, те је свака његова књига била за читаоце као неко откровење. Угарске пустаре, живописна разнообразност околине бечке, алпски пејзажи, планински гребени Салцкамергута, океан, девичанске, нетакнуте шуме и бесконачне степе американске, — све је то давало мотиве и слике, које је Ленау употребио необичном вештином да саопштава она осећања, која су у његовој души изазвата природним дивотама. Алпска пределска слика у песмотвору „Жена и дете“; под снегом замрзла подолска равница у „Ноћном путу“; од припеке сунчане спржена пустара у „Три Циганина“; тајинствени полумрак у готској цркви са сликаним прозорима у „Савонароли“ — чине утисак таке животне истине, којој су равне само слике великих мајстора. Многи од његових песмотвора производе речима и сликовима тако дејство, као музика и игра. О блиском сродству његовог поетичког талента са музиком најбоље сведочи велики број његових стихова, компованих за певање. Мисли се, да је у жилама Ленау-а било нешто и циганске крви. Његов је и живот био цигански, пун разноврсних прикључења. Он је прескакивао од једног плана животног ка другом, прелазио је у Америку, у намери да тамо постане фермер; тамо се заплео у љубавне интриге, рад којих је много претрпео. Али маса нових утисака и душевних емоција хранила је његов поснички таленат, који би пропао пред свакидашњом једноликошћу филистарског живота. Уз то је Ленау био страстан пушач. Лула и јака кафа били су његови нераздвојни сапутници. Претерано уживање тих наркотичких средстава, која му беху неопходна за поетичко стварање, појачаше његову неврастенију, довршише психичку растројеност, та се најзад, у облацима дима, испари и ишчезе и — ум. Поснички таленат Ленауов био је већи од његове личности; беше то таленат здрав, пун унутарње армоније, дочим је личност песникова, трзана и кидана унутрашњом раздешеношћу, душевним нескладом, била сасвим болна....

Ко је рад да се поближе упозна са симболистама и декадентима, томе се може препоручити књига Густава Кана: „Symbolistes et Décadents“, која је ових дана изашла у Паризу. Аутор, који припада обема тим школама, труди се да исправи у публици већ укорењене појмове о њима и хваста се да су декаденти препородили

поезију, изазвали „симпатично интересовање образованих људи“, и да су, најзад, „вратили к поезији све оне, који су били изгубили сваки интерес према њој“. Он губи из вида, да је то интересовање било већим делом сатиричнога карактера. Школа декадената није стара. Први су њени творци и оцеви живели у 80-им годинама прошлога столећа. Неколико младих песника, одлучивши, да је крајње време напустити Парнас и романтизам са њиховим ишчилелим идеалима, са њиховим громким звучним фразама, рококо декорацијама и т. д., а будући, с друге стране, убеђени, да ни натурализам нема будућности, одвојише се од већине, те признадоше за свога јединог вођу Бодлера, јер је он, тобож, у своме „*Цвеку зла*“ унапред погодио захтеве будућности. Требало је створити теорију, ослонити се на ауторитет, изабрати себи образац, па ма га после одмах покварити. Бодлер је први међу онима, што су увели импресионизам у литературу, налазећи већ у самом имену, називу каквог драго предмета довољно елемената, да се изазове читав низ разповидних идеја, као простих ефеката звука, боја, сличности и облика. Из тога не беше његовим следбеницима тешко извести, путем дедукције, да је одјек речи у осећањима кадар изазивати нарочито осећање, које, делујући на мозак, рађа мисао. Свима је познато, до каквих је злоупотреба довела та система. Песници пронађоше да извесним слоговима одговарају извесни пресенци, извесне нијансе боја; сугласницима — облици (материјални); вокалима — боје. Извештише се, да у једној и истој речи проналазе тројаки смисао: директни, алегоријски и смисао, на који нас подсећа оно, што реч значи.... Маларме, Морео, Хисманс, Ернест Рено, Верлен и други тумараху по сумраку апстрактности. Сташе се образовати нове групе, пододељења; распадаху се на мање школе, док, најзад, од растрканих символиста не остадоше само „заштитници ослобођеног стила, који још никако не губљаху наде, да ће једном славити триумф над метричком рутином“. У самој ствари, од читавог тог покрета остало је само неколико имена и неколико пикантних књижевних анегдота, премда се, у исти мах, не може одрицати, да је исти тај покрет доста допринео, да метричко песништво дође до гипчије форме стиха. Многи су се од декадената придружили били тој школи само из жеље, да би ма којим начином скренули на себе пажњу публике, што је, због хиперпродукције на пољу литерарном, било скоро немогућно постићи уобичајеним стилом певања. И они се доиста сташе одликовати смелошћу, која је долазила до ексцентричности. Густав Кан излаже историју те школе, као човек који припада њој, који добро познаје њен дух и тежње и све њене особености, но очекивати од њега у

томе беспристрасну критику немогућно је у овом случају. Он се помешао као критичар само према оним следбеницима декадентства, које он назива рутинерима, неистинитима, неосетљивима, непријемчивима за спољне утиске.

КЊИЖЕВНЕ ОЦЕНЕ

Војислав П. Бошњаковић: **Два Дива.** *Спев у V делова. Београд 1902. г. Редакција и издање Панте П. Симића, учитеља. Штампарија Д. Димитријевића — в. 8. стр. 165.*

Писац, чије име горе исписасмо, готово је непознат нашем читалачком свету. У колико нам то изгледа посве природно кад знамо. да је он још са свим млад човек, у толико нам, с друге стране, изгледа загонетно, кад знамо да је тај млади човек до сада написао више стихова, (наравно, нештампаних,) него многи и многи данашњи песници од гласа. Ђак једне од руских духовних академија. а за тим слушалац теолошког факултета, он је имао прилике да на самом врелу упозна руску уметну поезију, а поглавито, њене најврсније представнике: Пушкина и Љермонтова. Отуда сви његови покушаји задивљују својом необичном обимношћу. Ова је тим чудноватија што су сви радови овога оригиналног почетника рађени с грозничавом брзином. И овај спев, како смо чули, написан је за циглих петнаест дана. То се, у осталом, увиђа и по самој његовој изради. Прве стране, то се види, рађене су пажљиво и полако. У њима се снажним потезима, по угледу на Љермонтова, описује планинско пролеће, скопчано с копњењем снега, пуцањем леда и падањем и ломљењем потока кроз кланце и гудуре.

Шуме горê. Кипи јека:
Мраз се кравû са свих страна.
Бујни ветар из далека,
Водећ' коло поврх грана
Оголелих шума, хуји
Кô цин срдит из пештере;
Над водама с хуком бруји
И срдито вале дере...

Опис који јако подсећа на извесне Љермонтовљове и Пушкинове описе Кавказа.

У даљим странама писац се замара, стил му постаје непоетичан и немаран, реченица неправилна, а израз блед, безбојан. Па, и поред

свега тога, писац је успео, да своју замисао прилично срећно приведе крају. Два главна чиниоца из времена нашег другог устанка: Кнез Милош Велики и Никола Луњевица доста су верно и лепо приказани. Захваљујући нешто историјским подацима, а нешто својој фантазији, писац је успео да нам изнесе њихову слику много потпунију него што бисмо могли очекивати, и да њиховом корисном долању дâ обележје непрекидности и јединства. Спев се завршује описом боја на Љубићу и ослобођењем Чачка. Љубићски бој доста је лепо представљен, али је могао бити куд и камо лепше и изразитије изведен, да је писац сву пажњу усредсредио у онај моменат кад Срби, потиснути од огромне турске силе, и, без мало, побеђени, наједанпут зачују спасоносну лупу добоша архимандрита Мелентија. То је најкритичнији тренутак, тренутак преокрета бојне среће. Како бисмо имали красну и ефектну слику, да је писац, којом срећом, место свих оних дугих и широких описа, прибегао само једној звучној ономатопеји којом би представио то силовито, то величанствено добовање! Овако је цела слика испала, ипак, нешто бледа.

На завршетку, можемо рећи, да млади писац за сад може бити задовољан и с овим и оволиким успехом. Да је било мало мање хитње, а више тихог и стрпељивог рада, добили бисмо, неоспорно, дело од трајније вредности.

У то смо тим пре убеђени, што, како изгледа, имамо пред собом једног младог вредног и доста даровитог почетника. — и.

Silvije Strahimir Kranjčevic: Trzaji. Tiskom i nakladom N. Pissenbergera i J. Schnürmachera, komanbitnog društva u D. Tuzli. 1902. Cijena 1.50 K.

Ситна, неукусно опремљена књижица већ својом формом показује сву индиферентност пјесника према ефекту, бучности и пљеску људи; скоро да је преситна за своју цијену. А каква јој је опрема и цијена — таква је и садржина: пјесме без сјаја и тражена ефекта али скупе! Ту незнатну књижицу неће читати ни жене ни омладина — тâ њени су стихови одвише јаки а премало топли и комични. *Трзаји* су уздах мушкога срца, уздах су душе добрано искушане науком и борбом мисли, уздах су пјесника, који одвише љуби истину а да се покори предрасудама, и пјесника који љуби ближњега више но истину сâму.

Књижицу отвара пјесма величајне резигнације и санилости: „Жени“ — али чему спомињати имена пјесама кад је цијела збирка ланац истих осјећаја, истих мисли, једне боли! А одредити које су

од њих понајљепше и највредније одвише је мучно, јер док се једне истичу бираним језиком и угодном звонкошћу стиха, друге се одликују великим мислима, треће оригиналним римама и тешком формом, а неке су и одвише мистичне, нејасне, а да би се о њима, овако у хитњи, могао изрећи ваљан и праведан суд. Ко хоће да упозна праву вриједност и сву искреност њихову, ваља да их прочита не седам пута, него седамдесет и седам пута. Само тако моћи ће уживати и у љепоти њиховој, коју је у први мах тешко осјетити, јер је израђај сувише концизан, а превелика концизност умара у првом читању и најпомнијег читаоца.

Упореде ли се *Трзаји* са збирком, Крањчевићевих пјесама коју је издала „Матица Хрватска“, мора се признати да је збирка Матичина пунија, боља и снажнија. Снажнија је, јер у њој преовладава нека мелодиозна распојасаност стиха, преовладава слободна, једноставна, а ипак импозантна концепција пјесама. У *Трзајима* ако се и налази простих мраморних стихова, они се губе у великом броју презбијених, мрачних, мрачних, мистичних. А нема готово ниједне пјесме која би, уз широки свој хоризонат, била бачена оном елеганцијом и непретешком једрином, каквом је, рецимо, *Мраморна Венус*, *Пролазност*, *У ноћи мртвих*, а да и не спомињем *Задњег Адама*. *Трзаји* су слабији већ и с тога што у њима нема оне божанске раздражености, оне, мјестимице, очајне љубави, која се хвата свега што живи и болује, свега што жуди и пропада; нема оне генијалне, хамлетске бјеснoће, која ће због изгубљене чистоће једне шеснаестогодишње цурице дигнути песницу против свемира.

Крањчевић је попустио, постао је слабији, пасиван. А баш та пасивност чини те је ова најновија збирка тек потребна карика оне Матичине и диже Крањчевића исто тако високо, можда и више, јер доказује како је његова душа *у свему конзеквентни израз* нашега доба, како носи све биљеге модерног *радикализма*, *скепсе*, *сусталости и чемера*.

Крањчевић није декаденат. Декаденат значи предати се моментаним осјећајима, ма били они противни читавом мишљењу и логици индивидуа (Хајне на самртној постељи, Верлен у постељи). Декаденат је протусловље и вјечита песређеност. Декаденат је Бајрон кад, пјевајући најбезнадније стихове у погледу људскога живота с ову и с ону страну гроба, у исти час кличе: „Грци, тргните мачеве!“; декаденат је Достојевски кад вјерује у божју правду а очајава над бједницима; декаденат је Петефи кад пјева сатанистичку *Луду* а умире са заносом за домовину; декаденат је Пшибишевски кад се, у исти час, и руга и диви хуманитарности. Крањчевић значи

конзекветност. Он је вијавица која се дигла до небеса, огледала се свијетом, хтјела разорити преграде социјалних лажи и заблуда, дошла до спознаје немогућности и — пала, да се више не дигне, већ ди само уздише, плаче и изједа властито срце своје. Али та конзеквентност, или ако хоћете сусталост, још је дубља. Она базира, у главном, на монистичкој философији. Крањчевић не престаје питати: чему све то? Његова највећа мòра је бесмисленост живота против које се не да реагирати ни борити, и ту лежи најдубљи извор његових болова и суза. *Тај плач и уздисај чујемо и у „Трзајима“*. Према томе, нећу погријешити ако кажем, да је Крањчевић наш не само највећи пјесник, него и најконзеквентнији мислилац и најконзеквентнија литерарна индивидуалност.

Да је у Крањчевића мање срца, мање славенског карактера а више енергије, или да је у њега, уз пјеснички геније, натура чисто аристократска, која идејну врховност живота тражи не због бијединх и невољних, него због саме себе, јер инстинктивно одвише штује свој рад и своју индивидуалност — „Трзаји“ би, можда, били горка сатира на све оно што је обичним смртницима мило и свето, били би, можда, један циничан поклич цијелој природи, свима боговима и идолима, били би један велики поем индивидуализму и свјесно слављење душевних елемената који су своје скупно име нашли у „надчовеку“. Но, Крањчевић не може да буде такав! У Матичиној је збирци *свемирски бунтовник*, али бунтовник са сузама у очима, а не с пркошношћу и клетвом. Тај бунтовник није се могао уздржати на својој висини, клонуо је, а крива је томе — његова конзеквентност! Пјесме, као на примјер, *Пропали генij*, *Луде жеље*, или *На колодвору*, које показују стари немир бунтовне душе, губе се — и ако су по себи прекрасне ствари — — у облачној атмосфери самих уздаха. Пјесник и сâм осјећа како му нестаје енергије („Ах, тад пуца све у мени — Па штропоће — рушећи се“), нестаје му је, јер му је срце сувише мекано а мисао прејака, или боље, јер је већи мислилац него пјесник. Не треба се, дакле, чудити што је најновија његова збирка тако тешка и мрачна, збијена и поломљена, и што скоро сваки њезин стих говори: против чега да се боримо, кад све то тако мора да буде.

У Трзајима нема ниједне патриотске пјесме — а то је са свим разумљиво. Један хрватски лист уписао му је то у гријех и назвао то „кобним појавом“. Није овдје мјесто да га браним — а и чему да га браним, доста је насмијати се.

Вараждин — Звонимир Девчић

БЕЛЕШКЕ

КЊИЖЕВНОСТ

— Јанко М. Веселиновић почео је објављивати своје *Мале приче.* У првој су свесци ове приче: Отац — Мегдан — Чудан човек — Баћа — Рвач — Завет. — И ако су већином ове приче стари наши знанци, оне су ипак миле и радујемо се што се г. Веселиновић решио да их овако прикупљене, и у лепом спољашњем руху пружи читаоцима, а надамо се да ће и читаоци одзивом својим помоћи да, на овај начин, угледају света све мање, а лепе, приче Јанкове. Цена је овој првој свесци 0·50 дин.

— Врло леп и занимљив роман Бранислава Ђ. Нушића *Општинско дете*, који је био започет у „Звезди", на завршен у „Делу" штампан је и посебно. Роман овај г. Нушић завршио је овим речима: „Али, ја вам, драги читаоци, дајем часну реч, да ћу продужити потеру за том лолом (општинским дететом) и, ако га само нађем, обећавам да ћу продужити овај роман. — И, збиља, г. Нушић једнога дана срео је тог „лолу" на Теразијама, и сада ће сигурно наставити и свој роман, који се препоручује као лепа и пријатна лектира.

— Од *Знаменитих Срба XIX века* што их издаје у Загребу Српска Штампарија, штампана је III свеска II књиге. У њој су слике и биографије: Стевана Синђелића, Војводе Мирка Петровића, Тодора Павловића, Владике Арсенија Стојковића, Максима Бачевића и Марије Поповићеве Трандафилове.

— У штампарији Владимира Бајића, а накладом књижаре Миливоја Каракашевића у Сомбору, штампана је књижица: *Стеван Тертко I. краљ потоње Босне поносне,* за милу српску младеж као испитни дар и поклон написао по српским и туђим писцима Петар С. Иванчевић. Цена је књизи 40. пара.

— Из нашега листа посебно је оштампана расправа др. Симе Тројановића: *Негдашња привреда и путови у српским земљама поглавито на Копаонику* (Београд, електрична штампарија П. Ћурчића 1902. — На в. 8. стр. 64.)

— Позната расправа д-р М. В. Вујић о *Николи Гучетићу*, која је скренула на себе пажњу и страног научног света, преведена је и на руски, преводилац јој је Јован П. Рогановић, а штампана је у Казану. Преводилац је написао и предговор, у коме говори о књижевном и научном раду г. Вујића, чија је слика додана преводу.

— Г. Архимандрит Иларион Весић штампао је духовну беседу о теми *Исус Христос и његова наука пред судом савремених пилата.* Књижици су додате и две беседе г. Весића, изговорене на монашкој скупштини прошле године у Љубостињи. Цена је књизи 0·50 динара, а приход је намењен подизању храма Св. Саве на Врачару.

— У електричној „новој трговачкој штампарији (Београд) штампан је *Угрон и Аит у Грлишту и Голт у Леновцу,* геолошко-статиграфска скица из Црне Реке, од Ђ. Мелентијевића, порезника.

— Издањем „Рада" деоничарског друштва за издавање српских књига и новина у Руми, штампан је календар *Рад* за 1903. годину. Поред обичног календарског дела, у „Раду" има још доста лепих прилога из лепе књижевности, из историје науке о испитивању, привреде, и т. д. а налази се и неколико песама (са сликама које је чика Јова спевао српској деци. Слика у календару има доста и оне су махом пригодне и лепе. Календар „Рад" добро је уређен те и он сасвим лепо пристаје уз „Србобран" и Матичин „Календар." „Раду" је цена 0·85 динара.

НОВИНАРСТВО

— *Српски Књижевни Гласник* у свесци од 1. овог месеца завршио је први део „Страдије“ од Р. М. Домановића, и отпочео расправу Љуб. Стојановића о „Старим српским штампаријама“. У истој свесци налази се чланак „Педесетогодишњица Толстојеве књижевне делатности,“ од — к. с. —, и оцене др. J. Скерлића на „Божји људи“ од Борисава Станковића и J. Продановића на књигу „О задаћама ђака“ од проф. Т. Г. Масарика.

— *Дело* у септембарској свесци, поред наставака и свршетака из ранијих свезака почело је да доноси познати драмат Нушићев *Тако је морало бити* који је штампан и на чешком језику. Од других нових ствари у овој свесци „Дело“ је почело доносити расправу дра Боже Марковића „Поновно суђење у кривичном поступку“ а у „Хроници“ штампан је чланчић Р. М. Илића „Плана, једно рударско место средњега века.“

— Добили смо 1. број *Прегледа за омладину*, који је угледао света 12. овог месеца. Лист је посвећен: забави, поуци, књижевности и школским вестима. Излазиће један пут месечно а цена му је до краја године само 1·20 дин. Уредништво у својој речи читаоцима вели, измеђ осталога: „Намера нам је била искрена и несебична дати прилику великом броју наше омладине да у корисној, поучној и забавној лектири опробаних пера усавршава у исто време и своје интелектуалне подобности. И за то ћемо можда мало одступити од традиционалних правила уређивања.“ Даље се вели „овај први број, без сумње, није најбољи; он није можда оно што се зове углед, али је свакако доказ добре воље да се у овом правцу што корисно и добро уради.“ С тога ми искрено и препоручујемо овај симпатичан лист.

— У нашем новинарству ево опет имамо да прибележимо неке новине. 30. прошлог месеца почео је излазити у Београду нов дневни лист *Београдске Новости* под уредништвом Михаила А. Пантића, а 1. овог месеца покренут је *Одјек*, који такође излази сваког дана, под власништвом Љубе Живковића а уредништвом Јаше М. Продановића. — Од 4. овог месеца у Будим Пешти излази политички дневни лист *Српске Новости* које издаје Штампарија „Српских Новости“, а уређује Милан Петровић. — 6. ов. месеца угледао је света у Сомбору први број *Српске Смотре*, недељног листа за привреду и просвету. Власник му је и уредник Владимир П. Бајић, који је у Сомбору отворио и српску штампарију. — У Београду је опет почео излазити хумористичко-политички лист *Брка* који ће излазити два пута недељно.

ДРУШТВА

(Српска Краљевска Академија) — 4. о. м. Академијино председништво имало је састанак и на њему је, поред текућих послова, и ово урађено: 1. Прочитано је писмо неспорног судије београдског првостепеног суда којим шаље Академији распоредно решење по маси пок. Софије Ћиприћеве бив. из Београда. У овом тестаменту пок. Софија Ђ. Ћиприћева за живота овако се сетила Академије: „Све остало у суми од 3.300 динара у сребру..... остављам Српској Краљевској Академији Наука у Београду с тим да образује „Књижевни фонд пок. Софије Ђ. Ћиприћеве. Кад фонд буде достигао суму од 10.000 динара, онда ће Академија сваке године чист интерес од ове целокупне суме одређивати као награду за дела чисто етичке

садржине у опште. Она ће моћи или нарочито расписивати предмет за израду, или поднесене јој радове који спадају у групу етичких наука у опште, награђивати с тим да на књизи буде моја слика и на оба насловна листа обзнањено из чијег је фонда награђено.“ Председништво је одлучило, одговорити старатељском судији да Академија радо прима ово завештање. — 2. Примљено је знању председниково саопштење да је наштампана књига „Из црквене историје Срба у Турској у XVIII и XIX веку,“ и да је писцу Ив. Иванићу, пошто је испунио прописе стечаја из фонда пок. Ниће. Дучића, издато 1.000 динара. М.

(**Конференција Српске Књижевне Задруге**) — Управа Српске Књижевне Задруге сазвала је за 6. о. м. конференцију свију пријатеља Српске Књижевне Задруге да се с њима посаветује о нацрту програма за издавање српских писаца који је Управа пре тога штампала и разаслала. Конференција није била посећена како би се могло желити, али је можда та непосећеност била разлог да је дебатовање било живо и плодоносно. Председавао је г. Живан Живановић. У дебати су узели учешћа г. г. Павле Поповић, др. Јован Скерлић, Слободан Јовановић, Живан Живановић, М. Драгутиновић, Јован Томић. Нацрт програма бранио је од стране Управе секретар Срп. Књижевне Задруге г. Љуба Јовановић. Г. Павле Поповић истицао је критерије којих се саставља нацрта требао држати: стварна књижевна вредност, књижарска потреба једнога дела и укус публике (укус публике у овом смислу: публика није никако примила „Бијесног Роланда,“ ма да је он класично дело и за то га Срп. Књиж. Задруга није требала издати.) Г. Јован Скерлић изнео је већином оно исто што је нацрту замерио и у Срп. Књиж. Гласнику, додавши ономе и питање какво је становиште Управа заузела према хрватској књижевности, јер се из нацрта то не може видети, а њему се по свему чини да је збуњено. Он износи и формалан предлог да Срп. Књиж. Задруга издаје млађе писце, а при том да је мерило књижевна вредност. Г. Слободан Јовановић показује, да овакав нацрт програма није подесан за дебату ни у ком правцу. Г. Живан Живановић, увиђајући да се овај програм не би могао испунити пре десет година, предлаже, да се одреде дела која ће Задруга бити дужна да изда у педесет година а то би било око седамдесет дела. Г. Јован Томић чини детаљне замерке на избор појединих писаца и дела̂. После завршене дебате која је моментално бивала и више субјективна него што би требало, приступило се појединачном гласању о томе, да ли да се овај нацрт задржи као основа за дебату или да се врати Управи да изнесе други нацрт програма, израђен детаљније. Решено је са 14 против 11 гласова да се предлог упути Управи на детаљнију израду.

(**Матица Српска**) — 26. прошлог месеца држао је књижевни одбор Матичин свој састанак на коме се по ново изабрао редакциони пододбор, а од других свршених предмета помињемо ово. Примљена су ова дела и расправе: „Чешка књижевност у последње доба,“ од др. Јос. Караска“: „Опис слика и застава хусарске регименте митрополита Вићентија Јовановића,“ од Тодора Стефановића Виловског: „Одломци из Шилерова Валенштајна,“ у преводу Јована Живојиновића; „Распуст преображенског сабора 1872,“ од др. Стевана Павловића; Шекспиров „Отело“ у преводу дра Светислава Стефановића; „Византија и Срби“, од дра Станоја Станојевић Нису примљени рукописи: „Хајнрих Хајне“ и „Краљица Наталија,“ а дати су и оцену: „Из живота и рада Никанора Грујића,“ од Ђ. Магарашевића; „Одношај између Угарске и Србије од год. 1331—1335“, од Петра Марковића; „Одјеци мога срца“ песме Јов. Шарића, и „Бијели Павле,“ спев Мурковића.

Одговорни уредник: Дан. А. Живаљевић ШТАМПАРИЈА П. ЋУРЧИЋ

КОЛО
КЊИЖЕВНИ И НАУЧНИ ЛИСТ

1902. КЊИГА IV СВЕСКА 9. 1. НОВЕМБРА

СРПСКИ СЕЉАК

СЕЋАЊЕ ИЗ ПРВОГА СРПСКО-ТУРСКОГ РАТА

— Ђорђе Поповић-Даничар —

Како сам се у Београд доселио у очи самога рата, то сам остао без стална занимања. Да бих у оном великом времену и од своје стране колико толико послужио роду, ставио сам се на расположење шефу одељења за штампу, г. Бану, па сам и писао по један и други чланак у иностране новине, али то ми је некако недовољно било и желео сам да могу чим више послужити јавној ствари.

Првих дана августа саопшти ми покојни Милорад Медаковић, да руски Црвени Крст намерава у Топчидеру уредити болницу за двеста и четрдесет рањеника, па ме запита, да ли бих се ја хтео примити да водим економију у тој болници. Ја сам с највећом вољом примио овај позив. Руси су били вољни да дају администратору на један дан по пет динара, по себи се разуме да такву награду од руске браће нисам могао примити. Одмах се дам на посао око уређивања економске струке речене болнице. У Топчидеру добио сам на своје расположење у старом конаку једно одељење. Ја сам управљао економијом, моја жена кујном. Из богословије донели смо котлове за кување а из своје куће пренео сам велика и мала корита, многе судове из кујне и скоро сав дрвеник кухински. За потребе кухинске били су погођени нарочити набављачи, по руски „подрјдчици“. Ти засебни набављачи били су за говеђину и овнујско месо, за вино, за хлеб, за зелен и т. д. Били су служитељи, помоћнице у кујни и праље. Мислим свега око двадесет њих. А за постеље и преобуку рањеницима, за неговање рањеника биле су милосрдне сестре из Русије. Један обичан болесник стајао је дневно ни пуна три гроша. Клинички болесник и официр коштао је ни пун динар и по.

Кад су мушки и женски служитељи били искупљени, ја сам им укратко представио зашто се Србија упустила у неравну борбу и каква је узвишена мисао и велики циљ руководио српскога кнеза,

који је позвао народ на оружје. Рекао сам им да, увек имају на уму да и они од своје стране у том великом прегнућу ваља да послуже роду и отаџбини и да своју службу сматрају као да је врше у цркви, јер се тиче браће, која су крв пролила за ослобођење рода свога. Зато да од њих очекујем примерно владање и да нећу имати повода незадовољству а још мање карању или отпуштању. То су били људи и жене сиротиња, која је остала без зараде, или којој су хранитељи били на граници, и, могу казати, да за она скоро четири месеца која сам провео као администратор у руској болници никад ни најмање повода нисам имао да што замерим ма којем од тих људи. Владали су се потпуно појимајући важност и светињу своје службе.

Прве рањенике добили смо ако се добро сећам једанаестога августа. Било их је сто четрдесет и пет, сви од шабачке бригаде. Послали су их у топчидерску болницу са Мораве. Осим три-четири. били су лакши рањеници, који су могли издржати бесконачни транспорт на воловским колима од Алексинца до Београда. Међу тешким рањеницима био је један коме је зрно просвирало плућа, с десне стране и изишло на леђа. Беше то неки Лаза четовођа, диван јунак, висок као бор, у најлепшим годинама, смеђа брка, граорастих крупних очију. Другови његови хвалили су га као јунака, који је њих соколио, вазда на неколико корака налазећи се испред своје чете. Тај тешки рањеник толико је имао животне снаге да је после вишедневног транспорта још дванаест дана у топчидерској болници отимао се од смрти. И он је био први мртвац који је из болнице однесен на гробље.

Ја сам са људима разговарао се, тешио их, храбрио их, и, тако. познали смо се мало изближе. Једанпут ће један од њих да ми приђе.

— Господине, имао бих нешто да те замолим.

— Да чујем.

— Молио бих те, да кажеш руском лекару, да ме пусти кући, па да се тамо видам. Рана ми није тако тешка (био је рањен у десну руку изнад чланка), па би ме могле жене видати и неговати.

Ја му рекох на то, да ће за њега боље бити да остане у болници, јер ће се ту, уз лекарски добар надзор и добру негу, пре излечити, него ли код своје куће. А кад се буде излечио, може потражити одсуства, па отићи на неко време кући.

— Е, мој господине, не знаш ти, каква ми је невоља. Ево смо нас три брата: ја сам, како видиш, овде рањен: други ми је брат на Јавору, трећи ми је брат на комори, нити знам где је, а код куће остале само жене са ситном децом. Најстарија мушка глава тек има

дванаест година, па нема кога да управља кућом, да среди оно што је Бог берићета дао. А овамо, ту је реквизиција, која узима сено, зоб, кукуруз, жито, па и то тако душмански поступа, као да са Турцима имају посла. Него, молим те, господине, кажи ти лекару, нека он мени каже, како да се са мојом раном поступа, па ће то већ наше жене знати да се владају како треба.

Тешко ми беше, слушајући човека, па га стадох тешити. Обећах му, да ћу говорити лекару, али да бих га, колико, толико, утешио, објасних му, како сам умео, зашто се овај рат повео и какав је циљ том народном напору. Тако сам говорио њему, а он ме пажљиво слушаше. Када ја престадох, рећи ће ми рањеник:

— Мој господине, кад би имао ко да нам тако протумачи, као што си ти сада мени, зашто смо загазили у овај рат, ни једноме нам не би жао било и што крв лијемо, и што своје имање дајемо. И ево те молим, не говори ништа Русу лекару, нећу кући да идем, и чим ми рана замлади, одох натраг на Мораву.

Код оволике душевне узвишености хтедох рањеника у руку да пољубим, ако је и био млађи од мене. Загрлих га и рекох му:

— Евала, јуначе мој! Нека те Бог сачува да се здрав кући вратиш!

Питаћете ме, како је име том ретком јунаку и из кога је места. Можда сам му име где и забележио, али овако сам га заборавио. Него мислим, да и није потребно ни наводити име: такав је сваки српски сељак, свестан родољуб, патриота, готов на сваку жртву за род и отаџбину.

Шта би се све могло учинити са таквим народом!

БОНА НАЈЛО...

Бона Најло, ђедер, капиџик отвори,
Џенабету један, више ме не мори!
У адету нашем нигда било није,
Да се комшиница од комшије крије.
Као да сам, асли, Москов или Шваба,
О верему моме не водиш есаба,
Но, чим теби дођем, бјежиш пут хајата
И, као шеитан, замандалиш врата,
А није ти жао што овако џаба
Бол болујем, ево, од како је саба.

Зар ни зехре нисам по твом табијату,
Када више волиш Шерифу Индату?
Зар од њега нисам ферклији у свему?
Ма, контали њега у прву улему,
Ничијем се с њиме мијењао не би',
Ни по соју своме, нити по акреби!
Ако мрзиш моје хараме и ма́не,
Што ми ћеиф дође па волим механе,
А, реци ми, циркла, како нећу пити,
Како нећу, Најло, у механи бити,
Кад ни једну другу, у бутум Исламу,
Заволио нисам разма тебе саму?!
А ти мало хајеш за свога акрама,
Не примаш му Бога, нити ли селама.
Немој тако, Најло; харам ти је, бе̏ли!
Или мислиш, бона, биһу ти хинлели?
Нећу мог' ми дина и моје ми Ћабе!
Сјутра ћу те зором искати од бабе;
Па нек буду свати каквих било није!
Нека зурне ципну, нека бубањ бије,
А коњице лахке посједну беһари,
На коњима ситни звекну адиһари;
Нек се чује, бива, бутум по хата́ру,
Какви свати бјеху у шехер Мостару!

(*Из Алибегова севдаха*) Алекса Шантић

С КОСОВА НА СИЊЕ МОРЕ

БЕЛЕШКЕ С ПУТА КРОЗ АРБАНАСЕ 1894. ГОДИНЕ

ПИШЕ

Бранислав Ђ. Нушић

Задрима

(Наставак)

Од Пуке кад се кренусмо, зађосмо у притоке речице Гомсића коју за тим газимо код села Черета, удаљенога два сата од Пуке.

Речица Гомсић тече са југоистока ка северозападу и улива се у Дрим више Мјета. Корито јој је широко, па и ако нема довољно воде ипак окреће неколико воденица. Гомсић носи много шљунка и гради велике спрудове од песка.

Тако идући низ ток Гомсића, нађосмо се у Мјету, опет на обалама Дримовим. Ту ћемо се одморити а за тим препловити скелом Дрим и спустити се у Скадар.

Већ смо сашли са планина где смо провели толико уморних дана; спустили се у питомину, где роди смоква и нар и где се већ беру богати виногради.

Та питомина, та равница која се простире на догледу Скадра, зове се Задримље или како то мештани веле Задрима.

Задрима је приморје с леве стране доњег Дрима. У врху ове равнице, а на истоку, био је град Дањ, у врху западноме, Скадар а дубоко на југу, Леш. Тако она преставља један троугао, коме северну границу чини доњи ток Дрима (оно његово корито које га води у Бојану) а за тим се ка југу сужава додирујући врхом клина Леш.

Задрима се рачуна као најбогатији и најплоднији предео у Горњој Албанији коме Дрим својим поплавама шкоди али га са својим притокама и богато наводњава.

У Задриму се рачуна да спадају двадесет и пет села са 15.000 душа католика и 2000 душа мухамеданаца. Ни једне православне куће нема више у Задрими и ако то није увек било тако. На измаку 1455. године, када је Стеван Црнојевић закључио уговор са Млетачком владом о оданости Зећана, у коме су уговору уређена и црквена питања, било је на томе уговору и више потписа села која и сад постоје у Задрими, али у којима сад нема ни помена о православљу. Тако су потписана села Стајна (Станчићи, на картама Стајка), Брајновићи, Лужане, Мрке, Љубкзи, Фишта, Космач, Спатар и друга.

И Хекарт бележи да је у по неким католичким црквама у Задрими налазио византинске иконе. А и имена села сва су словенска још и данас.

Задрима чини нарочито владичанство католичко. Ова епископија је опкољена Призренском, Лешком и Скадарском. Владика седи у једном малом селу које се зове Сапа, те поред имена Задрима, унела је католичка црквена администрација овоме прелелу и име Сапа. Ту је некада била стара варош Сапа, од које данас ни трага нема, а која је, по Мусакији, разорена још у времену кад је он своју кронику писао. Ова епископија има 25 парохија а недалеко од Сапа, ниже села Трошани, постоји и капуцинерски манастир. Готово свако село има врло лепу цркву и свештеника, а у по неком селу и по два свештеника.

Место Мјет, два сата далеко од Скадра, где смо се уставили на одморак, има и својих касарна, неколико дућана и једно два хана који због скеле Дримске врло добро раде, јер се ту нагомилају ка-

равани који се крећу из Скадра или стижу у Скадар и чекају врло дуго док скела један по један караван превози. Бива, кад је мала вода, да каравани и газе Дрим мало ниже Мјета. Прича се, да су овде били летњи двори дукађинских господара, на врху брда које се уздиже северозападно над Мјетом.

Дрим ту избија из кланца а за тим се разлива градећи спрудове и наносе. Мало ниже од Мјета, где се Дрим разлива, добија маха за ону чудну игру коју врши пред својим утоком те тако често мења географске карте.

Ми смо последњи пут у овим белешкама говорили о Дриму на ставама Црнога и Белога Дрима. Мало ниже од хана Спаса, ми смо напустили Дримове обале и зашли дубоко у планине, да прођемо кроз Дукађин и Мирдите и да овде, код Мјета, избијемо опет на Дримове обале. Оданде где смо се растали, Дрим тече северозападно и залази у дубоке кланце, док пењући се северу не достигне највећу висину под долином Никај, одакле се стаче најсевернија притока Дримова. Ту Дрим нагло сврће на југ и готово вертикално пада све до Комане, најзападнијега бајрака Дукађинског. Ту, у томе теснацу, дигао је руке Хан од свога пловљења Дримом.

Још Бу-е је мислио да би се малим паробродићем могло отићи, у времену кад има воде, из Скадра до Охридског језера кроз Дрим, но Рокштро је тврдио да између Струге и Дебра има водопада који чине немогућим пловљење том реком. На такво се путовање Дримом решио Хан 1863. године Његова је мисао била да лаким чамцем преплови Дрим са дна па докле се може уз воду. Он се великом муком провлачио кроз ове теснаце и допро је до под село Мертури одакле даље није могао, те је продужио сувим пут уз Дрим. Па и ако је Хану пропао покушај да „пронађе“ пловност Дрима, а он је бар у арбанашким планинама пронашао толико католика, колико их у истини нема. Ипак је и то добит била, ако не за Бечку Академију Наука која га је изаслала, а оно за римску пропаганду.

На врху Дукађина, код Комане, Дрим* опет прави велики лакат и тече за тим југозападу све кроз кланце, док овде код Мјета не избије у поље те расплине свој ток. Овде је Дрим већ широк преко сто стопа. Одавде Дрим слази југу, обрће југозападу и код Леша утиче у Јадранско Море. Тако је обележен Дримов ток и у Хекартовој карти Горње Албаније, рађеној 1857. или 1858. год.

Али те исте године у зиму (1858/9.) Дрим је направио себи ново корито, ударио од Мјета на северозапад и отворио пут ка Бо-

* Ја стално пишем Дрим како га ми Срби изговарамо (Дрим, Задримље) јер Арнаути веле Дрин. Старо-грчки Δρίλων.

јани у коју упада пошто под Скадром прими приточицу Кир. Скадрани су се дуго опирали Дриму и радили све и сва да он остане у своме правом кориту, те да носи воду Лешу, али он те зиме пробије све насипе, којим су га мислили оградити и рушећи и плавећи по скадарској равници, пробије себи стално корито за ток у Бојану.

Но према свима знацима, неће то бити Дриму са свим ново корито, јер је то корито означено и на карти Коронела 1688. године. Но идући и Бојани, он одваја нешто мало воде и оним коритом које га води у Леш. Становници Задриме мисле да ипак једна трећина воде иде тим коритом и они су задовољни и са толико, јер им је Дрим пре сваке године грдне штете чинио.

1881. године била је позвана комисија стручњака, која ће испитати узроке поплаве и ова је нашла да поплаве долазе отуд, што Дрим није затворен насипом и што му корито није довољно дубоко. Тога ради био је ударен нарочити порез а у цељи ових радова. па и мостарина на Дримској и Бојанској ћуприји била је намењена на ту цељ. 1882 године закључен је био и уговор за регулисање са Трстанском кућом Манос и комп. и швајцарском кућом Хофер и исте године отпочети и радови. Но предузеће је пропало што се лађа тога друштва „Црна Гора“, заједно са предузимачем Маносом и главним инжињером Ламбертом, утопила на ушћу Бојане. Прекид рада је мало трајао па је за тим сам Хофер продужио радове. Но како влада, тако и становништво чинили су сметње компанији, тако да је 2. јануара 1883. године дошло до отвореног напада на раденике и инжињере. Незадовољници Арбанаси тражили су да се рад прекине и рад је прекинут.

А сад, кад смо познали Дрим и на крају тока и кад смо већ преполовили скелу на Мјету, хајдемо плодном долином његовом Скадру. Ено се, у дубини, преко речице Кира уздиже високо Скадар на Бојани а оно за њим, она гомила црна камења, зар не каже сама да је то наша Црна Гора?

Из историје Скадра

Скадар на Бојани дивно је опевала наша народна песма, узносећи му лепоту и питомину где расту смокве и маслине, где се шире грозни виногради а узрасла шеница белица и око ње се простирле травне ливаде, кроз које протиче зелена Бојана, по којој плива риба свакојака. Та се питома равница, на којој лежи варош и град Скадар, простире између језера скадарског и Бојане, која из њега истиче, између отоке Дримове, која се спушта у Бојану и Кира, реке која се са североистока спушта у Дрим.

На широкој равници, коју са свих страна опкољавају живописни врхови високих планинских венаца, лежи пространа варош два километра удаљена од језера, варош коју Срби називају Скадар, Арбанаси Шкодра, Турци Искендерије а странци Скутари у Албанији, за разлику од Скутара на Босфору.

Многи се домишљају да су Турци дали Скадру име Искендерије по Скендербегу, као што се често чује, па и у нашим народним песмама да се и цела Албанија назива земљом Скендеријом. Сем у народним песмама и у титули Рашко-Призренског епископа и данас се налази реч Искендерија. Та титула гласи: „Архијепископ и Митрополит Призренски, *Искендеријски*, Горње и Доње Мизије и све Илирије“. По мишљењу извесних историка, Скадар (и област око њега) прозвала се тако по Стевану Црнојевићу, сину Ивана Црнојевића, који се потурчио и добио име Скендер-бег, па као такав завладао облашћу коју су држали Балшићи.

У народу постоји предање да је ову варош подигао Александер Велики македонски и да у имену Искендерија има трага од његовога имена и ако је име Скендерија тек од времена Турака познато.

Скодра је извесно најстарији облик имена ове вароши, јер се налази и у опису Тита Ливија једнога римскога похода у ове крајеве. Такво је име извесно носио Скадар пре две хиљаде и више година, као престоница Илираца, као што је и данас Арбанаси, потомци тих Илираца, сматрају за своју престоницу називајући је најближе старом облику Шкодра. Хан, који је до данас најтемељније проучио арбанашки језик, вели да codrio арбанашки значи хум.

Последњи владалац Илираца, коме је Скодра била престоница, Генцијус, морао је на 168 година пре Христа да уступи пред навалом Римљана, који отад завладаше Скадром и доделише га Источној Римској Империји. Римљани су по Скадру и околини расејали многе споменике, којих трагови и данас говоре о тој моћној културној сили и њеној дугој владавини на овим крајевима.

Када су се Срби доселили на полуострво и ако освојише и поплавише све области, нарочито на Западу полуострова, Скадар је још увек припадао Римљанима. На тада већ српском западу, Срби образоваше неколико држава и у листове историје уврстише неколико знаменитих владара, од којих Војслав, познат са својих јуначких ратова и дрских напора, покушава и Скадар да освоји, а његов син Михајло успева у очиној намери и оглашава Скадар својом престоницом, а себе краљем у њему.

Преко сто година краљевали су српски краљеви у Скадру, а тада им га, са њихове неслоге оте грчки цар Манојло Комнен, да

га после кратког времена уступи Стевану Немањи, оној сили која је остварила тако знамените подвиге а на тако широким и пространим намерама. Од тога доба, све до боја косовског, па и три године после овога боја, Скадар остаде увек у српским рукама а у њему, после распада српскога царства од 1366. године па до 1396. господоваху Балшићи.

Но, последње четири године Скадар већ није био увек њихов. Године 1392. заробише Турци у рату зетског господара Страхинића Бана (Ђурђа Страцимировића) а зета Кнеза Лазара, те он даде Бајазиту, тада већ своме пашеногу, Скадар, само да га ослободи ропства. Године 1395., јуначким напорима оте га он још једном, али је већ и сам видео да га неће моћи дуже држати, па га 1396. године уступа Млечићима под условом, да ови њему и његовим наследницима плаћају годишње хиљаду дуката од прихода Скадарских.

Од тога доба никад више нису Срби завладали Скадром, а краљевали су и царевали у њему преко три стотине година. Покушавали су истина доцније Балшићи, као и деспот Стеван Лазаревић, да га преотму од Млечића, али без успеха или са врло мало успеха који, што је главно, нису повратили Скадар никад више под српску власт.

Тако су Млечићи преко осамдесет година господарили Скадром, а за тих осамдесет година они су били заштићени од турске навале, јер се ова, двадесет и четири потоњих година разбијала о јуначке подвиге знаменитога Ђурђа Кастриоте Скендербега, пред којим се подвизима и сам освајач Цариграда уставио пред Арбанашким планинама. А после његове смрти (1468. год.) Турци преплавише Албанију и зауставише се пред облашћу, којом су Млечићи господарили, са жудним погледима на Скадар. Године 1477. наумише да га освоје од Млечића. У половини маја паде под Скадар 60.000 коњаника, а двадесет дана доцније, стиже и сам Сулејман-паша са другом војском те се 100.000 турске војске улогори по околним брдима и око половине јуна отпоче напад. Тукли су га Турци јуначки, али га је витешки бранио храбри Антонио Лоредан са 2500 Млечића уз помоћ 8000 Црногораца под Иваном Црнојевићем. Турци су тукли Скадар из силних топова, од којих су два бацала зрна по 40 кила тешка, а два по 115 кила. Близу 1900 метака бачено је на Скадар из ова два топа, а 18. јула ноћу, извршен и страшан јуриш при коме је под Скадарским зидинама попадало 7000 Турака, али се Скадар јуначки одбрани.* После оваквога пораза и после опсаде која је трајала скоро три месеца, повукоше се Турци ноћу између

* Види о томе и лепу Качићеву песму.

8. и 9. августа ка Дриму и напустише за тај мах мисао да освајају Скадар.

Но владалац који разруши Византију, пред којим падоше последњи остаци Србије, Босне па и Ђурђеве Арбаније, који победоносно утера свога хата у Аја-Софију Цариградску; зар је могао мирно да спава пред помишљу, да ће смети и моћи један Скадар да се одупре његовој моћи? Мохамед сам поведе војску од 100.000 људи и паде под Скадар маја 1478. године и утабори се по околним висовима. Најпре учини све припреме; распореди војску и на брду Тарабошу сали једанаест огромних топова из којих ће месец дана тући Скадар. Од ових топова један је бацао камена зрна тешка 315, други 345, а трећи 375 кила. Таквих зрна 2530 бацио је у Скадарске зидине, месец дана се јуначки борио; учинио је 22. јула један а 27. други заиста јуначки јуриш и продро је у градске зидине али је град јуначки његов бранилац Флорио Јонима, уз велику припомоћ зетскога господара Ивана Црнојевића, опет одржао.

Предаде се, уморена глађу под дугом опсадом и Кроја (16. јуна 1478. г.), у половини Септембра паде и Дриваст (Дањ је разрушен још 1474. г.), али се Скадар одржа и под опсадом од једанаест месеца. Тек закљученим миром 20. јануара 1479. године Турци добише и Скадар којим и дан данас више не управљају него што управљају.

У Скадру је за тим, 1514. године, пашовао Стеван (Станиша) млађи син Ивана Црнојевића који се по смрти свога оца потурчио и добио име Скендербег (те се мисли да је по њему скадарски пашалук прозван Скендерија). За време његово Скадар и Зета су ипак уживали извесну аутономију, јер се Станиша и потурчио под условом да може преузети власт од брата Ђурђа и био је више вазал но чиновник турски. А после Скендербега-Станише (умро је измеђ 1526. или 1530. године), настаје низ санџак-бегова којима је једини задатак био непрестано ратовање са Црном Гором.

Мало је помена о тим пашама који су управљали Скадром, сем о онима који су се у борбама са Црном Гором, којом су већ управљале владике, одликовали (н. пр. Сулејман-паша, Арват-паша, Балија-паша и т. д.). Разуме се, да су многи од тих паша страдали како од Црногораца тако и од Скадрана, који их никако нису трпели. Зна се за једнога да су га на сред Скадра убили.

Око половине осамнаестога века досели се у Скадар из села Бушати (на југу од Скадра) извесни Мехмед-бег и насели се у Табак-махали. Мисли се и тврди да овај Бушатлија произилази од Скендербега-Црнојевића а живи у народу предање да происходи и од Мрњачевића. Табак-махала је тада у Скадру чинила нарочиту странку

која је господарила ситуацијом. Мехмед-бег убрзо истиче себе и и постаде шеф те странке, и најзад и судбина турских паша, господара Скадра постаде играчка у његовим рукама а он поче у њихово име Скадром управљати, док најзад на Порти не стекоше уверења да се мимо Мехмед-бега и не може именовати други паша. Тако Бушатлија постаде паша скадарски па самовласно прошири своју власт и на Љеш, Уцињ, Тирану, Елбасан, Дебар, Маћу и на цео Дукађин. Он се грдно осили постаде прави независни господар Скадра па изради на Порти да му се породици призна право насљедства на ово достојанство. Тако поniче нова династија Бушатлија која достиже велику моћ и учини знатне подвиге. Да би Мехмед-паша међу тим обезбедио својој породици престо господара западне Албаније, он истреби све главније породице, из којих би се могли појавити противкандидати ни пашинско звање а његов син Махмуд чак је и једну споредну грану своје породице, у истој цељи истребио. Он је водио знамените борбе са суседема па и самом Портом којој није хтео више ни суверенство признавати.

Мехмеда је наследио његов син Мустафа паша (I) а овога брат му Кара-Махмуд-паша који је сатрo велику војску која се састојала из удружених чета двадесет и четири паша. Њега је наследио млађи брат а трећи син Мехмедов Ибрахим-паша, који је међу тим подесио добре односе са Портом те стекао и њено толико поверење, да га је поставила за великог везира целе Румелије.

Но најзнатнији међу Бушатлијама је синовац Ибрахимов а унук Мустафе I, Мустафа-паша II,познат још и под именом Шкодра-паша Бушатлија. Кад је дошао на власт, њему није било више од 25. година а веле да је био и човек од књиге, јер је знао доста добро географију и умео да се користи географским картама, што је тада била највећа реткост. Био је врло ратоборан и одлучан а својој рођеној војсци, коју су чинили најљући Арбанаси, задавао је такав страх строгошћу и одржавањем дисциплине, да такав страх Арбанаси никад не би доживели ни од свога непријатеља. Када је 1829. пошао с војском да помогне Султану против Руса, те када је стигао у Ниш, изашли су предањ српски изасланици да га поздраве. Кад су изасланици стигли у његов стан, виде пред његовим шатором неколико посечених Арбанаса из његове војске и покрај њих или главицу лука или кокош или друго што, у знак да је тим људима живот одузео што су предмете који су покрај њих украли или отели од људи.

Пред тако снажним и одлучним човеком и његовом силном вој-

ском, није чудо што је цео Балкан задрхтао у толико пре, што је други знаменити силник Али-паша јањински већ био пао.

Мустафа се био удружио са босанским Хусејин-капетаном против реформа султана Махмуда, па најзад и пошао против Стамбола да га освоји и обори династију. Да није велики везир Решид-паша успео да завади Мустафу са Хусејин-капетаном а за тим свакога на посе победи, ко зна како би данас изгледала карта балканскога тропоља.

Мустафа је био последњи господар Скадра а за тим, кад је он послат у прогонство, Порта именова обичне валије — чиновнике, који и данас управљају Скадарским вилајетом.

Скадарски вилајет граничи се језером и Црном Гором, за тим Пећским и Призренским санџаком из Косовског вилајета и елбасанским санџаком из Битољскога вилајета. Ту је и средиште војске која стоји према Црној Гори, као што је у време црногорског рата 1862. године Скадар био и главни стан познатог Омер-паше.

Арнаути и данас Скадар сматрају као своју престоницу, те имају и изреку која вели: „Дебар су груди, Призрен срце а Скадар глава Шкипетарије“. У Скадру се находе све познате поглавице а ту је било и главно седиште Арбанашке лиге 1878. године.

Зауставили смо се овде, под зидинама града Скадарског, да се осврнемо са неколико речи на прошлост овог знаменитога града а сад, улегнимо у град да познамо и данашњи Скадар.

(Наставиће се)

ДВЕ ЖЕНЕ

— В. ОТОМАР

С ЧЕШКОГ ПРЕВЕО

Срет. А. Поповић

XI (Наставак)

Остаде опет сам.

Мајка његова, заморена нешто старошћу а нешто слабошћу, боравлаше у позадној соби, с изгледом на замак, који се високо уздизаше изнад зелених опкопа, подупртих у дну утврђеним зидовима са стубовима у пола порушеним. Из собе скоро никуда није излазила. Находила је задовољства у својој тихој изби; од целог света беше јој довољно парче неба, ограниченог оквиром окна, с оним изгледом на замак, чије се ветренице на црвеним крововима

окретаху према ветру. Правило јој је задовољство читање побожних и старих књига, сањање о прошлости и пророковање о времену. У вече би опет посматрала сунчев залазак и помолила би се Богу за свој последњи час кога је већ дуго ишчекивала а који се лагано и стално ближаше.

С тим бићем, које га је миловало целога века, с мајком својом, која је веровала у небо после смрти, чија је душа једва додиривала земљу, с том женом, кротком целога свог живота, остаде Владислав опет сам, као онда пред свадбу. Али сада не беше као оно пређе.

Тада беше толико топлих нада! Тада се толико уздизао, изједначивао с боговима. А данас!

Прва ноћ после Цилиног одласка с Миодрагом, коју је тврдо преспавао услед дуготрајног умора, ипак не беше ноћ отпочинка, већ дивља оргија снова и грозовитих привиђења, с којима се борио.

Дугачка гробља с белим крстовима и споменицима у сјају месечеву. И храм у некој тмини, а, крај олтара, стоји читав ред мрко одевених свештеника, од којих један — о грозоте — у место свете тајне излиже у вис његово дете, све израњављено. И сви пружају руке према њему, да га дохвате и свега измрцваре. А он хоће да брани своје дете и, у муци, сам обамире. Нису то свештеници. То су сабласне аветиње, с чијих се белих лобања кези смрт. Хтео би да виче, а не може. Хоће да се помоли Спаситељу, који се узноси на крсту, посред тих грозота;... у очајном болу кидиса да отме своје дете, али га одби црна гомила а окружи мрки облак. Губи свест, земља тоне под њим и он пада доле у црну ноћ... Ну, у последњем часу, пође му за руком да приђе к Спаситељу, и да у самртној муци и грчевито обгрли крст.

Јад га је обхрвао и саломио, али се над њим узнесе чаробни, бео фантом. Обузе га свега нека благост и дотаче га се нешто топло, сјајно.

„Боже, Господе“, кличе дрхтавим уснама и цела му се душа загњури у слатко и за њ ново море благости и среће.

„Боже, Господе! И гле, та голема и бела сенка примиче се к њему, загрли га и поче га згревати на своме божанственом срцу. И нека топлота разли се жилама Владислављевим, а раскош и срећа испунише унутрашњост његову...

Трже се иза сна. Сјајно и топло сунце добаци му на прозоре свој јутрењи поздрав. И злаћени зраци његови расуше се по лицу Владислављеву, а дивљи, грозан сан прометну се у раскошно јутро.

Јарко сунашце Божје! Како је могуће уздржати се, а да се

пред тобом не падне на колена у побожној молитви! Ти вечито, које од искони светлиш људству што блуди у тами. Ти узвишено, да те нико не може ухватити, ни оскрнити, да ти се нико не може ни приближити. Велико, велико сунце... сјајани колосе божанства, који се тихо отискујеш у бескрајну васељену. Куда идем? Куда сви идемо? Та за тобом. За тобом у незнану наду. Из бескрајности у бескрајност!

Сунце, величанствено, огњено сунце! Да ли ти ниси симбол љубави, којом сви живимо? Симбол љубави, из које извире живот?

О, где су она времена најлепших, млађаних лета, када си им топлије сијало, а љубав душу јаче загревала?

Где су?

И Владислав мимовољно затвори очи и предаде се сновима. Она красна мајска јутра, која је проживео пре неких година, на једанпут му изађоше пред очи. Огромни, плави свод небески, цветне ливаде, росом омивене. Славуји, који певају у ваздуху своје руладе. А ваздух беше тако влажан и свеж. А сунце тако лепо сијаше...

Сети се тога доба, па му се учини као да је о одмору опет дошао к мајци. Опет је на родноме огњишту, опет ће бити заједно да уживају срећу!

И би му тако, као да га нагло мину мрки облак, који му је до сада сунце заклањао, и учини му се, као да је опет мај и пролеће, пролеће!

И љубавна чежња, коју све до сада не познаваше, обузе га свега. Та у место ње, коју ишчекиваше по боку Цилину, нађе само на грозоту и разочарење — јадно дете, које није ни за шта, како оно рече лекар. Но, он верује, да ће му дете оздравити; оздравити на том пролетњем сунцу, тамо у зеленој шуми. И вратиће се здраво а и Цили ће се освежити. О, надо! О, нови животе!

И, пун среће, што су му се опет указала весела јутра, изађе у шетњу. Гле, како је већ напредовало пролеће! Како се за њ осмехује сва земља!

О томе није имао ни појма. Све време до сада проживео је у грозотама и тами. А сада ево светлости, и радости, и сунца! — —

У канцеларији му мирно протекоше службени часови, па опет оде у шетњу. Али у вече, када се небесно светило губљаше на западу, он уђе у собу своје мајке и беше сетан, јако сетан.

„Мори ме жеља“, јадаше се тихо, и некаква празнина обузе му душу. Поче сутон.

Његова мајка седела је крај прозора, а у њезиној позадини, иза високих зидова, гасаше се на небу последњи жар — — —

„Бива и горе, момче“, рече му она и отпоче га тешити.

Причала му је, шта је сама доживела. Муж јој се целога века борио. С почетка су имали мало, али после, благодарећи очевој вредноћи, ишло им је све боље и боље. Замори се животом и умре“, заврши мајка.

„А како је теби добро, што не мораш издирати као твој отац“, у томе је, од прилике смислу, била та мајушна историја, коју помену стара госпођа. Владислав је тако разумео. „Али није ми добро, није ми добро“, јадиковаше у себи. „Ах, и мене ће зар све то савладати и смрт ће свему учинити крај.“

„Шта да се ради?“ упита мајку. „Да ли да идем по Цили?“

„Боље, пиши јој, и сачекај је“, рече му мајка.

И он опучи писати, не заборавивши ни Јулу.

Трећег дана зачуди се Владислав, када у своме стану угледа Јулу.

„За Бога, брате, како ти то изгледаш?“ отпоче он, мерећи Владислава од главе до пете.

„Та ти седиш!“

„Није чудо“, рече опоро Владислав. „Много сам пропатио“.

„Али то не иде и даље тако“, с нагласком изговори Јула. „Зашто се подајеш бризи? Видео сам јуче твоју домаћицу. Детету је добро и она је потпуно задовољна. Је ли ти писала? Радује се, што ће се скорим вратити.“

„А откуда ти тамо — к њој?“ упита Владислав.

„Сада помало путујем. Када сам био недалеко од онога места, помислим у себи, дај да се увратим и да видим шта је у ствари, када ми пишеш тако грозовите ствари. Али, збиља, ти си махнит, то ти могу рећи.“

„А јеси ли видео и Миодрага? упита Владислав, корачајући по соби. „Дабогме, још какав ће то бити дечак.“ Владислав саслуша одговор и погледа на прозор. На пољу је било лепо а и у његовој души беше се изведрило.

„А шта ћеш ти радити? окрете се напречац к Јулу. „У последње време често походиш наш град“.

„Док бејах у туђини, нисам могао то чинити“, рече Јула. „За то ћу сада то да накнадим. Рад сам, најзад, и ја мало да се проведем. Добио сам позив за излет у шуму данас по подне. Ако је по вољи, придружи нам се и ти. Световао бих ти то, а, да сам лекар, ја бих ти то и наредио. Рђаво изгледаш. Треба сваки дан да идеш у шуму.

„Какви су то људи, какво друштво?“

„Све сами познаници. Као оно онда на Стрелишту, сећаш га се?“

„Као на Стрелишту?“ поцрвене Владислав. „Онда нећу тамо ићи“.

„Али, будало“, поче Јула и прште у гласан смех. „Вилма неће ићи, не бој се.“

Владислав га погледа. „Немој се шалити“, рече, „мени није до шале“.

Јула добоваше прстима по столу. „Дакле, ћи ћеш или нећеш? После подне у два часа бићу ту, а дотле се одлучи!“

Извади часовник. „Сада је једанаест. Сада ћу на посао, а после подне — до виђења! Али ме више нећеш ту наћи, нити ћеш речи једне више чути од мене о томе шта раде Цили и Миодраг. У здрављу!“ И оде.

XII

Владиславу се не могаше на ино, већ да и сам пође на излет. Чак не би имао ни изговора, јер је, случајно, то после подне био слободан. Сачека, дакле, Јула и, с резигнацијом ваљана човека, крену се с њим на пут.

Дан беше променљив. Облаци сиви и бели гонише се небом, али је сав предео, у сенци густих облака, дисао свежином. А када се сунце иза њих указа, тамо у даљини изађоше на видик жућкаста поља, зелене ливаде и загасито зелени гајеви.

И они гајеви тамо, увијени ваздушним плаштом — како су к себи мамили Владислава!

Тамо је вазда радо ходио; хватао би бубе, брао цвеће, јер је спремао збирку за школу. Тамо се упознао с птицама, певачицама и штеточинама: тамо је проживео оне красне ђачке излете, који се више неће повратити, а које ови садањи не могу накнадити.

А и шуме су Владислава разумеле; када би им отишао у походе, окружиле би га својим хладом, својим мирисом и чаром самоће. У гукању голубова, цвркуту пузаваца и гласу мува, које се играху у ваздуху између дрвета̂, зачула би се песма:

Ми смо острва напуштених и заморених. Хватамо сунчеве зраке у своје гране и лишће и стресамо с круна својих усхит вишег, далеког света у гнезда, и у срца, и свуда где има да уђе нови живот.

Купамо главе своје у мору ветра, који нам прича бајке о братским, удаљеним прашумама, где јаче куца било земљино; слушамо приче о незнаним пределима, куда није ступила нога човечија. Имамо своје тајне, своје закутке где је много љубави и умирања. Стресамо кишу с дугиних лукова, када се своди над нама. Упијамо тај поздрав из високих облака, који су се родили у унутрашњости браће наше крај мора. Стављамо се охоло бури на супрот,

слични харфама, на којима се чаробне песме изводе. А највише нас заносе тренуци велике тишине, свети подневни часови, када се успављујемо у заносу мириса својих; па вечери, када нас последња сунчева румен озари; и поноћи, када магле играју, а наша Девица пројаши јелена у месечевим зрацима. Ну, нису нам у вољи ноћи, када нас пуцњи буде иза сна и јутарњи осмејци, у којима заруди крв побијених. — —

И зачу Владислав ту шумску песму и глас његове душе хтеде је тражити.

Но се у томе окрете к њему Јула, и, вадећи из џепа кутију с цигарама, упита га би ли пушио? Када му овај одговори да неће, он запали сам и, удишући облапорно дим цигаре, рече:

„Како то лепо мирише у овоме лугу. Ја имам виржиницу, а ти женицу. Баш добро што ми паде на ум. Нешто о твојој домаћици. Смем ли говорити искрено?“ А, када Владислав одобри, он продужи: „Твоја је госпођа једна од оних, које, као девојке, не знађаху за недаћу; а када после удаје она наиђе, чуде се томе. Њихово је мишљење о животу наивно. Када их у браку задеси зла коб, мисле, да је за све то крив муж. Срасту с том мишљу, да смо ми мужеви свемогући, док, међутим, владају нама тако чудновате силе, баш као и свачим на свету. Такву чељад мучно је уразумити. Ну, ја мислим твоја госпођа није баш најгора.. Када сам зборио с њом, дочекала ме је доста лепо и морам рећи, да се могла обладати. Нада се, да ће се што скорије вратити к теби; и то јој даје снаге.

Владислав је корачао уза њ ћутке, а Јула доврши:

„Предео, у коме с дететом борави, није тако леп, као други за који ја знам. То је на другој страни (показа), отуд! Возом се може стићи за непуна пола часа. Тамо је шума четинара и букава с тихим селанцетом. Тамошњи ми је шумар сродник, с којим сам покадшто ишао у лов. Тамо је и рибњак, где ловимо патке. Мислим да ћу летос добити осуство, па сам намеран да тамо проборавим неколико красних дана“.

Владислав га слушаше расејано.

Изађоше из младе шуме, која им пут окружаваше, и, на малој странпутици, смотрише високо бучје, али тако ретко, да се могаше видети дубоко унутра, чак до шумареве куће, где се беше искупило неколико деце. „У бучју нису“, рече Јула и окрете другом путањом. Висока, снажна дрвета дизаху се у вис, а круне им се тихо лелујаху. Земља, покривена маховином и сувом травом, чињаше им кораке нечујнима. И тако се примакоше, скоро неопажени, к једној

гомили излетника, искупљених на малој равници око неког човека, који се у зноју лица трудио, да забавља поштовано друштво.

А што је било особито — чега се Владислав сетио чак доцније — јесте то, што је у томе друштву била и Вилма. Он је поздрави, скинувши капу, на што је она ћутке одговорила само климнувши главом. И, само што га погледа, па се опет окрете човеку, који друштво забављаше.

Ништа, баш јој ништа не могаше с лица прочитати, ни најмању промену. Као да ју је занимао тај човек. Осмехивала се, али мирно и нежно.

Тада томе човеку паде на ум, да цело друштво овековечи својим апаратом. То беше фотограф аматер.

Сви прихватише ту мисао. И велики борови, под којима су таборили, зашушташе у висини у некој сагласности. Владислав се и нехотице нађе иза Вилме, са свим близу. Наслони се руком на стабло и сањиво се загледа испред себе. Остали су се забављали и смејали. Вилма је седела скрштених руку и гледала у апарат. „Само живо и весело!“ узвикиваше аматер. „Добро је“, рече мало за тим и — дело беше готово. Зарад сигурности, узе још један моменат, затим скупи своје справе и изгуби се у путу к шумаревој кући.

Друштво се одмах расприта. Требало је отпочети игру и сваки је хтео нешто друго. Нису се могли сложити, ну, најзад, нађе се нека дечја игра, која се свима свидела.

Но то не траја за дуго.

На једанпут, за време живе игре, смрачи се у шуми и изнад самих борова пуче гром. У том се у гранама дрвећа зачу ломњава и изненадна олуја поче им врхове савијати. Наста страх. Бојазан од кише облала дамама, и, не чекајући одлуку својих каваљера, оне покупише своје ствари и потекоше к шумаревој кући.

Владислав не само да се није поплашио могуће кише, већ је — не знамо зашто — баш желео, да се она спусти. Можда да се учини крај тој глупој забави ту. — — И за што ту да буде? Цили и Миодраг!

Гледаше горе и би му мило, да у гранама зашуште капљице. Најзад остаде сам. И Јула беше побегао.

Мрзовољно и неодлучно корачаше к шумаревој кући.

Тамо беше живо. Шумар разносаше пиво, жена му куваше каву. У соби се беше тако задимило, да Владислав из ходника кроз отворена врата с првог краја ништа не разазнаваше. „Нема тамо Вилме“, рече нешто у њему. „Идем кући“, рече кратко и пође.

„Где ли то може бити Вилма?“ питаше себе самог.

На то му одговори дугачка, мрачна путања кроз високу шуму, одмах иза шумареве куће. И, нема сумње, она је отишла том путањом. И он пође на срећу.

Удаљаваше се све више од шумареве куће. Изгледало је, као да је потпуно сам у тој пустој шуми. Али гле, поче се на једанпут расветљавати. Већ је на крају и тамо, на широком просеку, стоји Вилма.

„Госпођице“, рече јој, „зар се не бојите кише? Ни грома да вас убије!“

„Поглêдам у небо“, рече, „и чéкам; верујте ми, да се ничега не плашим“.

И поглед мрких очију њезиних паде на Владислава.

„Не плашите се?“ упита је он, и нагла страст усталаса му сву снагу.

Стаде се смејати, да би само забашурио свој осећај. Проклета крв варварских предака, која му ври у жилама!

„Ви сте данас добре воље“, рече му с осмехом. (Потребно ти је да се расположиш, бедни човече, говораху њезине изразне очи).

„Како се не бих смејао“, пуче Владислав, „када се само сетим, како сте умели побожно гледати онога аматера, лутка, коме нема равна“.

Вилма се насмеја. „Ама куда идемо“, рече брзо.

„Хајдмо заједно“, прозбори он тихо и узе је за руку.

Могаше га се опростити; али нагло милосрђе испуни јој женско срце. Јадни човек, шта је пропатио!

Ишли су ћутке неко време. Гле, сунце се помоли иза облака и позлати шуму. У том наиђоше на неку крчевину и мали јарак препречи им пут. Обома паде у очи та нагла препрека и обоје успорише ход. Тамо испред њих крчевина, иза ње један део шуме а у лево дуго поље засејано детелином с редом усамљених топола. Тамо, око топола, жути се пут у град. Тим путем ићи ће и Владислав кући. Али се нагло испред њих испречи јарак, и обоје као ветром гоњени, похиташе к њему и, заморени, припадоше к земљи. Вилма се ослободи и спусти се недалеко од Владислава, покривши лице длановима и окренута од њега.

Он такође беше поражен. Чињаше му се, као да га је нешто невидљиво покосило и истом се дотакао земље, осетио је у своме срцу нову снагу. Али не могаше говорити; ни једне речи не могаше прозборити за неки тренутак.

„Ваљда не плачете, Вилма?“, рече јој испрекидано, хотећи је утешити. Она ништа не одговори.

„Гледајте само, како нас Стрелиште посматра“.

И, збиља, с тога места виђаше се стрелиште у далекој позадини.

У томе се и она прибра.

„Мислите да плачем? Та ја то не бих ни умела“. И стаде се смејати.

„У трепавицама се сија —“

„Роса после кише. Је л' те?

Показа на детелиште, где се сијаху ситне капљице.

„Вилма!“ рече Владислав и загледа јој се у очи. Осећао је, како му у срцу нешто мекне и како га се дотиче свети тренутак. Тада му душа запева парафразу ове песме:

„Ево нас крај јарка и тихи поветарац летњег вечера милује нас обоје.

Оставља нас и зелену цигорију крај ногу наших, па лети тамо у цветну детелину, и у даљину преноси њезино таласање.

Гледаш у мене, како ме ничије очи до сада нису гледале.

Твоје очи, тако сјајне, тако млађане, тако мрке!

О, како извирује сва шума, сав предео, да згледају очи твоје... И не видим шуму, не видим ништа, само поглед твој.

Гледаш ме, па и гледај ме!

Шта ми је шума, шта ми је даљина, шта цео свет у твоме погледу!

Само сунце, сунце ми је тако близу, а младо срце моје куца му у сусрет.

Срце моје, из кога расти незнано цвеће, да увенча слику твоју.

Слику твоју и моју... Та, ти и ја, наш спој, наша веза и наша бескрајна игра...“

Тако му душа певаше и, на свагда, на свагда укопа у своју вечност најлепши тренутак среће на измаку.

„Погледајте ову цигорију, како се плави“, рече Владислав, кидајући јој лишће. „То је моја слика. Узећете је за успомену, је л' те?“

А, одмах затим, додаде: „да направимо венчић, и зато ми је потребно бар шест таквих трава. Јесте ли их нашли? Придржите, молим вас, ја ћу везивати“.

И везиваше док не би готова. Али не испаде венац, већ случајно некакав котур.

„То није ништа“, рече и отури неуспешни рад свој.

Некаква сета овлада њоме, као при некој слутњи. Не пође јој за руком ни венац да направи; и све јој у свету иде како не треба.

И загледа се, брижна, у шуму пред собом, где беше тихо, како

је само Беклин умео описати. Тамо се веверица по гранама веруга, пузавац пуцкара, а лептири полећу преко крчевине. На једанпут, далеко од Вилме и Владислава, изађоше из шуме на чистину срндаћ и срна. Плахо погледаху око себе а, за тим, отпочеше мирно пасти.

Некакву слику породичне среће... нешто спокојно и нежно издаваше овај пар дивљачи у шумском закутку.

Ни Владисављеву оку то не умаче, па једновремено баци поглед к сунцу, да види хоће ли ускоро заћи. Оно лебдијаше још доста високо изнад железничког насипа. Како трептаху шине, њему паде на ум, да та пруга иде отуда, где се нахођаше Цили с Миодрагом.

У том се запуши на прузи и затутњи на насипу. Зачу се хуктање, које је страхотно расло, као да се над шумом склопила љута бура; и, након неколико тренутака, тешки воз, који земљу затресе, прође с хуком и изгуби се.

Само бела пара остаде иза њега и за тренут сакри сунце.

„Морам се већ вратити“, рече Вилма. „Али, за Бога, шта сте тако бледи?“ упита, гледајући Владиславу у очи. „Као да сте се поплашили од нечега?“

„Допратићу вас“, рече Владислав, „па ћу затим кући“.

„Не, немојте ићи са мном, вратите се! С Богом, пријатељу. Можда ћемо се видети још једном. Сутра“.

„Сутра“, понови Владислав и склопи јој руке, притиснувши их својим уснама.

Истрже се и пожури просеком право шумаревој кући. Он гледаше за њом да ли се неће окренути. Није се окренула, ишчезе. Изађе из шуме и, најкраћим путем, преко великог вежбалишта, окрете и сâм кући.

Када стиже кући, рече мајци, да га Јула причека, ако би дошао.

„Ево ти писма“, рече му мајка.

„Од кога ли је?“ питаше се. „Ах, од Цили?“

Спусти писмо у џеп и изађе опет изван града. Ходаше алејом кроз кестенова дрвета, спроћу замка. То беше ограда од високих дрвета, иза које одмах тецијаше вода. Ту би, још као ђак, често долазио по месечини. Колико је чежњи, колико млађаних снова тада ту проживео баш у мају, као ово сада. И сада, као и онда кестенови су пуни белих и црвених цветова, а и по земљи их има пуно, јер опадају концем маја. Да ли је још онда предосећао то што ће га снаћи?

Слушао би с вечери како се из даљине ори крекетање жаба. У њему је неуморна песма незнаних нам створова. А његови соп-

ствени болови, и задовољство, и Цили и све што је проживео — да то не буде само жабје крекетање наспрам тих нових симфонија, које му душу обујимају? Све, све је друкчије од онога тренутка, када је говорио с Вилмом. Сећаше се: ишли смо заједно и седели смо заједно неколико тренутака у шуми. А шта сада ради? Враћа се већ с излета. Али он не сме с њоме речи проговорити; мора ићи као злочинац далеко, далеко од ње; потражиће траг њезин, па ако га нађе, опет ће лутати, опет лутати...

Бубе зује у лету кроз тиху тишину. Како их је убијао тада, када је био дечак. И зар није срећан живот такве бубе? Опијена раскоши, лети кроз мајску ноћ. И — наједанпут пљес! и она је свршила. И зар није боље тако проживети, него ли се понајлак примицати к смрти? Боље је развити крила и живети брзо, него ли убијати дан за даном, годину за годином у канцеларији и на обичном домаћем огњишту. Боље је скоком улетети у ту пропаст, куда сви морамо. Имати у глави такву Кармен, такав минут истинске велике среће, која се не може ни поновити, ни продуживати... а свршити ударцем као та буба!

— Ах, Цили! Шаље ми писмо. Шта ли пише? Опет кукњава, муке, болест, беда. А Вилма... Слободна, једнако је слободна... Отвори писмо и прочита га при тамној небесној светлости.

„Не знам, шта да се ради. Не иде на боље. Да ли да дођем. Саветуј ме". Па нека дође. Боље пре, но после, када буде касно...

А да већ није касно? — Сети се онога воза после подне, како га је препао. А зашто се уплашио? Чињаше му се, као да је тамо седео неко крај прозора и гледао на њ. Па шта би било? Та још није ни пољубио Вилму. Тако чиста, чиста успомена. Збиља, као из ђачких година. Ну, сада већ мора ићи кући. Ишчекује га Ј̌ула. — — — И Ј̌ула га је збиља чекао. Ишли су у походу старим знанцима, који су се у опште чудили Владиславу што га виде после толико времена. „То већ нису више месеци, то су године како те нема к нама", пребациваху му.

Владислав се смешкао и издржа да сву ноћ слуша разговоре који су му негда били досадни. Но, од свега тога што се причало, мало је шта запамтио. Њему се само чинило, да су сви људи млади и нови, да је други ваздух, друга светлост, друго пиво.

После пола ноћи, не знађаше да је у друштву. Седео је у шуми Гране су тихо шуштале и сунце је сијало. Сенка је падала на јарак. И Вилма је била с њим. Опет су били заједно, као негда н стрелишту и грêдом до куће. Али друкчији, друкчији... Међутим, бан зима са својим вејавицама и непогодама, а у срцу његову мењах

се према њој равнодушност и ненавист. А сада, наједанпут, мир и спокојство. Та могу бити пријатељи. Ништа више но пријатељи. А и не могу бити ништа мање. Више не би с њом могао говорити тако хладно и туђински, као онда у парку и с јесени, када је прађаше. Сада њега чека други, нов живот. Он ће сам бити друкчији.

(Наставиће се)

ПАБИРЧЕЊЕ

ПО ИВЕКОВИЋЕВУ „РЈЕЧНИКУ ХРВАТСКОГА ЈЕЗИКА"

У Ивековићеву „Рјечнику" под азбучним редом долази ријеч на́селан, гдје се вели да је код Вука грijешком *насеон*. Код г. Ивековића значи грijешком нехотице, а Вук није нехотице погријешио, него је чуо *насеон* да се говори, а није хтио забиљежити оно што није чуо. Није дакле Вук нехотице *насеон* забиљежио, него је тако чуо да се та ријеч говори и г. Ивековић требао је казати да је *насеон* постао по аналогији генитива *насеона*, а номинатив треба по законима да гласи *населан*. Тако је Вук забиљежио *сједити*, јер тако је тај глагол чуо да се говори, а није хтио забиљежити *сједјети*, јер тако није чуо. ма да је тај облик коректан по законима. Вук је забиљежио ријеч *усиђелица*, а није хтио забиљежити *усидјелица*, јер није тако чуо, ма да је знао да та ријеч по југозападном говору мора гласити *усидјелица* и ма да је таки облик употребљавао при писању, Н. п. ако ли пак ко мисли да је срамота за његову дјевојку кад остане *усидјелица* кор. I. VII. 36. Од *усидјелица* још коректније би било *усједјелица*, али Будмани вели да се на југу не само пред *ђ* мијења *је* на *и*, него и пред *дј* н. п. *исповидјети* мјесто *исповједјети*. Г. Ивековић је зато написао да је код Вука грijешком што је то исто казао Даничић, само што Даничићево *гријешком* значи нешто друго него што Ивековићево *гријешком* значи.

У азбучном реду долазе ријечи *наслађивање* и *наслађивати*, а нема *наслађавање* и *наслађавати*. Ја мислим да је то пошљедње коректније и боље и прије треба да је ушло у рјечник *наслађавање* и *наслађавати* него *наслађивање* и *наслађивати*. Говори се и једно и друго, а оно што је коректније, боље, по законима, то треба да уђе у рјечник који је намијењен за књижевнике. Од *умилити се* постаје *умиљати се*, а од овога *умиљавати се*, од *измислити* постаје *измишљати*, а од овога *измишљавати*, од *насладити* требало би да постаје *наслађати*, али тај први ред итеративности код тога глагола нема,

него има други ред *наслађавати*. Тај је облик коректан, по законима, а *наслађивати* је постао по аналогији глагола шесте врсте. Дакле је требало да уђе у рјечник *наслађавање*, *наслађавати*. Тога треба књижевници да се држе, а не *наслађивања* и *наслађивати*.

У азбучном реду долази *насљедак* и *нашљедак*, *насљедство* и *нашљедство*. Зашто не само *нашљедак*, *нашљедство*, кад конзеквенција иште да се у књижевном језику пише само *нашљедак*, *нашљедство*.

У азбучном реду долази *наврјети* и под тијем обликом навађа се примјер, у којем долази облик *наврљеше*, који не спада овамо него под глагол *наврљети* који се говори на југу и којега нема у азбучном реду код г. Ивековића. Па кад нема *наврљети* нема мјесто онда ни облик *наврљеше*, који се и онако у књижевности не треба употребљавати.

У азбучном реду долази *несвијесан* и *несвијестан*. На што је *несвијесан*, кад је правилан облик само *несвијестан* и кад се по томе и *несвијесан* не смије ни употребљавати у књижевности.

У азбучном реду долази *нешто*, а нема њешто. Нема *њешто* за то, што нема ни у Вука. А боље би било да има *њешто*, а *нешто* је могло изостати. Испореди *њешто* са старословенским н ѣ ч ь т о.

У азбучном реду долази н е сп ȍ к о̄ ј с т в о мјесто н е сп о-к ó ј с т в о. Под н ȁ л и в а т и, вâм (зап.) вели се: „али је тако и у јужном говору". Ја мислим да не може бити таки акценат, него н а л и̑ в а т и. Кад је акценат на л и̑ в а т и слаби дуги, онда мора и с предлогом кад се сложи тај глагол, остати тај исти акценат на истом мјесту н а л и̑ в а т и, а не н ȁ л и в а т и. Тако је и л и̑ в а т и: з а-л и̑ в а т и, а не з ȁ л и в а т и као што је код г. Ивековића, па тако је и л и̑ в а т и: п р о л и̑ в а т и, л и̑ в а т и: п р е л и̑ в а т и, л и̑ в а т и: и з-л и̑ в а т и. *Налијевање*, *налијевати* нема мјеста у књижевном језику, зато није требало ни ући у рјечник.

У азбучном реду долази *накнађавати* и *накнађивати*. *Накнађивати* нема мјеста у књижевном језику, као што смо мало час показали код *наслађвати*, *наслађавање*,

У азбучном реду долази *бити*, па се ту пише да бити има презенат *будем*, *буднем*, *биднем*, *бидем*. За кога је то? Смију ли *биднем бидем* и књижевници употребљавати? Ако не смију, на што исписивати из академијскога рјечника такове облике и примјере, који немају смисла за рјечник, који је удешен за књижевнике. Па тако је и *нигдје*, *нигђе*, *нићe*.

У азбучном реду долази *новословенски*, па се каже да значи, што припада *новим Словенима*. А под ријечју *нов* назива се језик *новим словенским* језиком. Какви су ти *нови Словени*, који су са[...]

уједанпут искрсли? Какав је тај *нови словенски језик*, који је ваљда сад скоро постао кад је *нов?* Разлика је велика између *новословенскога језика* и *новога словенског језика* по значењу. *Новословенски* је детерминативан композит и значи име народу, а *нови словенски би језик* значио неки језик, који је нов, досад непознат, скоро откривен, пронађен. И покојни Ђуро Даничић није имао право што је крањски језик називао *новим словенским језиком.* Крањце треба називати *Новословенима*, а њихов језик *новословенским* за разлику од *Старословена* и њихова језика *старословенскога.* Никако не може бити по значењу једно исто *новословенски језик* и *нови словенски језик. Новословенски је језик* име народном језику Словена у Крањској, Корушкој и Штајерској, као што се *малоруски* језик не може ни по што замијенити *малим руским језиком*, нити се може *Малорус* замијенити *Малим Русом. Малорус* је име народу, а *Мали Рус* је онај, који није велики. *Новословенин, Малорус* су детерминативна композита, која значе имена народима и не могу се замијенити *Новим Словеном* и *Малим Русом.* Така су детерминативна композита н. п. ова: *Бањолучан, Баболучанин. Биоград* (није бијели град него име граду), *бјелобор* (не значи бијели бор, него значи неку врсту бора), *бјелобаба* (не значи бијела баба, него село у Србији), *бјелобрада* (не значи бијела брада, него име биљци), *бјелојабука* (не значи бијела јабука, него име дрвету), *бјелојуг* (није бијели југ, него вјетар без кише), *бјелолипа* (није бијела липа, него име дрвету), *бјелолист* (није бијели лист него име биљци), *бјелошљива* (није бијела шљива, него име дрвету), *бјелотрн* (није бијели трн него име биљци). Дакле, здраво griјеши г. Ивековић кад мисли да је *новословенски* језик то исто по значењу што је *нови словенски језик.*

Јован Живановић

УЗ ФРУЛУ

— (МАРИЈА КОНОПНИЦКА) —

* * *

Зашто, росо, падаш тако рано,
   Росо хладна,
Кад сам гô, бос.. а у кући тамо
   Деца гладна?

Зар Господу поток суза људских
   Доста није?
Што да и ноћ, над главама нашим,
   Сузе лије?

* * *

Ој, када бих крен'о низ пољану
   С стадом мојим,
Те да сузе, што на њиве кану,
   Све пребројим!

Ал' би грозна отуд била жетва,
   Страшно мливо:
Снопови би сви крвави били!
   — Чудо живо!

* * *

За зором ће сунце да заблиста,
   Зрак да плане,
И роса ће, сребрна и чиста,
   Да усане..

Ал' да море горких суза наших
   Спласнут' може.
Цео свет би треб'о да запалиш.
   О, мој Боже!

В.

НЕПРИЛИКА

ПРИПОВЕТКА ИЗ СЕОСКОГ ЖИВОТА

од

Јанка М. Веселиновића

XII (Наставак)

Тако се опет низаше дан за даном. Марица је обуздавала себе и своје осећаје што је више могла. Она је избегавала Живана и добро се чувала да се гдегод не сретне с њим, јер је слутила да је онда све свршено. Али зато што се ту обуздавала давала је себи право у другом којечему. Петар је то видео, доста пута би ускипео, али се увек уздржао.

И тако Марица постаде у неку руку свој госа. Тражила је друштва и разговора. Оне тишине, што некад цароваше у дворишту Петровом, неста; сад је ту галама као на вашару. Пуно неке дечурлије окупило би се око Марице, а она би им правила разне играчке и у дугу се дану заносила.

— Ама шта радиш то по Богу! — узвикнуо би Петар толико пута.

— Треба ли ти што?

— Не треба; него, докле ћеш се заносити том дечурлијом?

— Па, добро, шта да радим? — питаше она озбиљно.

— Зар немаш никаква посла?

— Немам!

А глас јој звони некако прекорно; бар се њему тако чинило.

Зато се одмах склања и одлази, гунђајући, не пребацивши јој ништа отворено.

Или би по некад дошао кући али њу не би затекао. Он би, љутит, општарио по дворишту, бајаги радећи нешто, а у самој ствари претурајући да би сакрио и од самог себе свој гнев. Кад би се она, смешкајући се, појавила на капији, он би се, токорсе, занео у послу.

— А гле! Ти си ту?

— Ту сам.

— Јеси давно дошао?

— И-ха!

— Ја се мало задржала код мојих, мислила сам нећеш тако рано доћи.

Он би прогутао прекор, па би запитао:

— Шта раде они?

— Хвала Богу, здрави су, поздравили те; питају што се не увратиш који пут?

— Људи су у послу, па нећу да сметам....

И увек готово савладао би се. Толико се пута решавао да јој очита; али кад она стане преда њ, онда окрене разговор и обично га заврши каквим бесмислицама.

А то је чинио једино ради мира и спокојства. Осећао је он да не би кадар био борбу водити и да би себи кидисао кад би она од њега заћутала,

Тако им прође јесен, тако зима и пролеће. Дође и лето са врућинама. Средила се летина и људи почели да вршу.

Једнога дана, баш је било некако по Преображењу, враћала се Марица из шуме, од колебе, кући. Дан беше врео као само у августу дани могу врели бити. Сунце је припицало са тамно-сивог неба. Ваздух беше врућ и загушљив а нигде ветрића, као да је и он замро. Мртва тишина освојила природу; чуо се само цврчак у препланулој трави и препелица у поцрнелој стрњици, иначе све мирно и мртво...

Она је једва корачала. Зној је липтио са снаге њене; лице јој се зажарило а глава је поче заносити. Њој паде на ум да ту, у страни, има извор, па сиђе с пута и упути се кроз шуму тамо.

Умила се и разладила, па села на ону зелену ӥздӑн у хладу. Осећала је неку милоту у тој хладовини, па се подаде томе уживању. Неки лак дремеж овлада њом....

Нешто зашушта и почеше пуцати суве гранчице. Она се трже и погледа — Живан стојаше пред њом. Кад је смотри он мало, застаде и зачуђено упита:

— Од куд ти овде?

Па јој приђе и пружи руку. Она прихвати његову руку и осети како је, од тога додира и погледа његовог, прожма нека слатка језа.

— Ето.... рече она.

— А ја дошао на воду — рече он спуштајући чобању. — Ја најмлађи. Ту нам је гумно. А од куд ти?

— Идем од колебе. И наши вршу.

— Па свратила да пијеш воде?

— Јесте.

— Ала је ово врућина, да Бог сачува: проври мозак! — рече он и спусти се крај ње на траву.

Чула је како јој срце куца и осетила како је нека дрхтавица подузима. Нешто је гонило да побегне, али је осећала да нема снаге

ни да устане а то ли да бежи. А он је гледао у њу отвореним погледом.

— Где си ти, море? — питаше је. — И неке смо комшије и све, а нисам те видео толико време?

— Што ћу ти? —

— Није онако за неки посао, нег колико да се видимо. Ја волим тебе да видим!

— Што? — пита она, све више збуњујући се.

— Не знам; али некако ми мило! Право да ти кажем, лепа си као сунце!

Она не умеде ништа рећи.

— Ето како ти је само лепа та рука! — рече и узе је за руку, коју она не имаде снаге тргнути. — Па како је мекана и бела као у варошке! Благо чича-Петру!

И, не пуштајући јој руку, него гладећи, настави:

— Ја не знам шта ћу! Ови моји окупили ме да се женим јесенас. Летина, хвала Богу, добра, виногради заприличили — сва згода ту; ама ја не знам шта ћу! Их! Што ниси девојка! Знаш ли да не бих ни часа премишљао!... Само бих рекао: Ето! Испросите ми Марицу!

Она је запрепашћено слушала тај бујни излив, који је истински из срца потицао.

— Је ли? Кад би била девојка би ли пошла за ме?

— Што ме то питаш кад нисам девојка? — отрже јој се болно из груди.

— Ама кад би била?

— Сад је доцкан!

— Знаш ли ти, ја се тако по некад осамим па се замислим. Славе ми моје, кажем ти, кад би ти била нешто удовица, ја бих батални сву срамоту, па бих те узео!

— То немој говорити!

— Ја то и не говорим никоме, само тако мислим! Али тако је! Ево, ја баш знам све девојке. Ама, брате, ни једна нема твојих очију; ни једна се не уме тако слатко као ти насмејати! У свему си одвојила! По неки пут ми дође да полудим! Свако јутро се нађем у послу око градинице, само да те видим, па ми је онда лакше.

Те су је речи заносиле. Она је осећала да мора побећи, ако је рада да не полуди. Зато се диже.

— Куда ћеш?

— Кући; збогом!

— Их! Баш је то несрећа, што ниси девојка! Дај ми руку да је још мало помилујем!

— Шта ћеш је миловати! — рече она, а у ушима јој нешто пишти. — Збогом!

Па се окрете од њега и побеже, а он оста гледећи тужним и отвореним погледом све дотле за њом, док не зађе за савијутак...

XIII

Оно што је тињало, разбуктало се. Оно што је слутила, постало је јава. Више није могла да буде равнодушна, него је морала да крије оно, што јој је у души, и од Петра и од Живана. Добро се чувала да памет не изгуби, да се не истрчи, да когод што не смотри. Дотадањи тихи и мирни живот оде, а њу ухватише вртлози који су је немилосрдно бацали један другоме.

Кад би се осамила мислила је о њему и подавала се мислима. Од рана јутра већ беше у дворишту и поглед јој се отимао у градину чича-Јевтину, где би редовно видела Живана како нешто ошљари и послује. То јој беше прешло у навику; и кад би прошао дан да га не види, била је као утучена. Нити је јела ни пила, а кад би је Петар упитао шта јој је, обично би се на главу тужила.

Најсрећнија је била кад Петар није код куће. Тад је до миле воље одавала се својој машти. Какве мисли не распињаху њену душу! Било је ту детињастих сањарија, које човек сам од себе крије, а било је и опаких мисли. На пример, она се надала да ће једнога дана остати удовица. И ред је да Петар, као стар човек, једанпут умре. Онда јој неће ништа више бити на путу. Он јој је рекао отворено: да би заборавио сву срамоту, што је она удовица, па би је узео. И онда би настали тек срећни дани...

Али, ако Петар не умре? Ако он поживи још неколико година, хоће ли Живан хтети чекати? И може ли он толико чекати? Шта може рећи својима кад га окупе да се жени? Може ли им казати прави узрок и да ли би њој било право да им каже? — То не може. А кад се не могне бранити, ако морадне узети другу?...

Ђаво се јави у њеној души. Почеше јој долазити гадне мисли. Како би било да она потражи и да̂ Петру штогод да попије?...

Наступи ужасна борба у души њезиној. Она се грозила од те мисли, али што је више од ње бегала, тим јој се више она натурала.

„Па шта ћеш?“ шапутао је неки глас у њој самој. „Он неће скоро умрети. Сви су му стари дуго живели, па ће и он. Он је добро очуван, добро једе, добро пије; кад му најмање буде зло, он одмах леже у кревет — не јуначи се, него се чува. Живеће тај сто година...

— Јесте! Живеће! Он се тако чува да ће заиста живети! — шапутала би она, потврђујући оно што јој црне мисли шапутаху.

Па шта да ради?

Долазило јој је на ум да иде до Стамене врачаре и да је замоли да јој да̂ што чим би се отресла тога зла што јој сарани и младост и живот.

Али се онај честити део душе њезине борио против тога.

„Зар смеш и помислити на то! Зар би имала образа ходити по свету? Каква би то била рука коју би пружила Живану? И зар мислиш да би могла сакрити своје недело?.... Ако је теби Бог рекао да будеш срећна, ти ћеш бити па да ни прошца пад главом немаш; али ако ти је усуд доделио судбину злу — не помаже ти ништа; Зашто да га убијеш! Шта ти је скривио? Је ли крив што те је извукао из сиротиње па те опколио добром, те ти сад свашта пада на ум? Да је он тебе оставио тамо где си никла, ти би данас била за каквим Тејом Мојићем, па би се цео свет с тобом исмевао!"

— То све јесте! — одговарала би она опет шапатом,

И онда је тако распамећена ишла по читаве дане, чувајући се добро да не ода своју забуну.

Петар је слутио нешто, али није хтео заподирати да му се не би каква неповољност опет излегла.

— Море, теби опет није добро?

— Што?

— Па нерасположена си.

— По чему мислиш? — упита она плашљиво.

— Видим те једнако замишљену; па ни у лицу ми добро не изгледаш.

— Ја сам здрава.

— Како би било да одемо мало до чаршије?

— Не марим.

— А да одемо у Осечину; имам ја тамо неког рода?

— Шта ћемо? Они су требали прво да дођу теби.

— Ја онда не знам шта би!

— Ако је то због мене, онда немој! Мени је добро. Најбоља је своја кућа!

— Па онда немој тако самовати! иди мало у комшилук! Камо ти та Симка? У једно време није избијала одавде ни она ни онај њен мали шврћа, а сад је нема већ неколико дана.

Збиља, она је, и не знајући како, прекинула све.

— Ја не знам — рече — али је жена у послу: вршаји, па шљиве, па виногради....

— Што не идеш до колебе?

Да је знао да је то не пита!

— Била сам скоро -- рече збуњено.

Он не опази ту забуну, него изиђе у двориште.

Живан је, по обичају, кад год би се куће досинуо тумарнуо у градиницу не би ли само видео Марицу. Он га смотри.

— Шта радиш то тамо?

— Ништа...

— Како ништа?

— Гледам ове вреже. Нема више бостана — рече Живан што му прво паде на памет.

— Његово је прошло, сад се грожђе једе. Је ли Јевта код куће?

— Није; отишао судници.

— Јесте оврли?

-- Још три вршаја.

Она је чула сваку реч, а срце јој је бурно куцало.

— Кад ћете почети сушити шљиве?

— Прекосутра. Пушницу смо оправили и лесе нове исплели.

-- Е, хајде, хајде! Пожури да средиш, па да те женимо.

Њу нешто гурну напред и она истрча на двориште баш у тај мах кад он рече Живану:

— Какви си ти момак кад о женидби не мислиш! Помисли Марице, ја велим да га женимо, а он каже да још и не мисли но то! — рече окренувши се њој.

Она осети како јој се скида неки терет с душе и погледа срдачно Живана.

— А што се ми мешамо у његова посла? — рече она.

— Право велиш, Бога ми! Кад му затреба довешће он и сам! Је л' тако, Живане?

Живан не рече ништа, него се само окрете.

Петар се насмеја, рекавши:

— Благо њему! (Наставиће се)

МАРИЈА КОНОПЊИЦКА*

О ДВАДЕСЕТ-ПЕТОГОДИШЊИЦИ ЊЕНОГ ПЕСНИЧКОГ РАДА

— D-r TADEUSZ GRABOWSKI —

Марија Конопњицка је једна од најсимпатичнијих песничких индивидуалности последње четири деценије пољске поезије — најсимпатичнијих, свакоме разумљивих, осредњег лиризма, нешто једноликог и меког, али племенитог и скроз пољског. У низу промена, којима је подлегала пољска поезија после устанка године 1863, Конопњицка, у извесној вези са старом варшавском литературом, а с друге стране са Љенартовичем, представља онај обрт ка реалистичној поезији, сликању свакодневних ствари, животу простог народа, — обрт, чији је представник у Француској осетљиви, али не без трага искреног реализма, Копе. Љенартович, некада тако популаран, можда ју је издалека упутио да дубље уђе у тон лиризма народне поезије, али она је погодила тај тон срећније и боље од њега. Виртуозношћу стиха она га је надмашила, имајући пред очима Словацког и такмичећи се са таквим мајсторима форме, какав је Фаљењски и какав је био Асник.

Онда, кад луча Љенартовича беше на умору и кад ствараше слабе ствари, она заузимаше његово место и иђаше донекле истим путем, али схваташе прост народ више реално, мање идеално и ружичасто, у свези са општим правцем поезије, која, и поред гласова који се против тога дизаху, остајаше под јаким утицајем приповедачког реализма. А како се одрицаше будућност свакој поезији и како се осуђиваху празне сањарије и осећајност, у ред других, као Асник и цела плејада ондашњих парнасоваца, стаде и она, и, истакнувши се брзо, подиже свој, колико смео толико миран, протест. И њу често раздираху сумња и песимизам, својствен целој нашој поезији после 1863 г., а сухи и тривијални материјализам неких позитивиста узбуђиваше је до дна душе. Она не певаше тако горко као други, не очајаваше, и после огледа, који беху нешто реторични и у којима не беше много поезије, издиже се до висина искреног, хармоничног лиризма, који придобија и осваја. Она је

* Марија Конопњицка није непозната у нашој књижевности. У „Јавору“ 1893. године донета је кратка карактеристика њеног књижевног рада а у истом листу, исте године штампане су и две њене приповетке у преводу пок. Рајка. „Дело“ од IV. св. књизи донело је такође једну њену приповетку у преводу истог преводиоца. — У „Делу“ су преведене и неке њене песме. Ур.

очигледно сазревала, није се одвајала од друштва, саосећала је патњама масе, није се повукла у равнодушност и егоизам, и ма да није била тако израђена као Асник или Фаљењски, певала је изразито, ма да понекад са сувише речи, и уливала је у своје творевине много женске дирљивости и доброте. Прва серија њених песама носи на себи знаке песничке незрелости, као што су бујна и мало дискретна фразеологија, недостатак оригиналних мисли, нескладност садржине с обликом, доста јасне и провидне реминисценције. Али, ту су и одушевљење и лакоћа у форми, енергија и морално здравље, осмех и дирљивост, што беше тада ретко у песника.

Тих је недостатака мање у другој серији, и пријатна и узбудљива искреност прожима ту скоро сваки излив племенитог осећања, које обухвата све друштво, а особито сељака, који је дотле најмање био предмет поезије. Њен ритам постао је мелодичнији, а чисто пољске особине, златно срце, плавичаста магла од илузија, слике из живота запостављених и напаћених друштвених слојева — све се то сплетало у целину, за чудо очаравајућу и концентрисану. Пластичност у изражавању, која је дотле била мало сиромашна, знатно је коракнула унапред, и песничка индивидуаност њезина јасно се оцрта и поче издавати право драго камење необично просте и деликатне народне лирике:

А што, хладна росо,
Падаш,
Кад сам го, кад сам бос,
А у кући ми је гладно све.

Зар није доста што човек плаче
На земљи,
Већ и та ноћца лије
Сребрне сузе?

Огледе поетског философирања à la Асник брзо је оставила. Сфера њених снова била је друга, и, с мање резигнације и парнасизма, него он, поетизирала је она над судбином не само сељака и заносила се поезијом села и пословима на селу, већ је удисала у себе и онај велики општи бол народни, који не долажаше од западних песимиста, већ истицаше из оних понижења и удараца, ко му је после последњег пораза наносила свака година, сваки месе скоро сваки дан. Усред опште клонулости духа и усред песимизм усред бесадржајног савршенства у облику, салонске и преко сва мере таште еротоманије, она није губила веру у идеале, наслеђе од великих романтичара и, непрестано се бунећи и будећи друг

и сама можда није била срећена, али је осећала племенито и јаче, искреније и више мушки, него многи мушкарац. На себе је скоро заборавила, и, ма да није достигла висину романтичног лиризма, мислила је и осећала тако, како мисли и осећа савремено пољско друштво, савремена већина. Отуда у односи опадања велике поезије толика њена вредност, и ако је песник по каткад сувише претенциозан, вредност прво морална, па онда песничка.

У простом народу гледаше она огромну полугу народног живота, и у љубави према њему црпљаше наду кад беше у очајању. У најразличнијим алегоријама изражавала је бескрајан низ нијанса бола и општег понижења, и онима, који нису имали срца за општу ствар и идеале, добацивала је презриве речи, пуне ауторитета и отворености. Она не мисли да јаке речи могу показати или заменити јачину у осећањима. Она бива понекад извештачена. изгледа да много воли стилске ефекте, који човека задивљавају — у прози више него у поезији - али она се не претвара ни пред собом ни пред другим. Припадајући школи Словацког, подсећа она на њега формом често, можда и сувише често, али подсећа на њега боље од многих других. Владање формом, вештину у стиху, има у веома високом ступњу, и не тражи ту лепоту форме и њену новину, а своју оригиналност, у презирању ритма и доброзвучности, граматике и синтаксе. Она влада језиком. али га не крха и не квари. Она не уображава, већ само мисли. Пољске осећаје обухвата и изражава свестраније. јаче, боље, него многи од њене браће по музи. Већих ствари није се подухватала у то доба, можда зато што јој недостајаше довољно маште, као и Фаљенском и Аснику. Ситне пак производе избацивала је без прекида и, кад човек хоће да је оцени као што треба, не треба да јој замера због појединости, већ да се удуби мислима и осећајима у целину те љупке лирике, мало монотоне, женски меке, дирљиве и пуне осећајности, која чезне и дрхће, лирике која се смеши кроз сузе.

А кад краљ пође у бој,
Свираху му бојне трубе,
Свираху му златне трубе,
На победу, на весеље.

Контраст судбине моћног краља и бедног војника Стаха утиче јако и прожима душу. Оваквог лирског бисера има у трећој и четвртој серији много, и ако се види, да је песник полако испевао све на арију простог народа и тражио нових тема и путова. Уметничко уживање овде је већ мање него пре, али поетичност и сло-

бода надахнућа бива велика, а пластичност је куд и камо већа, описи се нису расплинули у размишљању и полу-тоновима, контуре се оцртавају изразито и јако.

„Црте и звуци“, који су затим дошли, садрже, осим пређашњих, и нове речи утехе и поуке. Песник овде говори свечано и с дубоким уверењем о својој друштвеној мисији. Гранит њезине духовне енергије није олошао и остао је тврд као и у младости. Ако је она, као друштвени песник, била по појмовима близу младом Сјенкијевићу, Прусу и Ожешковој, мимо то често и сувише реторична и дидактична, њена реторика и дидактика постајаше постепено врло деликатна, пуна артизма и мелодичности, врло експресивних и поетичких израза и ритама, њен програм беше већином идеја, жива противност њених слабих и баналних другова по музи.

Не треба ви, песници, да трчите
За сјајем оних лица у којих срца нема....
Јер наша је песма молитва да зора зазори.
— — — — — — — — — — — —
Јер наша је песма звезда даница и јутарња румен
Из које ће нам, помоћу Божјом, сванути дан.

Најзад, скоро, од пре десет година, обраћаху на се општу пажњу њени производи, штампани по часописима а скупљени уједно под натписом „Италија“. Колорит, линије, декорација добиваху у њеној уметности већег значаја, особито од оног доба, кад је, путујући по Италији, видела најпотпуније и најчулније облике вајарства и сликарства. Поред најмелодичније ритмике, којом је дотле владала, развило се у Конопњицке осећање за пластичност и то осећање резаше делца, истина мала, али ненадмашно рељефна и мајсторски обрађена у појединостима и у целини. Таке transpositions d' art, како их називаше Теофил Готје, треба да буду пре свега наслада за очи а не за срце и мисли. Али ни у туђини не преста Конопњицка бити верна своме карактеру — песника скроз пољског; удубљена и занесена у култ лепоте, сањала је о својима и њиној судбини, а чежња ју је живо и непрестано вукла завичају. У исто доба рађаше се у њеној глави план епске композиције већих размера.

Њена деликатна и гипка кичица обећаваше мало, али оваки уметница могла је створити много, и већ поједини одељци „Имагине“ штампане у једном варшавском листу, својим брилантним и блиставим стилом, час скептичним, час екстатичним и гипким као у Словацког, доказиваху о епској ширини и полету, тако ретком у наше дане, кад су у обичају песме мале по облику. Кад се тада

појавише први одељци „Пана Баљцера у Бразилији“ сваки љубитељ савремене поезије помисли, да неће нико други, него Конопњицка, која се најбоље уживела у народ, моћи створити народну епопеју и стрепња обузимаше сва срца, кад се, на простој основици исељеника у Бразилију, сташе оцртавати енергични ковач Баљцер, стари војник Хорођеј, пробисвет и варалица Отач, све сељаци од главе до пете, и то не створени из маште, већ из смелог посматрања, достојног поређења с оним, које задивљава и импонује у Сјенкијевићевим новелама из народног живота. Епизоде се низаху за епизодама, и ма да свака од њих усхићаваше живошћу, пластиком, ванредно разноликом сенситивношћу, народне епопеје не беше. Поема беше пољска, народна, местимице величанствена, а октаве, из којих беше састављена, беху понекад мајсторске. Па ипак, кад се мисли о њој, сећа се човек појединости, целине нема, и, по свој прилици, неће ни бити. Пан Баљцер је одвећ мало јунак поеме, нема индивидуалних фаза његових; поема је само низ слика из живота исељеника у Бразилију, али не епопеја. Јунак сувише мало сам ради, а у свакој епопеји мора бити тока у развоју и мора бити јунака, и има их бар од доба Омирова. Чак и у Дантеа, на пољу надземаљских визија, провлачи се конац из живота самог песника, његове душевне фазе и промене. Без Робака, па ма и без Тадије, била би Мицкијевићева епопеја само збирка описа природе и литавских обичаја, нешто налик на „Мохорт“ који је диван само у начину на који је написан. Ту је јунак маса која трпи, али само маса, а не човек, који прима у себе њене тежње и осећаје и који је пре свега интересантан са својих индивидуалних промена и судбине.

Свака епизода после, ипак, сведочи о великој уметности Конопњицке, сведочи и о њеном осећању, које, као вал, избија из те сасвим лирично-епске поезије, о осећању за чудо јаком и простом, које од жене, по изгледу слабе и меке, чини песника јачег од многих других, који су само по изгледу јаки. Да ли је она била увек виша од савременог јавног мишљења, предрасуда и девиза, то питање сада нећемо расправљати. Али зато ће се она одржати као уметница, и у том правцу утицаће на оне што дођу после ње. Њезини драмски огледи, особито кад се пореде са лириком, имају мањи значај. Она усавршава душу у човеку, буди у њој љубав према отаџбини, испуњава је чудном чежњом и мелодијом, која одвлачи човека од обичне прозе свакодневног живота и диже га у сферу идеалну, али ипак стварну. Животна снага народна сувише је велика, да не би могла пробити кору не само позитивизма, који је често космополитски, већ и песимизма, који је каткад у неких у моди. Душа

пољска, искрена и отворена, скристалисала се у тој поезији, пуној суза и осмејака, врло уметничкој, и ако у средњој мери, и сваком разумљивој. Свежина и патриотизам, који је карактеришу, учинили су већ много. Она је била од великог утицаја на многе који у знoју и раду корачају бољој будућности, а, као Мицкијевића, и њу је оживљавала само љубав, та највећа друштвена полуга и најпоетичнији елеменат поезије. За овај рад на тврдој и неплодној земљи треба јој одати част и искрену хвалу, а, уједно, и пожелети јој да што дуже ради у правцу идеја, које је изабрала — бар још двадесет и пет година.

(Превод с пољског).

ЋУТАЊЕ

— Леонид Андрејев —

Једне мајске, месецем обасјане ноћи, кад певаху славуји, жена оца Игњатија уђе у собу свога мужа. На лицу њеном беше исписана патња, и малена светиљчица дрхташе у њеним рукама. Пришавши к мужу, она му се дотаче плећа и, гушећи се у сузама, рече:

— Отац, хајдемо код Вере.

Не обрћући главе, отац Игњатије преко наочара погледа у попадију, и гледаше је дуго и оштро, док она не махну слободном руком и не спусти се на диван.

— Како сте и ти и она... немилосрдни! — изговори она полагано, са јаким нагласом на последњим слоговима, и добро пуначко лице њено дође ружно од бола и огорчења, као да је на лицу хтела показати, како је то свет без срца — муж јој и кћи јој.

Отац Игњатије се насмехну и устаде. Склопивши књигу, он скиде наочари, остави их у футролу и замисли се. Велика црна брада, ишарана погдекојом седом, лепо се беше савила и припила уз његове груди, и лагано би се подизала, кад би попа дубље уздахнуо.

— Најпосле хајд'мо! — рече он.

Олга Степановна брзо устаде и замоли понизним, бојажљивим гласом:

— Само је немој псовати, отац! Ти знаш, каква је...

Соба је Верина била у међуспрату, и узана се дрвена степе ница повијала и стењала под тешким корацима оца Игњатија. Онак висок и теретан, како је био, морао је да сагиба главу, да се н удари о таваницу горњег спрата, и гадљиво би се мрштио, кад б

га бела рекла женина окрзнула по лицу. Он је знао, да њихов разговор са Вером неће ништа помоћи.

— А што сте долазили? — запита их Вера, подижући једну обнажену руку ка очима. Друга јој рука лежаше поврх белог летњег јоргана и скоро и не упадаше у очи, колико је била бела, прозрачна и хладна.

— Верице, чедо... — поче мати, но зајеца и ућута.

— Вера! — рече отац, трудећи се да ублажи свој сух и чврст глас. — Вера, кажи нам шта је с тобом?

Вера ћуташе.

— Вера, па зар ја и твоја мати не заслужујемо твог поверења? Зар те ми не волимо? И зар ти имаш кога ближег од нас? Реци нам што о твом јаду и, веруј мени, старом човеку и искусном, теби ће лакше бити. А и нама. Погледај твоју стару матер, како јој је тешко...

— Верице!...

— А мени... — сухи глас задрхта, као да се нешто у њему прекиде, — а мени зар мислиш да је лако? Мислиш зар, да ја не видим да те сатире некакав терет... али какав? И ја, твој отац, не знам. Зар треба тако да буде?

Вера ћуташе. Отац Игњатије нарочито пажљиво поглади своју браду, као да би се бојао, да ће се прсти и противу његове воље упити у њу, и настављаше:

— Против моје воље пошла си у Петроград, — па да л' сам те проклео, непослушнице? Или ти ваљда новаца нисам слао? Или, можда, нисам био благ према теби? Но, што ћутиш? Ето ти твог Петрограда!

Отац Игњатије ућута, и пред очима му се створи нешто велико, гранитско, страшно, пуно незнаних опасности и страних, равнодушних људи. И тамо је, сама-самохрана, слаба, била његова Вера, и тамо су је упропастили. Љутита мрзост према страшној и непојмљивој вароши појави се у души оца Игњатија и гњев противу кћери, која ћути, упорно ћути.

— Петроград ту ништа није крив, — рече Вера намргођено и затвори очи. — А мени није ништа. Боље, идите па спавајте, касно је већ...

— Верице, срце моје! — зајеца мати. —Повери се твојој матери!

— Ах, мама! — нестрпељиво је прекиде Вера.

Отац Игњатије седе на столицу и засмеја се.

— Дакле, ништа ти није? — запита он иронично.

— Отац, — рече Вера оштро, подижући се у постељи, — ти знаш да ја љубим тебе и маму. Али... Просто, мало ми је досадно. Проћи ће то све. Бога ми, боље, идите те спавајте, и ја бих да спавам. А сутра, или кад било разговараћемо се.

Отац Игњатије нагло устаде тако да столица удари о зид, и узе жену за руку.

— Хајдемо!

— Верице...

— Хајде, кад ти кажем! — викну отац Игњатије. — Видиш да вређа Бога, нико јој помоћи не може!... Све ти је узалуд.

Скоро силом изведе он Олгу Степановну, и, кад су силазили, Олга Степановна, застајкујући, говораше раздраженим, љутитим шапатом:

— Ух, ух! То си је ти, попе, таком начинио. Од тебе је примила тај начин. Ти ћеш пред Богом одговарати. Ах, тешко мени несрећници...

И она се заплака, брзо мигајући очима, не разазнавајући басамака и тако спуштајући ногу, као да је пред њом провалија, у коју би хтела да упадне.

Од тога дана отац Игњатије престаде говорити с ћерком, али она као да то не опажаше. Она, као и пре, час лежаше у својој соби, час ходаше и непрестано отираше длановима очи, као да су јој се од нечега упрљале. А попадија, која је од увек волела шалу и смех, нашавши се сад међу ово двоје, који ћутаху као неми, непрестано је била збуњена и чисто уплашена, не знајући шта да говори и шта да ради.

Који пут би Вера изишла у шетњу. Недељу дана после разговора са оцем и матером, она изађе из куће — пред вече, као и обично. Више је не видеше живу, јер је те вечери била легла пред жељезнички воз, и воз ју пресече на две поле.

Сахрањивао ју је сам отац Игњатије. Жена му се не појави у цркви, јер ју је, на глас о смрти кћериној, ударила кап̂ља. Одузеше јој се ноге, руке и језик, и она непомично лежаше у сумрачној соби, док су одмах до ње, на звонику, звонила, престајала и опет звонила звона. Она је сасвим лепо чула, како су сви изашли из цркве, како су поред њихове куће појали певачи, и упињала се да подигне руку, да се прекрсти, али је рука не слушаше; хтеде да каже: збогом Вера, — али језик лежаше у њеним устима огроман и тежак. И сав њен изглед онако на постељи био је тако миран, да, кад би ју ма ко угледао, доиста би помислио, да се одмара или спава. Само очи што су биле отворене.

У цркви је на опелу било много света, познатог оца Игњатију и непознатог, и сви што беху ту, жаљаху Веру, што умре тако страшном смрћу, и гледаху да у покретима и гласу отац Игњатија нађу знака тешке туге. Они нису волели оца Игњатија, што се према њима понашао сурово и гордо, што је мрзио грешнике и није им праштао, а сам он, завидљив и несит, није пропуштао ниједну прилику, да од парохијана наплати више но што треба. И свима је врло мило било видети га ожалошћена, убијена и свесна о том, да је сам у сваком погледу крив, што му се кћи убила. Као да му говораху: ето ти сада, ти немилостиви родитељу и зли свештениче — што бар своје дете не сачува од греха? И сви га радознало посматраху, а он, осећајући те погледе, упрте у његова леђа, упињао се да исправи та широка и снажна леђа, и мислио је — не о својој умрлој кћери, но о том, како да одржи свој углед пред светом.

— Несретни поп! — рече столар Карзенов, климајући главом према попу, који му ни до данас није платио пет рубаља за неке рамове.

И тако, чврст и исправљен, оде отац Игњатије до гробља, па се и кући таки исти врати. И тек пред вратима, где му лежаше жена, савише се мало његова леђа; но то је могло бити стога, што су врата већином била ниска за њега. Ушавши са светлости, он једва могаше разазнати лице женино, а кад га угледа, он се зачуди, како је сасвим спокојно, и на очима нема суза. И доиста, на очима Верине мајке не беше ни гнева, ни туге, — оне беху неме и ћутаху тешко, упорно као и читаво гломазно, немоћно тело, које беше утонуло у перину.

— Но, шта је, како се осећаш? — запита отац Игњатије.

Но уста беху нема; ћутаху и очи. Отац Игњатије јој стави руку на чело; оно беше хладно и влажно, и Олга Степановна ничим не изрази, да је осетила додир. И кад отац Игњатије уклони руку, на њ гледаху, не трепћући, два сива дубока ока, која изгледаху скоро црна због раширених зеница. У њима не беше ни туге, ни гнева.

— Но, ја идем у моју собу, — рече отац Игњатије, коме уједанпут би и хладно, и страшно.

Он пређе у дочекаоницу где је све било чисто и успремљено као увек, и високе наслоњаче, превучене белим навлакама, стојаху као какви мртваци у покровима. На једном прозору висијаше крлетка од жице, али беше празна, а вратаоца јој отворена.

— Настасја! — викну отац Игњатије, а глас му се учини опор, и њему дође незгодно, што он тако јако виче у тим тихим собама,

одмах после погреба кћерина. — Настасја! — дозиваше он тишије, — а где је канаринка!

Куварица, која је тако много плакала, да јој нос беше чисто отекао и дошао црвен, као цвекла, грубо одговори:

— А где ће да буде? Одлетела.

— А што си је пустила? прекоре је о. Игњатије, намрштивши се страшно.

Настасја бризну у плач и, бришући се крајевима цицане повезаче, рече кроз сузе:

— Госпођичина... душица... Ко би је могао задржати?

И оцу се Игњатију учини, да је жућкаста весела канаринка, која је свагда сагнуте главе певала, доиста била Верина душа, и да се сад, да она није одлетела, не би могло рећи, да је Вера умрла. И он се још већма ражљути на куварицу и викну:

— Напоље! — а кад Настасја не погоди одмах врата, он додаде: — лудо!

II

Од дана сахране у малој се кућици зацари ћутање. То не беше тишина, јер тишина је само одсуство звукова, али ово беше ћутање, где би они, што ћуте, могли говорити, а неће. Тако је мислио отац Игњатије, кад је улазио у собу женину и сретао упоран поглед тако тежак, као да се сав ваздух претворио у олово, па притискивао и главу и леђа. Тако је мислио он, разгледајући ноте кћерине у којима као да се притајао њен глас, посматрајући њене књиге и њен портрет, велики, бојама рађен портрет, који је била донела собом из Петрограда. При том расматрању портрета држао се отац Игњатије извесног реда: прво је гледао у образ, који на слици беше осветљен, и замишљао на њему греботину, која је била на мртвом образу Верином, и чији постанак није могао да појми. И сваки би се пут замислио о узроцима греботине: да ју је то огребао воз, он би размрскао сву главу Верину, а глава мртве Вере беше сасвим неповређена.

Можда ју је когод ногом ударио, кад су купили труп, или нехотице ноктом.

Но дуго мислити о подробностима Верине смрти беше страшно и отац би Игњатије прелазио на очи портрета. Оне су биле црне лепе, с дугим трепавицама, од којих је падала густа сенка, те је очна белина изгледала особито сјајна, и оба ока као да су била оив чена црним, коротним оквиром. Чудан им је израз дао непознати. но д ровити уметник: изгледаше, као да међу очима и оним, у што гл

дају, лежи танка, прозрачна преградица. А мало је било налик и на црн заклопац клавира, на који се, као танак, једва приметан слој, слегла летња прашина, ублажујући блесак полираног дрвета. И ма како да би отац Игњатије намештао портрет, очи су га непрестано пратиле, али нису говориле, но су ћутале; и ћутање је то било тако јасно, да би га човек чисто чути могао. И, мало по мало, отац Игњатије поче мислити, да он чује то ћутање.

Свако јутро, после службе, отац Игњатије би долазио у намештену собу, једним погледом би прегледао и празну крлетку, и цео познати намештај собе; седао би у наслоњачу, склопио би очи и слушао, како кућа ћути. То беше нешто чудновато. Крлетка ћуташе тихо и нежно; у њеном се ћутању осећаху печал и сузе, и далеки, умрли смех. Ћутање женино, ублажено зидовима, беше упорно, тешко, као олово, и страшно, тако страшно, да би оцу Игњатију и на најтоплијем дану бивало хладно. Али дуго, хладно као гроб, и загонетно као смрт, беше ћутање кћерино. То ћутање као да самом себи беше досадно, па се и само страсно отимало да пређе у реч, али нешто силно и тупо, као каква машина, беше га стегло и истезаше га, као какву жицу. И негде, на бескрајно далеком крају жица почињаше да се колеба и да одјекује тихо, бојажљиво и жалостивно. Отац Игњатије с радошћу и страхом хваташе тај звук, који се тек зачињао и, одупрвши се о наслон на наслоњачи, испруживши главу преда се, очекиваше, хоће ли му се једном приближити тај звук. Но звук би се одједном прекинуо и ућутао би.

— Глупости! — срдито би говорио отац Игњатије, и устајао би са наслоњаче, још увек прав и висок. Кроз прозор би угледао сунцем обасјану пијацу, поплочану округлим, углачаним камењем, а на противном њеном крају каменит зид неке врло дугачке стаје без прозора. На углу стајаше један фијакерист, налик на какву вајарску израду од глине, и непојмљиво је било, зашто стоји онде, кад се на улици по читаве сате не показиваше ниједан пролазник.

С руског превео Ј. Максимовић (Свршиће се)

НОВ БЕЛЕТРИСТИЧКИ ТАЛЕНАТ

(ЛЕОНИД АНДРЕЈЕВ)

— Август Шолц —

Ни у једној се земљи нов књижевни таленат не осети и не опази тако брзо, као у Русији. Тамо се просто вапије за новим талентом, који, поред свог уметничког задатка, има да изврши још једну нада све важну мисију: тамо, где је сав живот утегнут у униформу, где се све духовно кретање држи под давећим притиском, ту се таленат сматра као једини представник и заточник слободног човештва, слободног мишљења и говора. Од производа песништва, у које ни сам жандар, ни козак не сме да дарне, начинио је угњетавани дух себи средство за протест, делатно и грозно оружје, које силницима земаљским задаје страшне ударце. Шта се у том погледу може у земљи кнуте, за то је живи сведок велики Толстој — тај самотни див, који за духовни развитак модерне Русије значи можда још више, но што су енциклопедисти, Волтери и Русо-и значили за Француску старог режима, јер је Толстој свим својим жилама дубље проникао у народну масу и интезивније утиче на народ.

Изузевши Толстоја, тај књижевни протест, који је најјачи био у педесетим и шездесетим годинама прошлог столећа, као да беше престао у току последња два деценија. Таленат као да беше узмрio у Русији: Гљеб Успенски беше полудео, пунонадни Всеволод Гаршин заврши живот самоубиством, Короленко се повукао у комотну новинарску заветрину и синекуру, а фини је Чехов у својим сатиричким скицама и драмама сувише отмен за Русе, сувише негативан, једном речју: сувише мало тенденциозан. Звук живахног, пркосног протеста растолегну се тек из списа Максима Горког — а он је одјекивао тако снажно, тако смело, тако сасвим из душе, да је свак радо праштао омање техничке недостатке, који су се могли опазити овде-онде по творевинама тог генијалног самоука. И Горком би суђено да у земљи народног ропства створи нешто ново, нешто дотле нечувено: с њим и преко њега, негдашњег надничара, који је сам окушао горку невољу живота, први пут доби реч руски пролетаријат, тај нови социјални слој, који је дошао до одређеније форме тек за последња два деценија већег индустријског полета. Кад је Горки пре кратког времена био изабран за члана императорске академије наука и уметности, поједини се провинцијски листови усудише

да то величају као званично признање духовног значаја четвртог сталежа. Одликовање и указивање јавног штовања од стране учене колегије према овом песнику босих и голих синова било је, до душе, од стране владе поништено, али се важност извршеног чина тим ништа не умањи: интелигенција стајаше на страни Горкога, као што је иначе пре тога широки слој демократије која напред јури био на његовој страни.

Око Горкога се опет сад групишу скоро сви млади таленти, који се отимају на светлост. Кад сам једном зимус посетио Петроград и Москву, даде ми се прилика да се лично упознам са тим круговима. Било је утаначено да се видим са Горким у Москви. Путујући из Нижњег Новгорода у Јалту, Горки је требао ударити на Москву, да консултује тамошње медицинске ауторитете о својој грудној болести. Али полиција му закрати улазак у варош: власти се бојаху „нереда“ приликом његова присуства, и тако га, премда је имао дозволу за путовање, насред пута насилно задрже и одвезу на станицу Московско-Курске жељезнице, Подољск, где ће сачекати своју породицу.

Да би му олакшали тај нетражени одмор и доколицу, неколико московских пријатеља, којима се и ја придружих, пођоше у Подољск, који је од Москве удаљен десет миља. И издавач и добар пријатељ Горкога — темељан научњак и генијалан трговац у исти мах — беше нам се придружио; исто тако и оперски певач Шаљапин, љубимац васколике Русије, и приличан број младих песника, од којих неки беху чувени, а неки тек пуни наде да ће кадгод бити... Најинтересантнија и најоригиналнија појава у том кругу беше млад московски журналиста *Леонид Андрејев:* осредњи, витак, елегантна стаса млад човек, са фино срезаним, нешто меким, препланулим лицем, са кога загонетно светлуцаху два црна ока испод јаких црних обрва. Прави јужно-руски тип, који јако одудараше од оштро обележене, угласте физиогномије Горкога и од великоруског плавог голијата Шаљапина.

„Необичан таленат“ примети ми издавач Горкога, који је издао и Андрејевљеву прву књигу (свеска приповедака за 80 копејака). „Пазите само: данас сутра, то ће бити понос Русији!“

И Андрејевљева се звезда доиста за чудо брзо уздигла: тада, једва пре три четврти године, још скоро непознат новинар, сматра се он данас као први међу млађим руским писцима, а његове се приповетке продају у хиљадама примерака. У свом поетском стварању стоји Андрејев знатно под утицајем Горкога, али се ипак по својој оригиналној природи знатно разликује од свог учитеља. Пред-

метима, које Андрејев обделава, недостаје она нарочита драж, која лежи у самом градиву и која је својствена причама Горкога. Андрејевљеве личности су већином обични, свакидашњи људи, а ситуације, у којима их пред нас износи, нису свагда оригиналне. Али нека нарочита, особита чар лежи у његовом представљању, у суптилном, који пут и сувише минуциозном описивању, финој психолошкој анализи и у строго издржаном основном тону, који одаје правог песника и мајстора у језику. Мрачни мотиви као да имају неку нарочиту привлачну снагу за Андрејева: свака друга приповетка обделава, само увек на други начин, проблем смрти. У једној подужој скици „Беху једном...“ описује последње дане два неизлечива болесника, који су као „занимљиви случајеви“ били примљени у московску универзитетску клинику и полагано иду у сусрет... свом умрлом часу. Један, ђакон из Тамбова, непоправим је оптимиста. и рачуна сасвим поуздано да ће оздравити; онај други је зеленаш из Самаре, коме је све у животу црно и који не може да се уздржи, да злурадо не уништи све илузије свога по креветима суседа. „Дакле кад оздравиш, ти ћеш у Тројички манастир, да се поклониш светињи? Ха ха, ха! У гробље ћеш ти на поклонење, у гробље — и то не одједаред — но ће те извући све парче по парче: прво руку, и тако даље!“ Али, кад се после тога кукавни ђакон ноћу расплаче и почне страшно јецати, онда одвугне и зеленашево тврдокорно срце, и он пада крај постеље ђаконове, јецајући горко као и сусед му. И сад плачу обојица, и оптимиста и песимиста, „за сунцем, које никад више видети неће, а које тамо код куће, у Тамбову и у Самари; тако несравњено лепо, тако величанствено сија“.

Андрејев воли да своје сижете осветли извесним мистичким сјајем, који чисто сугестивно везује читаочеву машту. У поменутој причи песник неће ни једну реч да употреби да карактерише болест оба кандидата смрти, а читаоцу некуд до тог није ни стало: он је сав занет чисто човечанском садржином онога што се представља и, као код какве песме, која лепо описује тренутно расположење, слабо му је стало до тога, да ли су задовољени сви захтеви натуралистичке уметности. У још јачој се мери јавља тај мистички елеменат у скици „*Кутање*“, несумњиво најлепшој ствари у целој збирци*. Јединица кћи једног свештеника отишла беше у Петрогр[illegible] да слуша више курсове и дође кући врло јадна и скрхана. Ник[illegible] неће да повери, шта је узрок њеном јаду, ни самој нежној мате[illegible] која ју на коленима за то моли, ни деспотском, охолом оцу, који је у своје време врло нерадо пуштао да пође на Неву, и сад

* Прву половину ове необично лепе приче доносимо у овој свесци „Кола“. —

пун немилосрдних прекора за своју палу кћер. Но једнога се дана бивша студенткиња баци — пред жељезнички воз, и како се сад мало по мало са опоре душе попине крави лед: како љубављу и нежношћу, коју живој није давао, мртву обасипље; како у неуморном испитивању око решавања кобне загонетке напослетку пада у лудило и стропоштава се пред својом од капље удареном женом — све је то Андрејев израдио са вештином, која јасно сведочи, да се овај нови таленат налази на висини уметничког стварања.

У оној, од прилике, десетини приповедака Андрејевљевих највећа је „Повест Сергија Петровића“, у којој се слика један руски Ничеанац. По себи шепртља и празноглав, пристаје Сергије Петровић уз учење немачког филозофа; но једини резултат, до кога он долази у свом „надчовештву“, јесте — самоубиство. Но пре него што ће извршити над собом самоубиство, Сергије — заспи, а кад се пробуди, њему се опет враћа паивна воља за живот — док се у један мах не сети да је већ однео на пошту опроштајна писма друговима, те се сад, да не би био исмејан, ипак — убија.

Градива за своје приче Андрејев најрадије црпе из живота студената и студенткиња и уопште „интелигената“. Но у исти мах смело се лаћа и грађанско-филистарске и раденичке средине. И свагда је кадар своје скроз и скроз оригиналне изуме испричати на најзанимљивији начин. Од његовог ће даљег развитка зависити, уколико ће се моћи обистинити прорицање његова издавача, да ће он једног дана бити један од „највећих“. За сад је његово име једно лепо — обећање

(С немачког Ј. М.)

ПИСМА

У Паризу, 5. октобра 1902. г.

Тишину краја, у коме живим, нарушавају својом ларном, изјутра, продавачице животних намирница, marchandes des quatre saisons, како их у Паризу зову; у сутон, разносачи вечерњих новина, тако звани camelots.

Можда ће вам чудновато изгледати да и у Паризу има мирних крајева? А чега нема у Паризу? Свуда около мога стана влада мир тишина.... готово по цео дан, што ме сећа далеке провинције. Испод мојих прозора шестога спрата, шарени се башта Агрномског Института, а тамо, далеко, далеко докле вам поглед допире, разастрли се

сури кровови из којих стрче неизбројни димњаци; рекао би човек, каква огромна табла са раштрканим, фигурама шаха. Башта се прошарала: између зеленог још свежег лишћа преливају се жуте и рујеве боје, у свима нијансама. То је одећа коју навлачи зеленило пре но што ће да отпадне с дрвећа. С времена на време, затрепери по који пожутео лист на смежураној петељци, откачи се и, вртећи се у ковитлац, полако, без шума, падне у траву. Не зна се где их је више, на гранама или по земљи где изгледају као сићушне безбројне гробне плочице. Облачно је. Киша не пада, а све је влажно — јесен је.

Исто је овако по подне било, пре неки дан, кад се пронесе глас да је умро *Емил Зола*.

Седео сам у својој соби за рад и писао кад се зачу глас првога камелота који стиже у улицу са свежњем новина: „Умро Зола Умро Зола!“ Стрчах низ степенице, узех новине.... Заиста, умро Зола! Зола, велики француски писац, неуморан радeник на књижевном пољу, легао је да се одмори.

* * *

„Ни ја се не могу да ослободим Флоберове велике слике. У вече, пре но што ћу да заспим, ја је стално видим, На крају крајева, треба се навићи на смрт, јер ће нам она у будуће сваког дана узимати по мало од других и од нас самих“ Овако се изражавао Зола, вели Кларти, говорећи Ги-де-Мопасану о славноме романсијеру враћајући се са сахране Флоберове. И заиста, тешко се навићи човеку на изненадну смрт. Невероватно ми изгледа да Золе више нема. У најбољој снази, још пун енергије и жељан рада, тек што се беше вратио у Париз са свога пољског добра, умро је Зола изненадно, угушен угљеником из поквареногa камина кога су димничари требали сутра-дан да поправе. Има ли глупље смрти, ако је, у опште смрти позната интелигенција?

То је био писац о коме се водило великог рачуна: свака његова књига, свака његова брошура или новинарски чланак, свако писмо или ма и најкраћа реченица изговорена у друштву, речју, свако његово дело, изазивали су јавну полемику. Па и сад, мртав он је још предмет говора целога света који се књигом бави. До[...] га једни до небеса уздижу, други га сасвим подцењују. Сам та[...] факт тврди да је био велики.

Рођен у Паризу, од оца Талијана и матере Францускиње, ? априла 1840, Зола је провео детињство у Провансе, у месту Ек[...]

(Aix). Ту је започео своје школовање, а завршио га у Паризу, у лицеју *Светога Луја*, не могавши да положи матуру.

Још врло млад, познао је Зола многе беде живота. Без већег образовања, остављен самоме себи, зарађивао је свој лебац доста мучно. Становао је у једној собици на мансарди и писао песме и новинарске чланке. Ступивши као момак у Хашетову књижару с платом од 100 франака месечно, осећао се врло задовољан. Ту се упознао с писцима и издавачима књига, одатле су поникла његова прва дела: les Mystéres de Marseille, le Voeu d' une Morte, les Contes à Ninon (1864.) la Confession de Claude u Thérèse Raquin (1867) која му је стекла гласа, али не као роман већ, прерађена, као позоришно дело. У ово је доба Зола већ био напустио Хашетову књижару и живео је само од својих литерарних радова.

За време Француско-Пруског рата, умеша се у политику, чак је био постављен и за среског начелника, ну, у дужност није улазио, указ је био измењен.

После рата, 1871, изађе прво дело величанствене серије Rougon Macquart. Већ у то доба био је израђен цео план те велике литерарне грађевине, те величанствене епопеје простачког живота једног столећа и једне цивилизације, о којој је сам Зола ово рекао:

„Намислио сам да проучим како се једна породица, једна мала група створења, понаша у друштву, расцветавајући се да би изродила десет, двадесет индивидуа које изгледају доста разнолике, али које анализа показује истоветно повезане једне за друге.

„...И кад будеш похватао све конце, кад будеш у рукама држао целу једну социјалну групу, ја ћу ту групу приказати на делу као глумца једне историске епохе; створићу је како ради у сложености својих напора... Les Rougon-Macquart, група, породица, коју сам намислио да проучим, имају за карактеристику поквареност прохтева, широк преврат нашега доба који је навалио на уживања... Историјски, les Rougon и произилазе из народа, расипају се у цело савремено друштво, пењу се на све положаје са оним битно модерним потискивањем које примају ниски слојеви у пролазу кроз социјална поља и они тако причају друго царство помоћу својих личних драма, од државног удара до Седана.“

La fortune des Rougon (1871), прво дело из разгранате серије Rougon Macquart продавано је врло мало ма да је Зола у велико био цењен од ужег круга читаоца. У њему се описује једна епизода из државног удара, у провинцији. Око Золе су се у то доба прикупљали млађи књижевници: Ги де Мопасан, Пол Алекси, Сеар, Хисман и Еник. Они га признаваху за представника и учитеља

једне књижевне школе, натуралистичке школе. (Ово се, у осталом, никад није смело рећи пред Золом, јер га је назив учитеља јако љутио.) Ова група писаца сачињавала је *Медански сенакл.* За овим делом, la Fortune des Rougon, дошла су још *18* других. Завршни роман овога циклуса био је le Docteur Pascal (1893).

У овој серији нема ни једног романа без вредности а има их неколико који заузимају највиша места у светској савременој књижевности као: l' Assommoir (1877), сликајући раденички париски сталеж, његове мане и обичаје; Germinal (1885), износећи живот рударских радника; la Débâcle (1892), пун ратних грозота.

Последњих година дао је Зола своје *три вароши:* Lourdes, Rome, Paris, од којих је најбоља Lourdes.

Под називом les Évangiles, Зола је био предузео да напише још четири романа: Fécondité, Travail, Vérité и Justice. Прва два већ су штапана, Vérité још излази као подлистак у новинама, а последњи, Justice, није био ни отпочет кад груба смрт прекиде за навек овај непрекидни рад. Les Évangiles требала су да буду, по Золином плану, последње велико сложено дело, а после њега намеравао је да се сасвим ода на позоришну литературу на којој је и раније радио.

Сем ових, досад набројаних дела, Зола је радио и на новинама, а оставио је и неколико свезака критичких студија.

* * *

Под насловом J'accuse, 13 јануара 1898, после ослобођења Естерхазијевог, поводом злосрећне Affaire Dreyfus, штампао је Зола своје чувено писмо, у листу l' Aurore, упућено на Председника Француске Републике.

Ова *Афера*, пуна несрећа и већ одавно досадна својим предугим протезањем, поделила је Француску на двоје. Данас је сваки Француз или *драјфузар* или *антидрајфусар.* Ово се, покрај толиких досадањих прилика, најбоље показало поводом Золине смрти. Нико о Золи не рече ма шта, а да није пошао с гледишта *драјфусове афере.* За *драјфусаре*, све је код Золе било најсавршеније, најузвишеније; он је за њих нешто још више од највишега. *Антидрајфусарима*, опет, ништа се не допада код Золе: не само да му политички погледи нису били добри, но, уопште, није ни као човек ваљао, па чак ни као књижевник није заслуживао пажње сем оне коју је изазивао „ругобом и смрадом својих дела!“

Међутим, кад се Зола непристрасно посматра, види се један одличан књижевник.

Његове главе главне одлике биле су *Моћ* и *Рад*. После Балзака, ја не знам да ли је још ко у француској књижевности дао толико дела колико Зола. Издао је више од четрдесет свезака у којима живе *хиљаду и двеста* лица. Његови le Rougon потсећају живо на Балзакову Comédie humaine.

Борац противу *школа* и *романтисма*, Зола је постао творац натуралистичке школе, а у већини његових дела осећа се романтизам. Он је, како вели Фаге, романтичар доцкан рођен. Многе његове странице подсећају нас на Виктора Ига. Зола је проучавао стварност, сва су његова дела пуна докумената, он је у лепу књижевност уносио науку: његова су дела пуна формула, као какав уџбеник. Али се тек ту види колико је Зола био песник, пун имагинације, истина, мало тешке и неспретне уобразиље, али ипак песник, — његова су дела социјалне поеме. Сви прикупљени документи, сва проучавана стварност, све се то преображује у Золиној машти. Једном написано дело изгледа нам као да гледамо природу кроз микроскоп, увеличану његовом поезијом: оно је мало надувано, претерано, прекомерно. У књизи la Faute de l' Abbé Mouret, опис врта, Paradou, јесте најлепши примерак који показује каква изгледа стварност гледана кроз песникову машту.

Песимиста, Зола нам износи црну слику стварности. Он нам слика само беде, страсти, прљавштине, срамоту и спољашњи живот најнижег човечанства. Но у колико је песимиста кад се садашњостии тиче, у толико је оптимиста мислећи на будућност. Износећи нам садашњост тужну и одвратну, из његових дела провирује весела и љупка будућност.

Да би нам пружио што вернији отисак стварности. Зола је пустио гомиле да у његовим књигама говоре онако као што говоре у животу, својим рођеним језиком, језиком слободним, грубим, прљавим, папреним... Ова бруталност израза изазвала је највеће нападе на писца, не само у Француској но и у целој Европи, а нарочито у Енглеској где је неколико његових дела забрањено. Ма да лично не одобравам овај начин сликања стварности, јер се ова може изразити и са мање драстичних боја но што су оне са Золине палете, ипак држим да је неправо и погрешно пребацивати му толико за ово, а нарочито, грех је приписивати му, као што чине неки његови противници, да се *масним* речима служио с тога што је у њима сам уживао, а не из љубави према реалности. Не, Зола је био дубоко моралан за таква уживања. Сликајући пороке оштрим и драстичним бојама хтео је само да их што боље истакне, да их што одвратније прикаже.

Сва су његова дела врло добро скројена и уметнички склопљена. Стил му је реторски, изражљивост лака, богаство у речима јединствено, раскошно, претерано; описи ненадмашни, ма да, понекад, дуги, излишни, према томе, за понеке, и досадни. Оквир у коме се крећу догађаји његових романа јесте најсавршенији дрворез, а сами догађаји најживљи сликарски таблои, права ремек-дела. Али, може се готово рећи, вели Кларти, да је Зола дао, још више од боје, мирис живота. У његовим делима мириси предмета, цвећа које удише поп Mouret, или плесњиви задаји поточића који мрљају Coupeau, мириси су који тако наводе човека, они опијају, узнемирују, очаравају или уливају одвратност.

Зола се нарочито истакао као сликар сложених тела. Нико нам није од њега боље приказао читаве вароши, мистериозне пејзаже, разгранате подземне прокопе, а нарочито, гомиле, гомиле у пуном животу, у покрету, гомиле које се деру, буне, урличу...

Међу многобројним Золиним личностима ретко се кад јако истичу јединке, готово увек виде се само масе. Он је први, вели Бурже, стварно видео и усвојио ново друштво у ономе у чему та новина постоји: замењивање индивидуалне иницијативе образованом масом, подизање гомила и ишчезавање, или бар умањавање, снаге изабраних. Док аристократизам означава једну заједницу обичаја чији је исход произвођење једног малог броја узвишенијих личности, дотле демократизам, напротив, представља један скуп обичаја који доносе благостање и културу што већем броју индивидуа. Золина се оригиналност налази још и у том уношењу демократизма у литературу.

Као демократа, не ласкајући при том никад маси и показујући јој робовања незнања, опасности алкохола, мрзео је и гонио, у свима својим делима, ништавне и беспослене кругове, подлу и штетну аристократију; борио се против садањег зла: новчане моћи.

Као психолог, Зола је врло слаб, што он и сам признаје, додајући, разуме се, да психологија није потребна уметнику, па је чак и порицао психологију у опште. Све су његове личности врло једностране: код њих је развијена обично само по једна особина, и то толико да спутава све остале. Оне личе на нечињене лутке које вечито чине исте покрете. Ово је, донекле, по Балзаковој теорији, само ју је Зола још више упростио, усавршио, покварио. Такође, није био ни духовит; за духовитост је био и сувише гломазан.

* * *

Као раденик, био је неуморан. Радио је стално, сваки дан, необзирући се да ли је био расположен за посао или не. Говорио је увек да надахнуће не постоји, но да треба присести и радити.

Зола је ступио у *Друштво Књижевника* (Société des gens de lettres) 9. фебруара 1891. Преко обичаја,* био је изабран акламацијом и дизањем руке, једногласно. Неколико недеља доцније, би изабран за члана управе, а сутра-дан, за председника, и у томе положају остао је четири године.

Док је у приватном животу био добричина и врло скроман, као књижевник био је веома горд и жедан славе. Можда му је славољубље била најјача одлика.

Кад би с пријатељима говорио о својим делима, а на ове је разговоре врло лако долазио, што је веома природно, примао би доброћудно све примедбе и о њима пријатно дискутовао, ма да је своја дела увек високо ценио. И било би чудновато кад им он, творац, не био знао вредност. Међутим, док би сео за сто, с пером у руци, Зола би постајао неки други Зола, или, можда, прави Зола, нервозан, оштар, суров; поносит, препун самога себе.

За време кандидовања за академску фотељу, обично су кандидати мекши од памука. Зола, напротив, излазио је онда с чланцима који су отварали полемику, који су му се редовно попречавали на академским вратима. Тако је писао:

„Десило ми се пређе, да ме је један од мојих пријатеља назвао морским псом. Пипао сам се, да видим јесам ли био рањен или ласкаво похваљен. Ја замишљам добро, морски пас који прати бродове и гута све. Ех! па шта! морски пас, на крају крајева, ласкаво је. Да, да, ја се поносим тим, ја и хоћу да будем морски пас: морски пас који гута своје доба. То је моје право, то је моја слава. Један велики произвођач, један велики творац нема других дужности; јести своје столеће и наново га створити и од њега начинити живот."

Под протекторством Франсоа Копеа, Зола се први пут кандидовао за члана *Француске Академије* 1893. Неизабран, реши се, да се јавља, у будуће, за сваку упражњену фотељу.

„Кад већ постоји нека Француска Академија, *треба* да сам у њој!"

После вишегодишњег јављања, напустио је ту мисао. Последњи је пут добио само *један* глас, глас Жила Клартиа.

Између два јављања за Академију, писао је Зола, пребацујући омладини:

„Овој младежи требају изметци, недоношчад и недовршени, несрећници, у сваком случају, на које нико не може бити са ревњив, толико су патили и толико им дела остају под питањем, мало по-

* Обично се прво чита извештај кандидације, а за овим бира тајним гласањем. Изузетак се чини само за чланове Института.

зната... Ни једног човека с обилним и јасним идејама, чије дело, обасјавајући као сунце, улива поштовање својим свемоћством истине.“

Зола је имао и сувише индивидуалности; веома независан, независан преко мере, сувише издвојен, револуционар који воли да преко колена ломи ствари... Зола није био за званичну славу, обучену у прописану одећу, спутану конвенционалним, академским одредбама. Не, он се никад није требао јављати за улаз у Академију.

Ну, покрај свих његових личних особина, ипак су му пребацивали неоригиналност. На ове неправедне примедбе Зола је овако одговорио:

„Већ сам више од тридесет година свога живота провео у стварању, и ту су деца, више од хиљаде. од мене произашла; и странице, и странице, и странице, читав један свет личности и догађаја. Зар нисам довољно доказао своју мушкост људског ствараоца? Зар ми породица није довољно обилна а да ме не обузме смех, кад ме оптужују да туђу децу крадем... Хајте, хајте, господичићи, можете тврдити да ми је све потребно, да све присвајам; никада никог нећете уверити да моји облаци деце нису моји.“

Зола је био врло осетљиве природе, осетљив до крајности, осетљив као фотографска плоча, нервозан, гладијаторског духа и неронског ауторитета, али, при свем том, врло добар и милостива срца. Ове последње његове одлике најбоље се истичу за време његовог бављења на председничком месту у *Друштву Књижевника:*

„Богати смо, господо, не чинимо дакле неправде! узвикивао је Зола често. Варају нас, експлоатишу нас? Тако је! Али нек нам не сметају варалице да потпомогнемо праве беднике. Добронаклоност и доброчинства мимо све! Ипак милосрђа! Само они нису никад преварени који не дају никад.“

„Цео свет познаје дела и име Емила Золе; али има нечег што он не познаје и што ми знамо, ми, вели један његов колега, то је његово старање за све оне који се муче, који пате, то је његово пожртвовање за њих, то је његова доброта!“

У Француској, по библиотетским статистикама, Зола је највише читан од свију писаца, а, такође, и највише превођен на стране језике.

Колико Француској, Зола је исто толико припадао и Европи, која му је једино пребацивала површну неморалност његових списа. У осталом, данас више нико не пребацује ту исту особину Молијеровим, Раблеовим, Шекспировим... делима. С почетка је цела Европа дигла се противу Золе који је, у главном, био једна од великих француских снага у часу кад је остала европска литература, како

вели Ернест-Шарл, пружала врло мало снаге. Доцније, на једном, Золин утицај постаде огроман на све европске књижевности. И само је правично утврдити, као један оригинални факт, да је Зола један од оних људи који су, има тридесет година, најмоћније осигурали интелектуално *Француско Царство* у свету.

У више прилика, Зола је исказивао своје гнушање према политици:

„...Сви ти бријантни медиокритети и те гадне очајничке амбиције... Идеја је краљица света, она ствара народе, изнад ниских политичких комешања: политика, тај нужник* у коме труну све гадости и све људске подлости.. Ма ко држао перо тај је господар, они који држе мач, само су слуге идеје.“

Па ипак се данас о њему говори колико као о књижевнику толико и као о политичкој личности.

* * *

Смрт, грозна и глупа, можда је добро дошла за гордог и славољубивог Золу. Она му је уштедела неизбежно даље мешање у политику, сачувала га од досадне старости, отклонила понижење губљења способности, избегла љутњу немоћи. Зола је умро у пуној снази, мушкој моћи, још крепак, радан и плодан.

Ст. К. Павловић

КЊИЖЕВНИ ЛЕТОПИС

ЂОРЂЕ ПОПОВИЋ-ДАНИЧАР — „АДРИЈА“ — „ДАНА ПЕТРОВИЋ“

Ове године навршило се седамдесет година од рођења човека чије је име скопчано с читавом епохом у развитку новије српске литературе. Тај заслужни човек зове се *Ђорђе Поповић-Даничар*. Грехота би било том приликом не осврнути се, ма и летимично, на његов плодни књижевни рад.

Истакнућемо само главније моменте његова живота и рада. Ђорђе Поповић родио се у Срему, у Буковцу, 1832. године. Учио је гимназију и права. Кад је у Бечу положио и последњи правнички испит, тада се одао журналистици. С Данилом Медаковићем радио је на „Српском Дневнику“ у Новом Саду. Доцније сâм покрене „Седмицу“, која је била кратка века, па за тим „Даницу“, 1860. године,

* Cloaque.

ону чувену „Даницу“, с које се и сада зове Ђорђе Поповић-Даничар. Сав заузет политичком борбом и привучен публицистичким радом, после „Данице“ уређивао је, још, „Напредак“ и „Српски Народ“ и радио је на многим српским и туђим политичким листовима. Осамдесетих година примио се уређивања Народне Библиотеке Браће Јовановића у Панчеву, и уредио је 216 свезака, а то су и све. И доцније а и сад још Ђорђе Поповић је сарадник готово свију српских књижевних листова и многих политичких. За свога века много је преводио и то, преводио је славна дела славних писаца. Манцонијеви *Вереници*, Игови *Работници на мору*, Сервантесов *Дон Кихоте*, Љермонтовљев *Јунак нашега доба*, Бокачијев *Декамерон* и многи други чувени романи, још се и данас читају у његовом српском преводу. Сâм је, осим многих политичких чланака, написао *Српску Историју*, *Историју Црне Горе*, роман *Изгубљен живот*, и сложио је још и данас најбољи код нас *Српско-немачки* и *Немачко-српски речник*.

Његов обилати, многоструки рад обухвата целу периоду наше књижевности од почетка шесетих година па до данас, с тога је тешко дати његову прегледну слику. Његов литерарни рад може се у главном, без обзира на детаље, обележити као организаторски. Ђорђе Поповић није стварао књижевна дела бесмртне вредности, његова дела махом су изазвана тренутном књижевном потребом. Њему припада слава за организацију литерарног рада око „Данице“, тог *првог* у правом смислу речи српског књижевног листа, јединог књижевног листа шесетих година, на коме су, здружено, уз Поповићеву моралну и материјалну помоћ, радили Змај, Костић, Јакшић, Јаша Игњатовић, Стојан Новаковић и толики други. „Даница“ је подигла једну читаву књижевну генерацију, један деценијум говорила је кроз њу српска интелигенција.

Ђорђе Поповић је данас на сумрачју свога живота, али је он још увек душевно свеж и чио, о чему сведочи и његов мали прилог „Колу“ на првим странама ове свеске. Он се са задовољством може осврнути на своју прошлост, јер му је била пуна рада, и то успешног, плодоносног рада.

Тешко је одредити чему се има приписати да се у најновије доба у немачкој лепој литератури почела јављати дела чија се радња догађа у нашим, српским крајевима. Недавно је „Срђ“ приказао роман слаткоречиве Мите Кремниц „Am Hofe von Ragusa“ и Феликс Дерманов „Der Herr von Abadessa“. И наша је пажња обраћена на две немачке књиге које се баве српским животом. Мило нам је истаћи

као лепу појаву што су сва та дела достојна пажње која им се поклања.

Прва је илустрована с дванаест слика Е. Мирбаха, у укусном издању, и натпис јој је: Adria, Novellen und Skizzen vom adriatischen Meere. Freie Übertragung nach J. Dornis von Richard Otto Mahlo. У овој лепој књизи од 135 страна има девет новела и скица, како их назива преводилац. Оне су из живота становника нашега приморја, почев од Истре па све до Скадра на Бојани. Три од њих парафразе су српских народних песама, постале дотеривањем и углачавањем поетског материјала од стране романтичног Француза . То су ове ствари: *Краљевић Марко*, *Зидање Скадра* и *Агиница*. *Провалија* и *Вампир* узете су из народнога причања; *Побратими* и *Јела* приказују по једну љубавну трагедију, прва дешава се у Црној Гори, друга на Трсату. Једино *Алга*, чија се радња догађа у грофовској некој породици на Истри, и *Миридтска кнегиња* нису из српског живота. Цела књига чини пријатан утисак, можда то и јесте разлог што се појављује у немачком преводу. Префињени Француз захватио је врло вешто у особени живот приморскога становништва, експлоатишући уз то, понајвише, машту тога народа. његову поезију. Мирбахове илустрације доприносе много стварању илузије; оне већином тачно показују типове и ношњу а нека блага романтика и меланхолија одговара тону приповедачевом. Ж. Дорни није много уметности утрошио у препричавање српске народне поезије и локалних традиција, то му није ни било потребно, он је готовом поетском материјалу само дао гдегде поенту по западном укусу. Грешака у именима и називима места има врло мало, а и те не сметају читаоцу, да ужива у лепоти фабуле.

Другу немачку књигу из српског живота, коју имамо намеру приказати, јесте комад у три чина, *Дана Петровић*, од писца *Рода Рода*. Божо Петровић, спахија, ожењен лепом Даном, провео је медене дане у Немачкој и вратио се с пута на своје добро. Божо је наказа од човека, грбав је. Али необично воле своју жену, јер и она према њему исказује бескрајне нежности. Он је воле тако да сматра свој живот као излишан, кад би га она престала волети. Лако му је било живети пре него што је упознао Данину љубав. Тада још није познавао срећу. Али ако изгуби ову срећу? На што да живи тада? Та нико га иначе неће волети и то тако волети. С тога му се она, приликом једног излива његових сумњâ у постојаност своје среће, заклиње да ни пре њега нико није уживао њену љубав. Кад је то рекла грдно је лагала. Јер, пре Боже, она се

волела с Андором. Пошла је за Божу јер је Андор не хтеде узети. Кад се млади брачни пар вратио, долази и Андор у кући као зла савест која мучи грешника. Затиче Дану саму, пребацује јој што је пошла за гуравог Божу и кад га она гони од себе он, снажан, страстан, похотљив, леп, закључав раније излазе, присили је на стару љубав, кад су јахали коња по далекој пустари, лутали шумом. О њиховим састанцима говори свет. Божина мати нарочито долази да отвори Божи очи. И тога дана, кад је Божо хтео с друштвом у лов, урочен је састанак с вечером у Божином дому. У сред вечере бане Божо, саспе Дани и себи отрова у чашу, и умиру, а Андор остаје жив, постиђен великодушношћу Божином, којега је иначе исмевао и презирао.

Писац комада је духовити фељтониста из *Симплицисимуса*. Ма да је, као што на корицама књиге пише, комад примљен за Лајпцишко позориште и за земаљско немачко позориште у Прагу, не бисмо рекли да ће имати бинског ефекта. Нарочито због последњег, отегнутог, спорог, тромог чина, који је и читати тешко. Иначе се свуда види јака опсервација, дар пишчев у карактеризацији оног декаданског у тим нарочитим типовима које онобично износи. У сликању људи и истицању контраста Рода је снажан, ту врлину имају и његови фељтони. Стил му је пун неке фине блазираности. Тај живот који Рода већ неколико година описује својим вештим пером, он добро познаје, али га је у овом комаду обрадио мало драматски. Његова фељтонска лакоћа сваки час покаже своје рогове. Класичан, из живота је тип отац Данин, један бонвиван, посланик и у Загребу и Пешти, који је напустио васпитање своје кћери, да би могао рахат живети по својој вољи.

Читаоцима који знају немачки, па ако хоће да читају дело једног интелигентног писца, препоручујемо ову књигу. Ма да је већ сада штампана, и то као рукопис, у књижарама ће се моћи добити тек од нове године. Т. С.

КЊИЖЕВНЕ ОЦЕНЕ

Лажни цар Шћепан мали, *историческо збитије осамнаестог вијека од Петра Петровића Његоша. Београд-Загреб, штампарија Мила Маравића 1902. — На 8. стр. 1—65 и 1—112 (Чини 65. књигу Српске Књижевне Задруге).** (Наставак)

У почетку овог нашег приказа, нагласили смо да г. Продановић у своме „Предговору“ не само да није посветио главну реч Његошевом „Шћепану малом“, него да је управо бегао од говора о томе делу што је, да се најблаже изразимо, погрешно. Његошевом „Шћепану малом“ још није поклоњена она пажња коју ово дело заслужује и по песничкој вредности и по садржини. По садржини својој, „Шћепан мали“ врло је интересантан. То је оно доба за које вели војвода Нико:

Ми имасмо што нико нејмаше: без терета никаквога цара, не искаше паре ни динара, а играше како ми свирасмо.“

Поред једнога „цара“ и законитог свог земаљског поглавара, владике, чију је власт преотео Шћепан мали, Црна Гора имала је тада част да јој, поред огромне једне турске војске, предвођене чувеним војсковођама, дођу у походе: један руски кнез са својом свитом, српски патријарх и један представник млетачке републике. Малена Црна Гора, о којој се до тада једва знало у свету, запрепастила је млетачку републику која, бојећи се и своје сенке, беше уобразила да је Шћепан мали дошао да њу сатре; Дубровник се изненадио и митио је тог незнаног суседног госта; Турска се уплашила, Аустрија се узневерила, а Русија се збунила због новог „самозванца“. Сав се српски народ ускомешао, а Црногорци ни сами нису знали шта их је снашло. Па ипак та светска левента, за коју ни данас још није тачно утврђено ни ко је ни одакле је био, знао је онај до крајности разуздани народ смирити, спутати и држати га у неком реду и поретку. То је, на послетку, приморало и самога кнеза Долгорукова, чији је задатак био да сатре тога човека, да му повери управу Црне Горе. Његова управа није била дуга; уклонише га Турци, јер су они у Шћепану гледали велику опасност.

Може ли бити интересантнијега предмета од овога што га је Његошу пружио Шћепан мали? — Сумњамо, и Његош се збиља вешто послужио овим догађајем што му га је пружила историја отаџбине. И сам Његош, у предговору „Шћепану маломе“ изреком

* Види св. 6. — ове књиге „Кола“.

вели: „у дјелу овоме мојега сопственога ништа није, што није основано на причању народном и на рапортима — —“

Па да ли баш Његошев „Шћепан мали“ потпуно одговара историјском Шћепану? — Г. Пр. тврди да одговара. Он вели: „Његош је хтео да остане веран историји, и ако драмском писцу то не треба“. — У овоме се г. Пр. доста преварио, јер се Његош прилично удаљавао од историје, и то на штету самога Шћепана. О томе се г. Пр. може уверити и из саопштења г. Љуб. Стојановића: *Прилог историји Црне Горе времена Степана малога* („Годишњица“ IX). По Његошу, Шћепан је (да се послужимо речима г. Пр.) „охол и бесан кад осећа заштиту Црногораца, а слаб и плашљив кад наиђе опасност“, он је „слаботиња која се боји за своју главу“. Из целог спева јасно се види, што је донекле и објашњиво, да Његош није ни најмање симпатије осећао према Шћепану, те је с тога и његов карактер испао нејасан и неодређен. Због тога није испао бољи ни карактер владике Саве. Његош је првога хтео да понизи, а другога уздигне. Међу тим дела њихова са свим противно говоре.

Али није наше да се упуштамо у испитивање тога. То је био задатак г. Пр., а он се, као што смо видели, задовољио тиме што је казао да је Његош хтео да „остане веран историји“. То опет, казали смо, није истина. Према томе г. Пр. или није требало да помиње историју, или је требало да проучи Шћепанову личност, а никако опет није смео ћутке да пређе преко Љубишиног „Шћепана малог“. То би истина захтевало мало више труда, а г. Пр. као да до тога није био. Он се задовољавао општим фразама. Казао је: да је „Шћепан мали“ најбоље дело „Његошево после „Гор. Вијенца“, да највише личи на њ својим обликом, најближе му је и својом *садржином* (а то баш неће бити и вредело би да то и докаже г. Пр.): да је Његош „покушао да у „Шћепану малом“ усаврши драмску технику — — — гледао је да дијалоге и монологе јаче веже са основном идејом; створио је мало сукоба међу личностима, и извео баш из тих сукоба нешто радње. Но Његошева драматичарска способност није отишла далеко; она је само релативно појачана. Он те драмске елементе само наговести, али их не развија, не користи се њима колико треба, не ствара од њих праву драму“. — — „У Шћепану малом“ радња је слабо развијена — — радња је укочена, личности половне“ (упореди на стр. 24. предговора где се за „Г. Вијенац“ вели: „сва је радња мртва и укочена“). — Све ово даје довољно доказа о несигурности г. Пр. у оцењивању „Шћепана малог“

Још је несигурнији када говори о карактерима у „Шћепану маломе“. Дотакао се само у неколико Шћепана и казао је за њега:

„Шћепан је изнесен само као слабтињ а која се боји за своју главу, а то не расветљава, не тумачи ону велику љубав и оданост црногорску према њему“. За остале личности г. Пр. вели, да, сем игумана Теодосија, „нису у довољној мери драмски оцртане“, заборавивши да је раније казао да у „Шћепану малом“ има нечег драмског, и и да „то допушта да се промотре карактери и да се покажу у јаснијој светлости“. Г. Пр. на послетку налази, да је Његош *и* „у „Шћепану малом“ главни интерес положио не у разраду индивидуалних карактера, већ у обележавање битних одлика црногорског витешког духа“. — Ово не стоји у истини. Ми смо утврдили, да је Његош и у „Горском Вијенцу“ пружио неколико карактера, а у „Шћепану маломе“ још више. а никако се не може тврдити, да је Његошу у „Шћепану маломе“ било главно „обележавање одлика црногорског витешког духа“. То се може казати само за „Горски Вијенац“.

У „Шћепану маломе“ наилазимо на неколико врло лепих и потпуно израђених карактера, а међу њима најјаче се истиче лакомислени и наивни патријарх Бркић, за кога и Караман паша вели Лазу Богдановићу:

Није, кнеже, тако ми курана!
Но патрика велика будала.
Види дивно, вијет' не умије,
Ђе га држим рукама за браду;
Види голу сабљу пред очима,
Живјет' му је, док је мени драго.
И опета ђетински лудује!
Па да види икакве прилике,
Не би чуда великога било;
Но пораштa са собом преврну,
Свак ће му се чудит' и ругати.

А патријарха Бркића г. Пр, није ни поменуо! Зар кнез Долгоруков није потпун карактер? — Он не зна да се нађе у црногорској средини, а још мање да се носи са Црногорцима. Он беди Шћепана да је украо царско име, а то је највећа крађа. Сердар Вукале одговара му:

Јошт никада то чуо нијесам,
Да се име може ђе украсти!
Па каква је то ђавоља крађа:
Име украст', а ствар не украсти?
Па и да је то име украо,
Када царство он украо није,

Ту кривице ничесове нејма.
Тисуће се људих на свијету
Називају вуци и лавови,
А нити су вуци ни лавови.
По начину твоме, како причаш,
Све би ове повјешат' требало.

А шта да кажемо за игумана Теодосију, проту Аврамовића, попа Андрију, војводу Ника, сердара Вукала и многе друге? Па и сами Турци одликују се лепотом обрађених карактера.

Али г. Пр., пошавши са једног погрешног гледишта, није ни могао све то уочити у „Шћепану маломе“. Он као да се највише забавио изналажењем сличних стихова у „Гор. Вијенцу“ и „Шћепану Маломе“, што је са свим излишно било, а већ и да не говоримо да баш није био најсрећнији у излагању те сличности. Место да изнесе: колико има сличности у карактерима владика и игумана у „Гор. Вијенцу“ и „Шћепану маломе“, он нам понавља, да је сличност у та два спева „и у самој садржини“, па додаје, да у њима „суделује и народ кроз песме колâ“, а никако није истакао разлику између тих *кола*.

Место тога г. Пр. хтео је да проговори и о језику у Његошевим делима, па је казао да он „није чист“, да има „осем провинцијализама још и туђих речи, словенских, турских, талијанских и др. Него што би у других песника било погрешка у „Горском Вијенцу“ и „Шћепану Малом“ не чини квара“, а то с тога што „Његош гвоздени речи, или боље још, он их претвара у драго камење“.

Добро је и то знати, јер то је ваља да и једини нов прилог за проучавање Његоша у овој *студији* г. Продановића о Његошу.

(Свршиће се) Д. А. Ж.

БЕЛЕШКЕ

КЊИЖЕВНОСТ

— Као што дознајемо, Српска Књижевна Задруга у овом колу својих кн га неће издати приповетку Симе Матавуља *Ускок*, него *Приповетке* Борисава Станков ћа.
— Мило нам је јавити да ће овогодишња Задругина издања бити готова до Бож ћа. Неке су књиге већ штампане и укоричене а остале се у велике раде. Надамо се да ће се и повереници и пријатељи Задругини заузети, да што више чланов и претплатника прибаве за ово коло књига.

— Кao L издање Чупићеве Задужбине штампано је дело: *Прилеп и његова околина* (историјско географска излагања) од дра Јована Хаџи-Васиљевића. (У Београду нова електрична штампарија Петра Јоцковића 1902. г. — На в. 8. стр. 213.)

— Из IX и X књиге „Братства“ посебно су оштампана два прилога М. В. Веселиновића: *Споменик Пајзанима* и *Реферат о збирци народних умотворина С. Н. Томића.*

— Накладом колегијума инжињера окр. подринског штампано је *Упуство за извршење радова око побијања шипова и талпи у темељима*, написао Б. Кох, инжењер. Превели с одобрењем писца М. Ј. Валента и П. С. Бојић, инжењери (Београд штампарија С. Хоровица. — М. 8. стр. 41.). — Цена је књижици 1 динар а добија се у књижари Геце Кона.

— У штампарији Петра Јоцковића, у Београду, штампана је књига *Светозар*, спев Ђорђа П. Иличића, учитеља. Писац у напомени вели: „Певам како знам и умем и колико ми моја умна снага доноси. Ко створи нешто боље á la Змај, Станојевић, Митровић, Шантић и т. д. — ја ћу му оберучке капу скинути. — Радићу и даље колико сам кадар. Ако књижевност наша не буде имала користи од радова мојих (као што по неки проричу) уверен сам потпуно да неће имати ни штете.“ — Књига је посвећена: „узданици српских идеала -- нашој храброј војсци.“ Цена јој је 0·50 дин. а добија се у књижари Геце Кона.

— У штампарији дра Светозара Милетића, у Новоме Саду, штампан је *Мајски сабор 1902 год.* од Јаше Томића. — Ово су чланци који су раније били штампани у новосадској „Застави.“

ДРУШТВА

(Српска Краљевска Академија) — 21. октобра о. г. Академија *природних наука* имала је свој III састанак у овој години и на њему је ово урађено: 1 Академик др. Мих. Петровић изложио је у кратким потезима садржину своје расправе „Проучавање функција представљених одређеним интегралима.“ Саслушавши ово излагање, Академија је одлучила да се ова расправа штампа у 65 *Гласу*. 2. Академик Др. Ј. Цвијић изложио је садржину своје расправе „Нови трагови глацијалне епохе на Балканском Полуострву“. Академија је и ову расправу примила за 65 *Глас*. 3. Приказана је расправа професора Петра Јанковића: „Глацијални трагови на Пирину.“ па је одлучено да се упути на оцену академику Др. Јовану Цвијићу. — 28. истог месеца имала је скуп Академија *философских наука* и на њему је: 1. Приказан рукопис академика Љ. Стојановића „Прилози библиографији старих штампаних књига“. Академија је одлучила да се рукопис прими за *Глас* II. разреда. 2. Приказани су рукописи: *Путопис Евлије Челебије о српским земљама у XVII веку,* превод с турског од Д. С. Чохаџића, и *Просветна радња Срба у Старој Србији и Македонији* од Ив. Иванића. Оба ова рада упућена су Академији друштвених наука. М.

(Матица Српска) — Књижевни одбор Матичин имао је 24. октобра своју редовну седницу под председништвом А. Хаџића. Од расправљаних предмета наводимо: на пријаву председникову о смрти члана Књиж. одељења, дра. Јована Пачуа, одају присутни устајањем и усклику „Слава му!“ своју част. Уједно ће се умолити књиж. одељење да одреди говорника. — Предлог Љубомира Лотића о књижевним предавањима саопштиће се члановима књиж. одељења да искажу кад и шта мисле предавати. — Предлог Тих. Остојића о књижевном саветовању разаслаће се члановима Књижевног Одељења и још многима који се за то интересују. — За „Летопис“

[illegible]

[illegible]

[illegible] — Пок. Пачу трудио се да српску [illegible] 1876. г. у Кијеву [illegible] — Последњих година пок. Пачу [illegible] у Загребу [illegible] великом културном раду Срба [illegible] као председника редакционог одбора „Србобрана" и у [illegible] Пок. Пачу и умро је у Загребу, а тело његово је пренето у В. Кикинду где је свечано сахрањено. — Вечан му помен!

† **Аполон Александровић-Мајков.** — 16. прошлог месеца умро је у [illegible] Аполон Алек. Мајков, писац руски који је нас Србе задужио необичном захвалношћу. 1857. године он је штампао у Москви велико дело: „Исторія сербскаго языка по памятникамъ, писаннымъ кириллицею, въ связи съ исторіею народа." Из овог Мајковљевог дела (о историји српскога језика у вези са историјом народа), Ђуро Даничић превео је *Историју српскога народа* која је прво излазила у „Српским Новинама", а за тим и у посебној књизи у два издања (1858. г. и 1876. г. у Београду). Историја та написана је врло марљиво и на основу података, са којима се тада располагало. Историја Мајковљева и данас има своје вредности, у колико поједини историјски моменти нису другчије осветљени доцнијим проучавањем и објашњавањем других, дотле непознатих, података. То дело Мајковљево добило је онда највећу руску књижевну награду из фонда Демидова. Поред тог великог дела, Мајков је по разним руским листовима писао о Србима и српским старинама, а најважнија му је студија о *Старој српској пороти* у „*Руском слову.*" — Српска престоница одала је посмртну захвалност пок. Мајкову нарочитим парастосом. Хвала му и вечна му памет!

Одговорни уредник: **Дим. А. Живаљевић** — Штампарија П. Ћурчић

КОЛО

КЊИЖЕВНИ И НАУЧНИ ЛИСТ

1902. КЊИГА IV СВЕСКА 10. 16. НОВЕМБРА

ИЗ „ПРОЗАИДА“ ЗМАЈОВИНИХ

Један критичар

„Ено песника Н.“ рече ми друг, са којим сам се шетао по променади,

„Даклем тако изгледа! Ја га још никад нисам видео“. „Па ипак си толико писао о њему. Сумњаш да он осећа оно што пише“.

„Да, та ми сумња некако годи. Можда зато и сумњам, што то годи и мени и мојима“.

„А да ли се тиме не грешиш о њега?“

„Не знам. Доста што ти кажем, да га до сада никад нисам видео, — не знам се много ни с онима, који га лично познају. Ал' у реду би, и поштено би било, да му се приближим, кад већ желим да сумњу своју потврдим. Да видим, какво му је лице, какве су му очи, какав нос, — — да видим, какав је у радости, какав у тузи какав је у шали, какав у збиљи, какав је при чаши вина, и т. д. — Па хоћеш ли да ме прикажеш њему?“

„Хоћу“.

И они пођоше са брзим корацима за песником. Иду, пак ћуте, — а критичар мало застајкује. Задржава га мисао: „Ал' ако не нађем у њему оно, што ми треба, већ сасвим нешто друго! — Боље ће бити, да се вратим дома“.

— — — — — — — — — — — — — — — —

Може он и даље писати о унутрашњим осећајима човека кога ни спољашње не познаје.

Пркос

Тешко је пркос искоренити.

Тешко је то и код саме деце, а о људима да и не говорим.

Заспи пркос, притаји се, нестане ли га, — ал' онда га немојте галванисати, јер је веома танке, прекидљиве смрти.

Да вам нешто приповедим.

У кући, где сам неко време живовао, било је и једно дете од својих 7—8 година. Црна ока, оштра погледа, бистра ума, неразговетна лица, — али пркошџија, какав се само замислити може.

Сви смо прионули да га од те болести излечимо. Једни га лечише лесковом машћу, дијетом без ручка и без вечере, затварањем у подрумац, — други опет друкчије. Ал' сва та средства показаше се недовољна. Онда и ја покушам нешто.

Једнога дана рекох му: „Шта је то с тобом, Стевице, ти сад не пркосиш више?"

Стевица ме погледа са разрогаченим очима.

„Ти си се сасвим променио; не могу да те познам. Твој је посао био да пркосиш, а сад си постао неки млакоња. Баш ти нећу купити бомбона".

Он не знађаше, шта да одговори.

Имао сам ја и неколико помагача, па сви ударише у ту ноту, како је то гадно, кад дете промени нарав, пак се не држи свога старог обичаја.

Стевица долажаше све замишљенији, а ми се мргођасмо све већма на њ.

Једном приликом, кад му мати после вечере рече, да данас иде раније спавати, а ми га гуркасмо, дошаптајући му: „Немој, немој" — он развали уста, пак поче викати:

„Знам ја шта ви хоћете. Ви хоћете да ја пркосим; ал' ја нећу, нећу (crescendo), нећу, — баш у пркос нећу да пркосим". Пак пољуби матер у руку, и оде спавати.

— — — — — — — — — — — — — — —

Чудноват лек. А да ли је био и пријатан, то не знам, јер сам други дан морао отпутовати, и никад више не видех Стевице.

РЕМЕДИЈА

— ДУБРОВАЧКА ПРИЧА —

од

Вида Вулетића-Вукасовића

Однекле је дошао, а нико није знао откле. Свакако је био прекоморац, јер је тешко занашао, а говорио је с поморцима талијански.

Звао се *сјор-Антонио,* али га је тако мало ко звао, но просто *Ремедија,* а то је покварено мјеште *Ремета.* Бива, он је био жесток покорник и пустињак, баш како се то чита у светијем књигама.

Никому није казао ко је ни што је, а само се то знало да на овоме свијету врши голему покору за некакав велики гријех.

Није вазда пребивао у једном селу, но би га нестало по два-три мјесеца па ето ти га изнова а, као обично, никому није ништа приповилио ни црне ни бијеле. Молио би се Богу непрестано, а изговарао би: „Оце нас, кои ђеси на небеси“... и десет заповједи Божјих. Умиљато би вазда поздрављао „Добро ’утро, како си, Мико, добар цоце?“ Свјетовао би дјецу и учио је молити Бога, а кад би дијете било немирно, он би подигао кажипрст и укорио би га: „Ђа тебе бит’“..... Прут из рађа изиџја’!“

Дјеца су га се у велике бојала и штовала га, а убожад га је мрзјела, јер је тобоже, доскитанац и хотио је да их учи молити Бога, и није трпио да краду, да куну и да потварају.

Нико би Иванов:

— Ево на̑ гладног Ремедија!

А Макако би додао:

— Па да он нас допотезани потезов учи молити Бога:

Њекада би се из Приморја и из Имотског запутило из једног села по дванаест штапа,* а то им је био као неки занат, те би искалашали: вуне, масла, кострети, зеитина, и другог зачина. Ко им не би удијелио, ти би га просјаци проклињали у страшним, тешкијем пјесмама у којима Бог недепше окорјело срце. Они би пјевали пјесму о богатоме Гавану и богатој Гаванки. Кад они уљегну у село, пасјад би се помамила, те да их живе раскине и раскоси. Изврнули би руку — да им је, тамо њима, узета. Било их је и младијех, а за њих су казивали да им долази тешка падавица или некаква вјетрушина. Која је кућа имала више оваквијех просјака, била је и богатија, јер је ова лажна убожад закупила свега изобиља па би продавала уз пут вуну и масло.

Неки би испросијачили по гумнима и по десет товара жита, а неки би још гламазили и за цркву, и ако црква не би ни виђела ту милостињу. Велику би пшеницу и јарицу продали, а глотињу и црно жито вукли дома.

Косу спусте те им висе чупељи низ образ, намазали је масти, па и сам образ да буду тмастији, као тобоже покорници. И језик је у убожади био другојачији, а пјесме и молитве некако плачљиве те би сваку растезали на убожји начин, бива по убошку. Знали су и чарати на свој начин; барем је тако народ мислио, па кад би стигли на поглед села, сунула би се на њих пасјад, а убожад би

* Просјака.

скинула брже боље капу, те ће је ставити у зубе, а пси ће подвити репове и бјеж', завијајући, у село.

Причали би они свега и свашта о лијековима, а неки су, дакако, знали бајати, па их је народ сматрао за злогоднице и упирине, и свак је гледао да их не уцвили, јер су они могли наудити на сто у стотини начина. Свак би их примио на конак и угостио; дао би им што је Бог дао и кућа, а они би причали што знаду о свијету, особито о љетини и о поморији.

Ремедија је далеко стајао од штапа, и штапоноше га нијесу могли ни чути ни видјети, јер је он био неки особити покорник или покајник. У зору би га угледали сељани да се диже испод плоче у гробљу, те би се одмах прекрстио и пасом опасао. Капу није носио, а није му ни од потребе била, јер му је густа, црна коса, као у гаврана перје, падала до ниже плећи, а брада, црна као и коса, до ниже појаса. Видјело му се малко само чело, нос и очи, а у осталом био је вас зарастао у руњама. Помазао би се и он масти, али није био прљав, но би чешљем очешљао и косу и браду, дапаче би дугу косу, јаку као коњски реп, пребацио сприједа да је углади, па би је онда преметнуо баш као какав испосник светогорац. Бос није ишао никако, него би ноге умотао у сто крпина, а већ се није познавало од чега су чакшире и корет, јер је све била типина на типини.

Био је преко осредњег узраста, а закучасти штап, као у хаџије, ишао му је преко главе двије, три педи. О боку му, с лијеве стране, висјела је тиквица сва туњом оплетена, а тако је исто и штап, сав до врха, био увезан туњом.

До *Здраве Марије* остао би у становима између људи, а тада га је нестајало у мраку: бива, живео је ноћно с мртвијема, дању са живијема.

Кад су на Спасовој цркви зајазили *грчки гроб* (тако зову древне гробове), онда је Ремедија спавао испод крушке у гробљу или просто на којој му драго поклопници. И ноћу он не би никога поздрављао, нити би се гласио. Кад би ударила поплавица, дошао би под тријем до Ника Иванова, али би то урадио у глухо доба ноћи кад је Нико спавао. Ремедија га је дапаче гледао некијем сажаљењем, а тако исто и Николу Макака, којему не би нигда ни бесједе прозборио, јер није знао што је дух истине. — — —

Нигда није отворио уст? да запроси милостињу. Што би му дали добри људи, то би примио и благовао, а вазда би се прекрсти[o] и казао: „Бозе, наспори; даи и оном кои нема!“ Кад би благова[o] онда би се испонова прекрстио и рекао: „Да Бог мили помоз[e] Богу фала!“

Причали су, да гдјегод би дошао, она би кућа имала благослова и *берићета*.

А шта је Ремедија ноћу радио?

Кад је тиха ноћ, спавао је као какав светачац, а кад би море узаврело и ударило на валове, клекнуо би и гледао, онако раскуштренијех коса и браде, расрђене Божје стихије које се боре с небесима, с облацима и сухијем крајем. Ударао би се у срце тешкијем *бабаном* (каменом), а прса би мукло одјекивала као она далека грмљавина.

И он је био тешки бој на овој земљи, не би ли га небо примило у своје милосрђе.

*

Једне црне, зимске ноћи, дувала је страшна југовина, а Ремедија се, пред отвореним гробом, лупао у прса са стијеном и плакао, ридао...

Од једном чу испод *Школа* (острва Шипана) вриску и запомагање утопљеника... Он брже накупи стог суве уриче и грађе, те ончас запламти пламени *дуб* као звоник. А он се испред огња све жешће туче и ломи руке према небу, баш као да проси милост у господара стихија.

И уталожи се море као да га је Бог смирио својом свемогућом десницом...

Онда се Ремедија свали у отворени гроб и заспи вјечни санак... И Бог му је опростио велики гријех, јер га сељани нађоше у гробу с осмијешком на уснама, а зрака сунчана ударила му вијенац око измучене главе — као да је светитељ.

*

И окајао је капетан Антонио гријех своје младости — бива нестало је с брода, назад тридесет година, једне страшне и бурне ноћи, њега и младе му љубовце Еуфемије.... То је била страшна освета ради љубоморности, и он је уживао, с хридине код Санта Марија ди Леука, кад је посљедни вал прекрио његову невјерну Еуфемију....

И само је дух истине знао да Антонио (презрени Ремедија) живи и да врши тешку покору између патничког народа на балканскијем хридинама.

У Дубровнику 1902. г.

С КОСОВА НА СИЊЕ МОРЕ

БЕЛЕШКЕ С ПУТА КРОЗ АРБАНАСЕ 1894. ГОДИНЕ

ПИШЕ

Бранислав Ђ. Нушић

Скадар

(Наставак)

Град Скадарски, о који су се кршиле толике силе, лежи на кршној главици која се зове *тепе*. Врх тај узвишен је над језерским огледалом 117 метара. Подножјем његовим са западне стране протиче Бојана (отуд је то Скадар на Бојани), са јужне му стране протиче Дримац који се ту под градом стаче у Бојану. Ова главица — тепе — завршава косу која се од Дривоста протеже делећи скадарско поље на две половине.

Брдо — тепе — на коме је град, диже се скоро самостално над једним онижим платоом са северне стране. Источна страна тога брда од самог је камена и скоро одсечна те је са те стране скоро неприступачно. Западном косом, која је блажа, ово брдо слази у обале Бојанине која му са те стране штити приступ, а само са северне стране лак му је приступ и, управо, тој страни је и окренут главни фронт кула градских са којих се догледа сва Зета и Црна Гора до Ловћена и Задрима све до Сињег Мора.

Сам град носи своје засебно име, *Росаф*, под којим се именом помиње још у дванестом веку. У Арбанаса постоји прича а и песма о зидању града Росафа. Зидао га је извесни *Роза*, који је имао сестру по имену *Фа*. *Роза* је најпре почео да зида град на Тарабошу, јер је то заиста и бољи положај, са којега се увек може тући Росаф. Али, зидајући тако на Тарабошу, деси му се, да што год он преко дана назида ноћу му се поруши. Верујући да је место нечисто или проклето, напусти он зидине на Тарабошу и пређе на место где је данас град, али се све то и овамо понови и преко ноћ се редовно рушило што је он преко дан саградио. Најпосле, јави му се неки старац на сну, и рече му, да ће се град непрестано рушити док у његове зидине не узида женску која му је најмилија. Розина сестра Фа је сваког дана обилазила раденике и доносила им храну и сутра дан, кад дође као обично, шчепају је радници по Розиној наредби и узидају у зидине. Фа је преклињала и молила да је не узидају, али кад јој молба не поможе, она се замоли да јој бар толико учине те да јој оставе рупе над дојкама, те да може исхранити свога сина. То су јој учинили и хранила га је тако све док јој

чедо није одрасло. Она је давно умрла под зидинама, али је њена храна и даље текла те и данас капље тамо млеко. (И данас још иду жене кад роде, па стружу креч и пију да би имале хране.)

Ова је арбанашка прича дословце једнака са нашом песмом о зидању Скадра на Бојани, по којој Мрњавчевићи узиђују младу Гојковицу, којој такође остављају прозор на дојкама.

„Па доносе чедо у кол'јевци
Те га доји за неђељу дана;
По неђељи изгубила гласа,
Ал' ђетету онђе иде рана,
Дојише га за годину дана,
Како таде, тако и остаде,
Да и данас онђе иде рана“.

У осталом, ово није усамљен пример овог народног веровања о узиђивању у зграде да би се ове одржале. И на великоме каменоме мосту код Вучитрна, који су градили браћа Војновићи, капље са једнога свода и данас млеко младе Војновице, коју су тамо браћа узидала да би се мост одржао. У зидинама смедеревског града стоји и данас једна цела женска фигура, коју је, по народном веровању, постигла иста судбина, те се окаменила; а има и других таквих примера.

Постанак града Росафа има се приписати Римљанима и од тога доба остао је готово непромењен. Млечићи су само, за време своје владавине, место четвороугаоних кула подигли бастионе, но задржале су се и до данас и четвороугаоне куле.. Град није одржан и данас су то само слабе зидине без војничке вредности. Све до 1874. године зидине су се још доста добро држале, али је те године експлодовао барутни магазин, која је експлозија зидине јако оштетила. Веле, да се неки странац био понудио тадањем скадарском паши да му на барутани намести громобран, и паша пристао, али странац није провео громобране у земљу, те отуда гром погоди у сред барутног магацина. У граду има и сад касарна у којој станује војска, има и једна мошеја која је некада била црква и још неколико рујинираних зграда између којих и конак у коме су становале наследне паше скадарске, Бушатлије. Одржала се још и цистерна у коју се збирала кишна вода, а има и трагова неколиких лагума који су водили до Бојане. У град се улази кроз главну капију са источне стране, над којом се још види лав св. Марка из доба млетачкога господарства.

Град је без икакве војничке вредности, не само по стању у коме је данас, већ и по положају своме. Према њему, а преко Бојане, на југозападној страни језера, уздиже се брдо Тарабош, које је

572 m високо над језером и које потпуно доминира градом. За време и прве и друге турске опсаде са Тарабоша је био главни напад на град. На Тарабошу су биле постројене и турске батерије за време Султанове борбе са одметником скадарским Мустафа-пашом Бушатлијом.

Скадарски град би, по положају, имао да брани улаз Бојаном, којим, у осталом, не би ником падало на ум да се користи, док он не влада ни самим језером, у коме се увек налази једна турска мала убојна лађа са неколико топова. Он би, положајем, могао још да се брани према истоку и југу, у којој је цељи, извесно, и подигнут када је Римљанима најпрече било да се бране од навала брдских племена.

Најмање би се могло рећи да је овај град заштита вароши Скадру, која лежи за једну миљу североисточно од града.

Варош је, по својој прилици, мењала више пута положај. По Барлетију, варош је пређе била још даље, североисточно, у пољу којим се спушта река Кир. Тада је ова река протицала кроз сред вароши и делила је на двоје. Остаци великога моста на реци Киру, који се мост, у осталом, приписује и Млечићима, као да опредељују и место на коме је стара Скодра могла лежати. У ставама Кира и Дрима и до данас се задржао један део старе вароши, а ту постоји и џамија која тврди старину. Како су становници у пољу били изложени честим нападима, извесно Срба, који су тада већ освајали и пљачкали сву скадарску околину, напустили су стару варош и основали нову на јужном подножју и коси брда, на коме је данас град. По коси градској, где је некада била ова друга варош, виде се и данас трагови зидова и кућа. Турци су својим дугим опсадама нагнали и ову другу варош да напусти град и потражи место на коме је данас. Када је Дрим пробио себи ново корито, те пошао ка Бојани, кажу, да је разорио и последње остатке вароши која је била у равници под Росафом.

Данашња варош, ма да у пријатној равници, лежи ипак врло незгодно. Поред двеју већих река, она је далеко по једну и две миље од њих; крај великога и богатога језера, она је далеко такође две миље од овога. Крај толиких вода, варош је спала на два поточића, који кроз њу протичу само зато да би јој лети износили ђубре а зими чинили штету. До душе, једна од река, Дримац, чест[о] пута запрети Скадру великом опасношћу, те је и боље бити даљ[е] од њега, али би му вредне руке богатих Скадрана могле дохакати уређеним и утврђеним коритом.

Равница на којој се простире Скадар врло је плодна а дост[а] и обрађена, те где-кад даје и два плода. На њој успева, лоза, нај

кестен, а није ретка ни маслина, која тек у приморју доспева како треба. Над скадарском равницом диже се југозападно, а преко Бојане, Тарабош, као последњи врх онога ланца који испуњава простор између језера и мора, а североисточно дижу се високи Марањај и Зукал, који се својим купастим обликом истиче у гомили оних планина које се спуштају до десне обале Дримове као огранци североалбанских Алпа.

Због тих висова и брда која чине непосредну околину Скадра, зими могу бити доста јаке зиме и ако је лети право талијанско лето, тако да је немогуће маћи где из одаје. Познате су и скадарске кише које могу трајати и по три месеца а кажу да нигде није страшнија грмљавина до у Скадру.

И ако је са свога географског положаја и политичке и трговачке важности било увек у саобраћају и под утицајем оближње европске културе, остала је ова варош, више но многе друге, источњачка варош. До душе, што се тиче главне улице, у њој је и лепо, широка је и доста права, истина се у њој дижу и многе грађевине европскога стила, али су махале опет остале махале и у њима они дуги једноставни зидови више којих провирује воће и иза којих се у дубини баште крије кућа. Са тих зидина варош је готово и заклоњена те путник не може да стече неку праву слику ако се не попне на који од околних висова, одакле се цела варош лепо види. По граду има пространих гробља, шанчева, јаруга и виздан малих а рђавих мостова.

Средиште је вароши конак (сарај), врло велика и лепа зграда која је зидана 1887. године и где, осим цивилних власти, станују и два батаљона војске. Ту је у близини и мали парк који ипак служи на похвалу Скадранима. Од грађевина, сем конака, најзнатнија је католичка црква која висином свога торња премаша сва варошка минарета. То је врло велика грађевина у коју може стати 2000 душа. И зграде у којима су страни конзулати такође су врло угледне. У Скадру има пет консулата: енглески, руски, талијански и француски. Грчки је такође постојао па је доцније укинут а отворен је међутим 1894. године и црногорски консулат. Лепа је и православна црква св. Александра Невског која је назидана 1864. године. Дотле су православни ишли преко Бојане у црквицу св. Никола, скоро сат ван вароши, где им је и сад гробље.

На 30000 становника, колико се Скадру придаје, (15.000 мухамеданаца арбанаса, 13.000 католика арбанаса, 1000 Срба православних и 1000 разних) једва има 200 кућа православних, који посећују ову цркву а служи их један свештеник. Међу тим до 1860

године у Скадру је било по два свештеника и један Архимандрит као намесник Митрополитов а извесно је тада било и много више православних. После смрти Архимандрита Јосифа Рашковића (1855. године) остао је у Скадру цигло један свештеник, па је тај морао да опслужује и сва околна села. Вероватно је, да је прво исељавање православних настало после освојења Скадра Турцима, који су своју управу одмах отпочели потурчивањем, за тим су на исељавање утицали и дуготрајни ратови скадарских санџак-бегова и паша са Црном Гором који су морали врло отежати положај православних и, најзад, привилегована католичка вера која је православнима, нарочито у овим крајевима, просто отимала цркве и манастире те их католичила а њих гањала са прага своје рођене цркве. Као год у Скадру, пропало је православље и у околини скадарској где нема више од 130 православних кућа.[1]

Скадар се дели на многе махале,[2] од којих су поједине одвојене као предграђа. Од ових је најзнатнија Табак-мала, под самим градом, која махала као да је упорно хтела да сачува успомену на некадањи Скадар који је под градом лежао. Подвојеност овога предграђа била је увек толика да су бегови, који су је насељавали, водили увек са Скадром читаве ратове и остајали му непомирљиви непријатељи, док се као шеф те махале није појавио први Бушатлија, те победио најпре Скадар, за тим околину, па онда целу Горњу Арбанију и, најзад, кренуо се да победи и Цариград. У овој се махали налази и ванредно лепа мошеја са гранитским стубовима на којима почивају многа кубета оловом покривена.

Поједина села тако су близу вароши да готово њој и припадају те се рачунају више као предграђа но као одвојена села. Таква је

[1] Сем православне цркве у Скадру, постоји и у Враци једна, назидана 1869. године. Не постоји село Враке, већ збир села око речице Враке носе то опште име. Враку чине ова села: *Борич* нови 241. душа православних, *Борич стари* 84. д. *Гриљ* 133. д. *Туралија* 28. д. *Омара* 136. д. *Куле* 55. д. *Раш* 91. душа. Свега 768 душа или 130. кућа. Ових 130. кућа и оних 200. у Скадру чине све православље у Скадру и око Скадра. Зна се још за многа села (Добрач, Горица, Брдица, Копљик и т. д.) која су била насељена православним Србима, али су се раселила а њихове цркве покатоличиле.

[2] Има 27 махала и то су ове: 1. Тепе, 2. Топхане. 3. Кирезди, 4. Перош 5. Паруц, 6. Ајазма, 7. Џамија-пљак (стара џамија), Џамија-кућ (црвена џамија) 9. Мала-ре (нова мала.) 10. Рус т' мал, 11. Рус т' вогељ, 12. Ара т' мал. 13. Ара т' вогељ, 14. Серећи т' мал, 15. Серећи т' вогељ, 16. Мала Фетве, 17. Мала Ђузевитве, 18. Догањ-терзија 19. Табак-мала, 20. Казас-мала, 21, Пазар-мала, 22. Крует-пазари, 23, Безистен-пазар, 24. Рибни пазар, 25, Казина, 26. Кале-мала и 27. Бушат, — (Казина је преко Бојане а Бушат преко Дрима и везане су са пазаром дрвеним мостовима.

махала Башчел'к која је мостом преко Дрима спојена са Скадром. То је једно прљаво и нечисто предграђе у коме станује готово сама сиротиња.

Но најинтересантнији је део вароши Пазар који је за читавих петнаест минута одвојен од вароши а лежи на излазу Бојане из језера, под самим градом. У Пазару томе не станују Скадрани, они станују у вароши а у Пазару су им само дућани и магазе. Има до 1600 дућана и магаза а у средини велики безистен (покривену чаршију) озидан каменом. Пазар се ноћу затвара и чувају га нарочите страже које плаћају трговци. Ту код Пазара, баш код великога моста који иде преко Бојане, велика је зграда ђумручка.

Пазар је особито занимљив и шарен. Арбанаси, бегови варошки, који су у Скадру врло поносити и гиздави, са својим, белим као млеко, фустанелама и дугачким и тешким кићанкама на ниским фесовима и кићеним ферманима а богато везеним оружјем, чине особиту декорацију како скадарских улица тако и пазара. Ту Малсори и Малсорке, ту Срби Врачани, ту лепе Латинке* и по где који Црногорац; ту Европљанин под шеширом, фратар са избријаним лицем. хоџа под турбаном и поп под камилавком; ту кршни Крајинац и босоноги рибар са Широкога. Све то гамиже и гура се, све то чини толику разноликост и шаренило које чини нарочити интерес за скадарски пазар.

Дућани малени и препуни свега и свачега као на истоку, али се ипак највише истиче скадарско оружје и чувени скадарски терзијски производи, а, као женски рад, чувене су скадарске чипке које су доста ретко пијачни артикал. Уске пазарске улице кривудају и секу се сваки час а пред сваким дућаном испружили се сандуци са еспапом, кошеви са воћем и вреће са храном. Ту се гамиже, надвикује, ларма, пазари, заплиће, гура, па опет свако нађе свој крај и свако нађе што је тражио. Странцу се чини, ако упадне у ту гужву, да нити ће наћи што тражи, нити ће више наћи пута да се врати.

Тако је Исток однегован да у том непрестаном неспоразуму, нереду и лармн свршава послове. Забраните ви њему да за његово двадесет пара не дигне ларму која вреди три гроша и он неће сматрати да је био на пазару, биће као утучен. Уживање у тој ларми и нереду управо толико је, да многи који немају посла на пазару излазе да се мало прошетају и наслушају оне ларме. И ти, који изађу тамо задовољства ради, врло се енергично гурају лактовима,

* Жене скадарске, па чак и мухамеданке, имају већу слободу но у осталим турским варошима те се чак и по Пазару крећу. Жене су скадарске чувене са лепоте а међ Латинкама (католичкињама) има их и ретких лепстица а премда се доста и мажу.

окупљају се око оног који пазари да помогну купцу или продавцу, лармају и сами, и, кад су се, без икаквог разлога, сити изгурали, измували и навикали по пазару, сврате у какву кâву, попију једну кафу уз пет цигара и одлазе кући уморни али и задовољни што су изашли данас мало ван куће и прошетали се.

На пазар скадарски слеже се цела Арбанија јер је Ска:ар био од вајкада важна трговачка тачка. Зна се колико су Млечићи жудели за Скадром те су драге воље пристајали да плаћају и по 1000 дуката годишње од скадарских прихода Балшићима и Деспоту Стевану. Док није железничка пруга везала Солун са Европом и унутрашњошћу Турске, Скадар је био копча између Европе и западног дела Царевине. Сва је Турска тада долазила и одлазила са дугим претовареним караванима са скадарске пијаце и разносила еспап по осталим провинцијама. У Приштини, на пример, и данас постоји место (где је данас ућумат) где је био скадарски пазар; ту су слазили богати Скадрани са еспапом а односили одавде новац.

У Скадар су тада упловљавале кроз Бојану богате шајке и ћемије са еспапом из Италије и Трста; језером су пловили чамци пуни земаљског производа а са планина су слазили брђани и сносили сировину: дрво. луч, сир, стоку и животињску кожу. Пазар је скадарски био тада и виђен и чувен; планине су сносиле у њ своје благо; равнице око њега своје плодове; језеро свој лов а море му је доносило благо целога света. Богаство Скадрана још се приповеда а још и траје од тада. И она богата ношња у Скадру остала је из тога доба.

Данас Скадар још није пропао; њега још држи близина мора и потреба целе простране околине, удаљене од свих других центара и упућене на њега једином саобраћајним везама, па ипак је Солун и према Скадру преотео маха. Призрен, Пећ, Ђаково, Приштина, цео новопазарски санџак, Орид, Прилеп, Крушево па и Дебар, обрнули су се Солуну а Скадру су остале муштерије из планина и из најближе околине му.

То се опажа и на разлици у статистици увоза и извоза садањег и ранијег. Према утврђеној статистици од 1. октобра 1887. године па до 30. септембра 1888 године, вредност увоза је била 1,039.000 динара у злату а извоза 770.000 динара у злату. Двадесет година међу тим пре (1864. године) увоз је Скадра износио 1,200.000 динара а извоз 2,500.000 динара. Та је разлика још више појачана када је у пролеће 1888 године отворена и последња веза између Европе и солунског трга, линија Врања—Скопље, а колико тек више када је од Солуна пружена веза и до Битоља.

Скадар увози сав манифактурни еспап: кафу, шећер, ликер, рум, пиринач и т. д. а извози овче и јареће коже, лој, рогове, кости кордован, кукуруз, ланено семе и т. д. Сва трговина Скадра данас је у рукама Аустро-Угарске. Италија, која је некад Скадар сматрала као своју пијацу, изгубила је све разлоге да га и даље тако сматра.

Скадар ипак није изгубио све изгледе на своју бољу и велику будућност. Он ће се можда и четврти пут иселити са места на коме је данас, ближе Бојани и језеру, али ће тада, везан једном и железницом за континенат Империје, у свима будућим догађајима играти знатну улогу и придобити наново себи важности колико трговинске толико и политичке.

Постоји већ и мисао, па и пројекат, да се Скадар веже железницом за Призрен а одатле са Косовском железницом. Та би железница, крај утврђене обале Бојанине, избила на Јадранско море код Медуе. И војничке и политичке власти турске дале су повољно мишљење за ту железницу, те је већ и ступљено у преговоре за грађење њено са познатом кућом Цилијама Лидем Брајта. Што ипак ствар није и изведена томе нису били криви интереси турске царевевине већ, супротни овима, интереси других држава.

Та би железница за Турску имала и велике војничке вредности, јер јој је цео западни део царевине оцепљен и одељен високим и неприступачним планинама тако да данас представља засебан континенат. Та би железница још, прошав кроз Арбанашке планине, после извесног низа година извршила и извесан културан преображај који ни силе ни векови нису могли извршити, а та би железница имала још и врло велики трговински значај те утицала и на другачији распоред економских сила. Отворила би нове тргове и нове трговинске везе; везала би Јадранско море за средину царевине и отргла би ову силној потчињености солунској пијаци; додирнула би и открила силно благо које лежи нетакнуто и непознâто у оним неприступачним горама и планинама а Скадар би везала са морем, а преко мора, понова и са свима оним државама са којима је вековима трговао и чувен био.

Тада он неће више бити Скадар на Бојани већ Скадар на Сињем мору.

(Наставиће се)

ДВЕ ЖЕНЕ

— В. ОТОМАР

С ЧЕШКОГ ПРЕВЕО

Срет. А. Поповић

XIII (Наставак)

И наступише часови, за које је знао да су најлепши и да се нигда више неће повратити.

Они поверљиви састанци негде око станице, вечерње шетње уз хуктање воза и сигнале локомотиве. А по некада би лутали заједно и кроз град, када би се смрачило и топли ветрић пиркао улицама.

Најзад, једном дођоше чак и у улицу, у којој је Владислав боравио. Још је било за видела и одмах по сунчеву заласку.

Врхови домова беху озарени светлошћу сунца на заходу и сви се прозори преливаху златом.

Баш су били спроћу дома његова.

„Ах, јесте, овде је то било“, збораше она тоном исповедања, „овде је то било, када сам ишла у вече на дан ваше свадбе. А како ми је било! Сви прозори осветљени, а кроз завесе виђаху се људи да промичу, а можда се и играло. А ја сам туда пролазила сама, и нико ме се не сети, нико ме не пожали.“

„О, не говорите ми то, не раздирите ми срце“, протужи Владислав.

„А, потом, с дана у дан живети тешким и пустим животом“, настави она, „слушати свакога дана по подне тужну погребну свирку покрај наших прозора. Видети и осећати да је све таштина, само таштина... А ипак боље би било тамо под земљом санак боравити; имала би вечито мира и покоја — —“

„Вилма“, окупи он молити је. „Ништа ми више не говорите. Нећу да чујем... Хтео сам причати о нечем другом, али ви ми узесте и памет и главу и све. А, јест, она фотографија. Знате она с излета? Хоћете да је видите? Хајте са мном!“

Погледа у небо, па онда за дуго њему у очи.

„Не могу, пријатељу.“

„Нисам на дому сам, мајка је са мном. Походите је; та ваљда се познајете?“

„Да, познајемо се“, рече суморно и премишљаше. „Најзад, добро, хајдмо“, рече одлучно,

Истрча радосно уза степенице. Изотвара јој сва врата.

„Али шта ће на то рећи ваша госпођа?“ прошапта улазећи.

„Цили?“ рече он. „О, она би вас радосно дочекала; ви се морате упознати и спријатељити“.

Допрати је у своју собу. На сточићу, у укусном оквиру, беше фотографија.

„Видите. То је наша слика. Зар то није лепа успомена? Ту смо заједно и хоћу да вас увећам и овековечим.“

Приђе с фотографијом к прозору, па јој показиваше све учаснике излета. Неки су се познавали, а неке не би познали ни родитељи њихови. И смејаху се, како је изврсан човек тај аматер, који фотографише чак и оне који нису ту, а не може оне који су присутни.

Да, тај аматер! — Али у том се отворише врата и на њима се показа Владислављева мајка.

„Шта ти је то, те се једнако смејеш?“ упита она. „Ах, имаш госте,“ рече она с пажљивом озбиљношћу.

„То је госпођица Клосова“, представи Владислав мајци Вилму.

„Тако?“ рече она у кратко. „Познавала сам вам мајку, госпођице, добро сте ми дошли“.

С тим речима пружи руку девојци, но исто доба упре на Владислава дуг и укоран поглед. „Молим, хајте к мени!“ додаде.

„Седите уза ме!“ показа на ниски диван. „Познавала сам добро вашу мајку. Па и вас се сећам; али сада никуда не идем ван куће већ толико година“.

Вилма седе крај ногу Владислављеве мајке. И обе се загледаше једна другој у очи и некаква особита сличност паде у очи Владиславу.

„Одиста, изгледате као мајка и ћерка“, примети он.

„И само погледајте какав диван изглед имамо“, показа јој с прозора, „зар није то красота?“

Одиста; кроз отворен прозор доносаше ветрић вечерњу свежину. У плаво-зеленој светлости узносаше се изнад опкопа замак, а кровови и дрвеће у наоколо на насипу беху црни, као силуете са златним пегама. А небо, тамо, где је сунце утонуло, било је бледо с танким руменилом. При земљи слепи миш севну ваздухом, а сове захукташе над замачним торњем.

„Каква је то лепота?“ рече Вилма с осећајем и одушевљењем. „Како бих радо била с вама, госпођо“.

И, не могући одолети својим осећајима, спусти се на земљу, клече и загрли госпођу обема рукама, спустивши јој главу у крило.

„Госпођице, госпођице, устаните“, мољаше је старица и стаде јој гладити косу и тихо љубити.

„Не, пустите ме!“ зајеца она на једанпут и у дивљем заносу стаде љубити руке старој жени.

У том с торња јекну нежни глас вечерњег звона, који се с таласањем разлеваше по свој околини.

„Помолимо се Богу!“ рече Владислављева мајка и прекрсти се.

Ну, на једанпут, Вилма скочи. „С Богом!“ рече, љубећи госпођи руку, па, скоро и не погледавши Владислава, стрча низа степенице на улицу.

Други дан стиже Цили.

Састанак не беше одвећ срдачан. Миодраг, који се био већ опоравио, на једанпут јаче занеможе, и лекар констатова запаљење плућа.

Целога дана Владислав се не маче од детета. У вече му још и погорша и Цили стаде нарицати.

„И ти си нас оставио, напусто. За све време ниси се о нама бринуо. Забављао си се ту с другом (то је била прва новост, коју је дознала, ваљда, од Марте); премамила ми те. Па је дошла и по Миодрага. Она је била ту! Боже мој, та дете умире“,

И Миодраг збиља умре.

Владислав је тешио своју жену, како је могао. Затим и мајку. Дођоше и њезини родитељи. Настаде метеж и кукњава. Она падаше у несвест, те су је прскањем морали повраћати. Не могући то да поднесе, он истрча из куће.

У глави му беше пустош, а срце, у грудима дивље куцаше. Хтео би да заплаче, да јауком огласи свој бол, да онесвесне — но не могаше. За њ не беше никаква олакшања, никакве милости, никаква саучешћа. Забављао се — то је било све; а сада трпи. Да ли је то збиља прст правде, некаква казна — и за шта?

Није могао бити начисто и није се могао утешити.

Најзад привуче га кући његово дете. Мртво, то је истина. И он ћутке седе крај Цили, уз Миодрага, и узе је за руку. Она извуче руку и бризну у плач.

Ето, то је та наша љубав, говораху сузе њезине. Не беше нигда способна за живот. Нигда ме није у истини волео. Своју душу, свој живот — посветио је другој. Његови пољупци не имађаху снаге, не имађаху верности и вечности. Но једино, што нас је могло спајати, сада је мртво и лежи пред нама. Оставља нас то једино, што нас је могло радовати, наша срећа. Још ћемо заједно жалити неко време, докле га не саранимо, и онда биће крај, крај. И цео живот наш до гроба биће само лаж и обмана!

Тако сузе њој тецијаху а пребацивања њихова падала су на душу Владислављеву.

Летимице, као у лаку сну, сети се Вилме, како је она плакала у шуми. И овде је био исто тако бол, као и тамо. Овде је требао више тешити, ма да је био подједнако несрећан.

„Не плачи!“ рече јој дрхтавим гласом и привуче је к себи.

Она уздрхта на његовим грудима и он осети како јој тело обузима језа.

„Ако не престанеш. и мене ћеш расплакати“.

Најзад се утиша и некаква утрнулост облада њоме све до погреба.

Мимо то, дом беше пун народа и све се механички припремаше за последњи испраћај детета, тако да се, у недостатку тишине и ћутања, не могаше пробудити бол.

Али када наступи, најзад, онај тешки тренутак, једва је могла ући у кола.

Погребни коњи били су пуни нестрпљења. Опрема се тресла на њима и они чепкораху с ноге на ногу. Њима је то било драго, што ће још једнога човека одвести тамо, откуда се не враћа. И то је нешто чудновато, та радост ропскога коња вршити последњу пријатељску службу природи и тиранину свију животиња.

Владислављеву оку не измаче то добро расположење коњâ и он само слеже раменима. У осталом — — небо је било лепо као што то бива у лето, само пиркаше студен ветар. Ништа се није у свету променило. Као да је спао један листак с дрвета, све је било равнодушно. Па најзад и он сам — — — Али Цили? Није је могао погледати без бола.

У том и коњи пођоше, примичући се живо гробљу.

Када су стигли, застадоше крај гроба гомилицу људи, познатих и туђих. Свештеник изврши своју дужност и сандук би спуштен.

Сада дође и онај тренутак, кога се непрестано бојао, ма да се и у мислима од њега отимао. Узети шаку иловаче и бацити је доле. Бојао се, да му Цили не падне у несвест. Осећао је тежину њезина тела и лако дрхтање. Нагла се над гробом и поклече. „Земља јеси и у земљу отидеш“, чула је из даљине некакав глас. То јој се једино чињаше паметним и радо би се и сама спустила у гроб. Није могла замислити растанак с Миодрагом и да може живети без њега. „Укопајте и мене с њим“, хтела је узвикнути, ама не могаше. Беше бледа као крпа и прибра се истом после неколико тренутака. Вла-

дислав је поведе од гроба и поможе јој с осталима ући у кола. Тамо јој мркну свест.

Поврати се тек кад су стигли кући.

XIV

„Мамо, зашто ми ништа не рекосте о томе“, окрете се Цили к својој свекрви, „да је ту била Вилма? Та он је вероломан!“

То немило дарну његову мајку. Но, познајући њезино стање и узбуђеност, одговараше јој уздржљиво и избегавајући.

„Владислав ми рече, да је имао овде некакву фотографију за госпођицу Клосову од некаквога познаника. Случајно се сусрео с госпођицом у нашој улици и као што га знаш —“

„Фотографију — слику њезину? — — А мени о томе ништа није казао!“

Стара је госпођа не могаше задовољити, с тога Цили науми да о томе припита Владислава.

И очекиваше га у његовом кабинету, док није дошао.

„Откад ти ту?“ рече, усиљавајући се на смех, па јој стиште руку. „Хоћеш, ваљада, да ми помогнеш у раду?“ осмехну се на Цили.

„Морам ти и овде све довести једном у ред“, рече му у неприлици и стаде му намештати предмете на ормару.

Па то неће бити тако потребно“, примети он, гледајући шта она ради. „Мени изгледа да су ти у вољи ове слике?“ рече јој, видећи да се прихвата фотографија, које су лежале овде, онде. „Ти нешто тражиш, Цили“, рече јој на мах отворено и стаде уз њу.

„Не тражим ништа. Ну ти си тражио — и нашао си, рече она опоро, не могући одолети љубомори. „Цили, ја знам зашто си ти ту“ рече одлучно Владислав, „а ја баш волим што ми дајеш прилике за разговор. Можемо се објаснити, па ће бити добро. Пре свега ти мислиш“, настави он, „да те више не волим. То није истина. Мени би само то било неугодно, када би љубави морао жртвовати и своју слободу. Управо ви жене то тако схватате, да ваља разговарати само с вама, и ни с једном другом. Ну то је предрасуда и то не можеш тражити од мене, од човека и сувише самосталног, да јој се потчиним“.

Цили се загледа у њега и на челу јој се појави лака бора.

„Ти ћутиш, истина“, настави он, „и можда ми не дајеш за право. Можда смо о свему томе требали говорити пре венчања. Требали смо се боље упознати. Могли смо себи уштедети многе тренутке непријатног ћутања“,

„А могли смо се и растати“, рече Цили дубоким гласом.

„Не знам“, одговори он, слежући раменима.

„Требала сам веровати матери“, пуче на мах, „те ме не би мучио“.

„Зар сам те ја мучио?“ Запрепасти се Владислав.

„А да ко други?“ јадиковаше она. „Погледај моје лице, моје руке. Изгледам као мученица. Само да ме спусте у хладни гроб, за Миодрагом. Сви су ми саветовали да не пођем за тебе, јер си зао. О, мој Миодраже, мој Миодраже!“

И, не могући се више уздржати, стаде неутешно нарицати.

Када се најзад утишала, тресијаше се целим телом; ћутала би тако за дуго а сузе би је обливале поистиха. Тај се призор понављаше.

Треба се према њој опходити пажљиво, доврши лекар свој савет.

Али када јој Владислав још нагласи, да је мора послати опет ван града, не хтеде она то ни да чује.

„Хоћеш само да ме се ослободиш“, пребациваше му. „Нећу ићи, не“.

„И ја ћу с тобом, па ћу се опет вратити по тебе“.

Она бризну у плач.

„Онда ме и не волиш?“ упита је он дрхтавим гласом. Осећао је како га снага издаје.

Она ништа не одговори. Он је посади крај себе као дете и стаде је љубити. Она се није бранила, али је ипак била равнодушна.

Но на пут требало је просто принудити.

Мајка њезина била је, дабогме, противна томе. Најзад пристаде и она, но с тим, да пође и она с ћерком, али то не беше опет могуће.

Најзад мораде се и Цилин отац умешати у ту ствар, те нагна и жену и шћер да се приберу и освесте.

Владислав се сети шумара, Јулина сродника, и одведе тамо своју жену. Предео је био збиља диван. Покрај шуме било је село а недалеко железнична постаја. Убеди Цили да је веза добра и да може к њој долазити и обданице. Увери се, да су шумар и жена му људи добри. Обитавали су сами и радо су примили к себи болесну госпођу. Шумар беше стар, ама снажан човек, који је задоби живахним разговорима својим — и она остаде.

Била је у туђини.

Дошла је ту саломљена, немоћна. „Радите са мном шта хоћете“, рече најзад својима код куће, да би се само ослободила толиких говора и дебата. Да бар ћуте ти људи; пошто по то хтела је имати, тишину, тишину!

И сада ће најзад живети мирно.

Сети се манастира. Једном, за младости, чезнула је за манастиром целу годину дана. Али је родитељи не пуштаху из куће. Затим је, ето, дошло то... брачна година, дете, болест и погреб... Најзад и сама болује, те мора живети ту у шуми. А то је као да је и у манастиру. Тамо се за човеком затвара капија а овде се за њом затворила шума. Дели је од свега света. Као када оно камен потоне у воду. Ту ће живети и нико неће знати да она трпи. И бол ће остати само при њој. Али Владислав, Владислав?

XV

„Ваљда ме воли као и пређе“, рече у себи, „само не знам како се не да освојити. Јамачно мисли само о себи и не зна да и ја трпим. У осталом то је велика незгода, што су се између нас уплели туђи људи. Болест и смрт и друге недаће ипак нас не би могле раздвојити. Таква искушења наилазе на нас тога ради, да кушају нашу снагу. Она је слабија, но што сам мислио. Добро. Ама ја — ја такођер губим одважност да и даље подносим и трпим. Да је бар тај Јула ћутао, да хоће сви људи да се оставе својега блебетања“.

У томе се с мрзовољом сети, како је с Јулом ишао у шуму и како се овај изражавао о његовој жени. Јесте, потцењиваше је и омаловажаваше, нема сумње. Изгледала је свима и сувише добра због глупих наступа својих. То му се није свидело. Најзад није требао ћутати и по томе, што је то тако добро примао, дао је маха кукољу да се расплоди у његовој души. Најпре би морао почупати сав тај кукољ из самога себе, па истом тада да се врати к Цили и да захтева од ње више размишљања.

Размишљајући тако на своме дому, у својој осами, паде му поглед на огледало. Страх га ухвати, када виде како јадно изгледа Тако мучан није био од како је сазнао за се.

Но коме да искаже све то, што га дави и једе? Једнога вечера био је исто тако неутешан као ово данас. То беше дан пред свадбом. Тада је написао Вилми писмо, па га је спалио. Зашто га не посла? Мораде се и сам сада томе чудити. И ето, такав је тренутак и данас наступио. А што је било између тренутка тадањега и садањега, минуло је као грозан сан. А да ли је било или није било? Миодраг је умро и он је опет сам. И исто тако као оно пређе, мучи га некакав унутрашњи глас. Нешто демонско кличе у њему да разруши у свету цео поредак и да уништи сва достојанства. А што се не би дописивао са слободним женскињем, баш ако је и ожењен. Огроман број људи одржава таква познанства. Али однос! Како је

то проста, глупа реч. Та шта ми је до речи. Једно је право човечје, јасније од осталих: право осећати и миловати, и ко шта може противу тога права?

И коме би, у осталом, било до тога да улази у његове приватне односе?

Да говори с Вилмом не би више било разумно. То би Цилину слабост погоршало, а могло би је лако и убити. Али одржавати преписку, за коју не би нико знао, то је потајна сладост. Ако успише, олакшаће себи, осећаће се срећним. Дакле, писао је.

Пре свега, он зна да никако није оправдано и мудро што јој пише, али му се не може на ино. Доста се дуго отимао и одлагао. И то је још зло, што може писати само о несрећи, о болу, писмо тужно, које не заслужује одговора. И ако му не одговори, то ће бити за њ казна, што није био доста срчан и одважан, да се сам опире судби.

С прва краја беше му истина лакше, али када не дође одговор, спопадоше га муке много горе. Шта се кога тичу његови болови! Девојче је за то да се насмеје и забави, а не да слуша нарицања жењена човека! Нека се само сети како је с њоме говорио оне јесени у парку када је испраћао; с неке висине и презриво. А сада? Мајушан пада пред њу и моли за утеху. О, тако слаб нигда није био! Кличао је, тако, узалуд, препун срџбе. Сȃм — то је све: бити сам!

Трећега дана када се возом вратио од Цили затече код куће писмо. Узбуђен отвори га и радознало прелети очима до краја. Шта му је писала? То не зна. Али из тих редова ороси га нека блага роса. То освежење било је и потребно за његове живце. Па и она не би требала да пише. Отац јој рече: говорите ли? Не говоримо. А да ли се дописујете? Она oћута. „Не наређујем ти ништа“, додаде, „ама ти тако што не бих световао“. За тим је више ништа не упита. Па ипак пише. Ма да зна, да је то с његове стране само расположење. Не може му бити ништа. Али му шаље писмо, јер зна да на њ неће одговорити.

Но Владислав одговори. То није било разложно, али му је било као ономе у наркози, из које се више не може изаћи. Некаква нова светлост, много лепша од оне у прошлости, пала је на све предмете. Цео је свет био други, виши и бољи. И чињаше му се, да истом сада јасно види и да све јаче осећа и јаче милује, но дослен. И на Цили је мислио топлије и са особитим задовољством одлазио је к њој. Она га не упита, откуда је та топлота, која згрева. Воли другу, а мени доноси одзиве радости, или баш мене воли, па

ми се радује? тако се у њој питаше жена вазда самољубива и невољна.

Најзад је оно, што је силним таласима уздизало млађана срца овде засецало нада све у живот ових трију особа. То је било лето с бујним, огњеним квасцем, с многобројним раскошима, које је нудило у бескрајној лакомислености. То је била природа, која их је мамила дивљим клицањем, која их је позивала пространством пољâ, тишином лýкâ и меланхолијом шума. Грлила их је плавим небесним сводом и смејала им се у очи зрацима сунчевим. (Наставиће се)

ХАЈД'МО ДРАГА

(ИЗ ПЈЕСАМА „АШИКЛИЈА")

Хајд'мо драга, злато нехарато,
Хајд'мо бôна, б'јелом двору моме,
Моја ће ти с' обеселит мајка,
Вјеруј, душо, кô ђетету своме!

Храниће те шећерли-баклавом,
Са ђулфатмом* и са џансевдијом;
Појиће те од меда шербетом,
А умиват' мирисном ђулсијом.

Скројиће ти од хâре димије,
Од кумаша на струк антерију,
О врат ће ти дӥзе објесити —
Све сâм жежен дукат — махмудију.

Соковаће ти златне уплетњаке,
У три твоје дуге плетенице,
Купиће ти стамболске папуче,
Кô што носе младе пашинице.

Па кад шетнеш бијелијем двором,
Нека шуште од хâре димије,
Нек звекећу златни уплетњаци,
Нек се сију с врата махмудије.

---

* Ђулфатма, џансевдија, баклава — слаткиши у Босни; дӥза — ниска; хâра — свилена тканина.

Нек клепећу стамболске папуче,
Поткићене дробнијем бисером;
Нек те свако зове беговицом,
А ја јунак својијем дилбером!

Београд — Осман А. Ђикић

НЕПРИЛИКА

ПРИПОВЕТКА ИЗ СЕОСКОГ ЖИВОТА

од

Јанка М. Веселиновића

XIV

(Наставак)

Леп јесењи дан; ваздух мирише на суве шљиве и зреле бреске; сунце умиљато пригрева; али је још мио хлад, ако ничега ради, оно да се човек наслуша онога неразумљивог шапата вечности што листак лиску шапуће.

Марица седи под орахом што је пред кућом. Руке турила у крило па запливала у мисли, које су је водиле за жељама. А пусте жеље тежише само на једну страну. Она је пред собом, као на јави, гледала живу слику млада момка, мила, насмејана лица, и отворена, поштена погледа.

И, као, говораше јој то момче:

— Хајде, бежимо! Што више стојимо ту, све нас већа несрећа очекује! Ни ти под својим, ни ја под мојим кровом нећемо среће имати! А ако одемо у свет, биће нам боље. Ја ћу радити, служићемо, али ће нам бар онај залогај бити сладак, јер ћемо га јести загрљени!.... Шта се предомишљаш вазда? Кажем ти, само на нашу несрећу седимо ту!

— Марице! — трже је неко из мисли.

Она се окрете преплашено, смотривши мужа који се упутио право њој.

— Што се не одзиваш? Вичем те већ неколико пута.

— Незнам шта ми је... нешто сам задремала — слага она и поче трљати очи. — Шушти ово лишће па ме готово успава.

— Деде ми спреми чисте рубине. Рад сам с попом да одем неким послом у ваљевску.

Она отрча, готово побеже, у кућу да му спреми рубине. А он приђе плоту и стаде викати Јевту.

Одазва се Живан.

— Аха, тебе сам и тражио. Одпаркни, синак, један час до ливаде те ми доведи вранца.

Живан одјури као ветар. А он уђе у кућу где затече Марицу како из сандука вади опрему. Он јој рече како га је попа замолио да оду у Радушу до Неговановића. Рад је вечерас просити девојку за синовца.

— Реда ми је било поћи кад ме човек зове. Ја ћу послати Живана до колебе нека једна од жена дође да ноћи с тобом. А и њега ћу замолити нека се весне ту око куће. Не можеш друкчије. Тежи атар него сила. Човек ми је толико чинио да му нисам могао одрећи: морао сам!....

Она је сагла главу и претурала по сандуку само да не би издала оно што осећа.

Он се међутим облачио и спремао. Она, лагано, оборене главе намешташе уборе на кошуљи. Једва се савладала толико, да је могла с њиме разговарати.

— Е, сад је добро! — рече она — Прави просац!

— Немој ме много кевиљити. Кад погледају косу и бркове могу се насмејати.

— Неће.

Он се насмеја.

— Нису сви као ти! рече

У тај мах стиже и Живан на вранцу. Одмах га одведе у шталу, мало га протре чешагијом и четком, па метну седло на њ и заузда га.

— Јеси готов, Живане?

— Јесам.

— Изведи коња!

Живан изведе и приведе камену одакле је обично узјахивао.

— Слушај синак. Отићи ћеш до колебе и казати да Станија или Мирјана дођу вечерас да ноће код Марице; а и ти се ту нађи око куће да не би ко напао на кућу.

— Хоћу, чича Петре! — рече Живан радосно.

Сад, збогом Марице!

Марица га пољуби у руку и оде да отвори капију, а Живан му придржа узенгију, те се старац доста лако вину у седло.

Чим коњ осети терет, он заковрчи главу и поче поигравати: осетио је свог старог јахача, који потеже дизгин и потапше га дватрипут по врату.

— Збогом!

— Збогом!

Марица и Живан осташе на капији гледајући његов прав стас како се поносито држи на коњу, не смејући једно у друго погледати.

Кад он замаче за савијутак, Марица затвори капију и скоро побеже у кућу. Живан оста на дворишту.

Хтело му се да разговара с Марицом, а овамо немаде куражи да праг прекорачи, него стоји као оснеђен пред кућом. Дуго је тако стојао. Наједанпут се реши, накашља се, па отвори кућна врата, викнувши:

— Марице!

Она се одазва.

— Ја бих требао да одем до колебе.

— Добро, отиди.

— Коју да зовнем: Станију или Мирјану?

— Коју хоћеш.

— Мени је свеједно.

— И мени.

— Па погледа око себе као да би хтео још разговарати.

— Чујеш, дај ми мало воде — рече.

Она приђе долапу, заити кутао воде и пружи му; рука јој је дрхтала. Он прихвати кутао и попи па јој врати и ухвати је за руку.

— Шта ти је, што дрхћеш?

Она се стресе и не одговори ништа. Кућа јој се око главе окретала. Он узо кутао из њене руке те га остави у долап па јој опет приђе.

— Збиља, шта ти је?

— Н-ништа.

— Како ништа, кад се сва тресеш?

— Молим те, остави ме!

— Што?

— Молим те!

— Да те нисам што наљутио?

— Ниси, али остави ме!

— Ама зашто!

— Ух! — рече она, па пође да се отргне од њега.

Он виде шта намерава па јој пусти руку.

— Ниси морала тако! Ја бих своју главу разбио кад би се ти на мене наљутила. Ево, ја идем и, кад ти тако хоћеш, нећу никад овога прага прекорачити. Нема онога на свету што ја теби не бих учинио! Сад одох!

И пође вратима.

Она стаде преда њ.

— Стој! — рече оштро. Не одгоним ја тебе!

— Па шта је онда?

— Не одгоним те него те волим и толико те волим да морам бежати од тебе!

И, узевши његову руку, метну је на своје груди.

— Ево, слушај само како куца — то је за тобом! А ја сам удата жена, ја то не смем! Пре би требала да умрем.

Па је полише сузе и глава јој клону на његово раме...

XV

Напољу ноћ и месечина. Кроз мирисави ваздух орила се прелска песма, коју је пратио лавеж паса и лупа ветрењача у даљини. У кући Петровој тишина: чуо се само попак над огњиштем и лако хркање Мирјанино која је спавала у одаји.

Њих двоје сеђаху ћутећи крај огњишта. Ватра се лагано тулила; овде онде узео би маха понеки пламичак који би се отео као уздах, те осветлио њихова зажарена лица.

Нису говорили, а опет су се разумели; рука у руци казиваше више од најречитије беседе. Ни она ни Живан нису дотле осетили слађег тренутка у животу. Све дотадање сласти и радости беху ништавне према овој што је сада уживаху.

— Их! — шапутао је Живан — Да ми је да никад не сване!

— И мени! одговорила је она такођер шапатом.

— Ја не знам; али да ми је да овако умрем!

— И ја бих то желела!

— Хајде, болан, буди моја!

— Па, ево, твоја сам — рече она и принесе му образ уз образ.

И обоје осећаху рајску милоту од додира. Он рашири руке, па је привуче сасвим себи.

— Али сасвим моја!

— То не може бити! — рече она и извуче се лагано из његова наручја. — Ти знаш да сам ја удата.

— Па ништа то!

— То је баш оно што је најгоре! Ја бих живот дала кад бих само месец дана могла бити твоја! Само месец дана па бих онда слатко умрла не зажаливши! Али овако.... ово не ваља шта чинимо.

— Али немој тако говорити! Убијеш ме кад тако говориш!

— Грех је то! Помисли: он отишао. Мисли: код куће му је све мирно, његова жена сад спава. А оно — ето.... Зар то није грех? Зар је лепо то што радимо и ја и ти, а он нам толико верује?....

Он јој не умеде на то ништа одговорити.

— И знаш ли шта ће бити кад чује?

— Од кога ће чути?

— Хм, од кога?! Зар ти мислиш да се то дâ сакрити? Ево ове што спава....

— Па она спава, не чује ништа.

— Ко зна! Ми смо већ изгубили памет па ништа не пазимо!

— Што слутиш?

— Како да не слутим. Бојим се, зато и слутим! Знаш ли ти шта ће бити с нама ако се то дозна? Како ћеш ти смети — ево никоме другоме него — твоме оцу у очи погледати? А ја, шта мени велиш? Да будем друга Сара, шта ли? Устаће против нас и ала и врана, и бели и небели, и сви ће имати право да нам у очи рекну шта хоће! Зар није тако?

Он не рече ништа.

— Па шта мислиш да би ја онда радила? Мислиш да бих ходила срамотна по свету?

— Молим те, не говори више! — прекиде је он. — Боље да идем одмах одавде!

Па се диже. Али му поглед и у сумраку тражаше око њено. Он је пошао, али би живот дао да га она задржи. Међутим поред свих тих разлога срце јој друкчије говораше. Она не имаде снаге да га пусти. Учинило јој се да га је увредила својим говором па пожури да то све поправи.

— Ти си се већ наљутио — рече му.

Он застаде.

— Нисам — одговори.

— Јест, видим на теби и ако је помрчина, познајем ти по гласу.

— Нисам, велим ти! Како би се ја могао на те наљутити?

— Кад ниси што идеш?

— Морам. Ја ћу полудети ако ти тако говориш!

— Па зар ја кажем што ружно ако рекнем оно што може бити.

— Не кажеш; али ја сам вечерас дочекао оно чему се никад нисам надао! Ја овако никад нисам срећан био, па ти хоћеш да ми то загорчиш! Остави то, не говори сад ништа!

Па се спусти на столичицу крај ње. Обухвати је око паса и стаде је као манит љубити. Дах, снага њена занесе му памет па заборави све.

Стари веле: „мокром гумну мало кише треба“. Шта је она ту-

могла кад јој је душа за њим жудила. Срце одржа победу над памећу. Из њених уста излише се речи милоште:

— Живане, срећо моја! Живане, сане мој!...

Петао запева. Обоје пренуше. Она скочи са столичице и отрже се из његовог загрљаја.

— Иди! — рече.

— Идем. али ћу опет доћи.

— Само немој данас.

— Ја кад?

— Други пут кад хоћеш; само данас немој!

— Не могу ја тако! Ја тебе морам видети, па да би не знам шта било!

— Немој данас тако ти среће наше! Ја ћу са свим изгубити памет ако те данас видим.

— А ако он дође?

— Баш онда немој ту бити!

— Ако запита за ме!

— Казаћу: ниси ту. Рећићу да си био вечерас мало па си онда отишао.

— Добро. Збогом!

— Збогом!

Он лагано изиђе, оклевајући, напоље. Она га испрати до прага и оста на отвореним вратима кућним. Свежина јој прожма сву снагу и она поче лако дрхтати, али се ипак не маче с прага док он не замаче у воће.

Месец беше зашао; звезде су трептале и нагињале земљи; свеж ветрић жуборио је по завелом лишћу. Иначе тишина коју је прекидао глас петлов и понеки лавеж. Још беше ноћ, још је све спавало кад Живан уђе у свој вајатић и, онако обучен, пружи се по креветцу не да спава него да — сања.... (Наставиће се)

„НОВЕЛА ОД СТАНЦА"*

— ЛИСТАК ИЗ ДУБРОВАЧКЕ КЊИЖЕВНОСТИ —

од

Дан. А. Живаљевића

Поред других Држићевих комедија и драмата, „Новела од Станца" је једна врло лепа, живахна и пријатна шала. У њој нам писац вештим начином, а у лепим стиховима, износи један мали несташлук дубровачке младости. Несташлуци такви често се дешавају и данас по омањим местима у приморским градовима и они су забава беспосленој младежи. Али драмат овај открива нам по мало и завесу, да бисмо могли видети разузданост дубровачке младежи, која воли да се отме родитељској стези и да проведе ноћ ван куће — по јавним местима — и да учини какав несташлук. Овакве догађаје Марин Држић само наговести, летимично их прикаже, и са свим лако ошине. У његовом драматима пуно има таквих случајева, и они пружају врло богат извор за проучавање друштвених прилика у некадањем Дубровнику. У његовим драматима чешће пута наилазите на поједине случајеве који су врло наивни, а за које и сам дубровачки закон прописује казну, као што је то случај за немирне шегрте.

У „Новели од Станца" састају се баш ноћу три младића, и један од њих, Михо, жали се: како има „смешна" оца, који рано затвара кућу; али он после вечере претвара се као да је легао, а смишља како ће се низ прозор спустити на улицу. Преобуче се, узме мач, па се спусти кроз прозор, а „мудри мој отац у одру мисли да сам".

И ова три младића, весела и безбрижна, наилазе на „Влаха" Станца, који је дошао у град да прода козле (јаре) и груду сира, да од тога прими коју пару. Синоћ је дошао у варош, али га нико не хтеде примити на конак

„тер, не знав куд се инуд сврнути
к води идох овди управ, да бих починути;
студена водица у мјесто пријатеља
тер ми 'е дружица, а ками постеља;
и мени т' ние спат него бдјет и јави
даницу свитлу зват, да бил дан објави,

* Одломак из већег рада о Марину Држићу.

у ноћној да тмасти злочинац ки мене
не буде покрасти кон воде студене“.

Овај простодушни и наивни Станац послужио је безбрижној младежи као згодан предмет за шалу. Циво, који се раније био прерушио, издаје се за трговца из Гацка, па задобивши Станца, прича му, да је и он некада био, брадат и сед, па се подмладио. На питање Станчево како се то десило, Циво му одговара, да је и он једном на Иван дан дошао у овај град, и како ни он није могао наћи преноћишта, одморио се на истом месту. Наиђоше тада виле и поведоше коло, па и њега узеше у коло, и једна вила поклони му златну јабуку. Тада га виле одведоше у своје дворе и подмладише га тако, да га ни његова *домаћа* (жена) није познала када је кући отишао. Толико је он о томе причао наивномне Станцу, да је овај све поверовао и пожелео да се и њему виле јаве и да га подмладе јер му је и тако на дому млада жена, па би се и она томе обрадовала те „не би наприеда уза ме плакала — гријав печу леда, ма би мирна стала“.

Кад је у оволикој мери Циво обезумио старца, коме је казао да се зове *Седмимуж Дугинос*, баш као оно Вукодлак у „Венери“, те се и овде понављају исти стихови — удаљи се од њега са друштвом и наиђу на машкаре (маске). Прерушише се и они тројица као виле па сви скупа одоше к Станцу.

Поведоше коло око Станца, па га једна од „вила“ позва да устане и да се напије, а он је моли да га подмлади. Виле се договарају гласно, да ли да га претворе у магарца, птицу, паклену напаст, или у буву. Бедни Станац све то одбија и моли да га претворе у младића од двадесет година, јер „домаћа е моа млада, а ја сам, Виле, стар — да 'о' дођем млад сада, богме би 'ој било у хар“.

Пристадоше „виле“ на његову молбу и *подмладише* га, а чин подмлађивања извршио се овако: нагаравили су му лице, везали му руке, одсекли му браду, и узели му козле, сир и све што је имао у бисагама, али су му за однете ствари оставили новац. Тада их је нестало.

У зло доба сетио се Станац шта је с њим урађено, па завика:

Козле ми! Бог те убио! Је ли тко? Помога!
Прем ти сам луђак био! Нпе ово без врага.
Биедан се подмладио; остригоше браду.
Харамије, тко би мнио, да су у овомем граду.
Козле ми ухити! Је ли тко? Држи га!
А брате чујеш ти? Потеци, стигни га!

Али његове речи нико не чује; оне се губе у помрчини, и писац га оставља у тој самоћи — наружена.

Шала ова, као што се види, врло је проста и наивна, па ипак је лепа, жива и весела. Као што рекосмо раније, оваки догађаји нису необични у приморским градовима ни данас, а оваквих шала имамо прилично и у Бокаћијевом „Декамерону“, и ако је Држићева идеја са свим оригинална.

Забележено је да је ова лепа шала приказана на пиру у Мартолице Видова, а нечија рука додала је у Пуцићевом рукопису овога драмата да је Држић преминуо око године 1850.

Држић је овај свој драмат назвао „*Новела* од Станца“, и када би се узело да је то од талијанске речи novella, значило би *прича*, а то није, јер реч *новела,* као што је употребљава Држић, значи *брука*, спрдња, шала. Чудновато, да ова реч *новела*, која се чује у Дубровнику, не чује се у Боки Которској, док се она употребљава у истом значењу у Црној Гори, па се тамо чује и „новело једна“, што значи „бруко једна“. Да Држићева „новела од Станца“ значи „брука“, а не прича, сведочи нам и овај пример из истог драмата: „Ну ходно, пођмо тја; — Влаху ћу њекому новелу учинит“ (стр. 48). — У истом смислу реч *новела* налазимо и у „Дунду Мароју“. На стр. 294. Памет вели: „Добро, добро, Боже, ово трата, ово *новеле*“, и то онда када је упутио Бокчила код Лауре, љубазнице Марове, са поруком да је дошао Дундо Мароје. На стр. 302. Попива вели: „Њетко нам је *новелу* учинио“. На стр. 315. Помет, када се надао да је са свим заплео ствари, вели: „дошао вам је мештар у кућу; од сад до мало говорите са мном; ја, реушкавши ми ова *новела*, трчим, летим“. На стр. 348. Попива опет вели: „Још да му отац ку годи *новелу* учини“.

Да ли ова реч долази баш од талијанске речи novella и ако јој је код нас друго значење?

ЋУТАЊЕ

— Леонид Андрејев —

(Свршетак)

Изван куће би отац Игњатије морао много говорити: са свештенослужитељима и парохијанима, а који пут и с познаницима при преференсу; но кад би се враћао кући, њему се чинило да је цео дан ћутао. То је долазило отуд, што ни с ким од тих људи отац Игњатије није могао говорити о оном главном и за њ најважнијем, о чем би размишљао сваку ноћ: зашто је умрла Вера?

Отац Игњатије није хтео да појми, да се то сад не може дознати, и мислио је, да би се ипак могло дознати. Сваке је ноћи — а ноћи би му све пролазиле без сна — представљао себи онај тренутак, кад су он и попадија, у ону глуву поноћ, стојали крај постеље Верине, и он ју молио: „Кажи!" И кад би у успоменама долазио до те речи, оно, што је дошло после ње, излазило би му пред очи сасвим друкчије но што је било. Његове затворене очи, које су у свом мраку сачувале биле живу, још увек јасну слику оне ноћи, — гледале су, како се Вера издиже на својој постељи, како се смеши и говори... Али шта говори она? И та неизречена реч Верина, која је требала да све реши, чињаше се тако блиска, да кад би човек само мало нагао ухо и задржао ударе срца, неизоставно би ју чуо, и у исти мах тако бесконачно, тако безнадно удаљена. У таким би тренутима отац Игњатије устајао с постеље, испружио би преда се склопљене руке и, тресући их, молио би:

— Вера!...

А одговор му беше ћутање.

Једном у вече дође отац Игњатије у собу Олге Степановне, код које не беше већ читаву недељу дана, седе крај њеног узглавља и, окренувши се од њеног упорног, тешког погледа, рече:

— Мати! Хајде, да се мало разговарамо о Вери. Чујеш ли ти?

Очи ћутаху, и отац Игњатије, подигавши глас, проговори строго и старешински, као што би говорио са паством на исповести:

— Ја знам, ти мислиш да сам ја био узрок Верине смрти. Али помисли, зар сам је ја мање волео, но ти? Немој тако мислити... Ја сам био строг, али зар је то њој сметало да ради шта хоће? Ја сам заборавио на очинско достојанство, ја сам смирено погнуо свој врат, кад се оно не побоја моје клетве и пође... тамо. А ти, — зар је ти ниси молила да остане и зар ниси плакала, стара, док ти ја

нисам заповедио да ућутиш? Зар сам је ја родио онако немилостиву? Зар јој нисам непрестано говорио о Богу, о смирености, о љубави?

Отац Игњатије брзо погледа у очи жени — и окрену се.

— И шта сам ја могао учинити с њом, кад нам не хтеде рећи, шта је тишти? Ако је било заповедати — ја сам заповедао; ако је требало молити — молио сам. Шта хоћеш више?Ваљ'да тек нисам могао клечати пред дететом, и плакати као мáма! У глави јој... А откуд ја знам, шта јој је у глави! Сурова, немилосрдна кћи!

Отац се Игњатије удари руком по колену.

— Љубави у срцу није имала — ето шта је! О себи и да не говорим, за мене се зна, ја сам... тиранин... Но је л' тебе волела? Тебе, која си плакала... и понижавала се.

Отац се Игњатије беззвучно насмеја.

— Љу-љубила! Да, да — теби за љубав је и изабрала таку смрт — да те обрадује. Грозну, срамну смрт. Умрла на песку, у блату... као псето, коме њушку ногама гуркају.

Глас оца Игњатија зазвуча тихо и промукло:

— Срамота ме је. На улицу ме срамота изаћи! Из олтара ме срамота изаћи! Опака, недостојна кћери! Дође ми да је у гробу прокунем...

Кад отац Игњатије погледа жену, она беше без осећања, и дође к себи тек после неколико минута. И кад се поврати, очи јој ћутаху, и немогућно беше разумети, сећа ли се шта јој је говорио отац Игњатије или не.

Те исте ноћи — то беше јулска месечна ноћ, тиха, топла и беззвучна — отац Игњатије, чувајући се, да га не чује жена и њена чуварка, полагано се на прстима попе на горњи спрат и уђе у Верину собу. Прозор се у тој соби није отварао од саме смрти Верине, и ваздух је у њој био сух и врео, са слабим задахом од усијаног, скóрó запаљеног гвозденог крова. Дах нечег мртвог и напуштеног осећаше се у соби, у којој тако давно живог створа није било, и где је из зидских брвана, из намештаја и осталих предмета излазио фини задах непрестаног трулења. Јасан прамен месечне светлости падаше на прозор и на под, и, одбијен од белих, брижљиво изрибаних дасака, сумрачном полусветлошћу осветљаваше углове, а бела чиста постеља са два јастука, великим и малим, изгледаше као какво ваздушасто привиђење. Отац Игњатије отвори прозор — и у собу упаде широка струја свежега ваздуха, који мирисаше на прашину, на оближњу реку и на расцветану липу. Од некуд допираху гласови једва чујног хорског певања: мора да су се негде возали

на чамцу и певали. Нечујно корачајући босим ногама, као какво бело привиђење, отац Игњатије приђе празној постељи, поклекну и баци се преко јастука, обгрливши их. Лице му паде баш онде, где је обично бивало лице Верино. Он дуго тако лежаше; песма се стаде јаче разлегати, па после ућута, а он непрестано лежаше. Дуга му се црна коса расу по плећима и постељи.

Месец се помаче, и у соби би мрачније, кад отац Игњатије подиже главу и поче шапутати, дајући гласу сву силу дуго уздржаване и дуго несазнаване љубави и слушајући врло пажљиво своје речи, као да не слуша он, но Вера.

— Кћери моја, Вера! Знаш ли ти шта значи: кћери? Кћерице! Срце моје и крви моја, и животе мој! Твој стари... престарели отац, већ сед, већ слаб...

Плећа оца Игњатија задрхташе, и сва се његова гломазна фигура затресе. Савлађујући дрхтавицу, отац Игњатије шапуташе нежно, као маломе детету:

— Твој стари отац... моли те. Не, Верице, преклиње те. Он плаче. Он нигда није плакао. Твој јад, чедо моје, твоје патње — и моје су. Још више но моје.

Отац Игњатије замаха главом.

— Више, Верице. Јер, шта је за мене, старца, смрт? А ти... Ах, та да ти знаш, каква си ти нежна и слаба, и бојажљива! Сећаш ли се, кад си оно посекла прстић, па канула крв, како си јако плакала? Детонце моје! Та и ти мене волиш, веома волиш, знам ја. Љубиш ми руку свако јутро. Кажи, кажи, што ли је сетна твоја главица, и ја ћу — ево овим рукама — ја ћу удавити твоју тугу. Оне су још снажне, Вера, ове руке.

Коса се оца Игњатија затресе.

— Кажи!

Отац се Игњатије напрегнуто загледа у зид и опружи руке.

— Кажи!

У соби беше тихо, а из дубоке се даљине растолегну дуг и испрекидан звиждук жељезничког воза.

Отац Игњатије, премеривши све око себе разрогаченим очима, као да је пред њих искрснуло страшно привиђење унакаженога трупа, полагано се подиже и несигурним покретом примаче глави руку раширеним и напрегнуто исправљеним прстима.

Устукнувши к вратима, отац Игњатије нагло шапну:

— Кажи!

А одговор му беше ћутање.

IV

Сутра дан, после раног и самотног обеда, отац Игњатије пође на гробље — први пут после смрти кћерине. На пољу беше врућина; беше пусто и тихо, као да је тај врели дан само једна осветљена ноћ, но отац Игњатије, као и увек, усправно држаше леђа, накомрштено гледаше то на једну, то на другу страну и мишљаше, да је он непрестано онако прав, као пређе; он не опажаше ни да су му ноге изненада и страшно онемоћале, — ни да је дуга његова брада са свим побелела, као да је љути мраз попао по њој. Пут до гробља водио је дугом, правом улицом, која је понајлак ишла на више, а на крају се белео лук гробљанских врата, налик на црна, вечно отворена уста, оивичена сјајним зубима.

Гроб се Верин налажаше у дну гробља, где се завршиваху песком посуте стазице, и отац Игњатије мораде дуго басати по узаним стазицама, које то тамо, то амо кривудаху међу зеленим заборављеним и сасвим напуштеним гробовским хумкама. Овде онде налазио би на из'ерене, од старости позеленеле споменике, покрхане ограде и велико, тешко камење, које беше урасло у земљу, гњавећи је с неком старачком љутином. Уз један таки камен припијаше се гроб Верин. Он беше покривен новим, пожутелим бусењем, но око њега се све зеленело. Купина се беше загрлила с кленом, а лескин жбун, који се беше на далеко раширио, испружаше над гробом своје гипке гране са маљавим зупчастим лишћем. Пошто седе на суседни гроб и малко одахну, отац Игњатије погледа око себе, баци поглед на ведро, пустињски празно небо, на коме у потпуној непомичности лебдијаше врела сунчана плоча, — и тек ту осети ону дубоку тишину, која ни на што на свету није налик, а која царствује по гробљима, кад нема ветра, и кад не жубори задремало лишће. И оцу се Игњатију понова учини, да то није тишина, но ћутање. Оно се разлеваше до самих цигљаних зидова гробљанских, с муком је прелазило преко њих и запљускивало и топило сву варош. А крај му је само тамо — у сивим очима, које јогунасто и упорно ћуте.

Отац Игњатије смагну охладнелим плећима и опусти очи на ниже, на Верин гроб. Он дуго гледаше на пожутеле кратке стабаљике траве, која је онако са земљом ишчупана ма где на широким ветрометним лединама и која још није могла да се сроди са туђим јој тлом, — и не могаше замислити, да тамо, под том травом, само два аршина од њега, лежи Вера. И та му се близина чињаше непојмљивом и унашаше у његову душу смућеност и чудан немир. Она, о којој је отац Игњатије научио мислити да је за навек утонула у тамне дубљине бесконачности, беше ту, поред њега... и те-

шко је било схватити, да је ипак нêма, нити ће је икад бити. И оцу се Игњатију причињало, да ако он сад изговори некакву реч коју је скоро осећао на својим уснама, или учини некакав покрет, Вера ће изаћи из гроба и јавиће се онака пста висока, лепа, каква је била. И устаће не само она једна, но ће устати и сви мртваци, који су нам тако страшни зарад свог свечано-хладног ћутања.

Отац Игњатије скиде широк црн шешир, расправи своју јаку косу и шапатом рече:

— Вера!

Њему дође незгодно, што га може ко непознат чути, и, испевши се на један гроб, отац Игњатије погледа поврх крстова. На свем гробљу не беше живе душе, и отац Игњатије сасвим гласно понови:

— Вера!

То беше стари глас оца Игњатија, сух и строг, и чудновато беше, да таком снагом изговорена реч остаје без одговора.

— Вера!

Громко и упорно дозиваше глас, и, кад би ућутао, у тренутку би се чинило, да негде доле звучи нејасан одговор. И отац Игњатије, погледавши још једном око себе, уклони косу са уха и прильуби га уз оштар, бодљикав бусен над гробом.

— Вера, кажи!

И отац Игњатије са ужасом осети, како му се у ухо улева нешто гробовски-хладно и мозак му мрзне, и како Вера говори — али говори све оним истим дугим ћутањем. Оно бива све немирније и страшније, и кад отац Игњатије са великим напрезањем отргне од земље главу, бледу као у мртваца, њему се чини, да сав ваздух дрхти и трепће од тог ћутања, које је тако громко, као да се на том страшном мору подигла бура. Ћутање га то дави; оно се леденим таласима претура преко његове главе и врпља му косу; оно се разбија о његове груди, које се ломе под ударцима. Дрхтећи свим телом, бацајући на све стране оштре и изненадне погледе, отац се Игњатије полагано диже и труди се да дугим и мучним напрезањем исправи леђа, па да уздрхтаном телу да гордо, поносно држање. И то му полази за руком. Са намерном полаганошћу отреса отац Игњатије прах и земљу са колена, натиче шешир, трипут крсти гроб и иде одмереним, чврстим кораком, али не може да позна познато гробље и губи пут.

— Залутао! смеши се отац Игњатије и зауставља се на раскршћу уских стазица.

Али он стоји само за један тренутак, па, ништа не мислећи,

сврће на лево, јер му је немогућно чекати и стојати. Гони га ћутање. Оно се диже са зелених гробова; њим одишу намрштени сиви крстови; финим,-загушним струјама оно излази из свих пукотиница и пора земље, насићене труповима. Све су бржи кораци оца Игњатија. Онако занет, он трапа све по једним истим стазама, прескаче гробове, набасава на ограде, крвави руке о бодљикаве лимене венце, а од меке материје његова одела отпадају све већи комади. У глави му остала још једина мисао: да треба изаћи. Тетура се од једне стране ограде до друге, и најзад нечујно потрчи, висок и необичан, у испараклисаној мантији и с косом, која се вијори по ваздуху. Већма но од самог вампира, морао би се престравити сваки, сретнувши се са том дивљом сликом човека, који бежи, скаче и маше рукама; угледавши његово искривљено сумануто лице; зачувши потмули ропац, који излажаше из његових отворених уста.

Јурећи тако, колико га је снага носила, отац Игњатије искочи на празан простор, на чијем се крају белела омања гробљанска капелица. Пред улазом, на осниској клупи, дремаше један старчић, по изгледу какав богомољац из далека, а поред њега, насрћући једна на другу, свађаху се и псоваху две бабе-просјакиње.

Кад се отац Игњатије приближивао својој кући, већ се смркавало, и у соби Олге Степановне горијаше светиљка. Не свлачећи се и не скидајући шешира, сав прашњав и поцепан, отац Игњатије брзо приђе к жени и паде на колена.

— Мати... Оља... сажали се на мене! — ридаше он. — Ја силазим с ума.

И он udараше главом о крај од стола и ридаше бурно и мучно као човек, који нигда не плаче. Наједанпут подиже главу, уверен, да ће се збити чудо, и да ће жена проговорити и пожалити га.

— Рођена!

Читавим великим телом својим наже се према жени — и сусрете се с погледом сивих очију. У њима не беше ни сажаљења, ни гњева. Жена му је можда праштала и жалила га, но у очима њеним не беше ни сажаљења, ни праштања. Оне беху неме и ћутаху.

— — — — — — — — — — — — — — — —

И ћуташе сва тамна, опустела кућа.

С руског превео Ј. Максимовић

ПРВЕНЧАД ЂУРЕ ЈАКШИЋА

саопштио **Анд. Гавриловић**

Сви биографи Ђуре Јакшића знају да његови стихови, који су штампани најпре у Летопису Матице Српске а по том и у скупљеним списима његовим под именом „Првенчад“ — нису у ствари прве песме ђенијалнога Јакшића. Али се нико од њих није потрудио да пође и корак даље, не би ли нам о почетку његова певања знао рећи штогод више. Да је, пак, такога рâног певања било, сведочи нам аутентично казивање Јакшићева побратима Змаја Јована Јовановића. Године 1868. испричао је Јовановић у своме шаљивом „Змају“ причицу једну, која је у исто доба и кратка историја једнога сликарскога рада Јакшићева. „Кад сам — вели ту Јовановић — 1851. године у Бечу ђаковао, прохтело се нашем пиктору и појети побри Ђури Јакшићу да нас, пријатеље своје, молује. Брат Ђура је био најстрожији критичар своје радње, па тако су и сечена многа рембрандско-почетничка недоношчад; *тако су и паљене стотинама једрих самониклих песмица, којих ми је и данас жао.*“

На тај је начин означено, дакле, још једно доба Јакшићева певања о коме су оцењивачи, а још више издавачи, његових песама могли водити мало више рачуна и поклонити уопште много више пажње сабирању и укупном прегледању његова рада. Ја сам једном приликом (у „Градини“ 1900.) поменуо, па одмах и показао, како су издавачи укупнога зборника Ђуриних песама пропустили унети приличан број његових *штампаних* стихова. Према томе није чудо што се нису осврнули ни на читаву једну периоду Јакшићева певања које је било остављено забораву и које се случајно сачувало. Ако не иначе — свакако Змајевим сведочанством покренути имали су дужност поћи у тражење тих песама које нису биле тако далеко.

Ми ћемо овде саопштити четири песме Јакшићеве из доба о коме говори Змајево сведочанство. Вероватно је да би се у хартијама људи који су педесетих и шесетих година били уредници, издавачи или ближи сарадници српских књижевних или политичких листова могло наћи прилично непознатога градива које иде у врст прилогâ, потребних за савршеније познавање живота или рада, или и једнога и другога, оних људи који су онда стајали — можда се тек јављали — на књижевној позорници.

Један од људи, који су имали великих веза и који су могли сачувати података какви нас данас интересују, био је и заслужн

новинар и књижевник Данило Медаковић са „Напретком" и „Седмицом". Интересну песму Љ. П. Ненадовића, испевану у славу романтичног Хертиног Језера, а сачувану у хартијама Медаковићевим, ја сам већ саопштио летос у своме „Народу". Други подаци, важни за детаљније познавање Љ. П. Ненадовића, биће саопштени другом приликом — а на овом се месту наводе за сада, као што је већ поменуто, четири песме Ђуре Јакшића из 1851. године, и из периоде о којој нам је Змај казао наведене речи. Рукопис је, ако се не варам, самога Медаковића, а ако би био Јакшићев онда би се утврдило да је Јакшић у прво доба имао знатно друкчију „руку". Али је важно да се испод сваке песме налази написано у целини *Ђорђе Јакшић*, а на двема је означена и година 1851.

Међу тим не чини се ово саопштење само као археолошки проналазак. Оно има и живље, актуелне, вредности.

Идућа, 1903, година може се с правом назвати *година јубилеја.* О њој. као таквој години, говорпћу другом приликом, а сада ћу поменути само то да је она за спомен Ђуре Јакшића од необичне, четвороструке, важности. *Тада се навршује педесет година од Јакшићеве појаве у српској књижевности; навршује се тридесет и пет година од изласка његове „Јелисавете", тридесет од изласка његових Песама и двадесет и пет од смрти песникове!*

Хоће ли нам идућа година донети каквих нових прилога радова, студија за свестрано познавање и проучавање Јакшићево? Идемо да видимо — а сада, дајући овај први абер, наводимо уза њ и поменуте четири песмице, које у приличној мери потврђују да им Змај није само из побратимске љубави дао епитете једрих и самониклих песама, већ их је тако назвао понајпре зато што су оне у ствари такве.

Ево их редом:

Доћи ће

Доћи ће часак онај
Доћи ће суђен дане,
Да пукне оков тешки,
Да моме роду свапе.

А ја ћу тешки палош,
На коњу јездећ' враном,
Донети кући крвав,
Растат' се са мегданом.

Ала ће бити тада
— Кад Србин оков врже —
О, ал' ће сваком Србу
Закуцат' срце брже!

Не бриши мрке крви
Нека је палош пије,
За четир века ропства
Наплата тешка није!

1851. у Бечу

Ђорђе Јакшић

Твој поглед

Исписаћу неба тајне,
Насликаћу страшна чуда,
Прошаптаће трава ситна,
Страшиће се себе Јуда.

Потезу ми и кичици
Не измаче поноћ мека,
Уватићу живот прави
Од Господа до човека.

Пред сликом ће зналац стати,
А на њојзи лица бледа,
То је вечност у тренутку
Кад кајање исповеда.

Биће славе, биће дике,
Пусте фале млого, млого,
— Ал' твој поглед баш ни тада
Уватити нисам мог'о.

У Бечу 1851 год. Ђорђе Јакшић

Киша пљушти...

Киша пљушти, нападаће
Кап до капи, вал до вала,
Набујаће поточићи,
И река ће доћи мала.

Па ће однет' греду ону,
Што се нија стара туди,
Ону којом на опрезу
Бојажљиви иду људи.

А ја шта ћу — драга чека —
Спустићу се издалека,
Прескочићу поток, реку,
За руку је узет' меку,
Киша може тада стати,
Ја ћу њој на руци спати.

У Бечу Ђорђе Јакшић

Бићеш моја

Једно само желео би знати,
Ком те мисли твој бабајко дати?
Или стару што љубави нема,
Или младу што грли с обема?

Мисли л' ово — ти ћеш бити моја,
Мисли л' оно — ево судба твоја:
Нек бабајко машта у памети,
Ја ћу тебе са четом отети!

У Бечу Ђорђе Јакшић

Прва нам песма показује све лепе тонове и манире Јакшићева певања, те је чудо што је песник — ако је се сећао — није доцније унео у своју збирку.

Друга би песма, готово, могла доћи у циклус „Из делаонице“.

Као да највише од потоњега певања Јакшићева одступа че-

тврта песма, која подсећа на Змајево певање у духу народних песама. А то је Змајево певање управо и било у доба о коме говоримо.

Даље се у коментарисање нећемо упуштати, јер је, држимо, и без тога јасан овај наш први прилог сећању на Ђуру Јакшића пред наступање године његових јубилеја.

ТРИ ДАНИЧИЋЕВА ПИСМА

ЈОВАНУ ЂОРЂЕВИЋУ*

I[1]

Господине,

Читали сте реферат „Србских Новина" о Летопису. Али ја сам Вам рад још нешто казати надајући се да ћете примити за љубав као што Вам само за љубав и пишем.

Добро је што не избацујете белетристике. Само гледајте да је не буде више него других ствари.

У „смесицама" се може много којешта врло корисно и лепо казати.

У библиографији треба све да је поуздано. Боље је у њој мање а поуздано, него много непоуздано. Титула књизи треба да је цела и онака каква је (ни пошто само преведена), где је књига штампана и колика је.

Сваки раздор међу нама око језика и правописа од штете је велике. Чувајте га се добро. Ако би ко желео што друкчије, томе није времена докле год не надвладамо. Дотле ја не могу пристати ни на какву промену. А знам да после могу бити промене. Сад би се од садашње системе могло одступати само с оним што би се могло попустити противницима за љубав, и треба казати да се само за то одступа, и то и онда кад би било и других узрока. А и рђав би знак био кад се међу нама не би могло наћи ништа што би се држало само из пијетета (без икаквог другог узрока). Пијетет може бити толики да се с радошћу остави времену да учини друкчије што се мисли да је боље. И ја мислим да таки пијетет у кога је није му на срамоту него на част. Ово су узроци зашто ми је жао што изведосте онаке резултате из прекраснога чланка о *х*. А и друкчији ресултати мени долазе из њега, а то је укратко: да бисмо мо-

* Писма ова уступио је „Колу" г. Стеван Сремац, код кога се налазе и оригинали. Ур.

[1] Ово писмо нема датума, али како је оцена на 97. св. „Летописа" штампана у 6. бр. „Српских Новима" од 1858. год, то је и ово писмо писано у почетку 1858.

гли не писати *х* (а то није == не треба писати х). И мени се речи без *х* врло допадају, али поред свега тога никако не мислим да у таким стварима пресуђује мајоритет. Закони су језику у њему самоме (не у ономе ко га говори итд.). Двоје у језику подељено на (ваш) мајоритет и миноритет једнако је закон: што је у мајоритета оно је мајоритету закон, а што је у миноритета оно је закон миноритету. Закон једне ове поле не може бити закон другој. А како су обе ове поле једно цело, цело ваља да их љуби обе, јер су му поле и делови његови. Али смо целоме ради да се држи једнога од та два закона. Али ни једно није боље од другога тим што је закон: закон су обоје. Други дакле узроци могу препоручити једно и друго. А *ми* имамо довољно узрока држати се онога које се *међу нама* (најмање да кажем) нашло. И то (макар) само онако како напред казах. — Још ћу вам казати да хумор кад је без узрока може вређати, а ап"урди кад су без узрока управо руже друго"а. То се обоје тиче овога вашега чланка. Још ћу вам за форму нешто казати. Осим оно неколико Вукових речи што сте споменули ја не знам да је ко где доказивао да треба и за што треба писати *х*. По томе нигде није требало казати: *„бранитељи слова х“* кажу то и то. Требало је да сте сами себи чинили објекције (рекавши н. п. могло би се за *х* казати то и то) па их обарали. — Ово није одговор на онај чланак него само вама пријатељске речи. А да се ја садашњој радњи вашој врло радујем о томе мислим да не сумњате.[1]

Ја бих желео да се у правопис наш не дира још за дуго, него да тражимо и тумачимо праве законе својега језика (ви сте то учинили у оном чланку, само да нисте изводили онаке ресултате). И премда ми је то највећа жеља, опет врло желим да се и за друге науке нађе посленика код нас. Врло сам се обрадовао Руварчевим пословима, али он замукну. Е да ли ћете га наговорити да вам што пише у Летопис? Терајте онога Л. К. нека преводи Илијаду. Ко ли је тај човек[2]? Врло бих се радовао монографијама о стварима из синтаксе, којих говорећи о свима заједно нисам могао онако претрести како се може у монографији.

Од Богдана Кузмановића[3] можемо се по оној песми многоме надати. Поздравите ми га ако се и не познајемо.

ваш. Ђ. Даничић

[1] Све се ово односи на чланак, штампан у „Летопису“ под натписом *О слову „х“*.

[2] Лаза Костић. Неколико је његових песама штампано у тој свесци „Летописа“. У идућој свесци „Летописа“ већ је Лаза Костић објавио почетак превода *Илијаде*.

[3] Штампао је у тој свесци „Летописа“ и народну приповетку „Маћија и пасторка“. Ур.

II

У Београду 11 авг. 1858.

Господине

Молим вас кажите г. манипуланту нека што пре пошље овамо најновији Летопис. Нека пошље 1 екс више него до сад, јер сам га рад и ја имати. Па тако нека шаље и у напредак. Молим Вас уредите како знате да се шаље што пре. До сад се слало приликом.

Најновијим Летописом осветласте образ оним књижевницима који се у вас уздају. Само нека вам да Бог здравља и мира. Свакојако треба Матица да плаћа за чланке. Последњи надничар који плеве башчу има плаћу за свој труд и време, а зар књижевници да немају? Људи највише од онога живе што раде, како ћемо дакле ми живети ако нам се не ће плаћати за оно што урадимо? Онда не може бити књижевника.

Кад доспете, молио бих да ми јавите има ли у Текелијној библиотеци што српских књига. Камо срећа да буде у њој свака српска!

ваш пријатељ Ђ. Даничић

III

У Београду, 16 септ. 1858.

Драги Господине!

Летопис већ имам. Узео сам га у овдашњој књижарници. Немојте се дакле трудити.

За синтаксу сам већ казао Валожићу да тамо пошље. Ако не буде послао, настајаваћу да пошље.

Велику ћете ми љубав учинити ако ми пошљете имена од тамошњих српских књига.

Чудо би и било кад бисте се — разуман човек будући — могли одржати у целоме народу нашем а камо ли у Матици. Ако се ту одржите, онда ћу признати да није истина што сад мислим да од нас не може бити ништа. Ако дође до тога да овдашње друштво питате за суд, гледајте да питање буде прецизно. Колико могу сад докучити ствар, рекао бих да би овако гласило: види ли се из Летописа да ви нисте за редактора или да јесте? И ја мислим за Г. Коића да је паметан човек. Али то сад треба да се посведочи. Ако и он пристане да ваше чланке пре него се штампају, матичари решетају или ако он стане пресес кад матица то нареди, онда ће и на њега пасти нечувена срамота којом ће се матица окаљати. Г. Коић јамачно зна да матица није компететни суд у таким литерарним стварима. И то би довољно било да ни пошто не допусти да

матица онако што нареди. О пословима вашим судиће се јавно у литератури, као што се већ и почело чинити, па Матици тек после таквога јавнога суђења остаје да наређује хоће ли лѐтопису за редактора човека о коме се онако у литератури суди. Да матичари не живе у Пешти и у Будиму, него да су сад сви дошли од говеда требало би да знаду да суд Г. А. Поповића не може вредити онолико колико вреди суд овдашњих новина и Седмице, једно за то што је тај господин један сведок а овамо су два, а друго што су ова два сведочанства јавно у новинама изречена и штампана, а Г. Поповић говори само тајно пред неколико људи. Осим тога морам признати да ја сад први пут чујем за име тога мејданџије, а кад би он доиста био од тога мејдана, ја бих га морао познавати било лично или из дела његових. Али и позитивних дата сад имам о њему: кад тај господин може кудити ваш летопис и кад може предлагати да матичари претресају редактору чланке пре него што се штампају, онда мени не треба јачих сведочанства да је он магарац. Опет кажем, Матица треба да остави редактора нека ради како зна па ако се после неколико година у литератури изрече суд да летопис није онаки какав би могао бити, онда нека се матица стара за другог редактора. Само тако радећи може чинити народу добро и себе сачувати од срамоте.*

Врло ми је жао што ми пишете како патите од главобоље. Чувајте се и слушајте лекара. Кад оздравите, не заборавите обрадовати ме гласом о томе.

Из свег срца желим вам свако добро. Ђ. Даничић

---

* Сигурно се Ј. Ђорђевић жалио Даничићу на сметње, које су му у Матици чињене због тога што је он покушао да реформише „Летопис" и да се приближи Вуковом правопису. Интересна је оптужба, која је због тога подигнута противу Ђорђевића. Њега је највише оптуживао „почасни член", Александар Поповић, који је у својој тужби навео две заиста страшне новине, које је Ђорђевић завео, а наиме: заменио је натпис „Сербски Љетопис", „које је правилније и благозвучније", са „Српски Летопис", и узео је за корице плаву боју, место дотадање жуте боје! Нама ово данас изгледа смешно, али ето онда се и од тога правило питање, и то питање због кога је Ђорђевића морао одступити, уредивши само три свеске „Летописа". (Види о томе у „Бранкову Колу" од 1901. г. стр. 828. — 832.). Ур.

ПИСМА

Минхен, у октобру 1902.

Ја путујем на свој начин; на начин који ми широм отвара врата овог света, те могу да видим до дна у његово велико срце, што увек даје и расипа.

Помислићеш да ја то путујем на каквом аутомобилу, што се не труцка, или на каквој летећој направи, што се не сурвава у речна корита и не стропоштава на торење.

Није. Ја не марим, да јурим напред вртоглавом брзином, не волим да гледам ствари у лету, ја хоћу да застајкујем пред лепотама, које сусрећем, и да од једне лепоте и истине до друге идем, смерним корацима, као што војник иде од олтара до олтара. А кад сиђе свети дух, у облику какве слике, каквог звука, млаза светлости, или каквог предела, онда помишљам на тебе, пријатељу, друже, брате, или како се ти иначе зовеш, сродна душо, и саопштавам ти своје утиске. Ја путујем, — сад видиш већ мој начин, — као cicerone пријатељства, тражим за другога лепа места, куд ћу да га водим, и да му их објасним.

Ево ме у Минхену, и одмах на посао!

Наравно, пре свега кроз улице.

Оне су друкчије но улице других великих вароши, нису по једном калупу, баналне. Свака за се има своје нарочито обележје, свој одсечан карактер, и у свакој врви свет, у потпуном складу са архитектонским оквиром, што га окружује, као да га је нека свесна воља набацила ту. С тога и личи обично тумарање по вароши, на прелиставање какве енциклопедије. Има улица са биографским примедбама са стране, има широких зрачних путева, с лева и десна оперважених заводима за вештине; има отмених улица за раскош, и малих, красних, финих, оивичених перивојима, те подсећају на сонете, и има их најзад, меко испружених по огромном бусену, дуж „енглеске баште“, где су, свуд унаоколо, духовито разбацане виле, као епиграми.

Али понајдуховитији је римски или помпејански сан сликара Штука, претворен у јаву од камена. То је скоро једна стаклена палата, у коју уметник може без сметње да пушта светлост у широким млазевима. Вук на гезимсу једне терасе, изгледа као да збиља лови, да као онај курјак у кавезу на капитолу у Риму; он је нај-

бољи символ Штуковог духа: Свирепа, дивљачка хајка на мистично скривене истине живота. Од његове виле на ниже, протежу се улице богате у палатама, галеријама, музејима, величанственим државним зградама, а међу њима, посред вароши, присни фамилијарни домови, летњиковци са сеницама, терасама и лонцама, час класичне простоте, као у златно доба Грчке, а час опет, поводећи се за новим правцем, бизарни, шарени, враголанско несиметрични, — али увек пуни укуса и стила, изражавајући по неку уметничку замисао. А то и јесте узрок, што огромно богаство тих грађевина не притискује душу, као што она утиче у оним варошима, где се раскош не управља по уметничком такту, већ се намеће одвратном надутошћу.

Овде, као да над вароши бди дух Лудвика II. који, лутајући у нежној унилости и сети, наводи на веровање у бесмртност душе, јер овде осећамо увек око себе облетање његовог духа.

И с тога ова варош не личи ни на коју другу.

А као да се не би рушило ово свечано расположење, забрањено је у појединим улицама свака обртничка врева. Дућани и радње могу се отворити само у ограниченом броју улица. Али се за то опет дешава, да се наједанпут нађемо пред каквом алејом радња за одело и покућство, те се за четврт сата можемо обући као какав лорд или наместити као каква примадона. А други пут опет заиђемо у какав крај где су сами слапови од месопусних питуљица, савитака с млечном пеном, и пивских кондира.

Сирене које овде намамљују, румене, младе конобарке, нису тако опасне као Лорелајка, јер пуштају жртве, чим се засите, у душевни свет, што се отвори пред њима на сваком кораку.

Уђимо у величанствено здање пред којим чувају стражу четири мушке прилике од камена, у широкој, озбиљној Лудвиковој улици, где се налазе искључиво просветни заводи. Ту се не траже никакве формалности. Горостасне степенице воде право у читаоничку дворану државне библиотеке. Ко је год жудан знања, може сести за угодни сто за рад, у светлој, топлој дворани. Он сам може да бира и узима књиге са полица, а може их из каталога побележити и дати часништву, да му их донесе.

Овде се подстичу све књижевне тенденције, само обесном самохвастању ту нема места. И најмлађи песник, са најдужом косом, згури се овде у атом пред величином толико сакупљеног рада. Но зато се не мора духом клонути. Ту се осећа само оно, што изражавају Гетеове речи у „Вилхелму мајстору“: „Ништа није природније но вртоглавица пред нечим великим, кад осећамо у исто доба како смо мали, и како смо велики“.

Мали ученик стојећи пред легијоном толиких мајстора, кликује у себи: Anch' io sono pittore, и одважно корача напред својој мети.

У соби за новине, — где треба тражити дозволу за рад, има на 1800 новина и часописа, које можеш по вољи бирати и читати!

Сиромашни ђаци не морају у Минхену бар да зебу, а ако им недостају књиге, држава се за то обилато постарала. Доиста, ако млади људи ту мало уче, није кривица до ње.

Ову благодет не уживају само урођеници; у трабозану и по ходницима државне библиотеке чују се наизменце језици Кнута Хамзона, Д' Анунција и Вука Караџића, у њима сусретамо младиће са риђом косом као цинобер, и са ватреним јужњачким очима, и сви изгледају задовољни, пуни нада, у овим гостољубивим просторијама.

Врло је занимљиво посматрати по улицама, у почетку школске године, међународну поворку ђака. На свима тим младим лицима, огледа се велика радост, коју је милина гледати. Радост што су измакли од родитељског надзора, радост, што у њиховој сопственој снази ври, и, ах, радост због шарене капе што „краси" *корштудента.* Ове отворено плаве, црвене, зелене, жуте и т. д. капе изискују безусловно једну или више масница, тако званих „Schmissá" дуж и попреко лица, и што више нагрђују, тим су лепше. Раскош једног огромног булдога или горостасне доге могу себи дозволити они, којима је судба била наклоњена. И онда, држ' се свете, ти си њихов!

У једној новијој француској књизи Ернеста Тисоа: „de Monsieur qui passe", писац прича својим земљацима о хајделбершким ђацима. Он у неку руку, брани ову манију борења код немачке омладине: „Ко живи с мачем у руци и држи главу високо, има све изгледе, да ће наћи право држање на клизавом путу живота." Тисо има право. За многе би народе било здраво, кад би у младости боље владали мачем, те да доцније не буду сувише стрпељиви под ударцима неправедне судбине и злих комшија.

У колико ђаци иду уздигнутом главом, у толико је у Баварској скромније обарају сабљаши од заната. Официри, са страховито правилним набором на панталонама, као да су од дрвета саздани, мичу се рекао би зазорно, да л' не стоји на сваком рогљу по који цртач Simplicissimus-а, да их снима.

У том посматрању скоро је 10 сати и ми би смо могли уживати за ужину мало — Бетховена. Генерална проба за вечерашњи Каим концерат држи се сад, и ми можемо слушати за 1 марку исто за што бисмо на концерту у вече платили 6 марака. То је славни концерат са још славнијим капелником, а, уз то, свираће соло у вио-

лину Томзон или други њему раван. У великој белој дворани можемо бирати место које хоћемо, и ту утонути у море звукова, не узнемирени ашиковањем и шуштањем свиле, што у вече разгањају душевно расположење у које те уљушкају звуци. И то какви звуци! Бетховенов C. Dur концерат. Зар не чујеш махање анђелских крила? Зар не осећаш пиркање, што преко таласа носи цветни миомир!

На тај начин изводи Каимов концерат, узастопце, девет Бетховенових симфонија, за тим Шумана, Шуберта. Вагнера и т. д, и појединце новије композиције.

У Минхену је у опште култус — вера — према „старим боговима“ већи, но што би се могло надати од места где се родила „Сецесија“. Слике нове пинакотеке, махом су унуци оних слика, што се чувају у старој пинакотеци. Ленбах се много нагао над Ван Диком, кад је радио свог Бизмарка. Управо овај и сувише побожни култус, изазвао је реакцију, која је у Минхену скупила велику странку под називом Сецесија. На пољу вештина она није још избацила ништа значајног, али је учинила то, да сад у уметничком свету оптиче свеж пунонадежни живот.

Стална изложба даје нам прилике, да посматрамо ову силну тежњу у сликарству, цртању и вајарству. Изложба „Сједињених заната“, показује нам нову орнаментику и нову примену разноврсне радиности, материјала као што су: гвожђе, бакар, месинг, дрво, стакло, мајолика и тканина.

Песништво и лепа књижевност новог правца, налазе уточишта у изврсно уређеном листу „Jugend“. Поједини њихови сарадници, у друштву с другим млађим снагама, основали су „Надпозорницу“ (Ueberbrette) и назвали је „Једанаест џелата“, који немилице секу главу сваком који нема дара.

У томе је већ и подне, те је време да уђемо у коју гостионичну собу. Ако хоћете да видите нешто необично и нечувено, а ви уђите у кафану „Елит“. Немојте мислити, да је то необично — обилан и изврсан ручак за 80 пфенига, не, тога има свуда по Минхенским гостионицама; или да су то красне келнерке са читавим гумном злаћане косе на лепој глави, са лицем као у Мадона̂, не, и њих има тушта и тама по Минхену, — него је то, ретка и пријатна појава, да видиш мало друштво Срба, где седи при чаши пива и не говори — о политици! Да, ту се састају српски ђаци, ручавају и читају српске листове — без коментарисања..

Да ли их од политичке шпекулације одбија наука што им дух упућује племенитијим правцима, или је се они клањају бојећи се, у пркос науци, каквог Јуде у њиховој средини?

У нашој домовини нису тако строги према позиву достављача као што су у Немачкој, где се баш сад дигла бура огорчења против њих, поводом процеса књижевника Фридриха Бенца, због увреде величанства.

Млади песник Бенц има да захвали за благу казну од стране суда том гнушању према денунцијантима. Суд је, управо, казнио том приликом самог денунцијанта, неког Карла Хартмана, из Брауншвајга. Све новине, па и сам *државни тужилац*, жигосали су достављача; он је данас у Немачкој, тако рећи, ровашен. „Нашао се један господин", пише „Кунстварт", који је на такав начин издао Фрид. Бенца државном тужиоцу, да сваки поштен човек, мора узети страну оптуженог. Тај господин доставио је власти писмо упућено му са натписом „драги пријатељу".. Штета што у Брауншвајгу не постоји за такву господу батинање јахаћим бичем!"

Славни историчар Dr. Квиде, у свом јавном предавању о увреди величанства, дотакао се и случаја са Бенцом, рекавши, да денунцијанство кужи јаван живот, и судија треба да се гнуша не само достављача, него и закона што га приморава, да осуђује денунцирана лица".

И минхенски суд дао је, збиља, јасног израза свом гнушању према денунцијантима, осудивши Бенца због увреде величанства, само на неколико недеља затвора. У пресуди је поново поменута неврастенија и хистерија. У опште овде се у суду много примењује психологија. Свакојако више но у модерној позорници, где комади више угађају чулима, но псиxи.

Метерлинк је бар песнички завио једну врло чулну појаву у својој „Мона Вана", кад је пустио јунакињу, да иде у непријатељски ȍкō и искупи својом особом ослобођење опсађеног града Пизе, заогрнуту цигло једним плаштом. Војсковођа који је то тражио, љуби је од детињства, и љубав побеђује похоту. Но ипак зато, сцена ноћу, у шатору, лако одело обожаване јунакиње, одгртање плашта да покаже рану на снежно белим раменима, — све то нису платонски разговори. Тек песникове речи крију, што покрети узбуђују.

Остало што нам позориште даје, не може се назвати психологијом. У подлиску „Минхенских Новина", г. Волф карактерише врло духовито садању позоришну књижевност. Он прича како му се један стари кафеџија из паланке тобож јадао, да му син пише и позоришне комаде и неће да зна за очев руфет, па га умолио, да му излечи сина од те бољетице и истера како уме бубу из главе, да је неки вајни књижевник. Г. Волфу испаде то, преко очекивања добро за руком. Он доведе младог сањалицу у Минхен и стаде га

водити у позориште, не слутећи још, какве ће последице имати за младог драматичара. У позоришту је овај био као на квргама, видећи да у њему кафа игра велику улогу. Гледао је прво Судерманову „Част“ где кафа заузима важно место; затим „Бећаре“ и ту у мало што није искочио из коже. Први чин: кафа и колачи, други чин: колачи и кафа, трећи, хвала Богу, чај и какао. „Та то су драме од кафе“, продере се он на ментора. Овај га стаде тешити и обећа му, да ће га сутра водити на комад „Локална железница“. Шта уради, по Богу брате. Први чин: „Кафа са сендвичем!“ „Кафа са једним парчетом шећера“, „са два“, „са три!“ „Кафа са медом!“ „Ах, господин мајор неће меда, ал' је то карактеристично. Гле, господин судија узима три парчета шећера у кафу“. Песник избуљио очи, као да је у очевом подруму вина. Он се не смеје и мирнији је у другом чину У трећем чину боли зуб госпођу начелниковицу, те неће да пије кафу, и одгура од себе кутију шећера. — У том необично занимљивом тренутку, млади кафеџијски песник утече као Орест кад га фурије гоне, а г. Волф за њим да га теши: „Али будете паметни. видите, сто с кафом, то је славан проналазак. Сваки који уђе на позорницу, може тамо и остати и попити једну кафу. Зашто не? Песници нису нељуди. И, после, видите, пијући на позорници кафу, људи говоре, како ко стигне и шта коме падне у главу. А могу после кафе ићи; у животу се друштва и породице опраштају после кафе. Тако је то, мој драгичка. *Такав ти је живот!*

Лепа Х. Давичо

КЊИЖЕВНЕ ОЦЕНЕ

Јанко М. Веселиновић: **Мале приче.** I. *Отац — Мегдан — Чудан човек — Баћа — Рвач — Завет. Цена 0·50 д. Штампарија „Доситије Обрадовић“. Београд, 1902. год.*

Лепа и пријатна принова у нашој приповедачкој књижевности. Књижица, истина, без икаквих већих претензија, али књижица која најбоље засведочава, да, у данашње време књижевне хиперпродукције, и најмање ствари врло лако обрате пажњу на се само кад су рађене брижљиво и с умешношћу. А Јанко је и овде онај стари. Његова способност за писање *слика, скица, цртица* и *„малих прича“* толика је, да му, у том погледу, нема такмаца. Његов је начин при том врло прост. Или какав давно преживљени тренутак у коме се

интензивно живело, или позно сећање на каквог старог маркантног познаника са села, или вештачко стварање драматичних момената — а његова је инвенција, како изгледа, неисцрпна — и причица, или слика, већ је готова. Он те ствари ради брзо и без икаквог преправљања. То је, у осталом, са свим природно: једно због особине за сиже изабране радње, догађаја, душевног прелома, који се сви дешавају брзо и на пречац, а, друго, због једне особине Јанка као писца. Јанково је причање нагло, живо и незадржано. Оно, кад бисмо хтели да се послужимо компарацијом, не тече „као вода великих река“, како за Тургењева вели на једном месту Вогије, већ као бујни плански поточић. Има ту, осим брзог тока, осим бујице која заноси, још нечег што задише пријатном идилском свежином и мирисом сеоског цвећа. Од писца с таким особинама не очекујте минуциозних и детаљних опсервацијâ које су одлика великих туђинских романсијера. Не очекујте их чак ни у оним саставима Веселиновићевим који носе назив *роман*. Његова се приповедачка опсервација креће само у оквиру апстрактног психолошког посматрања. Докле други писци кипте детаљима као што су: особен, фрапантан опис физичке личности, покрети појединих делова тела који изражавају страх, бол, тугу, — у опште узев, душевно стање извесне личности у једном тренутку, дотле код Јанка не налазимо таквог посматрања. Он га, ма у колико уским димензијама оно било, редовно задржава за себе, а не уноси у своје књиге. У њима он једино излаже *радњу* својих личности, такву радњу која је живо оличење њиховог душевног живота, а из консеквентности које се једино и изводи, да је Веселиновић обдарен и особином јачег психолошког посматрања. У њега је радња све. Та његова особина, и ако у мањој мери, огледа се и у овој збирчици.

Шест приповечица са потпуно разноврсним мотивима. У првој од њих, *(Отац)*, оличена је величина очинске љубави. При дочеку својих синова који се враћају са бојног поља, а под утиском силне и ненадне радости, отац, добродушна старина, умире на пречац од капље. Предмет ове приче није нов, али је Јанко оним импресивним завршетком успео да га, у неколико, начини новим.

— „Хајде у кућу! Тако! Столице! Седи! Седи! Седи! Седи!... Тако! А ја ћу овде.

И таман се спусти на столичицу, па се изврте с њом заједно.

— О ва им'оца!... Као да сам пијан! А нисам окусио ни воде! Али сам весео од радости; никад овако весео био нисам!

Очи му се засијале, лице гори и прелива се неким необичним руменилом.

— Децо! Ракије! Хоћу да вам покажем да ја умем и разговарати! *О, ова столица!* Па се опет изврте и оста лежећи“...

Нарочито смо хтели да истакнемо курзивом оне речи: *О; ова столица !...* Није то само један згодан усклик, један случајан уметак, већ је то драгоцен детаљ, којим би се могла уресити приповетка кога од првих великана у приповетци и роману.... Не упуштајући се даље, утврђујемо само, да је за Јанка врло похвално што се у *таким* стварима угледао на писце првог реда.

Приповетка *Чудан човек* има смер да истакне лепу, примерну особину једног Србина, који је, можда, само за то назван, у овој причи, чудним човеком, што је та особина иначе у нас Срба врло ретка. Сеоски делија Марко, у једној кавзи са Милисавом, буде од овога убоден ножем у трбух. Па, и поред тога, он на бојном пољу заборавља на старе личне увреде и непријатељства, те износећи на својим леђима рањена Милисава, помаже, на тај начин, свом негдашњем душманину као најбољем пријатељу. Но то је само, услед промењених прилика, тренутно обустављање непријатељства између њих двоје, а не потпун прекид и предавање забораву. То је примирје а не помирење. Мало касније, после свршене битке, у селу, Марко пресрета на друму Милисава, и, у место пријатељског поздрава, левчем му пребија ребра! Дуг, дакле, није заборављен, већ је, чим су наступиле погодне прилике, одмах и одужен. Наравно, да је та чудњачка особина Маркова оптимистички потенцирана, али ипак приповетка није испала неприродна.

У Баћи нам се износи како *„деца питоме душу човечју“*. Има на крају и као неко *наравоученије* у том смислу. Иначе, ствар је од осредње вредности. У даљој приповечици *„Рвач“* имамо на један леп народни обичај-рвање-згодно надовезано сећање из прошлости.

Скоро без икаквог сижеа, ова се причица, због живог и занимљивог начина на који је испричана, ипак пријатно чита. То је један доказ више, да даровитим и умешним приповедачима није немогуће и без сижеа написати симпатичну приповетку. Остају свега још две, најбоље приповетке у овој збирци *Мегдан* и *Завет*.

Прва *(Мегдан)* рађена је веома пажљиво, и, по нашем мишљењу, спада у најбоље Јанкове стварчице. Стил је одсечан, израз редовно снажан, а описи имају живота и боје. Сва је радња у томе што Павле Иванић, сиромах човек, добричина, мањи од макова зрна, свети укаљану част свога дома. И то где? При самом поласку у бој, при изласку из кафане у којој је хвалисави сеоски кмет означио као своју наложницу Павлову жену. Труба је већ свирнула. На гласу

команду, сви су већ стали у фронт и кренули се. У кафани остадоше сами кмет и Павле.

— *Кмете, рече ли ти оно* истину? — упита га Павле сав блед као крпа.

Питање страшно и пуно ефекта.

Кад је кмет одговорио потврдно, Павле ће му рећи:

— *Онда, један од нас двојице неће живети.*

Кмет се већ пренеразио.

— *Је л' ти пуна пушка?*

Друго језовито питање које дејствује као гром. Док они пуне пушке, далеко на пољу одјекује команда: „Батаљон, напред марш!“... Војска је већ била далеко када се за њом, а у близини кафане, зачуше два пуцња: први кметов, други Павлов. И онда мир. Крвави двобој завршен је смрћу хвалисавог браколомца. Павле за тим стиже свој батаљон и причица се завршује овим речима:

— Командире! Ја сам мало пре убио Илију Игњатовића што ми је образ укаљао! Узми пушку“...

Ова красна приповечица, по начину на који је написана, нова је за Јанка, и доказ је, да нам он, по угледу на стране мајсторе може дати још пуно оваких лепих ствари. Последња у овој збирци, приповетка *Завет*, и ако није као *Мегдан*, ипак је премашила остале четири. И њен сиже, као и онај у *Мегдану*, издваја се својом симпатичном оригиналношћу. Тема је чисто патриотска, тако да је за жаљење што ова причица није понуђена „Браству“. Поручник Видоје једини од војске која се причешћивала није приступио да прими причешће. Командант га позива на рапорт, да га укори, али кад је чуо за Видојев завет, да се неће нигде на другом месту причестити већ опет само на Косову, у Грачаници, где се последњи пут причестио и тако заветовао, он га, сав задовољан и радостан, отпушта од себе с похвалом. То је цео сиже.

Осим поменутога, ове две последње причице једине су у овој збирци, и у опште међу новијим Јанковим причама, које немају оне погрешне, скоро шаблонске неодређености и у цртању карактера и у изразу. Примера ради, навешћемо само ово место из *Чудног човека*:

„Име му је Марко. *Не знаш ти каки је то човек!* Да ти је Бог ујак не можеш му верка ухватити. По некад се деси, те би се заклео, да тај човек нема срца; некад опет.. *ђаво би га знао*!“

Те намерне неодређености нема у поменутим двема причицама а и иначе ређе ће се наћи у овој последњој Јанковој збирци. Завршујући овај кратки приказ, мислимо да нема потребе препоручивати Јанку какав други правац и боље узоре. Он је већ одавна

утрo стазу којом је намислио ићи, а овим циклусом само је још боље уресио. Успехом ове последње његове књижице може бити задовољан и он, као што смо и ми.

В. J. И.

Извѣстія С. Петербургскаго Славянскаго Благотворительнаго Общества. 1. и 2. Октябрь, Ноябрь, 1902.

Под уредништвом В. Н. Корабљева отпочео је поново излазити гласник Петроградскога Словенског Друштва. Циљ оваких *Известија* познат је већ из ранијих година, те је излишно говорити о њему са гледишта теориског; да ли се пак у практици може што постићи периодичним издањем танких свешчица, показаће време. Ми са своје стране сумњамо.

Нотирајући ову књижевну појаву, ми бисмо при томе могли и остати, јер би било непотребно ређати детаљно садржину сваке свеске. Али је у првој свесци започет П. А. Лаврова чланак „Сима Милутиновић Сарајлија и Петар П. Његош владика црногорски“. С појаве тога чланка један београдски лист био је усхићен, па је одмах изјавио жељу да се он и на српски преведе. Ми смо о томе чланку — судећи по почетку његову — имали друго мишљење, од кога нисмо одступили ни после друге свеске, јер се писац није постарао да га продужи. Да не бисмо, можда залуд, очекивали његово продужење још који месец, ево овде хоћемо да исправимо оно што исправке потребује још док је на руском...

Пре свега ствар искључења Милутиновићева из карловачке гимназије није ни овде друкчије приказана већ као бајка, те је и упућивање на поетско сећање Милутиновићево о том догађају нетачно и непотпуно.

Писцу је са свим непознато истраживање о школама у Србији за време устанка. С тога је начинио потпуну збрку при говору о Великој Школи и Богословији, о Доситију и Ракићу и о Симину раду на Вел. Школи. По њему је Доситије отворио прву школу у Србији тога времена. Ракић је отворио Богословију па је *најзад* заведена и Велика Школа. *Ништа од свега тога не стоји у ствари.*

Писцу је и сада непознато писмо којим је Вук одговорио Сими на писмо што се у чланку налази, а мало даље опет изјављује да му је непознато „какаја судба постигла“ друго писмо које је Сима писао 1827 Кнезу Милошу. На тај се начин по писцу остаје у

знажу тамо где се било пре десет година а тако не би морало бити нити је у ствари.

За чланак од четири и по листа доста је и толико нетачности, а њих бисмо могли навести још, кад не бисмо неке неисправности уврстили у категорију нејасних напомена које ће писац у даљем излагању ваљда објаснити.

Нисмо мислили изрицати свој суд о овом обновљеном издању Известија. Место тога дали смо са своје стране корисније прилог — неколико исправака у питањима која су неисправно додирнута.

Д. Г.

Лажни цар Шћепан мали, *историческо збитије осамнаестог вијека од Петра Петровића Његоша. Београд-Загреб, штампарија Мила Маравића, 1902. — На 8. стр. 1—65 и 1—112 (Чини 65. књигу Српске Књижевне Задруге).* (Свршетак)

Његошев „Шћепан мали" сада се јавља у трећој редакцији, а у четвртом издању. Први пут издао га је за живота Његошева 1851. године у Загребу Андрија Стојковић, из Трста. Други пут штампан је у Панчеву у „Народној Библиотеци" браће Јовановића у два издања, а сада га ево у трећој редакцији Српске Књижевне Задруге. Нигде није забележено ко је приредио ово издање; али нам је Српска Књижевна Задруга у својим објавама казала да му је уредник био г. Драгутин Костић. Предговор, као што се зна, написао је овом издању г. Јаша Продановић. Какав је он и колико вреди видели смо, а сада нам дужност налаже да прегледамо и саму редакцију овог најновијег издања „Шћепана малога".

Казаћемо одмах, да нас сама редакција најновијег издања „Шћепана малога" није задовољила. Штампарских грешака има обилато, а за то не смемо кривити уредника му, него саму управу Задруге, која је, без икакве невоље и потребе, штампала ово дело у Загребу поред толиких добро уређених штампарија у Београду! Надати се да овога у будуће неће бити и да ће се сва задругина издања штампати у Београду.

Али поред штампарских грешака, ово издање не може се ни иначе похвалити својом редакцијом. Истина, уреднику му као „олакшавајућа околност" може послужити што је ово прво коментарисање и прво критично издање „Шћепана малога", али исто тако може му послужити и као „отежавајућа околност" што већ имамо „Горски Вијенац" у добром издању са *добрим* коментарима, те се

није смело допустити да Књижевна Задруга пружи „Шћепана малога“ у горем издању од „Горскога Вијенца“.

Уреднику „Шћепана малога“ по свему изгледа, да као и није била намера да пружи прави коментар „Шћепана малога“, него да објасни оне речи за које је веровао да су широј читалачкој публици непознате. С тога би много боље било да се на крају књиге додао *речник* непознатијих речи, као што је то урадио г. Решетар у „Горском Вијенцу“. Тада се поједине речи не би по два пута објашњавале, као што је то случај са речима: *странствовање* (стр. 20. и 28.) и *беглербег румеливалис* (стр. 6. и 51.) С овом последњом речи, или боље рећи с овим двема речима, мало је незгодно прошао уредник, јер на стр. 6. за *беглербег румеливалиси* вели се: „главни заповедник европској војсци турској“, а на стр. 51. одвајају се те две речи и стоји овакво тумачење: „беглербег — највиши господин, „господин над господом“; *румеливалис* — управник свију турских земаља на Балканском полуострву осем Босне, а у време рата је *сераскјер*, т. ј. главни заповедник свој војсци из тих земаља“. — Настаје питање: које је тумачење тачније?

Географска имена уредник је неједнако објашњавао. За нека места давао је географско-политичко објашњење онакво какво је некада било, а за нека опет како је данас. Тако н. пр.: за *Маине* вели се: „Кнежина између Ц. Г. и Боке, онда под млетачком републиком“; за *Суторину:* „узак комад турске земље, који раздваја стару Дубровачку државу од Боке“; за *никшићко поље* вели се опет: „онда у Херцеговини на граници, сад у Ц. Г.“ и т. д. Требало је све објаснити како је некада било, а како је сада. Исто тако за манастир *под Маине* врло је незгодно објашњење када се каже: *„црногорски* манастир, саградио га владика Сава г. 1747“. Требало је казати да више није црногорски и објаснити жалосну историју тог манастира и његов прелазак у аустриске руке. Напомињемо, да је објашњење о Маинама и Суторини узето из Вукова *Рјечника*, и да то није забележено.

Уредник овога дела у главноме се и користио Вуковим Рјечником за тумачење многих и многих речи, не напоменувши то нигде. Ми мислимо да оне речи које се налазе у Вукову Рјечнику није требало ни објашњавати, јер ће их читаоци лако тамо наћи. Таквих речи има много, оне су управо у огромној већини. Ево речи, само из првога „дјејствија“, чије је објашњење узето из Вука: рбат — дипле — аманет — несрећа (место несрећник) — цукар — пук — кобити — сакуп — уток — ни лијека — облик — унијела (од унијети = однети) — жбир — халат — беспуће — поклисар — преста-

вити се (умрети) — првенци — јавне — ȍкō (логор) — Столац — Брегава — пребивати — сарај — капиџија — ферман — углава — дубрава — мрчава — брижити се — сијасет — посати (испосати = сисати) искон — нагнати се — прћија.

Многа су објашњења узета и из „Турских и других источанских речи“, од Ђорђа Поповића, па опет није забележен извор.

Има речи које су свакоме познате и које није требало објашњавати, као што су: архива — рапорт — консул — вице консул — сопствен, и т. д., а има прилично речи које су остале без објашњења и ако је оно било потребно.

Има речи које је Вук много боље објаснио, него уредник у „Шћепану малом“. Тако на стр. 4. (у предговору) Његош вели, да су му „пет шест ваљатијех писара“ исписивали из архива. Реч ваљат (ан) објашњава се вољан, а то није погођено, јер не може да значи „пет шест вољнијих писара“. За реч ваљатан Вук даје много боље тумачење: ваљан. — *Розолија* није слатка ракија од вишања. То је *мараскино*, те је и за ову реч много боље Вуково објашњење.

На стр. 26. када је прочитано писмо руског посланика, Шћепан вели владици Сави:

> „Како ти се писмо *допада*,
> „Господине и владико свети?

Реч *допада* објашњава се *чини*. Много је боље *свиђа*, а свакако глагол *допадати се* није требало објашњавати, јер се врло често чује: допада ми се, не допада ми се.

На стр. 28. Шћепан вели народу:

„Доходе им писма *нечесова*“. Реч *нечесов* објашњена је *нечиј*, те би значило „доходе им писма нечија“, а то не значи. С тога је много боље било узети Вуково објашњење речи нечесов = некакав, и онда би са свим правилно било: доходе им писма *некаква*.

Нас би далеко одвело када бисмо ређали све оне нетачности и неправилности које смо запазили у овом коментарисању појединих речи и стихова Његошевих. То нам није ни намера, нити је томе овде место. Али ћемо ипак овде прибележити још један случај. На стр. 10. стихови 10., 11. и 12. гласе:

> „Отвор'те се, витешке гробнице,
> „Сама славо, само прибјежиште
> „По Косову српскијех јунака!“

Ови су стихови овако прокоментарисани: „У Црној су Гори гробнице витешке, она је једина слава и једино прибежиште јунацима српским после Косова“. — Ово објашњење не може се при-

мити, јер овде није песник замишљао Црну Гору као једино прибежиште српских јунака после Косова. По нашем мишљењу правилнији би био овакав коментар тих стихова: радујте се гробнице витезова, сте (гробнице) биле једина слава, једино прибежиште српскога јунаштва после Косова, јер сада ево дође „руски цар“, који ће помоћи да целом српском народу сине нова зора. То нам сведоче и први стихови „Весели се, праху Немањића“, и т. д.

Ако сада саберемо све што смо казали о овом најновијем издању „Шћепана малога“, онда јасно излази да оно није као што треба и да је знатно заостало за издањем „Горскога Вијенца“.

Д. Д. Ж.

КЊИЖЕВНИ ЛЕТОПИС

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ — НАРОДНА МЕДИЦИНА СРПСКИХ ЦИГАНА — КАТАЛОГ НАРОДНЕ БИБЛИОТЕКЕ

Шеста и последња овогодишња свеска *Летописа Матице Српске* донела је други, надамо се и последњи део „студијице“ г. Милана Недељковића о нашој савременој лепој књижевности. У том несређеном, без критеријума и некњижевно написаном чланку, г. Недељковић говори о српским књижевним листовима, литерарном конгресу и књижарима. Врло је забавно прочитати тај рад г. Недељковића. Он располаже једном масом нетачних факата, збрканих мисли, уз приличну дозу неозбиљности. Кад се томе дода онај фамилијарни тон и стил Милована Видаковића, читаоци могу имати појма о куријозности те „студијице“. Није вредно упуштати се у детаљну оцену појединих тврдња г. Недељковића, јер карактер целог написа није пишчевим мислима прибавио довољно озбиљности. Јер како би се човек озбиљно могао заузети да српске књижевне листове одбрани од нападаја нашег конфузног аутора, кад нам се аутор сам, у истој студијици, у првом њеном делу, приказао недостојан озбиљне пажње: говорећи о свом роману, рекао је да је литерарно недоношче. Кад је г. Н. таквога мишљења о својим радовима, зашто се онда тужи на непредусретљивост књижевних листова према њему; јер онај „срдити тон и малиција којим се покадшто хоће редакција сама или сарадници јој да истресају над појединим њима лично несимпатичним лицима“, употребљен је баш против њега, који својим радовима озбиљност литерарног стварања своди на најнижу меру.

Ова свеска Летописа има још један безначајан рад, и то драм-

ску сцену *Мраз* Пере Талетова. Та драмска сцена је један обичан дијалог без икакве литерарне вредности.

Остали радови у Летопису заслужују сваку пажњу, Ту је лепа историска студија Јов. Н. Томића: Мегдан у Срба XVI. и XVII. столећа; превод посланице Тодора Метохита о дипломатском путу у Србију г. 1298., од М. Апостоловића; Бројно опадање Срба и Хрвата у Хрватској и Славонији, од Пере Марковића; и студија Др. Јована Скерлића о др Љуб. Недићу.

„Народна медицина српских Цигана“ (Volksmedizin serbischer Zigeuner. Ein Bericht von Dr. Friedrich S. Krauss. Sonderabdruck aus der „Wiener klinischen Rundschau“ 1902, № 42. — На 8-ни, стр. 14.) извод је из једног великог дела у рукопису нашег фолклористе, г. Др. Тихомира Р. Ђорђевића: „Цигани у Србији. Етнолошка испитивања“. Г. Др. Фридрих С. Краус, да би ово још нештампано дело приказао, извукао је из њега све оно што се односи на народну медицину. Нећемо се упуштати у оцену објављеног материјала, јер он свакојако има своју фолклорску вредност, тим више што су ово прва саопштења о српским Циганима.

Како је г. Краус у неку руку стручњак у циганским стварима, јер је неколико пута већ писао о белим Циганима у Босни, то је вредно узгред чути шта он мисли о делу г. Ђорђевића. Међу првим редовима овога свога извештаја он вели: „Етнолози по занату труде се да што темељније испитају и опишу земље и народе Азије, Африке, Америке, Аустралије и Полинезије, а обилазе стару, у ствари ипак младу Европу с њеним старим уметним литературама, остављају је на проучавање фолклористама, и, не изненађује их мало, кад, од времена на време, сазнају да је овај или онај, у тишини, код своје куће, учинио опажања и открића, несравњено важнија и вреднија, него многи етнолози који су пропутовали свет и у његовим најудаљенијим крајевима. Фолклор је најисцрпније специјално проучавање народног живота одређеног географског краја, и, положај фолклора у етнологији исти је као и положај анатомије и физиологије у медицинској науци. Излишно би било настављати то упоређење, наводим га само да бих у правој светлости показао вредност фолклорских резултата и да бих карактерисао једно дело које је преда мном у рукопису на српском језику, од најученијег и најугледнијег српског фолклористе проф. Тихомира Р. Ђорђевића...“ За тим: „Дело је подељено у 14 одељака, има 250 ситно писаних страна и само је извод из огромног материјала што га је проф. Ђорђевић у току година.

с бескрајним трудом и истинском љубави једног истраживача прикупио, живећи међу Циганима Србије. Научно темељито образован, дао се на посао и ово што нам даје, већим је делом тако важно, као што само у опште могу бити важна етнолошка открића.“

После овога искрено се и ми придружујемо жељи г. Крауса да г. Ђорђевић своје дело што пре штампа. Т. С.

Народна Библиотека приредила је, а државна штампарија штампала је: *Каталог Народне Библиотеке у Београду II. Књижевност словенска.* Овај каталог обухватио је, поред црквено-словенских књига, књижевност руску, малоруску, бугарску, пољску, чешку, словачку, лужичко-српску и литавску. Каталог подељен је на два одељка. У првом су књиге писане ћирилицом, а у другом књиге писане латиницом. Ово је, по нашем мишљењу, погрешно. Боље би било да је подељен по књижевностима, тако да свака словенска група има посебан одељак. То би било много прегледније и практичније. То је наша напомена односно саме редакције овог „Каталога“ чијој се објави искрено радујемо. Али оно што нам објављује „Каталог“ не може нас ни најмање обрадовати, јер нам доста речито каже, да наша Народна Библиотека није поклањала никакве пажње словенским литературама. Она је у томе врло сиромашна, а и оно што има, види се да је набављано без икакве системе, или су то можда поклони, а поклон се прима па ма какав био. Чешка и пољска литература са свим су слабо заступљене са важнијим писцима, док има обилато превода на чешком и пољском језику, а то београдској Народној Библиотеци и није потребно. Од Марије Конопњицке, која је скоро славила двадесетпетогодишњицу књижевног рада, нема баш ни једнога дела.

Руска књижевност нешто је боље заступљена, али ни она није у оној мери, у којој би требало да буде. Од новог Тургењевљевог издања од 1884. г. које је редиговао сам аутор, нема ни једне свеске. Исто тако нема ни од доцнијих издања исте редакције. Од тог писца има по нешто из ранијих година. — Од Гончарова има само два романа („Обломов“ и „Један обичан догађај“). — Нема потпуног издања Достојевскога, па ни најважнијих његових ствари („Браћа Карамазови“, „Идиот“. „Злочин и казна“). — Непотпуни су Толстој, Гогољ, Островски, Успенски, и Чехов, а од Гаршина има сам једна свешчица! Од Надсона, Писемског, Полонског, Баћушкова нема ништа, па нема ни Историје руске литературе, од Скабичевског.

Добар зналац бугарске и словеначке књижевности мора бити непријатно дирнут недостатком који наша Народна Библиотека показује према делима ових нама најближих књижевности, и које се чак морају предавати на Великој Школи, уз историју српске књижевности! Како је заступљена бугарска књижевност довољно је напоменути да нема ни једне Вазовљеве књиге! Што се пак Словенаца тиче напомињемо, да нема ничега од радова: Левстика, Стритара, Крсника, Тавчара, Грегорчића, Ашкерца, Цанкара и т. д. Прешерен се налази само у једном издању. Од скупљених списа Јурчићевих видимо само једну, прву, свеску. Летопис Матице Словенске заступљен је тек неколиким, старијим, свескама. Нема ни толико познатога „Љубљанскога Звона“! Управо има само оно што је случајно послато као угледни примерак! А наша Библиотека треба да је прва на Словенском Југу — бар за књижевност тога Југа... *Л.*

БЕЛЕШКЕ

КЊИЖЕВНОСТ

— Наш поштовани сарадник, г. М. Ђ. Милићевић, опет нас је обрадовао једном новом својом књигом, којој је натпис *Мрвице за ранију слику српске престонице.* — Књига је оштампана из XXII „Годишњице“. — Колико нам је мила свака г. Милићевићева књига, ова нам је двојако милија, јер нам у њој г. Милићевић приказује слику некадањег Београда, те је, на тај начин, сачувао успомену на многа места и многе догађаје који су данас са свим заборављени или замењени новим. „Мрвице“ ове, како их назва г. Милићевић, свакако су добродошле и за нас и за оне који за нама долазе да живе и да раде, јер наш Београд из године у годину добија све друкчији облик и ново потире старо.

— Књижара Браће Јовановића у Панчеву послала нам је њен *Главни списак.* — У страних народа овакви књижарски каталози нису ништа необично, а за нас, с погледом на несређеност наших књижара и на немање библиографије, добро је дошао сваки књижарски каталог, па и овај, и ако није уређен као што би требало. Издавачи га нису удесили по именима писаца него по насловима дела а поделили су га по струкама.

— Из „Бранковога Кола“ посебно је оштампан *Консул,* весела игра у два чина, написао Лукијан Тривунов Бранковић (Ср. Карловци, Српска Манастирска Штампарија 1902. — 8. стр. 45.).

— Из „Летописа“ посебно је оштампана расправа В. Н. Корабљева: *Никола Васиљевић-Гогољ.* (1809 † 1852 — 1902.)

— Најновија свеска „Мале Библиотеке“ донела је Гогољеву причу *Шињел,* у преводу Љубомира Миљковића. — О овом врло слабом преводу проговорићемо опширније у свесци за овом.

— Издањем уредништва „Србина“, штампана је књижица: *Пред македонским питањем* написао Нови Мирмидон (Београд, нова електрична штампарија Петра Јоцковића 1902. — 8. стр. 47.).

— Из „Дела“ су посебно штампане две расправе и то: *Поновно суђење у кривичном поступку* од дра. Божидара Марковића, и *О политичким реформама у Старој Србији и Македонији* од проф. Ал. Станојевића.

— Проф. Анд. Гавриловић израдио је нов спис „Народне (основне) школе у Србији 1803.—1815“, обележивши овај рад као „скице за ослобођење Србије.“ На тај ће начин од тога писца бити будућем историку тих значајних дана спремљени и критички осветљена сва грађа за одељак о просвети Србије онога доба јер је питање о ондашњој Великој Школи обрадио у посебној књизи а истраживања о Богословији тога времена у делу „Доситије у Србији.“ — Овај најновији рад изаћи ће ускоро као издање Учитељскога Удружења, које ће књигу штампати као свој прилог стогодишњици устанка.

— Као што дознајемо, г. др. Фридрих С. Краус, почеће од нове године издавати у Бечу на немачком језику *Библиотеку одабраних српских писаца* уз коју мисли са сваком свеском доносити и белешке о кретању српске књижевности. Прва свеска те „Библиотеке“ донеће превод Нушићевог драмата *Пучина*. И тако је Нушићу суђено да са својим драматима отпочне и другу „српску библиотеку“ на страним језицима.

— Администрација пештанских „Српских Новости“ јавља да ће у недељним свескама издавати *Српске народне песме*, и то: из Вукове, Петрановићеве и других збирака. Ово издање биће уређено по предмету певања а намењено је најширем слоју народном јер ће свакој свесци бити цена само *пет* пара. — О потреби оваког издања српских народних песама не може бити ни говора. Ми смо у нашем листу о томе опширно говорили и само жалимо што овако издање не приређује сама наша државна штампарија. И ако бисмо желели издавачу успеха, ипак сумњамо у истрајност оваквог предузећа, а већ и да не говоримо о непрактичности издавања народних песама у са свим малим свескама.

— Милан Обрадовић, новинар, из Загреба, јавља да је написао трагедију у пет чинова из бурског живота под натписом: *Едардо и Евилтна*. Трагедија ова већ се штампа, а цена ће јој бити 1 динар.

— Милан Ј. Путниковић, свештеник коларски, почео је у Пожаревцу издавати *Народну књижницу*. Писац налази да су се многи „удаљили од Бога и вере, и заборавили на сва она добра и врлине, које вера пружа, па су се морали одати рђавим делима, која су их одвела у пропаст“. С тога је он и покренуо ову књижницу која ће излазити према потреби и одзиву а у свакој свесци биће „разне садржине за народ а свака ће бити за себе целина.“ Првој је свесци натпис *Верујте у Бога*, поуке за народ. Цена је првој свесци 0·10 дин.

— Штампарија Мила Маравића у Загребу јавља да ће о своме трошку штампати трећи део Historije srednjjega vijeka za narod hrvatski i srpski написао Натко Нодило. Овај део захватиће доба од цара Јустинијана до смрти Хераклија или до извршене сеобе Словена, Хрвата и Срба (565—641). Књига ће изнети до 25 табака а цена ће јој бити 5 круна.

— Познати хрватски приповедач Евгеније Кумичић штампао је нов историски роман. *Краљица Лепа*, који је издала књижара Лав. Хартмана (Кугли и Дајч), у Загребу.

НОВИНАРСТВО

— *„Ђачка Вила“*. Под овим именом почео је од 29. септембра ове године излазити нов лист за поуку и забаву, намењен нашој средњешколској омладини а под уредништвом г. Милорада Ј. Илијћа, ђака Трговачке Академије. У својој уводној речи, управљеној на читаоце: уредништво изјављује после једног малог одушевљеног увода: „за то смо се и нашли побуђени да покренемо један лист који ће дати могућности нашој милој *ђачкој омладини* да своје слободне часове употреби на читање корисних ствари.“ Изгледа, на тај начин, да овај лист има за задатак да ђачкој омладини пружи корисну *лектиру*, бар тако излази из уводне речи, док међу тим из садржине самог листа изгледа да су му сарадници све сами ђаци. Начин уређивања је прилично умешан али су поједини одељци врло слабо заступљени. Песама има на свакој страни, али су, поред ређих изузетака, све почетнички накарадне. Требало је показати што већу вештину одабирања. Слатко смо се насмејали дивној почетничкој наивности кад смо прочитали у једној песми и оваку строфу:

Молимо се, млади Срби,
За „ђачку нам „Вилу“,
Да јој Бог да̂ добар правац
У књижевном стилу!

Одмах испод ове добросрећне песмице налази се познати оглас: „Куда ћеш? „Код Наполеона“ Шта ћеш? Хоћу да купим дописне карте“. — Цена је листу на 3. месеца 1 д.

— Раније смо већ забележили да је у октобарској свесци „Љубљанскога Звона“ почео излазити чланак Анд. Гавриловића „Новија приповетка у Срба.“ Чланак је продужен у новембарској а биће довршен у децембарској свесци; написан је, пак, пре годину и по дана. Чешки „Народни Листи“ обратили су пажњу на њ, те се и преводи на чешки.

— Г. Никола Д. Илић, пешадиј. мајор, јавља да ће у почетку идуће 1903. године, дати у штампу велики војнички забавник *Српска узданица*. Садржина ће забавнику бити ова: Светли Дом Великих Обреновића и Њихове заслуге за Српство и Србију; оригиналне патриотске и јуначке песме; оригиналне патриотске и јуначке приповетке; научни чланци; оригинални и одабрани преводи; разне белешке: прикази књига; хуманитарне, патриотске и витешке установе; појави и кретања у војсци; књижевни и приватни огласи и т. д.

— *Глас права, судства и администрације.* Власни . одговорни уредници Милан Ст. Марковић јавни правозаступник и Коста Д. Јездић главни секретар држ. савета н. р. Излази сваке недеље. Цена до краја ове године 2. дин. Први је број изашао 3. ов. м. — Појава „Гласа права, судства и администрације“, обрадоваће, нема сумње, сваког свесног грађанина наше земље а нарочито чиновништво наше. које ће у првом реду имати од овог листа највеће и најбрже користи. — Већ прва два броја која су до сада изашла, сведоче да су покретачи његови збиља потпуно способни за овакво корисно предузеће, и да ће „Глас“ под њиховим уредништвом доиста бити најкориснији лист свога рода по практичним последицама и резултатима које ће он несумњиво имати и постићи. — У том погледу са њиме се не може равнати ни један од досадашњих „стручних“ листова наших, па ни Финансиски Преглед, чије уређивање стаје доста скупо а по садржини својој готово је неприступач и већини нашег чиновништва, за које је управо и створен. — Верујући

да ће идући бројеви „Гласа“ бити још разноврснији по садржини препоручујемо га најтоплије свакоме јер ће у њему наћи праве и здраве поуке сви редови нашег друштва.

— *Бачки Гласник.* — Тек што приказасмо *Преглед за омладину* а оно се појави *Бачка Вила* и тек што њу мало пре приказасмо а, ево, где нам стиже и *Бачки Гласник.* Пуна два велика табака све самих превода. Ту ћете наћи: Шелија, Додеа, Волтера, Брет Харта, Гетеа, Жорж Санда, Ђакома Леопардија, Анатол Франса, Карла Сапера, и друге. Наравно да је све то махом рђаво преведено нарочито стихови. Сем два сићушна и безначајна покушаја, оригиналних радова готово и нема. Кад на нашу несрећу, још никако не можемо да добијемо ваљан лист за нашу омладину онда би бар требало посаветовати овим неискусним почетницима да се, ако хоће да рашире обим свога знања и да васпитају свој књижевни укус, окану оваких некорисних покушаја а да оно што желе да добију потраже у лектири озбиљних књига. Лист излази 1., 10., и 20., сваког месеца у Београду. Уредник му је С. Буђевац.

— У Бечу је почео излазити лист за политику, господарство и књижевност Хрвата, под именом *Уједињена Хрватска.* Излазиће по потреби, али најмање шест пута годишње. Јављајући излазак овога листа „Хрватска мисао“ у свом 20 и 21 броју вели о њему ово: „Кад нам је дошла у руке ова „смотра“ за коју се правила управо американска реклама — прочитасмо је врло брзо и врло се брзо увјерисмо да је штета што човјек који је показао толико енергије у прављењу рекламе није ово своје добро — а судећи према 1. броју — и главно својство употребио за бољу, разумнију и *здравију* ствар. Велимо здравију јер из бечке „Уједињене Хрватске“ вири из свакога ретка *болест* и, то, по нашем мишљењу *тешка* болест. У доба чудотворних невоља волтакрижева и других чудесних појава јавља се из Беча нови чудотворни лијек једино спасоносни балсам за Хрвате у форми друштва које се зове: „Хрватска“ — „Croatia“. Ово је друштво некакви специјалитет нешто посебно „Одазове ли се сваки родољуб нашем позиву“ — вели писац на стр. 22. — (т. ј. ступи ли сваки у ово „политичко“ друство) — кроз 24, сата да тако речемо, изчезнут ће све досадашње размирице,“ а бечка и мађарска влада упрепастит ће се од страха.“

ДРУШТВА

Српска Краљевска Академија — 4. о. м. академија *друштвених наука* имала је II. састанак у овој години и на њему је ово урађено: 1. Како је ово био први састанак после објаве да ове године слави четрдесетогодишњицу свога научнога рада прави члан Срп. Кр. Академије г. Dr. Валтазар Богишић, Академија се придружује осећајима и изразима поштовања према г. Богишићу које су слављенику исказали српски народ, Словенство и просвећени запад — и одлучује, да се замоли Академијино председништво да буде у овој прилици њен тумач код г. Богишића. 2. Према писму г. академика Ст. Новаковића, којим препоручује да Академија прими и штампа у својим издањима „Путопис Евлије Челебије о српским земљама у XVII веку“, који је с турског превео г. Дим. С. Чохаџић и према усменом реферату г. ђен. Јов. Мишковића, академика-председника — о истом предмету — би одлучено да се овај „Путопис“ штампа у *Споменику* II. разреда. 3. Рукопис „Просветна радња Срба у Старој Србији и Маћедонији“ од Ив. Иванића академија је упутила на преглед и оцену г. г. академицима М. Ђ. Милићевићу и Љуб. Јовановићу. М.

Одговорни уредник: Дан. Д. Живаљевић ШТАМПАРИЈА П. ЋУРЧИЋА

КОЛО

КЊИЖЕВНИ И НАУЧНИ ЛИСТ

1902. КЊИГА IV СВЕСКА 11. 1. ДЕКЕМБРА

Нешто из хајдуковања у Крајини

(ВИЛО ЧЕТРДЕСЕТИХ ГОДИНА)

Неки *Марин* и *Стојан Солак*[1] били су, четрдесетих година, на гласу хајдуци у Крајини неготинској. Они су хајдуковали и у Србији, и у Турској, и у Влашкој, где им је кад било згодније и безопасније. Марин је био родом из Крајине, а Стојан из Видинске нахије; говорило се је још да је Стојан Турчин, и да му је име *Сулејман*, а жена његова, као Хришћанка, живела је у једном селу на левој страни реке Тимока, у Србији.

Потера окупи ова два хајдука, ухвати их, и дотера у Неготин, где их власт затвори у тамницу, да их узме на испит.

Из тог затвора Стојан се некако избави, па пребегне у Турску, где продужи свој занат, а Марина је власт даље испитивала о неделима која је починио.

Марин на испиту открије, да је у планини Мирочу, у шушњу међу кладама, оставио доста новаца, које није могао уза се носити. Тада га окружни начелник откује, узме у своја кола, и одвезе се с њим у Брзу Паланку. Ту остави кола и пандуре, узме у руку пушку двоцевку, па потера пред собом Марина у планину, рекавши:

— Хајде ми покажи где су ти новци!

Ишли су тако кроз густо бучје дуго: хајдук напред а начелник за њим, али нигде нису наишли на новце. Најпосле, начелник поче сумњати, да га хајдук не наведе на какву заседу па му рекне:

— Чујеш Марине, ако ти мене наведеш на какву заседу, ја могу погинути, али могу и остати; а ти бели нећеш измаћи од моје пушке!

— Знам ја, Господине, рећи ће на то хајдук, — да је моја глава у твојим рукама: не бој се, нећу ја теби никакве преваре учинити!

[1] *Солак* значи *левак*.

Још су се верали кроз бучје. Било је пролеће, букве тек олистале. Марин, идући пред начелником, често савије коју букову грану, смакне с ње млад лист, па га једе као да је цремуж.

— Море Марине, шта је то од тебе данас?

— Господине, олистала гора, згусла се честа, па не могу да погодим оно место.

На један мах, Марин стаде и рече:

— Ево овде ће бити! Саже се и поче разгртати шушањ из ракаља једне кладе. И одиста се показаше новци: грошеви, бешлуци, талири, цванцици и по неки дукат и мамудија.

Сад начелник заповеди Марину те скиде с леђа свој гуњ; завеза му по дну рукаве увијеним прутовима од буквића, па оне новце натрпа у рукаве, који су сада били као две кесе. Напунивши новцима оба рукава, он претури гуњ преко рамена као какве бисаге, и тако опет, Марин напред а начелник за њим, врате се у Брзу, где седну у кола и дођу у Неготин.

Над Марином је настављена истрага; он је суђен и осуђен. Шта је с њим било даље може се сазнати из судских аката.

А како је прошао његов друг Стојан Солак идемо да видимо.

Пребегавши преко Тимока у Турску, Стојан настави свој пређашњи занат, али га ни Турци не оставе на миру. Једном измичући испред потере, Стојан сретне богатога човека Хришћанина из једнога села на десној страни Тимока. Човек се овај уплаши и поуми да бежи. Стојан га устави и, на тврду божју веру, преда му суму новаца с молбом да је дотури жени његовој, коју је тај човек знао као и Стојана. Хришћанин се закуне да ће аманет предати. На то Стојан извади дукат и да му као награду за тај труд.

Али докле је Стојан овај аманет предавао, и док је уговарао како да он дође његовој жени у руке, дотле се турска потера приближи и, на његову несрећу, не прође ни пола дана од онога часа. а Стојана везана већ су Турци отерали у Видин, где су га бацили у тамницу.

Стојан и ту уграби згодан случај те умакне из тамнице и дохвати се поља и планине. И ако се је био одметнуо од људи, опет је он сазнавао шта међу људима бива, можда и боље од оних који су свакад с људима и међу људима.

У страни више села Брегова виногради су и кула онога човека ком је Стојан онај аманет предао. Једнога јутра у гроздобер Стојан бане у виноград међу бераче и берачице. Сазнавши од њих да ће им газда доћи до који час, и да ће одјахати пред кулом, Стојан рекне берачима да се сви погну к земљи, и да марљиво беру грожђе.

а да не гледају шта ће бити онамо код куле. Сам пак намести се пред кулом, где и сачека газду, и чим овај сјаше с коња, Стојан потегне те га убије на место, па му одсече свих пет прста с десне руке, завије их у мараму и, мећући их себи за поја'с, рекне:

— И ако је мртав, он зна зашто му ово сечем! Одатле, после, измакне у планину.

Кад га и после тога окупи турска потера, не смедне у Србију, него пребегне у Влашку.

Онамо купи мечку и поведе је од села до села божем да му игра пред сељацима, и тако да зарађује храну и себи и газди. У једном селу, пред спахијином кућом, Стојан се задржи дуго гонећи мечку да игра разне медвеђе игре. Ту га ухвати сутон. Стојан замоли газду да му допусти онде преноћити, и спахија му, као сиромаху, учини по молби.

Ноћу, пошто сви посие, Стојан остави везану мечку, уђе спахији у кућу, покупи све што се могло понети, и умакне!

Сад га окупи и влашка потера, и наскоро ухвати жива па га, као турског поданика, везана преда у Видин Турцима. У Видину су га већ добро знали. Зато Ага-паша, после врло краткога испита и суда, заповеди те му се глава одсече!

Тако је Стојан Солак свршио свој живот и своје хајдуковање, и тако су села у три државе дахнула душом од његовог страха.

М. Ђ. Милићевић

О ДРУШТВУ ПЧЕЛИЊЕМ

ИЛИ

КАКО О ТОМЕ МИСЛЕ МЛАДОПЧЕЛАРИ

Пчелари су подијељени данас на два табора. У једном су табору старопчелари, а у другом младопчелари. Раздваја их различно мишљење о друштву пчелињем. Тако, са Ђерзоном, мисле старопчелари да је матица развијена савршена женка, а пчеле да су неразвијене женке, да је матица организам, да су пчеле организми, да су трутови организми. Младопчелари мисле овако: нити је матица савршена женка, нити су пчеле савршене женке, него матица и пчела заједно сачињавају савршену женку. У матице је развијен јајњак, а у пчеле је закржљавио. У пчеле је развијен желудац, а у матице није. Матица се не може ни сама хранити, него је пчеле хране. У пчеле су развијени органи за рад, а у матице нијесу. Матица није

кадра сабирати нектар из цвјетова, не може сабирати цвјетни прашак у своје кржљаве корпице на стражњим ногама. У матице нијесу развијене жлијезде, а у пчеле јесу, и тијем жлијездама инвертирају пчеле нектар у мед и цветни прашак у рђу. У матице су развијена геиталија, а у пчеле органи за рад, желудац, жлијезде и т.д., и по томе матица са пчелом заједно сачињава савршену женку. Матица само носи јаја, а пчеле легу та јаја, па послије хране уљеве, хране матицу, хране трутове. Старопчелари кажу да је матица организам, да је пчела организам, да је трут организам, а новопчелари веле да су матица, пчеле, трутови, уљеви, саће све скупа организам. Ђерзон и природњаци називају сваки жив створ, који има органе, организмом. Али имају створова, који немају органа, и Ђерзон и други природњаци заборављају да је битно обиљежје организму самостална егзистенција. Организам је свор, који сам за себе може егзистирати. Матица сама за себе не може егзистирати; њу хране пчеле. Па и трутове хране пчеле; сами се не могу хранити. Дакле не могу нити матица нити трут сами за себе егзистирати, а тако исто и пчеле не могу одвојене свака за себе егзистирати, јер се оне само у заједници могу одржати. Кад падне термометар на 6° топлине, пчеле се могу онда само у заједници одржати, и која се год пчела одвоји од друштва, та је готова, та је мртва. У заједници су само кадре пчеле топлину произвести и себе одржати а свака за себе не може егзистирати. Дакле, не може нити матица нити пчела, нити трут свако за себе егзистирати и по томе свако за себе и нијесу организми, него цијело друштво. Матица, пчеле и трутови могу у заједници само егзистирати, зато је само цијело друштво организам, а матица, пчеле и трутови организовани су удови организма. Старопчелари говоре да су трутови ждероње, да су некорисни чланови у друштву пчелињем, а младопчелари веле да су трутови тако исто корисни чланови у друштву као и матица и пчеле. Трутови су носиоци сперме, матица је носилица јајњака и сјемењаче, а пчеле су носилице желуца, у којем се ствара млијеч, оне су носилице органа за рад и асимилацију. Старопчелари, држећи сваку пчелу за организам, говоре да пчеле све што раде, раде по својој слободној вољи, а новопчелари поричу то одлучно и веле да у кошници, у друштву пчелињем, владају закони природни и ред, а никако слободна воља код појединих пчела. Узимо н. п. ово: Ђерзон је открио партеногенезу, по којој се из неоплођених јаја развијају трутови, а из оплођених пчеле и матица. Он вели: матица по својој слободној вољи носи јаја час оплођена час неоплођена. Данас природњаци поричу слободну вољу једном инсекту, а најмање

у одређењу рода и матица би била једина међу свијем животињама на земљи, која би по својој вољи час мушке час женске створове рађала, и то би било једино чудо у цијелом животињском свијету. Наравно да су новопчелари противни оваком чудном мишљењу и веле да све то, хоће ли матица снијети мушко или женско јаје, бива по природним законима и да је одређење рода пошљедица различне хране. Матица је са пчелом заједно савршена женка и матица на може носити ни јаја без пчела. Млијеч, најплеменитија храна, која постаје у желуцу пчелињем, утјече на јајњак матичин. Јајњак матичин стоји под законом природним. Што више млијеча матица добива од пчела, тијем више сазријевају јаја на њену јајњаку и тијем више она носи јаја. Узмимо кад је паша бујна како и матица носи све више јаја. Што је дакле бујнија паша, тијем пчеле више стварају млијеч, који утјече на развитак јаја на јајњаку матичину. Како паша удари натраг и пчеле мање млијеча стварају, те и матица мање носи јаја. Дакле, што више млијеча матица добива од пчела, тијем више она носи јаја. Млијеч утјече на развитак, на сазријевање јаја на јајњаку матичину. Без пчела није кадра матица носити јаја, нити њезина јаја могу сазрети и развити се без пчелињега млијеча. Из овога се види да матица није потпуно развијена женка и да са пчелом тек сачињава потпуно развијену женку. Из овога се такође види да матица не носи јаја по слободној вољи него пчеле утјечу млијечем на јајњак матичин. Али не само да млијеч утјече на развитак, на сазријевање јаја, него он утјече и на род јаја. До хране дакле стоји хоће ли се из јајета развити матица или пчела. Матичин црв хране пчеле млијечем кроз све вријеме док је црв, а пчелињи црв хране пчеле три дана млијечем, па послије ударе све у лошију и лошију храну, која се састоји из меда и рђе. Кад је матица свој врхунац достигла у ношење јаја, уморила јој се и сјемењача (receptaculum seminis). У исто вријеме, кад се уморила сјемењача матичина, ствара се у желуцима пчелињим најснажнији млијеч, којим пчеле хране трутовски црв и у којем има 56 процента бјеланчевине. Тај млијеч утјече на јајњак матичин, а receptaculum semisie се уморио, те не може да избацује сперму и тада матица носи неоплођена јаја. Сјеме у сјемењачи није вирулент из непознатих кемијскофизиолошких узрока. Док матица носи неоплођена јаја, дотле је пчеле хране најснажнијим млијечем, онијем истијем, којим хране уљеве трутовске прва четири дана. И овде се види јасно да матица не носи трутовских јаја по својој слободној вољи него је ношење тијех јаја пошљедица најснажније хране и умор сјемењаче.

Данас ми знамо много о пчели. Знамо потанко органе унутрашње и спољашње у матице, у пчеле и трута. Знамо о храни њиховој, знамо развитак од јајета до савршенога створа како матице, тако пчеле и трута. Знамо да матица носи јаја, из којих се развију матица и пчеле, ако су оплођена, а трутови, ако су неоплођена. Не знамо пак позитивно како матица одређује рад да из два сасвијем једнака јајета постају три различита бића. Ми знамо како функцијонирају поједини органи у пчеле, знамо физијологију пчеле, а не знамо бијологију пчеле, још нијесмо начисто има ли каквих природних закона у развитку легла и у развитку народа пчелињега. Ђерзон и његове присталице, који држе сваку пчелу, сваку матицу и свакога трута за организам, тијем већ поричу да има у друштву пчелињем каквога реда и каквих закона. Напротив пак новопчелари држе да немају слободне воље поједини индивидуи у друштву пчелињем, него да владају у друштву пчелињем природни закони и ред. Да влада ред у друштву пчелињем најбоље се види на друштву, које је умрло у зиму. У средокраћи (центру) стоји матица, око ње младе длакаве пчеле у више редова, око тијех младих пчела наоколо стоје у више редова старије пчеле, па напошљетку најстарије отрцане пчеле. Из овога се види да пчеле морају бити тако поређане и у животу како су поређане и у зиму, а тако су поређане и преко цијеле године. Кад пукне прољеће, па кад погледамо у кошници на залежено саће, видећемо да на једном сату поклопљенога легла, има уљева старијих и млађих, има и јаја. Из овога разноврснога легла на једном сату види се да матица по њеким законима, по њеком реду носи јаја. Матица почиње носити јаја у центру народа, где је најтоплије. У центру сата снесе јаје у ћелицу, па у спирали око те ћелице почне носити јаја и снесе онолико, колико може народ легло загријати. Онда пријеђе на други сат и снесе онолико колико је и на централном сату снијела, па онда пријеђе опет на централни сат и продужи донекле ношење, а одавде пријеђе на сат с друге стране од централнога сата и залеже онолико колико су пчеле загријале. Послије опет пријеђе на централни сат и залеже опет њешто на њему по трећи пут. Онда пријеђе на други сат до централнога сата с једне стране па опет на централни сат, а са овога на други сат до њега с друге стране, па се опет враћа на централни сат, да опет њешто залеже и тијем начином шири матица своје легло даље. Колико је год пута матица прошла од централнога сата на друге сатове с једне и друге стране, толико ћемо наћи у разним стадијама развитак легла. У томе видимо ми природни закон и ред. Налазили се н. п. у средини сата

затворено легло, то мора бити око тога затвореног легла отворено легло, уљеви, а око уљева јаја. Ако се налазе у средини сата јаја, то ће бити око њих празне ћелице а на крају пчеле, гдје излазе из ћелица. Налазе ли се у центру сата уљеви, то ће бити око њих јаја, око јаја празне ћелице, а око њих на крају излазе пчеле из ћелица. И као што видимо на поједином оквирима неки ред и закон, тако се види и на свијем оквирима заједно. Тако ако на крајњем сату у центру налазиш јаја, то ћеш на другом сату до њега на истом мјесту наћи младе уљеве, на трећем ћеш сату наћи старије уљеве, на четвртом заклопљене ћелице и тако кад загледаш пошљедни сат, ти ћеш одмах знати шта је и на другим сатовима. Види се дакле да у развитку легла има њекога реда, види се да влада њеки природан закон. Вријеме, које траје од залеженога јајета, па докле из њега не изиде савршен створ, пчела, зове се перијода легла, или вријеме док се матица не поврати у централни сат од легла, док не залеже јаја опет у центар тога централнога сата. Свака перијода траје најмање 21. дан и преко цијелога љета има седам перијода т. ј. матица се враћа у центар централнога сата седам пута да носи изнова јаја. Види се да влада њеки ред у развитку легла. Па као што видимо у развитку легла њеки ред и закон, тако исто видимо ред и закон и у развитку народа. Кад се из јаја развију црви, видимо ми ту пчеле, које загријевају легло, хране и његују их. Најмлађе пчеле хране најмлађе уљеве, а старије пчеле хране опет старије уљеве. Ђерзон мисли да свака пчела може хранити сваки црв ма колико стар био. Он држи да су пчеле особити кухари и да свака пчела може сваком црву, како млађем тако и старијем, спремити храну какву треба. Он вели да пчеле знају вештину кухања боље него све кухарице цијелога свијета. Младопчелари пак уче да пчела, из које је ћелице изашла, да над том ћелицом, у коју матица одмах залеже, остаје и храни црв у њој и заједно се с тијем црвом и развија као и код сисавца и људи, гдје се храча материна мијења, развија заједно с дјететом. Пчела од пет дана храни легло од 1—2 дана, пчела од девет дана храни легло од 3—7 дана. Најмлађе легло хране најмлађе пчеле, јер најмлађе пчеле продуцирају ону храну, која баш треба најмлађем црву, а то је чист потпуно сварен млијеч или крв пчелиња. По томе најмлађи црв и најмлађе пчеле паралелно и једнако старе и физијолошки се мијењају. Како младе пчеле изиду из ћелица, матица одмах залеже у те ћелице јаја и одмах те младе пчеле загријевају та јаја и, послије три дана, хране из тијех јаја развијен црв. Тај црв добива храну, коју могу само те младе пчеле продуковати и мијења се заједно као што се и храна пчелиња и

пчела сама мијења. То је природан ток, основан на здравом разуму и на анализи хране, које црви добивају до четвртога дана и послије четвртога дана. По анализи D-r Планте, добивају црви пчелињи до четвртога дана 53,38 процента бјеланчевине, 8,38 масти и 18,09 шећера, а послије четвртога дана 27,87 процента бјеланчевине, 3,69 масти и 44,93 шећера. Кад се тај црв учаури, онда га та иста пчела поклопцем на ћелици поклопи и пчела, која је до сад градила јаја и хранила легло, постала је пчела, која гради саће. А кад црви, које су сада пчеле поклопиле поклопцем, изиду из ћелица као пчеле, онда оне потисну своје хранитељке даље и постају саме хранитељке како матица залеже јаја на том сату, гдје су се и оне излегле. Хранитељке пак њихове узимају сад на се други посао. Оне сад ону храну, које су најстарије пчеле сабрале на паши, особито пак мед, прерађују, мијешају га са пљувачком из својих жлијезда и инвертирају га. Потискиване опет од млађих пчела, лаћају се другога посла, а то је брањење своје отаџбине и напошљетку излијећу на пашу, гдје их ис̓тигне часна смрт у раду. Пчеле представљају спиралу, која почиње у центру пчелињега друштва, а свршава се на најкрајњој тачци периферије пчелињега друштва, а то је паша. Три недјеље треба пчели док се од јајета развије савршени инсекат, три недјеље ради унутрашње послове и три недјеље, напошљетку, излијеће на пашу. Као што свака поједина пчела из једнога нагона прелази у други, те од пчеле, која држи топлину постаје пчела, која храни легло, па, онда, опет, која гради саће, послије која инвертује нектар у мед, даље, која брани своју отаџбину, па напошљетку, која излијеће на пашу и тијем је све физијолошке промјене својега желудца проживјела, па тако и све пчеле скупа представљају све физијолошке промјене, које су потребне за одржање друштва. Све пчеле једнога роја чине многоструки желудац, у који даје сваки желудац појединих пчела свој дио. Продукат дјелања свијех желудаца од свијех пчела једнога роја јесте заједничка храна, јесте заједнички ток крви, из којега свака пчела оно црпе, што јој треба за своје одржање, а и натраг даје оно, што јој није потребно, што има у изобиљу. Кад завиримо у кошницу, видјећемо сваки час гдје пчела једна другу храни. Свака даје другој, што има сувише, а прима од друге, што нема. Држим, да не griјеше младопчелари кад кажу да старе пчеле дају младим пчелама бјеланчевину, које имају сувише, а примају од младих пчела шећер, што њихову тијелу треба. Тако свака пчела даје оно, што другима треба, а прима од других оно, што њој треба. Тако, код младих пчела налази се највише бјеланчевине, јер оне то требају за прихрањивање уљева. Кад је паша

врло бујна, онда је и заједнички ток млијеча тако јак, да га чланови једнога роја не могу свега употребити за прихрањивање уљева, него избија тај сувишак млијеча кроз сјекотине на стражњем тијелу пчелињем у облику воска напоље. Стварањем воска потрошена је маст из млијеча, а остала је бјеланчевина у изобиљу. Пошљедица је тога да пчеле граде ћелице трутовске, да матица носи јаја трутовска и да пчеле ту сувишну бјеланчевину употријебе на прихрањивање уљева трутовских. Трутовски, пак уљеви требају доста бјеланчевине и по анализи D-r Планте 55,91 процента за прва четири дана. Али кад је паша бујна тако да пчеле не могу потрошити бјеланчевине ни на прихрањивање уљева, ни на прихрањивање матице, ни на грађење саћа, ни на прихрањивање трутовских уљева, него, покрај свега тога, остаје велики сувишак бјеланчевине, онда та бјеланчевина у млијечу утјече на јајњаке матичине тако, да пчеле граде матичњаке које матица залеже, и које пчеле изобилно млијечем напуне. Постаје, дакле, више матица, којих ће јајњаци моћи сувишну бјеланчевину трошити. Пошљедица је свему овомеројење. Акат јеројења, дакле, развитак кризе на перипетију.

Ово што сам овдје изложио како мисле младопчелари о развитку уљева и о развитку народа у кошници неће баш све стајати, али у главном ће стајати. Свакако, припада заслуга младопчеларима, особито свештенику Герстунгу, да су ударили темељ бијологији пчеле. Ми се не можемо слагати са старопчеларима никако, који тврде са Ђерзоном, да у кошници међу пчелама нема никаквога реда и да је ова бијолошка страна у пчела, како смо је овдје изложили, по мишљењу младопчелара, несмисао. Несмисао казују старопчелари кад тврде да у кошници нема реда међу пчелама. То је несмисао. Ако што и не стоји што тврде младопчелари, ударен је бар темељ даљем раду на бијологији пчеле.

Да видимо да ли се може што од овога што уче младопчелари примијенити на праксу. Да храна утјече на развитак друштва пчелињега, о томе нема сумње. Матичњаке граде пчеле онда, кад друштво стоји на врхунцу својега развитка, а на врхунцу је својега развитка онда, кад пчеле имају млијеча у својим желуцима толико, да га не могу потрошити ни на прихрањивање уљева, ни на прихрањивање матице, ни на грађење саћа, ни на прихрањивање трутовских уљева, него пчеле морају да граде матичњаке, а матица их залеже, те на матичине уљеве у матичњацима морају пчеле сад да троше млијеч пун бјеланчевине. Дакле, матице из матичњака излазе кад је друштво у кошници у највећој снази, кад је млијеч најгушћи, кад је млијеч у матичњацима у изобиљу. А све то, пак, може

добро бити само онда кад су друштва јака, снажна. У великим кошницама, дакле, и у јаким друштвима могу само матице снажне изићи из матичњака. Кад то испоредимо са онијем како старопчелари раде и уче, да се и у малим, мајушним кошницама може његовати матица, онда нам може бити јасно да су старопчелари на кривом путу. Само јака друштва могу приправити онаку снажну храну, какву требају уљеви матичини кад је вријеме ројењу. У малим кошницама то није могуће. У малим кошницама не могу имати уљеви матичини те снажне хране, нити доста хране и, по томе, не могу никад матице из тијех матичњака оно бити, што су из великих, јаких кошница.

Даље се закон о развитку народа пчелињега слаже са науком о млијечу, по којем око матице мора бити увијек младих пчела. У којој кошници нема младих пчела н. п. у безматку, у тој неће друштво примити матице ако је подуже била безматак. Метнемо ли у ту кошницу један два оквира с леглом, гдје из ћелица већ почињу излазити пчеле младе, примиће друштво одмах другу туђу матицу.

Даље, закон о развићу легла и народа учи да се матица налази ондје, гдје младе пчеле излазе из ћелица. Дакле, треба матицу додати и метнути на тако мјесто у кошници кад која кошница нема матице и ако је кошница у таком стању како смо сад казали.

Бијологија пчеле учи да сваки народ има свој мирис, који долази од сполнога мириса матице. Матицу туђу више пута неће да прими које друштво стога, што има други мирис него матица, коју смо ради да замијенимо њоме. Шта се онда има радити? Треба матицу стару из тога друштва метнути у кавешчић неко вријеме, па онда метнути младу матицу у исти кавешчић, да добије исти мирис од старе матице, коју мислимо избацити из кошнице. Тада ће друштво примити ту младу матицу. Тако исто примиће страну матицу друштво, ако ту матицу загњуримо у мед из кошнице, којој мислимо је додати. Истина, то знају и старопчелари, али они то раде по рецепту и не схваћају то као њеки закон бијолошки, као што то схваћају младопчелари.

У рано прољеће, кад се пчелиње друштво почиње развијати, круг је легла мали, па послије, у свакој доцнијој периоди, круг је легла све већи и већи и са ројењем је друштво достигло свој врхунац. Са ројењем су достигли и трутови свој врхунац, али одмах затијем и своју пропаст. Сувишак је млијеча изазвао трутове, сувишак је млијеча изазвао и ројење. У новим серојевима сав млијеч троши сада на уљеве пчелиње. Како се у првенцу и другенцу покажу уљеви пчелињи, трутовима је одмах одзвонило. Како пчеле почну хранити млијечем уљеве пчелиње, трутови почињу умп-

рати. Пчеле имају млијеча тек да хране уљеве пчелиње. Друштво треба сад да се умножава, јер и природа ће скоро да удара натраг. Као што су у прољеће перијоде легла све бивале веће и веће, тако ће сада перијоде легла пчелињега бивати све мање и мање. Природа се клони својему заходу, те, по, томе и млијеча биће све мање. Сав млијеч што стварају пчеле иде на уљеве пчелиње. За трутове не остаје ништа. Трутови пружају своје рилице пчелама, али забадава кад им пчеле немају шта да даду. Трутови пак без млијеча не могу живјети ни три дана. Меда је у кошници доста. Трутови га једу, али ипак поред меда морају умријети, јер је млијеч храна, која ствара тијело, а то им пчеле више не могу дати. Шта ће бити пошљедак овому него да ће трутови поумирати. Трутове, дакле, не убијају пчеле, као што се обично мисли, него они умиру од глади, јер пчеле немају да им даду млијеча, да их њим нахране. Што пак видимо да пчеле извлаче трутове напоље из кошнице, то чине и с пчелама мртвим и неспособним за рад. Па како су сад и трутови малаксали од глади, изнемогли, на умирању, те их пчеле као болеснике вуку напоље по инстинкту и што их више не веже никаква физијолошка свеза са њима, т.ј. не хране их, не дају им више млијеч. Трутове, дакле, не туку пчеле, и то је лијепо протумачио стари свештеник Шенфелдо, младопчелар. Ово се, дакле, све да лијепо протумачитии по законима развитка легла и народа, чему је ударио темељ Герстунго, који стоји на врху младопчеларске школе.

Ја сам овдје покушао да у кратким потезима представим органско схваћање друштва пчелињега, да представим да и у друштву пчелињем владају закони, да и у развитку легла владају закони и њеки ред. Ако и није све свето, што говоре младопчелари, али је оно бар тијем ударен темељ за даљи рад на бијологији пчеле, о којој се досад сасвијем мало што знало или се управо ништа није ни знало. Ђерзон и његове присталице говоре да је све ово што говоре младопчелари о органском схваћању друштва пчелињега и о законима и реду у развитку легла и друштва пчелињега, несмисао и просто трабуњање, а ја мислим да није тако и да све оно што уче младопчелари има смисла и да треба на том даље заједнички и сложно да радимо и, напошљетку, велим да неувели венац, оплетен партеногенезом на глави Ђерзоновој, губи од своје свежине кад се диже неправедно глас на Герстунга и Шенфелда и младопчеларе, који очевидно имају заслуге за бијологију пчеле.

Карловци Јован Живановић

МОЈЕ ПРОЛЕЋЕ

Сјај у пољу и у гори,
Стада пасу, звонца звоне,
Топло сунце синуло је
Широм целе васионе.

Девојчице лугом поју
И ките се цветићима,
Само мене, срце моје,
Нови живот не занима.

Моја душа сјај не види,
Блуди сетна, невесела,
Док не дође гробљу оном,
Што је тамо на крај села.

Ту из траве цветак један
Мене сетног из сна прене —
И тад видим сунце јарко
И пролеће око мене!

Рипањ

Сокољанин

У СВОМ ГНЕЗДУ...

— Л. Југовић —

Освануо је први дан месеца октобра године 1818.

Бејаше то један од оних лепих јесењих дана којима се бајна природа опрашта с летом и љупкошћу да се после кратког времена јави у другчијој одори својој. На небу нема облачка, у ваздуху нема поветарца, сунце га је топлотом зракâ својих загрејало, одагнавши прву студен ранога јутра...

С обале испод града београдског отисните се пред подне повелики добар каик и упути уз Дунав навише ка Земуну.

Не прође много а Дунавом заплива у истом правцу и други каик, добар и поуздан као и први, али лепши — а то је, можда, долазило отуда што је био недавно машћен и прегледан. На меким попречним седиштима нема много путника: са бедема градских могле би их бистре очи добра вида без муке избројати. Велика се весла равномерно издижу и опет у воду тону, те изгледају као крила огромне орлушине, која над безданом прелеће с литице на другу страну.

Од прилике кад је први каик био под Земуном, прилазећи обали, други се налазио на средини пута и Дунава.

У првоме је главни путник син чувенога Марашлије, везира и заповедника града београдскога. Млади је пашић живо и лепо Туре, окретан и несталан момчић — добар син такога, али доста отежалога, оца.

У другоме се вози Господар и Кнез Милош са својом свитом.

Путници се из првога каика бејаху одавно већ искрцали, кад уз обалу на потребноме месту приста и други каик. Лагано и опрезно, одмеравајући сваки корак и добро пазећи где спушта ногу, али не губећи из вида ни оне који га с толико усрдне пажње причекују, изиђе Кнез из каика, а за њим устопце и његова свита.

Могло би се рећи да је мало која жива душа остала у Земуну на свом послу: све је одавно већ било на обали, изгледајући још од јутрос појаву ових каика. Па ипак кад стаде Кнез ногом на земљу наста тајац: може бити да је за то имао заслуге и полицајмајстор који је поред све услужности и углађености ипак знао и оштро заповедати, али ће, по свој прилици, бити важнији други узрок. Сваки живи, на име, жељаше чути шта ће млади пашић рећи Кнезу, те се потребна тишина створи као сама од себе. Али пашић само приђе у сусрет Милошу лаким и хитрим корацима, и с осмехом искренога задовољства што је у његову друштву стиште му десницу обема својим рукама. Поред ова два висока госта корачаше и генерал Червенка, командант у Земуну, те се сва тројица упутише у унутарњи део града. За њима иђаху свите њихове, а народ осу усклицима добродошлице. Не прођоше ни двaестак корачаји па опазише како им на сусрет журно иде, готово трчи, земунски грађанин Милош Урошевић, који се био, због неких послова, задоцнио — а они управо и јесу данас његови гости! Седоше на спремљена кола, прођоше кроз улице и упутише се право винограду господара Урошевића, који је те необичне госте позвао — у бербу. Многа господа земунска већ бејаху у винограду, а међу њима је и пречасни прота са свим свештенством. Приличан број радознала света допрати их до самога винограда, па многи осталоше код јарка оградног, посматрајући свечаност у винограду. Учестано грување пранги̂ја даваше и осталим Земунцима абер о току весеља.

Само по неки од њих изјављиваху:

— А ја сам мислио да ће и пашин син, као што је чинио летос његов отац, бацати дукате!

— А што ће ти његови дукати? Много је сиротињских суза на њима!

— Знам то, а и не трбају ми! Само тек кажем...

— Зар ти није доста што си видео Књаза?

— Богме ми је срце пуно! Али знам ја њега, долазио је он овамо толико пута...

Онај помен дуката̂ тицао се скорашњега једнога догађаја. Управо на два месеца пре тога — 30. јула — стигао је био у Зе-

мун генерал Сигентал, а сутра дан је прешао у Београд, где је походио Кнеза Милоша и Марашлију, па се у један сахат по подне вратио. После једнога сахата вратили су му у Земуну походу Кнез Милош и Марашлија с којим је прешло и четири стотине Турака. Одсели су били у кући господара Наше, па су после шетали по Земуну на колима, а кад су се опростили са генералом, отишли су иза Београдске Капије где се вежбала војска коју су посматрали, а по том се вратили у Београд. За време те шетње сујетни Марашлија није био у колима већ је јахао на коњу, а куда је пролазио бацао је и просипао турске дукатиће...

* * *

Весеље у винограду богатога Урошевића тече својим током. Али је подне превалило те домаћин моли госте да седну за спремљену издашну трпезу, која је у правилном полукругу под новим хладником.

Иза Кнеза и пашића стоји везиров тумач, а Кнеза двори и чашу му наслужује један момак необичне лепоте, дивнога здравља и соколова ока. Из сваког му се покрета види да се осећа срећним што је ту и што је то.

У једно доба поче причати Кнез:

— Чиниш 'волико, и отац је његов — Бог да га прости! — био ваљан човек. Кад смо пре четрнаест година пали под Београд с устаницима, није нам, вала, лако било. И дању и ноћу ваљало нам је бити на опрезу, јер су Турци из града често испадали са добрим јунацима и поузданим оружјем. Ја сам био уз брата Милана с Рудничанима, па добро знам шта је јуначка невоља. Да ли бисмо не знам шта да нам је знати кад смерају Турци из града испасти. За мало па се и они, опет, стадоше чудити како нас увек приправне нађу. И мени је то било чудно али, богме, и мило. Једне вечери брат Милан рече ми на Дедину Брду: „Стој ту и добро пази неће ли се ниже Циганлије на оној страни указати ватра. Одмах ме зови, чим је угледаш.“ Пазио сам и дочекао сам је. Јавим брату, а он је посматраше па ће ми рећи: „Биће крвавих глава!“ И би. Сутра зором изиђоше Турци из града, али бише сузбијени. Онда видим ја све: неко је с ове земунске стране разбирао шта раде Турци у Београду па је достављао нашима; а кад се они спремају на испад, давао је запаљеном ватром на једном уговореном месту абер нашима. Ето, чиниш 'волико, тај што је то радио био је отац овога момка што сад овако не да чаши мојој да стоји празна!

Друштво бејаше усхићено причањем Кнежевим, а тумач га преведе младом пашићу. Саслушавши све, упита Туре преко тумача:

— Па зар за њега нема хлеба у Шумадији?

— Има, има! — одговори Кнез брзо. — Али он хлеб треба да једе овде, где му је јео и бабајко, па ће више ваљати. Знаш, свака је тица у своме гнезду јача. Нека чува своје гнездо... И још нешто: нека ме има ко послужити куд год се кренем!

* * *

Сунце је већ нагло на заранке — а од Земуна се спустише упоредо два каика, возећи Кнеза и пашића, испраћене онако исто као што су били и дочекани.

Каици иду упоредо на малом, потребном, растојању. Нико у њима нит' говори нит' ромори, те се само чују одмерени, сложни, udари весала.

Дођоше тако до Београда. На обали их дочекаше коњаници с потребним коњима за господаре и њихове пратиоце.

Кад изиђоше из каика̂, рећи ће си́н Марашлйн, преко тумача, Кнезу:

— Право рече да је свака тица у свом гнезду јача. Зато је и војска непобеднога Падишаха морала кад што да уступи сили оних који бране своје гнездо! Халал — и лаку ноћ!

Поздравише се и поседоше коње. За мало — и калдрма задрхта под копитама добрих парипа...

МЕЦЕНАТ БАРОН ЦОЈС

— Анд. Гавриловић —

Критикујући неразумевање народних обичаја, које је показао Милован Видаковић у „Љубомиру у Јелисиуму“, Вук Ст. Караџић вели поред осталога и ово: „Оваковe бљувотине да дођу случајно у руке Добровскоме у Праг, Шишкову и Румјанцову у Петерсбург, *Барону Зојсу у Љубљану*, и Фатеру у Краљевац, они би мислили да су то заиста Србски обичаји“...

Димитрије Давидовић у једном писму своме имењаку и пријатељу Димитрију Фрушићу пише: „Да ми Сербљи нашего благороднаго *Цоиса Барона* имамо, куд би просвештеније наше у сваком смотренију допрети могло!“

„...Не може се рећи да дух вреднога Копитара није још из дома многозаслужнога блаженога *барона Цојса* звезду угледао своју, која је и нама зраку светлости позајмила“ — писао је на девет година по смрти Копитаровој Данило Медаковић Димитрију Владисављевићу.

Историку српске књижевности биће утрвен пут и спремљена грађа тек онда, кад се доспе објаснити сваки посебан помен имена које је ма и најмање, и то чак посредно, имало значаја за развитак наше књижевности. Стога су ове врсте намењене сећању на човека кога Вук Караџић стavља у једну врсту са Добровским, Румјанцовом, Шишковом и Фатером, и за кога му је стало да не добије ружно мишљење о српским народним обичајима. Уза све то — помен барона Цојса скопчан је с једним одсеком биографије Копитарове, човека који ће у Српској Науци на свагда сачувати велики значај свој.

* * *

О Цојсу је писао проф. Рихтер 1820. у посебној књижици, а за тим Јан Блајвајс 1853. године. Лепа грађа за познавање његова доба, рада и живота налази се у преписци између првих људи онога доба — саопштеној у Водникову Албуму и у зборницима преписке које је издао В. Јагић, као и у биографијама Цојсових савременика. Кратак је помен у Марнову „Језичнику“. Не залазећи у детаље личнога живота његова, написао је 1901. године др. Фр. Видић слику културнога живљења у Цојсову дому.

На основу свега тога израђен је овај малени прилог. —

Барон Жигмунд — Жига — Цојс рођен је у Трсту 23. новембра (по новом) 1747. године. Отац му је био Талијан Михаило Анђело Цојс а мајка Словенкиња Јованка. Преселивши се у Крањску — у Љубљану — као богаташ првога реда, развио је Цојс корисни рад свој. Умро је 10. новембра (по новом) 1819. године. Одушевљење које је његово меценаштво изазивало показује се и у песми Јакова Жупана, посвећеној у част спомена Цојсова. Његову богату књижницу, коју ћемо и после споменути, купио је, по смрти му, цар Фрања за 7000 форината те је њоме обогатио Лицеалну Књижницу у Љубљани. Цојс је био и велики пријатељ природних наука — нарочито минералогије. Његову збирку руда откупио је такођер цар за 6000 фор. и предао Музеју љубљанском. Цојсов је двор био на Брегу крај Љубљанчице. Кроз седамнаест великих соба возио се добри барон на колицима, јер је био хром. —

О томе човеку и племенитом меценату с правом пише др. Видић: „...Неограничено, дубоко, поштовање уживао је Цојс свуда; сви су словеначки књижевници гледали на њ као на своју звезду водиљу те га обожавали као оца. А он је то по правди и заслуживао. Цојсова је кућа била истинско средиште културе у Крањској, а сам је Цојс часна и ретка појава не само међу домаћом властелом него и у племству свега света. Тако свестрано образованих људи а тако пуних пожртвовања и племенитости, као што је био Цојс, било је и сад је мало. Ми Словенци нисмо после Цојса никада више имали такога мецену и тешко да ћемо га икада више добити!“

Позоришна уметност у Словенаца бележи Цојса у прво своје помагаче и заштитнике. Он је, шта више, талијанским оперским певачима најомиљеније арије преводио на словенски језик. Кад би се таква песма отпевала орила би се дворана од бурнога клицања и пљескања. А драмски писац Линхарт бејаше радо виђена личност у палати бароновој.

Кад је умро Линхарт, Цојс се заузео да му дође први, по времену, велики песник словеначки Валентин Водник, с којим је и раније био у ближој пријатељској вези, одржавајући живу и корисну преписку. „...Човека милина обузима — вели професор Левац — кад разгледа тај најлепши споменик књижевне историје наше, па види како је барон Цојс, милионар, господар велике трговинске куће и власник особито напредне радње, болестан без наде на оздрављење, по свршеним пословима трговачким у позним поноћним часовима са чудноватим младалачким жаром и топлом љубављу домовинском одушевљавао Водника, тешио га, учио и упућивао шта и како да пише да би био од користи народу словенском“. За столом барона Цојса и његове матере обедовао је редовно и Водник, почевши од 1798. године.

Идуће — 1799 — године дошао је у кућу Цојсову и знаменити Копитар најпре за домаћега учитеља бароновом нећаку а по том је остао као тајник и књижничар. Најлепшу периоду свога живота провео је Копитар на томе месту — до 1808. кад је пошао у Беч. Цојса и његова дома сећао се Копитар свега свога живота с правим задовољством, и Цојс је можда једина личност о којој је Копитар увек имао само лепих речи.

Кад је — 1806. — једна контеса походила Цојса, дође у реч знање народнога језика. Контеса изјави како би радо учила словенски кад би имала доброг учитеља. Цојс јој препоручи Копитара, који се прими посла. Водник, и сам граматичар, хоћаше кад што

задирати у Копитареве студије језичарске. У тим усменим расправама разуме се да је Копитар увек остајао победилац. А кад Водник стаде иронично запиткивати Копитара што једном већ не штампа своју граматику по којој предаје контеси, Копитар прекине разговор тиме што нађе издавача и наштампа, године 1809, такву граматику. Кажу да је Водник одвраћао издавача, те пријатељства између Копитара и Водника није више могло бити.

Копитар је радо говорио да је у првом реду Цојсова заслуга што је он постао словенски научник. Стога се и сматра да је Цојсово име часна помена у историји развитка Словенске Науке.

О богатој Цојсовој књижници водили су рачуна први научари и радници на Словенској Науци. Из писама Добровскога, Копитара и других види се колики је извор она била за многе словенистичке студије. Са Добровским је Цојс стајао у вези нарочито преко Копитара, коме се једном жалио на салонски тон пун церемонија који је Добровски употребљавао у писмима мислећи ваљда да има посла са чешком аристократијом. Позивајући Добровскога да напише граматику старога словенскога језика, Копитар му је обећавао да ће му за супскрибенте придобити барона Цојса, бискупа Врховца, митрополита Стратимировића и т. д. Цојс се, 1809, радо понудио Копитару да буде и посредник између Добровскога и Копитара с једне и Апендинија у Дубровнику са друге стране. Добровски је имао права што је Цојса називао „vere excellentissimum virum“. Одушевљени и умни барон имао је два путника-најамника који су путовали по покрајини истражујући и набављајући, по скупе новце, сваку а нарочито стару књигу.

„Дочим су домаћи племићи изневерили и отуђили се од свога народа, те су на њ и на његов језик гледали с одрицањем и презирањем — даровала је судбина словенском народу туђина по роду, човека који се свом љубављу и одушевљењем прихватио своје нове домовине те постао прави мецена словенскога народа. Не из сујетнога частољубља — јер је имао свега што је могао пожелети — већ из правог интересовања и огњевитог одушевљења заузимао се барон Цојс за укупан развитак словенске културе и књижевоости.“ (Др. Видић).

* * *

Зашли смо већ поодавно у почетак двадесетог века, те нам је двогуба дужност сећати се из дана у дан онога што је у роду нашем било у почетку деветнаестог столећа — пре стотину година.

У том сећању и истраживању, историк свестраног кретања српског у оно доба наилази и на спомен барона Цојса, чији живот и рад посредно додирује, с лепе стране, интерес српског народа. У име заслуженога признања спомену његову — изложени су ови редови...

О, ЦИГАНКО!...

О, Циганко л'јепа, што си тако бледа?
Што ти црно око тако тужно гледа?
Превуци гудалом преко танких жица,
Започни ми пјесму веселога лица!
Твоје око црно, што ме тако гледа,
Отрже ми радост, живјети ми не да,
О, Циганко красна, запјевај ми мало,
Срце ми је, авај, нешто малаксало!...

Ти уздишеш нешто? Тебе туга мори?
Не зборе ти усне, ал' ти поглед збори,
Много збори. Али, мани мисли таке,
Па затреси косом, пјевај пјесме лаке!
Хоћеш ли бакшиша и њега ће бити,
Дукатима ћу ти грло окитити...
Окани се туге, запјевај ми мало,
Срце ми је, авај, нешто малаксало...

Твоје очи црне не даду ми мира,
А глас звонки, јасни, у срце ме дира.
Не гледај ме више! Ил', тако ми св'јета,
Покидаћу жице танког ћеманета,
Сломићу га свега и остаћеш сама,
Без жене, без њега, без својих пјесама.
Не гледај ме више!... Ал' запјевај мало,
Срце ми је, авај, нешто малаксало!...

Свирај!... Тугу своју ни ја не знам крити;
Ах, болујем и ја исто као и ти,
Кад је срце болно, сакрити се не да, —
Ал' хоћу ли дати да ме свијет гледа?

Та нашој би тузи смијао се свако,
С тога ми је тешко... Ох, плак'о бих, плак'о!...
Остави ћемане, сами смо па см'јемо,
О, Циганко моја, ходи да плачемо!...

Мостар Влад. Ћоровић

ДВЕ ЖЕНЕ

— В. ОТОМАР

с чешког превео

Срет. А. Поповић

XV (Наставак)

У том Владислав добије од Вилме писмо, да ће тога и тога дана ићи чамцима на стрелиште. Па, ако хоће, може и он поћи с њима. Или бар у вече да се врате водом у град. Зна ли, како су оно онда на стрелишту говорили први пут!

„Каква је то глупост“, одговараше јој он у себи. „Зар жењен човек може да мисли само на излете?“

Па ипак се није уздржао. „Најпосле, да се прођем“, говораше; „ја не знам зашто бих се опет склањао стрелишта. Та идем само до шуме. Тамо је красно“.

Отишао је по изласку из канцеларије. Сунце није пекло, а с Лабе се већ осећала хладовина. Идући туда, сећаше се онога излета по киши, који је пре две године тако рђаво испао. Како пролази то време! И, збиља, прођоше већ две године од тога доба. Па ипак, како се живо сећа, као да је било јуче. И што се већма примицао стрелишту, све су се живље развијале успомене. Не би за дуго, и он се поче кајати што је ту уопште и долазио. „Боље да се вратим“, понављаше гредом, а ипак је ишао даље. Но када стиже у шуму, његова се мрзовоља изгуби и њему би лакше.

„Та мила ми је само шума“, рече, „и ако сам када лутао у природи, то све пада на њезин рачун“.

Није дакле волео ни Вилму, ни Цили. Миловао је само шуму; можда се, најзад, нарочито у шуми, радо бавио успоменама. Можда се уобразиља његова занимала у самоћи каквом женском приликом или другом сликом; али када би му у истини дошла у сусрет, он би је обишао. Ићи кроза шуму сам и мислити на Вилму, као данас, било је веће задовољство, него с њом ићи и говорити глупости, или ћутати, што је опасно.

У том се толико примаче стрелишту, да је чуо свирку.

У дворници се играло, и нагла радозналост поведе га ближе.

Напоље је, под кестеновима, било много света а унутра у дворани, пуно играча. Кроз прозор угледа и Вилму, трже се и настави пут.

Пође к Лаби, где беху привезани чамци па се загледа у воду.

Сунце залажаше и таласи одбијаху руменило његово. Изгледало је, као да вода ту тише тече и површина као да је непомично огледало. Необична тишина почела се уздизати од земље к небу. Сенка за сенком падала је по брду, по крововима, у даљини, докле сутон не уви потпуно сав предео. На небу засија срп месечев а овде, онде указа се и по која звезда. Зато се опет свирка из дворане чујаше гласније и топли вечерњи ветрић разносаше је у даљину.

Тада га изненадише две мекане руке, положене му на очи.

„Најзад вас нађох“, смејаше се Вилма, када се Владислав ослободи. „Зашто нисте дошли к мени? И допуштате да вас чекам!“

„Хтео сам, најзад да се вратим“, рече невесело.

„Шта вам је то наспело? За који час кренућемо се кући. Нећете зар ићи пешке! Умете ли пливати?“

„Е, па хајдмо“, одговори јој он.

„Не“, рече она одлучно, „кренућемо се последњи. Нећемо пут изгубити. А што сте ви тако суморни?“

„Слушајте“, рече с пуно израза, „хоћу да вам цитирам једну песму; то би управо требало да учини господин дами, ну — ви већ знате, каква сам ја. У осталом, то неће песму изменити. Дакле чујте!“

„А каква је то песма?“ упита он задивљен.

„Од Верлена. И сада, у место кестенова, ту су борови и тако даље.

Прислони се уз дрво и отпоче гласно:

„У сутону, који се спушта доле с високих грана,
Занихајмо већ љубав нашу том великом тишином.
Нека се душе наше и чула наша запоје одушевљењем,
Где борје ћути бојажљиво у непојамној чежњи.
Очи своје склопи, сањало, скрсти руке на груди
И, без одахнућа бдијућ' махни срце своје за навек.
Оставимо, нека нас несташни лахор задиркује игром својом,
Који нам лишће увеле травениха испод ногу.
А када наступи свечано вече у гранама рашћа,
Глас наше безнадежде опет ће славуј запевати.

„Чујте: глас наше безнадежде — и сада хајдмо,“ рече она.

Ну он не пођe; беше се загледао у њу, спуштених руку и укочена погледа.

Они што су имали чамце, улажаху и одбијаху се од обале; беше крајње време придружити им се.

„Нећу да идем“, рече он.

„Ви морате“. кличе она.

Чудотворна је снага речи! Тешка је и слатка музика стихова; у душу му је продрла те је изазвала исти занос као и оно пређе.

„То није Шуманова песма за успављивање“, рече он.

„Али је то ваш сан, који ми испричасте пре две године овде у дворани. Она жена покрај вас и језеро с лабудима и шетња на чамцу — — све, све ја памтим. И сад хајдмо!

Када су пловили по Лаби, у даљини испред њих губили су се чамци, али се над водом узносаше песма хора: Где је станак мој? И како се нису видели певачи, изгледало је да то певају обале па и сама ноћ.

„Где је станак мој?“ питаше се Вилма и тихо јој глас уздрхта.

И опет завлада тишина.

„Видите ли тамо над нама Херкулеса и Ориона и Плејаду. Сви ти олимписки богови гледају на наш пут. Они нас милују и штитиће нас“.

„Богови нас не милују, али лепо живимо с њима; јер шта је нама до људи? Изгубили су се у даљини; две тисуће година они су испред нас. Ми смо Антоније и Клеопатра и таласи се журе да изљубе бар крајеве нашега чамца, а с весала падају сребрнасте ресе.“

„Сами смо и то је више, но Антоније и Клеопатра у својој слави. Куда то пловимо?“

„Видим звезду и пловимо према њој“.

„Онда је то моја звезда? Тражила сам је толике године. И гле, како месец сија!“

„Изашао је иза облака и једнако иде с нама. Радозналији је од других“.

„Љубоморан је, с тога је блед; мисли да само њега волим. Као она Саламбо, која се моли месецу, као богињи Танит. Па и ја сам му се молила. И много ли је чуо тај месец. Била сам вољна увек да волим песника; али тако да га волим, да он о томе и не зна; а затим сам га видела, кукавно дете из непознатих крајева, како нам доноси пуно наручје цвећа и вели: Узмите све, али ме не затварајте у школе своје и међу децу своју. Оставите ме да се вратим у своје пределе. Донећу вам цвећа још и више и лепшега

и вазда ћу вас волети. И тада бих обема рукама загрлила такво дете и притисла бих га к срцу“.

„Ја нисам песник“.

„Али у вашим је очима велика песма. У осталом, ја зборим само о себи. Нигда нисам осећала тако живо свој сан и никоме осим вас не бих то ни казала. Вама сам и осим тога рекла све. Познајете ме већ скоро боље но и себе. Ни с ким не бих тако говорила нити бих могла говорити, као с вама“.

А када је испраћаше кући, упита је:

„Где је ваша звезда? А месец?“

Небо се беше сасвим навукло облацима, те се је изгубила сва красота.

„Али на моме небу сија звезда“, одговори она, и сјај њезин неће поклопити никакав облак. И сијаће све до смрти. Остајте с Богом и лаку ноћ.“

XVI

„То није могуће“, рече очајнички, када је већ био код куће. „Јесам ли ја изгубио разум? (Бедни разум!). Ни корака даље! Сутра ћу ићи по Цили и све отпада, и само нас двоје остајемо заједно! Преселићу се у друго место и биће свему крај!“

Ходао је по својој соби као безуман и не могаше се стишати.

И више ће се о њему говорити. „Ех, шта — људи!“ одмахну руком презриво, „али жена, само она да не поверује. Та још није касно. „Али тешко мени“, уздрхта и мимовољно, „ако буде касно“.

Вера у разум и личну снагу одагнала је утицај ужасне моћи, која борави у човеку.

Истина одлучио се да отпутује други дан, али је или случајно или како му било, касно стигао на станицу, те никуда не оде. Тога дана имао је у канцеларији много посла и услед расејаности што се више журио, све је горе ишао посао, те не би готов, и тако је сачекао крајње време за воз. И пошто је воз измакао, он је, суморан, лутао с познаницима, с којима се у путу срео, све до саме ноћи.

Исти дан Цили је опет провела на овај начин:

Приређен је, као обично, лов на рибњаку, коме се и она придружила. Обично би јој утрапили у руке флобертку, па би је онда оставили, не бринући се више о њој све до повратка.

Сада се придружио ловцима и Јула, који беше у гостима код свога стрица. Причаше Цили о томе, колико ће ту остати, како борави у дому на крају села и како ће време осуства ту провести.

На сву прилику да ће га ту дуже задржати сам предео, када су тако лепе партије.

Цили га је слушала веома радо; он ју је задобио још о крштењу Миодрагову, као забаван другар. Данас пак, као мужевљев пријатељ, био јој је двапута дражи у овој самоћи.

Тако су се разговарали на обали рибњака, на самоме крају шуме. Ситна трава с лишћем од детелине дала им је свежу простирку, а поглед на простран рибњак с високим рогозом привлачаше обоје.

„А колико има како није дошао Владислав?“ упитаће Јула.

„Неколико дана“, одговори она.

„Ама су ти мужеви неверни“, примети Јула.

„У осталом, можете му одмерити једнаком мером“, продужи, „када не мисли он на вас, не мислите ни ви на њега“.

При том с осмехом погледа у очи младој госпођи и виде како јој усне заиграше. Та мислила је да једном рекне Владиславу: „Ако ти нећеш бити веран, и ја могу бити исто тако“.

И Јула зар погоди ту давно скривену мисао њену. Али бојећи се, да би из шале могао понићи неспоразум, трудио се да окрене разговор на другу страну, па стаде причати неку анекдоту.

Али, у сред причања, упаде Цили с питањем:

„Је ли вама зима?“ и сва уздрхта.

Збиља, од воде је пиркао студен ветрић и спусти се већ мрак.

„Нећу чекати, док се врати“, рече Јули. „Идем кући, а ако и ви хоћете, онда можемо заједно“

„Пратићу вас“, рече Јула услужно и пружи јој руку. Пребаци јој преко раменâ шал и кренуше се.

Пут је водио кроза шуму а не беше им познат. Час он, час опет она даваху путу правац и тако су се за дуго водили, док Јула не рече:

„Хајдмо у село, биће ближе“.

Изађоше у село доста брзо, а одатле их до шумареве куће раздвајаше кратак пут.

„Је ли вам још зима?“ упита је Јула брижљиво. „Да свратимо к мени, имам добар коњак, те да се загрејете“.

Ишла је с њим потпуно механички.

Сипаше јој чашу за чашом, док се не загреја.

„Мој Владиславе, драги мој Владиславе“, прошапта нагло, грлећи Јулу.

„То је веома пустоловно, помисли Јула и обгрли је око паса. И таман је хтеде пољубити, док нешто лупи у прозор.

„То је он“, на једанпут кличе Цили проницаво и с раширеним рукама паде на колена лицем к прозору. „Видиш ли га, то је он — Миодраг? Миодраже!“

Јула уздрхта, сав пренеражен.

„Та она ће ту полудети“, размишљаше плаховито, „и последице мени ће се у грех уписати. Брзо да је водим на станицу. За који час полази и воз, па да је испратим Владиславу, те нека он трља главу с њом“.

„Цили“, рече јој савлађујући се. „Хајте да идемо“.

„Да идемо, по Миодрага? питаше у сну.

„Јесте, само хајдете брзо“.

Послуша га и тако би, да рано сутра дан пробуди Владислава зао глас да му је домаћица код куће, но да ни с ким не говори, и да јој је сада горе, но када је пошла од куће.

Узнемирен уђе Владислав у њену собу.

Она се завуче испод покривача, да је не би могао видети, и узалуд је звао да с њом говори.

Тога дана не оде ни у канцеларију, већ чекаше, ама узаман. У подне му рече слушкиња, да госпођа неће да једе и да има грозницу. И опет мораде доћи лекар и ништа друго не могаше утврдити до ватру и јаку узбуђеност. „Она ће се умирити и биће добро“, рече. „Но, оставите је на миру“.

Сутра дан грозница је попустила, али се прохтев за јело не поврати. Владислав, брижан услед толиких недаћа, мораде употребити сву силу речи да је приволи к јелу.

Како сама није хтела јести, то је мораде он ранити као мало дете.

Најзад прође криза живаца; али наступи гора.

Морали су јој обући црно рухо, те поче ићи по црквама. Тамо је чула од мисионара, како човек треба свега да се одрече, па да иде своме спасењу. Хтела је и сама да се спасе, па се с тога непрестано молила Богу. Код куће би клечала крај прозора и гледала у небо, тражећи Миодрага и тежећи за тим да и она иде тамо.

Створила је себи нарочиту теорију о томе, да је прва жена у рају упропастила људство, које сада испашта наследни грех. Беше увртела себи у главу, да је она зато ту, да искупи грех своје прабабе Еве; да ће на њу наићи свеколике патње светске и, имајући веру у неограничену снагу своју, позиваше још и веће муке и патње да на њу наиђу.

Тада се Владислав одлучи, да се мора пустити у борбу с тим лудилом, ако неће да са свим изгуби жену.

И он пође с њом у позориште, када се давала весела игра, па се у напред радовао што ће се Цили пријатно забављати.

У сали је било пуно света и сви га погледаше када је доведе испод руке.

Она је корачала као сломљени крин, погнуте главе и склопљених очију.

Пресвиснуо би од туге када само помисли како су пређе корачали поносито и весело.

Када је посади крај себе, још су понеки испод ока погледали час Цили, час њега, као да је искупљеноме народу морао давати обавештења.

Због тога је и сâм био нервозан и најрадије би се уклонио Но у том се захори свирка и звуци га њезини електрисаше. Учини му се као да и преко гледаочевих глава прелети лако трептање, па се и мимовољно подиже, да разгледа по сали.

Власи, мрке и светле женске власи, с украсима и без њих, мамљаху његов пожудан поглед. У свету су једино мрке власи, које му се свиђаху и које је сада тражио. И када би их бар нашао! Поздравио би меки сјај њихов; оне би се осмехивале на њ из даљине и шаптале би му о красним тренуцима. Биле су ту многе загасите, гавранове власи, али ипак не беху оне од најјачега утиска. Седе обманут и скрену пажњу на комад. То беше одлична комедија, која је гледаоце изазивала на буран смех. Он погледа Цили да ли се и она смеје. О, не. Седела је с тужним изразом на лицу, с дугим погледом, упртим у бескрајност и суза за сузом ронила би јој се из очију с времена на време.

Када прва и друга радња не оставише на њу утицаја, он јој рече: „Хајдмо кући!“, и она пође. Опет онако механички, сломљена, савијена врата, с погледом управљеним на врхове својих ципела, као и кад је дошла.

„Реци ми, шта је то с тобом“, упита је код куће у очајању.

„И ви се смејете“, рече она гробним гласом, „а све је за плач. Иди, донеси ми маказе“, и стаде расплетати власи. „Када умрем, имаћеш бар успомену на мене.

„Али ти нећеш умрети“, кличе он „и онда што махниташ?“.

„Умрећу и бићу жива; а ти ћеш бити жив и умрећеш“.

„Добро“, рече, да би је заварао. „Очекни, па да умремо заједно“.

„Положиће нас у један гроб и бршљан ће се над нама дизати у вис. И сви ће знати, да смо спасени“.

„Цили", рече, седајући крај ње, „прибери се! Још си и млада и лепа. Не верујеш ли да си лепа?" И стаде јој љубити руке и ноге. Притискиваше је на своје груди, да је једва дисала. Осећао је како му се подаје, али му се на један пут учини да то ради као мртвац а не као жив човек.

Од грозе проби га зној. Отрча к прозору. Не, и он ће полудети и до тога мора доћи. Све то прелази његову снагу и ни за шта на свету не би је могао више пољубити.

„Владиславе", позиваше га она очајним гласом.

Он јој опет приђе и опет се прибра.

„Дакле, бићеш сутра опет здрава, је ли? осмехиваше се он са срцем свеже рањеним. „И опет ћеш бити весела, моја Цили, је ли? Знаш, као оно пре годину дана и раније".

Она га загрли својим студеним рукама и положи му главу на груди.

Мораде је изнова стишавати и не смеде је оставити ни за један тренутак. — — —

И тако га живот ишчекиваше с дана у дан, и не беше излаза, не беше краја — — —

XVII

Ту га остави снага.

Она тиха, неодољива чежња, она далека светлост, куда гредијаше с мислима на другу жену, губљаше се и мораде се изгубити. Више није могао раширити своја крила, а да, на тај начин, не буде у толико гори његов пад. И Вилма је требала бити му жена. Ама то беше немогуће, докле је имао Цили и докле га је она волела.

Куда се део онај злаћени чар неразвијених жеља? Где су оне чежње, које изумреше пре рођења? Онако слатки, дуги тренуци... и нестаде их за навек. Нешто се светлило на душевним таласима као сјај новога јутра. И би опет зима. И Владислав се дуго сећао и мислио.

Да није познао Вилму, тако расуђиваше, јамачно би све било друкчије. Та за њу је сазнао истом пред свадбу! Зашто, зашто? Та га је речца непрекидно мучила. Тада се лакше одлучио, но ово сада. Сада је сасвим друкчији, то зна, и не да се у томе ништа изменити.

И узмимо, да је Вилму познао још доцније. Била би опет иста судба. Узалудно је пред њом затворити очи и говорити: што ме се тиче? Био би дуже болестан, ма да не би на то ни главе окретао. Да се одлучи с Цили од свега света — ама ако је у томе свету

снага, којој припадам, шта вреди крити се? Оно је могућан и тај скривени живот, али како би само био бедан!

Тако му то кружаше главом, спуштеном у дланове, у материној соби. И би опет вече, и он мишљаше опет на Смрт. И смрт стајаше ту, у његовој соби, и Владиславу као да лакну, када је угледа, па му се учини, као да се осмехује на њ та Трећа и једина. И изађе напоље с мишљу,да већ више не припада ни Цили, ни Вилми, него само Њој.

И, као да га озари нека радост, диже се нагло и изађе из куће. Вече је било благо и топло, те улице беху пуне народа. Колика је та множина непознатих људи! Можда је међу њима било и његових познаника, па и пријатеља, ама за њ беху туђи. За њега то не беше друго до мравињак, и ти весели звуци и смех, које је чуо, беху веома удаљени.

Опојен осмехом смрти, пао је на груди њезине, наслоњен на њу целим бићем својим, чинило му се као да стоји на прагу другога света. Тамо ће бити Бог, рече тихо. Али треба чврсто смрт обгрлити и ничега се не треба плашити.

Ни Цили, ни Вилма не могу га више волети, зато што има другу.. Како се могаше тако дуго обмањивати земаљском љубављу!

А ипак вазда се... вазда одазивало из њега: таштина над таштинама! Још као дете, био је разумнији од осталих дечака. За тим се смејао свеколикој философији и држао се света. За тим је хтео живети... И за тим... За тим исти крај, који све ишчекује, једнога пре. другога после. Само што су сви ти бабе. Само је гнусно живети с њима. Срамно доба и људи! У место одважности, наступило је понижење. Милиони жебрака и мрзовољника без осећаја, стида и с неким хвалисањем вуку се напред. Милиони робова падају, с дана у дан, од умора к земљи и миле даље. Погрбљени, подносе патње и радују се својим правима у недогледној будућности.

Ето, туда корача такав бедник! Старост га је изненадила за двадесет година раније услед претрпљених мука, али он иде и нада се. О, та слабост гомилā! Да што вреди, не би заиста молио оне, који му ништа не дају и он би отуда отишао.

То је тај најкраћи пут. Ту не треба никога молити, никоме руку љубити. О, велики Шпартанци, навикли на смрт! Да ли се данас може и замислити тако јуначан народ? А наш бедан, лакејски! Зар има што боље но имати неколико људи, који су се у смрт уписали и њих послати у борбу. Али те слаботиње?

Жалостан је, бедан изглед тако из даљине на свет. Зато, ваљда,

он и не гледа. И земља се окреће — шта мари ко за ту једну тачку у васиони?

Најзад је на крају града. Некаква женска прилика рече му нешто. Некакав пар нестаде му с очију. И у тами се оцртава пред њим широк пут, којим корача. Пут је један за све — ка гробу. Хтео би походити Миодрага. Тај јамачно добро санак борави. За њим је пристало некакво псето, туђе бело псето; то није добро.

Осећа се влага с покошених ливада; ваљда су жетве прошле и ту је јесен. Дабогме, ништа не цвета и не зри вечито. И његово је поље пожњевено, само нема рода. Мало пиревине, коју мора спалити.

Али шта ће то псето? У осталом, нека га с њим. Бар неће бити сам. А ноћ је тако мрачна... Добро, те има горе светлости. Тамо је, збиља, доста електрицитета. Опет је пожар. И непогода. Добро.

Друмом се чују кола; срешће се с њима ускоро. Ах, закаснили су са жетвом и преносе кући пшеницу. Само да не закасне. Биће кише. Сељак пуца бичем, а коњи вуку како могу. Опет та људска невоља. Опет оно ропско издирање за парче хлеба и нашто то? Подгајаш тело, које припада земљи а то је све дим. Будале! О, да је само naћи повише паметних људи!

Кола већ далеко скрче за њим. А куда се дело оно псето? Ох, како то сада красно светли! То је била раскошна муња. Како све заплива у светлости, да не буде оно пред њим гробље? Јесте, гробље је и тамо ће ићи; тамо је и Миодраг, па ће код њега отпочинути. Ако ли то буде нешто друго, зид какве грађевине, или од врта, онда ће се радије вратити.

У осталом, ето и кише. Спусти се као из рукава. Да ли да иде по овој води и да лута по тами? Поћи ће кући, не што би се бојао, већ што се доста науживао лепоте. Гле, како величанствено севају муње. Негда се плашио олујине.., али то је било још давно, док је био мален дечко. Тада би клечао покрај свеће и с осталима молио би се Богу. И до пре неколико година уздрхтао би, када би се повела реч о рату. Како је то умрети у цвету младости? Слушао је и читао о онима, који су отишли добровољно. И вазда би му се од страха дизала коса у вис. А сада? О, само нека севају муње и бију громови!

На једанпут виде себе као ђака другога разреда, како с пролећа скупља цвеће по шуми. У томе га изненади непогода. Како се журио кући! Цвеће је гредом све погубио. А тешки, сиви, огњени

облаци умало му се на главу не срушише. Као огромни бродови плове̂ьаху ниско над земљом.

Тако сићушна, незнатна успомена, али је у срце задрла. На што беху све те наде? Зашто су га у нади и васпитали?

И код куће, и у школи и у свету — само јалови назори, а никако васпитање. Та да ли му рече и један човек: Та не плаши се ничега! Не бој се ње! Милуј само њу, јер је она жена.

Од прашине по друму ствара се глиб, те успорава ход.

Најзад је опет у граду, а с прозора види се још кроза завесе светлост.

Кишне капљице пљеште по тротоару и зидовима, а по олуцима само бубњи. Вода је спрала и људе с улица и прашину из ваздуха. Иде се тако добро и дише тако лако.

Дабогме, све је то требало бити друкчије. Његова младост дошла му је тако близу. Чини му се, као да је то било јуче. И када погледа на тај пут, којим се кренуо, види иза њ још и неку стазу пешачку; иду донекле у једном правцу, па се онда на једанпут мало, веома мало почиње одвајати, да се то и не примећује. И пре но што то уочиш, удалио си се много од ње и изгубљен си.

Када би се нешто човек могао опет вратити. Када би се могао поправити. Када би му што помогло кајање и жаљење. Ну, то ништа не вреди и натраг се више не може.

Живот се цени само по томе, што је човек волео и мрзео.

У место глупе љубави, да се одазвао гласу своје душе, било би све друкчије. Онда, у четрнаестој години, чинило му се да неће волети ни једну женскињу. А у шеснаестој сањао је о великој љубави; није веровао, да би се нашла на земљи она, коју би могао љубити. А када би, идући алејом — бивало је то по кашто рано изјутра — срео какву своју познаницу, тада би му срце јако закуцало! То није она, она права. Ноћу би сањао о прекрасном женскињу и о том глупом граду, па му ни једно не уђе у вољу. Затим је израстао из тих млађаних бесмислица (тако их је он осудио!) и отпочео водити љубав с једном, за коју је мислио да је најлепша. И тако је постао неверан драгој своје душе, бесмртној Њој, која ће га што скорије примити. — —

Погледа у своје прозоре. Беше у улици, у којој је наставао. Из Цилине собе виђаше се светлост. Она се моли Богу! кличе он и завист и бол згодише га у само срце. Онима који се Богу моле, јамачно је добро.

И сам је, сети се, гледао некада с ових прозора на звезде, а душа му се уздала у висине. То је било пред свадбу. Али сада више

не може. И ако кадгод ступи пред њега, пред свога Господа, неће ићи као што кривац иде пред судију. Ступиће поносито преда њ и рећи ће му: Видиш ме онакога, каквога си ме саздао. А каквога си ме саздао? Набацао си варнице у трошно тело моје и пустио си да се распламти у њему пожар. Могао си ме саздати мудрим и добрим и савршеним. Могао си засновати врлине у мојој души, па би видео како би временом постао и светитељ. Али ја сам био човек, као и други што су, и отуда је та моја охолост. Охол као Прометеј, јер се он не боји муње!

У том погледа к небу, где изумираху светле пруге. И киша престаде падати, а он се упита, да ли да иде кући. Да идем, одлучи се и уђе у ходник.

Горе, у соби, осети мирис; то беше дим кандила, које су угасили пре но што је догорело. И тај га мирис подсети на гробље и укоп. И нешто немило дотаче га се у овој мртвачкој сали.

И приђе к прозору, те га широм отвори.

Задахну га једна од последњих летњих ноћи, када управо јесен почиње, хладна после кише, тиха и влажна. И једновремено зачу се из далека војничка труба. Сетно и отегнуто позивање к отпочинку тресло се ваздухом и у дугим таласима падало је к земљи.

Како је то велика, пуна утиска песма, рече Владислав.

Војници, који иду на спавање. Војници, који су се уписали у смрт. А сан је слика смрти. И војници су јунаци смрти, јер се не боје ње. То је њихова снага и величина. О, кад би били тако снажни и велики, као што је он.

Али, војници иду на спавање, и у сну излази пред њих појава драгане. Сањају о родитељима и завичају и свет их мами и свет их држи... И никоме се од њих неће на други свет и сви тако радо живе овде. Војници, који треба да имате на челу сенку њезину, а у очима њезин сјај, ви не можете у истини бити јунаци. Сувише сте млади, млади, млади — —

Уздах, тежак уздах оте му се из груди.

И звук се утиша, те он затвори прозор.

У споредној соби зачуше се кораци. То беше Цили. Тако ће корачати сву драгу ноћ. Зашто је тако унесрећио? Могла је имати другога мужа и могло јој је бити боље. А можда горе, ко зна. Слеже раменима и оде да спава. Пре но што је заспао, чу хуку возова и дозивање пиштаљке; и то га потсети на Вилму. Затим заспа.

Сутра дан устаде рано и изађе у шетњу. Гле, сунце, које се негда на њ осмехивало и миловало га зрацима својим, сада изађе из облака и дима као крвава рана. Тако се и болест оснива и на-

предује... И чудио се, како могу птице певати, како се свет може радовати. Оно то вара, рече у себи, идући парком. И задахну га рани ваздух, а по трави и гранама беше роса попанула. Ходао је тако усамљен и на једанпут јекнуше звона. Јаки, моћни звуци захорише се око њега. Зар треба да зна цела природа, да је данас света недеља? Ваља да и ја да идем у цркву.

Али не уђе унутра. Само погледа кроз отворена врата. Велики сјај прозора дрхтао је у плавкастом диму и народ је певао а оргуље свирале. Беше му на једанпут чудновато овде, на овоме месту где се венчао, а где никада није долазио. За топлих летњих дана често је пожелео ову црквену хладовину и тишину. А како оно би о венчању? Била је Цили, и Вилма у црнини. А данас Цили носи црно одело, а Вилма иде у оделу боје отворене. Има бео шеширић. Да није откуда ту? За њега ту нема никога. Те химне оргуља, то одушевљење удешених људи и поносних жена, та животна радост. та благодарност за то што живимо, то сазнање снаге и будућности... шта је за њега све то?

И тешким корацима пође кући.

Када стиже подне, сети се, како је, као ђак, проводио летње недеље негде у природи, радујући се животу и слободи. Сад је крај. Не остаје друго, до да изравна рачун; да напише завештање. А шта се кога тиче, како је он живео. И шта има да завешта: Цили каквоме доброме човеку, да се понова уда и нека јој је са срећом. Његов живот ни за кога нема вредности. Али је једно што не може никоме оставити, већ ће понети собом. То су неколика писма, која му је Вилма послала. Узе их у руке, разгледа их и уреди по датуму. Не беше у њима ни речце о љубави, а ипак му беху драга јер су га задахњивала топлотом срца. Ах, да, срце!

Зар му није жао рођена срца?

Та и срце убилца хоће да живи, и нико нема права утишати му куцање, јер оно није убијало. А његово срце? Каже му, да јој пише и још једном с њом да говори. Дакле, писаће Вилми и говориће с њом пре но што буде крај. Ну, не могаше отпочети, јер на мах изађе преда њ нешто страхотно и велико. Спопаде га смртна мука и мрак му се навуче на очи. Осећао је да га снага издаје и, грозом захваћен, подиже се и пође к мајци. „Боже мој, шта ти је?“ узвикну ова брижно и обгрли га дрхтавим, сувим рукама својим. Но он јој не одговори, грчевито је стиште и целим телом уздрхта од бола и немог плача.

(Свршиће се)

С КОСОВА НА СИЊЕ МОРЕ

БЕЛЕШКЕ С ПУТА КРОЗ АРБАНАСЕ 1894. ГОДИНЕ

ПИШЕ

Бранислав Ђ. Нушић

Бојана и Забојана

(Наставак)

Јутрос рано. пошто сам на рахатлуку и меку душеку провео пет пуних дана у Скадру, утовариђу се у чамац који ме чека на Бојани код великог моста, под ђумруком скадарским; спустиђу се мало да упливам у језеро, колико да ме жеља мине, а за тим се поврнути и предати току Бојанину, те да ме собом однесе у Сиње Море.

Рекох, колико да ме жеља мине, колико да бацим поглед на оне час кршне обале а час равнице, час шуме а час питоме обделане покрајине, које су оивичиле ово пространо језеро,* чије су обале још окиђене и толиким знатним местима, почев од старе Диоклеје (Дукље, близу данашње Подгорице) и Рибнице, места рођења Немањина, па све до Жабљака, последње столице зетскога поглавара.

Али су све те знаменитости знане и забележене, а мени је да журим кроз Бојану јер сам се, заморен планинама, зажелео мора, широкога и бескрајнога мора.

Бојана тихо истиче из језера, њу тек мути брзи Дрим, који ниже града утиче у њу те се његова вода познаје и у току дуго се одваја, онако као што се код нас разликују воде Дунава и

* Скадарско је језеро дуго 10 а широко 3 сата; има 120 миља у обиму, а хвата простор од 373³ кв. клм., од којих Турцима припада 165 кв. клм., а Црној Гори 208 кв. клм. Језеро је пловно и за пароброде. Вода му је слатка као и речна, и народ верује, да кроз ово језеро протиче река Морача, која слази из Црне Горе те у шест рукаваца (Каратуна, Морача, Куриоштица, Шестаоница, Брестић и Бистрица) утиче у језеро, протиче кроз исто и као Бојана избија на југу те одлази у море. Језеро је богато риболовом, од којих се многе (сараге — укљеве) носе у Србију, Италију и Аустрију. Добре су и пастрмке, које достижу доста велику тежину, а лове се највише на ушћу Мораче. У годинама кад има лова само при једном ловљењу ухвати се по 2000 и 3000 ока рибе. У језеру има доста острвчића, која народ зове *Горице*, од којих је највеће Врањина. На једној од Горица (Бешка) подигла је 1440. год. Госпођа Јела, ћер Кнеза Лазара, цркву, те се натпис и до данас сачувао. По народном предању ово језеро није увек постојало, или бар није толико велико било. Стари људи чак причају да они памте кад је језеро било мање а кад су многе кише, језеро и данас приметно нарасте. На месту где је језеро, по народном причању, било је неколико вароши и народ тврди, као и код осталих језера, како се виде још куће и баште кад је вода бистра.

Саве. Од места где прима Дрим, и Бојана је бржа током, те има и воденица на њој. Дрим наноси и доста песка у Бојану, те пуни њено корито, а кад наиђе велики, он готово задржава ток Бојане и замути је све до језера, па и само језеро. Кажу да у таквом случају језеро расте.

Бојану сматрају као продужење реке Мораче, која слази са Црне Горе, исто онако као што народ, па и г. Веселиновић, тврди да Дрим пролази кроз Охридско језеро.

Под самим градом, чим се спустимо низ Бојану, прођосмо најпре под мостом који везује Скадар са подножјем Тарабошевим где се простире насеље које се зове *Широко*, а где обитавају само лађари и рибари, јер је рибарство не само на језеру већ и на Бојани јако развијено. У Бојани се хвата риба у свако доба године, и одмах више поменутог моста има врло много направа (гарде) за хватање риба.

Мост на Бојани је висок осам до десет стопа над површином воде, па ипак, веле, кад су веће поплаве бивао је тај мост под водом.

Пловећи тако низ Бојану нама је с леве стране предео Задрима, који се простире између Дримове и Бојанине обале а с десне стране предео *Забојана* који се простире између језера, Бојане и мора. То је она планинска земљоузина од Вирбазара па до Скадра и у токе Бојанине, којој припада и Бар, некадање пристаниште Скадарско.

Забојана, пресечена ланцем који чине Тарабош и Румија па онда речицом Црмницом, дели се на две области, на област која чини југозападну обалу скадарскога језера и која се зове *Крајина* и на област која слази к мору а која носи име *Мрковићи* по племену које га насељава.

Крајина је дуга готово десет сати а родна је и ако врло кршна. Има винограда, шума, воћа па се тамо негује и свилена буба. У Крајини станују Срби православни, мухамеданци и католици. Села у северо-западу су православна, по среди католичка а ближе Скадру мухамеданска. Крајина броји 29 села, од којих су *православна:* Сеоци, Лукиће, Добановиће, Вукиће, Г. Крњице, Д. Крњице и Лука; *католичка:* Делић, Гурези, Пинчиће, Караник, Ђуравце, Ливаре (народ прича да је код овог села била граница Иван-бегове државе), Тејане и Широко а *мухамеданска:* Бобовиште, Беле, Драговиће, Руње, Усијерча, Ћурјен, Барјактаровиће и Зогоне. Осим тога села Драчевица, Шестане и Вучедабић православна и католичка су а Муриће Горње и Доње мухамеданска и католичка.

На врху Румије вели се да је постојала кад год црква на месту где се о Тројичину дне и данас народ свију вера збира на молитву. Народна прича каже да је та црква са Румије слетела целокупна у језеро у коме је и дан данас здрава и цела. Она је тако добро затворена да не може у њу вода да уђе те кандило, још тада припаљено, гори све до данас. Знаменитије је од овога црквишта оно на југозападној страни језера, на подножју Тарабоша на три сата далеко од Скадра. То је црквиште Пречисте Крајинске којој су зидови све до крова здрави па су се и слике у њој одржале. Ови су зидови обрасли бршљаном који народ бере, кува и лечи се. Према народном казивању, у тој цркви је био укопан краљ Јован Владимир. Косара, која се и сама закалуђерила и основала овде женски манастир, и сама је по својој жељи овде укопана крај ногу мужевљевих. Владимир је за тим пренесен у свој манастир Шињ-Њоњ (Св Јован) крај Елбасана.

Два су основа определила народ да горње предање веже за Крајинску Пречисту. Најпре тај, што је Владимир одиста боравио у Крајини док је пре женидбе са Косаром господарио само Зетом и Подгорјем. И данас се на десној страни Бојане, као огранак Тарабоша налази брдо Облик и под њим село Облик. Ту на том брду био је град Облик у који се Владимир затворио опкољен Самуилом. Жупан тога града га је издао Самуилу и из тога града изашао је Владимир и предао се Самуилу. То дакле, што се сам почетак Владимирове трагедије дешава у Крајини, где је вероватно (ако не баш и на месту где је Пречиста Крајинска) била и Владимирова првашња престоница и дало је повода народу да и крај трагедије Владимирове веже за исти предео. Тај су разлог још више утврдили Владимиров животописац Дукљанин који, описујући погубљење Владимирово вели, како је Косара узела тело његово и однела га у *Крајину* те сахранила. То је место из Дукљанина Фарлати за тим узео и утврдио да је то ова Крајина. Тако је које из народа а које из писаца потекла једна заблуда која се врло дуго одржала и ако тело Владимирово лежи од вајкада крај Елбасана који је, што је врло вероватно, постао престоница Владимирова од његове женидбе која му је донела и Драчку област.

У Крајини је била у време Стевана Црнојевића (1455. г.) епископија зетска а и раније за време Балше (1412. године). Епископија се одржала у Крајини све док је Турци не разорише.

Другу половину Забојане, ону ка мору све од Бојане до Бара, насељавају као што напред рекох Мрковићи. Мрковићи су били врло велика породица али су се сви потурчили. Прича међ њима

казује да су се први истурчили Никазићи и то учини најпре њихов свештеник поп Марко Никезић на сам дан св. Врачева и то из ината, што је он одоцнио а други свештеник свршио литургију без њега. Ако игде а оно овде је добила најсјајније потврде она пословица да би се Србин за инат могао и потурчити. За попом се, разуме се, потурчила и његова паства.

И ако су се Мрковићи потурчили, њихова су братства задржала српска презимена, тако: Бошковићи, Вулићи, Никезићи, Пековићи, Божићи, Милошевићи, Петрићевићи, Грдовићи, Дабчевићи, Бркановићи, Нерочевићи, Паљовићи, Вучковићи, Ивановићи, Вуковићи, Перазићи, Андровићи, Маркетићи и Никачевићи. А има презимена као: Кадићи, Сеферовићи, Каламперовићи и. т. д. која су извесно постала после потурчивања.

У селу Микулићима а у кући Ђуре Илића-Андровића налази се један знаменити крст који има читаву историју. Крст је дрвен (народ вели да је од часног дрвета) дугачак је 45. см , широк је 38. см. а дебсо $3^1/_2$ см. Нема никаквог натписа а на четири краја израђена су четири јеванђелиста а цео крст углављен је у бакарну позлаћену јабуку.

То је, по народном веровању онај крст, који је у вероломству Владислављевом играо онако знатну улогу по причању Дукљаниновом,

Владислав је најпре — прича Дукљанин — послао изасланике Владимиру и позвао га, али Косара посумња у искреност позива и не даде мужу већ оде сама у госте Владиславу. Владислав је задржи а пошље друге посланике са *златним* крстом и тврдом вером поручујући му да прими веру крста и да дође. Владимир му одговори: „Знам да Господ наш Исус Христос, који је за нас пострадао није био распет на златном или сребрном крсту но на *дрвеном* — дакле, ако су истините твоја вера и твоје речи, преко свештених лица пошљи ми *древни крст*, па имајући животворни крст и скупоцено дрво, у име вере господа нашег и Исуса Христа, доћи ћу!“ Тада Владислав пошаље дрвени крст од часнога дрвета, Владимир поверова и када га у цркви у Преспи опколише војници Владислављеви да га убију, он се исповеди причести држећи тај крст у рукама и рече: „Молите се за мене Богу, господо моја, и овај свети крст заједно с вама биће ми сведок на дан Господњи да без кривице умирем!“ Са тим крстом је и сахрањен у цркви Крајинске Пречисте а кад је доцније отуд пренет, Крајињани су задржали тај крст који се чувао у цркви Пречисте.*

* Међу тим у Елбасану и сад лежи св. Владимир са крстом у руци, те би то дакле био други неки крст.

Кад су се Крајињани потурчили, Мрковићи отму од њих овај крст да га они чувају и износе на врх Румије где се о св. Тројици збира сав народ око тога крста и Богу се моли. Крајињани и ако су се потурчили, дуго су времена покушавали да одузму од Мрковића тај крст, те кад год су излазили на Румију излазили су под оружјем, па како нису могли успети то, престану и на саму светковину ићи, и тако остане крст у Мрковића који га и дан данас чувају.

Кад смо већ прибележили реч две о Забојани, да кренемо даље низ Бојану те да притерамо чамац њеној левој обали над којом се дижу остаци знамените цркве Св. Срђа и Вакха, која је удаљена два сата од Скадра.

Овај знаменити манастир лежи над самом обалом Бојанином тако да јој ова с дана на дан поткопава темељ а на врло красном месту опкољеном шумицом. Црква већ нема више крова, олтарски зид је пропао у Бојаниним валима а унутра у цркви, изникла су дрва те својом круном изнела се више зидина. Црква је дуга тридесет корака и двадесет широка. Има по три паралелна квадратна стуба по среди цркве од запада ка истоку, који су били, види се, живописани. Живопис се задржао још и по зидовимаи ванредно је леп. тако да не уступа ономе у Грачаници којему сам се ја увек дивио. Мени се чини чак да свеци имају и овде исто онако одело и боје, као они у Грачаници.

Више врати на која се улази налази се овај натпис:

IN NOMINE DNI AMEN EXIMIAE VIRGINIS FILII ANNO MCCLXXVIII MAGNIFICUS DNUS DNUS UROSIUS DIVINA GRATIA RASSIAE REX ILLUSTRIS MAGNIFICI REGIS UROSII NAT DOMINAEQUE HELENAE REGINAE EDIFICAVIT HANC ECCLESIAM IN HONOREM SS MARTYRUM SERGI ET BACHI A FUNDAMENTIS USQVE AD FINEM ASSISTENTE ABBATE PETRO DOCHNE SCUTARENSI.

Овај натпис у преводу гласи:

У име Господа амин. Преславне девице сина 1278. године. Сјајни Господар Господар Урош по Божјој милости краљ Рашке, син сјајнога краља Уроша и госпође Јелене краљице, озидао је ову цркву у част светих мученика Срђа и Ваха од темеља до конца. Уз присуство опата Петра Докина, Скадрана.

На левој страни врата на подужој плочи, урезан је овај натпис:

† MEMTO. DNE. FAMVLE. TE. HELENE. REGINE SERVIE-DYOCLIE. ALBANIE. CHILMiE. DALMACIE. ET. MARITIME. REGIONIS QVE. UNA. CV. FILIIS. SUIS. REGIB. UROSIO. ET STEFANO. EDIFICAVIT. DC NOVO..M. ECCLIA. AD. HONORE BEATOR. MRTIRV. SERGII. ET. BACHI. ET. AD. FINE. USQ. COPLEVIT. ANN. DNI. M. CC. LXXXX. — Што би се допуњено имало читати: Memento, domine, famule tue Helene regine Servie, Dyoclie, Albanie, Chilmie, Dalmacie et maritime regionis, que una cum filiis suis, regibus Urosio et Stephano, edificavit de novo (ista)m ecclesiam ad honore beatorum Sergii et Bachi, et ad finem usque complevit anno domini MCCLXXXX. Ово пак у преводу гласи: Помени, Господе, слушкињу твоју Јелену, краљицу Србије, Диоклије. Албаније, Хума, Далмације и Поморја, која је заједно са синовима својим краљевима, Урошем и Стеваном, подигла из нова ову цркву у част блажених мученика Срђа и Ваха, и до краја је довршила, лета господња 1290.

Оба ова натписа нису нова за јавност, објавио их је још Фарлати али су код њега погрешне године а тако исто погрешан је и препис и година и код Јастребова који је оба ова натписа објавио у својим „Подацима за историју српске цркве.“ С тога сам ја први натпис понова преписао и верујем да сам га тачно преписао, јер ме је на том послу и ноћ била ухватила а други сам натпис просто фотографисао и та је фотографија и данас у мене те се са ње најјасније чита.

По Фарлатијевом препису у првом је натпису MCCLXXXVIII (1288) година а Јастребов ту годину спори с тога, што Урош није могао зидати цркву 1288. године „почем је Урош велики умро године 1272“. Међу тим Урош није умро 1272., већ се бори са сином Драгутином 1277, овај га побеђује и он побегне у Приморје, где 1278, (као што натпис по моме препису гласи) почиње да зида манастир св. Срђа и Вакха где се врло вероватно и покалуђерио.

Други је натпис у Фарлатија добар и манастир је овај одиста обновила Јелена 1290. године.

Ова црква св. Срђа и Вакха назидана је на месту старе цркве која је била истим свецима посвећена. У тој цркви сахрањен је и краљ Михаило који је 1081. године умро у Скадру и по речима Дукљаниновим врло свечано погребен у манастиру св. Срђа и Вакха Па и његов син краљ Бодин, који премину на самоме почетку XII века сахрањен је у овом манастиру. У том је манастиру живео ослепљен и осакаћен калуђер краљ Доброслав; па је ту сахрањен према опису Дукљаниновом и краљ Градиња а биће да су под зи-

динама овога манастира почивали и многи други ближи и даљи сродници ових првих краљева дукљанских од Војислављеве лозе. Ове податке Дукљанинове утврђује и Диканж у својој историји Византије.

Ни ову задужбину, коју су толики српски краљеви својим гробовима обележили, коју је најзад српски краљ назидао и обновио, нису пропустили католици да је не отму од православних. Они су је преотели и назвали је Santa Venceranda због слике матере Божије која је живописана на јужном зиду. Направили су били и мали олтар те дуго у њој служили али су је напустили, јер од њих почеше да отимају вали Бојанини. И отеће је а отеће те и однети у сиње море велики део наше прошлости према којој смо ми тако равнодушни да још ни до данас нико не оде да спасе што се може спасти. Ја то нисам ни могао ни умео а они који могу и уму тако се нерадо жртвују своме позиву.

Кад сам сишао са обале, на којој је црква, у чамац била је већ права ноћ. На даље путовање нисам могао ни помишљати али сам морао помишљати на ноћивање, јер овде на сред пусте пољане тек нисам могао провести ноћ. Веслари завеслаше силно низ реку а и сама Бојана канда потече журније, живље, брже и за један час доипловисмо до Обода. (Свршиће се)

НЕПРИЛИКА

ПРИПОВЕТКА ИЗ СЕОСКОГ ЖИВОТА

од

Јанка М. Веселиновића

XVI

(Наставак)

И од тога дана једнако. Ма и један ће тренутак дневно уграбити да једно другом добаци макар милосну реч ако не друго. Петар им је готово ишао на руку. Он, иначе неповерљив према свакоме, имао је неку луду веру у Живана, толико луду да су се и сами у највећем љубавном заносу чешће трзали.

— Грешна нам душа шта радимо! — узвикнула би Марица у Живановом загрљају. — Он нам толико верује, а ми....

Али је љубав заглушавала све па и савест. Из дана у дан прекори беху све ређи док сасвим не ишчезоше. Шта више, још почеше мрзити Петра што се испречио између њих.

— И неће ништа ни да му буде!

— Живеће тај још бар десет година!

— Још ће и мене саранити!

Али опазише да Петар мало сумњивије погледа на њих. Све до раног пролећа он некако чешће дозиваше Живана, па на једанпут прекиде. Једног јутра поранио, па стаде тумарати по кући.

— Шта тражиш? — пита га Марица.

— Фењер.

— Што ће ти?

— Идем да намирим коња.

— Што не викнеш Живана?

Он се појави на вратима и погледа јој право у очи.

— Шта велиш? -- рече.

Тај поглед беше такав да она занеме.

— Кога да зовнем?

Она осети да мора нешто рећи.

— Па ко ти је досад то радио?

— Њега да зовем?

— Па jā.

— А како би било да ти одеш? — рече он заједљиво.

Она плану. Страх је прође и дође мржња, нека неодољива мржња.

— Не браним — рече пркосно.

— Можеш му и помоћи.

— Могу. Чекај један часак да се само обујем! — рече она још пркосније.

Па се саже и стаде тражити своју обућу.

Петру прекипе. Он упаде као курјак у собу, диже песницу и полете право на њу.

— Још ми се ругаш!? -- рече готово ван себе.

Она га погледа отвореним погледом право у очи и сасвим мирно рече.

-- Шта! Хоћеш да бијеш? Па де! Да видим и то чудо од тебе! Ево, удри!

Па саже главу.

А он се скамени на месту. Њена реч га је бунила, али њен га поглед уби. Оно лепо, велико црно око што би га кадро било из мртвих подићи, сад га уби.

— Шта је газда, Петре? Хоћеш ме ударити једанпут? Шта си замануо том песницом? Ја никад не бих џаба заманула!

Он клону сав. Више паде него што се спусти на клупицу па зарони главу у руку.

— Ох, Марице, Бог те питао!

— Зашто?

— Ништа ти друго не желим него да и ти овако дочекаш!

— Не дао ми мој Бог!

Он скочи.

— Ха, не дао ти Бог! Али нека ти да! Да Бог да и ти дочекала овако!

Она се насмеја гласно тако да јој се смех разлеже кућом као неком пустолином.

— Не бој се! — рече му. — Ја нећу тако никад дочекати, јер никад нећу таку лудост учинити какву си ти учинио! Ја бих пре била кадра узети онај пиштољ па просвирати себи куршум кроз чело него што би се направила нико и ништа па клела и уздисала!

Њене речи падаху му на срце као комади леда на главу кад град оспе. Он јекну болно као рањеник.

— Па ти ме не волиш!

— Није ми те мати родила! Што да те волим? Шта си ми ти?

— Ја сам ти муж! Заклела си ми се.

— Заклела сам ти се и зато сам ти жена. Кад те нисам послушала? Чиме сам те увредила? Јеси ли кад дошао кући да те не чека твој ручак? Јеси ли кад поискао чисте рубине па ти их нисам донела? Јесам ли те пред ким осрамотила? Је си ли био кад год мноме постидан? Јеси ли остао неуслужен? Реци!

Он не рече ништа.

— Па онда јесам ли погазила своју заклетву? Кад си био неуслужен? Јеси ли ми ма кад двапут једно исто заповедио? Јеси ли ме кадгод изгрдио за какав посао? Ама нешто, ама најмање што год ми реци да те нисам послушала и ево — ја ћу се сместа убити!

— Не могу ти ништа рећи! Све што велиш, тако је. Ти си збиља жена на своме месту. Ниси ми, што се тога тиче, никад дала прилике ни да те прекорно погледам! Па опет.... ја нешто друго тражим...

— Шта тражиш!

— Што се правиш да не знаш?

— Не правим се!

— Па како да ти кажем!...

— Ја што год хоћу, ја знам и да кажем!

— Та оно знам и ја, али ми је мало незгодно да рекнем.

Она слеже раменима.

— Ја од тебе тражим да ми будеш жена! — превали он једва.

— Па зар нисам?

— Али само моја!...

— А зар сам, наопако, и нечија туђа! Чија сам? Одма да ми кажеш!

Он се устумара. Реч му се отела; није имао намеру да тако рекне.

— Та не велим ја... него знаш....

— Ко ти је рекао!

Он ухвати неки страх од Марице. То више не беше оно дојучерашње дете, него, жена пред којом он поче уступати.

— Није ми нико рекао, али знаш како се оно у песми пева:

Љубило се момче и девојче.
Они мисле нико их не гледа,
Ал' их гледа цветак на ливади,
Па он каза овци разбудници,
Овца каза својему овчару,
Овчар каза у пољу ратару,
Ратар каза својој ручконоши. —
Ручконоша целом селу каза...

Тако и то. То каже цвет, тица — тек сазна се...

— Па шта ти је то казао тај цвет и та тица?

— Нису ништа казали, али...

— Ти си измислио.

Он се љутну.

— Нисам ја измислио! Казали су ми да ти мене не волиш. Јесу ли рекли истину? Ти си се заклела да ме не лажеш; пред олтаром си се заклела!

— Јесу.

— И казали су да ниси само моја жена.

— То лажу. Ја сам само твоја жена и више ничија.

Она то рече тако да он не посумња:

— А зашто ме не волиш? Шта сам ти на жао учинио?

— Ниси ништа. И ја тебе не мрзим, волим те чак као што волим оца и матер, али те не волим онако како бих хтела; не могу да те волим!

— А зашто?

— Ниси моја прилика. Ја сам то толико пута хтела, и баш хоћу; али кад ти приђем — ја те само пољубим у руку! Сад знаш! Више ме не питај ништа! Ако ти није право, ено пиштоља: проста ти моја крв!...

Он јој ништа не одговори, него се само спусти на клупицу као да му неко обе ноге подсече.

(Свршиће се)

МЛАДА СЛОВЕНАЧКА ЛИРИКА

Концем деветнаестога века словеначка књижевност изгубила је на махове и са свим изненада три лиричара скоро у исто доба. Кете и Мурн-Александров умреше, а Цанкар је напустио харфу и отишао у царство новелиста, као што сам вели у епилогу књиге „Еротика“, тада, када начинише у Љубљани велику ватру и запалише све његове песме, написане и још ненаписане... Указивали су се лепи дани и већ је иза горе пламтела скерлетна зора новога доба словеначкога песништва, али се угасила као да ју је утрнуо црни демон.

Развитак који је у страним, великим литературама трајао деценијум и још више, код Словенаца трајао је неколико месеци, наиме преврат из натурализма у новодобну романтику, која сада преовлађује. Нашло се неколико младих сањалица и пођоше својим путевима; сањали су отворених очију, по пустим стенама цвало им је пролеће а њима се чинило да на њима виде златне градове. Чудновато лепо звониле су њихове песме и чудновато брзо су умукле, јер је од њих четворице остао једини још Зупанчић.

Прототип овога доба јесте *Драгутин Кете* који је нашао себе самога у „Сонетима“. Корачао је напред као да му је пут обележен и већ одавно одмерен, некуда куда ни сам није знао, али је слутио дубоко у себи. У „Песмама“ и „Газелама“ био је љубак, наиван младић који се шета по гори и опијеним очима посматра пролетње цвеће и, задивљен, слуша химну препорођавања. А лице му је, мало по мало, постало све озбиљније, и, кад је започео циклус „Шетња“, тада се удалио са лепих ливада и из шумнога весеља и загледао се у висине. Резигнирао је на свет и свагдањицу и започео је мислити и анализсати, и утону у неки мистичан пантеизам, који је достигао врхунац у сонетима „Мој Бог.“ Тада је Кете читао Метерлинка, и ако је испрва био противан новој француској струји, особито у доба кад је написао недостижну идилу „Јагњед“, која се састоји само из неколико редака, али се у њој огледа долењска покрајина тако како то још никад није насликало словеначко перо, и у њој је, у приказивању природе, достигао Мопасана и његове цртице из Провансе. Кетеју лебдели су пред очима увек класични обрасци и народне песме, али је ипак отишао у надземаљску мистику и због тога бих га назвао философом осећаја. Шта више, има нешто класично на њему и то је умереност. Ко не познаје

његову биографију не би веровао да је Кете био младић од двадесет и три године, јер не само да има углађену форму, него му је пре свега, и унутрашњост сређена и мирна. Кете је одлична појава у уметности у опште, јер није прошао „Sturm und Drang," јер је крај тога бурнога доба тек почетак његовога певања.

У Цанкару је дух вечитога одрицања. Није чудновато што је у лирици пошао путем Хајнеовим, јер му је слична негативна природа. Цанкар нема толике важности у лирици као што имају Зупанчић, Кете и Александров, јер ова тројица лиричари су по суштини, а Цанкар је новелиста. Узаман тражимо код њега разнобојност и то због тога што сваки приповедач избира некако, као и драматичар, и што само на чисто лирске душе имају утицаја све па и најмање појаве. Цанкареву књигу „Еротика" назвао бих историјом љубави, и ако у њој има по нека романса, јер је код њега основни тон једино љубавни мотив, све је остало само нузгредно. Цанкарево начело је егоизам, а лозинка је безгранично уживање без размишљања, и у лакомислености види он естетичку насладу. После пораза наилази на њега сентименталност и тӯжи за изгубљеном младошћу, за пропалим сновима и лепим звезданим ноћима, пуним сребрног месечевог сјаја; али Цанкар није сентименталан из слабости, него, рекао бих, из принципа, јер тражи крајност и у песничким осећајима. Углађен је и ласцииван кад му се чини да то захтева аристократска природа, а упоран није из унутрашње потребе, него због тога што има у себи негативност; таки карактери као што је Цанкар или су диктатори или опозиционари, али никада нису аскете. У стиховима Цанкар није достигао висину својих другова, али је у ствари он покретач нове словеначке романтике, коју је увео и у новелу где стоји на висини.

Патос који је Цанкар још из старе школе понео са собом и коју у неколико има и Кете са свим је непознат *Мурну-Александрову* (Мурна-Александрова „Песме и романсе" кроз кратко време изаћи ће код Швентнера). До године 1899. Александров се у ствари спремао за „Сељачке песме," исто као и Кете за „Сонете". Био је врло прост — ни мало рафиниран — а немирна његова душа гонила га је по словеначкој земљи и живео је међу сељацима те овде те онде; баш у томе разликује се од Кетеја, који је миран и дубок. Александров весели се наивно о сеоским празницима и пева о причести, о св. Михаилу и св. Мартину, иде на хаџилук, и моли милостињу од хаџија, избављење од невоље и паклених мука. Па је запевао песму о ливади какву још не чуше словеначка поља и благослови класје златно и тешко за топлога лета. И када дође јесен, пожути гора

а ливаде поцрне, тада сељак почиње прави свој живот; тамо напољу, у буковој шуми, веверицама порасте гушћа длака а момци се жене и то, жене се целе дуге зиме: о таквим стварима прича Александров. Неисказано интимно осећа он сваку промену у природи: у пролеће, вели он, пирка зефир, плах, по голом дрвећу, јер осећа у њему заспалу бујну снагу растења, а за тихих ноћи, док још није потерала трава, слуша како шуме слапови у долини, гласније него иначе. Код Александрова је обична горка рефлексија, онај стародавни начин који налазимо у латинских песника, а који се увек красно слаже са сликом у првим строфама. Наиван и лаковеран био је Александров као и становници горењских долина, међ којима се тако дубоко замислио у свој свет, у којем је видео с ружама нашаране ормане и кућице с плотовима, и видео ону невину љубав сељачких девојака, тако да је са свим инстинктивно певао. Кад је смрт закуцала на његова врата, учинило му се да је потребно да остави тестаменат, као што је у обичају, и да нареди да му приликом погреба звони велико звоно, и побринуо се за посмртне молитве као какав имућан сељак.

Тамо на Купи, на хрватској и крањској међи, има свет, који је са свим за себе мала државица, и одатле, после Горјанаца до данашњих дана, није нико, онако по свом, проговорио у словеначкој књижевности. Свакако је белокрањски народ, који је још непомешан и чисто словеначки, веснички надарен као мало ко. Тамо доле, ти људи које Долењци зову већ Хрватима, живе у поезији а не сањају је само: тамо живе они људи који су данас богаташи с огромним имањем, који сутра почну да се веселе једино из оне радости живота, али који, трећи дан, иду по свету са штапом у руци. Тај народ није реалан ни спекулативан, него зависи од тренутка и носи на себи све црте Словенства у много већој мери него други Словенци.

Човек из Беле Крањске, весео и ведрог чела, то је *Зупанчић*. Цанкар је песимиста а Зупанчић оптимиста, и за то је видео пут који води у свет, сав светао и весео. Отишао је у варош и, кад је пливао у снажној реци живота која дере преко великих европских вароши, видео је грех, прошао је поред њега, дотакао га се и згрозио се. Почео је мислити, када је осетио у себи кајање — словенска црта — које звучи у „Чаши опојности", међу сјајним стиховима, пуним детињске наивности. Почео се гадити магле која је око њега и почео је тражити сунце. У њему се извршио велик преврат пошто је изишла „Чаша опојности", и он је почео тежити за истином, за јасноћом у философији и снагом у уметности.

Сличан душевни процес није се догађао код Кетеја и Александрова, јер су се ова двојица у прво своје доба спремала за друго, а Зупанчић је године 189э. постао са свим друкчији, и неке доцније његове песме, нарочито „Песма омладине“, одлучне су и заносне као да су извајане. Ако је Кете философ осећаја, Зупанчић је постао философ живота, и, ако назовемо Кетеја песником *κατ' ἐξοχὴν* Зупанчића бисмо, пре свега, назвали човеком.

Каткада се у култури малога народа покаже какав чудотворац којега не опази ни сам народ, јер га није ни очекивао; код Словенаца је тако било с Прешерном којега је тек Стритар морао открити Словенцима. У двадесетом веку Словенцима опет се нешто приказало и не знам колико је људи разумело знамење на небу које се скрило и опет ишчезло у ноћ. Три песника су отишла и више се неће вратити, само још један иде по домаћој земљи.

(Из „Слована“ I. св. 1., превео М. И.)

ПИСМА

У Прагу, новембра 1902.

Још прошле школске године јавила се међу овамошњом ђачком омладином мисао, да се прослави успомена Јана Хуса као ректора овдашњег университета. Сви ђаци и сва ђачка друштва (а има их око сто) прихватила су то са особитим одушевљењем. Почеше да раде, али су са страхом очекивали одлуку професорског збора. Сумњало се, мислило се да ће клерикалци посао покварити. Слободоумље победи и једног се дана засветли оглас на црној табли о прослави. У нестрпљењу очекивао се тај знаменити дан. Свану и он. Старославна дворана бејаше окићена — ваљда онако, како је и била године 1402., кад су инсталирали онога, кога данас славе. Зеленило оживљаваше нему тишину, која владаше и при огромном броју од од 3000 слушалаца. Изби и једанаести час на стародревној кули. врата се отворише и — појавише се послужитељи, обучени у старо чешко одело, носећи инсигније пред професорским збором. У средини, за уздигнутом катедром, заузе место старина, дворски саветник, професор доктор Гебауер, а около њега ректор, декани и други професори. Овде треба истаћи, да теолошки факултет није био заступљен. Чим је академски сенат заузео место, са кора одјекну хорал у славу Хуса. Иза тога усатде ректор и у кратком говору поздрави саку-

пљене, објасни задатак састанка, и онда се окрену старини д-р Гебауеру и умоли га, да проговори: „О важности Хуса по чешку књигу“.

Тада устаде седи старац. Глас му задрхта, но не од слабости, већ чисто инстинктивно: осећаше, да говори о светитељу — знађаше да му је зборити о највећем Чеху. Говорио је дуго и лепо критички и трезвено, говорио онако како заслужује име Хусово. Слушаоци не скидаху погледа са бледог лица професора; свако настојаше да боље чује глас његов.

Говорник је цео свој говор свео на једно питање, које је одмах у уводу истакао: „Какве су заслуге Хуса по чешку књигу?“ Говорио је, као што рекох, дуго, али ја ћу овде истаћи оно најважније.

Заслуге су Хусове двоструке: једне се тичу спољашње, формалне стране чешке књижевности, тичу се чешког језика, — а друге пак састоје се у томе, што је Хус обогатио чешку литературу повеликим бројем списа, који се истичу племенитом тенденцијом поучно-верске садржине. — Највећа је његова заслуга у погледу језичне стране чешкога језика што је поправио чешко писмо. Ово треба да објаснимо. Чеси су почели чешки писати на измаку тринаестог века. Тадања латинска абецеда имала је 21 слово, но Чеси су имали много више гласова, квалитативно различитих, за које у латиници није било писмена. Чеси су узели из латинице све потребне знакове али за посебне ческе гласове, као на пример за гласове: ч, ћ, њ, и т. д. нису могли наћи знака. Старији писци у томе су се на разне начине помагали, те је готово сваки писац друкчије и употребљавао знакове за разне гласове, а то је доста сметало читаоцу. Хус је томе учинио крај, одредивши, утврдивши сталне гласове за чешки језик. Осем тога, Хус је много учинио и за чистоћу и правилност чешкога језика. Био је противан германизмима, провинцијализмима, архајизмима, и свему ономе што смета правилности и чистоћи језика.

Још ћу коју рећи о Хусовим делима. Хус је писао много, и то: латински и чешки. Но пошто је беседник говорио: „О заслугама Хуса по чешку књигу“, — то ћемо се и ми позабавити само с овима. Једно је од најглавнијих његових дела: „Výklad“ (тумач:). У овом делу Хус излаже тумачење вере (символа вере), десет божјих заповеди, и молитве господње. На символу вере основана је хришћанска наука а у десет божјих заповеди огледа се хришћански морал. Једном речи: у овом је делу поука, намењена образованом хришћанину Чеху. За нижу класу написао је мању, краћу но разумљиву књижицу о истом предмету. „Výklad“-и су садржином

слични ови списи: *Језгро науке хришћанске, О браку, Седам смртних грехова, и Огледало грешна човека.* Овамо још иде дело: *Девет златних комада,* које је Хус по страном узору написао. У овом се делу износи вредност човечијих чинâ. Тако одмах у „првом комаду“ говори: „Ко даде Богу једну пару за живота, тај боље поштује Бога, више доприносе своме спасењу, него ли онај, који по животу остави гомилу злата.“ Дела ова, и мања, њима слична, намењена су, како се види, једино верској поуци.

Од године 1413. у Хусовим списима избија на површину све више и више полемички дух. Тако у делу: „Postille“ исказује своје назоре у погледу тумачења светог писма. На неким местима опажа се велики утецај Виклифов и других слободоумних црквених писаца. И овде Хус пише двоструко, т. ј. узвишенијим стилом за образованије, а лакшим за прост народ. У полемичка дела иде такође спис: „O svatokupectvi“ т. ј. о трговини коју је црква водила. У уводу тог дела вели: „Ову књигу написах знајући да нећу ни хвале, ни милости, на ни телесног ужитка добити од лакомих свештеника и других световњака, — но то од њих и не тражим, али свакојако, од Бога наплату а њима спасење. — Сустигне ли ме, пак, њихово гоњење и мучење, то сам сâм себи претпоставио да је лепше за истину смрт поднети, него за ласкање награду примити!“ Ово најлепше карактерише живот, рад и величину имена Хусова.

Уз ово је Хус написао још неколико трактата, а сви су намењени тадањим заблудама. Писао је трезвено и критички, а није ни чудо, јер је, у истини био на врхунцу теолошког знања свога доба. Познавао је све вере у опште а морал сваке посебице. Читао је стране писце, понајвише Виклифа, а што би прочитао, проширивао би властитим премишљањем. Тврђења Христове науке придржавао се верно и настојао је, да остане доследан Христовој заједници, којој је глава „Христос“ а не „папа“. Такође је високо ценио хришћански морал, од њега није одступао, али су одступали други. Начелно није хтео никакву промену вере, али, свакојако, измену тадањег морала. — Сам је био врло моралан — то му признају и противници. Теорију и праксу стопио је у најлепшу хармонију. — У младости својој имао је мана, као што и сам признаје: као ђак учествовао је више пута при црквеним маскарадама; желео је, да постане свештеник да би безбрижно могао живети; више је поштовао богата но сиромаха; веровао је да је добро и лепо клечати пред папом; није се усуђивао отворено и искрено изрећи истину, и т. д. Старије пак године, т. ј. кад је почео самостално радити, отвориле су му очи, — а то се увиђа из свих његових дела, нарочито из

оних, која су намењена свештенству. Захтевао је од свештенства безгрешност. Но, како да се почне? Свакојако, озго. Папа би морао предњачити! — Истина, многи су Хусови приговори изречени без конкретних разлога. Но, свакојако, не смемо веровати да је Хус писао неистину! Не, из разлога, што је имао над собом строгу контролу својих противника. У осталом, Хус се у својим списима увек позивао на јавно мњење, т. ј. на мњење народа чешког.

Толико, дакле, о Хусовим чешким списима о и њиховој карактеристици. Његова идеална борба наишла је на великог противника *„у пракси“* — на римски клер. Истичем оно „у пракси“ јер, заиста, нико није устао, да Хуса у теорији опровргне — да га теоријски побије. Нико није ни покушавао. Та̑ и ко би могао опроврћи здраву логику? — Но, што мантијаши не могоше у теорији, изведоше у пракси. Спалише многа његова дела, спалише и његово тело — али тек тиме је његов дух овенчао сав његов дотадањи рад. Хусова је победа никла из ломаче, на којој му је спаљено тело!

Таква је, од прилике, била садржина говора госп. проф. Др. Гебауера, који је, у име овог старославног чешког универзитета одао славу некадањем ректору, мистру Јану Хусу, — а ја, пак, бићу задовољан, ако ово моје писмо скрене на се пажњу читалаца и тим оживи у српским грудима спомен највећег Чеха.

Д. Р.

КЊИЖЕВНЕ ОЦЕНЕ

Архимандрит Јован Рајић 1726–1801. *од Димитрија Руварца. — Срем. Карловци, Српска манастирска штампарија 1902. 8°, 238. Цена је књизи круна.*

Стогодишњица вреднога Јована Рајића изазвала је у литератури нашој читав низ прилога, расправа, студија и пригодних чланчића, којима су се многи, по своме знању и нахођењу, желели одужити успомени Рајићевој, тога заслужног историка и плоднога књижевника.

Последња, по времену јављања, јесте књига г. Д. Руварца, којој је горе име исписано. Али је она прва по вредности међу свима прилозима које је стогодишњица Рајићева изазвала.

Одавно се знало да ваља „претражити“ карловачку митрополијску библиотеку за исцрпан рад о Рајићу. Али је тај посао ипак

очекивао г. Д. Руварца, и он га је — будући и у положају да то учини — лепо и савесно извршио.

Рад г. Руварца, који је кроз две године излазио у „Бранкову Колу“, није литерарно обрађена монографија, већ је од човека знаоца људима књижевницима „из тми забвенија“ изнесена и употребљивом учињена сва грађа која се у Карловцима о Рајићу налази. У томе је њена права вредност, и сад се, после ње, са друкчијим успехом може приступити изради савршеније монографије праве књижевне вредности. —

Пред саму стогодишњицу израдио сам и у београдском „Гласнику Православне Цркве“ наштампао сам повећу расправу о укупном животу и раду Рајићеву. Ту сам, према подацима који су ми били при руци, изрекао сумњу о неколиким стварима које се кроз деценије преписиваху из једне у другу биографију Рајићеву. Мени је мило што су те моје претпоставке овим радом г. Д. Руварца потпуно утврђене. **Л. Г.**

Никола В. Гогољ. **Шињел**. *Превео Љубомир Миљковић. Мала Библиотека, г. IV., св. 17. Издање Пахера и Кисића у Мостару, 1902.*

Гогољев Шињел је историјски важан производ руске поетичке књижевности. Њиме је Гогољ, после лирско-идиличких описа малоруског живота, после веселих, социјалног елемента лишених приповедака о животу у Миргороду („Стари свет“, „Приповетка како се свадио Иван Ивановић са Иваном Никифоровићем“ и т. д.), озбиљно ступио на поље репродукције свакидашњег живота са његовим неправдама и невољама, позивајући друштво на сажаљење према беднима, на милост према потиштенима. Достојевски, који је сву своју генијалну уметносну делатност посветио обради основне идеје Шињелове, говорећи о том значајном производу, вели: „Сви смо ми произашли из — Гогољева *Шињела*“. Под „ми“ разуме — себе, Писемског, Григоровича, Њекрасова, Тургењева, Полонског и т. д. Стога до данас ниједна стрȁна књижевност, која преводи Гогоља, не пропушта упознати своју читалачку публику са овим историјски и уметнички важним производом.

Данашња српска читалачка публика слабо познаје Гогоља. Ђ. Поповића увек поуздани преводи Гогољевих малоруских приповедака и *Миргорода* прилично су изашли из саобраћаја, а давнашњи превод *Мртвих Душа*, који је поникао у времену, кад се у нас слабо познавао руски језик и који је нетачан — такођер је постао књижарска реткост. Стога је мостарска издавачка књижарница добро урадила, што

у својој *Малој Библиотеци* даје својим читаоцима једно од најјачих дела не само Гогољевих, но и целе руске литературе. Али се је она овога пута грдно преварила у избору преводиоца. Превод г. Љ. Миљковића (по свој прилици какав давнашњи рад, из преводиочевих младих дана) — врло је нетачан. На свакој страни, скоро у свакој реченици, наћи ћете колико хоћете места, где преводилац нетачно предаје смисао оригинала. А што се тиче Гогољеве конструкције периода и реченица, Гогољеве синтаксе и стилских особености — ту ни камен на камену није остао. Све је испретурано, све оштећено, све замењивано — и, разуме се, увек лошијим. слабијим. Читајући овај превод, чини вам се, да вам неко, уметничког осећања лишено лице репродукује какву високо поетичну ствар. Та данашњи наш књижевни језик, и кад њим владају наши вештаци у превођењу, недовољно је средство за тачну репродукцију дела великих писаца, у којима се, поред речи из народа узетих, налази велика количина израза, које је створила литература, а за које ми још нисмо израдили свој израз. Код знатних, а често и осредњих писаца великих књижевности, са израђеним, богатим књижевним језиком, свака нианса осећања, боје, звука, сваки обрт мисли има свој засебан израз, а српски књижевни језик (не говоримо о народном, из кога се да много створити) за сад још нема за све то подесних, одговарајућих речи. Стога ми немамо довољно речи да осудимо ту код нас не ретку појаву, да велике писце страних књижевности преводе лица, којима наш поетички језик није потпуно у власти, а језик, са којега преводе, познају тек из далека. Ја нећу морити читаоце, доказујући исцрпно, колико је нетачан и неозбиљан овај превод једног од најзнатнијих дела Гогољевих, премда ми за то ма где расклопљена књига даје обилата материјала. Напоменућу само, да је класично место целе приповетке, место — где Акакије Акакијевић моли своје колеге, да га се прођу и да га не вређају — сасвим погрешно преведено. У оригиналу стоји: „Оставьте меня! зачѣмъ вы меня обижаете?“, што значи: „Оканите ме се (прођите ме се, оставите ме на миру)! *што ме вређате?*“ — у српском преводу: „Оставите ме на миру! *Што ми сметате у раду?*“ Да је сад то које друго. мање важно место у приповетци, та би се погрешка преводиочева могла и превидети, али је ово централна, најбитнија реченица целог производа Гогољевог. То питање: *зашто ме вређате?* и дирљиво место, које одмах за тим долази, којим Гогољ тумачи смисао тога прекора, најважнија су места читаве приповетке, и на њих у првом реду мисли Достојевски, кад вели да су он и другови му произашли из Гогољева Шињела.

Поред те кобне погрешке, нашао сам само на оно неколико страна око тога места, безброј често врло грубих погрешака, које веома подсећају на ону у светској литератури јединствену патку, што се десила немачком преводиоцу Ане Карењине, који је цитат из св. писма: „Моја је освета и ја ћу је вратити“, превео: „Моја је освета, ја иштем кеца!“ (Die Rache ist mein — ich spiele Ass!*)

Ево неколико таких места:

Гогољев „Двоструки ситни шав“ преводи српско издање са: Двоструко *меко* шивење Какво меко шивење? И од куд *меко* место *ситно*? питате ви. Ево од куд. *Ситно* се у руском каже *мелко*... „Е, па то *мелко* мора да је наше *меко*“, рекао је наш преводилац. И добисмо *меко*. У оригиналу стоји да је кројач савио мараму (у којој је донео шињел), па ју је ставио у шпаг — у српском преводу је: *кројач преврнуо шињел па га ставио на столицу*. (Ово није шала — сасвим тако у српском преводу.) У оригиналу стоји; *Други пут радиш буд зашто, а сад те надарио ђаво; па си заценио, колико ни ти сам не вредиш!*“ У српском преводу: *„Други пут нећеш ни да узмеш посао у руке, а сад тражиш колико и не вреди!*“ У оригиналу градски чувар оставља своју алебарду (копље) поред себе и истреса из бурмутице бурмут на шаку пуну жуљева — у српском преводу, место свега тога: *у једној руци држи копље а другом истреса бурмут из рога* (куд? на земљу?) Гогољево: куд срљаш на мене? Зар немаш тротоара? (у оригиналу простонародни израз: трехтуаръ) — у српском издању сасвим упроштено: „А шта ћеш ти овде?“ — Гогољево: „Мора да га је жена (некако, како год) пропустила кроз шаке (излемала, „поколотила“), преведи г. М.: „Јасно је као дан да га је његова жена на то *наговорила*“!! — У оригиналу „Акакије Акакијевић хтеде још коју да му рекне „односно“ крпљења („починки“) — у српском: „А. А. хтеде да му одговори“! Место „сорокъ рублей“ (четрдесет рубаља), читамо: „приличну суму новаца“, и ако је за разумевање потоњих реченица нужно да се зна да је било баш четрдесет рубаља. У оригиналу: „да остаје у самом полупамучном халату, („шлофроку“, пространој, домаћој хаљини), који беше врло стар и *који је и само време штедило*“. Дакле, Гогољ: шлофрок, г. Миљковић: орман; Гогољ: време штеди, г. Миљковић: време руши...

Све ове погрешке нису нарочито по целој књизи тражене, но су нађене, доста близу једна другој, на неколико страна. А и оно, што је међу њима, већином је нетачно, *увек непоетичним језиком* превођено. Читалац ће, како тако, дознати, о чем се овде прича, али *како* се то прича, о томе у овом преводу има врло мило бледих на-

* Reclams Universal-Bibliothek. Прво издање превода Толстојеве Ане Карењине.

помена. А што се ипак неко решио, да и овакав превод поново штампа и што је ова приповетка у овако страшно развођеном облику могла неког задобити, за то се има благодарити само огромном генију Гогољевом, чији неодољиви сјај блиста и кроз најгушћи нанос...

Оваки су се преводи с руског често сретали у немачкој књижевности пре 15—20 година, а било их је таких некад и код нас, али је данас крајње време да обуставимо објављивање таких вежбања. Међу српским књижевним људима има их из дана у дан све више, који потпуно владају руским језиком, и данас више нисмо спали на овако вандалске преводе — а најмање онда, кад је реч о овако битним, историјски важним појавама прве међу словенским књижевностима.

Публиковањем многих забачених или мање познатих а лепих појава наше белетристике, *Мала* је *Библиотека* учинила лепих услуга српској литератури. Нека од сада не штети свој углед оваким неозбиљним, апсолутно недозвољеним преводима. **Ј. Максимовић**

КЊИЖЕВНИ ЛЕТОПИС

СВЕТИ САВА — ДАЛМАТИНСКИ ПРИПОВЕДАЧИ — Slovan — КАД ЈЕ РОЂЕН З. Ј. ЈОВАНОВИЋ? — ФОНД. Д. НИКОЛИЋА-ВЕЉЕ — ЈАКОВ ПОЛОНСКИ О СРЕДЊИМ ПЕСНИЧКИМ ТАЛЕНТИМА

Као 102. свеска „Књигâ за народ“, које из задужбине Петра Коњевића издаје Матица Српска, штампана је пре месец дана књига „Свети Сава, архиепископ српски и просветитељ. Читанка за српски народ. Написао протопрезвитер Јован Вучковић“. Пошто смо проучили овај рад г. Вучковића, обузело нас је неко тужно расположење: Нисмо се, то јест, могли обрадовати начину на који се *лиферују*, за Матичина издања, књиге за народ. Ту је „Косово“, збирка народних песама, које је „приредио“ Т. Остојић; ту је „Молитва“, зборник српских уметничких песама, које је „скупио“ М. Шевић; па нам узастопце за њом дође и ова књига коју је „написао“ г. прота. Нећемо погрешити кад кажемо да су све то радови рађени — рукама. А ви се сећате шта је класични књижевник француски казао о књигама које тако постају: између таких књижевника и штампарских радника који слажу рукама нема разлике!

Највећи део своје књиге могао је г. прота и нè писати. Тај се посао могао извршити лешкарећи и читајући књигу А. Гавриловића *о Св. Сави*. Једино је још била потребна писаљка за изоста-

вљање и касапљење. Тако „удешен“ примерак могао је и који ученик преписати, после чега је остало још додати „рукопису“ увод и поговор. Не верујете? Књига г. В. има, више него у главном, распоред градива онакав какав је у књизи Гавриловића; тако добијени одељци испуњени су грађом на начин исти као и у овој другој књизи; историска је грађа прошарана разним литерарним елементима и то истим као и у књизи Гавриловића; гдешто је руковет стихова наведен онако како га је за потребу свога рада одабрао Гавриловић; чак су и поједине стилске екскурзије Гавриловићева рада одјекнуле у „спису“ г. Вучковића!... „Е па доста, а куда ћеш више!

Можда ће ко рећи да задаћа тих Матичиних књига и јесте у томе да се популарно излажу за народ резултати добијени у научном истраживању других људи. Пристајемо — али: прво, ти се резултати не излажу само упрошћавањем и скраћивањем туђега рада; и друго, г. прота ипак није написао *популарну* књижицу. У његову „раду“ има легендарности чак више но што би их смело бити, (то и јесте његов рад у овој књизи), па ипак, укупно узето, он није дао популарну књижицу ни по распореду ни по начину излагања. Он није „себи дао труда“ да проучи све што је потребно за такав рад, па да — одбацивши литерарну страну туђега писања и расправљања — нова факта *сам популарно исприча и разложи.* Куд је и камо све то лепше урадио Симеон Кончар кад је у спомен тристагодишњице спаљења св. Саве штампао 1894, издањем Српске Штампарије у Загребу, делце „Свети Сава, српски учитељ и просвјетитељ!“ Тај рад С. Кончара и данас је најбољи, популарно написан и народу намењен, спис о Св. Сави. Само би у ново издање ваљало унети неколике хронолошке исправке и друге допуне. И да је Матица тако учинила — прештампала књигу С. Кончара — учинила би онако како би и било најбоље.

Додајемо још да г. Вучковић нигде није назначио ниједан извор свога рада. То, до душе, није нова, али није ни лепа, појава.

— Ол —

У 3. св. II. књ. задарског „Glasnika Matice Dalmatinske“ штампан је чланак *Далматински приповједачи*, под којим стоји потпис Cherubin Šegvic. Овај чланак требало је да буде пандан ранијем чланку (од другог писца): „Еволуција поезије у Далмацији од почетка XIX вијека до смрти Павлиновића и Деспота“, о коме се „Коло“ лепо изразило, јер је збиља написан паметно и објективно. Жалимо што тако исто не можемо казати и о овом Шегвићевом чланку.

Одмах нам је пала у очи пишчева тенденција да похрвати Љубишу, Матавуља, Вида Вулетића-Вукасовића и Иву Ћипика. За чудо да се Хрвати не могу никада опаметити те не трпати у Хрвате и оне, који то нису и који то неће да буду! Али све и да опростимо г. Шегвићу што каже да су Љубишине приповетке „огледало праве хрватске стилистике“, и да је с њима хтео да докаже, „како је хрватски језик богат и прикладан за књижевне производе“ — не можемо, нити хоћемо, да опростимо другу тенденцију — да се омаловажи књижевни рад оних далматинских приповедача који су Срби, и да се над њима истакну знатно слабији приповедачи само с тога, што су они Хрвати! Таква је тенденција недостојна, и за највећу је осуду што она налази места у књижевном органу Матице Далматинске!

Свакоме је данас довољно позната литерарна вредност приповедака Стефана Митрова Љубише и Симе Матавуља, а интелигентнијем делу нашега народа познат је и књижевни рад Иве Ћипика. Па ипак, по Шегвићу, прва два приповедача немају уметничке оригиналности, ни изражених карактера, те се и одликују само богатством језика и описима народног живота. И док се тако изражава о Љубиши и Матавуљу, за Водопића писац вели, да је „подигао новелистику у Далмацији до умјетности.“ Познајући књижеван рад покојног дубровачког бискупа, Водопића, само бисмо слегнули раменима и чудили се оваквом мишљењу о његовим приповеткама. Али се г. Шегвић потрудио да одмах, само после неколико редака, побије самога себе, наводећи Пуцићево мишљење и тврдећи да Водопићевим приповеткама техника није најбоља, да су им заплети слаби, да радња споро напредује, и да „психологији нема готово ни трага“. Зар ово не даје довољно доказа о неподобности г. Шегвића за посао кога се прихватио? Када бисмо овако што прочитали у задарском „Narodnom Listu“ или којем другом хрватском листићу, насмејали бисмо се; али када и овакве неозбиљности доноси орган једне Матице, па ма она била и Далматинска, не можемо а да строго не осудимо, не писца, о коме се не може озбиљно говорити, него самог уредника „Гласника Матице Далматинске“. Та осуда треба да буде јача с тога, што г. Шегвић не помиње Љубишина *Причања Вука Дојчевића*, већи део Матавуљевих приповедака и Вида Вулетића Вукасовића: *Пpичек Цара Душана у Дубровнику год. 1349.*

Нећемо се упуштати у побијање онога што је г. Шегвић написао о Љубиши, Матавуљу, Вулетићу и Ћипику. То би био узалудан посао и с тога што је г. Шегвић и сувише јадан да би могао натрунити

рад признатих српских књижевника; али ћемо, забаве ради верно исписати оно што је г. Шегвић написао о Матавуљу:

„Симо Матавуљ — вели г. Cherubin Segvic — јест најближи Љубиши. Написао је прегршт приповјести, изашлих амо и тамо у неколико свезака, од којих „Матица Хрватска“ прибра пет и раздијели међу своје чланове (год. 1890) под насловом „Из приморскога живота“. За тим написа три приповјести „из Београдског живота“. четири „Са Јадрана“, па хисторијску приповјест „Ускок“, и роман „Бакоња фра Брно“. — Осим лијепе форме, богата језика, осим вјернога описа народних обичаја, с тог погледа може стати о бок Љубиши -- узалуд ћеш тражити умјетничког ужитка, узалуд вјешто израђених самосталних карактера, драматских ситуација потресних догађаја. С те стране веома се мало диже над Љубишу. Од далматинских приповести остала је знаменита она „Љубав није шала ни у Ребесињу“, и она: „Је ли се Чаврља огријешио“, у којој драстично оцрта вјеру простог пука у чаре, уроке и вјештице, од којих се ископа цијела обитељ“.

Нама се чини, да би много паметније било, да је г. Шегвић, утрошено време у писању овога збуњенога чланка, употребио да нам објасни: како треба прочитати, ма и хрватски, његово име Cherubin, јер не знамо да ли се г. Шегвић зове Херубин, Керубин или Шерибен? Л.

И поред малобројности, неповољних политичких и друштвених прилика, сталан и удружено вођен рад Словенце снажи све више у културном погледу. На сваком пољу, и ако доста спор, опажа се сталан напредак.

Од нове године листић *Слован* (Словенин) почиње излазити као илустровани месечни лист за књижевност, уметност и просвету. Први, угледни број, већ је изишао, и, кад бисмо по њему судили, могли бисмо рећи да Словенци у Словану добијају, и по техничкој изради и по садржини, један прави уметнички лист. У програму листа вели се: „*Слован* ће бити модеран словенски лист, уточиште слободне уметности и слободнога уверења. За то ће у њему наћи места писци и уметници свију праваца и струја“... „У белетристичком делу доносиће „Слован“ само оригиналне песме и приповетке (цртице, новеле и романе), итд.“ Редакцији су ставили на расположење своја најбоља дела сликари и вајари словеначки, тако да овај први број доноси једанаест слика, од којих су две у боји као уметнички прилог.

У првом броју налазимо као сараднике Зупанчића, Ашкерца, Зофку Кведрову, Мешка, а то се, без сумње, има захвалити горе истакнутом начелу да лист буде приступачан књижевницима свакота правца.

Ма да је лист одлично уређен, техничка израда за сваку похвалу, Слован је ипак необично јефтин. Цена му је дванаест круна на годину. И ми имамо један илустрован лист, и он излази једанпут месечно; али он стаје шеснаест динара годишње, има повољније прилике пред собом — требало би само да их не злоупотребљава — и ипак, тај наш илустровани лист стоји много, много иза „Слована“. Ко је крив?. И.

Од г. Јована Максимовића, професора, добили смо ово писмо:

„У биографији З. Ј. Јовановића, коју је за *Певанију* написао А. Хаџић, саопштава се, да се Змај родио 24 новембра 1833-ће године. Из *Певачије* је тај датум пошао у све потоње биографије Змајеве, на је он стављен и на плочу-споменицу, којом ће 24 новембра новосадска српска црквена општина обележити место, на ком је кадгод била кућа, где се родио Змај. Но брат песников Корнел, који се данас овде бавио, рече ми, да је *Певанијин* датум нетачан, и да се Змај родио 23-ег (двадесет трећег) новембра 1833-ће године. То му је неколико пута говорио и Змај, па је то напоменуо и сад, приликом узиђивања новосадске плоче-споменице.

Молим вас, подајте овим редцима места у вашем листу. Данашње се српско покољење поноси својим Змајем и не пропушта ни један дан његова рођења, да му не искаже своју љубав и поштовање. Па кад се то већ чини, право је да се зна за дан, у који је слављеник угледао свет“.

Заиста је ретко наћи народа који има толико добротвора, као што их има српски народ у свима својим крајевима. Већином су ти добри људи завештавали свој новац и своја имања за потпомагање српске књиге и просвете. И ми данас већ имамо толико књижевних фондова, да готово не могу сви успешно ни радити, јер су, мање више, сви са истим задатцима, а између њих нема никакве заједнице. Они се међу собом не потпомажу, и заједничким радом не користе српској књизи онако како би она имала збиља стварне користи. Зар се не би могло тако удесити да сви књижевни фондови у Србији, задржавајући сваки свој посебан карактер, буду у некој заједници и да по један делегат из сваког фонда саставе цен-

трални одбор, те да тај централни одбор, споразумно са појединим одбором сваког фонда, утврди каква ће дела који фонд издати или наградити сваке године. Ми ово не износимо као конкретан предлог (о њему ћемо другом приликом говорити), него га само наговестисмо, а на то нас подсетише правила која је издао г. Министар Просвете за фонд *пок. Димитрија С. Николића-Беље.*

Из овога су се фонда до сада се издавале књиге, и издато је неколико књига разноврсне садржине, а сада је фонду дат друкчији, практичнији, и, по нашем мишљењу, кориснији задатак. — По новим правилима: приход овога фонда употребљаваће се на потпомагање научних проучавања српскога народа и српских земаља, као и суседних народа и земаља, у колико за ово друго буде разлога и могућности.

Ова научна проучавања обухватају све гране народнога душевнога и физичкога живота, и васколику природу српских и суседних земаља.

Осим признатих и својим научним радовима истакнутих српских стручњака могу, на њихову препоруку или на препоруку Српске Краљевске Академије Наука, добити помоћ из овога фонда и други српски научни радници.

Помоћ издаје министарство просвете и црквених послова по писменој пријави у којој мора бити одређен и образложен циљ проучавању. За оцену циља и разлога, проучавања наведених у пријави. може се Министар просвете обрати Српској Краљевској Академији Наука или коме од признатих стручњака.

Из овога ће се фонда првенствено помагати проучавања на Балканском Полуострву, изван Краљевине, нарочито у оним српским и суседним земљама у којима су таква проучавања, било из којих узрока, до сад изостала или за сад отежана, а за науку су од несумњива значаја.

Помоћ се одређује и издаје у напред према природи и величини посла, а водећи рачуна о годишњем приходу фонда и о броју довољно образложених пријава, највише до хиљаду динара годишње једном лицу. Само у ванредним случајевима може Министар просвете по нарочитој препоруци Српске Краљевске Академије, одредити и већу помоћ, ако то допушта одређени годишњи приход овога фонда и може се довести у склад са осталим довољно образложеним пријавама. Али ни у којем случају ова помоћ не може бити већа од две хиљаде динара годишње једном лицу.

Сваки, који уз припомоћ овога фонда врши каква проучавања, дужан је прикупљене податке прво понудити Српској Краљевској

Академији у облику расправе или сређене научне грађе. Ако Српска Краљевска Академија не прими ту расправу или грађу ни у целини ни у појединостима, власник може слободно располагати њом. Али ако Српска Краљевска Академија нађе за потребно, да задржи само посебне податке из понуђене јој расправе или грађе, власник јој је дужан бесплатно уступити те податке а осталим слободно располагати.

При објављивању штампом ових проучавања (у облику расправе или грађе) мора се увек навести, да су вршена уз припомоћ фонда Димитрија С. Николића-Беље.

Ова правила ступају у живот од 1. јануара 1903. год. а министарство обећава да ће издати и посебну књижицу са кратким животописом оснивоца овога фонда, што је свакако похвално али бисмо били још захвалнији г. Министру Просвете када би наредио да се објаве сви фондови са којима рукује министарство Просвете.

Dr. V.

У великом низу руских лиричара и белетриста прошлога столећа било је од увек и такозваних самоука — песника из сељачког, занатлијског, нешколованог реда људи. Неки су међу њима, као Кољцов, Никитин, Максим Горки, долазили до вишег ступња уметносног савршенства, потпомагани од књижевних људи, на које их је упућивао случај или судбина. У једном чланку нове свеске *Руске Мисли* напомиње неки Јацимировски, како корифеји руске поезије нигда нису одбијали од себе песнике из народа, али, у исти мах, нису ни крили од њих својих погледа на њихове поетске творевине. У том погледу је од особитог интереса писмо песника руског Јакова Полонског једном почетнику-песнику из народа. Песник, коме пише Полонски, свршио је само сеоску основну школу. Ступивши као писар у сеоску судницу, он је, између својих службених послова, читао руске песнике, одушевљавао се њима и певао по мало и сâм. Неодољиво обузет жељом за поетским стварањем, а не могући се у селу за тај посао усавршити, сеоски писар зажели да пође у већи, образованији свет, и, са неколико гривењика у шпагу, пође у „Москву бјелокаменују“. Ту је добио место у трговачкој писарници, те је и од сада прозаичне контоарске часове заслађивао нектаром уметности. Но једнога дана зажели, да са својим стиховима ступи у јавност, да напусти писарску службу и да се сав преда поезији. Но пре но што то учини, одлучи, да пошље збирку својих нештампаних стихова песнику Полонском, да чује шта о њима мисли тадашњи

првак руске лирике. Полонски му, својственом му отвореношћу и искреношћу, овако одговори:

„Извините, Алексије Васиљевићу, — писаше он, — што вам тако доцне одговарам: нисам могао пре. Сметала ми је старост, болести, породичне бриге и разноврсне непријатности. Одговарам вам у нади, да вам моје писмо неће бити од штете и да ће вас нагнати, да се предомислите. Сматрам за велики грех не казати вам истину. Бојим се, да ће вас та истина ражљутити, место да вас обрадује, јер свака истина, ма колико она била горка, бoља je од слатке лажи, и не једанпут је била спасоносна за онога, који још није потонуо у свом рођеном самољубљу. Ако сте ма кад читали живот вашег земљака Ломоносова, ви ћете без сумње знати, да је то био један од првих *учевних људи* у Русији; премда није био рођен за песника, први је створио метричке стихове и имао је у руској књижевности огроман утицај на руски језик. Е па знајте, да је и данас, ако ко хоће да буде песник, мало имати само го таленат, но је неопходно потребно стајати на челу европске образованости. И Пушкин, и Љермонтов, и други могли су у оригиналу, на страним језицима читати и изучавати најбоље производе песничког стварања у Германији, Француској и Енглеској. Песништво је — тешка уметност — тежа од музике и сликарства. Ја сам целог свог века учио писати стихове и ево данас признајем, да сам у том послу још сувише далеко од жељеног савршенства. Но стихови још нису поезија. Ко данас не пише стихове? Данас нема гимназиста, нема ђачета које се не заноси грађењем стихова. А колики је тек број оних јадника, што своје стихове штампају по часописима и новинама или их издају у засебним књижицама! Ја их за то зовем јадницима, што нико неће да верује, да су рођени за песнике, нико их не сматра за оно, што треба да је песник, т.ј. за учитеља зрелих људи, будиоцамисли и духа у су временом му покољењу. Штампају, штампају и нико ни главе не обрће на њихове стихове... Једном речи, данас човек мора бити генијалан, ако хоће да скрене на себе пажњу. А вама ни сами стихови још не иду од руке. Ви то треба да знате и нимало не треба да ропћете на своју судбину. Ако је, као што се каже, лепо бити песник, још је лепше бити чвек. Јер, верујте ми, добри човече, мало је данас људи, који се нису претворили у животињу, који су сачували на себи образ и подобије Божје. Човек, који искрено верује, који је проникнут јеванђелским учењем, поштен и присебит, нигде неће пропасти. Сваки је поштен рад — свети рад, па ма какав он био. А сваки рад без извежбаности, без искрене жеље да му се човек сав посвети, — тежак је, и ја вас чашћу својом уверавам, да је

сто пута боље и часније бити добар столар, добар седлар, но бити рђав или осредњи песник. Ако вам је досадан рад у канцеларији, а ви изучите какав занат, изберите оно, што вам се допадне, прионите за посао, гледајте да се усавршите, гледајте да радите боље но сви други, и ви ћете једнога дана осетити, да у доброј, вешто изрезаној, или лепо саграђеној ствари, у ма каквој фиоци, печату, брави, па чак и напрстку, има више лепоте, више користи, но у ма каквој песми, која никоме ништа не казује, нити ће икоме какву лепу и паметну идеју саопштити. Будите *песник у каквом било раду*, т. ј. одушевљавајте се радом и приводите га ка савршенству. Надајте се, да се ствари, које сте ви израдили, могу ма кад појавити на изложби и тамо бити оцењене тако, како се у наше прозаично време не цене стихови, који су већ одавна свима додијали".

Писмо је то имало успеха: почетник-песник из народа напусти поезију и предаде се самобразовању...

БЕЛЕШКЕ

КЊИЖЕВНОСТ

— У штампарији Доситеја Обрадовића штампа се збирка приповедака Симе Матавуља из београдског живота, под насловом: *Београдске слике*. Књига ће бити готова, најдаље, до краја овога месеца.

— Из овогодишњег „Бранковог Кола" посебно је оштампана књижица „*Једноженство" и многоженство*, предавање проф. Т. Г. Масарика, превео др. Иван Шајковић." Старим, познатим разлозима који говоре за једноженство додао је овде, у овој књижици, познати чешки професор и неке нове. Поред тога изнео је занимљиву разноликост мишљења разних великих писаца о овој ствари. Превод је добар.

— Као што дознајемо, књижара Пахера и Кисића, у Мостару, штампа о свом трошку Змајеве *Прозаиде*. Издање биће врло лепо, а редакција „Прозаида" поверена је г. др. М. Шевићу.

— Од *Знаменитих Срба XIX-ог века*, што их у Загребу издаје Српска Штампарија, штампана је и 16. свеска, односно 4. II. књиге. У овој су свесци слике и биографије: Танаска Рајића, Кнеза Михаила, Кнеза Данила, Зарије Јовановића-Чиче, др. Јована Андрејевића, и Јована Наке. — И овој је свесци, као и ранијима, цена 4 динара. Нека је и овом приликом препоручено ово дело.

— Из „Бранковог Кола" посебно је оштампана „*Конференција у Матици српској о „књигама за народ"* 11. (24), септембра 1902. г.

— Из „Гласника Православне Цркве" посебно је оштампан *Конкордат између Србије и Ватикана* државно и црквено право студија Ђ. Б. Несторовића, апелационог судије (Београд, штампано у државној штампарији Краљевине Србије 1902. г. — На

в. 8. стр. 74.) — Питање ово само по себи врло је важно и писац га свестрано расправља остављајући надлежнима да озбиљно размисле: „да ли би било мудро и политички да Краљевина Србија с таком моћном силом, као што је Римска Курија, закључи конкордат по основима које она предлаже, и на тај начин изложи поплави римокатолицизма и само ослобођено Српство“. — Као што се види, писац се не изражава јасно ни за ни противу конкордата, и ако би се дало извести да му је противан. Али што је важно, књига ова није потпуно исцрпла питање о конкордату, јер се главни рад око овога питања водио од 1792. године, а писац долази баш до те године.

— Бранково Коло јавља да су у Сарајеву штампане *Босанке*, приповијетке Михаила Милановића. — У овој збирци има 12. приповедака (1. Вјера спасава, 2. Јерко Урошевић. 3. Сад сам спасен, 4. Христова икона, 5. Проклето колено, 6. Са сијела, 7. Спаситељка, 8. Очајник, 9. Је ли морало бити, 10. Браћа, 11. Бог није шала, 12. Стана), а посвећена је Јанку М. Веселиновићу. Даље вели „Бр. Коло“: „Милановићеви су сижèи понајвише слике и црте из српског народног живота у Босни и Херцеговини; а реч exellence из живота сарајевског. — У њега нема, додуше, бог зна какве високе технике ни дубоке психологије а ни естетике духовитости, али му је ипак свака приповијетка занимљива и привлачи читаоца, заносећи му не толико ум и мисаону машту, колико срце и душу, — сијело људских чустава и осјећаја.“ — Цена је књизи 1.60 кр.

— Ових дана изишла је из штампе књижица, која носи наслов: *О реорганизацији рударског одељења и потреби да се измени његова администрација.* Писац јој је наш познати геолог, г. др. Светолик Радовановић, професор Велике Школе и вршилац дужности начелника рударског одељења Министарства Народне Привреде. Предлог који се ту износи о поправци администрације рударског одељења са свим је умесан, и заслужује озбиљну пажњу наших надлежних чинилаца.

— У врло лепом и укусном издању штампано је у Сомбору, у штампарији Ф. Битермана и Сина, велико дело, и по обиму и по формату (4. стр. 453), Лазе Костића: „*О Јовану Јовановићу Змају* (Змајови) његову певању, мишљењу и писању, и његову добу. Према свом говору од 24. новембра 1899. у дворани Матице Српске“ (Цена 5 круна). — Цео рад Костићев дели се у четири групе: Певанија — Друга Певанија — Снохватице — Девесиље, а свака од ових група подељена је на многе мање одељке, те у овима Костић прегледа и оцењује поједине Змајеве песме, и то оригиналне, а превода се дотиче „само гдешто, припадом“. Костић је прегледао и прокоментарисао и све досадање оцене о Змајевој поезији. Књизи је додат и кратак пишчев предговор. — Толико за сада о овој књизи г. Лазе Костића, а згодном приликом проговорићемо о њој опширније.

НОВИНАРСТВО

— „Бранково Коло“ у свом 48. броју доноси чланак „Још један српски умотвор у руском преводу“, од † D-r Љуб. Недића. — У овом чланку, који је остао недовршен, пок. Недић износи, да је А. Степович у одломцима превео и штапао у књизи „Очерки Исторіи Сербохорватской Литератури“ његова мишљења о Јакшићу, Л. Костићу, Јови Илићу, Каћанском и Војиславу, а да то није ни напоменуо.

— После кратке паузе, а због лишења слободе г. А. Фабриса, добили смо 21. и 22. бр. дубровачког *Срђа* са одабраном садржином. — Нека је и овом приликом *Срђ* топло препоручен нашем народу.

— Под насловом *Југославенска романтика* децембарска свеска „Љубљанског Звона“ има чланак из пера Ника Зупанића. У чланку се говори о буђењу свести, културне и економске узајамности јужних Словена. Највећи васпитни значај за буђење свести јужних словенских народа придаје се историји и српској народној песми. Писац цитира шта су о лепоти српских народних песама рекли Грим, Талфи и т. д. Жао му је што немају целине као Илијада и Одисеја, спомиње покушаје да се начини из свих народних песама један епос и неуспех тих покушаја. Али истиче како се даровити млади српски песник Лазар Димитријевић латио да из народних песама састави три епопеје: Косово, Краљевић Марко, и Ослобођење. До сада је свршио „Косово“. Епопеја има петнаест певања и преко десет хиљада стихова. Три одломка већ су публикована у „Новој Искри“ прошле године. За прераду Димитријевићеву српских народних песама Зупанић вели да је Димитријевић дошао на оригиналну и ђенијалну мисао да раздроби све поједине песме и да по карактерима и историјским догађајима састави нову хармоничну целину. Њему је стих атом, док су досадањи састављачи ређали неизмењене песме у хронолошком реду једну за другом. Димитријевић изоставља и сва она места која се не понављају а која читаоци умарају и не избацује турске и арапске речи које песмама дају нарочиту оријенталну боју. Зупанић много полаже у ову обраду српских народних песама и, ма да ће се тек публиковати, обраћа Словенцима на њу пажњу и у опште им препоручује студирање српских народних песама. На крају вели: „оне ће однети у најшире кругове народа научно доказану истину да су Словенци, Хрвати, Срби и Бугари само један народ, политички и дипломатски поцепан у четири вештачке целине, међу којима није могуће повући строгу, природну међу јер дијалекти прелазе полако један у други. Никако не мислим да би други мањи дијалекти који су се развили у засебне књижевности, баш морали престати; ја само тврдим да је српском или хрватском језику одређена важна улога вође у развитку будућега Југославенства услед његове раширености (говори га око 10.000.000 душа) а централне везе између Словенаца и Бугара, који не морају учити српски језик него ваља само да му се прилагоде.“ — *Љубљански Звон* од нове године ступа у своју двадесет и трећу годину излажења, а од нове године мења му се и уредник. У позиву на претплату вели се да је досадањи уредник, Антон Ашкерц, дао оставку на место уредника, али да ће и даље остати веран сарадник листа. Не јавља се ко ће лист уређивати од нове године.

ДРУШТВА

(Матица Српска) — Под председништвом г. А. Хаџића, 21. прошлог месеца књижевни одбор Матичин држао је свој састанак на коме је, поред осталога, посвршавао и ово: Узима се на знање извештај секретарев о састанку редакционог пододбора. — Примају се за Летопис ови рукописи: „О црногорском устанку 1684.“, од Јов. Н. Томића; „Љубомир П. Ненадовић, књижевна расправа Марка Цара; „Племић Адам Матејић“, приповетка Милана Будисављевића; „Ибрахимбегов ћошак“, приповетка Светозара Ћоровића. — Нису примљени ови рукописи: „Процес историје човечанства и њен однос према другим наукама;“ Маћедонске народне песме у бугарској књижевности;“ „Љубованка“, песме — Издани су на оцену рукописи: „Омирова Илијада с гледишта наших народних косовских песама:“ „Из књиге скица“, приповетке: „Устанак Зете под Ивановићем Вукотићем 1832. год. и пошљедице тог устанка по Зетски народ“. — 23. пр. месеца имао је састанак и управни одбор Матичин, на коме је председник саопштио, да је *Ђока Радак* из В. Кикинде, јављајући

да је за универзалног наследника свог свеколиког непокретног и покретног имања наименовао „Матицу Српску“, послао свој тастаменат с молбом, да га „Матица“ прими на чување и да после смрти његове исплати родбини му намењене легате и да оснује у тестаменту назначене добротворне задужбине. У вези с тим председник друштвени *А. Хаџић* износи уложну књижицу Централног Кредитног Завода у Новом Саду од 60.000 круна, коју му је уручио племенита срца, велики добротвор српски *Ђока Радак* с молбом, да је преда на чување Матици заједно с тестаментом његовим.

(Друштво Св. Мохорја) — Друштво Св. Мохорја у Љубљани издало је за ову — 1902. — годину својим члановима шест књига, међу којима и календар за 1903. годину. Календар је доста марљиво уређен, али ипак није такав да би могао одговорити потребама словеначког народа. Исто тако и остале књиге нису какве би требало да се народу пружају, јер од преосталих пет књига једна је *молитвеник*, а друга *приче из светог писма*. — Друштво ово, коме је задатак да шири у народу писменост и словеначку књигу, навршило је педесет година свога опстанка. За минуло пола века друштво је растурило у словеначки народ преко четири и по милиона комада књига, а у овој години има преко 80.000 чланова. — Да у овом друштву нису главни фактори католички свештеници, којима је прво вера па народност, оно би са толиким бројем чланова, а, према томе, и лепом сумом капитала, много могло учинити за буђење и развијање националних осећаја у словеначком народу.

НЕКРОЛОГ

† **Пера П. Ђорђевић.** — 18. новембра ове године умро је у Београду П. П. Ђорђевић, редован члан Српске Краљевске Академије, дописни члан Југославенске Академије и председник Српске Књижевне Задруге. — Покојни Ђорђевић родио се у Крагујевцу 21. јуна 1855. г. где је свршио основну школу и гимназију. Велику Школу свршио је у Београду 1873|74 год., те је 1874. г. постављен за практиканта Министарства Просвете а 7. маја исте године за привременог предавача II београдске гимназије, одакле је 1. октобра исте године премештен у крагујевачку гимназију у којој је остао до 9. августа 1885. г. када је премештен за професора београдске гимназије. 19. септембра 1890. г. постављен је за секретара I класе Министарства Просвете а 18 маја 1891. г. за начелника истог Министарства 1. априла 1892. г. дошао је за Државнога Саветника, у коме је положају остао до 9. маја 1894. — 6. априла 1901. г. постављен је по ново за Државног Саветника и Сенатора у коме је звању и умро. — Као секретар Министарства Просвете уређивао је *Просветни Гласник* а пре тога уредио је I. II. и III. књ. *Браства*, друштва Св. Саве, и то прву књигу у друштву са Милованом Р. Маринковићем. 1890. г. био је уредник *Наставника*, листа проф. друштва. — Као проф. филологије и српске литературе написао је неколико чланака из језика и литературе у разним нашим листовима, а од посебних његових радова поменућемо: *Теорију књижевности* (два издања 1892. и 1901.); *Прилози за синтаксу српскога језика I о падежима без предлога* (Београд 1889) и *О реду речи у српском језику* (приступна академијска беседа). — Пок. Ђорђевић као члан редакционог одбора за издавање Вукових дела спремио је за штампу, у друштву са Љ. Стојановићем, Вуков *Рјечник* а сам Вукове *Граматичке и полемичке списе.* Под његовом редакцијом а у издању Срп. Књижевне Задруге штампано је *Житије Герасима Зелића* — Осем тога он је у друштву са Љуб. Ковачевићем приредио *Косовску споменицу* а са Урошем Благојевићем *Читанку* за IV разред основне школе. Да га смрт није тако рано уграбила можда би још што корисно привредио српској књизи. Вечан му помен!

Одговорни уредник: Дан. А. Живаљевић ШТАМПАРИЈА П. ЋУРЧИЋА

КОЛО
КЊИЖЕВНИ И НАУЧНИ ЛИСТ

1902. КЊИГА IV СВЕСКА 12. 16. ДЕКЕМБРА

Седница Женског Добротворног Друштва

Сока, председница, (врло угојена и уважена стара госпођа, удовица једног чувеног човека, литерарно образована): Госпође, и госпођице, седница је отворена. Молим г. секретара да прочита дневни ред.

Секретар (млад човек са наочарима, туњав, познат због своје расправе: „О песнику спева Смрт Смајил-аге Ченгића", у којој је расправи доказивао, да песник тога спева није ни Владика, ни Мажуранић, него неко трећи, кога за сада није могуће пронаћи, уставши са хартијом у руци): — На дневном је реду, прво:...

Катица (жена једног пензионисаног директора средњих школа, жилава, неверовно покретљива, прекидајући секретара): — Молим г-ђу председницу за једну реч!

Председница: — Молим да најпре саслушате шта је на дневном реду. Предлози и евентуална питања долазе после! То ви знате, дакле...

Равијола (плодна стихотворка, којој приденуше тај надимак због једне њене песме, у којој соколи неког младог умног трудбеника „на трновитом али пуном славе путу", обричући му да ће му она бити „вила Равијола". Право јој је име гђа Пола. На први поглед више напомиње какву сељачку газдарицу, него вилу): — Е, али госпође директорке имају права да свакога прекидају!

Друга директорка (истога имена и качества и година као и пређашња, али иначе много друкчија. Удовица је без деце, пуначка, младолика, енергична, још доста лепа): — Молим, овде су две директорке! Г-ђа Рав..., пардон, госпођа-а-а..., како јој беше име?...

Равијола: — Ето доказа да сте и ви неучтиви!

Диже се граја. Председница звони. Секретар седне и брише наочаре. Обе директорке и Равијола лармају уз силне покрете руку; не разуме се све што говоре, али последње реченице прве директорке гласније изговорене, могу се разабрати.

Друга директорка: Нећу се никада женирати, да прекидам ваша несносна стихоклепанија! Разумете ли? Нећу да ме гњавите! То сам и хтела да питам председницу, да одмах дознам, је ли ово литерарна седница, па да одмах бежим!...

Председница: — Није, није литерарна! Чујте дневни ред! Ово је седница за доброгворне цељи!... Седите, смирите се, шта вам је данас? Ово није књижевни састанак.

Неколико гласова: — Јест! Јест! Није! Јест!...

Председница (звонећи): — Кад вам кажем да није!

Тинка (жена секретарева, млада, весела, ни лепа ни ружна, али мила, литерарно слабо образована, али веома искрена): — Питате: шта нам је данас? Што и увек! Женска посла! Овамо се, кô бајаги, скупљамо ради неке добротворне цељи, а кад тамо, чим која отвори уста, одмах свађа! Госпође директорке сматрају нас остале млађе као децу, а госпођа Пóла мисли да је већи песник од Змаја!..

Секретар (уставши нагло, сав црвен): — Ти да ћутиш!..

Гласови: — Бравос!... Живео мужевљи ауторитет!... Домаћа сцена!..

Равијола: — Ја забрањујем свакоме....

Председница звони, секретар се врпољи, Тинка се превија од смеха и даје рукама знак, да би хтела још нешто рећи. Једоа најдебља, најкрупнија међу њима, љуто се свађа са другом директорком...

Гласови: — Да чујемо гђу Тинку! Има реч гђа Тинка!...

Председница (гневно, надвикујући их): — Нема овде нико речи, коме је ја не дам!

Гласови: — То се види!... Нико вам је и не тражи!... Има реч Тинка! Тин-тин-тин!

Тинка (устаде),: — Добро, ја ћу ћутати, а ти, господине мужићу, да вршиш своју дужност онако, како личи човеку!

Другà директорка (упијајући устима): — Гле! Гле! Дакле, не врши....

Секретар (пренеражен): — Како то?

Тинка: — Лепо! Ти си наш секретар, ти си један мушки међу нама, па место да енергично кажеш: „Госпође, или слушајте дневни ред, или ја одох“, ти седиш и копрцаш се, као муха кад падне у чорбу! Ја да сам на твоме месту...

Гласови: — Живела Тинка! Хајде да њу изаберемо за секретарку! Доле са господином мужићем! Живела Тинка, секретарка Женског Добротворног Друштва! Живела Тин-тин-тин!..

У општој веселости и председницу остави достојанство и гнев, те покри уста марамом, али се видело да се тресе од смеха. Како тога тренутка махом погледи беху на њу скренути, чланице не опазише како се друга директорка и она крупна жена међусобно потмуло грде и гледају као раздражене зверке, готове да кидишу једна на другу!

Гласови: — Живела наша председница! Живела слобода збора и договора!... Живела анархија!

Председница (устаје): — Зацело, ово је анархија!... Шта сам хтела да кажем!?... Да, у овоме, најблаже да се изразим, непарламентарном држању госпођа и госпођица, међу толиким, најблаже да се изразим, непотребним речима и прекоредним, по правилима недопуштеним упадањима у реч, ипак, оно што је на крају приметила гђа Тинка, у неколико има смисла!.. Господине секретаре! Изволите прочитати дневни ред, па ако поново која буде прекидала, закључићу седницу!

Секретар (устаје са хартијом у руци): — Дневни ред. Прво:..

Софија (жена општинског статистичара, неодређених година и обличја, али таких мишица, какве би импоновале и касапским момцима! Бесно устаје, диже руку и усијаним очима говори): — Госпођо председнице! Ја сам жена проста и..

Један глас: — То се види!

Други глас: — Разуме се шта долази после и!

Софија (обазре се лево, десно, па запенуши): — Ако нисам образована као неке, знам шта је образ!...

Гласови: — Ох! Ох!

Председница: — Молим вас!..

Софија: — И не могу трпети ничији безобразлук!..

Гласови: — Ух! Ух!...

Софија: — Особито једне оваке (показујући другу директорку, која беше ужасно пребледела), коју познаје цео свет каква је!.. Никада више моја нога неће ступити у те ваше седнице! (У сред највеће граје и метежа, изађе. Председница силази и упути се, али је прва директорка и две три девојке врате. Гавијола беше извадила свој рукопис и почела читати доста гласно нове стихове најближим. Секретар прошапта нешто с председницом и узев хартију започе што је могуће гласније):

Секретар: Дневни ред. Прво:..

Друга директорка: Госпођо председнице! После оваког шкандала, права је бесмислица тај дневни ред! Ја мислим, да достојан-

ство нашега друштва захтева, да се она женска искључи из нашега друштва!

Настаде тишина...

Даринка (старија девојка, болешљива, обично ћутљива, израза добродушна, некада врло богата, у последње време чувена као љовица потписника и потписница на менице, рече као за себе, безазленим изразом и болећивим гласом): — Ах, Боже мој, зашто уносити у седницу, на јавност, приватне, интимне свађе, којима је узрок Бог зна који?

Друга директорка (бесно): — Шта сте хтели тим рећи, госпођице?

Даринка (као зачуђена): — Зар сам рекла штогод, што вас вређа? Боже сачувај!...

Председница (директорци): — Драго моје дете, то што ви предлажете, може се решити само гласањем. Стрпите се! Доћи ће и то на ред!

Друга директорка: — Извините! Стрпети се не могу! Збогом! (Излази).

Секретар: — Дневни ред. Прво...

Прва директорка (показујући Равијолу, која декламоваше гомилици суседака): — Погледајте! Је ли то демонстративно, или није? Је ли ово какво јавно предавање, или је...

Председница (која чим почне са „дете моје“, значи да је енервирана и да је изгубила свако мерило): — Госпођо Пóло, дете моје, то баш није... то не иде!

Равијола: — Молим лепо, госпођо председнице, седница је закључена и ја сам слободна да радим што хоћу! (Наставља читање).

Председница (очевидно не мислећи већ ни нашто, гледа на прозору и понавља): — Моје дете! Моје дете!...

Прва директорка (одлазећи, јавља се само председници): — Збогом, госпођо! Желим вам пријатну забаву! (Отиде).

Емилија (старија девојка, учитељица, и она помало списатељка): — Зацело није лепо што старије даме дају таке примере!

Радојка (лепа, богата девојка): — Ох, „старије даме“! Ох, младости моја!

Емилија, (идући к вратима, Радојци): — То се на мене односи, је л' те, госпођице?

Радојка: — Зашто баш на вас? Може и на мене.

Емилија: — Зацело, можете жалити своју празну младост, имате зашто (Одлази).

Тинка (која дотле сеђаше замишљена, трже се одједном): —

Баш сам ја луда! Зар ћу ја последња. Збогом, госпођо председнице. Збогом, госпође, збогом госпођице. Кад ме већ овде видите, онда ми се надајте.

Секретар (тргнув се такође из мислй, скочи): — Ти да ћутиш.

Председница: — Дете моје, зашто тако, да се најблаже изразим..

Тинка (клањајући се иронично мужу): — Збогом, господине секретаре. Па изволите и други пут.

Председница (устајући с натегом): — Дете моје, на дневном је реду да се иде кући и да се дâ оставка...

Секретар (узев шешир и полазећи за њом): — То и ја мислим.

Седница се разиђе а да нико не дознаде шта је било на дневном реду!

Осталоше: Равијола и њене четири слушалице и три девојке, које се беху занеле, говорећи о тоалетама...

Забележио С. Матавуљ

ХАЏИ-ПАТАК

Мили Павловићу

У нашега Хаџи-Патка
Џуба кратка.
А зашто је џуба кратка
У нашега Хаџи-Патка?
Хаџи-Патка срце боли,
Хаџи-Патак Фȁтку воли
Сваког дана Фатки ходи
И бир акшам укуише.
Не чека ти Патак више —
Закуца му срце јаче,
Преко плота Фатки скаче
И са Фатком севдах води,
Јер је Фатка,
Као патка,
Назли хо̏да
А од рода!
Па још има једна згода:
Има Фатка свог мираза
Осим дизê и алма́за, —
Пет хиљада и по̏ гро̏шâ —
Све ланто̂шâ! —

С тога Патка срце боли,
С тога Патак Фатку воли.
И ако је алтмиш сене
Он кухвета има ђене
Па на сваки Фаткин миг
Преко плота, преко драче,
Патак скаче
Као гиг!
Али харсуз Би̏ба стара
Мрзи Патка ихтијара,
Па шћер своју Фатку кара:
„Окани се ихтијара,
Ихтијара Хаџи-Патка!“
Ал' у женске памет кратка —
Све једнако севдах води
И бир акшам укуише,
У соби је нема више:
На капиџик Патку ходи
И верeми без карара,
Чека свога ихтијара,
Ихтијара Хаџи-Патка.

Али јуче бӣ белаја,
Бӣ белаја и русваја! —
Преко плота Патак скочи,
На капиџик Фатки крочи,
Ал' од једном, као зврк,
Хабер даде харзус-на̀мет
И устаде на кијамет —
Да ишчупа Патку брк.
Бјежи Патак, —
Тур му кратак,
Али дуга, џуба пуста
И наш Хаџи-Патак суста;
А онако, на дохвату,
По бијелу, демек, врату,
Ташалицу једну кратку
Привезала Биба Патку.
Хаџи-Патка срклет спопа,
Па, хајђиди! хопа! хопа!
Ни хатлија бржи није —
За њиме се џуба вије!
Аман! аман!
Три миздрака и пô, таман,
У висину Патак сукне
А нит' хукне, нит' јаукне!

И ако је алтмиш сене
Он кухвета има ђене,
Па јуначки стисну очи —
Хопа! хоп!
Преко плота јектен скочи
И ђе паде
Хабер даде
Као топ!
Ал' кубура дође друга:
Белај-чоха џуба, дуга,
Хаџи-Патку за трн запе,
За трн запе па га сапе, —
Дрпће Патак као прут;
А угурсуз Биба стиже,
Руку диже
Па остриже
Маказама Патку скут.
У башчине Патак шмигну
А вас црвен као реп! —
У махале хабер стигну,
За њиме се џумбус дигну:
„Одрезали Патку реп!"
Ето што је џуба кратка
У нашега Хаџи-Патка.

Мостар

Алекса Шантић

Објашњења: *џуба* = дуга горња хаљина; *укуисати* = огласити молитву; *севдах* = љубав; *назли* = господски; *лантош* = бакрени новац; *алтмиш сене* = шесдесет година; *кухвет* = снага; *ђене* = до душе; *гиг* = велики пјетао; *харсуз* љут, безобразан; *ихтијар* = старац; *бир* = док, тек а значи и један; *капиџик* баштена врата; *веремити* = гинути од љубави ит.д.; *карар* = мјера; *белај* = несрећа, биједа; *русвај* = чудо, брука; *кијамет* = непогода, зло; *демек* = на примјер; *ташалица* = заушница; *срклет* = мука; *хајђиди* = узвик а значи и дивно; *хатлија* = коњаник; *миздрак* = копље; *јектен* = одједном; *хабер* = глас; *угурсуз* = несретник; *џумбус* = весеље, шала, смијех.

С КОСОВА НА СИЊЕ МОРЕ

БЕЛЕШКЕ С ПУТА КРОЗ АРБАНАСЕ 1894. ГОДИНЕ

пише

Бранислав Ђ. Нушић

Сиње Море

(Свршетак)

Преноћили смо под Ободом у чамцу и под отвореним небом, а сутра зором наставили пут низ Бојану.

Бојана је одавде и дубља те би до Обода могле пловити лађе које не газе више од осам ногу. Од Обода је међу тим до Скадра много мање воде и лађама је немогуће у Скадар. Довде плови и лађица „Бојана“ која има 35 коњских снага и више је товарна лађица, те прима товаре које Скадрани шаљу чамцима довде, па односи до најближих Лојдових пристаништа да га отуд Лојдове лађе приме и носе на европске тргове. Ова лађица нема утврђеног реда пловидбе већ долази где кад један пут а где кад и два пут недељно, а плови најдаље до Дубровника.

Но и ако има дубине да могу ове мале лађице упловити, има ипак у Бојани све до њенога утока и великих спрудова тако да ове лађе са великом обазривошћу морају да плове. Кад смо кренули из Обода ми смо баш затекли поменуту лађицу „Бојану“ где се код села Мурићана насукала у песак те пуних осам сати седи ту и непокушавајући да се спасе. Она очекује вече, кад на мору настане плима, тада ће нарасти вода и у Бојани, и изнеће је сама.

Због ових спрудова, који се час појаве а час их нестане, који се селе овамо и онамо, те је час лева а час десна обала опасна, постоје и нарочити крманоши (мештани са Св. Николе), које лађе плаћају те их спроводе до Обода и изводе из Бојане у море.

Обод (Obotti) је некад био врло важна тачка на Бојани. Од вајкада трговачке лађе, пловећи из мора у Бојану, устављале су се, пре него што стигну Скадру, овде на Ободу, јер је ту „ѹ Ꙁєти ѹ свєтогa Срьђa нa Боѩни“ била некада царинарница „где су наредила господа стара“. Па и данас то место важи као царинарница.

Г. Мијатовић у својим „Студијама за историју српске трговине“ домишља се да је Св. Срђ (односно Обод) *Мало Брсково*, за које арапски географ Едризија вели, да је трговачко место на једној реци близу језера Да ли би по овој претпоставци *Велико Брсково* било ваљада на ушћу Бојане код Св. Николе, као што се то и пита

Јастребов. Како се у уговорима, који се односе на Обод, увек употребљава назив Св. Срђ, због цркве која је у близини и како се зна да је Брсково знаменито трговачко место у горњој Тари, на путу између приморја, Лима и Рашке, то и горња предпоставка извесно нема вредности.

Овуда крај Обода су пролазиле, па се овде и устављале, и све оне лађе, које су полазиле Скадру да га опсаде и да му досаде, те је отуд ово место знано не само из историје трговине скадарске већ и из историје ратовања скадарских, јер су непријатељи ово место респектовали и као згодно место за утврђење ради одбране Скадра. Тада су били на том месту, а и на обали супротној, бастиони, који су уништени на основу споразума између Ђурђа Бранковића и млетачког капетана Куљфи Бемба 1423. године, које је године овај капетан добио наредбу од млетачке владе да улегне у Бојану и да се расположи ту код Св. Срђа, те да чува сигурност скадарскога града.

Млечани су водили врло великога рачуна и о војничкој и о трговачкој важности Обода, те се зато он тако често и помиње у уговорима млетачке републике са српском властелом.

Пловећи са Обода низ Бојану, природна ствар да нисам мимоишао „Бојану“ код села Мурићана већ сам свратио мало да грешноме капетану, који очајно чека плиму да га извуче из песка, учиним посету. Та је посета за мене у толико пријатнија била, што је капетан Србин Цавтаћанин и што сам на лађи пио дубровачко вино, уз пријатно причање капетаново о мучним путовањима његове лађице кроз Бојану, сличним оном путовању нашега Чика Љубе Ненадовића, када је овим истим путем возио кнежев вапор због којега у мало није узбунио Европу.

— Замислите, — вајкаше се озбиљно капетан — какве сам ја среће морепловац. Док је један Колумбо пловећи очекивао срећан тренутак да узвикне: „Земља, земља“; дотле ја, ували ен овако у песак као прасе, ево већ осам сати чекам срећан тренутак да узвикнем: „Вода, вода!“

— Да, рекох да га утешим — има нас разних судбина. Ето на пример ја сам морепловац, који долази са једног пространог, увек намрштеног и немирног океана, пловио сам дуго и дуго, и једва сам дочекао тренутак да узвикнем: „Вино, вино!“

Капетан ме не разумеде и ја сам му морао објаснити да сам пропутовао Албанију, да је то земља која осим многих других незгодних особина има и ту што се у њој не пије вино, и најзад да сам га жељан још од Призрена из којега сам изашао пре месец

дана, и да је према томе мој узвик „Вино, вино!“ исто толико оправдан, и ако не исто толико и историјски, као год и Колумбов: „Земља, земља!“

Капетан је ово моје објашњење не само добро разумео, него га је чак тако протумачио да се мој усклик специјално тиче дубровачког вина и због тога само његовог тумачења, задржах се на лађи дуже но што сам мислио. Најзад и уговорим са капетаном, ако на мору не нађем коју другу лађу која пролази или ако на знак који јој будем из чамца дао не буде хтела стати, да ме нађе он кад изађе из Бојане и да ме на својој лађици одвезе до Дубровника.

Пошто се опростих од љубазнога домаћина и пожелех му да што скорије наиђе вода, отискох се даље низ Бојану, у сусрет неком влажном, свежем поветарцу који допираше отуд ваљада, са оне сиње ширине коју моје очи напрегнуто изгледају.

Бојана већ брже носи, веслари и сами живље веслају, равне, пусте, излокано обале промичу; овде спруд који пажљиво обилазимо, онде џбун који је Бојана ваљда где год из обале откинула, те плови за нама у широко море.

Још мало потегоше веслачи и ми скоро спазисмо две заставе како се једна према другој вију, суседујући на ушћу Бојане, а тамо далеко, ван ушћа Бојаниног, безграничност коју небо грли. Те две заставе, црногорска и турска, означују седишта санитарних управа обала двеју суседних држава; и кад им се приближисмо нас су већ дохватиле силне матице, вртлози и струје на утоку Бојанину у море, који је уток врло нагао и брз. Веслари су овде морали показати нарочиту вештину да чамац уведу у море и ако нас је струја Бојанина за тренут ока бацила далеко, далеко од обала копна и предала нас у наручја оној бескрајној сили, предала нас Сињем Мору.

* * *

Веслари су сабрали весла у чамац да одморе набрекле мишице своје и полегали по поду чамца; чамац, остављен самом себи њиха се тихо, заносно на пространој морској пучини а ја, припалио цигару, тихо јој сишем дим бојећи се да ма и најмањим покретом не повредим ону свечану тишину која је легла по површини морској, и блудим погледом далеко, далеко донде где се море загрлило са небом.

Сунце већ ниско сја, још мало па ће утонути у пучину да је обоји својим зрацима и да расхлади своје усијано лице. Море мирно и тихо, једва по где кој ситан вал што сукне преко његовог чистог

лица, као да га је кренуо дах из чијих груди; мирно на површини, мирно ваљада и у дубини, и онај тамо свет, онај чудни подводни свет који се, као и ми горе, бори, гони, отима и међусобно прождире од зоре до вечери, и тај свет се ваљада ноћу повлачи на починак. Већ неки свежи дах који допире однекуд из далека, ваљда са пучине, предказује вече; по која заостала птица, која је можда била далеко у лову или узалуд пратила какав брод, враћа се и журно промиче да се дохвати копна и на њему нађе преноћиште. Тамо у даљини види се силуета неке шајке са разапетим крилима а доле у дну, као да је нечија рука парчетом угљена замрчила светло небеско рухо; то ће бити дим од лађе која плови с југа, са далеких страна.

Сиње Море! На твојим плећима ја се сад одмарам мирно, тихо. Далеко су планине које су ме заморилe; далеко су људи, далеко догађаји. Ми смо овде сами, *ја* и *ти* или боље *ти* и *ја*, и сад овако бар, (у четири ока) кад си тако ведра, тако чиста, тако насмејана лица, реци ми шта је то што ме је од рана детињства к теби звало; што ме је увек к теби у походе мамило; са чега сам те толико ужелео и што сам толико срећан када сам ево сад на твојим валима? Да ли су то бајке које те ките или можда неко оправдано осећање што си ти наше море, српско Сиње Море? Да ли је то љубав ка лепоти твојој и твојих бајних обала или можда поштовање, боље страхопоштовање, пред величанством силе твоје?

По твојој површини плови тихо и сув маслинов листак пао са далматинских обала; по тој се површини игра шарена бубица а њом плове крепки и оружани градови, — и ти то, и једно и друго, једнаком стрпељивошћу носиш на твојим плећима!

У твојим мрачним дубинама станују читави чаробни светови, дижу се кристални дворови у којима бораве виле бродарице и очарани витезови а станују у тим дубинама и они ужаси и оне бесне страсти које се отуд крећу, проваљују кроз масу којом си ти покрило твоје дно и износе се на површину да се са небом у коштац хватају, да се подсмену сили човековој и да пркосе сили Божјој — и ти то и једно и друго једнаком љубављу чуваш у својим недрима!

Реци ми, када си тихо и мирно, да ли је то онај мир који изазива појимање величине своје; или је то умор, или су то часи гриже савести за она зла и беде, које ти у данима буре починиш? Мора да је једно, јер кад си тако мирно и тихо, твоје чело и ако ведро, ипак је озбиљно, као чело онога који размишља?

А кад ускипиш, реци ми, је ли то стрпљење које те издаје, или се буниш што су ти за време мировања људи омаловажали ве-

личину силе, или те можда љути што су људи и твоју воду попрскали људском крвљу па је хоћеш да изнесеш из твојих дубина, да је запениш и раздробиш у ситне капи, да их добациш небу те да му се наругаш: или ти је криво што су људи и кроз твоје дубине провукли жицу која проноси људску реч а ти би можда хтело, да се у твојим недрима не чује реч људска, реч пакости; или се ти то бориш за слободу? — Таквом очајничком борбом, какву ти водиш када се из твојих мрачних дубина крене сав онај бес, све оне силе и страсти, када се крене и ускипи све што је у теби — бори се само народ кад за слободу војује, кад раскида ланце, те ломи и руши све што г је притискало и давило. А тражиш ли је и ти? Који су то ланци што су тебе стегли, која је то сила што је теби одузела слободу, и која је то снага што је тебе савладала?!...

Или ти можда твојим миром исказујеш тугу за оном светлом прошлошћу твојом, коју и ја сад сањам на валима твојим, јер то беше српска прошлост; а буром твојом хоћеш можда да занихаш копно те да задрхћу оне лепе обале твоје и на њима успавано племе српско, па да га научиш како му се ваља борити?

Ако је то, Сиње Море, ја појмим зашто сам, давно и давно, жудео за тобом, зашто сам те још из далека волео, те дај Боже да овај наш поверљиви разговор постане што пре реч — речена и сверована!....

Још мало, па сунце приђе ближе своме легалу и небо до мало час светло, обуче скрлет оперважен златом, а копно поче да добија све једноставнију модру боју, те високе планине које, другаче обојеним небом, добише нову основу за собом, оцрташе се јасније својим облицима. Па онда, у један мах поче и море да се креће, почеше да му се надимају груди, најпре неосетно, тихо, а одмах затим нагло, бурно, као груди младе девојке при првом пољупцу. А у том часу већ и сунце се са свим близу наже и притиште на чело пучини свој врели, свој жарки пољубац.

То море расте. „Вода, вода!“ — узвикнуће сад мој грешни капетан, који овај час очајно чека у валима Бојаниним, и кренуће се отуд те можда да се мало час опет сретнемо овде на ширини, а затим да заједно запливамо по Сињем Мору....

НИРВАНА

Диго̂ сам се из постеље ноћу:
Шум потмули сан ми с ока гони,
Ко̂ да звоно испод земље звони.
Ко се буди у то глуво доба?...
Шум све јачи... Хучи моја соба,
Ко̂ четири да уздишу зида,
И промуко̂ глас јеца и рида,
И две руке бију се у груди:
Као из сна да се Живот буди. —
Роб несрећни после дневна рада
Дуго у ноћ јауче и страда.
. . . .
А напољу мрак, подземна тама,
Ноћ, без друга, остала је сама,
Без покрета, без даха и зрака,
Као море бескрајнога мрака,
Ко̂ гробница, без мртваца, пуста,
Ко̂ Смрт мртва раширених уста,
Ноћ бескрајна, без неба над собом.
Ноћ бескрајна, без земље под собом,
Мрак засуо све животне путе:
Мир вечити без царства минуте.
. . . .
Одмори се овде, душо моја,
Као рањен витез после боја,
Кад за живот задњу снагу збира
На обали вечитога мира.

Париз — Д. Ј. Димитријевић

ДОКЛЕ?

СЛИКА ИЗ КАНЦЕЛАРИЈЕ

— Ник. Т. Јанковић —

I

Са свим спокојно отворивши врата, уђе у канцеларију и, пошто је леним погледом прегледао све који су ту, климну главом, уз гласно „Добро јутро“, са лаганим осмехом који се постепено шираше купећи у танким браздама кожу по лицу и показујући душевно задовољство. Коса му се таласаше у праменовима на све стране, а под њом се блисташе велико глатко чело Одмереним корацима дође до првог стола, подбочи се дланом леве руке на њега, и пруживши десну своме другу, рече:

— Што је било друштво!... мани га!.. ха.. ха.. ха!:.. Боговски смо се провели!... И ти рече да ћеш доћи, па превари... а друштво беше изванредно... изванредно!.. Веруј ми!...

Јован му ништа не одговори. Његово лице не одаваше никаква знака, по коме би се могло ценити расположење. У мислима му се отимаше само једно: „Лако је теби!“ Владимир хтеде још да продужи, али приметивши озбиљност Јованову, остави га, упутивши се своме столу на коме лежаху још од јуче испретурани и недовршени акти. Он остави шешир на прозор, штап крај стола, седе за сто и, подбочивши се обема рукама за главу, лено, преметаше очима по актима, мислећи шта да почне. Ова тромост и неодлучност огледаше се у руци, која се некако превијаше, као да јој том покрету смета и рукав од капута, а прсти, као да се међу собом договараху који ће се од њих дотаћи листа, по десет пута га испуштаху, докле не би нестрпљење овладало живцима, па или згужвало или нагло тргло тај лист.

Јован га крадимице посматраше испод очију и осећаше како га нешто гуши од овог посматрања. Дође му криво на самог себе, на њега, па онда и на савсвет. С пуно злобе окрете се своме колеги који, исто тако погурен као он, сеђаше за столом и рече:

— Јадан народ!

— И држава и њен напредак. Ето то су ти ти вајни носиоци културе и напретка! Само пијанче!... — одуши Младен, коме се већ од доласка Владимирова у души нешто колуташе.

— Зато и пропадамо! — продужи Јован са још већим болом, уздржавајући глас и гледајући на Владимира и његове покрете... По-

гледај га само!... Очи су му мутне, лице му је бледо, а све у њему изражава немир и неспокојство. Па како ће да ради, кад у мислима још ври синоћње пиво, хука и песма... а ми?... ми? — и он готово очајно уздахну, не имајући начина да изрази бол, који га заптиваше у прсима.

— А ми?... ми... — продужи Младен, — ми смо још веће ништа кад их трпимо крај себе. Од њих немамо мира ни у кући, ни на улици, ни овде... ни... ни... нигде!.. Све ми се пред очима врти моја несрећа, а ја у њој тонем и пропадам, а она се све бешње заоштијава јер је јури и покреће овај „уображени“. Хе, да ми је само... хе!... па му се по лицу изли неки нејасан израз пун горчине, који пламтијаше за осветом.

— И само се поносе са њиховом школом. А они, јадници, и не знају шта је то школа! Живот је школа... а скамлије су његова недоношчад! — Па као да се на један мах разјари, у очима му изби нека подмуклост, а глас загушено зашишта: — Шта је он више урадио од нас? Је ли који акт боље концептирао? Је ли коју молбу боље оснажио?.. Је ли коју наредбу боље извршио?... а?... ништа и ништа!... Ми их носимо на нашим леђима, а они нам се преко ћелавих темена ругају!.. ах!... — и он се докопа рукама за главу.

— Да ми је те школоване људе да метем на један длан — продужи Младен — па да им на оном другом покажем трагове мога искуства, онда би знали шта је школа... а овако! — и ућута.

По одсечној лупи у ходнику они познадоше одлучне шефове кораке. Пера им понова зашкрипаше, а прсти од прекомерног напора чисто трептаху пред очима. На њиховим се лицима не огледаше више нерасположење и срџба, већ им на уснама сијаше неки осмех у коме беше помешено, са понижношћу, лукавство и злоба. Погурене плећи таласаху се од писања, а по глави се разливаше сребрнаста светлост проседе косе. Шеф уђе. На његовом лицу заигра један осмејак кога ова двојица живо докопаше и пренесоше на своје усне: само Владимир, који се већ удубио у рад, устаде лагано тек онда, кад чу неку лупу око себе и примети две погурене, са пуно страха клањајуће се фигуре. Чудан осмејак и њему заигра на уснама, само се на њему не огледаше ништа више до неизмерне доброћудности. Кад шеф назва „добро јутро“, у гласу Јована и Младена, кад му одговорише, трепташе нешто што, кад дође до уха човечија, узрујава крв, натежући у срцу целу струју, од које се по целоме телу разлива нека језа и од које се човек мора да стресе. У томе гласу беше неке покорности, која се спушташе до испод стопала; неке молбе, која се забадаше у срце; неке беспримерне понизности, а у

исто време, насиља и напада; тако, да је човек, чувши овај глас, готов да му уради све по вољи, не с тога што заслужује, већ да га се отресе. Владимир климну главом, отпоздрави кратко и спокојно па се опла лати пера, и кад хтеде да продужи шеф га позва к себи.

И оно мало присебности што је остало код оне двојице, изгуби се, и кад остадоше сами, тада гневно бацише пера, отурише хартију и. погледавши један другоме у очи, као да су тиме хтели да слију у једно сву мржњу и гнев, отпочеше:

— Па како је устао!... Ни трунке покорности! Као да су другови! А да смо то ми?...

— Лупи му: „добро јутро!“ као ти мени, па ништа! Онај звекан трпи. Боји га се. Што нисам ја на његовом месту, научио бих памети тог јучерашњег ђачића!.. продужи Младен, али га гнев толико дављаше, да више не могаде да говори.

-- Мене је синоћ звао у неко друштво. Мене, старога оца, са толико ситне деце и крупних брига! И је ли то паметно? Чујеш ли, Младене, тако је време сад настало. Поред омладине ми не можемо живети. Ако им се покоравамо ругају нам се; ако се такмичимо с њима, они нас презиру и зову звеканима. Ми пропадамо. Нас не питају шта знамо, не гледају шта радимо... већ гледају њихове документе. Ти документи коче точак нашег напретка, а убрзавају напредак нашег пада. Ја га добро осећам. Већ не могу да трпим ово разметање и хвалисање, ово титрање с осећајима; ово што они зову „дух времена“, а ја „дух тетака“. Томе је духу сплина њихових докумената...

— Сто му прекривен разбацаним хартијама и искреченим перима; нетачан на дужност, немаран према старешинама... Та и ми смо му неке старешине... — па се тада исправи — само што ја то признање на њему не опажам, него он онако... другарски... а ти трпи и трпи...

Али не могаде да продужи. На вратима се појави Владимир. Преко његовог лица разливаше се обично спокојство. Прошавши мимо њих, он се насмеја, па онда, као сетивши се нечега, поврати се к њима, извади из шпага дуванску кутију, па им је пружи, рекавши:

— Хоћете ли по једну?...

Они се погледаше. У очима им засја једнака светлост, на уснама им заигра једнак осмејак, једновремено обојица пружише руке, и већ за мало — колутаху се бледи колути дима пред њиховим очима. Њима се учини да је ова понуда имала и свог значаја, да је *његов* осмех имао неке вредности, и њима се у мислима

појави нека слутња, од које се обојица згрозише; па једновремено, као да им је ова помисао пресекла сваку моћ уздржавања, излете им из усана тако пријатно, а тако шуштећи, као да се звук ваљаше преко језика, скакућући по непцима и зубима:

— Шта те је звао?

Он их обојицу погледа, зачуђено овако изненадним узвиком. Добро их је знао и разумевао, и ма колико да се трудио да се покаже великодушан према њима, ипак му се у грудима гомилаше неко гнушање, које се сад чисто згужва и он, не мислећи, не гледајући их, више за себе, са неком горчином и презирањем, избаци:

— Ако се испуни оно што је шеф обећао — Бога ми, частићу вас!... ха... ха... ха!... — и њему, заиста, сад излете из прсију осмех задовољства.

Неизмерно љубопитство овлада обојицом, и срце им закуца тако силно, као да хтеде да тражи какав већи простор, и заиграше им прса тако бурно, као да се уздаси прескакаху. Очи им избише из дупља, и дођоше некако смешни са оним погледом који блуди, у коме свака зрака трепташе са пуно ишчекивања: „Реци, шта је!“ — Он разумеде значај овог погледа па, да би дао више важности својим речима, он се окрете од њих и пође на своје место, оставивши обојицу збуњене и преплашене.

II

Кад су изашли из канцеларије, ухватише се под руку; корачаху тромо, као да их притискиваше какав ужасан терет. Сунце препицаше, ваздух се нихаше, кроз природу хујаше нека веселост и живот; а у њиховим прсима гужваше се нешто. Они се гледаху зачуђено, као да би хтели један другоме у очима прочитати оно, што ће се Владимиру догодити, а што их тако љуто кињаше. „Унапређење!“ магловито им пролеташе кроз мисли, и они се тога грожаху. Зар да он постане старији од њих, и зашто? Какву је то услугу учинио отаџбини својим радом, да заслужује тако брз скок у напред? Обојица се гледаху испитујући, док Јован не поче:

— То није могуће! Још у овој земљи има правде! Па да је свршио највише школе, то је тако брзо, изненадно и... без узрока!.. Ако ћемо по правди, треба га казнити, јер још није тачно на дужност дошао!... Ноћ није прошла да се није опио... Дан није прошао да му меница није протестована!... па онда бесно узвикну: ко ли га то препоручује?!...

— Не говори, тако ти Бога, Јоване!... узвикну Младен готово очајнички. Чујеш ли... ево ти кажем... ако то буде... то јест, ако

он... и најзад једва прекрши преко језика — ако буде унапређен... за овај немар... пијанчење и картање... онда ћу ја... онда ћу ја...

— Шта ћеш ти?... упита га Јован зачуђено.

— Даћу... даћу оставку!... изговори он, погледавши га смело, као да је овом речју уставио ток целог људског живота.

— А деца?

— Деца!... Па шта су она? Шта имају и шта их чека?.. Хоћу ли моћи да их школујем, те да постану ово што је Владимир? Хоћу ли моћи да им дам снаге, коју су Владимиру дали?... Хоћу ли да им дам срећу, коју су мени дали?...

— Е... да смо је очували!... проговори Јован са неком сетом, која му изазва сузе у очима.

— Куд би ми данас били!... додаде Младен болно.

— И наша деца!...

— Пуне нам куће беху!...

— И авлије и шупе и воћњаци... и џепови!...

— А ми уважени и поштовани!...

И њима искрсну прошлост пред очима. Гледаху се у њој као газде, пред којима падаше све у засенак. Паре се гомилаху и већ им постајаху бљутаве. Па жена, деца, слуге... и њима се у души разли нека милина, али само за тренутак.

— Јоване!...

— Младене!...

— Да нам је десети део од онога што је некад било!...

— И стоти!... додаде Јован с уздахом.

— Не би се видела на мојим плећима ова грба.

— Ни ове моје седе!... додаде Јован, тарући лако зној с чела.

— А овако!?...

Ућуташе, јер им изиђе јава пред очи. Ужасна јава, која им покоси све задовољство. У тој јави смотрише свој пад и скок у нов позив, у који уђоше без спреме и знања, с пуно горчине и једа на све што постоји и што ће бити. Уобразиља њихова не потраја дуго, и они, оставши пред јавом, опет се погледаше.

— Шта да се ради?... промуца Јован с болом.

— Да се трпи!... Да се трпи ради деце, која нису ништа крива; ради нас, јер желимо живети... а живот је и иначе само трплење...

— Како за кога!... добаци Јован.

— За свакога!... одговори Младен одлучно. Свако трпи и свако пати и свако жели нешто друго. Зар ти ниси трпео од богатства, кад си био богат? Зар не трпиш сад од сиромаштине? Зар не трпи Владимир од наше зависти и злобе? Зар ми не трпимо од његове

спреме и знања? Зар наше слуге нису патиле од нас и нашег заповедања? И зар ми нисмо патили од њиховог гунђања и незадовољства? Зар наш шеф не пати од слободе и немарности Владимирове; понизности и ништавила нашег? Зар ми сви не трпимо зато што нисмо једнаки?...

— Ала се ти научи говорити!... узвикну Јован с чуђењем.

— Мука ме је научила. Једном сам пао, више нећу, немој ни ти. Оставка!... Каква оставка?... Као да ћемо неког поплашити. Можда они то једва чекају, јер немају срца да нас изјуре!... Нема ништа од тога!... Него, владај се паметно и знај, да у Владимировом говору има и збиље, а од те збиље морамо се чувати.

Обојица ућуташе. Иђаху улицама, само се сад не држаху за руке, не гледаху један у другог; не осећаху снаге за разговор. У души и осећајима зијаше им нека празнина. Мишљаху шта да раде. Према Владимиру морају се друкчије понашати него до сада; али како, то још не могу да се реше. Они осећају у срцу струју старог поноса и гордости и она их креће напред, али им до ушију допире писка дечја и они с том писком заглушују сваку искру самопоуздања, истичући као циљ, њихову будућност. Каква ће она бити, не знају; али осећају да им морају дати нешто што ће бити више но њихово. Нешто, што се неће огледати у оном раду с којим они акте слажу; у оној приљежности чистог и брзог писања, у оној тачности на дужности; нешто што потиче из страха и претње, него нешто што ће се налазити *исправно* у оној немарности Владимировој, нетачности његовог доласка, нереду његових акта и небрежљивости његовог писања; нешто, што потиче из љубави, коју они појимају у души Владимировој, али у својој не примају.

III

И што су дани брже пролазили, они се осећаху неспособнији да их дочекују. Неизмерна радозналост, поред свег напора да буду равнодушни, избијаше им у сваком покрету и погледу. По неки пут злокобне мисли, јурећи силним током, — довођаху их до очајања. Не знађаху како ће више да живе. Они се плашаху и од своје сенке, не знајући како да удесе понашање према човеку, који више зна од њих и од кога су сад они старији, а који ће, може бити, сутра постати старији од њих. Они се труђаху да нађу начина, у коме ће поред свог старешинства, провејавати и нека другарска потчињеност према њему, из обзира према његовом знању, а коју он неће да злоупотреби. Зато се труђаху да у сваком покрету, дочеку, говору, раду и целом понашању, покажу да су од њега нижи по знању

а старији по служби. Они хтедоше до му учине јасном и очевидну своју помисао: „Ето старији али признајемо твоју способност и њој поклањамо старешинство — а ти нас за то поштуј!“ С овом намером они постадоше смешни, па им се у раду не огледаше више ни љубав према дужности, ни оданост према служби, већ нека неопредељена бојазан, која их често пута довођаше до тога, да се око њих, у канцеларији, ништа друго не примећаваше, до бледи, испреламани колутови дима, преко њихових ћелавих темемена. Па се по неки пут између себе посматраху са неком бојажљивошћу; нека сумња отпоче да им нагриза срца; тад им се чињаше, да се они, не заједно и у једној мери, већ сваки за се више труди да оног другог претече у понизности. Услед овог отпоче да наступа и неповерење, и они се тад гледаху разрогаченим очима са готово блесастим погледом.

Гледајући Владимира и његово равнодушно понашање, њима се чињаше, као да им он сад намеће с тим и своје старешинство и они га се бојаху. И, што су дани брже протицали, они са све већим нестрпљењем чекаху његов долазак јутром у канцеларију и, са љубопитством, у коме беше страха и огорчења, испитиваху сваки његов поглед, сваки тон његовог гласа, старајући се да проникну у страшну истину.

Ни Владимиру не остаде ово њихово понашање неопажено. Он га са чуђењем праћаше, не могавши никако да се досети узроку ове њихове страшљивости, коју опажаше у оном дрхтавом отпозораву, снисходљивом пружању руке, покорном устајању и прихваћању капута и шешира, што све до тада не бејаше. Њему самом постаде досадна ова услужност. У његовој се души комешеше нека бура и она често пута хтеде да избије, али је задржаваше помисао на неизвесност. „Шта ли им је, од чега су се препали толико?“ — мишљаше, те, кад би сео за сто и погледао њихове бледе фигуре, њему се, поред гнушања, појављиваше и нека врста сажаљења, помешаног са нестрпљењем и досадом. Он се сећаше како су они његову наклоност у почетку примали са одвратношћу, завишћу, па чак и срџбом; чињаше му се, да они све то сматрају као неки поклон, који, као такав, нерадо примаху; а сад, опет, види ово ново понашање у коме се огледа страх и немир, и њему не остаде ништа друго него да се чуди.

А они у овом његовом зачуђеном погледу посматраху предзнак будућности, закључиваху промену односа услед које ће наступити несношљивост, а отуда долазаше страх, који им кочаше сваки рад.

— Докле ће то овако да иде? — упита једном Младен Јована шапатом у коме беше страха и бола.

— Не питај ме, остави ме на миру! Већ не знам ни глава где ми је...

— Ни кућа ми се не мили... продужи Младен с огорчењем. Жена ми се чуди, деца се плаше; у кући ми је наступила нека тишина, од које сви страдамо, а највише ја...

— Па докле ћемо овако?... упита га Јован гласом, у коме је био не само захтев за саучешће, већ и тражење ма каког било изласка из овог несносног стања.

— Бог би га знао!... одговори Младен, па се замисли и погледа у сто, па онда снажно издиже главу, устаде и као с неком силном надом, која може све душевно растројство да растера, узвикну: Да тражимо премештај!...

— Да тражимо премештај!... промуца Јован више за себе.

— Јест. Овако више не иде. Видиш ли ти, да ништа не радимо. Овакав начин доводи до страдања живот и дужност и кућу. Зар ти мислиш да се мени нешто мили да радим? Море, мени се не мили да живим! Служби је искра у вољи за живот. У мени се та искра већ тули. У све сумњам... па и у тебе...

— М-е-е-не!... одужи Јован.

— Да. Све се бојим отећеш ми наклоност бољом предусретљивошћу. Та ти то и мислиш. Зато се обојица гледамо чудновато. Зато обојица ништа не радимо. Мори нас бојазан, мори нас завист. Од како се он нада на већи чин, мање ради, само нас глела и сигурно мисли: „Гле, ова стока ништа није учила, ништа не зна, пропали трговци — а моји другови.“ — То ме тишти, бојим се да не изађем из стрпљења, — и онда ће свему доћи крај. Да хоће шеф да нас чује, све бих му казао, а овако, своје јаде сам гутам. Да тражимо премештај, то је једини спас.

— А ако и тамо буде неки Владимир? Па још гори! Шта ћемо тада?!... упита га Јован готово преплашено.

Младен се замисли. Његово лице изгуби и оно мало одлучности. Мозак му притискиваше нешто тешко и масивно. Он грчевито стискаше хартију пред собом и са гневом посматраше Јована, докле најзад, не продужи, готово гушећи се:

— Хоће стомак, хоће душа, хоће срце! Ко је у стању да задовољи све!... Досадан он нами, досадни ми њему... а дужност захтева заједницу! А где је ослонац за ту заједницу?... У мржњи с наше и презирању с његове стране. Он не ради зато што нас презире и мисли како ће да ради, кад га ми не можемо разумети,

а ми не радимо зато, што не примајући његове налоге трудимо се да створимо мишљење о себи, да то већ знамо. Из те борбе излази као победилац невршење дужности. И то се зове живот!... Пфуј!... и он пљуну далеко од себе.

— Па шта да се ради? — упита га Јован чисто бојажљиво.

— Од куд ја знам?... Ето, тако, живи, па што ти Бог дâ! А зар ми имамо права, од њега нешто више да захтевамо?... Документи наше школе леже нам у седој коси и банкротству. Шта из тога долази друго... до страдање?! Ето ти последице наших сведоџаба. Зар смо мало награђени? Та, најзад шта ће бити и ако буде произведен?! — упита чисто с неким пркосом.

— Ништа! Само не знам докле ћемо му се нементати овом љубазношћу?... Докле ћемо ишчекивати његов долазак са страхом, његов поглед са испитивањем, његове речи са огорчењем?...

Али ту не би одговора. Обојици се завезаше мисли и, како су рано дошли у канцеларију, они се подбочише на сто и окренуше погледе прозору, гадећи се од акта. На пољу провејаваше полусмрзла сумаглица, прозори се губљаху у слојевима испарења, а њихове мисли стајаху непомичне, као да је и њих студен ухватила. А кад у ходнику залупаше кораци, они се тргоше и погледаше — очи у очи. Саме се усне отворише и из њих паде:

— Он!..

— Он!.. избаци Младен и погледа Јована, а кад се врата отворише и кад се на њима појави права доброћудна фигура Владимирова, они се прво промешкољише, па онда у пола устадоше. Очи им се раширише, уста се грчаху и скупљаху, као да преживаху речи и кад им он, по обичају, назва „добро јутро“ — обојица га прихватише тако топло, тако срдачно, као да су се речи спојиле са срцем — а срце с анђелима!

-- Бог ти помогао синко!...

— Добро јутро дете!... а он их само погледа, насмеја се и оде на своје место. А кад они приметише осмејак, осетише страву од њега. Они у том осмеху гледаху, као неку радост за њега — претњу за себе. Из овог изби чуђење. Зар што они обраћају већу пажњу на њега, он их све већма презире, а шта ће тек бити од њих, кад се испуни њихова слутња. Њихове се мисли сплетоше и губљаху се у очајању. Погледи им лутаху по пространој канцеларији и увек се устављаху на њему. Он их осећаше и чисто га тржаху. Не знађаше како да их прекине, па се нервозно врпољаше на столици, не знајући, како да одагна ову досаду; тражаше мисли, бираше речи, у души му се нешто гомилаше, али усне стајаху не-

помичне као да су закључане. Хтео би нешто да говори, али не зна шта ће? Хтеде да ради, па узе перо, али као на пакост осећаше како га боду њихови погледи и он се чисто стресе, па остави перо и погледа на прозор, па приметивши пару на њему, рече:

— Ништа се не види, па не може ни да се ради!“ — и наслонисе лактом на сто; а она двојица се погледаше још зачуђеније, још преплашеније. Њихови погледи казиваху: „Сад је почео да опомиње“ — и они се стресоше! Докопаше пера и руке им заиграше по столу. Покатшто само са страхом погледаху Владимира, кад ће још што да каже.

И време пролази споро тако споро, а мисли киње и даве. Кад су изашли из канцеларије, њих дохвати магла, те им се очи, дотле жмираве у канцелариском мраку, наједном раширише. Погледаше се. Први ће Јован почети:

— Дакле близу је!...

— Близу!.... рече Младен са уздахом.

— А после?!....

Младен слеже раменима.

— А ми?'...

Младен га погледа са огорчењем.

— Све да скакућемо и метанишемо!...

— Све!.. рече Младен са неописаним болом.

— Али *докле?*... узвикну Јован, а у гласу му беше и огорчења и срдбе и мржње.

На овај уздрхтао и загушен глас, Младен се трже и погледа га, па, као да се присети, докопа га за рукав, повуче к себи ближе и с неким гласом у коме дрхташе помисао на пропалу прошлост и на безнадежну будућност, изусти:

— Докле опет — па онда се осврте, привуче га ближе к себи и додаде тихо: — не банкротирамо!...

БРАНКО И БОРОЈЕВИЋ

Књижевна белешка А. Г.

Већ сам имао прилике поменути како нам идућа, 1903., година носи многобројне и знамените јубилеје, о којима ћу, рекох, посебице говорити. На овом месту помињем сада само то да нас та година подсећа и на два догађаја који су везани за успомену највећега лиричара српског — Бранка Радичевића. Бранко се јавља у књижевности 1843. — према томе је шездесет година од како га има српска књига. Бранко је преминуо 1853. — и по томе је управо педесет година од како га је Српство изгубило.

Хоће ли се, чим и како Србадија, о тим приликама, сетити успомене на Бранка — казаће нам ускоро ток идуће године. А ми ћемо на овом месту навести један приложак који нека буде наш принос таком временом сећању на неумрлога песника. Што ће се за ово сећање везати и помен другог једног имена песничког — само ће бити достојно успомене Бранкове.

* * *

Мало нас је, и не стижемо свуда и свагда у прави час — а време иде вечитим током својим. Зато нам та нова, у јубилејним моментима тако богата, година не даје прилике за сећање на некада добро зна̂ног и по заслузи цењеног песника — Николу Бороjевића.

Стогодишњица је његова рођења прошла пре шест година — јер је Боројевић рођен у Оточцу 1796. Она је минула неопажена.

Прошла је и педесета и шесета година од како је Боројевића добила српска књига — јер је он започео певање у јавности 1837.

Ове се година навршила тридесето-летница од смрти песникове — јер је Боројевић преминуо, у дубокој старости, 23. фебруара 1872. године у Карловцу (Горњем).

Све је то прошло неопажено — у књижевности неспоменуто!

Српска књижевност још нема расправе ни студије о животу Николе Боројевића, песника који је био глава старијим лиричарима онда кад је Змај Јован Јовановић повео ново коло следбеника Бранкових.

„По својој великој смерности, песник није од својих песама чувао преписа, нити их је икад сабрао у једну збирку, *те овај последњи посао још очекује свога посленика...* Боројевићеве песме и друге записке, примивши од покојникова сина, сада већ покојнога мајора

Нестора Боројевића, прота Беговић је послао Браћи Јовановићима у Панчево, ради штампања у њиховој „Народној Библиотеци“. Пре неког времена бејаше овде г. Каменко Јовановић и, на моје питање, рече да су они те песме дали неком господину да их за штампу приреди, па тај још није готов“.

Тако нам пре четрнаест и више година каза у своме „Поменику“ г. М. Ђ. Милићевић. „Народна Библиотека“ Браће Јовановића међу тим је већ и престала, учинивши врло лепу услугу српској књижевности — а песама Боројевићевих не донесе.

Један пут је у Управи Српске Књижевне Задруге — за време мога рада у њој — била поведена реч и о Боројевићу, а шта се тада чуло и видело — казаћу тек ако будем запитан. Доцније сам ја својевољно иступио из те Управе, те стари песник бар мирно почива на гробљу карловачком а са њим и успомена на њ...

И тако — српска књижевност још нема не само студије о Боројевићу већ ни зборника песама његових!

* * *

Пок. Ђорђе Рајковић писаше једном у новосадском „Јавору“: „Пре 19 година је сам у манастиру Опову чуо из Вукови уста, како му је једном и Никола Боројевић признао, да он никад не би био песник, да није било Луке“. Говор се тиче Луке Милованова Ђорђевића и његова „Опита“. Мени се и иначе чини да би Боројевића ваљало ставити у ред песника који идоше правцем лирско идилским. Тај се правац губи, утапа у правац романтично-национални, с којим се и иначе додирује па у неким тачкама и меша, а Боројевић је певао и у јеку славе овога новога правца уметничке песме српске. Он је према томе и златна спона између два па̂са песничка.

Ту спону лепо показује и један, до данас нештампан, сонет Боројевићев испеван на глас о смрти великога Бранка Радичевића. Изузевши Прерадовића, није Бранка у Српству нико ожалио тако лепо и крепко као што је Никола Боројевић.

Тај сонет гласи:

НА СМРТ

Младог Бранка Радичевића

Ра̂на зора повр Велебита —
Али с њега не закликта вила,
Што је Српству будитељком била
— У одору жалосну ј' увита!

Чаша ова и до сад је пијта,
И до данас горчина је била,
Ал' с ње нису ломила се крила
— Шта је српска мајко с Велебита?

Ил' су нама нови црни гласи?
Ил' осветног Србин нејма мача?
Ил' за славу не има пјевача?

Али вила бори се с уздаси,
Сузе рони, а одговор спрема:
„Српству Бранка већ на веке не'ма".

Ник. Боровић

Саопштавањем овога лепога сонета полажемо један цветак на гроб Николе Боројевића при измаку тридесете посмртне му године — а други на гроб Бранка Радичевића при освитку педесетога лета посмртнога му живота!

ДВЕ ЖЕНЕ

— В. ОТОМАР

С ЧЕШКОГ ПРЕВЕО

Срет. А. Поповић

VIII (Свршетак)

И збиља, био је болестан. То му је рекао и лекар, његов познаник, када га је прегледао.

„Идите у Меран, или куда на југ", посаветова га. Владислав се насмеши. Може ли то решити поднебље? — Али га нагло обузе мисао, да се од свега уклони, некуда далеко, да на пречац свему учини крај.

Журно се стаде припремати за пут. Узе осуство, уреди своје ствари и написа неколико писама својим познаницима. Сети се и Јула. С њим је имао да пречисти рачун. Осећао је неисказану одвратност према томе човеку, који га подсећаше на „свет" и све остале „тамо доле",

Последњи дан свога боравка на дому провео је јако узрујан. Зато је опет Цили била озбиљна и скоро свечана.

„Куда ћеш?" упита је он, видећи је у новоме руху, припремну за излазак. И он осети према њој неко поштовање.

„Знаћеш док се вратим", одговори она достојанствено.

Он се насмеши. „А хоћеш ли се скоро вратити?“

„Одмах“.

Остаде сам и чекаше. Требао је да дође Јула и то га узбуђиваше.

Најзад дође и он усиљено расположен. „Како је одвратан“, помисли Владислав у себи.

„Ту је лом“, отпоче Јула. „Шта ти је, Бога ти? Хоћеш ли у Италију? Слаб си? Истина изгледаш мало необично, ама ту још нема опасности. Људи на смрт болесни изгледају мало друкчије, то ја знам“.

„Чуј, Јула“, рече Владислав дубоким гласом, спустивши се на столицу. „Мораш ми нешто објаснити“.

„О, драге воље“, одговори Јула.

„Дакле“, отпоче Владислав мирно, „причај ми шта знаш о бављењу моје жене код твога стрица. И како је то било, да је ноћу дошла амо сама и шта се десило, те од тога доба иде као мува без главе?“

„То јест.... то јест, ја о томе знам врло мало“, рече Јула, „али што знам, то ћу ти казати“. И за тим исприча доста збуњено историју, коју Владислав не саслуша до краја.

„Лажеш“, плану он на једанпут и скочи са столице. „Лажов си као и они остали. Сви лажете. Пријатељство, пријатељство! Идите с тим до врага. Тога нема у свету!“

Узрујан корачао је журно по соби, док се на једанпут не устави пред Јулом.

„Ти си још ту?“ упита га с чудним изразом на лицу.

„Идем већ“, промрмори Јула. „Срећан ти пут и у здрављу да се вратиш. С Богом“.

Пошто он изађе, Владислав је још неко време ходао по соби а за тим погледа на часовник. „Четири часа“, рече и изађе из куће.

Време је било мутно као у јесен.

„Па већ је крај лета“, помисли Владислав, када се изађе из града.

Окрете право у шуму. Ветар је гонио испред ногу његових жуто лишће, које је лагано падало с грана. Шума беше пуста, нигде живе душе. Стиже и на место, где су срне пасле и где је с Вилмом седео. И свуда је било празно и пусто. Умирање и за тим крај....

Боже, како оно беше? Хтео је бити богат и уважен човек. И не би ни за ким марио и ништа добро не би учинио, а сви би га због тога поштовали. Био би строг као закон и свагда би се закона придржавао. А женскиње би волело његово име и положај и он би

узео богато, красно чељаде. Умро би као сјајан узор за све људе. И раскошни надгробни споменик бележио би име његово тако чисто и очувано.

Али сада лишће опада и он је остао усамљен. Шта је природи до друштва. Природа и друштво? Не, о томе и није реч. Његов циљ, тако јасан и узвишен, да се узнесе — нагло се изгуби. Неће имати каријеру (како му глупа реч дође на ум!). Па ни венчање му не би по ћуди. Та Цили му је тако обична жена, као што су и све остале. Па ипак.... И ето, ту је тежиште ствари и пред тим проблемом све је равно нули. Шта су сви дневни догађаји и проналасци и све, све остало? Стоји онамо где му се исмева разум а срце плаче. И плаче тако дуго, тако тихо, да с почетка ништа он зато и не зна. Како је могао живети за толико и пустити га да плаче? Шта му је стало за тим актима, које израђиваше у канцеларији, шта за целим његовим животом? И часови промицаху и не донеше му ништа друго до досаду и борбу с нечим тајанственим у његовој унутрашњости. Сада је знао у чему је ствар: да угуши онај потајни плач. На то је употребио све способности и сву снагу своју....

Седео је тако на избрешку и гледао у даљину. У томе осети како му и душу обузима јесен; увенуће цвеће и покосиће се детелина и доћи ће магле, грозовите, очајне магле....

Ну, да ли ће за тим засијати сунце?

Можда хоће, негде на југу, али га неће загрејати. Срце његово остаје у овом тужном пределу и с дана у дан сећаће се ових места и шетаће се туда у мислима.

Седео је.... и јато птица прелети му изнад главе. И оне ће се све кренути на југ, а овде су имале своја гнезда, којима ће се вратити. Па и он ће оставити своје огњиште, своју мајку, све, које је миловао. Али нада све чује овде како гора хуји и како му сажаљиво казује с Бобом. Сваки му листак понешто шапће, свака травчица као да би му хтела нешто рећи. Нагиње се к њему погоњена ветром, па се опет повраћа. Не.... може повести собом и мајку и све људе тамо далеко, само та дрвета и поља мора ту оставити. И дрвета стоје и стајаће још дуго и дуго, а он ће већ бити мртав. И дрвета ће и даље треперити, ну да ли ће опет доћи к њима онај, који ће их појмити?

Подиже се и пође лагано у град.

Смркло се.

Прође сетан дугом алејом, која води од фабрика к предграђу, између самих липа, где се покадшто у вече шетала Вилма с Марицом.

Када дође до краја, он се опет поврати изнова.

И тада сусрете Вилму с Марицом

„Да вам представим своју пријатељицу“, рече Вилма, држећи за руку девојчицу, да јој не би побегла.

Он примети, да шаљиво расположење њезино има тужан дах.

„Знате ли што ми се данас догодило?“ упита га у даљем разговору.

„Не знам“, и слеже раменима.

„Ваша је госпођа била код мене“.

„Цили?“ оте му се питање.

„Jесте. Можете мислити како ми је било. Мој вас муж воли, рече она, а и ви њега. Шта сам на то могла рећи? Причала сам јој све чега сам се сетила и било ми је тако, као да се исповедам. И што сам више примала на се, све ми беху ближи истина и опроштај. Она је појмила да је то моје кајање, па смо обе плакале и обећале једна другој вечно пријатељство“.

Владислав је ћутке слушаше и дуго су ишли заједно не проговоривши ни једне речи.

„Госпођице, ја морам ићи кући“, рече на једанпут Марица и покуша да се отргне од Вилме.

„Причекај, заједно ћемо“, рече Вилма. „А ви?“ окрете се к Владиславу. „Ви ћете сутра на пут, је л' те?“ упита га она тихо.

„Хоћете ли к нама? Хај'те. Отац није још дошао“, додаде она.

Владислав пође за њом.

У великој соби горела је лампа и сви прозори беху изотварани. Владислав седе и задуго посматраше све око себе, као да би хтео за навек очувати сећање на све те предмете. Беле завесе на прозорима спуштаху се до самога пода; за хармонијумом седела је Вилма, подупревши главу дланом.

Десна рука почиваше непомично на клавесама.

А напољу звездано небо, превучено лаким велом магле.

— — — — — — — — — — — — — — —

„Хоћете ли да вам што свирам?“ упита она, прекидајући дуго ћутање. „Хоћете ли слушати?“

„Свирајте, Вилма; али не, не... Дете̂ нешто веома тужно — поход од Бетовена.“

„Боже мој, ваљда не мислите мрети?“

„О само када бих могао. О, Вилма“, кличе занесен страшћу. „Уби ме, уби!“ и обхрван болом, паде на колена.

„Ја бих те и убила“, рече она чврстим и одлучним гласом,

побледела лица, „када бих знала да си тако слабодушан да нећеш више да живиш. Ама ти мораш — чујеш ли?“

„Да живим?“ рече он тужно, и чудноват осмех заигра му на лицу. „Вилма, све је последњи час, на што сам год помислио. И то давно, давно! Сећаш ли се како сам оно дошао за тобом на Стрелиште? Затекао сам те где играш; окружила си се самом младежи. Тада сам осетио први пут, како је грешно што говорим с тобом. А за тим се водом вратисмо кући. Зар није један леп тренутак претежнији од двадесет година досадна живота? Само да знаш, како ја трпим и патим. У другоме добу морали би бити и људи други — ослободио бих се жене и ти би била моја. И ништа друго не бих смео желети. Али ја сам изнемогао, изгубио вољу. Остарео сам, драга моја, то сам познао тамо, на реци, куда си ти дошла. Да и није Цили, та срећа коју бисмо нашли, била би цвет без мириса, увео и можда крвљу орошен. — — Не, не прекидај ме“, рече молећиво, мећући јој руку на уста, „пусти и мене да се исповедим и покајем. Знаш ли... и ја сам очаран. Сваки би се други прибрао и рекао би: то је махнитост. Али ја лудујем од истине и свесно. С почетка сам се свему ругао, за тим сам осећао како ми сладак отров продире у тело. Да, то сам и хтео. Беше тренутака у којима сам се здрав осећао, а самном је ипак била Цили и завичај и срећа; беше тренутака у којима сам заборављао на свет, на тебе. А за тим ме је то поново к себи теглило, те се опет занесох наркозом и опијумом осећаја... И то неодољиво! С тога сам кукавац, бедан пред тобом. Играо сам се тобом и варао сам те. Мислио сам само на себе. Срдиш ли се на мене?“

Она ништа не одговори, само јој руке лако пређоше преко дирка.

По соби се захори дуга, тешка и удаљена свирка. Беше, као да би се са свију жица журили тонови да се споје у једну целину. С почетка као падање капљица, а за тим све спојене дизаху се све више и више као водоскок к небу.

Владислав слушаше а сузе му тецијаху низ образе.

Стотину анђелских крилашца зашушташе у ваздуху и песма дечјег збора захори се ваздухом,

„То утишава, ох, утишава“, оте се Владиславу с усана. Свирај тако и даље. Хоћу да те вечито тако слушам. Сада им изађе пред очи један дан, красан дан мога живета. Седео сам на обали покрај реке, а сунце захођаше. По води се осули чамци а из дечјих уста зачух песму. Тако болну, тешку и лепу песму, какву си ми ти сада свирала“.

„Јесте неко је умро, говорила је даље свирка, и ми га саранисмо.

с болом у срцу, али он ће и даље живети с нама, докле ми будемо живи". Вилма је свирала; а срце јој је говорило то, да је љубав умрла и да је сарањена. Но она ће ипак вечито живети, јер је бесмртна, као живот.

Заврши свирање, и бледа, изнемогла ходаше по соби, с марамом на уснама. Она би свакога часа ударила о предмете на путу јој.

„Ја идем Вилма", рече Владислав, па се диже да пође.

Она му пружи руку, па се обоје уставише крај прозора.

Владислав је осећао како је обузима плам, но немогаше ни речи прозборити.

Плакаху и осећаху да је у томе срећа.

„Испратићу вас", рече најзад Вилма и изађоше из куће.

Корачали су лагано алејом између липа. Звезде су трепериле а град се светлио у лакој магли. На крају дрвореда уставише се.

„Смем ли вас пољубити?" рече она тихо.

И то беше њихов растанак.

Шта јој је казао? Да је један красан тренутак претежнији од двадесет година досаде. Да, у тренутку смрти вратиће се тај красан, незаодан тренутак. А такав је живот — — —

Кад Владислав стиже кући, ходаше по соби и спремаше ствари дубоко у ноћ. Било је већ поноћи, када је ушла Цили.

Имала је исто ново одело које и после подне и осмејкиваше се на њ као у доба прве љубави.

„Зар ти не спаваш?" упита је Владислав.

„Не", рече, „остаћу с тобом".

Он је понуди и она седе на диван.

„Сутра ћемо ићи на Миодрагов гроб, да се помолимо Богу", рече она, „па ћемо се онда кренути на пут."

„Хоћеш ли и ти са мном?" упита је он.

„Нигда те више нећу оставити. Нигда, Владиславе", рече она узбуђено.

И плачући на његовим грудима, рече му ово:

„Ми се још нигда нисмо тако волели, као што би требало. Али ми ћемо се волети, и бићемо срећни, је ли истина?"

* * *

Да ли је томе био узрок пут, промена ваздуха, или нешто друго, ствар је споредна.

Можда, у неколико и јесте. Ну, толико је поуздано, да се Владислав вратио с Цили, па су се одмах за тим преселили у друго место, доста удаљено.

Након неколико година окружи их гомила деце и бише срећни.

Али за тих неколико година порасте и Марица и изневери Вилму, то јест удаде се.

И тако Вилма на крају крајева остаде сама. Није се удала и људи је зваху уседелицом, ма да су је мало знали. Та она није никуда излазила, осем на гробље и у она места, која су имала на њу извесан утицај. Није водила бригу о људима а и њој је мало ко обраћао пажњу. А баш када би је ко и погледао, нигда не би видео небо на њеном челу, ни звезда у очима њеним.

ВЕРОВАЊЕ У МЕСЕЧЕВ УТИЦАЈ.

(скица)

Још од најстаријих времена веровало се да наш Месец веома јако утиче на нашу Земљу; замишљало се да између наше планете и њеног пратиоца постоји нека тајанствена веза. Та веровања, која су у осталом била општа код свих прастарих предака наших, нису још ни данас сасвим заборављена и крај толике цивилизације и толиког научног развоја. Ето и дан данас народно веровање приписује Месецу утицај на атмосферу, време, вегетацију, здравље људи и животиња. Шта можемо задржати од свега тог веровања? Ма да многа од њих и не заслужују нашу пажњу, ипак их не треба сва сматрати као бесмислицу и одбацивати их без испитивања, јер су нека од њих већ и у науци призната.

Месецу су приписивани најразличнији утицаји. Веровало се да он утиче на нервни систем и да причињава велики број болести, које се развијају и лече према стању Месечевих фаза. Према томе, ранијим лекарима било је врло потребно тачно познавати сва његова кретања.

Такве су бесмислице сада, до душе, мало распрострањене, али ипак има једна особите природе, коју је тешко разбити, а то је о *„пакленом Месецу.“* Тако се називају мене месечеве, које почињу у априлу, а свршавају се или крајем тога месеца или најчешће почетком маја. Баштовани и земљоделци приписују неки чудноват утицај тога на biљни свет. Они уверавају, да у априлу и мају кад Месец блешти — младе биљке смрзавају се чак и кад термометар показује неколико степена над нулом у околном ваздуху. То не бива, ако при истој температури облаци заклоне зраке Месечеве. О тој ствари *Араго* наводи једну занимљу епизоду. „Веома ми је мило

што вас видим сакупљене око мене, рече једнога дана Луј XVIII члановима једне депутације из бироа за лонгитуде, јер ћете ми ви јасно показати шта је то „паклени Месец“ и како он утиче на жетву. *Лаплас*, на кога су у главном биле упућене те речи, стајаше као укочен. Све своје суседе прегледао је погледом, па кад је видео да нико није расположен да говори о томе, реши се, да сам одговори: Сире, „паклени Месец“ не заузима никакво место у теоријама астрономским, те према томе нисмо у стању задовољити љубопитство Вашег Величанства. У вече, за време своје игре, Краљ је био врло весео што је могао довести у забуну чланове свога лонгитудског бироа. Лаплас то чује и дође к мени у Опсерваторију да ме упита, да ли га ја могу што обавестити о том фамазном Месецу“. Араго отиде да саслуша баштоване у батаничкој башти и они му казаше шта они зову изразом „паклени Месец“. Ну тај одлични астроном одмах је био убеђен, да Месец не може причинити такву појаву. У том смислу извршио је оглед и то тако, да је у жижу великог сечива наместио врло осетљиве термометре управивши га на Месец, па није могао опазити ни најмање опадање температуре. Физичар *Велс* констатовао је, да при ведром небу могу предмети имати нижу температуру него ли околни ваздух. Како пак у априлу и мају температура ваздуха обично је на неколико степени изнад нуле, лако се може разумети, да се биљке могу мрзнути и ако је температура, коју термометар показује, над нулом Ну то бива само кад је небо сасвим чисто. Ако има облака, те ако због тога Месец не блешти, температура биљака иста је као и температура ваздуха. Ако се земљоделци варају, то може бити само у њиховом закључку. Јако блештање Месечеве светлости показује само да је ваздух веома бистар, а та иста појава била би и онда кад је Месец било зашао било да нијени излазио.

Ну то није једини утицај који се приписује Месецу на вегетацију. О томе се много пише и у најновије доба, ма да је то питање веома давнашње. Још Плиније природњак писао је: „Кад се лук засеје или пресађује док је Месец под хоризонтом и кад се бере за време младог Месеца нема онај јаки мирис, нити заудара на њ особа, која једе такав лук“.

У најновије доба г. Фламарион дотакао је то питање и изјавио, да је утицај Месечев на вегетације врло сумњив. Ускоро затим многи привредници упутише француском астрономском друштву своја посматрања у којима сви закључују да мéне месечеве утичу на биљни свет. *Жак*, велики поседник шума у Новој Каледонији уве-

рава, да дрвеће кад се посече у доба старог (пуног) Месеце одржава се много боље него дрвеће, посечено кад је млад Месец. На то су пазили још Римљани, кад су секли дрвеће за грађу лађа. Ну то су само усамљени случајеви, по којима се ништа поуздано не може закључити.

Што се пак тиче утицаја нашег сателита на земаљску атмоферу, можда је народно веровање основаније! Морнари су уверени, након вековног искуства, да се у доба пуног Месеца лаки облаци брзо растурају на извесној висини. Ту појаву доводе у узрочну везу са Месечевом светлошћу, и веле да Месец једе облаке. То мишљење које је потврдио и *Ј. Хершел* не може се уврстити у ред предрасуда које не би биле достојне пажње. Зраци који растурају те облаке сасвим су друкчији од оних зракова који доспевају до земље, где немају осетног калоричког дејства. Пун Месец, пошто је кроз више дана био под утицајем сунчеве топлоте, има врло високу темпаратуру, која је процењена око 100°, зраци његови мешају се са зрацима сунчевим. Ти огранци извора светле топлоте пролазе лако кроз атмосферу, док на против месечеви зраци, огранци извора мрачне топлоте застају у облацима: те водена пара облака под тим утицајем прелази из видљивога у невидљиво стање.

Месецу се приписује и велики утицај на промену времена, које иде са појединим ме́нама његовим, а многи рачунају да најјаче промене у атмосфери долазе управо од месечевог утицаја. Они сматрају: кад Месец утиче на покрете мора — онда свакако може померати и слојеве које његови зраци пролазе, те тако настају и у атмосфери појаве прилива и одлива. Ну из најбрижљивијих посматрања у Паризу изведено је, да је тај утицај неосетан и да од тога барометар може имати осцилација највише $^1/_{18}$ милиметра. А како ће се онда објаснити под утицајем месечевим оне нагле промене времена, кад количина зракова, које он шаље не расте нагло и у скококовима него сасвим постепено и равномерно? — Тражена је веза између месечевих ме́на и непогода (грмљавина), али су посматрања на више места показала противне резултате

Неки су научници, најзад, узимали да Месец утиче на подземне приливе и одливе у централној, истопљеној и течној маси Земљиној. Та течна маса, кад се подигне привлачењем месечевим пробија чврсту земљину кору која је обавија и на тај начин даје повода земљотресима и вулканским ерупцијама. До сада је у главном опажено: да су земљотреси чешћи за време сизигија него ли за време квадратуре, у перигијуму него ли у апогеуму, у часовима месечева проласка кроз меридијан места, него ли других часова у току дана.

Хенрик од Парвија верује у тај утицај и говорећи о катастрофи на Мартинику, вели: „у појави земљотреса има периода, које стоје у вези са одређеним тачкама узастопних положаја месечевих на његовој путањи. Наш сателит пење се и спушта у периоди од око 19 година. У доба његових најнижих и највиших положаја на небу настају године са земљотресима. Сада се налазимо у моментима најнижег месечевог положаја, дакле година 1902 критична је. Она одговара години 1883 када су биле оне колосалне ерупције Кракатоа, која је, дакле, била пре 19 година“.

Код ових питања и појава, ми се, дакле, не налазимо баш сасвим у области предрасуда, али је само врло тежак проблем, чије би решење имало веома значајних последица по човечанство. Ма да је човек немоћан пред самим силама које природа развија, ипак може бити, да ће их наука једном моћи предвиђати, те тиме бар ублажити последице оних неминовних катастрофа, од које стрепи сав свет на нашој земљи.

Београд 8. XII. 1902. Проф. Ј. Михаиловић

НЕПРИЛИКА

ПРИПОВЕТКА ИЗ СЕОСКОГ ЖИВОТА

од

Јанка М. Веселиновића

XVIII (Свршетак)

Па тако оста. Осетио је да је притеран до краја. Све до данас и могао се заваравати, али сад виде да је све свршено. Виде да је дошао дан кад правда проговори, и крв му се чисто ледила од пресуде њене...

Више није разговарао с Марицом јер је видео да се ни у чему сложити не могу. Доста му је било да је само погледа и онда, све што је видео, беше као неки протест.

— Па јесте! -- говорио је сам себи. — Не да Бог! Човек мисли: ја могу све! могу што год хоћу! Али Бог не да своје право никоме! Таман помисли: удесио сам све; а оно се тек испречи нешто... Шта је вајде мени сад? Шта ће ова памет, што је људи цене, кад сам ето, учинио лудост, као деран какав! Шта ми је вајде од овог имања... од свега што имам, кад немам мира, кад ми се одузео мој покој, кад ме је сан оставио, кад не могу да се разговорим и разгалим!?...

Ласно је човеку кад има коме да се пожали; али ево његове несреће, он ни то немаде коме. Стид га обузимаше и од саме помисли да коме саопшти јаде своје. Где је ту човека који се не би насмејао и исмејао тугу његову? Њему падну тек сад на ум оне ситне опомене његових старих другова и пријатеља, које он онда сматраше за завист и непријатељство. Како би сад и могао да им се потужи!...

Распаметио се готово сасвим. Бежао је од људи, бежао од куће, бежао од Маричина погледа, испустио се, стас му се погурн, остаре од једанпут за читавих десет година; ведрина сиђе с његовог лица и оно оста изборано, поцрнело, као разорана њива; неста моћи у снази: руке и ноге почеше дрхтати.

— Шта је, Петре, — питају га његови стари другови — што си ослабио тако?

— Не знам шта ми је! — одговара он мрзовољно. — Није ми добро.

— Што не легнеш?

— Лежаћу доста.

Дођу му браћа да се, по обичају, посаветују.

— Долази трговац за свиње. Лепо плаћа: три талира комад.

— Добро, подајте. Што нисте дали?

— Ми велимо то ти...

— Шта ја?

— Па ти, знаш, с њима то...

— Па докле ћу ја?! Докле ћете ви тражити да вас, као децу, за руку водим! Ето, продајте сами једаннут! — издро би се на њих...

— Ходи пресвуци рубине — рекла би му Марица.

— Што?

— Видиш како си прљав.

— Свеједно.

— Бог с тобом, срамота је!

— Каква срамота, нема ту срамота! Мрзи ме!

— Што се не обријеш?

— Нећу. Шта, да не мислиш да ме кевиљиш? — рекао би и погледао би је некако из коса.

Она му не би ништа одговорила, само би слегла раменима....

Мало помало па и туга поче малаксавати. Њега узе обузимати нека равнодушност, све му то поста као обично. Бивало је дана кад је по ваздан седео код куће крај огњишта, с рукама у крилима, а бивало је да је појахао коња па га нема куђи прође и двадесет четири сахата.

Марица је, разуме се, опазила ту промену на њему, зато је и постала врло обазрива. Живана је просто одбијала.

— Али само да те видим!

— Немој ни да ме видиш!

— Ја умирем за тобом!

— И ја за тобом, али само даље од куће!

— Па докле ћемо овако?

— Док Богу буде воља!

У свако доба дана и ноћи, чим би се он од куд било веснуо, она би га дочекала. Престала је била да га љуби у руку, јер јој он то више није дао.

— Шта, зар ти још не спаваш?

— Не спавам.

— Што?

— Чакам тебе.

— А што ме чекаш?

— Таки је ред.

Он ништа не одговори, само уздане и спусти се крај огњишта.

— Хоћеш вечерати?

— Нећу.

И он седи а она двори...

Једног дана рече јој:

— Ти ме убијаш.

— Како?

— Што ми чиниш толики измет што ће то?

— Жена сам ти!

Њему поста досадан тај живот. Један му дан освиташе као и други. Да му је да га ко наљути да се бије с ким! Ово га упарложи. Ова жена, која га не воли и која му то у очи каже, чини све само да му не да права да реч проговори. Он је тражио зачкољицу ма у чему, што било да само може прекорети ако ништа друго, али нигде, нигде да се закачи.

— Тебе неко учи!

— Учи?

— Јесте учи те да ме једиш!

— Мени нико не долази а ја никоме не идем. Драго ти па говориш тако.

— Учи те, учи! Ни речи! Немој да ми се правдаш!

Она ућута, Он зипера, виче, прети — она ћути. Њега сад наљути њезино ћутање.

— Што ћутиш! Што ћутиш?

— Ако не могу надговорити — могу надћутати.

* * *

И у селу почеше говорити да је газда Петар „шенуо памећу“. Неки су прилично нагађали прави узрок али га нико не знађаше. Марица је тако крила своју љубав да су само слутили о томе, али нико не знађаше ништа утврдо. И, истину рећи, сви су били на њеној страни: и старо и младо, и мушко и женско.

— Веселница! Да је Бог хоће опростити муке — говорио би свет.

Једнога пролетњег дана Петру опет дође да појаше коња и лута. Оде у коњушницу, опреми коња, појаха га и оде не рекавши ни речи Марици која беше изишла да му капију отвори.

Таман се она вратила у кућу и уђе у собу да узме што да ради а бану Живан. Бледа, преплашена и сва дршћући упита га:

— Шта ћеш, ако Бога знаш!?

— Је ли ту чича-Петар?

— Сад је отишао, видео си!

— Бата ме послао, зове га нешто.

— Није ту! Иди сад.

Али се Живану није ишло. Приђе јој и обави руку око струка.

У тај мах отворише се врата и Петар гологлав стојаше на прагу.

На савијутку кад је био оте му се поглед на кућу, и он смотри Живана како пређе преко његова дворишта и уђе у кућу. Он не знаде шта би с њим, скочи с коња, полете у кућу и нађе их загрљене.

Лице му помодрило па дошло црно; отворен, страшан поглед почиваше на окамењеним љубавницима. Он прекорачи праг, пође чивилуку о коме је висило оружје, и пружи руку да дохвати пиштољ... Наједанпут као да му неко навали стену на главу, он осети неки ужасан бол, рикну као лав и сруши се на земљу....

Чак је и доктор долазио те га парао. Веле: препукло му срце.

БЈЕРНСТЈЕРНЕ БЈЕРНСОН

Поводом седамдесет-годишњице рођења норвешког песника и политичара Бјернсона, немачки књижевни лист „Das litterarische Echo“ има из пера Франца Дидериха један чланак који песника лепо објашњава. Из тога чланка доносимо нашим читаоцима главније и прегледније пасусе.

„Бјерстјерне Бјернсон који сада навршава седамдесет година представља тип. У њему се драстично испољио један идеал који тражи да песник у исто доба буде и вођа у борби народа из којега је поникао. Деветнаести век са својим огромним превратима на економском, душевном и политичком пољу, био је право доба за развијање таквих песничких карактера. Наравно, неколико деценија трајало је подцењивање песничког рада и врло једнострано, брзо одликовање ловором за рад спремних, способних или чак и успелих политичара: обоје било је последица исте историске ситуације. Али у Бјернсону сјединили су се песник и политичар: да би нашао рад који ће га задовољити, песнички темпераменат који се покорио облику песничког патоса, латио се политичких говора; на то га је присилио национални осећај и, уједно, познавањем европске културе пооштрено разумевање прилика, потреба и могућности развитка Норвешке. А што је Бјернсон у исто доба био и политичар и песник, што је, даље, волио политику која је по својој идеалној намери и форми била грађанству пријатна и разумљива, томе се има приписати што је у отаџбини стекао популарност, и што му је постало једном тачком његова веровања: да је песник позван да јавно ради посредством своје уметности. Кад је недавно избила препирка о томе да ли уметност треба да служи сама себи, Бјернсон је тада бацио у борбу ове речи: „Уметник ствара за заједницу; то је увек била моја девиза и бескрајно се радујем што је критика поново прокламује“. У овој реченици дише цео Бјернсон.

„Али његова је политика специјално норвешка, у крајњем случају скандинавска. Као политичар изван граница тих северних земаља не важи ништа. У Немачкој његова политичка разлагања имају вредности само као куриозум. — — — —“

„Бјернсон, дакле, за Немачку није од оних који својим радом стварају уједно и културу. Ибзен је био овакав. Бјернсон не крчи нове стазе, него је од оних људи који хоће да иду напред по новоукрченом путу. Он је норвешки Шилер, као што се, можда,

Ибзен може назвати норвешким Гетеом. Суштина гетеовског карактера баш је у томе што изгледа да припада целом свету, и та улога одређена је Ибзеновом стварању. Човек Ибзен стоји међу нама као једна тајна, и, о томе како је немогуће открити је, говори се са страхопоштовањем; али човек Бјернсон права је противност: плашљива скромност не стоји у хармонији с његовим схватањем о позиву песника. У личности Карла Мандера, народног говорника, човека у чијој души, поред ђенијалне снаге за рад, има толико детињске простоте, има прилично парче автопортрета. И он који има толико осећаја за велику самоћу природе, мора из унутрашње потребе да ступи на трибину, пред масе народа, њиховим мислима мора да дâ облик у речима; он је инкарнација снаге која спава у тим масама. И, Бјернсон хоће то да буде, и за Норвешку је он то без сваке сумње."

„Енергична црта личности које се у Бјернсоновим драмама боре за напредак, у целини је без сумње последица песничког страсног темперамента: снага која га креће, оживела је у уметничким средствима којима је стварао душу својих личности. Али, у том послу, велику, битну улогу играле су вођице темпераменту етички наметнуте. Не вођице у смислу морања које би значиле противност правцу воље целога човека, него вођице као природна, урођеној даровитости прилагођена средства за управљање, да би се што брже и прâвим путем продрло до циља. Може се познати да је те вођице одредио и утицај Серена Киркегаарда. Комади „Нови систем", исто тако и „Леонарда", изазивају, од чина до чина, на паралелу између песника и поменутог данског философа. Поштење и енергија у раду чим је упознао једну истину, поштење према самом себи, те Бјернсонове црте карактеристични су моменти Киркегаардовог учења, чије индивидуалистичко ограничење, међу тим, песник не дели. Оба споменута комада објашњавају Бјернсонов све слободнији морал и дају доказа о његовој великој вештини да у индивидуалном изрази типично, и у исказивању истине о вештини да објективно црта и стварност коју побија, да и она одговара могућности. Има нечег свежег у том кад снажном руком песникова метла мете по мрачним, прашњавим просторијама тесногрудости у питањима љубави, брака, жене, друштвене вредности појединца, снаге рада и испуњавања дужности које морално чисти и откајава грехове, у томе како он демаскира егоизам који се осећа стубом друштва, али је у ствари за целину паочаница. Врло је карактеристично како се у комаду „Нови систем" морално полемички све стекло у захтев да се у свему каже све и цела истина, и како је тај захтев у омладини нашао но-

силаца. Наравно, свака је истина условна, па и ако Бјернсон о њој говори као о нечем апсолутном, зна се колико је у својим личним односима подлегао ограничењима те условности. Има у животу врло горких ствари. Било је друштвених, новоупознатих истина, према којима је, на највеће чудо омладине, која је рачунала на његову помоћ, Бјерсон био неприступачан. Ђорђе Брандес мислио је да је Киркегаардов утицај нашао већ у Бјернсоновој драми „Марија Стјуарт“, која се данас зове „Дарнлеј“, и то у песниковој наклоности да своје личности сам према себи психолошки рашчлани. Дакле утицај у техници дијалога. Али један елеменат који опомиње на Киркегаарда, има и у чворновитој личности Џона Кнокса: „Бити полован, ценкати се о истину, то не могу“. У Кноксу Бјернсон себе лично најбоље представља. Та је личност и данас много мање надмашена него остале личности у драми, у којима се стилистички, у начину њихова говора, огледа једна прошла периода литературе. Кнокс је неумољив дух, фанатик шта више: језгра је његове политике, никакав споразум, него „цело дело“. На тај начин није никакво чудо што је Бјернсону та личност тако особито успела. С Бјернсоном узела је у себе клице које су у доцнијој поезији њеног творца развиле свој живот.

„Конци који вежу Бјернсона с Киркегаардом, не вежу философа у целини за песника. Они су, у ствари, само на површини и само на неким тачкама. Може се рећи да је Киркегаард био предубок за Бјернсона, а да би га овај могао са свим примити. Предубок и у исто доба темпераментом преразличан. Киркегаардова меланхолична природа морала би уништити природу каква је Бјернсонова, и баш та природа олакшава нам разумевање за што га је привлачило весело учење Грундтвигово. То учење давало је његовом духу ваздух, који му је био потребан за живот. Уживање у потврђивању живота није код њега ишчезло. Оно испуњава песника и данас још. У њему је символисано језгро његове душе, зато је оно у њему непролазно. Та и остале истакнуте црте његова карактера, тако су оригиналне, да их човек не сме сматрати као резултат читања те двојице скандинавских философа. Бјернсон је нашао код ових и узео од њих само философску формулу за оно што је већ имао од природе. Он је рефлекс духа времена, који спада назад за половину века и више; тај рефлекс добацује он све до у садашњост. Осећамо га и у последњим драмама, у којима на Бјернсонов оптимизам тако чудновато утиче тенденција управљена на размишљање. Са свим је очевидно да се песник труди да у тим својим делима изађе на крај с модерним духом времена. Али је исто тако сигурно да се с њиме

није разрачунавао ни философски ни уметнички. Он остаје увек поета који с поља моралистички решава проблеме којих се лаћа. Он се не задовољава као Ибзен да, место одговора, постави ново питање. Песник хоће да буде вођа. И баш то нам у његовим последњим радовима, открива границе његовог мишљења и схваћања модерних друштвених појава. Његова обрада друштвеног проблема у другом делу величанствене драме „Преко наше силе“, пропада. Његово се око зауставило на једном застарелом облику пролетерске сталешке борбе, непознат му је социјалистички израз радничког покрета, и он, на друштвено питање, не зна ништа друго да одговори него да на стари начин упућује на помоћ људског милосрђа, зачињајући утопистички стилизованим сновима о будућности. Та тема била је преко Бјернсонове силе.

„Решавање историских питања, која се могу замислити решена једино реалнополитички, не помоћу осећаја, карактерише и драму „Павле Ланге и Тора Парсберг“, дело пуно уметничких красота, у сценичком погледу: парламентарни типови на свечаности код Торе, а нарочито у психичком оцртавању појединаца: Тора, та господствена жена будућности. У самоубиству Лангеовом не огледа се стварност, конструисано је да би се постигло јасније објашњење политичарске специје која је приказана у Лангеовим противницима против које се Бјернсон етички бори, а песнику очевидно драматички није било довољно да њихово понашање критикује у идеалној слици представљеној Арнеовом личношћу. Али у Павлу Лангеу може се наћи и трагика носиоца важних друштвених идеја будућности, којега садашњост није разумела нити је с њиме поступала према његовој вредности. Свршетак је резигнација која песимистички притискује све оно озврсно што је нашло израза у овој драми.

„Моралистички осећајни моменат одређује и пут којим удара Бјернсон у својим обема последњим драмама „Laboremus“ и „На Сторхову“. Кад је изашла драма „Laboremus“, Бјернсон је изјавио у копенхагенском листу „Политика“ ово: „Грађа Laboremus-а део је једне веће целине“. Сада — у „На Сторхову“ — вели он: „Ово је грађа из „Laboremus-а“ с којом сам се бавио у различитој форми, кад је постао онај први комад који је добио наслов „Laboremus“. Та два комада, дакле, браћа су. Има их још више који би сви могли ићи под главни наслов „Laboremus“. Али нећу више доспети да их пошљем у свет“. При посматрању тих драма, дакле, „На Сторхову“ бисмо морали ставити свима на чело. Главна женска личност у Laboremus стајала би тада за један степен изнад Марије Ура из најновије драме. У обе те жене персонифи-

кован је читав низ теорија које Бјернсон хоће да обори. Ниједна од њих није усамљена у литератури. Ревека у Ибзеновом Розмерсхолму рођака је Лидијина, Лулу у „Духу земље“ Франка Ведекинда и „Пандарвној пушки“ рођака је Маријина. Шта више, сродство између последње две личности врло је блиско. Конци се пружају даље до д' Анунцијеве Ђоконде и Ибзенове драме „Кад се ми мртви пробудимо“. Бјернсон је, дакле, у својим последњим драмама интензивно заузет уметничком савременом идејом. Марија је жена у којој чини средиште њених жеља — она то вели сама -- ненаситна пожуда да се забавља. Доведена у круг једне породице чија је срећа у интензивном раду, њена пожуда наилази на најоштрији отпор, који се рађа из патријархалног начина породичног живота. Она није задовољена и то је доводи до злочиначке страсти за разоравањем. У Лидији. Маријиној тетки, Маријина врста стоји на идеалнијем ступњу. Лидија је уметница; њеној чежњи је циљ да љубавном страшћу потпомаже уметнички рад. И она живи у садашњости као и Марија. Страх ју је од прошлости: успомена на прошлост убија. Љубав је садашњост. „Љубав чини човека већим: Кад волемо, тада хоћемо само то: да будемо већи“. Та урођена воља стећи срећу на нарочит начин, слободну од свих наслеђених нормâ, испуњава обе жене у њиховом раду оном безобзирношћу, против које устаје Бјернсон. У име моралнога реда хоће он да изобличи „хладноћу срца“, коју опажа у ватри страсти обеју жена. Хладноћа срца прети раду, — од те претпоставке је пошао да тумачи, кад је почео обрађивати грађу Laboremus-a. Али се Бјернсон врло зачудио кад је опазио утисак прве драме. Радио је у корист морала кад је стварао дело, али његове моралне узвике нису сматрали као битне: Лангфред који се пење на крст и оставља Лидију, жену безбожне, безграничне страсности, да би као уметник могао живети побожно и по старом уобичајеном моралу, наишао је на подсмеј и мржњу, а Лидијом су се одушевљавали. Зар Бјернсон није осетио да у таквом дочеку његове драме има нешто као пресуда његовог становишта? Он вели за себе да је слободан, али у нашој садашњици широки слојеви осећају да је његова моралистичким схватањем обавијена слобода ограничена и назадна; они желе безграничну слободу у полном општењу, и с тога личност као што је Лидија може да постане идолом. До таквога успеха, наравно, тешко да ће доћи Марија Ура, али она ће бити у тој драми ипак једино што силно привлачи. У њој је она демонско-циганска природа једне Кармен, безгранична чежња и доследност те чежње, и она је, свакако уз Лидију, песничко дело такве реалистике, такве објективности, да је човек, због

тих успелих појединости, склон да заборави у чему су велике мане Laboremus-драмâ. Оба дела, особито „На Сторхову", прожети су духом норвешке културе. У њима се огледа противност и сукоб две различне културне средине: друштвена средина Норвешке која се опире европској великоварошкој средини. Бјернсонова етичка критика је снажна, честита и невина, али паланачки уска; и с тога јој језгро новога морала који се развија на бази новога, ширега друштвенога развитка, није јасно."

М.

КЊИЖЕВНИ ЛЕТОПИС

ШЕЗДЕСЕТОГОДИШЊИЦА СТОЈАНА НОВАКОВИЋА — „СЈЕНЕ" ОД ВЛАДОЈА С. ЈУГОВИЋА — О САСТАВЉЕНИМ РЕЧИМА — ОПЕТ О ЊЕГОШЕВОМ „ШЋЕПАНУ МАЛОМЕ"

1. новембра о. г. навршио је *г. Стојан Новаковић* шездесету годину. Тим поводом мостарски „Српски Вјесник" донео је мотивацију којом је предложен, и на основу које је г. Новаковић, пре две године, једногласно изабран за члана Чешке Академије Наука. Г. Новаковић први је са словенског југа, који је постао члан Чешке Академије. Та мотивација гласи:

„Ст. Новаковић, пређашњи предсједник министарства у Србији, а сада српски посланик у Петрограду, обилатошћу научно-књижевног рада, бројем резултата у научарским истраживањима, дубином мисли и ширином погледа, — данас је први авторитет на Словенском Југу.

„Као ђак прослављеног Ђура Даничића у негдашњем лицеју биоградском, Новаковић је, ступивши још у младо доба у коло радника на филологији и историји, одмах постао нада свима, који су моћном полету српске науке тражили настављача и будућега вођу. Најприје професор гимназијски и секретар Ученога Друштва, а по том библиотекар Народне Библиотеке, он је, одслуживши и дужност стручног наставника онда малољетнога Кнеза Србије, већ толико био изашао на глас, да је као млад човјек од једва 30 год. живота постао министар просвјете. С тога је мјеста учинио, да се још једном дâ импулс српској науци: вративши из Загреба Ђура Даничића у Биоградску Велику Школу, Новаковић је за себе изабрао нову катедру историје књижевности Јужних Словена, те је упоредо са Даничићем створио вриједну генерацију потоњих испитивача језика, књижевности и историје српске и свега Словенског Југа. Позван по-

требама државе, Новаковић је морао ипак послије неколико година оставити школу и ступити на дуже вријеме у ред чланова владе, а по том заступника Србије на страни. Али књижевнога и поглавито научног пословања не само не остави, него га се управо лати свом снагом, добивши и нових средстава у туђим библиотекама, музејима и различитим збиркама. Његово дуговремено бављење у Цариграду, дало му је могућности да изради најзнатнија научна дјела, за којима поштоваоци његови очекују сличне радове као резултате живљења и рада у Паризу и сада у Петрограду.

„Новаковић је данас човјек од 58 год. живота, здрав и у послу неуморан.

„Старо правило: да сваки велики дух има у себи нечега појетскога — потврђује и Новаковић. Почевши у ђачко доба књижевни рад пјевањем, он се прихватио уређивања „Виле",* до данас најбољега књижевног листа у Срба, а кад се, мало по том, сав посветио филологији и историји, остало му је од богиње пјесме у наслеђе дух и полет стила, што се умјело сложити с озбиљношћу научарског разлагања.

„Дјела су Новаковићева многобројна.

„Не ређајући их библиографски, поменућемо само, да у новој науци српској многе гране и огранци почињу од њега. Он је дао српској школи прву историју књижевности, прву читанку, прву потпуну српску граматику. Он је први средио српску библиографију, он је први ударио у недирнута питања српске хералдике. На свима је тијем пољима Новаковић дао основа, од којих ваља полазити, а честим враћањем на поједина питања показао је и како их ваља у појединостима обрађивати даље.

„У низу многобројних издања, старих текстова и писаца круна је његов законик Цара Душана, гдје је прије двије године речена пошљедња ријеч српске науке.

„Али врх свега остаје најзнатнији рад Новаковићев на пољу старе културне и социјалне историје српског народа и свега Југа Словенскога. Многе пак искре, које у тијем списима његовим пролијећу испред духовних очију читаочевих, освјетљују тамна питања старих одношаја и прилика у Срба и свега свијета словенскога. Захваљујући труду његову, данас знамо у старој држави српској аграрне одношаје, познајемо село, трг, град, путове и путовања, манастире, војску и т. д. — оно, за што се мислило, да ће на свагда остати тамна питања из прошлости српске.

* Која је излазила у Биограду.

„Осим тога међу познијим списима његовим нарочито се истичу опширне студије *Срби и Турци* и *Први основи словенске књижевности.*

„У историјском развијању српске науке Новаковић стаје упоредо уз Вука и Даничића. Али ако би се његов рад хтио карактерисати једним поређењем — у свој науци словенској нико не наликује генијалном Павлу Шафарику тако као Ст. Новаковић.

„Поред свега у Новаковића се стекло и необично познавање књижевности и добро познавање језика свијех словенских племена. Што је некада било јаче књижевне свезе између Срба с једне и Чеха и Пољака са друге стране, заслуга је Новаковића, који је на тијем свезама и сам радио и друге кретао. Захваљујући њему, српска публика добро познаје чешке писце у периоду шесетих и седамдесетих година, и остаје само да се пожели, да се те свезе интензивније продуже до најновијега доба".

Као 36. св. Мале Библиотеке изашле су *Сјене, мале приповијести Владоја С. Југовића.* В. С. Југовић сада први пут излази с књигом пред српску публику. До сад се он јавио само неколико пута у неким српским књижевним листовима. Иначе је Југовић познат као хрватски писац и један од покретача *Младости*, некадањег органа хрватске модерне у Бечу. Ма да је била „Младост" орган такозваних *Младих*, ипак је она своје ступце отварала и радовима представника старијих праваца, као што су Зола, Франсоа Копе и Барес. Па тако ни сам В. С. Југовић није ни декаденат, ни символиста. До сада је штампао латиницом збирке сличица и прича: *Увенуло лишће* (1897.) и *Слике из живота* (1898.).

У овој свешчици има пет стварчица, од којих,као најбоље успела, долази на прво место сличица *Идеалиста*, а за њом, као мање успела, *Стражмештар Симић*, па остале. *Идеалиста* је крупним потезима, реалистички испричана ствар, и даје, при упоређивању с осталим сличицама, очевидно познати да је Југовић сам јунак причице. У опште се опажа, и на ранијим Југовићевим причама, да му боље полазе за руком кад их је сам проживео. Кад нема уметничког успеха, крив је томе и баналан мотив или опет лиризам, у коме баш није срећан, н. пр. у причици *Из забавишта.*

Како чујемо, Југовић је овом збирчицом хтео да документује своје коначно враћање у крило свога, српскога народа. То је с његове стране заиста похвално, и наша књижевност у писцу *Идеалисте* — чији сиже јесте, до душе, специфично хрватски — добија

један нов приповедачки таленат, који, рацинално негован, може дати много лепих ствари. И.

— У св. 2. XI књиге загребачког „Nastavnog Vjesnika“, што га издаје хрватска влада, штампао је уредник му, а добро познати филолог, д-р А. Мусић, чланак под натписом: *Које се ријечи у хрватском пишу заједно.* Чланак овај изазвала је једна збиља велика незгода у нашем језику, да та је, а ли неке састављене речи треба писати заједно или одвојено. Могло би се слободно казати да у томе код нас сваки писац друкчије поступа. Неко пише *са свим*, неко *сасвим*, неко *међу тим*, а неко *међутим*. Неки опет пишу *С Богом*, *вас дан*, неки опет *Збогом*, *ваздан*, и т. д. Тешко би било сада овде побројати све те речи, које се и у нас Срба и у Хрвата неједнако пишу. То је изазвало и г. д-р Мусића да о томе размисли и да утврди нека правила у писању тих речи. Он налази да одређене састављене речи треба писати заједно и препоручује да се пише: *обдан, наизуст, додуше, напамет, изблиза, издалека, изнова, одједном, укракто, међутим, и т. д.* — Истина г. Мусић овим није казао своју последњу реч, па и моли свакога, ко би имао што да напомене његовом тврђењу, да му напомене пошаље и он ће их објавити, јер ће се само на тај начин, а уз суделовање позваних људи, доћи до потпуне сагласности и утврђеног правила.

У колико је нама познато, када се основала Српска Књижевна Задруга, на захтевање једног тадањег члана управе, била су утврђена нека правила за ове састављене речи, и по њима су се управљали и писци, и уредници старијих списа. Доцније се то са свим напустило, те се сада и у издањима Књижевне Задруге види неједнакост. Задруга је тада била утврдила као правило да се речи, које се у говору чују као састављене, пишу свака за себе, н. пр.: *међу тим*, *ваља да*, *вас дан*, *са свим*, *С Богом*, *да Богме*, и т. д., а за неке је опет било одређено да се пишу заједно.

Као што казасмо, то је било, па се и заборавило, а данас пише како ко хоће. С тога налазимо, да је чланак г. д-р Мусића свакако добро дошао, и да је већ крајње време, да се и код нас учини крај анархији која влада у писању. Ми истина не верујемо да ће томе учинити крај г. Мусић; али налазимо да би дужност била наше Краљевске Академије, да она каже о овоме своју реч. Наша Академија истина спрема велики *Речник* српског језика и када он буде готов, ваља да ће нестати и овог лутања у писању. Али док не добијемо тај Речник, требало би да Академија дај буди утврди нека

стална правила за наше писање. Она не треба да буде регулатор нашега језика и правописа. То од ње захтевају наука и јединство књижевног језика српског. *Л.*

Г. Д. Костић одговорио је у „Делу“ (св. за новембар, стр. 475. до 481.) на моју оцену о редакцији Његошевог „Шћепана малога“ (в. „Коло“ св. 10.). Г. Костић није задовољан са оценом, и ако признаје неке напомене, а налази да није требало упоређивати издање „Шћепана малога“ са Решетаровим издањем „Горскога Вијенца“, него са осталим издањима Српске Књижевне Задруге. Да је тако урађено, г. К. верује да не бих био могао учинити све оне замерке, које сам учинио. И ја делима то мишљење г. К., али зато што редакција свију дела Српске Књижевне Задруге није као што треба, не сме се одобрити да, само зато, редакција „Шћепана малога“ буде гора од оне „Горскога Вијенца“. Исто тако не сме се правдати ни тиме што рад г. Решетра није био „ограничен роком“ јер за све то не треба да зна критика, и ако је то, верујемо, г. Костићу могло истински сметати да приреди издање онакво какво би он, и по својој спреми и вредноћи, могао пружити. Могло се са издањем „Шћепана малога“ причекати још годину дана, па да буде као што треба.

И после одговора г. К. ја и даље остајем при своме мишљењу да је географска имена требаао објашњавати онако како је данас, јер би то било разумљивије баш за Задругину публику.

Што се тиче бележења оних речи, које се налазе у Вукову *Речнику*, ствар је схватања, и кад г. К. налази да их је баш требало уносити, ја му не желим кварити задовољство.

Али то су све ситније напомене, које се у другом издању дају лако поправити. Много је важније коментарисање појединих Његошевих стихова. Ту г. К. није био обилат, а није био свуда ни срећан. Ја сам у својој оцени, поред осталога, казао да г. Костић није добро протумачио стихове:

Отвор'те се, витешке гробнице,
Сама славо, само прибјежиште
По Косову српскијех јунаках!

Г. К. ове је стихове био прво објаснио овако: „У Црној су Гори гробнице витешке, она је једина слава и једино прибежиште јунацима српским после Косова“. Ја сам у својој оцени казао: „Ово објашњење не може се примити, јер овде није песник за-

мишљао Црну Гору као једино прибежиште српских јунака после Косова. По нашем мишљену правилнији би био овакав кометар тих стихова: радујте се гробнице витезова, које сте (гробнице) биле јелина слава, једино прибежиште српскога јунаштва после Косова". — У свом одговору г. К. вели: „Г. Ж. мисли да се ти стихови тичу у опште свију јунака после Косова, да ту дакле Његош није мислио на Ц. Гору као једино прибежиште. Оба се дакле тумачења слажу у главном, да се то тиче покосовских јунака, моје пак истиче и познато мишљење црногорско, које је нашло одјека и у Његошевим делима, и иначе (у Бранкову Путу на пр.). Подсетићу само на говор Вука Мићуновића* у Г. Вијенцу (стихови 258—268):

— — — — — — — —
што се не хће у ланце везати
то се збеже у ове планине
— — — — — — — —
да јуначки аманет чувамо
дивно име и свету слободу.

„Али баш то у чему се слажу биће да је — погрешно. Не тиче се то, чини ми се, *покосовских* јунака, него баш *Косовских* (М. Обилића и др.). Оно *по Косову* неће бити да је употребљено темпорално (као на пр. *од Косова* тако често у Његоша) него локално. Дакле: Отворте се гробнице витешке по пољу Косову и т. д. Овако се врло лепо разуме свеза и са осталим стиховима око наведених и види се свуда главна мисао: „цар" је дошао да обнови стару славу која је пропала на Косову".

Изгледа да г. К. није схватио моје каментарисање, а ово његово ново опет је погрешно. Његошево: *витешке гробнице*, односи се на гробнице старих јунака пре Косова и на Косову; а *прибјежиште српскијех јунаках*, односи се на јунаке *од Косова, после* Косова, докле оно *по* са свим је темпорално. Када је турска сила прегазила цео српски народ, разорила му градове и уништила стару славу и величину, српском народу и његовим јунацима није остало ништа друго што ће га крепити, храбрити и одушевљавати у светој борби за ослобођење, него спомен на своју стару славу, своје владаоце и јунаке, а они су сви у гробницама. Те су гробнице народу светиња, то су му храмови, то му је *једина* слава, то му је *једино* прибежиште (у моралном стилу). Народ, и његови јунаци нису више имали живих идеала; њих су храбрили мртви, из гробница: Милош Обилић, Југовићи, Цар Лазар, Страхинић Бан, и други. Дакле, поме-

* Није у говору В. Мићуновића, него у првом колу.

нути Његошеви стихови не могу се објашњавати онако, како их објашњава г. К. Њихово право и једино тумачење може бити ово: Радујте се гробнице српских витезова (српских јунака), ви, које сте српском народу, српским јунацима, после пропасти на Косову, биле једина слава и једино прибежиште. Потврду за ово тумачење пружа нам и сам Његош у говору Вука Мићуновића („Г. Вијенац" ст. 135—136.) који вели:

Надање се наше закопало
На Косову у једну гробницу.

Од мање је вредности оно *доаада*. Па ипак, ја по ново тврдим да не може значити *чини*, баш и када се дода стих: „Ђаволико веома, Стеване!". Ево тих стихова:

(ШЋЕПАН):
Како ти се писмо допада
Господине и владико свети?
(ВЛАДИКА):
Ђаволико веома, Стеване!

Нек се реч „ђаволико" замени, н. пр. са „наопако," па ће се тада најбоље утврдити да оно „допада", не значи *чини*.

Овом приликом г. К. „покушао" је да протумачи, односно исправи два Решетарова коментара у „Г. Вијенцу". За први случај да је реч *носови* погрешна и да треба *сносови* мени се чини да је са свим оправдано мишљење г. К., а тумачење стиха: „мило ми је за моје оружје!" г. Костић је у праву, те му хвала што је учинио ову исправку.

Д. Н. Ж.

КЊИЖЕВНЕ ОЦЕНЕ

Борисав Станковић: **Божји људи**. *Нови Сад, штампарија српске књижаре Браће М. Поповића 1902. — На 8. стр. 70.*

Г. Борисав Станковић постао је за доста кратко време знаменитост наше поетичке литературе. То иначе не би морало значити да он као песник доиста много вреди, јер се, у области наше белетристике, врло често дешава да и осредњи и исподсредњи таленат са свакидашњим тривијалним мотивима, општим реторичким местима у колориту, са минималном моћу опажања — постаје знаменитост. Има тренутака, кад се таке аномалије појаве и у већим

литературама, а то ли неће у нашој, која је неизмерно далеко од њих и чије се цветно и зрело доба за сад још и не назире.

Но Г. Станковић за свој лепи углед, који ужива у српској литератури, има да захвали само свом исконски снажном таленту, својој до генијалности развијеној моћи опажања и ванредној, у нас до сад незнаној, вештини, да својима по правосходству поетичким градивима да строго уметничку одећу. Да ли се све то — и његов таленат, и висока поетичност оних градива, које Г. Ст. описује — има да захвали специјално патриј архалности, нетронутости, првобитности песникова завичаја, то нека за сада остане нерасправљено. То се може учинити тим пре, што је још прерано свестрано оцењивати таленат овога писца, који је своју делатност почео недавно те му таленат још није могао ни доћи до свог потпуног развитка.

Но и овако, пре но што се његов таленат сталожио и како треба уобличио, пре но што смо се упознали са његовим капиталним творевинама, којима се с правом можемо надати, чини ми се да неће бити прерано и излишно указати на она уметносна преимућства, која су се већ у њему потпуно и на сав век развила и којима он уноси сасвим нов животни елеменат у област српске поетске књижевности.

Расмотримо ли разне особине овог младог, али необично снажног талента, које се даду уочити у досад објављеним песниковим творевинама, нада све нам упада у очи ванредно јака, активна и плодна моћ уметносног опажања. Г. Станковић је у једном тренутку уочио све што је *уметнички важно* на посматраном објекту. Но његову радљиву моћ посматрања привлачи више предмета на један мах, он види поезију у свему, што је око њега, те нема много времена на расположењу, да се задржава код првог предмета. Он се труди да га у тренутку ока опише, притврди на платну, да му не би други, тако исто важни поетички предмети умакли. Тога ради, он на опис предмета не троши много боја, премда боја има много, и све нових, у нас до сад невиђених и нечувених. Његов је колорит свеж, крепак, увек нов, индивидуалан и не боји се никаквих тешкоћа. Нека су нијансе ма како необичне, неуочљиве — Станковић ће на својој палитри или наћи или створити одговарајућу боју — и пред вас излази слика, чаробна, светла, и увек разумљива, мремда је до сад није било у српској поезији. Погледајте ово вече у Врањи: „Она (Пушка) полила двориште, прострла постељу и изнела у тепсији вечеру. Али ко ће да једе! . . . Месец сија као растопљено олово... Сенке велике, мрке, таласају се и шире.

Са сваабе, скроз тараба и целе баште, допире мрко жута светлост, испрекидана и изломљена од грања и лишћа, док до нас допре. И они вечерају. Чује се звек тањира, чаша, оканица и тихо севдалијско свирање свирача. А кроз обасјан ваздух клизи нешто топло, опија".

Описујући младу, врло симпатичну сиротицу-просјакињу, Г. Станковић довршује своју слику брзо: „Њене босе ноге нису биле као у других просјака — распуцане, прашњиве, већ увек опране, мале, хитре..." Ја не знам, можда ће поглед на поетичке финесе ненавикнутог читаоца прелетети преко два последња атрибута, али онога, који зна историју нашег поетског колорита, овај крај цитиране реченице доводи у усхићење... Својом новошћу задивљују нас и многа друга слична места. Г. Станковић спомиње „материно *ситно, старачко* пословање у кујни", а при опису живота неких фигура из Божијих Људи, вели: „Сем неких, обично сумануутих, који су *нарочито, лудо, страсно се завлачичи* по испуцаним, трулим гробовима." Његовој моћи опажања не измиче ни специјални мирис од скоро опрана јоргана, од нове сламе у асурама, а кад на Божић засвирају Цигани, што их је довео ча-Јован, ортак пишчева оца, „стакло игра у ћерчивима, кандило прска и с греда одозго *пада црвоточина*". Описујући божићно јутро, кад мајка долази да буди синчића (самог песника ?) да пођe на јутрење, песник овако апострофује своју мајку: „А ти си у кујни; кроза сан чујем те како послујеш, уносиш корито, бакрач топле воде. Онда долазиш к мени, *откриваш ме, подвијаш твоје кошчате смежуране руке пода ме и онако голишава, угрејана сном, дижеш ме из постеље и узимаш у крило*, љубећи ме међу очи:

— Ајде, сине, устани, Божић дошао ... Ајде, *домаћине* мој... (мајка је удова и кроза сву приповетку дубоко и одано жали за својим покојним добрим другом...)

... Купаш ме, Сва се топиш у пуноћи и белини моје снаге...

... Миришу опајани ћилими у соби и слама из асура. Са улице разабиру се већ гласи. Пробија модрина кроз прозоре и ломи се са светлошћу свеће у чираку...."

Кад би чдвек хтео навести, шта је то високо уметничко, јединствено, нигда не чувено у области нашег поетског стила у приповеткама Г. Б. Станковића, могао би, без великог одабирања, исписати цео „Наш Божић" (Звезда, 1900, Бранково Коло, 1901.), скоро целу „Нушку" (Бр. К. 1901) и „Кучко, Мицо!" (Бр. К. 1901.), и то што се у та три оригинална, на многим местима савршена поетска производа налази у великој мери, понавља се, кад више, кад мање, и у осталим производима Г. Ст-а, док се, у јутру после брачне ноћи

Аничине и Митине, не попне до Шекспирске висине — Шекспирске и по пронађеном градиву и по несравњеном, у историји српске уметничке поезије нечувеном извођењу.

Будући рад да данас прикажем најновију творевину Г. Станковића, низ прекрасном хуманошћу задахнутих сличица, ја морам да ускратим себи то задовољство, да продужим ову оду Г. Станковићевој реткој моћи поетског посматрања и високо уметничке стилизације онога, што је уочио. Но, и овако уз пут, примећујем: да Г. Станковић уочава на сваком посматраном предмету све уметносне моменте (све елементе, који су подесни за уметносну обраду) и даје им такав облик, који би ма у којој светској литератури стекао репутацију праве уметности. Г. Станковић, као и Тургењев и његове Живе Мошти, осећа мирис, који нико не осећа, чује звуке, које нико не чује и види покрете и боје, које нико сем Богом надахнутих уметника не види. И од свега тога саставља наш уметник чудне слике, чија је поетичка драж неодољива.

Збирком сличица, коју је ових дана издао под називом *Божји Људи*, ступа наш песник на сасвим ново поље поетичке делатности. Држећи се принципа, да песник својим сликама треба и да мисли, да потпомаже друштвено сазнање, — песник се обраћа градивима социјалног каратера. У *Божјим Људима* описују се просјаци једне наше јужне вароши, луда и полулуда, сумануга, меланхолична, физичким или моралним недугом убијена бића — онај слој друштвени, којега се ми редовно гадимо, а пред који наш песник излази свом љубављу, којом располаже његово поетско срце. Ни наш песник, ни онај народ, у којем живе ови „божји људи“, не гледају на те јаднике са оном количином презрења и гадљивости, којом ми, заборавивши на Бога, предусрећемо ову нашу браћу. Овим делом својим, које је иначе у уметносним обзирима унеколико заостало иза ранијих творевина песникових, Г. Ст. покушава да буди друштвену савест, гледа да утиче на етичко и религиозно сазнање друштвено.

У песниковом завичају, где су и снимане слике ових божјака, обична је ствар, да мајка, која је остала без детета, дозива са улице просјаче, тепајући му: ходи, рано — ходи, чедо моје! И понаша се према просјачету, као према рођеном детету, обасипљући га свом својом љубављу. У том крају — на лепом, поетичком српском југу — угледне српске старице, достојанствене наше матроне уносе у богату домаћинску кућу у јендеку преминулог просјака, купају га, као свог рођеног и указују му почаст, као свом најрођенијем.

У тој земљи, коју је негда један наш песник (З. Ј. Ј.) само снивао, а данас ју ево други доиста и пронашао, у тој врлој земљи људи се не стиде примати залогај из просјачке руке, а примају га, не што им је потребан тај необични залогај, но што у просјаку, у сумануктом човеку, гледају свога брата, којега је грехота увредити .. Све то прича песник без икаквих споредних, непоетичких смерова — све су то слике. које рачунају на чисто уметнички, естетички утицај, но у исти мах читалац ће и нехотице уочити и њихов други, етички елеменат, који ће плодно утицати на друштвену савест, која се у данашње дане уљуљкује у све тежи дремеж и тоне у непробудни сан.

Наше уобичајено, од старине наслеђено гнушање према овој униженој и увређеној браћи нашој произлази из предрасуда и из недовољног познавања психичког живота ових бедника. Да би нас у њихову корист расположио, песник износи пред нас поезијом обасјане, али истините слике из њихова живота; упознаје нас са њиховом прошлошћу, која је неки пут тако ужасна, да би у сличној прилици и сваки од нас онако исто шенуо памећу или постао просјаком. Данас се шегрти шале са будаластим Менком, мећу му барут у дуван и скачу од радости, кад се дуван у цигарети запали, а кадгод је тај Менко био отресит и угледан домаћин у селу. Кад се је Менко оженио и био још нов домаћин, дошао је у његово село Беглер-бег, купио десетак и бацио око на жену му. Менко са својим друштвом ухвати Беглер-бега и избије га. „Овај отишао, вратио се са заптијама, Менка везао, кућу му запалио и на његове очи обешчастио му жену, којој после одсекао главу и бацио у крило везаном Менку. . .“

Тиме песник завршује своју кратку али дирљиву сличицу о Менку — он је свршује, али она као да се у читаоцу још продужује, и читалац се заверава, да ће од сада мање у друштву презирати и исмевати, бојећи се, да се међу онима, које је он у својој сталешкој надувености презрео, не нађе који Менко. . . Тим етичким принципима као да су задахнуте и оне у последњој сличици Божјих Људи описане старице, које прихватају преминулога просјака, деда-Весу. Не могу одолети искушењу, да изнесем пред читаоце ту пуну лепоте слику, којом писац завршује своју галерију Божјих Људи. На улици или негде у пољу преминули просјак унесен је у кујну, и, пошто га старице тамо „окупаше, уредише као сваког мртваца, увише у чисто бело платно, онда га, ма да су се од старости једва оне држале — не дајући никоме од нас млађих ни да гледамо, а камо ли што помогнемо им — саме оне

унесоше у собу. И пошто га испод иконе, на белом чаршаву полако, нежно наместише, онда га свака, прекрстивши се, целива у чело, запалу му свећу више главе, и после се поређаше око њега да седе, чувају га. Да му сваки час брижно, као своме рођеном, исправљају, намештају скрштене руке, лице, очи, бришу, чисте га и пазе. да више главе му било свећа, било кандило не угаси се.

— Ех, зар кадгод што знало, попило, окусило, зарадовало се... Легло у чисту, меку постељу? Никад, ништа! — као изговарајући се, што га толико надгледају, говориле би.

И тако би оне целе ноћи преседеле око њега мртвог, осветљеног, пазећи. чувајући га и чекајући да дан сване, да дођу мушки, доведу попа да га очита, опоје и после да га у цркву однесу и саране као сваког другог човека — домаћина".

Писац, као и старице, љуби „божје људе", и из његових топлих, хуманашћу прожетих редака чита се на друштво упућен позив, да љубимо и братски сретамо ову ову нашу по Богу браћу. И то је оно. чиме Г. Станковић крај свих језичких, а који пут и стилских и композиционих недостатака, постаје историјски важна појава нашег књижевног и друштвеног живота, а чиме он чини част савременој српској поетској књижевности.

Раније сам напоменуо да у приповеткама и сликама Г. Станковића има и неких недостатака. Они нису стварне, уметносне, но чисто спољашње, језичке, небитне природе. У новије време, нарочито у „Покојниковој жени" и „Божијим људима", опажа се, да поједине реченице и периоди, поједини реченични делови нису једно за друго онако повезани, како то прописују синтактичка правила — т. ј. правилно разумевање онога што је написано. Понеки пут (у „Божијим људима" почешће). реченице и реченични делови су тако непрегледно и нехармонички састављени, да читалац с муком разабире, шта је песник хтео да саопшти. И то се често дешава на врло важним местима, за које је песник иначе умео да створи сав потребан уметнички материјал. У ранијим творевинама пишчевим, нарочито у „Наш Божић", „Кучко, Мицо" и „Нушка" — тога нема, а и у поменута два најновија рада, поред места, која су у синтактичком обзиру неуспела, често се сусрећемо са фразом, реченицом, периодом, који опет, од своје стране, превазилазе све што се у нашој досадањој белетристици сматрало за савршено. Дакле: поред блиставих. сјајем поезије озарених места, јављају се тамне, нејасне пеге. које ремете целокупни утисак. те му не даду да буде потпуно велик.

Шта је томе узрок? Од куд један исти писац у периоду од 1897—1900 ствара онако сјајне изразе и реченице, а у 1902-ој се наједаред јављају онаке неправилности? Мени се чини, да су те појаве у тесној вези са песниковим уметносним развитком. Он изналази и узима у обраду јаке, пуносадржајне предмете — таке, којима се равни до данас нису јављали у српској белетристици — и при изради њиховој не налази у постојећем поетском језику израђених средстава. Приморан је да их ствара сам, и у том стварању, налазећи се још увек у развитку, кад побеђује, кад подлеже. Сличних појава имамо у развитку других већих књижевности, и не један се снажан таленат, крчећи нове путове, сламао и падао на путу, не могући оставити за собом творевине, које би одговарале висини његова талента. Но тренутак, у коме се развија новаторски рад Г. Станковићев, није са свим незгодан — понешто је урађено и пре њега — и ја сам убеђен, да ће овај редак и крепак таленат срећно испливати из кризе, у којој се налази, и да ће знати израдити подесан језички израз за своја свагда високо уметничка градива.

Јован Максимовић

Једна критика г. Павла Поповића

Кад у овом свету, у коме, по нечијој речи, најлепше ствари имају најгору судбину, не би биле у многом погледу од пресудног утецаја рођачке и котеријске везе, лична познанства и пријатељства, онда би многи и многи претенциозни покушај био ометен у самој клици, многи би књижевни саставн били осуђени на вечити заборав а многе и многе силом надуване величине биле би сведене на своју праву вредност. Но то је тек мимогред. Главни предмет ових редака биће једна критика г. Павла Поповића. Та критика (на *Мале приче* Јанка Веселиновића) изишла је у прошлој свесци „Српског Књижевног Гласника". Пре свега, та је критика одвећ оригинална већ и по томе, што јој читаву једну половину запрема — увод! И то какав увод! По оном старом, већ овешталом начину, да се најпре баци један сантиментални поглед на стање наше данашње књижевне критике, па тек тада да се приступи расматрању самог дела, и г. П. отпочео је своју критику једним уздахом. Он жали, искрено жали, што „права и озбиљна критика" често заостаје за књижевном продукцијом. По нашем мишљењу пак, ту нема ничег за жаљење. Такој критици која, с душом у носу, нахрамљује и гёгà за књижевним производима, не доликује ни мало придевак *озбиљна* већ далеко пре богаљаста, а ко ће разуман жалити још због неу-

спеха и такве богољасте критике! То је једно. А друго, и то је главније, само то тврђење г. П. нема у себи ничег ни истинитог ни озбиљног. Што г. П. не доспева да с времена на време каже своју реч о појединим значајнијим књижевним новинама, то још не значи да наша *озбиљна* књижевна критика заостаје за књижевном продукцијом. Озбиљна књижевна критика, а та је друга а не она на коју мисли г. П., не зна за неповољне и повољне услове већ, и покрај свих тешкоћа, одважно и савесно врши свој задатак.

У даљем уводу наилазимо на нешто врло смешно. Г. П. с тугом истиче преку потребу за „пуном и синтетичном“ критиком. Таква је критика, вели, — и то је једино што он добро вели — потребна нарочито нашим приповедачима. Јанко, који је писао много, врло много, продужава критичар, нарочито има право да захтева такву пуну, синтентичну критику. То је, збиља, лепо приметио г. П., и ми смо према томе, а и с обзиром на онај дугачки увод, озбиљно очекивали, да ће нам он овде дати такву једну критику. Али шта је било? Ах! Г. Поповић је овако завршио тај свој несрећни увод: „Признајући то право г. Веселиновићу, и налазећи да би боље било писати о њему као приповедачу уопште, него као о писцу малене збирке „Малих прича“, — *ми ћемо ипак писати о њему само као о аутору ове књижице* и дати само једну *кратку* и *суву* оцену оних приповедака које су у њој. То, у осталом, ако *није најбоље*, доста је *згодно*...“ Какво наивно признање! Не само да и ми верујемо да је г. П. врло *згодно* писати *мале* критике, него бисмо том његовом признању додали и ово: то је за незнатне, мајушне критичаре и једино спасоносно. Али, онда, питаћете, зашто је г. П., и поред свих његових скривених симпатија за малу критику, било потребно певати толике оде пуној, синтетичној критици? Та, за Бога, то је бар јасно! Требало је, да се, ма и посредством какве несмишљене игре речи („*мале* приче — *мала* критика“), критичар оправда што није у стању да да̂ оцену целокупног Јанковог рада;* и још нешто — требало је једној штурој критици дати мало *увода!* Но, тек се сад разумемо. Остаје нам онда само да прегледамо други део г. П. кри-

* Мора се признати да је г. Павле Поповић виртуоз у налажењу начина да у својим студијама и критикама много говори, а ништа не каже. Тако је у чланку „Српска драма у XIX. веку“ („Срп. Књ. Гласник“ књ. VI стр. 1006.) требало да говори о Нушићу као драмском писцу. Побројао је све драмате Нушићеве па наставља овако: „О свима овим комадима ми не можемо говорити. Два међу њима не спадају у област комедије; друга четири нису оштампана.... ...„Пучина“ припада двадесетом веку: и тако ми можемо узети у обзир само „Обичног човека“ и „Шопенхауера““... Зар ово није вештина?!

тике. То је онај део у коме се тек најсјајније очитују изврсне критичке способности г. П.

Г. П. је отпочео са Јанковом приповетком *Отац*.

Промуцао је нешто о њеној садржини, па је онда изрекао овакав суд: „Наши приповедачи воле овакве драмске моменте, само их оставе без ефекта, неизрађене.“ Како г. П. ово своје тврђење апсолутно ничим не поткрепљује, то би му неко, ко ту приповетку није читао, могао и поверовати. Међутим, у свему томе нема ни трунке истине. Завршетак те приповетке, са оним дирљивим старчевим монолозима, са оном његовом радосном неспретношћу, са оном бојажљивошћу да се код њега како не примети губитак снаге и присебности због онако ненадне радости, — тај завршетак, тај стари, па ипак за то вечито нови драмски моменат, чини једно од најемотивнијих места у овој збирци. И нећемо претерати кад кажемо, да је требала необична блазираност па да се рече како је овај завршетак остао без ефекта и неизрађен.

За лепу приповетку *Мегдан* критичар није нашао ни једне једите лепе речи. Време поласка у рат насликано је, вели, бледом бојом. Да би се видело колико има истине у овом тврђењу, навешћемо почетак ове приповетке:

„Беше то право зимско јутро. Снег је руштио под ногама; дрва, окићена ињем, повила гране као да их је плод притиснуо; из даљине се чуо церић како пуца од зиме — иначе тишина, мртва, гробна тишина.

„Друмом је марширао један батаљон војске“...

За разумног је и оволико доста. А ако би ко хтео да стекне правилно мишљење о стилу и начину изражавања г. П., кога, као што видите, не могу да задоволе ни најбољи наши приповедачи, тај нек прочита нека места из његове критике.

Тако, говорећи о Јанковој приповетци „Отац“, г. П. овако красноречиво вели о њој: „она слика једног оца чији су сви синови отишли у војску, у рат, а он остао са̂м да се злопати и брине за њих; кад су се повратили из рата, он од радости умре“... Каква необична силина у изразу, каква виртуозност и духовитост у препричавању, какво дубоко проницање у смисао и тенденцију једне приповетке! Сасвим по ономе: „Били старац и баба па имали једну козу...“

Што је нарочито интересантно, г. П. налази да је драматичан моменат, који је узет за сиже ове приче, *неприродан и скоро апсурдан кад се узме у вид место и средина у којој се догађај одиграва*. Међутим, уверени смо, да би сваки иоле образованији читалац, чим би

прочитао дотичну Јанкову приповетку, увидео бесмисленост г. П. тврђења. Један поштен домаћин, један частан, и у питању брачне верности осетљив супруг, један пуки сиротан, миран и скроман као и сви сиротани, али частољубив и одлучан, полази с друговима у бој. То је тренутак прве тешке забринутости за безбедност свога остављеног иметка, свога дома и своје *породичне части*. И баш у том тренутку он увиђа да је оправдана његова забринутост. Хвалисави сеоски кмет цинички одаје не само своје похотљиве намере према Павловој жени, већ чак и свој ранији сношај с њом. То сазнање долази дотле скрушеном Павлу сасвим изненада, и дејствује на њега као гром. И шта је онда природније у томе моменту него огорчење и брза мушка решеност да се прибегне освети. Ефекат је баш у толико силнији и лепши што то брзо, муњевито прибављање сатисфакције долази од стране једног дотле скрушеног и мирног сиротана. Никакве неприродности нема ту, г. П., ни у погледу места ни у погледу средине. Част се, бар код часних људи, брани свуда и на сваком месту. За породичну се част гине и у *мирном* сеоском задружном животу, по клетима и вајатима, као и при поласку у рат, на одморишту једне војске, у кафани или под шаторима. У том погледу сељак није ни за трунку мање осетљив него варошанин.

Могло би се, што више, тврдити да та необичност места и средине даје самој приповетци извесну меру симпатичне оригиналности. Међутим, према појмовима г. П једино би природно било да се онај крвави обрачун — „мегдан“ — свршио на самом лицу места, где се догодило и оно недело. Али срећом, Јанко се све то више отреса окова примитивности; он у своје приче уноси у последње време занимљиву разноликост како у стилу тако и у избору сижеа, а, као добар психолог, који поступке и радњу својих јунака редовно тачно мотивише, не стоји пред опасношћу да ће му приповетка, услед необичности места и средине, где се догађај дешава, испасти неприродна.

Даља Јанкова прича, под насловом „Чудан човек“, довела је г. П. до, заиста, чудних закључака. Он је упоређује са фантазијама из *Хиљаду и једне ноћи*, па пита: „да ли и то још може бити реалистична приповетка?“ Овде г. П. заборавља, да личности реалистичне приповетке која слика стваран живот, живот онакав какав је, могу бити не само обични људи, које на сваком кораку сретамо у животу, већ, покаткшто, необични, ретки, чудни. И ових других има у животу, и они постоје у *ствари*, и, према томе, приповетка која њих има за личности, базира се такође на *стварности*, и она је дакле *реалистична*.

Последње три приповетке „Баћа“, „Рвач“, и „Завет“, нису скоро никако ни приказане. На дохват, у два три реда, критичар је само испричао њихову садржину, дајући кратку, магистралну оцену у неколико оваких речи: „нејасно“, „без ефекта,“ „лепо“, „симпатично“. И то је његова цела оцена ове последње три приповетке.

Г. Поповић је, дакле, дао *свој* суд. Тиме нас је само изазвао да се на ову ствар поново вратимо. Завршујући овај кратки приказ, изјављујемо, да га је изазвала потреба да се одбрани неправедно и безразложно нападнут књижевни рад најбољег данашњег нашег *активног* приповедача. Тој потреби има једино и да захвали г. Павле Поповић што смо се *и на његову* критику осврнули.

В. Ј. И.

БЕЛЕШКЕ

КЊИЖЕВНОСТ

— Издањем Његове Светлости Српског Патријарха Георгија Бранковића штампана је у Ср. Карловцима, у српској манастирској штампарији: *Српска митрополија карловачка око половине XVIII века.* По архивским списима приредио протојереј Димитрије Руварац. (На в. 8. стр. 221. са сликама митрополита Вићентија Јовановића и Патријарха Георгија Бранковића) — Као што г. Руварац у своме предговору вели у патријаршијској библиотеци налазе се две дебеле рукописне књиге, од којих је једној натпис Manuale. У њима се налази опис и попис цркава и свештеника сремске епархије — архидијезе — за 1732|3 и новчано стање цркава приход и потраживање њихово и у њима имена црквених епитропа. — Овај је попис већином обавио архиђакон митрополита Вићентија Јовановића, Вићентије Стефановић, потоњи митрополит београдски. — Сав тај његов материјал који је тако дуго лежао заборављен и у коме су драгоцени податци о свима српским епархијама у Угарској, осем будимске (ти се статистички подаци нису могли наћи), средио је за штампу и ево објавио г. Димитрије Руварац, а штампу је платио Патријарх. Хвала и једноме и другоме, јер су овакви статистички податци са описом места и кратким биографијама свештеника, од неоцењене користи за проучавање нашег народа у круновини Св. Стевана. — Цена је књизи 2 круне.

— Од истог г. Руварца добили смо и ове две његове књиге: *О разводу мешовитих бракова у Хрватској и Славонији* (Ср. Карловци 1902.), и *О сазиву епархијских скупштина и трајању мандата чланова епархијских скупштина и власти* (Ср. Карловци 1902.). — Ова је последња књига прештампана из „Богословског Гласника.“

— Из „Српског Књижевног Гласника“ посебно су оштампане *Старе српске штампарије* од Љуб. Стојановића.

— Од истог писца, а накладом књижаре Велимира Валожића, штампано је пето издање *Српске Граматике* за III разред гимназије. — У 50. бр. „Бранковог Кола“ г. Јован Живановић приказао је ову „Граматику“ и учинио јој неколико напомена.

— Накладом књижаре и штампарије браће М. Поповића, у Новом Саду, штампана је *Девојачка клетва*, слика из народног живота, у четири чина с певањем, написао Љубинко; и други део Матићевог *Српско-немачког речника.*

— Од „Мале Библиотеке,“ што је издаје књижара Пахера и Кисића, добили смо три свеске (36., 37., и 38.). У 36. свесци су *Сјене* слчице Владоја С. Југовића; у 37. Нушићева лепа хуморeска у једном чину *Шопенхауер* а у 38. *Две приповетке* Едгара А. По-а, у преводу др. Светислава Стефановића. — Мило нам је што су све три ове књижице добит за књижевност. О *Сјенима* говоримо на другом месту а о Нушићевом драмату мислимо да је излишан сваки наш говор јер свима познат и са позорнице и из „Звезде , где је раније био штампан. Приповетке Едгарда По-а преводилац је пропратио са „неколико речи о писцу.“ „Само неколико речи — вели преводилац — да заинтересујем за овога писца који је у нас мало скоро ни мало познат“, а то не стоји јер је Едгар По српској публици познатији од многих страних писаца. Довољно је утврдити да је ова Стефановићева, *трећа* збирка приповедака, Едгарда По-а, а његових припоредака има доста по нашим књижевним и политичким листовима.

— Уредништво „Мале Библиотеке“ јавља, да ће у даљим свескама донети Шекспировог „Јулија Цезара“ у преводу дра Светислава Стефановића, и Шекспировог „Хамлета“ и „Ричарда III“ у преводу дра Лазе Костића.

— P r o d o m o. — Г. проф. Милан Недељковић, из Ср. Карловаца, изволео је одговорити на белешку, штампану у 10. св. ове књ. „Кола“ о његовом чланку *Наша савремена лепа књижевност* („Летопис“ књ. 210.). Г. проф тврди „да је са пуно малиције и исмевања пропраћен“ његов чланак и да се он на ту „пакосну злоћу која треба да маскира недостатак разлога“, не би осврта̂о да у белешци није „нехонетно и злонамерно“ казата једна неистина: да је г. проф. Недељковић рекао за свој роман „Прелом“ да је *литерарно недоношче.* Г. проф. Нед. тврди да то није истина, и вели: то *ја* за свој „Прелом“ *нисам рекао* и било би неприродно да сам рекао. По дужности својој морао сам ја у свом чланку при оцени радова, који су те године изашли споменути и свој „Прелом“ но како нисам могао сам свој рад оценити то сам потпуно непристрасно *навео* суд о њему што га је изнео Др. Скерлић у својој критици изашлој у Летопису а тај је гласио да „Прелом“ нема литерарне вредности.“ — Тако вели г. Недељковић у 49. бр. „Бранковог Кола“, и као што се види он беди „Коло“ да је оно изнело једну неистину. Управо он се адресира самом уреднику „Кола“, и вели да је једна неистина г. Живаљевићу послужила „да од ње извртањем факата направи блато“ да се с њим набаци на г. Недељковића проф. и „естетичара и критичара“, како он милује да назове самога себе. — Изјављујем одмах, да белешку у „Колу“ о г. Недељковићу нисам *ја* писао а ово чиним само с тога што нећу да туђе присвајам. На утеху г. Недељковићу изјављујем, да је оно о њему писао један бивши његов ђак (Г. проф. треба да се радује што има тако добре ђаке). Па ипак сву одговорност за ту белешку *ја* примам и примам што ми је г. Нед. преко „Бранкова Кола“ поручио, па ево и мога одговора: — Сигурно је г. Нед. врло заборавaн, кад се не сећа онога што је писао пре годину дана. С тога је он ваља да и занимљива појава у српској књижевности. Он дакле, јавно изјављује, да он за свој роман „Прелом“ није казао да је *литерарно недоношче,* него „да је потпуно и непристрасно *навео суд о њему, што га је изнео* г. др. Скерлић“. То, г. Нед., нија истина а неистину говорити није „хонетно“. Прво и прво, г. др. Нед. у свом ранијем чланку нигде *није поменуо* г. др. Скерлића. То ја тврдим, г. Нед. а ви изволите противно доказати па ће се онда тек утврдити ко је од нас „нехонетан“.

Друго, г. др. Скерлић у својој оцени на „Прелом“ није употребио реч *недоношче*. И то тврдим. Г. Скерлић казао је да „Прелом“ показује „стазу којом не треба ићи“, а то је нешто друго него *недоношче!* Па ипак за „Прелом“ је употребљена реч *недоношче*, и она се налази на стр. 80. у 206. књ. „Летописа“ у једној оцени под којом је потписан Милан Недељковић а поред његовог имена стоји „Карловци.“ Дакле за роман „Прелом“ који је написао г. Недељковић, сам је његов писац употребио реч *недоношче* „без икакве литерарне вредности“! И сада, је ли то блато г. Нед. бацио сам себи, или су му то други урадили? И зашто се г. Нед. сада љути када се константује истина једна која се не да порећи, ако се не жели „нехонетно и злонамерно извртање истине“? А када је истина у питању: кажћу још и то, да је у „Колу“ много раније константовано то мишљење г. Нед. о његовом роману, него што га је употребио г. Адамовић у оном неоправданом испаду противу г. г. Ћоровића и Шантића. — Г. Нед. у свом славном чланку „Наша савремена лепа књижевност“ казао је да су наши књижевни листови „органи политичких котерија.“ То би тек требало утврдити; али је пак непобитно утврђено да се сви наши књижевни листови могу сложити када се појави „естетичар и критичар“, г. Нед., и да њихово мишљење буде једно исто. Ето, у оцени о чланку г. Нед. сложили су се „Коло“, „Српски Књижевни Гласник“ и „Дело“ па им се у мишљењу придружио и политички лист „Слога.“ Што се г. Нед. највише наљутио на „Коло“, био је у праву јер је „Коло“ према њему било најблаже. Д. Н. Ж.

НОВИНАРСТВО

— Као што дознајемо, г. др. Тих. Р. Ђорђевић од нове године по ново ће покренути „*Караџића*“ с том разликим што он сада неће излазити у месечним него у тромесечним свескама од 4—6 табака. — „Караџићу“ ми се искрено радујемо па и очекујемо да ће га наш народ сада много боље прихватити а уредништво је добро урадило што је изменило досадањи начин излажења му.

— У новембарској свесци „Дело“ доноси, поред наставака и завршетака ранијих прилога, чланак „Историјски развитак науке о животу“, од др. Војислава Ж. Ђорђевића, и почетак приповетке Борисава Станковића, *Певци*. У књижевном прегледу приказане су IX. и X. књ. „Братства.“ Референат, и ако налази прилично лепих и добрих прилога ма да свима није било места у „Братству“, долази до закључка да „Братство“ овако како је ово последње не може ни чему послужити и да „оно не одговара правилима Друштва Св. Саве, па чак ни правилима за чланке, што се у Братству примају.“ Осем тога приказане су још књиге „Мегдан у Срба XVI и XVII столећа,“ од Јов. Н. Томића (ту референат износи цео рад г. Томића за последње две године на пољу наше историје) и „Цртице за ранију слику српске престонице“, од М. Ђ. Милићевића. — У истој свесци г. Д. Костић одговара нашем уреднику на његову оцену о редакцији „Шћепана малога“ о чему ће наши читаоци наћи више у „Књижевном Летопису“. Вреди поменути још и мали чланчић г. Жике Аћимовића „Српска црква у 1901. години“ у коме нам пружа неколико занимљивих статистичких података. У томе се чланчићу између осталога вели да се у 1901. години у Србији родило 92.730 душа а умрло 94.492 душа Ако су ови податци тачни, и ако овде није случајна штампарска грешка, онда не слути на добро оволики морталитет.

— Загребачки „Vienac“ опет се реформише. Од нове године њега више неће издавати Матица Хрватска, која задржава само власништво „Вијенца“ а издавачи и уредници биће му Љубомир Бабић-Ђалски и др. Миливоје Дежман. Њима ће Матица Хрватска давати за „Вијенац“ годишњу помоћ од 8.000 круна. Што се тиче

самог уређивања листа напомиње се да су се нови уредници обвезали уговором „да ће „Вијенац“ забавним и поучним садржајем у опште одговарати досадашњим предајама хрватске књиге колико у устаљеним народно-културним идеалима, толико у естетичким и етичким назорима“. — Дојакошњи уредници, д-р Босанац, и д-р Шенга, опростили су се са „Вијенцем“, и из њиховог опроштаја видимо, да је „Вијенац“, и поред обилате Матичине помоћи, био у дефициту. Новим уредницима поверен је „Вијенац“ за годину дана.

УМЕТНОСТ

— Добили смо 1. бр. *Српског музичког листа* који носи датум 1. јануара 1903, и који ће излазити свакога месеца у Новоме Саду под уредништвом Исидора Бајића. — О потреби оваког једног листа не треба говорити, те искрено поздрављамо предузеће младог и одушевљеног композитора г. Бајића, желећи му сваки успех. Надамо се да ће и остали наши композитори радо потпомоћи г. Бајића својом сарадњом како би „Српски музички лист“ био достојни представник наше музичке уметности и одговорио потребама које су га изазвале. Први број не може се истина похвалити својом садржином, али уредник вели да до сада није ни позивао у сарадњу старије српске музичаре. Особито би требало, да „Српски музички лист“ доноси извештаје о раду и кретању свију наших певачких дружина те да тиме одржава међу њима неку спону и јединство. — Особиту похвалу заслужује обећање уредништва да ће покушати да скупи све досадање српске композиције које се у рукописима по архивама дружина налазе. Направиће списак тих композиција те ће претплатницима својим било на препис шиљати бесплатно било пак по врло малу цену преписано послати.“ — Као додатак „Српском музичком листу“ иде „Српска музичка библиотека“ коју је г. Бајић и досада издавао. Уз 1. број додат је 4. бр. „Библиотеке“, у којој су ове композиције: Прво коло (мушки збор) од В. Шистека, Јеленак и ружа (мешовити лик) од Вајта и На извору, (etude mignone) од И. Бајића. — Годишња је цена „Музичком Листу“ 12 динара а шаље се самоме уреднику — Цена нам изгледа много велика.

— „Српски музички лист“ упутио је овај позив на претплату српским певачким дружинама:

„Српски Музички Лист“ хоће да изради I-во коло српских и неколилико лепих класичних страних песама за мешовити мушки и дечји лик. — У првом колу било би 100 композиција. Партитуру од тих сто композиција добило би свако певачко друштво у лепој читко штампаној засебној књизи. Поред те партитуре добило би свако певачко друштво сваки глас (sopran, alt, tenor i bass) за себе штампан и то у десет до петнаест примерака. Тако да би свако павачко певачко друштво добило у једној књизи 100 лепих партитура (композиција) и за себе гласове за 60 певача од свих тих 100 песама. — И партитура и гласови заједно стали би само 40 круна. За Србију 45 динара. — Према овом просечно једна песма партитура и за њу од сваког гласа за себе десет примерака стало би само двадесет новчића. — Разуме се, да овако јефтино издање само се онда може почети ако се пријави довољан број оних који желе „I-во коло“ узети. С тога умољава свако певачко друштво да јави уредништву „Српског музичког листа“ да ли је вољно претплатом потпомоћи то велико предузеће. Ако се пријави довољан број објавићемо оне песме, које ће се у првом колу штампати (за сад то још не можемо јер смо у договору за српским композиторима за композиције.)“.

ДРУШТВА

(Књижевни фонд Илије М. Коларца) — Из књижице *Коларчев помен 1902.,* која је прештампана из „Српских Новина", дознајемо да је на овогодишњем скупу, поред осталога, г. Милићевић, као председник одборов поменуо заслуге пок. др. Николе Крстића за Коларчев фонд. — Из извештаја деловођиног о књижевном раду одбором види се да је одбор наградио из фонда само три дела од којих се једно сад штампа. Три је дела одбио а једно је на оцени. Одбор је на књижевне награде за годину дана утрошио свега 9016·50 динара а могао је утрошити 13176.93 те је дакле остало неутрошено 4160.43. динара. Капитал књижевног фонда сада износи 221.836·10 динара, дакле недостаје још само 18.194 динара, па да капитал дође до оне суме (240.000 динара), коју је пок. Коларац одредио као сталну суму за књижевни фонд и тадаће се награде моћи трошити цела сума интереса. — Сума фонда за универзитет износи: 1,493.525·15 динара, али је та сума још доста малена да би се могла остварити завештаочева жеља и подићи универзитет српски.

(Југославенска Академија) — 30. пр. месеца одржана је годишња скупштина Југославенске Академије у Загребу. Скупштину ја отворио председник академије Т. Смичиклас свечаном беседом, у којој је протумачио, зашто су оснивачи дали име истој „југославенска". Њих је — по наводима Т. Смичикласа — руководило при том јединство јужних Словена: Хрвата, Срба, Словенаца и Бугара, који су по традицији и по старим списима један народ. То схватање о јединству прешло је иза Гаја у илирско доба, па се хтело да оно нађе свој континуитет у имену академије „југославенска". За доказ томе служи што је први тајник академије био покојни Ђура Даничић, и што академија броји међу Србима готово исто чланова колико и међу Хрватима а више него међу свима осталима Словенима. За то академија, вели председник, којој би се имао ставити натпис: „Љубави и слози" дубоко жали што јој је бивши њен члан г. Стојан Новаковић српски посланик на петроградском двору, учинио неправду (? — Ур.) захваливши се, поводом последњих изгрела у Загребу на њезину чланству. Пошто је председник завршио своју беседу, прочитао је први тајник др. Фран Врбанић извештај о економским приликама академије, из кога видимо све годишње податке: Редовни годишњи приходи академије износе 37—33.000 к. Ове године заштедила је академија 18.000 к. и одатле је преко прорачуна опеределила за сабирање и уређивање фолклорске грађе своту од 4.000 к. а за уређивање и штампање „Зборника" своту од 6000 к. Год. 1901. износили је академијска заклада 566.488 к. а 1900 год. 559.820 к. те се према томе повисила за 6617 к. Од прихода те главнице дозначено је за ову годину 10.000 к. а остатак од 10.000 к. придржан је понајвише у сврху да се према правилима једна петина прибије главници. Академијина резерва књига износи 89.974 комада, којима је укупна књижарска цена 422.156 к. Пошто је свима часницима осим председнику истекао трогодишњи рок, то је скупштина обавила избор часника и то: за првог тајника изабран је др. Фран Врбанић, за архивара Т. Смичиклас, а за књижничара др. А. Мусић. У истој скупштини изабран је за почасног члана академије хрв. песник Мартић а за члана дописника у филолошко-историјском разреду проф. задарске богословије др. Лука Јелић. За тим је II. тајник др. Ф. Марковић известио о књижевно-научном раду академије у 1902 г. Најпосле је члан академије проф. С. Брусина прочитао своју расправу „О зоолошким вртовима", и седница је закључена.

„Бр".

ПОЗИВ НА ПРЕТПЛАТУ

С овом свеском завршили смо и четврту књигу „Кола“, а с њом је истекла претплата и свима нашим поштованим претплатницима.

Са 1. јануаром 1903. г. „Коло“ ступа у трећу годину свога поновног излажења. Ми се надамо да ће „Коло“ од нове године, потпомогнуто својим ранијим и новијим угледним сарадницима, који су му обећали своју сарадњу, бити још боље него што је до сада било, те очекујемо, да ће нас и наш народ боље потпомоћи, тим пре што је „Коло“ и најјефтинији српски књижевни лист.

„Коло“ ће и од нове године излазити два пута месечно у великим свескама од четири табака.

Претплата је „Колу“ за целу годину (24 свеске) 12 динара, односно круна. За пола године (12 свезака) 6 динара, односно круна.

Претплата се шаље Администрацији „Кола“ (Београд — Космајска ул. бр. 6).

Да не би било прекидања у шиљању листа, молимо поштоване претплатнике, да изволе што пре обновити претплату.

Исто тако молимо и све оне наше поверенике, који нам претплату за ову годину нису послали, да је што пре пошаљу.

Администрација „Кола“

Одговорни уредник: Дан. А. Живаљевић | Штампарија П. Ћурчића

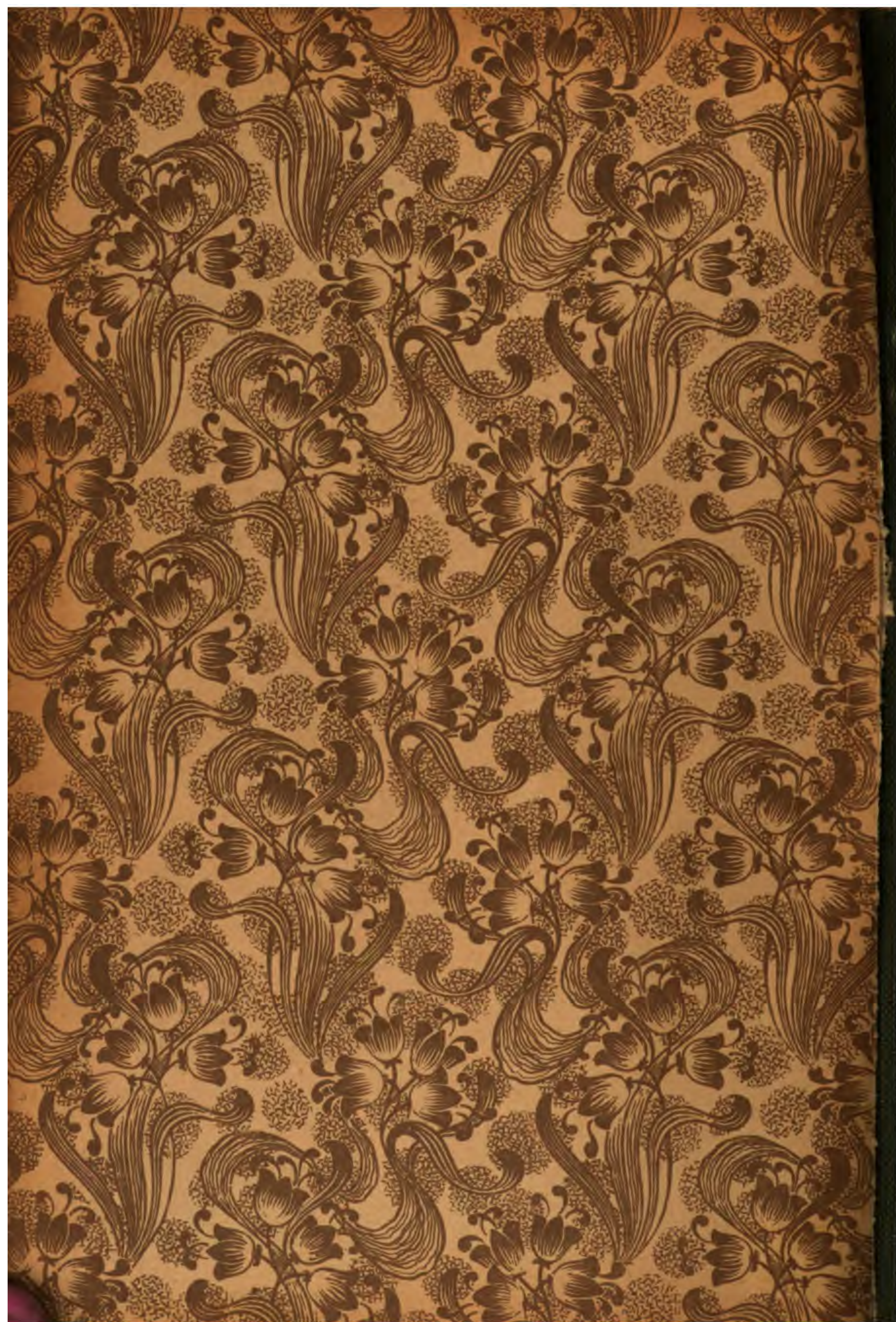

664 960